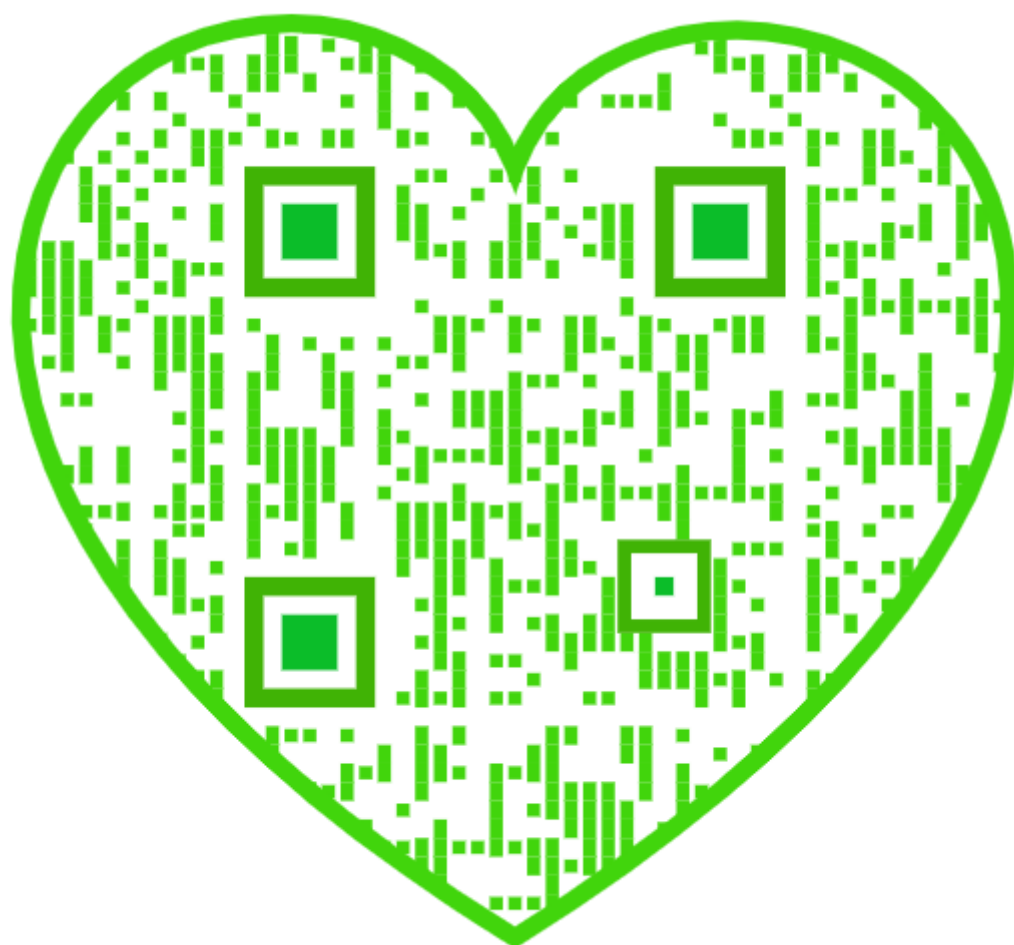

A L G E M E E N
W O O R D E N B O E K
V A N
K U N S T E N
E N
W E T E N S C H A P P E N.
F - J.

ALGEMEEN
WOORDENBOEK
VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,
VOOR DEN BESCHAAFDEN STAND
EN TEN BEHOEVE DES GEZELLIGEN LEVENS,
ONDER MEDEWERKING VAN EEN AANTAL
VADERLANDSCHE GELEERDEN
BIJEEVERZAMELD
DOOR
G. NIEUWENHUIS.

F — J.

Te ZUTPHEN, bij
H. C. A. THIEME.
MDCCCXXII. 1022

N A A M L I J S T
D E R
I N T E E K E N A R E N ,

*welke na de uitgave des tweeden deels op dit Woordenboek
hebben ingeteekend.*

De kwaliteiten en woonplaatsen der Inteekenaren
zijn in deze lijst geplaatst, overeenkomstig
de opgave ten tijde der inteekening.

A

Abma, (R. W.) Huisman te Wijnaldum.
Achenbach, (J.) voor het Leesgezelschap *tot Onderling Nut*, te
s Haga
Agema, (J.) Chirurgijn en Vroedmeester, te Harlingen.
Albarda, (B.) Advocaat, te Leeuwarden.
Albarda, (C.) Griffier, te Workum.
Albarda, (W.) te Leeuwarden.
Alberda, (J. J.) Schoolonderwijzer te Loenen in Gelderland.
Albers, (B.) Rentmeester der Hervormde kerk, te Zutphen.
Alring, (B.) te Sneek.
Ankringa, (J. D.) te Leeuwarden.
Antonides, (J.) te Midlum.
Appeldoorn, (J.) Apothekar te Harlingen.
Asman, (H.) Chimist, te Meppel.
Asman, (W. A.) Apothekar, te Leeuwarden.
Assen, (H. van) Houtkooper, te Dokkum.
Attema, (R. E.) te Leeuwarden.
Attema, (A. R.) Notaris te Wolvega.
Attendoorn l'Allemand, Predikant, te Soest.
Auwen, (J. P.) Predikant te Visvliet.

B

Baal, (P. J. van) Gedel. Ontvanger van het Kantoor van Waarborg,
te Breda.
Baars, (W. A.) Schoolhouder te Bolsward.

II NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

Baerle, (P. W. G. J. van) Kapit. bij de 8ste Afd. N. Inf. te Groningen.
 Bank, (M. A. van der) Predikant bij de Walsche gemeente te Vlis-
 singen.
 Baptist, (Johs. Jansz.) te Leeuwarden.
 Beekman, (M. H.) 1e. Luit. bij het 6e. Batt. Art. N. M. te 's Hage.
 Beellot, (S.) te Luijk.
 Beins, (J. F.) Onderwijzer te Hoogezand.
 Bekker, (J.) Apotheker, te Franeker.
 Bellinga, (H.) Ontvanger van de In- en uitgaande Regten en Accijn-
 sen te Delfzijl.
 Beausar, (A. F.) Predikant te Ritthim.
 Berg, (H. van den) te Leeuwarden, 3 Exempl.
 Bergman, (J. F.) 's Hage.
 Bersgma, Wz. (P. A.) Prokureur te Leeuwarden.
 Berkenbosch, (P.) Schoolonderwijzer te Wolvega.
 Berkhout, (Nanning) Predikant te Sneek.
 Beusekom, (H. J. van) Officier van Gezondheid, 2de klasse te Utrecht.
 Beyma thoe Kingma, (J. M. van) Vrederegter en lid van de Com-
 missie van Landbouw te Workum.
 Bibliotheek (De) der Universiteit te Groningen.
 Biersma, (R.) Griffier bij het vredegeret te Heerenveen.
 Binksma, (M. A.) klerk bij den Vereficateur voor de comptabiliteit
 der In- en Uitgaande Regten en Accijnsen te Groningen.
 Bloemen, (A. P.) Apotheker te Sneek.
 Blok, (J.) te Leeuwarden.
 Bodestaff, (T.) Heel en Vroedmeester in het ambt Nederbetuwe, te
 Liende bij Thiel.
 Boelen Schuurman, (D.) te Utrecht.
 Boelens, (A. A. van) President der regtbank te Heerenveen.
 Boer, (J. B. de) V. D. M. bij de Hervormde gemeente te Mar-
 rum en Nijkerk.
 Boer, (L. M. de) Predikant te Workum.
 Bögel, (J. L. Nering) te IJsselburg.
 Bölger, (F. C.) Chir. et Art. Obst. Stud. te Franeker.
 Boogh Bleeker, (J. van der) Doopsgezind Leeraar te Stavoren.
 Booi, J. R. en H. A. Zwarts, Schoolonderwijzers te Frederiksoord.
 Bosch, (Derk H.) Koopman te Groningen.
 Bosker, (H. N.) Rector der Latijnsche scholen te Appingadam.
 Bousquet, 1e. Luit. Ingenieur te Bergen in Henegouwen.
 Bovenkamp, (A. L.) Assessor van Weststellingwerf.
 Braam, (W. C. van) te Hattem.
 Braams, (P. A.) te Harlingen.
 Braconier, (H. C. A. de) te Utrecht.
 Bredie, (A.) Luit. bij de 16e Afdeel. N. Inf. te IJperen.
 Bremer, (J.) Predikant bij de Hervormde gemeente te Aengwirden.
 Bricheau, (J.) Vrederegter te Hattem.

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

III

Brink Hz., (Hendr. ten) te Meppel.
 Brink, (Mr. Jan ten) Hoogleeraar te Groningen.
 Bronsema, (L. H.) te Groningen.
 Brouwer, (G.) Boekhandelaar te Deventer.
 Brouwer, (A.) Bierbrouwer te Epe.
 Brouwer, (L. Meijer) Predikant te Meeden.
 Brouwer, (P. Koumans) Predikant bij de Herv. Gemeente te Joure.
 Brouwer, (Wopke J.) Koopman te Workum.
 Bruijn, (A. W. de) 1e. Luit. en Adjud. bij het 5e Batt. Artill.
 N. M. te Namen.
 Bruining, (Alb.) predikant te Pietersbierum.
 Brunner, (J. J.) Kostschoolhouder te Hasselt.
 Buma, (A.) Heelmeester te Hindeloopen.
 Burck, (G.) Predikant te Harlingen.
 Burggraaf, (P.) Onderwijzer te Leeuwarden.
 Buseman, (H. K.) te Scheemda.
 Büsscher, (A.) Apothekar te Winschoten.
 Buuren, (H. K.) Aannemer te Delfzijl.
 Buysing, (R.) te Leeuwarden.

C

Cannegieter (R. Hoomsma), Predikant te Heggerden.
 Cannegieter (Mr. T.) Advokaat bij de Regtbank van Eersten Aanleg te Winschoten.
 Cate Hz., (H. ten) te Enschede.
 Cats Sz., (J.) te Leeuwarden.
 Cats, (Mr. A. Heringa), te Leeuwarden.
 Cats, (P.) Lid der gedeputeerde Staten van Vriesland, te Leeuwarden.
 Chalmot, (W. L. de) te Nijmegen.
 Claerbergen, (E. S. V. Burmania Vegilin van) te Leeuwarden een best papier.
 Claerbergen, (Ph. E. A. Vegilin van) Leeuwarden, een best pap.
 Claerbergen, (V. L. Vegilin van) te Leeuwarden.
 Cleveringa, (H. H. Brucherus) Predikant te Opwierda.
 Cleveringa, (J. Q.) Secretaris te Opwierda.
 Cleveringa, (R. E.) Med. Doct. te Appingadam.
 Clewits, (J.) Onderwijzer te Kollum.
 Clignet, (J. A.) te 's Hage.
 Cluwen, (Joh. Neps, A.) Profesfor bij het kweekschool voor de zeevaart en openbaar leeraar der Wiskunst en gemengde wiskunstige Wetenschappen, te Antwerpen.
 Cobet, (J.) Eerste commies bij het Ministerie van Binnenlandsche zaken, te 's Hage.
 Cock, (T. de) Schout te Wildervank.
 Collard, (J.) Griffier bij de Staten der Prov. Drenthe, te Assen.

IV NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

Conrath, (M. C.) Adjudant Ingenieur van den Waterstaat en publ.
werken, te Breda.
Coopmans, (H.) Ontvanger van de Directe Belastingen, te Workum.
Coppenaar Jr., (A. van) te Amsterdam.
Corver, (Pieter) te Zaandam.
Cramer, (P. N.) Predikant te Winschoten.
Crane, (Mr. J. W. de) Profesfor te Franeker.
Crommelin, (G. D.) Koopman te Amsterdam.
Crone, (E. B.) Kappellaan te Groningen.

D

Dedem van Vosbergen, (Z. A. van) Hoofdschout van Overveluwe,
te Heerde.
Deketh, (F.) te Wolvega.
Deketh, (P. de) Ontvanger van In- en Uitgaande Regten, te Harlingen.
Dekker, (A.) Schoolonderwijzer te Steenwijk.
Demmeni, Luit. bij den trein 3de Batt. Veld Artillerie, te Maastricht.
Demoulin, Generaal Majoor, Provinciaal Commandant van West-
vlaanderen, te Brugge.
Dethmers, (J. S.) Kerkvoogd te Westerlee.
Diemont, (J. J.) Aide de camp van den Generaal Majoor Briatte,
te Groningen.
Diest, (J. H. van) Predikant te Loopik bij Schoonhoven.
Doedens, (H.) Schoolonderwijzer te Bellingwolde.
Donk, (P.) Boekhandelaar te Amsterdam.
Donker Curtius, (H. H.) Predikant te Arnhem.
Doorman, (J. D.) Kollonel bij den Generalen staf, ridder der Milit.
Willemsorde, te 's Hage.
Doorman, Luit. bij het 3e Batt. veld Artillerie, te Maastricht.
Douglas, (C. M.) eerste Luit. Adjudant bij het 6e Batt. Art. N. M.
te Bergen op Zoom.
Driessen, (J. C.) Ontvanger van de Registratie te Kollum.
Driessen, (P.) Professor te Groningen.
Drost, (J.) Schoolonderwijzer te Edam.
Dull, (E.) Notaris te Appingadam.
Duparc, (M. J.) te Leeuwarden.
Dijk, (Eggo van) te Winschoten.
Dijk, (H. van) te Zwolle.
Dijk, (L. van) Zoutbrander te Harlingen.
Dijkstra, (J. T.) Predikant te Oudwoude.

E

Ebbinga, (Joh.) Med. Doct. te Meppel.
Eekma, (J.) Officier bij de Regtbank te Leeuwarden.
Eekma, (K.) Procureur te Heerenveen.
Eichstorff, de (Camferbeck von), Gep. Majoor, te Dokkum.

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

V

Eilbracht, (J. P.) te Londen.
 Endtz, (Sam.) Med. Doct. te Sneek.
 Engberts, (G.) Advocaat te Almelo.
 Engelen, (D.) Secretaris van Wijnbrechtseradeel, te Wijnbrechtseradeel.
 Engelen, (J. Hendr. van) J. U. Stud. te Groningen.
 Engelenberg, (J.) Advocaat te Meppel.
 Engelkens, (H. J.) Advocaat te Winschoten.
 Escurijs, (Baron C. E. E. Collot d') Grietman van Barradeel, te Minnertsga.
 Evckink, (H.) te Zutphen.

F

Faïlle, (J. Baart de la) Hoogleraar te Groningen.
 Faïlle, (J. B. de la) Med. Doct. te Groningen.
 Falter, (P. Rs.) Kapitein bij het 5e Bataillon Artillerie N. M. te Namen.
 Favret, (D. T.) Predikant bij de Hervormde gemeente te Harlingen.
 Feenstra, (P. H.) Med. Doct. en Vroedmeester te Kimsward.
 Feenstra, (P. W.) Predikant te Sneek.
 Feissen, (J. E.) te Veendam.
 Feith, (B. H.) Procureur te Appingadam.
 Feith, (Mr. H. O.) Advocaat en Curator der Latijnsche school, te Groningen.
 Ferf, (H. A.) Predikant te Hindeloopen.
 Foekens, (A. S.) Onderwijzer te Harlingen.
 Folkers, (F. R.) Commies Griffier bij het Vrederegter van het canton Winschoten, te Winschoten.
 Fontein, (F. D.) te Harlingen.
 Francken, (A.) Predikant te Delft.
 Freislich, (C. J.) Burgemeester en Notaris te Hattem.
 Freislich, (G.) Secretaris der Stad Hasselt.

G

Gemaus, (J. A.) Godsdienstig Israelitisch Onderwijzer te Zwolle.
 Giffen, (Mr. H. van) Advocaat te Groningen.
 Gils, (M. Florus van) Advocaat te Breda.
 Godijk, (K. R.) Chirurgijn en Vroedmeester te Sixbierum.
 Godijn, (P. J.) Schoolhouder te Halle.
 Goeijen, (Joh. de) Papier Fabrikant te Vaassen.
 Gongrijp, (H.) Med. Doct. te Leeuwarden.
 Goor, (G. van) Stads Schoolhouder te Ootmarsum.
 Gooszen, (A.) Vrederegter te Ootmarsum.
 Goot, (S. H. van der) Theol. Stud. te Amsterdam.
 Gorter, (Izaäk W.) Koopman te Groningen.

VI NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

Gosliga, (T.) Griffier bij het Vredegerecht, Canton Ranwerd, te Weidum.
Gratama, (S.) te Groningen.
Gratama, (S.) Lid van de Regtbank van Eersten Aanleg, te Assen.
Gréve, (K. Hovens) Predikant te Steenwijk.
Greijdanus, (P.) Rector te Harlingen.
Grobbe, (H.) Ontvanger der Directe Belastingen te Zwolle.
Groeneveld, (E. K.) Ontvanger der In- en Uitgaande Regten en Actiën en der Directe Belastingen, te Winschoten.
Groenewoud, (J. C. Swijghuizen) L. L. O. O. Prof. te Franeker.
Groot, (de) Koll. kommanderende de 16e afdeel. N. Inf. te IJperen.

H

Haar Tz., (G. ter) Fransch en Nederduitsch Schoolonderwijzer te Doetinchem.
Haas, (D. De) Koopman te Zutphen.
Haer, (J. B. van der) Lid der Gedeputeerde Staten van Vriesland, te Leeuwarden.
Haersma, (J.) Grietman van Acht Kerspelen, te Groningen.
Haitsma, (J.) Burgemeester te Bolsward.
Halsema, (D. F. van) te Appingadam.
Hanekuijk, (W. J.) Rijks Advocaat in Vriesland, te Harlingen.
Haren, (W. A. van) te Veenklooster.
Harkema, (J.) Chirurgijn en Vroedmeester te Leeuwarden.
Harmens, (Harms.) te Harlingen.
Hartegs, (B. J.) te Zwolle.
d' Harvant, (J. R. Hijnville) te Vlieland.
Hasselaer, (D.) Ontvanger der Directe Belastingen, te Termunten.
Hasselt, (Mr. B. T. W. van) Directeur van het Postkantoor te Leeuwarden.
Hasselt, (J. C. van) te Groningen.
Hazeborg, (J. ter) Koopman te Scheemda.
Heemstra, (W. H. van) Grietman van Kollumerland en Nieuwkruisland, te Kollum.
Heersma de With, (D. B. van) Advocaat te Leeuwarden.
Heerspink, Predikant te Vledder.
Hein, (G. H.) Predikant te Meppel.
Helbach, (A. C.) Kapitein en Plaats Majoor te Harlingen.
Heloma, (M. van) te Heerenveen.
Heloma, (N. van) Grietman van Weststellingwerf, te Wolvega.
Henke, (P.) Kostschoolhouder te Groningen.
Heppener, (H.) Predikant en Schoolopziener, te Drachten.
Herde, (B. van der) te Harlingen.
Herton, te Gorinchem.
Hertzveld, (H. J.) Opperrabijn te Zwolle.
Hesslink, (A. en J.) Papier Fabriekers te Groningen.

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. VII

Hessing, (A.) Boekhandelaar te Bolsward.
 Hettema, (Jonkh. M.) Advocaat te Leeuwarden.
 Hoeksema, (T. S.) Fransch Kostschoolhouder te Groningen.
 Hoëvell, (G. W. W. C. Baron van) Ontvanger der Directe Belastingen te Delfzijl.
 Hofstede, (P.) Gouverneur van Drenthe, te Assen.
 Hofstede, (J.) Ontvanger Generaal te Assen.
 Hoitzema, (C. M. van Bolhuis) Uitgever der Stads Courant te Groningen.
 Holl, (H. R. de) Litt. Hum. Stud. te Amsterdam.
 Hollaer van Gote, Inspecteur bij de In- en Uitgaande Regten en Accijnsen voor het onvrije territoir in Groningen en Drenthe, te Winschoten.
 Hommes, (H. W.) te Leeuwarden.
 Hoop, (A. J. van der) Burgemeester te Groningen.
 Hoove, (A. Muller ten) Kap. der Schutterij te Apeldoorn.
 Hoving, (Mr. J. L. W.) Lid van het Collegie der Gedeputeerde Staten van Groningen, te Onderdendam.
 Huisingh, (H. V.) Boekverkooper te Winschoten.
 Humalda, (J. Æbinga van) Gouverneur der Provincie Vriesland te Leeuwarden, een best pap.

I

Iddekinge, (J. F.) Burgemeester te Groningen.
 Imhoff, (G. H. van) Gouverneur der Provincie Groningen, te Groningen.
 Ingenhousz, (A. F.) Med. Doct. te Breda.
 Iterson, (J. A. van) te 's Hage.
 Izaacson, (P. D.) Koopman te Middelburg.

J

Jentink, (M. A.) S. S. Theol. Candidatus te Utrecht.
 Jong, (A. de) Koopman te Leeuwarden.
 Jonge, (Jacob de) te Meppel.

K

Kaay, (A. A. van der) Ontvanger te Doetinchem.
 Kam, (J. J.) Theol. Stud. te Leijden.
 Karsten, (G. L.) Ridder van de Milit. Willemsorde, te Workum.
 Kellerman, Kapitein der Artillerie, te Luxemburg.
 Kemper, (R. de) Predikant te Nieuwehaske.
 Kerckhof (van den) te Luit. Ingenieur te Bergen in Henegouwen.
 Ketjen, (W. E.) te Luit. bij het 6e Batt. Art. N. M. te Bergen op Zoom.
 Keuchenius, (E.) Notaris en Ontvanger te Koudum.
 Kingma, (Marten H.) Koopman te Makkum.

VIII NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

Kleffens, (R. van) Lid van den raad te Dokkum.
Klein, (J. F.) Koopman te Zutphen.
Klerck, Luit. Coll. bij de 11e Afdeeling N. Inf. te Luijk.
Klijnsma, (F. P.) Assessor te Wolvega.
Kloppenburger, (R. M.) Predikant te Wijnaldum.
Knibbe, (J. H.) 1e Luit. Ingenieur te Delfzijl.
Koelma, (A. F.) Grietenij ontvanger te Wolvega.
Kooijman, (R.) Onderwijzer te Hindeloopen.
Koning van Assendelft, (de) te Terheijden.
Koning, (Alexander de) Predikant te Meppel.
Kooi, (W. B. van der) Kunstschilder te Leeuwarden.
Koopmans, (G.) te Bolsward.
Koppius, (W. J.) Predikant te Blijham.
Korff, (J. F.) Predikant te Oudeberkoop.
Kratzsch, (D. C. T.) Officier bij de Regtbank van Eersten Aanleg, te Heerenveen.
Krediet, (J. C.) te Heerenveen.
Kremer, (Hs.) Onderwijzer te Finsterwold.
Krol, (J. G.) Arrondissements IJker te Sneek.
Krudop, (J. H.) te Groningen.
Kruithoff, (Mr. A. T.) Raad Controleur van Financien, te Suriname.
Kuijper, (H.) Predikant te Noordwoude en Boijl.
Kuijper, (Hendrik) Secretaris van de Grietenij Hemelumer, Oldenphaert en Noordwolde, te Koudum.
Kuile, (H. ter) Burgemeester te Enschede.
Kuiper, (K. A.) Onderwijzer te Heeg.
Kuiper Middel, (K.) Schoolonderwijzer te Winschoten.
Kuipers, (C.) te Leeuwarden.
Kuipers, (C.) Predikant te Boxum in Vriesland.
Kuipers, (T.) Schoolonderwijzer in den Oldambte Meeden.

L

Ladenius, (H. J.) Boekhandelaar te Leeuwarden, een best pap.
Ledeboer, (A.) Predikant te Harlingen.
Leesgezelschap, *Tot Nut en Vermaak*, te 'Hage.
Leeuw, (Laurens de) Stads Hoofdschoolonderwijzer te Steenwijk.
Leeuwen, (J. van) Griffier van de Regtbank van Koophandel, te Leeuwarden.
Legel, (Joh.) Koopman te Dordrecht.
Leichtenberg, (J. P.) Hortulanus te Groningen.
Leij, (W. T. van der) Notaris en Secretaris te IJlst.
Leopold, (H.) te Winschoten.
Lier, (H. H. van) Griffier te Assen.
Lijklama à Nijeholt, (T.) te Bolsward.
Lijnden tot Oldenaller, (J. H. H. van) te Zutphen.
Linden, (C. J. Swalminius van der) te Venlo.

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. IX

Löben Sels, (E. van) Luit. der Artillerie, te Mons.
 Lochnaar, (C. C.) Ontvanger der Directe Belastingen te St. Anna
 Parochie, te Leeuwarden.
 Lonneman, (J. V.) Apothekar te Harlingen.
 Loo, (W. L. Sluiterman van) Advocaat te Sneek.
 Lulofs, (G. J.) Koopman te Zutphen.
 Lulofs, (J.) V. D. M. te Meppel.

M

Maas, (W.) Predikant te Makkum en Kornwerd.
 Mackaij, (D. J.) Predikant te Leeuwarden.
 Mackaij, (D. G.) te Utrecht.
 Majofski, (T. J.) Acteur van den Amsterdamschen schouwburg, te
 Amsterdam.
 Manvis, (H.) te Epe.
 Marin Gouaij, (L.) Onderwijzer te 's Hage.
 Martens, (M.) V. D. M. bij de Doopsgezinden te Holwert, Blijd-
 en Vischbuurt.
 Meer, (L. A. van der) Visiteur te Harlingen.
 Mees, (H.) Procureur bij de Regtbank van Eersten Aanleg te Win-
 schoten, te Wildervank.
 Meijer Hz., (E.) Boekhandelaar te Groningen.
 Meijer, (H.) Boekhandelaar te Groningen.
 Meijer, (J.) te Nijmegen.
 Meijl, Kapitein der Artillerie te Nijmegen.
 Meisma, (A.) te Leeuwarden.
 Mekel, (J.) Boekhandelaar te Appingadam.
 Melchers, (G.) Schout en Secretaris der Gemeente te Wehl.
 Mens, (J. T.) Stads Med. et Obst. Doctor te Breda.
 Mensonides, (H. J. C.) Predikant te Koudum.
 Merz, (Elie) Koopman te Zaandam.
 Metz, (Mr. P. J.) Advocaat en Notaris te Heerenveen, 1 best pap.
 Metz, (N. L.) te Leeuwarden.
 Meurs, (N. S.) Schout te Heerde.
 Mielliet van Coehoorn, (J. P. de) 1e Luit. bij het 5e Batt. Ardill.
 N. M. te Namen.
 Mispelblom Beijer, Directeur der Posterijen te Sneek.
 Mispelblom Beijer, (B. A.) te Rotterdam.
 Mispelblom Beijer, (H. D.) te Dieren.
 Moerel, (P. A. J.) Predikant te Hasselt.
 Moerenhout, (J. A.) te Brussel.
 Mol Moncourt, (S. S. de) te Wondsend.
 Molen, (H. van der) Student te Groningen.
 Moltmaker, (H.) Predikant te Appingadam.
 Mom, (D. J.) te Epe.
 Mooleman van Brenen, (C. J.) te Gouda.

X NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

Mos, (C.) Predikant bij de Hervormde gemeente te Delfzijl.
Muijser Dz., (P. H.) Aannemer te Groningen.
Mulder, (J.) Apothekar te Franeker.
Mulder, (K) Instituteur te Fredriksoord.
Mulier, (G. N.) Advocaat te Leeuwarden.
Mulier, (F. J. M. M.) Secretaris van Acht Kerspelen, te Buitenpost.
Mulier, (P.) Ontvanger der Directe Belastingen te Bolsward.
Muller, Rz. (S. H.) te Groningen.
Munck, (de) Med. Doct. te Barneveldt.
Muntinghe, (H.) Professor te Groningen.
Muurker, (J. G.) Schoolonderwijzer te O. Pekel-A.

N

Nauta, (G. A. Avenhorn van) Secretaris van de Grietenij Rauwerderhem, te Rauwerd.
Neerincx, (J. F.) Onder Adjudant bij het 6e Batt. Art. N. M. te Bergen op Zoom.
Nicolai, te 's Gravenhage.
Nieuwold, (B.) Predikant te Leeuwarden.
Nockema, (J. U. D.) te Leeuwarden.
Noé, (L.) te Leeuwarden.
Noijon, (Terpstra) Med. Doct. te Harlingen.
Noordhoff, (D.) Predikant te Idsegahuizen en Piaam.
Nuijsink, bijzonder Onderwijzer te Zutphen.
N. B. G. te Groningen.

O

Obbens, (N.) Schoolonderwijzer te Grootzundert.
Oeberius, (H. Braunius) Secretaris der Stad Bolsward.
Ommeren, (W. van) Inspecteur van den Waterstaat, te Arnhem.
Oosterbaan, (C.) te Harlingen.
Oosterbeek, (J. G.) Predikant te Wildervank.
Oosting, (J. B.) te Leeuwarden.
Oppen, (W. van) te Harlingen.
Op ten Noort, (J. J.) te Heerde.
Op ten Noort, (Mr. W. R.) Lid der Gedeputeerde Staten van Gelderland, te Arnhem.
Op ten Noort, (Mr. W.) Direct. van het Postkantoor te Groningen.
Overbosch, (Joh.) Organist te Epe.
Overdorp, (J. L.) Predikant te Epe.
Overduijn, (W.) Predikant te Arnhem.
Overveldt, (S. J. van) Advocaat te Leeuwarden.

P

Palthe, (J.) Predikant te Oldenzaal.
Pannekoek, Kapt. Adj. bij de 1re Afdcel. N. Inf. te Luik.
Pecrikamp, (O.) Praeceptor te Groningen.

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

XI

Pelinck, (J.) Predikant te Scheemda.
 Peppink, (B.) Secretaris van het Winsumer en Schaphalstersijlvest te Onderdendam.
 Petersen, (S. L.) Fransch Schoolhouder te Winschoten.
 Pettinga, (G.) Koopman te Harlingen.
 Pierik, (H.) Schoolonderwijzer te Wanneperveen.
 Pieters, (G.) te Leeuwarden.
 Pijkeren, (J.) Schoolonderwijzer te Epe.
 Plaats, (M. van der) Boekhandelaar te Harlingen.
 Poelman, (C. G.) Bewaarder der Hypotheken te Appingadam.
 Pol, (A.) Predikant bij de Doopsgezinden te Hindeloopen.
 Polet, (J.) Ontvanger der Directe Belastingen te Makkum.
 Pollman, (R.) Schoolonderwijzer te Wehl.
 Poppe, (G. J.) Secretaris te Weststellingwerf.
 Potma, (A. L.) Secretaris te Workum.
 Prehn, (J. J. W. van) Officier van Justitie te Assen.
 Puisseau, (Waubert de) te Leeuwarden.
 Puttkammer, (Jonkheer M. van) J. U. D. en Procureur te Sneek.

R

Raders, (W. J. L. van) Civiel Ambtenaar in de kolonie St. Martin, te St. Martin.
 Radersma, (K. P.) te Leeuwarden.
 Rappard, (Jonkheer J. A. A. W. van) J. U. D. en Regter Plaats-Vervanger in de Regtbank van Eersten Aanleg, te Arnhem.
 Reddingius, (G. Benthem) Th. Doct. en Predikant te Assen.
 Rees, (C. van) te Franeker.
 Regenbogen, (R.) Med. en Art. Obst. Doctor te Makkum.
 Reiche (J. F.) Stads Med. Doct. te Hasselt.
 Reidsma, (H. M.) Schoolhouder te IJsbrechtum.
 Reijnders, (S.) Advocaat en Notaris te Delfzijl.
 Reinbach, (Mr. W. M.) Vrederegter te Harlingen.
 Remij, (C.) te Zutphen, 1ste best Pap.
 Rengers, (W. W. Baron) te Gouda.
 Renno, (J. C.) Collonel van de Afdeeling Kurassiers No. 2 te Leijden.
 Riedel, (J. P. Bruinwold) Rector en Predikant te Kollum.
 Riemsdijk, (Faber van) te 's Hage.
 Riemsdijk, (van) 1ste Luit. bij de Afdeeling Kurassiers No. 1. ridder der Milit. Willemsorde te Zutphen.
 Rink, (W. H.) Oud Gouverneur Generaal der Eilanden St. Martin en Saba.
 Rijgersma, (H. E.) Predikant te Kubaard in Vriesand.
 Rijkens, (R. G.) Onderwijzer te Groningen.
 Rode, (J. H. de) Predikant te Zwartsluis.
 Rodenburg Mentz, (R.) Predikant te Oosterbierum.

XII NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

Rodenhuis, (B.) te Harlingen.
Roijen, (J. van) Landman te Doldersum.
Roijen, (S. J. van) Notaris te Vledder.
Romar, (Mr. P. J.) Secretaris der Stad Franeker.
Rosenveldt, (T. A.) Acteur aan den Stads Schouwburg te Amsterdam.
Roukes, (Th.) te Leeuwarden.
Ruempol, (H. J.) S. S. Theol. Stud. te Utrecht.
Ruitinga, (Watze) Apothekar te Harlingen.
Ruitinga, (D.) Ontvanger te Hindeloopen.
Ruiter, (F. de) Boekverkooper te Harlingen.

S

San Junior, (G. de) Magazijnmeester en Controleur van het Zege, te Groningen.
Savornin Lohman, (M. A. de) Burgemeester te Groningen.
Schadee, Directeur van de In- en Uitgaande Regten in de Provincie Vriesland, te Harlingen.
Schelle, (G. van) Ontvanger der Registratie en Domeinen, te Dokkum.
Schenkel, (H.) Schoolonderwijzer te Assen.
Schermacher, (F.) te Amsterdam.
Scherrer, (G. F.) Luit. Kollonel, kommanderende het 6e Batt. Art. N. M. te Bergen op Zoom.
Schieke, (A.) Kotschoolhouder te Doesburg.
Schilmsma, (J.) te Dokkum.
Schöne, (J. B.) te Amsterdam.
Schönfeld, (J. F. P.) Med. Doct. te Winschoten.
Schott, (A. C.) te Hattem.
Schouten, (J.) Kotschoolhouder te Gouda.
Schrassert, (R. O.) Luit. Koll. en Oud plaatselijk Commandant der Stad en Vesting Woerden, te Zutphen.
Schuitemaker, (Jb.) Schoolhouder te Workum.
Schuurman, (J. B.) Med. Doct. te Steenwijk.
Schuurman, Kollonel, kommanderende de 17e Afdeel. N. Inf. te Gent.
Schütze, (J. G.) Gepens. Luit. te Oude Schoot.
Schmidt, (J. J.) Boekverkooper te Amsterdam.
Sevenstern, (P. G.) Officier van Justitie, te Appingadam.
Sibinga, (D. F.) Predikant te Oudega, Nijëga en Opeinde.
Siderius, (Mr. M.) te Wolvega.
Sigtenhorst, (A. van den) Boekhandelaar te Deventer.
Simon, (P. C.) Kapitein der Artillerie te Leeuwarden.
Simonn, (G. D.) Controleur der In- en Uitgaande Regten en accijnzen, te Holwerd.
Sitter, (Mr. R. de) Notaris te Winschoten.
Sloet, (A. T. J.) Ontvanger der Directe Belastingen, te Hasselt.
Sloten, (A. van) Secretaris en Notaris te Dokkum.

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. XIII

Stoterdijk Beekkerk, (S. van) Verificateur der Registratie en Domeinen te Dokkum.
 Slothouwer, (J. C.) Conrector te Leeuwarden.
 Slothouwer, (S. Rienstra) Predikant te Peperga en Blesdijke.
 Sluis, (R. van der) Predikant te Aduard.
 Sluis, (W. A.) Commies Griffier bij de Regtbank van Eersten Aanleg, te Assen.
 Smit, (T. J.) Predikant te IJhorst en de Wijk.
 Smit, (M.) Boekverkoopers bediende te Groningen.
 Snetlage, (N. J.) Predikant te Bozum.
 Soeters, (G.) Schout te Nede.
 Son, (J.) Koopman te Leeuwarden.
 Son, (W. J. van) te Arnhem.
 Spangenberg, (van) Kapit. der Artillerie te Nijmegen.
 Spanjaard, (Obbe) Boekhandelaar te Steenwijk.
 Speelman Wobma, Hoofd Ontvanger te Leeuwarden.
 Starkenborgh Stachouwer, (Jonkhr. E. T.) te Wehe.
 Steenbeek, (W.) Notaris te Heeg.
 Stellebrandt, (W.) Visiteur te Harlingen.
 Stelwag, (J. J.) Chirurgijn te Dokkum.
 Stenberg, (B.) Predikant te Doetinchem.
 Stheeman, (Mr. U. E.) Schout en Notaris te Scheemda.
 Stibbe, te Kampen.
 Stienstra, (S. B.) Procureur te Leeuwarden.
 Stinstra, (A.) Notaris te Franeker.
 Stirum, (Otto Graaf van) Limburg te Leeuwarden.
 Stirum, (A. van Limburg) te Sneek.
 Storm, (Mr. L.D.) Griffier bij de Regtbank van Eersten Aanleg te Breda.
 Stort, Rector der Lat. Scholen te Dokkum.
 Struiving, (H. D.) Predikant bij de Hervormden en Rector te Stavoren.
 Stuivinga, (G. W.) Predikant te Nieuwe Schans.
 Swaan, (M.) Ambtenaar bij de Generale Directie van Ontvangsten, te 's Hage.
 Swart, (Heijle) Med. Doct. te Kollum.
 Swart, (J. de) Lid van den Raad der Stad Franeker.

T

T. (J. W.) te Heerde.
 Teerns, (S. van) Leeraar der Doopsgezinden te Irnsum.
 Teijens, (O. van) te Beesterzwaag.
 Tengbergen, (J. C.) Commissaris van het Ministerie van Marine, te 's Hage.
 Tengenagel, (Douairiere Gausneb gent.) geb. de Gijselaar, te Hattem.
 Terkuile, (Hk.) Burgemeester te Enschede.
 Termaat, (E. H. J.) Notaris te Doetinchem.

XIV NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

Terwogt, (A.) Fransch en Hollandsch Schoolonderwijzer te Harlingen.
Tholen, (J. Pierson) Matth. Prof. te Franeker.
Tierens, (S.) Ingenieur bij den Waterstaat te Harlingen.
Tietze, (J. W.) Ontvanger der Registratie en Domeinen te Franeker.
Tigchelaar, (F. IJ.) te Makkum.
Tijl, (Samuel) te Breda.
Tilanus, (C. B.) Med. en Chir. Doct. te Arnhem.
Tinga, Professor te Groningen.
Tjallingii, (P. Feijta) Med. Doct. te Harlingen.
Tonckens, (H.) Advocaat te Assen.
Tonckens, (Mr. W. L.) Advocaat te Meppel.
Tuuk, (Gerhs. van der) Secretaris van het Provinciaal Kerkbestuur van Vriesland en Predikant te Berlikum.

U

Uges, (U.) Procureur bij de Regtbank van Eersten Aanleg, te Win-
schoten.
Uilkens, (J. A.) Hoogleraar te Groningen.
Uilkens, (J. F.) Predikant te Loppersum.

V

Valk, (L.) Predikant te Leeuward.
Vecht, (Hk. Jb. van der) te Hasselt.
Veelwaard, (D.) Kunstgraveur te Amsterdam.
Veen, (Jan L. van der) Kaarsemaker te Harlingen.
Veen, (Minne L. van der) Schilder te Harlingen.
Veen, (M. E. van) Deurwaarder te Delfzijl.
Velde, (C. van der) Hervorind Predikant te Woudsend.
Velden, (P. van) Predikant te Workum.
Vergeer, (A.) Onderwijzer te 's Heerenberg.
Verwerda, (F. P.) Schoolonderwijzer te Makkum.
Visch, (J. Adriani) Rustend Predikant te Hasselt.
Visser, (W. As.) te Heeg.
Vitringa, (M. J.) Griffier der Staten van Gelderland, te Arnhem.
Viëtor, (N. Bushoven) Ontvanger der Dir. Belastingen te Dronrijp.
Voorst tot Voorst, (Baron van) Cadet Fourier bij het Regiment Ku-
rassiers No. 9 te Haarlem.
Vorstman, (J. G.) Predikant der Hervorinde Gemeente te Sluis in
Vlaanderen.
Vos, (Mr. G.) Lid der Gedeputeerde Staten van Drenthe, te Assen.
Vos, (J. J.) Burgemeester der Fortresse en Gemeente te Delfzijl.
Vos, (L.) Notaris te Meppel.
Vos, (P. J.) Negot. en Commissionair te Delfzijl.

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. XV

Vriemoet Drabbe, (S.) Arrondissements Inspecteur te Leeuwarden.
 Vries, (A. J. de) Schoolonderwijzer te Wildervank.
 Vries, (J. de) te Dokkum.

W

Waardenburg, (P. A. G.) Conrector te Harlingen.
 Wal, (Mr. G. de) Hooggeleerd in de Regtsgeleerdheid te Groningen.
 Wal, (M. Siderius de) te Leeuwarden.
 Walburg, (D. H.) te Vlieland.
 Walker, (C.) Eerste Kommies bij het Gouvernement van Vriesland, te Leeuwarden.
 Walland, geb. Falck, (Mevr. Douair.) te Utrecht.
 Waller, (G.) Predikant te Apeldoorn.
 Warren, te Sneek.
 Weerden, (J. van) J. U. Stud. te Groningen.
 Weerts (Mr. J.) te Arnhem.
 Weide, (W. M. van der) Med. Doct. te Dokkum.
 Wentholt, (J.) Inspecteur der In- en Uitgaande Regten in het Arrondisement Arnhem, te Arnhem.
 Werff, (H. J. van der) Ontvanger der Gemeente Zandt, te Appingadam.
 Werner, (C. J.) Koopman te Amsterdam.
 Wessels, (Js.) te Luiten. bij het 5e Batt. Artill. N. M. te Luijk.
 Westink, (F. W.) te Leeuwarden.
 Westra, (J. J.) Med. Doktor te Harlingen.
 Wetsels, (J. D.) Rector te Meppel.
 Wichers Azn., (H. J.) Commies Visiteur van de In- en Uitgaande Regten te Delfzijl.
 Wichers, (J. C.) Register ter Instructie te Appingadam.
 Wieling, (G. A.) bij den Heer W. A. Wieling, Vrederegter te Amsterdam.
 Wierdsma, (P.) Procureur Crimineel te Leeuwarden.
 Wiersma, (Jan R.) te Sneek.
 Wijck Rz. (J. van) Instituteur te Hattem, voor een tweede Exempl.
 Wijma, (Sjoerd S. van) Notaris te Harlingen.
 Wijt, (N.) Boekhandelaar te Rotterdam.
 Wilbrink, (J.) Predikant te Steenwijk.
 Willems, (W. A.) Chir. et Art. Obst. Stud. te Francker.
 Willinge, (Mr. J. A. Grietman van Ooststellingwerf, te Oude Berkoop;
 Winsemius, (W.) Predikant te Tjerkwerd.
 Winter, (J. E.) Predikant te Zuidhorn.
 Witsenborg, (M.) 1e. Kapit. Ingenieur te Groningen.
 Witte, Oud Burgemeester te Breda.
 Witteveen, (F.) Notaris te Metslawier.
 Wolda, (J. A. van) Schoolhouder te Vledder.
 Woldring, (J.) Procureur te Appingadam.

XVI NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

Wolffer, (J.) te Batavia.

Wolters, (G.) Professor te Groningen.

Wondaal, (H.) Schoolonderwijzer te Buitenpost.

Woodt van Zuidcharwoude, (W. W.) Substituut Officier bij de Regtbank, te Leeuwarden.

Wouda, (Clz. IJ.) Onderwijzer in de Armenschool te Sneek.

Wulp, (J. D. v. d.) te Klerk bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken en den Waterstaat, te 's Hage.

Y

Ypeij, (A.) Professor te Groningen.

Ypeij, (Mr. E.) Lid van de Regtbank te Heerenveen.

Ypeij, (F.) Ontv. van de Directe Belastingen te Dokkum.

Ypma, (G.) Boekhandelaar te Franeker.

Z

Zandstra, (J.) Procureur bij de Regtbank te Sneek.

Zillesen, (P. H. A.) Conrector te Franeker.

Zimmermann, (Wr.) Predikant bij de Hervormde Gemeente te Franeker.

Zuidema, (W.) Boekhandelaar te Groningen.

Zuijlen van Nijevelt van N. Beijerlandt, (Baron van) Lid van de Holl. Ridderschap, te Keppel.

F.

F. Door deze letter kenmerkt men, in de hedendaagsche muziek, den vierden diatonischen klanktrap van het toonstelsel; doch bij verkorting beteekent zij *forte* of sterk. — Op de voorschriften der geneesheeren verstaat men door F. *fiat* (het worde gereed gemaakt); in den handel *fin*, en door F. F. *supra fin*; terwijl *f* in de rekenkunst *gulden* of *florijn*, en eindelijk, F. in Romeinsche opschriften en op gedenkpenningen *Filius*, *Flamen*, *Fecit* enz. aanduidt.

FABEL. Beteekent, in eenen ruimen zin, een vertelsel, een verhaal eener verdichte gebeurtenis. In de dichtkunde heeft dit woord, echter, eene tweederlei beteekenis, en verstaat men er nu eens, in epische en dramatische gedichten, den samenhang, het onderwerp der gebeurtenissen; doch ook wel eene bijzondere, eene eigene, soort van verchichtfels door; onder welke laatste de *Aesopische Fabel*, dikwijls *Apologus* (zedelijk verhaal, leerzame Fabel) genoemd, gerangschikt wordt. De Fabel der epische en dramatische gedichten staat tegen de geschiedkundige over. De laatste moet zich door getrouwheid in het verhalen kenmerken, en de gebeurtenissen zoodanig voordragen, en op elkander laten volgen, als zij in de wezenlijke wereld voorvallen; terwijl de Fabel-dichter, integendeel, alleen naar schoonheid streeft, zijn geheel tracht te doen behagen, en derhalve de gebeurtenissen zoodanig regelt en voordraagt, als met zijn oogmerk overeenkomt. Hij moet niet het wezenlijk gebeurde, maar het mogelijke, voordragen; de zaak niet voorstellen, zoo als zij was, maar zoo als zij waarschijnlijk is, en niet geschiedkundige naauwkeurigheid, maar dichterlijke noodzakelijkheid, in het oog houden. Van hier, dat de dichter weg laat, wat niet wezenlijk tot het geheel behoort; veranderingen maakt, opdat zich alles naar zijn oogmerk voege, en zich bijvoegfels veroorlooft, ten einde dit te beter te bereiken. Ook de gegeven geschiedkundige stof wordt hierdoor een werk van zijne eigen vinding, zoo dat hij uit het oude iets nieuws te voorschijn brengt; onderwerpende de stof, het zij die uit de geschiedenis ontleend, of nieuw is uitgevonden, altijd aan den regel van dichtkunde.

Zonder te spreken van hetgeen, wat tot de *behandeling* der Fabel behoort, komt alleen de mate harer belangrijkheid in aanmerking; doch nog gewigtiger is derzelver overeenkomst met het *karakter*. Het episch en dramatisch gedicht moet hiervan worden onderscheiden: in de gebeurtenis wordt het karakter verslonden, en de handeling gaat haren vrijen gang. De *Aesopische Fabel* of de

Apologus, wordt te regt onder de leerdichten geteld, en is in de daad eene soort van *Allegorie*. Men kan haar eenen wezenlijken regel van levenswijsheid noemen, onder een zinnebeeld, uit de natuurlijke wereld genomen, voorgedragen. Zij bestaat derhalve uit twee deelen: het zinnebeeld en de toepassing, of uit eene in dezelve opgesloten liggende leering, welke men verkeerdelijk het zedelijk doel der Fabel genoemd heeft, doch die niet noodzakelijk in duidelijke bewoordingen behoeft te worden voorgesteld, indien de Fabel dichtertijlk zijn zal. Ten aanzien van haar oogmerk ligt zij op de grenzen der dichtkunst en proza: zij is zelden zuiver dichtertijlk, en behaagt, zonder hare bedoeling in aanmerking te nemen. CLAUDIUS noemt haar zeer juist eene bezieling der doode Natuur, *prosopopöie*. Dit welgevallen aan de Fabel ontstaat niet alleen door het vermaak, hetwelk de zinnelijke inkleeding verschaft, maar uit de bespiegelende kennis, dat de huishouding der Natuur, welke, volgens eeuwige wetten, in onveranderlijke kenmerken, haren gang gaat, in de zedelijke en natuurlijke wereld dezelfde zij. In de niet zedelijke wereld vertoont zich de voortdurende bestendigheid der wetten en kenmerken duidelijker en meer openlijk, dan in de menschelijke; en van hier, waarom de Fabeldichter (wien het dus niet alleen te doen is, om eene leering door een gegeven geval duidelijk te maken, waartoe de gelijkenis voldoende zou zijn) zijne handelende personen niet uit de zedelijke wereld kiest.

Sedert den tijd van APHTHONIUS heeft men de Fabels in verstandige, zedelijke en gemengde verdeeld. HERDER, echter, onderscheidt dezelve 1. in *theoretische* (bespiegelende): eene daad (*factum*) der Natuur, als wet en wereldbestuur voorgedragen, oefent het verstand. 2. In *zedelijke*. Van de dieren moeten en kunnen wij geene zedelijkheid leeren; maar wij zien de groote huishouding der Natuur, en erkennen, dat zij het geluk van alle levende schepfelen aan eeuwige en onveranderlijke wetten van pogen en streven verbonden heeft. *Gaat tot de mieren, gij luiaards!* En 3. in *Noodlots-fabelen*. Niet altijd kan men, uit den loop der Natuur zelve, duidelijk verklaren, hoe daaruit iets anders, door een *inwendig gevolg*, voortvloeit: het groote, hooger gevolg, hetwelk wij nu eens noodlot, dan eens toeval noemen, komt nu in het spel, en toont, hoe een en ander, door een hooger bestuur, zoo al niet *uit*, echter *op* elkander volgt. De roofzieke arend draagt, met zijnen buit, eene vonk van het altaar in zijn nest, die het in brand steekt, en zijne naakte jongen aan hem ter prooije geeft, wien hij eens trouweloos de zijne ontroofde. Bij de schoonste fabelen van deze soort wordt onze ziel uitgebreid en ruim, gelijk de schepping.

Volgens deze drievoudige verdeeling van den inhoud en gang der Fabel rigt zich ook derzelver voordragt; doch dit sluit de scherts en het schimpende [*satirieke*] niet buiten. De oude Fabeldichters waren zeer eenvoudig, klaar en ernstig, in hunne voordragt; LA FONTAINE voerde de scherts in, en LESSING, PFEFFEL en anderen leg-

legden zich op de *satire* toe, waartoe zij zich van het hekelend zinggedicht bedienden. In beide echter kan men te ver gaan, zoo als ook wel eens geschied is. Voor het overige is de vorm der Fabel verschillende: men heeft er, die enkel verhalend, en wederom andere, die bij wijze van gesprekken opgesteld zijn.

FABELKUNDE, FABELLEER, in het Grieksch *Mythologie*, bevat de kennis van de mondelinge overleveringen van al het gedenkwaardige, hetwelk de voorwereld, in hare wijze van voorstellen, en in hare taal, bewaard heeft tot op den tijd toe, waarin men andere middelen kende, om het gebeurde aan de nakomelingschap over te brengen. Hetwelk de ruwe, onbeschaafde natuur-mensch omtrent de wereld, de Natuur en het leven dacht en gevoelde; wat van de vaderen te zijner kennis was gekomen, en wat hij van de toekomst meende te weten — dit alles maakte onder de *Grieken* den inhoud der Fabelleer uit. Zij bevat dus den fabelachtigen godsdienst en de geschiedenis eens volks, inzonderheid der laatste en die der *Romeinen*, en moet diensvolgens uit onderscheidene bestanddeelen zijn zamengesteld, en op eene bijzondere wijze voorgedragen. Deze bestanddeelen zijn: 1. geschiedkundig, want de Fabelleer bewaarde de gebeurtenissen van den vroegsten tijd, waarin zij, door de ouders aan hunne kinderen, en zoo vervolgens, werden overgeleverd. 2. *Wijsgeerig*, als bevattende de vroegste proeven van het menschelijk denkvermogen, om zich de menigvuldige natuurverschijnsels aan den hemel en op de aarde, benevens derzelver oorzaken, de drijfveren van den menschelijken wil, en de schikkingen en schakels van het duister noodlot, te verklaren. Men zou derhalve dit gedeelte der Fabelkunde wederom kunnen verdeelen in het natuurkundige, of natuurlijke wijsbegeerte, het sterren-, zeden- en boven-natuurkundige; waaruit volgt, dat de Fabelleer de oudste geschiedenis van het menschelijk geslacht, en te gelijk de oudste wijsbegeerte in zich bevat. Reeds in deze tweederlei opzigten vertoont zich de Fabelkunde zeer belangrijk, en wordt dit nog meerder, wanneer men de *wijze van voordragt* in aanmerking neemt, welke naar de denkbeelden en in de taal dier kindsche eeuw geschiedde, waarin men, ongeoeffend in afgetrokken denkbeelden, en ontbloot van de vereischte woorden, om zich uit te drukken, bijna alles verzinne-lijkte; alles, wat tot het geestelijk gebied behoorde, tot de lichamelijke wereld overbragt; en, aan voorwerpen der Natuur of menschelijke kunst, menschelijk gevoel, bewustheid en spraak leende. De mensch leerde in de dichtkunst, mede in de zinnelijke taal dier kindsche eeuw verrat, het eerst zijne gedachten en gewaarwordingen uitdrukken en rangschikken, en ieder vroeger tijdperk leverde den schat van waarnemingen en denkbeelden aan haar over. Dat de geschiedkundige Fabelleer hierdoor dichtelijk werd, spreekt van zelf, doch dit juist, en de wijze, waarop men de zaken voordroeg, werd ook de moeder dier oudste wijsbegeerte, welke men te regt de *dich-*

terlijke noemt, en die ook natuurlijk voor afgetrokken denkbeelden niet berekend was, weshalve zij ook hare nasporingen in korte, dichtelijke uitdrukkingen voorstelde. Daar men nu, voor het zeer afgetrokken denkbeeld, van *oorzaak* en *werking*, geene woorden wist, zoo nam men de verbeelding te hulp, en kwam op het denkbeeld van *vader* en *zoon*, waardoor de geheele beschouwing, over het ontstaan der dingen en derzelver wederkeerige werking, in eene geslachtsrekening (*Genealogie*) veranderde, die, wanneer men over de wording der wereld nadacht, deze leer (de *Cosmogonie*) noodwendig in *Theogonie*, of goden-afkomst, moest veranderen, vermits alle krachten eene der menschelijke gelijkende kracht geworden waren. Het konde dus niet misfen, of dichtelijke wijsbegeerte moest eene soort van Godsdienst doen geboren worden, welke, in hare grondbeginsels, even dichtertlijk, als zij in geenen deele een godsdienst der rede, maar een uitwerksel der verbeelding was. Ontbloot van alle hulpmiddelen, welke eene grondiger beschouwing, eene langdurige ondervinding en de kennis der Natuur, der rede konden aanbieden, bezaten de menschen alleen eene bekrompene kennis hunner eigen natuur, en harer begeerten, najagingen en werking; en deze kennis werd, door de verbeeldingskracht, tot natuurlijke voorwerpen overgebracht en verzinnelijkt. Een schijnbeeld verving het ware wezen, een aangename droom de plaats der waarheid. De godsdienst der tijden konde niet anders dan fabelachtig zijn, vermits men de leer van de wording der wereld tot eene geslachtsrekening der goden gemaakt had. Het *godsdienstige* is derhalve, 3. een der gewigtigste bestanddeelen der Fabelleer, en nam daarin weldra zoo geheel de overhand, dat men haar regstreeks als *godenleer*, of als de *godsdienstleer van het veel-godendom* meende te kunnen beschouwen. De reden hiervoor moet men in de ontwijsfelbare *Hierarchie* van dien tijd zoeken, onder welke de priesters de eigenlijke Fabelgeschiedenis, de wijsbegeerte en sterrekunde, ten nauwste met den godsdienst verbonden. Alles verkreeg een godsdienstig koloriet; de Fabelgeschiedenis en wijsbegeerte werden als heilig beschouwd, en vermengden zich ten laatste, toen men het noodig oordeelde, alle tot hiertoe op zich zelve staande denkbeelden tot één stelsel te brengen, zoo geheel met den Godsdienst, dat zij nu wezenlijke deelen van denzelven uitmaakten. Dat dit bij de verschillende natien niet op dezelfde wijze geschiedde, valt niet moeilijk te begrijpen; doch over het geheel, en in het wezenlijke, was dit overal het geval; en van hier, dat de Fabelleer tevens als *de oudste geschiedenis van den Godsdienst* moet beschouwd worden.

Na deze ontwikkeling van het wezen der Fabelkunde, blijkt haar nut en aanbelang van zelf. Ondertuschen zal men haar in eenen geheel anderen geest behooren te behandelen, dan tot op het laatst der vorige eeuw geschied is, wanneer men de Fabelleer alleen bij de *Gricken* en *Romeinen*, op zijn hoogst bij de

E.

Egyptenaren, meende te mogen zoeken, en nu eens als een speelwerk voor weetnieten, en dan weer als een noodzakelijk kwaad, tot beter verstand der oude dichters, aanmerkte. HEIJER, schoon nu en dan mistastende, gelijk ook MEINERS door zijne zamenstellende vergelijkingen, hebben zich, ten aanzien van een duidelijker begrip en betere waardering der Fabelkunde, zeer verdienstelijk gemaakt. Anderen hebben insgelijks in dit vak veel geleverd; doch er blijft, met dit alles, ook nog veel over, hetwelk alleen door middel der geschiedenis kan en moet opgehelderd worden. De Fabelkunde is van geenen geringeren omvang dan deze; want iedere natie, welke hare beschaving zelve bewerkte, heeft hare Fabelleer, terwijl andere wel geene oorspronkelijke, echter eene naar haar klimaat veranderde bezitten. Of alles van eene oorspronkelijke Fabelleer moet worden afgeleid, is nog aan veel tegenspraak onderhevig. WAGNERS *Ideen zu einer allgemeinen Mythologies*, en GORRERS *Mythen-geschichte der asiatischen Welt*, schoon in alles nog niet volkomen bevredigend, wijzen echter beiden den weg aan, dien men voortaan zal behooren te volgen. Ter nadere kennis van bijzonderheden, volgens den tegenwoordigen toestand der Fabelkunde, kan men zich bedienen van het *allgemein Mythologisches Lexicon*, waarvan de eerste afdeeling, van F. MAIER, de Fabelleer der *Indianen*, *Tibetanen*, *Chinezen*, *Japanners*, *Perziërs*, *Hebreëuwen* en *Noormannen*, alsmede van de volkstammen van *Amerika* en *Afrika* bevat; terwijl in de tweede, van J. G. GRUBER, die der *Egyptenaren*, *Arabieren*, *Pheniciërs*, *Syriërs*, *Babiloniërs*, *Phrygiërs*, *Lydiërs*, *Grieken*, *Etruskers*, *Romeinen* en *Galliers*, of de klasieke Fabelleer, gevonden wordt. Men zoude zeer dwaas handelen, wanneer men de gheele Fabelleer slechts als een samenweeffel van willekeurige verdictsfels wilde beschouwen, en, of alle *Mythen* letterlijk verstaan, of ze gezamenlijk op eene en dezelfde wijze (geschied-, sterren-, natuur-, zedekundig enz.) uitleggen, of zich over het algemeen vermeten wilde, om alle, zonder onderscheid, te *kunnen* verklaren.

FABIUS MAXIMUS (QUINTUS), bijgenaamd *Cunctator*, *de samelaar*, was uit het beroemde Romeinsche geslacht der *Fabiers* afkomstig, en een der grootste veldheeren van het oude Rome. Hij reddede zijn vaderland, toen het, na eene ongelukkige nederlaag, zijnen ondergang nabij scheen, en HANNIBAL met zijn overwinnend leger tegen de hoofdstad zelve in aantocht was. In dit beslissend tijdstip verscheen FABIUS, met de waardigheid van *Dictator* bekleed, aan het hoofd der Romeinsche legioenen, en besloot, ten einde het lot der republiek aan de onzekere uitkomst van eenen veldslag niet te wagen, zijnen ongelijk sterkeren vijand door marschen en dralen af te matten. HANNIBAL, zijne gevaarlijke partij wel kennende, liet hem boodschappen: „indien FABIUS een zoo groot veldheer „zij, als hij ons wil doen gelooven, dat hij dan in de vlakke komme, en met mij strijde.” doch waarop FABIUS hem dit koel ant-

6 FABIVS. (NUMERIUS) FABRICIVS. (CAIVS)

woord liet brengen: „indien HANNIBAL zulk een groot veldheer „zij, als hij meent, dat hij mij dan tot den slag noodzake.” Ondertusſchen riepen de Romeinen, ontevreden over het dralen huns veldheers, hem terug, onder voorwendfel, dat hij een plegtig offer moest bijwonen, en droegen het bevel over de helft zijner magt aan MINUTIVS RUFVS op, die even zoo onbedachtzaam, als FABIVS voorzigtig was. Reeds was deze in eene hinderlaag van den Punischen veldheer gevallen, en zijne nederlaag nabij, toen FABIVS, nog tijds genoeg, toefnelde, en hem reddede. Uit dankbaarheid gaf hem MINUTIVS zijne troepen terug, om van hem het ſtrijden en overwinnen te leeren. Als menſch was FABIVS niet minder groot. Toen hij met HANNIBAL, over het lofgeld der in den slag bij *Cannae* gevangen genomen Romeinen, eene overeenkomst getroffen had, en de ſe-naat zijne bekrachtiging weigerde, verkocht hij al zijne goederen, om zijn woord geſtand te doen. Hij ſtierf in het 552ſte jaar van Rome in eenen hoogen ouderdom, na vijfmaal conſul geweest te zijn, en de eer van twee zegepralen te hebben genoten.

FABIVS. (NUMERIUS), bijgenaamd *Pictor*, is de oudſte Romeinſche geſchiedſchrijver in proza, die Griekſche en Latijnsche jaarboeken ſchreef, waarvan ons alleen eenige losſe ſtukken bekend zijn. Hij droeg den naam van *Pictor*, omdat een zijner voorvaderen de ſchilderkunſt beoefende.

FABRICIVS (CAIVS), met den bijnaam LUSCIVS, was een edel Romein, niet minder groot door zijne krijgskundige bekwaamheden, dan door zijne burgerlijke deugden. Nadat hij verſcheidene vijanden der Romeinen geſlagen, en zijn vaderland met eenen verbazenden buit verrijkt had, zonder voor zich zelven daarvan het geringſte te behouden, werd hij als gezant naar het hoofdleger van PYRRHVS, koning van *Epirus* gezonden, om de gevangen genomen Romeinſche ſoldaten vrij te koopen. Deze, den behoeftigen toefland van FABRICIVS kennende, poogde hem door geſchenken aan zijne zijde te brengen; doch hij wees 's vorſten aanbod met eene Romeinſche grootheid van de hand, niet tegenſtaande men hem verzekerde, dat men niet de minſte laagheid van hem zoude vorderen. PYRRHVS verliet hem met verwondering, en veroorloofde den gevangenen ter bijwoning van de *Saturnalien* naar Rome te gaan, onder belofte van, na derzelver afloop, in hunne gevangensſchap terug te zullen keeren; zoo als zij ook deden. De vorſt werd eerlang zoo geheel met FABRICIVS ingenomen, dat hij hem de eerſte plaats in zijn rijk aanbod, indien hij na den geſloten vrede wilde terug keeren, hetwelk hij echter vrijmoedig weigerde, door te zeggen: „het zoude voor „u nadelig zijn, wanneer gij mij bij u hadt; want uwe onderdanen zouden weldra liever FABRICIVS, dan PYRRHVS, tot hunnen „koning verkiezen.” Onder zijn conſulſchap, in het jaar 475 van Rome, dwong hij dien vorſt op nieuws, om hem te bewonderen, door het berigt, dat zijn eigen lijfarts zich, voor eene ruime be-

F A B R I C I U S. (JOHANN CHRISTIAN)

looning, aangeboden had, hem door vergif om te brengen, waarvan hij hem den brief toezond. De koning, hierdoor getroffen, schonk, uit erkentenis, aan de Romeinsche gevangenen hunne vrijheid. In dit zelfde jaar moet ook de slag bij *Asculum* zijn voorgevallen, waarbij PYRRIUS wel de overwinning behaalde, doch het beste gedeelte van zijn leger verloor, zoo dat het hem wel te stade kwam, dat hij naar *Sicilie* ter hulp geroepen werd. In het 478ste jaar van *Rome* bekleedde FABRICIUS met AEMILIUS PAPUS, met wien hij reeds tweemaal consul geweest was, den post van *Censor*, uit kracht van welken hij CORNELIUS RUFFENUS uit den raad hielp stooten, omdat hij tien pond zilver aan tafelgereedschap bezat. Een man als FABRICIUS konde geene schatten nalaten. Hij was zelfs bij zijnen dood zoo arm, dat de huwelijkskosten zijner dochter uit de openbare schatkist moesten betaald worden. Hij werd in de stad begraven: iets, hetwelk de wet der 12 tafelen verbood; doch waarin men, te zijnen opzigte, uit hoofde zijner verdiensten, eene uitzondering maakte.

FABRICIUS. (JOHANN CHRISTIAN) Deze beroemde insektenkenner (*Entomologist*) werd in 1742 te *Tunderen* in het hertogdom *Schleeswijk* geboren, en stierf te *Kiel* in 1808. Na zijne akademische loopbaan volbragt te hebben, zette hij te *Upsal*, onder LINNEUS, zijne studien voort, en erkende steeds met dankbaarheid het vruchtbaar onderwijs dezes grooten mans, wiens leven hij ook meesterlijk beschreven heeft. Door zijnen omgang met hem viel hij allereerst op het denkbeeld, om de *Insekten naar de werktuigen van den mond te rangschikken*, en deed aan LINNEUS den voorslag, om daarvan, in de nieuwe uitgave van zijn *Systema naturae*, waaraan hij toen werkte, gebruik te maken; doch deze wees dit van de hand, maar raadde zijnen schranderer leerling, op dezen weg voort te gaan. FABRICIUS, niet lang daarna, tot den post van hoogleeraar in de natuurlijke historie te *Kiel* bevorderd zijnde, wijdde zich nu geheel en al aan zijne geliefkoosde studie, en gaf in 1775 zijn *System der Entomologie* in het licht, waardoor deze wetenschap eene geheele andere gedaante bekam. Twee jaren later ontwikkelde hij, in een tweede werk, de kenmerken der klasfen en soorten, en toonde daarin de voordeelen zijner leerwijze aan, waarop eindelijk in 1778 zijne *Philosophia Entomologica*, naar het voorbeeld van de *Philosophia Botanica* van LINNEUS, verscheen. Van dien tijd af tot aan zijnen dood, dus bijna 30 jaren, was hij onophoudelijk bezig met zijn stelsel verder uit te breiden, en het onder vormen, in werken van onderscheidene benamingen, bekend te maken; terwijl hij, bijna ieder jaar, door een gedeelte van *Europa* reisde, de Muzeen bezocht, onder geleerden bekend werd, en met eenen onvermoeiden ijver de nog onbekende Insekten beschreef, welke zich aan zijn beschouwend oog opdeden. Dan, naar mate het getal der soorten onder zijne vlijtige pen toenam, werden ook hare kenmerken, zelfs die der klasfen, hoe langs hoe onze-

8 FABRICIUS. (JOHANN ALBERT) — FABRONIE. (ANGELO)

kerder en willekeuriger; zoo dat zijne jongste werken, uit dit oogpunt beschouwd, voor zijne vroegere moeten wijken. Zijn aangenomen grondslag was voortreffelijk; doch konde hem niet, zoo als hij meende, tot een *Natuurstelsel*, maar alleen tot eene *natuurlijke leerwijze*, voeren.

FABRICIUS. [JOHANN ALBERT] Een man van uitstekende geleerdheid, in 1668 te *Leipzig* geboren. Hij begaf zich, na zijne volbragte studien, naar *Hamburg*, alwaar hem, na den dood van FLACCIUS de leerstoel in de welsprekendheid werd opgedragen. In 1719 bood hem de landgraaf van *Hesfen-Kassel* het eerste hoogleeraarsambt in de godgeleerdheid aan, en benoemde hem tevens tot super-intendent der protestantsche gemeenten in zijn land; doch de regering van *Hamburg* wist hem voor deze voordeelige aanbiedingen schadeloos te stellen, zoo dat FABRICIUS in die stad bleef, en ook aldaar in 1736, in den ouderdom van 68 jaar stierf. Zijne *Bibliotheca Graeca* is een voorbeeld van eenę verstandige behandeling der Grieksche Letterkunde: ook zijne *Bibliotheca latina*, en de *Bibliotheca mediae et infimae aetatis*, benevens de *Bibliographia antiquaria*, zijn niet minder belangrijk. Bovendien dragen zijne uitgave van SEXTUS EMPIRICUS, en zijne aanmerkingen op DIO CASSIUS de kenmerken van grondige en uitgebreide kundigheden. SCHRÖCKH heeft, in zijne levensbeschrijvingen, zijn leven geschetst.

FABRIJK. Hierdoor verstaat men, overeenkomstig de oorspronkelijke afleiding van dit woord van het latijnsche *fabrica*, eene werkplaats, waarin waren, in haar geheel, vervaardigd worden, en de kunst daartoe het vuur en den hamer te hulp neemt, b. v. eene geweer-, staal-fabriek enz., in onderscheiding van eene *Manufaktur* van lakens, katoenen, linnens en andere stoffen, waartoe men geen vuur noch hamer behoeft, en de bewerking meest door de handen en door werktuigen geschiedt; offchoon het laatstgenoemde woord te geijk een algemeen denkbeeld bevat, waaronder *Fabriek* begrepen is.

FABRONIE. (ANGELO) Een beroemd Italiaansch levens-beschrijver uit de 18de eeuw. Na zijne voorbereidende oefeningen in zijne geboorte stad, *Marradi*, volbragt te hebben, zettede hij zijne studien te *Rome* voort; beschreef het leven van paus CLEMENS XII, en gaf in 1766 het 1ste deel zijner *Levensbeschrijvingen van Italiaansche geleerden*, uit de 17de en 18de eeuw, in het licht. Zijn fortuin ontmoette vele hindernissen, inzonderheid van den kant der Jezuïten, weshalve hij zich naar *Florence* begaf, alwaar de groot-hertog LEOPOLD hem, in 1767, tot prior verhief. Hij verdeelde nu zijnen tijd tuschen deze zijne geestelijke bediening en zijnen letterarbeid; reisde, naar verloop van 2 jaar, naar *Rome*, waar hij door den prins CLEMENS XIV, (GANGANELLI) met de grootste blijken van vriendschap ontvangen, en tot prelaat der pauselijke kamer benoemd werd. Hij keerde echter naar *Florence* terug; gaf hier *brieven van Geleerden uit de 17de eeuw*, uit de archiven van MEDICIS, in het licht, en arbeidde met de uiterste inspanning, tot dat de groot-hertog hem

FACADE. — FACCIOLAT. (GIACOLINO) 9

hem tot opvoeder zijner zonen benoemde. In 1773 aanvaarde hij dien post, welke hem ruimer tijd liet, om zijne levensbeschrijvingen te vervolgen; zoo als dan ook van dezelve nog 5 deelen naderhand in het licht verschenen. Hij deed vervolgens eene reis buiten 's lands, en bezocht *Weenen*, *Dresden* en *Berlijn*. In de laatste jaren van zijn leven hield hij zich met godgeleerden arbeid onledig, en stierf in 1803. Onder zijne voornaamste werken behoren zijne *Vitae Italorum doctrina excellentium qui seculo XVII et XVIII floruerunt*. De beste uitgave is die van Pisa in 1778 begonnen, waarvan van tijd tot tijd 18 deelen uitgegeven zijn. Het laatste verscheen in 1799, en na zijnen dood zijn er nog 2 deelen bijgekomen, waarvan het eene zijne eigen levensbeschrijving, door hem zelf geschreven, tot 1800 bevat. Dit werk, dat onder de voortreffelijksten van dien aard behoort, en eenen schat van geleerdheid oplevert, behelst 167 levens-berigten. Voorts heeft men van hem: *LAURENTII MEDICIS magnifici vita*, Pisa 1784; *Magni COSTNI MEDICEI Vita*, 1789; *LEONIS Pontificis maximi Vita*, 1797; *Elogi d'illustri Italiani*, Pisa 1786, 1789; *Elogi di DANTE ALIGHIERI*, di ANGELO POLIZIANO, di LODOVICO ARIOSTO, en di TORQUATO TASSO, 1806.

FACADE. De voorname buitenzijde van een gebouw, waaraan de hoofdingang geplaatst is, en welke het kenmerk van het gebouw moet aanwijzen, en dus een evenredig geheel uitmaken.

FACCIOLATO. (GIACOLINO) Een groot, Italiaansch geleerde, die in 1682 omstreeks *Padua* geboren werd. Hier begon hij zijne studien in het *Seminarium*; maakte de gelukkigste vorderingen, en werd binnen weinig jaren hoogleeraar in de godgeleerdheid en wijsbegeerte, en eindelijk opperbestuurder van het *Seminarium*. Hij besteedde zijne voornaamste zorg tot het herstel der oude letterkunde, welke tot dus verre zeer was verwaarloosd, en ondernam eene nieuwe uitgave van het woordenboek in 7 talen, hetwelk onder den naam van het *Calpinische* bekend is. Hiertoe was hem zijn kundige leerling, FORCELLINI behulpzaam, en op deze wijze werd dit werk, in 4 jaar voltooid, in 2 deelen in folio uitgegeven. Sedert arbeidde hij met zijnen vlijtigen mede-helper, 40 jaren aan een uitgebreid *Latijnsch Woordenboek*, hetwelk alle woorden in die taal, en alle verschillende beteekenissen derzelve, naar het voorbeeld van het Italiaansche *della Crusca* opgehelderd, bevatten moest. FACCIOLATO had er het bestuur over, en FORCELLINI bragt het bijna geheel ten uitvoer. Met de hulp van den laatsten, en van eenige anderen, gaf hij tevens nieuwe overzettingen van het woordenboek van SCHREVELIUS, en het *Lexicon Ciceronianum* in het licht. Ook vermeerderde hij zijnen roem aanmerkelijk door het drukken van verscheidene Latijnsche redevoeringen; werd in 1702 als hoogleeraar naar *Padua* geroepen, van welken leerstoel hij, naar verloop van 16 jaar afstand deed: vervolgde de geschiedenis der universiteit van die stad, door PAPPADOPOLI tot

10 FACETTE, FASSETTE — FAGEL. (GASPAR)

1740 gebragt, en stierf in Oogstm. 1769. Zijn stijl heeft iets *laconiek*, maar is sierlijk, waarom zijne schriften met genoegen gelezen werden.

FACETTE, FASSETTE. De ruitvormig geslepen zijde, punt of hoek, van een glas, diamant, of ander edelgesteente. De menigte van *Fasjetten*, waardoor men aan eenen diamant somtijds eenen meerderen luister wil bijzetten, veroorzaken dikwijls eene tegengestelde werking.

FACHINGEN. Een dorp in het hertogdom *Nassau*, niet ver van de *Lahn*, een half uur van *Dietz*, beroemd door zijne minerale bron, waaruit jaarlijks meer dan 300,000 kruiken water verzonden worden. Het werd omtrent het midden der vorige eeuw ontdekt, en is volkomen helder; ontwikkelt vele luchtblaasjes; heeft eenen zeer aangenaamen en zuren smaak; is geestig, iets zoutachtig en verfrischend. Het dient alleen ter verzending, kan zeer lang goed blijven, en bevat volgens WUTH, in een pond van 16 oncen, 30 greinen koolstofzure soda, 1 zwavelzuren kalk, $1\frac{2}{3}$ keukenzout, $\frac{1}{3}$ koolstofzure bitteraarde, $\frac{3}{5}$ koolstofzuren kalk, 1 grein koolstofzuur-ijzer, en $36\frac{2}{3}$ kubikduimen koolstofzuur. Dit water is een zeer goed middel in de jicht, in langdurige, katarrale toevallen, engborstigheid, slijmhoest enz., en wordt bovendien bij eene drukkende zomerhitte, en na het genot van verhittende dranken, tot verkwikking en versterking gebruikt. Wanneer men het met wijn en zuiker, voor dat de opbruising ophoudt, drinkt, beurt het de zenuwkrachten, na doorgestane vermoeienissen of hitte, spoedig weder op. — Er is ook goede pijpaaide.

FAC SIMILE. Eene kopij van een oorspronkelijk handschrift, waarin al deszelfs trekken, en eigenaardige kenmerken, naauwkeurig gevolgd zijn. Men had de gewoonte, om soortgelijke kopijen van oude handschriften, of ook van het schrift van beroemde mannen, in het koper te graveren: in het eerste geval, omdat de trekken van het schrift een bewijs voor deszelfs oudheid opleveren; doch in het laatste, omdat men, volgens LAVATER en anderen, in het handschrift iets karakteristieks meent te vinden.

FACULTEIT. Dus noemt men aan de *Akademien* zeker vak van geleerdheid, omdat men, om zoodanig vak openlijk te leeraren, daartoe de *Faculteit*, d. i. de magt, door eenen akademischen graad moet verkregen hebben. Te voren bestonden er slechts vier zoodanige *Faculteiten*, die der godgeleerdheid, der regtsgeleerdheid, der medicijnen, en der wijsbegeerte. Thans is er eene vijfde bijgevoegd, die der letteren en bespiegelende wijsbegeerte, welke te voren geene afzonderlijke *Faculteit* uitmaakten.

FAGEL. (GASPAR) Werd in 1629, uit een geslacht, ongemeen vruchtbaar in staatsmannen, te *Haarlem* geboren. Uit welke verschillende oogpunten men ook de verrigtingen van dezen staatsman beschouwen en welk oordeel, naar gelang van verschil van staatkundige denkwijzen, men ook over hem vellen moge, kan men hem echter den lof van schrandereheid, kunde, voortvarendheid, en getrouwheid aan die genen niet weigeren, aan wier belangen hij zich verbonden had.

Door

Door de beide eerste hoedanigheden behaalde hij, reeds in zijnen jeudigen leeftijd, als pleitbezorger, lof en voordeel, en zag zich tevens spoedig den weg tot aanzienlijke ambten geopend. In 1663 tot pensionaris van *Haarlem*, en in 1670 tot griffier der algemeene staten benoemd, en als lid bij de geheime befoignes toegelaten, vertoon den zich deze bekwaamheden nog duidelijker, en behaalde hij toen den roem van pal te staan in het midden der gevaren, gelijk bleek uit zijne kloekmoedige weigering, om het vermaard besluit tot handeling met *Frankrijk*, van 26sten van Zomermaand 1672, te teekenen, alsmede bij het nachtbezoek van den raadpensionaris J. DE WIT. In hetzelfde gevaarvolle jaar, en op den dag van den schandelijken broedermoord, werd hij, op aanprijzing van WILLEM III, aan wien hij ten sterkste gehecht was, tot raadpensionaris van *Holland* aangesteld, in een tijdstip, waarin zich een zegevierende vijand in het hart van het land bevond, de gemoederen verdeeld waren, waarin op vele plaatsen nieuwe onkundige regenten, gedeeltelijk op zijnen raad, in de regering zich hadden gedrongen, oproeren plaats hadden enz. Dan FAGEL kwam alles te boven, en zag den luister van den staat boven verwachting hersteld.

Toen de *Franfchen*, in 1673 naar *Utrecht* gezonden, vertrokken waren, en de leden van de vroedschap dier stad verzocht hadden, wederom in de unie te worden aangenomen, werd FAGEL, met nog 4 gemagtigden, derwaarts gezonden, en had hij een groot deel aan de handelwijze der andere gewesten omtrent de veroverd geweest zijnde provincien, aan het opdringen der beruchte regerings-reglementen in 1674, en aan de opdragt van den titel van *Hertog van Gelderland* aan WILLEM III. Ook de eerste gronden van den vrede van *Nijmegen* werden grootendeels door hem en den beroemden TEMPLE, Engelsch gezant bij de staten, gelegd, en men vindt in de memorien van dezen staatsman vele gesprekken van FAGEL opgeteekend, die kenmerken van zijn diep doorzigt opleveren, en ook voor den beoefenaar der latere geschiedenis van belang zijn. Na het sluiten van gemelden vrede, werden zijne eerlijkheid en trouw aan den lande op eene harde proef gesteld, door de aanbieding van den Franschen gezant, d'Avaux, van 2 millioen guldens, indien hij den prins van *Oranje* tot de maatregelen van *Frankrijk* konde overhalen; doch hij versmaadde met eene edele fierheid dit aanbod.

Bij de bekende bezending naar *Amsterdam*, ter gelegenheid van het geschil met WILLEM III. over de werving van 16 duizend man, waarvan de stadhouder het hoofd was, voerde hij in de vergadering der vroedschap het woord; doch ontmoette hier eenen ernstigen tegenstand, en kwam naderhand, toen verscheidene gewesten tot den vrede neigden, en zwarigheid maakten, om in genoemde werving te bewilligen, tot andere gedachten. Veelvuldig waren de latere verrigtingen van FAGEL; doch met niets verwierf hij meer

meer lof, dan door zijn voorzigtig beleid, waardoor hij den weg baande tot de groote omwenteling in *Engeland*. Aldaar nam hij de harten der ingezetenen voor WILLEM en MARIA en dus voor de aanstaande verandering, in, door zijne schrandere, zoo niet listige, briefwisseling met zekeren STEWARD, een Schotsch advokaat, die bevorens eene reis naar 's *Hage* gedaan, en verscheidene vertrouwelijke zamenkomsten met den raadpensionaris gehouden had. FAGEL bevorderde, hier te lande, met het zeldzaamste overleg, met eene verwonderlijke voortvarendheid en geheimhouding, alles, wat tot de wapening, inscheping, betaling en overvoering van een geheel leger noodig was; stelde het *Manifest*, of de verklaring, voor den prins, dat een meesterstuk van staatkunde mag genoemd worden, en nam tevens de kerkelijken in den arm. Dan, hoe veel deel hij ook aan deze onderneming had, hij mogt den uitslag niet beleven, maar stierf den 15 van Winterm. 1688, voor dat het berigt daarvan bekend werd.

's Mans karakter wordt verschillend opgegeven. De bisschop BURNET, die hem van nabij gekend heeft, en, zoo wel als hij, zeer naauw aan WILLEM III was verknocht, schrijft hem, behalve bedrevenheid in de regten, toe: „ eene duidelijke bevassing van zaken en een klaar en vaardig oordeel. Hij was welsprekend, doch „ meer gemeenzaam, dan net van taal. In eene talrijke vergadering kon hij, gewoonlijk, de zaken naar zijnen zin tot een besluit brengen. — Voorts was hij een vroom, deugdelijk man, „ doch te scherp en te hevig, en had eene te groote verbeelding „ van zich zelven; was moedig, als alles voor den wind ging; maar „ in moeilijke en netelige gevallen, betoonde hij zoo veel moeds niet „ als in eenen grooten staatsdienaar vereischt wordt: ” dan dit laatste schijnt met vroegere ondervinding niet te strooken. En volgens TEMPLE, die grootendeels met BURNET instemt, maar hem eenigzins gunstiger beoordeelt, was hij een ijverig voorstaander der kerkelijke regtzinnigheid. — Bij vaderlandsche schrijvers wordt hij naar verschil van denkbeelden beoordeeld; doch zijne eerlijkheid wordt algemeen erkend, en daardoor buiten alle tegenspraak gesteld, dat hij, schoon in de gelegenheid, om zich boven mate te kunnen verrijken, nogtans geene schatten naliet.

FAGOT. In het Italiaansch *Fagotto*, en in het Fransch *Basfon*, is een bekend, houten blaas-speeltuig, met gaten, kleppen en een mondstuk van riet, hetwelk bij de blaas-muziek bijna dezelfde plaats bekleedt, als de bas bij de snaartuigen, en welks geluid van eene zacht zingende menschen-stem, inzonderheid in de hooge toonen, den *tenor* zeer nabij komt. Het diende eertijds ter verzellling, (*accompagnement*) van de *Hobo*, in plaats van de afgeschafte *Cromorne*, om welke reden het ook *Basfon de Haut-bois* genoemd wordt. De benaming van *Fagotto* is welligt daaraan haren oorsprong verschuldigd, dat de beide voornaamste stukken, die het ligchaam van het speeltuig uitmaken, even als een bundel, bij elkander gebonden zijn.

De

FAHRENHEIT. (DANIEL GABRIEL) — FAKTOOR. 13

De omvang der toonen bij de Fagot strekt zich van *contra b* tot de gestreken *g* (sommigen brengen ook de gestreken *a* en *b* uit), en omvat dus 3 octaven. De muziek voor dit speeltuig is gewoonlijk op de bas- of F- sleutel gesteld; echter bedient men zich tegenwoordig, inzonderheid bij de hooge toonen, tot een gemakkelijker overzigt, ook dikwijls van den *Tenor*-sleutel. Veel lager staat de sterkere kwart-fagot, waarvan men zich tegenwoordig bij veldmuziek, in plaats der voorheen meer gebruikelijke *Serpent*, bedient.

FAHRENHEIT. (DANIEL GABRIEL) Werd te *Dantzic* geboren, en in zijne jeugd tot den handel opgeleid; doch zijne neiging leidde hem tot de beoefening der natuurkunde, waarop hij zich met ijver toelegde. Hij vervaardigde barometers en thermometers, en bragt het hierin tot eenen aanmerkelijken trap van volkomenheid. In plaats van wijngeest bediende hij zich in 1720 van kwik, waardoor het werktuig zeer veel in naauwkeurigheid gewonnen heeft. Hij reisde naar *Holland* en *Engeland*, waar hij in 1740 overleed. Wij bezitten van hem eene verhandeling over den thermometer, welke hij in 1724 in het licht gaf. Over de naauwkeurige inrigting van denzelfden, naar hem den *Fahrenheit'schen thermometer* genoemd, zie men het artikel: THERMOMETER.

FAKIR, of FAKKIER. Eene soort van Heiden'sche bedel-monniken in de *Oost-Indien*, inzonderheid in de stad van den grooten *Mogol*, die een zeer behoeftig leven leiden en ongemeen talrijk zijn. Voor het uiterlijke zijn zij zeer godsdienstig, en trachten zich van de wereld af te zonderen, doch gedragen zich daarbij ten hoogste belagchelijk; want zij houden, b. v. de armen zoo lang omhoog, totdat zij voor altijd onbruikbaar geworden zijn, zien onophoudelijk naar den hemel, blijven acht dagen lang op eene plaats onbewegelijk staan, gebruiken het slechtste en walgelijkste voedsel enz. Zij kleeden zich in gemeen laken of in eene dieren-huid; verzamelen zich dikwijls bij verscheiden duizenden; loopen het gansche land af, en leven van de ruime bijdragen en levensmiddelen, die hun, door elke naburige plaats, zoo spoedig mogelijk, worden toegezonden. In *Mungalei*, gelijk *TAVERNIER* reeds heeft aangemerkt, ontmoet men somtijds geheele gewapende horden van deze bedelaars, en niet zelden hadden de *Fakirs* eenen gewigtigen invloed op staatsgebeurtenissen. Wel is waar, dat zij, door eene gelofte, tot armoede verplicht worden; doch zij overtreden dikwijls dezelve: en welke orden van monniken heeft haar ooit gehouden?

FAKKELDANS is een in zijne soort zeer eigenaardige dans, welke aan sommige vorstelijken hoven, bij zekere plegtigheden, inzonderheid bij huwelijksfeesten, in gebruik is, en door de hooge personaadjen gedanst wordt. Men geleidt er het jonge paar mede naar het bruidsbed; terwijl de kamerheeren en pages, met den hofinaarschalk aan het hoofd, den trein door brandende was-toortsen vergezellen.

FAKTOOR. Een gevolmagtigde, of *correspondent*, die over zee,
in

in een ver afgelegen land, woont, en door de kooplieden wordt aangesteld, om goederen voor hunne rekening te koop en te verkoopen, of hun behulpzaam te zijn in het voortzetten van hunnen handel. Binnen 's lands is *Faktoer* zoo veel als makelaar, hoedanige men, inzonderheid hier te lande, in de granen enz. heeft.

FAKTORIJ. Zoo noemen de *Engelschen* alle kantoren, die zich in de *Oost-Indien* bevinden, het zij dezelve aan hun, of aan andere Europeische Natien, toebehooren. De *Hollanders* noemen ze gewoonlijk *huizen* van negotie.

FAKTUUR. Eene nauwkeurige rekening van koopmans goederen, welke bij de verkochte of geleverde goederen wordt overgezonden; opdat men zoude kunnen zien, waarin dezelve bestaan en wat zij kosten. Deze rekeningen worden gewoonlijk in een afzonderlijk boek woordelijk overgedragen, hetwelk men in den handel een *Faktuur-boek* noemt.

FALACA. (LA) Zoo noemt men de stokslagen, die de gevangene Christenen te *Algiers* ondergaan moeten. Eigenlijk is de *Falaca* een stuk hout, omtrent 5 voet lang, aan twee einden doorboord, of met kepen gemaakt, waardoor de voeten van den lijder, die met gebonden armen ruggelings op den grond ligt, gestoken worden. Twee slaven, ieder een eind van dit hout vasthoudende, ligten het omhoog, wanneer een derde, met eenen stok, of eene bullepees, des lijders voetzolen, somtijds wel met 300 slagen, jammerlijk beukt.

FALANGES. Zoo noemt men eene soort van groote vliegen van de *Antillische* eilanden, welker kop en bek naar die van eenen aap gelijken.

FALCONET, (ETIENNE) was koninklijk beeldhouwer, hoogleeraar van de akademie der schilder- en beeldhouwkunde te *Parijs* en honorair lid van de akademie te *Petersburg*. Hij verwierf zoo wel door zijne kunststukken, als schriften over de kunst, zeer veel roem, inzonderheid door het bekende, 30 voet hoge, standbeeld van *Peter den Grooten*, te *Petersburg*, hetwelk den held op het oogenblik vertoont, dat hij te paard eene rots beklimt en de slang van den tijd doodt, waaraan hij 12 jaar gearbeid had, en hetwelk in 1775 gegoten werd. Na de voltooiing van dit mees:erstuk, keerde hij naar *Parijs* terug; waar hij in 1791, in den ouderdom van 75 jaar, stierf. Onder zijne schriften munten inzonderheid uit zijne *Réflexions sur la Sculpture*, zijne *Observations sur la statue de MARC AURELE* en andere.

FALERNER-WIJN. Een oude Italiaansche wijn, die door de *Romeinen* zeer hoog geschat, en ook door *HORATIUS* dikwijls geroemd werd. Dezelve groeide in het gebied van *Falerne* in *Campanie*, thans *Terra di Lavoro* geheten.

FALISKERS. Een Etruskisch volk, dat uit *Macedonie* in *Italie* kwam. De Romeinsche veldheer *CAMILLUS* bragt hen, na hunne stad langen tijd vergeefs belegerd te hebben, meer door eenen trek van regtvaardigheid, dan door de wapenen, weder onder de heerschappij der *Romeinen*.

FAL-

FALKENBURG. (G.) — FALKLANDSCHE EILANDEN. 15

FALKENBURG, (GERARD) werd te *Nijmegen* geboren, en stierf aldaar in het jaar 1578. Hij was, volgens het eenparig getuigenis van geloofwaardige schrijvers, de kundigste van alle *Nederlanders* van zijnen tijd in de Grieksche taal, gelijk zijne geleerde aantekeningen, op het Grieksche dichtstuk van NONNUS, daarvan tot getuigen kunnen dienen. Behalve deze aantekeningen, die hij in het 29ste jaar zijns ouderdoms in het licht gaf, heeft hij ook eenige Grieksche verzen nagelaten, die in de aantekeningen van DOUZA en TIBULLUS te vinden zijn. Meer andere zijner uitgegevene werken worden te *Leiden* in de boekery der akademie bewaard.

FALKLANDSCHE EILANDEN, of MALOUINEN. Zijn eene groep van 2 groote en verscheiden kleine eilanden, liggende oostelijk van *Patagonie* in *Zuid-Amerika*. De beide grootste worden door het kanaal van *Falkland* en *Carlislefund* van een gescheiden, en werden allereerst door AMERICO VESPUCCI, op zijnen togt in 1502, ontdekt. Naderhand kwam de Hollandsche zeekapitein, SEBALD DE WERT, in 1508 derwaarts, en noemde deze eilanden de *Sebaldinen*, en in 1689 voer de Engelsche vlootvoogd, STRONG, het eerst door de zee-engte, welke de beide groote eilanden scheidt, en gaf er den naam aan van zijnen patroon, lord FALKLAND, die vervolgens tot alle grootere en kleinere omliggende eilanden werd uitgestrekt. Eindelijk werden zij, in den Spaanschen succesie-oorlog, door Fransche zeevaarders uit *St. Malo*, voor het eerst, bezocht, en ontvingen door hun den naam van *Malouinen*, bij welken zij nog tegenwoordig in *Frankrijk* en *Spanje* genoemd worden. De beroemde zeereiziger BOUNGAINVILLE legde, in 1764, op het oostelijk eiland eene volkplanting aan, welke den naam van *Port Louis* verkreeg; doch *Frankrijk* verkocht 3 jaren daarna het eiland aan *Spanje*, hetwelk nu *Puerto de Solidad* (haven der woestijn) genoemd wordt. Te gelijken tijd vormden de *Engelschen* het plan, om op de *Falklandsche* eilanden, ter meerdere zekerheid hunner scheepvaart naar de *Zuidzee*, eene vastigheid aan te leggen, en namen daartoe in 1765, zonder het vroeger regt van *Frankrijk* te erkennen, in naam des konings, er bezit van; waarop kapitein MACKBRIDE, in het volgende jaar, aan de ruime baai een uit *Engeland* medegebragt blokhuis liet oprigten, den grond tot eene volkplanting legde, en ze *Port Egmont* noemde. De Engelsche zeevoogd, vervolgens de eilanden rondzeilende, was zeer verwonderd, toen hij in *Port Louis*, waarvan hem het bestaan onbekend was, Fransche bezetting ontmoette; gelijk ook kapitein HUNT in 1769, toen de koop met *Spanje* gesloten was, er Spaansche krijgsmagt aantroef. Van beide kanten stond men op zijn regt, en het zoude waarschijnlijk tuschen *Spanje* en *Engeland* tot eene vredebreuk gekomen zijn, indien *Frankrijk* niet ware tuschen beiden gekomen. Door bemiddeling dezer mogendheid kreeg *Engeland* in 1771 het westelijk gedeelte van het eiland, met *Port Egmond*, en bleef *Spanje* in het be-

bezit van het oostelijk gedeelte; doch beiden zagen er eerlang vrijwillig van af, vermits deze eilanden een rampzalig verblijf opleverden, en slechts voor eenen korten tijd, uit hoofde der walvischvangst bezocht worden. Een goed drinkwater, heeft vele zeevogels, groote zeedieren en eenige uit *Europa* hier heen gebragte huisdieren en planten.

FALSARIS, FALSARIUS. Een bedrieger, vervalscher, die brieven en schriften vervalscht, en eens anders handteekening misbruikt, enz.

FALSET, (van het Italiaansch woord *Falsetto*) of *Fistel*, beteekent in de muziek: 1. bij volwasfen zangers die toonen, welke, omdat zij buiten de grenzen hunner natuurlijke stem liggen, en alleen door het smoren en onderdrukken derzelve worden voortgebragt, eene piepende stem genoemd worden, in tegenoverstelling van de *borst-stem*, wanneer de zangers, namelijk, uit de volle borst en met eene ruime keel die toonen uitbrengen, welke met den bouw en aard van hun zing-werktuig overeenstemmen. 2. Verstaat men ook door dit woord, bij blaas-speeltuigen, dat geluid, hetwelk boven de natuurlijke hoogte of laagte van het speeltuig, er uit gehaald wordt.

FAMA. De Faam, de godin van den roem, of liever van het gerucht. Zij was de jongste dochter der aarde, die zich door hare voortbrenging, wegens de vermoordning harer zonen, de *Giganten*, aan de goden wreekte, waarop de alles verbreidende *Fuam* alle schanddaden der goden bekend maakte. Zij wordt met vleugelen afgebeeld, en men schrijft haar, voorts, even zoo vele oogen, ooren, en monden als vederen toe; terwijl men van haar verhaalt, dat zij des nachts de wereld doorvliegt, en bij dag van hooge torens en daken naar beneden ziet; dat zij in het eerst klein is, doch vervolgens getadig grooter wordt, en andere verdichtfels meer, wier zin niet moeilijk te raden valt.

FAMILIAREN waren voorheen, in *Spanje* en *Portugal*, die soort van bedienden der Inquisitie, welke de slagtoffers van dit geestelijk gerechtshof gevangen namen. Zij onderscheidden zich door eene medaille, welke PHILIPPUS III. koning van *Spanje*, voor hen had ingevoerd. In elke stad, waar zich een gerechtshof van inquisitie bevond, was ook een aantal Familiaren, die het tevens tot spions dienden. In *Spanje* had men voorheen meer dan 20,000 zulke gerechtsdienaars, waaronder zich zelfs, even als in *Portugal*, personen uit de eerste en aanzienlijkste familien bevonden.

FANAAL, beteekent: 1 over het algemeen ieder vuur, hetwelk op hooge torens, bergen enz. gelijk ook aan den ingang eener haven, of ook wel aan de kusten, onderhouden wordt, op dat het tot een sein zoude dienen: 2. verstaat men er door zulk eenen hoogen toren, aan eene zeehaven, welke door het vuur, dat er bij aanhoudendheid op aan den gang wordt gehouden, den zeelieden tot een teeken dient; een' *vuurtoren*. En 3. geeft men dezen naam op de schepen aan eene groote scheepsantaarn, welke aan het achterste gedeelte van het schip, of aan den mastkorf, is vastgemaakt.

FA-

FANAM. Eene munt te *Mesopotam*, in *Indië*, ter waarde van omtrent 7 stuiv. Hollandsch, waarvan de 15 eenen gouden *Pagod* uitmaken.

FANATISMUS. Hierdoor verstaat men, inzonderheid, godsdienstige dweeperij, of die dwaling van des menschen verstand, waardoor sommigen, in hunne denkbeelden omtrent God en goddelijke zaken, niet de uitspraak van rede en heilige schrift, maar hunne verbeelding en gevoel volgen, en daardoor tot eenen vervolgzicken en woeden den godsdienstijver gedreven worden, welke niet zelden de rampzaligste uitwerksels had. — Soms tijds gebruikt men het woord *Fanatismus* en *Fanatieken* ook van andere foorten van dweeperijen en dweepers, hoedanige er verscheidene foorten en graden kunnen plaats hebben. Van eenen bijzonderen aard echter is dat *enthusiasmus* [verrukking, vervoering van zinnen], of de waan, dat men in gemeenschap met hogere wezens staat, en hunnen invloed meent ontwaar te worden. Zulk een dweeper of geestdrijver gelooft nu eens, dat hij met de engelen en de zielen der afgestorvenen verkeert, dan eens, dat hij Jezus en God zelven met zijne lichamelijke oogen aanschouwt, en, op eenen anderen tijd, strijdt hij tegen booze geesten, of bevindt zich in eene onuitsprekelijke verrukking van zinnen verplaatst. De trekken, welke den dweeper kenmerken, zijn gloeiende verbeeldingskracht, gepaard met een diep, inwendig gevoel; eene trotse verachting der zulken, die de fronte vlugt zijner verbeelding niet volgen kunnen; een stijf vasthouden van zijn gevoel, omdat bewijzen bij hem niet gelden; geringschatting van geleerdheid en een moeilijk onderzoek; dikwijls eene zachte, kalme zielsrust, die anderen inneemt, doch ook veeltijds onverdraagzaamheid en vervolgzucht.

FANDANGO. Is een nationale dans in *Spanje*, welke als zeer oud wordt opgegeven, en waarvan *Plinius* in zijne brieven dikwijls gewag maakt. Dezelve is, behalve in *Spanje*, ook nog in *Smitra*, *Klein-Azie*, *Georgie*, en inzonderheid in *Caschemir*, waar de vrouwen er veel mede op hebben, in gebruik. — In *Spanje* danst men denzelven het schoonst en bevalligst op het land, wanneer de maat met *Castagnetten* wordt geslagen.

FANFARE. Hierdoor verstaat men: 1. In *Frankrijk* een kort, door krijgs-speeltuigen geaccompagneerd, toonstuk, gewoonlijk in $\frac{6}{8}$ maat. En 2. over het algemeen een stuk, hetwelk veel geraas maakt, doch waarbij weinig of geene kunst plaats heeft. Van dit veel gedruisch makend trompetstuk is waarschijnlijk het woord *Fanfaron* afkomstig, hetwelk eenen grootspreker, snoever of windbui, waar niets bij is, beteekent.

FANGA. Eene Portugeesche maat van drooge waren, waarvan 25 een Amsterdamsch last uitmaken.

FANOE. Eene Oost-Indische zilveren munt, op de kust van *Tranquebar*, welke 3 stuivers van ons geld waardig is.

FANTASIE. Is een muziek-stuk, hetwelk uit afwisselende, wel-

luidende, passages bestaat, die in allerhande figuren en op allerlei wijze worden uitgevoerd, en hetwelk de toonkunstenaar, zoo als hij het vooraf, of wel onder het spelen, bedacht heeft, ook aanstonds op het speeltuig uitvoert; onverschillig, of zoodanig stuk eene *aria*, *duet* enz. zij, dan of het van de eene foort in de andere loopt, of nu eens in eene behoorlijke, dan eens geheel zonder, maat gespeeld wordt. Zulke stukken vereischen niet alleen eene grondige kennis van de harmonie, maar ook natuurlijke vatbaarheden; en van hier, dat de *Fantastien* van groote meesters, bijzonderlijk, omdat zij in eene zekere volheid van gevoel, en in het vuur der verbeelding, gespeeld worden, eene buitengewone kracht en schoonheid bezitten, welke bij eene bedaarde gemoedsgefteldheid er zeer bezwaarlijk aan kan gegeven worden.

FANTASEER-MACHINE. Is een werktuig, waardoor men alles, wat men op een klavier of foortgelijk snaartuig speelt, aanstonds kan in noten zetten. Het bestaat uit twee, door veren in beweging gebrachte, cilinders, waarvan de eene het opgerold papier bevat, hetwelk, onder het spelen van langzamerhand op de andere cilinder overgaat, zoo dat de toonen, die aangeflagen worden, aanstonds, door middel van daar aangebrachte potlooden, in lange of korte streken, op het gelinieerd papier worden gedrukt. Dit werktuig werd in 1752 door een' werktuigkundige, HOHLFELD geheeten, (in 1711 te *Hennersdorf* in *Saksje* geboren, en in 1771 te *Berlijn* gestorven) uitgevonden; schoon reeds voorheen, in 1747, een geestelijke te *Londen*, CREED genoemd, gelijk ook een Duitscher, met name UNGER te *Eimbeck*, de mogelijkheid van zulk een werktuig in eenige verhandelingen hebben aangetoond. Ondertusschen is van deze, voor eenen klavierspeler, hoogstbelangrijke machine, die de koninklijke akademie der wetenschappen te *Berlijn*, na des uitvinders overlijden, gekocht heeft, weinig nader bekend geworden.

FANTOME. (Zie: PHANTHOME.)

FARCE of **FARSE.** Een kluchtspel, hetwelk alleen ten doel heeft, gelach te verwekken, en zich door het lage komieke kenmerkt.

FARDING, of **FASTHING.** De kleinste koperen munt, die in *Engeland* gangbaar is; zijnde de helft van eenen Engelschen halve stuiver.

FARINELLI, ridder van de orden van *Calatrava*, te *Napels*, in 1705 geboren, was een der grootste zangers, die immer geleefd hebben. Zijn eigenlijke naam was CARLO BROSCI; doch hij verkreeg dezen bijnaam in *Napels*, waar hij in het huis der drie gebroeders FARINA zeer druk verkeerde. Nadat de beroemde PORPORA zeer veel aan zijne opvoeding en beschaving had toegebracht, begaf zich FARINELLI in zijn 17de jaar naar *Rome*, en van daar in 1727 naar *Bologna*, *Venetie*, *Verona*, *Weenen* enz. In *Engeland*, zoo wel als in *Frankrijk*, waar de Italiaansche muziek toen ten tijde in zeer groote achting was, verwierf hij de hoogste goedkeuring, en ontving zeer vele aanzienlijke geschenken. In 1737 ging

FARNESISCH PALEIS. (Het) — FARO, ook FARAO. 19

ging hij naar *Spanje* in dienst van PHILIPPUS V, legde door eene *Aria*, waarmede hij hem door de medewerking der koningin verraschte, den eersten grond tot de herstelling van zijne zwaarmoedigheid (*melancholie*), en verkreeg, als gunsteling des konings en der koningin, eene jaarwedde van 2000 *Carolinen*; zonder echter de voortdurende gunst, welke hij ook bij FERDINAND VI en KAREL III genoot, immer misbruikt te hebben. Nadat hij ruim 20 jaren in *Spanje* had doorgebracht, keerde hij eindelijk naar *Bologna* terug, waar hij met den beroemden Pater MARTINI in eene nauwe vriendschap leefde, en dezen overhaalde, om zijn uitmuntend werk, de *geschiedenis der muziek* in het licht te geven. Bekend is het opschrift, hetwelk hij boven de deur van zijn prachtig, vorstelijk gemeubeld landhuis liet plaatsen, en dus luidde: *Amphion Thebas; ego domum!* doch minder bekend is mogelijk dat geen, hetwelk een vernuftig man, over deze troosheid gebedgd, er onder stelde, en deze woorden inhield: *Ille cum; tu sine!* — FARINELLI stierf in 1782.

FARNESISCH PALEIS (Het) te *Rome*, door MICHAEL ANGELO, in den smaak van den schouwburg van MARCELLUS gebouwd, is even zeer beroemd door zijne schoonheid, als door de kunststukken, die het bevat. In de beroemde galerij van dit paleis hebben de gebroeders CARACCIO acht jaren lang aan hunne voornaamste meesterstukken gearbeid. Op het plein zag men de voortreffelijke *Farnesische Herkules*, eene bewonderenswaardige *Flora*, benevens de *Urne* van CECILIA METELLA: ook behoorde tot dit gebouw de verbazende groep, onder den naam van den *Farnesischen stier (Toro)* bekend, welke uit eenen stier, vijf menschen en eenen hond bestaat, en buiten tegenpraak de grootste marmergroep der wereld is. Dit fraai paleis behoorde het laatst aan den koning van *Napels*, wien het bij erfenis van de familie van FARNEZE, met al zijne zeldzaamheden, ten deel gevallen was. Het keizerlijk huis was medeefgenaam van deze onschatbare nalatenschap, en was mogelijk op dat tijdstip in de gelegenheid geweest, om *Duitschland* met een groot deel dezer kunststukken te verrijken; doch voor eenige jaren werden de voornaamste, mogelijk wel alle, naar *Napels* vervoerd, om het museum, aldaar in het gebouw der *studie* geplaatst, te versieren. Naderhand zijn zij naar *Parijs* gevoerd; doch in 1813 van daar weder terug gekomen.

FARO, ook FARAO. Een hazardspel, waarbij een de bank houdt, en de overigen op, door hen zelven gekozen kaarten, die zij voor zich leggen, geld zetten. De bankier houdt een vol spel kaarten in de hand, en keert altijd op eenmaal twee kaarten om, waarvan hij de eerste op een hoopje aan zijne regter- en de tweede aan zijne linkerhand legt. Is het eerste blad een van die genen, waarop de medespelende (*pointeurs*) gezet hebben, dan wint de bankhouder het daarop staande geld; doch valt dit aan de linkerzijde, dan verliest hij dit, en moet het aan de spelers betalen, die niet zel-

den hunne winst op de kaart laten staan, en tot het dubbeld en hooger laten oploopen. Dit spel behoort in de meeste staten onder de verbodene hazardspelen.

FASCES. Een eerteeken van Romeinsche magistraatspersonen, uit eenen bundel gladde stokken bestaande, in welks midden, ten bewijze, hunner magt over leven en dood, zich eene bijl bevond. Deze bundels, wier getal verschillend was, werden door de geregtsdienaars (*lictors*) op de schouders voor de magistraatspersonen gedragen; doch moesten de eerste in tegenwoordigheid des volks, ten blijke, dat men deszelfs oppergezag erkende, de bundels strijken: ook moest de bijl in de hoofdstad er uit worden gelaten.

FASCETTEN. In eene glasblazerij de ijzers, die in de halzen der fleschen gestoken worden, om dezelve in den oven te brengen.

FASCH. (KAREL FRED. CHRIST.) Werd in 1736 te *Zerbst* geboren, en stierf in 1800 te *Berlijn*, als kapelmeester van FREDERIK II. Hij was een groot toonkunstenaar, in wiens stukken zich de diepste kennis der muzikale geleerde kunst met het levendigst gevoel en de reederste uitdrukking vereenigde. In veelstemmige stukken heeft hij het tot eene hoogte gebragt, welke voor hem nog niet bereikt werd. Inzonderheid kenmerkt zich zijn *Miserere* met 8 stemmen als een volkomen meesterstuk, en wordt zijn *Kyrie* en *Gloria*, voor 16 stemmen, als een werk beschouwd, hetwelk alles overtreft, wat men van BENEVOLE, ANTONIO LOTTE en ORAZIO VECCHI, in deze soort van muziek gehoord heeft. Jammer is het, dat FASCH zijne meeste opstellen nog voor zijnen dood liet verbranden, zoo dat wij slechts weinge stukken, in vergelijking van het getal, welke hij vervaardigde, van hem bezitten. Zijne grootste verdienste ligt, buiten tegenpraak, in de oprigting eener zang-akademie te *Berlijn*, welke eenig in hare soort is, en na zijnen dood door ZELTER met veel roem bestuurd werd.

FASCINEN. Zijn in de vestingbouwde takkeboscchen van dun hout, welke gebruikt worden tot het dempen van grachten, tot schanskorven enz. gelijk ook tot waterwerken. Men heeft er, die bepikt, en op de werken der vijanden geworpen worden, ten einde die in brand te steken.

FASTI. Zoo noemde men in *Rome* zekere marmeren tafels, waarop of de jaarlijksche feesten en plegtige dagen, of de namen der *Consuls*, *Dictators* enz. gebeiteld waren. De eerste dezer soort, *Faste minores* genoemd, waren niets anders, dan de *calender*, waaruit men weten konde, wanneer de feestdagen invielen; doch welke eertijds alleen bij de *Pontifices* bekend waren, die dezelve dan ongetwijfeld naar hunne bedoelingen, of tot gewigtige staatkundige oogmerken, aan het volk voorschreven. In het 550 jaar van *Rome*, echter, bragt een zekere C. CLAUDIUS, die schrijver geweest was, deze tafelen onder het volk. (Zie verder CALENDER.)

FATA MORGANA. Zoo noemt men langs de kusten van de Si-

Siciliaansche zee-engte, die luchtverschijnsels, welke bij helder warm en stil weder boven de zee opstijgen; dikwijls zeldzame vertooningen als: van schepen, torens, enz. vormen; en ligtelijk natuurkundigen kunnen misleiden. Zij ontstaan uit dampen, die door de zon uit de zee worden opgetrokken; en van hier de benaming van *Droom-tooverbeelden*.

FATIGEREN. Van dit woord bedient men zich in de schilder kunst, wanneer de kunstenaar zich, uit hoofde van eenen beganen mislag, genoodzaakt ziet, aan de houding, den omtrek en het coloriet van zijn schilderstuk, herhaalde malen, gewigtige veranderingen te maken.

FATUM. Hieronder verstonden de oude wijsgeeren, in den nauwsten zin, eene zekere onvermijdelijke noodzakelijkheid van omstandigheden en gebeurtenissen in de wereld, waaraan niets te veranderen was, en de goden, ja zelfs hun vader JUPITER, onderworpen waren. Alhoewel zij door dit gevoelen hunne eigene stelsels, de leer van 's menschen vrijheid, en zelfs de denkbeelden van de natuur der Godheid, regelrecht tegenspraken, valt het echter moeilijk te bepalen, of alle wijsgeeren, inzonderheid de *Stoicijnen*, het *Fatum* wel in dien zin geleerd hebben, als waarvan men hen doorgaans beschuldigt. Men onderscheidt gewoonlijk de volgende soorten van *Fatums*: 1. het *Spinozisch*, hetwelk die onvermijdelijke noodzakelijkheid, of het noodlot, daarvan doet afhangen, dat de wereld den grond van haar bestaan in zich zelve bezit, en geene andere oorzaak buiten zich erkent; 2. het *Astrologische* der *Chaldeers*, die het *Fatum* toeschreven aan een wezen, dat niet tot de wereld behoort, en dat middellijker wijze, door den invloed der sterren, waarin vrije wezens niets konden veranderen, werkte; 3. het *Turksche*, volgens hetwelk de dingen onmiddellijker wijze, en wel zonder eenig opzigt op zekere middelenoorzaken, moeten plaats hebben, en wel zoodanig, dat alles, wat eenmaal besloten is, geschieden moet; 4. het *Stoische*, dat wel middelenoorzaken erkent, doch deze van een volstrekt besluit doet afhangen, waarop de gedragingen van verstandige wezens, uit beweegredenen handelende, volstrekt geenen invloed hebben; en 5. het *redelijk* of *verstandig Fatum*, dat de ondergeschiktheid (*subordinatie*) der oorzaken aan het vrij besluit der Godheid, *objectief* ten aanzien van het vrij gedrag van redelijke en verstandige wezens, toeschrijft.

Ten opzichte van dit laatste, hetwelk wij liever het *bestuur der Voorzienigheid* noemen, voegen wij er, ter opheldering, het volgende bij. De mensch is, als een zinnelijk wezen, aan Natuurwetten onderworpen. Geen heer der Natuur zijnde, moet hij zich aan hare invloeden op zijnen toestand en omstandigheden onderwerpen. Wanneer, van wien, en waar hij zoude geboren worden, stond niet in zijne magt, te bepalen. Als hij nu zegt, de Voorzienigheid, of het lot, heeft het zoo gewild, dan geloofst hij daarom aan geen blind noodlot; maar hij beroept zich slechts op oorzaken, die boven zijne krachten

en Inzigten zijn. Geloofst hij nu hierbij, dat de aanleidende voor-
gaande oorzaken, benevens hare ondergeschiktheid, door een hoo-
ger wezen, niet tot de wereld behoorende, worden daargesteld; oordeelt hij wijders, dat dit wezen, door een vrij besluit, dit we-
reldplan heeft tot stand gebragt, en, in overeenkomst met zijn ze-
delijke gedrag, ook den mensch, naar gelang zijner krachten, in
dit plan begrepen, en dermate toegerust heeft, dat hij aan dien post,
waarin hij wel door eenen zamenloop van enkel natuurlijke, doch
dikwijls ondoordringbare, onbegrijpelijke, oorzaken geplaatst is, aan
eene zedelijke orde het meeste kan deel nemen, dan erkent hij een
redelijk Fatum, of liever een *verstandig bestuur* der Voorzienigheid.
Het gedrag van den mensch, als een *objective* grond, komt altijd
hierbij in aanmerking; want het zoude hoogst ongerijmd zijn, een
noodlot te willen aannemen, volgens welk alles, wat ons over-
komt, onafhankelijk van ons eigen gedrag, en zonder voorafgaande
oorzaken, zoude moeten geschieden. Het gevoelen, dat in de toe-
komst alles moet geschieden, men doe ook, wat men wil, is valsch;
want het geschiedt, omdat men iets doet, waartoe tot het gebeurde
is aanleiding gegeven. Is in het boek des noodlots het toekomstige ge-
schreven, dan moet ook de oorzaak daarvan geboekt zijn. Naar
ons gevoelen, is er geene *volstrekte*, maar slechts eene *hypotheti-
sche* [vooronderstellende] noodzakelijkheid.

FAUCHET. [De *Abt*] Behoorde tot die geestelijken, welke
bij de Fransche omwenteling eene rol speelden, hun karakter on-
waardig. Hij bezat het voorregt eener uitmuntende welsprekendheid,
waardoor hij het volk verblindde en geheel voor zich innam. In-
zonderheid bezigde hij in 1789 ieder oproer in *Parijs*, om het volk
te overreden, dat het volkomen regt had, om zoodanig te hande-
len, en de Aristokraten, van het begin der wereld af, altijd het
grootste onheil gesticht hadden; leggende hun, onder anderen, ten
laste, dat zij alleen de schuld van den kruisdood van CHRISTUS
droegen, en daardoor eenen man hadden omgebragt, wiens ongeveins-
de volksliefde niemand konde in twijfel trekken. FAUCHET was een
der eersten, die den bekenden constitutionelen eed aflegde, en daar-
voor tot constitutionelen bisschop van het departement van *Calvados*
verkozen werd. Zijne leerredenen werden sedert nog vrijer, en hij
drong, over het algemeen, op de invoering eener wet aan, waarbij al-
le landerijen in *Frankrijk* onder de burgers gelijk zouden verdeeld
worden. Door de verdediging van dit onuitvoerlijk plan, he welk de
sterkste democraten heimelijk ontworpen hadden, kreeg hij et volk
meer en meer aan zijne zijde, werd lid van de tweede nationale
vergadering en daarop gevolgdte conventie, en vleide de *Jakobijnen*
op eene voor zijn karakter onteerende wijze. In de vergaderingen
sprak hij weinig, en zat altijd als in gedachten verzonken, ja bijna
als of hij ten halve sloop; doch wanneer hij oordeelde, dat het tijd
was, om zijnen invloed te doen gelden, liet hij zijne afhangelingen
het

het spreekgestoelte beklimmen, en gaf dan aan hunne voorstellen, met eene geveinsde vroomheid, zijne goedkeuring. Toen in 1793 echter de wanorden in *Frankrijk* ten hoogsten toppunt geklommen waren, en de constitutionele geestelijkheid even zeer gehaat werd, als de onbeëdigde priesters, verloor ook FAUCHET zijn aanzien. De *Jakobijnen* streken zijnen naam op hunne lijst door, beschuldigden hem, met CHARLOTTE CORDAY, de moordenaarster van MARAT, in verstandhouding gestaan te hebben, en hij moest den 31sten van Wijnm. 1793, met de *Girondisten*, de door hem reeds voor lang verdiende guillotine beklimmen.

FAUNEN. Zijn, volgens de fabelleer, boshgeden, dat is eene soort van *Daemons*, die in de boschen en wouden woonden, en inzonderheid door de landbouwers vereerd werden. Zij worden meestal in eene menschelijke gedaante, met eenen kleinen ramsstaart, spitse ooren en vooruitstekende horens, afgebeeld, en zijn met een ramsvel, of andere beestenhuid, omhangen. Ook ziet men dezelve wel eens met wijnranken omkransd, omdat zij, gelijk de *satyrs*, tot het gevolg van BACCHUS behooren.

FAUNUS. Was een koning der *Latijnen*, die den godsdienst der *Grieken* in *Italië* invoerde, en den ouden tot een orakel moet gediend hebben. Daar hij den akkerbouw zeer begunstigde, zoo wordt hij als een *satyr* afgebeeld.

FAUSTINA. [De keizerin] Twee Romeinsche keizerinnen voerden dien naam, te weten: de gemalin van ANTONINUS PIUS, en diens dochter, welke naderhand aan den keizer MARCUS AURELIUS ANTONINUS huwde. De geschiedschrijvers van dien tijd hebben de uitmuntende beschrijvingen, welke zij van den gelukkigen staat des rijks, onder de regeringen dezer ANTONIJNEN, gegeven hebben, met aanftootelijke bedrijven hunner gemalinnen bezocdeld, en inzonderheid van de jongste FAUSTINA daden te boek gesteld, welke eene dolzinnige MESSALINA zich niet zoude hebben behoeven te schamen. Dan men moet ter eere van de schoone FAUSTINA aanmerken, dat haar eigen gemaal, MARCUS AURELIUS, die den bijnaam van wijsgeer ontving, hare deugd ten volle geregtvaardigd, en haar in de *beschouwing van zich zelven*, den lof eener voorbeeldige gade gegeven heeft. Ook heeft WIELAND, in onze dagen, haar van den blaam der Romeinsche Historiefchrijvers getracht vrij te pleiten.

FAUX-PAS. Eigenlijk een valsche pas, een misstap, een woord, meestal in eenen zedelijken zin gebruikt wordende.

FAVART. [CHARLES SIMON] Was die gene, die onder de *Parijzenaars* de vrolijke luim en het aangenaam bevallige deed geboren worden. Zijne komieke zangstukken zijn vol van pikante en naive trekken. Onder zijne kleine zangspelen munten inzonderheid uit: *le Coq du village*, *Cythere asfiegée*, *Acajou*, *la Noce interrompue*, *Raton et Rosette*, *la Bohémienne*, *la Fille mal gardée*, *la Fête du Chateau*, *le Jardinier supposé*, *l'Astrologue de Village*, *Annette et Lu-*

bin enz. Over het algemeen zijn alle kleine stukken van FAVART onnavolgbaar ten aanzien van bevalligheid en vrolijkheid. Ook zijne grootere zangstukken verwierven eene algemeene goedkeuring, en onder deze behooren: *L'Amitié à l'épreuve*, *Ninette à la cour*, *la Rosière de Salency*, *les Moissonneurs*, en *les trois Sultanes*. Naïviteit, kieschheid, bevalligheid, teederheid en gevoel, vereenigen zich in zijne, vooral beste, stukken. Voortreffelijk schildert hij de liefde op het land, en doet met veel oordeel het bevallige en aanlokkende van het landleven, met vermindering van het gemeene en onbehagelijke, uitkomen. — Zijne gade, welke in 1749 het eerst het Italiaansch tooneel in *Parijs* betrad, genoot onafgebroken de grootste goedkeuring, en speelde in alle stukken, en in alle karakters, de eerste rollen. Bovendien was zij eene bevallige danseres, en eene uitmuntende zangster. Het vijfde deel van de werken haars mans, is onder haren naam in het licht verschenen, omdat zij daaraan zeer veel deel had. Haar man stierf te *Parijs* in 1793, en zij zelve in 1772. Zij vervaardigde haar eigen grafchrift, en bragt het in muziek, om daardoor haren echtgenoot en hare vrienden met het denkbeeld van haar afscheiden gemeenzaam te maken.

FAZANT. (*Phasianus*) Eene vogelfoort, tot de orde der hoenderen (*Gallinae*) behoorende, met korte pooten en eenen eenigzins gewelfden snavel, waarvan de bovenste helft aan beide zijden boven de onderste uitsteekt, en het grondstuk of de wortel met eene vleezige huid overtrokken is. De Fazant onderscheidt zich door zijne wangen, die met eene kale, gladde huid overdekt zijn. Tot hem behoort de huishaan (*Phasianus Gallus*), met brandende, afstekende kleuren, eene zamengedrukte, vleeschachtige kwab of kam boven op de kruin, twee dergelijke aan de keel, naakte ooroeningen, en eenen zamegedrukten, schuins over eind staanden staart. Hij stamt buiten twijfel uit de wildernissen der Hindostantsche bosschen af, en heeft zich van daar in ontelbare speelfoorten over de geheele aarde verspreidt; doch vindt men dien nergens schooner, grooter en sterker dan in *Engeland*, waar de hanen gevechten een bijzonder geliefkoosd schouwspel uitmaken. — De eigenlijke Fazant (*Ph. Colchicus*), met een ros en bont lijf, eenen blaauwachtig groenen kop, eenen wigvormigen staart, en wangen, met eene kale, wrattige huid bedekt, ontleent zijnen naam van de rivier *Phasia* in *Mingrelie*, van waar de *Argonauten* hem het eerst naar *Europa* gebragt hebben. Bij de Fazant-hennen, en nog meer bij die der paauwen, heeft men somtijds de zeldzame verandering opgemerkt, dat zij namelijk dezelfde foort van veeren, als van de hanen verkregen hebben. — De *Goudlakensche* Fazant [*Ph. Pictus*] onderscheidt zich door eene gele kuif, hoogroode borst, blaauwe slagpennen, van den tweeden rang, en eenen wigvormigen staart, die bij de wijfjes korter is, dan bij de mannetjes. Zijn vaderland is, zoo als ook van de beide volgende, *China*, waar hij, uit hoofde zijner verwonderlijk

lijk prachtige vederen, in de tuinen der Europeische grooten gehouden wordt. — De zilverlakensche Fazant (*Ph. Nymphaea*) is wit en heeft eenen zwarten vederbos en onderlijf, en mede eenen wigvormigen staart; doch de prachtigste en schoonste vogelfoort in de Natuur blijft de *Argus* [*Ph. Argus*]. Zijne kleur is geelachtig, en zwart gestippeld, zijn aangezicht rood, en het achterhoofd blaauw en gekuifd; zijne wangen zijn kaal, en de binnenste 11 slagpennen, waarvan de 2 middelste lang en die allen onbeschrijfelijk schoon zijn, zijn aan de buitenzijde met oogen bezet. Hij behoort mede in *China* te huis, en heeft, van den bek tot aan het einde van den staart, eene lengte van 9 voet.

De plaatsen, waarin de Fazanten worden opgekweekt, noemt men *Fazanteriën*, die in wilde en tamme worden onderscheiden. In de eerste wordt de Fazant aan zich zelven overgelaten, en alleen des winters gevoerd. Hij heeft geen hok noodig, maar alleen hier en daar eenige schuil- en vaste plaatsen in het bosch, welke men op zekere tijden met haverstroo, kamfer, anijs, enz., welker reuk zij zeer beminnen, berookt, om daardoor de Fazanten bij elkander te houden. Meer zorgvuldigheid en kosten vereischt eene tamme Fazanterie, waartoe, behalve eene welgekozene plaats, die tegen alle roofdieren veilig is, een geheel Fazantenhuis met een vertrek, tot huisvesting der Fazanten, dat gestookt kan worden, en de noodige broei en andere hokken, benevens eene woning voor den Fazantenwachter, behooren. In ieder hok plaatst men eenen haan met 9 of 10 hennen, die men goed voedert, en des morgens en des avonds in- en uit laat. Men verzamelt de eijeren zorgvuldig, en laat ze of door kalkoen- of huishennen uitbroeijen. Daar het vleesch van dezen vogel zeer gezocht, en voor eene kostbare lekkernij, gehouden wordt, zoo staat het, in de meeste landen, alleen aan den landheer vrij, Fazanteriën aan te leggen.

FEBRUARIJ. (Bij ons Sprokkelm.) Aldus genoemd naar het latijnsche woord *Februare*, dat *zuiveren*, *reinigen* beteekent, omdat door de *Romeinen* in deze maand zuiverings-offeranden, ter verzoening der schuld of overtredingen der nog levenden, en de bevordering van de zielsrust der dooden, aan de goden werden toegebracht. Eigenlijk geschiedde dit, eer Numa deze maand voor de tweede van het jaar had verklaard, in de overschietende of de laatste dagen van het jaar, toen hetzelfde nog uit 10 maanden, volgens de instelling van ROMULUS, bestond, en Maart de eerste was. Men noemde toen de 12 overschietende dagen van het jaar *Februa*, zoo veel als *Festum lustrale*, zuiverings feest, en deze benaming werd dus door NUMA aan zijne tweede nieuwe maand gegeven.

FECAILEN (Rom. oudh.) Eene foort van Romeinsche priesters, die, zoo als in later tijd de Herauten, den oorlog moesten aankondigen en den vrede uitroepen; doch inzonderheid over de bevoegdheid tot den eersten moesten beslissen; ten einde te verhoe-

den, dat de Romeinsche republiek niet nutteloos in den oorlog gewikkeld wierd. Zij waren als het ware bewaarders en handhavers van het regt van vrede en oorlog.

FEEN. Zijn verdichte vrouwelijke goden — tooveresfen van eene verheven soort, die de dichters zelve verzonnen, en van welker magt en invloed zij een aantal vertelsels opgedist hebben. Inzonderheid hebben de Fransche dichters hun vernuft te dezen aanzien ten toon gespreid.

FEHM. Eene oude Saksische benaming van den bloedban, of de lijfstraffelijke geregtsoefeningen van het geregtshof, hetwelk die straffen uitoefent. In eenen bijzonderen zin verstaat men door *Fehm-geregtten* die *heimelijke geregtshoven* in *Westphalen*, waarvan men, in onze hedendaagsche Romans en schouwspelen, gewag gemaakt vindt. (Zie: VEHM GERIGT.)

FEITH. [EVERARD] Deze beroemde letterkundige werd in de 16de eeuw, te *Elburg* in *Gelderland*, geboren. Na zich eenige jaren op de beoefening der wijsbegeerte te hebben toegelegd, gaf hij zich geheel aan de beschaafde wetenschappen over, waarin hij groote vorderingen maakte. Hij kende de Grieksche en Hebreeuwsche talen grondig, waarvan hem de hoogleeraren der Fransche Protestanten te *Bearn* een uitmuntend getuigschrift gaven. In *Gelderland* terug gekeerd zijnde, oordeelde hij het raadzaam, uit hoofde van de Spaansche beroerten, den vaderlijken grond weder te moeten verlaten, en begaf zich naar *Frankrijk*, en wel naar *Rochelle*, alwaar hij voornamelijk zijn werk maakte van het onderwijzen in de Grieksche taal, waardoor hij, zoo wel als door zijne verdere kundigheden, de achting der beroemdste mannen van zijnen tijd, inzonderheid van *CASABONUS*, *DU PUY* en *THUANUS*, wegdroeg. Op zekerer tijd, alleen van eenen knecht vergezeld, buiten genoemde stad wandelende, ging hij in het huis eens burgers, waaruit hij nimmer weder is te voorschijn gekomen; zelfs heeft men nooit iets van hem kunnen ontdekken, niettegenstaande de regering daartoe alle moeite heeft aangewend. Zijn verlies in den bloei zijns levens, werd door de geleerden zeer betreurd; daar hij het, waarschijnlijk in de geleerde wereld zeer ver zoude gebragt hebben, gelijk dit zijne werken doen besluiten. In 1677 verscheen van hem, te *Laijden* in 12mo in het licht: *Antiquitatum Homericarum Libri quatuor*; een werkje vol van grondige geleerdheid, waarvan *Douairjere* wijlen den Heer *GERRIT Baron WITTEN*, *HENDRIK BRUMAN*, rector der Latijnsche school te *Zwol*, de uitgave bezorgde, en hetwelk in 1726 te *Amsterdam* herdrukt werd. Nog heeft hij een werk geschreven: de *Atheniensium Republica*, en eindelijk nog *Commentarii de Antiquitatibus Atticis*.

Onder het talrijk geslacht der FEITHEN, dat gedeeltelijk te *Elburg*, gedeeltelijk te *Harderwijk*, zeer lang gebloed, en aanzienlijke regeringsposten bekleed heeft, bevindt zich ook *MARIA CA-*

THA-

THARINA FEITH, gestorven in 1740; eene vrouw van een aanzienlijk vermogen, waarvan zij een groot gedeelte bij uitersten wil bestemde tot het stichten van een gasthuis te *Elburg*, onder de benaming van het *Feitenhof* bekend, waarin 24 oude lieden wonen, en van alles rijkelijk verzorgd worden. De eerste, die zich van dit oude geslacht te *Zwolle* gevestigd heeft, is geweest, Dr. RIJNVIS FEITH, een vermaard Geneesheer en Burgemeester aldaar, zijnde de grootvader van onzen Vaderlandschen Dichter van dien naam.

FEITAMA. (SIJBRAND) Een uitmuntend Nederlandsch dichter, die in 1694 te *Amsterdam* uit aanzienlijke ouders geboren werd. Alhoewel eerst voor het vak der godgeleerdheid bestemd, werd hij naderhand tot den handel opgeleid, en daartoe bij den heer JAN WILLINK, een voornaam koopman, geplaatst; doch geenen lust in dit vak hebbende, welks voordeelen hij uit hoofde van ouderlijken rijkdom niet behoefde, wijdde hij zich naderhand aan de dicht- en teekenkunst, waartoe hij voorheen de gronden reeds gelegd had. Eenige treurspelen, deels vertalingen, deels van eigene vinding, waren sedert 1720 de vruchten van zijnen letterarbeid. In 1733 kwam, echter, een belangrijker werk van hem in het licht, namelijk: de *TELEMACHUS* van den kamerijkschen aartsbischof FENELON, uit Fransch proza in een Nederduitsch heldendicht overgebracht; en waarvan eene verbeterde, en door langdurige oefening beschaafde, uitgave in 1763, door de bezorging van den heer JAN VAN STEENWIJK, kunst en boezemvriend van FEITAMA, die hem dezelve had aanbevolen, het licht zag. Middelerwijl had onze dichter zijne *Tooneelpoezij* in 2 deelen in 4to, in 1733 en 1735 uitgegeven, en zich onder dit alles met eene Nederduitsehe vertaling van de *Henriade* van VOLTAIRE bezig gehouden, welke echter niet voor 1743 was afgewerkt, en twee iaren later eerst in druk verscheen. Sedert is er tot na zijnen dood, die in Zomerm. 1758 voorviel, niets van hem in het licht gekomen; doch na denzelven heeft zijn vriend VAN STEENWIJK, behalve de genoemde nieuwe uitgave van *TELEMACHUS*, nog drie tooneelfukken, eenige vertaalde Fransche verzen, alsmede mengelftoffen, door den druk gemeen gemaakt. Iets zonderlings was het in FEITAMA, dat hij, ofschoon geen geheim van zijne werken makende, zelden iets met zijnen naam, maar altijd of met de letters S. F., of meestal met de zinspreuk *Studio fovetur Ingenium*, dat is: *door oefening wordt het verstand geslepen*, in het licht gaf: eene zinspreuk, waarvan de eerste letters der woorden S. F. J. zijnen naam SYBRAND FEITAMA *Izaakszoon*, te kennen geven.

FELICITAS. Bij de *Romeinen* de godin des geluks, ter welker eere LUCULLUS, en naderhand JULIUS CESAR, eenen tempel deed bouwen. Zij werd afgebeeld, rustende op eenen hoorn van overvloed, nu eens met eenen olijftak, dan eens met eene speer in de hand.

FELOEK. Een ligt snel zeilend schip, zonder verdek, hetwelk door zeilen en riemen wordt voortgestuwd, en het roer achter den

aan de steven gebruiken kan. Het voert 10 of 12 man, en houdt zich altijd langs de oevers.

FELONIE. Eene hoofdmisdaad van den Leenman tegen den Leenheer, welke met verbeurdverklaring van het leengoed gestraft wordt. (Zie: LEENSTELSEL.) De *Engelschen* veritaan door *Felony* iedere misdaad, waarop de dood staat.

FENELON. (FRANS DE SALIGNAC DE LA MOTTE) Schrijver van den *Telemachus* en andere uitmuntende werken: een man, bij eenen ieder in achting, die op kunde en braafheid eenigen prijs stelt. Hij werd in 1651 op het slot *Fenelon*, in het voormalig *Querci*, geboren, kwam in het vervolg als leeraar te *Parijs*, en werd eerlang bij Lodewijk de XIV onderwijzer van de drie koninklijke prinzen, de hertogen van *Bourgogne*, *Anjou* en *Berri*. Daar de eerste vele hoop op de kroon had, zoo leerde hij hem, in verscheidene aan hem opgedragen werken, inzonderheid in den *Telemachus*, de pligten van eenen vorst op de duidelijkste en meest onderhoudende wijze kennen; en het was te bejammeren, dat eene kabaal van den bisschop BOSSUET, en de heerschzucht der markgravin MAINTENON, hem van een hof verwijderden, waar hij zoo veel nuts sichte. Hij werd van onregtzinnigheid verdacht, en naar het aartsbisdom *Kamerijk*, hetwelk hij reeds als onderwijzer van den prins ontvangen had, verwezen, en leefde hier tot aan zijnen dood (1715) als een voorbeeld van een regtschapen man, die onvermoeid in zijn beroep was. Men kan zijnen *Telemachus*, buiten tegenspraak, in alle opzichten als een der schoonste voortbrengfels van Fransche letterkunde beschouwen. Hij nam de stof tot dezen uitmuntenden helden-roman, zoo als bekend is, uit de *Odyssea* van HOMERUS: maar werkte dien zoo voortreffelijk uit, dat zijne bearbeiding te regt als geheel nieuw kan worden aangemerkt. De stijl is schoolsch verheven, vol vuur en zeer bevallig; terwijl de menigvuldige zede- en staatkundige regels, waarmede het werk doorgvlochten is, onnavolgbaar schoon zijn voorgedragen. Behalve dit uitmuntend werk, waarvan men rekent, dat 140 uitgaven en 99 vertalingen het licht zien, bezitten wij nog van dezen waardigen kerkvoogd: *Dialogues des morts*; *Dialogues sur l'Eloquence en general, et sur celle de la chaire en particulier*. *Abrégé des vies des anciens Philosophes*; (niet voltooid) *Traité sur l'éducation des Filles*; *Démonstration de l'existence de Dieu*; zijn bekend uitmuntend *Gebed* enz. De *Eloges* van LA HARPE en d'ALEMBERT op FENELON bevatten vele belangrijke bijzonderheden.

FERDUSI. (HASSAN BEN SHERIFSHAH) Een der beroemdste Epische dichters der *Perzen*, die omtrent 1020 onzer tijdrekening bloeide. Wij bezitten van hem een uitgebreid, geschiedkundig gedicht, onder den titel van: *Shak-Nameh* (boek der koningen), hetwelk de geschiedenis van *Perzie*, van NUSHIRVAN tot JEZDEFERD, bevat, en onder de dichtstukken van *Azie* een der uitmuntendste, en voor de geschiedenis, alhoewel weinig gebruikt, van een zeer groot be-

belang is. Eene Engelsche overzetting, door CHAMPION in 1790 begonnen, is onvoltooid gebleven. Men vindt er eenige stukken van vertaald in JONES *Commentarien*, en WILKENS *Perzische Chrestomathie*, in SCHJELGELS *Europa*, en in de *Duitsche Mercurius*.

FERGUSON. (ADAM) In 1724 in *Schotland* geboren, was eerst eenigen tijd veldprediker, doch werd in 1759 hoogleeraar in de natuur- en in 1764 in de zedekunde te *Edinburg*. Door zijne *Geschiedenis van de opkomst en den ondergang der Romeinsche Republiek*, in 1783 te *Londen*, en reeds vroeger door zijne *proeve omtrent de Geschiedenis der Burgerlijke Maatschappij*, in 1767 uitgegeven; doch bovenal door zijne *beginselen der zedelijke Wijsbegeerte*, in 1769 in het licht verschenen, heeft hij zich veel roem verworven. Dit laatste werk kan men als het eerste *Compendium* dezer wetenschap in de Engelsche letterkunde aanmerken.

FERMATE. Is in een muzikstuk eene plaats, waarin de toon, boven de eigenlijke waarde der noot, door een of meer stemmen, aangehouden, of ook wel door eenige sieraden gerekt, en dit door een punt of halve maan (—) aangewezen wordt. Gewoonlijk komen de *Fermaten* in het midden van een Muzikstuk voor, en moeten meestal slechts een kort rustpunt, of ook wel eenen overgang aanduiden. De uitvoering wordt aan de zangers of spelers overgelaten, en berust inzonderheid op eenen vasten, aanhoudenden toon, eene gelijkmatige trilling en eenige gepaste gebaarden, waardoor de overgang bevorderd wordt. De *Fermate* onderscheidt zich juist daardoor van de *Cadans*, dat zij alleen een weinig aanhoudt; doch nog niet het volkomen slot van het stuk te kennen geeft.

FERNAMBUCO. Een stadhouderfchap in het oostelijk gedeelte van *Brazilië*, in *Zuid-Amerika*, onder anderen zeer rijk aan suiker, katoen, orange-appelen, tabak, en het beste *Brazilië-hout*, hetwelk van daar zijnen naam van *Fernambuc* voert. De bevolking uit een vijfde blanken, en voor het overige uit inboorlingen en Negeren bestaande, bedraagt, volgens REYNAL, 85,600, volgens anderen 400,000 zielen. De hoofdstad heet mede *Fernambuco*, of *Olinda*, en is eene stapelplaats van Europeische koopwaren, heeft 25,000 inwoners, verscheide kerken, en is de zetel van eenen gouverneur en-bischof.

FERONIA. Bij de Romeinen de godin der boschen en der vrijheid. In haren tempel, aan den voet des bergs *Soractes*, thans *St. Silvester*, genoemd, ontvingen de vrijgelatenen eenen hoed, ten teeken hunner vrijheid.

FERRARA. Voorheen een hertogdom in *Italië*, grenzende ten Noorden aan het *Venetiaansche* gebied, ten zuiden aan het *Bologneesche* en *Romagna*, en ten Oosten aan de golf van *Venetie*. Bij den vrede van *Campo Formio*, in 1797, kwam het land aan de *Cisalpinische* republiek, naderhand het koninkrijk *Italië*; doch in 1815 werd het wederom, gedeeltelijk, met den kerketijken staat vereenigd, daar het ten noorden aan de *Po* gelegen gedeelte aan het *Lomb.*

Venetiaansch koninkrijk kwam. *Ferrara* was het vaderland van verscheiden groote kunstenaars en dichters, en deszelfs hertogen waren ijverige voorstanders van kunsten en wetenschappen. Het beslaat thans 56 v. m. en heeft 170,727 inwoners. — De stad *Ferrara*, aan eenen arm van de *Po* liggende, is tamelijk groot en welgebouwd, heeft 3500 huizen en 23,638 inwoners, die van zijde fabrieken en den handel bestaan. Men vindt er, onder andere prachtige paleizen, dat der oude hertogen, hetwelk thans het verblijf van den kardinaal-legaat is, als mede een nog fraaijer, van wit marmer gebouwd, en, uit hoofde van de schikking der steenen, het *Diamanten-Paleis* genoemd. Voorts verscheiden kloosters en kerken; in die der *Benedictijnen* is de graftombe van *ARIOSTO*. De universiteit, in 1391 gesticht, was voorheen zeer beoemd, en heeft eene belangrijke boekerij van kostbare verzamelingen van oude handschriften, benevens een kabinet van antiken, munten enz. Ook is hier het hospitaal *St. ANNA*, waar *Tasso* 7 jaren opgesloten was.

FERRETUM. Cecalcineerd koper, waarvan zich de glasmakers bedienen, om aan het glas verscheiden kleuren te geven.

FERRO. Het westelijke onder de *Kanarische Eilanden*, aan de kroon van *Spanje* behoorende. Het heeft 15 mijlen in den omtrek, telt 5000 inwoners en brengt veel honig, was enz. voort. Sedert 1634 trekken de Franschen op bevel van *LODEWIJK XIII* de eerste middaglijn over dit eiland, waarvan zij thans door de meeste aardrijkskundigen, behalve de Engelschen, gevolgd worden. Hoe wenselijk ware het niet, dat men eens hierin ook eene vaste bepaling maakte!

FERULA. Was in de oude Oosterfche kerk eene plaats, van de kerk afgezonderd, en voor de toehoorders bestemd; wordende de kerk alleen gehouden voor boetelingen, of personen, die onder kerkelijke tucht waren. — Nog verstaat men door *Ferula* eenen herders staf, *Pedum* en *Cambuca* door de *Latijnen* genoemd. Dezelve is een teeken van waardigheid, en werd niet alleen door bisschoppen en abten, maar zelfs door pausen, gedragen.

FESTON. Een sieraad van vruchten, bladen en bloemen, die, in de gedaante van eenen krans zamengebonden, aan een of beide einden worden opgehangen. Bedient men zich, in plaats van vruchten enz. van andere dingen, dan is de benaming van *Guirlande* beter.

FETICHEN. Dus noemen de Afrikaansche volken in *Guinea* hunne afgoden, die zij aanbidden, en naar hun welgevallen van eenen boom, vogel, aapkop, of iets dergelijks, maken. Zij hebben eenen afzonderlijken *Fetich* voor ieder landschap, en bijzondere tot beschermgoden voor ieder huisgezin.

FETTMANTJE. Eene kleine munt in het Keulsche gebied, ter waarde van eenen halven stuiver.

FEUDAL-STELSEL. (Zie: **LEEN-STELSEL.**)

FEUIL-

FEUILLANTEN. Zoo werden eigenlijk de leden eener monniks-orde genoemd, door eenen JOHAN DE LA BARRIERE, volgens den regel der Benedictijnen, gesticht, omdat zij in haar wapen eenen tak met bladeren (*feuilles*) pleeg te voeren. Eene staatkundige klub, welke in 1791 in *Parijs* ontstond, en in een gebouw dezer voormalige monniken bij een kwam, verwierf hierom den naam van de *Klub der Feuillanten*, welke zich inzonderheid toelegde, om voor den nieuwen regeringsvorm te waken, en den steeds toenemenden invloed der jakobijnen tegen te gaan. De leden dezes gezelschaps bleven den grondbeginsels der gematigde alleenheersching getrouw, en bedoelden rust en orde. BARNAVE, de gunsteling des volks tot na de terugkeering van LOUWYK XVI van *Varennes*, op den 20sten van Zomerin. 1791, speelde bij de *Feuillanten* eene voornamelijk rol. LA FAYETTE, BAILLY en meer anderen van beproefde braafheid en geene geringe talenten, bevonden zich onder de leden dezes gezelschaps, en stelden al hunne pogingen in het werk, om hetzelfde staande te houden. Dan, het verschil tusschen deze klub en die der *Jakobijnen* was te zeer in het oog loopend. Terwijl men in de laatste gewoonlijk onder woest geraas en getier, eenen voorslag deed, en of met eene levendige geestdrift oogenblikkelijk aannam, of onder luide blikken van misnoegen, aanstonds verwierp, ging men in de eerste met bedaardheid te werk, namen koelbloedige raadplegingen de plaats van onstuimige driften in, en was er alle onbetamelijke geschreeuw verboden. De *Parijzenaars* waren voor de *Jakobijnen*, en de bewoners der provinciale steden volgden hun voorbeeld; zoo dat de vergaderingen der *Feuillanten* overal weinig bezocht werden, en het getal hunner aanhangers verminderde, inzonderheid sedert zij, na eenen hevigen twist met de *Jakobijnen*, het besluit namen, om met gesloten deuren te vergaderen. Hierdoor werden de handelingen minder belangrijk: men verviel tot kleinigheden, raadpleegde met eene koele onverschilligheid, verloor allen nadruk, en liet op deze wijze vrijwillig aan zijne partij het veld behouden. De uitwijking van LA FAYETTE en meer andere hoofden der *Feuillanten*, de vernietiging van het koningschap, en de nationale conventie, hebben ten laatste de geheele ontbinding van dit gezelschap te wege gebracht.

FEZ en MAROKKO. Op de noordwestelijke kust van *Afrika*, in het zoo genoemd *Barbarije*. Beide staten zijn onder eenen sultaan of keizer verenigd, die eene onbepaalde magt uitoefent. Derzelver oppervlakte bedraagt 8000 vierkante mijlen; de luchtstreek is er, uit hoofde van de verschillende armen van het *Atlas-gebergte*, die het land doorkruisen, en de nabijheid der zee, gematigd, en de grond zeer vruchtbaar: brengende overvloed aan koren, wijn, katoen en tuinvruchten voort: ook de veeveelt, bijzonder van paarden, is er uitmuntend. De inwoners bestaan uit *Mooren* (*Arabieren*) *Barbarijers* en *Joden*. De keizer drijft alleen de zee-rooverij, om welke af te wenden de Europese zee-mogenheden hem eene jaarlijk-

lijksche schatting moeten opbrengen, schoon zijne vloot slechts 20 vaartuigen sterk is. *Fez* is de belangrijkste stad des rijks, bevat 70,000 inwoners, en drijft eenen aanzienlijken handel. *Marokko*, de eigenlijke hoofd- en residentie-stad, is merkelyk vervallen. (Zie verder MAROKKO.)

FIAKKER. Zoo plagt men, in verscheiden groote steden, de huurkoetsen te noemen, die op straten en openbare pleinen gereed stonden, om er zich alle oogenblikken van te kunnen bedienen.

FICHTE (JOHANN GOTTLIEB) Deze geleerde, in 1762 te *Rammennau* bij *Bischopswerda*, in den *Opperlausitz* geboren, studeerde te *Jena*, *Leipzig* en *Wittenberg*, en leefde vervolgens eenige jaren in *Zwitserland* en *Pruisen*, waar hij in *Koningsberg* met KANT bekend werd. Allereerst trok hij de aandacht van het wijsgeerig publiek tot zich, door zijn *Versuch einer Kritik aller Offenbarung*, te *Koningsberg* in 1792 uitgegeven, welk werk hem, na het vertrek van REINHOLD, in het volgende jaar, den post van gewoon hoogleeraar in de wijsbegeerte, aan de hooge school te *Jena*, bezorgde. Hier maakte hij, onder den naam van *Wissenschaftslehre*, een wijsgeerig stelsel bekend, hetwelk op dat van KANT gebouwd was; doch waarvan hij naderhand meer en meer afweek. Door eene verhandeling, in het door hem uitgegeven *Philosophische Journal* geplaatst, *über den Grund unsers Glaubens an eine göttliche Weltregierung*, werd hij, ten aanzien zijner denkwijze, van ongodsdienstigheid verdacht gehouden, waarop hij zijn ontslag verzocht, en zich naar *Pruisen* begaf, waar hij een vriendelijk onthaal genoot, en zich eenigen tijd in *Berlijn* als ambteloos burger ophield. In 1805 werd hij tot hoogleeraar in de wijsbegeerte te *Erlangen* beroepen, met de vergunning, van den winter in *Berlijn* te mogen doorbrengen; doch hij ging gedurende den oorlog tussehen *Frankrijk* en *Pruisen* naar *Koningsberg*, waar hij eenen korten tijd voorlezingen hield. Na den vrede keerde hij echter naar *Berlijn* terug, en werd, bij de aldaar nieuw opgerigte universiteit, tot hoogleeraar in de wijsbegeerte aangesteld, welken post hij tot aan zijnen dood, die in Louvin. 1814 voorviel, met eenen onvermoeiden ijver, bekleedde.

FICHTE was een man van een doordringend verstand, en bezat in zijne voordragt eene groote mate van welsprekendheid. Met eene voorbeeldelooze kracht en sterkte van geest drong hij tot in de diepten der menschelijke kennis door, en zijn wijsgeerig stelsel bevat een streng *idealismus*, dat het wezenlijke of werkelijke, wat wij buiten ons plaatsen, slechts als een schepfel onzer eigene, inwendige werkzaamheid beschouwt. Voorheen noemde FICHTE, in zijne *Wissenschaftslehre*, de zedelijke orde der wereld, God; doch later plaatste hij dat wezen, hetwelk alleen door zich zelve bestaat en enkel leven is, aan het hoofd van het stelsel, en beschouwde de wereld als eene tentoonspreading van het goddelijk wezen, als een afbeeldfel of model van hetzelfde. Men vergelijkte, inzonderheid, de

bci-

beide schriften: *über den Begriff der Wissenschaftslehre*, te Jena in 1794, en *die Wissenschaftslehre in ihrem allgemeinen Umrisse*, te Berlijn, in 1810 uitgegeven. FICHTE poogde, bij aanhoudendheid, den geest boven het stoffelijke en zinnelijke te verheffen, deszelfs leven als het ware, doch al het overige als een leven *in schijn*, voor te stellen, en daardoor het hart tot de hoogste deugd en zelfverloochening aan te vuren, waarin hij bij zijne jonge leerlingen uitmuntend slaagde. Bovendien bezat hij een hart, hetwelk vatbaar was voor al het schoone en goede, voor vriendschap en liefde; terwijl eene onwrikbare braafheid, de grootste liefde voor de waarheid, en een wezenlijke heldenmoed, in haar te verdedigen, hem inzonderheid onderscheidden. Ondertuschen ontaardde de laatste wel eens, bij de vastheid zijner overtuiging, en de onverzettelijkheid van zijn karakter, in eigenzinnigheid, hardnekkigheid en wetenschappelijken onverdraagzaamheid, waardoor hij zich niet zelden groote onaangenaamheden, ja zelfs vijanden, berokkende. Met dit alles verloor *Duitschland* aan dezen geleerden zeer veel.

FICHTELBERG. Er zijn twee verschillende bergen van dien naam; doch de hoogste en belangrijkste is de *Fichtelberg* in het prinsdom *Baijreuth*, uit welken verscheiden bergketens naar alle kanten voortloopen. Deze berg is met pijnboomen begroeid, en omtrent 7 mijlen lang en meer dan 4 breed. De hoofdstof der beide berg-toppen, waaruit dit gebergte bestaat, is graniet, doch de zijtakken, inzonderheid naar den kant van de *Regnitz*, bevatten kalksteen, en zijn van lateren oorsprong. Men vindt in hetzelfde veel ijzer, vitriool, zwavel, koper, lood en marmer. Bij *Wunsiedel* ziet men nog op eene aanmerkelijke hoogte van dit gebergte de *Luxenburg*, waarop het verwoeste rooversslot *Rudolphstein* gestaan heeft. De voornaamste toppen zijn de *Sneeuwberg*, 3,682, de *Osenkop*, 3,621, de *Fichtelberg*, 3,521, en de *Zinnberg*, 3,316 voet hoog. Op den slotberg ligt het *Fichtel-meer*, hetwelk met mos en riet begroeid is. Uit dezen berg ontspringen de rivieren de *Saale*, *Eger*, *Nabe* en *Main*. De zoo genoemde kleine *Fichtelberg*, bij *Wiesenthal*, is de hoogste van het Saksisch Ertzgebergte; hebbende eene hoogte van 3,731 Parijsche voeten. De rivieren *Tschoppe*, *Sehme*, *Mitweijda* en andere, die verscheiden schoone watervallen vormen, ontspringen uit denzelven.

FIDALGO. Zoo noemt men in *Portugal* iemand van lagen adel, zoo als in *Spanje* *Hidalgo*. Ook de jonge edellieden, die als page aan het hof dienen, noemt men *Fidalgo's*.

FIDEL-COMMIS. (Uit het Latijn) Is een toevertrouwd goed of erfenis, waarvan de inkomsten aan iemand gemaakt zijn; doch hetwelk, na den dood des vruchtgebruikers, aan den *propriëtaris*, of tweeden erfgenaam, op wien de eigendom daarvan is gemaakt, moet worden overgeleverd.

FIDES. Bij de *Romeinen* de godin der trouw, die eenen tempel

in het kapitoel had, en in het wit gekleed was. Zij wordt meestal met gevouwen handen en eene tortelduif afgebeeld.

FIELDING. (HENRY) Deze geachte, even zoo schrandere als leerrijke schrijver der Britsche natie, leefde in het tijdperk van 1707 tot 1754, in welken tijd hij 18 schouwspelen van verschillende aard, waarvan sommige zeer getrokken waren, verscheidene nuttige staatkundige schriften, en een aantal uitmuntende romans leverde, onder welke de geschiedenis van JOZEF ANDRIES, van THOMAS JONES, en de AMALIA wezenlijke sieraden der Engelsche Letterkunde uitmaken. In zijn 30ste jaar huwde hij eene beroemde schoonheid, *Miss CRADDOCK*, welker vermogen hij binnen korten tijd doorbragt. Hierop beproefde hij om advokaat te worden; doch veranderde door het voeteuvel, en buiten twijfel even zeer uit hoofde van zijn genie, van plan, en ging aan het schrijven. Zoo ligtzinnig FIELDING was, zoo beminnelijk was hij door zijne goedhartigheid en milddadigheid, waardoor hij zijne beurs, zelfs onder zijne eigene behoeften, voor armen en vrienden opende.

FIGURANT. Is in de tooneel-dansen die persoon, die gewoonlijk met de overigen troepsgewijze, dus nooit alleen (*solo*) danst, en derhalve slechts dient, om de tusschenruimte in de balletten aan te vullen. Waarschijnlijk is die benaming aan de regelmatige figuren toe te schrijven, waaraan deze dansers ten naauwste verbonden zijn. — Op het tooneel noemt men over het algemeen dien persoon eenen *Figurant*, die wel op hetzelfde verschijnt, maar niets te spreken heeft.

FIGURINE. Eene kleine geschilderde, gesneden, of in metaal gegoten figuur, hoedanige wij een vrij goed aantal uit de oudheid bezitten. Ook noemt men het bijwerk, in landschappen in het verschildt gebragt wordende, *Figurinen*.

FIGUUR. Is, in de spraakkunst, eene wending in een gesprek, welke van den gewonen bedaaften gang van hetzelfde afwijkt, en een gevolg van de levendigheid der denkbeelden is. Een vrolijk mensch maakt in zijne gesprekken Figuren, zonder, dat hij het weet; doch zonder inwendige aanleiding, alleen voor sieraad, Figuren zamen te stellen, is ondoelmatig en zot.

FILANGIERI. (GACIANO of CAJATAN) Een der verdienstelijke schrijvers, die, tot volmaking der staten en beschaving hunner bewoners, aanmerkelijk veel hebben bijgedragen. Hij werd in 1752 te *Napels* geboren, en nam, niettegenstaande de weinige vrijheid in denken aldaar, het veel omvattend besluit, om een plan ter hervorming der geheele, zoo wel burgerlijke als lijfstraffelijke, wetgeving, in alhare uitgestrektheid, uit te voeren, waartoe hij dan ook zijn onsterfelijk werk: *la Scienza della legislazione*, te *Napels*, in 6 deelen, uitgaf. Niettegenstaande hetzelfde door den paus werd opgehaald, ontving men dit werk met de meeste goedkeuring, en werd het, uit hoofde van deszelfs vrijmoedigen schrijfrant, en algemeen erken-

de

de waarde, alleen in *Italie*, denmaal gedrukt. De beste Duitſche overzetting hebben wij aan den heer LINKE te danken; doch het is te bejammeren, dat zijn vroege dood in 1788 hem niet alleen de voltooiing van dit werk belet, maar ook de uitgave van meer andere, waartoe hij het plan ontworpen had, verhinderd heeft.

FILIUS ante patrem. Eene beraming, welke door kruidkenners gegeven wordt aan die planten, welker bloemen voor derzelver bladen uitkomen, alsmede hoeftblad.

FINAAL. Beteekent, in de toonkunst: 1. het laaſte gedeelte, of het ſlot, in ſymphonien, balletten enz. 2. is *la Finale* bij de *Frantſchen* de eindnoot van een toonſtuk, omdat bij het ſlot de bas gewoonlijk in den grondtoon valt, en aldaar ſluit. 3. Het meest echter verſtaat men er door het laaſte gedeelte in de bedrijven van een zangſtuk, inzonderheid van eene *Opera-Comique*, waarin dikwijls gewigtige handelingen voorkomen, en zelfs de ontwikkeling van het ſtuk vervat is. De handeling gaat onafgebroken voort, zonder door afzonderlijke *aria's* te worden afgebroken, en doet de deelneming allengskens hooger ſtijgen. De *Italianen* ſtellen te regt vele waarde in deze *Finalen*, die nu ook in dezelfde manier bij de Duitſche *Opera's* ingang gevonden hebben, en thans een wezenlijk gedeelte derzelve uitmaken.

FINGALS-HOL. Eene grot, op het Hebridſch eiland *Staffa*, welke op pilaren van bazalt rust, en onder de ſchoonſte, onderaardsche natuurlijke zeldzaamheden behoort. Zij is 237 voet lang, van 117 tot 70 voet hoog en van 53 tot 20 voet breed, en wordt door een meer doorneden, hetwelk bevaarbaar is. Aan beide zijden verheffen zich, deels geheel volkomene, deels afgebrokene, doch door de Natuur zeer regelmatig gevormde zuilen van bazalt, die door hunne ſtonpe einden het gewelf ſchragen. Het water, dat in het binnenſte van de grot, van de rotſen afdruppelt, vormt zulke overeenſtemmende toonen, dat de reizigers, die dezelve bezoeken, zich eensklaps door eene onzichtbare, naar betoovering gelijkende, muziek verrascht vinden, om welke reden deze grot ook melodie- of zanghol genoemd wordt.

FINISTERRE. (De Kaap) Is het uiterſte voorgebergte aan de weſtkuſt van *Gallicie*, in *Spanje*. Ook is het de naam van een departement van *Frankrijk*, dat de weſtelijke punt van het voormalige *Bretagne* bevat.

FINLAND. Voorheen een Zweedſch hertogdom, thans een Ruſſiſch gouvernement, aan de golf van *Bothnie*. Hetzelve bevat vele bergen, boſſchen, moeraſſen en meren; doch ook verſcheidene ſteden en zeehavens, in de Finlandſche golf, en heeft goede veſtingen en citadellen, als: *Kronenburg*, *Helsingeur*, *Sweaborg* enz. Het levert overvloed aan koren, aardappelen, vlas, viſch, teer, ijzer, lood enz. op; heeft eene goede veeteelt, eene belangrijke ſcheepvaart, en drijft eenen ſterken handel. De bewoners zijn matig, vlijtig en arbeid-

zaam, over het geheel godsdienstig, doch ook zeer bijgeloovig, en hebben hunne eigene taal, welke vele overeenkomst met de Hongaarsche heeft, schoon bijna elk een die eene goede opvoeding heeft, ook Zweedsch spreekt. — *Finland* werd in Sprokkelm. 1852, nadat tusschen *Zweden* en *Rusland* eenen tijd lang onderhandelingen hadden plaats gehad, op het onverwachtst door de troepen der laatste mogendheid bezet, onder voorgeven, dat zij niet langer de voortzetting van *Zwedens* vriendschappelijke betrekking met *Engeland*, als den vijand der algemeene rust van *Europa*, konde aanzien, en dus van *Finland* bezit nam, ten einde, in gevalle *Zweden* de gedane voorstellen niet mogt aannemen, hare eigen staten te dekken. De oorlog, hier uit ontstaan, eindigde met een verdrag, waarbij *Finland* geheel aan *Rusland* werd afgestaan. Hieruit, en uit vroegere aanwinsten, werd onlangs een Russisch gouvernement gevormd, hetwelk omtrent 5,300 vierkantere mijlen, en 1,100,000 inwoners bevat, en waarvan, sedert 1819, *Helsingeur* de hoofdstad is. Hetzelve grenst aan *Zweden*, den *Finlandschen* en *Bothnischen* zeeboezem, de gouvernementen *Archangel*, *Olonez* en *Petersburg*. De inwoners zijn over het algemeen *Finnen*, die meest Luthersch en in onderscheidene stammen verdeeld zijn; voorts *Russen*, *Zweden*, en *Duitschers* in minder getal.

FIORIJN-GRAS. (*Agrestis Stolonifera*) Deze grasfoort, door HOUTTUIN het *kruipend* [liever het *rankdragend*] *Struisgras*, doch algemeen *Fiorijn-gras* genoemd, behoort tot de 2de orde der 3de klasfe van LINNEUS, namelijk tot die der *Triandria digynia*. Haar foortelijk kenmerk bestaat in zamengedrongen, ongebaarde bloempluimen, nederliggende halmen, en eenen gelijkbladigen kelk; wordende deze grasfoort wel eens op lage vochtige gronden, maar in ons vaderland meest op drooge, zandachtige, waar zij vrij algemeen is, gevonden. De zijdelingse scheuten, of wortelranken, waarvan dit Fiorijn-gras zijnen foortnaam ontleent, zijn van 1-6 en somtijds nog meerder voeten lang, en staan slechts weinige duimen van elkander: zij zijn in den zomer meestal van eene levendige, groene kleur, welke naderhand hier en daar in het donker roode overgaat; terwijl deze ranken doorgaans in den winter wit worden, en voorts dat hoog groene gras, ter lengte van eenige duimen, rondom uitschieten, hetwelk door de volgende voorname eigenschappen zich zoo bijzonder aanbeveelt, waarvan wij de ontdekking aan den eerwaardigen godgeleerden en beroemden natuurkenner, Dr. W. RICHARDSON, uit *Ierland*, verschuldigd zijn, en welke wij hier volgens zijne beschrijving opgeven.

1. Alhoewel het in het wild groeiend Fiorijn-gras, meestal, in vochtige en diep geroerde gronden het best tiert, groeit het echter ook weelderig op hooge, drooge, heuvel- of duinachtige gronden, en geeft aldaar, op zijn minst, eenen ruimeren oogst, dan wij van onze gewone grasfoorten, zelfs op de beste landen, kunnen verwachten.

2. Wanneer men het Fiorijn-gras droogt, levert het een voeder op,

op, hetwelk door paarden en hoornvee niet alleen niet meerdere graagte, dan eenige andere hooifoort, gegeten wordt, en aan de melk der koeijen niet slechts eenen zeer aangename smaak bijzet, maar ook derzelver hoeveelheid en waarde vermeerdert; zijnde het nog in Slagtmaand 1817, volgens genomene proeven, gebleken, dat 8 potten Fiorijn-melk $1\frac{1}{2}$ pot voortreffelijken room gaven; terwijl men, intusschen, maar $\frac{3}{4}$ van eenen pot, of wel ten hoogste met éénen pot room van 8 potten melk, ruim pleegt tevreden te zijn.

3. Het Fiorijn-gras, eens aan het groeijen zijnde, levert, op eene gelijke oppervlakte lands driemaal meer voeder op, dan eenige tot hiertoe bekende grasfoort, en bezit tevens eene zeer groote voedingskracht, welke ten sterkste bevestigd wordt door de algemeene en bestendige ondervinding, dat door geene tot hiertoe bekende grasfoort het hoornvee beter en spoediger gemest wordt, dan door Fiorijn-voeder.

4. Ook prijst zich de teelt van dit gras ten sterkste daardoor aan, dat het gedurende den winter een groen saprijk voeder aan het stalvee oplevert, zoodat RICHARDSON zelf getuigt, door de aankweeking van dit zegenrijk gewas, het eerst in geheel *Engeland*, een aanzienlijk getal runderen, gedurende den geheelen winter, van Wintermaand tot laat in Grasm. met versch. green, saprijk gras in eene ruime mate gevoederd, en in den besten staat onderhouden te hebben. En

5. Kan en moet zelfs het Fiorijn-gras niet voor Wijn-, Slagt- en Wintermaand tot hooi gemaakt worden, hetwelk, in weerwil van de daartoe schijnbare onmogelijkheid, en ongeschiktheid van het jaargetij, zoo lang de sneeuw deszelfs maaijing en inoogsting niet onmogelijk maakt, geene zwaarigheid in zich heeft, vermits het er alleen op aankomt, om de buitenste vochtigheid te laten opdroogen, hetwelk dikwijls in éénen dag kan geschieden. Men zet het vervolgens op hoopen van 2 tot 3 voet hoog, die men naderhand nog eens, bij eene drooge koelte, uit een spreidt. Hiermede is nu het hooi gereed, en kan noch door de sneeuw, noch door den regen, zelfs niet, wanneer het doornat is geworden, beschadigd worden. Van deze laatste, zonderlinge eigenschap heeft Dr. RICHARDSON eene opzettelijke proef genomen, door hetzelfde 13 dagen lang in eenen vischvijver te leggen, wanneer hij het nog even goed als het overige bevond, dat deze waterproef niet had doorgegaan.

De wijze van aankweeking van dit nieuw voeder-gras geschiedt door zaaijing of planting, ieder op zich zelve, zeer eenvoudig en gemakkelijk. Tot de zaaijing wordt het zuiver, wel uitgezocht Fiorijn-zaad, in Lente- of Grasmaand, op gewonen, goeden grond, in smalle fleuven, ter breedte en diepte van eenen duim Rijnlandsch, ruim uit een gestrooid, en daarna met aarde bedekt. De grashalmen komen zeer traag, en dikwijls niet dan na 5 of 6 weken, voor den dag; terwijl de teedere ranken eerst in het tweede jaar uitschieten, en ter aflegging of planting bruikbaar zijn. Tot deze afleg-

ging of verplanting, als de tweede manier van Fiorijn-bouw in het groot, moet het daartoe geschikte land vooraf behoorlijk worden toebereid, het zij door het bebouwen met zomervruchten, het zij door herhaalde beploeging of ligte bemesting, waarna men de afgesneden Fiorijn-ranken, in Herfst- of Wijnmaand, die men hiertoe het meest geschikt oordeelt, zoo veel mogelijk in regte, een voet van elkander liggende, rijen legt of strooit, en met een mengsel haardasch en goede aarde, of turfmolm, dermate luchtig overdekt, dat de jonge scheuten daardoor kunnen heen dringen en opschieten. Het Fiorijn-gras is, wegens de verspreiding zijner ranken, niet geschikt ter begrazing, en de afmaaijing er van is de eenige wijze van inoogsting, weshalve het vee van de velden moet geweerd worden.

De tot hiertoe opgegevene, naauwkeurige waarnemingen van den beroemden RICHARDSON zijn door meer andere landbouwkundigen bevestigd. Zoo heeft een oud, eerwaardig en kundig Schotsch landbouwer, de heer MILLER te *Dalwyssone*, bij eigene ondervinding de behandeling van het Fiorijn-gras, door eerstgenoemden opgegeven, niet alleen waar bevonden, maar ook tevens de beste, en, na drie jaren achter een deze grassoort met veel voordeel gekweekt te hebben, een werkje over dezelve in het licht gegeven, waarin hij ten slotte getuigt: „dat dit gras eenen veel rijkeren „oogst, dan het te regt zoo hoog geroemde Raij-gras (*Lolium perenne* L.), ja dan de klaver zelve, oplevert; in den winter kan „gemaaid, gehooïd, of wel groen gevoederd worden; en, voor „al voor runderen en schapen, een zeer goed voeder is.” Ook onze Nederlandsche consul te *Kopenhagen*, de heer FREDERIK DE KONING, onder anderen ook als landhuishoudkundige beroemd, heeft in dat noordelijk gewest de Fiorijn-teelt overgevoerd, en door zijne proeven, aldaar in het groot genomen, veel toegebracht, zoo wel ter algemeene bekendwording van deze voortreffelijke voedersoort, als van de gemakkelijke, zekere en meest voordeelige aankweeking derzelve in noordelijk gelegene landen. Onze *Nederlanders* zijn door den heere BENNET, in den Letterbode van 1818 d. I. n. 11 en 12, met dit gras bekend gemaakt, en zijn daarmede reeds veelvuldige proeven in ons vaderland genomen, als: onder *Olst* in *Overijsel*, bij *Breda*, in de Meijerij van den *Bosch*, om *Haarlem*, onder *Noordwijkerhout*, te *Breukelen* en in *Westvlaanderen*; vermeld in de handelingen der Nederlandsche huishoudelijke Maatschappij van 1820 bladz. 516 — 526; gelijk dit gras mede in de kolonien, door de commissie van weldadigheid gevestigd, in het groot wordt aangekweekt. Schoon al deze proeven niet eenparig zulk eenen hoog opgegeven voordeelen uitslag opleveren, als de heer RICHARDSON vermeldt, blijkt het echter, dat dit inlandsch gras een zeer rijk en gezond voeder verschaft, en deszelfs aankweeking verdient bevorderd te worden. Door de uitschietende wortel-loten laat het zich echter zeer bezwaarlijk snijden of maaijen,

en

en heeft hierin een groote nadeel boven ander gras; terwijl ook het groen gebruiken van hetzelfde in den winter, althans bij vorst, onmogelijk wordt, en de hiervan reeds genomene proeve, door anderen, in ons vaderland zal dienen bevestigd te worden. De maatschappij tot bevordering van den landbouw heeft thans de aankweeking van dit gras aangemoedigd, door eene premie van 6 dukaten uitte loven voor berigten, haar deswegens toegezonden wordende.

FIRMAMENT. Het uitspanfel, de voor ons zichtbare hemel, waaraan de zon, maan en sterren zich vertoonen. Deze benaming is afkomstig van het Latijnsche woord *Firmamentum*, en wel volgens het oude gevoelen, dat de bovenste of zichtbare ruimte des hemels vast, onbewegelijk zijn zoude, om welke reden men ook voorheen het woord *Feste* gebruikte, ten einde daardoor dit denkbeeld uit te drukken.

FIRMAN. Is, voor eerst, bij de *Turken* een bevelschrift, door den groot-vizier in naam des keizers uitgevaardigd, en, ten andere, in de *Oost-Indië* een schriftelijk verlof, om handel te mogen drijven.

FIRMIAN. (KAREL JOZEF, Graaf en Heer van) Deze verdienstelijke staatsman ontving zijne eerste opvoeding, en het onderwijs in de wetenschappen, te *Erthal*, *Inspruck* en *Salzburg*. Na zijne volbragte studien ging hij naar *Leijden*, waar hij de lesfen van VITRIARIUS bijwoonde, en van daar naar *Parijs* en *Italië*, waar hij zijnen smaak voor de fraaije kunsten ontwikkelde. Toen FRANS I. den keizerlijken troon beklom, keerde hij naar *Duitschland* terug, en wijdde zich geheel en al aan de belangen van den staat. MARIA THERESIA zond hem als haren gevolmagtigden gezant naar *Napels*, waar hij koning KAREL, uit het huis van *Bourbon*, overreedde, om tot het Italiaansch verbond toe te treden, waarvan de *verkiezing* eens Roomschen konings (JOZEF II) afhing. Hierop, tot gevolmagtigd minister bij Oostenrijksch *Lombardijë* benoemd, opende zich voor hem een nieuw, ruim veld van roem. Hij verlevendigde de zucht voor de betere wetenschappen in die oorden; verdreef geestelijken dwang en vooroordeelen; legde boekerijen aan, en poogde de universiteit van *Pavia* te herstellen. Het vorig hertogdom en de stad *Milaan* hebben aan hem, sedert 1739, inzonderheid, hunne bevolking, het oprigten van verscheidene manufakturen, de uitbreiding van den handel, de verbetering der land- huishoudkunde, verdraagzaamheid in den godsdienst, en de bevordering van kunsten en wetenschappen, te danken. Hij bezat eene uitgelezene boekerij van meer dan 40,000 boekdeelen, een kostbaar kunst-kabinet, en eene uitgebreide letterkundige kennis. Hij stierf den 20sten van Hooim. 1782.

FIRN. Dus noemen de Zwitsers de sneeuw, die een geheel jaar op het Alpisch gebergte gelegen heeft, en ijs geworden is.

FISKAAL. (Uit het Latijn) Is eigenlijk een ambtenaar, die over de inkomsten van eenen vorst moet waken. Van hier is een kamer-Fiskaal die perfoon, welke iemand, wegens eene misdaad,

bij den vorst ter dood, lijfstraf of geldboete aanklaagt, en bij ons publiek-aanklager, of hoofd-officier genoemd wordt. Over het algemeen echter verstaat men door Fiskaal iemand, die de kas van een afzonderlijk gezelschap moet befluren en verantwoorden.

FIX, van het Latijnsche woord *Fixus*, beteekent *vast, onveranderlijk*: van hier *fixeren*, zich aan iets vasthouden, zich tot iets bepalen, eene vaste woonplaats nemen enz. — Een *fix* denkbeeld is een bepaald denkbeeld, hetwelk ons gestadig voor den geest zweeft, andere aan zich sluit, en alle overige denkbeelden verduistert, ja somtijds eene ongesteldheid der ziel te weeg brengt. — In eenen meer bepaalden zin beteekent *Fix* ook zoo veel als *tegen het vuur bestand*, hetwelk zeggen wil, dat iets niet door hitte of vuur vervliegt, of zich in dampen oplost. Van dien aard zijn goud, *Platina* (*Zie aldaar*) en andere vaste, of tegen het vuur bestand zijnde metalen. *Fixe* lucht is die lucht, welke zich uit verrotte of stinkende dingen ontwikkelt, en door de scheikundigen luchtzuur, ook wel mephitisch gas, genoemd wordt.

FLACCUS. (*Zie: HORATIUS.*)

FLAGEOLET. 1. Een klein fluitje van elpenbeen, waarmee de kanarievogels geleerd worden. 2. Eene bijzondere manier van behandeling der viool, waardoor de toon van zulk een fluitje wordt nagebootst; brengende men, namelijk, door eene zeer zachte drukking der snaar met den vinger, en door eene zeer gelijke, maar snijdende streek met den strijktok, eene geheel andere trilling der snaren te weeg, en daardoor eenen vreemdaardigen en hooger toon, dan gewoonlijk voort. Hier volgen ook de toonen op de viool in eene andere orde, en heeft men daartoe bijna eene tafel of toonleider, als bij de blaaspeeltuigen noodig.

FLAMEN. Was bij de Romeinen de benaming van eenen priester, wiens dienst aan eene bijzondere godheid gewijd was, en die van haar zijnen naam ontving, b. v. *Flamen NEPTUNALIS*, *POMONALIS*, enz. Ook ontleenden zij dien van de onder de goden geplaatste keizers, als: *Flamen AUGUSTI*, *HADRIANI* en anderen. De drie voornaamste *Flamines* stonden den dienst van JUPITER, MARS en QUIRINUS, dat is ROMULUS, voor, en droegen om die reden de namen van *Flamen DIALIS*, *MARTIALIS* en *QUIRINALIS*. Zij werden altijd uit de *patriciers* gekozen; droegen een lang wit kleed, met eenen purperen rand, en een hoofdfierfel, *apex* genoemd, dat van boven spits toeliep, en met eenen olijftak versierd was: ook mochten zij zich van de *sella curulis* bedienen enz.

FLAMINGO. Een watervogel, tot de orde der stelloopers behorende. Hij heeft eene prachtige rozen- en scharlakenkleur, en alleen zwarte slagpenven. Zijn naakte, getaande snavel is benedenwaarts gekromd, en hij heeft aan elken poot vier vingers, die door een zwemvlies zijn aan een gehecht. Hij bereikt door zijne lange pooten en nog langeren hals wel eene mans hoogte; is schuw, en nestelt op rotsen. Zijn vleesch wordt gegeten, en zijne tong is eene lekkernij. Hij wordt in de zeestreken der warmere landen van beide werelddeelen gevonden, en door de *Indianen* verëerd.

FLA-

FLAMINIUS. (TITUS QUINCTIUS) Deze beroemde Romeinsche veldheer, reeds als jongeling in den oorlog tegen HANNIBAL veel naam verworven hebbende, werd, om zijne verhevene hoedanigheden, nog geen dertig jaar oud, tot consul verkozen. Met een leger tegen den Macedonischen koning PHILIPPUS gezonden, en hem overwonnen hebbende, maakte hij *Locris*, *Phocis* en geheel *Thesfalie* cijnsbaar aan de Romeinen. Na den vrede met den koning, verklaarde hij geheel *Griekenland* vrij, bij gelegenheid dat de *Isthmische* spelen gevierd werden. Zoo zeer vereerden hem de *Grieken*, dat zij hem hunnen redder en vader noemden. Naderhand werd hij als gezant naar *Bithynie* tot den koning PRUSIAS gezonden, en haalde dezen over, om HANNIBAL, die zich in deszelfs bescherming gesteld had, te verlaten. FLAMINIUS, wiens leven door PLUTARCHUS beschreven is, werd eindelijk dood op zijne legerstede gevonden.

FLAMSTEED, (JOHN) een beroemd Engelsch sterrekundige, in 1644 te *Darby*, in het graaffschap *Derbyshire*, geboren, leverde in zijn 24ste jaar reeds sterrekundige waarnemingen voor de *philosophical Transactions*, en gaf in 1668 zijne *Diatrise aequatione temporis* enz. in het licht. KAREL II benoemde hem in 1670 tot koninklijk sterrekundige op de door hem opgerigte sterrewacht (*Flamsteedhouse*), te *Greenwich*, waar hij sedert, tot aan zijnen dood, zijne waarnemingen voortzette. Langen tijd stelde hij den wensch van velen te leure, om den uitflag derzelve in het licht te zien; en was zelfs een bevel der koningin ANNA noodig, om hem tot de openbaar, making te bewegen; gelijk dan ook zijn werk, getiteld: *Historia Coelestis Britannica*, in 1712, in 2 deelen te *Londen* in het licht verscheen. Hetzelve bevat zijne tot dien tijd toe gedane waarnemingen, benevens zijne beroemde lijst van 3000 sterren. Ondertuschen hield FLAMSTEED zelf zijnen arbeid voor onvolkomen, en arbeidde onophoudelijk aan deszelfs verbetering. De nieuwe uitgave hiervan verscheen echter, eerst na zijnen dood, in 1725, in drie deelen, waarvan de twee eerste zijne waarnemingen omtrent de sterren behelst, en het derde eene inleiding tot de geschiedenis der sterrekunde, de gezamenlijke, voor zijnen tijd, uitgegeven naamlijsten der sterren, en zijne eigene, meer volledige dan alle vorige, opgave derzelve, onder den naam van *Britsche Catalogus*, bevat, welke laatste in den jongsten tijd door HERSCHEL nog aanmerkelijk is vermeerderd en verbeterd geworden. Een ander belangrijk, en voor de sterrekunde nuttig werk van FLAMSTEED is zijn kostbare *Atlas coelestis* in folio, met 25 groote kaarten, waarop alle sterrebeelden in *Engeland* zijn afgebeeld. In 1733 verscheen van dit werk eene nieuwe, nog prachtiger uitgave, met 28 kaarten, en in 1776 bezorgde FORTIN te *Parijs* een verkorte nadruk derzelve, die boven de oorspronkelijke veel vooruit heeft. FLAMSTEED stierf den 18den van Louwm. 1720, en liet den roem na van een geleerd en beminnelijk man te zijn geweest.

FLANK. Is alles, wat ter zijde is, b. v. bij een regiment krijgs-

42 FLEURIEU. (C. P. C. *graaf van*) — FLEURY. (A. H. van)

volk is de zijlinie, in tegenoverstelling van het front, de flank, en bij een bolwerk de strijklinie. — *Flanqueurs* noemt men ruiters, die rondzwerven, om den vijand in het oog te houden, of te veront-rusten. *Flanqueren* beteekent, in de krijgskunst, eene vesting van zij-werken voorzien, de zijden dekken; alsmede dezelve van ter zijde bestrijken, of beschieten. Ook beteekent *Flanqueren*: rondzwerven.

FLEURIEU. (CHARLES PIERRE CLARET, *Graaf van*) Lid van het Fransche Instituut, Minister van het zeewezen enz. was een der grootste waterkundigen (*Hydrographe*) der vorige eeuw, en werd in 1738 geboren. Vereenigd met BERTHOUD, vervaardigde hij in *Frankrijk* de eerste zee-horologien, welke door hem, in 1768 en 1769 op het fregat *Isis*, met het beste gevolg beproefd werden, en waarover hij zijn uitmuntend werk, *Voyage, fait par ordre du Roi en 1768 en 1769, pour prouver les horloges marines te Parijs*, in 1773, in 4 deelen met platen, in het licht gaf. FLEURIEU verwierf in 1776 den belangrijken post van opziener over de havens en tuighuizen, in welke hoedanigheid hij al de ontwerpen in den zee-oorlog van 1778 beraamde, gelijk hij ook de instructie voor de ontdekkingsreizen van LA PEYROUSE en ENTRECASTEAUX, waartoe LODEWIJK XVI, als zelf een groot aardrijkskundige, de hoofdenkenbeelden aan de hand gaf, opstelde. In 1790 werd hij minister van het zeewezen, en eenigen tijd daarna werd het bestuur over de opvoeding van den Dauphin aan hem toevertrouwd; doch, door den storm der omwenteling gedrongen, om zich aan alle openbare werkzaamheden te onttrekken, leefde hij sedert geheel voor zijne geliefkoosde wetenschap. Toen echter de tijden kalmer werden, benoemde men hem in 1797 in den raad der ouden, vervolgens in den staatsraad, en eindelijk in den senaat, in welken post hij in 1810 stierf. Men heeft nog van hem: *Decouvertes des Francois dans le sud-est de la nouvelle Guinée*, ook heeft hij de reis van MARCHAND, rondom de wereld, in den jare 1790, 1791, en 1792, met eene uitmuntende inleiding van hem zelve, in het licht gegeven. Meer andere aardrijks- en waterkundige werken, zoo als zijn *Atlas de Baltique et du Caucase*, en zijn *Nepiune Americo Septentrional*, waarvan de uitgave reeds begonnen was, zijn door hem niet voltooid geworden. Nog had hij eenen aanvang gemaakt met de bearbeiding eener *algemeene Geschiedes der zeereizen*, welk werk, indien hij het had mogen volbrengen, het volkomenste van deze soort, dat wij nog bezitten, zoude geweest zijn.

FLEURY. (ANDREAS HERKULES van) Was een der gewigtigste staatsmannen onder de regering van LODEWIJK XV, koning van *Frankrijk*. Hij werd in 1653 te Lodeve, in *Languedoc*, geboren, en verwierf reeds spoedig de gunst van het hof, waardoor hij het bisdom van *Frejus* verkreeg. Naderhand werd hij onderwijzer van LODEWIJK XV, die hem als eenen vader beminde, en zich niet alleen gedurende zijne minderjarigheid, maar ook na zijne komst tot den troon, ge-

geheel door hem liet besturen. In 1726 werd hij kardinaal, en kort daarna door den jongen vorst aan het hoofd van het ministerie geplaatst, in welke betrekking hij tot zijn 60ste jaar alle zaken des rijks, als eersten staatsdienaar, bestuurde, schoon hij nooit den titel voerde. Hij begon en eindigde met roem den oorlog tegen KAREL VI, en vereenigde, bij den vrede van 1736, de schoone landschappen van *Lotharingen* met *Frankrijk*. De wedergekeerde rust van *Europa* duurde echter niet lang; een nieuwe oorlog verstoorde dezelve, waarvan FLEURY het einde niet mogt beleven. Hij stierf in Louwm. 1743, te *Isfy*, niet ver van *Parijs*, en daalde met den roem van een verdienstelijk man in het graf. Het behoud van den vrede, door de uitvoering der verdragen van *Utrecht*, *Baden*, en *Hanover*, maakte den grondslag zijner staatkunde uit, en terwijl *Frankrijk* onder zijn bestuur bemiddelaar tusschen den keizer en *Spanje*, tusschen de *Porte*, *Oostenrijk* en *Rusland* werd, en allen bevredigde, poogde hij meer dan eens, om *Engeland* met *Spanje* te verzoenen. Met één woord, FLEURY bestuurde de belangen van *Europa* met eene verstandige toegeeflijkheid tot op het jaar 1740, wanneer de toenmaals uitgeborsten krijg zijnen roem eenigermate bevleekte, en de sinds 30 jaar tusschen *Engeland* en *Frankrijk* plaats gehad hebbende vriendschap verstoorde. De beschuldiging, dat FLEURY, door verwaarloozing der zeemagt, den grond tot de overmagt van *Engeland* zoude gelegd hebben, geldt niet hem, maar LODEWIJK XIV en den hertog-regent, die bij de vreedzame betrekkingen met dat rijk meenden, haar niet te behoeven. Toen hij aan het hoofd van het staatsbestuur gesteld werd, bevond zich *Frankrijk* in den bedenkelijksten toestand. De geldmiddelen waren uitgeput, de handel was vervallen, het openbaar vertrouwen vernietigd, de kerk in verwarring, het zeden-bederf algemeen, de natie verarmd en ontzenuwd, en het Rijk werd door buitenlandsche vijanden bedreigd. FLEURY, minder trotsch dan RICHELIEU, en minder listig dan MAZARIN, heelde deze diepe wonden; en, schoon hij al, in eene verkeerde beteekenis des woords, minder groot, dat is minder beroemd, moge wezen, verdient hij echter ongelijk meer achting, vermits hij zonder bloedvergieten, en wreedaardige middelen, *Frankrijks* gehak van binnen, zoowel als zijn aanzien van buiten, vermeerderde en bevestigde.

FLEURUS, FLEURS, FLEURY. Eene kleine opene stad, of vlek, met 337 huizen en 2000 inwoners, niet ver van de *Sambre*, in de provincie *Henegouwen*, inzonderheid gedenkwaardig door onderscheidene veldslagen, als in 1622, 1690; maar vooral door den beroemden veldslag, in Zomer m. 1794, in de vlakten van *Fleurus*, tusschen de *Oostenrijkers*, onder den prins van COBURG, en het vereenigd Fransch *Ardennen*- en *Moezel*-leger, onder den veldheer JOURDAN, voorgevallen, waardoor *Belgie* te tweeden male door de *Fransen* werd veroverd. Door dezen, uit hoofde van zijne gevolgen, heet de

hoogstgewichtigen slag, verwierf JOURDAN den naam van *overwinnaar van Fleurus*.

FLINTGLAS, of KIEZELGLAS. Eene soort van glas, hetwelk zich door deszelfs bijzondere zuiverheid en helderheid van alle overige glas-soorten onderscheidt; in *Engeland*, gelijk ook thans te *Benedictbeurn* in *Beijeren*, door REICKENBACH, en in *Frankrijk* vervaardigd wordt; en de opgegevene eigenschap door een bijmengsel van loodkalk verkrijgt. DOLLOND vond, door de vereeniging van dit glas met het *Crowglas* (kroonglas) het middel, om de afwijking in zijne acromatische kijkers, door de verspreiding der kleuren veroorzaakt, weg te nemen.

FLIP. Een zeer algemeene drank onder de Engelsche matroozen, bestaande uit bier, brandewijn en suiker.

FLORA. Van deze *Romeinsche* godin, aan welke de zorg der bloemen was toevertrouwd, verhaalt men, dat eigenlijk eene geriefelijke vrouw zoude geweest zijn, welke, groote schatten vergaderd hebbende, het *Romeinsche* volk tot haren erfgenaam stelde. Uit de opkomsten dezer goederen werden jaarlijks op haren geboortedag feesten gevierd, welke men *Floralia* of *Floralische spelen* noemde, en die alles behalve zedig waren; wordende op dezelve de wulpschheid niet slechts in woorden, maar ook in daden, naakt ten toon gesteld. Deze godin komt met de Grieksche CHLORIS het meest overeen.

FLÖGEL, (CARL FRIEDRICH) een verdienstelijk letterkundige, in 1729 te *Jauer*, in *Silezie*, geboren, werd in 1774 hoogleeraar in de wijsbegeerte aan de ridder-akademie te *Liegnitz*, welken post hij tot aan zijnen dood, (27 van Bloeim. 1788), met roem bekleedde. Velen hebben aan dien edelen man hunne opleiding tot behoorlijk denken, tot betere gezindheid, en tot vorming van hunnen smaak en verdere kundigheden, te danken. Zijne schriften getuigen van zijn gezuiverd oordeel en van zijne uitgebreide letterkunde. Onder dezelve telt men: zijne *Geschiedenis van het menschelijk verstand*, *Breslau* 1765, waarvan in 1776 de derde verbeterde uitgave, en in 1788 eene Italiaansche overzetting verscheen; *Geschiedenis van den tegenwoordigen toestand der fraaije letteren in Duitschland*, *Jauer* 1771; *Geschiedenis der komische letterkunde*, 4 deelen, *Leipzig* 1784 — 1787; een werk, bijna eenig in zijne soort, waarin, behalve eene verhandeling over het komieke en belagchelijke, en eene algemeene geschiedenis der komische letterkunde, de 'geschiedenis der satijren en de schildering der voornaamste oude en nieuwere satiricken, benevens eene geschiedenis der komedie, in den uitgestrektten zin van het woord, gevonden wordt. Eene verdere ontwikkeling van bijzondere deelen van het komieke vindt men in de *Geschiedenis van het Groteskkomieke*, in 1788 te *Liegnitz* uitgegeven, in de *Geschiedenis der hofnarren*, in het volgende jaar aldaar uitgekomen, en in die van het *Burleske*, welke na des schrijvers dood in 1794 is in het licht gegeven.

FLO-

FLORENCE. De hoofdstad van het Groothertogdom van *Toscane*, de verblijfplaats des Groothertogs, wiens land in 1807 aan *Frankrijk* werd afgestaan, en naderhand van het koninkrijk *Etrurie*, hetwelk sedert 1809, onder de oude benaming van *Toscane*, een algemeen gouvernement van *Frankrijk* werd, en uit de drie departementen *Arno*, de *Middellandsche zee* en *Ombrone* bestond; doch in 1814 wederom aan zijnen vroegeren bezitter, den aartshertog FERDINAND van *Oostenrijk*, ten deel viel. *Florence* is eene fraaije stad, waarvan verscheidene straten met beeldzuilen pronken, en behoort, uit hoofde harer ligging, kunstschatten en gebouwen tot eene van de voortreffelijkste steden der wereld. Zij ligt in een bekoorlijk en vruchtbaar dal, en wordt door de *Arno* in twee ongelijke helften verdeeld. De luchtstreek is er zacht en gezond en het getal der inwoners is omtrent 80,000. *Florence* heeft eene universiteit, een *Lyceum*, 7 poorten, 172 kerken, 17 groote pleinen, 2 citadellen, welke de stad dekken, 4 prachtige steenen bruggen, die over de *Arno* liggen, 10 fonteinen, 6 zuilen, 2 piramiden, 160 openlijke standbeelden, enz. Onder de prachtige gebouwen der stad behooren; onder anderen, 1. het paleis van PITY, door den groot-hertog bewoond, en door ALBERTI naar de voorbeelden en regels der ouden gebouwd, met den bevallig gelegen tuin *Boboli*; de paleizen van STROZZI en RICCARDI (voormaals dat van MEDICI'S), en het oude raadspaleis, op het groote stadsplein (*Piazza del Granduca*). 2. Ondercheidene kerkgebouwen, als: de *Domekerk*, een reusachtig gebouw uit de 13de eeuw, van buiten geheel met zwart en wit marmer bekleed, en van eenen hoogen koepel, door BRUNELLISCH gebouwd, alsmede van eenen sierlijken toren ter zijde, volgens de teekening van GIOTTO, voorzien, waarin de heerlijkste schilderstukken zich bevinden. Tegen over dezen toren staat de doopkapel (*Battisterio*), welker deuren, door Ghiberti in erts gegoten, zoo schoon zijn, dat zelfs M. ANGELO dezelve waardig oordeelde, om de deuren van het paradijs te zijn. De kerk *St. Lorenzo* bevat de gedenkstukken der beide MEDICI, met de beroemde standbeelden, den Dag, den Nacht, het Avond- en Morgenrood, vertoonende, waardoor M. ANGELO zijnen naam vereeuwigd heeft. In het klooster vindt men de Laurentinische boekerij, die uit hoofde harer *Codices* en handschriften ongemeen kostbaar is. In de kerk *St. Croce* heeft men de heerlijkste vaderlandfche graftomben, waaronder alleen die van M. ANGELO, MACHIAVELLI, GALILEI en ALFIERI behoeven genoemd te worden. *St. Marco*, *St. Annunziata*, *St. Maria novella*, *St. Spirito*, en *St. Trinita* zijn insgelijks even eerwaardige tempels, wier rijke, kostbare *fresco* schilderstukken, van oude meesters, de aandacht van iederen kunstkenner boeijen.

Ook in de paleizen vindt men vele kostbare galerijen en verzamelingen van kunstgewrochten van allerlei aard. Bijzonder rijk zijn de paleizen CORSINI, GERINI, en inzonderheid PITY, in de uitmun-

mun.

tendste schilderstukken, waaronder de *Madonna Sedia*. Inzonderheid, echter, munt, in aantal en waarde harer kunststukken, uit de galerij van den groothertog, waarin, onder de voornaamste sieraden, de Mediceïsche *Venus*, de beide vechters, de dansende *Faun*, de *Hermaphrodit*, de groep van *Niobé* en andere behooren. Onder de ontelbare schilderstukken verdienen die van *Rafaël*, *Titiaan*, *M. Angelo*, *Correggio*, *Fra Bartholomeo* enz. den eersten rang; terwijl de verzameling van bijna 400 beeldtenissen der beroemdste schilders bijna eenig in hare soort is. Nog bevinden zich in deze galerij de verzamelingen van oude en nieuwe bronzen, munten en de kostbaarste gesneden steenen, die, met eene belangeloze beleeftheid, aan eenen ieder vertoond worden, en voor eenen ieder open staan. Ook de *Akademie der schoone kunsten* bezit eene zeer fraaije galerij, meestal van oude Florentijnsche schilderstukken, die uit de vernietigde kloosters derwaarts gebragt zijn. Niet minder voortreffelijk zijn de *wetenschappelijke* inrigtingen. Behalve de *Laurentinische*, en meer andere afzonderlijke boekerijen, onder welke die van den groothertog de kostbaarste werken der nieuwere letterkunde, in alle talen, bijeen verzameld, zijn nog de *Marucellina* en *Mugliaberc'hiana* beroemd, waarvan de laatste een zeer groot aantal handschriften, en de zeldzaamste gedrukte boeken uit de 15de eeuw bezit; terwijl het *Museum der Natuurlijke Historie* de belangrijkste verzamelingen voor de 3 rijken der Natuur oplevert, welke in 40 vertrekken zijn geplaatst, en waaronder de meesterlijk ontleedkundige voorbereidingen in was, onder het opzigt van *Fontana* door *Clemens Suffini* vervaardigd, alleen de hoogste bewondering verdienen. In de hospitalen *Sr. Maria Nuova*, en *Sr. Bonifazio*, wordt een groot aantal zieken verzorgd, en heeft eene menigte jongelingen gelegenheid, om zich, onder het geleide van kundige leeraren, met de bespiegelende en beoefenende heel- en geneeskunde te kunnen onledig houden, waarin zij bovendien door geneeskundige boekerijen, ontleedkundige theaters, kruidtuinen, enz. niet weinig ondersteund worden.

Voor het overige bevat *Florence* fabrieken van allerlei aard, waaronder die van zijde, benevens de verwerijen, zeer beroemd zijn: ook die van metalen, koetsen, piano forto's, wis- en natuurkundige werktuigen, de drukkerijen enz. zijn voortreffelijk. Het geheele land gelijkt naar eenen bloeienden tuin, en schijnt, van eene hoogte beschouwd, met dorpen en landgoederen bezaaid, die, volgens *Ariosto*, een tweede *Rome* zouden vormen, wanneer men dezelve binnen eenen ringmuur konde besluiten. Niet ver buiten de stad ligt een park, met eene landhoeve, het *Casfne* genoemd, waar het ieder-avond, inzonderheid op feestdagen, van lieden van de wereld wemelt. Ook beneden de groothertoglijke lusthuizen, leveren *Poggio imperiale*, *Carreggi*, *Pratolino*, en *Poggio Cajanae*, door Natuur en kunst rijk versierd, de schoonste wandelingen op, en worden veel bezocht.

FLORENTIJSCH-LAK. — FLORIAN. (J. P. C. de) 47

zoekt. *Florence* voert dus, met het volste recht, den bijnaam van *la Bella*, en geniet, bijna meer dan *Rome*, de hulde van den opgetogen wandelaar, die dit heerlijk verlijf altijd ongaarne vaarwel zegt, of *Italië* zal verlaten zonder *Florence* bezigtigd te hebben. Zij is de geboorteplaats van AMERICUS VESPUCIUS, NIC. MACCHIARELLI, van dedichters DANTE, ALGHIERI, BOCCACCIO, ALMANNIVANDEN geschiedschrijver GUICCIARDINI, en van PIETRO VETORI.

FLORENTIJSCH-LAK. Eene bekende schilders-verw, door eenen FRANCISKANER te *Florence* uitgevonden, toen hij de tinktuur van Konchenille met het *salt tartari* tegen de Bluschkoofts vervaardigd had, en er bij verzinning een opgelost *acidum* bijgoot. Hierdoor ontstond eene opbruising, welke een hoogrood nederplofsel voortbragt, waarvan de schilders de kleur zoo uitmuntend vonden, dat de uitvinder zich sedert beijverde, om dezelve in menigte en in grootere volkomenheid te leveren.

FLORENTIJSCH-STEEN. Eene soort van ondoorschijnend marmer, met afbeeldfels van gewassen enz. versierd.

FLORENTIJSCH-WERK. Is eene soort van *mosaïke* kunst, waardoor men, door het zamenvoegen van edelgesteenten en stukjes marmer, zoo wel de Natuur zelve, als ook schilderstukken, in eenen zekeren graad nabootst. Zij heeft haren naam ontvangen van *Florence*, vermits men daar in dezelve al vrij ver gevorderd is. Voor het overige bezitten de voortbrengfels dezer kunst al de gebreken van het eigenlijke *mosaïk*, en kunnen meer als namaakfels, dan wel als werken van echte kunst, beschouwd worden.

FLORET, FLORETZIJD. Is het ruwe spinfel, waarmede de zijwormen hun huis aanvangen, voor dat zij gewone draden beginnen te spinnen, en hetwelk niet mede kan worden afgehaspeld, maar moet worden gesponnen.

FLORIAN. (JEAN PIERRE CLARIS de) Een bekend en geacht Fransch schrijver. Hij werd in 1755, op een landgoed van zijnen naam, in *Languedok* geboren; verwierf weldra de vriendschap van VOLTARE; werd kapitein bij de dragonders, en lid der Fransche Akademie, die verscheidene zijner schriften met den prijs bekroonde. Het eerste, dat hij liet drukken, was een klein vindingrijk Blijspel, *les deux Billees*, waarop eerlang verscheidene uitmuntende tooneelstukken volgden. Zijne achting voor den Spaanschen dichter CERVANTES maakte hem tot schrijver van twee voortreffelijke Herder-romans, *GALATÉ en ESTELLE*, die benevens den staatkundigen roman, *NUMA POMPILIUS*, waarin hij het voorbeeld van eenen vorst, in den persoon dezes onsterfelijken Romeinschen konings, afmaakt, zijne drie voornaamste werken uitmaken, en onder de meesterstukken mogen geteld worden. Zijne, in navolging der *Spanjaarden*, geschrevene *Novellen*, gelijk ook zijne *nieuwe Novellen*, welke op deze volgden, verwierven mede eene algemeene goedkeuring; doch nog meerder roem behaalde hij door zijne *Fabelen*, in welke echter eene zekere oheven-

redigheid tusschen de vertelling en het zedekundig gedeelte plaats heeft. Hij zoude ongetwijfeld meer geleverd hebben, indien de omwenteling hem niet, in den bloei zijns levens, had weggesleept. Weinige weken voor den val van ROBESPIERRE werd hij gevat, en, ofschoon hij zijne vrijheid spoedig herkreeg, hadden schrik en verdriet hem echter zoo zeer verzwakt, dat hij reeds den 12den van Herfstm. 1794 te *Sceaux l'Unité*, bij *Parijs*, in het 39ste jaar zijns ouderdoms, overleed.

FLORIDA. Een landschap in Spaansch *Noord-Amerika*, tusschen de *Vereenigde staten*, de *Atlantische zee*, den *Mexikaanschen zeeboezem* en *Louisiana* liggende. Het bevat omtrent 10,000 inwoners, onder welke zich vele *Spanjaarden*, *Engelschen*, *Franschen* en *Grieken* bevinden, en wordt door de rivier *Apalachicola* in *Oost-* en *West-Florida* verdeeld, van welk eerste *St. Augustin* en van welk laatste *Pensacola* de hoofdstad is. *Oost-Florida* is zandig, bergachtig en moerasfig, doch *West-Florida* integendeel zeer vruchtbaar. Ook vindt men er talrijke zoutwerken, ja zelfs meent men er vele zilver- en koper-mijnen gevonden te hebben, alhoewel men dit nog niet genoegzaam onderzocht heeft. De lucht is er doorgaans heet, doch in de meeste streken zuiver en gezond. — *Florida*, ook *Louisiana* genoemd, werd eerst in het laatst der 17de eeuw door de *Franschen* ontdekt, die van de *Hudsons-badij* het binnenste van *Noord-Amerika* doorkruisten, terwijl zeker priester HENRIN, ter eere van *Lodewijk XIV*, het land *Louisiana* noemde. Het aan gene zijde der *Mississippi* liggend gedeelte, gelijk ook het eiland *New-Orleans*, werd in Slagtm. 1762, bij eene geheime overeenkomst, door *Frankrijk* aan *Spanje*; doch, bij het vredesverdrag van het volgende jaar, het geheele *Fransche* en *Spaansche* gebied aan *Groot-Brittannië* afgegaan. Bij den vrede van 1782 kregen de *Spanjaarden* echter de beide *Florida's*, welke zij in den *Amerika'schen* oorlog aan de *Engelschen* ontnomen hadden, weder terug, en federt heeft *Spanje* in derzeiver bezit, tot dat eindelijk de beide *Florida's*, bij een verdrag, van 22sten van Louwmaand 1819, ten eeuwigen dage door genoemde rijk aan de *Vereenigde staten van Amerika* tot aan den vloed *Pardido*, werden afgegaan.

FLORIS. (FRANS) Een beroemd Nederlandsch schilder, wiens familienaam DE VRIEND was. Hij werd in 1520 te *Antwerpen* geboren; leerde de schilderkunst te *Luik*, bij *LOMBARD*, maar overtrof spoedig zijnen meester, zoodat hij door zijne tijdgenooten de *Nederlandsche RAPHAEL* genoemd werd. Na *Antwerpen* teruggekeerd zijnde, rigtte hij hier eene school op, en reisde vervolgens naar *Italië*, waar hij de *Antieken* beoefende, hetwelk door zijne landgenooten tot hiertoe geheel verwaarloosd was. De meesterstukken van *MICHAEL ANGELO* droegen zeer veel bij, om zijnen smaak, inzonderheid in de teekening, te vormen; doch konde hij, in bevaligheid en zuiverheid der figuren, de meesters der *Florentijnsche* en

Ro-

Romeinsche school niet evenaren, ofschoon hij hun zeer nabij kwam. Zijnen geest, gedurende zijn verblijf in *Italië*, aanmerkelijk beschaafd hebbende, werd hij, na zijne terugkomst in het vaderland, door de aanzienlijkste personen gezocht, en verwierf zich spoedig een groot vermogen, hetwelk hij echter door eene onmatige levenswijze weder doorbragt. Hij schilderde met eene ongewone vaardigheid, en was, door den wijn verhit, somtijds zoo stout, in de uitvoering, dat hij zelf, wanneer hij nuchteren was, over zijn werk verbaasd stond. — Toen KAREL V zijne intrede in *Antwerpen* deed, schilderde hij de triomfboog, ter eere van dien vorst opgericht. In alle zijne zamenstellingen bragt hij altoos iets van de teekeningen, welke hij in *Italië*, naar *antiken*, gemaakt had, hetwelk eene gelukkige uitwerking deed. Zijne meeste stukken, namelijk zijne triomfbogen en de 12 werken van HERKULES, zijn door bekwame kunstenaars gegraveerd geworden; terwijl zijne schilderstukken zich in *Vlaanderen*, *Holland*, *Spanje* en in het Muzeum te *Parijs* bevinden. Zijne onmatige levenswijze vervroegde zijnen dood. Hij stierf in 1570. Weenige kunstenaars hadden zoo vele leerlingen dan hij: derzelver getal bedroeg 120, waaronder zich zijne beide zonen bevonden, waarvan FRANS FLORIS, insgelijks, als schilder is beroemd geworden.

FLORIJN. (JACOB) Deze achtingswaardige man werd den 3den van Lentem. 1751 te *Deventer* geboren, waar hij al vroeg, bij het lager onderwijs, ook dat in de Latijnsche en Fransche talen genoot. Sedert 1766 zette hij zijne studien te *Amsterdam* voort onder den beroemden PIJBO STEENSTRA, en oefende zich hier met eenen onvermoeiden ijver in die hooge mathematische kundigheden, waardoor hij zich naderhand zoo veel roem heeft verworven, en waar bij hij zich tevens op de Engelsche, Hoogduitsche, Italiaansche, Spaansche en Noordfche talen toelegde. Toegerust met zulke buitengewone kundigheden, konde het niet misfen, of FLORIJN moest weldra eene loopbaan, tot derzelver verdere ontwikkeling, worden aangewezen; zoo als hij dan ook in 1771 tot *Mathematicus* en *Examinator* der zee-officieren, bij het toenmalig collegie ter admiraliteit op de *Maas*, nog in hetzelfde jaar tot *stads-Mathematicus* te *Rotterdam* aangesteld, en vervolgens tot lid in de belangrijke commissie tot het vinden der lengte op zee, en de verbetering der zeekaarten benoemd werd. Vier en twintig jaar flect hij in genoemde stad een zoo werkzaam als nuttig leven, tot dat hij in 1795, door het toenmalig *committé van Marine* tot *Mathematicus* en *Examinator-generaal der zee-officieren* werd aangesteld, welken belangrijken post hij met roem tot aan zijnen dood bekleedde. Hij vertrok nu naar 's *Gravenhage*, waar hij, na verloop van nog geen 3 jaar, in het stadsbestuur geplaatst werd; doch verwisselde in 1809, ten gevolge der verplaatsing van den zetel van het hoog bestuur, deze zijne woonplaats met *Amsterdam*, waar hij onverwacht, op den 12den van Sprokkelm. 1818, overleed. — Verschillende maatschappijen van geleerdheid en letteren rekenden het

zich eene eer, den verdienstelijken man onder hare leden of bestuurders te tellen: hij was lid van het *Bataafsch genootschap der proefondervindelijke wijsbegeerte, te Rotterdam*, en naderhand bestuurder van hetzelfde; lid van de *Hollandsche Maatschappij te Haarlem*; van de eerste klasse van het *koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en schoone kunsten*; van het *Zeeuwsch-genootschap van Wetenschappen*; algemeen honorair lid van de Maatschappij *Fekro-Meritis*, en Hoofdbestuurder van de verdienstelijke maatschappij: *tot Nut van het Algemeen*, in alle welke betrekkingen hij zich steeds als een ijverig, gematigd en kundig mede-arbeider betoonde.

FLORIJN voegde bij zijne wiskundige kennis eene zeer uitgebreide Natuur- en Sterrekunde: ook was hij met de Natuurlijke Historie en Geschiedkunde niet onbekend; terwijl zijne groote taalkennis hem een aanmerkelijk gezag verschafte. Bovendien bezat hij eene oorspronkelijke helderheid van geest, waardoor hij met het grootste gemak, zelfs de meest afgetrokkene onderwerpen, ook voor den ongeoeffenden hoorder en lezer, duidelijk en aangenaam voordroeg. — De werken, uit zijne pen gevloeid, voor zoo ver zij ons bekend zijn, zijn de volgende: eene verhandeling over *het sommeren en interpoleren van Arithmetische series*, bij het koninklijk Nederlandsch Instituut ingeleverd, en door hetzelfde, met een allerloffelijkst berigt, afzonderlijk uitgegeven; eene *Beschrijving der wasfende kaart van het Mexikaal*; eene *beschrijving der kusten van Portugal en Spanje*, en eene andere van de *Oostzee*: voorts *Grondbeginselen der hoogere meetkunde*; *Waterweegkundig onderzoek over de verschillende wijzen, waarop onderscheidene vaste lichamen van dezelfde grootte en gedaante, in eene vloeistof drijven*, geplaatst in het 3de deel der nieuwe verhandelingen van het Bataafsch genootschap der *proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam*, benevens meer dan eene uitgave der *Zeevaartkunde* van STEENSTRA. Bovendien heeft hij nog eenige handschriften nagelaten, waarvan er nog bij het koninklijk Instituut voor handen zijn. FLORIJN, was bij alle zijne hooge verdiensten, een man van een uitstekend goed zedelijk karakter, en een waar Christen, die niet alleen zijne voortreffelijke kundigheden besteedde aan de uitbreiding van het rijk van waarheid en deugd, maar ook bijzonder uitblonk in nederigheid van hart.

FLORUS. (LUCIUS ANNIUS) Een Romeinsch geschiedschrijver, waarschijnlijk in *Spanje* geboren. Hij leefde in de 2de eeuw, en schreef een kort overzicht der Romeinsche historie, van de bouwving der stad, tot op de eerste sluiting van den tempel van JANUS, onder Augustus. Zijn stijl is zuiver, maar niet eenvoudig genoeg. In het verhaal wijkt hij dikwijls van LIVIUS af, met wien hij in zoo ver te vergelijken is, dat hij, gelijk deze, uit verscheidene oude schrijvers geput heeft. De beste uitgave is van DAKER, *Leiden* 1744.

FLOTILLE. Zoo noemt men bij de *Spanjaarden* dat klein ges-

tal

tal schepen, hetwelk naar *Amerika* gezonden wordt, wanneer er ter uitrusting der gewone zilver-vloot, of geene genoegzame waren voorhanden zijn, of andere omstandigheden het uitloopen derzelve niet toelaten. Ook noemt men die schepen eene *Flotille*, welke zich van de van *Vera Cruz* terug keerende vloot afzonderen en vooruit zeilen, om in *Spanje* het bericht van haar vertrek en derzelve lading over te brengen. — Tegenwoordig echter geeft men deze benaming almede aan een smaldeel-vlote oorlogs- of andere gewapende vaartuigen, welke insgelijks *Esquader* genoemd worden.

FLUIT. Een bekend blaas-speeltuig, van hout, hoorn of elpen-been; doch waarvan een Fransch kunstenaar, LAURITZ, in 1806 er een van kristal vervaardigde, aan welke eene commissie uit het *conservatoire* den voorrang boven de houten toekende. Men vindt er onderscheidene soorten van; doch bedient zich op orchestren het meest van de *Dwars-fluit*, welke verschillende verbeteringen ondergaan heeft. G. TROMLITZ, te *Leipzig*, bragt er 7 klepjes aan, om daardoor aan de zuiverheid of stompheid van sommige, en aan de *tremmelant* in verschillende toonen te gemoot te komen, en N. CAPELLER, lid van het hof-orchest te *Munchen* voerde dit speeltuig tot eenen nog grooteren trap van volkomenheid. Zijne dwarsfluit bestaat uit 3 stukken. De gewone 2 middelstukken zijn aan elkander vereenigd, doch heeft men, hetgeen hier gemist konde worden, aan het mondstuk gevoegd. Voorts heeft zij de lengte van die, welke de laagste C klep ook hebben, en is van 9 kleppen voorzien, door middel van welke trillers, in alle halve en heele toonen, zuiver en zeer gemakkelijk kunnen voortgebragt worden. Het voornaamste en belangrijkste in deze Fluit is het werktuiglijk zamenstel met betrekking tot de stemming, en om haar deze, met altijd gelijke juistheid en zuiverheid van toon, te verschaffen, gaf CAPELLER aan dezelve een, ook bij het langdurigst gebruik, onveranderlijk blijvend mondgat; bestaande uit een ovaal plaatje van goud, hetwelk op het ronde ligchaam der fluit ligt. Niet alleen de stop in de fluit, maar ook dit mondgat, kan naar welgevallen, overeenkomstig de begeerde stemming, door eene zeer gemakkelijke en snelle beweging, aan de boven-garnituur, door middel van eene dubbelde schroef, op- en neder bewogen worden, waaruit het zeer gewigtig voordeel ontstaat, dat de stemming van het speeltuig, zonder daardoor eenigen nadeeligen invloed op den ganschen diatonischen en chromatischen klankladder te hebben, naar de onmerkbaarste schakeringen kan veranderd worden.

Behalve de dwarsfluit zijn er nog andere soorten, die niet zoo dikwijls voorkomen, b. v. de *Piccol-fluit*, (*flauto piccolo*), de *Quart- en Terz-fluit*, de *Flute douce*, *Flute d'amour* enz. welke alle, zoo in vorm als hoogte en laagte van toon, van haar onderscheiden zijn.

FLUITSCHIP, FLUIT. Is eene soort van vrachtschepen, van vooren en achter rond, met eenen platten buik, welke 300 lasten kunnen voeren. In *Frankrijk* worden de magazijn- of hospitaal-sche-

pen, of ook wel diegene, welke tot het vervoeren van krijgsvolk gebruikt worden, *Fluiten* genoemd.

FNE. Een soort van vaartuigen in *Japan*, die men tot het vervoeren der waren door het gansche rijk op de groote rivieren, en de kanalen, welke naar zee loopen, gebruikt, en maar ééne mast hebben, die naar het voorste gedeelte van het vaartuig staat.

FLUXIE-REKENING. Heet in de *Newtoniaansche* hoogere *Analysis*, hetgeen *LEIBNITZ* differentiaal-rekening heeft genoemd. *NEWTON* vestigde hare beschouwing op den oorsprong en de teling van uitgebreide grootheden, genomen, niet als aggregaten of volledige sommen van oneindig vele zamenstellende deeltjes, maar als voortgekomen ten gevolge eener regelmatige vloeijing (*fluxio*), voort gaande, van het eerste oogenblik af tot op dat der volkomene teling van uitgebreidheid; in zoo verre eene lijn kan beschouwd worden, als voortgebracht door de gedurige beweging van een punt; een vlak door de beweging van eene lijn; een hoek door de beweging van een zijner beenen om een vast punt, en een ligchaam door de beweging van een vlak om eene lijn. De grootheden, welke aldus door eene gestadige beweging van eenige harer grenzen, of uitersten geteeld worden, noemt *NEWTON* *quantitates fluentes* of *vloeiende grootheden*; en onder *fluxie* eener grootheid, verstaat men de snelheid, waarmede eene vloeiende grootheid met de telende beweging voor eenen gegebenen stand of tijdstip, regelmatig aansteigt. Daar echter snelheid een betrekkelijk begrip is, als afgeleid uit de vergelijking van twee doorgeloopene ruimten of wegen in verschillende tijden, doet men beter, om, naar het voorbeeld van *NEWTON* (*Methodus fluxionum artic. II.*), in het meervoudige te spreken, en onder *fluxies* de snelheden te verstaan, waarmede de verschillende vloeiende grootheden door de voorttelende beweging toenemen. *NEWTONS* vloeiende grootheden zijn derhalve niet anders dan *LEIBNITZ* differentialen van veranderlijke grootheden; en de *Fluxie-rekening* of de bepaling der verhouding van vloeiende grootheden stemt overeen met de differentiaal-rekening.

FO, FOE. Is de naam van den in *China* goddelijk vereerden stichter eens vreemden godsdienst, welke in de eerste eeuw onzer christelijke jaartelling aldaar werd ingevoerd, en zich spoedig verspreidde. De aanhangers en priesters van dezen godsdienst dragen in *China* den naam van *Seng*, in *Tartarije* dien van *Lamas*, in *Siam* van *Talaponien*, en in *Europa* noemt men ze *Bonzen*. Toen *Fo*, 79 jaar oud, zijn einde voelde naderen, verklaarde hij aan zijne leerlingen het geheim zijner leer, hetwelk hij tot hiertoe slechts onder zijne beelden had voorgedragen, en hierin bestond: „dat er geen ander „grondwezen van alles was, dan het ledige en het niets, waaruit „alle dingen waren voortgekomen, waartoe zij eenmaal moesten terugkeeren, en waarin alle onze verwachtingen eindigen.” Deze laatste uitspraak van *Fo* verdeelde zijne leerlingen in drie sekten, waarvan som-

sommigen eenen afzonderlijken atheïstischen aanhang uitmaakten; de meesten aan de vroegere leeringen getrouw bleven, en anderen eene geheime en openbare leer aannamen, die zij met elkander in overeenstemming poogden te brengen.

De *openbare* leer van Fo bevat voorschriften van zedelijk gedrag, en onderscheidt het goed van het kwaad. Wie het eerste in zijn leven verrigt heeft, wordt na zijnen dood beloond; doch die het laatste gedaan heeft, gestraft, waartoe voor de zielen van beide zekere plaatsen bestemd waren. De God Fo, leeraarde men wijders, was geboren, om de menschen te redden, en de afgedwaalden op het pad der zaligheid terug te voeren: hij had voor hunne zonden geboet, en voor hen eene zalige wedergeboorte in de andere wereld verworven; alleen had hij hun deze vijf geboden voorgeschreven: geen levend schepsel te dooden; geen goed van een ander zich toe te eigenen; onreinheid en onkuisheid te vermijden; niet te liegen, en geenen wijn te drinken. Inzonderheid drong men aan op de beoefening van zekere werken van barmhartigheid, en op milddadigheid jegens de priesters. Zij, die het kwade gedaan hadden, zouden na hunnen dood de wreedste folteringen moeten lijden; en hunne zielen eenen zeer langen tijd in de lichamen der geringste en onreinste dieren moeten huisvesten.

De *geheime* leer van Fo bevat de volgende voorname grondstellingen: de oorsprong en het doel van alle dingen is de ledige ruimte en het niets: uit niets ontstonden de stamhouders des menschelijken geslachts, en tot niets zijn zij terug gekeerd. De ledige ruimte is dat geen, wat ons wezen en onze zelfstandigheid uitmaakt. Uit het niets en de vermenging der elementen is alles ontstaan, en alles moet ook daartoe wederkeeren. Alle wezens, bezielde en onbezielde, verschillen alleen in gedaante en eigenschappen, maar maken te zamen slechts *een geheel* uit, en zijn van hun grondwezen niet onderscheiden. Dit grondwezen is van eene wonderbare natuur. Het is eene zuivere, van alle verandering vrije zelfstandigheid, hoogst teeder en eenvoudig, en om zijne eenvoudigheid de volkomenheid van alle andere wezens. Het is hoogst volmaakt, en daarbij in eene bestendige rust, zonder deugd, magt of verstand te bezitten, ja, wat nog meer is, zijn wezen bestaat juist daarin, dat het zonder verstand, werkzaamheid, verlangen of begeerte is. Wie gelukkig wil leven, moet zich onophoudelijk toeleggen, om zich zelve te overwinnen, en aan dat grondwezen gelijk te worden. Hiertoe moet men zich gewennen, om niets te doen, te wenschen, te gevoelen, of te denken, en behoeft men zich hierbij om deugd noch ondeugd, belooning noch straf, voorzienigheid noch onsterfelijkheid der ziel, te bekommeren. Heilig is die gene, die ophoudt te bestaan, om zich met het niets te vermengen, en deugd en gelukzaligheid zijn in eene volflagen gevoel- en werkeloosheid, in het uitroeijen van alle wenschen en begeerten, in het stilstaan van de bewegingen des lichaams, de vernietiging van

alle zielskrachten, en in eene geheele rust van het denkvermogen gelegen. Wie ~~dezen~~ gelukkigen toestand bereikt heeft, behoeft voor geene verandering, verhuizing, noch iets meer te vreezen: hij is zelf eigenlijk niets, of zoo hij iets is, dan is hij gelukkig, en aan den God Fo volkomen gelijk.

De openbare leer van Fo, welke naderhand volks-godsdienst werd, heet in *Indie* de *Bramasche*, en is door *Hindostan*, *Tibet* en *Tartarije* verspreid; doch met vele veranderingen en bepalingen. De overige aanhangers van Fo volgden de leer van het niets en de ledige ruimte; doch vereenigden zich alle in die der zielsverhuizing. Wanneer, volgens deze laatste, eene ziel voor de eerste maal op aarde verschijnt, bewoont zij het ligchaam van eenen *Brama*. Na zijnen dood verhuist zij, naar gelang harer goede of kwade bedrijven, in menschen of dieren, tot dat zij in de klasse der *Samaneërs* komt, en ten laatste in eenen volmaakten *Samaneër* overgaat. Zoodanig eene heeft voor geen kwaad meer te boeten, als zijnde dit in vorige verhuizingen afgewaschen: ook heeft zij geene goden meer te vereeren, die slechts dienaars van den hoogen God der wereld zijn. Vrij van hartstogten en onbekwaam tot de ondeugd, sterft hij alleen, om weder in die eenige godheid terug te keeren, waarvan zijne ziel een uitvloeisel is. Dit hoogste wezen, de oorspronkelijke stof van alle dingen, is eeuwig, onzichtbaar, onbegrijpelijk, almachtig, goed, regtvaardig, barmhartig, en heeft zijn bestaan uit zich zelf; het kan niet afgebeeld worden, men kan het niet aanbidden, omdat het boven alle aanbidding verheven is; maar men kan zijne eigenschappen afbeelden, en deze godsdienstig vereeren. Hier neemt den beeldendienst der Indiaanische volken eenen aanvang. De *Samaneër* echter, steeds in beschouwingen en nagedachten over deze opperste godheid verzonken, tracht alleen zich zelf te vernietigen, om weder in den schoot der godheid terug te keeren, en zich zelf in haar te verliezen, die alle dingen aan het niets ontrent heeft, en zelve niets stoffelijks bezit. Toen deze zuivere geest de stof wilde scheppen, nam hij zelfs eene stoffelijke gedaante aan, en zonderde de in hem vereenigde mannelijke en vrouwelijke krachten van elkander af; en door hare weder vereeniging werd de schepping van het geheel mogelijk. De *Lingam* is het zinnebeeld dezer eerste daad der godheid: door haar werden *BRAMA*, *WISCHNOU* en *ISWARA* voortgebracht, welke niet zoo zeer goden, als wel eigenschappen en hoedanigheden der hoogste godheid zijn.

FOCUS. Is in de *optica* of gezigtkunde, het brandpunt, waaraan zich de stralen vereenigen, nadat zij eene terugkaatsing, of straalbreking, ondergaan hebben.

FOEDERALISMUS. Zoo noemde men in *Parijs* dat stelsel, hetwelk bijna in het geheel zuidelijk gedeelte van *Frankrijk*, bijzonderlijk in de hoofdsteden *Bordeaux*, *Marseille*, *Toulon* en *Lyon*, zijne voorstanders vond, en volgens hetwelk de een en ondeclbare re-

pu-

publiek in verscheidene kleiner republieken moest gesnipperd worden. BRISSOT, het hoofd der *Girondisten*, werd van dig stelsel beschuldigd, en dus werd de benaming van *Foederalisten* (aanhangers van het *foederalismus*) met die van *Brisfotisten* en *Girondisten* voor een en hetzelfde genomen. — Ook in ons vaderland ontstond sedert de omwenteling van 1795 eene gelijkfoortige partij, en noemde men die genen *Foederalisten*, welke tegen de een en ondeelbaarheid der republiek waren, en de oude verdeeling derzelve in provincien, benevens derzelver souverain gezag, immers voor zoo ver haar inwendig bestuur betrof, wilden behouden, en welke partij nog heden onder die benaming verstaan wordt.

FOLIE D'ESPAGNE. (Spaansche zotheid) Een Spaansche Nationale dans, van eene ernstige foort, voor één persoon geschikt, en voorheen op den schouwburg veel in gebruik. De muziek was zeer eenvoudig en gemakkelijk, en in $\frac{3}{4}$ maat gesteld. Het geheel bestond uit twee deelen, ieder van 8 maten, bij welker herhaling verscheidene melodieuze veranderingen plaats hadden.

FOELIE. Is eigenlijk ieder metaal, tot dunne bladen geslagen, welke gebruikt worden, om te veroorzaken, dat een ligchaam, hetwelk anders het licht door laat, de lichtstralen terug kaatst. Van hier de spiegel-foelie (Zie: STANNIOL), of de foelie der goudsmeden, die van goud of zilver gemaakt, en bij het zetten van juwelen onder dezelve gelegd wordt, om daardoor hunnen glans te vermeerderen.

FOETUS. Beteekent, in de Physiologie, het kind, terwijl het nog in de baarmoeder, doch inzonderheid nadat het gevormd is, tot welken tijd het eigenlijk een *Embryo* genoemd wordt. (Zie *aldaar*.)

FOKKE SIMONSZ. (AREND) Werdt in 1755 te *Amsterdam* geboren. Zijn vader, een zeer bekwaam en beroemd kunst-plaatfijder, onderwees zijnen zoon in deze kunst, en bragt hem daarin zoo ver, dat hij, alhoewel als beoefenaar niet in vaardigheid uitblinkende, echter de *theorie* volkomen in zijne magt had. Over het algemeen genoot FOKKE eene vrij zorgvuldige en goede opvoeding, en had verschillende meesters, waaronder de heer AALBRECHT, aan wien hij zijne meeste taalkennis te danken had, eene onderscheidene plaats verdient. Offchoon zich zijne hoofdneiging reeds vroeg tot de beoefening der letterkunde in het algemeen bepaalde; gedoogden echter de tijdelijke omstandigheden zijner ouders niet, om zich bij uitfluiting daaraan over te geven, en moest hij dus eene gezette kostwinning kiezen. Hij verkoos den boekhandel, bragt eenige jaren in den winkel van den boekverkooper JAN ESVELD, als leergongen door, en bediende zich van deze voor hem gunstige gelegenheid, om in de letterkunde, en de kennis van de werken der beroemdste oude en hedendaagse schrijvers, aanzienlijke vorderingen te maken.

Ondertuschen bragt Fokke door zijne onvermoeide vlijt en spaarzaam-

zaamheid het zoo ver, dat hij reeds in 1778 zich in staat zag, 'om zelf eenen boekwinkel op te zetten, waarna hij, 4 jaar later, met zijne nicht, mejufvrouw KATHARINA BRINKMAN — eene vrouw, van vele uitmuntende hoedanigheden — huwde. Ruim 16 jaar, en dus tot 1794, het beroep van Boekhandelaar waarnemende, vond Fokke daarin niet alleen het middel, om in zijne ligt te bevredigende behoeften te voorzien, maar ook gelegenheid, om zijne kunde en geleerdheid, onder zijne natuur-, doch vooral onder zijne landgenooten, te verbreiden. Bijzondere omstandigheden, echter, gevoegd bij algemeene, maakten het raadzaam, dat hij den boekhandel vaarwel zeide, en stil ging leven, hetwelk ook met zijne geaardheid meer overeenkomstig, en ter voortzetting zijner letterkundige werkzaamheden meer geschikt was; gelijk wij dan ook aan dit tijdvak de meeste zijner vernuftige en geestige werken te danken hebben.

Terwijl een post bij de secretarij van *Amsterdam*, dien hij verkreeg, (waarbij later het onderzoek der werken werd gevoegd, welke ter vertaling werden aangekondigd) hem voor het grootste gedeelte van zijnen tijd, ten dienste der regering, bezig hield; terwijl voorts het onderwijs aan min of meer gevorderden in velerhande vakken van taal- en letterkunde zijne nog ledige uren ten nutte van het opkomend geslacht aanvulde, en eindelijk het lidmaatschap in de beroemdste en letterkundige maatschappijen (met name *Felix Meritis*) hem met onvermoeiden ijver aan de verlichting en vervrolijking zijner toehoorders deed arbeiden, bewonderde de geletterde wereld zijn onuitputtelijk brein, hetwelk hem in zijne snipper-uren werken deed voor den dag brengen, welke zoo wegens hunne menigte, als innerlijke waarde, eenen geheel en zorge-loozen leeftijd schieen te vereisken.

Omtrent 10 jaar bragt Fokke in de vervulling van zijne onderscheidene pligten, en onder veelvuldige werkzaamheden door, toen hij omtrent 1804 het buiten-leven in de nabijheid van *Amsterdam* verkoos, hetwelk hij echter in 1810, uit hoofde zijner uiterlijke omstandigheden, gepaard, met eenen bijna aanhoudenden ziekelijken toestand zijns ligchaams, weder moest vaarwel zeggen. Naar de stad terug gekeerd, zonder zich, uit hoofde van de aanmerkelijke vermindering zijner inkomsten, met betere uitzigten te mogen vleijen, schieen het noodlot de zwaarste slagen voor dit laatste gedeelte zijns levens gespaard te hebben, en de zoo dikwijls geteisterde, menigwerf geplaagde, en bijkans steeds miskende Fokke moest, op het einde zijner dagen, aan allerlei kommer en smart ter prooije geven zijn, tot dat hij eindelijk, na veel ellende en verdriet te hebben verduurd, den 15den van Slagtm. 1812, den tol der Natuur betaalde.

De werken, door Fokke uitgeven, zijn zoo talrijk, dat wij hier slechts zijne voornaamste, vooral oorspronkelijke, kunsten opgeven, als: zijn *Catechismus van Kunsten en Wetenschappen*, welke door hem in navolging van het werk des beroemden BIELEFELDS vervaardigd werd,

werd, en de nuttigste lesfen in alle vakken van wetenschappen behelst; zijn *Ironisch Komisch woordenboek*; zijne boettige reis door *Europa*, een werk van 7 deelen; zijn *lets over Alles*; zijne boertig behandelde *Vaderlandsche Gefchiedenis*; zijn werk, *de Mode* genaamd; zijnen *Antieken en Modernen Helicon*; zijnen *Lucifer*; zijne verklaring van een zestal *Spreekwoorden en zinledige uitdrukkingen*; zijne verhandelingen over *den Lagch, de Fortuin, de Nul, de Zeevaart, de Vergankelijkheid van het menschelijk verstand*, en meer andere geestige en tevens leerzame werken. Als mede-arbeider aan het tijdschrift, de *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen*, leverde FOKKE ook zeer belangrijke bijdragen, en alhoewel de meeste zijner geschriften in profa zijn, was hij echter geen vreemdeling op den zangberg. Vele zijner uitgegevene stukken zijn met dichtregelen doorvlochten, en in de *Volksliedjes* van de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, vindt men er verscheidene van zijne hand. — Ondertuschen is het natuurlijk, dat van zoo vele pogingen niet allen even goed gelukten, of allen even belangrijk waren: over het geheel echter zal FOKKE een *Polygraaf* mogen heeten, die den leeslust weet gaande te houden, en zijnen landgenooten, onder het kleed der boerterij, vele nuttige lesfen en waarheden heeft medegedeeld.

FONCET. Het grootste foort van schuiten of booten, welke men in *Frankrijk* op de rivieren gebruikt, en waarvan sommige 27 vademen lang zijn.

FONTAINE. (JEAN DE LA) Een beroemd Fransch dichter, te *Chateau-Thierry* in 1621 geboren, en in 1695 gestorven: een man, door zijne blij- en treurspelen, waaronder ook zangstukken, zoowel als door verscheidene andere gedichten, reeds van eene voordeelige zijde bekend; doch nog meer beroemd door zijne talrijke fabelen, waarvan goede vertalingen voorhanden zijn. Men bewonderd niet alleen in dezelve de voortreffelijke, meestal eigen, vinding des schrijvers, maar ook de aangename, naïve en de natuurlijke wijze van verhalen; welke van eenen ongemeen schoonen stijl vergezeld gaat. Hij is in het vak van Fabelen bijna geheel oorspronkelijk, en verdient met de ouden gelijk, en zelfs in vele opzigten boven hen gesteld te worden. Onder de latere Fabeldichters verdienen GELLERT, LICHTWEHR, LESSING en weinige anderen, voor *Duitschland*, met hem eenen gelijken rang.

FONTAINEBLEAU. Een arrondissement en stad in Fransch departement *de Seine en Marne*, met 1064 huizen en 7,421 inwoners, eene militaire school, bibliotheek, porcelein en aardewerk fabrieken en handel. Het zich aldaar bevindend lustslot is rondom met boschen omgeven; en bestaat uit 4 gebouwen, waartoe FRANS I. den grond gelegd heeft, waaraan HENDRIK IV, LODEWIJK XIV en XV verder bouwden, en waarin de DU BARRY's en MONTESPANS de schatten van het schoonste en rijkste land in *Europa* verspilden. In hetzelfde

bevindt zich de herten-galerij, waarin de Zweedsche koningin **CHRISTINA**, in 1654, haren stalmeester, den graaf **MONALDESCHI**, liet te regt stellen. Voorts werden in dit slot, op den 3den van Slagtm. 1762 de vredes voorwaarden tusfchen *Frankrijk, Spanje, Engeland* en *Portugal* geteekend en den 20ften daaraanvolgende de bekrachtigingen daarvan uitgewisfeld. **NAPOLEON** genoot hier dikwijls het vermaak der jagt; hield er sedert 1809 Paus **PIUS VII** gevangen; teekende er den 25 van Louwm. 1813 het concordaat, en den 11 van Grasm. 1814 de akte, waarbij hij van den Franschen troon afstand deed.

FONTANA. (FELICE) Een Wis- en Natuurkundige, in 1730 te *Pomarolo*, in het Italiaansche *Tyrol* geboren. De groot-hertog **FRANS** (naderhand keizer), benoemde hem tot hoogleeraar in de natuurkunde aan de univerfiteit te *Pifa*, en de groothertog, en naderhand keizer, **LEOPOLD II**, riep hem als wiskunstenaar, met behoud van zijnen vorigen post, naar *Florence*, en droeg hem tevens de inrigting van het Naturalien-kabinet op, dat nog tegenwoordig eene der, onder vele, merkwaardigheden te *Florence* is. De dus genoemde ontleedkundige *preparaten* van gekleurd was, welke alle in- en uitwendige deelen van het menschelijk ligchaam, in de kleinste bijzonderheden, en alle denkbare verfecheidenheden vertoonen, maken een voornaam gedeelte dezer verzameling uit, die even belangrijk voor den blooten befchouwer, als leerrijk voor den eigenlijken onderzoeker is, en eene reeks van vertrekken vervult, waar zij in de fchoonfte orde geplaatst zijn. Keizer **JOZEPH II** liet voor hem eene gelijke verzameling voor de heilkundige akademie te *Wenen* vervaardigen. Ook werd, onder **FONTANA**'s opzigt, eene menigte planten, zwammen, en andere voorwerpen uit de Natuurlijke gefchiedenis, die door den tijd hunne eigenaardige kleuren hadden verloren, in gekleurd was, naar de Natuur, afgebeeld. Bovendien is **FONTANA** ook nog fchrijver van verfecheidene werken over verfehillende onderwerpen der natuur- en fcheikunde, welke gedeeltelijk in het Duitsch en Fransch zijn overgezet; gelijk hij ook onderscheidene ontdekkingen over de gasfoorten en koolzuren gedaan heeft. Overal vertoont hij zich in zijne fchriften als een fchrander en onvermoeid waarnemer. Zijne ftatkundige grondbeginfels berokkenden hem, bij de veranderingen, welke sedert 1795 in *Toskane* voorvielen, eenige onaangenaamheden. Hij ftierf in 1805, aan de gevolgen van eenen ongelukkigen val, in den ouderdom van 75 jaar, en zijn ftoffelijk overblijffel werd in de kerk *Santa-Croce*, naast **GALILEI** en **VIVIANI**, begraven.

FONTANA. (KAREL) Een beroemd bouwkundige te *Rome*, en een der beftes leerlingen van den ridder **BERNINI**. Hij werd in 1634 te *Brucchiato* geboren, en ftierf te *Rome* in 1714, nadat hij in 1708 zijnen zoon **FRANS FONTANA**, die hem in bekwaamheid als bouwkundige evenaarte, doch niet ouder dan 45 jaar werd, verloren had. Wij bezitten van hem de volgende uitmuntende werken: *Il templo Vaticano e fua origine con gli edifici piu conspicui antichi e moder-*

derne; Trattato dell' acque correnti; en *l'Enfiteatro Flavio, descritto e delineato*, waarvan de beide eersten in Rome in 1694 en 1696, en het laatste in 's Hage in 1725 zijn uitgegven.

FONTANES. (LOUIS DE) Werd in 1752 te Niort van eene protestantfche familie geboren, en had zich reeds, tijdens de omwenteling, in het vak der letter- en dichtkunde onderscheiden. Onder NA. POLEON was hij lid van het wetgevend ligchaam; daarna grootmeester der univerfiteit; eindeijk lid van den fenaat, en, na zijnen val, pair van *Frankrijk*. Hij was medelid van het Inftituit, en opende in 1816, als vice-president, met eene fierlijke redevoering, de Franfche akademie. Men houdt hem voor een der welfprekendfte redenaars en dichters van dat tijdvak. Als redenaar zijn van hem bekend een dertigtal redevoeringen, waaronder zijne lofredde op WASHINGTON vooral met roem vermeld wordt. Inzonderheid onderscheidde hij zich door de kieschheid, waarmede hij dat deel der kunst behandelde, hetwelk men *bienfances oratoires* genoemd heeft. Als dichter paarde hij aan grootsche denkbeelden eene krachtige, fchitterende en welluidende verficatie, en men beklagt zich alleen, dat hij in dit vak niet meer voortbrengfels door den druk heeft gemeen gemaakt. Reeds in 1783 gaf hij eene nieuwe vertaling van POPES *Esfai on men*, in 1788 het gedicht, getiteld: *le Verger*, en in 1790 *la Journée des morts, ou Chant pour la fédération* in het licht, waarna hij in 1809 bij de Franfche akademie den prijs behaalde met een gedicht, *sur l'Etat des non-catholiques*, dat hij in 1817 ten voordeele der armen uitgaf, en eindelijk *le Retour d'un Exile, ode sur la violation des tombeaux de St. Denis*: een ftuk, hetwelk, in de algemeene vergadering van het inftituit voorgedragen, aan de fchoonfte dagen der Franfche akademie herinnerde. Sedert 1790 hield hij zich bezig met een heldendicht, getiteld: *la Délivrance de la Grèce*, waarvan men een fragment aantreft in de gedenkfcriften van het inftituit, en in den *Nouvel Almanach des Mufes* voor 1810. Hetzelve ftelt de beeldeniften van THEMISTOCLES en ARISTIDES voor, en is een voltooïd ftuk; wordende mede gevonden in de *lecons de Littérature et de morale*, door DE NOEL en LA PLACE, waarin ook andere aanhalingen uit de gefchriften van de FONTANES voorkomen. Behalve dezen letter-arbeid droeg hij in 1796 in het Inftituit voor een *Fragment historique de la vie de Louis XI, faisant partie d'un travail sur les principales époques de l'histoire de France*, en houdt men hem voor den fchrijver der *Remarques sur les beautés de l'Eneide*, die met de vertaling van DELILLE voor het 5de en 6e boekgedrukt zijn. Ook meent men, dat hij de hand in onderscheidene ftatkundige dagbladen zoude gehad hebben. Dan hoe dit zij, en welke aanmerkingen ook op zijne ftatkundige loopbaan mogen vallen, zeker is het, dat zijn dood, die op den 17 van Lentem. 1821 voorviel, voor de Franfche letterkunde een belangrijk verlies gewceft zij.

FONTENAI. Een vlek, in het voormalig *Bourgogne*, thans departement van de

60 FONTENELLE. (B. L. B. DE) — FORLANE.

partement *Tonne* in *Frankrijk*, waar op den 25 van Zomerm. 841 de bloedige slag tusſchen KAREL den Kalen en zijne broeders voorviel, waarop het verdeelings verdrag te *Verdun* volgde, waarbij genoemde vorst *Frankrijk* verkreeg, en de grensfcheiding bepaald werd, op welke de oorspronkelijke bedongen grondslag der grenzen tusſchen *Frankrijk* en *Duitschland* beruſtte. In de departementen *Vosges* en *Vendée* zijn ook *Fontenai's* door de bijvoegfels en *voije* of *Le château* en *le Comte* of *Lepcuple* onderscheiden.

FONTENELLE. (BERNARD LE BOVIER DE) Een nog heden ten dage zeer geacht ſchrijver. Hij werd in 1657 te *Rouan* geboren, beoefende, in plaats van de regten, waarin hij niet ſlaagde, de fraaije wetenſchappen; verwierf weldra de goedkeuring zijner natie; werd lid van de *Fransche Akademie*; vervolgens geheimschrijver bij de akademie der wetenſchappen, en ſtierf eindelijk, als een zeldzaam voorbeeld onder de geleerden, in het rooſte jaar van zijn roemvol leven. In zijne talrijke ſchriften vereenigde hij verſtand met bevalligheid, doorzigt met ſchranderheid, ſchoonheid met bondigheid, en verwierf inzonderheid daardoor zeer vele verdienſten bij zijne landgenooten, dat hij de wijsbegeerte, welke toenmaals enkel in den droogen en ſtijven ſchooltrant geleeraard werd, door eenen bevalligen, gemakkelijken, en zeer oordeelkundigen voordragt meer algemeen maakte. Zijne wijsgeerige werken werden door de *Franschen* gretig gelezen, waaronder zijne *Gefprekken over de veelheid der Werelden*, een werk nog heden zeer belangrijk, bijzonder uitmunten. Zijn ſchrander doorzigt is uitmuntend, maar dikwijls overbodig gebezigd. De minſte en onnatuurlijkſte zijner ſchriften zijn de *Herders-gedichten*: ook konde hij in het Tooneelſpel nooit eene aanmerkelijke hoogte bereiken, doch daarentegen zijn 's mans werken over de dichtkunſt, het tooneel, en zijne wijsgeerige ſchriften zoo veel te ſchooner.

FONTENOIJ. Een dorp in de *Nederlandsche* provincie *Henegouwen*, met 725 inwoners, waar het *Fransche* leger in 1745, onder den maarschalk van *Saksen*, op dat der bondgenooten, door den hertog van *Cumberland* aangevoerd, eene volkomen, zeer belangrijke overwinning behaalde.

FONTINALIEN. Waren bij de *Romeinen* feesten, ter eere van de *Nimphen* der bronnen gevierd wordende, waarbij deze bronnen met kranſen verſierd, en in dezelve bloemen geworpen werden.

FORBANS. Zijn eene ſoort van zee-roovers in de *Griekſche Eiland-zee*, die met hunne vaartuigen tusſchen de klippen en eilanden liggen; om op de voorbij zeilende ſchepen te loeren, en dezelve te berooven. Kunnen zij er zich meester van maken, dan is ſchip en manſchap verloren; want de laaſte brengen zij om hals, en het eerſte boren zij in den grond, om niet op de eene of andere wijze verraden te worden.

FORLANE. Een vrolijke dans in $\frac{6}{8}$ maat, in *Venetie* onder het gemeene volk, inzonderheid onder de gondelvaarders in gebruik.

Men

Men meent, dat hij zijne benaming van de bewoners van *Friaul*, *Forlans* geheeten, ontleend heeft.

FORMEIJ, (J. H. S.) werd in 1711 te *Berlijn* geboren; in 1731 predikant bij de Fransche gemeente in *Brandenburg*; in 1737 te *Berlijn*, en tevens hoogleeraar in de welsprekendheid aan de Fransche Universiteit aldaar, doch legde in 1739 beide posten neder, en werd hoogleeraar in de Wijsbegeerte aan dezelfde hooge-school; in 1745 tevens bestendige secretaris van de koninklijke akademie der wetenschappen, in 1782 bestuurder der wijsgeerige klasse derzelve, en stierf in Lentem. 1797. Hij was een kundig, geleerd en voor de wetenschappen een ijverig, werkzaam man, die onder de schrijvers der 18de eeuw eene der eerste plaatsen bekleedde. Hij trachtte meer nut te stichten, dan te schitteren, en beoordeelde bijna alle zijne schriften naar dezen maatstaf. Zij behooren of tot het *Kritisch* of *Didactisch* vak, waarvan zich de laatste weder in godgeleerde of wijsgeerige splitsen.

Zijne akademische verhandelingen behooren meestal tot het gebied der beoefenende wijsbegeerte, of zijn gedenkschriften van gestorvene hoogleeraren, of redevoeringen bij openbare gelegenheden. De *Wolfiaansche* wijsbegeerte, die in hem haren laatste voorstander verloor, heeft hare verdere uitbreiding buiten 's lands aan hem en zijne schriften te danken, inzonderheid in *Frankrijk*. Hij heeft haar een bevalliger gewaad gegeven; en zijne *Belle-Wolfienne* vond in haren tijd talrijke vereerders. In zijne *Souvenirs d'un Citoyen* levert hij belangrijke berichten omtrent zich zelven.

FORM-ERTS. Zoo noemt men rijke Erts, waarin meer dan de helft zilver is.

FORMOSA. Een vruchtbaar eiland, tot de Chineesche provincie *Fokien* behorende, en aldaar *Tai-Ouan* of *Taiwan* genoemd. Het ligt in de *Atlantische zee*, tuschen *Japan*, *China* en de *Philippijnsche* eilanden; het Noordelijk en Westelijk gedeelte behoort, sedert 1683 aan de *Chinezen*; terwijl het Oostelijke, dat minder vruchtbaar is, door een onbeschaafd en onafhankelijk volk bewoond wordt, dat de *Chinezen* als barbaren, de zendelingen echter als zachtmoedige, brave, vriendelijke menschen, affchilderen. Het eiland is rijk aan goud en zilver, koper, steenkolen, zout, suiker, tabak, rijst, katoen enz., Te voren hadden de *Nederlanders* hier bezittingen. Met den naam van dit eiland is de roem van den edelen HAMBROEK, den *Nederlandschen* REGULUS, verbonden. De hoofdplaats is *Taconanfou*.

FORSKAL. (PETER) Een beroemd Zweedsch kruidkundige en leerling van LINNAEUS. Hij werd in 1736 geboren, en, na zijne studien te *Göttingen* volbragt te hebben, als Hoogleeraar te *Kopenhagen* beroepen. Daar hij zich tevens op de Natuurlijke geschiedenis had toegelegd, zoo werd hij, op aanbeveling van LINNAEUS, mede tot de geleerde reize naar *Arabie* bestemd, welke de koning FREDERIK V van *Denemarken* liet ondernemen, en waarbij hem de onderzoekingen in het vak der Natuurlijke historie werden opgedragen. In

1764 ~~vervaardte~~ hij met zijne togtgenooten, CARSTEN NIEBUHR, VAN HAVEN en KRAMER, de reize, deed onder den weg kruidkundige nasporingen, in den omtrek van *Marseille*, (waar hij eene *Flora* uitgaf) alsmede op het eiland *Malta*, en kwam gelukkig in *Egypte* en *Arabie*, waar hij zijne onderzoekingen met de grootste vlijt voortzette. Door de pest overvallen stierf hij in Hooim. 1763 te *Djerim* in *Arabie*; te vroeg voor de natuurlijke geschiedenis, en de wetenschappen over het algemeen. NIEBUHR, die FORSKALS nagelatene, papieren, in losse, afzonderlijke bladen met aanmerkingen bestaande, zorgvuldig bijeen verzamelde, heeft naderhand daarvan uitgegeven: 1. *Descriptiones animalium, avium amphibiorum, piscium, insectorum, quae in itinere orientali observavit*, FORSKAL, *Hanniae* 1775. Op de Sijsthematische naamlijst, in de Latijnsche, Grieksche en Arabische taal, volgen 300 beschrijvingen van dieren enz. naar het stelsel van LINNAEUS gerangschikt, en hierop de *materia medica* in de aanzienlijke apotheek te *Kairo* in *Egypte*. 2. *Flora Aegyptica-Arabica*, en 3. *Icones rerum naturalium, quae in itinere orientali depingi curavit* FORSKAL, 1773 met 43 platen, waar van 20 planten, en de overige dieren afbeelden. LINNAEUS gaf zijnen leerling en vriend de eer van aan eene exotische (uitheemsche) plant den naam van *Forskalea* te geven.

FORSTER, (JOHANN REINHOLD) de vader, was koninklijk Pruisch geheimraad te *Halle*, alsmede hoogleeraar in de Natuurlijke Historie aldaar, en een even zeer beroemd en uitmuntend man, als zijn hier onderstaanden zoon JOHANN GEORG ADAM FORSTER. Hij stamde oorspronkelijk af uit het oude huis der Lords FORESTER in *Schotland*, waarvan een der nakomelingen, burgemeester in *Dirschau*, omstreeks *Dantzig*, de vader van onzen FORSTER was, die in 1729 geboren werd. Den ouderdom van 15 jaar bereikt hebbende, ging hij naar *Berlijn*; oefende zich reeds hier in de talen, tijdreken- en volkenkunde; begaf zich in 1748 naar de universiteit te *Halle*, en in 1751 naar *Dantzig*, waar hij tot predikant te *Nasfenhube* (*Nasfenhof*) werd aangesteld. Intusschen oefende hij zich in de wiskunde, wijsbegeerte, landkunde, alsmede in de oude talen, welke zijne geliefkoosde vakken waren; doch geraakte, uit hoofde van zijne geringe bezoldiging als predikant, en zijn zeer talrijk huisgezin in schulden, zoodat de aan hem gedane voorslag, om den staat der kolonie in *Saratow*, een *Aziatisch* gebied, aan *Rusland* behoorende, te onderzoeken, zeer welkom was. Hij ging in Lentem. 1765 op reis met zijnen zoon GEORGE. Zijne berichten vielen zeer naar genoegen uit, en hij ontving, na zijne komst te *Petersburg*, van KATHARINA II den last, om, met nog andere geleerden, een nieuw wetboek voor deze kolonisten te overzigtvaardigen. Dan voor zijne reize en moeite, zoo min als voor zijne verloren predikants plaats, welke men inmiddels vervuld had, geene vergoeding ontvangende, reisde hij in Oogstm. 1766 naar *Londen*, waar

waar hij met zijnen zoon van den verkoop van verscheidene, op zijne reize verzamelde, zeldzaamheden, en van de uitgave van overzettingen of eigen verhandelingen leefde. In het volgende jaar ging hij als hoogleeraar in de Natuurlijke historie en de Fransche en Duitse talen naar *Warrington*, werwaarts zijne vrouw en zoon GEORGE hem volgden. Hier onderwees hij de jeugd, en leefde verscheidene jaren in deze niet onaangename betrekkingen, tot dat hij eindelijk werd aangezocht, om kapitein COOK, op zijne tweede ontdekkingsreize, als natuur-onderzoeker, te vergezellen, en den 26sten van Zomer m. 1772, met zijnen 17 jarigen zoon, *Londen* verliet. Deze belangrijke reize, door den laatstgenoemden breedvoerig beschreven, omdat de vader had moeten beloven, niets er van voorn zich zelven te zullen laten drukken, duurde 3 volle jaren; doch de brave man werd zoo slecht beloond, dat hij, na zijne terugkomst in *Londen*, meer en meer in zijne huisfelijke omstandigheden achterwaarts geraakte, en eenen tijd lang om schulden in den kerker moest zuchten, tot dat eindelijk FREDERIK de Grootte hem in 1780 vrijkocht, en, met den titel van geheimraad, als hoogleeraar in de Natuurlijke historie naar *Halle* beriep. FORSTER trok met vrouw en kinderen derwaarts, en was gedurende 18 jaar tot aan zijnen dood een der voornaamste stieraden dezer akademie. Ook hier schreef hij zeer vlijtig, en arbeidde inzonderheid aan de overzetting der nieuwste reizen uit verscheidene talen, waaronder voornamelijk die van COOKS derde reize behoort. Dan ook nu berokkendende zijne drift en openhartigheid hem vele verdrietelijkheden; terwijl zijne zucht tot het spel, en zijne neiging, om zijne verzamelingen, tot welken prijs ook, te vermeederen, hem dikwijls in geene geringe verlegenheid bragten. Eindelijk voerde het verlies zijns braven zoons GEORGE, en dat eens tweeden, een kundig geneesheer, zijn lijden ten top. De kramp op de borst, en alle daarmee verbondene kwalen, hadden den 9den van Winter m. 1798 zijnen dood ten gevolge, dien hij echter met de grootste bedaardheid en eene heldere ziel afwachtte.

FORSTER vereenigde een schrander doorzicht en eene spoedige bevattings met een bewonderenswaardig geheugen; sprak, of schreef meestal, 17 levende en doode talen; bezat eene hoogst zeldzame kennis van letterkunde in ieder vak, en zal in de geschiedenis, de plantenkunde en in de leer der dieren (*Zoologie*) altijd met zijnen zoon, als den eersten ontdekker der afgeloopene eeuw, met luister schitteren. Schoon driftig en oplopend, bezat hij echter zulk eene mate van goedhartigheid, dat deze dikwijls alles weder goed maakte. Daar te boven was hij ongemeen vriendelijk en dienstvaardig; en liet zelfs vreemde verdiensten allen regt wedervaren; terwijl zijne opgetuinde geaardheid en vrolijke luim zijnen omgang uit zich zelven belangrijk maakten. In zijne talrijke schriften was zijn stijl wel krachtig en levendig, doch, althans de Duitse, niet zeer naauwkeurig. Zijne *Waarnemingen op eene reize rondom de Wereld*, in 1778 door hem te

Lou-

Londen uitgegeven, en naderhand door zijnen zoon in het Hoogduitsch overgebracht, zijne *Geschiedenis der scheepstogten en ontdekkingen in het Noorden*, zoo wel als zijne *Oudheidkundige proeven over den Bysus der ouden*, verdienen onder zijne uitgegevene werken den eersten rang.

FORSTER, (JOHANN GEORGE ADAM) de zoon des vorigen. Hij schreef gewoonlijk alleen GEORGE, werd in 1754 te *Nasfenhuben* geboren, en verzelde zijnen vader, als jongeling, op de reize rondom de wereld, welke COOK van 1722 tot 1775 ondernam. Na zijne terugkomst ging hij naar *Londen* en vervolgens naar *Frankrijk*, waar hij de vriendschap van BUFFON verwierf. In 1779 werd hij hoogleeraar in de Natuurlijke historie aan het *Carolinum* te *Kasfel*, en verkreeg in 1784 te *Wilna* dezelfde plaats met het karakter van geheimraad; doch deed naar verloop van eenige jaren weder aftand van dien post, en zoude andermaal eene reize rondom de wereld ondernomen hebben, indien KATHARINA II, op welker last dezelve zoude geschied zijn, door den Turkschen oorlog, in de uitvoering van haar ontwerp niet ware verhinderd geworden. Kort hierop werd hij te *Mentz* als hoogleeraar en boekbewaarder, met den titel van hofraad beroepen; en hier was het, dat deze zoo achtenswaardige geleerde, door zijne overdreven zucht voor vrijheid, welke niet altijd met een bedaard en onbevooroordeeld overleg gepaard ging, tot misstappen verviel, welke de nijd stofs genoeg tot laster aan de hand gaven; doch die, op de keper beschouwd, zijn karakter eerder in een voordan nadeelig licht plaatsten. Hij zag, namelijk, te *Mentz* het schandelijk gedrag van de meeste der Fransche uitgewekenen, en had een diep gevoel van hetgeen de stad door hun leed; terwijl het veel be lovend begin der Fransche omwenteling hem zoo geheel wegfleepte, dat hij al het burgerlijk goede alleen van eene staatsverandering in dat rijk verwachtte, en zich daardoor bij hare talrijke voorstanders in genoemde stad voegde. Velen zijner vrienden wilden, dat hij *Mentz* in zulk een haghelijk tijdsgewricht zoude verlaten; dan hij bezat te weinig moeds, om een bepaald besluit te nemen; terwijl de behoefte van zijn huisgezin, hetwelk bij het nederleggen van zijnen post al len onderhoud zoude gemist hebben, zoo wel als zijne zucht, om zijnen medeburgeren van dienst te zijn, zoo sterk bij hem wogen, dat hij tot den inmarsch der republikeinen in de benaauwde stad ver toefde. Thans niet langer kunnende onzijdig blijven, verklaarde hij zich geheel voor de omwenteling, werd *Clubist*, en nam aan de in *Mentz* gemaakte veranderingen een groot deel. Dan, van nu af was hij ook voor zijn vaderland verloren, en van zijne familie gescheiden. Hij ging in 1793 als clubist, met eenige anderen van zijnen aanhang, naar *Parijs*, in het blijde vooruitzigt, van hier ware vrijheid en burgerlijk geluk te zullen vinden; doch eenslags werd zijne hoop verijdeld, want geheel *Frankrijk* ging op dat tijdstip reeds gebukt onder het ijzeren juk van ROBESPIERRE, en de wreedheden der berg-

bergpartij dienden alleen, om alle vrijheid tot den wortel toe uit te roeijen. Zieende, dat hij hier niets ter bevordering van menschengeluk konde verrigten, had hij berouw van zijnen gedanen stap, en schilderde de treurige stemming zijner ziel in verscheidene lezenswaardige brieven, welke in het stukje: *de Vredes-praeliminairen*, gevonden worden. Slechts zelden blonk eene straal van hoop in zijnen geprangden boezem: inwendig verdriet ondermijnde zijne gezondheid, en reeds in Louwm. 1794 eindigde eene scorbutieke koorts, in het 39ste jaar zijns ouderdoms, zijn leven. — FORSTER was, buiten twiifel, een der verstandigste schrijvers der Duitfche natie. Zijne *Anfichten vom Nieder-Rhein, von Braband, Vlanderen, Holland, Engeland en Frankrijk*, alsmede zijne *Kleine Schriften*, zijne *Beiträge zur Völker und Länderkunde, Naturgeschichte* en *Philosophie des Lebens* ftaven dit gevoelen. Het leven zijns vaders vindt men in JAKOBs *Philosophische Annalen*.

FORTE-PIANO. Een muzikaal fpeeltuig, met fnaren van koperdraad befpannen, hetwelk van hamertjes, in plaats van pennefchachten, zoo al een ftaartftuk, voorzien is, welke door de klauwleren bewogen worden, en tegen de fnaren ftaan, zoodat men daardoor fterke en zwakke toonen kan voortbrengen; en van hier de benaming van *Forte-piano*. Het onaangename en ongeftradige der pennefchachten bragt de uitvinder CHRISTOPH GOTTLIEB SCHRÖDER, die in 1699 te *Hohenftein* in *Sakfe* geboren werd, op het denkbeeld, om ligte hamertjes of fpringers in het fpeeltuig te brengen; en zoo werd in 1717 te *Dresden*, volgens zijne opgave, een model vervaardigd. Dan, het *Forte-piano* heeft, even als het ftaartftuk, zoo ten aanzien van zijnen uiterlijken vorm, als inwendige inrigting, vele verandering ondergaan. Deszelfs gewone gedaante is genoegezaam dezelfde als van een klavier: doch heeft men onlangs die, welke den vorm van eenen ftaart hebben, op vele concerten ingevoerd, en zijn daardoor de ftaartftukken zelven niet weinig verdrongen geworden. Ten aanzien van deszelfs inwendigen bouw, de fnaren enz. heeft men inngelijks vele veranderingen, fchoon niet al te verbeteringen, gemaakt; zoo heeft BARTHOLO CHRISTOPHOLI, van *Padua*, aan hetzelfde dempers gebragt, om den naklank te beletten, en heeft de graaf van BRUHL, in 1778 te *Londen*, door blaauw gegloeiide ijzeren fnaren de welluidenheid van dit fpeeltuig zoeken te verbeteren, zoo als BOTHE in 1793 te *Berlijn*, door eenen dubbelden klank- (*resonans*) bodem, en door eene eenvoudiger bewerktuiging der dempers en hamertjes, het aangename van het geluid, en de gemakkelijker behandeling van het fpeeltuig, getracht heeft te bevorderen; terwijl SILBERMAN, STEIN, TASKIN en anderen zich almede op deszelfs volmaking hebben toegelegd. Voor het overige zijn de *Forte-piano's* van JOHANN ANDREAS STEIN, te *Augsburg*, en na zijnen dood die van zijne dochter mejufvrouw STREICHER, die nevens haren broeder alleen de kunst van haren vader had afgeleerd, ten aanzien van de gelijk-

heid, zuiverheid, en het aangename der toonen, de beste onder dat foort van speeltuigen, welke in den vorm van een staartstuk gebouwd zijn. — Men heeft ook te *Wenen* dubbelde *Forte-piano's* vervaardigd, die de zuiverste harmonie voor dubbelde concerten opleveren.

FORTUNA, DE FORTUIN. Deze godin, heden ten dage de *godin des geluks* genoemd, was, volgens HOMERUS, eene dochter van den *Oceaan*, en eene der nimfen, die met PROSERPINA, bij hare ontvoering, bloemen lazen. Zij wordt afgebeeld als blind zijnde, met eenen hoorn van overvloed in den linkerarm, en met den regter op een wiel rustende, en ook wel met een roer van een schip naast zich. Dikwijls staat zij ook met den voet op eenen kloot, of heeft vleugels; doch slechts somtijds is zij van eenen langen sluijer voorzien, waardoor de wind speelt.

FORUM. Een Latijnsch woord, beteekenende bij de *Romeinen* over het algemeen eene vrije, opene plaats, zoo wel in steden als op het land, waar de markt gehouden en het regt uitgeoefend werd. In *Rome*, inzonderheid, was het *Forum* een der fraaiste pleinen, hetwelk te gelijk tot eene wandelpplaats diende, en, uit hoofde van zijne verbazende uitgestrektheid, ook den bijnaam van *magnum* droeg; want het bestond niet alleen uit het *Forum*, maar ook nog uit den Capitolinischen berg; had prachtige overdekte gangen en fonteynen, en pronkte met standbeelden enz. Thans draagt dit eertijds zoo prachtig versierd plein den naam van *Campo vaccino* (osfenmarkt), en is bijna geheel verwoest; doch met ontelbare bouwvallen van zijnen vorigen luister bedekt. Bij de toenemende bevolking van *Rome* nam men afzonderlijke pleinen voor regtsoefening (*fora ovilia*), en voor het houden van openbare markten (*fora venalia*, zoodat men ten laatste 17 zulke pleinen had. — Ook verstaat men in het algemeen door *Forum* het gerechtshof, de regtbank, waartoe iemand behoort: van hier een *competent Forum*, dat is de bevoegde regtbank, waarvoor eene zaak behoort, en iemand kan geroepen worden, in tegenoverstelling van een *incompetent Forum*, eene onbevoegde regtbank, of regter, waar voor een gedaagde niet behoefte te verschijnen enz.

FOSSILIA. Is in eenen *uitgestrekten* zin elk voortbrengfel der Natuur, hetwelk uit de aarde gedolven wordt; doch in eenen *meer bepaalden* een ligchaam uit het rijk der mineralen of steenen.

FOSTA. Een afgod der oude *Vriezen*, die zijnen tempel op *Ameland* had, en aan wien zij hunne kinderen, even als aan den *Molog*, opofferden.

FOSTER. (JAMES) Was te *Exeter* in Herfstm. 1697 geboren. Zijn grootvader was predikant te *Kettering*, in het graaffchap *Norhampton*, en zijn vader, een lakenvolder van beroep. Hij werd door eenen oom opgevoed, die tot de Disfenters behoorde, welker beginfels hij ook omhelsde, en, vijf jaar oud zijnde, te *Exeter*

ter op 'eene vrijschool gedaan, waar hij de talen leerde, en zijne naauwe vriendschap met Dr. CONYBEARE, naderhand bisschop van *Bristol*, begon. Van deze school ging hij vervolgens naar eene akademie, of seminarium, in geïmelde stad, waar hij zijne letteroefeningen, mede kosteloos voltooide, en door zijnen leermeester en medeleerlingen, uit hoofde van zijn vlug begrip, gezond oordeel, gelukkig geheugen en innemende welsprekenheid, bewonderd werd.

In den ouderdom van 20 en een half jaar, zijnde dus in 1718, begon hij onder de protestantsche Disfenters te prediken, die kort daarna, strijdig met hunne eigene verklaarde beginsels, dwaas genoeg waren, om elkander geloofsartikelen op te dringen. Terwijl men heftig tegen FOSTER schreeuwde, werd hij te *Melhorne*, in *Sommerfet*, beroepen; doch werd er den dienst weldra moede, vermits de algemeene besmetting ook derwaarts was overgegaan, en eenigen van zijne gemeente tegen hem waren opgezet. Hij nam hierop de wijk in het huis van den eerwaarden BELLINGSLEY, te *Ashwick*, waar hij voor 2 kleine vergaderingen, van welke beiden hij niet boven de 15 p. st. jaarlijksch trok, predikte. Hij bleef, echter, wel te moede; zette zijne letteroefeningen ijverig voort, en schreef, waarschijnlijk, hier zijn *Essay on fundamentals* (proeve over de grondwaarheden) en zijne *Sermon on the Resurrection of CHRIST, proved en Vindicated* (de opstanding van CHRISTUS, in eene leerreden, bewezen en verdedigd), als zijnde in 1720 door den druk gemeen gemaakt. Deze stukjes berokkenden hem vele vijanden, weshalve hij naar *Trow-bridge* vertrok, bij eenen destigen handschoenmaker zijnen intrek nam, en hier voor eene vergadering van 20 of 30 personen predikte.

Ondertuschen was zijn inkomen zoo ontoereikend voor zijn onderhoud, dat hij naar het een of ander wereldlijk beroep begon om te zien, toen de Voorzienigheid hem in den schildknaap ROBERT HOULTON eenen vriend bezorgde, die hem voor kappellaan in zijn huis nam. — In 1724 werd hij te *Barbican* tot opvolger van Dr. GALE beroepen, en kort daarna als ambtgenoot van JOSEPH BURROUGHS, met wien hij 20 jaar den dienst waarnam, bevestigd. Eenige jaren later, in 1731, gaf hij zijne voortreffelijke verdediging van het Christendom tegen TINDAL in het licht, waarvan deze altijd met veel achting sprak. Vervolgens werd hij in 1744 de opvolger van Dr. HUNT, als leeraar bij de onafhankelijke kerk van *Pinner's-Hale*, en in 1748, door de universiteit van *Aberdeen*, de waardigheid van Dr. in de godgeleerdheid aan hem opgedragen, zonder dat hij eenig aanzoek daartoe gedaan had.

FOSTER begon, sedert Oogstm. 1746, zigbaar te vervallen, schoon hij tot den 5den van Louwm. 1752 nog zoo dikwijls predikte, als hij daartoe in staat was. Drie dagen daarna kreeg hij een toeval, sedert welken tijd zijne ongeslheid merklijk toenam. Tien of twaalf dagen voor zijnen dood werd hij geheel aan de rechterzijde

beroerd; doch behield zijne kennis en bedaardheid tot zijne laatste oogenblikken, en stierf op den 5den van Winterm. 1753. Hij toonde over zijne godgeleerde begrippen nimmer eenige ongerustheid, maar sprak tot het laatste, met zeer vele afkeuring, van de bekrompene wijze, op welke sommigen over de goddelijke barmhartigheid dachten, en weidde, zes weken voor zijnen dood, nog met ongemeene duidelijkheid uit over de woorden van PAULUS: *indien wij alleen in dit leven op CHRISTUS zijn hopende, zoo zijn wij de ongelukkigste van alle menschen*; welk gezegde hij op zijnen eigen toestand toepaste. — Toen hij eerst te *Trow-bridge* kwam, behoorde hij tot de *Presbyterianen*; doch, door het lezen van de schriften van D. GALE overtuigd zijnde geworden, dat de bejaarde doop, en wel bij indompeling, de eigenaardigste was, werd hij *Baptist*, en volgens die wijze te *Londen* gedoopt, zonder dat hieruit eenig geschil tuschen hem en zijne gemeente ontstond. Geene vrees voor vervolging konde hem van het voorstaan zijner leer ngen, welke hij oordeelde waar en gegrond te zijn, afschrikken, en hij was, in het geschil over het leerstuk der drieënheden, waaromtrent zijn gevoelen het minst in den sinaak van het gros der Disfenters viel, opregt genoeg, om er openlijk voor uit te komen, schoon hij wist, dat men, niet lang geleden, den Eerw. THOMAS EMLYN, te *Dublin*, te dier oorzaak, weed vervolgd had. In alle andere stukken van godsdienstige beschouwing was hij zeer voor het vrij gebruik van 's menschen rede, en hij bediende er zich meesterlijk van in zijn pleit voor de waarheid der Christelijke openbaring. Hij was een opregt en ijverig, doch tevens een verdraagzaam Christen, die er zich steeds op toelagde, om onderlinge liefde en eensgezindheid onder allen, van welken naam ook, te bevorderen. In zijne leerredenen preeste hij, op het nadrukkelijkst, de algemeene goedwilligheid en standvastige betrachtting aan van deugd en zedelijke goedheid. Hij bezat alle vermogens van welsprekendheid: zijn stijl was net, vloeiend en klaar; zijne voordragt levendig en doordringend, sterk, maar echter zacht en innemend, klimmende en dalende, doch niet windderig of gemaakt. Hij was voorts zoo liefderijk en miïddadig, dat hij nooit iets van zijn inkomen voor zich zelve oplegde; maar zijne hand steeds open hield voor zijne behoeftegenooten, weduwen en wezen, en alle noodlijdenden in het gemeen. FOSTER deed zich te gelijk op als criticus, historiekennner, wijsgeer, godgeleerde en regtskundige, en dacht over alle de belangrijkste onderwerpen na, waaronder echter de menschliefde zijn meest geliefde koosde was. Niemand was ijveriger in de aanprijzing van gezellige deugden, noch een sterker pleiter voor die hoedanigheid, welke het voornaam kenmerk van den Christen uitmaakt. *In de andere wereld*, zeide hij eens, *zullen de ongezelligen en wangunstigen de voetbanken zijn van hun, die menschliefde en goedwillig in deze waren.*

Zijne overige werken, behalve de reeds genoemde, bestaan in

ee-

eenige traktaten over de ketterij tegen Dr. SREBBING, welke geenszins ter vermindering zijner achting dienden; in verscheidene Lijkredenen; vier deelen met leerredenen over verschillende onderwerpen; zijn verhaal nopens lord KILMARNOCK, waarop niet weinige bitse en kwaadaardige aanmerkingen, hoe zeer ook tot oneer van de schrijvers, gemaakt zijn, en in zijne twee deelen met verhandelingen over den Natuurlijken godsdienst en de gezellige deugden, waarop door een aantal van 2000 was ingeteekend; een blijk van openbare achting, waarop zich mogelijk geen godgeleerde kan beroemen. Dan, deze laatste poging zijner bekwaamheden was te sterk voor zijn zwak gestel; zijnde hij onder dezen zijnen arbeid bezweken.

FOURCROY, (ANTOINE FRANÇOIS) een der eerste nieuwere scheidekundigen, in 1755 te *Parijs* geboren, oefende zich in de ontloed-, scheid-, plantenkunde en natuurlijke historie. In 1776 gaf hij eene overzetting van RAMAZZINI's werk *sur les Maladies des artisans*, in het licht, waarbij hij zeer schoone aanmerkingen voegde. In 1780, geneesheer en tevens voorzitter der geneeskundige Faculteit geworden zijnde, hield hij voorlezingen over de scheidekunde, welke zijnen roem niet weinig vermeerderden. Na den dood van MAQUERS in 1784, verwierf hij in den koninklijken tuinen leerstoel in die wetenschap, en werd naderhand lid van de akademie in hetzelfde vak. De scheikunde in dien tijd eene geheel andere gedaante verkrijgende, waren de Fransche scheikundigen tevens op eene doelmatiger *terminologie* bedacht, en gaf FOURCROY in 1787 den uitflag hunner gezamenlijke pogingen, alsmede van jaar tot jaar verscheidene schriften over de geneeskunde, scheikunde en Natuurlijke historie in het licht. Ook heeft hij veel tot verbetering van het openbaar onderwijs bijgedragen. Zijne *Elemens de Chimie*, zijne *Philosophie Chimique*, in alle Europische talen overgezet, en zijn *Système des connoissances Chimiques* plaatsten hem in den rang der beroemdste scheidekundigen zijner eeuw. Hij stierf den 16den van Winterm. 1809, en werd op het kerkhof van *P. la Chaise* begraven, waar men naderhand eene vierkante grafzuil, met zijn borstbeeld van wit marmer, voor hem heeft opgericht.

FOX. (GEORGE) Zie: KWAKERS.

FOX. (CHARLES JAMES) Buiten twijfel een der beroemdste staatsmannen van *Engeland* van onzen tijd, die onder zijne voorvaders verscheidene uitmuntende staatsdienaren konde tellen. Hij was de tweede zoon van HENRY FOX, naderhand Lord HOLLAND, en zijne moeder, GEORGINA CAROLINA, sinds 1762 Baronesse van HOLLAND, eene zuster van den tegenwoordigen hertog van RICHMONT, en achter klein-dochter van koning KAREL II, zoodat hij als een bloedverwant der koninklijke familie van *Engeland* konde worden aange-merkt. Fox werd in Louwm. 1748 geboren, en door zijnen vader, wiens lieveling hij was, met al te veel toegevendheid, doch echter zeer goed opgevoed, en in verscheidene talen, inzonderheid in de

Fransche, uitmuntend onderwezen. In zijn 13de jaar onderscheidde hij zich, op de openbare school te *Eton*, reeds op de voordeeligste wijze; terwijl zijn afzonderlijke leraar, D. NEWCOMB, dikwijls gelegenheid had, om zich even zeer over zijnen moedwil te ergeren, als zijne talenten en buitengewone vorderingen te bewonderen. Hij was overal, zelfs onder zijne mede-scholieren, de eerste: vurig, overdreven en uitloppig in alles, gaf hij zich even zoo zeer aan zijne studien, als aan allerlei verstrooiingen over. Na eerst eenigen tijd op de universiteit te *Oxford*, met roem, te hebben doorgebracht, deed hij, volgens de toenmalige gewoonte, eene reis buiten 's lands, en beoefende ook hier de staatkunde, de geschiedenis, de zeden der volken, met een woord alles, hetwelk hem eens in zijn vaderland van nut konde zijn; doch beging tevens alle mogelijke buitensporigheden, inzonderheid in het spel en de liefde, zoodat hij, in weerwil van zijn 's vaders ruime toelage in geld, zich zoo diep in schulden stak, dat er vrij aanzienlijke sommen tot derzelver betaling noodig waren, voor dat hij naar zijn vaderland konde terug keeren. Zonderling is het, dat deze, naderhand zoo beroemd geworden, staatsdienaar in zijne jeugd de grootste *petit maitre* was, en aan alle elegante heertjes den toon gaf.

In zijn 19de jaar gelukte het zijnen vader, om hem eene plaats in het parlement te bezorgen; en sedert bekleedde hij verscheidene posten, en werd onder anderen in 1782 secretaris van staat voor de buitenlandsche zaken, welken post hij echter, na den dood van ROCKINGHAM, nederlegde. Thans, zijne vorige plaats in het parlement hernemende, moest hij eerlang den gewigtigen strijd tegen de regering van den staat verduren, alzoo WILLIAM PITT, nog een jongeling, door de gunst des konings en des volks tot eersten staatsdienaar werd verheven. De eerste zaak van groot belang, waarin hij zich sterk zien liet, was het beroemd pleitgeding tegen HASTINGS, (zie *aldaar*) voorheen gouverneur generaal van *Oost-Indien*. In 1788 deed hij voor zijne gezondheid eene reis door *Zwitserland*; doch keerde spoedig, uit hoofde van de opmerkelijke ziekte des konings, naar *Engeland* terug.

Thans barstte de omwenteling in *Frankrijk* uit, wanneer Fox zich zeer sterk, en bepaald voor de zaak der vrijheid verklaarde, waarvan het gevolg was, dat zijn aanhoudende mededinger PITT het zoo ver bracht, dat zijn naam van de lijst van 's konings raden geschrapt werd. Ondertuschen steeg de liefde van een groot deel der Engelsche Natie langs hoe hooger, en bleek het helaas naderhand, dat zijne zoo dikwijls gemaakte, afkeurende aanmerkingen omtrent den oorlog tegen *Frankrijk*, als voor *Engeland* ten hoogste nadeelig en voor deszelfs bondgenooten verderfelijk, maar al te zeer gegrond waren. Het gevoel hiervan verwekte aan Fox zoo veel verdriet, dat hij zich eenen tijd lang aan alle staatszaken onttrok; schoon hij het besluit, om allen staatsbestuur voor altoos vaarwel te zeggen,

op

op aanhang zijner vrienden, nog had verschoven, toen nieuwe en geheel eigenaardige gebeurtenissen hem van dit geheel deden afzien. PITT waagde het, om, zonder toestemming van het huis der gemeenten, den keizer en de Fransche Prinzen onderstandgelden voor te schieten, waarover FOX in 1796 eene persoonlijke aanklagte tegen hem deed, die wel niet doorging, maar evenwel den haat tegen den eersten staatsdienaar niet weinig vermeerderde. Ook ijverde hij met WILBERFORCE zeer sterk voor de afschaffing van den slavenhandel, en werkte krachtadig mede tot het sluiten van den vrede van *Amiens*, (27 van Lentem. 1802) die dan ook, nadat PITT zijne posten had nedergelegd, spoedig volgde.

Intuschen kwam de laatste in 1804 weder aan het roer van staat; dreef den oorlog door, en sleepte het tot hiertoe onzijdig gebleven *Spanje* er mede in; doch FOX, die tegen de vernieuwing van den oorlog was, berispte openlijk dit gedrag, hetwelk hij als overijld en onregtvaardig beschouwde. Eindelijk rukte de dood, in Louwm. 1806, zijnen grootsten vijand van het tooneel weg, en werd FOX, na eene tegenkanting van 22 jaar, wederom secretaris van staat voor de buitenlandse zaken, in welken post hij met al zijn vermogen, en het gelukkigst vooruitzigt, voor het eindigen van den oorlog ijverde, toen de dood ook dezen grooten staatsman aan zijne vrienden en der menschheid, welke hij zoo gaarne den vrede zou geschonken hebben, ontrukte. Hij stierf den 3den van Herfstm. 1806 aan de waterzucht in de armen van Lord HOLLAND, zijn' neef, en in het paleis van den hertog van *Devonshire*, zijn' vriend. Zijn stofelijk deel rust aan de zijde der koningen, helden, staatsmannen en kunstenaars van *Groot-britannie*; terwijl de geheele natie zijn verlies betreurde.

Vrijmoedigheid en hartelijkheid kenfchetsten zijne redevoeringen, schoon zijne manier van voordragt, over het algemeen, voor meer nadrukkelijk, dan schoon, gehouden werd. In zijn dagelijks leven was hij goedaardig en vriendelijk, en in zijnen omgang hoogst beminnenswaardig. Teregt konde dus zijn levens-beschrijver in de *Monthly review* (waaruit deze schets grootendeels getrokken is) van hem getuigen: „ sedert CROMWEL speelde geen privaat burger in *Engeland* zulk eene uitstekende rol als CHARLES FOX. Terwijl de eerste legers aan-, en over vloten het bevel voerde, de schatkist uitputtede, en den staat aan zijnen ondergang bragt, verwierf de laatste door edeler middelen, door zijne talenten, eene groote mate van gezag, en scheen geboren, om zijn vaderland nuttig te zijn en te redden.” Hij werd door de natie bemind, en door de bewoners van *Westminster*, als *de man des volks*, aanbeden; terwijl zijne laatste bedrijven, om den oorlog te sluiten, het Britsche belang met dat van *Ierland* nader te verbinden, en eindelijk de bewerkte plegtige verklaring van beide parlementen, tot afschaffing van den slavenhandel, dezen grooten man dubbel waardig waren. — Ten slotte moeten wij hier nog de volgende schoone trek van zijn edelaardig en groot-

72 FRAAIJE WETENSCHAPPEN. — FRANCISKANEN.

grootmoedig karakter bijvoegen: in Sprokkelm. 1806 liet zich een man bij Fox aanmelden, die hem zaken van belang had mede te deelen. Hij sprak met hem geheel alleen, en vernam, dat hij, ter geruststelling van alle mogendheden, het plan ontworpen had, om den Franschen keizer NAPOLEON van kant te helpen. Fox, ten uiterste ontroerd over dezen voorslag, gebod den gehuurden moordenaar, om hem oogenblikkelijk te verlaten; doch gaf aanstonds bij eenen brief aan den prins van BENEVENT van dit geval berigt, hield den moordenaar van zijn plan terug, en liet vervolgens aan den prins over, om de noodige maatregelen van veiligheid te nemen. Deze grootmoedige daad bleef ook bij den Franschen keizer niet onërkend, en gaf aanleiding tot nadere vredesonderhandelingen, die echter, helaas! naderhand, weder werden afgebroken.

FRAAIJE WETENSCHAPPEN. (*Belles lettres*) Voorheen maakte men onderscheid tusschen Fraaije kunsten en Wetenschappen, in diervoege, dat men tot de laatste voornamelijk de dichtkunsten welsprekendheid wilde gebragt hebben. Men meende genoegzamen grond tot dit verschil te vinden in de verscheidenheid der teekens, waarvan men zich tot het daarstellen van beider voorwerpen bediende. De Fraaije wetenschappen, namelijk, zeide men, gebruikten *willekeurige* teekens, waaronder men de menschelijke spraak verstond; maar de Schoone kunsten, integendeel, *natuurlijke*, dat is, toonen en zigtbare vormen. Ook plaatste men dikwijls, alhoewel mede te onregt, alle niet strenge wetenschappen onder de *Fraaije*. Tegenwoordig echter heeft men, bij een nauwkeuriger onderzoek, omtrent de verscheidenheid der kunsten en wetenschappen, dit taalgebruik vaarwel gezegd, zoo dat het bijna alleen nog van een geschiedkundig belang is.

FRAGMENT. (Uit het Latijn) Eigenlijk een afgebroken, onvolkomen stuk — een overblijffel.

FRANC. Was eene oude Fransche munt van goud of zilver. De waarde der gouden Franc was iets meer dan die van de gouden kroon, en die van den zilveren een derde der eerstgenoemde munt. Deze geldspecie is sedert lang buiten gebruik, offchoon men de benaming heeft behouden; staande de tegenwoordige Franc in waarde gelijk met de *Livre* of 20 *Sols*.

FRANCARD. (JAKOB) Een beroemd kunstenaar, die *Brusfel* tot zijne geboorteplaats had, en in de eerste helft der 17de eeuw bloeide. Hij was bouw- en vesting-bouwmeester van genoemde stad, en stichter van de kerk der Jezuïten aldaar. Ook was hij zeer bedreven in de schilder-, meet-, doorzigt- en dichtkunde. De infante *IZABELLA*, voor welke hij zeer uitmuntende stukken geschilderd heeft, droeg hem groote achting toe. Naderhand ontdeed hij zich van alles, en begaf zich aan het schilderen van bloemen, waarmede hij tot zijnen dood aanhield.

FRANCISKANEN, welke de uitgebreidste van alle monniks-ordeu uitmaken, zijn bedel-monniken. Zij ontleenen hunnen oorsprong

van

van den Heiligen FRANCISCUS ASSISI, een goedhartig dwerper, die in 1208 met eenige aanhangers een zwervend leven begon, geheel van aalmoezen bestond, en de gelofte van armoede aan zijne navolgeren als den hoogsten pligt voorschreef. Na bekomen pauselijke bekrachtiging breidde zich de orde door *Italië*, *Frankrijk*, *Spanje* en meer andere landen uit; gaf hij haar den naam van *Minoriten* of miuderbroeders, (*fratres minimi*), en veroorloofde hun geene andere kleeding, dan een' langen rok van grof, bruin laken, eene kap, klompen zonder kousfen, doch in plaats van eenen gordel om het lijf, eenen strik. Na zijnen dood ontstonden er weldra twisten tuschen de strenger ordes-broeders, die men *geestelijke broeders* noemde, en de minder gestrengte, welke men *Conventualen*, of *kloosterbroeders* heette, alzoo de laatste, tegen den regel der orde, zich een blijvend eigendom verzamelden. Na vele bloedige en wreede vervolgingen, zonderden zij zich van elkander af, inzonderheid in de 13 en 14de eeuw, sedert welken tijd zij onder den naam van *Observanten* of *Minoriten* voorkomen. Uit de Franciskaner monniken ontstonden verscheidene andere ordens, b. v. de *Kapucynen*, de *Cordeliers* *Barvoeters* enz. De *Franciskanen* maken eene predik-orde uit; werden in de middel-eeuw, benevens de *Dominikanen*, tot de hoogste geestelijke posten verkozen, en hadden, eenen grooten, dikwijls schadelijken, invloed op staatszaken, die eerst in de 16de eeuw door de *Jezuïten* verzwakt werd.

FRANCIUS (PETRUS), geboren te *Amsterdam* in 1645, en aldaar gestorven in 1704, legde den grond zijner geleerdheid onder ADRIANUS JUNIUS, rector der illustre school in die stad. Van daar begaf hij zich naar *Leijden*, waar hij zijne verdere studien onder GRONOVIVS, den vader, voortzette; deed vervolgens eene reis naar *Engeland* en *Frankrijk*; liet zich te *Angers* tot dokter in de beide regten bevorderen; vertrok hierop naar *Italië*, waar hij door den hertog COSMUS III met achting ontvangen werd, en keerde eindelijk naar *Amsterdam* terug, waar hij in 1674, door burgemeesteren, tot hoogleeraar in de welsprekendheid en historien, en in 1686 mede in de Grieksche taal, beroepen werd. Bestuurders der hoogeschool te *Leijden* poogden hem, door de aanbidding van het hoogleeraar-amt, derwaarts te lokken; doch de regeerders van *Amsterdam*, zijne verdiensten kennende, verbonden hem door vermeerdering zijner jaarwedde. FRANCIUS was uitmuntend in het vak van welsprekendheid, waarin JUNIUS hem de eerste en beste onderwijzing gegeven had. Reeds hoogleeraar zijnde, leerde hij nog van den vermaarden tooneelspeler, ADAM KARELSEN, van wien hij zelf getuigt, veel nut getrokken te hebben. Zijne gezamenlijke werken bestaan in dichtstukken en redevoeringen, en zijn allen bij elkander, in 1706, bij WETSTEIN uitgegeven.

FRANEKER. De derde stad in rang der Vriessche steden, tuschen *Leeuwarden* en *Harlingen*, aan de trekvaart, drie uren van de

eerste en anderhalf van de laatstgenoemde stad, in een allervruchtbaarst oord van kleigrond, zoo van bouw als weilanden; bevat thans ruim 4220 inwoners, en heeft eenen uitgestrekten graanhandel, goede wol- of sijet fabrieken, die voorheen nog meer bloeiden, steenbakkerijen enz. benevens binnenlandsch vertier.

Te voren was hier eene vermaarde hooge school, de oudste naast die van *Leiden*: zij werd in 1585 gesticht, en was gedurende meer dan twee eeuwen de kweekschool van een zeer groot aantal van beroemde mannen in alle vakken van geleerdheid; waar inzonderheid de langen tijd zoo aanzienlijke Godgeleerde school van GOCCEJUS, van 1636 tot 1650, de beide niet minder vermaarde Letterkundige scholen, die der Oosterfche talen van SCHULTENS, van 1713 tot 1729, en die der Griekfche van HEMSTERHUIS en VALCKENAER, van 1717 tot 1766, eerst ingesteld en gevormd zijn, eer zij naar *Leiden* werden overgebracht; gelijk mede eene wiskundige school, in 1595 van ADRIANUS METIUS begonnen, onafgebroken, door eene reeks van hoogleeraren, die alle inboorlingen van Vriesland waren, aan dezelve roemrijk is voortgezet. In het jaar 1811 is deze Akademie, schoon toen in goeden bloei, bij decreet des Franschen keizers vernietigd; waarna, bij koninklijk besluit van 2 van Oogstm. 1815, alhier weder een Athenaeum is opgericht, waarbij, uit aanmerking van de oude verdiensten der akademie, ook voor het onderwijs in de Geneeskunde twee hoogleeraren werden aangesteld. Hetzelve is in goeden bloei, en heeft eene zeer goede boekerij, die jaarlijks vermeerderd wordt, en waartoe ook een aanzienlijk legaat behoort, in het jaar 1783 aan de voormalige akademie gemaakt door ABRAHAM FREDERIK VAN SCHUURMAN, kleinzoon des broeders van de zoo vermaarde Jonkvrouwe ANNA MARIA VAN SCHUURMAN, met vele fraaije kunststukken van hare keurige hand. De bijzonder wel ingerigte gebouwen zijn nog onlangs aanmerkelijk vernieuwd en vergroot; de kruidtuin is zindelijk aangelegd, en zoo van vreemde als inlandfche planten en gewasfen wel voorzien. Voorts vindt men hier ten huize van den wis- en sterrenkundigen Heer E. EYSINGA, lid van den raad der stad, en broeder der orde van den Nederlandfchen Leeuw, het door hem, sedert het jaar 1774 uitgedacht, en met onvergelykelijke naauwkeurigheid vervaardigd, *planetarium*, of kunstig beweeglijk Hemelftelfel. Ook draagt de zijdmuur van het *Klaarkampster* weeshuis (dus genoemd naar den geleerden GERARDUS AGRICOLA, laatsten prior van het oude Abdijkklooster *Claracamp* in *Dantumadeel*, den grooten weldoener van dit weeshuis, die in 1598 in hetzelve zijn leven eindigde) een aanzienlijk monument, verbeeldende in eenen zwaren steen, verheven uitgehouwen, het ongeval prins JOHAN MAURITZ van *Nassau*, in het jaar 1665 aldaar bejegend. (Zie: WAGENAAR, *Vaderl. Hist.* D. XIII. bladz. 99) met dit opschrift:

Ao. 1665 DEN 6 IAN. N. STYL WERT
Syn Doorl. Fürst. GEN. IOHAN MAURITZ

FORST

FORST TOT NASSOW HIER WONDERLIJK
UYT WATERSNOODT VERLOST.

Zijnde dit gedenkftuk hier, hoogst waarfchijnlijk, door bezorging des prinzen zelven geplaatst, bij de Tolbrug, nu *Mauritsbrug* genoemd, waar het ongeluk voorviel. Het opfchrift, in verhevene vergulde letters op eenen blaauwen grond, werd in den dolzinnigen ijver van sommigen in 1796 en 1797, door baldadige handen met den beitel afgeflaggen, en zoude dus verloren geraakt zijn, indien niet de hoogleeraar DE CRANE, voor weinige jaren, (1817) de moeite genomen had, om bij fterk zonlicht, uit de flaauwe, nog hier en daar merkbare trekken, die de woeste arbeid des vernielers verwaarloosd had, de letters grootendeels te ontcijferen, alzoó het opfchrift in zijn geheel weder met zekerheid op te maken, en vervolgens, op eigen kosten, met het penfeel, in zwarte letters op eenen witten grond, op den fteen te laten fchilderen.

FRANKE (AUGUST HERMANN), opzigter van het weeshuis te *Halle*, en van vele andere daarmede verbonden flichtingen, werd te *Lubek* geboren. Hij ontving zijn eerfte onderwijs op het *Gymnafium* te *Gotha*, en legde zulk eene zeldzame vatbaarheid aan den dag, dat hij in zijn 14de jaar reeds voor de hooge fchool bekwaam was, en zich eerst te *Erfurt*, vervolgens te *Kiel*, en later te *Leipzig* in de godgeleerdheid en de oude en nieuwe talen oefende. Na het voleindigen zijner ftudien, hield hij in laatstgenoemde ftad praktifche voorlezingen over den Bijbel, welks eenvoudige leer hem meerder waardig was, dan alle fchoolfche fpitsvinnigheden; doch werd, uit hoofde der algemeene goedkeuring, door sommigen zoo zeer benijd en vervolgd, dat hij het voor zijne rust geraden oordeelde, om eene hem aangebodene predikants-plaats te *Erfurt* aan te nemen. Hier maakte hij door zijne leerredenen, die zich door hartelijkheid en warmen ijver kenschetften, niet minder opgang, en kwamen zelfs een zoo groot aantal katholijken onder zijn gehoor, dat men in *Menz* voor den godsdienst begon te vreezen, en men het bij het hof zoo ver wist te brengen, dat FRANKE bevel ontving, om binnen 24 uren de ftad te ruimen. Het leed echter niet lang, of hij ontving verfcheidene aanzoeken; doch hij verkoos *Halle*, waar eerst onlangs de nieuwe univerfiteit was opgerigt, en hem eerst den leerftoel in de Oosterfche talen, en naderhand in de godgeleerdheid werd opgedragen. Tevens verkreeg hij de predikants-plaats in de zeer naauw met *Halle* vereenigde voorftad *Glauchau*, welke ook de zetel van alle zijne flichtingen geworden is. Hij onderwees de geheel verwaarloosde armen en kinderen aan zijn eigen huis, en gaf hun bij die gelegenheid kleine aalmoezen; nam eerlang ook een paar weezen tot zich, wier getal zich fpoedig vermeerderde, en ontving van weldenkenden geringe bijdragen tot onderfteuning zijner menfchlievende bedoelingen. Op zekeren tijd, in eens een gefchenk van zeven guldens ontvangende, riep hij in verrukking uit: *dit is een gewonnen kapitaal, waarmede men iets goeds kan aanvangen!*

Wan-

Wanneer men den geheelen omvang der naderhand door hem daargestelde stichtingen beschouwt, moet men over een zoo gering begin verbaasd staan. Zijne inrigtingen voor opvoeding en onderwijs vermeederden nu van jaar tot jaar: er werden onder zijn bestuur scholen voor alle standen opgericht; er werd een plan gevormd tot een opvoedings-huis voor ouderlooze kinderen, het eigenlijke *weeshuis* (hetwelk echter het kleinste gedeelte van het geheel uitmaakt) en in 1698 werd de eerste steen tot alle de gebouwen gelegd, welke thans twee, meer dan 800 voet lange, straten vormen. Men verbeeldde zich echter niet, uit hoofde van derzelver regelmatige bouworde, dat FRANKÉ, van den beginne af, zulk een uitvoerig plan zoude gehad hebben; want hij kon niet voorzien, dat hij in zijne pogingen, door edelmoedige menschen-vrienden, van wijd en zijd, zoo ruim zoude ondersteund worden, als met de daad geschiedde; en hieruit kan men alleen verklaren, hoe het mogelijk geweest zij, zonder de minste ondersteuning der regering, zulke uitgebreide inrigtingen tot stand te brengen, waarin hij tevens door den uitstekenden en belangeloozen ijver zijner eerste medearbeiders niet weinig ondersteund werd.

Met zijnen roem vermeederden zijne werkzaamheden, zoo dat hij, dikwijls eerst na zijnen avond-maaltijd, aan zijnen letter-arbeid eenige uren besteden konde. De meeste zijner schriften zijn in de Duitse taal geschreven, en van eenen zedekundigen inhoud; doch heeft hij ook vroeger verscheidene Latijnsche uitgegeven. Hij stierf in Zomerm. 1727, in den ouderdom van 64 jaar. De tegenwoordige bestuurders van FRANKÉ'S *Stichtingen*, zoo als zij genoemd worden, zijn: de kanselier van de universiteit te Halle, AUG. H. NIEMEIJER, zijn achter kleinzoon van 's moeders zijde, en G. C. KNAPP, hoogleeraar in de godgeleerdheid. Dezelve bestaan hoofdzakelijk 1. uit het eigenlijk *weeshuis*, waarin sedert deszelfs oprigting 4,500 kinderen om niet zijn opgevoed. 2. Het koninklijk *Pædagogium*, een instituut voor opvoeding en onderwijs, voor den middel- en meer aanzienlijken stand, waarin sinds deszelfs aanwezen 2790 jonge lieden zijn gevormd geworden. 3. de *Latijnsche school* voor min gegoeden. 4. De Duitse of *Burgerscholen*. En 5. het *Cansleinsche Bijbel-Instituut*, door den baron C. H. v. CANSSTEIN, een vertrouwd vriend van FRANKÉ, in 1712 opgericht, met oogmerk, om, door staande vormen, de verkrijging van den geheelen Bijbel, in verschillende formaten, gemakkelijker te maken, en den verkoop der H. S. door eenen aanmerkelijk minderen prijs, te bevorderen; gelijk er dan ook reeds 2 miljoen geheele bijbels, en 1 miljoen Nieuwe Testamenten, door deze inrigting, zijn verkocht geworden.

FRANKEN. Waren een der merkwaardigste onder de oude Duitse volken. Zij vertoonen zich het eerst in de Duitse geschiedenis omstreeks 238 jaar na CHRISTUS geboorte, en woonden tuschen

schen den *Neder-Rijn* en de *Wezer*; doch stroopten ook somtijds van de andere zijde der laatstgenoemde rivier tot aan de *Elbe*. In de 4de eeuw deden zij reeds verscheidene invallen in *Gallië*; maar het gelukte hun nog niet, om zich hier te vestigen. In het begin der 5de eeuw begonnen zij in Belgisch *Gallië* door te dringen, en in later tijd ontstond uit het groot gedeelte land, hetwelk zij aan de *Alemannen* ontnomen hadden, een nieuw landschap onder den naam van *Rheinsch-Franken* (*Francia Rhenana*.) Het tegenwoordig *Frankenland* behoorde toenmaals den *Franken* nog niet, maar maakte een gedeelte van *Thuringen* uit; en het is nog twijfelachtig, hoe het daarvan is afgescheiden geworden. Voor het overige moet men in aanmerking nemen, dat de naam van *Franken*, in den beginne, eigenlijk geene afzonderlijke benaming was; maar dat onder de *Germanen* diegene *Franken* genoemd werden, welke, als onafhankelijk van leenheeren, op den naam van vrije menschen aanspraak maakten; want *Frank* is niets anders dan *vrij*, waarvan nog bij ons de uitdrukking *frank en vrij* ontleend is. Eerst in later tijd, en van langzamerhand, namen vereenigde Germaansche volkstammen den naam van *Franken* aan, zoodat men naauwelijks bepalen kan, wanneer de laatsten het eerst een afzonderlijk volk hebben uitgemaakt.

FRANKEN-WIJN. Eene soort van Duitse wijn, die inzonderheid in het hoogstift *Wurzburg* verbouwd en gewonnen wordt, en tot de aangenaamste en gezondste tafelwijnen behoort. Onder de voortreffelijkste soorten telt men de zoogenoemde *Leisten-wijn*; die, wanneer zij eenen zekeren ouderdom bereikt heeft, door zijnen aangename geur, of zijne zachtheid mogelijk alle Duitse wijnen overtreft. Geestiger en meer verwarmend dan deze is de *Stein-wijn*, eene andere edele soort van *Franken-wijn*; doch dien den aangename smaak der vorige ontbrekt. Onder andere goede gewassen behoorren de *Hochheimer*, *Dettelbacher* enz. Te *Kerzingen*, omstreeks *Bamberg*, *Benshausen* en *Wurtzburg* drijft men met deze wijnen eenen aanzienlijken handel. De jongste beste jaren derzelve zijn 1761, 1762, 1775, 1779, 1781, 1785 en 1811.

FRANKFORT *aan den Mein*. De eerste stad in rang van de vier vrije steden van het Duitse verbond, hetwelk hier zijnen zetel houdt, die door haren handel en rijkdom, hare beschaving, en aangename buitendreven zeer bezienswaardig is. Zij heeft een regtsgebied van 5 v. m. met 73,400 inwoners. De stad ligt in eene bekoorlijke landstreek, in een uitgestrekt dal aan den *Mein*, hetwelk door lanen, in allerlei rigtingen doorsneden, en door prachtige landgoederen, fraaie tuinen, rijke koornvelden, en uitmuntende vruchtboomen, moestuinen, en wijngaarden versierd wordt. *Frankfort* breidt zich langs den regter oever van den *Mein* uit, over welke rivier eene brug ligt, op 14 steenen hoogen rustende, die de stad met het aan den linker oever liggende *Sachsenhausen* vereenigd. Zij had voorheen vestingwerken, en naauwe duistere poorten; doch in plaats der laatsten heeft

heeft men tegenwoordig ijzeren hekken; terwijl de eerste alle geslecht, de droog gemaakte grachten met boomen beplant, de wallen effen gemaakt, en deels met fraaije huizen bezet, deels tot Engelsche partijen aangelegd zijn. De stad *Frankfort* bevat met *Sachsenhausen* ongeveer 50,000 inwoners, waaronder 7,000 Joden, die voorheen in eene afzonderlijke, afgeslotene straat woonden; doch tegenwoordig door de geheele stad verspreid zijn. Onder de openbare gebouwen behooren de katholieke *St. Bartholomeus-* of Domkerk, waarin de Roomsche keizers voorheen verkozen en gekroond werden, de *Römer*, of het raadhuis, waarin de gouden bulle bewaard wordt, en het paleis van *Thurn* en *Taxis*, waarin de verbondsvergadering hare zittingen houdt, en hetwelk van binnen eene vorstelijke pracht vertoont. Verder is hier een Luthersch gymnasium, een Roomsch Friedrichsgymnasium, teeken- en bouwkundige scholen, muziek-akademie enz. benevens verscheidene inrigtingen tot onderwijs, vele liefdadige gestichten en godsdienstige, en geleerde genootschappen. Onder de verzamelingen voor kunsten en wetenschappen verdienen eene bijzondere opmerking de vereenigde stads boekerij, welke 60,000 deelen bevat, waarvoor een nieuw gebouw wordt opgericht, en waarin tevens het *Muzeum*, ter bevordering der fraaije kunsten; zal geplaatst worden; voorts het kabinet van schilderijen, door den heer *Strädel* benevens zijn aanzienlijk vermogen, ter oprigting van een kunst-instituut, aan de stad gemaakt; en eindelijk de Gerningsche verzameling van kapellen, welke uit 50,000 stuks bestaat, benevens die van munten, schilderijen en antiken, gedeeltelijk uit *Pompeja* bijeen gebragt.

Frankfort drijft eenen aanmerkelijken handel in alle de deelen van *Europa*. Dezelve bestaat, behalve in eigene fabriekgoederen, waaronder de rook- en snuiftabak de belangrijkste zijn, en in de voortbrengfels des lands, waaronder inzonderheid de wijn behoort, in eigen handel in het groot met Fransche, Engelsche, Zwitsersche, Saksische en andere Duitsche goederen, waarvan hier altijd groote magazijnen voorhanden zijn; voorts in eenen zeer belangrijken verzendings-, commissie- en eenen aanmerkelijken wisselhandel. Ook de boekhandel is hier van veel belang; wordende dit een en ander door de twee bevaarbare rivieren den *Mein* en *Rijn*, en door de twee beroemde jaarmarkten (*Mis/en*) zeer bevorderd.

De zucht tot vermaak, en eene te ver gedrevene weelde, is onder alle standen van *Frankfort* zeer algemeen. De schouwburgen, de openbare huizen en wandelplaatsen zijn bij aanhoudenheid opgepropt; terwijl het *Casino*, uit 600 leden bestaande, de plaats is, waar zich de grooten en aanzienlijken verlustigen. Met de muziek heeft men hier veel op; en van hier, dat de concerten, onder de vernakelijkheden, eenen voornamen rang bekleeden. Bovendien heeft men in den omtrek der stad verscheidene aangename streken, die veel bezocht worden, als: *Oberrad*, bekend door zijn schoon uitzigt op het

het dal van den *Mein* en de stad zelve, *Hausen*, met zijn bekoorlijk gezigt op het nabij liggend *Tannus-gebergte*, *Rödelheim*, de *Landhof*, *Niederrad* en anderen; terwijl tot de meer afgelegene plaatsen van vermaak *Hanau*, het *Willemstad*, *Hamburg* en *Wisbaden* behooren.

Frankfort was tot 1806 eene vrije keizerlijke rijksstad, maar viel nog in het zelfde jaar, onder het Fransch beheer, door het sluiten van het Rijnverbond, aan den vorst Primaat, *KAREL* van *Regensburg* en *Afchaffenburg* ten deel. In 1810 werden de gezamenlijke landen, onder den naam van *Groothertogdom van Frankfort* vereenigd, waarbij *Frankfort* de voorregten eener vrije rijksstad verloor; doch de hoofdstad werd van dezen nieuwen staat. Na de vernietiging der Fransche overmagt, in 1813, werd *Frankfort* weder tot eene vrije Rijksstad van het Duitsche verbond verklaard; gaf zich zelve een regeringsbestuur, en werd de zetel der verbonds-vergadering.

FRANKFORT aan de Oder. Eene aanzienlijke Pruisfische koopstad, hoofdplaats van een regeringsdistrict en kreits van dien naam in de provincie *Brandenburg*. Zij heeft 3 voorsteden, 3 poorten, verscheidene kerken en openbare gebouwen, en telt 13,890 inwoners. Hier is de zetel der regering van het regeringsdistrict en den kreits, het *Fredrichs* gymnasium en andere scholen, waaronder de vrijeschool vooral aanmerking verdient, die ter eere van Hertog *LEOPOLD* van *Brunswijk*, die in 1785 hier aan den *Oder* zijn leven verloor, voor 280 soldatenkinderen is opgericht, welke jaarlijks op den dag van zijn menschevrienden dood, op wijn en drank onthaald en met kleederen en boeken beschonken worden. Ook heeft men er een vroedvrouwen instituut, tucht en werkhuis, boekdrukkerij, onderscheidene fabrieken, veel transitohandel en jaarlijks 3 misfen, of markten, en de scheepvaart op den *Oder*. De gedenkzuil van den beroemden *KLEIST*, door de vrijmetzelaars-loge opgericht, alsmede die van *LEOPOLD* van *Brunswijk*, benevens het slagveld, in de nabuurschap van *Cummersdorf*, zijn allen bezienswaardig. De universiteit is in 1810 naar *Breslau* verplaatst, zoo wel als het koninklijk genootschap, ter bevordering der wetenschappen en schoone kunsten. Zij is de geboorteplaats van den ontleedkundigen *B. S. ALBINUS*.

FRANKLIN. (BENJAMIN) Behoort ongetwijfeld onder de grootste en uitmuntendste mannen zijner eeuw, en zal als zoodanig ook nog bij de late nakomelingschap erkend worden. Hij zag te *Boston*, in *Noord-Amerika*, in 1706, het eerste daglicht; leerde, in zijne vroege jeugd, de boekdrukkunst bij zijnen broeder *JAKOB*; rigtte naderhand eene eigene drukkerij te *Philadelphia* op, en begon tevens den papierhandel. Hij bleef, echter, hierbij alleen niet staan; maar besteedde ook den overigen tijd van zijn beroep aan het opzamelen van nuttige kundigheden van allerlei aard, inzonderheid aan de beoefening der natuurkundige wetenschappen. Dat hij in deze vakken niet enkel werktuigelijk arbeidde, maar zelf onderzocht en er over

madacht, getuigen de verschillende nieuwe ontdekkingen, welken hij gedaan heeft, waaronder de uitvinding der *afleiders*, waarop hij in 1749 viel, bijzonderlijk uitmunt. De weldadige uitwerksels dezer ontdekking zijn bekend; en zij alleen verschaft reeds haren uitvinder eene plaats onder die mannen, welke zich bij het menschedom verdienstelijk gemaakt hebben. FRANKLIN liet het echter ook hierbij niet berusten: hij drong steeds dieper in de natuurkunde door, en omvatte de menigvuldige takken derzelve met een even gelukkig gevolg. Ten bewijze hiervan kan zijne aanmerkelijk verbeterde *Harmonica* dienen, welke wegens de sijnheid van toon, onder alle muzikale speeltuigen, den voorrang verdient.

Ondertuschen zoude men het naauwelijks kunnen geloven, indien de geschiedenis er ons niet voor waarborgde, dat een man, die, zonder zijne beroepsbezigheden te verwaarloozen, ook in zijn geliefkoosde vak met zoo veel roem arbeidde, nog lust en tijd genoeg had, om zich in den doolhof der staatkunde te wagen; doch zijne onvermoeide werkzaamheid maakte ook dit voor hem mogelijk, en zijne staatkundige loopbaan, welke hij als schrijver en handelend staatsman betrad, verduisterde weldra zijne verdiensten als natuurkundige. In 1736 werd hij tot geheimschrijver van de algemeene vergadering van *Pensylvanie* benoemd, en verkreeg, nadat hij dezen post verscheidene jaren bekleed had, als vertegenwoordiger der stad *Philadelphia*, eindelijk zitting en stem onder de standen. Naderhand werd hij als agent van het landchap *Pensylvanie* naar *Engeland* gezonden, waar hij in 1766 voor de balie van het lagerhuis, in een openbaar gehoor, de onafhankelijkheid van *Amerika* met de bedaardste onverschrokkenheid verdedigde. Daar echter *Engeland* van zijne strenge eischen niet wilde afzien, en de *Amerikanen* in de uiterste vertwijfeling te wapen snelden, zoo ondersteunde FRANKLIN, die tot hiertoe altoos nog den weg van minnelijk vergelijk beproefd had, de laatste met eenen onvermoeiden ijver, en bragt het eindelijk zoo ver, dat zich de 13 vereenigde gewesten, in 1776, op het congres te *Philadelphia*, voor onafhankelijk van *Engeland* verklaarden. Hij reisde hierop, nu reeds 71 jaren oud, als onderhandelaar, naar *Frankrijk*; sloot tuschen het hof van *Versailles* en de nieuwe Amerikaansche staten een verbond, waarbij de laatste aanmerkelijke voordeelen toegekend werden, en teekende hierop in 1783, met de Engelsche gemagtigden, te *Parijs* den vrede. FRANKLIN, het hoogste doel zijner wenschen bereikt, en het groote werk voltooid ziende, waaraan hij met zoo veel ijver had gearbeid, keerde nu naar *Philadelphia* terug, en werd hier onder de uitbundigste blijken van achting en dankbaarheid ontvangen. De inrigtingen der afzonderlijke staten wonnen door zijne medewerking aan inwendige sterkte en vastheid, en leveren een blijk op, dat zijn schrander oordeel, in het gebied der wetgeving, even zoo wel als in de overige vakken van menschelijke kennis, iets uitmuntendst konde leveren.

Ge-

Gedurende de laatste jaren zijns werkzamen levens hield hij zijn verblijf in *Philadelphia*, waar hij den 17den van Grasm. 1790 stierf. Zijn dood werd algemeen betreurd, en de Nationale vergadering van *Frankrijk* nam, ten blijke van hare achting voor den overledenen, gedurende eenigen tijd, openlijk den bij haar gebruikelijken rouw aan.

FRANKLIN leverde als schrijver verscheiden afzonderlijke verhandelingen, welke meestal over voorwerpen van natuur- en staatkunde loopen, waarvan echter sommige ter verlichting des volks beoogd zijn, en, wegens derzelver bondigheid en aangenamen schrijfschrift, het bedoelde oogmerk ten volle bereikt hebben. Hij is onnavolgbaar in de kunst, om de lesfen der zedekunde te ontwikkelen, en dezelve op de pligten der vriendschap en algemeene liefde, op het wel besteden van den tijd, op het genoeg van weldadigheid, op de noodzakelijke vereeniging van ons eigen geluk met dat van het algemeen, en op het aangenaam genot, hetwelk ons de betrachtting der gezellige deugden oplevert, toe te pasfen. Men kan niets schooner in dit opzigt lezen, dan de *Sprekwoorden van den ouden HENDRIK*, of *Wijsheid van den goeden RICHARD*, welke beiden, door inkleeding en inhoud, voorbeelden van ware populariteit opleveren. Ook in ENGELS *Wijsgeer voor de wereld* vindt men, onder het opschrift van: *de arme JAKOB*, een uitmuntend opstel van zijne hand; terwijl de leerrijke *Gefchiedenis zijns levens*, die hij voor zijnen zoon vervaardigde, tot aan het jaar 1757 loopt. Hij schreef voor zich zelven het volgende graffchrift: *Hier ligt het ligchaam van den Boekdrukker BENJAMIN FRANKLIN (gelijk de omslag van een oud boek, wanneer er de inhoud uitgescheurd, en hetzelfde van titel en verguldsel beroofd is) tot eene spijs voor de wormen; doch het werk zelf zal niet verloren zijn; maar, zoo als ik hoop, eenmaal in eene nieuwe, en fraaijere uitgaaf, verbeterd en in orde gebragt door den schrijver, weder verschijnen.*"

FRANKRIJK. Dit uitgebreide land, in de laatste 30 jaren door gedurige omwentelingen en oorlogen zoo merkwaardig geworden, werd voorheen door koningen uit het huis van BOURBON geregeerd; in 1792, na de vernietiging der koninklijke magt, tot eene republiek verklaard; in 1804 in een keizerrijk hervormd, waarvan NAPOLEON BUONAPARTE, onder den titel van NAPOLEON I., het hoofd was, en in 1814, door de verbonden mogenheden, wederom in een koninkrijk herschapen, wanneer LODEWIJK XVIII, als opvolger der BOURBONS, van den troon bezit nam. Het Fransche rijk, in 1790 in 83 departementen verdeeld, en onder NAPOLEON tot het getal van 130 aangegroeid, welke ruim 42 millioen inwoners telden, werd bij den vrede van *Parijs*, van den 30sten van Blocim. 1814, binnen deszelfs grenzen, zoo als die voor den 1 van Louwm. 1792 waren, terug gebragt, met bijvoeging echter van het departement *Vaucluse* en andere plaatsen, zoodat het rijk thans slechts uit 86 departementen bestaat, welke, volgens de laatste officiële opgave, ruim 29

millioen ingezetenen bevatten. Hetzelve grenst ten Zuiden aan de *Middellandsche zee* en *Spanje*, ten Westen aan den westelijken *Oceaan*, ten Noorden aan het *Kanaal* en de *Nederlanden*, en ten Oosten aan *Duitschland*, *Zwitserland* en *Italië*.

De luchtstreek van *Frankrijk* is grootendeels gematigd, en de grond is zeer vruchtbaar; brengende alles voort, wat tot het nuttige, noodzakelijke en aangename des levens behoort. Deszelfs voornaamste voortbrengfels bestaan in wijn, welke bijna ieder departement oplevert; in koorn, vruchten, tabak en katoen, vlas, hennep, hop, meekrap, verfhout enz. Men vindt er ook goede weilanden, vee en wild; doch weinig paarden voor den oorlog, en genoegzaam geen hout voor den scheepsbouw. Onder de Delfstoffen, die het rijk oplevert, vindt men weinig goud, meer zilver, doch geen genoegzaam koper; voorts lood, veel ijzer, ook kwikzilver, aluin, vitriool, spiesglas, bismuth, steenkolen, turf, salpeter, fijne potaarde, marmer, graniet, asbest, vuursteen, zee- en bronzout, en minerale wateren.

Frankrijk heeft uitmuntende havens, benevens een groot aantal rivieren en niet minder aanzienlijke kanalen, welke alle dienen, om leven en welvaart aan den binnen- en buitenlandschen handel bij te zetten. Onder de eerste telt men *St. Malo*, *Cherburg*, *Havre de Grace*, *Dieppe*, *Calais* en *Duinkerken*, aan de noordelijke grenzen van het *Kanaal* liggende; voorts *Cette*, waar het beroemde kanaal van *Languedoc* begint, hetwelk de *Middellandsche zee* met den westelijken *Oceaan* vereenigt; *Marseille*, *Toulon* en *Antibes*, die zich aan de *Middellandsche zee* bevinden, en *Brest*, *Port-Louis*, *Rochefort* en *Rochelle*, welke aan den westelijken *Oceaan* gelegen zijn. Onder de rivieren kunnen de *Loire*, *Seine*, *Garonne* en *Rhone* als de voornaamste geteld worden. Bovendien heeft men, in de laatste jaren, verscheidene uitmuntende wegen aangelegd, en is men begonnen met het graven van eenige kanalen van de grootste soort, waarvan er 7 reeds geheel voltooid zijn. Ook de landhandel op *Zwitserland*, *Italië*, *Duitschland*, de *Nederlanden* en *Spanje*, is vrij aanmerkelijk. De oorlog echter, en deszelfs gevolgen, heeft aan den buitenlandschen handel, waarvan de balans, vóór denzelfden, volgens de opgave van *NECKER*, 70 millioen ten voordeele van *Frankrijk* bedroeg, inzonderheid aan den *West-Indischen* op de Fransche *Antilles*, aanmerkelijk veel nadeel toegebracht; doch begint zich dezelve, sinds den vrede, van langzamerhand te herstellen.

De fabrieken zijn in *Frankrijk* geëvenredigd aan deszelfs uitgebreidheid en tegenwoordigen toestand. Zij bestaan, voornamelijk, in zijden stoffen, lakens, hoeden, galonnen, tapijten, kanten, fijne linnen, porselein, glas, spiegels, en onderscheiden artikelen van mode. Volgens de jongste opgave bedroegen de vervaardigde goederen, jaarlijks, 1362 millioen livres, en het getal der daartoe benodigde werklieden 1,747,000.

De

De landmagt bestond, onder den voormaligen keizer NAPOLEON, uit 650,000 man geregelde troepen; doch is sedert aanmerkelijk verminderd, en bij eene koninklijke verordening van 23 van Hooim. 1815 op 250,000 man gebragt.

Ook de zeemagt heeft eene groote vermindering ondergaan. Zij bestond in het begin van 1791 uit 74 linie-schepen, 62 fregatten, 29 korvetten, 22 brik- en 14 fluitschepen, 16 gabarren, en 1 tartaan, waarvan 21 linieschepen, 28 fregatten, 8 korvetten, 26 zoo brik- als fluitschepen, en 2 gabarren gewapend waren, die met elkander 25,192 man, en 2870 stukken kanon voerden: de overige schepen waren onttakeld, en op de scheeps-timmerwerven was men met het bouwen van 10 linieschepen en 6 fregatten bezig. In 1805 telde men 55 linieschepen, en 43 fregatten, behalve de kleinere vaartuigen, en thans (1820) 60 linieschepen, waarvan nog 10 op de werf stonden, 31 fregatten, en 107 mindere vaartuigen.

De Roomsche-katholieke godsdienst is in *Frankrijk* die van den staat; doch wordt aan andere gezindheden, bij de nieuwe staatswet, gelijke vrijheid en bescherming verleend. De Gereformeerden en Lutherfchen hebben er kerken, confistorien en synoden, ja zelfs worden hunne leeraren, even als die van den Katholijken godsdienst, door den staat betaald. Ook de Joden hebben in *Parijs* een confistorie.

De kunsten en wetenschappen, die, gedurende den tijd der omwenteling, geheel waren in verval geraakt, beurden, sedert het consulaatschap van BUONAPARTE, het hoofd weder op, en heeft men thans: 1. *Primaire* scholen voor het onderwijs in de eerste beginselen der wetenschappen. 2. *Secondaire* voor de talen en andere hoofdwetenschappen. 3. *Licèen*, ter onderrigting in de hoogere wetenschappen, als: wijsbegeerte, natuurkunde enz. En 4. *Speciale* (of hooge) scholen, waarin het ontvangen onderwijs tot volkomenheid, gebragt wordt. Behalve deze scholen zijn er nog verscheidene afzonderlijke inrigtingen van onderwijs, inzonderheid het *nationaal*, (thans *koninklijk*) *Instituut* te *Parijs*, benevens verschillende genootschappen, waardoor afzonderlijke wetenschappen en andere nuttige kundigheden verspreid worden. Ook is voor de beeldende kunsten door verschillende *Muzeums*, inzonderheid voor de muziek door het *Conservatorium*, (Zie: CONSERVATORIEN), te *Parijs* gezorgd. Deze Muzeums, inzonderheid de koninklijke boekerij te *Parijs*, bevatten de uitmuntendste schatten, zoo ten aanzien der schilderen beeldhouw-, als der letterkunde.

Voor het overige zie men, ten aanzien van de merkwaardige geschiedenis van *Frankrijk*, het artikel: OMWENTELING IN FRANKRIJK, CONSTITUTIE enz.

FRANS *de I.*, was een zoon van den hertog LEOPOLD van *Lotharingen*, en naderhand Duitsch Keizer. Hij werd in 1708 geboren, en aanvaardde, na den dood zijns vaders, in 1729, de regering over

het hertogdom *Lotharingen*; doch werd kort daarna, door *Frankrijk*, voor altoos daarvan beroofd, alzoo LODEWIJK XV, toen zijn schoonvader STANISLAUS LESCINSKI, te tweeden male tot koning van *Polen* verkozen, in 1733, na den dood van FREDERIK AUGUSTUS van *Saksen*, het rijk weder moest verlaten, en zich van deze omstandigheid bediende, om, van den keizer, voor dezen zijnen bloedverwant eene schadeloosstelling te vorderen. Daar nu *Frankrijk*, reeds lang voorheen, op het voor dit Rijk zoo zeer gelegen *Lotharingen* aanspraak gemaakt had, zoo werd bij den gesloten vrede, in 1735, bepaald, dat de hertog van *Lotharingen* dit land dadelijk aan den koning STANISLAUS, en na diens dood voor altijd aan *Frankrijk*, zoude afstaan, maar daarentegen in het bezit van het groothertogdom *Toskanen* gesteld worden, zoodra hetzelfde door den dood des toenmaligen groothertogs JOHAN GASTO, den laafsten uit het huis van MEDICIS, zoude zijn open gevallen; hetwelk in 1737 geschiedde. FRANS huwde, het jaar te voren, aan MARIA THERESIA, dochter van keizer KAREL VI, na wiens overlijden, in 1740, de keurvorst van *Beijeren*, die onder den naam van KAREL VII den keizerlijken troon beklom, benevens FREDERIK II, die in hetzelfde jaar zijne regering aanvaard had, met oude eischen tegen MARIA THERESIA voor den dag kwamen. De geschiedenis van den hieruit voortgevloeiden oorlog behoort niet hier ter plaatse, vermits FRANS er geen deel aan had, en den geheelen roem aan zijne heldhaftige gemalin toekomt, die dan ook gelukkig wist te bewerken, dat haar gemaal, na den dood van KAREL VII, in Herfstm. 1745, tot keizer verkozen werd. Twintig jaar was hij in het bezit van den keizerlijken troon, waarna hij, onverwacht, den 18 van Oogstm. 1765, te *Inspruck* overleed. Zijne regering kenmerkt zich niet door merkwaardige bedrijven, vermits MARIE THERESIA, bij al de teedere liefde, welke zij voor hem gevoelde, hem niet vergunde, om zich met de belangen van den staat te bemoeijen.

FRANSCHÉ SCHOOL OF SCHILDERKUNST. De eigenlijke geschiedenis der Fransche Schilderkunst begint met FRANS I, die de Italiaansche kunstenaars naar *Frankrijk* lokte, onder welke zich LEONARDO DA VINCI (1515), ANDREAS DEL SOTTO (1518) en DEL Rosso bevonden, welken laatste de waardigheid van eersten hofschilder, en het opper toezigt over de verfraaijingen van *Fontaine-bleau* werd opgedragen. Hij werd opgevolgd door PRIMATTICCIO, die nog meer *Italianen* in *Frankrijk* bragt, en wiens kunstmaak ook tot op LODEWIJK XIV de heerschende bleef, om welke reden dan ook verscheiden kunstkenners geene eigenlijke Fransche school erkennen.

Onder FRANS I. legde men zich voornamelijk op het portret-schilderen toe; doch hadden de *Franschen* in het glâsschilderen het zoo ver gebragt, dat BRAMANTE, toen hem, door den paus JULIUS II, het schilderen van de fraaije glazen van het Vatikaan werd op-
ge-

gedragen, onder andere vreemdelingen, ook eenige Fransche schilders, waaronder CLAUDE GILLAUME, naar *Rome* liet komen. Met JEAN COUSIN, uit *Souci* bij *Sens*, die nog in 1589 leefde, en als glaszchilder beroemd is, beginnen de meeste schrijvers de zoogenoemde Fransche School, of liever de rij der belangrijkste Fransche schilders. Onder de regering van HENDRIK II, de opvolger van FRANS I, als mede onder die van HENDRIK IV, waren de vorderingen in de schilderkunst, uit hoofde van onderscheidene staatkundige gebeurtenissen, van weinig belang; doch onder LODEWIJK XIII beurde zij het hoofd weder op; en het was eerst in den persoon van SIMON BOUET, die tot omtrent de helft der 17de eeuw leefde, dat *Frankrijk* zich op eenen uitstekenden nationalen kunstenaar mogt beroemen, die eene school stichtte, waaruit verscheiden groote meesters voortspooten, die den zuiveren Italiaanschen smaak volgden, en waaronder LE SUEUR, LE BRUN, JEAN BAPTISTE MOLE, DORIGNY, zijne eigen broeders, en andere behooren. Onder zijne tijdgenooten waren PHILIP DE CHAMPAGNE, LE VALENTIN, BALANCHART, NOËL VARIN (omstreeks 1620) en diens leerling, NICOLAS POUSSIN, die in 1665 stierf, en door RICHELIEU, onder wiens, voor de kunsten zoo weldadig, bestuur al deze kunstenaars leefden, van *Rome* naar *Parijs* gelokt werd, en van den koning eene jaarwedde van 3000 *livres*, met den titel van eersten hofschilder, ontving. POUSSIN, die, uit hoofde van onaangenaamheden, in 1640 naar *Rome* terug keerde, was de eerste, groote, Fransche landschapschilder: ook CLAUDE, GELEE, genoemd CLAUDE LORRAIN, die in 1682 stierf, en mede in dit vak uitmuntte, bloeide in *Rome*, en het was alleen EUSTACHE LE SUEUR, in 1655 gestorven, die *Parijs* nimmer verliet, en nogtans het naast aan RAPHAEL kwam.

Na den dood van RICHELIEU begonnen de kunsten weder te dalen, en onder LODEWIJK XIV beging men den misflag, dat men aan dezelve meer uiterlijken luister, dan ware grootheid gaf, en ze aan de alleenheersching van LE BRUN (in 1690 overleden) onderwierp. Had de staatsdienaar COLBERT niet door de oogen van dezen kunstenaar gezien, hij zoude zijn doel, om den roem van LODEWIJK XIV door de kunst te verheffen, zoo veel te zekerder bereikt hebben. Ondertuschen bezitten beiden ten minste den roem, door de inrigting der Fransche akademien te *Rome* en *Parijs* (die zich tegen den dwang der akademie van den heiligen LUCAS verzetteden) voor tegenmiddelen gezorgd te hebben, welke, hoe zeer ook in dien tijd gelaakt, nogtans eene groote weldaad voor de regering van LODEWIJK XIV geweest zijn. Onder dien vorst bereikte ook de fabriek der Gobelins, waarin men de schoonste tapijten, naar het voorbeeld der Perzische, vervaardigde, haren hoogsten trap van volkomenheid. LOUVOIS, de opvolger van COLBERT, zocht alles weder om ver te slooten, wat deze opgebouwd had, en, na den dood van POUSSIN, LE SUEUR, MIGNARD en LE BRUN, daalden de kun-

ten hoelangs zoo meer, tot op de helft der regering van genoemden vorst. JOUVENET, DOYEN, SUBLEYRAS, RASTOUT en anderen, vertoonen ons reeds de schilder-kunst in haar verval, in de afwijking van de Natuur en het antieke ten volle blijkbaar. Alle kunstenaars hingen meer of minder van de bestuurders der akademie af, naar wier smaak men zich schikken moest, wilde men eenen prijs behalen. LE PRINCE, in 1781 gestorven, een leerling van BOUCHER, was beroemd door het meerder volmaken van de manier, om in *aqua tinta* te schilderen; JOSEPH VERNET, in 1789 overleden, een uitmuntend landschaps-schilder, doch inzonderheid van zeegezigten, stond in zijne kunst geheel op zich zelven; naar hem vormde zich GUË; doch VIEN, in 1715 te *Montpellier* geboren, was de eerste, die uit de rij van schilders te voorschijn trad, en, om de kunst te herstellen, het waagde, wat alle hoofden der school als een gevaarlijk vooroordeel beschouwden, de beoefening der Natuur en der ouden wederom tot leidsvrouw te kiezen, zonder zich echter voor eenen hervormer der kunst uit te geven, of iemands eigenliefde te kwetsen. Zonder geestdrift te verwekken, vergenoegde hij zich met de achting, die zijnen roem vestigde. VINCENT, DAVID, REGNAULT SUVÉE, en alle schilders, die zich als meesters onderscheiden hebben, werden zijne scholieren, of volgden zijn voorbeeld na, om welke reden hij dan ook als de vader der nieuwe Fransche Schilder-School wordt aangemerkt.

In het jaar 1789 bloeide deze nieuwe school, toen de omwenteling uitbarstte, de Nationale vergadering in 1791 alle kunstlievende Instituten vernietigde, en de heerlijkste kunststukken, in de beide volgende jaren, door de zinnelooze Fransche vrijheids-woede verloren gingen. Ook de Nationale conventie vernietigde in 1793 alle akademien; doch daarentegen vereenigden zich de vaderlandfche kunstenaars in eene *Société populaire et républicain*, tot welke ieder burger, die slechts eenige teekenende kunst oefende, eenen vrijen toegang had, en de vergaderingen in de *Louvre* konde bijwonen. DAVID, een leerling van VIEN, benevens GERARD en VINCENT, schilderden de schriktoonelen der Fransche omwenteling, waarin zij de manier der antieken poogden te volgen. „Men kan,” zegt FIORILLO, in zijne geschiedenis der teekenende kunsten, „den *Franschen* „geluk wenschen, dat zij eindelijk den stelregel der oude school „hebben vaarwel gezegd, en aan de oude antieke en edele kunst- „stukken meerdere oplettendheid besteden; maar zij vervallen in „een ander uiterste, terwijl zij de grenzen en bepaling der schilder- „kunst voor een en hetzelfde houden, en eene eenvoudigheid „voorwenden, welke hun geheel vreemd is.”

Dezelfde schrijver verdeelt de hedendaagfche Fransche school in 3 klassen, waarvan de *eerste* eenige achtingswaardige kweekelingen van VINCENT, DAVID (b. v. DROUAI, GERARD, GIRODET) en van REGNAULT (zoo als PRUDHON, de schilder der bevalligheden) bevat, die

FRANSCH E TAAL, DICHT- en LETTERKUNDE. 87

die, door eene grondige beoefening tot het inwendige der antieke kunst, doordringen; zich met de Natuur en ontleedkunde ernstig bezig houden; zich de werken van RAFAEL, GIULIO ROMANO, en DOMENICHINO, ten voorbeelde stellen, en de betooverende kleuren van het Venetiaansch en Lombardisch penfeel op nieuws ten voorschijn roepen. De tweede klasse bestaat uit die kunstenaars, welke zich tot de hoogte van het ideaal niet kunnen verheffen: zij wendden eenvoudigheid voor, welke met de Fransche geaardheid strijdig is; slaan tot het buitensporige over, om de natuurlijke verbeelding te dwingen, en geven aan al hunne stukken eenen strek van Egyptische platheid en koelheid, omdat de keizer eene sterke neiging voor de Egyptische kunst bezat. Eindelijk is de derde klasse zamengesteld uit de overgeblevene kunstenaars der oude school, die hunne eeuw merkelyk zijn ten achter gebleven.

Onder de thans levende eerste miniatuur-schilders en de beste teekenaars met *sepia* en zwart krijt, behoort ISABEY, die inzonderheid BUONAPARTE en zijne familie, in verscheiden portretten, zeer sprekend geteekend heeft. In het geschiedkundig vak onderscheiden zich nog GARNIER en LE BARBIER, en in dat der landschappen VALENCIENNES, THIBAUT en SABLET. Het schilderen van bloemen, vruchten, planten, insecten en vogels, alsmede van porselein, heeft men in den jongsten tijd, in *Frankrijk*, tot het hoogste toppunt van volkomenheid gebragt. Voor het overige verdient hier te worden aangemerkt, dat, onder de regering van NAPOLEON, vele luisterrijke inrigtingen ten behoeve der schilderkunst gemaakt zijn, en zij niet weinig is ondersteund geworden. VIVANT DENON had het bestuur over de muzeums, hetwelk, sedert de terugkomst des konings, die de kunsten mede bevordert, aan den graaf FORBIN, zelf een bekwaam kunstenaar, werd toevertrouwd.

FRANSCH E TAAL, DICHT- en LETTERKUNDE. In het tegenwoordige *Frankrijk*, het voormalig *Gallie*, sprak men, van de vroegste tijden af, de Keltische of Gallische taal. Door den inval der *Romeinen*, onder JULIUS CESAR, werd de Latijnsche de heerschende, welke, met den ondergang van het Westersche rijk, en door het indringen der Germanische volkstammen, geheel verbasterde. Hieruit ontstond eene nieuwe volkstaal, welke op tweederlei manier in het zuiden en noorden van *Frankrijk* werd uitgesproken, zoo dat men deze verschillende uitspraak als twee onderscheidene talen kan aanmerken. De zuidelijke noemde men *Langue d'oc*, en die noordwaarts van de *Loire* gesproken werd, *Langue d'oui* of *d'oïl*, uit welke laatste het eigenlijk tegenwoordig Fransch ontstaan is. Sedert RAIMOND VAN ST. GILLIS, graaf van *Provence*, het zuidelijk gedeelte van *Frankrijk* onder eene heerschappij bragt, aan welke hij den naam van *Provence* gaf, beschouwde men *Frankrijk* en *Provence* als twee verschillende landen, en onderscheidde men beider taal; de zuidelijke was de *Proven-*

caalsche en de noordelijke de Fransche, en is de eerste nog tegenwoordig, schoon niet zeer vele verandering, de landtaal van *Provence*, *Languedoc*, *Catalonie*, *Valencia*, *Majorca*, *Minorca* en *Sardinie*. De eigenlijke Fransche taal verkreeg niet voor de 13de eeuw de overhand, en begon zich, inzonderheid sedert *Parijs* de zetel werd der schoolsche wijsbegeerte, en men hier kweekscholen voor de jeugd oprigtte, meer en meer te verspreiden. Zij werd nu eerst de taal der Letterkunde, en sedert begon men ook op hare volmaking meer bedacht te zijn. FRANS I rigtte in 1539 te *Parijs* eenen leerstoel voor de Fransche Taal op, en verbood het gebruik der Latijnsche bij alle gerechtshoven en in alle oorkonden, waarop RICHELIEU, door de stichting der Fransche akademie, in 1635, haar tot het toppunt van volmaaktheid bragt, en zij, onder LODEWYK XIV. bijna de algemeene taal van *Europa* werd; waartoe, behalve hare sierlijkheid en bevalligheid, wellicht de galanterie, om met vele woorden niets te zeggen, ook het hare bijdroeg. Sedert vermeerderde de omwenteling haar wel met vele ten deele barbaarsche woorden (*), waartoe men zelfs een afzonderlijk woordenboek van SNETLAGE heeft; doch onder het bewind der consuls werd zij weder binnen hare grenzen terug gebragt. — Onder de woordenboeken voor de Fransche taal verdient dat der genoemde akademie, in 1694 uitgegeven, den eersten rang; vervolgens de *nouveau Dictionnaire, composé sur le Dictionnaire de l'Académie Francoise*, in 1793 in 4to verschenen, en eindelijk de woordenboeken van RICHELET, FURETIERE en TRAVAUX; terwijl onder de leerboeken die van WAILLY, RESTAUT en MOZIN, en onder de taalkenners VAUGELAS, BOUHOURS, BOISREGARD en de abt BELLEGARDE behooren.

Van de Dicht- en Letterkunde in *Frankrijk* vindt men in de 12 en 13de eeuw de eerste sporen. De romaneske dichterlijke geest, in het begin der laatstgenoemde, uit *Italie*, *Spanje* en het zuidelijk gedeelte van *Frankrijk* naar het noordelijke overgebragt, werd door de ridderlijke galanterie verspreid, die hare minnezangen, door de *Troubadours*, tot aan de *Seine* overvoerden. Op deze volgden fabelen, vertelsels en romans, waaronder de zoogenoemde *Roman de la Rose* behoort, welke in 1715 te *Amsterdam* gedrukt werd; doch verkreeg de Fransche Nationale sijnak, sedert de regering van FRANS I, in het begin der 16de eeuw, wanneer eerst de ridderlijke geest verdoofde, eene andere rigting, welke zij ook behouden heeft.

Dit tijdvak duurde tot in het midden der 17de eeuw, wanneer RICHELIEU, door zijnen geheelen invloed, op de Dicht- en Letterkunde van *Frankrijk* werkte, en ook door dezen, even als door zijnen aandrang op de beschaving der taal, door de oprigting der Fransche akademie zijne pogingen met dat gevolg bekroond zag, dat de letterkundige sijnak aan eene volllagea wetgeving onderworpen, en de

122-

(*) Zie MERCIER: *Nouveau tableau de Paris*.

natie in zeker opzigt gedwongen werd, om dien van het hof te volgen. Met MAROT begint in dit tijdperk de rij der dichters, waarin zich DESPORTES door zijne *Bergeries*, MALHERBE door zijne lijsche, RACAN door zijne bukolische gedichten, REGNIER door zijne satyren, en PASSERAT door zijne komische vertellingen, beroemd gemaakt hebben.

Het hierop volgend tijdvak, hetwelk van het midden der 17de tot het begin der 18de eeuw loopt, en den dus genoemden gouden tijd van LODEWIJK XIV bevat, begint met CORNEILLE en MOLIERE, die zich toelagden, om het Fransche tooneel te verbeteren. Aanmerkelijk is het aantal geleerde mannen, die van tijd tot tijd optraden, en Dicht- en Letterkunde, door hunne werken, tot eenen hooger trap van volkomenheid opvoerden. FONTENELLE was de eerste, die, door de fraaije letteren, met smaak en sierlijkheid, met de wetenschappen te vereenigen, eenen duurzamen naam verwierf, en, als honderdjarig grijsaard, het tusschenvak tusschen RACINE en VOLTAIRE, niet zonder roem, aanvulde. Hij gaf in 1687 zijn beroemd werk: *Entretien sur la pluralité du monde* en in het volgende jaar zijne *Histoire des oracles* in het licht. Onder de dichters, redenaars en zedekundige schrijvers, verdienen BOILEAU, LA FONTAINE en QUINAULT den eersten rang; onder de drama-dichters telt men CORNEILLE, RACINE en MOLIERE; onder de kanselredenaars BOURDALOUE, MASSILLON, FLECHIER en de uimuntende BOSSUET; en onder de geschied- en staatkundigen de onsterfelijke MONTESQUIEU. Na dit tijdvak, tot op het einde der 18de eeuw, traden ROUSSEAU, door zijne *Contract Social*, zijne *Emile* en andere schriften bekend, en BUFFON, door zijne *Histoire Naturelle* zoo zeer beroemd, te voorschijn, waarop later D'ALEMBERT, CONDORCET, VICQ D'AZYR enz., beide als schrijvers en geleerden, zich kenfchetften; terwijl BAILLY de wijsbegeerte met de welsprekendheid, en het *stoïcismus* van eenen ZENO met de eenvoudigheid van eenen SOCRATES vereenigde, en VOLTAIRE, DIDEROT en anderen zich door hunne algemeene letterkundige kennis onderscheidden.

FREA. (Zie: FREIJA.)

FREDERIK de II, bijgenaamd de *Groote*, de *eenige*, — hoedanig hem de late nakomelingschap nog zal noemen — werd den 24sten van Louwm. 1712 geboren, en was de zoon van FREDERIK WILLEM I van *Pruisfen*, die door vele zijner tijdgenooten miskend werd, niettegenstaande hij den grond tot het gebouw legde, hetwelk FREDERIK II voltooide. Zijne moeder was SOPHIA DOROTHEA, eene Engelsche prinses, die 14 kinderen ter wereld bragt, onder welke zich 7 zonen bevonden, van welke FREDERIK de derde was. De willekeurige en ruwe opvoeding, die hij, volgens de grondbeginsels zijns vaders, ontving, onderdrukte even weinig de vastheid van zijn karakter, als zij zijnen geest voor beschaving, en zijn hart voor edele aandoeningen, toefloot. Hij ondervond reeds vroeg de weder-

waardigheden dezes levens. Ten einde zijn huwelijk met de Engelsche prinses AMALIA, de dochter van zijnen oom GEORGE II, door zijne moeder even sterk als door hem gewenscht, tegen het genoegen zijns vaders door te zetten, wilde hij in 1730 naar *Engeland* vlugten, doch werd in Oogstm. met den vriend zijner jeugd, VON KATTE, die hem vergezelde, te *Wezel* aangehouden, en over beiden een kriegsraad belegd, voor welken FREDERIK WILLEM begerde, dat zijn zoon, niet als kroonprins, maar als dienstdoende officier, zoude worden te regt gesteld. De standvastigheid der veldheeren, die in den kriegsraad stem en zitting hadden, reddede het leven van den jongen prins; doch de luitenant VON KATTE, wiens vonnis de koning zelf doordreef, werd in het aanzien van FREDERIK onthoofd. Eindelijk werd de zoen tuschen den koning en den kroonprins getroffen, die, overeenkomstig den wensch zijns vaders, nadat hij eenen tijd lang in *Kustrin* als kriegsraad had moeten arbeiden, in 1733 aan de prinses ELIZABETH CHRISTINA van *Brunswijk Wolfenbützel*, in 1797 overleden, huwde. Met deze begaf hij zich naar het slot *Rheinsberg*, waar hij, totdat hij den troon beklom, den meesten tijd doorbragt, en, zoo als POSSELT aanmerkt, *zijne toekomstige rol als koning overdacht*. Hij besteedde den tijd, die hem van krijgsoefeningen overbleef, aan kunsten en wetenschappen, en verkeerde onder eenen kring van verstandige geleerden en voortreffelijke kunstenaars, in wier omgang zich zijne talenten voor de wijsbegeerte en fraaije wetenschappen, zijne zucht voor de muziek, en zijn smaak voor de schilder- en bouwkunst ontwikkelden. Ook hield hij briefwisseling met buitenlandsche geleerden, inzonderheid met VOLTAIRE, voor wien hij, zelfs van den kant van zijn karakter, dikwijls eenen afgodischen eerbied aan den dag legde, schoon hij naderhand, toen hij als koning met hem in eene nauwere betrekking geraakte, het karakter van dezen merkwaardigen man van zijne talenten zeer wel leerde onderscheiden.

Terwijl zich op deze wijze zijn verstand en zijne talenten ontwikkelden, waardoor hij allengs werd, wat hij was, stierf zijn vader op den laatsten van Bloeiemaand 1740, en liet hem, volgens zijne opgave, eenen schat van 8 millioen en 700,000 daalders, benevens een leger, na, hetwelk 76,000 man sterk was; en het was deze bloeiende staat des rijks, welke FREDERIK II, na den dood van keizer KAREL VI, bij welke gelegenheid zich verscheiden mededingers naar de Oostenrijksche nalatenschap opdeden, in staat stelde, om ook de regten van het huis van *Brandenburg* op vier Silezische hertogdommen te doen gelden. In het eerst eischte FREDERIK alleen van MARIA THERESIA, dochter van straks genoemden vorst, de prinsdommen *Glogau*, en *Sagan*; doch daar men niets aan hem wilde afstaan, zoo veroverde hij in 1741 en 1742, door de overwinningen van *Mohwitz* en *Czalslau*, geheel *Oppeer-* en *Neder-Silezië*, benevens het graaffchap *Glatz*, hetwelk bij den vrede van *Breslau*,

in volle souvereiniteit en onafhankelijkheid van *Boheme*, met uitzondering echter van *Troppau*, *Jägerndorf* en *Teschchen*, aan hem werd overgegeven. FREDERIK deed, daarentegen, afstand van alle eischen op de overige Oostenrijksche landen; nam eene schuld, ten laste van *Silezië*, van 1,700,000 daalders voor zijne rekening; en beloofde de regten der katholieken aldaar ongeschonden te zullen bewaren.

Thans genoot hij twee jaren rust, welke hij besteedde ter verbetering zijner landen, ter inrigting van het onlangs veroverde *Silezië*, en ter bevordering van kunsten en wetenschappen. Dan de voortgangen van MARIA THERESIA in 1744, tegen de bondgenooten, verontrustten FREDERIK met opzigt tot *Silezië*, hetwelk hij niet gaarne wilde verliezen. Hij verbond zich derhalve op nieuws met *Frankrijk*, en KAREL de VII viel in *Boheme* (hetwelk hij echter weder ruimen moest) sloeg, in het volgende jaar (1745), het vereenigd Oostenrijksch en Saksisch leger, hetwelk in *Silezië* drong, bij *Hohen Friedberg*, en viel op nieuws in *Boheme*, waar hij zich tot aan het einde van den veldtocht staande hield. De koning van *Engeland*, GEORGE II. poogde den vrede met *Pruisen* te regelen; doch *Oostenrijk* en *Sakse* de Pruisische staten van vier kanten willende aanvallen, kwam FREDERIK hun voor; dreef de *Oostenrijkers* naar *Boheme*, rukte met een, bij *Halle* verzameld, leger onder den prins van *Desfau* tegen *Dresden*, en sloeg den 15den van Wint. 1745 de *Saksen* bij *Kesselsdorf*, waarbij *Dresden* hem in handen viel, en waarop, reeds den 25sten der genoemde maand, de vrede, welke ten aanzien van *Oostenrijk* met dien van *Breslau* overeenkwam, in laatstgemelde stad gesloten werd.

Twaalf jaren duurde nu de vrede voor *Pruisen*, gedurende welken FREDERIK de wetgeving, het krijgs- en finantie-wezen, den landbouw, de manufakturen en den handel van den eenen trap van volkomenheid tot den anderen verhief; door onderhandelingen aan de buitenlandsche betrekkingen deel nam; en tevens, door verscheiden voortbrengfels van zijnen geest, aan de wetenschappen en zanggodinnen zijne offers bragt. Eindelijk echter gordde hij zich wederom ten strijde. Heimelijk onderrigt, dat *Rusland*, *Oostenrijk* en *Sakse* zich tegen hem verbonden hadden, trok hij ijlings in het laatst van Oogstm. 1756 naar *Sakse*, sloeg het Saksisch leger bij *Pirna* en nam hetzelfde gevangen; en hiermede begon de heroemde zevenjarige oorlog (*Zie aldaar*), dien hij met *Engeland*, *Hanover*, *Brunswijk* en *Hesfen*, tegen de vereenigde magt van *Oostenrijk*, *Frankrijk*, *Rusland*, *Zweden* en het *Duitsche Rijk*, met eenen onsterfelijken roem voerde, en die den 15den van Sprockelm. 1763, door den vrede te *Hubertsburg* (waarbij FREDERIK niet een enkel dorp verloor en op nieuw in het bezit van *Silezië* verzekerd werd) een einde nam.

Na den vrede was het een zijner eerste zorgen, de wonden te heelen, welke de oorlog aan zijn land had toegebracht, waarin hij

hij zoo gelukkig slaagde, dat hij hetzelfde tot eenen nog grooteren bloei, dan voorheen, verhief en in den rang der eerste Europeische mogendheden plaatste. Hij opende zijne magazijnen, om zijnen onderdanen koren tot voeding, en ter bezaaijing der landen, te verschaffen; deelde paarden aan de landlieden uit; herbouwde de afgebrande huizen uit zijne eigene schatkist; en stelde *Silezië* 6 maanden, en *Neumark* en *Pommeren* 2 jaar vrij van alle belastingen. In 1764 rigtte FREDERIK de Berlijner bank op, en gaf haar een voorschot van 8 millioen; doch minder doelmatig was zijne verordening, in 1766, waarbij hij de accijnzen geheel op den Franschen voet inrigtte. Verscheiden nieuwe instituten verkregen in dezen tijd hun aanwezen; doch het nieuwe Wetboek werd eerst onder zijnen opvolger voltooid en ingevoerd.

Intusschen sloot FREDERIK, den laatsten van Lentem. 1764, een verdrag met *Rusland*, waarop hij de keuze van den nieuwen koning van *Polen* STANISLAUS AUGUSTUS PONIATOWSKI, en naderhand de zaak der onderdrukte *Dessidenten* in *Polen*, ondersteunde. Om *Pruisfen* met *Pommeren* en de *Mark* te vereenigen, en over het algemeen zijn rijk binnen behoorlijke grenzen te bepalen, werd de eerste verdeeling van *Polen* te *Petersburg* (waar zich juist op dien tijd zijn broeder, prins HENDRIK, bevond) in Oogstm. 1772 besloten, waarbij aan FREDERIK geheel *Poolsch Pruisfen*, en een gedeelte van *Groot-Polen*, tot aan de rivier de *Netz*, met uitzondering van *Thorn* en *Dantzig*, ten deel viel, en sedert welken tijd het koninkrijk in *Oost-* en *West-Pruisfen* verdeeld werd.

De rol, die de koning in den *Beijerschen Successie-oorlog* in 1778, en als veroorzaker van het *verbond der Duitsche vorsten* in 1785, op zich nam, was even roemrijk voor hem zelven, als weldadig voor de staatsgeesteldheid des Duitschen Rijks. Dit verbond was zijn laatste staatkundig meesterstuk: hij stierf tusschen den 16 en 17 van Oogstm. 1786 op zijn lustslot *Sans-souci*, nadat hij zijn rijk 1325 vierkante mijlen vergroot, en de bevolking, die bij zijne komst tot den troon 2,240,000 inwoners bedroeg, tot 5 millioen en ettelijke honderd duizend vermeerderd had. Hij liet, bovendien, zijnen neef en opvolger, FREDERIK WILLEM II, eenen schat van 75 millioen daalders na, met een leger van 200,000 man; terwijl het rijk bij alle *Europische* mogendheden in groot aanzien stond, en eenen aanmerkelijken trap van nijverheid, welvaart en wetenschappelijke beschaving bereikt had.

FREDERIK II was buiten twijfel een der zeldzaamste mannen, niet alleen zijner eeuw, maar ook van alle tijden en volken. Hij was niet zeer lang van gestalte, doch welgemaakt, en had een oog, welks vuur ieder een moest treffen. Geboren in eenen tijd, waarin de verlichting eerst begon te schemeren, verhief hij zich, in weerwil van zijne, voor de beschaving van het verstand, zeer ongunstige opvoeding, boven zijne tijdgenooten, en werd de grootste bevorderaar van kuns-

kunsten en wetenschappen; terwijl zijne ziel, hoe veel ook zijn ligchaam door steeds toenemende aanvallen van jicht en voetschuvel moest lijden, altijd haar oppergebied over heezelve wist te handhaven. Nooit verliet hem zijne tegenwoordigheid van geest, noch het vermogen van zijnen wil, waardoor hem geene opoffering, die hij noodig oordeelde, te moeilijk viel, en hij zijn oor, schoon voor de zachte overeenstemmende toonen der muziek gevormd, aan het donderen van het geschut gewend had. Hij was even groot in den oorlog als in den vrede, en zijn goedwillig hart bewees den hulpbehoevenden allen bijstand. Men heeft zijn verstand wel eens ten koste van zijn hart geprezen; doch geen onpartijdig beschouwer van zijn leven zal hem zachte, menschlievende aandosningen kunnen ontzeggen.

Ondertuschen had deze groote vorst ook zijne gebreken en wanbegrippen, welke wij hier niet onaangeroerd mogen laten. FREDERIKS regering was eene regering op zich zelve, waarvan de gevolgen het meest ten nadeele van het burgerlijk bestuur, hetwelk meer en meer een bloot werktuig werd, uitliepen. Alleen zijn eigen verstand en oordeel raadplegende, kende hij geenen staatsraad, waarin de geest van eenen vorst onvermijdelijk, ook nog na zijnen dood, blijft werken. De sterkte van den staat, welke alleen in de natie en het bestuur gelegen is, bestond bij hem enkel in zijn leger en in zijne schatten; en van hier, dat de scheidsmuur tuschen den burger- en krijgstand nergens grooter zijn kon, dan in het Pruisisch rijk, waar alles tot de sterkte van het staatsgebouw moest bijdragen. Eindelijk; FREDERIK behoorde alleen als vorst aan zijn volk, doch als mensch slechts aan eenen kleinen kring van vreemdelingen. Met de Duitsehe kunst en geleerdheid had hij weinig op; want in zijnen schoonsten bloei zag het er met de dichtkunst jammerhartig uit, en maakte de geleerdheid zulk een onbevallig uiterlijk vertoon, dat zijn uitgebreid verstand onmogelijk er eenig behagen in kon scheppen. Toen nu naderhand een hooger geest haar bestraalde, was FREDERIK reeds zoo zeer aan zijnen kring gehecht, dat hij nu niet meer voor dezelve deed, hetwelk hij vroeger zou gedaan hebben. Wij zullen hier niet spreken van zijne godsdienstige denkwijzen, want te dezen aanzien liep hij, met vele andere groote verstandenen, zijne eeuw ver voor uit; doch door zijne afzondering van de natie plaatste hij haar in de schaduw, beperkte haren gezigtkring, en gaf aan de overoude zucht der *Duitschers*, om alles, wat vreemd is, het zij dan goed of kwaad, te volgen, dikwijls verderfelijik voedsel, waarvan de gevolgen tegenwoordig, gedeeltelijk, nog gevoeld worden. (Men kan hierop na zien: DIPPOLDS *Skizzen der allgemeinen Geschichte*.)

FREDERIKS gezamenlijke werken, inzonderheid de geschiedenis, staat-, krijgs-, letterkunde en wijsbegeerte betreffende, voorts zijne dichtkundige en vermergde schriften, vindt men in de 3 verzamelingen, allen te *Berlijn* uitgegeven, als: *Oeuvres posthumes de FREDERIC II* enz. 15 deelen. *Supplement aux Oeuvres posthumes de FRE-*

FREDERIC le Grand, 5 deel. en *Oeuvres de FREDERIC II*, *publié du vivant de l'auteur*, onder welke, voornamelijk, zijne *Histoire de mes temps* voor de meesterstukken der oudheid niet behoeft te wijken. Uit zijn *Anti-Machiavel*, het eerst in 's Hage in 1740 uitgegeven, blijkt, hoe hij zich tot zijne bestemming van regent heeft voorbereid; terwijl zijne proeve over de regeringsvormen en de pligten der volksgebeders, welk werk hij, na 40 jaren geregeerd te hebben, schreef, eenen onschatbaren spiegel voor alle vorsten oplevert.

FREDERIK HENDRIK. Deze Nederlandsche prins, te *Delft*, op den 29sten van Louwm. 1584 geboren, was de jongste zoon van den vader des vaderlands, WILLEM I, en zijne echtgenoot Louise DE COLIGNY. Naauwelijks 6 maanden oud zijnde, verloor hij zijnen vader door de verraderlijke hand van BALTHAZAR GERARDSZ., en genoot de eerste opvoeding van zijne moeder, die hem, zoo dra zijne jaren zulks toelieten, naar *Leiden* zond, om, aan de hooge school aldaar, in talen en wetenschappen te worden onderwezen. Dan zijne zucht tot eer en liefde voor het vaderland deden hem het letterperk verlaten, om zich in het krijgsveld te oefenen, waar hij reeds, gedurende het leven van zijnen broeder MAURITS, vele lauweren plukte. Na den dood van dezen werd hem door de algemeene staten het ambt van kapitein en admiraal-generaal, over het krijgsvolk der *vereenigde Nederlanden*, opgedragen, en hij vervolgens door de staten van *Holland* tot stadhouder van hun gewest verheven, zoo als ook later door *Zeeland*, *Gelderland*, *Utrecht* en *Overijsel* geschiedde; terwijl *Groningen* en de *Ommelanden*, benevens het landschap *Drenthe*, zich onder graaf ERNST KASIMIR van *Nassau* begaven, die tevens stadhouder van *Vriesland* was; doch welke drie gewesten na den dood van HENDRIK KASIMIR, in 1639, hem mede de stadhouderlijke waardigheid opdroegen. Niet lang was prins FREDERIK HENDRIK tot stadhouder verheven, of het bleek weldra, dat hij, in zaken van godsdienst, van de inzigten zijns overleden broeders, MAURITS, eenigermate verschilde, en dat, door zijne gematigde wijze van denken, den lang vervolgden Remonstranten gunstiger tijden voor de deur stonden: ten minste HOGERBEETS verkreeg verligting in zijne gevangenis op *Loevestein*, en eerlang de vrijheid, om op zijn landgoed bij *Wassenaar* te gaan wonen; terwijl velen van die gezindheid, die onder het vorig stadhouderschap, in verscheidene steden, waren afgezet, door zijn toedoen weder op het kusten kwamen. Hij was, op aanraden zijns broeders MAURITS, gehuwd aan AMALIA, dochter van JOAN ALBERT, graaf van *Solms*, bij welke hij éenen zoon en vier dochters naliet. Gedurende zijne stadhouderlijke waardigheid maakte zich de prins door verscheidene wapendaden beroemd, waaronder de belegering van 's *Hertogenbusch* in 1629, en die van *Maasricht* in 1632, altijd zullen merkwaardig blijven.

FREDERIK HENDRIK stierf den 10den van Lentem. des jaars 1647, met

met den roem, dat hij het magtig *Spanje*, hetwelk zijnen vader en broeder niet had mogen gebeuren, zoo lang had helpen vernederen, dat het den staat ernstig en bij herhaling tot den vrede aanzocht, en gunstiger voorwaarden aanbood, dan men zich in vroegere jaren had durven beloven. Zijne tijdgenooten (wij volgen hier den uitmuntenden geschiedschrijver WAGENAAR) bielden hem voor den uitstekendsten krijgsheld zijner eeuw, die zijnen broeder MAURITS, in de kunst van oorlogen, in beleid, voorzigtigheid en onbezweken standvastigheid evenaardde, zoo al niet overtrof. In zaken van regering gedroeg hij zich zoo gematigd, dat hij over het algemeen geacht en bemind werd, totdat zijne sterke begeerte tot het voortzetten van den oorlog, en zijne heimelijke verstandhouding met het Fransche hof, hem eenigermate bij sommige gewesten in verdenking bragten. Ook in zaken van den godsdienst toonde hij dezelfde gematigdheid, en had eenen afkeer van de vervolging, voorheen tegen de Remonstranten verwekt, welke onder zijn bewind vrijheid van godsdienstoefening verkregen. Hij bezat een goed verstand en doordringend oordeel; was voorzigtig in het nemen van zijne besluiten, zoodat hij gewoon was te zeggen: *dat men zich nog eens beslapen moest, eer men ze teekende*; milddadig, edelmoedig, niet spaarzaam in het prijzen van brave daden, heusch omtrent zijne vijanden, getrouw en standvastig omtrent zijne vrienden. Hij was, zoo als zijn vader, doorgaans bedekt, en niet ligt te doorgronden: ook vertrouwde hij zich aan niemand, dien hij niet lang en dikwijls beproefd had. Vleijerij vond bij hem geenen ingang. Als hij niet te velde was, verlustigde hij zich dikwijls in boekoefeningen, en droeg gewoonlijk eenen beknopten *Caesar* in het Latijn bij zich. Voor de nagedachtenis zijns vaders WILLEM I, had hij eenen diepen eerbied: hij las zijne nagelaten schriften vlijtig, en voerde ten zinspreuk: *Patriaeque Patrique; aan mijn vaderland en mijnen vader*. Met één woord, FREDERIK HENDRIK, die het spoor van dezen gevolgd had, liet zijnen zoon WILLEM een uitmuntend voorbeeld na, en bleef nog lang bij de meeste landzaten in loffelijke nagedachtenis; worden de het weinige, dat men in hem gelaakt had, uit veler geheugen gewischt, door de herinnering zijner menigvuldige diensten en uitmuntende hoedanigheden.

FREDERIK WILLEM II. Was de neef en opvolger van den grooten FREDERIK op den Pruisischen troon. Reeds als kroonprins gaf hij zich aan eene levenswijs en vermaken over, welke zijn oom afkeurde, zoo dat zij, verscheiden jaren, weinig gemeenschap met elkander hielden. Hij aanvaardde in Oogstm. 1786 de regering, terwijl het rijk van buiten in rust, en van binnen in eenen bloeienden staat was. Dan, door verscheiden staatkundige mislagen, werd het aanzien van den staat bij de buitenlandsche hoven verzwakt, en ging niet alleen de aanzienlijke schat, door zijnen grooten voorganger nagelaten, door nuttelooze oorlogen en verkwisting van 's vorsten gunstelingen,

ge-

geheel verloren, maar was het rijk, bij zijn overlijden, nog met eene schuld van 18 millioen bezwaard geworden.

De eerste daad, welke FREDERIK WILLEM II buiten 's lands verrigtte, was, dat hij in 1787 eene legermagt van 20,000 man, onder den hertog van *Brunswijk*, naar *Holland* zond, om aldaar de stadhouderlijke regering te herstellen, enz. waarna er tusschen *Pruisfen*, *Engeland* en *Holland*, in het volgende jaar, een verdrag van verdediging in 's *Hage* gesloten werd. In hetzelfde jaar verhinderde de koning, vereenigd met *Engeland* in den oorlog tusschen *Zweden* en *Rusland*, dat *Denemarken* eenen aanval op *Zweden* ondernam, en sloot in 1789 met de kroon en republiek *Polen* eene overeenkomst, welke voor *Pruisfen* zeer voordeelig zou zijn geweest, indien de kort daarop gevolgde oorlog tegen *Frankrijk* de magt des rijks niet verdeeld, en eene verandering in het staatkundig stelsel omtrent *Polen* noodzakelijk gemaakt hadde. FREDERIK WILLEM, de onschendbaarheid van den Poolseken staat gevrijwaard, en denzelven een aanzienlijk leger ter vering van allen vreemden invloed beloofd hebbende, werd door CATHARINA II, die zich met den oorlog tegen *Frankrijk* niet bemoeide, gedrongen, om of *Polen* tegen *Rusland* te verdedigen, of om dien staat andermaal onder zich te deelen; welk laatste dan ook in 1793 geschiedde, en in 1795 nog door eene nadere verdeeling tusschen *Rusland*, *Oostenrijk* en *Pruisfen* gevolgd werd, waarbij het laatstgenoemde rijk eene aanmerkelijke aanwinst van land verkreeg.

Intusschen had FREDERIK WILLEM met *Oostenrijk* een verdrag gesloten tegen *Frankrijk*; liet in 1792 een leger van 50,000 man, onder den hertog van *Brunswijk*, naar den *Rijn* opbreken, en drong tot in *Champagne* door; doch moest hier eerlang terug en ten laatste, met de *Oostenrijkers*, die in *België* aanmerkelijke verliezen geleden hadden, den *Rijn* weder overtrokken. Het gevolg van dezen veldtocht was, dat *Pruisfen* in 1795, te *Basel*, den vrede met *Frankrijk* sloot, waarbij al de landen, aan gene zijde van den *Rijn* gelegen, in handen der *Franschen* bleven.

Ten aanzien van het binnenlandsch bestuur werd wel de door FREDERIK II ingevoerde Fransche manier van belastingen afgeschaft; de grond tot verscheidene doelmatige inrigtingen gelegd, en een nieuw algemeen wetboek ingevoerd; doch de godsdienstige verlichting en verdraagzaamheid, door dien vorst gewild, werd door WÖLLNER en andere mannen, die den koning omringden, door middel van het *Religions-Edict* van 1788, en eene nieuw aangestelde commissie van onderzoek, aanmerkelijk bepaald. — FREDERIK WILLEM II stierf den 16 van Slagtmaand 1797, in den ouderdom van 54 jaar, en werd door zijnen zoon, den thans regerenden koning, FREDERIK WILLEM III, in het rijksbestuur opgevolgd.

FREDERIK V, koning van *Denemarken*, was een verstandig en uitmuntend vorst, onder wiens regering (van 1746 tot 1766,) het rijk eenen hoogen trap van welvaart bereikte. De groote staatsman, de graaf

graaf BERNSTORF, had tot het jaar 1770, wanneer hij zijn ontslag verkreeg, en naderhand TODT en MOLTKE, eenen grooten invloed op het bestuur, waaronder de geldmiddelen, handel en wetenschappen eenen aanmerkelijken bloei genoten. FREDERIK stichtte de ridder- en schilders-akademie te *Kopenhagen*; zond in 1760 een aantal geleerde mannen, van welke NIEBUHR echter alleen terug keerde, naar *Palestina* en *Arabie*, om de gesteldheid en zeden van het Oosten naauwkeuriger te onderzoeken; rigtte *Seminariën* op voor het onderwijs der Laplandsche zendelingen, en maakte meer andere inrigtingen ter bevordering van de beschaving zijner onderdanen.

FREGAT. Eene foort van oorlogs-vaartuig, met één, ook wel twee verdekken, hetwelk niet zeer hoog boven het water uitsteekt, van achter eenen spiegel heeft, en 20 tot 40 stukken geschut voert.

FREGATON. Eene foort van Spaansche en Venetiaansche schepen met een vierkant achter-kasteel, eenen middel- en fokke-mast, alsmede een boegspriet. Men gebruikt ze, gewoonlijk, tot het voeren van krijgsvolk, of het ontladen van galeijen. De lading is doorgaans 800 of 2000 Centner.

FREGAT-VOGEL. (*Pelecanus Aquilus*) Een vogel, met zeer groote, breede vleugels, eenen vorkswijzen staart, een zwart lijf, eenen rooden bek, en zwarte oogkringen. Hij heeft in gestalte en levenswijze vele overeenkomst met den *Albatros* (*Zie aldaar*), doch langer vleugels; beslaande dezelve, wanneer zij geheel zijn uitgespreid, de breedte van ruim 14 voet, hetgeen dit dier, wanneer het vliegt, een zonderling aanzien geeft. Deze zeevogel is niet grooter dan een hoen, heeft eenen niet zeer langen hals, groote en zwarte oogen, en ziet zoo scherp, als een arend. Hij heeft eenen eenigzins gekromden bek van 6 à 7 duim lang, en de vederen der mannetjes zijn zoo zwart, als die van eene raaf; doch die van de wijfjes zijn lichter.

FREIBERG. Eene belangrijke bergstad in het koninkrijk *Saksen*, hoofdstad van den Ertzbergschen kreits, in *Meissen*, aan de *Friedbergfche Mulde* gelegen, met een slot, buiten de stad, *Freudenstein* geheeten, thans een magazijn. Omstreeks 1540 voor dat zich de bevolking, door den toenemenden bergbouw, meer in het Ertzgebergte verdeelde, bevattede zij bijna 40,000 inwoners; doch telt thans niet meer dan 9000. Door den dertigjarigen oorlog is de stad bijna geheel verwoest geworden. Zij heeft eene voorstad, 5 poorten, een hospitaal en vele liefdadige gestichten. Er is een goed *gymnasium* met eene aanzienlijke boekerij, benevens de in 1765 opgerigte, en door geheel *Europa* beroemde, berg-akademie, op welke jonge berglieden, deels op kosten des konings, theoretisch en praktisch onderwezen worden. Zij staat thans onder het bestuur van den grooten Delfstofkundigen WERNER, en wordt zelfs door *Spanjaarden* en *Portugeezen* bezocht. Onder het Freibergfche opperberg- en opper-hutten-ambt, staan alle overige koninklijke berg- en smelthutten.

ten-werken, en zijn de uitspraken van den Berg-schepensstoel, zelfs bij de buitenlanders, in hooge achting.

Het getal der groeven, of mijnen, in de gebergten rondom *Freiberg*, waarin altijd wordt gewerkt, bedraagt van 130 tot 150, waaruit inzonderheid zilver (waarvan de jaarlijkse winst 28 tot 30,000 Mark belooft) en vervolgens lood-erts, zink, spiegelglas, en *Arsenicum* gedolven wordt. In het jaar 1786 bedroeg de geheele opbrengst der Freibergsche mijnen meer dan 44,000 daalders. Voor het overige is de uitmuntende verzameling van Delfstoffen van onderscheiden landen, inzonderheid echter de Saksische, tot de berg-akademie behoorende, zeer belangrijk; gelijk voor *Saks*e ook bijzonder merkwaardig is de keurvorstelijke begraafplaats, welke in de domkerk, een fraai gothisch gebouw, gevonden wordt en, waarin de keurvorsten van *Saks*e, van MORITZ tot JOHANN GEORGE de IV, rusten. Bij *Freiberg* werd in Wijnm. 1762 de laatste veldslag van den zevenjarigen oorlog geleverd.

FREIJA. De godin der liefde bij de oude *Duitschers* en verscheiden Noordsehe volken. Zij bewezen haar eenen grooten eerbied, welke uit de opregtste gezindheid van hart voortvloeide, en moest aan elken braven *Duitscher*, die de buitensporigheden in de liefde ontvlood, en huwelijks-trouw voor eene der grootste deugden hield, als een zeer verheven en zuiver wezen voorkomen, hetwelk zijne hoogste vereering verdiende. Zonderling is het, intuschen, dat de *vrijdag* aan deze godin, even als aan VENUS bij de Romeinen, was toegewijd.

FREJUS. Eene oude, slecht gebouwde, en, uit hoofde van de nabij liggende moerasen, zeer ongezonde stad, aan de kusten van het voormalig *Provence*, thans in het departement *Var*. Zij heeft eene hoofd en 5 andere kerken, een hospitaal, eene regtbank van koophandel en telt 2200 inwoners. De haven is verzand; doch de daar voor liggende reede verschaft aan de schepen genoegzame veiligheid. In de nabijheid der stad vindt men nog het overschot eener oude Romeinsche waterleiding; alsmede een Amphitheater, een Pantheon en andere gedenkstukken der oudheid. In de jongste geschiedenis is *Frejus* daardoor vermaard geworden, dat BUONAPARTE, toen hij *Egypte* verliet, op den 15den van Wijnm. 1799, hier aan land stapte, om zijne roemrijke loopbaan te beginnen; doch ook, toen hij zijne rol had uitgespeeld, in Bloemaand 1814, aldaar naar de plaats zijner ballingschap scheep ging. In den omtrek vindt men amethisten en kristallen, en in de nabijheid van den *Colle de Rouc* een met rooden en witten jaspis bedekten heuvel, steenkolen-mijnen enz. Zij is de geboorteplaats van JUL. AGRICOLA, CORN. GALLUS en den abt SIYES.

FRESCO-SCHILDEREN. (AL) Is die soort van schilderkunst, waardoor men, met behoorlijk getemperde water-verwen, op eene met natten kalk bestreken oppervlakte, de bedoelde voorwerpen schildert, welke dan zoodanig in den kalk indringen, dat zij niet, dan met denzel-

zelve vergaan kunnen. De schilder bestrijkt telkens slechts zoo veel van de oppervlakte met kalk, als hij in éénen dag kan afschilderen. Deze manier van schilderen is de oudste en duurzaamste, gelijk uit de antieke schilderstukken, die tot ons gekomen zijn, kan blijken. MICHAEL ANGELO en RAFAEL waren er groote meesters in. De stukken, in deze manier geschilderd, moeten op eenen afstand gezien worden. Derzelver licht is helderder, doch de schaduwen zijn zwaker en minder zacht. Daar er moeilijk in kan veranderd worden, zoo moet de schilder boven al eene vaardige hand bezitten.

FRIES. Zoo noemt men in de bouwkunde eene platte faas in het midden van een hoofdgebouw, tusschen den benedenbalk en de kroonlijst.

FRIESLAND. (Zie: VRIESLAND.)

FRIEZEN. (Zie: VRIEZEN.)

FRIOU. Beteekent in de *Levant* zoo veel als kanaal of vaart.

FRISSCHE-HAFT. (Zie op HAFT.)

FRITTE. (Zie: GLAS.)

FRONDE. Zoo noemde zich in *Frankrijk* die partij, welke, gedurende de minderjarigheid van LODEWIJK XIV, zich tegen de partij van het hof en den kardinaal MAZARINI verzette, die na den dood van LODEWIJK XIII (in 1643) door de regentes moeder tot eersten minister verklaard werd. De belastingen, die men het volk oplegde, waren ongehoord; en, daar het parlement weigerde, dezelve te registreren, werden meermalen afzonderlijke leden van hetzelfde in hechtenis genomen, hetwelk niet alleen het volk, maar zelfs de prinzen van den bloede en verscheiden grooten, tegen MAZARINI, die zich zeer verrijkte, geweldig in het harnas joeg. De eindelijke uitflag, echter, van dezen handel diende alleen, om de koninklijke magt van LODEWIJK XIV, wien men al vroeg geleerd had, het parlement te verachten, nog meer te bevestigen. — Het tijdvak dezer onlusten wordt dat der *Fronde* genoemd, en de tegenstanders van de partij van MAZARINI dragen den naam van *Frondeurs*, of slingeraars, dewijl men meende, dat de billijk misnoegde aanhang hare partij zoo gelukkig zoude ter neder storten, als DAVID door zijnen slinger GOLIATH overwon.

FRONTESPICE. Is (in de Bouwkunde) de voorgevel, of voorste zijde van een gebouw; voorts ook het opschrift, of de titel van een boek, hetwelk eenigermate het onderwerp, of de stof, waarover het handelt, behoort uit te drukken; zijnde dit woord ontleend van het Fransche: *Front*, hetwelk voorhoofd, aanzigt, beteekent.

FRONTIGNAN. Eene kleine stad in *Neder-Languedok*, met 330 huizen en 1400 inwoners, waar zeer goede muskaat-wijn groeit, welke verkeerdelijk *Frontignac* genoemd word. De *Pasferiles*, of muskadel-rozijnen, komen insgelijks van daar. Thans is deze stad de hoofdplaats van een kanton in het departement *l'Herault*.

FRUCTUARIUS. Iemand, die het vruchtgebruik, voor zijn leven, van eenig goed heeft.

FRUSTUM. Is in de wiskunst een gedeelte van zeker vast lichaam, hetwelk van het overige is afgescheiden: b. v. van eenen keg, wanneer het bovenste er is afgesneden.

FUCET-HOUT. Een zeker geel hout, op al de Caraïbische eilanden groeiende, en tot het geel verwen van lakens en andere stoffen gebruikt wordende.

FUEROS. Zoo noemen de *Spanjaarden* de grondwetten en bijzondere voorregten van het koninkrijk *Arragon*, en andere Spaansche landen.

FUGALIA. Feesten, welke de *Romeinen* ter gedachtenis der vrijheid vierden. Zij hadden in Sprockelm. plaats op den dag, waarop *TARQUINIUS SUPERBUS* naar *PORSENNA* vlugtte.

FUGE. (Muzijk) Een zangstuk van twee of meerder stemmen, waarin eene zekere overeenstemmende pasage (*thema*, of ook *geleider* genoemd, omdat zij aan de overige stemmen ten voorganger en aanvoerder dient) eerst door ééne stem gezongen, en vervolgens door de overige, (die daarom ook den naam van *gezellinnen* dragen) onder geringe veranderingen en eene kunstige verdeeling, doch volgens vastgestelde regels, herhaald wordt, zoo dat dit *thema*, door het geheele stuk, in de onderscheiden deelen van het gezang, bij afwisseling, het zij bij twee, drie, vier, of meerder stemmen, kan worden opgemerkt. Zulk eene *Fuge* is van twee, drie of meerder stemmen, en heeft of slechts één hoofdthema, of geleider (en dan noemt men dezelve eene *enkele Fuge*), of verscheidene hoofdpasages, (en wordt dan een *dubbelde Fuge* genoemd). Daar nu het thema der *Fugen* aan zeer groote en menigvuldige zwarigheden onderworpen is, zoo worden zij ook, ten aanzien van derzelver zuiver thema, voor de moeilijkste stukken in de muziek gehouden, en gelukken aan de meest geoefende meesters in de toonkunst slechts doorgaans in zoo ver, dat alleen het oor des kenners, die de inleiding van iedere stem, de kunstige behandeling en doorzetting van het hoofd-thema enz. naauwkeurig kan opmerken, bij derzelver aanhooring, alleen eenige bevrediging vindt; terwijl het grootste gedeelte, meer aan eenvoudige, behagelijke zangwijzen gewoon, dikwijls, schoon niet altijd met grond, met *ROUSSEAU* beweren zal, „dat eene schoone *Fuge* een ondankbaar „meesterstuk van eenen kundigen harmonist is.” — Voor het overige bediende men zich voorheen van de *Fugen* alleen voor het kerkgezag, en koos men tot derzelver tekst korte, doch nadrukkelijke passages, waarover het gezang, gelijk een toenemende, voortruiſchende stroom, die op het laatst niet kan worden tegen gehouden, henen rolde: doch tegenwoordig worden zij ook in andere zangstukken gebezigd, ja ontmoet men ze zelfs dikwijls in stukken, die enkel voor speeltuigelijk muziek geschikt zijn.

FUGER. (FREDERIK HENDRIK), te *Heilbron* in 1751 geboren, was

was in zijnen tijd een groot schilder. Na zich 7 jaren te *Rome* geoefend te hebben, ging hij in 1782 naar *Napels*, waar de keizerlijke gezant, de graaf van LAMBERG, hem 2 jaren in zijn huis nam, in welken tijd hij 3 groote *Fresco* schilderstukken voor de Duitsche boekerij-zaal der koningin te *Caserta*, benevens hare beeldtenis, vervaardigde. In het jaar 1784 werd hij als tweede bestuurder der akademie van schilder- en beeldhouwkunst te *Weenen* beroepen, waar hij eerst zich met *miniatur*-schilderen moest bezig houden; doch zich ook met het beste gevolg op het schilderen in olieverwen toelagde, waarvan zijn uitmuntend afbeeldsel van JOZEPH II, en zijn dood van GERMANICUS, in de vergaderzaal der akademie te *Weenen* geplaatst, kunnen getuigen. Na een bezoek bij zijnen vader te *Heilbron* te hebben afgelegd, keerde hij in 1788 naar *Weenen* terug, en leverde nu verscheiden historische- en andere schilderstukken van merkwaardige personen, onder anderen, in levensgrootte: JOZEPH II als bondgenoot van KATHARINA II; de hertogin ELIZABETH, die voor haren gemaal (den tegenwoordigen keizer) gedurende de belegering van *Belgrado*, eene lauwerkrans vlecht; de geharnasde beeldtenis van LAUDON, als bedwinger van genoemde vesting, en eindelijk dat van mevrouw DE WIT, in eene nieuw-grieksche kleeding. In het geschiedkundig vak leverde hij PROMETHEUS, zich in het slot te *Ernstbrun* bevindende; PHILIPPUS en ERASISTRATUS, in de galerij van den graaf van FUGGER geplaatst; ORPHEUS, die PLUTO om de teruggave van EURIDICE smeekt; DIDO op den brandstapel, voor het kabinet van den prins van KAUNITZ vervaardigd; de eerste ouders bij het lijk van ABEL; het vonnis van BRUTUS over zijne zonen, en, als tegenstuk, den dood der Romeinsche vrouw VIRGINIA, beiden voor de kunstverzameling van FRIES; SEMIRAMIS, welke aan hare kaptafel den opstand der *Babiloniërs* tegen haar verneemt; en laatstelijk SOCRATES voor zijne regters. Onder zijne schilderstukken in *miniatur* munten, inzonderheid, uit zijne beeldtenis van keizer JOZEPH II (het eenige, waarlijk gelijkende van dien monarch), en een ander van de gravin RZEWUSKA, in haar kabinet van hare kinderen omringd wordende; doch bovenal zijn van hem merkwaardig 20 handteekeningen, naar KLOPSTOCKS *Messias*, op blaauw papier met krayon. Een zijner nieuwste en fraaiste stukken is: JOHANNES in de *woestijn*, hetwelk hij in 1804 voor de keizerlijke hof-kapel schilderde, en waarvoor 1000 dukaten is betaald geworden. FUGER stierf te *Weenen* in het jaar 1818.

FULAHS, of FULIERS. Een der voornaamste Afrika'sche volken, die zich van den mond van den *Senegal* en de *Gambia* tot diep in de binnenlanden uitbreiden. De *Fulahs* onderscheiden zich door zindelijkheid, werkzaamheid en juistheid van verstand, boven de overige volken. Zij zijn zwartachtig geel van kleur, hebben fijne gelaatstreken, zacht en lang haar, en leggen zich bijzonder op den landbouw toe. Behalve de Turksche tarwe, of *Mais*, bouwen zij

gierst, rijst, erwten en andere keukenvruchten, en hebben groote plantsoenen van katoen en tabak. Bovendien fokken zij uitmuntend rundvee, alsmede paarden, geiten en schapen. De kudde geeft vette melk, doch de *Fulahs* gebruiken dezelve slechts, als zij verzuurd is, en de dikke room wordt in pompoen-schalen tot boter geroerd, die, na over het vuur gezuiverd te zijn, in aarden potten bewaard wordt. De vrouwen dragen witte kleeding, van eigen gereed katoen, en zijn ongemeen zindelijk. — In de steden der *Fulahs* heerscht vele orde. De straten zijn ruim en regelmatig, en de huizen, schoon slechts van klei gebouwd en met stroo bedekt, altijd zindelijk. De palisfaden rondom de steden sluiten, ter betere verdediging, schuins tegen elkander. Binnen de eerste omheining staat de kostbare katoen, en buiten dezelve ziet men aan den eenen kant de Turksche tarwe, en aan den anderen houdt het vee, uit de grazige weiden naar huis gedreven, zijn nachtleger.

Bij deze meerdere voordeelen bezitten de *Fulahs* ook kostbaarder huisraad, dan de meeste overige Negers, en het is door hunne huishoudelijkheid, werkzaamheid en zorg voor de toekomst, dat zij dezen dikwijls tot eene toevlugt in nood en behoefte verftrekken. Zij leven ten deele in kleinere, ten deele in grootere horden, onder eene gematigde monarchale regering. Gastvrijheid is bij hen eene deugd, en het is alleen door den Mahomedaanschen godsdienst, dat de vreemdelingen minder goedhartig door hun worden ontvangen. Zij onthouden zich van sterken drank, laten hunne kinderen door eenen priester onderwijzen, zijn dappere verdedigers hunner haardsteden en beroemde olifants-jagers. — Men vindt onder de *Fulahs*, die met buitengewone geestvermogens bedeed zijn. Een hunner, JOB BEN SALOMON, volgens zijn familie-naam JALLO genoemd, een kleinzoon van den opperpriester IBRAHIM, door toevallige omstandigheden, in het begin der 18de eeuw, in *Engeland* gekomen, had niet alleen een ongemeen sterk geheugen, maar ook een juist en vlug oordeel en begrip. Van een horologie, dat hij slechts eenmaal had uit een genomen, wist hij terstond deszelfs geheele samenstel; zoo als hij ook een model van eenen korenmolen, dat men eens voor hem had uit elkander genomen, onmiddellijk weder wist samen te voegen. Offchoon een Mahomedaan, oordeelde hij over den Christelijken godsdienst met zoo vele schranderheid als eerbied. — Voor het overige bezitten de *Fulahs*, gelijk andere Negerstammen, eene sterke neiging tot de dicht-, toon- en danskunst, en veel aanleg tot oefening en beschaving.

FULDA, in den Opper-rijnschen Kreits, thans eene provincie van het keurvorstendom *Hesfen*, was eertijds eene rijke abdij van de *Benediktijnen*; doch sedert 1752 een hoogstift. In 1801 werd het tot een wereldlijk vorstendom verheven, en den prins van *Oranje* (thans onzen koning) tot schadeloosstelling toegedeeld; doch, na den slag van *Jena*, door den Franschen keizer in bezit genomen, en bij het

groot-

groothertogdom *Frankfort* gevoegd. Volgens het 50ste art. der acte van het *Weener* congres, viel het grootste gedeelte der *Fuldasche* landen, benevens de hoofdstad, aan den koning van *Pruisen* ten deel; doch naderhand stond deze zijn aandeel, met uitzondering van *Dernbach* en *Geisa*, aan den keurvorst van *Hessen* af, ter vergoeding van hetgeen wat hij aan *Pruisen* en *Sakse-Weimar* had afgestaan. In 1816, nam gemelde keurvorst er bezit van, wanneer hij bij zijnen titel ook nog dien van groothertog van *Fulda* voegde. Het overige gedeelte, uit de ambten *Saalmunster*, *Bruckenuau*, *Hammelburg* en een gedeelte van het ambt *Biberstein* bestaande is in het bezit van *Oostenrijk*.

Het geheele land bevat eene oppervlakte van 43 vierkanten mijlen, en, volgens de telling van 1796, een getal van 90,000 inwoners. Het is zeer bergachtig en wel voorzien van houtgewas; heeft een ruw doch gezond klimaat; maar vruchtbare dalen, die genoegzaam koren en veel vlas opleveren: ook vindt men in sommige streken eenen vrij goeden wijnbouw, en is de veeteelt er van belang. — De hoofdstad *Fulda* ligt aan den vloed van dien naam. Zij had sedert 1734 eene universiteit, die echter in 1804 in een lyceum veranderd werd; verder een gymnasium, eene jagschool, boekerij en eene katholieke universiteit; telt, met de voorsteden, ruim 6,500 inwoners, en heeft fraaije, openbare gebouwen. Hier werd, in de schenkkamer van het hof, de beroemde *Johannisberger-wijn*, in verzegelde fleschen verkocht; doch kan men dien ook even goed in het bevallig liggend bad, *Bruckenuau*, alsmede op den *Frankforterweg*, te *Hunefeld* in het posthuis, bekomen.

FULTON. (ROBERT) Een beroemd werktuigkundige in *Noord-Amerika*, de uitvinder der Stoombooten, werd in 1767, in *Pensylvanie* uit onbemiddelde ouders geboren. Reeds vroeg veel aanleg en smaak in het teekenen aan den dag leggende, leerde hij de schilderkunst te *Londen* bij den beroemden *West*, een geboren *Amerikaan*; doch besteedde, naar verloop van eenige jaren, zijne talenten tot andere voorwerpen. Bekend geworden met den werktuigkundigen *Ramsay*, eenen zijner landlieden, die zich te *Londen* ophield, om de stoomwerktuigen en andere nuttige uitvindingen te leeren kennen, en naar zijn vaderland, *Virginie*, over te brengen, wierp FULTON zijn penfeel weg, en wijdde zich sedert geheel aan de beoefening der werktuigkunde. Terwijl hij zich hiermede bezig hield, noodigde hem zijn landgenoot *Barlow*, naderhand Noord-Amerikaansch gezant in *Frankrijk*, naar *Parijs*, ten einde aldaar aan een *Panorama* te arbeiden, welk werk hem aanzien en voordeel verschaft, en hem in staat stelde, om zich nu, door een langer verblijf te *Parijs*, geheel en al met zijne werktuigkundige studien op te houden. *Barlow*, die zelfs zijn gedicht *de Colombiade* aan hem opdroeg, bragt hem in kennis met eenige leden van het Nationaal instituut, en verscheiden Fransche vestingbouwkundigen, door wier omgang en schriften zijne denkbelden aanmerkelijk werden uitgebreid; en,

van dien tijd af vond hij die werktuigen en middelen uit, welke hij naderhand bekend maakte. Zij bestaan in de volgende: 1. Een molen, om marmer te zagen, en te polijsten. 2. Een stelsel om de kanalen bevaarbaar te maken, hetwelk hij onder den titel: *over de Verbetering der scheepvaart op de kanalen*, in 1796, met 17 platen mededeelde, en te Londen uitgaf. 3. Een werktuig, om zeilen en touwen te vervaardigen, hetwelk op eene eenvoudige wijze door het water in beweging gebragt wordt. 4. Eene boot of schuit, om onder water te kunnen varen. 5. *De Torpedo*, een werktuig, om vijandelijke vaartuigen, in het water, in de lucht te doen springen, en 6. De stoomboot, welke laatste zijne gewigtigste uitvinding is, en zijnen naam zal vereeuwigen.

Ondertuschen maakte hij met deze uitvinding, in *Frankrijk* en *Engeland*, weinig opgang, weshalve hij zich naar zijn vaderland, *Noord-Amerika*, begaf, waar hij beter slaagde. De eerste stoomboot werd in 1807, te *Newyork*, onder zijn opzicht, door BROWN gebouwd; en sedert zijn deze vaartuigen, op bijna alle groote rivieren, aldaar ingevoerd, en leveren in dit land, overal met bevaarbare rivieren doorneden, onberekenbare voordeelen op. Het congres verleende hem patent, om, gedurende een bepaald getal van jaren, de scheepvaart met stoombooten, op de groote rivieren van *Amerika*, alleen te mogen drijven; maar FULTON, zoo arm als COLUMBUS, zag zich door geld-gebrek genoodzaakt, om zijnen verkregen vrijdom, voor de meeste rivieren, tot eenen geringen prijs af te staan, en bezat nog alleen patent voor twee derzelve, toen hij in Sprokkelm. 1815, in behoeftige omstandigheden, stierf, en zijner familie eenen schulden-last van meer dan 100,000 *dollars* naliet. In de laatste jaren zijns levens liet het congres, onder het bestuur van FULTON, te *Newyork*, een fregat met een stoomwerktuig bouwen, hetwelk 145 voet lang en 55 breed was; doch dit zijn laatste werk is, uit hoofde van zijnen dood, niet geheel voltooid geworden. Hoewel men niet ontkennen kan, dat voortgelijke denkbeelden van stoomvaartuigen reeds vroeger hebben plaats gehad, en de markies JOUFFROY, op de *Saone* bij *Lyon*, verscheidene proeven met eene boot genomen heeft, welke door eene vuurpomp werd in beweging gebragt, kan men nogtans FULTON den roem niet betwisten, van de eerste geweest te zijn, die de zwarigheden, tot dien tijd toe aan de uitvoering verbonden, wist te boven te komen, en een nieuw vaartuig te voorschijn bragt, waarvan men de groote voordeelen niet ontkennen kan, en hetwelk, in vervolg van tijd, zekerlijk nog aanmerkelijk zal verbeterd worden.

FULVIA. Deze Romeinsche vrouw, welke buiten haar ligchaam weinig vrouwelijks bezat, was eerst aan CLODIUS, daarna aan M. ANTONIUS gehuwd. Hare wraakgierigheid oefende zij bijzonder tegen CICERO, den verklaarden vijand harer beide echtgenooten, uit; want, toen deze op bevel van ANTONIUS was omgebragt, liet zij zich deszelfs
hoofd

hoofd brengen, doorstak zijne tong met gloeiende haarspelden, en liet het vervolgens op de *rostra* ten toon stellen.

FUNGITEN. Zijn koraal-zwammen, versteeningen, aan zwammen gelijkvormig. De zee brengt er in menigte, in verschillende gedaanten, voort.

FUNTA wordt een *Muskovisch* pond genoemd, bevattende 96 *Sollotnich*, waarvan ieder een weinig minder dan $\frac{1}{4}$ lood van ons gewigt uitmaakt. De *Muskoviten* wegen er het zilver mede.

FURIEN. (Fabelleer) Godheden, die de ondeugd onophoudelijk vervolgen. Ieder nog onbeschaafd volk heeft een duister denkbeeld van straf: dan, daar hetzelfde geen middel weet, om het moeilijk verschijnfel, hoe elke zedeloze daad hare eigenaardige gevolgen noodzakelijk met zich voert, te verklaren, zoo neemt het tot de wereld der geesten zijne toevlugt, en verdicht hooger wezens, die het als oorzaken van die gevolgen beschouwt. Zoo geloofden de oude *Grieken*, dat vrouwelijke godheden de ondeugd, bij aanhoudendheid, met de bitterste kwalen vervolgden, en merkten haar niet slechts als bewerksters van gewetensangst, maar ook van alle onheil aan, hetwelk de ondeugd vergezeld. Men vormde zich drie dezer godheden, die men *Tisiphone*, *Alekto*, en *Megaera* noemde. De *Grieken* gaven haar ook den naam van *Erennyen*, uit hoofde van de woede, waarmede zij de misdaad anschouwden, doch ook dien van *Eumeniden* (welmeenende), omdat zij tevens de sterfelingen voor de ondeugd waarfchuwd: komende de Romeinsche benaming van *Furien* met de beteekenis der eerste het meest overeen. Zij werden te *Casina*, in *Arkadie*, en ook te *Carmia* in *Peloponnesus*, aanbeden; hadden eenen tempel te *Athene*, nabij den *Areopagus*, en hare priesters werden uit het midden der regters dezes gerechtshofs verkozen. Oudtijds werden deze godheden wel verschrikkelijk, maar niet hatelijk, als jonge dochters, met eenen slangen-geesfel in de regter, en eene fakkel, of eenen dolk, in de linkerhand, afgebeeld; en het is eerst in later tijd, dat men haar met bebloede kleederen en helsche blikken heeft geteekend.

FURMERIUS, (BERN. GERB.) werd omstreeks het midden der 16de eeuw te *Leeuwarden* geboren, en in 1596, in de plaats van zijnen leermeester, den geleerden *Suffridus Petri*, Historieschrijver van *Vriesland*. Hij schreef verschillende werken, waarvan sommige alleen in Mss bewaard zijn, en welke alle de geschiedenis van *Vriesland*, gelijk ook die der bischoppen van *Utrecht*, betreffen. In sommige derzelve legde hij zich toe, om het gevoelen van zijnen voornoemden leermeester, over den oorsprong en de oudheid der *Krieken*, te verdedigen tegen *Ubbo Emmius*, welke hetzelfde bestreden had. Hij stierf in 1616.

FURTH. Eene opene stad, tot den *Neder-Donau*-kreits van het koninkrijk *Beijeren* behoorende. Zij ligt in de nabijheid van *Neurenberg*, waar zich de *Pegnitz* met de *Regnitz* vereenigt, en bevat

23,000 inwoners, onder welke 25,00 Joden, die hier eene groote synagoge, eene eigene hooge school, eene boekdrukkerij en andere wetenschappelijke inrigtingen hebben. Men telt in *Furth* 1000 werkmeesters, waaronder zich 130 draaijers, die kleine stukken van hout, been en metaal leveren, 200 goud- en zilversmeden, 150 schrijnwerkers, 120 schoenmakers en eene menigte beeldhouwers, goudslagers, spiegelstijpers enz. bevinden. De inwoners stijten hunne gemaakte goederen of aan Neurenberger kooplieden, of verzenden die buitenslands. Ook drijven zij eenen aanzienlijken wissel- juweel- en tabakshandel.

FUSILIER. Dit woord, van het Fransche *Fusil* (een snaphaan) ontleend, beteekent eigenlijk eenen soldaat met een geweer gewapend, in onderscheiding van die, welke van *lanzen* voorzien zijn, als ook van de *Musketiers*. Tegenwoordig echter verstaat men er door eene soort van ligt voetvolk, welks geweer iets kleiner en ligter is, dan dat van eenen Muskietier.

FUSILLADEN. Een nieuw Fransch woord, welks uitvinding men aan den schandelijken **CARRIER** te danken heeft. Dit monster vond het te omflagtig, om de bewoners der *Vendée* en omliggende landstreek, werwaarts hij in het voorjaar van 1793 als gemagtigde van de conventie gezonden werd, en die van konings-gezindheid werden verdacht gehouden, afzonderlijk te straffen, en rigtte diensvolgens een corps soldaten uit de afschuwelijkste booswichten op, waardoor hij geheele hoopen van deze ongelukkige gevangenen op eenmaal liet dood schieten. Even zoo voorbeeldeloos wreed, als deze *Fusilladen*, waren de *Noyaden*, door denzelfden **CARRIER** uitgevonden. Men bragt, namelijk, een aantal slagtoffers op een schip, in welks bodem een luik was, hetwelk men, op een gegeven sein, opende, om de ongelukkigen op eenmaal te verdrinken. Soms tijds ging zelfs, op zijn bevel, de hefsche boosheid zoo ver, dat men twee personen van beiderlei kunne naakt aan een bond, in deze houding een uur lang liet liggen, en eindelijk door sabelhouwen in het water dreef: welke schanddaad **CARRIER** een republikeinsch huwelijks noemde. **COLLOT D'HERBOIS** en zijne medestanders in *Lion*, benevens andere medehelpers der dwingelandij in andere steden van *Frankrijk*, volgden deze ongehoorde wreedheid, en duizenden van ongelukkigen werden daardoor om hals gebragt.

FUSTE. Een lastschip met een laag boord, waarop men zeilen en riemen kan gebruiken, en waarvan men zich veel op den *Donau* bedient.

FUSTI. Bij de kooplieden het gewigt der vaten, waarin de waren vervat zijn. — *Fusti-rekening*, is de berekening van hetgeen, wat aan de goederen gebroken, bedorven of te kort is: zij wordt ook *Refactie-rekening* genoemd.

FUSZLI. (**JOHAN CASPAR**) Een voornaam Zwitsersche schilder, in 1706 te *Zurich* geboren en in 1782 gestorven. Zijne portretten verwierven eene algemeene goedkeuring, en zijn door **HAID**, **PREISZ-**

LER

LER en anderen gegraveerd geworden. Hij was tevens schrijver in het vak der kunst, en men heeft van hem in het Hoogduitsch eene *Geschiedenis en afbeelding der beste kunstenaars in Zwitserland*, in 4 deelen; een *Beredeneerd verslag van de voornaamste plaatsnijders en hunne werken*, en eene *verzameling van brieven van WINKELMAN, aan zijne vrienden in Zwitserland*: ook heeft hij, met eene voorrede van hem zelven, uitgegeven: *Gedachten over het schoone en den smaak in de schilderkunst*, van den ridder MENGES, waarvan deze hem het handschrift gezonden had. Hij was een man van een uitmuntend zedelijk karakter, en bezat eenen ongemeenen ijver, om jonge kunstenaars voort te helpen. Zijne vijf kinderen hadden allen het kunsttalent huns vaders geërfd; doch onder de zonen wijdde zich de tweede, HEINRICH, in 1742 geboren, alleen geheel aan de schilderkunst. Deze zettende zich, na een zesjarig verblijf in Rome, voor altoos in Engeland neder. Zijne talrijke schilderstukken, meestal uit SHAKESPEAR, MILTON en DANTE genomen, zijn door verscheidene Engelsche kunstenaars in het koper gebragt. Hij heeft zich mede als schrijver in het vak van kunst bekend gemaakt, was hoogleeraar aan de kunst-akademie te Londen, en, gedurende eenigen tijd, haar voorzitter. — Een andere zoon, JOHANN RUDOLF, te Zurich in 1709 geboren, en in 1793 gestorven, was zeer ver in het miniatuur schilderen, en heeft ook zeer goede teekeningen met zwart krijt, naar RAPHAEL en andere groote meesters, geleverd. Naderhand hield hij zich meestal met het letterkundig vak der kunst bezig, en gaf in 1763 het *algemeine Künstler-Lexicon*, waaraan hij 30 jaar gearbeid had, in het licht. De nieuwe uitgave verscheen in 1779 in folio, en werd, sedert 1786, door zijnen zoon HEINRICH voortgezet.

G.

G. Door deze letter kenmerkt men in de hedendaagsche muziek den vijfden diatonischen klanktrap, van welken toon de G. sleutel zijnen naam ontleent. — Op de Fransche munten beteekent de G. dat zij te *Poitiers*, en op de *Pruisische*, dat zij te *Stettin* gestempeld zijn. — Voorts werd G. oudtijds, als een talletter, voor 400 gebruikt; doch gaf G. met eene streep er boven, 400,000 te kennen — Eindelijk beteekent G., bij verkorting, in de Romeinsche opschriften *Gajus*, *Gellius*, *Gens*, *Genus*, *Gesta*, *Gratia*, *Gratis* enz.

GAAS. Eene soort van dunne stof, van garen of zijde. Men heeft ook gefigureerde of gebloemde gazen, alsmede sommige van goud of zilver op eenen zijden grond.

GABARA. Zoo noemden de *Egyptenaren* een gebalsemd ligchaam eene *Mummie*.

GA-

GABARE. Eene foort van platte en wijde vaartuigen, met zeilen en riemen, welke men op sommige rivieren, die tot andere schepen niet diep genoeg zijn, voornamelijk op de *Loire*, gebruikt.

GABBEMA. (SIMON ABBES) Een man van zeer vele geleerdheid, omstreeks 1630 te *Leeuwarden* geboren, die onder zijne landgenooten wel eenen verzamelaar en uitgever zijner nagelatenne schriften vond; maar niemand, die zijn leven beschreven heeft. Hij was letterkundige, blijkens zijne uitgaven van PETRONIUS, CATULLUS, TIBULLUS en PROPERTIUS, en zijne uitgave van brieven, door beroemde mannen geschreven; voorts regtsgeleerde, in welk vak hij eene verhandeling uitgaf: de *jure naturali, gentium et civili*; wijders geschiedkundige; doch muntte in deze meer uit door zijne onvermoeide vlijt in het opsporen der bronnen, dan wel in smaak van bewerking, alzoo hij, den stijl van onzen uitmuntenden Hooft willende navolgen, vele van deszelfs gebreken overnam, doch de meeste van deszelfs voortreffelijkheden voorbij zag; gelijk zijne *Historie van Friesland*, van 1190 tot 1573, daarvoor een genoegzaam bewijs oplevert; verders was hij een vlijtig beoefenaar der plantenkunde, en gaf in 1686 eene *Vriesche Lustgaard* uit; en eindelijk ook Latijnsch en Nederduitsch dichter, die, echter, zijn kunstvermogen minder aan eenvoudigheid en kracht, dan aan brommende en hoog klinkende uitdrukkingen, besteedde; zoo als eenige, hier en daar, van zijne verspreide gedichten aanwijzen. GABBEMA stierf in 1688, of kort daarna, en liet zijne verzameling van boeken, en oude schriften, aan zijne eenig overgeblevene zuster na, uit welker nalatenschap zij aan het GABBEMA-gasthuis, te *Leeuwarden*, zijn overgegaan, en aldaar nog tegenwoordig bewaard worden.

GABELLEN. Is een onduitsch woord, dat tol of pacht beteekent. Men gebruikt wel de woorden tollén en gabelen in eene gelijkkluidende beteekenis; doch eigenlijk verstaat men door de laatste een gering tolgeld, dat men aan hekken of wegen betaalt.

GABINA. Een bijnaam van JUNO, haar ter oorzaak der bijzondere godsdienstige vereering gegeven, welke men haar te *Gabien*, eene stad der *Volsquen*, toebragt.

GABRIELI. (KATHARINA) Eene der beroemdste zangeressen van de 18de eeuw. Zij werd in 1730 te *Rome* geboren; was eene leerlinge van den grooten PORPORA; zong in 1745 op het tooneel van *Lucca*, en was het voorwerp van algemeene bewondering. Keizer FRANS I beriep haar naderhand naar *Weenen*, waar het onderwijs van METASTASIO haren aanleg voor de kunst van gebaren en het *recitaf* verder voltooide. Jammer was het, dat haar schoon en uitmuntend talent met veel eigenzinnigheid gepaard ging, waarvan het volgende geval ten bewijze kan verstrekken. „De onderkoning van „*Sicilia*, haar, benevens den voornaamsten adel van *Palermo*, op „zekeren tijd ten maaltijd genoodigd hebbende, liet haar, toen zij „op het bepaalde uur niet verscheen, boodschappen, dat het ge- „zelschap op haar wachtte; doch men vond haar, lezende, te bed „lig-

„ liggen; terwijl zij zich alleen verontschuldigde met voor te wenden, dat zij de uitnoodiging geheel en al vergeten had. De on-
 „ derkoning zoude haar deze onbeleefdheid nog vergeven hebben;
 „ maar, toen het gezelschap zich des avonds naar den schouwburg
 „ begaf, speelde zij hare rol, allerslechtst, en zong al hare aria's
 „ *Sotto voce*, waarover de vorst zoo moeilijk werd, dat hij dreigde
 „ haar te zullen straffen, en haar, toen zij hierop nog halsstarriger
 „ werd, in eene gevangenis liet opsluiten. Gedurende dien tijd gaf
 „ zij kostelijke maaltijden, betaalde de schuld der arme gevangenen,
 „ en deelde, met een medelijdend hart, aanzienlijke sommen gelds
 „ uit. Men was genoodzaakt om toe te geven, zoo dat zij, na ver-
 „ loop van 12 dagen, onder de luide toejuiching der armen, weder
 „ op vrije voeten gesteld werd.” Zij konde nimmer besluiten,
 „ naar *Engeland* te gaan, „ omdat,” zeide zij, „ ik daar niet mijn
 „ eigen meester zijn zoude; want, indien ik het in mijn hoofd
 „ kregen, om niet te zingen, zoude het volk mij beleedigen, of wel-
 „ ligt mishandelen, weshalve ik hier liever gerust wil slapen, al wa-
 „ re het dan ook in den kerker.”

In het jaar 1765 beriep haar de keizerin KATHARINA naar *Peters-
 burg*, en maakte met haar eene overeenkomst voor den tijd van 2
 maanden. Op de vraag van hare majesteit, wat zij voor haar loon
 begeerde, vroeg zij 5000 dukaten, waarop de vorstin in verbazing
 uitriep: „ *vijf duizend dukaten!* zoo veel geef ik aan geen en mijner
 „ maarfchalken,” waarop de zangeres antwoordde: „ dan moet uwe
 „ Majesteit maar eenen harer veld-marfchalken laten zingen.” De
 keizerin zag zich genoodzaakt, om haar de gevraagde som te
 voldoen.

Omtrent het einde van 1780 reisde zij naar *Milaan*, waar zij al
 hare krachten inspande, om MARCHESI te overtreffen en hem den
 voet te ligten. De zangers, over het algemeen, waren beschroomd,
 om met haar te spelen. PACCHIEROTTI achtte zich verloren, toen
 hij voor de eerste maal met haar ten tooneele verscheen. Zij zong
 eene, voor hare stem volkomen geschikte, *Bravour aria*, en ontwik-
 kelde daarin haar geheel talent in zulk eene uitgestrektheid, dat PAC-
 CHIEROTTI, met luide zuchten, achter de schermen vloed, en niet dan
 met moeite bewogen werd, om weder op te treden. Hij speelde
 de rol van minnaar, en zong met zulk een diep gevoel eene *aria*,
 welke hij aan GABRIELI rigtte, dat zoo wel zij als de toehoorders
 daardoor ten sterkste bewogen werden. Ongetwijfeld heeft deze zan-
 geres de alles overwinnende kracht harer stem het volkomenst, in
 1745, te *Lucca* ontwikkeld, waar GUADAGNI haar held op het too-
 neel en in de muziekzaal was.

GABUERIBA. Een groote uitmuntende boom in *Brazilië*, waar-
 voor de *Portugeezen* zeer vele achting hebben. Het sap, hetwelk al-
 lengkens in de boomwol afzijpelt, die er aan gehangen wordt,
 noemen zij Balfem, welke de opregte zeer nabij komt, en ver-
 fche

fche wonden geneest. De reuk is zeer aangenaam, en wordt zelfs in het hout bespeurd, hetgeen, wegens deszelfs hardheid en zwaarte, onder de beste soorten geteld wordt.

GAD. Dus noemen de mijnwerkers in *Engeland* een ijzeren houweel, met een lang hout handvatfel, hetwelk gebruikt wordt, om den erts te breken.

GADEREN. Dit wordt van een schip gezegd, hetwelk van een ander schip den wind of de loef krijgt.

GAEOLOGIE beduidt in het algemeen de leer omtrent de aarde en hare eigenschappen.

GAETA. Eene, ook in onze dagen, beroemd geworden, Napolitaansche vesting, 25 uur van *Rome*, en 15 van *Napels*, in de provincie *Terra de Lavora*, op een schier-eiland gelegen. VIRGILIUS noemt haar *Cajeta*. Zij werd na de bouwning van *Rome* gesticht, had eenigen tijd, en na den ondergang van het Romeinsche rijk, eene gemeenebest-regering; doch werd daarna door hertogen geregeerd, die den Paus als leenheer erkenden. Zij is eene der sterkste vestingen van *Europa*, welke alleen van ééne zijde kan worden aangevallen, en ligt in eene bekoorlijke landstreek. Zij heeft 4 voorsteden, eene hoofd- en 9 andere kerken, een vondelingshuis, 1200 huizen, en 10,335 inwoners, die vischerij, olijventeelt en eene haven hebben. In hare nabijheid vindt men fraaije landhuizen.

GAILLARD. (GABRIEL HENRY) Eene der veertigen van de Fransche akademie, lid van het instituut enz. werd in een klein dorp van het oude bisdom *Soissons* in 1726 geboren, en wijdde zich reeds vroeg aan de beoefening der letter-, inzonderheid der dichtkunde en welsprekendheid. Zijn vader, die niets aan zijne opvoeding spaarde, zond hem naar de universiteit te *Parijs*, en wilde hem tot eenen regtsgeleerde vormen; doch, geene neiging voor dit vak hebbende, legde hij zich geheel toe op het beoefenen van de groote schrijvers der oudheid, en was nog geen 20 jaar oud, toen hij zijne *Rhetorique Française*, ten gebruike van ongehuwde dames, in het licht gaf. Deze werd gevolgd door *l'Histoire de MARIA de Bourgogne*, welke hem in 1760 de deur voor de akademie der fraaije letteren opende. Ook waagde hij het, om aan THOMAS den uitgelooften prijs in het vak der welsprekendheid te betwisten, en slaagde hierin zoowel, dat hij dien met zijnen mededinger deelde. In 1771 tot de Fransche akademie toegelaten, schreef hij achtereenvolgende *l'Histoire de FRANÇOIS I*, die van CHARLEMAGNE, en *l'Histoire de la rivalité de la France et de l'Angleterre*; terwijl die *de la rivalité de la France et de l'Espagne* zijnen roem vermeerdeerde, waarop *le Dictionnaire historique de l'Encyclopédie méthodique* het zegel drukte. De omwenteling, die hem van zijne dierbaarste vrienden beroofde, noodzaakte hem, om de wijk naar *St. Firmin*, bij *Chantilly*, te nemen, waar hij in 1806, in den ouderdom van 80 jaar, stierf.

GAINSBOROUGH. Deze beroemde schilder was in zijn vak een der

der grootste genien. Hij werd in 1727, te *Sudbury*, in *Suffolk*, geboren, en stierf in het jaar 1788, in het 61ste zijns ouderdoms, te *Londen*. Reeds vroeg toonde hij eene bijzondere geschiktheid en neiging voor de schilderkunst. De Natuur was daartoe zijne leermeesteres, en de boschen van *Suffolk* waren zijne akademie. Na tusfchen zijn 10 en 12de jaar verscheiden landschapsstukjes op het doek gebragt te hebben, verliet hij zijne geboorteplaats en kwam te *Londen*, waar hij zich aan het portretfchilderen begaf, en na verloop van eenige jaren huwde. Naderhand verkoos hij *Bath* tot zijn verblijf, en fchilderde hier het portret van den tooneelfpeler *QUIN*, hetwelk altijd voor een zeldzaam meesterstuk zal gehouden worden, en waardoor hij zoo veel roem verwierf, dat hij in 1747 befloot naar *Londen* terug te keeren. Hier vervaardigde hij, onder anderen, de portretten der koninklijke familie, waaronder dat van Zijne Majesteit, ter volle lengte gefchilderd, verwonderlijk fchoon is. Zijne portretten ftaan in gelijke achting met de fchilderftukken van den beroemden Nederlandfchen fchilder *VAN DIJK*, en door zijne landschappen behaalde hij eenen lof, welke, tot dien tijd, aan geen en Engelschman te beurt viel. Doorgaans verfielde hij dezelve met een boeren jongen of meisje, waarvan er eenigen ongemeen fchoon zijn. Zijn *Schaapherders jongen*, *het Meisje en de Biggen*, *de vechtende Jongens en Honden*, met meer anderen van die foort, kenmerken hem inzonderheid als een groot meester; terwijl zijn landschap van den *Boschwachter in den storm*, wegens uitdrukking, karakter en fchoon koloriet, eene onbepaalde waarde bezit. Zijn genie helde het meest over tot het fchilderen van landschappen; hij kopieerde getrouw de Natuur, en zijne ftukken van dien aard komen nader aan de landschappen van *RUBBENS*, dan die van eenigen anderen meester. Kenners zeggen, echter, dat zijne boomen, voorgronden en beelden forfer zijn. De kleine zeeftukjes, die hij maakte, kunnen voor eene proef van zijn kunstvermogen dienen in het fchilderen van water, waarin niets dezelve in doorfchijnendheid en lucht kan overtreffen.

GAL. De Gal is een groenachtig geel, niet volkomen helder, kleverig, vocht, welks aard en eigenschappen echter, in onderscheiden dieren, en bij hetzelfde dier, in den verfchillenden ftaat van gezondheid en ziekte, zeer onderscheiden zijn kunnen. De osfengal, en die van vele andere zoogdieren en vogelen, is zeer bitter, en tevens eenigzins zoetachtig van fmaak, en heeft eenen vetachtigen reuk. De menfchengal is veel minder bitter, en heeft meer den reuk van wit van eijeren. De osfengal bevat, behalve eene zeer groote hoeveelheid water, eene zoetachtige, bittere ftof van eenen bijzonderen aard, *bitterhonig* (*gucromel*) genoemd, op het uiterlijk aanzien wel wat naar terpentijn gelijkende, maar walgelijk van reuk; voorts eene groene hars, of harsachtige zelfftandigheid, welke ook bitter is, eene gele kleurstof, soda, en eenige zouten. Meestal is zij met een weinig flijm, uit de galblaas en galbuizen, vermengd. De menfchen-

schengal bevat geen bitterhonig, en minder hars. Zij verschilt, voor het overige, zeer, en kan, in ziekten, eene zoo scherpe hoedanigheid aannemen, dat zij als een vergif werkt.

Dit vocht wordt, in de lever, afgescheiden, en in de lever-galbuis uitgestort, van waar het, door eene andere buis, naar de galblaas gevoerd wordt; zijnde een vliezige zak, aan de onderzijde van de lever en in de nabijheid der maag gelegen. Hier wordt de gal van een groot gedeelte harer waterdeelen beroofd, dikker en sterker. Soms wordt zij ook wel al te dik, en scheiden zich de min oplosbare deelen af, welke dan *galsteenen* vormen, die de galblaas en overige galwegen, in eene ongeloofelijke menigte, vervullen kunnen. Zij onderscheiden zich van de steenen in de pisblaas, onder anderen, door dat zij zeer brandbaar zijn, en ook door onderscheiden geestrijke vochten opgelost worden. Hun ontstaan wordt door sommige ziekten der lever zeer bevorderd. Uit de galblaas vloeit de gal, door dezelfde buis, terug naar de gemeene galbuis, welke in den twaalfvingerigen darm uitkomt. Dit geschiedt niet altijd, maar in het bijzonder, wanneer de maag met spijsen is opgevuld, waardoor de galblaas gedrukt en de galbuizen geprikkeld worden. In den straks-gemelden darm gekomen, vermengt zich de gal met de uit de maag daarheen gevoerde, half verteerde, spijsen. Bij deze vermenging ondergaan beide eene aanmerkelijke verandering: het onnuttige wordt afgescheiden en vermengd met het harsachtig gedeelte en de kleurstof der Gal, waardoor de ingewanden geprikkeld, derzelver werking op het verteerde voedsel, en de voortstuwing der drekstoffen bevorderd worden. Het overige gedeelte van de Gal, met de chijl vereenigd, deelt aan dezelve hare eigen, dierlijke natuur mede.

Daar de Gal de eigenschap heeft, om het vet op te lossen, bedient men er zich van, om de wol te zuiveren. De osfengal dient ook tot geneesmiddel.

GALATEA. Eene zeenimf, dochter van NEREUS en DORIS, door den cycloop POLYPHEMUS bemind, die haren lieveling ACIS, uit minnenijd, met eenen rotsklomp verpletterde.

GALATIE. Een landfchap van *Klein-Azië*, grenzende ten Oosten aan *Cappadocië*, ten zuiden aan *Pamphilië*, ten Westen aan *Bithynië*, en ten Noorden aan den *Pontus Euxinus*. Het ontleende zijnen naam van de *Gallen*, welke onder BRENNUS, na *Italië* en een gedeelte van *Griekenland* te hebben afgeloopen, hier zich vestigden, niet zonder bijstand van uitgewekene *Grieken*, waarvan het ook *Gallo Graecia* heette. Het is aan deze *Galaten*, aan welke PAULUS zijnen brief schreef.

GALE, (*Punto de Gale*) landpunt, met eene vesting en stad, weleer eene der bloeiendste steden van *Ceylon*, met eene goede haven, die een aantal schepen bevatten kan. De inwoners drijven visfcherij en handel met arak, olij, peper, katoen enz. In 1609, werd zij door de *Hollanders* op de *Portugeezen* veroverd, doch behoort thans weder aan de Engelschen.

GA-

GALEN. (JAN VAN) Een onzer beroemdste zeehelden, uit een goed geslacht gesproten, doch van middelen schaarsch bedeed. Hij klom van bootsgezel tragsgewijze op tot kapitein ter zee, en eindelijk tot kommandant van een eskader, en leverde als zoodanig in het jaar 1652, in het gezigt van *Livorno*, den vermaarden zeeslag tegen de *Engelschen*, waarin hij zich met roem overdekte en de zege behaalde; doch tevens eene wond bekwam, waaraan hij den 23sten van Lentem. 1653 te *Livorno* stierf. Zijn lijk werd naar *Amsterdam* gevoerd, en aldaar met vele staatlie in de Nieuwe kerk begraven, alwaar de staten van *Holland*, ter zijner gedachtenis, eene tombe deden oprigten, waarop zijne beelden, liggende in volle wapenrusting op het bed van eer, in wit marmer is uitgehouwen.

GALENUS. (CLAUDIUS) Een beroemd Grieksch geneesheer, in het jaar 113 onzer tijdrekening te *Pergamus* in *Klein-Azië* geboren. Hij genoot eene zeer goede opvoeding, ondernam verscheidene geleerde reizen, en bezocht onder anderen *Lycië*, *Palestina* en *Alexandrië*, waar toen nog het middelpunt der geleerde wereld was. Inzonderheid legde hij zich op de ontleedkunde toe, en keerde, 24 jaar oud zijnde, naar zijn vaderland terug, waar hij eene openlijke aanstelling ontving; doch hetwelk hij in zijn 32ste jaar, uit hoofde van een ontstaan oproer, weder verliet. Hij begaf zich naar *Rome*, waar hij ongemeenen roem behaalde; doch ook den nijd der overige geneesheeren daardoor zoo zeer gaande maakte, dat hij eindelijk zijne ontleedkundige lesfen moest staken, en naar *Griekenland* terug keeren, op hetzelfde tijdstip, dat in *Rome* eene aanstekende ziekte heerchte. Hij doorreisde weder verscheiden landen, om merkwaardige voortbrengfels der Natuur, alsmede geneesmiddelen, op de plaats zelve te onderzoeken, en werd ten laatste door de keizers *Marcus Aurelius*, en *Lucius Verus*, naar *Aquileja* beroepen, waar hij, na zijne komst, den *Theriak* (zeker tegenvergif) bereidde. Daar zich echter de pest in de nabijheid openbaarde, ging hij weder naar *Rome*, om den jongen *Commodus* als lijfarts te dienen. Wanneer, en of, hij weder naar zijn vaderland terug gekeerd zij, is, even als de tijd zijns doods, onzeker; doch hij leefde nog onder *Septimus Severus*.

GALENUS bezat als geneesheer en wijsgeer groote verdiensten, inzonderheid door de ondervindelijke ziektekunde meerder op te helderen, en den grondslag tot eene juistere kennis van de gewaarwordingen en dierlijke verrigtingen des ligchaams te leggen. Men kan hem met regt den uitvinder der geneeskunde noemen; hebbende hij haar het eerst tot een zamenhangend stelsel gebragt. Van zijne talrijke schriften, die van zijne uitgebreide kunde getuigen, bezitten wij slechts een gedeelte, vermits vele, bij het verbranden van zijn huis te *Rome*, door de vlam verteerd zijn.

GALERIJ. Is in de bouwkunst een smal, doch lang vertrek, hetwelk ten minste 3, en op zijn hoogst 40 maal langer dan breed

is, en daardoor van eene zaal verschilt. Soms tijds noemt men in groote gebouwen zoodanig den gang, waardoor of twee gebouwen aan elkander gehecht, of de deelen van een gebouw zoodanig met elkander verbonden worden, dat men door deze Galerij in ieder vertrek kan komen, zonder iemand te hinderen, die zich in een ander bevindt. Over het algemeen, echter, verstaat men door Galerij eene verzameling van schilderstukken, en andere werken der beeldende kunst; doch geeft men dien naam gewoonlijk alleen aan de kunstverzamelingen van vorsten; wordende die van partikuliere personen *kabinetten* genoemd. De beroemdste van alle galerijen is de *Florentijnsche*, waarvan GORI in zijn *Museum Florentinum* eene beschrijving gegeven heeft, en die door COSMUS II werd aangelegd. Onder het bewind van den keizer NAPOLEON moest deze Galerij, benevens die van het paleis *Pitty*, te *Rome*, voor die van *Parijs* onderdoen, welke echter federt de laatste omwenteling, door het terug vorderen der uit andere landen vervoerde kunststukken, veel van hare waarde verloren heeft. In *Duitschland* telt men onder de meest beroemde Galerijen die van *Dresden*, *Weenen*, *Dusseldorp*, *Munchen* en *Sansfouci*. Alle hebben de haar door *Frankrijk* ontfroefde kunststukken, meestal, terug ontvangen.

Nog verstaat men door het woord Galerij eene reeks van schilderijen van eenen enkelen kunstenaar, welke over één onderwerp loopen, en in evenredige verdeelingen op den muur geschilderd zijn; zoo als de beroemde Galerij van RUBBENS, in het paleis *Luxemburg* te *Parijs*, die de geschiedenis van MARIA DE MEDICIS vertoont, waarvan men meent dat de afzonderlijke teekeningen in een kabinet te *Utrecht* berusten.

Wanneer men overweegt, dat zoodanige Galerijen, indien zij stukken van groote meesters uit de onderscheidene scholen en tijdvakken bevatten, den kunstenaar menigvuldige gelegenheid aanbieden, om het goede van elke school en van iederen meester te leeren kennen, en hem van zelve noodzaken, om den oorsprong, den voortgang en het dalen der kunst op te merken, en over den stijl, de manier en behandeling des kunstenaars, na te denken, dan zijn dezelve, ongetwijfeld, van een uitgestrekt nut; doch ook dit kunnen zij alleen worden, wanneer de zich vormende kunstenaar haar naar eisch, ter zijner volmaking, weet te bezigen, en zich niet enkel met het vervaardigen van kopijen, waardoor het talent verloren gaat, tevreden houdt.

GALILEA. Zoo noemde men, ten tijde van onzen Zaligmaker, de Noordelijke provincie van *Palestina*, die ten Oosten door de rivier den *Jordaan*, ten Zuiden door *Samaria*, ten Westen door de *Middellandsche zee*, ten Noorden door *Syrie* en den berg *Libanon* bepaald, en meestal door arme, ongeoeffende vischERS bewoond werd. Dit kleine landschap verwekt, als de wieg van het Christendom, eene algemeene belangstelling. Overal ontmoet men in hetzelfde plaatsen, welke door merkwaardige tooneelen uit 's Heilands leven geheiligd zijn. Hier lag *Nazareth*, waar Jezus werd opgevoed; hier stroomde

de de *Jordaan*, aan wier oevers hij zijn leeraarsambt aanvaardde, en zijne discipelen verzamelde; hier vond men *Cana*, waar hij zijn eerste wonderwerk verrichtte; *Capernaum*, aan het meer *Tiberias*, en *Naïn*, waar hij den jongeling uit den dood opwekte; hier lag de heuvel, waarop hij zijne uitmuntende bergleerrede hield, en de berg *Tabor*, waar zijne discipelen hem in zijne heerlijkheid aanschouwden: met één woord, *Galilea* was het tooneel der meeste daden en wonderen, welke door den Zaligmaker verricht werden. De bewoners dezes landschaps werden door die van *Judea*, uit hoofde hunner geringe beschaving en eenvoudige zeden, veracht; en van hier, dat de Christenen, in den beginne, omdat hun godsdienst voornamelijk in *Galilea* ontstaan was, spottender wijze, *Galileers* genoemd werden. Thans zucht *Galilea*, met de overige provincien van *Palestina*, als een gedeelte van het stadhouderschap *Damaskus*, in *Syrië*, of *Spristan*, uitmakende, onder den ijzeren scepter der Turkische opperheerschappij: *Beduinen* en rooverbenden zwerven in zijne verwoeste dalen rond, en slechts weinige der hier voor genoemde plaatsen worden nog door hard onderdrukte Christenen bewoond.

GALILEI. (GALILEO) Een zeer beroemd wis- en sterrenkundige, die van 1564 tot 1642 leefde, en verscheidene belangrijke ontdekkingsdeed, waardoor hij zich eenen onsterfelijken roem verwierf. Naauwelijks 19 jaar oud, bragt hem het ginds en weder bewegen eener lamp, aan het gewelf in de Domkerk te *Pisa* hangende, op de wetten van beweging des slingers, welke hij het eerst bepaalde, en tot het meten van den tijd bezigde; schoon hij nog slechts een zeer onvolkomen denkbeeld van deszelfs aanwending had, welke eerst later door zijnen zoon *VINCENZO*, en inzonderheid door *HUIGENS*, die als de wezenlijke uitvinder der slinger-uurwerken kan beschouwd worden, tot meerder volkomenheid gebragt werd. In 1586 gaf het beoefenen van *ARCHIMEDES* hem aanleiding tot het uitvinden van eene schaal, of een werktuig, voor de waterweeg-kunde, en, drie jaar later werd hij tot hoogleeraar in de wiskunde te *Pisa* beroepen.

In weerwil van de hardste vervolgingen, verdedigde hij de regten der Natuur tegen eene verkeerde wijsbegeerte, en toonde door openlijke proeven, welke hij op den toren der Domkerk nam, dat de zwaarte op de snelheid van vallende lichamen geenen invloed heeft, waardoor hij de aanhangers van het stelsel van *ARISTOTELES* zoo zeer tegen zich in het harnas joeg, dat hij, na verloop van 2 jaar, zijn hoogleeraar-ambt moest nederleggen. In 1592 werd hem de leerstoel in de wiskunde te *Padua* opgedragen, waar hij zoo veel toejuiching vond, dat uit alle oorden van *Europa* toehoorders derwaarts vloeiden, onder welke zich zelfs de groote *GUSTAVUS ADOLFUS* bevond. Hij hield zijne voorlezingen in de Italiaansche taal, en had den roem, van haar het eerst voor die wijsbegeerte gevormd te hebben.

Hoogst belangrijk zijn de wiskundige waarheden, welke hij sedert het jaar 1602 ontdekte, b. v. dat de ruimten, waarin zich een

vallend ligchaam, in effen tijd-deelen, beweegt, naar de oneffen getallen toenemen. Of hij de uitvinder van den Thermometer geweest zij, valt moeilijk te bepalen; mogelijk heeft hij dien doelmatiger ingerigt. Gewigtiger is de uitvinding der verkiijkers en mikroskopen, en zeer belangrijk zijn de ontdekkingen, welke hij met den teleskoop gedaan heeft. Hij bevond, dat de maan, gelijk de aarde, eene oneffen oppervlakte heeft, en leerde de hoogte harer bergen door derzelve schaduw meten; zag het heer der vaste sterren tot in het on-eindige vermeerderd, en telde, alleen in het sterrenbeeld *de Orion*, 500 nieuwe sterren; terwijl hij in het zevengesternte, waarin het bloote oog slechts 6 of 7 kan onderscheiden, haar getal tot 36 vermeerderd zag. Het merkwaardigste, echter, was zijne ontdekking van de trawanten van JUPITER, op den 7den van Louwm. 1610: ook het aanwezen van den ring van SATURNUS werd door hem waargenomen; doch zonder dat hij van deszelfs gedaante een juist denkbeeld had. De zonne-vlekken ontdekte hij iets later, en maakte uit hare gemeenschappelijke beweging van het Oosten naar het Westen op, dat het ligchaam der zon binnen zekeren tijd omwentelde, en hare as naar de oppervlakte van de baan der aarde helde.

Intusschen werd de naam van GALILEI zoo beroemd, dat de groot-hertog COSMUS II hem, in het genoemde jaar, als eersten hoogleeraar in de wiskunde naar *Pisa* beriep, zonder dat hij verplicht was, om aldaar te wonen; gelijk hij zich dan ook gedeeltelijk te *Florence*, en gedeeltelijk op het buitengoed zijns vriends SALVIATI ophield, waar hij, door de afwisselende lichtgedaanten van VENUS en MARS, aan het copernicaansch stelsel de volkomenste zegepraal verschaft; wordende de beweging dezer planeten om de zon, en hare verlichting door dezelve, hierdoor buiten alle twijfel gesteld. Kort daarna bepaalde hij zijne oplettenheid tot het drijven en zinken der vaste lichamen, en gaf hierover een belangrijk werk in het licht, waarin hij, gelijk in al zijne overige schriften, de zaden van vele nieuwe leeringen strooide, welke in later tijd eerst tot rijpheid gekomen zijn; terwijl in 1618 de verschijning van drie kometen hem aanleiding gaven, om zijnen vrienden algemeene waarnemingen omtrent deze lichamen mede te deelen.

Omtrent dezen tijd arbeidde GALILEI aan zijn meest beroemde werk: *Gesprekken over het Ptolomeische en Copernicaansche wereldstelsel*, hetwelk na bekomen verlof, zoo te *Rome* als te *Florence*, in 1632 door hem werd uitgegeven onder den titel van: *Dialogo di GALILIO GALILEI dove ne' congressi di quattro giornate si discorre de' due massimi sistemi Tolemaico e Copernicano*. Naauwelijks was hetzelfde, echter, in het licht verschenen, of hij werd door de voorstanders van ARISTOTELES, doch op het hevigst door SCIPIONE CHIARAMONTI, hoogleeraar in de wijsbegeerte te *Pisa*, aangevallen, en wist men het door den invloed der Jezuïten zoo ver te brengen, dat zijn genoemde werk in eene vergadering van kardinalen, munniken en wiskunsten-
naars,

GALJOENEN. — GALLICAANSCH KERK. 117

naars, allen gezworen vijanden van GALILEI, onderzocht, als hoogst-gevaarlijk veroordeeld; ja, hij zelf voor het gerechtshof van Inquisitie te Rome gedagvaard, en door hetzelfde, tot eeuwige schande van het Roomsche hof, verwezen werd, om de groote waarheden, welke hij geleeraard en betoogd had, voor den Oorsprong van alle waarheid, op zijne knien, met de hand op het Evangelie, in tegenwoordigheid van domme munniken, op den 23sten van Zomermaand 1633, te herroepen. Hierop werd hem zijn, door 7 kardinalen ondertee-kend, vonnis voorgelezen, waarbij hij voor eenen onbepaalden tijd tot den kerker der Inquisitie, en tot wekelijksche boetdoeningen, gedurende 3 jaar veroordeeld, zijn genoemde werk verboden, en strijdig met den Bijbel verklaard werd; doch veranderde men naderhand zijne gevangenis in eene opsluiting in het bisschoppelijk paleis te *Siena*, en kort daarna in het klooster *Arcetri*, niet ver van *Florence*. Hier besteedde hij zijne laatste jaren voornamelijk aan de beoefening der werktuigkunde, en vervaardigde twee belangrijke werken over de wetten der beweging, welke den grondslag der tegenwoordige natuur- en sterrekunde uitmaken. Hij werd eindelijk geheel blind, en stierf in Louwm. 1642 in den ouderdom van 78 jaar. Zijn stoffelijk deel werd in de kerk *St. Croce* te *Florence* bijgezet, waar in 1707, naast het gedenkteeken van MICHAEL ANGELO, een prachtig praalgraf voor hem werd opgericht.

GALJOENEN. Waren voorheen, bij de *Spanjaarden* en *Portugeezen*, zekere oorlogschepen van een bijzonder maakfel, met 3 of 4 verdedken boven elkander; doch die niet meer in gebruik zijn. Tegenwoordig noemt men die schepen Galjoenen, waarmede de *Spanjaarden* de schatten uit *Peru* en *Terra-firma* vervoeren; wordende de daar bij belanghebbende kooplieden *Galjoenisten* geheeten.

GALJOOT. Eene kleine soort van gallijen, veel tot adviesjagten gebruikt wordende, omdat zij snel zeilen. Men bedient er zich veel van in *Holland*, en doet met dezelve groote reizen, zelfs naar de *Indië*. Zij hebben 16 of 20 roeibanken aan elke zijde, zijn van masten voorzien, en voeren eenige kleine stukken geschut. — Eene *Bombardeer-Galjoot* is een plat vaartuig zonder verdek. Men gebruikt dezelve tot het voeren van mortieren, die men onder in het ruim plaatst.

GALLI. Waren, bij de oude *Romeinen*, priesters van CYBELE. Zij werden in hunne jeugd ontmand, en ontvingen hunnen naam van de rivier *Gallus*, in *Phrygië*.

GALLICAANSCH KERK. Is de Latijnsche benaming, waaronder men de Katholieke kerk van *Frankrijk* verstaat, welke zich altijd daarin van de overige heeft onderscheiden, dat zij zich minder afhankelijk van den pauselijken stoel beschouwde. De eerste grond tot hare meerdere vrijheid werd door de *Pragmatieke sanctie*, in 1438, gelegd, en de daarbij tusschen den paus en den koning, gemaakte bepalingen werden door de *quatuor Propositiones Cleri galli-*

cani, van het jaar 1681, bekrachtigd en uitgebreid, waarbij bepaald werd, dat de stedehouder van CHRISTUS wel in geestelijke, maar niet in wereldlijke, zaken magt en gezag van God verleend zij; doch dat ook deze magt door de kerkelijke wetten en algemeene kerkvergaderingen bepaald en gematigd, en de uitspraak van den paus niet voor onverbeterlijk (*inreformabile*) konde verklaard worden, zonder dat de kerk er mede overeenstemde; en het waren deze grondbeginsels, waarop de Fransche keizer, in zijne oneenigheden met den pauselijken stoel, zich meermalen beroepen heeft. In de leer en gebruiken, echter, onderscheidt zich de Gallicaansche kerk niet van die, welke in de geheele uitgestrektheid der Katholieke kerk zijn ingevoerd.

Tot op den tijd der omwenteling onderscheidde zich de Gallicaansche kerk door een aantal groote geleerden en kanselredenaars, als: BOSSUET, BOURDALOUE, MASSILLON, FENELON en FLECHIER. De omwenteling wierp de kerkelijke inrigting in *Frankrijk* omver; beroofde de geestelijkheid van hare goederen en inkomsten, en vernietigde hare scholen en seminariën. NAPOLEON, toen eerste consul van *Frankrijk*, herstelde wel het kerkelijk bestuur door het *concordaat* met Pius VII; doch, de daarbij gemaakte bepalingen omtrent de kerkelijke magt, de karige bezoldiging der geestelijkheid, de slechte staat der kweekscholen, en de later gerezen twist tusschen den keizer en den paus, lieten de kerk en geestelijkheid steeds in eenen zeer ongunstigen toestand, totdat, na de terugkeering der BOURBONS, in 1816, aanzienlijke sommen tot herstel van den godsdienst, en eene betere bezoldiging der geestelijkheid bepaald, er inrigtingen gemaakt werden, om de kweekscholen enz. eenen nieuwen bloei te verschaffen. Ondertusschen heeft de Fransche geestelijkheid haren ouden roem van geleerdheid en welsprekendheid nog niet weder kunnen bereiken; ofschoon verscheiden uitstekende mannen, zoo als GREGOIRE en de kardinaal MAURY, die als een der voortreffelijkste kanselredenaars kan beschouwd worden, en in 1810 een lezenswaardig werk over de kanselwelsprekendheid heeft uitgegeven, de godgeleerde letterkunde verrijkt hebben.

GALLICIE en LODOMIRIE. Dit nieuwe koninkrijk, hetwelk rân *Oostenrijk* behoort, grenst ten W. aan Oostenrijksch *Silezië*, ten N. en O. aan het koninkrijk *Polen*, en ten Z. aan *Hongarije*, bevat thans, volgens de jongste bepalingen tusschen *Rusland* en *Oostenrijk*, eene uitgestrektheid van 1514 vierkante mijlen, met 3,645,000 bewoners, onder welke zich meer dan $1\frac{1}{2}$ millioen Joden bevindt. De regering des lands wordt te *Wenen* door de Gallische hofkanselarij bezorgd; doch bevindt zich de zetel des landsbestuurs te *Lemberg*. Het wordt door het Karpatisch gebergte van *Hongarije* gescheiden, van hetwelk onderscheidene takken het land doorsnijden, terwijl het land door den *Weichsel* (met de *Biala*, de *Dunajec*, *Sau*, *Bog*, *Wirp* enz.) de *Dniester* (met de *Podhorze*, de *Pruth*, *Bistritz* enz.) en verscheidene meren en beken beïpoeld wordt. De lucht is er in het Zuiden, uit hoofde van het *Karpatisch* gebergte, ruw en koud, doch in het Noorden gematigd. Tot de voort-

voortbrengfelen behooren aanzienlijke zoutwerken, veel vee, wol, was, honig, wildbraad, graan, ooft, tabak, hout, ook marmer, albast, agaath en andere edele en mindere foort van fteenen, alsmede fpiesglas, ijzer, lood, koper, en zwavelbronnen. De kunstvoortbrengfels des lands zijn nog van weinig belang; doch heeft men hout, ijzer, koper, tabaks-, linnen-, laken-fabrieken en glasblazerijen. — De heerschende godsdienst is de Katholijke; men vindt hier echter vele vereenigde en niet vereenigde *Grieken* en *Armeniers*, die alle hunne eigen bifchoppen hebben. De belangen der Lutherfchen, die hier nog *Disfidenten* genoemd worden, worden door den Super-Intendent van *Lemberg* waargenomen. Onder de geleerde inrigtingen behoort de univerfiteit aldaar, het *Lyceum* te *Zamosk*, 6 kweekfcholen in de voornaamfte fteden des lands, 18 districts en 2624 lagere fcholen door hetzelfde alom verfpreid.

GALLICISMUS. Eene manier van uitspraak, inzonderheid naar den tongval van het Fransch, en ftrijdende tegen den regel der fpraak-kunst en andere talen.

GALLILIE, GALLIA. Was het land der *Galliers*, hetwelk zich, ten tijde der *Romeinen*, van de *Pyreneën*, naar de zijde van *Duitschland*, tot aan den *Rijn*; doch naar den kant van *Italië*, over de *Alpen* tot aan de *Adriatifche zee*, uitftrekte. Het werd verdeeld in *Gallie* aan deze zijde der *Alpen* (namelijk van *Italië* af) of *Gallia Cisalpina*, en in *Gallie* aan gene zijde der *Alpen*, of *Transalpina*, *Gallie* aan deze zijde der *Alpen* ftrekte zich uit van de *Alpen* tot aan de *Adriatifche zee*, en bevatte dus alle landen van *Oppe-Italië*, en wordt van de aanneming der Romeinfche *Toga*, ook wel *Gallia Togata* genoemd. Het werd verdeeld in *Ligurie*, het gebied van *Genua* en *Lucca* en een gedeelte van *Piemont* in *Gallia transpadana* en *Gallia cispadana*, dat is: *Gallie* aan gene en deze zijde de *Po*. — *Gallie* aan gene zijde der *Alpen* (ook *Gallia comata* genoemd, omdat deszelfs bewoners hun haar (*come*) lieten groeijen, en ook wel *Gallia braccata* geheeten, omdat deszelfs zuidelijke ingezetenen koufen (*braccæ*) droegen, hetwelk bij de *Romeinen* in geen gebruik was, werd ten Westen door de *Pyreneën*, ten Oosten door den *Rijn*, ten Noorden door de *Atlantifche zee* en ten Zuiden door de *Middellandsche zee* bepaald, en bevattede dus het eigenlijke *Frankrijk*, de *Nederlanden*, *Helvetië*, den linker *Rijn*-oever en *Holland*. *FABIUS*, het gedeelte van *Gallie* aan gene zijde der *Alpen*, hetwelk ten Noorden van de *Middellandsche zee*, naar den kant der *Pyreneën*, ligt, veroverd hebbende, ontving hetzelfde, als het eerfte Romeinfche landfchap zijnde, bij uittek den naam van *Provincia*, waaruit, in later tijd, *Provence* geworden is, en had de *Alpen*, de *Sevennes* en de *Rhone* tot grenzen. Toen nu *CAESAR* het *Transalpinifche Gallie* hierop veroverde, was dit, met uitfluiting van *Provincia*, in 3 deelen verdeeld, als in *Aquitanie*, loopende van de *Pyreneën* tot aan de *Garonne*; *Gallia Celtica*, zich van daar tot aan de

de *Marne* uitstreckende, en *Belgica*, in het noordelijke des lands zich tot aan den *Rijn* uitbreidende. Keizer AUGUSTUS, echter, gaf aan *Gallie* eene andere aardrijkskundige verdeeling, volgens welke: 1. *Aquitanie*, om dit gedeelte meer evenredig met het overige te maken, tot aan de *Loire* vergroot werd. 2. *Belgica*, alles bevattende, wat tusschen de *Seine*, *Saone*, *Rhone*, den *Rijn* en den noordelijken *Oceaan* gelegen was. 3. *Gallia Lugdunensis*, of *Celtica*, het nog overige gedeelte van het land der *Kelten*, met alles, wat tusschen de *Seine*, *Saone* en *Loire* ligt, tot ten Zuiden van de *Sevennes* en de *Rhone*, inhield, en eindelijk *Gallia Narbonensis* de voormalige provincie van *Romana*, bevatte.

GALLIENUS. (PUBL. LICINIUS) Zoon van den keizer VALERIANUS, met wien hij, eenen tijd lang, gemeenschappelijk regeerde. Nadat zijn vader door den Perzischen koning SAPOR gevangen genomen was, bekwam hij de heerschappij alleen; doch zoo roemrijk hij zich te voren gedragen had, zoo schandelijk gaf hij zich thans aan verwijfdheid en wellust over, en gaf daardoor het rijk ten prooi aan woeste volken. Wingewest bij wingewest liet hij zich ongestoord ontnemen: maar toen eindelijk twee zijner veldheeren zich tot keizers hadden opgeworpen, wreekte hij zich op eene gruwelijke wijze op allen, die hij meende van zijne tegenpartij te zijn, en ontzag jeugd noch kunne. CLAUDIUS, veldheer van het leger in *Dacië*, deed hem in het eind zijne gruwelen boeten, en doortak hem te *Milaan*.

GALLIMATHIAS. Door dit woord verstaat men zoo veel als onzin, verwarde gesprekken enz. Deze uitdrukking wordt opgegeven, als van eenen Franschen landman, MATHIAS geheeten, afkomstig te zijn, die over eenen haan, in het Latijn *Gallus*, een proces voerde. Zijn pleitbezorger, die voor de regtbank, volgens toenmalig gebruik, in het Latijn sprak, bediende zich dikwijls van de woorden: *Gallus Mathiae*, de haan van MATHIAS; doch versprak zich ettelijke malen, en zeide *Galli Mathias*, de haan MATHIAS. Vermits dit nu geenen verstaanbaren zin gaf, zoo noemde men sedert elken onzin een *Gallimathias*.

GALLOMANIE. Zoo noemt men de overdreven zucht voor alles, wat Fransch is; even als men de vooringenomenheid met alles wat Engelsch is, *Anglomanie* heet.

GALON. Eene Engelsche holle maat, voor drooge en natte waren, houdende 4 mingelen, die echter, en gevolgelijk de Galon zelf, verschillende zijn, volgens de zaken, die er mede gemeten worden: b. v. de Galon voor wijn bevat 231 vierkante duimen, en houdt 8 pond, ieder van 16 once zuiver water; de Galon voor bier en *ale* 282 vaste of *solide* duimen, en 10 pond $3\frac{1}{4}$ once *Aver du Poids* aan water, en de Galon voor meel, koren, enz. 272 vierkante duimen en 9 pond 13 once zuiver water.

GALMEIJ. Is een steenachtig zink-erts van eene gele, grijze, bruine, of witachtige kleur, die tamelijk vast en hard is; doch,
te-

tegen staal geene vonken van zich geeft. De bestanddeelen der Galmeij zijn zink-kalk, leem en ijzer, somtijds ook nog kalkaarde en lood. Zij wordt inzonderheid tot het bereiden van geel koper, en in de geneeskunst, uit hoofde van hare opdroogende, zamentrekkende en heelende kracht, als een poeijer gereed gemaakt, op uitwendige wonden, en ook als zalf, bij oog-ontstekingen, gebruikt. Voor het overige wordt de Galmeij zoowel in *Duitschland*, inzonderheid bij *Goslar*, *Aken*, en over het algemeen in *Westphalen*, als in *Spanje*, *Engeland*, *Boheme*, *Polen*, en voornamelijk in het hertogdom *Limburg*, overvloedig gevonden.

GALVANI. (ALOYSIUS) Werd in 1737 te *Bologne* geboren, en beoefende, met een goed gevolg, de geneeskunde. Een door hem uitgegeven stukje over de watervaten der vogelen, zoo veel te belangrijker, omdat deze dieren geene waterblaas hebben, deed hem besluiten, de geheele *Physiologie* der vogelen te bearbeiten; doch hij bepaalde zich slechts tot een onderzoek der gehoor-werktuigen, welke bij hen zoo teeder gemaakt zijn. De ontdekking van een gehoor-kanaal en eene beenachtige holigheid deed hem meer andere verschijnsels opmerken, die eenen nieuwen tak van geneeskundige natuur-kennis uitmaken, en door de geleerden, naar haren uitvinder, *Galvanismus* genoemd worden (*zie het volgende artikel*). Op eene reis naar *Sinigaglia* en *Rimini* was hij zoo gelukkig, om de aan den krampvisch (*Torpedo*) eigene elektriciteit waar te nemen, en schreef hierover eene geleerde verhandeling. Hij stierf in Wint. 1798, wanneer kort daarna te *Rome* een gedenkpenning met zijne beeldtenis geflagen werd. — Zijn neef CAMILLO GALVANI heeft een uittreksel uit de *Natuurlijke Historie* van BUFFON, en tevens een werkje over den Bologneschen Phosphorussteen, geschreven.

GALVANISMUS. Men noemt dus de elektriciteit, door de onderlinge aanraking van verschillende lichamen, inzonderheid van goede geleiders opgewekt. Het was reeds sedert lang bekend, dat men door de aanraking alleen, zonder wrijving, eene, hoewel zeer zwakke, elektrieke werking kan te weeg brengen; maar eene ontdekking van GALVANI, hoogleeraar in de natuurkunde te *Bologne*, gaf aanleiding, om dit verschijnsel, in al deszelfs omvang, te leeren kennen. De schrijvers komen, ondertuschen, niet overeen in het verhaal der omstandigheden van deze ontdekking, en ziet hier, wat men daaromtrent, uit de berigten van GALVANI zelve, kan opmaken. Deze natuurkundige was sedert lang bezig met den invloed der elektriciteit, op het dierlijk ligchaam, te onderzoeken, en gebruikte daartoe, onder anderen, kikvorfchen, waarvan de achterbouten zoodanig bereid waren, dat de voornaamste zenuwen bloot lagen; terwijl zij aan een stuk van de ruggestreng hingen, door hetwelk een koperen haakje gestoken was. Toevallig hing hij eenige, aldus bereide, kikvorfchen aan een ijzeren traliwerk, en was nu niet weinig verwonderd, in de opgehangen pooten allerlei bewegingen en hevige trekkingen te be-

merken. Hij besloot hieruit, dat, tot het te weeg brengen dier verschijnselen, de werking der gewone elektriciteit niet noodig is, maar dat men het zenuw- en spiergestel als eene Leidse flesch, of kleine elektrische batterij, moest aanmerken, welke door een geleider ontladen wordt. Hij zag zelfs naderhand, dat daartoe geen metaal noodig was, maar de trekkingen somtijds plaats hadden, wanneer men den hoofdstam der zenuw met de ontbloote spier, waarin zijne takken zich verspreiden, in onmiddellijke aanraking bragt. Hij gaf daarom aan dit verschijnsel den naam van *dierlijke Elektriciteit*.

De hoogleeraar VOLTA, reeds door vele ontdekkingen en uitvindingen, het leerstuk der elektriciteit betreffende, beroemd, herhaalde ook deze proeven van GALVANI; doch trok daaruit een gansch ander besluit. Hij bevond, dat deze bewegingen, vooral door de aanraking van twee verschillende metalen, plaats hadden; dat men ook, zonder eenige dierlijke deelen, in zoodanige metaalplaatjes, door onderlinge aanraking, elektriciteit konde opwekken, en dat men den kikkervorsch hier alleen als eenen vochtigen geleider moest beschouwen. Daar ondertuschen de dus opgewekte elektriciteit zeer flauw is, dacht hij op middelen, om deze opwekking te versterken. Hij bediende zich daartoe eerst van porseleinen of glazen bekertjes, waarin gebogen platen van zilver of koper en zink zoodanig hingen, dat in elk bekertje de twee metalen met elkander in aanraking kwamen, terwijl de eerste koperen of zilveren plaat met de laatste van zink door twee metalen geleidraden vereenigd werd. De elektriciteit, in elk bekertje bij de aanraking der metalen, vrij geworden, plant zich door het vocht, in de bekertjes aanwezig, tot het volgend metaal voort, en deze herhaalde voortplanting veroorzaakt eene aanmerkelijke ophooping aan het laatste plaatje, hetwelk, met het eerste in verband gebragt zijnde, eene zoo veel te sterkere ontlading veroorzaakt als het aantal plaatjes en bekertjes grooter is. Daar echter deze beker-toestel zeer omslagtig is, kwam VOLTA op de gedachte, om de op elkander gestapelde plaatjes te verbinden, door vochtig gemaakt laken of karton, en hieruit ontstond de zoogenoemde *Galvanische kolom*, welke, met meer regt, elektrische kolom van VOLTA genoemd wordt. Dezelve bestaat uit ronde of vierkante platen van zilver of koper en zink, zoodanig op een gestapeld, dat men beneden eene zilveren of koperen plaat legt, daarop eene van zink, en op deze een lap laken of stuk karton, behoorlijk met eene oplossing van zoutzure *soda* of *ammonia* (keukenzout, of *sal-ammoniak*) bevochtigd. Daarop legt men weer zilver, of koper, en dan zink, plaatsende tuschen elk paar platen het bevochtigd laken of karton. De elektrische werking van zulk eene kolom is sterker, naar mate van het aantal der paren platen en derzelver oppervlakte. Hierbij heeft echter een opmerkelijk verschil plaats. Vermeedert men alleen de grootte, zoo is de werking op een oogenblik heviger; vermeedert men daarentegen alleen het aantal platen, zoo is zij voor ieder oogen-

genblik, wel zwakker, doch daarentegen aanhoudender. De eerste zamenstelling is voordeliger voor de werking op onze zintuigen, den schok, het lichten, zoo ook voor het smelten der metalen; de tweede bevordert inzonderheid de scheikundige ontbinding en zamenstelling.

Bij elke kolom van VOLTA vindt men de eerste, of onderste koperen plaat altijd ontkennend, of barschtig, de bovenste of laatste zinkplaat stellig, of glasachtig geëlektriseerd. In het midden is er geene elektrische werking merkbaar. Men noemt de beide uitersten ook *Polen*, en de metalen geleiddraden, waardoor men ze zamen verbindt, en het evenwigt hersteld, of de kolom ontladen wordt, *Pooldraden*. Zij worden van ijzer, zilver, goud of platina gemaakt, naar dat men verschillende proeven met de kolom nemen wil.

De verschijnselen, welke dit werktuig aanbiedt, zijn zeer verschillend: wij kunnen dezelve, zonder te verre buiten ons bespek te treden, onmogelijk alle opgeven. Dus slechts het een en ander over de uitwerking op onze zintuigen en de scheikundige verandering der lichamen. Wanneer men eene kolom van 50 paar platen, van vier duim in het vierkant, met eenen in oplossing van zoutzure ammonia nat gemaakten vinger aan de beide polen aanraakt, bespeurt men eene sterke trilling in de vingers, en somtijds eenen schok, die tot aan de ellebogen reikt. Dit geschiedt vooral, wanneer men metalen staven in de hand houdt, en daarmede de kolom raakt. Laat men de pooldraden op elkander werken, zoo ziet men eene elektrische vonk van de eene pool op de andere overgaan, en hoort daarbij een geknap, als bij de ontlading eener Leijdsche flesch, maar veel zwakker. (*) Hangt men een stukje phosphorus op de bovenste zinkplaat, en raakt men het met den koperen pooldraad aan, zoo ontvlamt het en verbrandt. Leidt men beide pooldraden in een horologieglas, gevuld met water, zoo ziet men aan de koperpool luchtbelletjes ontstaan, terwijl de zinkpool, indien dezelve van ijzer of koper is, geoxideerd of verzuurd wordt. Is dezelve van zilver, of vooral van platina, zoo heeft ook daar eene ontwikkeling van luchtbelletjes plaats, en men heeft bevonden, dat, op deze wijze, het water geheel in zijne bestanddeelen, waterstof- en zuurstoflucht, ontbonden wordt. Zouten, aan die zelfde werking blootgesteld, worden ook gescheiden; het zuur verschijnt aan de zink, de basis aan de koperpool. Dat zulks werkelijk plaats heeft, kan men ligt ontdekken, door bij de eerste een streepje lakmoes, aan de tweede een dergelijk kurkuma-papier te plaatsen; het eerste dan zal rood en het tweede bruin worden, wanneer men in het horologieglas eene

op.

(*) Men kan deze werking op de zintuigen ook te weegbrengen door onder de tong een strookje zink, en boven dezelve een dergelijk koper of zilver, te leggen; zoodra men dezelve vereenigt, bespeurt men eenen ziltigen metaalsmaak. Legt men de eene plaat aan de binnenzijde der wang en de andere in den binnestem ooghock, zoo ziet men, althans in het duister, vonken, als of het oog gedrukt werd.

oplossing van zwavelzure potasch, of een ander zout, gedaan heeft, welks basis een alkali is. Bij zeer sterke kolommen gaat deze werking nog veel sterker; de metalen, zelfs het ijzer, worden gefinolt; lichamen, door geene andere middelen te scheiden, de alkalien, b. v., worden ontleed en door dit middel heeft de beroemde DAVY ontdekt, dat dezelve uit bijzondere metaalachtige grondstoffen en zuurstof zijn zamengesteld. Het metaal kwam daarbij aan de koperpool in de gedaante van kleine bolletjes te voorschijn.

Deze, en de meeste, proeven omtrent de werking der Galvanische elektriciteit zijn evenwel niet met de kolom van VOLTA, maar met eenen anderen toestel, genomen, waarvan het eerste denkbeeld van den beker-toestel van VOLTA ontleend is. Deze toestel, door den Engelschen natuurkundige WOLLASTON vooral tot volkomenheid gebragt, wordt een *Trog-toestel* genoemd. Hier worden de platen aan daartoe geschikte staven gehangen in het vocht, hetwelk zich in de porseleinen bakken bevindt, welke in zoo vele vakken verdeeld worden, als er paren platen zijn. Men noemt zoodanig een toestel ook wel eene *Galvanische batterij*. Dezelve heeft, behalve andere voordeelen, ook dit, dat zij zich gemakkelijker behandelen laat, en langer gefchikt blijft, om te werken. Het opbouwen en afbreken van een gewone kolom kost, als zij wat groot is, veel tijd en moeite, en hare kracht verslaauwt spoedig; want het vocht, tusschen de platen geplaatst, wordt ontleed, en het metaal door de zuurstof en het zuur sterk aangetast, waardoor dan de vrije werking der elektriciteit ophoudt. Maar bij den Trogtoestel kan men de platen uit en in het vocht laten, en daardoor eene al te langdurige werking verhinderen, door ze er uit te nemen, wanneer men niet op het oogenblik de proeven neemt.

Men heeft met dien toestel, dezer dagen, ook in ons vaderland, zeer belangrijke proeven genomen nopens de werking der elektriciteit op den magneet. Wat daaromtrent bekend is, behoeft echter nog nadere bevestiging en opheldering, alvorens wij er, met vrucht, gewag van kunnen maken. (*Zie verder MAGNEET.*)

In de geneeskundige praktijk heeft men insgelijks reeds meermaalen van de galvanische elektriciteit gebruik gemaakt. Tot dus verre schijnen echter hare uitwerkselen niet zoo voordeelig, als die der elektriciteit, op de gewone wijze opgewekt. Nog den meesten dienst heeft men er van getrokken, bij ziekten van het gehoor. Het is echter meer dan waarschijnlijk, dat eene verdere kennis van dit vermogend natuurverschijnsel ook voor de geneeskunst belangrijke gevolgen hebben zal. Onlangs zelfs heeft men het aangeprezen als een middel, om schijndooden op te wekken. Daartoe heeft men voorgeslagen eene keten, uit schakels van zink en koper bestaande, tusschen welke vochtige geleiders geplaatst worden. Aan elke pool zijn peervormige knoppen gehecht, waarvan de eene in den mond, de ander in het fundament, wordt gestoken, en zoo doende de elektriciteit

trieke ontlading gevoerd door het darmkanaal, hetwelk tot die deelen van ons ligchaam behoort, waarin het leven het langst overblijft.

GAMA. (VASCO DA) De *Portugeezen* hadden, sedert het begin der 15de eeuw, verscheiden landen ontdekt; doch het was hun, zoo min als aan eenige andere natie, tot hiertoe gelukt, eenen onmiddellijken weg ter zee naar de *Oost-Indiën* op te sporen. BARTHOLOMEUS DIAZ had wel in 1486, onder de regering van JOHANNES II, de kaap *de goede Hoop* ontdekt en rondgezeild, doch het was voor het beftuur van zijnen opvolger, EMANUEL *den Grooten*, bewaard, den verderen weg naar de *Oost-Indiën* op te zoeken. Deze vorst, die men, over het algemeen, onder de magtigste en gelukkigste koningen van *Portugal* kan tellen, droeg aan VASCO DA GAMA, uit een Portugeesch adelijk geslacht gesproten, en als een kundig zeeman beroemd, het bevel over eene kleine vloot op, ten einde eenen weg naar de *Oost-Indiën* op te sporen. GAMA zeilde in 1496 uit, stevende eerst naar *de Kaap*; ontdekte het eiland *St. Jago*, het voornaamste van de zoogenoemde eilanden van *Kaap Verde*, of de *groene Kaap*, in de *Atlantische zee*, en kwam gelukkig in de *Oost-Indiën*, van waar hij in 1499 naar *Lisfabon* terug keerde. Het gevolg dezer onderneming was gelukkig, en voorspelde zulke aanmerkelijke voordeelen, dat de koning EMANUEL besloot, andermaal eene vloot, uit 13 schepen bestaande, onder PEDRO ALVAREZ CABRAL, naar de *Indiën* te zenden, van waar hij, na met onderscheiden Indische vorsten verdragen van vrede en koophandel gesloten te hebben, met rijke ladingen van koopwaren, naar *Portugal* terug keerde.

Thans ontwaakte onder alle standen de sterkste zucht, om met den Indischen handel hun voordeel te doen, en zag men, van tijd tot tijd, een grooter aantal vreemde schepen in de haven van *Lisfabon* ankeren, om de Oosterfche waren van daar te halen. De koning rustte nu eene nieuwe vloot van 20 groote schepen uit, en droeg het opperbevel aan VASCO DA GAMA op, die in Lentem. 1502 andermaal met dezelve naar de *Indiën* stevende, om de vijanden der *Portugeezen* te onder te brengen. Hij maakte verscheidene veroveringen, sloot met ettelijke Indische vorsten verdragen van koophandel en vrede, en voerde aanzienlijke schatten naar *Portugal*. Hij deed eenen plêgtigen intogt in *Lisfabon*, en ontving, van den koning, de treffendste en vereeerendste blijken van goedkeuring.

FRANS DE ALMEIDA en de groote ALFONZO DE ALBUQUERQUE hadden *Portugals* magt in de *Indiën* roemrijk bevestigd, toen de grijze VASCO DA GAMA, door den opvolger van EMANUEL, JOHANNES III, nog eens naar het tooneel zijner roemrijke daden gezonden werd, waar het door hem gezaaide reeds rijke vruchten droeg. Benoemd, om als onderkoning het beftuur der aangewonnen landen over te nemen, welke zich reeds van den *Perzischen zee-boezem* tot aan de *Molukfche Eilanden* uitstrekten, aanvaardde deze edele grijsaard, wiens belanglooze ijver allen lof verdient, in 1524, met 14 schepen
zij.

zijnen togt. Na eene niet zeer gelukkige reis, waarop hij eenige zijner schepen verloor, kwam hij in de zee van *Kambaja*, waar men eene aardbeving gevoelde, welke het scheepsvolk zulk eenen schrik aanjoeg, dat een ieder op zijne redding bedacht werd; doch GAMA stelde hen gerust. Na zijne aankomst in de *Indien* bezocht hij aanstonds eenige kleine plaatsen; nam de krachtdadigste maatregelen zoo tot derzelver verdediging, als om de Portugeesche wapenen onder de inboorlingen te doen eerbiedigen; maar had den post van onderkoning naauwelijks drie maanden bekleed, toen hij onder de zwakheden van den ouderdom bezweek, en te *Goa*, in Winterm. 1524, stierf.

GAMBE. In het Italiaansch *viola di Gamba*, en in het Fransch *Basse de Viole* genoemd: een snaar-speeltuig, in gedaante, toon en behandeling vele overeenkomst met de *Violoncel* hebbende, met dat onderscheid, dat de *Gambe* 6, ook wel eens 7 snaren heeft. De toon van de hoogte naar de laagte is D. G. c. e. a. d. Zij werd het eerst in *Engeland* uitgevonden, waarom ook de Engelsche, uit hoofde van derzelver schoon geluid, altijd den voorrang behouden hebben, en nederhand ook in *Frankrijk*, *Duitschland* en *Italië* ingevoerd zijn. Voorheen gebruikte men dit speeltuig in concerten ter versterking van den bas; maar sedert men de *Violoncel* tot grooter volkomenheid gebragt heeft, is de *Gambe* veelal buiten gebruik geraakt. — Voor het overige heeft men ook een orgel-register, hetwelk dezen naam voert, alsmede eene bijzondere soort van klavecimbel, *Gambe-klavecimbel* genoemd, waarbij, door middel van een rad, 10 of 12 kleine raden, die met perkament overtrokken en met *Colophonium* bestreken zijn, in beweging worden gebragt, waardoor de metalen snaren, die met dezelve in verband staan, naar mate men het klavier aanslaat, een sterk of zacht geluid geven, en op dezelfde wijze, als de snaren-viool, door den strijkstok gestreken worden. HANS HAYDEN, een Neurenberger toonkunstenaar, vond in het begin der 17de eeuw dit speeltuig uit, en MATTH. RISCH, te *Ilmenau*, heeft omstreeks 1750 insgelijks voortgelijke klavecimbels vervaardigd.

GAMBIA. Eene groote rivier in het W. van *Afrika*, welker eigenlijke bron nog niet zeker is bepaald, maar waarschijnlijk moet gezocht worden in het gebergte, dat de Oostel. grenzen van het rijk *Foota Jollo* uitmaakt. Zij loopt eerst N. W. dan westel. en na eenen loop van 180 m. tuschen *Kaap Maria* en het *Vogel-eiland*, valt zij in den westel. *Oceaan*; zij is 90 m. van haren mond voor groote schepen van 150 ton en 42 m. ver voor fregatten van 40 stukken bevaarbaar, behalve in den regentijd van Hooi- tot Winterm., wanneer dit, uit hoofde van haren sterken stroom, niet geschieden kan. De *Engelschen* drijven op dezelve eenen uitsluitenden handel, en hebben er verscheiden fort en faktorijen, onder welke eersten *St. James*, aan den mond liggende, het gewichtigste is.

GANGANELLI. (Zie: CLEMENS XIV)

GANGARIDEN. Een Indiaansch volk, aan den mond van de *Ganges* wonende, dat door ALEXANDER den grooten overwonnen werd.

GAN.

GANGES. Eene der grootste en belangrijkste rivieren van *Azië*, welke in het *Himalaija*-gebergte, in het noord-westen van *Tibet*, ontspringt; door het gebergte bij *Razemal* dringt; dit land doorstroomt; onderscheidene watervallen maakt; een aanzienlijk aantal rivieren ontvangt, en zich, na eenen loop van 335 mijlen, door negen armen in den Bengaalschen zeeboezem ontlast; terwijl zij aan haren mond, even als de *Nijl*, eene *Delta* vormt, welke reeds 40 mijlen van haren mond begint, en, behalve dat zij zeer rijk aan visch is, edelgesteente, goud en paarden met zich voert. De westelijke, offchoon kleiner, arm wordt door den hoogstijgenden vloed der zee zoo diep, dat oorlogschepen de rivier hier 30 mijlen ver kunnen opvaren. In den regentijd stroomt zij verre over de aangrenzende vlakten van *Bengalen*, welke daardoor, zonder eenige ander bemesting, vruchtbaar gemaakt worden.

De *Indianen* bewijzen aan de *Ganges*, omtrent welker oorsprong hunne oude fabelleer ons veel verhaalt, eene goddelijke vereering. Op den dag der volle maan in Grasm. is het bij hen eene onvermijdelijke verplichting, zich in dezelve te waschen, te reinigen, en aalmoezen te geven; terwijl de tiende dag der nieuwe maan van Bloeim., als de geboortedag der *Ganges*, gevierd wordt, omdat men meent, dat zij op dien dag uit den grond is te voorschijn gekomen. De dag der volle maan in die zelfde maand is wederom een algemeene dag van wasching en reiniging, waartoe ook de dag der volle maan in Zomerm., en de twaalfde van de nieuwe maan in Hooim. bestemd is. Het grootste feest der *Ganges*, echter, is op den tienden dag der nieuwe maan in Herfstm., en is, inzonderheid daardoor opmerkelijk, dat, aan het einde van hetzelfde, hare beeldtenis in de rivier geworpen, en van haar gezegd wordt, dat zij naar haren gemaal *Schiven* is terug gekeerd. Hetzelfde heeft ook plaats op den laatsten dag van het driedaagfche feest, hetwelk ter harer eere in de twaalfde maand, dat is bij ons Lentem., van den zevenden dag der nieuwe maan af, gevierd wordt. Bovendien vereeren de *Indianen* de *Ganges* ook nog bij aanhoudendheid, omdat zij gelooven, dat zij onmiddellijk uit de voeten van den *Brama* ontspringt, en, uit hoofde van haren heiligen oorsprong, groote wonderkrachten bezit. Dus waken zij, dat iemand, die aan haren oever sterft, en nog voor zijnen dood van haar water drinkt, niet weder in de wereld behoeft terug te keeren, om een nieuw leven aan te vangen. Zoodra derhalve een kranke door den geneesheer wordt opgegeven, brengen de bloedverwanten hem aanstonds naar den oever der *Ganges*, om hem van haar heilig water te doen drinken, of er hem in te dompelen. Zij, die op eenen verren afstand van de rivier wonen, bewaren altijd van dit kostelijk water in koperen fleschen, om het aan stervenden te kunnen toedienen. Ook verzamelt men zeer zorgvuldig de overgebleven beenderen en asch der verbrande lijken, om dezelve bij eene gepaste gelegenheid in de *Ganges* te kunnen werpen, welker water,

uit

uit hoofde van deszelfs daaraan toegeſchreven kracht, door geheel *Indië* in flesſchen vervoerd en verkocht wordt.

GANYMEDES. In de fabelleer de zoon van eenen Trojaanſchen vorst, een uitſtekend ſchoon jongeling. JUPITER voerde hem door zijnen adelaar naar den hemel, (volgens anderen, echter, deed hij dit zelf in de gedaante van dezen vogel) en verhief hem tot ſchenker der goden; doch, volgens later dichters, tot zijnen lieveling. Deze fabel heeft aan beeldhouwers en dichters eene rijke ſtof ter behandeling opgeleverd. Wij bezitten nog ſchilderſtukken, ſtandbeelden, kameën enz., nog meesterſtukken, welke ons dezen ſchoonen jongeling in al zijne bevalligheid vertoont. Zijn afbeeldſel is kenbaar aan de Phrygiſche muts, en aan den adelaar, die of naast hem ſtaat, of hem gegrepen heeft, om hem naar den *Olympus* te voeren.

GANS. Is eene vermenging van koper en tin, en wordt in *Siam* en *Pegu* gevonden. De kleur is die van bleek koper; doch het wordt tegen goud geſchat, en mag niet buiten 's lands vervoerd worden. De inwoners gebruiken het tot allerlei vaatwerk.

GANZE-VLEUGEL. Hierdoor verſtaat men, onder de zeelieden, dat zeil, hetwelk, wanneer een ſchip voor den wind, of te halver wind, met eene friſche koelte zeilt, om meerder ſpoed te maken, met eenen ſtok of ſchippers-boom te lijwaarts wordt uitgezet.

GAP. De hoofdplaats van het departement der *Hautes-Alpes*, (*Oppe-Alpen*) in *Frankrijk*. Zij ligt aan de *Benne*, is niet zeer fraai, en bevat 8050 inwoners. Men heeft er een centraal Muzeum met eene verzameling der mineralen, vogels en planten der *Alpen*, en der proeven van nationale vlijt des departements: voorts eene boekerij, een natuurkundig kabinet, afdrukken in gips van de beſte oudheden, oudheden zelve, een geleerd genootſchap en minerale bronnen.

GARAMANTEN. Volken van *Getulië* in *Afrika*, bij welke de vrouwen gemeen waren.

GARAMANTITES. Een koſtbare ſteen, ook *Sandroſtos* genoemd, van buiten donker van kleur, doch glinſterend, inwendig doorſchijnend, en hier en daar met goudkleurige ſtipjes doorzaaid, welker geſteltheid de meerder of minder waarde van den ſteen bepaalt. Hij wordt *Garamantites* genoemd, omdat hij in *Morenland* bij de *Garamanten* gevonden wordt; doch groeit ook op het eiland *Ceylon* in de *Indië*.

GARONNE. Eene der grootſte rivieren van *Frankrijk*, welke haren oorsprong neemt in het Pijsneesch gebergte, niet ver van *Catalonie*, ten noordwesten door de ſtad *Toulouſe* loopt, *Bordeaux*, beſpoelt, in haren loop de *Arriege*, *Tarn Baise*, *Lot*, *Gers*, *Aveiron* enz. ontvangt en, omtrent 20 uren beneden die ſtad, in de baai van *Biskayen* valt. Zij heeft ook gemeenſchap met de *Middellandſche zee*, door middel van het kanaal van Lodewijk XIV. Het ge-tij vloeit op deze rivier 20 Engeliſche mijlen boven *Bordeaux*,

zoo dat met hetzelfde groote koopvaardijfchepen tot aan de stad kunnen komen. Zij geeft aan een departement den naam.

GARDE DU CORPS, letterlijk vertaald lijfwacht; doch eigenlijk beteekenende zoodanige krijgslieden, die meer bijzonder tot den dienst van 's vorsten perfoon bestemd zijn, dan de gewone gardes. Een veldheer, of een prins van den bloede, kan ook Gardes hebben; doch den vorst alleen komt het toe, *Gardes du Corps* te houden. De Gardes van een regerend perfoon bestaan gewoonlijk uit een of meerder regimenten; de *Gardes du Corps*, daarentegen, slechts uit eenige compagnien, welke laatste doorgaans worden zamengesteld uit jonge lieden van de eerste familien in het rijk, die dan door eenen hooger rang bij het leger, door meerdere bezoldiging, en vooral door fraaijer en kostbaarder kleeding boven anderen uitsteken.

GARDES D'HONNEUR. Wanneer een vorst, dien men eer wil bewijzen, in eene plaats verwacht wordt, rigt men, alleen daarvoor, eene *Garde d'honneur*, of eerwacht, op, waartoe dan jonge lieden uit de aanzienlijkste familien genomen worden. Deze kiezen zich eene uniform, waarmede zij, prachtig uitgedoscht en te paard, den vorstelijken perfoon te gemoet gaan, denzelfen tot aan het voor hem bestemde verblijf geleiden, en bij deszelfs vertrek weder een eind wegs vergezellen. Met den afloop dezer plegtigheid houdt alle overeenkomst met het krijgswezen op, en de *Gardes d'honneur* keeren tot hunne dagelijksche bezigheden terug. — Van deze, nog niet lang in zwang zijnde, gewoonte, maakte NAPOLEON gebruik, toen hij, in 1812 en 1813, in nood geraakte. Hij gelastte, dat men uit de aanzienlijkste jonge lieden des rijks, voornamelijk uit *Holland* en de aangrenzende provincien, een aantal zoude kiezen, om hem tot eene *Garde d'honneur* te dienen; doch welke hem naderhand in het veld moest volgen. Deze last werd ten strengste uitgevoerd, en vele jonge lieden werden van hunne haardsteden verwijderd en tegen den vijand gezonden, zonder dat zij den perfoon, dien zij beschermen moesten, onder hunne oogen zagen.

GARRICK. (DAVID) Deze beroemde man, welligt een der grootste tooneelspelers, die er ooit bestond, werd in 1716 te *Herresfort* geboren, waar zijn vader als kapitein van het Engelsch voetvolk op werving lag. Reeds zeer vroeg ontwikkelden zich zijne talenten voor het tooneel; doch daarentegen maakte hij weinige voreringen in andere vakken van wetenschap, offchoon zijn vader hem in 1735 aan het onderwijs van den geleerden JOHNSON toevertrouwde. In 1741 aanvaardde hij de loopbaan, hem door de Natuur zelve aangewezen, werd lid van een tooneelgezelschap, en speelde te *Ipswich* de rol van *ABRAN*, in het Treurspel *Oronoke*. Hij speelde vervolgens, beurtelings te *Londen* en *Dublin*; huwde, 30 jaar oud zijnde, aan de beroemde danferes *VIOLETTI*, eene zeer schoone vrouw; kocht in 1747, met *LACY*, den schouwburg van *Drury-Lane*, benevens de vernieuwing van het privilegie, en nam het bestuur over

dit tooneel op zich. Hier speelde hij tot 1776; doch besteedde inrusfchen twee jaar tot reizen. Op den 10den van Oogstm. van dat jaar verscheen hij voor de laatste maal ten tooneele, speelde de rol van BON FELIX in het Blijfspeel het *Wonder* van mevrouw CENTLIARE, en begaf zich hierop naar zijn bekoorlijk landgoed bij *Londen*, waar hij zijnen overigen leeftijd in stille rust, schoon onder gedurige hevige graveelpijnen, doorbragt, en in 1779 stierf.

GARRICK was klein van perfoon, maar wel gemaakt, had zwarte levendige oogen, en eene zuivere welluidende stem; doch het voornaamste was, dat hij zijne houding, zijn gelaat en alle deszelfs trekken zoo volkomen in zijne magt had, dat hij ieder hartstogt daardoor op de onnavolgbaarste wijze wist uit te drukken. Van hier, dat hij even groot in het treurspeel als in het *komieke* was, schoon het laatste eigenlijk het vak was, waarin hij den meesten roem behaalde. LICHTENBERG, die hem in perfoon heeft zien spelen, heeft ons in het *Duitsch Muzeum* zeer belangrijke aanmerkingen omtrent zijne rollen medegedeeld. Hoe naauwkeurig GARRICK de uitdrukking der hartstochten, tot in de minste bijzonderheden, kende en in acht nam, bewijst zijn volgend gezegde tegen eenen Franschen tooneelspeler: „Gij hebt de rol van den dronkaard uitmuntend, en juist; zoo gespeeld, als het behoorde; maar — vergeef mij deze kleine aanmerking — uw linkervoet was te nuchteren.” De volgende anekdote, door hem zelf verhaald, levert een blijk op van het onbegrijpelijk vermogen, hetwelk hij op zijn eigen ligchaam had. De beroemde schrijver van TOM JONES was overleden, toen men den druk zijner werken voltooide. Men wenschte er zijn afbeeldsel voor te plaatsen, en GARRICK beloofde, het te zullen leveren. Hij ging hierop naar zijnen vriend HOGARTH; begaf zich bij dezen in een zijvertrek; wikkeld zich in eenen mantel, dien hij tot zijn oogmerk had medegebragt, en nam de geheele houding en het gelaat van FIELDING aan: zelfs veranderde hij zijne stem, en riep nu, HOGARTH, wien hij verzocht, om hem te schilderen. Deze was ten uiterste verschrikt, en meende dat hij FIELDING zelf zag. „Haast u, om mij te schilderen!” riep GARRICK. HOGARTH deed zulks, en dit is het afbeeldsel, hetwelk in de Engelsche uitgave voor FIELDINGS werken geplaatst is. GARRICK bragt ook zeer veel tot verbetering van den Engelschen schouwburg bij, en is tevens als dramatisch schrijver niet zonder roem bekend. Volgens een berigt in het *Duitsch Muzeum* (1777) zoude hij ook een werk over den mondelingen voordragt hebben nagelaten.

Zijn lijk werd van vier der voornaamste *Engelschen* gedragen, en in de abdij van *Westmunster*, aan den voet van een gedenkstuk, ter nagedachtenis van SHAKESPEAR opgerigt, bijgezet. Hij liet een aanzienlijk vermogen na, hetwelk hij deels aan zijn fortuin, deels aan zijne spaarzaamheid, welke men wil, dat dikwijls aan gierigheid grensde, te danken had. DAVIES heeft ons eene beschrijving van 's mans

leven geleverd, en in 1797 werd in de voornoemde abtdij eene fraaije gedenkzuil voor hem opgericht.

GÄRTNER. (KAREL CHRISTIAAN) Werd in 1712 te *Freiburg* in *Saksje* geboren, en was de zoon van eenen postmeester en koopman. Hij studeerde te *Leipzig* te gelijk met GELLERT en RABENER, welk drietal vrienden met eene gelijke zucht voor de schoone wetenschappen bezielde was. GOTTSCHED stond toenmaals aan het hoofd der hervormers van den Duitschen smaak, en zijn vriend SCHWABE gaf de *Belustigungen des Verstandes und Witzes* uit, welke bij den toenmaligen toestand der Duitsche Letterkunde veel goeds te weeg bragten. In dit werkje plaatste GÄRTNER de eerstelingen zijner dichtkunst, die tot de beste stukken dezer verzameling behooren. Ook arbeidde hij onder GOTTSCHED's opzicht aan de overzetting van BAILEY's Woordenboek, en vertaalde eenige deelen van ROLLINS geschiedenis; doch eerlang het gebrekkige van 's mans onderwijs inziende, vereenigde hij zich met zijne vrienden J. A. CRAMER, A. SCHLEGEL en RABENER, tot de uitgave der *Neuen Beiträge zum Vergnügen, des Verstandes und Witzes*, welke weldra een algemeen opzien baarden. Van tijd tot tijd voegden zich EBERT GISEKE, ZACHARIAE, GELLERT, K. A. SCHMIT, KLOPSTOCK en anderen bij hen, en nu streefden deze edelaardige jongelingen, met alle hunne krachten, naar den lauwer der dichtkunst, en vormden reeds in hunne leerjaren eenen kring, die kort daarna voor hun vaderland van veel nut was. Offchoon GÄRTNER naderhand door de meesten als schrijver overtroffen werd, heeft hij echter, in dit tijdvak van vorming, door zijn oordeel en raad, aanmerkelijk veel toegebragt, om hen te leiden en aan te moedigen.

In 1745 verliet hij *Leipzig*, en ging als leidsman van twee jonge graven naar *Brunswijk*, waar hij eerlang zoo vele begunstigers kreeg, dat hij twee jaar daarna bij het hertoglijk collegie *Carolinum* tot Hoogleeraar werd aangesteld. Toevallige, gunstige omstandigheden voerden verscheiden zijner geleerde vrienden derwaarts. Terwijl GÄRTNER den leerstoel der welsprekendheid en zedekunde bekleedde, hield hij tevens voorlezingen over VIRGILIUS en HORATIUS, en verwierf in dezen zijnen post eenen duurzamen, staag toenemenden roem. Tevrede met zijn lot bereikte hij eenen hoogen ouderdom, zonder de moeilijkheden er van te gevoelen, en konde zijn werkzaam leven, tot aan deszelfs uitersten grenspaal, onafgebroken voortzetten. Zijn vorst, die hem hoogachtte, benoemde hem in 1775 tot kanunnik van het stift *St. Blasii* te *Brunswijk*, en eenige jaren later tot zijnen hofraad. Nadat hij zijn hoogleeraar-amt bijna 43 jaren, met eene voorbeeldelooze getrouwheid had waargenomen, stierf hij in Sprockelm. 1791, in den ouderdom van 81 jaar.

GÄRTNER. (JOSEPH) Was de zoon eens geneesheers, en zag in de kleine stad *Calb*, in *Zwaben*, in 1732 het eerste licht. Reeds vroeg eene sterke neiging voor de ontleed- en plantenkunde gevoelende, liet men deze zijne neiging haren vrijen loop, en zond hem

naar de hooge scholen van *Tübingen* en *Göttingen*, aan welke laatste hij tot 1753 bleef. Hierop reisde hij door *Italië* en *Frankrijk*, kwam vervolgens in *Engeland*, en verkreeg bij zijne terugkomst in zijn vaderland den graad van dokter in de geneeskunde. Zijne geliefkoosde oefening was echter de plantenkunde, weshalve hij, om deze te kunnen voortzetten, zich in 1759 naar *Holland* begaf, waar hij de kruidkundige lesfen van den beroemden hoogleeraar VAN ROOIJEN, te *Leijden*, bijwoonde, en zich geheel aan de Natuurlijke Historie overgaf. Van daar bezocht hij andermaal *Engeland*, geraakte in kennis met de voornaamste Natuurkenners, en werd, na het leveren van eenige stukken in de *Philosophical Transactions*, tot lid der koninklijke Maatschappij verkozen. Bij zijne terugkomst in *Duitschland*, in 1761, werd hij tot hoogleeraar in de ontleedkunde aan de hooge school te *Tubingen* aangesteld, en in 1768 aan hem den leerstoel der kruidkunde, en natuurlijke historie te *Petersburg* opgedragen, waar hij zoo wel door de keizerin als de geleerden op het minzaamst ontvangen werd. Te midden echter van dezen vleijenden toestand, vond hij zich zoo bij aanhoudendheid van bezigheden overladen, dat hij naar sulte en meer gemak begon te haken, en derhalve fortuin en eerzucht liet varen, om zich in zijne onaanzienlijke geboorteplaats neder te zetten, waar hij nu een begin maakte met het samenstellen van het groote werk, hetwelk hem zijn geheele overig leven bezig hield, en waaraan hij 20 jaren arbeidde.

Na het plan zijner *Carpologie*, of verhandeling over de vruchtboomen en gewasfen, ontworpen te hebben, ontwaardde hij weldra, dat het kleine stedeke *Calb* hem slechts weinige dier vruchten kon aanbieden, welke hij voor zijn onderzoek noodig had, en zijne daaromtrent in *Holland* en *Engeland* gehouden aantekeningen tot zijn oogmerk niet voldoende waren. Hij besloot derhalve, om alle vruchtdragere op nieuw na te zien, en begaf zich in 1778 naar *Londen*, waar de natuurkenner J. BANKS, eerst onlangs van eene reis rondom de wereld met een groot aantal van Natuurkundige voortbrengfels terug gekomen, aan hem niet alleen vergunde, om alle de vruchtdragende gewasfen, bij hem voorhanden, te onderzoeken; maar die ook door te snijden en te ontleden, ten einde ze stukswijze af te teekenen: ook schonk hij hem zijne dubbelden, en gaf hem aanbevelingen bij anderen, om zulken, die hij zelf nog niet bezat, te bekomen.

Met de geschenken van BANKS, en van anderen, voorzien, begaf zich GÄRTNER hierop naar *Amsterdam*, om aldaar den heer THUNBERG, onlangs van eenen tocht naar *Japan* en de kaap *de goede hoop* terug gekomen, op te zoeken, van wien hij een aantal buitenlandsche vruchten verkreeg, met belofte, om zulken, die nog niet waren aangekomen, naar *Calb* te zullen zenden. Van *Amsterdam* vertrok hij vervolgens naar *Leijden*, om aldaar in het kabinet van Natuurlijke Historie eenige belangrijke stukken te bezigtigen; doch

hier

hier trof hem, door het gestadig gebruik van het mikroskoop, gepaard met zijn sterk blokken, eene verzwakking der zenuwen, welke bijzonder zijne oogen zoo sterk aandeed, dat hij, na zijne terugkomst te *Calb*, 20 maanden lang het bed moest houden, en zelfs het licht buiten zijne kamer sluiten.

Na de volkomene herstelling van zijn gezigt, hervatte hij zijn arbeid, bragt binnen 2 jaar het handschrift, met de afteekening voor het eerste deel, in volkomen gereedheid; liet het te *Stutgard*, voor eigen rekening, met eene opdracht aan den heer *BANKS* drukken, en gaf het in 1788 in het licht. Ook het tweede deel werd weinige maanden voor zijnen dood nog door hem ter perse gezonden; doch het bijvoegfel van versche foorten van vrucht dragende gewassen, die hem van alle oorden toevloeiden, kon hij, uit hoofde van zwakheid, niet voltoojen, en werd naderhand door zijnen zoon onder handen genomen. Sluipkoortsen maakten den 14 van Hooim. 1791, in het 59ste jaar zijns ouderdoms, een einde aan zijn werkzaam leven.

GÄRTNER was een man van zuivere zeden, eenvoudig in zijnen smaak, en ophoudelijk werkzaam, om kennis op te zamelen en te verspreiden. Hij legde zich nimmer toe, om schatten te vergaderen; doch bespaarde, door een zuinig bestuur, genoeg, om de kosten zijner reizen, boeken, den aankoop van natuurlijke zeldzaamheden, en het drukken zijner werken, te kunnen goedmaken. Bij alle zijne overige deugden voegde hij die van nederigheid, waardoor hij zich eene algemeene achting verwierf.

GARUMNA. Bij de *Romeinen* de naam van de *Garonne*.

GARVE. (CHRISTIAAN) Een der eerwaardigste en door zijne schriften meest verdienstelijke wijsgeer der afgeloopene eeuw. Hij werd in 1742 in *Breslau* geboren, verloor zijnen vader, die eene verwerij had, zeer vroeg, en werd door zijne voortreffelijke moeder met de uiterste zorgvuldigheid opgevoed. GARVE was tot eenen godgeleerden bestemd; doch moest van dit plan, uit hoofde van zijn zwak lichaamsgeftel, afzien. Den ouderdom van 21 jaar bereikt hebbende, ging hij naar *Frankfort* aan de *Oder*, om de wijsbegeerte van *BAUMGARTEN* te beoefenen; doch deze spoedig overlijdende, begaf hij zich naar *Halle*, en vervolgens naar *Leipzig*, waar *GELLERT*, *WEISSE* en anderen zijne hartelijke vrienden werden. In 1767 verliet hij de hooge school, en keerde met eenen rijken schat van kundigheden en deugden, naar zijne moeder te *Breslau* terug. Na den dood van *GELLERT* werd GARVE buitengewoon hoogleeraar in de wijsbegeerte te *Leipzig*, onderwees hier eenige jaren de zuivere wis-, rede-neerkunde enz., doch moest, uit hoofde van den zwakken staat zijner gezondheid, na verloop van eenige jaren, zijn hoogleeraarsambt nederleggen, en keerde naar zijne geboortestad terug. Van 1770 tot 1780 gaf hij zijne overzettingen van *BURKE*, *over het Verhevene en Schoone*, met zijne aanmerkingen, de *zedelijke Wijsbegeerte* van *FER-*

GUSON enz. in het licht, waardoor, en door zijne eigene, in 1779 uitgegevene verhandelingen, hij meer en meer in de wijsgeerige wereld met roem bekend werd. Eindelijk werd hij door FREDERIK II naar *Berlijn* geroepen, die hem eene overzetting van CICERO *over de Pligten* opdroeg, waaraan hij in 1779 te *Charlottenburg* begon, doch welke, uit hoofde van zijnen ziekelijken toestand, eerst in 1783 in druk verscheen, en sedert 3 maal herdrukt is. Zijne waardige moeder en vele zijner meest geachte vrienden werden hem, de een na den ander door den dood ontruk, waardoor zijn hart gevoelig getroffen werd. Ook zijne ongesteldheid nam hand over hand toe, en hij stierf op den 1sten van Winterm. 1798.

GARVE was, over het algemeen, een man van een beminnelijk karakter, voor de genoegens der vriendschap en der gezelligheid gestemd. Zijne achtungswaardige moeder had een aanmerkelijk deel aan zijne opvoeding, hetwelk hij ook altijd door eene dankbare liefde erkende. Als wijsgeer heeft hij zich wel niet door scherppzinnige nasporingen en nieuwe ontdekkingen, maar wel door zijne ophelderende aanmerkingen en behagelijken voordragt onderscheiden. Van hier dat zijne wijsbegeerte meer *levenswijsheid*, en *populair* was; doch in den besten zin, vermits hij niet enkel bij het oppervlakkige staan bleef, maar na eene grondige en samenhangende kennis der dingen streefde. Als schrijver heeft hij zich niet alleen door eene menigte zijner schriften; maar ook door overzettingen van uitmuntende Grieksche en Latijnsche schrijvers, beroemd gemaakt. Onder de eersten behooren voornamelijk zijne verhandelingen: *über den Charakter der Bauern*; *über die Verbindung der Moral, der Literatur und des gesellschaftliche Leben*, *über die allgemeinsten Grundsätze der Sittenlehre*, en *über GELLERTS en ZOLLIKOFERS Charakter*; terwijl zijne Grieksche en Latijnsche overzettingen van ARISTOTELES *Ethik en Politik*, en CICERO *over de Pligten*, met aanmerkingen en bijgevoegde verhandelingen, bijzondere opmerking verdienen. Zijn schrijfschrift is juist, klaar, eenvoudig en voortreffelijk; zoo dat hij te regt onder de klasieke schrijvers der *Duitschers* moge gerangschikt worden.

GAS, of GAZ. Dit woord, waarmede thans bijna alle beschaafde volkeren de veerkrachtige vloeistoffen, uitgezonderd de dampkringslucht, noemen, is eene uitvinding van den beroemden Brabandschen genees- en scheikundige van HELMONT, die, ziende, dat er zich gedurende de gisting eene lucht ontwikkelt, verschillende van de dampkringslucht, daaraan dien naam gaf, waarschijnlijk van *gest* of *gaesch* afgeleid. Toen in de laatste helft der vorige eeuw, door de ontdekkingen van BLACK, SCHEELE, PRIESTLEY en anderen, het getal der luchtsoorten zoo aanzienlijk vermeerderd werd, heeft men, op den voorgang van MACQUER geheel vergeten, dit woord wederom in de scheikunde ingevoerd, en evenwel, zonder reden; want er bestaat geene, om dezelfde zaken door verschillende namen uit te drukken. Men noemt *Gaz* alle veerkrachtige vloeistoffen, welke ook, bij de
sterk-

sterkste drukking, en laagste temperatuur, veerkrachtig blijven, ter onderscheiding van de *dampen*, welke in dergelijke omstandigheden vloeibaar worden. Nu is de gemeene *lucht*, reeds zins eeuwen, als zoodanig eene veerkrachtige vloeistof bekend, en geen enkel zoo genoemd Gaz verschilt van haar in dat opzigt. *Zuurstofgaz*, *waterstofgaz* enz. zijn in allen deele zoo goed *luhten*, als de dampkringslucht zulks is; even als rivier en zeewater zoo goed *water* is, als regenwater. Waarom dus, voor een bekend, eigen en algemeen verstaanbaar woord een nieuw, vreemd en barbaarsch genomen, om hetzelfde te zeggen? (*Zie verder op LUCHT.*)

GASLICHT. Eene uitvinding der tegenwoordige eeuw, om door middel van de ontvlambare lucht, uit steenkolen of olie voortkomende, straten, gebouwen en vertrekken te verlichten. *LEBON*, in *Frankrijk*, deed het eerst den voorslag, om door zijne *Thermolamp* (*Zie aldaar*) de vlam, welke, bij het verbranden van hout en steenkolen, verloren gaat, tot het verlichten van kamers te gebruiken; doch in *Engeland* hebben *MARDOCH*, *CLEGG* en *ACCUM* deze uitvinding sedert tot eenen aanmerkelijken trap van volkomenheid gebragt. Men bedient zich hier meest van steenkolengas, tot welks verkrijging men een toestel heeft, bestaande uit eene of meer foorten, waarin de kolen gedistilleerd worden; eene waterkuip met eene daarin geplaatste, slang, waardoor de lucht, of het gas stroomt, en dus verkoeld wordt; een vat met kalkwater, hetwelk die bestanddeelen opneemt, die hetzelfde zouden doen stinken, en een koperen gazometer, zijnde een vierkante bak, welke omgekeerd op het water staat en, ter bevordering der uitstrooming van het gas, door gewigten, bezwaard kan worden. Hierin wordt de voorraad van gas of lucht opgevangen, welke vervolgens door buizen geleid kan worden, waarheen men verkiest. Uit deze buizen komen anderen voort, waarin kleine openingen zijn, uit welke de lucht te voorschijn komt, en, aangestoken, eene vlam geeft. Alle deze buizen zijn van kranen voorzien, en de lucht stroomt alleen door dat gedeelte van den toestel, waarvan de kranen geopend zijn. Door het afsluiten van dezelfde kan men dus het licht uitdoven. Bij eene gedane proefneming met de straat-gaslichten en straat-olielampen is bewezen, dat eene gaslamp een licht verspreidt, in kracht gelijk aan dat van 30 olielampen, en dat gas, in eene Argand'sche lamp verbrand, twee soortgelijke lampen, door olie verlicht, evenaart. In *Engeland* is het gas, zoo ter verlichting van straten als gebouwen, sterk in gebruik. In *Frankrijk* en ook in ons vaderland heeft men er de proef van genomen, zoo als, onder anderen, het binnenhof, in 's *Gravenhage*, op die wijze verlicht wordt. Men berekent dat ééne lamp 80 mingelen lucht verbruikt, en dat een halve zak, of 100 waag kolen genoegzaam is, om eene lamp 250, of 5 lampen 50 uur te doen branden. De uitgebrande kool, bij distillatie voortgebragt, en *Coak* genoemd, is ruim half zoo veel waard, als de oorspronkelijke kolen; de teer

en ammoniak, welke door de distillatie ook uit de kolen verkregen worden, bestrijden verder een gedeelte der kosten, zoo dat het gas niet veel meer te staan komt, dan de handen arbeid en de renten van het kapitaal, aan den toefel besteed. Men gebruikt, in *Engeland*, in plaats van steenkolen, thans ook traan en andere foorten van slechten olie, en wil, dat deze manier nog veel minder kostbaar is.

GASTMALEN DER OUDEN. Reeds HOMERUS (*Odysf.* I. 225 fg.) onderscheidt dezelve in twee foorten; in *Gastmalen*, en *Gelagen*. De eerste werden door één persoon op eigen kosten gegeven; doch de laatste waren voor gemeene rekening der deelhebbers. Bij de Gastmalen bevonden zich: 1. de wezenlijke gasten, die door slaven daartoe genoodigd werden; 2. die door de genoodigden werden medegebragt, en 3. eene soort van grappenmakers, die, schoon niet verzocht, of mede gebragt, zich echter bij dezelve lieten vinden. Bij de *Grieken* verschenen op deze maaltijden alleen mannen, doch bij de *Romeinen* ook vrouwen. Voor de gasten aan tafel gingen, werden hunne voeten gewasfchen en gezalfd. In de oudste tijden *zat*, in later tijden *lag* men aan tafel, en wel op deze wijze: rondom eene tafel waren rustbanken (*Ottomanen*) geplaatst, die dikwijls van cederhout vervaardigd, of met elpenbeen ingelegd, met zilver en goud versierd, en van kostbaar bekleedde kussens voorzien waren. De rustende leunde op zijnen linker elboog, legde met het benedenlijf regt uitgestrekt, of eenigermate gekromd, en had somtijds, tot meerder gemak, in den rug kleine kussens. De eerste (want deze rustbedden waren voor meer personen ingerigt) strekte zijne voeten achter den rug des tweeden uit, en deze wederom achter dien van den derden enz. Dat men bij de plaatsen eenigen rang in het oog hield, lijdt geen twijfel; doch men is omtrent de in achtgenomene rangorde in het onzekere. Daar de tafels niet, zoo als bij ons, met tafellakens bedekt waren, en de spijzen, omdat men geene messen noch vorken gebruikte, door de voorsnijders in kleine stukken op de tafel gelegd werden, zoo werd de laatste, na afloop van ieder geregt, met eene spons afgenomen, en tevens aan de gasten water ter handwasfching toegereikt. Een gastmaal bestond uit 3 gerechten: het eerste alleen uit spijzen, om den eethust gaande te maken; het tweede, dat het voornaamste van den maaltijd uitmaakte, uit verschillende andere en beter toe bereide schotels, en het derde uit allerhande lekkernijen. De gasten waren in het wit gekleed, met kranfen versierd, en zalfden dikwijls hoofd, baard en borst met welriekende oliën. De eetkamer zelve werd met kranfen versierd, en de rozen, die als een zinnebeeld van stilzwijgenheid, boven den tafel werden gehangen, hebben tot het, nog tegenwoordig gebruikelijke, spreekwoord: iemand iets *sub rosa* (onder de roos) vertellen, aanleiding gegeven. De tafelkoning (*Symposiarch*) of de huiswaard, of iemand, door hem in zijne plaats gesteld, zorgde voor al het noodige tot den maaltijd; terwijl een ander het opzigt over den wijn hield,

hield, en een derde aan een ieder zijne portie toedeelde. De wijnschenkers, meestal schoone jongelingen, overhandigden den gevulden beker, waaraan gewoonlijk kunst en pracht niet gespaard, en die rijkelijk met bloemkransen versierd was. De wijn dronk men met water gemengd; doch was de hoeveelheid van het laatste altijd niet even groot, omdat waarschijnlijk niet alle wijnen even krachtig of verhitende waren. De menging geschiedde in een daartoe afgezonderd vat (*krater* genoemd) waaruit de wijn in den beker geschept werd. De overdadige Romein dronk uit eenen beker van kristal, bernsteen, en kostbare *murrha* (eene soort van porselein, hetwelk POMPEJUS invoerde); van onyx, berijl en kunstig gedreven goud, en was met edele- of met gesneden, gesteenten bezet. Gewoonlijk bragt men eenen beker aan *den goeden God*, eenen anderen aan *den redder ZEUS*, eenen derden aan *HYGIEA*, en eindelijk eenen vierden aan *MERCURIUS*, of, zoo als anderen willen; den eersten beker aan den *olympischen ZEUS*, den tweeden aan de *HEROEN*, en den derden aan den *redder ZEUS*. De matigen lieten het hierbij berusten; doch anderen bragten ook bekers aan de zanggodinnen, aan afwezende vrienden enz., en dronken dan dikwijls zoo veel bekers, als er letters in den naam vervat waren.

De gesprekken op deze maaltijden waren natuurlijk van eenen verschildenden aard, en hingen af van de personen, waaruit zij bestonden. Behalve het onderhoud door gesprekken, die dikwijls zeer ernstig en wijsgeerig, maar ook veelal met boertend vernuft gemengd waren, en waarin raadfels en *gryphen* de hoofdrol speelden, verlustigde men zich ook wel door gezang, en het *Skolion* (zie *aldaar*) stemde de gasten nu eens tot luide vreugde, dan eens tot verhevenen ernst. Na het einde van den maaltijd kwamen er fluitspelers, zangeressen, danseresen, gochelaars en potfemakers, om het gezelschap te vermaken, hetwelk zich ook wel zelf door allerhande spelen verlustigde, waaronder de *Kottabos* zeer beroemd was. Bij plechtige en prachtige maaltijden deelde de gastheer op het laatst ook nog geschenken aan de gasten uit, welke *Apophoreta* genoemd, doch ook dikwijls, tot grooter vermaak van het gezelschap, bij wijze van loterij, verloot werden.

GASTROMANTIE. Was eene bijzondere manier van waarzeggen bij de *Grieken*. Men nam, namelijk, eenige ronde glazen, vulde dezelve met schoon water, en plaatste er toortsen rondom. Hierop bad men binnen monds aan eenen *Daemon*, of beschermgeest, en vroeg hem, hetwelk men wilde weten. Vervolgens moest een kuisch jongeling, of eene zwangere vrouw, zorgvuldig alle de veranderingen gadeslaan, welke zich in deze glazen vertoonden, en tevens van den *Daemon* een antwoord verzoeken, ja zelfs vorderen, hetwelk dan ook eindelijk door dezen, door zekere beelden in de glazen, gegeven werd, die dan de toekomst, zoo als men meende, openbaarden.

GASTVRIJHEID DER OUDEN. Deze schoone deugd schijnt zich

in de grijze oudheid te verliezen; want wij ontmoeten haar reeds onder het mensdom, hetwelk nauwelijks den staat van ruwheid ontworfeld was. Den vreemdeling, die in een ver land reist, en hulp behoeft, vriendelijk onder zijn dak te ontvangen, te huisvesten en te beschermen, gebiedt de inspraak van het hart, en was inzonderheid in die tijden plicht, waarin nog geen wederzijdsche handel de menschen bij elkander bragt, en alleen eene harde noodzakelijkheid, een ongelukkig lot of een of ander verlies den een of ander dringen konde, om zijne geliefde woonstede vaarwel te zeggen, en zich in vreemde oorden te wagen, waar hij zonder een gastvrij onthaal ongetwijfeld zijn graf moest vinden. Dus leerde de Natuur aan de menschen het beoefenen van de deugd der gastvrijheid, waarvan wij reeds in de oudste berigten, in de Mozaïsche oorkonden, in de gezangen van HOMERUS, en niet minder bij de *Arabieren*, de *Germanen*, en bij meest alle volken der oudheid, de treffendste voorbeelden ontmoeten. Hoe zeer gastvrijheid, over het algemeen, overal in het vriendelijk onthaal, de huisvesting en bescherming eens vreemdelings gelegen ware, verschildde men echter omtrent de diensten, welke men oordeelde aan dezen verschuldigd te zijn; en er is geene natie, welke de *Arabieren* in gastvrijheid overtreft. Bij hen neemt de gastheer, nog heden ten dage, den vreemdeling minzaam onder zijn dak; voorziet hem van het beste, dat hij heeft, rekt zich de toespraak van den gast tot eene eer, en verheugt zich in zijn gezelschap. Is er in zijn huis geen voorraad van spijs en drank meer voorhanden, dan brengt hij hem bij zijnen naasten buurman, die nu beiden even gul en vriendelijk onthaalt. Deze eenvoudige gewoonte werd bij de *Grieken* tevens door den godsdienst geheiligd. ZEUS, uit dien hoofde *Xenios* (de gastvrije) genoemd, was de beschermmer der vreemdelingen, en wreekte elke hun aangedane belediging, hetwelk ook andere goden deden. Volgens HOMERUS bragt ook het vroom geloof, dat de onsterfelijke gedaanten, op aarde verschenen, veel toe tot het goed onthaal van vreemdelingen. Uit de gastvrijheid ontstond, reeds in de vroege Grieksche oudheid, de *Gastvriendschap*, welke hier in gelegen was, dat afzonderlijke personen, die bij het toenemen van den handel dikwijls reizen moesten, zich onderling verbonden, om elkander, zoo dikwijls zij bijeen kwamen, te huisvesten en te onthalen, welke belofte zij niet alleen voor zich zelven, maar ook voor hunne nakomelingen deden. Reeds vinden wij bij HOMERUS ook van deze soort van overeenkomsten gewag gemaakt. Ieder zoodanig reiziger werd met de minzame 'groete ontvangen: *Verheug u, Gast! gij zijt ons hartelijk welkom*, waarop hij gereinigd, verkleed, en gul onthaald werd. Men hoorde zijne verhalen met genoegen, en eerst na verloop van 9 of 10 tien dagen, indien hij zich niet vroeger bekend maakte, vroeg men hem wie hij was, en waar hij te huis behoorde. Was hij een gastvriend van ouderswege, dan verheugde men zich dubbel, dat men door de vervulling van de plig-

pligten der gastvrijheid een voorouderlijk, heilig verbond vernieuwd had; en nog hartelijker was hij welkom, wanneer hij de helft van den ring, tot een altoosdurend herkenningsteeken, door wederzijdsche ouders gebroken, konde vertoonen, in welk geval men hem, ten blijke, hoe aangenaam zijn verblijf geweest ware, niet alleen van het noodige verzorgde, maar ook geschenken ter hand stelde, welke in de familie van den gastvriend, als voorwerpen van bijzondere waarde, bij erfenis van den een op den anderen overgingen.

GATHY. (JEAN HENRI) Een beroemd beeldhouwer, in Oogstmaand 1811, in den ouderdom van 60 jaar in zijne geboortestad *Luik* overleden. Nog jong zijnde, behaalde hij te *Rome* den grooten prijs der beeldhouwkunst, en kwam naar *Parijs*, waar hij door de borstbeelden van den vermaarden GRETRY, van den Hr. TASKIN, den graaf DE VERGENNES enz. eenen grooten naam verwierf. Hij liet een borstbeeld van den keizer NAPOLEON na, mogelijk het volkomenste, hetwelk er van bestaat. Hij legde er de laatste hand aan, toen de onverbiddelijke dood aan zijn aardsche leven een einde maakte. Zoo eindigde ook RAPHAEL, stervende, zijne loopbaan met een meessterstuk.

GATTERER. (JOH. CHRISTOPH) Deze beroemde historiekundige, in 1727 te *Lichtenau* in het Neurenbergfche geboren, werd in 1758 als hoogleeraar in de geschiedenis te *Göttingen* beroepen, waar hij in 1799 overleed. Hij omvatte den geheelen omvang der geschiedenis, en hare behulprijke wetenschappen, hield de deels het geheel, deels afzonderlijke deelen derzelve, door belangrijke werken en verhandelingen op, en voerde in het beoefenen van de algemeene geschiedenis, en den akademifchen voordragt derzelve, de betere leerwijze in, waardoor het verhaal volgens de tijdorde met *Synchronismus* (iets dat gelijktijdig gebeurd) verbonden wordt. Inzonderheid hebben wij ten aanzien der oude geschiedenis zeer vele ophelderingen aan hem te danken; doch is het te bejammeren, dat velen zijner werken onvoltooid zijn gebleven. Over de bijzondere geschiedkundige hulp-wetenschappen, Staat-, Geslacht- Tijdsreken-, Aardrijks- en Wapenkunde, heeft hij zeer belangrijke handboeken uitgegeven. De koninklijke maatschappij der wetenschappen te *Göttingen* heeft aan hem een harer werkzaamste leden verloren. In 1764 is het historisch instituut, waarvan hij 3 jaar later bestuurder werd, door hem opgericht geworden.

GAU of GOW. Een oud Duitsch woord, eene zekere landstreek beteekenende. In de oudste tijden reeds was *Duitschland* in *Gauwen*, of distrikten, van eenige mijlen, verdeeld, die door graven en registers bestuurd werden; doch omtrent de 12de eeuw, met de verandering der graven, werd deze verdeeling afgeschaft, en er is niets van, dan in den uitgang van den naam van eenige landschappen overgebleven.

GAUBIUS. (H. D.) Deze verdienstelijke man werd in 1704, te *Hei-*

Heidelberg, van aanzienlijke ouders geboren; genoot eene goede opvoeding, en ontwikkelde reeds vroeg zijnen natuurlijken aanleg tot de geneeskunde. Zijn oom JOHANNES GAUBIUS, toenmaals beroemd geneesheer te *Amsterdam*, nam hem onder zijn opzigt, en op diens raad genoot hij eerst het onderwijs van den heer B. DE MOOR aan de Harderwijksche hooge school; doch ging naderhand naar die van *Leijden*, om onder de vermaarde mannen, BOERHAVE, OOSTERDIJK, ALBINUS, en VAN ROOIJEN, zijne studien te voltooien. In 1725 werd hij tot dokter in de geneeskunde bevorderd, en gaf bij die gelegenheid eene Latijnsche verhandeling in het licht, waarbij hij zeer naauwkeurig de vaste deelen des menschelijken ligchaams, en derzelver eenvoudigste stoffe, onderzocht, en welke zoo vele belangrijke zaken bevat, dat men dezelve waardig gekeurd heeft, om eenige jaren later te herdrukken.

GAUBIUS, het groot belang der heilkunst, en haar naauw verband met de geneeskunde, wel beseffende, begaf zich naar *Parijs*, waar hij, zonder daartoe eenige aanbeveling te behoeven, de gunst der in die kunst uitstekendste mannen weldra verwierf: zelfs liepen de ervarensten in *Frankrijk* zoo hoog met hem, dat zij het zich openlijk eene eer rekenden, hunne kunstbewerkingen met de goedkeuring van eenen zoo kundigen man, als GAUBIUS was, bekroond te zien.

Na een jaar te *Parijs* vertoefd te hebben, keerde hij naar *Amsterdam* terug, om zich adaar op de uitoefening der Geneeskunde toe te leggen; doch behandelde hier, onder het geleide zijns ooms, slechts eenige weinige lijders, ten einde het hem aan geen' tijd noch gelegenheid mogt ontbreken, om het groot verschil op te merken, hetwelk er tusfchen de genezing der zieken, bij den theoretischen voordragt op den leerstoel, en bij de praktijk, of ondervinding, aan het ziekbed plaats heeft. Na een kort verblijf te *Amsterdam* werd hij tot stads dokter te *Deventer* beroepen, waar hij echter ook niet lang vertoefde. De toen zoo sterk heerschende gal- en rotkoortsen te *Amsterdam* deden hem, op aanzoek zijns ooms, wien hij in het bezoeken der zieken, aanmerkelijk in zijnen last verligte, derwaarts terugkeeren.

Ondertusfchen was BOERHAVE, wiens verdienstelijke leerling hij was, hem steeds gedachtig. Zijne jaren en bewezen diensten deden hem om eenige verligting in zijne posten verzoeken, bij welke gelegenheid hij den heer GAUBIUS als een geschikt en voor de akademie waardig voorwerp, met dat gevolg, voordroeg, dat hij in 1730 tot *Lector Chemiae* naar *Leijden* werd beroepen. Bij de getrouwe waarneming van dit zijn ambt, hield hij zich ook ijverig met het beoefenen der geneeskunde bezig, en las en herlas hierover, gedurig, zoo vroegere als latere fchrijvers. Zoo heeft hij niet alleen het nuttig boek van *Prosper Alpinus*, over de voorfpeelingen omtrent leven of dood bij de zieken, door en door beoefend, maar zelfs de hem daarin voorkomende mislagen, naar de leerwijze van HIPPOKRATES, aan-

mer-

merkelijk verbeterd, welke verbeteringen BOERHAVE van zoo veel belang rekende, dat hij GAUBIUS aanmoedigde, om dit werk, als nu veel volmaakter, met zijne aanmerkingen uit te geven: een duidelijk bewijs van BOERHAVE's achting voor GAUBIUS, daar hij de uitgave van dit zelfde boek, voorheen, door RUDOLPHUS DYKERUS, onder zijn opzigt geschiedt, en met eene aanprijzende voorrede van hem zelve verrijkt, op het zien dezer verbeteringen achter de bank wierp.

Op gelijke wijze raadpleegde GAUBIUS vroegere en latere schrijvers, toen hij met de heeren ALBINUS en LIBERKUHN omgaande, zich dikwijls met hun in de fijnere ontleedkunde oefende, waarbij nog alles zoo gelukkig voor hem uitviel, dat hij, tot hoogleeraar aangesteld zijnde, zijnen waardigen leermeester BOERHAVE als ambtgenoot, en zijnen oom, door het huwelijk met deszelfs oudste dochter, als vader mogt begroeten. Te midden dezer verblijdende omstandigheden en zijne moeilijke ambtsverrigtingen, was hij tevens een onvermoeid beoefenaar der natuurlijke historie; bewees derzelver nuttigheid voor eenen geneesheer, en haar naauw verband zoowel met de *Physiologie* en scheikunde, als met de *Materies Medica*; terwijl hij de beschrijving der infekten van J. SWAMMERDAM, door zijne Latijnsche overzetting, ook bij andere natien deed bekend worden.

Zoo beroemd onze GAUBIUS was als akademisch onderwijzer, zoo oplettend was hij op de vorderingen zijner leerlingen, waardoor wij zeer vele nuttige en juiste scheikundige ontledingen van verscheidene zelfstandigheden bezitten, waarvan velen door hem zelve, en anderen door zijne leerlingen beschreven zijn. Langs dezen weg heeft hij vele kundige mannen, niet alleen in ons vaderland, maar ook in andere landstreken van *Europa* beroemd, opgeleverd.

Offchoon GAUBIUS de verdiensten van BOERHAVE steeds allen regt deed, en hem, waar het te pas kwam, openlijk als zijnen leermeester en voornaamsten bevorderaar van zijn geluk erkende, was hij nogthans niet zoodanig met deszelfs gevoelens vooringenomen, als of er geene vorderingen meer in de geneeskunst, ten voordeele des menschdoms, te maken waren. Van hier, dat hij vele ontdekkingen, na den dood van zijnen grooten leermeester, ter verklaring van het maakfel en de huishouding des menschelijken ligchaams dienende, naauwkeurig en onpartijdig onderzocht, het ware van het valsche zeer juist onderscheidde, en, met verwerping van het overtollige, het wel degelijk waardig keurde, om uit het overige alles te halen, wat voornamelijk ter uitbreiding der *Pathologie* kon dienen: gelijk hij dan ook in 1758 een geheel nieuw zamenstel van die wetenschap in het licht gaf, waardoor hij, om de woorden van den heer HAHN te gebruiken, het menschdom, als het ware, eene goddelijke weldaad heeft bewezen. Zoo heeft hij ook, en in dit werk, en in twee redevoeringen, over het geneeskundig bestuur van 's menschen geest, of verstand, op eene zeer fraaije wijze de onderscheidene grondbeginsels der menschen behandeld, derzelver nieuw verband betoogd, en de vermogens, wel-

welke tot het leven, de beweging en gewaarwording behooren, ontvouwd.

Om kort te gaan; dat GAUBIUS een geneesheer geweest zij, die niet alleen in ons vaderland, maar ook door geheel *Europa*, vermaard was, getuigen zoo vele geleerde genootschappen, als het zich tot eene eer rekenden, hem onder hare medeleden te mogen tellen. Ten bewijze hiervan strekken ook de vruchteloze pogingen der Russische keizerin ELIZABETH, om hem tot haren geneesheer aan haar hof te krijgen; verkiezende hij liever der studerende jeugd in ons vaderland, met zijne gewone vlijt, tot de geneeskuust op te leiden, en hier de zaak der geleerdheid te blijven dienen.

Met zoo veel voorspoeds gezegend, leide GAUBIUS, onder het genot van gezondheid tot in hoogen ouderdom, een nuttig en gelukkig leven, hetwelk echter niet van allen rampspoed bevrijd was; want zes kinderen, bij zijne vrouw verwekt, waaronder een veel belovend zoontje, verloor hij allen vroegtijdig; doch gedroeg zich hierbij als een op God vertrouwend Christen. Voor het overige bezat hij eenen gullen en milddadigen inborst, en was ongemeen hulpvaardig omtrent de armen, zoodat men in twijfel staat, wat men meer, zijn braaf hart of zijne kunde, te bewonderen hebbe. — Hij stierf den 28sten van Slagtm. 1780, in het 50ste jaar van zijn leeraarambt aan de Leijdsche hooge scholen, en in het 76ste zijns ouderdoms, aan eene korte, doch hevige koortsziekte.

GAVEAUX. (PIERRE) Werd in 1764 te *Beziers*, in *Frankrijk*, geboren, en beminde van zijne vroege jeugd af zoo hartstogtelijk de muziek, dat hij des nachts opstond, om zich te oefenen, terwijl zijne schoolmakers slapen. Tien jaar oud zijnde, had hij het reeds in de toonkunst zoo ver gebragt, dat hij geen verder onderwijs behoefde. De uitmuntendste orgelspeler en componist COMBES leerde hem vervolgens de eerste beginsels der compositie, en op het klavier; doch hij was naauwelijks 12 jaren oud, toen hij dezen onderwijzer verloor. Gelukkig voor hem, dat zijn Latijnsche meester, de abt TINDAL, insgelijks een groot liefhebber der muziek was, en zeer bevallig op de *violoncel* speelde. Deze uit *Italië* de *partituren* van *Stabat mater* en van *Scrya Padrona*, van PERGULESIE, ontvangen hebbende, voerden deze beide kunstenaars, met behulp van eenen bas, deze meesterstukken uit, en geraakten door derzelver betooverende schoonheden zoo zeer in verrukking, dat de een voor den ander, bij het einde van ieder stuk uitriep: „naar den duivel met allen, die geene „liefhebbers van de muziek zijn!” Hij besloot nu, om naar *Napels* te reizen, ten einde zijne toonkunstige oefeningen, onder den beroemden *contrapunctist* SALA te voltooijen; maar familie-betrekkingen maakten in dit plan verandering. Hij ging naar *Bordeaux*, en werd tot *Tenorist* bij de *St. Severin* aangesteld, waar FRANS BECK, organist bij die kerk, hem in de samenstelling der muziek onderwees. GAVEAUX, door de goedkeuring van zijnen meester aangemoedigd, maak-

maakte groote vorderingen, werd bij het tooneel in gemelde stad aangesteld, en bleef aldaar tot 1788, wanneer hij zich naar *Montpellier* begaf, om aldaar in de groote, en in de *opera komike* de eerste rollen als liefhebber op zich te nemen, waarna hij in het volgende jaar in den schouwburg der *Tuilleries*, als eerste *Tenorist*, in de zangstukken speelde. Hij was eene der stichters en handhavers van dit tooneel, tot dat in 1800 dat van *Feadeay* met de *opera komike* vereenigd werd. Als zamensteller heeft hij verscheiden stukken op het tooneel der *opera komike* gebragt, die met bijzondere toejuiching zijn ontvangen geworden; onder anderen *l'amour filial*, waarin zijn talent het schoonst en volkomenst uitblinkt. Daarenboven heeft hij ook Italiaansche en Fransche *Romances* uitgegeven. Zijn muzikaal opstel van *Pygmalion* van ROUSSEAU, hetwelk hij voor het tooneel der *opera komike* bestemd had, wordt zeer geroemd.

GAVINIES. (PIERRE) Een beroemd vioolspeler, in *Bordeaux* geboren, die, toen hij 14 jaren oud was, te *Parijs* reeds in het geestelijk concert speelde, en daardoor den eersten grondslag tot zijnen volgenden roem legde. Inzonderheid onderscheidde hij zich door eenen toon, die in zuiverheid en kracht onnavolgbaar was: hij scheen uit zijn speeltuig zuchten te lokken. Ook in de *Adagio* muntte hij uit. Roemrijk was zijn wedstrijd met DOMENICO FERRARI, PUGNANI en STAMITZ. Uit hoofde eener liefdes-historie verliet hij als jongeling heimelijk *Parijs*, doch werd achterhaald, en een jaar gevangen gezet. Omtrent dien tijd stelde hij de muziek voor de onder zijnen naam zoo algemeen bekend en beroemd geworden *Romance*, welke hij met eene onnavolgbare bevalligheid bij zijne viool zong, en even zoo verrukkelijk varieerde. Nog kort voor zijnen dood, toen hij reeds 73 jaar oud was, voerde hij dezelve in een openlijk *Concert* uit, en lokte den toehoorderen de tranen uit de oogen. Voor het tooneel heeft hij het *Intermezzo*, *le Pretendu*, geschreven, hetwelk met goedkeuring ontvangen werd. In 1794 benoemde hem het *conservatorium* tot hoogleeraar in het onderwijs voor de viool, welken post hij zoo ijverig waarnam, dat zijne leerlingen ieder jaar op dat speeltuig den prijs wegdroegen. Hij stierf in Herfstm. 1800, en de gravin SALM heeft twee jaar later een werk tot zijnen lof uitgegeven, hetwelk zeer belangrijke bijzonderheden omtrent zijnen perfoon en zijne werken bevat.

GAVOT. Is een klein muziekstuk, inzonderheid voor het dansen geschikt. Het bestaat uit twee *reprises*, begint in de bovenmaat en staat in die van *alabreve*, uit hoofde van welk laatste het eenigzins luchtig gespeeld wordt. De schielijkste, daarin voorkomende, toonen zijn achttien. Eertijds bediende men zich van deze foort van muziek ook wel bij klavierpartijen; doch thans is dezelve weinig meer in gebruik.

GAZA. (THEODORUS) Een der geleerdste mannen van zijnen tijd, die niet weinig heeft toegebragt tot herstel der letteren in Eu-

ropa. Een *Griek* van geboorte, kwam hij, na de verovering van *Konstantinopel* door de *Turken*, in *Italië*; kreeg door de gunst van den kardinaal BESSARION een geestelijk ambt; oefende zich in de Latijnsche taal, en leverde daarin de voortreffelijkste der beste Grieksche schrijvers, als van ARISTOTELES, THEOPHRASTUS en HIPPOCRATES; maar bleef des niet tegenstaande met armoede worstelen, welke hem eindelijk in 1478 van verdriet deed sterven, tot schande zijner eeuw.

GAZELLE. (*Antilope Dorcas*), of de *Afrika'sche Gazelle*, onder het geslacht der *Antilopen* (Zie *aldaar*) of Herte-bokken behoorende, heeft ronde, geringde, in het midden gebogene, en aan de toppen gladde en dicht bij elkander staande hoorns. De Gazelle is een fraai, klein, rank diertje, met levendige zwarte oogen, dat in de geheele Oost en het Noorden van *Afrika* bijna overal te huis behoort. In het *Hooglied* van SALOMO wordt dikwijls van hetzelfde gesproken, en ook tegenwoordig is het, in de Oostersche dichtkunde, nog het zinnebeeld van vrouwelijke schoonheid.

GAZOMETER. Luchtmetre: een zamengesteld werktuig, door LAVOISIER en MUSNIER uitgevonden tot het nemen van proeven omtrent de verschillende luchtsoorten; doch inzonderheid tot eene naauwkeurige meting van derzelver uitgebreidheid (*volume*). Sedert men echter met hetzelfde proeven genomen heeft, ten bewijze, dat *gedephlogistiseerde* en brandbare lucht, door het verbranden derzelve, water opleveren, verstaat men door *Gazometer* zoodanigen toestel, welke geschikt is, deels, om het verbranden der genoemde luchtsoorten, behoorlijk te kunnen verrigten, deels, om de verhouding der onderscheiden hoeveelheden tot elkander te bepalen, en eindelijk, om het aldus verkregen water naar behooren te verzamelen en te wegen. — Van MARUM te *Haarlem*, en naderhand VAN HAUCI, VAN SEGUIN, VOGT en PEARSON, hebben dit werktuig merklijk veranderd en vereenvoudigd.

GAZOPYRION. Eene door dr. FAULSTICH uitgevonden vuur-machine, hoofdzakelijk uit eenen met brandbare lucht gevulden bol, en eenen elektrischen toestel bestaande, en ten aanzien van hare zamenstelling zoodanig ingerigt, dat men door middel van de elektrieke vonk de lucht gemakkelijk kan in brand steken.

GEBAREN, GEBARENSPEL, *de spraak der Gebaren*. Door gebaren verstaat men, in het algemeen, die verschillende bewegingen en houdingen van het ligchaam, of van deszelfs ledematen, als mede die bewegingen of trekken van het gelaat, in zoo verre dezelve iets karaktermatigs hebben, of dat gene aanduiden, hetwelk in het binnenste der ziel omgaat. Deze gebaren zijn den mensch zoodanig eigen, dat men schaars iemand vinden zal, die dezelve niet, vooral bij een meer levendig gesprek, veelvuldig gebruikt. Geen wonder dus, dat dezelve zeer vroegtijdig met de welsprekendheid ten naauwste zijn vereenigd geworden, en de oude redenaars der *Grieken* en *Romeinen*,
door

door de gebaren, bijna even sterk op de gemoederen hunner toehoorders gewerkt hebben, dan door stem en kracht van woorden. Door de Gebaren toch kunnen onze hartstochten en inwendige aandoeningen, niet zelden, veel duidelijker en levendiger worden aangeduid, dan door de welsprekendste of krachtigste bewoordingen kan worden uitgedrukt. Daar men nu het vermogen der Gebaren, bij groote redenaars, ras had opgemerkt, konde het niet anders, of dit deel der uiterlijke welsprekendheid moest meer en meer de aandacht tot zich trekken, en van lieverlede tot eene bijzondere kunst verheven worden, waarvan niet alleen de aanstaande redenaar, maar ook de tooneelkunstenaar, het meeste nut konde trekken. Deze kunst nu, of spraak der Gebaren, zoude, volgens ons inzien, zeer geschikt in 3 hoofddeelen kunnen verdeeld worden, als: 1. in de bewegingen of standen van het ligchaam (*attitudes*); 2. in de bewegingen of trekken van het gelaat, en 3. in die van de overige deelen des ligchaams, als handen en voeten; terwijl elk van dezelve in meerdere onderdeelen zoude kunnen worden gesplitst. Eindelijk is men ten tijde van AUGUSTUS zoo ver gegaan, dat men deze kunst tot eene afzonderlijke tooneel-verlustiging maakte, waarin men er op uit was, om zonder mondelijke voordragt, alleen door Gebaren, de menschelijke gedachten, aandoeningen en hartstogten zoo levendig en duidelijk aan de oogen voor te stellen, als of men zulks door middel van woorden met de ooren vernam; welke kunst zij met het Grieksche woord van *Pantomime* bestempelden. Vroeger reeds behoorde tot deze kunst der Gebaren de *Musica hypotritica*, waarvan de ouden gewagen, en de *orchestis*, waarvan wij bij PLATO meermalen melding vinden gemaakt.

Doch niet alleen op het tooneel, maar ook in bijzondere bijeenkomsten, plagten reeds de ouden, vooral verliefden, van eene foort van Gebaren-spraak gebruik te maken, zoo dat men reeds bij de goudschrijvers van eene spraak der vingers, oogen, voeten enz. niet zelden gewag vindt gemaakt, en het zelfs schijnt, dat zij het daarin verder gebragt hebben, dan men, zonder hunne schriften gelezen te hebben, zoude verondestellen. Uit het tot dus ver aangevoerde, zal het ieder genoegzaam blijken, dat wij hier de Gebaren, in den ruimeren zin des woords, genomen hebben voor dat gene, hetwelk, met declamatie, de uiterlijke welsprekendheid uitmaakt. Dikwijls evenwel wordt dit woord in eene meer beperkte beteekenis genomen, en, met uitzondering van bewegingen en trekken van het gelaat (*Mimiek*) (*Zie op dat woord*), er alleenlijk dat door verstaan, hetwelk men gewoonlijk de *gesticulatie* pleegt te noemen.

GEBERN, in Indië PARSIS, maar in Perzië GEBERN, of Guebern, Gaueren, dat is ongelooovigen of vuuraanbidders, geheeten. Zij noemen zich zelve *Behendie*, of aanhangers van het ware geloof, en hebben hunne voornaamste woonplaatsen in de woestijnen van *Karamanie*, aan den Perzischen zeeboezem; doch inzonderheid in de provincie *Ijerd-Keram*. Dit weinig bekend, en in zijne onkunde ge-

146. GEBROKEN. — GEDAANTE DER AARDE.

lukkig volk, is arbeidzaam, matig, en vlijtig in het behartigen van den landbouw. De *Gebern* zijn zacht van zeden, drinken wijn, eten allerhande vleesch, huwen slechts ééne vrouw, en leven streng en ingetogen. Echtscheiding en veelwijverij zijn hun door den godsdienst verboden; blijft echter de vrouw in de eerste negen jaar haars huwelijks onvruchtbaar, dan staat het den man vrij, nog eene tweede te nemen. Zij verëeren een eenig hoogst wezen, hetwelk zij den eeuwigten geest, of *Ijerd*, noemen; gelooven, dat de zon, maan en planeeten door verstandige wezens bezielde worden; beschouwen het licht als de oorspronkelijke oorzaak van het goede, en de duisternis als die van het kwade, en bidden eindelijk, naar men zegt, het vuur aan; schoon zij zelve het tegendeel beweren, en zeggen, het slechts als een zinnebeeld van den onbegrijpelijken God, te beschouwen, weshalve zij hunne gebeden ook altijd bij het vuur verrigten, en aan heilige plaatsen een altijd brandend vuur onderhouden, hetwelk zij voorgeven, dat hun propheet ZOROASTER reeds voor 4000 jaar ontfoken heeft. Hun heilig boek noemen zij *Zend-Avesta* (*Zie aldaar*), en zij hebben de bijzondere gewoonte, van hunne dooden, in plaats van die te begraven, op de torens hunner kerkhoven aan de vogels prijs te geven, en daarbij nauwkeurig acht te geven, welke deelen deze dieren het eerst verslinden, wanneer zij daaruit op het lot van den afgestorvenen besluiten.

GEBROKEN. In de *muzijk* noemt men een gebroken akkoord zoodanig een, waarvan men de toonen niet, zoo als gewoonlijk, in eens, maar in eene zekere opvolgende orde, aanslaat. Men noemt zulke akkoorden ook *Arpeggiaturen*. Een gebroken bas is zulk een, waarbij men eenen toon niet zoo lang aanhoudt, als het gezang vordert, maar of den grondtoon herhaalt, of andere gepaste toonen doorloopt. 2. In de *Declamatie* is de gebroken stem het kenmerk der sterkste aandoening. 3. In de *schilderkunst* zijn gebroken kleuren eene soort van tusschen-kleuren (*Zie: Mezzotinto*); en eindelijk 4. verstaat men in de *bouwkunst* door eenen gebroken trap zoodanigen, welks verdeeling uit eenige rechte trappen bestaat, tusschen welke rustplaatsen liggen, en door een gebroken dak zulk een, hetwelk uit meer dan één dak bestaat.

GEDAANTE DER AARDE. Reeds in de grijze oudheid hield men zich met onderzoekingen omtrent dit onderwerp bezig; doch men kwam nimmer tot een vast punt. PARMENIDES van *Elea*, ARISTOTELES en PROLOMEUS leerden wel de kogelvormige gedaante der aarde; maar kenden hare nadere gesteldheid niet. Deze ontdekking was voor later tijd bewaard, en werd inzonderheid door de graadmetingen; op onderscheidene plaatsen van den aardbodem, buiten allen redelijken twijfel gesteld. Omstreeks het jaar 827 onzer tijdrekening, liet de kalif AL-MAMUM, door verscheidene naar *Bagdad* geroepene wiskunstenaars, 2 graden van den meridiaan, in de vlakten van *Singar*, langs de kusten van den Arabischen zeebezem, meten, wanneer men bevond, dat derzelver grootte 56 tot 56 $\frac{3}{4}$ Arabi-

bifche mijlen (over welker lengtemaat men het, echter, thans niet eens is) bedroeg. In 1525 ondernam FERMEL, een Fransch geneesheer, eene meting, die nogtans op hoogst onzekere gronden berust, waarna CLAVIUS, KEPLER, CASATI en anderen, nieuwe, doch ongenoegzame, methoden aan de hand gaven, om de grootte der aarde te bepalen. De eenige juiste weg, welke in de meting van een, langs den meridiaan loopend, stuk van de oppervlakte der aarde, door eene driehoeksverbinding, bestaat, werd het eerst door den *Hollander* WILLEBRORD SNELLIUS, in 1615, beschreven. Zijne linie liep van *Alkmaar* naar *Leijden* en *Bergen op Zoom*. De meting van NORWOOD, tusfchen *Londen* en *Tork*, in 1635, kwam zeer nabij aan de waarheid, en hij bevond de lengte van den graad te bedragen 57,300 *toifen* (halve roeden), waartegen RICCIOLI en GRIMALDI dezelve op 61,478 *toifen* bepaalden. PIERRE PICARD, die den door SNELLIUS betreden weg, het eerst, met betere werktuigen betrad, ondernam in 1669, op last der akademie te *Parijs*, eene graadmeting in *Frankrijk*, tusfchen *Malvoifne* en *Amiens*, en bepaalde den graad op 57,060 *toifen*, welke bepaling door MAUPERTUIS nog eenigermate verbeterd werd. Daar nu de berekeningen van SNELLIUS en PICARD slechts 250 *toifen* verschilden, zoo befloot reeds EISENSMIDT hieruit, dat de aarde een langwerpige kloot zij, die aan de pool ingedrukt, en om den *aequator* verheven is; doch konde men, uit hoofde van de nabijheid, in welke deze beide graden liggen, nog geen volkomen zeker gevolg trekken. RICHER, die in 1671 door de akademie te *Parijs* gezonden werd, om op het bij *Zuid-Amerika*, slechts 5 graden noordelijk van den *aequator*, gelegene eiland *Cayenne* eene meting te beproeven, bevond, dat zijn uit *Parijs* mede gebragt flinger-uurwerk dagelijks 2 minuten te langzaam ging, zoo dat hij genoodzaakt was, om den flinger $1\frac{1}{4}$ lijn te verkorten, wanneer het in een uur 3,600 flingeringen maken zoude. Hieruit befloten HUGHENS en NEWTON, dat de middellijn van den *aequator* langer moest zijn, dan die van de as der aarde, en wel op de volgende wijze: de omwenteling der aarde om hare as veroorzaakt eene flingerende kracht, welke tegen de zwaartekracht overftaat, en een gedeelte daarvan vernietigt. De flingeringen van het uurwerk zijn echter eene werking der zwaarte, en derzelver getal moet afnemen, naarmate de flingerende kracht toeneemt. De laatste is blijkbaar onder den *aequator* het grootste, doch onder de polen — 0, en moest naar den kant der laatste, wanneer de aarde eene *regelmatig* kogelvormige gedaante had, ook *regelmatig* verminderen. Uit de waargenomene onregelmatigheden in het daarvan afhangend getal van de flingeringen van het uurwerk, moest men derhalve ook tot onregelmatigheden op de kogelvormige gedaante der aarde befluiten, en konde men, eindelijk, zelfs de verhouding van de middellijn van den *aequator* tot die van de polen berekenen.

Op deze wijze ontdekte men de waarheid, dat de aarde bij den *aequator* verheven, doch bij de polen plat en ingedrukt zijn moet.

In 1683 mat J. D. CASSINI het middelst gedeelte van den meridiaan van *Parijs* tot onder *Bourges*, en zettede in 1700 en 1701, met zijnen zoön J. CASSINI, dit werk voort, waarop de laatste in 1718, met MARALDI en DE LA HIRE, eene meting van het noordelijk gedeelte van den meridiaan van *Montdidier* tot *Duinkerken* te uitvoer bragt. Daar nu bij die metingen de noordelijke graad kleiner dan de zuidelijke werd opgegeven, zoo bestreden die van de Fransche akademie NEWTONS vermoeden, verklaarden de aarde voor eenen langwerpigen kloot, en gaven aan de ervaring en meting, boven onbewezene vooronderstellingen, den voorrang. Hieruit ontstond een geschil, hetwelk door de meting van twee uiterste graden, die, zoo na mogelijk, de een aan de pool en de andere aan den *aequator*, lagen, alleen konde beflist worden. Met dit oogmerk besloot het Fransche hof in 1735 tot eene der luisterrijkste ondernemingen, en zond BOUGUER, DE LA CONDAMINE, GODIN, JUSSIEU en COUPLET naar *Quito*, in het noordelijk gedeelte van *Peru*, en MAUPERTUIS, CLAIRAUT, CAMUS, LE MONNIER en den abt OUTHIER naar *Lapland*, om twee, zoo na mogelijk, aan de pool en den *aequator* liggende graden te meten. Daar nu de in *Lapland* gemeten graad aanmerkelijk grooter uitviel, dan alle, die men in *Frankrijk* gemeten had, zoo besliste MAUPERTUIS zonder eenige bedenking, voor het vermoeden van NEWTON, hetwelk nog bovendien, buiten allen twijfel gesteld werd, toen de naar *Peru* gezondene geleerden den uitslag van hunnen moeilijken arbeid bekend maakten, volgens welken de door hun gemeten graad 56,753 toisen bedroeg, en dus kleiner was, dan dien men in *Frankrijk* gemeten had. Latere metingen hebben eene gelijke uitkomst opgeleverd, zoo dat men de afplatting der aarde op $\frac{1}{504}$ kan vaststellen. Ook heeft men bevonden, dat de afplatting aan de Zuidpool grooter is, dan aan de Noordpool. (Zie verder AFPLATTING DER AARDE)

GEDAKT. Bereekent zoo veel als gedekt. Men gebruikt dit woord van orgelpijpen, die van boven gesloten zijn, waardoor de toon een oktaaf lager, zachter maar ook zwakker wordt. Zoo is eene pijp: 1 groot gedakt op 16 voet toon, welke stem meest in het pedaal bestaat: ook maakt men deze pijpen van 32 voet toon, en noemt ze dan groot gedakte *Subbas*; doch uit deze kan geen onderscheiden toon gehoord worden. 2. Gedakt op 8 voet toon; 3. klein gedakt op 4 voet; 4. *Superdakje* op 2 voet, en 5 gedakte *quinta* op 3 voet toon.

GEDEGEN. Onvervalscht, zuiver, hetwelk met geene vreemdfoortige deelen vermengd is. Men gebruikt dit woord inzonderheid bij den bergbouw. *Gedegen* goud, zilver of tin noemt men datgeen, hetwelk door de Natuur in eene zuivere gedaante wordt voortgebragt, in onderscheiding van *Erts*, waarin deze metalen nog met allerlei vreemdfoortige deelen vermengd zijn. In eenen ruïneren zin zegt men van gewerkte stukken, dat zij van *gedegen* goud of zilver gemaakt zijn, om daardoor aan te toonen, dat zij geheel van zuiver, (of

(of *masif*) goud en zilver vervaardigd, en niet slechts verguld of verzilverd zijn.

GEDENKPENNINGEN. Zijn stukken metaal in de gedaante van eene munt, dienende om het afbeeldfel van sommige groote mannen, of de nagedachtenis van roemrijke daden, aan de nakomelingschap over te brengen. De *Griekſche* Gedenkpenningen zijn ongetwijfeld de oudſte; want lang voor den opbouw van *Rome* hadden de *Grieken* reeds zeer fraaije gouden, zilveren en koperen munten; zoo als uit verſcheidene echte Macedoniſche Gedenkpenningen, die ouder zijn dan *PHILIPPUS* en *ALEXANDER*, en uit Griekſche met de namen van verſcheidene magiſtraatsperſonen, die de Macedoniſche heerſchappij zijn voorgegaan, alsmede uit sommige Siciliaanſche munten, van nog hooger oudheid, blijkbaar is. Gelijk de Griekſche Gedenkpenningen de oudſte zijn, zoo zijn zij ook de fraaiſte, en bezitten eene teekening, naauwkeurigheid, netheid en kracht, dat zelfs de ſpiere en aderen duidelijk kenbaar zijn. — Onder de *Romeinſche* Gedenkpenningen zijn die gene de oudſte, welke onder de regering der burgemeesters geſlagen zijn; doch de koperen en zilveren Gedenkpenningen gaan niet boven het jaar 484 van *Rome*, noch de gouden boven het jaar 546. — Onder de *keizerlijke* Gedenkpenningen maakt men onderscheid tuſſchen de hoogere en lagere heerſchappij: de eerſte begon onder *JULIUS CAESAR*, en eindigde omtrent het 26ſte jaar onzer tijdrekening; de laaſte bevat omtrent 1200 jaren, en eindigt met het innemen van *Konſtantinopel*. Men rekent echter, gewoonlijk, alle Gedenkpenningen, tot op den tijd van *PALEOLOG*, onder de oude, alhoewel men geene later van eenige ſchoonheid heeft, dan tot den tijd van *HERACLIUS*, die in 641 ſtierf. — De *Gottiſche* Gedenkpenningen maken een gedeelte der keizerlijke uit. — Echte *Hebreuſche* zijn er niet, behalve eenige weinige zilveren en koperen *Sikkels*; doch geene goude. — De hedendaagſche Gedenkpenningen zijn de zulke, die binnen de laaſte 4 eeuwen geſlagen zijn.

Eertijds was er geen onderscheid tuſſchen geld en Gedenkpenningen: ieder *Romein* had zijne beurs vol van dezelfde ſtukken, die men thans in kabinetten bewaart; want zoodra een keizer iets merkwaardigs verrigt had, werd hetzelfde onmiddellijk op eene munt geſtampeld, welke door zijn geheele gebied gangbaar was.

Het nut der Gedenkpenningen is zeer aanmerkelyk. Zij verſpreiden een groot licht over de geſchiedenis; bekrachtigen zulke gebeurtenisſen, die bij oude ſchrijvers gemeld zijn; brengen andere overeen, welke op verſchillende wijze verhaald worden, en bevatten dezulke, die overgeſlagen zijn. Een ander nut der Gedenkpenningen beſtaat hierin, dat zij niet alleen de daden eens keizers, maar ook den tijd, waarin dezelve verrigt zijn, aanwijzen, zoodat eene reeks van zoodanige munten zijnen geheelen levensloop bevatten, die in de jaarboeken is overgebragt. Eindelyk zijn ook nog de Gedenkpenningen van geen minder belang in de bouw-, ſchilder-, dichtkunſt enz. Men kan

een kabinet derzelve als eene verzameling van schilderijen in het klein beschouwen, waardoor de ontwerpen van vele der aanzienlijkste gebouwen der oudheid zijn bewaard geworden.

GEDENKTEEKENS. Zijn, in den eigenlijken zin, werken van bouw- en beeldhouwkunst, waarvan het oogmerk is, het aandenken van merkwaardige personen of omstandigheden tot de nakomelingschap over te brengen, zoo als triomfbogen, praalgraven, piramides, eerezuilen enz. In alle tijden en onder alle natien vinden wij voortgelijke Gedenkteekens, waarvan de obelisk en piramiden van *Egypte*, en mogelijk ook de graven der Perzische koningen, die wij nog onder de bouwvallen van *Persepolis* bewonderen, de oudste zijn, die wij kennen, en, door hare verbazende grootte en verhevene eenvoudigheid, eenen heiligen eerbied in ons verwekken.

GEDENKWAARDIGHEDEN. Zijn voorwerpen der Geschiedenis, welker herinnering en beschouwing voor de nakomelingschap van ongemeen veel belang zijn. Hiertoehoor ook de Gedenkteekens, en de belangrijke gebeurtenissen en trekken uit het leven van volken en uitstekende mannen, waarvan de verhalen ook dikwijls gedenkwaardigheden genoemd worden; zoo als: *XENOPHONS gedenkwaardigheden van SOCRATES* en *CAESARS Commentarien*. Niets verdient echter, met der daad, dien naam, hetwelk niet met het openbaar leven en de lotgevallen der personen en volken, of met den inwendigen, eigendommelijken geest, of met een bepaald tijdvak, in zulk een onmiddellijk verband staat, dat een en ander daardoor op eene bijzondere wijze bepaald en gekenmerkt wordt.

GEDIKE. (FREDERIK) Deze verdienstelijke man werd te *Bobrow*, een dorp bij *Lenzen*, in het jaar 1754 geboren. Zijn vader, die aldaar predikant was, meenende, dat een te vroegtijdig onderwijs voor de behoorlijke ontwikkeling des ligchaams nadeelig was, sloeg dus op hetzelfde geene bijzondere acht. Hij stierf, en liet zijnen zoon, nu eerst 9 jaar oud, in den meest hulp behoevenden toestand achter. Men deed hem eerst, voor korten tijd, te *Seehausen* op eene openbare school, en vervolgens in het weeshuis te *Zullichau*, waar hij, door de zorg van den waardigen *STEINBART*, 7 jaar lang, kost- en schadeloos, verzorgd, onderwezen en opgevoed werd, zonder dat hij zich door zijn uiterlijk voorkomen, of door bijzondere bekwaamheden, aanbeval, of den men voorfpeelde, die eenmaal aan zijn vaderland ten sierraad zou verstreken. *STEINBART*, in 1766 een afzonderlijk Instituut van onderwijs hebbende opgericht, genoot ook *GEDIKE* hier de onderrigtingen dezes uitmuntenden mans, met dat voor hem gelukkig gevolg, dat zijn sluimerende geest thans ontwaakte, en hij nu zulke groote vorderingen maakte, dat hij zich in 1771 naar de universiteit te *Frankfort* konde begeven, om aldaar de godgeleerdheid te beoefenen. Hier geraakte hij bekend met *TÖLLNER*, en verzamelde zeer vele kundigheden in het vak van geschiedenis en letterkunde; terwijl hij in dezen eenen waardigen leeraar en welwillenden

den bevorderaar van zijn fortuin ontmoette. Zelfs droeg TÖLLNER, gedurende zijne laatste ziekte, aan hem de voortzetting zijner boven-natuurkundige lessen op, waarin hij zoo wel slaagde, dat hij besloot, zich aan het akademisch leeraarsambt toe te wijden. Zijn vriend en begunstiger stierf, en STEINBART, die in zijne plaats kwam, werd op nieuws GEDIKE's leeraar en weldoener. In 1775 beriep hem de eerwaardige SPALDING tot huisfelijk onderwijzer zijner beide zonen, en werd hij, door diens invloed, reeds het volgende jaar tot tweeden rector, in 1778 tot rector en in 1779 tot bestuurder van het *Gymnasium* van *Friedrichswerder* aangesteld, in welke onderscheiden betrekkingen hij zich als eenen der eerste schoolleeraren van *Duitschland* kenmerkte. Onuitputtelijk in nieuwe en betere leerwijzen, en onafgebroken werkzaam in het daarstellen van doelmatige verbeteringen, voerde hij deze laag gezonken inrigting tot eenen, tot dus verre nooit bereikten, trap van volkomenheid op, en vuurde leerlingen en onderwijzers tot werkzaamheid aan. Voornamelijk was zijn toelag, de zielsvermogens zijner kweekelingen, door het oefenen hunner eigene denkkraft, te ontwikkelen, en hen, ook buiten de schooluren, aan doelmatige bezigheden te gewennen. In 1793 werd hij mede-bestuurder, en in 1795, na den dood van BUSSCHING, bestuurder van het *Gymnasium* te *Berlijn*, en van de beide daaraan onderhoorige scholen, welk instituut, onder zijn opzicht, het toppunt van roem bereikte. Reeds in 1784 werd hij tot wereldlijk opper-consistoriaalraad, en in 1787 tot opper-schoolraad van het door hem ingerigt opper-schoolcollegie aangesteld; terwijl ook het *Seminarium*, hetwelk uitmuntende leeraars heeft opgeleverd, aan hem zijnen oorsprong verschuldigd is. Na dat hij in 1790 tot lid van de akademie der wetenschappen, en in het volgende jaar tot dat van die der kunsten te *Berlijn* benoemd, en tevens te *Halle* tot dokter in de Godgeleerdheid bevorderd was, deed hij in 1797 eene reis naar *Italië*, en eene andere, eenige jaren later, ter zake van het schoolwezen, naar *Zuid-Pruisen*.

GEDIKE leefde gelukkig in den kring van een talrijk huisgezin; werd door zijne vrienden en alle braven geacht en bemind; was onvermoeid werkzaam in zijne beroepsbezigheden, en had, bij een vast en sterk lichaamsgetel, op eenen benijdenswaardigen ouderdom mogen hopen, indien eene snartelijke ziekte geen einde aan zijn nuttig leven gemaakt hadde. Groot en duurzaam zijn 's mans verdiensten, en zijn aandenken leeft in de harten van ontelbaren, die hun onderwijs en hunne bevordering aan hem te danken hebben. Van zijne bedrevenheid in de Grieksche taal getuigen zijne uitgaven van PHILOCTETES door SOPHOCLES, eenige gesprekken van PLATO, en zijne overzetting der *Pindarische* Triomfzangen; terwijl zijne opvoedingschriften eene menigte nuttige denkbeelden en voorstellen bevatten, en zijne leerboeken en *chrestomatien* onder de eerste van de betere foort mogen geteld worden.

GEEL KOPER. Een nagemaakt metaal, uit koper en kalmeissteen

bereid wordende. Het is niet smeedbaar, ten zij het heet is, en kan, nadat het tweemaal gesmolten is, den hamer niet langer verduren; weshalve men er eenig lood onder doet, om het zachter en buigzaam te maken.

GEELZUCHT. Eene ziekte bij de menschen, welke hare zitplaats in de ingewanden der spijsvertering heeft; en wel in de lever, of in de galblaas, de galbuis enz. De eerste verschijnsels der ziekte zijn een zeker onaangenaam gevoel op den kuil van het hart naar de regterzijde, gebrek aan eetlust, bezwaardheid na den eten enz. De kleur van de huid wordt van langzamerhand geel, en wel eerst het wit van het oog, en verspreidt zich over het geheele ligchaam, hetwelk, wanneer de ziekte in eenen hoogen graad plaats heeft, zich vuil geel vertoont. De ziekte gaat tevens van een geweldig jeuken over de gansche huid vergezeld, die, bij eene lange duurzaamheid der ziekte, meer en meer donker, en eindelijk de zoogenoemde *Zwarte* Geelzucht wordt. De voornaamste oorzaak der Geelzucht is eene omgekeerde werkzaamheid van die deelen, welke de afscheiding en uitstorting van de gal in eenen natuurlijken staat bevorderen; terwijl de afgescheidene gal, in plaats van zich uit de lever en galblaas door de gemeenschappeljke galbuis, en den twaalfvingerigen darm uit te storten, ten einde, overeenkomstig hare bestemming, de spijsvertering te bevorderen, door de opslurpende vaten in de melksapbuis en van daar in het bloed overgaat. Hieruit kan men de toevallen van gebrek aan gal, en de daarvan afhangende moeiljke spijsvertering, zoo als ook het aanwezen van vreemdardige galstof in het bloed, en de daardoor ontstaande verschijnsels aan de huid, gemakkeljke verklaren. De afgelegene oorzaken dezer ziekte zijn zeer menigvuldig; b. v. eene onmatige nitzetting van de opslurpende vaten der lever en galblaas, te groote afscheiding der gal, verstopping in de levergangen, of in de gemeenschappeljke galbuis door galsteenen enz. doch inzonderheid zwaar verdriet en hevigen toorn, welke aandoeningen vooral op de lever werken, en tot deze ziekte aanleiding geven.

De geelzucht is bij pas geboren kinderen vrij algemeen; doch in deze kan hierdoor geene aanmerkeljke wanorde in het werktuigeljk gestel veroorzaakt worden, omdat zij veelal ligt is, en spoedig voorbij gaat, zonder eenige bijzondere geneesmiddelen te behoeven.

GEERTRUIDENBERG. Eene oude, sterke stad, in de *Nederlanden*, in de provincie *Noord-Brabant*, aan de rivier de *Dongen* liggende. Men vangt er goeden zalm en steur.

GEEST. Onder dit woord begripen wij, in onze gedachte, een wezen, dat met bewustheid werkt, welks werkzaamheid derhalve in denkbeelden en streven, of, in eenen hooger grad, in *denken* en *willen* bestaat. Wordt nu een zoodanig wezen met een bewerktuigd ligchaam in verband gebragt, waardoor het met de buitenwereld in wederkeerige werking staat, dan noemt men het *ziel*, en het bewerktuigde gedeelte van dit wezen *ligchaam*.

Of er zuivere, dat

is, onligchamelijke, geesten zijn, dit is veel betwist, maar nooit bevestigd geworden. Intusschen heeft men op deze vooronderstelling eene wijsgeerige wetenschap gegrond, namelijk: de *Geestenleer*, of *Pneumatologie*, die echter meestal in droomen eener ontfelde verbeeldingskracht bestaat; doch evenwel vele aanhangers, inzonderheid onder dweepers, gevonden heeft, wier verbeeldingskracht altijd ongesteld is, en die, om deze reden, wanen, de geesten in ligchamelijke gedaante te zien, en met hun in eene bovennatuurlijke gemeenschap te verkeerden. Schoon nu al zoodanige geestverschijningen, uit hoofde der goddelijke Almagt, niet voor onmogelijk kunnen gehouden worden, volgt daaruit echter in geenen deele, dat dezelve wezenlijk plaats hebben, vermits dit alleen door daadzaken kan bewezen worden. Daar nu de ondervinding leert, dat de verschijning van afgestorvenen niet op eene natuurwet gegrond is, omdat zij als dan geregeld, en menigvuldiger zoude moeten plaats hebben, zoo moeten wij de verhaalde gebeurtenissen voor enkele uitzonderingen van den regel houden; maar ook deze uitzonderingen kunnen niet zonder grond plaats hebben. Zal eene verschijning van eenen geest voldoende bewijzen van waarheid voor zich hebben, dan moet hij de reden zijner verschijning opgeven: dat deze niet in eene niets betekenende herinnering of waarschuwing, en nog veel minder in de aanwijzing van eenen schat, en andere beuzelachtige zaken, kan gelegen zijn, is voor eenen ieder klaar, die slechts eenig denkbeeld van een, wel ingerigt, zedelijk wereldbestuur heeft. Voorts kan men vorderen, dat de geest zich aan eenen strengen toets zijner herleving onderwerpe, en zich aan al onze zintuigen vertoone, omdat wij, buiten dien, nooit kunnen zeker zijn, of niet ons oog of oor ons eenen bedriegelijken trek spele. Eindelijk moet een geest ons behoorlijke inlichting geven omtrent den staat der afgestorvenen, en niet, gelijk de meesten der voorgewende verschenen geesten, onze nieuwsgierigheid met ongerijmde vertelsels afzetten. Daar nu geene der verhaalde geestverschijningen aan deze noodzakelijke vereischten beantwoorden, zoo zijn zij reeds voor lang op de fabelrijke lijst van bijgeloof, zelfmisleiding en openbare bedriegerij, geplaatst geworden. Het moest derhalve de verstandige wereld zoo veel te meer verbazen, toen de hofraad JUNG, in 1808, in zijne *Theorie der Geestenkunde*, de wezenlijkheid der geestverschijningen trachtte te bewijzen. Dan, dit zijn boek is een zeldzaam voortbrengsel van ligtgeloovigheid, dat vol is van tegenstrijdigheden, onbewezene stellingen en ongerijmde gevolgtrekkingen, en niet ééne enkele daadzaak opgeeft, welke den toets heeft kunnen doorstaan. Ook bevat zijne theorie van de natuur der ziel, noch zijne verhevene beschouwing van haren toestand na den dood, eenig bewijs voor wezenlijke geestverschijningen.

Het woord *Geest* wordt ook nog in andere beteekenissen genomen, zoo dat men er niet een afzonderlijk, met bewustheid werkend, wezen, maar de inwendige bestemming van zekere dingen, door ver-

154 GEHEUGEN. (Het) — GEHOOR. (Het)

staat. Dus zegt men van een mensch, wiens denkvermogen in eenen bijzonderen hoogen graad werkzaam is: hij bezit geest; en voor zoo ver deze inwendige bestemming zich op het gelaat of in het oog spiegelt, noemt men ook wel deze deelen geestig; zoo als een geestig gelaat, oog enz.: zelfs brengt men deze laatste uitdrukking op menschelijke voortbrengfels over, voor zoo ver zich daarin des menschen inwendige kracht, welke dezelve voortbragt, vertoont, en zegt derhalve: een geestig boek, kunststuk, gedicht, schilderij enz. Eindelijk gebruikt men het woord *Geest* ook van dranken, voor zoo ver zij een dronkenmakend vermogen bezitten en daardoor de verbeeldingskracht opwekken, en noemt dezelve geestige dranken.

GEHEUGEN. (Het) Is dat vermogen van den geest, waardoor wij denkbeelden, zaken en gebeurtenissen in onze ziel kunnen bewaren, en ons dezelve, naar welgevallen, weder kunnen te binnen brengen. In het eerste geval is het Geheugen vlug of langzaam, maar werkt of werktuigelijk of vrijwillig; in het laatste is het getrouw of bedriegelijk. Men onderscheidt het geheugen in *Woordgeheugen*, hetwelk door het werktuigelijk van buiten leeren ontstaat, en waartoe geene bijzondere inspanning van den geest noodig is, en in het *Zaak-geheugen*, waartoe oordeelkracht en een vrijwerkend verstand vereischt wordt. Een uitgebreid Geheugen vormt den geleerden, een denkend den verstandigen man en wijsgeer; doch zelden zijn beiden in één perfoon vereenigd. Ondertuschen hangt, bij het bewaren en te binnen brengen van zaken en gebeurtenissen, veel van de meerdere of mindere mate van oplettendheid af, welke wij er aan besteden. Men kan het geheugen, even als onze andere vermogens, oefenen, inzonderheid door zich dat geen, hetwelk men in zijne jeugd, of meerder gevorderde jaren, geleerd heeft, gedurig voor den geest te verlevendigen; want elke oefening versterkt ook het geoefend vermogen, hetwelk daardoor tot die werkzaamheden geschikt wordt, waartoe de natuur het bestemde. — Tegen het Geheugen staat over *vergetelheid*, welke somtijds, b. v. bij oude lieden, geheel buiten onze schuld, doch ook dikwijls het uitwerksel eener aanhoudende verstrooiing is.

GEHOOR. (Het) Een zintuig, waardoor dierlijke wezens toonen, geluiden en klanken, door middel van de lucht en hare beweging, gewaar worden. Het werktuig van het gehoor is het oor, een kunstig en zeer zamengesteld deel van het dierlijk ligchaam. Het wordt in het uitwendig, middelst, en inwendig oor verdeeld. De beide eerste deelen zijn, inzonderheid, bestemd, om het geluid op te vangen en verder voort te leiden; terwijl het eigenlijk aanslaander toonen en hunne verdere voortplanting in het binnenste schijnen bewerkstelligd te worden. Tot het uitwendig oor behoort het uitwendig gedeelte en voornamelijk deszelfs schelp, en de kraakbeenige gehoorgang, welke zich wederom aan de beenige gehoorbuis aansluit, die door het trommelvlies (*membrana tympani*) bepaald wordt. Dit

trom-

trommelvlies bestaat uit een naar binnen bolrond loopend, zeer veerkrachtig, velletje, en bedekt de zoogenoemde trommel, waarin zich vier kleine beentjes bevinden, die, uit hoofde hunner gedaante, *hamer*, *aanbeeld*, het *rondbeentje* van SYLVIVS en *Strijgbeugel* genoemd worden.

Het uitwendig oor is volkomen doelmatig gevormd, om de golvende bewegingen der lucht, door het geluid veroorzaakt, op te vangen, en dezelve in de schelp, en van daar in den gehoorgang, te leiden. Daar nu de oppervlakte van dezen, b. v. in het menschelijk oor, 50 maal kleiner is, dan die van het uitwendig oor, zoo moet hier ook het geluid 50 maal sterker zijn, dan wanneer het, zonder het uitwendig oor, in den gehoorgang gekomen ware. De toonen vormen zich in de trommelholte, en planten zich door middel van het trommelvlies en de gehoorbeentjes voort, welke, zoodra dit vlies door de uitwendige lucht wordt aangedaan, zich bewegen. De binnenste holte van het oor noemt men den doolhof, (*Labyrinthus*) en zij bestaat uit het portaal (*vestibulum*), drie halvemaans-vormige buizen, en het slakken-huisje (*cochlea*); zijnde een spiraalvormig kanaal, hetwelk om eene klos of spil loopt. Het portaal hangt door middel eener kleine opening, het *ronde* of *ovale venster* genoemd, met de trommelholte te zamen, en rondom dit venster loopt een kanaal, het *Fallopische* geheeten, hetwelk het harde gedeelte van het zeven-de paar gehoor-zenuwen bevat. In deze kunstig zamengestelde deelen, die men het binnenste heiligdom van het werktuig des Gehoors zoude kunnen noemen, verkrijgen de toonen, door het trommelvlies en de gehoorbeenderen verder voortgeplant, hunne volkomenheid, en bereiken eindelijk de gehoorzenuwen, waaraan zij hunne ontvangens indrukfels mededeelen, om ze naar de hersens te leiden, waar zij gewaarwording veroorzaken. Hoe echter deze gewaarwording ontstaat, weten wij niet: men heeft wel hieromtrent verscheidene vooronderstellingen verzonnen, maar de Natuur werkt hier achtet eenen sluier, dien 's menschen geest vergeefs tracht door te dringen. — Men vindt in de *Akustiek* van CHLADNI eene reeks van belangrijke *physiologische* waarnemingen over het Geheer en deszelfs werktuigen, bij de onderscheidene soorten van dieren.

GEISER. (De) Eene der grootste en merkwaardigste, heete springbronnen op *Island*, die tamelijk geregeld afwisselt, en welker kom, die eene diepte van omtrent 72 voet heeft, nu eens droog is, en dan weer langzamerhand met heet water gevuld wordt. Hierbij hoort men verscheidene slagen, die naar verre kanonschoten gelijken; terwijl het water uit eene opening springt, welke gewoonlijk 18 voet in diameter is, en zich tot eene hoogte van 90 tot 120 voet verheft. Rondom de hoofdbron heeft men, in den omtrek van eene halve mijl, nog 40 — 50 kleinere heete bronnen, waarvan sommige klaar, andere dik, drabbig, wederom andere rood, en eenige wit water opgeven. Soms tijds sijnakt het water zwavelachtig, en het schijnt,

schijnt, dat deze bronnen met vuurkolken in verband staan. Verscheidene derzelve verdwijnen; doch, daarentegen, openen zich weder anderen. Wanneer men in den *Geiser* steenen werpt, blijven zij op deszelfs oppervlakte drijven, of worden, wanneer zij ontspringen in de hoogte, zelfs nog hooger dan het water, geworpen.

GELA. Oudtijds eene aanzienlijke stad van *Sicilië*, thans *Terra Nuova* genoemd.

GELAATKUNDE, (*Physonomic*), is die kunst of wetenschap, welke ons leeraart, om uit iemands uiterlijk voorkomen, doch voornamelijk uit zijn gelaat, en uit zekere gelijkvormige en blijvende trekken in hetzelfde, zijn doorgaand karakter op te maken. Dat het inwendige zich, volgens natuurwetten, aan het uitwendige vertoont, en beiden hunnen wederkeerigen invloed op elkander oefenen, lijdt geen twijfel. In het geheele rijk der Natuur, dat voor ons open ligt, heeft wederkerige werking tusschen het in- en uitwendige, tusschen geest en stof, plaats, en het verband tusschen deze beide is de uiterlijke vorm, of gedaante. De volkomenste wederwerking vertoont zich, echter, in het dierenrijk, waarin de onderscheidene gedaanten verschillende, voor den geoefenden natuuronderzoeker, duidelijke kenmerken van hunne inwendige geaardheid dragen. Zoo drukt b. v. de vorm van den kop van eenen wolf, vos of leeuw, een aan ieder dezer dieren bijzonder eigen karakter uit, en men houdt, in gevolge hiervan, den wolf voor roofgierig, den vos voor listig, en den leeuw voor sterk en grootmoedig: zelfs stelt men deze dieren als zinnebeelden dezer eigenschappen voor. Het menschelijk gelaat, echter, is het meest kenmerkend, en ook het meest daartoe geschikt, waarom men het ook eenen spiegel der ziel noemt; want, terwijl 's menschen geest, met vrijheid en bewustheid uitgerust, zich in menigvuldige karakters vertoont, en in zijne blijkbare betrekking tot de wereld, door middel van het ligchaam, eenen rijkdom van sterk teekenende toestanden, en uiterlijke kenmerken derzelve, moet openbaren, zoo is de huid van 's menschen gelaat, als vrij van alle bekleedsels, welke wij bij de dieren ontmoeten, en die zeer gevoelig en bewegelijk is, ook daardoor juist bijzonder geschikt, om hetgeen, wat er in ons binnenste omgaat, op menigerlei wijze, te kunnen uitdrukken.

Ondertusschen ligt tevens in het denkbeeld van Gelaatkunde opgesloten, dat het uiterlijk vertoon van den mensch eene *natuurlijke* en *blijvende* gesteldheid van den geest uitdrukke, dat is: zoodanig eene, welke of op den noodzakelijk vereischten aanleg van het ligchaam berust, of ook wel van onze vrijheid afhankelijk, maar door gewoonte onwillekeurig en bestendig, of, zoo als men het noemt, tot eene tweede natuur geworden is; want door oefening van het denk-, gevoel- en begeervermogen ontstaat eene bepaalde wijze van denken, gevoelen en begeeren. Hoe het ligchaam, echter, op onzen geest, en de laatste wederkeerig op het ligchaam werkt, is voor ons onverklaarbaar; doch dat deze werkingen, met eenige uitzonderingen

en

en bepalingen, die overal in de Natuur voorkomen, zich kenmerken en bepaald uitdrukken, is buiten allen twijfel. Men kan wel in enkele gevallen mistasten, wanneer men aan iemand een schrandere of dom gelaat toeschrijft; maar niet daarin, dat er schrandere en domme gelaatstrekken zijn; dat braafheid of slechtheid van hart hare vaste, eigene, uitwendige kenmerken bezitten enz. Hierop rust de noodwendigheid en zekerheid der *Plastieke* kunst en der *Mimiek*, als mede de algemeene beoordeeling van derzelver beschouwers.

Voorts fluit het denkbeeld van Gelaatkunde de toevallige, of geheel natuurlijke, veranderingen of bewegingen buiten, en vordert alleen blijvende gesteldheden, of gelijkvormig wederkeerende veranderingen en werkingen, welke met die natuurlijke en blijvende gesteldheid der ziel zoodanig overeenstemmen, dat zij als kenmerken daarvan kunnen worden aangemerkt. Hieronder rekent KANT in zijne *Anthropologie*, 1. den *vorm van het gelaat*, in welks profiel zich voornamelijk het karakteristieke vertoont; 2. de *Gelaatstrekken*, en 3. deszelfs *Gebaren*, of in beweging gebragte trekken, voor zoo ver zij gewone (gelijkvormig wederkeerende) gebaarmakingen van het gelaat zijn. Voor het overige zijn ook andere uiterlijkheden van den mensch karakteristiek, doch in verschillende graden, zoo als b. v. zijn gang, zijne stem en spraak, zijn schrift enz. — Op deze uitwendige kenmerken nu rust de *Gelaatkunde*, waarvan KANT en meer anderen beweren, dat zij tot geene wetenschap kan gebragt worden. Intusfchen kan men al de regelen te zamen zoodanig noemen, volgens welke men de gesteldheid van 's menschen geest, of zekere soorten derzelve, uit uitwendige kenmerken kan opmaken; doch moeten, volgens KANT, zichtbare afbeeldfels daarbij ons behulpzaam zijn. De aanwending dezer regels, echter, wordt door menigvuldige uitzonderingen aanmerkelijk bepaald, en kan bij een overijld besluit ligt hatelijk worden; en dit laatste is de oorzaak, dat de *Physionomie* van LAVATER zoo spoedig is in vergetelheid geraakt; offchoon zij eenen schat van waarnemingen en uitmuntende bijdragen tot eene theorie der Gelaatkunde bevat. Vermomming en misvorming der menschen, ziekten en andere oorzaken, veranderen de uiterlijke gedaante, en doen de verschillende waarnemingen dikwijls mank gaan; doch hierom moeten ook deze beperkingen in eene zoodanige theorie worden opgegeven, en in haar de vraag beantwoord worden: welke gesteldheid van den geest zich het gemakkelijkst uitwendig vertoont en doet kennen? Dit zijn, namelijk, eigenschappen van iemands temperament, en de wijze, waarop hij gevoelt; doch niet zoo ligt kan men uit het uiterlijk gelaat tot 's menschen inwendige gezindheid of zijn verstand besluiten. — J. J. WAGNER heeft onlangs in zijn boek over *die Natur der Dingen*, Leipzig 1803, zeer schrandere grondtrekken voor eene theorie der Gelaatkunde opgegeven.

GEIJN. (Het) Eene beroemde plaats in de oude Nederlandsche ge-

158. GELALEISCH-JAAR. — GELDER. (A. H. VAN)

geschiedenis, in de provincie *Utrecht*, niet ver van de rivieren de *Lek* en den *IJssel*; doch niet op den oever van een van beiden gelegen, hetwelk de reden geweest is, dat de tol, welken de bisschoppen van *Utrecht* hier hadden, naar *Vreeswijk*, of de *Vaart*, werd overgebracht; zoo als uit den giftbrief van keizer PHILIPS, van het jaar 1200, blijkt. Het wordt, in de oude jaarboeken en gedenkschriften als eene stad opgegeven; doch het is zeker, dat het poorten noch muren gehad, maar alleen stedelijke regten, genoten heeft.

GELALEISCH-JAAR. Een bestendig zonnejaar, bij de *Perzen* sedert 1079 onzer tijdrekening in gebruik. Het werd ingevoerd door den Turkschen keizer GELAL, en ontleent van hem zijnen naam. Iedere maand heeft 30 dagen, en op het einde van een gewoon jaar worden er 5, doch van een schrikkeljaar 6 dagen, *Misteraka* geheeten, bijgevoegd. Deze invoeging geschiedt echter niet altoos in het vierde jaar, maar eerst het vijfde jaar wordt, nadat men herhaalde malen in het vierde heeft ingevoegd, voor het schrikkeljaar aangenomen. Dit jaar wordt ook door sommigen het *Sultanische* jaar genoemd.

GELDER. (AREND HENDRIK VAN) Zag in *Amsterdam*, den 1^{en} van Louwm. 1756, het eerste daglicht. AREND VAN GELDER en SUZANNA OORTMAN, beiden uit oude Amsterdamsche familien afkomstig; leidden hem tot den predikdienst bij de Doopsgezinden op, tot welke ook zij behoorden; lieten hem daartoe behoorlijk onderwijs geven in de voorbereidende talen en wetenschappen, en vertrouwden hem voorts aan de leeraren ten CATE en DE BLEIJKER te *Zaandam*. Reeds in 1773 werd hij te *Middelie* en *Axwijk*, in *Noord-Holland*, tot predikant beroepen, en bleef aldaar 6 jaar, waarna hij deze standplaats met *Westzaan* op het Zuid verwisselde; doch deze gemeente had niet lang genot van zijn dienstwerk, alzoo hij nog in hetzelfde jaar (1779) door die van *Amsterdam*, toen in het kerkgebouw, de *Zon* genoemd, vergaderende, tot haren leeraar beroepen werd. Hier bekleedde hij dit zijn ambt tot de vereeniging dezer gemeente met die, welke hare godsdienstige bijeenkomsten hield in de kerken, het *Lam* en den *Toren* geheeten, wanneer hij tot deze vereenigde gemeente overging, met ijver den predikdienst bij dezelve waarnam, en de daaraan verknochte pligten getrouwelijk vervulde, totdat een droevig ongemak in den mond hem daarin verhinderde, en hem eindelijk, na een smartelijk lijden van ertelike maanden, den 18 van Oogstm. 1819, geheel deed bezwijken.

Hij was niet alleen als leeraar een hartelijk aankleever van den godsdienst, dien hij predikte, en niet zelden, met vuur verdedigde, wanneer hij meende, dat het de eer van onzen Verlosser gold, of men zijne heil aanbrengende leer poogde te ondermijnen; maar ook in andere betrekkingen betoonde hij eenen ongewonen ijver. Onze vaderlandsche Maatschappij: tot Nut van het Algemeen, nam hij bijzonder ter harte, en was een van derzelver vlijtigste en werkzaamste leden.

Tot

Tot 3 maal bekleedde hij den gewigtigen post van hoofdbestuurder, en nam meer dan eens de belangrijkste commissien niet alleen gewillig op zich, maar volvoerde ook dezelve met de stiptste naauwkeurigheid. Bij zoo veel arbeid, als dit een en ander natuurlijk met zich bracht, wijdde hij nog zijnen overigen tijd aan de beoefening van onderscheidene wetenschappen; doch was het inzonderheid de Natuurlijke Historie, welke zijn meest geliefkoosd vak uitmaakte. Zijne menigvuldige en belangrijke bijdragen tot dit ons *Algemeen Woordenboek*, waarvan in de beide reeds uitgegevene deelen, zoo als ook in dit 3e, een vrij aanmerkelijk getal gevonden wordt, en voor de volgende nog een goede voorraad voorhanden is, getuigen zoo wel van 's mans werkzamen geest, als van zijne bedrevenheid in dit vak. Ook leverde hij alle de *vervolgen* over *onderwerpen uit de Natuurlijke Historie* voor de onderscheidene Almanakken, door voornoemde maatschappij uitgegeven, en hield van tijd tot tijd, bij de beide Amsterdamsche departementen derzelve, eenige redevoeringen, waarvan die *over de Roof-, Planten- en Graan-etende dieren*, onder den titel van: *Redevoeringen over onderwerpen uit de Natuurlijke Historie*, in 2 stukken, eerst bij J. TEN BRINK Gz. en naderhand, bij J. C. SEPP te *Amsterdam*, door hem zijn uitgegeven. Behalve deze redevoeringen, en 3 andere, in 1797, 1804 en 1810, bij de opening der algemeene vergadering van meergemelde maatschappij gehouden, heeft hij, voor zoo ver ons bekend is, niets met zijnen naam geleverd; maar wel van tijd tot tijd, in eenige maandschriften, ettelijke stukken over verschillende onderwerpen doen plaatsen, waarvan zijne zedigheid verbood, zich openlijk als schrijver bekend te maken. — In het vak van dichtkunde was hij ook niet geheel vreemdeling: behalve eenige dichtstukken, in het weekblad van *Neerlandsch Jongelingschap* geplaatst, en eenige andere, voor bijzondere gelegenheden opgesteld, was hij mede een der vervaardigers van den uitmuntenden bundel van *Christelijke Gezangen voor de openbare Godsdienstoefeningen*, welke in het jaar 1796 door den kerkeraad der Doopsgezinden te *Amsterdam*, toen in de kerk de *Zon* vergaderende, werden uitgegeven, en sedert genoegzaam bij al de gemeenten van dat godsdienstig genootschap, en ook bij andere, met veel vrucht zijn ingevoerd.

VAN GELDER bezat, bij een ongemeen sterk zenuw- en lichaams-gestel, eenen vasten geest, een opgeklaard verstand en een gezond oordeel. Naauwgezette waarheidsliefde, onkreukbare eerlijkheid, opregtheid en nederigheid van hart, waren de deugden, die hij met zijne geheele ziel aankleefde. Schoon wel eens oppervlakkig voor gevoelloos gehouden, bezat hij nogtans een warm en gevoelig hart, wanneer het op troost, vooral op hulp, aankwam. Ongelukkigen op te beuren, hun dadelijk in hunnen nood te gemoet te komen, en door anderen ondersteuning te bezorgen, was zijn grootste vermaak; terwijl hij jaren achter elkander onvermoeid werkzaam bleef, om oor-

spron-

spronkelfken aanleg te ontwikkelen, en ongekennde verdiensten uit het stof te verheffen; zoo als wij dit een en ander door voorbeelden zouden kunnen staven. Ondertusfchen had hij, gelijk alle menschen, ook zijne zwakheden, stond wel eens wat sterk op zijn stuk, en vierde zijner drift bot, wanneer hij de waarheid aan zijne zijde meende te hebben; doch erkende hij ook aanstonds zijne dwaling, zoodra men hem van dezelve overtuigd had. Voor het overige was hij in zijne verkeerung gul, gemeenzaam en vrolijk: geheel voor de vriendschap gestemd, welke hij steeds hoog waardeerde, sleet hij, onder haren balzemenden invloed, meer dan 30 jaar in den kring eener door hem hooggeschatte familie, totdat de dood aan zijn werkzaam en nuttig leven een einde maakte.

GELDERLAND. Eene der XVII provincien van het koninkrijk der *Nederlanden*; grenzende ten Noorden aan de *Zuiderzee*, ten Zuiden aan de rivier de *Maas*, ten Westen aan de provincie *Utrecht*, en ten Oosten aan die van *Overijsel*. Zij ligt in eene zeer gezonde luchtstreek, en heeft eenen zeer vruchtbaren grond, die, vooral op de *Veluwe*, heuvelachtig is, veel hout-gewas en welige weilanden oplevert; en veel boomvruchten en graan voortbrengt. Men heeft er goed vee, en vindt er ook ijzer en erts. Zij wordt in vier kwartieren, als *Nijmegen*, *Arnhem*, *Tiel* en *Zutphen*, verdeeld en door de rivieren de *Rijn*, *Waal*, *Maas*, *Ijsel*, *Berkel* enz. bepaald. De voornaamste steden zijn, *Arnhem*, *Harderwijk*, *Hattum*, *Elburg*, *Wageningen*, *Zutphen*, *Logchem*, *Borculo*, *Groenlo*, *Doetinchem*, *Doersburg*, *Nijmegen*, *Tiel* en *Bommel*. Ook telt men er verscheidene fraaije dorpen en heerlijkheden, als: *Appeldoorn*, *Rozendaal*, *Dorensweerd*, *Winterswijk* en andere, waar vele bezienswaardige buitenverblijven gevonden worden. Zij bevat 256,462 inwoners en heeft *Arnhem* tot hoofdstad.

GELEË, (CLAUDE) meer bekend onder den naam van CLAUDE LORRAIN (CLAUDIUS van *Lotharingen*), was een uitmuntend landschaps schilder. Hij werd in 1600 uit geringe ouders geboren, en gaf, in zijne jeugd, zoo weinig blijken van eenen gunstigen aanleg, dat hij in de school naauwelijks lezen en schrijven leerde, en knecht bij eenen pasteibakker werd. Twaalf jaar oud zijnde, verloor hij zijne ouders, en ging naar *Freijburg* bij zijnen broeder, eenen houtsnijder, bij wien hij de beginselen der teekenkunst leerde. Kort daarna nam een zijner bloedverwanten hem mede naar *Rome*, waar hij, zonder geld of toezigt, aan zijn lot overgelaten, door den voortreffelijken landschapschilder, AGOSTINO TASSI, als keukenjongen, en om de verwen te wrijven, werd aangenomen. Hier ontving hij tevens eenig onderwijs in de schilderkunst, en werd dermate verrukt door eenige afbeeldfels van GOTTFR. VALS, dat hij, in weerwil zijner armoede, naar *Napels* reisde, en dien kunstenaar opzocht, om van hem te leeren; en sedert ontwikkelde hij zulk een uitmuntend genie, dat hij eerlang in de rij der eerste landschaps-schilders geplaatst

plaatst werd, inzonderheid nadat hij, in *Lombardje* en *Venetie*, de voorbeeldige landschappen van GIORGIONE en TITIAN beoefend, en zich het licht en koloriet van dezen meester eigen gemaakt had. Na vooraf zijn vaderland bezocht te hebben, zettede hij zich in 1627 te *Rome* neder, waar hij door de aanzienlijkste lieden geacht, en met de goedkeuring der kunstkenners bekroond werd. Zijne schilderstukken werden *steek* getrokken, en hij leefde, uit dien hoofde, in eene tamelijke welvaart, totdat hij in 1682 aan het voeteuvel stierf.

De groote galerijen in *Italië*, *Frankrijk*, *Spanje* en *Duitschland* bezitten van hem kostbare werken. Vier zijner beste bevinden zich in de gallerij te *Kasfel* en twee te *Dresden*. Het voortreffelijkste van alle echter, en waaraan hij zelf de meeste waarde hechtte, is de afbeelding van een boschje der *Villa Madama*, waarvoor CLEMENS XI zoo vele goudstukken wilde betalen, als haar konden bedekken; doch de kunstenaar wilde het stuk niet geven, omdat hij het naar de Natuur gekopieerd had, en het dus ter zijner oefening gebruikte. Hij was ongemeen rijk in uitvinding, waardoor hij in de voorwerpen eene gedurige afwisseling wist te brengen; terwijl hij de werking der zon op de verschillende uren van den dag, en de zachte, koele windjes, die door de toppen der boomen spelen, en met het gemurmer eener, onder schaduwen, kronkelende beek schijnen in te stemmen, zoo naar waarheid wist uit te drukken, dat CASPER DUGHET hem hierin alleen kan evenaren. Al zijne mededingers overtrof hij, echter, daarin, dat hij op eenige donker geschaduwde plaatsen eenen dauw wist te brengen, die onnavolgbaar is. Zijne beelden waren, daarentegen, onvolkomen, en hij wist dit zelf zoo wel, dat hij gewoon was te zeggen: „ik verkoop mijne landschappen, en geef de beelden toe.” Van hier, dat hij het liefst, en ook het meest, bevallige, onafmetelijke gezigten verkoos, in wier bedriegelijken afstand zich het oog verliest. Een groot gedeelte zijner beelden, echter, zijn van LAURI en FRANCESCO ALLEGRI.

GELEI. Eene soort van doorschijnende confituren, en eigenlijk alleen het sap van onderscheidene vruchten, waarin men suiker doet, en het daarna tot eene tamelijke dikke zelfstandigheid laat verkoken, zoo dat hetzelfde, koud geworden zijnde, eene Gelei wordt.

GELEKT of GELIKT. Dit woord gebruikt men in de schilderkunst, om eene fout aan te duiden, die door overdreven vlijt in het uitwerken van een stuk begaan wordt, en waardoor de voorwerpen hunne frische kleur en al hun leven, en dus hunne geheele werking, verliezen.

GELLERT. (CHRISTIAAN FURCHTEGOTT). Deze uitmuntende man werd den 4 van Hooim. 1715, te *Haijnichen* bij *Friedberg*, geboren, en stierf den 13 van Winterm. 1769 te *Leipzig*, in het 55ste jaar zijns levens. Velen herinneren zich nog met aandoening dezen edelen menschenvriend, die, zonder zich het geringste op zijne geleerdheid te laten voorstaan, zoo vele lijdenden vertroostte, en

door zijne algemeen bevattelijke schriften de zedekunde onder alle standen verspreide. GELLERT, die zijn geheele leven door een zwak en ziekelijk ligchaamsgeftel met zich omdroeg, bedankte uit dien hoofde voor alle openbare posten, en hield zich, behalve met de Godgeleerdheid, welke voorheen zijn hoofdwerk uitmaakte, inzonderheid met de zedelijke wijsbegeerte en fraaije wetenschappen onledig. Het buitengewone hoogleeraarsambt in de wijsbegeerte was het eenige, hetwelk hij, in 1751, aan de hooge school te *Leipzig* aannam, en tot aan het einde zijns levens met het beste gevolg behartigde. Zijne gehoorzaal was steeds met eene ontelbare menigte toehoorders opgevuld, op welken niet alleen de onderwijzingen, maar bovenal het voorbeeld des leeraars, eenen krachtdadigen invloed hadden. Zijn dood verwekte derhalve eene algemeene neerflagtigheid, niet alleen in geheel *Duitschland*, maar ook onder de buitenlanders, die zijne schriften door talrijke overzettingen hebben leeren kennen. Indien al sommige zijner werken, door de aanmerkelijke veranderingen, welke de wijsgeerige en fraaije wetenschappen sedert ondergaan hebben, in vergetelheid mogten geraken, zullen echter zijne Fabelen aan de jeugd altijd behagen, en zal de ongelukkige en rampspoedige zijne geestelijke gezangen en liederen nooit ter zijde leggen, zonder eenen dankbaren traan aan hunnen voortreffelijken maker toe te wijden.

GELLIUS. (AULUS) Een beroemd Romeinsch schrijver, die onder ANTONINUS *Pius* en ANTONINUS *Philosophus* leefde; de redekunst te *Rome* beoefende; vervolgens naar *Athene* ging; zich hier op de wijsbegeerte toelagde, en naderhand tot de waardigheid van *Centumvir* (honderdman) verheven werd. Hij stond, uit hoofde zijner uitgebreide kundigheden, en zijnen juisten en beschaafden schrijftrant, in groot aanzien; doch van zijne schriften zijn alleen tot ons gekomen zijne *Attische Nachten* (*Noctes Atticae*), welke zeer belangrijke, inzonderheid voor den taal- en oordeelkundigen, alhoewel verstrooide, aanmerkingen bevatten, die hij, gedurende zijn verblijf te *Athene*, uit de beste Grieksche en Latijnsche schrijvers, in de *Winternachten*, verzamelde.

GELON. De zoon van DINOMENES, een der beroemdste Syracuza'sche Tirannen. Nadat hij zich, omstreeks het jaar der wereld 3500, met weinig moeite van de opperheerschappij had meester gemaakt, besteedde hij al zijne zorg, om den nieuwen staat tot eenen hoogsten trap van bloei en aanzien te verheffen. Hij vergrootte de stad, en vermeerderde het getal harer inwoners. Toen *Griekenland* door XERNES met eenen oorlog bedreigd werd, zonden die van *Athene* en *Lacedemon* aan hem gezanten, met oogmerk, om met hem een verbond tegen den koning van *Perzie* te sluiten. GELON bood van zijnen kant aan, om 200 galeijen, 20,000 zwaar gewapende manschappen, 4000 ruiters, 2000 schutters en even zoo vele slingers te zullen leveren, en gedurende den oorlog van mondbehoeften te voorzien, indien men hem het opperbevel te water en te lande wilde

toe-

tôevertrouwen. Dan, deze voorwaarden werden door de Spartaan-
sche gezanten verworpen, waarop GELON op de helft van het bevel
aandrong; doch de *Athenienzers* ook hierin niet willende bewilligen,
weigerde hij hun de gevraagde hulp, en zond daarentegen eenen ze-
keren KADMUS naar *Delphi*, met last, om aldaar het einde van den
slag af te wachten, en XERXES, indien de *Grieken* overwonnen wer-
den, in zijnen naam te huldigen en hem kostbare geschenken aan te bie-
den. GELON wist op dat tijdstip niet, dat XERXES de *Karthagers*
aangespoord had, om, terwijl hij de *Grieken* in hun vaderland aantast-
te, dezelve ook in *Sicilie* en *Italië* aan te vallen. HAMILCAR ver-
scheen tot dat einde met eene vloot van 2000 oorlog- en 3000 vracht-
schepen, waarop zich 300,000 man landtroepen bevonden, stapte te
Panormus aan land, en belegerde *Himera*. GELON die deze verbazen-
de magt met 50,000 man voertolk en 5000 ruiters te gemoet trok,
door eenen onderschepten brief ontdekt hebbende, dat HAMILCAR den
volgenden dag een plechtig offer verrigten, en tevens hulptroepen in
het leger zoude ontvangen, wist, in plaats van dezen, een gedeelte
zijner ruitery in hetzelfde te brengen, die HAMILCAR, gedurende het
offer overviel, hem van kant maakte en de schepen in brand stak.
Gelijker tijd greep GELON de *Karthagers* aan, die, door den dood
huns veldheers en het verlies hunner schepen moedeloos geworden,
volkomen geslagen werden. Deze merkwaardige slag viel in het jaar
3,505 voor, op denzelfden dag, waarop de *Grieken* bij *Marathon*
zegevierden, en is door PINDARUS bezongen geworden. GELON
maakte eenen onafmetelijken buit, en floot met de *Karthagers* den
vrede, onder voorwaarden, dat zij 2000 talenten zilver zouden be-
talen; twee tempels ter bewaring der vredes-bedingen stichten, en de
menschen-offers affchaffen. Nog had GELON den koninklijken titel
niet aangenomen: wenshende, dat hem dien mogt worden opgedra-
gen, beriep hij eene volksvergadering, welke hij ongewapend bij-
woonde, en waarin hij zijn oogmerk verklaarde, om van de opper-
heerschappij te willen afstand doen. Verbazing en verwondering ver-
toonden zich op aller gelaat; men noemde hem den weldoener en
redder van *Syracusa*; droeg hem eenstemmig den titel van koning op,
en liet niet af, voor dat hij dien had aangenomen; terwijl men na-
derhand door een standbeeld, GELON in burgerkleeding vertoonende,
deze gebeurtenis vereeuwigde. Zijn bestuur kenfchetste zich door
zachtmoedigheid en goedheid, en zijne pogingen strekten, om zijn
volk gelukkig te maken. Hij stierf aan de waterzucht, in het 7de
jaar zijner regering, en werd door zijnen broeder HIERO opgevolgd.

GELT-VARKENS. Zoo noemt men het mannelijk geslacht der
varkens. Men houdt gewoonlijk dezulke, die kort en gedrongen,
van eenen grooten kop, korten bek, ovalen buik, korte en grove
pooten, en zware borstels voorzien zijn, voor de beste, omdat zij
het hitzigst zijn.

GELUID. Dit merkwaardig verschijnsel in de Natuur bestaat, in

het algemeen, in eene trilling in de lucht, welke derzelver deeltjes doet schudden; doch waarvan wij het eigenlijke niet weten. Door proeven is ons echter zoo veel bekend, dat deze trilling veroorzaakt wordt door het botsen, of tegen elkander stooten, van twee lichamen, wier deeltjes, hierdoor in eene bijzondere soort van beweging gebracht, aan de hen omringende vloeistof deze beweging mededeelen, en die tot ons oor overbrengen. Hier sluit deze trilling tegen het gehoor- of trommel-vlies, hetwelk dezelve, naar gelang van het geluid, aan de binnenste lucht in het oor mededeelt, en haar, door middel van beentjes, buisjes enz., zich in het oor bevindende, wederom tot de gehoorzenuwen, en daardoor tot onze gewaarwording, overvoert. Hieruit kan men de trillingen der glazen, die niet anders dan trillingen der lucht zijn, bij zwaren donder verklaren, gelijk ook de reden, waarom men den slag of het schot van eenen snaphaan, op eenigen afstand wordende afgeschoten, later hoort, dan men het vuur ziet. De lucht deelt hare trillingen niet zoo spoedig mede, als het licht: zij voert, naar mate de wind vóór of tegen, en zij dik of dun is, het geluid in eene seconde 1030 of 1038 voet voort; en van hier, dat men het geluid van den donder, somtijds, ook lang na den bliksem hoort. Hoe dikker de lucht is, en hoe veerkrachtiger de lichamen zijn, waartegen het geluid, of de trillende lucht, sluit, zoo veel te sterker is het geluid. Zoo is ook in berg- en rotsachtige landen het geluid van den donder enz. sterker dan hier: in moerasfige, weeke landen, daarentegen, is het geluid het slaauwst, en waar de lucht zeer dun en ijl is, zoo als in de bovengewesten van den dampkring, is het zelfs zoo slaauw, dat men elkander, volgens berichten van luchtreizigers, nauwelijks verstaan kan.

Men kan het geluid versterken, en doove lieden te hulp komen, door middel van hoorns in de ooren te plaatsen, die van een veerkrachtig metaal moeten zijn, en eene ruime opening hebben. In deze opening verzamelen zij eene groote hoeveelheid trillende lucht, om naar het oor over te brengen; terwijl de veerkracht van het metaal de trilling versterkt. — Ook kan men het geluid voortleiden door middel van pijpen, die gewoonlijk van blik zijn, en zoo dun kunnen gemaakt worden, dat zij door sporten en slijlen van stoelen heengaan, en in beelden uitkomen, welke op die stoelen zitten, en door trompetten schijnen te spreken; terwijl, intusschen, dit spreken door iemand geschiedt, die zich in een ander vertrek, of op eenen zolder of achter de schermen bevindt, waar de geleidnis met hare opening uitkomt. Hout, steen en metaal leiden insgelijks het geluid voort; want, als men het oor tegen eenen balk of ijzeren staaf houdt, kan men eene speld, op eenen aanmerkelijken afstand, hooren vallen. — Ook de *Echo* is niets anders, dan eene terugkaatsing, welke de trillende lucht, tegen muren, bergen, boschen enz. sluitende, aan onze ooren mededeelt. (*Zie verder ECHO.*)

GEMAPPE. Een dorp in het koninkrijk der *Nederlanden*, in de pro-

provincie *Zuid-Brabant*, aan de rivier de *Haine*, met 2838 inwoners; beroemd door den veldslag, die den 6 van Slagm. 1792, tusſchen het Fransch republikens legcr, onder den veldheer DUMOURIEZ, en het Oostenrijkſche, onder de legerhoofden CLAIRFAIT, LATOUR, SAXEN-TESSCHEN en CONDÉ, in hare nabuurfchap voorviel; ten gedeelte van *Oostenrijk* uitliep; de opening der *Schelde*, ſints bijna anderhalve eeuw geſloten, ten gevolge had, en de tweede verovering der voormalige Oostenrijkſche *Nederlanden* voltooide.

GEMARA. (Zie: TALMUD).

GEMARKE. Eene plaats in het Pruiſſiſch regeringsdiſtrikt *Dusfeldorf*, in het aangename dal *Barmen*, een klein uur van *Elberfeld* gelegen, en omtrent 550 huizen en 1906 inwoners bevattende. Er zijn 2 kerken, eene beurs, aardewerk-fabrieken en vele garenbleekerijen, die hier van bijzonder belang zijn. Een helder, en voor het bleeken zeer geſchikt berg- en rotswater, hetwelk de *Wupper* of *Wipper* oplevert, gaf aan dezelfs bewoners de eerſte aanleiding tot deze bezigheid, die zoo wel op zich zelve, als ook daardoor; voor hen van zoo veel belang geworden is, dat zij door haar tot het weven van garen- en wollen lint, en naderhand van ſchoenkoorden en rijsſnoeren, zijn gebragt geworden.

GEMBER. (*Amomum Zingiber*. L.) Een wortel, bijna een duim lang en breed, knobbelig, een weinig plat, door zijne uitſpruitfels zich als eene klauw verſpreidende, van buiten roodachtig graauw, van binnen wit, en van eenen prikkelenden en ſcherpen ſmaak. De Gember wordt ons gedroogd uit de Antillifche eilanden gebragt, waar dezelve thans wordt aangekweekt, ſchoon zij oorspronkelijk in de *Oost-Indië* te huis hoort. De plant, welke de wortel draagt, is eene foort van klein riet, met groote, lange en groene bladeren, de bloem is roodachtig met groen gemengd, en ſchiet uit haar midden eene foort van groene ſpits, die veel naar eene knods gelijkt, om welke reden ſommige kruidkenners deze plant *Arunda humilis clavata*, of lang riet met eene knotswijze bloem, genoemd hebben. Men droogt den wortel in de zon of op eenen oven, om dien te bewaren, en mengt denzelfden onder de ſpecerijen, inzonderheid als de peper duur is.

GEMMA FRISIUS. Onder dezen gelatinizeerden naam is het meest bekend REINIER EDELGESTEIN van *Dokkum* in *Friesland*. Hij onthield zich meest te *Leuven*, waar hij als hoogleeraar de geneeskunde onderwees, en door zijne wiſkundige ſchriften eenen grooten naam maakte. Hij ſtierf aan de gevolgen van het graveel in 1555, of volgens anderen aan de pest in 1558. Onder andere werken gaf hij uit *Cosmographia PETRI APPIANI, cum opusculis suis de locorum describendorum ratione, et de distantijs eorum inveniendis, item de annali Astronomici usu* 1540. Met dezen GEMMA wordt ſomtijds verward dezelfs zoon en opvolger CORNELIUS, die, den beteren weg zijns vaders verlatende, de Astrologie, of ſterrenwighelarij,

volgens den geest van dien tijd, beoefende, en bij gelegenheid van het verschijnen eener komeet in het sterrenbeeld *Cassiopea*, een werkje in het licht gaf: *de prodigiosa Cometae speciale natura*, gedrukt te Antwerpen 1578, waarin hij beweerde, dat dit verschijnsel rampen voorspelde. Hierover werd hij bij den hertog van ALVA te Nijmegen geroepen, ter nadere uitlegging van zijn gevoelen; ook verhaalt Hooft in het Vde boek zijner Historie bl. 202. dat hij het lot van den grave van Hoorne zoude voorspeld hebben. Wegens deze voorgewende wetenschap, waarover hij nog andere werken schreef, schijnt hij, zelfs bij vorsten, in groot aanzien te zijn geweest.

GEMMEN. Zijn over het algemeen edele gesteenten; doch in het bijzonder zoodanige steenen, waarin kunstige figuren gefneden zijn. De *Grieken* en *Romeinen* waren meesters in deze kunst, en hunne Gemmen worden het hoogst geschat. De steenen, waarvan zij zich zoo wel, als latere kunstenaars, bedienden, waren bergkristal, jaspis, calcedoon, karneool, onyx en bloedsteen; doch, daarentegen, verstonden zij de kunst nog niet, om *diamant*, smaragd en topaas te bearbeiten. (*Over de voornaamste verzamelingen van Gemmen zie men: DACTYLIOTIEK.*)

GEMS. (*Antilope Rupicapra*). Dit dier, tot het geslacht der *Antilopen* behorende, met régt opstaande en aan de einden haaks wijze omgebogene hoornen, bewoont de hooge *Alpen* en besneeuwde toppen der rotten in *Tyrol*, *Stiermark*, in *Kärnthen*, *Zwitserland*, het voormalig *Dauphiné*, de *Appenynen* in *Italië*, en de *Pyreneeën*. Het bemint de dunne, zuivere berglucht, en houdt zich gewoonlijk in geheele troepen bij elkander. Uit de onverteerbare vezelen van hun voeder vormen zich in de maag der Gemzen donker bruine, welriekende balletjes, die van eenen bitteren smaak zijn, en *Gemsballen*, *Europische Bezoar* genoemd worden, en waaraan men weleer eene wonderdadige genezingskracht heeft toegescreven. Daar deze dieren op en van de rotten, en dikwijls, met eene ongelooflijke vaardigheid over geheele kloven heen springen en bovendien met hunne groote heldere oogen het dreigend gevaar, gewoonlijk, vroegtijdig ontdekken, zoo is de Gemzen-jagt een hoogst moeilijk en gevaarlijk werk. Zoodra een der bij elkander grazende Gemzen eenig onraad ontdekt, waarschuwt zij door een doordringend, piepend geluid de overige, stampet met den voet, en aanstonds neemt de geheele troep de vlucht. De Gemzen-jagers moeten zich evenwel van hen meester maken. Met eenen snaphaan en eene weicasch op den rug, eenen met ijzer beslagen stok in de hand, met ijzers onder de voeten, en van eenen verkijker voorzien, aanvaarden zij hunne reis over de gebergten, en voeren, ten einde ook aldaar te kunnen overnachten, eenen pels en de noodige levensmiddelen met zich. Zij geven naauwkeurig acht, of zij den wind vóór of achter zich hebben, want in het laatste geval bespeuren de Gemzen het naderen van den jager te vroeg. Deze zet

nu,

nu, met zijne hoefijzers onder de voeten, de vluggende over rotsen en ijsvelden na, en ieder stap, dien hij voor- of achterwaarts doet, is dikwijls met levensgevaar verbonden. Gelukt het den jager, eindelijk de Gemzen in eene enge bergstreek te drijven, zoo dat er voor hen geen uitweg is, dan schiet hij er onder, en, wanneer hij dit meermalen herhaalt, zien de beangste dieren zich genoodzaakt, om over zijn hoofd heen te springen, of hem door eeneu gewaagden sprong in den afgrond neder te storten, waar niet zelden menig jager zijn graf vindt. In *Graauwbunderland* en *Wallis* zijn vele zoodanige waaghalzen, die met de Tijrolsche en Savooische Gemzen-jagers altijd in oorlog leven. — Een vel van deze dieren wordt voor 6 tot 9 gulden verkocht, en bovendien levert een klooke Gems nog 10 tot 12 pond. talk op: en voor deze winst waagt men zijn leven!

GEND. (WILLEM JOSEPH VAN) Deze beroemde zeeheld sproot uit een zeer oud, edel geslacht. Hij was admiraal van het kollegie ter admiraliteit te *Amsterdam*, en hoofd van de eerste afdeeling der zeemagt; een man, die zich in alle gevallen, in den Engelschen oorlog, zeer kloekmoedig gedroeg. In 1667, wanneer de RUITER, toen luitenant-admiraal, hem met 17 der ligste oorlogschepen en eenige branders uitzond, om de rivier van *Londen* op te loopen, voerde hij deze stoutte daad gelukkig uit; veroverde het fort *Shaernesfe*, aan den mond der rivier de *Chattam*; beroofde het Engelsch magazijn; verbrandde alles, wat men moest achterlaten; bragt het beroemde schip, the *Royal Charles*, met nog een Engelsch fregat op, en liet bovendien nog 3 andere vernietigen en verbranden. Dit bedrijf, dat *Londen* en geheel *Engeland* den uitersten schrik aanjoeg, deed koning KAREL spoedig tot vrede neigen, die dan ook nog in dat jaar gesloten, doch in 1672 door de *Engelschen* schandelijk verbroken werd, die, onder anderen, de billijke weigering van onzen vlootvoogd, om, zonder uitdrukkelijk bevel van zijnen souverain, op onze eigen kust, en voor een enkel konings-jagt, te strijken, daartoe tot een voorwendfel namen. In dien oorlog, intuschen, verloor onze held, in den vermaarden zeeslag voor *Sousbaai*, het leven, in het land eenen zijner dapperste vlootvoogden. De admiraliteit te *Amsterdam* liet ter zijner eere en nagedachtenis, in de Domkerk te *Urecht*, eene prachtige marmeren grafstompe oprigten, welke aldaar nog tegenwoordig te zien is, en met een allerloffelijkst graffchrift pronkt, dat in een tafereel van zwart marmer, in vergulde letters, is uitgehouwen.

GENDER. (De) Eene rivier in *Noord-Brabant*, die zich bij *Eindhoven* in den *Donnet* ontlast.

GENEALOGIE. (Zie GESLACHTKUNDE.) De kennis van den oorsprong, de voortplanting en lotgevallen, van een of meerder familien of geslachten, of ook wel van een geslacht op zich zelf: de geslachts-tafel. Men verdeelt deze wetenschap in het *theoretisch* en *praktisch* gedeelte. Het eerste bevat de leer der geslachtskundige regels over het algemeen, en de laatste de kennis van de geslachten van merkwaardige

personen uit de geschiedenis, en bepaalt zich gewoonlijk alleen tot vorstelijke families.

GENEESKUNDE. Deze wetenschap of kunst — want men kan haar als beide beschouwen — bestaat: 1. in eene behoorlijke kennis van de geheele inrigting van het menschelijk ligchaam; van de veranderingen, welke in deszelfs vaste en vloeibare deelen kunnen plaats hebben; van alle soorten van ziekten, en van de meest gepaste middelen, om dezelve voor te komen, te herstellen of te lenigen. En 2. In deze kennis, door beschouwing en ondervinding verkregen, bij het genezen van ziekten, werkelijk in beoefening te brengen. Het eerste noemt men de *beschouwende*, het tweede de *beoefnende* Geneeskunde, welke beide zeer vele, tot haar behoorende, wetenschappen bevatten, als: de *Anatomie*, of ontleedkunde, welke den bouw des menschelijken ligchaams en deszelfs deelen, benevens derzelver gesteldheid, inrigting en ligging leert kennen; de *Physiologie*, of de leer van den gezonden staat der werktuigelijke deelen, der bijzondere verrigtingen enz. de *Pathologie*, of de ziektenleer; de *Semiotiek*, of de leer van de onderscheidene kenmerken der ziekten; de *Terapie*, de algemeene grondbeginsels van derzelver genezing leerzame; de *Materia Medica*, welke de geneesmiddelen, en de werkingen van de voortbrengfels der Natuur, op het menschelijk ligchaam, aanwijst, en eindelijk de *Psychologie*, of de leer van den invloed van het ligchaam op de ziel, en van deze op het ligchaam. De heel- en verloskunde maken mede bijzondere deelen der geneeskunst uit, waartoe ook de vee-artsenijkunde behoort. Hare hulpwetenschappen zijn: wijsbegeerte, natuurlijke geschiedenis, inzonderheid plantenkunde; natuur-, schei- en artsenijsmengkunde.

Het is niet mogelijk, den oorsprong der Geneeskunde een bepaald tijdperk aan te wijzen. Alles, wat ons de oudste geschiedenis hieromtrent berigt, verliest zich, ten deele, in fabelachtige verhalen van derzelver, meer dan menschelijke, uitvinding. Ieder volk wilde zich de eer van derzelver eerste beoefening toeschrijven, en noemde zelfs de mannen, die zich daardoor hadden beroemd gemaakt. Het lijdt ook geenen twijfel, dat de zucht tot zelfbehoud, tot afwending en genezing van toevallen en zwakheden, waaraan wij, van onze geboorte af, blootstaen, eene gereede aanleiding, bij ieder volk, tot de Geneeskunde gegeven heeft; doch hoe men tot dezelve geraakte, en de middelen tot herstel der ziekten leerde kennen, zal altijd voor ons duister blijven. De uitwendige ongemakken, door lichamelijken arbeid, ruwe levenswijze, den oorlog enz. veroorzaakt, waren zekerlijk de eerste, op wier genezing men bedacht was, en, mogelijk, deed een gelukkig toeval het stroomend bloed, door kruiden en boombladeren, stelpen, en leerde men daardoor derzelver heilzame kracht opmerken; terwijl herhaalde waarnemingen derzelver verschillende eigenschappen leerden kennen, op welke men naderhand de gronden der Geneeskunde bouwde.

On-

Ondertusfchen leert ons de gefchiedenis, dat de vordering in deze wetenfchap met de befchaving van 's menfchen geest, doorgaans, eenen gelijken tred hield, en zij zich bij die volken, welke anderen in befchaving vooruit waren, ook het eerst op haren laagften trap van volkomenheid vertoonde. Dus vond men bij de oudfte *Egyptenaren* reeds eenige fpooren der Geneeskunde; terwijl men aan *HERMES*, wiens oorfprong men van het Egyptifche goden-geflacht afleidde, en aan zijne opvolgers, een boek toefchreef, waarin de regels der geneeskunde vervat waren, welke de toenmalige artfen volgen moesten. Deze waren geene andere dan de priesters, die haar met fterrenwighelarij, bezweringen en andere bijgeloovigheden, vermengden; zich als middelaars tusfchen de goden en menfchen wilden befchouwd hebben, en dus bij de meeste, vooral inwendige, ziekten, welke men veelal aan den toorn der goden toefchreef, werden geraadpleegd. Ondertusfchen werd uit de waarnemingen, door deze priesters opgezameld, en hunne ondervinding aangaande den loop der ziekten, de Egyptifche Geneeskunst, hoe gebrekkig ook, geboren. Bij de *Grieken* had zij eenen gelijken oorfprong. Ook zij hadden onder hunne goden perfonen, waaraan zij den oorfprong der Geneeskunde toefchreven (b. v. *AESKULAAP*, 1263 jaar voor *CHRISTUS*), wier priesters zich voor de eenige bezitters dezer wetenfchap uitgaven, en in hunne tempels de kranken verzamelden; den aard der ziekten, en midde-len, waardoor de lijders waanden genezen te zijn, op gewijde borden fchreven, en in dezelve ten toon hingen.

Uit deze priesterfcholen kwam (456 jaar voor *CHRISTUS*) *HIPPOKRATES*, de vader der Geneeskunde, te voorschijn. Hij vereenigde wijsbegeerte en ondervinding, befchouwing en beoefening; hield de eene door de andere op, en was de eerfte, die zich op de genezing van inwendige ziekten toeleigde; inzonderheid lettende op derzelver kenteekenen, op de Natuur en hare werkingen, en, door zijn voorbeeld, de vlijt van andere *Grieken* opwekte. Dan, reeds zijne eerfte opvolgers verlieten zijn voetspoor, en eerlang drong de toen heerschende wijsbegeerte van *PLATO*, *EPIKURUS* en anderen ook tot de Geneeskunde door, welke men tot eene leerftellige wetenfchap poogde te vormen; doch waardoor men tot dwalingen verviel, welke eenen tijd lang door de empirifche fchool te *Alexandrie* (279 jaren voor *CHRISTUS*) verdrongen werden. Op haar volgde de fchool der *Methodiekers*, welke, vooral te *Rome*, veel naam gemaakt heeft, en op deze, in de 2de eeuw onzer jaartelling, *GALENUS* met zijne theorie, welke de geneesheeren verfcheidene eeuwen volgden. Hij fchreef uitleggingen van de fchriften van *HIPPOKRATES*, en bearbeidde, voornamelijk, de leer van den pols. Naderhand, toen gedurige invallen van vreemd krijgsvolk het Romeinfche rijk veront-rusteden, en het bijgeloof zich weer in de Geneeskunde mengde, ontaardde zij wederom van hare vorige voortreffelijkheid, zoodat zij in de middeleeuwen bijna van alle waarde ontbloot fcheen. Het wa-

ren alleen de *Arabieren*, die aan de geneeskundige wetenschappen, en aan andere, nog hunne vlijt besteedden. Zij beoefenden en vertaalden de werken der *Grieken*; deden vele nieuwe, vooral scheikundige, waarnemingen; ontdekten voormaals onbekende ziekten; leerden het gebruik van eenvoudige geneesmiddelen kennen, en werden in later tijd, schoon zij, uit hoofde van hunnen godsdienst, geene groote vorderingen in de ontleedkunde konden maken, in de Geneeskunde de leermeesters van *Europa*. Zij hadden geneeskundige scholen aan den *Euphraat* en in de westelijke streken, en door hunnen invloed werden er ook in *Frankrijk* en *Italië* opgericht, voor dat deze landen van elders eenige aanleiding tot beschaving ontvangen hadden.

Met dit alles maakte men in de geneeskundige wetenschappen, door vooroordeelen, dwepenij en bijgeloof, trage vorderingen, en was het niet voor de 16de eeuw, dat men den morgenstond harer herstelling zag aanbreken. De ontleedkunde, sterker dan ooit, door onzen landgenoot, ANTONIUS VESALIUS, ondersteund, beurde het eerst haar hoofd op; de ontdekking van den omloop des bloeds, door HARVEY, gaf aan de leer, omtrent de inwendige deelen des ligchaams, eene geheel andere gedaante; de kruid-, inzonderheid de scheikunde, werden, meer dan ooit, met toepassing op de Geneeskunde beoefend, en de ziektekunde werd, door nauwkeurige en herhaalde waarnemingen aangaande den aard en de oorzaken der ziekten, waarin onze groote BOERHAAVE zich inzonderheid beroemd heeft gemaakt, aanmerkelyk uitgebreid. Met één woord, de geneeskundige wetenschappen maakten, sedert de 16de eeuw tot op onzen tijd, gewigtige en gelukkige vorderingen, waartoe eene verbeterde wijsbegeerte, de wegruiming van vooroordeelen, eene onvermoeide vlijt in het beoefenen van natuurkundige wetenschappen, en de warme ijver van kundige mannen, in het verzamelen, mededeelen en toepassen van geneeskundige waarnemingen en ervaringen, krachtdadig hebben medegewerkt. Nog dagelijks ziet men deze wetenschappen, door de kunde en werkzaamheid harer beoefenaren, zich nog verder uitbreiden, zoo dat men alle reden heeft, om te mogen verwachten, dat zij, bij eene verdere bearbeiding, zich tot dien trap van volkomenheid zullen verheffen, waarvoor zij, uit hoofde van 's menschen bepaalde inzigten, vatbaar zijn.

GENERAAL. Veldheer, legerhoofd; de eerste persoon bij het leger, die over het geheel het bevel voert, en meer eigenlyk *Generaal en Chef* geheeten wordt. Men heeft Generaals van *brigades*, *divisien*, of afdeelingen, van het leger, die als dan onder de bevelen des eersten staan. Volgens den *Marechal de Saxe* moet een veldheer dapperheid, verstand, en eene goede gezondheid bezitten; van alle omstandigheden partij weten te kiezen; met vele menschenkennis en oordeelskracht begaafd zijn, en voor anderen ondoordringbaar wezen: met één woord, een goed veldheer moet eene menigte hoedanigheden bezitten, welke men zelden in één mensch vereenigd vindt. —

On-

Onder den naam van *Generaal* verstaat men ook het hoofd van een klooster, of wel van eenige geestelijke orde, in de Roomsch-Katholieke kerk, b. v. van die der *Dominikanen*, *Jezuïten* enz.

GENERATIE. Beteekent zoo veel als voortbrenging, voorttelling: doch ook verstaat men er door geslachtsreeks, als mede 's menschen leeftijd, dien men, door elkander, doorgaans op 30 tot 33 jaar rekent, en eindelijk het geslacht zelf. Dus zegt men, in dezen laatsten zin, van Generatie tot Generatie, dat is van geslacht tot geslacht, en in dien van geslachtsreeks de volgende geslachten.

GENET. Eene kleine foort van Spaansch paard. *A la Genette* rijden, is dit op de Spaansche wijze te doen, zoo kort, dat de sporen op de zijden van het paard dragen.

GENETKAT. (*Viverra Genetta* L.) Dit dier komt bij CUVIER voor onder de tweede onderdeeling der *Viverra*, en behoort tot het zelfde geslacht van zoogdieren, als de *Civet*- en *Zibeth-Kat*; doch verschilt van deze door eenen kleineren zak, en mindere afcheiding van de reukende stof, die ook stauwer van reuk is, en haren geur niet lang behoudt. Ten aanzien van hare gedaante wijkt de Genetkat weinig van de Zibeth af; behalve dat de bek spits, de pooten naar evenredigheid zijn, en de staart daarentegen langer is. De kleur is aschgrauw; van den kop loopen 4 zwarte strepen langs den hals naar de schouders, waar zij zich verliezen, alsmede eene van den nek naar den staart. Het geheele lijf, benevens de pooten, is van onregelmatige zwartachtige vlekken voorzien, die midden op den rug grooter en donkerder zijn; doch naar onder kleiner, ronder en van eene bruine kleur. De staart is zwart en met 7 witte ringen versierd. De Genetkatten onthouden zich op vochtige plaatsen, en langs de rivieren, en men zegt, dat zij niet in gebergten en dorre, drooge landen gevonden worden. Zij wonen in het Zuiden van *Frankrijk*, aan de kaap de *Goede hoop*, in het Westelijk *Azie* en *Spanje*, en in *Konstantinopel*. Zij zijn zeer goedaardige dieren, en even zoo geschikt, om muizen te vangen als de katten, te welken einde zij in laatstgenoemde stad worden tam gemaakt. — De *Civet* van *Malacca*, van SONNERAT, de Genet van de kaap van BUFFON, en de *Bizamkat* van VOSMAER, door GMELIN als bijzondere soorten beschouwd, schijnen alle gewone Genetkatten te zijn.

GENEVE. Eene groote fraaije en volkrijke stad, en kanton van *Zwitserland*, liggende in het voormalig hertogdom *Genevois* in *Savooije*, aan den westelijken mond van het bekoorlijk meer, hetwelk haren naam voert. Zij is tusfchen de 18 en 20 uur lang, en 5 of 6 breed, en zeer vischrijk. De *Rhone*, welke door hetzelfde stroomt, en bij *Geneve* er weder uitvloeit, verdeelt deze, door hare omliggende landstreken, zoo beroemde stad in drie ongelijke deelen, welke door bruggen aan een gehecht zijn. De gereformeerde godsdienst is er de heerschende, en het vervaardigen van uurwerken maakt den voornaamften tak van bestaan uit. Men telde in het bloeiendst tijdvak van den handel,

voor

voor dit bedrijf, 480 meesters en omtrent 6000 werklieden; terwijl alles, wat tot de uurwerk-kunst behoort, gelijk ook alle wis- en heekkundige werktuigen, in *Geneve* gemaakt worden. Gouden, en zilveren kunstwerken en *Bijouterien* maken mede eenen belangrijken tak van welvaart voor de ingezetenen uit. Ook vervaardigt men er wollen en zijden stoffen, moufelingen, gouden boordsels, en porselein. Terwijl al deze aanzienlijke fabrieken de welvaart der stad niet weinig bevorderden, leverde tevens hare voordeelige ligging aan het bovengenoemde meer eenen belangrijken transito-handel op; doch de nabijheid der Fransche grenzen was ook zeer gunstig voor eenen voordeeligen sluikhandel. Door dit een en ander verwierven de inwoners van *Geneve* zulke aanzienlijke schatten, dat zij, vóór de omwenteling, 120 millioen *Livres*, meestal, in Fransche fondsen hadden, welke bij den ommekeer van zaken in *Frankrijk*, grootendeels, zijn verloren gegaan.

Geneve was in vroeger tijd van *Savooije* afhankelijk; doch verklaarde zich in de 16de eeuw vrij, en sloot met de gereformeerde kantons, inzonderheid met *Bern* en *Zurich*, een verbond, waardoor het zich, omdat deszelfs inwoners insgelijks den hervormden godsdienst waren toegedaan, zoo veel te beter als republiek konde handhaven. Ondertusschen bleven de oneenigheden met *Savooije* nog altoos voortduren, en werd *Geneve*, in den nacht van den 11 tot den 12 van Winterw. 1602, door verraad, bijna met ladders, schoon vruchteloos, door de *Savojards* beklommen. Deze beklimming noemt men de *Escalade* (het beklimmen eener stad door ladders); en nog heden ziet men in de kerk van den heiligen *GERVAIS* de graven van 17 burgers, welke dien nacht werden omgebracht; gelijk ook nog jaarlijksch het *Escalade-feest* gevierd wordt. In het jaar 1603, kwam, onder bemiddeling van *Bern*, *Zurich* en *HENDRIK IV* van *Frankrijk*, een verdrag tot stand, waarbij *Savooije* van alle aanspraak op *Geneve* afstand deed, en deze drie bemiddelaars aan hetzelfde eene vrije staatsgesteldheid verzekerden. Deze was eene gemengde *Demo- en Aristokratie*. De burgers maakten den algemeenen raad, of den *souverein*, uit, waaruit een groote, en uit dezen wederom een kleine onder voorzitterfchap van eenen *Syndicus*, verkozen werd, en welke laatste de uitvoerende magt in handen had. Dit staatsbestuur was langen tijd naar het genoegen der burgers, tot dat hetzelfde eindelijk in heerschzucht, en *Oligarchie* (eene regering van weinigen) ont-aarde, waarbij enkele familien zich van de aanzienlijkste staatsbedieningen meester maakten, en als gebieders over de burgers regeerden.

Groot was het misnoegen, hetwelk hieruit ontstond, zich in de 18de eeuw van tijd tot tijd openbaarde, en de wensch naar verandering deed geboren worden. Men noemde de klagende partij, of de volksvrienden, *Representanten*; de aanhangers der raadsfamilien, of Aristokraten, die aan hunne vertoogen geen gehoor gaven, *Negati-*
ven.

ven. Het kwaad werd nog grooter door de plaatshebbende verdeling der burgers in drie klasfen, welke alle reden tot ontevredenheid hadden. Eindelijk, echter, kwam het in 1801 tot eenen geweldigen opftand tegen het Aristokratisch beftuur; doch die door de bemiddelende mogendheden, *Frankrijk*, *Sardinië* en *Bern*, inzonderheid door den Franfchen ftatsdienaar de VERGENNES, gewapenderhand, ten voordeele van de *Oligarchie* beflist werd, en ten gevolge had, dat vele familien naar *Confans*, *Neufchatel*, *Engeland* en *Amerika* verhuisden, en hunne kunftvlucht derwaarts overbragten. De nieuwe regeringsvorm werd naderhand door de meeste inwoners van *Geneve* als hoogftverderfelijk, en de regering zelve als gehaat en willekeurig befchouwd, waarvan het gevolg was, dat er in 1789 eene nieuwe omwenteling voorviel, en de oude ftatsgefteldheid weder ingevoerd werd. Vele uitgeweken en gebannen burgers keerden nu wel weder terug; doch reeds vertoonden zich de nadeelige uitwerkfels der Franfche omwenteling, waarbij velen, die hun geld in die fondfen belegd hadden, aanmerkelijk leden, en de handel gefremd werd. Reeds in 1792 ontftonden er nieuwe onlusten, welke echter zonder bloedftorting afliepen; doch in 1794, op den 16 van Hooim., befloot men, onder den invloed van den Franfchen refident SOULAVIE, tot eenen algemeenen opftand, waarbij men verfecheiden aanzienlijken en rijken plunderde en ombragt, en onder deze den *Syndicus* CAYLA; een zeer geacht man, die, nadat hij reeds was vrij gefproken, naderhand echter ten dood veroordeeld werd. Na den dood van ROBESPIERE werd SOULAVIE aanftonds terug geroepen; doch naawelijks had zich *Geneve* van de rampen dezer onlusten eenigermate herfteld, of de ftad werd in 1798 door de Franfche troepen bezet, met dat gevolg, dat zij naderhand, zoo als reeds vroeger het plan van velen was, met *Frankrijk* vereenigd, en tot de hoofdstad van het departement *Leman* verklaard werd. De univerfiteit, in 1368 geficht, en in 1538 vernieuwd, werd in een *Lyceum* veranderd, en federt 1802 werd er insgelijks een *Seminarium* opgerigt. Den 30 van Winterm. 1813 ging *Geneve*, na een kort bombardement, bij verdrag, aan de verbonden mogendheden over, en vereenigde zich federt, als een nieuw kanton, weder met het Zwitfers bondgenootfchap, waarop zich deze op nieuw herftelde ftat, onder toeftemming van de gevolmagtigden der hooge bondgenooten, in Oogstm. 1814, eenen regeringsvorm gaf, volgens welken de vertegenwoordigende of groote raad, die door de burgers wordt gekozen, uit 278 leden beftaat, van welke jaarlijks 30 aftreden. Zij bepaalt de belastingen; regelt de uitgaven; heeft het opzigt over het krijgswezen; begeeft alle posten, en zorgt voor het bewaren der ftatswet. Behalve dezen is er nog een ftatsraad, uit 28 leden beftaande, die tevens leden van den grooten raad zijn; jaarlijks op nieuw verkozen worden; de uitvoerende magt uitoefenen; het toezigt over den eerdienst, de inrigtingen van openbaar onderwijs en de

de burgerlijke regtspleging, hebben; de buitenlandsche zaken waarnemen, en waarbij 4 *Syndicusen* gevoegd zijn. Door de overeenkomst van *Parijs* van Slagen. 1815 werd het gebied van *Geneve*; door den afstand, dien *Frankrijk* van het land van *Ger* deed, aanmerkelijk vergroot, waardoor het geheele kanton thans 41,579 inwoners bevat.

Onder de merkwaardigheden in, en in den omtrek, van *Geneve* behooren het huis, waarin *ROUSSEAU* geboren werd; staande naast het zoogenoemde *Chateau-Royal*, aan den ingang eener breede straat; voorts het graf van *CALVINUS*, zonder opschrift of gedenkzuil, liggende op het kerkhof buiten de stad; wijders het kabinet van *SAUSURE*, het schoonste in geheel *Zwitserland*; verders het landgoed *Ferney*, het verblijf van *VOLTAIRE*, een uur van de stad liggende, hetwelk sedert zijnen dood vervallen is, maar waarvan de benedenvertrekken nog in denzelfden staat zijn, zoo als hij ze bewoonde, en eindelijk den ijskelder van *Chamony*, die eene dagreize van *Geneve* ligt.

GENGHISKAN. Deze *CYRUS* van de twaalfde eeuw verdient eene roemrijke plaats in de jaarboeken der wereld. *JESUKAI* was opperhoofd van de *Mongolen*, een Nomadisch volk, aan den *Onon* of *Amur*. Na zijnen dood rukten zijne, hem onderworpen, horden zich los, en zijn zoon *DALMUD-SCHIN*, die de middelen kende, waardoor de menschen beheerscht worden, zocht zich met geweld van de oppermagt meester te maken; doch moest, na eene vergeefsche poging, vlugten tot den Tartaarschen vorst, *TOGRUL UNGCHAN*. Hier had hij gelegenheid, om door heldendaden te schitteren, en zich de gunst van zijnen beschermmer in eene hooge mate te verwerven; doch de goede verstandhouding werd eindelijk gestoord. *DALMUD-SCHIN* vlugtte; verscheiden stammen voegden zich bij hem, en *UNCHAN* werd geslagen en op de vlugt gedood. Deze overwinning vermeerderde het gezag van den Mongoolschen balling, die op eene groote volksvergadering, aan de bronnen van den *Onon* in 1206 gehouden, door eenen priester werd verklaard, door de goden gezonden te zijn, als heer des lands, en den naam ontving van *DCHINGIS CHAN* (verbasterd *Genghiskan*) d. i. de groote *Chan*. De veroveringen van dezen hield strekten zich, binnen den loop van twintig jaren, van het uiterste Oosten, tot naar *Oppe-Azië* en den *Dnieper* uit: zijne eerste onderneming trof het noordelijk *China* en de naburige volken, waarna hij de *Chowaresmiden* aanviel. Terwijl de opperchan dus hier zijn rijk vooral uitbreidde, drong zijn zoon, *DSUDSCHU* in *Kaptshak*, d. i. in de landen, noordelijk van de *Caspische* zee gelegen, door, en eene overwinning aan de *Kalka* (niet ver van de *Don*) maakte hem meester van het zuidelijk *Rusland*. Nog een ander leger maakte veroveringen in een deel van *Perzië*; doch de onderneming tegen *Indie* moest *GENGHISKAN* opgeven, vermits zijn leger weigerde, hem verder te volgen. Sedert was hij bedacht op de te onder-

bren-

brenging van het nog vrije *China*; doch de dood belette de daarvan de uitvoering. Zijne zonen verdeelden het magtig rijk, waarvan de bijzondere Dijnastien, langer of korter, zich handhaafden. (Zie: *MONGOLEN*.) *GENGISKAN* bezat groote talenten; maar was te oorlogzuchtig, en leefde niet lang genoeg, om zijn rijk op stevige grondslagen te bevestigen; schoon hij zelfs, midden in zijne groote krijgstogten, de kunsten des vredes niet vergat, en, onder anderen, zijnen volken een hoogst merkwaardig wetboek naliet, en dus niet, gelijk *ALEXANDER*, zijn rijk aan de regeringloosheid ten prooi gaf.

GENIE. (Het) Is iets zoo geheimzinnigs in de menschelijke natuur, dat het moeilijk valt, er eene bepaalde en duidelijke verklaring van te geven. Het woord heeft zijnen oorsprong van het Latijnsche *Genius*; verbeeldende men zich, dat zekere menschen, die in hunne werkzaamheden een uitstekend vermogen van den geest aan den dag legden, door een hooger wezen, of *Genius*, bezield werden. Het Genie vertoont zich, namelijk, daardoor, dat het in eene zekere soort van menschelijke werkzaamheid meer dan het gewone levert; het oude eene nieuwe gedaante geeft, of iets geheel nieuws uitvindt, en over het algemeen in zijne voortbrengfels *oorspronkelijk* is. Van hier, dat oorspronkelijkheid een noodzakelijk gevolg van Genie, en het dus eene overvloedigheid is, wanneer men zich van de uitdrukking *oorspronkelijk* Genie bedient. Het Genie veronderstelt dus, dat de mensch, bij wien het wordt aangetroffen, door de Natuur met eene grooter mate van geest-kracht is toegerust geworden, dan eenig ander wezen van zijne soort. Het Genie behoort derhalve niet tot de algemeene inrigtingen der menschelijke natuur, maar tot de bijzondere wijziging (*modificatie*) der vermogens, waardoor enkele menschen boven anderen uitmunten, en hen in hunne werkzaamheden overtreffen. Met één woord, het Genie behoort tot het ondeel-, onafscheidbare (*individualiteit*); en daar dit onbegrijpelijk is, zoo wordt hetzelfde als iets oorspronkelijks, of onze natuur aangeboren, beschouwd. Men verdeelt het Genie in verscheidene soorten: in kunstenaars-, wetenschappelijk-, staat- en krijgskundig Genie enz., en zelfs deze soorten worden weder in verscheidene onderdeelen gesplitst; zoodat b. v. *MOZART* een muzikaal-, *KLOPSTOCK* een dichterkundig-, *RAFAEL* een schilderkundig-, *KANT* een wijsgeerig-Genie enz. genoemd wordt. Een *algemeen* Genie is er, in den strengsten zin, nooit geweest, en zal er ook nooit zijn, omdat de hoogste inspanning van een der vermogens van den geest, waardoor hetzelfde in werkzaamheid boven de overige uitsteekt, juist dezen in hunne werkzaamheden bepaalt; en van hier, dat groote kunstenaars zelden of ooit iets uitstekendst in het gebied der wetenschappen voortgebracht hebben. Ondertuschen zijn er mannen geweest, die in meer dan eenen tak van kunst of wetenschap te gelijk hun Genie aan den dag legden. Zoo bezat *MICHAEL ANGELO* een even zoo groot Genie als beeldhouwer dan als schilder, en was *LEIBNITZ* een niet min-

minder groot Genie in het vak van wiskunde, dan in dat van wijsbegeerte.

GENIUS. Aldus werd bij de ouden zekere godheid genoemd, welke geloofd werd aan ieder mensch, van zijne geboorte af, tot aan zijnen dood toe, toegevoegd te zijn, om hem te beschermen, en zijn lot te bestraffen. SOCRATES zelfs geloofde aan zoodanig eene godheid, bij de *Grieken Daemon* geheeten. Men bragt den *Genius* offers, en vooral vereerde men hem op den verjaardag, en bragt hem eenen ruimen dronk toe. Hij werd verbeeld onder de gedaante van eene slang, naderhand onder die van een kind, van welk laatste vooral latere schilders gebruik gemaakt hebben.

GENLIS. (BRULARD DE SILLERY, *Gravin van*) Deze beroemde schrijfster, in 1746 in de nabijheid van *Autun* geboren, was gouvernante der kinderen des hertogs van ORLEANS. Haar gemaal, de markies DE SILLERY, (een man van veel verstand en een doordringend oordeel) was zijn vertrouwde, en vermoedelijk een bevorderaar zijner staatszuchtige oogmerken. Als afgevaardigde ter Nationale conventie, bekleedde hij verscheiden gewichtige posten; doch werd, daar hij de partij der *Girondisten* scheen te begunstigen, met derzelver hoofden, in Wijnm. 1793 ge Guillotineerd. Zijne gade had op dien tijd *Frankrijk* reeds verlaten, en werd als eene uitgewekene aangemerkt. Zij was wel niet in de omwenteling gewikkeld geweest, maar had zich veel meer, sinds het laatst van 1791, met hare kweekelingen in *Engeland* opgehouden; doch als opvoedster der hertoginne van ORLEANS, en als vermoedelijke vertrouwde haars vaders, lag zij grootelijks onder verdenking, en zoude in *Frankrijk* niet veilig hebben kunnen leven. Zij begaf zich diensvolgens naar de *Nederlanden*, waar men haar wederom van heimelijke verstandhouding met DUMOURIEZ verdacht hield, zoo dat zij naar *Zwitserland* moest vlugten, waar zij in een klooster te *Bremgarten*, eenige mijlen van *Zurich*, eenen tijd lang zeer ingetogen leefde. Toen zich echter de dochter des hertogs van ORLEANS naar *Freiburg*, bij hare tante, de prinses van CONDÉ, begaf, vertrok zij met hare eenige nog overgebleven voedsterlinge, HENRIETTE SERCEY, naar *Altona*, waar zij sedert Hooim. 1794, in een afzonderlijk huis, in stille eenzaamheid, voor de wetenschappen leefde, en eenige schriften vervaardigde. Dat haar naderhand het verblijf in de Pruisische staten ontzegd werd, was alleen een gevolg der toen aldaar plaatshebbende verordeningen omtrent alle Fransche uitgewekenen. Toen BONAPARTE aan het roer der regering geplaatst was, keerde zij naar *Frankrijk* terug, en verwierf in 1805 een jaargeld van 6,000 Franken.

Mevrouw van GENLIS bezit groote verdiensten, en is eene beminnelijke schrijfster, welker werken, in het vak van opvoeding, zoo veel te meer opmerking gebaard hebben, naar gelang men minder iets voortreffelijks van dezen aard in *Frankrijk* verwachtte. Hare talrijke werken onderscheiden zich door eenen vaardigen en bevalligen schrijf-

trant,

trant, en door edele, en zedekundige grondbeginsels, welke zij alom tracht te verspreiden. Zij heeft negen kweekelingen opgevoed, waaronder de beminnelijke prinses van ORLEANS alleen eene waarborg voor de braafheid der overige oplevert. De bekende PAMELA, hare aangenomene dochter, naderhand gehuwd aan lord EDWALD FITZGEWALD te Londen, benevens de genoemde HENRIETTE SERCEY, waren hare bestendige vriendinnen. Onder hare uitgegevene schriften behooren: *Théâtre d'Education*, ADELE et THEODORE, *Veillées du Chateau*, *Annales de la Vertu*, ZUMA, *ou la découverte du Quinquina*, *le Dictionnaire de l'Etiquette* enz. welke beide laatste in 1817 en 1818 zijn in het licht verschenen.

GENOOTSCHAPPEN. (GELEERDE) Men verstaat hierdoor verzamelingen van bijzondere personen, het zij al of niet door openbaar gezag bevestigd, die zich, ter bevordering van wetenschappen en fraaije kunsten, of eenig bijzonder gedeelte van dezelve, tot één ligchaam vereenigd hebben. Dergelijke Genootschappen werden, vooral in de laatstverloopen eeuw, in meest alle landen van Europa, ja buiten hetzelfde, opgerigt. Ook ons vaderland, waar kunsten en wetenschappen te allen tijde aanmoediging en bescherming vonden, kan zich op eene menigte van dezelve beroemen. Wij zullen van deze laatste de voornaamste kortelijk opnoemen, en dezelve met een enkel woord, in hunne werkzaamheden en verdiensten, doen kennen, daar het verflag van alle, die in Europa en andere werelddeelen gevestigd zijn, de palen van ons bestek te verre zou te buiten gaan. Eerst volge hier dan eene beknopte opgave der Genootschappen, maatschappijen of stichtingen in ons vaderland, welke zich met de wetenschappen in het gemeen, daarna van die, welke zich met eenig bijzonder gedeelte van dezelve, of ook met de schoone kunsten, bezig houden.

Aan het hoofd der eerstgenoemde verdient, zoo als koninklijke instelling, als om den wijden omvang zijner werkzaamheden, zich niet slechts tot de wetenschappen, maar ook tot de schoone kunsten, uitstrekkende, het *Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten* geplaatst te worden. Dit instituut, in het jaar 1808, door den toenmaligen koning van Holland, LODEWIJK, een ijverig voorstander van kunsten en wetenschappen, opgerigt, is in vier klassen verdeeld, waarvan de eerste de wis- en natuurkundige wetenschappen, de tweede de Nederlandsche letterkunde en geschiedenis, de derde de Latijnsche, Grieksche en Oosterfsche letterkunde, de wijsbegeerte, de geschiedenissen van vreemde volkeren en derzelver oudheden, en de vierde eindelijk de schoone kunsten, tot het bijzonder voorwerp harer beoefening heeft. Deze instelling, door den tegenwoordigen koning der *Nederlandsen* eerst bevestigd, daarna, ter gelegenheid van de vereeniging der voormaals Belgische provincien met ons oude vaderland, merklijk uitgebreid, bevat thans, buiten de vaste secretarissen, voor iedere der

klasfen uit de leden gekozen, een aantal van honderd vijftig leden, van welke vijftig tot de eerste, dertig tot elke der beide volgende, en veertig tot de vierde klasfe behooren. Behalve de gewone leden zijn aan het instituut ook nog buitenlandsche geassocieerden en correspondenten toegevoegd. De drie eerste klasfen van het instituut zonden reeds meerdere deelen van hare *Verhandelingen* in het licht, en ook de vierde gaf openbare blijken van hare werkzaamheid.

Na het koninklijk instituut moet, volgens haren ouderdom, de eerste rang worden toegekend aan de *Hollandfche Maatschappij van Wetenschappen* te *Haarlem*. Deze maatschappij, reeds in het jaar 1752 door een aantal aanzienlijke liefhebbers der wetenschappen, ter uitbreiding van algemeen nuttige kundigheden, bijzonderlijk zulke, die den bloei des vaderlands kunnen bevorderen, opgerigt, en eerlang onder hare directeuren ook den toenmaligen erfstadhouder WILLEM V, te gelijk haren beschermer, mogende tellen, en in het jaar 1761, met oktrooi der staten van *Holland* begunstigd, nam telkens meer en meer in aantal en achtbaarheid van leden toe, en verwierf door hare uitgegevene verhandelingen, over onderwerpen van algemeen belang, zoo buiten als binnen 's lands, een grooten roem, dien zij tot op dezen tijd loffelijk gehandhaafd heeft, en nog voortgaat te handhaven.

Ook *Zeeland* en *Utrecht* mogen, sedert vele jaren, ieder op een *Genootschap van Wetenschappen* roem dragen, hetwelk, door een groot aantal van kundige en aanzienlijke leden bloeiende, tot bevordering van onderscheidene wetenschappen niet weinig heeft toegebracht, en tot hetzelfde einde nog met ijver en vrucht werkzaam is. Het Zeeuwsche Genootschap werd in 1770, het Utrechtsche in 1773 opgerigt, en in 1778, onder den naam van *Provinciaal Genootschap*, door het gezag van den souverein, bekrachtigd.

Van deze meer algemeene inrigtingen gaan wij over tot dezulke, die zich eenen bepaalden kring van werkzaamheid voorstellen, en wel in de eerste plaats tot die, welke de Godgeleerdheid en Zedekunde tot voorwerp harer beoefening hebben; en hier doet zich, eerstelijk, aan ons voor dat gedeelte der vermaarde wetenschappelijke stichting, door den heer PIETER TEIJLER VAN HULST, aanzienlijk koopman te *Haarlem*, in het jaar 1778 bij uitersten wil ingesteld, hetwelk onder den naam van *Teijlers Godgeleerd Genootschap* bekend is, en door de uitgave zijner, op jaarlijksch uitgeschrevene prijsvragen, bekroonde verhandelingen, waarvan reeds XXVII deelen in 4to het licht zien, tot verspreiding eener verlichte kennis van godsdienst en zeden krachtig heeft medegewerkt. Niet minder verdient hier loffelijke melding het *Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst*, sedert vele jaren in 's *Gravenhage* gevestigd, waarvan mede vele deelen met belangrijke verhandelingen, het zij door de leden vervaardigd, het zij ten gevolge van uitgeschrevene prijsvragen ontvangen, in het licht zijn gegeven.

Ook ter bevordering van andere wetenschappen werden onder ons
Ge-

Genootschappen opgericht. Getuige zij dat *tot bevordering der Heelkunde* te *Amsterdam*, en het, naar den edelmoedigen stichter, dus genaamde *Legaat van MONNIKHOFF*, dat bijzonder de volmaking van de behandeling der breuken ten doel heeft; beide welke instellingen reeds veel belangrijks voor de wetenschap hebben opgeleverd. — Alles wat tot de huishoudkunde betrekking heeft, was, sedert vele jaren, het bijzonder voorwerp der werkzaamheden van een Genootschap, onder den titel van *Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij*, haren hoofdzetel te *Haarlem* hebbende, en waarvan bijzondere afdelingen in onderscheidene steden van ons vaderland gevestigd zijn. Ook *ter bevordering van den Landbouw* was reeds lang eene maatschappij te *Amsterdam* gevestigd, welke ter verbetering van dien belangrijken tak der Nationale welvaart niet weinig toebragt, en daartoe nog gedurig werkzaam is. Desgelijks mogen wij het *Bataafsche Genootschap van Proefondervindelijke Wijsbegeerte* te *Rotterdam*, reeds in 1770 opgericht, niet met stilzwijgen voorbijgaan. Dan bovenal moeten wij hier gewagen van het tweede gedeelte der boven vermelde instelling van TEJLER, hetwelk, onder den titel van *Teylers tweede Genootschap*, door het beurtelings uitschrijven van prijsvragen, tot de natuurkunde, de geschiedkunde, de penningkunde, de dichtkunst en teekenkunst behoorende, de volmaking der onderscheidene wetenschappen en kunsten ten doel heeft, en waarvan reeds XIX stukken in 4to het licht zien.

Wij hebben tot hiertoe niet gesproken van zulke inrigtingen, die meer bijzonder de volmaking der vaderlandsche Taal en Letterkunde ten oogmerk hebben. Deze belangrijke voorwerpen werden echter door de *Nederlanders* niet over het hoofd gezien, maar veeleer op het ijverigst beoefend. Tot de oudste instellingen, daartoe betrekkelijk, welke nog in bloei zijn, behoort de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*. Deze, reeds in het jaar 1766 opgericht en in 1775 door oktrooi der staten van *Holland* bevestigd, verdeelt hare werkzaamheden in vier klassen, namelijk: de *Nederlandsche taalkunde*, *dichtkunst*, *welsprekendheid*, *oudheid- en historiekunde*, uit welke zij jaarlijks, onder uitloving van eenen gouden eerenpenning, eene prijsvraag uitschrijft. Hierdoor, en door den ijver van hare leden, werd zij in staat gesteld, om zeven deelen harer *werken* in 4to in het licht te geven, welke, na eenen stilstand van eenige jaren, het gevolg der beroeringen, die in ons vaderland plaats hadden, vervangen werden door eene nieuwe verzameling, onder den titel van *Verhandelingen* uitgegeven, waarvan reeds het IIde deel, eerste stuk, het licht ziet.

Niet lang na de genoemde maatschappij werden ook te *Leiden*, *Rotterdam*, *Amsterdam* en 's *Gravenhage* dicht- en letterminnende Genootschappen opgericht, welke, door de uitgave van een groot aantal dichtwerken, en deels ook van prozaische vertalingen, zich omtrent de vaderlandsche letterkunde verdienstelijk maakten. De

drie eerstgenoemde Genootschappen vereenigden zich later tot één ligchaam, onder den titel van *Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde*, welke in het jaar 1800 hare eerste openbare vergadering hield, en sedert vijf deelen harer werken in 8vo, onder den genoemden titel, in het licht gaf. In het jaar 1806, besloten hebbende, den kring harer werkzaamheden uit te breiden, nam de maatschappij den naam aan van *Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen*, van wier werken reeds het Vde deel 1ste stuk het licht ziet.

Ook de schoone kunsten, en bijzonderlijk de teekenkunst, werden in ons vaderland door afzonderlijk daartoe bestemde inrigtingen aangekweekt. Geruigen hiervan zijn verscheidene Akademien of Genootschappen, tot bevordering der teekenkunst in de voornaamste steden van ons vaderland, met name te *Amsterdam*, *Leijden*, *Rotterdam*, den *Haag*, *Utrecht* en meer andere steden, gevestigd. Ook de maatschappij *Felix Meritis* te *Amsterdam* houdt zich, onder andere werkzaamheden, bijzonder met de volmaking der teeken- en schilderkunst bezig, te welken einde door het departement der teekenkunde jaarlijks eereprijzen voor de beste en voldoende stukken, op zekere voorgestelde onderwerpen ingezonden, worden uitgelooft. Eindelijk moet hier nog vermeld worden, dat in het jaar 1818, te *Amsterdam*, ook eene *Maatschappij tot aanmoediging der burgerlijke Bouwkunde* werd opgericht. Wij mogen dit verslag van de voornaamste geleerde Genootschappen, in de voormalige zeven *Vereenigde Nederlanden* gevestigd, niet befluiten, zonder nog met een woord van de hoogst verdienstelijke *Maatschappij tot Nut van het Algemeen* te gewagen. Schoon niet tot de klasfe der eigenlijk gezegde geleerde maatschappijen behoorrende, heeft zij echter op de verspreiding van nuttige kundigheden, en de verbetering van het onderwijs der jeugd, een te belangrijken en weldadigen invloed goeënd, om haar te dezer plaats met stilzwijgen voorbij te gaan. Van de beide hoofdbedoelingen, waartoe zij in het jaar 1784 door den eerwaardigen menschenvriend J. NIEUWENHUIZEN werd opgericht, de hervorming namelijk van het lagere schoolwezen en de verlichting en beschaving van den gemeenen man, mag zij gerekend worden, de eerste reeds volkomen bereikt te hebben; terwijl zij, tot bevordering van de laatste, en algemeene nuttige oogmerken nog bij voortduring met ijver werkzaam is.

Het tot hertoe gezegde betreft enkel de zoogenoemde Noordelijke provincien van het tegenwoordige koningrijk der *Nederlanden*. Er blijft ons derhalve, ter voltooiing van dit artikel, nog overig, korteljk iets te zeggen omtrent de inrigtingen, tot bevordering van wetenschappen en kunsten, in de *Zuidelijke* provincien gevestigd. Aan het hoofd derzelve staat de beroemde *Akademie van Wetenschappen en fraaije Letteren* te *Brusfel*, welke reeds door de edele MARIA THERESIA werd ingesteld, en, na eenen stilstand van vele jaren, door den tegenwoordigen koning der *Nederlanden* op nieuw in werking werd gebragt en merkelijk uitgebreid. Hoe veel deze akademie door

ha-

hare uitgegevene verhandelingen, deels de vruchten van uitgeschrevene prijsvragen, deels van den arbeid harer leden, reeds ter bevordering der wetenschappen en fraaije letteren heeft toegebracht, is aan ieder, die geen vreemdeling is in de letteren, ten overvloede bekend. Ook vele andere steden van het zuidelijk deel van ons koninkrijk mogen zich op wetenschappelijke en letterkundige instellingen beroemen. Zoo heeft *Luik* zijne *Société libre d'émulation et d'encouragement pour les Sciences et les Arts*; *Gent* zijne koninklijke *Maatschappij van Kruidkunde en Landbouw* en zijne koninklijke *Maatschappij der Schoone kunsten en Letterkunde*, en *Antwerpen* zijne *Maatschappij tot aanmoediging der Wetenschappen*. Ook ontbreekt het in de Zuidelijke provincien geenszins aan inrigtingen, die meer bepaaldelijk de bevordering der vaderlandsche taal- en letterkunde ten doel hebben. Dus had *Antwerpen* reeds voorlang zijn taal- en dichtlievend Genootschap, hetwelk tot instandhouding en volmaking der Nederlandsche taal en letterkunde krachtig heeft medegewerkt; dus werd aan de *Koninklijke Maatschappij van Schoone kunsten en Letterkunde te Gent*, welke reeds te voren ook de Nederlandsche dichtkunde tot een voorwerp harer beoefening stelde, eene *Maatschappij van Rhetorica* toegevoegd, bij uitsluiting aan de vaderlandsche letterkunde gewijd; dus werd eindelijk, te *Brugge*, in het jaar 1819, eene koninklijke *Maatschappij van vaderlandsche Taal en Letterkunde* opgericht, welke op een groot aantal van aanzienlijke en kundige leden bogen mag. Op verscheidene plaatsen zijn ook nog de oude rederijkkamers aanwezig, en in geen geringen bloei.

Menigvuldig eindelijk zijn ook de inrigtingen tot bevordering van de teeken-, de schilderkunst en andere schoone kunsten in het zuidelijk gedeelte van ons vaderland. Om door de opnoeming van alle niet te lang te worden, zullen wij alleen van het koninklijk *Genootschap tot aanmoediging van Fraaije kunsten te Brussel* gewag maken, hetwelk ter uitbreiding en volmaking van die kunsten, in de Zuidelijke provincien des rijks met lof beoefend, niet weinig heeft toegebracht.

GENS D'ARMES, waren eertijds in *Frankrijk* eene soort van zware ruitery, van helmen, kurasen, pistolen, van voren geharnaste paarden enz. voorzien, waarvan zij naderhand, sedert *Lodewijk XIV*, alleen karabijnen, pistolen en degens, of sabels, behouden hebben. Zij namen deels den dienst bij den koning waar, maakten het eerste corps bij de Fransche ruitery uit, en bestonden enkel uit edellieden. Ten tijde van de omwenteling, echter, werd deze *Gendarmerie* door een ander corps gewapende lieden, in dienst der natie, vervangen, hetwelk, in plaats der vorige *Maréchaussée*, tot veiligheid der republiek, inzonderheid der landwegen, werd opgericht, en voornamelijk landloopers, roovers enz. moest opsporen, zamenrottingen verstroyen, en over het algemeen op alles acht geven, hetwelk de openbare en persoonlijke veiligheid zou kunnen benadeelen. Zij waren in de onderscheiden departementen verdeeld; dienden te voet.

en te paard; stonden onder het besturend corps; en maakten 34 legioenen uit, waarvan ieder meestal uit 2 of 3 eskadrons bestond. Bij de keizerlijke garde stond een regiment *Eliten-Gendarmerie* van twee eskadrons, en 6 legioenen bevonden zich in *Spanje*. Ook nog tegenwoordig dienen zij ter bescherming der openbare veiligheid, en strekt zich hun gezag zoo ver uit, dat een ieder, inzonderheid de krijgslieden, welken zij arrest opleggen of die zij tot rust vermanen, hun aanstonds moet gehoorzamen. Daarentegen worden alleen lieden van beproefde braafheid en dapperheid, die 10 jaar lang onbetispelijk gediend hebben, in dit corps aangenomen. Deze inrigting der *Franche Gendarmerie* heeft men in verscheidene staten van *Duitschland*, en ook bij ons te lande, gevolgd; en daar zij eene der krachtadigste hulpmiddelen voor de politie is, heeft zij zich tot heden staande gehouden, en wordt zij, van tijd tot tijd, meerder doelmatig, overeenkomstig de omstandigheden, gewijzigd.

GENSERIK. Koning der *Wenden* (gewoonlijk *Wandalen*), die in het begin der vijfde eeuw, in het jaar 427, met 80,000 man, uit *Spanje* naar *Afrika* overstak, en BONIFACIUS, bijgenaamd graaf van *Afrika*, hem, door keizer THEODOSIUS den *Jongeren*, met een magtig leger tegengezonden, sloeg; in het jaar 439, den 28 van Wijnm., onder schijn van vredelievende onderhandelingen, *Karthago* innam, verwoestte en er onmenschte wreedheden, tegens adel en geestelijkheid, pleegde; in het jaar 442 VALENTINIANUS dwong om vrede te maken en het bezit van *Afrika* met hem te deelen, en, toen deze door de hand van MAXIMUS was omgekomen, door deszelfs weduwe EUDOXIA ter hulp werd ingeroepen; bij welke gelegenheid hij in *Italië* viel en *Rome* aan de ijsselijkheden van een onbeschaafd volk overteverde. Lang hield hij zich in *Italië* staande, zelfs tegen de magt der Oostersche keizers; werd door zijne zeemagt meester van de *Middellandsche zee* en *Sicilië*, en bragt niet weinig toe tot de ontbinding van het Westersche rijk. Hij stierf omtrent het jaar 470.

GENT. De hoofdplaats van de provincie *Oost-Vlaanderen*, in het koninkrijk der *Nederlanden*, aan den mond van de rivieren *de Lys* en *de Schelde*. Zij is eene welbebouwde, groote stad, welke door de rivieren en kanalen, die haar doortroomen, in 26 eilanden verdeeld wordt de zetel eens bisschops. Ten tijde van PHILIPS van *Valois* en KAREL VI konde zij 50,000 man in het veld brengen. Keizer KAREL V, werd aldaar in het prinsenhof geboren. De inwoners, door zware belastingen gedrukt, waagden in 1539 eenen opstand; KAREL, hiervan verwittigd, trok door het vijandelijk *Frankrijk* naar *Gent*, ten einde de oproerigen te straffen. 26 der voornaamsten werden onthoofd, en alle voorregten ingetrokken. Een groot aantal aanzienlijken moest, met den strop om den hals, den keizer om vergiffenis smeeken; terwijl nog bovendien eene geldboete van 150,000 guldens in eens, en 6000 jaarlijks uitgeschreven, en eene citadel werd aangelegd, om de stad nog beter in bedwang te houden. Na den slag
bij

bij *Ramellis* in 1706, moest zij zich aan de bondgenooten overgeven; werd in 1708 door de *Franfchen* met list veroverd; doch, voor het einde van dat jaar, door prins *EUGENIUS* weder aan hun ontnomen, en bij den Utrechtschen en Badenschen vrede, met al de Spaansche *Nederlanden*, aan het huis van *Oostenrijk* toegewezen. In den jongsten oorlog geraakte *Gent*, met geheel *Brabara*, aan *Frankrijk*; doch sedert den laatsten vrede behoort het aan het koninkrijk der *Nederlanden*. Men rekent, dat *Gent* thans 65,000 inwoners bevat. Men vindt er vele fabrieken van katoenen en wollen stoffen, van lakens, linnens, hoeden enz. Onder de merkwaardige openbare gebouwen behooren de fraaije *St. Baafs*, of hoofdkerk, benevens 12 andere kerken, en eenige kapellen, het stadhuis, het graven paleis, de beiforts-toren, het universiteitsgebouw, de bibliotheek, de kruidtuin, de teeken-akademie, het museum, het tuchthuis enz. Ook heeft men er eene maatschappij van fraaije kunsten en letteren, eene maatschappij van Nederlandsche taal en letterkunde, eene rhetorijkkamer, twee schouwburgen, een instituut voor doofstommen enz. Voorts vindt men in *Gent* vele voornamen liefhebbers en voorstanders van landbouw en plantenteelt, waaraan men een genootschap verplicht is, hetwelk deze vakken op eene luisterrijke wijze handhaaft, en de grootste eer doet aan zijne leden.

GENTLEMAN. De Engelsche Natie bestaat, over het algemeen, uit edellieden en burgers, en tusfchen dezen staan de *Gentlemans* in, waartoe die burgers behooren, welke geleerden, lieden van opvoeding of van zekerer rang zijn, onder welke laatste de ridders van het bad behooren, en de zoodanigen, die door den koning met de riddertlijke waardigheid worden begiftigd; voorts worden de *Baronets*, die het woord *Sir* voor hunnen doopnaam voeren, en de *Esquires* onder de *Gentlemans* geteld. Over het algemeen, echter, wordt de benaming van *Gentleman* dikwijls aan eenen man van opvoeding en goede beginsels gegeven.

GENTRY. Zoo noemt men den lagen adel in *Engeland*.

GENUA. Deze voormalige republiek in *Italië* ligt aan de *Middellandsche zee*, en bevat 400,000 inwoners, is wel zeer bergachtig, doch vruchtbaar, en levert veel katoen, zijde en vruchten op. De ingezetenen vervaardigen zijde stoffen en fcharlaken, en drijven eenen aanzienlijken handel. De regering was ruim 2 eeuwen in handen van eenen grooten en kleinen raad, uit den adel verkozen, die eenen *Doge* aan het hoofd had, welke slechts voor den tijd van twee jaren werd aangesteld. Meermalen werd deze staat door staatkundige twisten en partijfchappen verfeheid; doch kwam, gedurende den Franschen oorlog, in geen gering gedrang. Reeds in 1797 ontving zij den naam van *Ligurifche Republiek*, benevens eenen geheel nienwen regeringsvorm, welke uit eenen *Doge* met 29 *Senatoren*, en eene confulta van 72 leden bestond, die jaarlijks bijeen kwamen. Ondertusfchen duurde het voorheen reeds plaats gehad hebbend misnoegen onder het volk voort, en werd zelfs door een vollagen oproet gevolgd,

volgd, hetwelk door den veldheer DUPHOT gedempt werd; doch de oneenigheid tusſchen de wetgevende en uitvoerende magt klom zoo hoog, dat de eerſte in 1798 voor de laaſte moest bukken.

Onder deze omſtandigheden drongen de *Ooſtenrijkers* en *Ruſſen* al dieper in *Italië*, en werden de *Frantiſchen*, in Oogſtm. van het volgende jaar, bij *Novi* geſlagen, en op den 4 en 5 van Slagtm. daaraan volgende uit *Italië* verdreven. De ſtad *Genua*, waarvan *MASSENA* in Sprokkelm. 1800 de verdediging op zich nam, bleef echter nog in *Frantiſche* handen, en gaf zich niet, dan na eenen dapperen tegenſtand, toen men geene levensmiddelen, kruid noch lood meer had, en de bezetting door ziekten was afgemat, den 4 van Zomerm. des genoemden jaars aan de *Ooſtenrijkers* over. De ſlag bij *Marengo*, 10 dagen daarna voorgevallen, bragt *Genua* nogtans weder in *Frantiſche* handen, waardoor de *Liguriſche Republiek* op nieuw gevestigd werd. Dan, nadat *NAPOLEON* op den 26 van Bloeim. 1805 tot koning van *Italië* was gekroond geworden, beſloot de ſenaat der genoemde republiek, haar verlangen, om in *Frankrijk* ingelijfd te worden, bij een plegtig gezantſchap aan den keizer te kennen te geven, waarvan het gevolg was, dat zij dan ook reeds den 9 van Zomerm., door den miniſter *CHAMPAGNY*, als een gedeelte van het *Frantiſche* rijk werd ingerigt, waarvan zij de departementen *Montenotte*, *Genua* en de *Apennijnen* uitmaakte. In Grasm. 1814 werd *Genua* bij verdrag aan de vereenigde Engeliſche en Siciliaanſche troepen overgegeven, en hiermede nam het *Frantiſche* gebied een einde. De Engeliſche veldheer, lord *BENTINK*, verklaarde wel eenige dagen daarna, bij eene openlijke afkondiging, tot geene geringe blijdfchap der ingezetenen, dat de ſtad wederom op haar zelve, en onder den regeeringsvorm van 1797 gebragt zou worden; doch zij werd door het congres van *Weenen*, onder den naam van hertogdom, aan den koning van *Sardinië* toegewezen, en in Winterm. aan gemagtigden van dien vorst overgegeven.

De ſtad *Genua*, 6 Italiaanſche mijlen in haren omtrek, en 80,000 inwoners bevattende, wordt wegens hare fraaije gebouwen de *Prachtige* genoemd. Zij ligt aan den zeeboezem, die haren naam voert, is aan de landzijde ſterk bevestigd, en heeft eene ſchoone, ruime haven. Van den zeekant levert zij een heerlijk gezigt op. Onder de openbare gebouwen munten inzonderheid uit de Domkerk, het paleis van den voormaligen *Doge*, de paleizen *Doria* en *Balbi*, en het voormalig collegie der *Jezuiten*. Men vindt er eene akademie van kunſten, eene hooge ſchool, een inſtituut voor dooven en ſtommen, alsmede eene wiſfelbank. De ſtad heeft eene waterleiding, welke door ſpringbronnen van water voorzien wordt, en uitmuntende openbare wandelwegen. Zij drijft eenen vrij goeden handel, en men vindt er verſcheidene fabrieken van zijde en andere ſtoffen. De eerſte liggen buiten de ſtad, en de zijde wordt of in het lapd zelve gewonnen, of uit het overige gedeelte van *Italië*, inzonderheid uit *Calabrie*,

brie, *Palermo*, alsmede uit *Syrie* en de eilanden van *Cyprus*, getrokken.

GEOCENTRISCH. Hetwelk tot het middelpunt der aarde betrekking heeft, of uit hetzelfde beschouwd wordt. (Zie: HELIOCENTRISCH.)

GEOFFRIN. (*Mevrouw*) Deze, zoo wel ten aanzien van verstand als hart, uitmuntende vrouw, welke alle gezellige deugden in zich vereenigde, was 50 jaar lang het sieraad der beschaafde gezelschappen van *Frankrijks* hoofdstad. Zij werd, nog in de wieg liggende, reeds onderloos en door hare grootmoeder opgevoed, die reeds vroegtijdig haren geest vormde, en eindelijk de gade eens mans, van wien men niets meer kan zeggen, dan dat hij haar een aanzienlijk vermogen naliet, hetwelk zij deels ter ondersteuning van hulpbehoevende aanwendde, en deels besteedde, om eenen kring van beschaafde en uitstekende menschen voor haren omgang te vormen. De weldadigheid, eene wezenlijke behoefte voor haar gevoelig hart, oefende zij steeds op eene wijze, welke de waardij harer gave verdubbelde. Geen lijdende zond zij ongetroost henen, noch was haar eenige opoffering te groot, wanneer zij slechts droefheid in vreugde kon verkeeren.

Eenige trekken zullen de handelwijze dezer voortreffelijke vrouw het best ophelderen, en ons tevens ten bewijze kunnen verstrekken, dat zij met een vrolijk karakter, hetwelk anders zelden het geval is, het opgeklaardst verstand en gevoeligst hart vereenigde. Op zekeren tijd had zij bij den beroemden BOUCHARDON 2 marmeren vazen besteld, welke haar door twee werklieden werden te huis gebragt. Het eene deksel er van gebroken zijnde, en dit door haar opgemerkt wordende, zeiden de dragers: „ach! mevrouw! een onzer makkers heeft dit ongeluk gehad, en is zoo geheel buiten zich zelve, dat hij niet durfde onder uwe oogen komen. Hij is waarlijk te beklagen, want als onze meester dit geval ter ooren komt, dan jaagt hij hem weg; en wat zal dan van den ongelukkigen man met zijne vrouw en vier kinderen worden?” Aangedaan door dit eenvoudig verhaal, antwoordde mevrouw GEOFFRIN: „Goed, goed! hij kan gerust zijn, dat ik er niets van zal zeggen;” doch naauwelijks waren de werklieden vertrokken, of zij riep een harer dienstboden, zeggende: „ga naar den Heer BOUCHARDON, vraag naar dien of dien, en geef hem deze 12 Livres, benevens nog 3 voor zijne makkers, die zoo veel goeds van hem gesproken hebben.” — Op eenen anderen tijd bragt men haar onder het oog, dat hare melkboerin haar niet wel behandelde. „Ik weet het wel, zeide zij, maar ik kan haar niet henen zenden,” „Waarom niet?” vroeg men: „wel, omdat ik haar twee koebeesten heb geschonken,” was haar antwoord; doch ziende, dat men zich over deze zonderlinge beweegreden verwonderde, vervolgde zij: „wel nu! de vrouw verkocht dagelijks de melk aan mijne deur: mijne dienstboden zeiden mij, dat zij over het verlies van hare koe bijna wanhopend was; doch, daar zij mij dit berigt te laat bragten,

„ zoo gaf ik haar twee; het eene beest in vergoeding van het verlorene, en het andere, om haar wegens het verdriet te troosten, hetwelk zij sedert acht dagen geleden heeft. Gij ziet dus wel, dat ik deze melkvrouw niet kan afschaffen.”

Deze twee gevallen zijn door L'ESPINASSE, in den smaak van STERNE, verhaald geworden; terwijl D'ALEMBERT ons de volgende aanmerkingen omtrent deze uitmuntende vrouw mededeelt: „ Men heeft, en te régt, veel gesproken van de werkzame en rusteloze goedhartigheid van mevrouw GEOFFRIN; doch men heeft mischien nooit opgemerkt, hetwelk toch haren lof oneindig verheft, dat deze hare goedhartigheid tot in haren hoogsten ouderdom van dag tot dag grooter werd. Jaren en ondervinding leeren ons, zelfs bij de deugdzaamste menschen, wanneer hunne deugd geene buitengewone sterkte bezit, dikwijls het tegendeel; want hoe grooter hunne goedwilligheid omtrent hunne medemenschen aanvaakelijk is, zoo veel te meer krijgen zij er berouw van, wanneer zij dagelijks de ondankbaarheid ondervinden, waarmede hunne liefde en dienstvaardigheid vergolden worden. Mevrouw GEOFFRIN beschouwde de menschen meer als zwak en trotsch, dan als boos en ondeugend, en oordeelde, dat men huine zwakheden moest toegeven, en hunne eigenzinnigheden verdragen, ten einde zij ook inschikkelijk omtrent ons mogen handelen.” Ik ontwaar met genoegen,” zelde zij eens tegen mij, „ dat mijne goedhartigheid met mijne jaren toeneemt: ik wil echter niet zeggen, dat ik daardoor beter worde, vermits mijne goedhartigheid, gelijk bij zoo vele anderen boosheid, wellicht een gevolg van zwakheid is. Ik heb mij de les van den braven abt ST. PIERRE ten nutte gemaakt, dat, nantelijk, de weldadigheid zich niet alleen moet bepalen, om lijdenden te helpen, maar zich ook moet vertoonen in toegeeflijkheid omtrent hunne gebreken, welke zij zoo zeer behoeven; en dus is mijne zinspreuk: *Geven en vergeven*.” De neiging tot weldadigheid was haar aangeboren, en reeds als kind zag zij geenen bedelaar, zonder hem iets van het hare mede te deelen. Ook ontweek zij zorgvuldig alle betuigingen van dankerkentenis, en hield dikwijls eene schertsende lofrede op den ondankbaren, zeggende: „ men behandelt hem niet billijk, noch waardeert hem naar verdienste.” Ook LA HARPE geeft van haar het volgende vereerende getuigenis: „ Mevrouw GEOFFRIN is noch van hooge afkomst, noch van rang. Zij is de weduwe eens spiegelmakers, en heeft omtrent 40,000 livres jaarlijksch inkomen; doch door orde en spaarzaamheid weet zij dit te verdubbelen. Haar huis is de verzamelpplaats van kunde en verdiensten van allerlei aard, en haar gezelschap wordt gezocht, omdat in hetzelfde de beroemdste mannen gevonden worden. Zij bezit wel geene eigenlijke geleerdheid, maar een gezond verstand; terwijl eene wijze matiging haar karakter kenmerkt. Zij is goed, weldadig en dienstvaardig uit beginzels.” Onder de menigvuldige vreem-

vreemdelingen, welken zij de gewigtigste diensten bewees, was de Graaf PONIATOWSKIJ, naderhand koning van *Polen*, de voornaamste. Toen hij den troon beklom, berigtte hij haar deze gebeurtenis door de woorden: *Maman votre fils est Roi*, en noodigde haar te *Warschau*, waar zij bij hare komst een vertrek, volkomen gelijk aan dat, hetwelk zij in *Parijs* bewoonde, voor haar gereed vond. Met de uitbundigste bewijzen van eer overladen, keerde zij naar laatst gemelde stad terug, en stierf aldaar in het jaar 1777. Slechts twee dagen voor haren dood, toen zij veel leed, hoorde zij voor haar bed een gesprek over de middelen, welke eene regering voor het geluk harer onderdanen behoort in het werk te stellen. Na lang gezwegen te hebben, zeide zij: „gij vergeet allen, dat de regeringen meer voor „het genoegen moesten zorgen.” Drie harer vrienden, THOMAS, MORELLET en d'ALEMBERT hebben haar aandenken door hunne schriften vereeuwigd, die nog tegenwoordig zulk eene levendige belangstelling verwekken, dat zij, benevens de kleine verhandeling van mevrouw GEOFFROY, *sur la Conversation*, geheel op nieuws herdrukt zijn.

GEOFFROY. (ETIENNE LOUIS) Een beroemd geneesheer, besturend lid der oude geneeskundige faculteit te *Parijs*, en correspondent van het instituut, was een man, die zich door verscheidene belangrijke schriften van eene voordeelige zijde kenmerkte. Zijne *Histoire des Insectes* van de ommestrecken van *Parijs*, welke in 1762 verscheen, bragt het meest toe, om in *Frankrijk* den smak voor de Natuurlijke Historie te verbreiden. Weinig tijds daarna gaf hij zijn *Traité des Coquilles fluviales* in het licht, hetwelk in 1772 door een Latijnsch gedicht over de gezondheid, en in 1775 door verhandelingen over het zintuig des gehoors van den mensch, de *Réptilla* en de vischen, gevolgd werd. Deze verschillende werkzaamheden beletteden hem echter niet, een der meest geachte geneesheeren te *Parijs* te worden, waar hij 40 jaar de geneeskunst met den besten titel beoefende. Te midden van de stormen der omwenteling, begaf hij zich, in den ouderdom van 70 jaar, met de woon op het land, dicht bij *Soissons*, met oogmerk om zijne kunst alleen tot onderstelling der armen te bezigen, en schreef hier, ten dienste der officieren van gezondheid te veld, een *Manuel de Médecine pratique*, eene eenvoudige beschrijving der ziekten, en eene onkostbare wijze van behandeling bevattende. Hij stierf in de nabijheid van *Soissons*, in 1810, in den ouderdom van 85 jaar, en werd zeer betreurd.

GEOGRAPHIE. (Zie: AARDRIJKSKUNDE.)

GEOLOGIE. De leer van de wording, en oorspronkelijke vorming van onzen aardbol. Een *Geoloog* is dus iemand, die zich met dit geleerd onderzoek bezig houdt. Men onderscheidt dezelve gewoontlijk in twee klassen, namelijk: in *Neptunisten*, die de vorming der aarde uit water aannemen, en in *Vulkanisten*, die oordeelen, dat zij door vuur ontstaan zij. Voor het overige hebben hieromtrent

nog

nog vele onderscheidingen plaats, welke men breedvoerig vindt medegedeeld in DE LA METHERIE's *Théorie der Aarde*.

GEOMANTIE. De voorgewende kunst, om uit zekere, in het zand, of op het papier, gemaakte stippen te kunnen waarzeggen; *stip-waarzegkunde*.

GEOMETRIE. Zie: LAND- of AARDMEETKUNDE.)

GEORGE I. (LODEWIJK) Koning van *Groot-Brittanje*, werd in Bloem. van het jaar 1670 te *Hanover* geboren, en was een slaaf van den Engelschen troon. Hij erfde van zijnen vader, ERNST AUGUSTUS, de eerste keurvorst van *Hanover*, in 1698, dit schoone land, en naderhand door zijne gemalin SOPHIA DOROTHEA, dochter van den laatsten Hertog (WILLEM) van *Zelle*, dit land en het *Lunenburgerfche*. Weinige jaren na den dood zijns vaders (1701), overhandigde de graaf MACCLESFIELD zijner moeder, de keurvorstin SOPHIA, eene kleindochter van koning JAKOB van *Engeland*, de aete, waarbij aan haar en haar huis de opvolging van den Engelschen troon verleend werd. Dan zij beleefde dit tijdstip niet; want zij stierf 9 weken vroeger, dan ANNA, de laatste koningin uit het huis van STUART, en dus werd nu de keurvorst LODEWIJK GEORGE, onder den naam van GEORGE I, koning van de vereenigde rijken van *Groot-Brittanje*. Hij wist zijn nieuw verkregen regt, tegen de aanvallen van den *Pretendent* JAKOB III, en diens aanhangers, met nadruk te handhaven; gelijk hij zich over het geheel door een kloekmoedig gedrag, eene verstandige staatkunde en eene hooge belangstelling in het geluk der aan hem toevertrouwde natie, bij aanhoudendheid kenmerkte. Zijne verbindtenis tegen KAREL XII, koning van *Zweden*, bezorgde hem, bij zijne Hanoversche bezittingen, de hertogdommen *Bremen* en *Verden*, en, door zijn verstandig gebruik der zeemagt, hield hij alle overige mogendheden in bedwang; terwijl de vernietiging der Spaansche vloot in de *Middellandsche zee* den moed aanvuurde, en het aanzien der Engelsche regering bij de overige Europeische mogendheden, en haren invloed op derzelver besluiten, aanmerkelijk versterkte. In 1727 deed hij eene reis door zijne erflanden, wanneer hij den 11 van Zomerm. te *Osnabrug* overleed.

GEORGE II. (AUGUSTUS) Deze was de opvolger van den vorigen. Hij werd als keurprins van *Hanover* in Slagtm. 1683 geboren, en stierf in Wijnm. 1760. Hij vergezelde in 1714 zijnen vader naar *Engeland*, waar hij tot prins van *Wallis* en graaf van *Chester* benoemd werd. De *Engelschen* stelden in hem zeer veel vertrouwen, en voedden voor hem de hoogste achting. In Herfstm. 1705 huwde hij aan KAROLINA, dochter van den Markgraaf JOHAN FREDERIK van *Anspach*, welke in Winterm. 1737 stierf. GEORGE gaf reeds vroeg blijken van eenen krijgsvruchtigen geest, waarvan hij, zoo wel als van zijne dapperheid, reeds in 1708, in den oorlog tegen de *Nederlanden*, proeven aan den dag legde. De eerste rustige jaren zijner regering wijdde hij ter daarstelling en bevordering van nuttige inrig-

tingen, en was hij, onder anderen, de stichter der hooge school te *Göttingen*, welke, naar hem, *Georgia Augusta* genoemd werd. Ondertuschen riep hem zijne zucht voor den krijgsdienst, in den Oostenrijkschen succesië-oorlog, naar het slagveld. De overwinning bij *Dettingen*, in Zomerm. 1743, bekranste zijn hoofd met lauweren; terwijl hij, door de belangrijke opofferingen aan de groote MARIA THERESIA, voor *Groot-Brittanje*, eenen onverganklijken roem verwierf. Sedert den Akenschen vrede besteedde hij zijne zorgen aan de inwendige welvaart des rijks. De oorlog tuschen *Groot-Brittanje* en *Frankrijk*, over de Amerikaansche zaken, ontrukte wel voor eenigen tijd aan hetzelfde *Minorca*; doch de kracht, welke *Engeland* in den loop der groote gebeurtenissen (waaronder de zevenjarige oorlog en GEORGE's aandeel aan denzelven) blijkbaar ontwikkelde, verschafte aan dit rijk eenen zoo veel te grooteren luister. Dan in dezen voor hetzelfde gelukkigen toestand ontrukte de dood GEORGE II aan zijne onderdanen. Hij stierf den 25 van Wijnm. 1760, en werd door zijnen kleinzoon WILLEM FREDRIK, onder den naam van GEORGE III, in de regering opgevolgd.

GEORGE III. (WILLEM FREDRIK) Deze vorst werd in Zomerm. 1738 geboren, en is de zoon van FREDRIK LODEWIJK, prins van *Wallis*, die eenige jaren vroeger dan GEORGE II stierf, en van AUGUSTA, dochter van FREDRIK II. hertog van *Sakse-Gotha*. Hij huwde in Herfstm. 1761 aan de prinses SOPHIA CHARLOTTE, dochter van den hertog KAREL van *Mecklenburg-Strelitz*, en beklom den troon in het midden van den oorlog, dien hij met voordeel en nadruk voerde. Zijne vloten maakten in de nieuwe wereld aanzienlijke veroveringen, en de vrede van 1763 stelde *Engeland* in het bezit van *Canada*. Minder gelukkig echter was hij in den Noord-Amerikaanschen krijg, die in 1778 uitbarstte, en aan *Engeland* een gedeelte zijner schoonste kolonien kostte. Sedert 1787 leed die vorst aan gedurige, nu eens ligter dan eens zwaarder, aanvallen eener ongesteldheid, welke zich voornamelijk in krankzinnigheid vertoonde, en ten laatste tot die hoogte klom, dat men den 6 van Sprokkelm. 1811 het regentschap in handen van den prins van *Wallis*, GEORGE FREDRIK AUGUSTUS, stelde, die na zijnen dood, den 19 van Louwm. 1819, onder den naam van GEORGE IV, den Britschen troon beklom.

GEORGE III had den ouderdom van 81 jaar en bijna 8 maanden bereikt, en 59 jaar en 3 maanden geregeerd. Onder zijn bestuur heeft zich de koninklijke magt, inzonderheid door de bill voor vreemdelingen, en de opschorting van de akte *Habeas Corpus*, aanmerkelijk uitgebreid. Ook was zijn invloed in het parlement beslissender dan ooit, uit hoofde zoo van de verdeeldheid van de oppositie-partij, als de aanzienlijke vermeerdering van leden in het hoogerhuis, wier getal, dat in 1760 slechts 181 bedroeg, in 1800 bijna tot 500 geklommen was. Bij zijne komst tot den troon was de civiele lijst op 800,000 p. st. bepaald; doch in 1769 betaalde het par.

parlement reeds meer dan een millioen aan schulden; en in 1777 werd hetzelfde op nieuw aangezocht ter voldoening eener schuld van 618,000 ponden. De civiele lijst werd nu met 100,000 verhoogd, en echter waren er in 1780 weder 60,000 en in 1784 30,000 p. st. aan schulden voor handen. Met dit alles was 's konings hofhouding in geenen deele luisterrijk of prachtig; maar de vorstelijke familie was talrijk, en de geheime uitgaven, zoo binnen als buitenlands, waren zeer aanmerkelijk. Hij beminde de kunsten en wetenschappen, en bescheerde haar meer, dan zijne voorgangers uit het huis van *Brunsvijk* gedaan hadden, alhoewel hij dezelve niet in die mate aanmoedigde, als men van zuik eenen vorst had mogen verwachten; zijne geschenken en jaargelden hadden bijna allen meer een staatkundig oogmerk. Voor het overige had hij een zacht en vrolijk karakter, en kenmerkte zijn gelaat goedhartigheid en welwillendheid. Als eengenooot en vader was hij een voorbeeld; hij leefde als een eenvoudig burger in den schoot van zijn huisgezin, inzonderheid te *Windsor*, waar hij zelfs geenen zijner staatsdienaren ontving.

GEORGICA. Landbouw; alsmede de naam van twee *didaktische* gedichten over den landbouw, te weten: van VIRGILIUS en DEUILLE.

GEORGIE. In het Perzisch *Curgistan*, en bij de *Rusfen Gurginie*, is een landschap in *Azie*, hetwelk door *Circassie*, *Daghestan*, *Shirvan*, *Armenie* en de *Zwarte zee* ingesloten, en door bergen in het oostelijk en westelijk gedeelte gesplitst wordt, en eene uitgestrektheid van 900 v. m. bevat. De afzonderlijke deelen van *Georgie* zijn *Imirette*, *Mingrelie*, *Guria* (waarvan ieder eenen afzonderlijken vorst of *Czar* had) *Cardeweli*, of *Kartalinie* en *Kacheti*, of *Kachetien*, welke beide laatste eertijds onder éenen vorst, HERAKLIUS, stonden, die in 1783, voor zich en zijne nakomelingen, de opperheerschappij van *Rusland* erkende. Deze beide landschappen maken het eigenlijk *Georgie* uit, en leveren een jaarlijksch inkomen van 300,000 florijnen op. In 1784 volgde de *Czaar van Imirette* het voorbeeld des laatste; doch die van *Mingrelie* staat in naam onder de *Porte*, maar is in de daad onafhankelijk. De *Guriel*, of gebieders van *Guria*, staat in naauwe verbindtenis met de *Turken*. Het land is wel zeer bergachtig, vermits het ten Noorden aan den *Kaukasus* grenst; doch het is tevens ook zeer vruchtbaar aan hout, koren, zijde, vee, wijn, ooft en tuinvruchten. In 1801 verklaarde keizer PAUL zich tot onmiddellijk bezitter van *Georgie*, en keizer FRANS verbond, nog in hetzelfde jaar, dit land met zijn rijk, ten einde het zoo veel te beter tegen alle binnen- en buitenlandse aanvallen te kunnen beschermen. De nog levende prinzen genieten een jaargeld, en *Tiflis* is de zetelplaats der regering.

GEORGIE. Een gewest van de Noord-Amerikaansche staten, hetwelk door de rivier *Savannah*, Oost en *West Florida*, de *Noord-zee* en de vrije *Indianen* bepaald wordt. In 1732 werd het van *Zuid-Carolina* afgezonderd, door *Britten*, *Schotten*, verdreven *Salz-*
bur-

burgers, Zwaben en Paltzers bevolkt, en ter eere van den koning GEORGIE genoemd. Velerlei oorzaken gaven echter aanleiding, dat het grootste gedeelte van de bewoners dezer kolonie zich verstrooiden, en de zaken er zoo zeer achterwaarts gingen, dat derzelver bestuurders in 1752 hun regt aan de kroon afstonden, die nu van tijd tot tijd het land eenen meerderen bloei en welvaart bezorgde. Sedert 1763 nam de handel aanmerkelijk toe, en in 1783 werd *Georgie*; benevens de overige gewesten, onafhankelijk. In 1801 telde men er reeds 162,000 zielen. De luchtfreek is er zacht; maar aan de kusten ongezond. De voortbrengfels des lands bestaan in rijst, tabak, indigo, hout, mais, pruimen, vijgen, alsmede een weinig zijde. De hoofdstad heet *Augusta*.

GERADE. Door dit woord verstaat men, in het Saksisch regt, alles, wat tot de vrouwelijke kleeding en opschik behoort, de vrouw bij haar leven in bewaring gehad heeft, en bij overlijden aan de vrouw, dochters, en andere vrouwelijke nabestaanden vervalt.

GERANITES. Half doorschijnende steenen, die eene vlek hebben, naar een kraansoog gelijkende.

GERARD. (ALEXANDER) Een Schotsch geestelijke en hoogleeraar in de godgeleerheid bij *Kings-college* te *Aberdeen*, waar hij in 1795 overleed, gaf in 1755 uit: *Essay on Taste* (Proeve over den smaak), waarin hij bedoelde, eenen vasten grondregel voor denzelfden te bepalen. Hij ontleende daartoe verscheidene aanmerkingen uit de schriften van SHAFESBURY, HUTCHINSON en HUME, welke hij echter door nieuwe, grondige ophelderingen vermeerderde. Zeer oordeelkundig ontwikkelt hij het wederzijdsch aandeel der Natuur en kunst in het ontstaan en de vorming van den smaak, welken hij oordeelt in de ontwikkeling der verbeeldingskracht gelegen te zijn, en dus meerder afhankelijk van ons inwendig gevoel, dan van onze uitwendige zintuigen beschouwt. Zijne *Essay on Genius* (Proeve over het genie) in 3 deelen van 1774 tot 1784 in het licht verschenen, is een schoon pendant voor het genoemde werk. Eerst wordt de aard en natuur van het genie, vervolgens worden de algemeene bronnen van deszelfs verscheidenheid, en eindelijk de verschillende soorten van hetzelfde onderzocht. Inzonderheid voortreffelijk is de ontwikkeling des schrijvers van den belangrijken invloed van de verbinding der denkbeelden in de beoefening onzer zielvermogens. Bovendien heeft zich GERARD ook nog door leerredenen, en door een vertoog over den geest en de waarheid des Christendoms, van eene voordeelige zijde doen kennen.

GERARD. (JOSEPH GEORGE) Deze uitmuntende man werd den 2 van Zomerm. 1734 te *Brusfel* geboren, en stierf aldaar den 4 van Grasm. des jaars 1814. Reeds in zijne jongelingschap werd hij op de secretarij van staat en oorlog te *Brusfel* geplaatst, en won eerlang zoo geheel het vertrouwen van den minister, dat men hem het houden der briefwisseling met de kanselarij der *Nederlanden*, te

Wee,

Weenen, opdroeg. 's Mans groote begaafdheden, en arbeidzame aard wekten mede de aandacht van den graaf COBENZL., gevolmagtigd minister der keizerin- koningin aan het Brusfelfche hof, in wien de kunsten en wetenschappen eenen ijverigen beschermmer en beoefenaar vonden.

In de twee laatst verlopen eeuwen was men, in de voornaamste landen en steden, bedacht geweest op het stichten van vele geleerde genootschappen van onderscheiden aard. In de *Oostenrijksche Nederlanden*, waar de Leuvenfche hooge school gevestigd was, en het aan geene vermaarde geleerden ontbrak, zag men niets van dien aard tot op den tijd van MARIA THERESIA, bij welke vorstin de graaf van COBENZL., zonder moeite, bewerkte, dat ook in *Brusfel*, in 1769, een letterkundig genootschap werd opgerigt, waarbij onze GERARD tot secretaris werd aangesteld. Het genootschap in Wintertm. 1762, bij open brieven van hare Majesteit, tot eene keizerlijke-koninklijke akademie der wetenschappen en fraaije letteren verheven zijnde, benoemde hem de prins van STAHEMBERG, opvolger van COBENZL., tot bestendigen secretaris derzelve; doch andere gewichtige amtsbezigheden verhinderden hem langer dien post waar te nemen. Hij werd door den kundigen DES ROCHES opgevolgd; nam, echter de zorg voor de uitgave van het eerste deel der verhandelingen, om spoed te maken, op zich, en schreef het voorafgaand geschiedkundig berigt over den staat der letterkunde in de *Nederlanden*, en de oprigting der akademie te *Brusfel*: een berigt, waarin meer dan eene gewone kennis in het vak der geschiedenis doorstraalt.

Sinds de daarstelling der akademie was men ernstig bedacht op de vermeerdering der openbare boekerij, en werd GERARD een en andermaal gemagtigd tot aankoop van een aantal gedrukte en geschrevene boeken, bijzonderlijk de Nederlandfche oudheden en geschiedenissen betreffende. Hiertoe vond hij, met de heeren CHEVALIER, DE NELIS en DES ROCHES, de schoonste gelegenheid, vooral bij de verkoop van de onfchatbare boekverzameling van den heer VERDUSSEN, die zeer zeldzame en belangrijke handfchriften naliet. In 1780 kwam bij de akademie in overweging, eenige ongedrukte boeken, vooral tot de Nederlandfche geschiedenis en gedenkftukken behoorende, uit te geven, waartoe de heer GERARD een uitvoerig plan leverde, hetwelk echter niet tot stand kwam. Na de affchaffing van de orde der *Jezuiten*, werd hem de last opgedragen, om al hunne boekerijen in de *Oostenrijksche Nederlanden* op te nemen, en de beste boeken en handfchriften af te zonderen. Hierdoor werden de allerezelzaamste werken over de Nederlandfche geschiedenissen en een groot aantal oude handfchriften van Griekfche en Latijnsche fchrijvers bijeen verzameld, en de ontbrekende in de boekerij daarmede aangevuld, waaronder zich het *Etymologicum Magnum Graecum* bevond, hetwelk uit *Antwerpen* naar *Brusfel* werd overgebracht, en waarvan in de openbare boekerij te *Utrecht* een affchrift bewaard wordt.

wordt. Tweemaal, namelijk in 1784 en 1785, werd hij tot den aanzienlijken post van bestuurder der akademie benoemd, welke vernietiging, en het wegvoeren van eene menigte boeken en keurige handschriften naar *Parijs*, hem de gevoeligste smart veroorzaakte. De roem van GERARDS kundigheden was overal zoo bekend, dat verscheidene geleerde maatschappijen hem het lidmaatschap opdroegen, als; het Zeeuwsche genootschap der wetenschappen, de akademie der wetenschappen te *Besançon*, de Leijdsche maatschappij der Nederlandsche letterkunde, en het Hollandsche instituut, zich mede onledig houdende met de Nederlandsche geschiedenis, in welke hij meesterlijk bedreven was; zoo als 's manschriften, ten deele in het licht gegeven, en ten deele nog ongedrukt, daarvan sprekende, waarborgen opleveren, en waarvan de volgende de voornaamste zijn: *Verhandeling over twee plaatsen bij JULIUS CAESAR*, die eene tegenstrijdigheid schijnen te behelzen; *Berigten omtrent de opschriften, zoo oude als van de middel-eeuwen, in de XVII Nederlandsche gewesten*; over zeldzame gewoonten, *voorheen en nog heden in de Nederlanden plaats hebbende*; *Beschrijving der munten*, met den naam en het wapen der hertogen van *Bourgondie*, in de *Nederlanden* geslagen, alsmede van de Nederlandsche munten van 1056 tot 1792, en van die van *Vlaanderen* van 1093 tot 1603; *Onderzoek omtrent den koophandel in Vlaanderen in de 13de en 14 eeuw*; *Tijdrekenkundige tafelen der Charters van Brabant en Henegouwen, sedert 646 tot 1658*; *geschiedkundige berigten omtrent de kerken en kloosters te Brussel en Antwerpen*, ten deele in de 18de eeuw gesloten, of tot eenig ander gebruik bestemd; *Beschrijving van eene zeer plegtige begrafenis te Doornik in 1391*, ontleend uit een merkwaardig handschrift, eerst onlangs bekend gemaakt, en met aantekeningen opgehelderd; *Berigt der handschriften, in de boekerij der hertogen van Bourgondie*, en eene *uitvoerige Lijst der handschriften omtrent de Nederlandsche Historie*, welke, voor den inval der *Franschen* in 1791, zich in de boekerij van de akademie te *Brussel* bevonden. Eene uitgebreide kennis van alles, wat de Nederlandsche oudheden en geschiedenissen betreft, stelde GERARD in staat, waartoe hij ook altoos bereidwillig was, om aan andere schrijvers de behulpzame hand te bieden. Alle geleerden, die hem schriftelijk werden aanbevolen, ontving hij met de grootste minzaamheid, en opende hun, te *Brussel* en elders, den toegang tot alles, wat tot de letteroefeningen betrekkelijk is.

Ondertuschen berokkende hem zijne gehechtheid aan de vastgestelde regeringswijze, onder JOSEPH II, niet weinig leeds. Hij werd van al zijne posten ontzet; onder voorwendsel van heimelijke verstandhouding met zijnen zwager de heer RAEPSAET, dien men gevangen genomen had; doch men kon hem nooit bewegen, om zich openlijk te verdedigen. Sedert wijdde GERARD zich geheel aan de letteroefeningen, en smaakte de zoete vruchten van zijnen langduri-

gen en zorgvuldigen arbeid, inzonderheid van de rusteloze moeite, welke hij sinds vele jaren besteed had tot het kennen en verzamelen eener boekerij, met regt voor eene der uitmuntendste gehouden, en onder bijzondere geleerden in *Brabant* berustende. De historische boeken maken er een aanzienlijk deel, en die der Nederlandsche geschiedenissen eene verzameling van uit, waarvan naauwelyks de weerga is te vinden. De waarde der gedrukte werken, hoe groot ook, komt niet in vergelyking met den schat der handschriften, omtrent de Nederlandsche gewesten. Behalve verscheidene afschriften der zeldzaamste, en bij velen geheel onbekende, gedenkstukken, door zijne eigene hand vervaardigd, bezat hij ook zeer vele oorspronkelijke stukken, waaronder de *orginele interrogatorien*, op last van ALVA, aan den graaf van EGMONT gedaan, in het Spaansch geschreven, en eigenhandig onderteekend: *Lamorall degmont*.

GERARD was matig, werkzaam, een vijand van ijdele pracht, godienstig zonder eigenbelang, een kenner van wetenschappen en fraaije letteren, een hoogschatter van alle geleerden, een beminnaar van zijn vaderland, een braaf echtgenoot en vader, en een opregt en standvastig vriend, die in de hoogachting en liefde van allen deelde, welke geleerdheid en braafheid op regten prijs weten te stellen.

GERBENEK. Dus noemen de *Hongaren* hun opperkleed, hetwelk gewoonlijk van grove pij gemaakt is.

GERBERT. (MARTIN) Prins en Abt der congregatie van *Sr. Blasius*, in het *Schwarzwald*, een kerkvoogd der Duitsche kerk, die door geleerdheid, deugd en verdiensten uitblonk. Hij legde in 1737 de ordens-gelofte af, en bekleedde verscheidene jaren het leeraar-ambt in de wijsbegeerte en godgeleerdheid in zijn klooster; deed van 1760 tot 1762 geleerde reizen door *Frankrijk*, *Italië* en *Duitschland*, en werd in 1764 tot abt verheven, welke waardigheid hij tot aan zijn dood, in Bloem. 1793, met veel roem, en onder de nuttigste werkzaamheden bekleedde. Zijn ijver voor de wetenschappen blijkt uit een groot aantal godgeleerde, geschiedkundige en andere schriften, door hem in de latijnsche taal geschreven. Hij bleef, wel is waar, in de eerste zeer naauw aan de leerstelsels zijner kerk gehecht, en de meer verlichte denkbeelden, welke zich, in zijnen tijd, in de laatste begonnen te verspreiden, hadden op hem geen invloed; doch, in weerwil hiervan, stichtte hij zeer veel goeds. Hij verbande de schoolsche voordragt der godgeleerdheid, drong op klaarheid in de manier van voorstellen, op grondige geleerdheid, en bovenal op eene godsdienstige gezindheid en een heilig leven, aan, en keuscherste zich door een minzaam en toegeeflijk gedrag omtrent allen, die van hem in denkwijze verschilden. Zijne godgeleerde schriften hebben, te zijnen tijd, hunne werking gedaan, en zijn vergeten; doch zijne geschiedkundige, waarin hij de geschiedenis der middeleeuwen, de kerkelijke oudheden, de *Liturgie* enz. verhandelt, blijven hare waarde behouden; terwijl de daarin vervatte oordeel-

GEREFORMEERDEN. — GEREGTSHOVEN DER LIEFDE. 195

deeltkundige onderzoekingen, en de menigvuldige oorkonden, door hem het eerst aan het licht gebragt, bij alle ware geschiedkundigen op prijs zullen gesteld worden. Onder dezelve onderscheiden zich zijn *Codex epistolaris Rudolphi. Fol. 1771. De cantu et musica Sacra Tom. II, 1774. Vetus liturgia Allemannica Tom. II. 1766,* en zijne *Historia migræ Silvæ Tom. III, 1783 — 1788* benevens eenige letterkundige en andere schriften.

Niet alleen was GERBERT voor zich zelve ijverig in het beoefenen der wetenschappen, maar hij moedigde ook daartoe zijne onderhoorigen aan, zocht van tijd tot tijd de verkeerling met bij uitstek geleerde mannen, en *St. Blasius* werd door hem een zetel der schoonste letterkundige werkzaamheid. Ook als regent bezat hij in zijnen werkkring de grootste verdiensten. Hij herbouwde het in 1768 afgebrande stift; verzameide eene uitmuntende boekerij en andere voorwerpen van kunst en wetenschap; richtte een zieken- en werkhuis, benevens verscheidene nieuwe pastorieën; verbeterde het schoolwezen; bevorderde den landbouw, en was, over het algemeen, een vader zijner onderhoorigen. Al zijne tijdgenooten hebben zijne waarde erkend, en hij genoot die algemeene achting en liefde, welke hij, uit hoofde van zijn deugdzaam en nuttig leven, zoo zeer verdiende.

GEREFORMEERDEN. Zoo noemt men die Protestanten, welke de godsdienstbegrippen zijn toegedaan van den Zwitserschen kerkhervormer ULRICUS ZWINGLIUS, die tot voortzetter van het door hem begonnen hervormingswerk heeft gehad JOHANNES CALVINUS, naar wien zij ook wel *Calvinisten* worden genoemd. Zij maken, naast het kerkgenootschap der *Lutherschen*, het aanzienlijkste kerkgenootschap der protestanten uit. Het aantal gereformeerden was steeds het talrijkste in *Zwitserland*, in de Duitsehe provincien langs den *Rijn*, bijzonder in den *Paltz*, in *Frankrijk*, *Engeland*, *Schotland*, in een gedeelte van *Polen* en *Lithauwen*, in *Hongarije*, *Zevenbergen* en de *Nederlanden*. In de vroegste tijden der opkomende hervorming, werden alle *onroomsche* Christenen, hier te lande, *Evangelisch Gereformeerden* geheeten, om het even of zij *Calvijns-* dan of zij *Luthers-* gezind waren. De *Fransche* Protestanten gaven zich het eerst den naam van *Reformés*, van waar de bastaardnaam *Gereformeerden*, welken de *Calvijnsgezinden* sedert algemeen aannamen; terwijl de *Lutherschen* zich onderscheiden door den naam van *Evangelischen*. Sedert, en ten gevolge van het, in 1817, gevierde eeuwfeest der kerkhervorming, zijn vele *Hervormde* kerken in *Duitschland* met de *Lutherschen* vereenigd, onder den algemeenen naam van *Evangelische kerk*.

GEREGTSHOVEN DER LIEFDE. Deze inrigting behoort tot de avontuurlijke tijden van de ridders der middeleeuw, wanneer zij in de 12de, in het zuiden van *Frankrijk*, in het voormalig *Provence* en *Languedock* ontstond, tot in de 15de voortduurde, en in de 16de nog vereeiders en navolgers vond. Vermits onder de ridders en derzelver schoonen dikwijls verliefde twisten plaats hadden, en er onop-

losbare vragen over de ware *galanterie* geopperd werden, was men er op bedacht, om dit kwaad door de oprigting van een hoog geregts hof, welks uitspraken, in zaken van liefde, kracht van wet moesten hebben, te verhelpen. Men verkoos derhalve dappere ridders en aanzienlijke mannen, die door eene langdurige ondervinding met deze kiesfche zaak waren bekend geworden, tot regters, en onderwierp zich, zonder eenig gemor, aan hun regterlijk vonnis, hetwelk men, in navolging van de parlements- besluiten, *un arret d'Amour* noemde. Men verzamelde deze vonnissen, die vervolgens door eenige regtsgeleerden met belangrijke Latijnsche ophelderingen verrijkt werden. De bekende ISABELLA van *Beijeren*, gemalin van den Franschen koning, KAREL VI, maakte eene voortgelijke inrigting onder den naam van *un Cour d'Amour*, waarbij alle bedieningen van het hof dageaapt, en mannen van den eersten rang geplaatst werden. De eeuwig herhaalde vertelsels van de kwellingen en zaligheden der liefde maakten, ook hier, de voornaamste onderwerpen van raadpleging uit, en werden met eenen belagchelijken ernst als zaken van het hoogste gewigt behandeld. Nog onder LODEWIJK XIV rigtte de kardinaal RICHELIEU eene *Assemblée galante* op, waarbij de prinses MARIA VAN GONZAGA het voorzitterschap, en mejufvrouw DE SCUDERY den post van algemeen pleitbezorger bekleedde.

GERMAIN. (*De Graaf Sr.*) Deze beruchte avonturier en zwartkustenaar is, ten aanzien zijner eigenlijke afkomst, onbekend. Hij noemde zich somtijds AYMAR, of ook wel *Markies van Betmar*, en was waarschijnlijk een geboren Portugees. CAGLIOSTRO geraakte, op zijne eerste reis door *Duitschland*, in *Holstein*, met hem bekend, en bedlende zich van zijn onderwijs tot nieuwe bedriegerijen. ST. GERMAIN bezat aanmerkelijke chemische en andere kundigheden; doch zijne onweersstaanbare neiging, om als zwartkustenaar te schitteren, weerhield hem den gewonen weg tot roem te bewandelen. Hij was gestadig op reis en verschaftte zich, door zijne stoutheid en grootspraak, alsmede door de begaafdheid, om een ieders zwakke zijde te treffen, zelfs toegang aan de hoven. Volgens zijn voorgeven was hij 350 jaar oud, en konde nog eene gedenkspreuk van den beroemden MONTAGNE in zijn stamboek aantoonen. Een kostelijk water des levens bewaarde altoos zijne krachten, en had zulk eene sterke uitwerking, dat hij eene oude vrouw er jeugdig door konde maken. De heillooze kunst, om edele gesteenten te vervaardigen, was hem, zoo als hij voorgaf, op zijne tweede reis naar de *Indien*, die hij in 1755 wilde ondernemen, gelukt, en hij kloofde in 1773, bij den Franschen gezant in 's Hage, eenen kostbaren diamant van zijn maakfel, nadat hij voorheen eenen dergelijken voor 5500 *Louis d'ors* verkocht had. Ook de geheimen der toekomst ontwikkelden zich voor zijne oogen, en hij voorspelde bij voorraad aan de *Franschen* den dood van LODEWIJK XV. Zelfs wendde hij voor, zoo veel magt te bezitten, dat hij op het dieren-rijk konde werken, en de slangen gevoel

voel voor de muziek inboezemen. Ondertusfchen behoorde onder zijne werkelijke bekwaamheden, buiten allen tegenspraak, het zeldzaam vermogen, dat hij met beide handen te gelijk op twee onderscheiden bladen papier, hetwelk men hem voorlegde, fchrijven konde, zonder dat men de handfchriften van elkander konde onderscheiden. Ook fpeelde hij zoo meesterlijk op de viool, dat men meende, meer dan één fpeeltuig te hooren. Over het algemeen ontbrak het hem aan talenten noch geleerdheid, en zoude hij een *beroemd* man zijn geworden, indien hij niet liever *berucht* ware geweest.

GERMANEN. Zoo noemden de *Romeinen* de oude *Duitschers*, welke ook zich zelve dien naam gegeven hebben. Sommigen leiden dit woord van het Latijnsche *Germanus* af, hetwelk zoo veel als broeder beteekent, en volgens deze afleiding zoude het aanduiden, dat de *Duitschers* zich onderling als broeders verbonden hebben; doch anderen, daarentegen, beweren, dat dit woord van eenen Duitfchen of Gallifchen oorfprong zij, en eenen *krijgsman* of *held* beteekene. Dan, wat hiervan zij, zoo veel weten wij ten minfte dat het woord *Germanen* een *eer-*, en geen *geflachtnaam*, der oude *Duitschers* was, dat de *Germanen* een volk waren, hetwelk zich door vele benamingen onderscheidde, en waarfchijnlijk van de *Kelten*, of *Keltifche Skythen* afstamt; gelijk zij ook bij *PLINIUS* den naam van *Skyten* dragen. Onder *Germanie*, door hen bewoond, begrepen de *Romeinen* niet alleen die landen, welke door den *Donau*, den *Rijn*, den noordelijken *Oceaan* en de *Weichfel* bepaald werden; maar ook *Dene-marken*, *Noorwegen*, *Zweden*, *Finland*, *Lijfland* en *Pruifen*, vermits al deze landen, welke een derde deel van *Europa* uitmaken, door volksftammen bewoond werden, die in gefalte, zeden en fpraak met elkander zeer vele overeenkomst hadden, en uit dien hoofde door hun als van eenelerlei afkomst befchouwd werden.

GERMANICUS. (DRUSUS) Deze groote Romeinsche veldheer was de zoon van *CLAUDIUS DRUSUS NERO* en de jeugdige *ANTONIA*, eene nicht van *AUGUSTUS*, wiens verhevene eigenschappen zijn erfdeel geworden waren. *TIBERIUS*, zijn oom van 's vaders zijde, nam hem als kind aan. Zijne eerste onderneming beftond in het dempen van een ontftaan oproer in *Pannonie* en *Dalmatie*, waarvoor hij, fchoon nog niet den vereifchten ouderdom bereikt hebbende, tot conful benoemd werd. Vervolgens met *TIBERIUS*, aan het hoofd van talrijke legers, naar *Duitschland* gezonden zijnde, ftierf in dien tijd *AUGUSTUS*, die door dezen in de regering werd opgevolgd. Vergeefs eifchten eenige muitende legioenen, dat hij het oppergczag zoude in handen nemen: hij dreigde zich zelve te zullen ombrengen, indien zij verder hier op aandrongen, en niet dadelijk tot gehoorzaamheid terug keerden. *GERMANICUS* trok daarna over den *Rijn*, overviel de *Marsen*, die zich, bij gelegenheid van een feest, aan dronkenschap hadden overgegeven; rigtte onder hen eene vrfchrikkelijke flagting aan, en verwoestte den tempel van *TAUFANA*.

Op gelijke wijze versloeg hij in het volgende jaar de *Katten*; verbrande hunne stad *Mattium* (volgens sommigen *Marburg*) en keerde als overwinnaar naar den *Rijn* terug.

Hier ontving hij afgevaardigden van SEGESTES, die hem om hulp tegen zijnen schoonzoon, ARMINIUS, die hem ingesloten hield, liet verzoeken. GERMANICUS snelde aanstonds met zijne benden toe; ontzette SEGESTES, en nam THUSNELDA, de gemalin van ARMINIUS, gevangen. Deze, zich nu ten oorloge toerustende, verzamelde GERMANICUS zijne magt aan de *Ems*, en trok hem, na vooraf de lijken der *Romeinen*, die VARUS bij zijne nederlaag had achtergelaten, in het nabij liggend *Teutoburger* woud te hebben doen begraven, hem te gemoet, en leverde hem eenen bloedigen veldslag. Reeds weken de Romeinsche legioenen, toen GERMANICUS het gevecht met versche troepen vernieuwde, en gelukkig het slagveld behield. ARMINIUS trok terug, en onze Romeinsche veldheer was wel te vreden, dat hij de *Ems* weder bereikte, en zich met roem uit eenen strijd gered had, waarvoor zijn leger niet meer bestand was.

Nadat GERMANICUS nog een gedeelte van zijn krijgsvolk, op zijnen terugtocht, door den vloed der zee, verloren had, bereikte hij, slechts met een gering overschot zijns legers, de monden van den *Rijn*; besteedde den winter tot nieuwe toerusting tegen de *Germanen*; liet eene vloot van 1000 vaartuigen bouwen, om de moeilijke marschen door boschen en moerasen noodeloos te maken; en landde met zijn leger aan den mond van de *Ems*, van waar hij tot de *Weser* voortrukte, achter welke de *Cheruskers* stonden, om hem den overgang te beletten. Hij bewerkstelligde dien nogtans en leverde hun eenen veldslag, die met het aanbreken van den dag begon, en voor de *Romeinen* roemrijk eindigde. Ook den volgenden dag, toen de *Germanen* den strijd met eene hopelooze woede hervatteden, en de Romeinsche gelederen in wanorde bragten, behield hij het slagveld, waarop de *Duitschers* in hunne boschen terug trokken. GERMANICUS, echter, scheepte zich weder in; stond eenen verschrikkelijken storm door, die zijne vloot gedeeltelijk vernielde, en betrok de winterkwartieren, nadat hij eerst nog eenen inval in het land der *Marfen* gedaan had.

Deze veldtocht was tevens de laatste van GERMANICUS in *Duitschland*. TIBERIUS, jaloersch op zijnen roem en zijne verdiensten, wilde hem niet vergunnen, om de onderwerping van *Duitschland* te voltooijen. Hij riep hem terug, en bewilligde hem, met eene geveinsde goedkeuring, eenen triomf; doch was te gelijk op een geschikt middel bedacht, om zich van eenen man te ontslaan, dien hij, uit hoofde van de liefde des volks, voor zich als gevaarlijk beschouwde. Hij zond hem, met eene bijna onbepaalde magt, naar de Oostersche landen, om de aldaar gerezen onlusten te stillen; doch benoemde tevens Piso tot stadhouder van *Syrie*, in wiens trotsch, heerschzuchtig en onbuigzaam karakter hij een gewenscht middel vond,

vond, om GERMANICUS te dwalen bomen. Zijn plan gelukte; Piso vatte zulk eenen woedenden haat tegen hem op, dat hij hem in het 34 jaar zijn ouderdoms, waarschijnlijk, door vergif liet ombrengen. *Rome* verloor in hem eenen zijner dapperste en edelste mannen, en de algemeene droerheid over den dood van eenen prins, op wien men alle zijne hoop gevestigd had, was voor hem de beste lofspraak. Alle werkzaamheden stonden stil, en de hoogste magt moest tusschen beide komen, om den al te grooten rouw te beperken; terwijl men overal te *Rome*, op den berg *Amanus*, in *Syrie* enz. eerbogen, ter zijner nagedachtenis, oprigtte.

GERMANISMUS. Zoo noemt men, in onze taal, zoodanige woorden en uitdrukkingen, welke uit de Hoogduitsche, ook zelfs uit andere talen, zijn afgeleid, en geen Nederduitsch zijn.

GERMEN. Beteekent in de Plantenkunde het vruchtbeginfel, den eijerstok; het eerste beginfel der vrucht en zaden in de bloemen.

GEROCOMIA. Hierdoor verstaat men dat gedeelte der geneeskunde, hetwelk ons den weg wijst, om oud te worden, door onze gezondheid in acht te nemen.

GERONTES. Waren overheidsperfonen in *Sparta*, die, naast de *Ephoren* en koningen, de hoogste magt in den staat in handen hadden. Zij konden voor hun 60ste jaar niet verkozen, en buiten de gewichtigste redenen van hunnen post niet ontzet worden. — *Geron-tocomium* is een huis ter verzorging van oude lieden.

GERROPHORES. Waren wapen- of schilddragers in het leger der *Perzen*.

GERST of GARST. Een zeer bekend, nuttig gewas, hetwelk op onzen vaderlandschen grond veel geteeld wordt. Zij verlangt eenen kleiachtigen, welbemesten en bearbeidden, losfen, droogen grond, vrij van onkruid, en van eenne genoegzame diepte; stoelt minder, dan tarwe of rog, en moet dus digter dan deze staan. Men heeft Winter- en Zomer- Gerst. Winter- Gerst is op braakland dikwijls de eerste vrucht, of volgt op het naapzaad. Maartsche Gerst wordt in die maand gezaaid, en valt zeer goed uit, als men eenen harden winter gehad heeft, en de grond wel doervrozen is. Als de tijd voor deze Gerst voorbij is, kan men nog Zomer-gerst zaaijen. Dit gewas hangt meer, dan tarwe en rogge, van den grond, de kultuur en de weersgesteldheid, af. Het zaad is veel losfer in de aren; slaat bij sterken wind ligtelijk uit, en moet hierom voor de hoogste rijpheid gezicht, of gemaaid worden, inzonderheid de Zomer-gerst. De Gerst is ten aanzien der teilen zeer onderscheiden: sommige heeft 2, 4, en andere zelfs 6 teilen. De tweeeilge Zomer-gerst heeft wel 6 rijen bloemen; maar de zestellige overtreft de andere, inzonderheid in vruchtbaarheid, vermits zij een derde meer uitlevert. Men heeft verscheidene Gerstsoorten, onder anderen de *Hemel-*, *Egyptische*, of *naakte* Gerst, die vruchtbaarder is, dan alle overige, zelfs op eenen mageren en zandigen grond. Zij wordt in de eerste helft

van Bloemaand gezaaid; is teederder, dan de gewone Zomer-gerst, heeft eenen dunnen bast; zit los in de omkleedsels; heeft geene aregels; staat daardoor meer aan den aanval der vogels bloot, en is minder voordeelig, dan de gewone Zomer-gerst. Voorts vindt men in *Groningen* eene foort van Zomer-gerst, *Knobbel-gerst* genoemd, die meer oplevert, en in *Zeeland* *Baardgerst*, die hier met een goed gevolg verbouwd wordt.

GESCHIEDENIS, GESCHIEDKUNDE. Dus noemt men de kennis der dingen, die gebeurd zijn, of nog gebeuren, en zij bevat diensvolgens het naauwkeurigst onderrigt omtrent het aanwezen en de uitwendige gesteldheid der bestaande dingen, inzonderheid der veranderingen, welke met dezelve voorvielen, der handelingen en omstandigheden, die gebeurden, benevens derzelver oorzaak, aanleiding, loop en gevolgen. Men ziet hieruit, van welken verbazenden omvang deze wetenschap is; want alles, wat is, was, of gebeurde, kan geschiedkundig beschouwd worden; en het is hierom, dat zich de geschiedschrijvers alleen tot het merkwaardige bepalen. Men kan de voorwerpen der Geschiedenis, gewoonlijk, tot drie hoofdfouten brengen. Zij hebben of tot volken en staten, of tot den godsdienst, of tot wetenschappen en kunsten, betrekking; en van daar, dat de Geschiedenis, doorgaans, in *hurgerlijke*, *kerkelijke* en *letterkundige* onderscheiden wordt, waarvan de eerste wederom, naar derzelver omvang, in *algemeene* en *bijzondere*, of naar den tijd, welken zij behandelt, in *oude*, die der *middel-eeuwen* en *nieuwe* Geschiedenis, wordt gesplitst. De algemeene Geschiedenis is die van het geheele menschedom, en de bijzondere die van enkele geslachten, maatschappijen, volken, rijken en staten. De oude Geschiedenis neemt haren aanvang met het ontstaan des menschelijken geslachts op den aardbodem, of, volgens anderen, met de vorming der eerste rijken en staten, en loopt tot aan den ondergang van het Romeinsche Westersche rijk (tot het jaar 476 onzer tijdrekening). De Middel-Geschiedenis reikt van den ondergang van dat rijk tot op de ontdekking van *Amerika*, en bevat dus het tijdvak van 476 tot 1492 onzer jaartelling; terwijl de Nieuwe Geschiedenis van de ontdekking van dat werelddeel tot op onzen tijd loopt. — Onder de hulpmiddelen ter beoefening der Geschiedenis behooren de tijdreken-, aardrijks- en geslacht-rekenkunde, de kennis der talen, oudheidkunde en anderen; doch de beide eerste zijn het minst te ontberen.

De Geschiedenis is eene der laatste wetenschappen, welke de volken beoefend hebben. Vóór de uitvinding der schrijfkunst bezat men geene andere middelen, om het geheugen te hulp te komen, dan steenen, ruwe altaren, boomen enz. tot aandenken van merkwaardige gebeurtenissen, hetwelk door mondelinge verhalen, of door liederen, ter eere dezer gedenkwaardige daden en hare uitvoerders, verlevendigd werd. De *Mexikanen*, die nog geen letterschrift kenden, hadden schilderijen, of zinnebeeldige figuren, om de Geschiedenis hunner

natie te bewaren; bij de oude *Britten* waren het de *Barden* en bij de Noordſche volken de *Skalden*, die de heldendaden hunner eeuw door gezangen aan de vergetelheid onttrokken. Aan eigenlijke Geſchiedenis was derhalve nog niet te denken. In de Ooſterſche landen beſtond dezelve, na de uitvinding van het ſchrift, meesal in ſprookjes en geſlachtregisters; in het Noorden uit vertellingen, en bij de overige volken uit liederen. Eerſt de *Grieken* vormden uit al deze bronnen een levendig geſchiedkundig verhaal, en waren de eerſte, die zich niet bij eene ſtad of een volk bepaalden, maar gebeurtenisſen van onderſcheidene volken zamen verbonden, waarvan aan HERODOTUS den lof toekomt. Zijne geſchiedboeken bevatten, echter, slechts een tijdvak van 240 jaar, en bepalen zich dan nog alleen tot de wereld, zoo als zij toen bekend was. Ondertuſſchen beſtond er nooit een volk, hetwelk zich met zoo veel vlijt, en met zulk een gelukkig gevolg, op de Geſchiedenis toelagde, als de *Grieken*, die zich boven anderen op geſchiedſchrijvers kunnen beroemen, die al de noodige vereiſchten in zich vereenigden.

De Geſchiedkundige gedenkſtukken der *Romeinen* bleven nog lang gebrekkig: eerſt na de verovering van *Griekenland* werden zij leerlingen hunner overwonnenen; doch ook nu beoefenden zij de Geſchiedenis met een gelukkig gevolg tot na den inval der *Barbaren*, wanneer dezelve weder verwaarloosd werd, en in eene dorre kronijk ontaardde. Niet voor na de kruistogten, begon men de Geſchiedenis, waartoe men voorheen het Latijn, bij uitsluiting, bezigde, in de landtaal te ſchrijven. Bij de *Arabieren* heerschte, in de middeleeuwen, dorheid in hunne kronijken: zij verhieven hunne geliefkoosde helden, en berispten onregtvaardig hunne vijanden; zoo dat derzelver inhoud en voordragt waarheid noch bevalligheid opleverden.

Eindelijk brak, bij de herleving der letteren, ook een nieuwe dageraad der Geſchiedenis aan, en ontving zij, door wijsbegeerte en goeden ſmaak, weldra eene betere gedaante, dan zij immer gehad had. Geen volk is er bijkans in *Europa*, hetwelk, in de laaſte eeuwen, geene beroemde geſchiedſchrijvers, alhoewel van verſchillende waarde, kan aanwijzen. In ons vaderland muntten boven anderen uit UBBO EMMIUS, die, inzonderheid de Geſchiedenis van de fabelen zuiverde; Hooft, wiens *Nederlandſche Historie* niet minder ter uitbreiding van geſchied-, dan van taalkundige kennis heeft toegebracht, en HUGO DE GROOT, die, met al zijnen overigen roem, ook dien van geſchiedſchrijver vereenigde.

GESPANSCHAPPEN. Dus worden de landſchappen genoemd, waarin het koninkrijk *Hongarije* verdeeld is.

GESTERNTÉ. Hierdoor verſtaat men eigenlijk eene groep van ſterren, welke een ſterrenbeeld uitmaken; doch ook bovendien ieder hemeliſch ligchaam, hetwelk aan den hemel gezien wordt. Men verdeelt dezelve in vaste ſterren, die haar eigen licht hebben, en in

planeten en kometen, welke op zich zelve donkere lichamen zijn, en derzelver licht van de zon ontvangen.

GESZNER. (SALOMO) Een bekend geliefkoosd schrijver der Duitſche Natie. Hij werd te *Zurich* den 1 van Grasm. van het jaar 1730 geboren, waar zijn vader boekhandelaar en lid van den grooten raad was. Het huisfelijk onderwijs, zoo min als dat op de ſtadſchool, was weinig geſchikt, om de geestvermogens van den jongeling te ontwikkelen. Hij leerde bijna niets, zoo dat zijne ouders bijna alle hoop opgaven, om het ooit ver met hem te brengen, toen men hem, op raad van eenen vriend van het ouderlijk huis, aan het onderwijs van eenen kundigen land-geestelijke toevertrouwde. Hier maakte hij in de Latijnsche taal de gelukkigſte vorderingen; terwijl de omgang met den zoon zijns leermeesters, die de beste Duitſche ſchrijvers las, en hem met de gedichten van BROCKE bekend maakte; het bevallig oord, waarin hij zich bevond, en zijne liefde voor de bloeiende en wel opgevoede dochter van den huize, zijnen natuurlijken aanleg voor de dichtkunst ontwikkelden.

Na verloop van twee jaar keerde hij tot de zijnen terug. Zijn vader, die gaarne gezien zoude hebben, dat hij hem in zijnen handel opvolgde, deed hem tot dat einde bij een voornaam boekhandelaar te *Berlijn*; doch GESZNER had zulk eenen blijkbaren tegenzin in dien handel, dat hij, zonder voorkennis zijns vaders, zijnen meester verliet, en voor zich zelve eene kamer huurde, met oogmerk, om voortaan voor zijn eigen beſtaan te zorgen. Hij begaf zich nu aan het landschapſchilderen, en beſloot, op de gunſtige beoordeeling van zijnen vriend, den hofſchilder HEMPEL, van zijnen arbeid, om in *Holland* zijne kunst te oefenen. Dan dit plan werd door zijne ouders verhinderd, die hem echter veroorloofden, in *Berlijn* te blijven, en hier naar welgevallen voor zijn beſtaan te zorgen.

Omtrent dezen tijd geraakte hij bekend met RAMLER, wien hij eenigen zijner dichterlijke proeven aanbood, die door dezen, echter, zoo ſtreng werden beoordeeld, dat GESZNER, van dat oogeblik af, beſloot, niet meer in dichtmaat, maar in *proza*, te ſchrijven. Van *Berlijn* ging hij naar *Hamburg*, waar hij aan HAGEDORN ten naauwſte verknocht werd, en keerde van daar naar zijne geboortestad terug. Nimmer heeft welligt iemand met zoo veel gevoel het herdersleven bezongen, noch ooit den ſchuldelloozen mensch, van allen dwang der burgerlijke zamenleving ontheven, zoo treffend en ſchoon geſchilderd, als hij. Wie wordt niet weggeſleept door zijne *Idyllen*? en wie kent niet zijnen DAPHNIS en *zijn dood van ABEL*, welke laafte herhaalde malen in *Engeland* herdrukt werd. Zijne ſchriften zijn in alle Europiſche talen overgezet; terwijl RAMLER eenige zijner uitgelezen *Idyllen*, en zijn gedicht, *de eerſte Schipper*, in hexametersche verzen gebragt, en HÖTTINGER in 1796 zijn leven beſchreven heeft.

GESZ-

GESZNER, die inmiddels aan eene beminnenswaardige, doch niet zeer bemiddelde, gade gehuwd was, en zijnen ouderen niet tot last wilde zijn, besloot, om zich met allen ernst op het landschap-schilderen, tot hietoe slechts door hem in uren van uitspanning geoefend, toe te leggen, en maakte hierin de spoedigste en gelukkigste vorderingen. Zijne schilderstukken en teekeningen, schoon niet altijd naar de juiste regels ontworpen, kenschetsen echter een zuiver en fijn gevoel voor de Natuur. Onder zijne beste stukken telt men 12 geradeerde landschappen, welke hij in 1770 uitgaf. Stil en zacht vloot nu zijn leven henen, totdat de dood, den 2 van Lentem. 1787, aan herselfe een einde maakte.

Alle, die GESZNER gekend hebben, beschrijven hem als een vriendelijk, bescheiden, edeldenkend en vaderlandlievend man, van zuivere en eenvoudige zeden. Hij was vrolijk en aangenaam in gezelschap, een deelnemend vriend, en een getrouw en liefderijk echtgenoot en vader, die met zijne voortreffelijke gade de zuiverste genoegens des huisfelijken levens smaakte. Eenigen zijner medeburgers hebben op eenen bekoorlijken, dikwijls door hem bezochten, wandelweg bij *Zurich*, aan den oever van de *Lint*, eene gedenkzuil van marmer voor hem opgericht, welke door eenen jongen kunstenaar, van *TRIPPEL*, van *Schafhausen*, te *Rome* vervaardigd werd; doch dezelve is, in 1805, door schandelijken moedwil deerlijk geschonden, en heeft niet, dan onvolkomen, hersteld kunnen worden.

GETA. (SEPTIMIUS) Was de zoon van den Romeinschen keizer SEVERUS, en door denzelfden tot zijnen opvolger benoemd, te gelijk met zijnen ouderen schoon broeder CARACALLA: doch de doodelijke haat tuschen de twee broeders had, na eene vergeeffsche poging om het rijk te verdeelen, in 212 het vermoorden van GETA in de armen zijner moeder, JULIA DOMNA, ten gevolge.

GETEN. (De) Een woest volk van Skytischen oorsprong aan den *Donau*, tuschen *Moefië* en *Dacië*, waarvan OVIDIUS in zijne treurzangen dikwijls gewag maakt.

GEUNS, (MATTHIAS VAN) Hoogleeraar aan 's lands hooge school te *Utrecht*, zag in 1735 te *Groningen* het eerste daglicht. Opgevoed door brave ouders, STEVEN JAN VAN GEUNS en DIEUWERTJE ROOS, die tot den deftigen burgerstand behoorden, ontving hij van jongs af, zoo door hun voorbeeld als hunne lessen, indrukfels van braafheid en godsdienstigheid. Zijn vader, met den koophandel de liefde tot de wetenschappen verbindende, deed hem ter Latijnsche schole, van waar hij in 1751 tot de akademie zijner vaderstad overging. Hier beoefende hij de Grieksche en Latijnsche letteren onder den hoogleeraar van LENNEP; de geschied- en aardrijkskunde onder OFFFRHAUS; de redeneerkunde onder WIDDER; de wis- en bovennatuurkunde onder VAN DE WIJNPERSE, en de natuurlijke godgeleerdheid onder CHEVALIER; terwijl hij zich tevens op de

Engelsche, Fransche en Hoogduitsche talen toelegde, en zich zelfs door den predikant J. MULLER in de Hebreeuwsche liet onderwijzen, onder anderen, om dat hij eenige geneigdheid tot het leeraarambt gevoelde. Na nog geen jaar de akademische lessen te hebben waargenomen, bestemde hem zijn vader voor den koophandel, waardoor in zijne studien eenige stremming werd veroorzaakt, totdat eindelijk de oude man, door tusschenkomst van goede vrienden, van besluit veranderde, en hem veroorloofde, de afgebrokene taak ongestoord weder te mogen opvatten.

VAN GEUNS zette nu zijne akademische studien met vernieuwen ijver voort; behartigde inzonderheid de lessen van ENGELHARD, VAN DE WIJNPERSE en VAN LENNEP, en begon zich in 1754 meer opzettelijk toe te leggen op de bespiegelende gedeelten der geneeskunde, zonder nogtans de wiskunde, algebra en natuurkunde te verzuimen. Ook beoefende hij de teekenkunde, ten einde ontleedkundige voorbeelden naauwkeurig te kunnen afteekenen, en bedienende zich, in de kruid- en scheikunde, van het onderwijs van den hoogleeraar LAMBERGEN; terwijl, in de overige geneeskundige wetenschappen, de beroemde VAN DOEVEREN, bovenal, zijn geleider en raadgever was. In 1758 verdedigde hij in het openbaar, onder het voorzitterschap van dezen, zijne *Disquisitio Physologica, de eo, quod vitam constituit, in corpore animali*, welke door bevoegde beoordeelaars nog als een klasiek stuk genoemd wordt, waardoor het *Dunanisme* onder ons gevestigd werd. Hij begaf zich hierop naar de hooge school te *Leijden*, waar hij op zijne zoo wel gelegde gronden voortbouwde; van de lessen van de hoogleeraren ALBINUS, GAUBIUS, WINTER en VAN ROOIJEN een vlijtig en nuttig gebruik maakte; bij den heer HOGÉ gelegenheid vond, om zich op de dadelijke beoefening der artsenij-mengkunde toe te leggen, en verscheidene vriendschaps-verbintenissen met jonge beoefenaren der geneeskunde aanging.

Na een jaar vertoevens te *Leijden*, werd hij met roem tot kandiдаat in de geneeskundige faculteit bevorderd, waarna hij zich naar *Parijs* begaf, om aldaar zijne akademische studien te voltooijen. Hier kreeg hij toegang tot het *Hotel Royal des invalides*, en liet geen gelegenheid voorbijgaan, om zijne kennis en ervaring te vergrooten, waarin hem dan ook onderscheidene Parijsche geleerden de behulpzame hand boden. Bij VALMONT DE BOMARE woonde hij de lessen over de Natuurlijke Historie; bij NOLLET, met een aantal van 7 of 800 toehoorders, die over de proefondervindelijke natuurkunde, en bij ROUET en MACQUER die over de scheikunde, bij; doch vooral was het hem te doen, om de lessen en het voorbeeld te zien van leeraars en beoefenaars der genees-, heel- en vroedkunde, in de hospitalen, waartoe hij in het *Hotel Dieu*, het beter ingerigte *Hopital de la charité*, en bovenal in het genoemde *Hotel des invalides*, ruime gelegenheid vond; terwijl hij bijzonder de vroedkunde bij LEVRET leerde beoefenen.

VAN

VAN GEUNS, na omtrent een jaar te *Parijs* vertoefd te hebben, keerde in het najaar van 1760 naar *Leijden* terug; deed gedurende den volgenden winter eenen uitstap naar *Amsterdam*, om er de ontleed- en heilkundige lesfen van den beroemden CAMPER te hooren, en verkreeg dus eerst in Zomerm. 1761 den rang van medicinae doctor in eerstgemelde stad, na openlijk verdedigd te hebben zijne *Disfertatio Pathalogica, de morte corporea et causis moriendi*, welke met de te *Groningen* verdedigde een schoon geheel uitmaakte, en naderhand met dezelve in den *Thesaurus* van SANDIFORT herdrukt is. Sedert werd *Groningen* zijne standplaats als geneesheer, en verwierf hij hier, reeds in het eerste jaar, een zeldzaam vertrouwen en een rijkelijk bestaan, hetwelk van jaar tot jaar bevestigd en vermeerderd werd. Bijzonderlijk legde hij zich hier toe op het aantekenen en afbeelden van alles, wat tot de inënting der kinderziekte betrekking had, voor zoo ver die kunstbewerking door hem, of onder zijn oog, was geschiedt; en hij was, buiten twijfel, een der eersten, die, in navolging van zijnen leermeester VAN DOEVEREN, wel het meest toebragt, om den eenigen, toen nog bekenden weg aan te prijzen, en aan honderden deze kunstbewerking te doen, die daardoor van den dood, of van de treurige gevolgen dezer ziekte, gered werden. Inmiddels gaf hij eenige belangrijke stukken in het licht, tot zijne studien betrekkelijk, als: twee *Berigten aangaande eene bijzondere wanschapenheid, in het ontleeden eener vrucht* (te *Parijs*) gevonden, waarvan het eerste van eenige *aanmerkingen omtrent de borstbreuk der ingewanden, of hernia thoracica*, vergezeld ging, en welke beide door hem aan de Hollandsche maatschappij der wetenschappen medegedeeld, en door haar in derzelver verhandelingen, deel VIII en IX, opgenomen werden: voorts eene *Geneeskundige verhandeling over de belette nederzwelging*, door die maatschappij, welke hem in het volgende jaar tot lid verkoos, met goud bekroond, en eindelijk eene vertaling der Latijnsche redevoering van W. VAN DOEVEREN, *over de gunstige gesteldheid van Groningen voor de gezondheid, af te leiden uit de Natuurlijke Historie der stad*, welke hij aldaar in 1771 met eene verhandelende voorreden in het licht gaf.

VAN GEUNS genoot, gedurende zijn verblijf te *Groningen*, de uitstekendste blijken van achting van de zijde der regering, toen hem het beroep tot hoogleeraar aan de hooge school te *Harderwijk*, op eene hoogere jaarwedde, en het archiaterschap van de provincie *Gelderland*, op een afzonderlijk traktement van f 600, werd opgedragen. Hij vertrok in 1776 met zijn gezin (zijnde in 1763 reeds aan mejufvrouw SARA VAN DELDEN, eene voorname koopmans dochter, gehuwd, bij welke hij nu reeds 7 kinderen had,) derwaarts en aanvaardde zijnen post als hoogleeraar in de genees-, schei-, kruid- en verloskunde, waarmede ook het afzonderlijk onderwijs aan vroedvrouwen verbonden was, met eene redevoering: *qua, an expedit Reipublicae Medicinam facientium opera, expenditur*, welke na-

der-

derhand in het licht verschenen is; terwijl hem daarop, met den titel van *eersten* hoogleeraar, ook het onderwijs in de *Pathologie* en *Therapie* werd opgedragen. In dezen zijnen nieuwen werkkring bragt hij niet weinig toe tot den bloei der Harderwijksche akademie. Hij verbeterde haren kruidtuin aanmerkelijk, en vermeerderde dien van 600 tot op 3000 planten; maakte druk gebruik van het scheikundig stookhuis, en verzamelde eene zeer belangrijke *Simplicie kast*, welke, benevens eene met *Chemicalia*, en eene andere met *gedroogde planten*, uit 's mans nalatenschap aan de Utrechtsche akademie is overgegaan: wordende in het een en ander ook door zijne kweekelingen geholpen, bij welke hij zeer in achtung stond. Schoon zich niet zoo zeer met de dagelijksche praktijk als arts wenschende in te laten, werd hij echter al spoedig in zijn oud beroep, ook als vroedkundige, ingewikkeld, en als de algemeene raadsman en toevlugt, in nood, door geheel *Gelderland* en *Overijsel* beschouwd. Bij den heerschenenden persloop in vele oorden van *Gelderland*, in 1783, spaarde hij geene moeite, noch ontzag hij eenig gevaar, om overal tegenwoordig te zijn, waar dit noodig was, en gaf naderhand eene verhandeling uit, onder den titel: *de heerschende Persloop, die in de laatste jaren, vooral in 1783, de provincie van Gederland fel getroffen heeft: nagespoord, inzonderheid op het quartier van de Veluwe, en ten gemeenen nutte verhandeld*; van welke verhandeling, op last der staten, 500 afdrukfels, voor niet, aan heelmeeesters en anderen te platten lande, werden uitgedeeld. Gedurende zijn verblijf te *Harderwijk* gaf VAN GEUNS, behalve de genoemde, nog eenige andere stukken in het licht, waaronder inzonderheid opmerking verdienen zijne twee redevoeringen, *de civium valetudine reipublicae rectoribus inprimis commendanda*, bij gelegenheid van het nederleggen van het akademisch rectoraat, aldaar in 1778 en 1787 gehouden.

Vijftien arbeidzame, doch genoegelijke en nuttige, jaren had onze VAN GEUNS te *Harderwijk* doorgebracht, toen hij aan de hooge school te *Utrecht* als hoogleeraar in de beschouwende geneeskunde beroepen werd; terwijl de staten hem tevens tot archiater van het geheele gewest aanstelden. Hij aanvaardde zijnen post in Zomerm. 1791, met eene redevoering, ten verfolge zijner twee gehoudene te *Harderwijk*, *de providentia politica, uno maxime civium in adversa valetudine praesidio*. Hij wijdde nu zijnen tijd en vlijt aan zijne akademische lessen, die zich eerst tot de ziektekunde en praktijk bepaalden; maar in 1795 ook tot de kruidkunde werden uitgebreid, waarmede de zorg voor den akademischen tuin verbonden was. Ook de inrigting van, en de zorg over het akademisch gasthuis, ten nutte der studenten in de geneeskunst, hield hem onophoudelijk bezig, en hij was te gelijk een werkzaam lid van verscheidene geleerde genootschappen. Bij dit alles verzuimde hij zijnen letterarbeid niet, maar werkte met eene zorgvuldige naauwkeurigheid aan de zeer belangrijke aantekeningen op zijne drie gemelde redevoeringen, over de

staats.

staatszorg voor de gezondheid, waaruit het voor regenten, artsen en burgers belangrijk werk, *over de staatkundige handhaving van der ingezetenen gezondheid en leven* geboren werd.

Grijs geworden in de getrouwe waarneming zijner gewigtige posten, moest onzen VAN GEUNS de rust welkom zijn, welke hem dan ook in 1815 als *professor-Emeritus* ten deel viel. Sedert ontdeed hij zich, zoo veel mogelijk, van alle zorg voor finantie en huisfelijke belangen, en van de gewone beoefening der geneeskunst, wanneer hij van tijd tot tijd eenige aanvallen van beroerte onderging, en eindelijk, onder aanhoudende verzwakking, den 9 van Winterm. 1817, in den ouderdom van ruim 82 jaar, zachtens ontsiep. — Hij was een kundig, braaf en godsdienstig man, een vlijtig en zorgvuldig onderzoeker der waarheid, voor welke hij, na behoorlijke overtuiging, openlijk uitkwam, en bij wien daar, waar hij zelf onderzoeken konde, geen voorbeeld of gezag van anderen eenige waarde had. Als arts liet hij zich noode in met antwoorden op vragen aangaande den aard der ziekte en den toestand des lijders, en kon zich wel eens van lastige vragers zeer kort afmaken. Met beproefde vrienden sprak hij openhartig, en deze konden zich op zijne stilzwijgendheid en werkzame belangstelling in hun welzijn gerust verlaten. Hij was strikt eerlijk en getrouw; wist met menschen van allerlei standen om te gaan; doch liet zich, van wien ook, geene laagheden aandoen; handhaafde, waar het te pas kwam, de waarde van zijn perfoon en ambt, en was een volstrekt vijand van alle modezucht, vleijerij en overdrevene verfijning; en van hier, dat hij, in weerwil der vleisheid van de meeste menschen, vele zaken bij haren eigen oud Nederlandschen naam noemde, zich door de vooroordeelen, grillen, volgzucht en kwade gewoonten, in zieken- en kraamkamers, van zijne welberaden wijze van handelen niet liet afbrengen, en zelfs met goed gevolg weigerde, zich aan zekere hof-etiquette van koning LODEWYK, die hem tot zijnen geneesheer nam; te onderwerpen. Wie hem slechts oppervlakkig en naar enkele ontmoetingen beoordeelde, werd welligt niet uitgelokt tot eenen naderen omgang; doch die hem van nabij kende, schatte hem gewoonlijk hoog, en hield hem gaarne eenig humeurs-gebrek ten goede. In zijnen familiekring was hij een stipt handhaver van het vaderlijk gezag, en van huisfelijken godsdienst; terwijl hij, als leeraar in de praktijk, de schriften van BOERHAVE, wiens stelregel hij als arts in de keus der geneesmiddelen volgde, benevens die van STOLL en HOME, wel scheen uit te leggen; doch zijn vrije en oorspronkelijke geest liet dikwijls de bekrompen stellingen van deze varen, en vormde voor zich en zijne leerlingen een eigen plan. Hij was in dit opzigt grooter dan een zijner leermeesters; hebbende hij zich wel sommigen onder de ouden, maar niemand van de lateren, of van zijne tijdgenooten, tot model gekozen. Hij was reeds vroeg onder ons de stichter van het Dunanisme; de grootste en tevens menschlievendste vroedkundige, wiens uitoefening dezer kunst,

kunst, *zonder werktuigen*, buiten voorbeeld was; niet alleen groot in de *Diaetetische cure*, maar vooral in de *Diagnosís* van *Morbi Chronici*, en in de keuze der geneesmiddelen; en was zoo ver in het individualiseren, dat hij gewone voorschriften, voor sommige ziekten algemeen aangenomen, als het ware uit een wierp, om een eigen voorschrift te geven.

GEUNS, (STEVEN JAN VAN) MATTHIAS zoon, werd den 18 van Slagtm. 1767 te *Groningen*, waar zijn vader met veel roem de geneeskunde oefende, geboren. Van zijne vroege jeugd af, waren afbeeldfels van dieren en menschelijk bedrijf zijn vermaak, en, wat meer gevorderd zijnde, was het waarnemen en vergaderen van fraaije steentjes, van torren, kapellen, ja zelfs van spinnen, zijne uitspanning. Na hier reeds een begin met het eerste jeugdig onderwijs gemaakt te hebben, vertrok hij met zijne ouders in 1776 naar *Harderwijk*, waar zijn vader als hoogleeraar beroepen was, en werd vervolgens aan het opzigt van den schoolleeraar P. Kok, te *Barneveld* toevertrouwd. In 1778 keerde hij van daar naar *Harderwijk* terug, en oefende zich hier, op de gelegde gronden, vier jaar in de Latijnsche en Grieksche talen, na verloop van welken tijd hij in 1782 te *Harderwijk* de akademische loopbaan optrad. Hij beoefende verder de taal- en historiekennis, en al de deelen der wijsbegeerte, vooral de natuurkunde, ja zelfs deed hem zijn uitgebreide weetlust eenige theologische lesfen, doch inzonderheid de kerkelijke historie, van de hoogleeraren SCHACHT en MUNTHINGE, vlijtig bijwonen. Naderhand, echter, werden de onderscheidene deelen der geneeskunst het hoofddoel zijner ernstige behartiging. Zijn blijkbare lust tot de natuurlijke historie leidde hem het eerst tot de beoefening der schei- en kruidkunde, waartoe het akademisch onderwijs zijns vaders in die vakken, en de vrije toegang des zoons tot stookhuis en kruidtuin, hem eene ruimere gelegenheid aanbood.

Bijzonderlijk schijnt zijne aandacht op de kruidkunde gevallen te zijn door de aantekeningen, welke hem zijn vader liet houden, of afschrijven, van den staat der planten in den Akademie-tuin, en van het ontbrekende zoo wel, als van de aanmerkelijke jaarlijksche aanwinst, in denzelven. Dit werk, hetwelk hij jaarlijks aanhield, leidde hem, ongevoelig, tot de beoefening der plantenkunde op, waartoe hem zijne botanische wandelingen rondom *Harderwijk*, inzonderheid met den uitmuntenden plantkundigen EHRHART, van *Hanover*, toen ten tijde den akademie-tuin aldaar bezigtigende, zeer behulprijk waren. Door dezen kenner op onze inlandsche planten oplettend gemaakt, en in zijnen ijver aangevuurd, herhaalde de jonge VAN GEUNS meermalen zijne botanische wandelingen, ook in andere gewesten van ons vaderland, inzonderheid aan de Hollandsche en Zeeuwsche duinen, waardoor hij in het vak der plantenkunde de grootste vorderingen maakte.

Een zonderling blijk hiervan gaf hij in 1787, toen de maatschappij
van

van wetenschappen te *Haarlem*, te derden male, uit hoofde harer belangrijkheid, de prijsvraag uitschreef, *over de onderwerpen der Natuurlijke Historie, van welke de verdere nasporing ten nutte van ons vaderland verstrekken konde*, en waarvan de beantwoording tegen den 1sten van Slagtm. des gemelden jaars geschieden moest. De jonge VAN GEUNS ondernam het, om naar den prijs te dingen, zonder dat zijn vader er iets van bemerkte, en had het genoeg, dat zijne verhandeling, nog voor zijn 20ste jaar, in Bloeim. 1788, met den gouden eerprijs bekroond werd.

Eene niet minder schoone proef zijner botanische wetenschap kwam te zelfden jare aan het licht, door de uitgave van zijn *Plantarum Belgii confederati indigenarum specilegium, quo DAVIDIS GORTERI virt. Cl. Flora VII Provinciarum locupletatur*, waarin DE GORTERS lijst met meer dan 250 plantsoorten verrijkt, en derzelver groeiplaatsen nauwkeurig aangewezen worden; terwijl, in den omtrek van *Harderwijk* alleen, 150 planten door hem gevonden waren, welke de GORTER daar niet had aangeeteekend.

Intusschen bleef ook de scheikunde een aanzienlijk deel zijner oefeningen uitmaken; en met welken ijver hij hierin insgelijks arbeidde, bewijzen zijne Chemische bereidingen van dien tijd, onder welke vooral aanmerkelijk zijn die van het zuur der mieren, van de geurige olie der *Myrica Gale*, het elgen dieren-zout enz. waarvan hij naderhand, bij zijne bevordering tot Dr. in de geneeskunde, eenig verflag gedaan heeft.

Nadat hij dus 6 jaar aan de Harderwijksche akademie had doorgebracht, en onder de candidaten, eerst der wijsbegeerte, en vervolgens der geneeskunde, was aangenomen, bragt hij nog een jaar aan *Leijdens* hooge school door, en genoot hier de vriendschap van derzelver voornaamste hoogleraren. Ook kreeg hij in *Holland* niet alleen meer vrienden en begunstigers, maar ook den toegang tot de voornaamste natuurkundige kabinetten, waaronder inzonderheid dat der Leijdsche akademie, dat van de Hollandsche maatschappij der wetenschappen en van TEJLERS museum te *Haarlem*. Ook kreeg hij te *Leijden* kennis aan den beroemden plant- en scheikundigen, den jongen JACQUIN van *Weenen*, wien hij op zijne botanische wandelingen vergezelde.

In den loop van dit akademie-jaar deed hij een uitstapje naar *Harderwijk*, en werd aldaar in 1789, tot doctor in de wijsbegeerte bevorderd, bij welke gelegenheid hij eene verhandeling verdedigde: *de corporum habitudine animae hujusque virium indice ac moderatrice*. Hierop ondernam hij eene buitenlandsche reis, met oogmerk, om nader kennis te maken met verdienstelijke mannen, en inzonderheid, om zijne kundigheden in de onderscheidene vakken der natuurlijke historie, voornamelijk in de delfstofkunde, verder uit te breiden. Hij trok eerst door *Westphalen* naar *Hanover*; bezocht *Pyrmont*, *Driberg*, derzelver bronnen, en al wat de natuur daar merkwaardigs aanbod,

en kwam in het laatst van Oogstm. 1789 te *Göttingen*, waar hij de lessen van BLUMENBACH, GMELIN en MURRAY bijwoonde, en met vele beroemde mannen bekend werd. Van hier bezocht hij *Kassel*, *Marpurg*, *Giesfen*, *Frankfort*, *Manheim*, *Hanau*, *Mentz*, *Koblenz*, *Bonn*, *Keulen* en *Düsseldorf*, en keerde naar *Göttingen* terug. Een ander klein togtje deed hij in het vroege voorjaar van 1790 naar de *Weisener* en *Almerode*, een beroemd steenkolen-bergte, en fabriek van IJzerfijne smeltkroezen en aardewerk; doch zeide eindelijk, in Lentem. deszelfden jaars, *Göttingen* geheel vaarwel; hield zich, inzonderheid, te *Leipzig* en *Dresden* op; bezocht de akademien te *Halle* en *Jena*, vervolgens het berg- en huttenwerk te *Freiberg*, en keerde eindelijk, met eenen schat van opgezamelde kundigheden, naar *Harderwijk* terug, waar hij nu tot doctor in de geneeskunde bevorderd werd.

VAN GEUNS wijdde zich thans geheel aan de beoefening der geneeskunde, en vestigde zich in Slagtm. 1790, nu 23 jaar oud zijnde, te *Amsterdam*. Reeds in het laatst deszelfden jaars werd hem het hoogleeraarsambt in de schei- en plantenkunde, te *Harderwijk*, aangeboden, met oogmerk, om zijnen vader van deze twee werkzame vakken te onlasten, en daardoor over te halen, om zijne beroeping naar *Utrecht* af te slaan; doch de jonge VAN GEUNS nam dit aanbod uit een edel begripfel, in geene bedenking. Weldra echter werd hij tot eene nog aanzienlijker bevordering geroepen, tot welke de verplaatsing zijns vaders naar *Utrecht*, en bijzonder de aanbiedingen van den Utrechtschen hoogleeraar NAHUIS, aanleiding gaven, en waardoor hij tot gewoon hoogleeraar in de genees-, kruid- en natuurkunde des menschelijken ligchaams werd aangesteld; aanvaardende dien post 1. Januarij 1791 met eene intre-rede: *de inauguratione inter Batavos studio Botanico*.

In 1792 werd zijne werkkring nog verder uitgebreid, niet alleen door het aanvaarden der bediening van een der twee arden van het provinciale gasthuis, waartoe zeker aanzienlijk fonds van *St. Katrijn* bestemd is, maar ook door den daarbij nog aangenomen post van akademisch geneesheer. Hoe vele nu ook zijne bemoeijingen waren, werd in het voorjaar 1794, nog zijn post bezwaard door het overlijden van zijnen voorganger NAHUIS, in wiens plaats hij nu ook in het onderwijs in de scheikunde moest optreden. Hij deed dit den 5. van Grasm. met eene redevoering: *de Physiologiae corporis humani cum Chemia conjunctione utili ac pernecessaria*.

In het laatst van Wijnm. deszelfden jaars 1794 huwde hij aan jonkvrouw KLAZINA JOHANNA JACOBA DE VLIET, eenige overgeblevene dochter van den advocaat J. H. DE VLIET, te *Utrecht*, en smaakte veel genoegen in dezen echt; doch hetwelk niet lang duurde. Na zeven maanden werd hij uit de liefde-armen zijner zwangere gade gerukt, en stierf aan eene kwaadaardige zenuwkoorts den 16 van Bloem. 1795. VAN GEUNS bezat, bij een aan-

doetlijk gestel en teergevoelig hart, een ernstig, nadenkend gemoed, en eenen opregten inborst. Hij was een vrfmoedig belijder van het Christendom, welks lessen hij in al zijne betrekkingen poogde te betrachten. — Behalve de reeds genoemde verhandelingen heeft hem zijn korte leeftijd, van slechts 27 jaar, en gedurige ambtsbezigheden, niet toegelaten, iets meer van belang uit te geven, of dat, hetwelk hij onder handen had, af te werken: alleen zijn nog, onder zijn opzigt, de fraaiste en zeldzaamste plant- en bloemgewassen, door den kruidkenner VOORHELM-SCHNEEVOOGT, te *Haarlem*, in het licht gegeven.

GEUS. De vlg, die aan de boegspriet van een schip, op het blind of de groote mars, uitgestoken wordt.

GEUZEN. Eene verbastering van het Fransche woord *Gueux*, een deugniet, bedelaar of landlooper beteekenende: eene benaming, waarmede men in de Nederlandsche beroerten, onder PHILIPS II, de verbonden edelen, en over het algemeen alle misnoegden bestempelde. Men beschuldigde velen van hen, dat zij alleen eene staatsverandering wenschten, om zich daardoor uit hunnen slechten finantieelen toestand te redden. Zij zelve hielden deze benaming — bijna als de *Franschen* die van *Sansculotte* — voor eenen eernaam.

GEVOEL. (Het) Ligchamelijk beschouwd, verstaat men door het Gevoel een onzer vijf uitwendige zintuigen, of dat gewaarwordingsvermogen, hetwelk zich door ons geheele ligchaam verspreidt; doch inzonderheid in de toppen der vingers en teenen huisvest, door onmiddellijke aanraking van andere lichamen wordt te weeg gebragt, en ons denkbeelden van vast, hard, zacht, hitte, koude, nat, droog en andere tastbare dingen, doet verkrijgen. De natuur heeft dit gevoel aan alles, waar zenuwen zijn, medegedeeld, en deze zijn overal, waar leven is. Ware het anders, dan zouden de deelen, die daarvan ontbloot zijn, buiten hun weten, bederven; en waarschijnlijk heeft de natuur, om die reden, er in voorzien, dat dit gewaarwordingsvermogen geene andere, bijzondere bewerktuiging behoorde te hebben. Om het Gevoel te volmaken, was het noodig, dat de zenuwen, die door ons geheele ligchaam verspreid zijn, kleine heuveltjes vormden, omdat zij door den indruk der lichamen ligter aangedaan worden, dan eene eenparige oppervlakte der lichamen; en het is door dit zamenstel, dat wij in staat zijn, om niet alleen de grootte en gedaante der lichamen, derzelver hardheid en zachtheid, maar ook hunne hitte en koude, te kunnen onderscheiden.

Ondertuschen voorondersteld dit ligchamelijk Gevoel een inwendig geestelijk gewaarwordingsvermogen, waardoor wij van de indrukken, op de zenuwen veroorzaakt, bewustheid ontvangen. Dit vermogen noemt men dikwijls Gevoel, en verdeelt het in een *aangenaam* en *onaangenaam*, vermits de gewaarwordingen van beiderlei aard (soms tijds ook wel gemengd) zijn kunnen. Dit gevoel trekt zich echter

veel verder uit, dan ons lichamelijk; want het omvat: 1. alle *ge*waarwordingen der uiterlijke zinnen, onverschillig door welk *werk*tuig zij veroorzaakt worden, en derhalve ook die van het gezigt, het gehoor enz. 2. Alle *ge*waarwordingen van den inwendigen zin, dat zijn die genen, welke zoodanige veranderingen in den toestand der ziel doen geboren worden, die slechts inwendig kunnen worden *wa*argenomen; b. v. door voorstellingen der verbeeldingskracht, door denkbeelden en begrippen, die door het verstand en de rede worden voortgebracht enz. Hiertoe behoort derhalve het *zedelijk Gevoel*, hetwelk niet anders is, dan het natuurlijk welgevallen of mishagen, hetwelk wij bij een levendig denkbeeld van goed of kwaad ontwaar worden, en welk denkbeeld eigenlijk door de rede, welke door de zedelijke wet, die zij voorschrijft, bepaalt, wat goed en kwaad is, gevormd wordt. Ontwaren wij nu gezindheden of handelingen bij ons zelve of anderen, welke aan de eischen dezer wet beantwoorden, of daarmede strijden, dan beschouwen wij dezelve, in het eerste geval, met welgevallen of genoeg, en, in het laatste, met afkeuring of misnoegen; en deze ontwaarwording noemt men *zedelijk Gevoel*. — Van eenen anderen aard is het *aesthetisch Gevoel*, hetwelk in het eigenaardig welgevallen aan het schoone en verhevene, of mishagen aan het tegenovergestelde, gelegen is. Eene gelijke ontwaarwording openbaart zich bij ons ten aanzien van waarheid of valsheid, waaruit het *Gevoel voor waarheid*, hetwelk men ook een *logisch* (redkundig) Gevoel zoude kunnen noemen, voortspuit. Al deze soorten van Gevoel zijn in 's menschen natuur gelegd; doch kunnen, door ontwikkeling en uitbreiding van onze natuurlijke vermogens, aanmerkelijk versterkt en verfijnd, doch ook, daarentegen, door ruwheid, ondeugd enz. dermate verzwakt en onderdrukt worden, dat zij bij vele menschen geheel schijnen uitgebluscht.

GEWETEN (Het) is dat vermogen van den mensch, waardoor hij kan beoordeelen, in hoe verre zijne bedrijven, en zijn zedelijke toestand met de zedelijke wet al of niet overeenkomen. Het is die inwendige regter onzer daden, die ons, voor wij dezelve verrigten, waarschuwt of aanmoedigt, en, zoodra wij die bedreven hebben, zijne goed- of afkeuring te kennen geeft. Het Geweten rust dus op ons zedelijk gevoel, en wordt ook wel met dezen naam bestempelt, schoon het eerste eigenlijk een gevolg van het laatste is. Dikwijls gebruikt men ook het woord *Geweten* voor de bewustheid, welke het vervullen of overtreden van het geen pligt is, vergezelt; en in dien zin wordt het woord genomen, wanneer men van een *goed* of *kwaad* Geweten spreekt. Het eerste verschaft ons ware zielerust en vrolijkheid van hart; verlevendigt, in tegenspoed, onzen moed, en doet ons hopen op een beter lot; terwijl het laatste niet dan onrust en wroegingen baart, welke, in tijden van rampen en onheilen, dikwijls oorzaken van moedeloosheid en vertwijfeling worden. — Het Geweten en deszelfs uitspraken zijn het beste bewijs voor 's menschen zedelijke bestemming.

GE-

GEWETENS-VRIJHEID. Deze bestaat in het ongestoord genot van het regt, om naar de inspraak van zijn geweten te spreken en te handelen. Daar nu hetzelfde vordert, dat men zijne overtuigingen niet verloochene, en de menschen echter dikwijls gedrongen worden, om gevoelens te belijden, en godsdienstige gebruiken uit te oefenen, welke zij afkeuren, zoo wordt het woord Gewetens-vrijheid, in eenen meer bepaalden zin, van het ongestoord genot van het regt gebezigd, om zijn geloof, naar zijne overtuiging, te belijden en uit te oefenen; en in dezen zin geeft men aan hetzelfde den naam van *Geloofs- of godsdienstige vrijheid*. Het tegenovergestelde van Gewetens-vrijheid is *Gewetens-dwang*, welke derhalve, wanneer dit woord in eenen ruimeren zin genomen wordt, in de beperking van het regt bestaat, om overeenkomstig zijn geweten te spreken en te handelen; doch, wanneer men hetzelfde in eenen meer bepaalden zin opvat, in het bepalen van geloofsformulieren, en van de wijze van uitoefening van den godsdienst, gelegen is; eene bepaling, welke met de leer van Jezus en zijne Apostelen, door velen, teregt, als strijdig geoordeeld, en ook tegenwoordig onder de Protestanten, *niet algemeen*, aangenomen wordt; houdende men de Heilige schrift, meestal, voor den eenigen regelmaat van geloof en leven.

GEWETENS-ZAAK. Is eene zoodanige, waaromtrent het geweten niet bepaald en duidelijk beslist, zoo dat het twijfelachtig blijft, wat regt of onregt zij, of wat men doen of laten moet. De kennis der regelen, naar welke men zulke twijfelachtige gevallen moet beoordeelen, wordt *Casuiſtiek* genoemd.

GEZANG. (Het) Is oorspronkelijk, en in den uitgebreiden zin van het woord, een gesprek in toonen, volgens eene afgemetenene beweging voortlopende, welke zoo wel door hoogte en laagte, als door hunne bijzondere vorming, van elkander onderscheiden zijn, en waardoor wij onze verschillende gewaarwordingen en ons hartstogtelijk gevoel uitdrukken. Deze afzonderlijke toonen, waaruit het Gezang ontstaat, liggen, als toonbeelden van levendige aandoeningen, in de natuur van den mensch zelve, zoo dat het zeer onwaarschijnlijk is, dat het Gezang aan de nabootsing van zingende vogels zijnen oorsprong zoude verschuldigd zijn: veel eer moge men vooronderstellen, dat de mensch, genegen, om zich zoo wel aan aangename, als treurige, gewaarwordingen over te geven, oorspronkelijk uit zich zelve eene soort van zingende toonen gevormd hebbe, waaraan hij zich terstond, als aan iets ligchaamlijks, konde vasthouden, en daardoor zijne aandoeningen, of gewaarwordingen, doen voortduren. Vooronderstelt men nu nog, bovendien, eene gelijkvormige, aanhoudende beweging van het ligchaam, waarbij men, gelijk de ondervinding, inzonderheid bij onbeschaafde menschen en kinderen, leeraart, zijne aandoeningen, eenen tijd lang, ongestoord kan voortzetten, en waardoor de oplettendheid op een en hetzelfde voorwerp gevestigd wordt, zoo heeft men hier den oorsprong van het

eigenlijk Gezang, welks volmaking trapswijze meer en meer toeneemt. Ook ligt de wezenlijke kracht der muziek in het Gezang, hetwelk, in zoo ver de toonkunst strekt, om hartstogten en aandoeningen uit te drukken, buiten tegenspraak, het gewigtigste deel derzelve uitmaakt. Onder de middelen, waardoor de mensch den toestand zijner ziel aan den dag legt, namelijk: de spraak, het gelaat, de gebaren, en de hartstogtelijke toonen, bezitten de laatste, boven de overige, uit hoofde van de kracht, waarmede zij het hart roeren, den voorrang, en verdient ook juist daardoor het Gezang, tot het opwekken van aandoeningen, boven alle andere werken van kunst, de voorkeur.

Behalve de opgegeven beteekenis, verstaat men ook door het woord *Gezang*, in eenen meer bepaalden zin, over het algemeen, de zang van een muzikstuk; schoon de toonen juist niet door menschelijke stemmen gezongen worden. Des zegt men, b. v. er is in dit toonstuk een ligte, vloeiende zang, alleen, om den aangename en vloeienden toon, die er in heerscht, uit te drukken.

GEZIGT. Door dit zintuig, buiten tegenspraak het edelste van al onze overige uitwendige zintuigen, worden wij in staat gesteld, om de voorwerpen, door middel van het licht, waar te nemen. Door hetzelfde verkrijgt onze ziel de meeste denkbeelden, doen wij de meeste ontdekkingen omtrent natuurkundige voorwerpen, en genieten wij de voortreffelijkste genoegens der natuur. Het werktuig van het Gezicht is het *Oog*, welks kunstige samenstelling onze hoogste bewondering verdient. De appel van hetzelfde, de *oogbol* genoemd, welke bij de menschen, en bij het grootste getal zoogdieren, vogels, amphibien en vischen, eene bijna kogelronde gedaante heeft, is bij de meesten $11\frac{1}{2}$ Parijsche lijnen in diameter, hard op het gevoel, ligt beweegelijk in de oogholte, en van achteren aan gezigt-zenuwen vastgehecht. Drie vliezen, het *harde oogvlies*, het *bruine- of vaatvlies*, en het *net- of mergvlies*, benevens drie vochten, het *waterachtige*, het *kristallijne*- en het *glazenvocht*, maken de voornaamste deelen dezes merkwaardigen werktuigs uit. Het harde vlies bestaat uit verscheidene op elkander gepakte laagjes; is hard, veerkrachtig, vast, dik en wit; en omringt den geheelen oogappel, aan welks voorste gedeelte dit vlies dunner, en, van voren geheel doorschijnend wordt. Dit doorschijnend gedeelte draagt, in het bijzonder, den naam van *hoornvlies*, dat de sehijf van eenen kogel vertoont van eenen eenigzins kleiner diameter, dan die van den geheelen oogappel, en genoegzaam op den bol van dezen zit, om welke reden zich dezelve ook bij het hoornvlies aanmerkelijk verheft. Aan het achterste gedeelte van den oogappel is eene opening in het harde vlies, waardoor de gezigt-zenuw, eene verlenging der hersenen, naar het oog loopt. Onmiddellijk onder het harde, ligt het bruine vlies, hetwelk aan den rand der gezigt-zenuwen zijnen aanvang neemt, en zich tot aan het hoornvlies uitstrekt, van buiten bruin, doch van binnen

bij-

bijna zwart is. Het vereenigt zich bij het begin van het hoornvlies, door een celachtig weeffel, met de harde huid, in de gedaante van eenen witten, graauwen, bruinen of zwarten kring, die de *ciliaar-kring* genoemd wordt, en waarin zich de naar FONTANA genoemde straalbuis bevindt. Van dezen kring wendt zich de binnenste *lamel* van het bruine vlies naar het binnenste van den oogappel, en vormt aldaar dikke, fraai geplooid, vatrijke strepen, die met een zwart, kleverig vocht bedekt zijn, rondom het huisje der kristallijne lins loopen, en de *straalband* genoemd worden, waaruit de verder binnenwaarts loopende, en tot aan den rand der kristallijne lins reikende straalbuizen ontstaan, die rondom deze lins eenen fraai gestreep-ten kring vormen. Tusschen de straalbuizen en het hoornvlies ligt een vlies, de *regenboog* genoemd, waarvan de achterste oppervlakte, welke met zwarte lijnen bedekt is, den naam van het *druivenvlies* draagt. Beide zamengenomen maken de *Iris* uit. In het midden van dit doorschijnend vlies bevindt zich de *pupilla*, of de opening, waardoor het licht in het oog valt. Deze opening is ten uiterste gevoelig voor het licht, en verwijdt zich, of wordt nauwer, naar gelang hetzelve zwak of sterk is. Aan de bruine huid sluit zich het net- of mergvlies, hetwelk eene uitbreiding der gezigt-zenuwen is, die, door het harde en bruine vlies, tot in het oog gedrongen zijn.

De zoogenoemde vochten zijn tot het breken der stralen bestemd. Zij liggen alleen in het midden der beschrevene vliezen, of liever, worden door dezelve besloten. Het eerste heet het *kristallijne vocht*, of de kristallijne lins, en is een gelei-achtig, doch nog eenigzins vast-ter ligchaam, van een celachtig weeffel. Het ligt in een doorschijnend bekleeftel, en wordt door de straalbuizen omgeven. Het twee-
de vocht, het *waterachtige*, vervult het voorste gedeelte van het oog, tusschen het hoornvlies en het huisje der kristallijne lins; ligt het hoornvlies omhoog; is van eene dunne vloeibare zelfstandigheid; zeer doorschijnend; eenigzins zout van smaak, en wordt ligtelijk, wanneer het door eene opening in het hoornvlies wordt uitgestort, wederom aangevuld. Het derde, het *glazig* vocht, vervult de geheele holte van het netvlies, en het grootste gedeelte van het binnenste van het oog; heeft vooraan eene holligheid (*concaviteit*), welke, door de gedaante der kristallijne lins, waartegen het aan ligt, veroorzaakt wordt, en gelijkt, wat zijne zelfstandigheid betreft, naar eene zeer doorschijnende gelei, die uit sijne celtetjes bestaat, waarin zich het vocht bevindt.

Zoodanig is het maakfel van het kunstig werktuig, waardoor wij zien. Hoe het beeld van een, in het oog vallend, voorwerp in hetzelfde ontstaat, heeft KEPLER het eerst aangetoond. Uit ieder punt van een lichtend, of verlicht wordend, voorwerp schieten, namelijk, in rechte lijnen, straalkegels uit, wier punten op het voorwerp, doch wier grondvlakte op de voorste vlakte van het hoornvlies, rusten. De straalkegel dringt door het hoornvlies en het waterachtig

vocht: een gedeelte zijner stralen wordt wel door de voorliggende *iris* opgevangen; maar het licht, dat op de *pupilla* valt, treft de kristallijne lens, dringt door dezelve en door het glazig vocht tot het netvlies door, en ondergaat bij zijnen doorgang, door vier onderscheidene middelen, namelijk het hoornvlies en de drie vochten, vier straalbrekingen, totdat zich, eindelijk, de stralen van den kegel, op eenigen afstand van de kristallijne lens, in één punt vereenigen. Hierdoor gebeurt in het oog hetzelfde, als in eene donkere kamer (*camera obscura*), waarin zich eene opening met een bolrond glas bevindt. De stralen, uit een punt van het zichtbaar voorwerp schietende, vereenigen zich weder achter de kristallijne lens, en vertoonen hetzelfde, wanneer dit punt van vereeniging naauwkeurig het netvlies raakt, daarop zeer duidelijk. Daar de lichtstralen uit alle punten des zichtbaren voorwerps in het oog vallen, en dus het beeld van ieder punt op het netvlies gebragt wordt, zoo ontstaat uit de beelden van al deze punten, zamen genomen, een omgekeerd beeld van het zichtbaar voorwerp, hetwelk zich buiten het oog bevindt, even als zich, in eene donkere kamer, de voorwerpen, omgekeerd, op den muur vertoonen, die tegenover het glas is. Trouwens, de inwendige ruimte van het oog, welke met het glazig vocht is opgevuld, is aan zoodanig eene kamer volkomen gelijk, en wordt door het zwarte, kleverige vocht, dat het bruine vlies van binnen bedekt, en door het doorzigtig netvlies heen schijnt, verduisterd. — De naauwe hereeniging der stralen, welke uit eenlei punt van het zichtbaar voorwerp voortkomen, veroorzaakt de helderheid van het beeld, en tevens de duidelijkheid van het Gezicht, welke op het netvlies verhinderd wordt, wanneer de punten, waarin zich de stralen vereenigen, hetzelfde niet juist treffen, maar of voor, of achter dit vlies liggen; in welke beide gevallen de stralen, in plaats van punten, eenen kring vormen. Wanneer, echter, ieder punt van het beeld zich op het netvlies in eenen kring uitbreidt, dan moet het beeld, en gevolgelyk ook ons gezicht, onduidelijk zijn. De afstand, waarop men duidelijk zien kan, regelt zich naar de gedurige meerdere of mindere sterke golving, of andere omstandigheden. Bij een gezond oog bepaalt men gewoonlyk den afstand op 8, doch bij een bijziend is dezelve dikwijls niet meer dan 4 duim. In het laatste geval wordt het beeld, door de nadering des voorwerps, duidelijk: waar dit echter niet mogelijk is, moet men, door een verstrooijend bolrond glas, het oog te hulp komen. Het oog bezit tevens het vermogen, om zijne inrigting te veranderen, en daardoor ook op grootere en kleinere afstanden volkomen duidelijk te kunnen zien; doch waarin dit vermogen eigenlyk bestaat, — hier omtrent zijn de natuurkundigen even zoo onzeker, als over de oorzaak van de zamentrekking der *pupilla* bij sterk licht, en hare verwijding in het duister. — Onder de onmiddellijke oorzaken der blindheid telt men, onder anderen, de verduistering, of het

het ondoorschijnend worden van de kristallijnen lins, welken men de *Graauwe star* noemt; alsmede verlamming en gevoelloosheid in de gezigt-zenuwen en het netvlies, die men de *Zwarte star* heet. Deze laatste is onherstelbaar; doch de eerste kan door de wegrukking, of het wegnemen, van de kristallijnen lins verholpen worden; want daar het waterachtig en glazig vocht even zeer de stralen breekt, en beider kegels in één middelpunt doen zamen loopen, zoo ontstaat er ook, zonder de kristallijnen lins, een beeld; alhoewel vele geoperceerden zich van eene zekere foort van brillen moeten bedienen, om de breking der stralen te versterken, en den mannel aan de kristallijnen lins te vergoeden, vermits de punten van vereeniging anders te ver achter het netvlies zouden vallen.

GEZIGTKUNDE. (*Optica*) Is, in eenen eigenlijken zin, die wetenschap, welke ons alle zichtbare voorwerpen door de stralen leert kennen, die lijnrecht van dezelve in ons oog vallen. In eenen ruimeren zin, echter, bevat de Gezigtkunde ook de leer van het licht en de kleuren, en van al de verschijnselen der zichtbare voorwerpen in zich; en in dezen uitgebreiden zin noemt de geleerde NEWTON zijn boek over het licht en de kleuren: *Optica* of Gezigtkunde. Ook kan men er door verstaan eene wiskundige wetenschap, die van het licht in het algemeen, en van alle voorwerpen, die door lijnrechte stralen gezien worden, handelt, en de verscheidene eigenschappen en uitwerksels van het gezigt in het algemeen, en eigenlijk dat geen verklaart, hetwelk lijnrecht en gewoon is; want, wanneer men de lichtstralen als terug kaatsende aanmerkt, dan noemt men de wetenschap, welke hare wetten en eigenschappen leeraart, (*Catoptrica* of spiegelkunde,) en, indien de breking der lichtstralen in aanmerking komt, en de wetten en aard daarvan verklaart en betoogd worden, dan draagt zij den naam van *Dioptrica*. (Zie: CATOPTRICA.) De *Optica*, of Gezigtkunde sluit derhalve het geheel in, waarvan de *Catoptrica* en *Dioptrica* de twee deelen uitmaken.

De Gezigtkunde is mede een aanmerkelijke tak van de natuurlijke wijsbegeerte, vermits zij eene menigte van natuurkundige verschijnsels opheldert, welke anders onverklaarbaar zouden zijn: immers, welke bepaling kan men maken van licht, kleuren, luchtverhevelingen, den regenboog, bijzonnen, den aard der sterren, het zamenstelsel van het wereld-gebouw, de beweging der planeten, de verduisteringen van zon en maan enz. indien men de grondregels der Gezigtkunde niet kent; en van hier, dat deze wetenschap ook een aanmerkelijk deel der sterrekunde uitmaakt. — De beste schrijvers over dit onderwerp zijn NEWTON en SMITH.

GEZIGTPUNT. Zoo noemt men dat punt, waaruit een voorwerp gezien wordt. De ondervinding leert ons, dat het voorwerp zich verschillend vertoont, naar mate dit punt wordt veranderd; en dus moet ieder kunstenaar, wanneer hij in eene ruimte voorwerpen

naast-

naast- of achter elkander plaatst, het Gezigtpunt vooral in acht nemen, omdat anders de waarheid, en, om onder meer mogelijke de schoonste te kiezen, ook de schoonheid van het voorwerp daardoor zoude verliezen. In de meeste schilderstukken ligt het Gezigtpunt in het midden, omdat de hoofdfiguren hier het meest voor den dag komen.

GHIJBEN. (CORNELIA) Eene vermaarde tooneelspeelster aan den Amsterdamschen schouwburg, die door hare beroemde moeder tot de kunst werd opgeleid, welke bij eene rijzige gestalte, eenen vasten tred, en een schitterend uitzigt, uitmuntende en gepaste gebaren en eenen doordringenden toon voegende, volgens *STYL* eene *naauwkeurlijke* SEMIRAMIS was, die driften en hartstogten wist op te wekken, en rondom zich siddering te verspreiden. Onderwezen door zulk eene uitmuntende leermeesteres, betrad onze GHIJBEN, naar haren echtgenoot BOUWON geheeten, in 1752 het eerst het tooneel en scheen al die uitstekende begaafdheden harer moeder, die in 1759 overleed, als bij overdracht te hebben ontvangen. Ook zij bezat eene edele houding en fiere gestalte, waardoor zij zich zelfs in het dagelijks leven onderscheidde. Offchoon zij zich naar den vrolijken en luchtigen toon van het blijspel wist te voegen, en ook zachte gewaarwordingen konde uitdrukken, bestond echter hare grootste kracht in het treurspel, waarin zij zich door stem, gelaat en gebaren, even welsprekend uitdrukte.

GIALLOLINO. Een zwaar, wrijfbaar, schoon geel oker, *Napelsch geel* genoemd, hetwelk veel door de schilders gebruikt, en onder de fijne kleuren geteld wordt.

GIBBON. (EDUARD) Een Historie-schrijver, waarop *Engeland* zich te regt mag beroemen. Hij werd den 27 van Grasm. van het jaar 1737 te *Putney*, in het graafschap *Surry*, geboren, en kwam in 1752 op het *Magdalene-collegie* te *Oxford*, waar zijn onderwijs en zijne opvoeding zoo geheel werden verwaarloosd, dat hij tot vele zotternijen verviel, en, door het lezen der schriften van sommige Jezuïten, aanleiding kreeg, om tot den Katholijken godsdienst over te gaan. Zijn vader vertrouwde hem naderhand aan het opzigt van eenen Protestantischen predikant, te *Lausanne*, die hem gelukkig van zijne dweeperij te regt bragt, en in het gebied der wetenschappen terug voerde. Hier bleef hij tot in het jaar 1758, en maakte de grootste vorderingen in de wetenschappen: inzonderheid beoefende hij de Fransche en Latijnsche klasieke schrijvers, alsmede de geschiedenis, voor welke laatste hij reeds vroeg eene beslissende neiging had aan den dag gelegd. Te zelfden tijde deed hij aanzock bij de dochter van den predikant CURCHON, te *Craspy*, naderhand de vrouw van den beroemden NECKER; doch hij moest, om den wil zijns vaders, van haar afzien, en poogde door letterarbeid zijn hart van haar af te trekken. In 1759 verscheen eerst in het Fransch, en naderhand in het Engelsch, zijn *Essay sur l'étude de la Littérature*, en sedert hield hij zich onledig met het ontwerpen van plans voor verschei-

scheidene geschiedkundige werken, waarvan echter de uitvoering door eene reis, welke hij in 1763 naar *Parijs* ondernam, voor eenigen tijd achter bleef. Van hier ging hij naar *Lausanne* en bezocht vervolgens *Italië*, waar hij te *Rome*, op den 15 van Wijnm. 1764, op de puinhoopen van het kapitaal gezeten, en in diep gepeins verzonken, het plan ontwierp tot zijn geschiedkundig werk over *het Verval en den Ondergang van het Romeinsche Rijk*. Hij keerde in 1765 naar *Engeland* terug, verkoos *Londen* tot zijne bestendige verblijfplaats, begon hier dit uitmuntend werk, en schetste daarin, na een onvermoeid geschiedkundig onderzoek, een tafereel, waarvan iedere afzonderlijke trek de hand des meesters kenmerkt; terwijl hij zoo naauwkeurig in de bearbeiding van hetzelfde te werk ging, dat hij zijn handschrift, zonder daarin iets te veranderen, aanstonds ter drukkerij gaf, en de proeven zelf nazag, zoo dat geen derde zich kan beroemen, het geringste aan zijn werk gedaan te hebben.

Ondertusschen deed hem de kostbare levenswijze in *Londen*, gepaard met zijne zucht, om afgezonderd van het gewoel der wereld te kunnen arbeiden, besluiten, om die stad te verlaten. Hij begaf zich naar zijnen vriend DEPPERDUN, te *Lausanne*, waar hij in 1787 het laatste of 6de deel van zijn genoemde werk voltooide; zich op een bekoorlijk landgoed ophield; veel met de derwaarts geweken vreemdelingen verkeerde, en, voor het overige, voor de wetenschappen en zijne uitgebreide boekerij leefde. Aan zijne tafel vond men altijd eenen kring van beschaafde mannen, in wier midden hij zijnen gewonen ernst aflegde, en zich ongestoord aan eene betamelijke vrolijkheid overgaf. Eenige jaren voor zijnen dood verzamelde hij nog bouwstoffen voor een werk van eenen gemengden historischen inhoud, en had altijd nog ten oogmerk, de Duitse taal te leeren. De inval der Fransche legers in *Savoije* drong hem, om naar *Engeland* terug te keeren, waar hij den 16 van Louwm. 1794, te *Londen*, stierf. Eenige van zijne nagelaten opstellen, waaronder zijne levensgeschiedenis, door hem zelven geschreven, zijn door lord SHEFFIELD in 1796 uitgegeven.

GIBRALTER. Een rotsachtig, wel bevestigd voorgebergte, aan de westelijke punt van het Spaansch koninkrijk *Andalusie*, en de golf van de *Middellandse zee*, welke hier slechts 3 Duitse mijlen breed is. Hetzelve is, uit hoofde van zijne ligging, voor den zeeoorlog en den handel van groot belang, alzoo het den sleutel der genoemde zee uitmaakt, en door zijne steile en verbazende hoogte bijna onoverwinbaar is. Sedert 1704 zijn de *Engelschen* bezitters van *Gibraltar*, aan welke het in 1713, bij den Utrechtschen vrede, door *Spanje* geheel werd afgegaan. Alle pogingen, ter herovering, waren sedert vruchteloos, zelfs die van 1779 tot 1782, toen de vereenigde Fransche en Spaansche troepen eerst de plaats blokkeerden, en in 1781 ter zee en te lande belegerden. De groote ELLIOT, door zijne verdediging van *Gibraltar* in de geschiedenis met roem bekend,

ver-

verdedigde de vesting met veel dapperheid en beleid; vrijdelde al de pogingen der vijanden, en boorde zelfs hunne drijvende batterijen, door gloeiende kogels, op eenmaal in den grond. — Naast de rots, aan den voet van den berg *Calpe*, een der pilaren van *HERKULES*, ligt nog een klein stadje van denzelfden naam, hetwelk insgelijks versterkt is, eene haven heeft, en eenen sterken sluikhandel drijft; doch door het laatste bombardement aanmerkelijk is verwoest geworden. Om trent den naam- oorsprong van *Gibraltar* stelt men, dat dit woord eigenlijk *Berg der vogelen* beteekent, uit hoofde waarschijnlijk der vogelen, die zich daar eertijds ophielden: althans vindt men in *Egypte*, niet verre van *Cairo*, eenen berg, welke, om deze reden, ook *Gibraltar* genoemd wordt.

GICHT. Dus noemen de bergwerkers zekere maat, waarin de ijzersteen-kolen tot den oven gebragt worden, welke laatste zoo groot is, dat er wel 8 of 9 zulke gichten ingaan. De plaats, waar de bereide ijzersteen gelegd wordt, noemt men ook Gicht.

GIERST. Van dit bekende, en voor de huishouding zoo voordeelig, gewas heeft men 2 bijzondere foorten, waarvan de eene het zaad in trosfen, en de andere in aren draagt. De eerste heeft eenen buisvormigen, 3 tot 4 voet hoogen halm, met rietvormige bladen van een' duim breed, die zich in takken verdeelt, en het zaad in kleine trosfen voortbrengt, waarvan één van 500 tot 600 korrels bevat. De gewone Gierst, uit *Indië* afkomstig, wordt in de zuidelijke deelen van *Europa* veel, in de noordelijke weinig verbouwd. Zij vordert eenen losfen, vruchtbaren, zuiveren, en niet te vochtigen grond, en stoelt sterk. Gewoonlijk heeft dit zaad eene gele kleur; doch de verscheidenheden gaan ook tot wit en zwart over. Het zaad, dat bij deze soort in losse nederhangende aren zit, wordt zeer ongelijk rijp. De Duitche gierst draagt het zaad in pluimen; wordt gelijktijdiger rijp, valt niet zoo ligt uit, en is mede smakelijk en voedzaam. In *Nederland* zijn de genomene proeven, met het verbouwen van Gierst, zeer wel uitgevallen.

GIESEKE (*NICOLAS DITRICH*) zag te *Gunz*, in *Neder-Hongarije*, in het jaar 1724 het eerste daglicht. Door voortreffelijke leermeesters in talen en wetenschappen onderwezen, verwierf hij tevens door zijn innemend gedrag, onder anderen, de achting van *BROCKES*, en *HAGEDORN*. In 1745 begaf hij zich naar de hooge school te *Leipzig*, waar hij zich, met eenen voorbeeldeloozen ijver, aan de godgeleerde wetenschappen toewijdde; doch zijne uren van uitspanning aan de dichtkunst, welke reeds vroeg haar vuur in hem ontstoken had, besteedde. Nadat hij te *Leipzig* zijne studien volbragt, en eenige jaren, in *Hanover* en *Brunswijk*, zich met de opvoeding van eenige aanzienlijke jongelingen had onledig gehouden, werd hij in 1753 predikant te *Trautenstein*, in het vorstendom *Blankenburg*; na den dood van den beroemden *J. A. CRAMER*, opper-hofprediker te *Quedlinburg*, en eindelijk in 1760, door den prins van *Schwartzburg-*

Son-

Sondershausen tot superintendent en bijzitter van den consistoriaal-raad benoemd. Hier stierf hij, nadat hij nog een nieuw beroep naar *Frankfort* aan den *Main* had van de hand gewezen, in het jaar 1765 in den bloei zijns levens. Wanneer men den tijd in aanmerking neemt, waarin GIESEKE leefde, verdient zijn dichterlijke arbeid allen lof. Hij vertoont zich als een bevallig en leerrijk dichter, die in de verhalende en didaktische stukken het gelukkigst geslaagd is. Zacht vloeiende gedachten en woorden, innemende zedekunde, edele eenvoudigheid, en eene kunsteloze vaardigheid in uitdrukkingen, zijn de eigenaardige kenmerken zijner leergedichten, in welken men de taal hoort van een vroom hart, dat zich in aandoeningen van godsdienst, vriendschap en de zuiverste liefde uitstort. KLOPSTOCK heeft hem, in het tweedé lied van zijnen WINGOLF, eene gedenkzuil gesticht, en tevens een afzonderlijk dichtstuk op hem vervaardigd.

GIF. (Zie: VERGIF.)

GIGANTEN. Zijn in de fabelkunde verschrikkelijke reuzen, die de aarde voortbragt, om zich wegens het gevangennemen der *Titanen* (zie *aldaar*) op JUPITER te wreken. Zij deden dit dan ook door eenen harden strijd met de goden, die, schoon de meesten eerst vlogen, echter, met behulp van HERKULES, naderhand, velen dezer reuzen nedervelden. — Schrandere onderzoekers der oudheid meenen, dat onder het beeld der *Giganten* de verbazende krachten der natuur worden aangewezen, welke zich in aardbevingen, uitbarstingen van den grond, en vuurspuwende bergen, vertoonen. De beeldende kunstenaars gaven aan de *Titanen* eene half menschelijke en half slangvormige gedaante, welligt, om door de laatste hunnen oorsprong uit de aarde aan te duiden.

GILBERT. (NIKOLAAS JOZEPH LAURENS) Een jong, vurig, Fransch dichter, die in het jaar 1752 bij *Nancy* geboren werd. Door het storten van zijn paard krankzinnig geworden, flokte hij, in eenen aanval dezer ziekte, eenen sleutel binnen, waaraan hij in 1780 stierf. Men heeft van hem *Oden* en *Satyren*, alsmede een werk, waardoor hij naar den prijs der Fransche akademie dong, ten titel voerende: *le genie aux prises avec la fortune, ou le Poëte malheureux*. Zijne *Oden* over het laatste oordeel, en een slag van *Ouesant*, bevatten zeer schoone verzen; terwijl zijne *Satijre*, onder den titel: *le dix-huitième Siècle*, en eene andere, onder het opschrift: *mon Apologie*, uitmuntende schoonheden bezitten. Ook heeft GILBERT het eerste gezang van den dood van ABEL overgezet. Bijna stervende maakte hij nog de volgende, schoone dichtregels:

*Au banquet de la vie, infortune convive,
J'apparus un jour, et je meurs;
Je meurs, et sur la tombe, où lentement j'arrive,
Nul ne viendra verser des pleurs.
Salut! champs que j'aimois, et vous douce verdure,
Et vous riant exil des bois,*

Ciel

*Ciel, pavillon de l'homme, admirable nature,
 Salut pour la dernière fois!
 Ah! puissent voir long-tems notre beauté sacrée
 Tant d'amis s'élèvent à mes adieux!
 Qu'ils meurent pleins de jours, que leur mort soit pleurée,
 Qu'un dunt leur ferme les yeux!*

In het jaar 1802 zijn zijne werken in 2 deelen te *Parijs* in het licht verschenen: ook heeft men nog eene vroeger uitgave derzelve in één deel, welke in 1786 werd uitgegeven.

GILDEN. Waren veleer genootschappen ter vereering en uitoefening van den openbaren godsdienst, die zich tot het gebed en het oprigten van altaren bepaalden, waarbij sommige, echter, nog de verdediging van het vaderland voegden; waaronder het *kruis- en lieve-vrouwe-gild* te *Amsterdam* vooral moeten genoemd worden.

Eene andere soort van Gilden, waarvan men den oorsprong in de *Nederlanden* niet vroeger dan tot de 13de eeuw kan brengen, had het bevelen van eenige ambachten en handwerken ten doel, zoo dat niemand, dan na alvorens proeven zijner bekwaamheid te hebben gegeven, tot eenig Gild werd toegelaten. Langs dezen weg alleen verkreeg men het uitsluitend regt, om dat handwerk, waarvan de broederschap den naam droeg, uit te oefenen. Zij hadden, hetwelk nog een ond overblijffel was, meest allen een beschermer-heiligen, en droegen zamen in de onkosten en schade, welke eenen gildebroeder door ziekte konden drukken.

In 1749 verkregen zij eene algemeene keur, waarbij hunne regten werden vastgesteld. Zij handhaafden gezamenlijk de huisbotdelijke orde van het genootschap, en waren niet zonder invloed op de zaken van 's lands bestuur. De nuttigheid dezer inrigtingen werd bij den aanvang dezer eeuw, meer dan te voren, ontkend, waardoor zij langzamerhand hunne regten verloren, en eindelijk in 1805 geheel vernietigd werden.

GIJTOUWEN. Zoo noemde men die touwen op een schip, welke gebruikt worden, om de mars- en bramzeilen, benevens de blinden of zeilen van de boegspriet, in te halen.

GILIBERT. (J. E.) Een inboorling van *Lion*, waar hij in 1741 geboren werd. Schoon door zijne familie tot den geestelijken stand bestemd, verkoos hij de geneeskunst, vertrok in 1760 naar *Montpellier*, en verdedigde, 2 jaar later, met luister zijne stelling: *de kracht der Natuur, ter geneezing der ziekten*, waarin hij de Hypokratifche grondbeginselen ontvouwt, van welke hij zich, gedurende eene halve eeuw der gelukkigste geneeskundige praktijk, niet verwilderde.

Weinig tijds na zijne terugkomst van *Montpellier* gaf Dr. GILIBERT een boek uit, getiteld: *L'Anarchie médicale*, hetwelk hem bij den grooten HALLER bekend maakte, waarvan het gevolg was, dat deze, op de vraag van den staats-minister van *Portugal* en *Polen* naar een

een bekwaam voorwerp tot het stichten eener geneeskundige school, hem daartoe voordroeg. Hij koos *Polen*, en vertrok in 1775 naar *Grodno*, welke stad hij eerlang met eenen fraaijen botanischen tuin versierde. Hij werd hierop als hoogleeraar in de natuurlijke historie en geneeskunde naar *Wilna* beroepen, en bekleedde zijnen post met eenen schitterenden uitslag. De koning vereerde hem met zijne vriendschap, en verwaardigde zich zelfs, om zijnen zoon ten doop te houden. Dan, hof-intrigues deden GILBERT weldra in *Polen* geenen smaak meer vinden: zijn bovenmatige arbeid had zijne gezondheid gekrenkt, en hij verkreeg, op zijn verzoek, zijn ontslag. In 1783 keerde hij naar zijn vaderland terug, waar hem het algemeen vertrouwen verbeeldde, en hij, bij zijne komst, tot geneesheer bij het *Hôtel Dieu*, tot eersten arts over de besmettelijke ziekten, tot hoogleeraar bij het *collège de Médecine*, en tot lid van de akademie der wetenschappen, en van de maatschappij van landbouw, te *Lyon*, werd aangesteld.

Geacht en bemind van zijne medeburgers, de eerste in zijne kunst en gelukkig in zijn huisgezin, beleefde GILBERT 10 gelukkige jaren, totdat de tooneelen der omwenteling hem noodzaakten, om *Lyon* te verlaten, en van schuilplaats tot schuilplaats rond te zwerven. Na het ontzet der stad, in zijn geliefd vaderland teruggekeerd, hervond hij er een algemeen vertrouwen, en besteedde hij den tijd, die hem van de uitgebreidste praktijk overschoot, aan het onderwijs in de natuurlijke historie, en het uitgeven van belangrijke werken over dat uitgestrekt gedeelte van menschelijke kennis. Ook stichtte hij den botanischen tuin *de la Doferte*, en was een der herstellere van de maatschappij van landbouw, natuurlijke historie en nuttige kunsten. Te gelijker tijd was hij voorzitter van een groot aantal geleerde genootschappen, welke het zich eene eer rekenden, hem onder derzelver leden te tellen. Hij onderhield eene geregelde briefwisseling met verscheidene geleerden van den eersten rang; en vreemdelingen van aanzien, die *Lyon* doorreisden, verzuimden niet, eenen man te bezoeken, wiens roem zich over geheel *Europa* verbreid had.

Ofschoon een sterk lichaamsgeftel bezittende, geraakte zijne gezondheid, in 1810, diep gekrenkt: herhaalde aanvallen van jicht en hevige graveel-pijnen deden hem vier jaar lang smartelijk lijden, en eindelijk den 2 van Herfstm. 1814, in het 73ste jaar zijns ouderdoms, bezwijken. — Behalve zijne hier voor genoemde *Anarchie Médicinale* heeft GILBERT nog verscheidene andere, meest kruidkundige, werken uitgegeven, als: *Indagatores naturae in Lithuania*, één deel; *Exercitium Botanicum in Schola principe universitatis vilnensis-peractum die 15 mensis Julij 1782*, één deel; *Prelectiones ANTONII DE HAEN, Coloniae Allobrogum*, 1784, twee deelen; *CAROLI LINNAEI Botanicorum principis systema plantarum Europae, curante J. E. GILBERT*, 1785, vier deelen; deszelfs *Fundamentorum Botanicorum pars prima col. Allobr.* 1786 en 1787, drie deelen. J. E. GILBERT *Adversaria medico-practica*, 1791, één deel, zijne *Exercitia Phy-*

logica, 1792, twee deelen; *Demonstrations élémentaire de Botanique*, waartoe het plan door DE LA TOURRETTE en ROZIER ontworpen was, die zich met GILBERT vereenigden, welke alleen den 3 druk van dit boek in 1787, en den 4en in 1796 heeft uitgegeven, en tot 4 dikke deelen, in plaats van 2, waaruit de beide eerste uitgaven bestonden, doen uitdijen: voorts *le Médecin naturaliste, ou observations de Médecine et d'Histoire naturelle*, 1802, een deel; *Histoire des Plantes d'Europe*, 1806, drie deelen, en *le Calendrier de Flore*, 1809, één deel.

Als kruidkundige en navolger van LINNAEUS is de naam van GILBERT bij het geleerd *Europa* bekend. Twee plantensoorten dragen den naam van *Gilbertia*: de eene werd door den beroemden GMELIN, de andere door RUIZ en PAVON, schrijvers van de *Flora Peruviana*, aldus genoemd. De zoon van GILBERT betoont zich den aanbevelenden naam waardig, dien hij draagt, en gaf, nog jong zijnde, verscheidene werken over de geneeskunde uit, waarvan een *Traité du Pemphigue* hem akademische onderscheidingen, en de achting van de eerste geneesheeren des rijks, verwierf.

GILL. Eene Engelsche vochtmaat, houdende een mutsje of vierde van een pint.

GIL-POLO (CASPAR) Een beroemd Spaansch dichter, te *Valencia* geboren, waar hij zich in de schoone wetenschappen en de regten oefende. Hij bloeide omtrent het midden der 16de eeuw, en heeft zijnen roem te danken aan zijne voortreffelijke *Diana enamorada*, eenen herder-roman, welke een vervolg op de *Diana* van MONTEMAJOR is. CERVANTES zonderde, toen hij de boekerij van DON QUICHOT onderzocht, de *Diana* van GIL-POLO van de overige boeken af, die tot den brandstapel veroordeeld waren, en spreekt er met ongemeenen lof van. Zij is bijna in alle Europeische talen overgezet, en in 1739 te *Londen* herdrukt.

GIMLE. Volgens de Skandinavische fabelleer eene aan het zuidelijk einde des hemels liggende verblijfplaats, de heerlijkste onder alle hemelsche oorden, en nog glansrijker dan de zon. Zij zal blijven bestaan, wanneer hemel en aarde voorbij gaan, en, door alle tijden heen, de woonplaats der goeden en regtvaardigen worden.

GIORDANO. (LUCA) Een beroemd schilder, die omtrent het midden der 17de eeuw bloeide. Hij was een leerling van ESPAGNOLET, schoon hij inzonderheid het voorbeeld van PAUL VERONESE volgde, en de beroemdste schilders zoo volkomen wist na te bootsen, dat zelfs kenners dikwijls geen verschil konden opmerken. Zijn geest was vindingrijk, zijn koloriet zacht, en zijn penfeet vrij en vast. KAREL II ontbood hem aan zijn hof, om het *Eskuriaal* door schilderstukken te versieren. De koning en koningin zagen hem met vermaak arbeiden, en waren altijd bij hem, wanneer hij schilderde. GIORDANO bezat een vrolijk gestel, en vermaakte het hof door zijne invallen. Op zekeren tijd sprak de koningin met hem over zijne vrouw,

vrouw, welke zij verlangde te leeren kennen. De schilder vervaardigde aanstonds haar beeldtenis, en vertoonde het aan de vorstin, welke daarover zoo verrukt was, dat zij hem haar paarlnoer voor zijne vrouw overhandigde. Op eenen anderen tijd vertoonde hem de koning een schilderstuk van BASSANO, en gaf zijne ontevredenheid te kennen, dat hij ook het tegenstuk niet had, waarop GIORDANO, eenige dagen daarna, den vorst een schilderstuk aanbood, hetwelk deze voor een werk van BASSANO aanzag, en er ook zoo lang voor hield, tot dat onze schilder hem verzekerde, dat hij er zelf de vervaardiger van was. Behalve deze beide stukken, vervaardigde hij, om de manier van dezen schilder na te volgen, nog twee andere, welke in het Karthuizer-klooster, *St. Martin te Napels*, berusten; ook ziet men aldaar eene schilderij, waarin hij den ridder MASSIMO STANZIONI heeft nagevolgd. Na den dood van KAREL II keerde hij naar zijne geboortestad *Napels* terug, en stierf aldaar in het jaar 1704. Zijne voornaamste stukken bevinden zich in het *Eskuriaal* in *Madrid*, *Florence* en *Rome*. Het getal zijner werken is te groot, dan dat hij tijds genoeg zou gehad hebben, om dezelve met de vereischte zorgvuldigheid te bearbeiten; en van hier, dat in de meeste onnaauwkeurigheden gevonden worden.

GIPS. Is eene bergstof, die bijna in geheel *Europa*, en in de overige wereld-deelen, dikwijls in geheele bergketens, gevonden wordt, en vele overeenkomst met den eigenlijken kalk heeft; gelijk zij ook tot het geslacht der kalkaarde, maar onder de zwavel-zure, behoort. Men vindt de Gips nu eens minder dan eens meerder doorschijnend, en van verschillende gedaante en hardheid. Men heeft er velerlei foorten van, als: Gips-spath, Gips-meel, of aardachtige Gips, Gips-steen, Gips-leversteen enz. die alle in kleur min of meer verschillen, offchoon zich de witte door alle schakeringen van grijs, rood, geel, bruin, enz. vertoont. De ouden bedienden zich reeds van deze bergstof, welke tegenwoordig tot het bouwen, stukadoren en pleisteren, alsmede tot afgietsels van standbeelden, vazen en dergelijke, gelijk ook ter bereiding van kunstmarmers en van pastel-verwen, met veel voordeel, gebruikt wordt.

GIRANDE. Is eene fontein, waaruit, door verscheidene openingen, het water bij stralen om hoog stijgt, die, uit hoofde der daarin besloten lucht, een hard gedruisch en sterk bruischen veroorzaken. — Ook verstaat men door *Girande* een groot vuurwerk, hetwelk eene menigte raketten uitwerpt, die hun vuur in afwisselende rigtingen verspreiden.

GIRARDON. (FRANÇOIS) Een beeldhouwer en bouwkundige, in 1628 te *Trojes* in *Champagne* geboren. LODEWIJK de XIV zond hem, met een jaargeld van 1000 daalders, naar *Rome*, om de meesterstukken van de oude en nieuwere kunstenaars te beoefenen. Na zijne terugkomst versierde hij de koninklijke paleizen in *Parijs* met zijne kunstgewrochten in marmer en brons, en verwierf, na den dood

van LE-BRUN, den post van opper-toeziener over alle beeldhouwkundige werken. De beroemde PUJET, over 's vorsten keuze te onvrede, vertrok, om van hem niet af te hangen, naar *Marseille*. Beide mededingers waren elkander waardig. De figuren van PUJET kenmerkten zich door duidelijkheid (*Ausdruck*), die van GIRARDON door bevalligheid; terwijl zij zich tevens door nauwkeurigheid van teekening en eene schoone schikking der voorwerpen onderscheidden. Onder zijne voornaamste stukken telt men het praalgraf van den kardinaal RICHELIEU, thans in het *Museum* der *Petits Augustin*, het standbeeld van LODEWIJK XIV, te paard zittende, hetwelk in Oogstm. 1792 werd omver gehaald, en zijn meesterstuk was, en eindelijk, de schaking van PROSERPINA door PLUTO, welke in den tuin van *Versailles* geplaatst is, en de heerlijke groepen, waarmede de *Bosquets* van de baden van APOLLO enz. pronken. Daar GIRARDON te veel werk had, om zijn marmer zelf te kunnen bearbeiten, liet hij dit wezenlijk gedeelte der beeldhouwkunst aan anderen over, die wel kundig waren, maar de talenten van hunnen meester niet bezaten. Hij stierf te *Parijs* in Herfstm. 1715. Zijne Echtgenootte CATHARINA DU CHEMIN behaalde door het schilderen van bloemen veel roem.

GIRASOL. Eene Italiaansche benaming van eenen kostbaren steen; zijnde eene soort van *Opaal*, maar gewoonlijk harder, wit, doorschijnende, glinsterende, het licht der zon, en, hoe men dien ook keert, hetzelfde bewarende, zoodat de zon met denzelfen schijnt te draaijen. Men vindt de *Girasol* met de *Opaal* in eenen zachten steen, van kleur als de *Benzoin*, loopende door denzelfen zwarte, gele, of rosachtige aderen. Hij komt uit de *Indien*, en is boven de anderen te waarden, die in *Arabie*, *Egypte*, *Cyprus*, *Galatie* en zelfs in *Hongarye*, gevonden worden.

GIRO-BANK. (Zie: BANK.)

GIRONDE. De naam van een der departementen van *Frankrijk*, alsmede van eene partij, welke bij de omwenteling aldaar aanvaankelijk eene zeer luisterrijke rol speelde; doch ten laatste hare voornaamste hoofden onder de *guillotine* verloor. In de tweede, zeer gebrekkig zamengestelde Nationale vergadering onderscheidden zich de afgevaardigden van het departement de *Gironde*, boven vele anderen, op eene zeer voordeelige wijze, en verkregen, door hunne kunde en innemende welsprekendheid, eertlang eene beslissende meerderheid in de zelve. GENSONNE, GUADET en VERGNIAUD waren onder deze mannen de beroemdste. Dan, daar zij den waren staat van zaken, in *Parijs*, als vreemden, niet volkomen konden kennen, voegden zij zich weldra bij BRISSOT en zijnen aanhang, waardoor, gelijk ook een jaar later (1792) door de partij van den minister ROLAND, de hunne aanmerkelijk versterkt werd.

De gezamenlijke aanhang dezer mannen maakte nu in de Nationale vergadering, en daarop volgende Conventie, de meerderheid uit, en had

had de teugels der regering in handen, welke zij zich nimmer hadden moeten laten ontglippen, en ook waarschijnlijk aan eenen ROBESPIERE, DANTON, MARAT en anderen, niet zouden overgelaten hebben, wanneer zij vooruit hadden gezien, dat hij zulk eene gewelddadige omwenteling, als de Fransche, met gewoon verstand en beleid niets was uit te voeren.

De *Girondisten* verschenen op eenen tijd ten tooneele, toen de hofpartij altijd nog sterk genoeg was, om het volk eenen beslissenden trek te spelen. Het geluk van het laatste bedoelende, maakten zij om die reden, in den aanvang, eene gemeene zaak met de *Jakobijsen*, zonder dat zij de gevolgen daarvan berekenden. BRISSOT en VERGNIAUD, benevens hunne overige aanhangers, bezochten zeer druk de *Jakobijner-club*, en maakten hier, als redenaars, door hunne talenten, een groot figuur. Natuurlijk was dus de gemeenschap met deze mannen, wegens hunne kunde en geleerdheid, ver boven de hoofden der *Jakobijsen* verheven, aan dezen hoogst aangenaam, zoo lang zij zich nog niet sterk genoeg gevoelden, om op zich zelven te handelen. Men verdroeg elkander dus als broeders, en proclameerde, na den val der monarchie, op 10 van Oogstm. 1792, met de levendigste geestdrift, den 21 van Herfstm. daarna, de republiek.

Alle partijen schenen nu op eenmaal bevredigd; doch ongelukkig was dit tijdstip het sein tot eenen gevaarlijken tweespalt, welke slechts door eenen burgerkrijg scheen te zullen eindigen. Beide partijen, *Girondisten*, en *Jakobijsen* stonden tegen elkander op, en zouden ongetwijfeld toen reeds zijn handgemeen geworden, indien niet de gemeenschappelijke belangstelling in het toen nog onbeslist lot des ongelukkigen konings hen, eenigermate, had vereenigd gehouden. De *Girondisten* wilden de regering der republiek op eenen vasten voet brengen, en, zoo mogelijk, zelve het bestuur in handen nemen; terwijl de *Jakobijsen* daar en tegen alles eerst in de war poogden te brengen, om zich te verrijken, en dan het volk een schaduwbeeld eener zuivere volksregering op te dringen. Het bewind was wel, na de afschaffing der monarchie, grootendeels in handen der eerste; doch zij bezaten toen reeds zoo weinig magt, dat ROLAND, de minister van binnenlandse zaken, de ijsfelijke moorden, in het begin van Slagtm. 1792 voorgevallen, niet alleen niet durfde afkeuren, veel minder verhinderen; maar zelfs den volgenden dag in de conventie deze merkwaardige woorden sprak: *hier fut un jour, sur les événements du quel il faut peut-être laisser un voile* (mogelijk moet men voor de gebeurtenissen van gister een gordijn schuiven); erkennende dus daardoor de zwakheid zijner partij, welke niet eens magt genoeg had, om eenen hoop moordenaars te beteugelen, en nogtans *Frankrijk* wilde regeren.

Niet tegenstaande de menigte van brochures, waardoor ROLAND den algemeenen geest der *Parijsenaars* zocht te verbeteren, en in weerwil van de staatkundige voorlezingen, welke zijne schoone vrouw,

door DUMOURIEZ *le point central du partie de la Gironde* (het middelpunt van de partij der *Girondisten*) genoemd, voor de vrienden van haren man op gastpartijen hield, konde men het aanzien der laatste niet doen rijzen. Wanneer het er op aankwam, om een spoedig besluit te nemen, verspilde men den tijd met raadplegen, en sloeg gewoonlijk eerst dan handen aan het werk, wanneer de *Jakobijnen* hun plan reeds hadden uitgevoerd. Bij het pleitgeding des konings poogden de *Girondisten*, ziende, dat het onmogelijk was, om hem volkomen te redden, het ten minste zoo ver te brengen, dat 's vorsten lot door eene uitspraak van het volk beslist werd, en ontvingen daardoor den naam van *Appellanten*; doch deze hunne poging diende slechts, om hunne vijanden, de *Jakobijnen*, nog meer te verbitteren. Reeds den 10 van Lentem. 1793 moest hunne partij door eenen opstand geheel verdrongen worden; dan dit plan mislukte, en de *Jakobijnen* zagen zich genoodzaakt, om hunne zegepraal op de *Girondisten* tot den laatste van Bloeim. te verschuiven. Op dien dag werd hun volkomen val bereid: de meesten hunner leden werden gevat, anderen verloren op de vlugt het leven, en slechts weinigen gelukte het, om zich voor het wraakgierig oog hunner vijanden te verbergen. Sommigen hoopten op de hulp hunner departementen; doch niemand wilde zich hunne zaak aantrekken. Zij werden door ROBESPIERRE en zijne medestanders van gevaarlijke verstandhouding met de vijanden der republiek, en eene geheime zamenzwering tot herstel der monarchie, beschuldigd, en, den laatste van Wijnm. 1793 moesten BRISSOT en 20 van zijne aanhangers de guillotine beklimmen. Zij offerden alle hun leven met de grootste standvastigheid op, en toonden door hunne bedaardheid en gerustheid, waarmede zij stierven, dat zij zulk een hard lot niet verdiend hadden.

Bij de *Jakobijnen* vergeleken, vertoonden de *Girondisten* zich altijd in een schoon licht; alhoewel niet allen hielden eener strenge deugd, mannen van beproefde braafheid, en opregte vrienden der vrijheid waren. De minste waren tot het besturen der staatszaken geschikt, omdat hun grootste getal uit regtsgeleerden en kooplieden bestond, wel veel van staatsgesteldheid spraken, en ook wel op hunne studeer-kamers schitterende, staatkundige ontwerpen vormden; doch altijd verlegen stonden, wanneer het wezenlijk op de uitvoering aankwam. — De voornaamste aanhangers van de partij der *Girondisten* waren BRISSOT, BARBAROUX, BUZOT, CARRA, CONDORCET, DUCOS, DOULCET, FONFREDE, FAUCHET, GENSONNÉ, GUADET, ISNARD, LOUVET, LAUJUINAIS, LEPAUT, LESAGE, PETION, RABAUT ST. ETIENNE, SILLERY, VERGNAUD en VALAZÉ, onder welken DOULCET, ISNARD, LOUVET, LEPAUT, LESAGE en LAUJUINAIS alleen, bij een decreet van Lentem. 1795, in den schoot der conventie werden teruggeroepen, nadat vooraf het niet gering aantal afgevaardigden, die tegen het wegzenden der *Girondisten*, op den 31 van Bloeim. 1793, geprotesteerd hadden, wederom waren toegelaten geworden. Ook wer.

werden zij, bij de invoering der nieuwe constitutie, in de beide raden als wetgevers verkozen.

GJORWEL. (KAREL CHRISTOFFEL.) Een zeer geacht Zweedsch letterkundige, de eerste, die een Zweedsch tijdschrift uitgaf. Het verscheen van 1755 tot 1761, onder den titel van *Mercurius*, en maakte grooten opgang. Hij gaf vervolgens eene Zweedsche bibliotheek in 5, en eenigen tijd daarna eene nieuwe, in 2 deelen uit, welke beide eene kostbare verzameling van stukken, betrekkelijk de geschiedenis van *Zweden*, uitmaken. In 1769 gaf hij eenige staatkundige geschriften in het licht, welke hem verscheiden vijanden berokkend; arbeidde vervolgens weder aan een tijdschrift, en leverde verschillende verhandelingen, die men met vrucht, bij middel van andere bouwstoffen, over de Zweedsche letterkunde, kan raadplegen. Hij stichtte in 1781 eene opvoedings maatschappij, waarvoor hij verscheiden werken vertaalde, en werd eindelijk boekhandelaar, om zijne ondernemingen zoo veel te beter te kunnen doorzetten. Aan zijne zucht tot aanmoediging is men de *Geschiedenis van Zweden* door LAGERBRING, de *Bibliotheca Historica* van WARMHOLZ, de geschriften van UGLAS en ROSENHARNE en anderen verschuldigd. Men heeft nog eene verzameling van brieven, in 6 deelen, van zijne hand. — Hij stierf in Oogstm. van het jaar 1811.

GLACIS. Is in de vesting-bouwkunde de langzaam afloopende schuinde der uiterste borstwering aan den bedekten weg eener vesting, die zich in het veld verliest: eene *veld-borstwering*.

GLADIATORES. Romeinsche kampvechters, die de *Romeinen* het liefst onder hunne schouwspelen zagen, elkander op het lijf vielen, en tot den dood toe vochten. Deze lieden waren of krijgsgesvangene slaven, of ten dood veroordeelde misdadigers, of eindelijk dezulken, die zich voor eene aanzienlijke som daartoe lieten omkoopten. Zij werden door eenen vechtmeester (*Lanista*) onderwezen, en moesten dezen bij eenen eed beloven, om in geen gevecht lijf of leven te ontzien. In later tijden werden zij naar den aard van het gevecht van elkander onderscheiden. Het *Amphitheatrum* was de voornaamste schouwplaats dezer moorddadige vermaken, waarbij het wel aan het volk vrij stond, om den overwonnenen genade te schenken; doch, daar dit te zeer aan moorden gewoon was, gebeurde dit zelden, en ontving de overwonnenen, met eene voorbeeldlooze, schijnbare verachting van den dood, den steek in de linkerzijde. De oorsprong dezer moordzieke spelen is in het gebruik te zoeken; om de gevangenen bij het graf van hunnen overwinnaar te slagten, of te laten dood vechten, en het gelukte CONSTANTINUS den Groeten ter naauwernood, om de *Romeinen* van deze hunne liefkoosde schouwspelen af te brengen.

GLARIS of GLARUS. Een der Zwitsersehe kantons, bevattende op 19 v. m. 19,000 inwoners, meestal van den Gereformeerden godsdienst. Het is aan drie kanten van hooge bergen omringd,

waartoe de *Fidi*, de *Kerstenberg* en andere behooren, die altoos met sneeuw bedekt zijn. Aan de Noord Oostelijke grenzen bevindt zich het *Wallenstädter* meer. Koren, oft, hout, kruiden en allerlei delfstoffen, als: *Schiefer* enz. maken de voortbrengfels dezes landchaps uit. Deszelfs hoofdstad, *Glarus*, ligt aan de *Linth*. Zij bevat 3000 inwoners; bestaat voornamelijk van bleekerijen en verwerijen, van den handel in kruidenkaas, schiefer enz.

GLAS. Dit voortreffelijk, en thans zoo algemeen gebruikt, voortbrengfel van het menschelijk vernuft, zoude, volgens PLINIUS, door toeval ontdekt zijn geworden. Eenige kooplieden, met eene lading foda uit *Egypte* afgevaren, gingen in *Phoenicie* aan den mond eener rivier voor anker, en staken, ter bereiding van hunnen maaltijd, vuur op het strand aan. Hunne potten stonden op groote klompen foda, en deze, door de hitte vloeibaar geworden, smolt met het zand tot Glas. Anderen beweren, dat het Glas reeds vroeger, bij de *Egyptenaren*, bekend zoude geweest zijn. Hoe dit zij, zeker is het, dat de *Romeinen*, althans ten tijde der keizers, er veelvuldig gebruik van maakten tot drinkgereedschap en tot pronkvazen; zijnde dezen niet zelden onmatig hoog van prijs, zoodat het glas altijd kostbaar schijnt geweest te zijn. Het vensterglas is eerst in de derde eeuw uitgevonden, en er zijn vele eeuwen verlopen, eer deszelfs gebruik algemeen is geworden.

Indien wij het zand of deszelfs hoofdbestanddeel, de kiezelarde, zonder bijvoegfel smelten konden, zoude het glas al de zuiverheid en voortreffelijkheid van het kristal bezitten, dat de Natuur ons levert, en hetwelk uit bijna zuivere kiezelarde bestaat. Nu behoeven wij een smeltmiddel, hetwelk, met de kiezelarde verbonden, eene zelfstandigheid daarstelt, welke in het vuur vloeibaar is. Zoodanige smeltmiddelen zijn onderscheidene zuurstofmetalen (*metaal oxydes*), en onder deze in het bijzonder de alkaliën, potasch, foda, kalk, voorts het rood zuurstoflood, of de menie, het zuurstofmangaan, of de bruinsteen, het arfenikzuur, of gewoon rottenkruid. Gewone potasch, of haardasch, welke potasch bevat, met gemeen, gezift zand, geeft het groen glas. Voor wit glas bedient men zich van zeer zuiver quartzzand, fijn gestooten quartz, vuursteen, enz. met zuivere potasch, of foda; en, daar de zuivere foda zeer duur is, gebruikt men thans veelal zouten, welke dat alkali bevatten, b. v. het gewoon keukenzout en de zwavelzure foda, of wonderzout, vooral het laatste. In plaats van potasch neemt men, voor fijn glas, ook wel salpeter. Deze onderscheidene zouten worden, in de hitte van den smeltoven ontleed en het alkali verbindt zich met de kiezelarde. Het Engelsche *flintglas*, dus genoemd, omdat er oorspronkelijk vuursteen, in plaats van quartz of zand, toe gebruikt werden, bevat menie. Hetzelve wordt thans echter ook in *Frankrijk* en elders van verschillende materialen en volgens verschillende voorschriften gemaakt.

De evenredigheid van de kiezelarde tot de potasch of foda is niet al-

altijd dezelfde. De deugdzaamheid van het glas hangt vooral daarvan af, dat men niet te veel alkali neemt. Wanneer dit de overhand heeft, wordt de kiezelarde eindelijk zelfs in water oplosbaar. Zulk slecht Glas trekt daarom de vochtigheid sterk aan, en dit geeft aanleiding, dat de fijne stofdeeltjes zich er sterker aan hechten, en het Glas dus ondoorschijnend, of door het zoogenaamd *weer* wordt aangetast. Heeft, daarentegen, de kiezelarde te zeer de overhand, dan is het Glas bros, ongelijk, scheurt ligt, en laat zich moeilijk bewerken.

Bij de bereiding van het Glas, worden de onderscheidene bestanddeelen, na vooraf fijn gemaakt en gezift te zijn, elk afzonderlijk, of met elkander vermengd, en aan eene voorloopige gloeiing blootgesteld, waardoor zij geschikter worden voor de vermenging, en de vluchtigste en brandbare zelfstandigheden kunnen ontwijken. In dien staat wordt het mengsel *Fritte* of *glas-specie* genoemd en vervolgens in potten gebragt, welke uit eene zeer vuurvaste stof (meestal zuivere klei met oude-potsherven) gemaakt zijn. Deze potten staan in eenen open, sterk trekkenden smeltoven, welke met steenkolen, of met hout, gestookt wordt. Bij de bereiding, althans van wit glas, moeten men, steenkolen stokende, de potten bedekken, en laat er slechts eene opening in, waaruit de vloeijende stof genomen wordt. Zoodra als nu de stof vloeit, komen verscheidene bestanddeelen, zouten en andere, als eene soort van schuim aan de oppervlakte van het vloeijend Glas; terwijl er zich tevens luchtblazen uit verheffen van de, in zulk eene hitte, vluchtige zelfstandigheden. Het schuim, *glasgal* of *schuim (fel vitri)* genoemd, wordt, met ijzere lepels afgeschept. Als dit weg is, er ook geene luchtblazen meer te voorschijn komen, en de massa volkomen vloeit, wordt het vuur niet meer aangezet, opdat de stof, bekoelende, een weinig taai worde. Dan neemt de glasblazer, wanneer hij fleschen, of dergelijke lichamen wil vormen, een deel van die taaije, gloeiende stof, welke zich in draden laat trekken, met hamers slaan, zonder te breken, en allerlei gedaante aanneemt, aan de punt van eene tamelijk lange ijzeren buis, welker ander uiteinde hij aan den mond zet, terwijl hij nu met min of meer kracht en aanhoudendheid blaast; daar zijne andere hand, met een daartoe geschikt werktuig, de gedaante aan de flesch geeft, hetwelk ook wel geschiedt door in eenen vorm te blazen. Glazen platen worden gegoten, het zij door cilindres of bollen van de glas-specie met eene ijzeren rol, over eene gladde oppervlakte, plat te strijken, of de vloeijende massa gelijkelijk over zoodanig eene vlakte uit te gieten.

Liet men nu het pas gevormd glas aan den dampkring verkoelen, dan zoude het noodzakelijk zeer bros worden, zoo als de Bolognesche fleschjes en glasdroppels, welke, aan een punt geraakt, geheel in stukken vallen. Men laat het daarom, in daartoe geschikte ovens, trapsgewijze en langzaam koud worden.

Onderscheidene metaalkalken, met de glas-specie vermengd, geven

aan dezelve verschillende kleuren, en men bedient zich daarvan om de edelgesteenten na te maken; maar het bruinsteen, in eene matige hoeveelheid gemeene glaspecie gezet, ontkleurt dezelve, en men gebruikt het daarom niet zelden bij de bereiding van wit glas.

GLASBLAZERIJEN. Zij bestaan ten minste uit 3 ovens, namelijk: 1. den *calcineer-oven*, waarin op eenen verheven rooster de brandende kolen liggen, welker vlam den geheelen oven bestrijkt, die van boven eene opening heeft, waardoor de rook wordt uitgelaten, en in welken het glas eerst bereid wordt. 2. Den *smeltoven*, waarin men smeltkroezen plaatst, die altijd het dubbel getal van de ovenmonden uitmaken; zijnde de eene kroes met gezuiverd glas gevuld, waaruit de werkman het gesmolten glas neemt; terwijl in den tweeden wederom ander glas gesmolten en gezuiverd wordt. Deze oven bestaat uit twee deelen, waarvan het benedenste deel de kroezen van den haard afscheidt: ook is er in het midden eene ronde opening, met zware ijzeren staven belegd, waardoor de vlam gaat, en van het bovenste gewelf op de kroezen terug kaatst. 3. En, eindelijk, vindt men er den *koel-oven*, welke alleen dient, om het pas vervaardigde glaswerk, door eene langzame vermindering van warmte, daarin af te koelen, vermits het anders, zonder deze verkoeling, zeer bros, en tot het gebruik niet zou geschikt zijn.

Zoodra nu het glas bereid, en de glasgal, dat is de schuim, die er boven op drijft, er afgenomen is, neemt de Glasblazer het blaasroer; (eene ijzeren pijp van omtrent 4 voet lang, van onder van een hollen knop en van boven van een houten mondstuk voorzien) stoot het met het onderende in het gesmolten glas, en hecht er zoo veel aan, als hij tot zijn oogmerk meent noodig te hebben; haalt het uit den oven en blaast het, onder een gedurig ronddraaijen uit. Kan dit, door het verkoelen, niet in eens geschieden, dan steekt hij het weder in den oven, om het op nieuw vlocibaar te doen worden, en vervolgt dan met blazen zoo lang, tot dat het zijne behoorlijke uitzetting verkregen heeft. Voor ieder bijzonder stuk heeft de Glasblazer bijzondere handgrepen. Als hij dus, b. v. eene flesch wil maken, dan blaast hij het glas in de gedaante eener verkensblaas uit; stoot met het boomijzer van onder den buik in; geeft het voorts van onderen zijne behoorlijke gedaante, en maakt vervolgens den ring om den hals, waarna hij de flesch aan eenen jongen geeft, om dezelve op het heftijzer naar den koel-oven te brengen. Wanneer de glasblazers iets moeten maken, waartoe het blazen alleen niet genoeg is, gebruiken zij vormen van steen of ijzer, waarin zij het glas, onder het gedurig blazen en ronddraaijen, de begeerde gedaante geven.

Op de Glasblazerijen in ons vaderland worden doorgaans alleen wijnfleschen van groen of gemeen glas vervaardigd. Het overige glaswerk, zoo als: kelken, olie- en azijn fleschen, zoutvaten, kerkkroonen, spiegels, de ruiten in onze vensters enz. worden bijna op dezelfde wijze, doch met meer omslags, gemaakt. Spiegel- en venster-

sterglazen, evenwel, worden niet altijd geblazen, maar somtijds ook gegoten. Het geblazen venster-glas vervaardigt men op tweederlei wijze. Het gemeene, of zoogenoemde Fransche glas, wordt eerst in ronde bollen geblazen, als dan geheel plat gedrukt, vervolgens rondom aan den rand door gesneden; verder geheel plat gestooten, en eindelijk in den koel-oven gebragt. Het Duitsehe of Engelsche vensterglas wordt ook wel eerst geblazen, doch niet in platte ronde schijven, maar in groote, ronde bollen, op de wijze als een trommelvat, waarvan men dan den bodem en het bovenstuk afsnijdt; het middelstuk insgelijks doorsnijdt; vervolgens op eenen gladden steen uitlegt, en met eene ijzeren of steenen rol glad, en gelijk uitholt. Op gelijke wijze vervaardigt men ook de meeste spiegelglazen; doch voor zeer groote spiegels, of die beter en fijner, dan andere, zijn moeten, worden de glazen op eene steenen, of glad gepolijste, ijzeren, tafel, die aan weerskanten eenen rand heeft, ter dikte van het glas, dat men gieten wil, gegoten, en als dan met eene groote ijzeren rol uitgerold en gelijk gemaakt. Deze tafel staat tegen den mond van den koel-oven, ten einde het glas, zoodra het de behoorlijke bewerking ondergaan heeft, aanstonds daarvan in den koel-oven zoude kunnen geschoven worden. Hier behoorlijk verkoeld zijnde, wordt het er uitgenomen, gelijk gesneden en gepolijst, en vervolgens bij de spiegelmakers gevoelied en in lijsten gezet. (Zie verder: FOELIE.)

GLASGOW. De eerste stad van *Schotland*, ten aanzien van handel en fabrieken, liggende aan de rivier *Clyde*. De bevolking, welke sedert 1775 aanmerkelijk is toegenomen, bedroeg, volgens opgave in het parlement, in 1811, een aantal van 100,000 zielen. *Glasgow* ligt voor den handel zeer voordeelig, en verzendt, buiten 's lands, voornamelijk, manufakturen; naar het vaste land van *Europa* ruwe en gerafincerde suiker, rum, boomwol, koffij enz. en naar *Amerika* ook steenkolen en visch. De invoer bestaat: uit de *West-Indiën* en *Amerika* in suiker, rum, boomwol, koffij, tarwe, meel, mahonie-hout, asch, slaven enz. uit de *Oostzee* in hout, ijzer, vlas, hennep, Rusfisch linnen, pek, teer en tarwe; uit *Ierland* in huiden, koren, gezouten rundvleesch, boter en meel, en, uit *Portugal*, *Spanje* en *Frankrijk*, voornamelijk, in wijnen. *Glasgow* heeft vele fabrieken, en werd sedert 1725 de stapelplaats van linnens; doch, toen de Iersche linnens den voorrang verkregen, werd de vraag naar katoenen stoffen sterker, gelijk er dan ook in 1805, langs de rivier *de Clyde*, 3,219,955 yards linnen, en 24,699,760 yards katoenen stoffen werden uitgevoerd. In het jaar 1791 waren er in de stad en haren omtrek meer dan 15000 weefgetouwen, die aan 125,000 menschen werk verschaffen, en sedert nog aanmerkelijk zijn toegenomen. De beroemde universiteit te *Glasgow* bezit verscheidene kostbare Romeinsche oudheden, eene uitmuntende bockerij, een kostbaar museum van allerlei naturalien, ontleedkundige toebereidingen, munten en oorspronkelijke

schilderstukken van de eerste meesters, benevens eenen aanzienlijken voorraad van sterren- en natuurkundige werktuigen. In 1814 bedroeg het getal der studenten op de universiteit 1400, onder welke meer dan 300, die tot de geneeskunde werden opgeleid. Bovendien vindt men in *Glasgow* nog een groot seminarium, waarin 520 jongelingen onderwezen worden; een groot koninklijk ziekenhuis; een uitmuntend gebouw voor krankzinnigen, in 1810 door zekeren STARK gebouwd; eene beurs, eenen schouwburg, eene sterrenwacht, en een openbaar gevangenhuis; alle welke gebouwen in pracht met elkander wedijveren, en in deze eeuw eerst gebouwd zijn. De haven bij de stad heet *Newport-Glasgow*: in 1776 werd er een kanaal aangelegd.

GLAS-PORSELEIN. Ook *Reaumursch* porselein, naar deszelfs uitvinder genoemd, is glas, het best gemeen groen glas, hetwelk men in eenen aarden pot, geheel en al met een mengfel van fijn zand en fijn gewreven gips, of ook slechts met een van beiden, ja zelfs ook wel alleen met kalk en krijt, omgeven, zoo lang aan het vuur van den pottebakkers-oven blootstelt, als tot het bakken van gemeene potten noodig is, waardoor het in eene melkwitte, min of meer na het blaauw hellende, porseleinaardige stof veranderd wordt.

GLAS-SCHILDERKUNST. Deze moet aan de ouden reeds niet onbekend zijn geweest, en werd inzonderheid gebezigd tot het versieren van de glazen der kerken, welker Gottisch duister, hetwelk waarschijnlijk de Christen kerken van de Heidenfche tempelen onderscheiden, en dienen moest, om dezelve naar de *Catacomben* (*Zie aldaar*) te doen gelijken, waar de eerste Christenen hunne vergaderingen hielden, daardoor niet weinig vermeerderd werd. De verwen, welke men hiertoe gebruikte, waren of uit het rijk der delfstoffen, of bestonden uit geverwd en fijn gewreven glas, en werden op gewoon doorschijnend, of op wit geverfd glas gelegd, en in eenen daartoe geschikten oven ingebrand. In latere tijden ontdekte men de eerste sporen dezer kunst, omtrent het einde van de 10de of in het begin der 11de eeuw, wanneer zij waarschijnlijk uit de zamenvoeging van verscheiden geschilderde glazen op nieuw ontstaan is. ALBRECHT DURER heeft ten aanzien van deze kunst veel roems verworven; terwijl men meent, dat M. CLAUDE, FRANCESE genoemd, dezelve in 1530 het eerst naar *Italië*, heeft overgebracht. Sedert leverden *Frankrijk*, *Italië*, *Duitschland*, en ook ons vaderland, verscheiden kunstenaars in het glasschilderen op, waaronder WOLFGANG BAUMGÄRTNER, JOUFFROY JERVAISE, en onze landgenooten, de gebroeders CRABET, die de glazen in de kerk te *Couda* geschilderd hebben, inzonderheid uitmuntten. — In de tegenwoordige eeuw noemt men zekeren FRANK, die de kunst van op glas te schilderen, te *Neurenburg*, tot eenen aanmerkelijken trap van volkomenheid heeft gebracht.

GLAUBER. (JOH. RUD.) Een Duitsch geneesheer, die echter zijn leven in *Amsterdam* doorbragt, waar hij, in 1668, in eenen hoo-

gen

gen ouderdom stierf. Hij bezat, niettegenstaande zijn gevoelen omtrent de verandering der metalen, in de scheikunde en vooral in de Pharmacie vele verdiensten, zoo als blijkt uit zijne *Pharmacopoea spagirica Amst.* 1656 — 68. 8°. 7 deel. De betere inrigting der ovens, eene kortere manier in verscheidene scheikundige bewerkingen, de toebereiding van den rookenden geest van salpeter door vitriool-olie, en de uitvinding van het *Glauberzout* (zie beneden), aldus naar hem genoemd, hebben wij aan hem te danken. Het laatste ontdekte hij toevallig, toen hij keukenzout door middel van vitriool-zuur ontbond, om er rookend zoutzuur uit te trekken, wanneer het overblijffel daarvan eenen vasten zoutklomp opleverde, welke naar kristal geleek.

GLAUBERZOUT. In het eerst, uit hoofde van deszelfs uitmuntende eigenschappen, *wonderzout* genoemd, is een middenzout, hetwelk uit 56 deelen water, 19 deelen zwavelzuur, en 25 deelen soda bestaat; tot groote, platte, zeshoekige pijramiden zich vereenigt en eenen bitteren, verkoelenden smaak heeft. In eene drooge lucht valt het tot een meelwit poeijer van elkander, met een verlies van 56 op de 100 pond gewigt; doch behoudt zijne kracht, die zelfs meer dan de helft sterker wordt. In deze gedaante kan men het in den zomer, met water gemengd, tot verkoeling van dranken gebruiken.

GLAUCUS. In de oudste geschiedenis van *Griekenland* vindt men eenigen van dien naam; doch vooral is het een voornaam personaadje in de mythologie. Men verhaalt namelijk, dat *Glaucus* oorspronkelijk een vischer was, doch van goddelijke afkomst, die, ziende zijne gevangene vischen, door het aanraken van zeker kruid, weder in zee springen, mede van dat kruid gebruikte; hierdoor onwederstaanbaar gedreven werd, om ook in zee te springen, terwijl hij daarop in eenen zeegod veranderd zoude zijn, tevens met de gave van voorzegging. Men meent, dat hij eigenlijk een duikelaar geweest is, die, zich eindelijk te veel wagende, in zee omkwam, en daarom geloofd werd in eene godheid te zijn veranderd.

GLEICHEN. (ERNST, volgens anderen **LODEWIJK**, *Graaf van*) Was de afstammeling uit een eertijds beroemd, maar thans uitgestorven Duitsch geslacht. Terwijl hij het heilig kruis naar *Palestina* volgde, tegen de *Turken* streed, en door hen gevangen genomen werd, gebeurde het, zoo als verhaald wordt, op zekeren dag, terwijl de ongelukkige aan den weg arbeidde, dat de dochter des Sultans hem op eene wandeling ontmoette. Door medelijden en liefde getroffen, beloofde zij niet alleen, dat zij hem zoude bevrijden, maar wilde ook zijn lot met hem deelen. Vergeefs bragt **GLEICHEN** hiertegen in, dat hij in zijn vaderland vrouw en kinderen had: de vorstin, aan de zeden van haar land gewoon, liet zich hierdoor niet afschrikken, en vierde harer liefde den ruimen teugel. Zij namen beiden de vlugt, gingen te scheep, en bereikten gelukkig de kust van *Venetie*. Hier vernam de graaf, dat zijne echtgenoot

en kinderen nog in leven waren, en vurig naar zijne komst verlangden, waarop hij naar *Rome* snelde, en van den paus, nadat de Turksche prinses den doop had ontvangen, verlof kreeg, om beide vrouwen te mogen behouden. Hij leefde voortaan met haar in eenen gelukkigen echt; want zijne vroegere gade nam er genoegen in, dat zijne tweede, zonder welke haar gemaal voor haar voor altoos ware verloren geweest, in zijne liefde deelde. Een geschiedkundig onderzoek, omtrent deze geschiedenis, vindt men in de historie van *Thuringen*, door GALLETTI, en in een klein geschrift van den geleerden kerkvoogd PLACIDUS MUTH. De graftombe des graven, op welke hij met beide gemalinnen is afgebeeld, vertoont men nog heden ten dage, in de voormalige benediktijner-kerk, op den *Petersberg* te *Erfurt*.

GLEIM, (JOHANN LUDEWICH WILHELM) werd te *Ermleben* in het *Halberstadtsche* in Grasm. 1719 geboren; beoefende, gelijktijdig met Uz, in 1740, te *Halle* de regten; werd vervolgens geheimschrijver bij den prins WILHELM, zoon van den markgraaf ALBRECHT van *Schwedt*, en naderhand bij den prins DIEDERIK van *Desfau*; doch begaf zich kort daarop naar *Magdenburg*, *Berlijn* enz. tot dat hij in 1747 geheimschrijver van het Domstift *Halberstad*, en later kannunnik te *Walbek* werd. Hoe zeer de laatste tijd zijns levens door ziekte, en zelfs door blindheid, veronaangenaamd werd, was hij echter altoos vrolijk van geest, en stierf ook in deze gesteldheid, den 18 van Sprockelm. 1803, in het 84ste jaar zijns ouderdoms. Als dichter heeft hij eenen grooten naam gemaakt, niettegenstaande hij nooit besluiten konde, de door hem vervaardigde liederen in eene volledige verzameling in het licht te geven. Toen hij eindelijk tot de uitgave zijner voornaamste werd overgehaald, kwam zijn dood, helaas! tusfchen beiden, en beroofde ons van de vruchten van zijnen schoonen letter-arbeid. Onder zijne gedichten zijn het de *krijgsliederden der Pruisfische grenadiers*, welke het eerst opzien baarden; gelijk ook zijn *Halladat*, zijne brieven, zingedichten enz. hem veel roem hebben doen verwerven. Schranderheid en schalkachtigheid, goedaardigheid en zachtmoedigheid, stralen overal in zijne werken door; terwijl zijn voortreffelijk, gul en beminnelijk karakter hem vele vrienden bezorgde, onder welke Uz, KLEIST, LESSING, MICHAELIS en KLOPSTOK zijne meest vertrouwde waren. Aan den laatsten zond hij nog zijnen jongsten brief, na dat hij zijn gezigt verloren had. „Ik sterf, lieve KLOPSTOK” — dus schreef hij, „en zeg u als een stervende, dat wij op deze wereld niet genoeg voor elkander geleefd hebben. In de andere zullen wij onze verkeering hervatten. Mijne zaugnimf heeft mij, tot aan den rand van het graf vergezeld, en staat nog aan mijne zijde enz.”

GLETSCHER. Een Hoogduitsch woord, waardoor men over het algemeen Ijsbergen verstaat. De sneeuw, door de koude van de bovenlucht; zich op alle hooge bergen bevindende, wordt door de

de warmere stralen der middagzon gesmolten; doch, daar dit water des nachts altijd weder befrist, zoo ontstaat daaruit van langzamerhand eene dikke korst ijs. Onder de *Gletschers* der *Alpen* zijn de *Jungfrau*, *das Grofshorn* en *das Breithorn*, in het kanton *Bern*, zeer beroemd, en MEINERS en EBER hebben ons van dezelve schilderachtige beschrijvingen geleverd. In deze *Gletschers* ligt tevens de voornaamste oorzaak van de uitstekende vruchtbaarheid der Zwitsersche *Alpen*, vermits deze sneeuw-klompen juist in die maanden, waarin de velden, langs de minder hooge en niet met sneeuw bedekte bergen, gevaar zouden loopen, om te verdorren, door hun gestadig benedenwaarts stroomend water, de lager liggende *Alpen* drenken.

GLIMMER. Is eene soort van thoon- of aluin-aarde, welke, schoon in verschillende mate, eene rookachtige kleur heeft, en gedeeltelijk eenen glans van zilver of goud vertoont. Verscheidene soorten derzelve zijn bruin en zwartachtig, en, haar brekende, is zij meestal met gladde schilfers, min of meer doorschijnend, en wordt zoowel ongevormd, of ruw, als gekristalliseerd gevonden. Zij is een van de oorspronkelijkste en meest algemeene *Fossilia*.

GLIT. Eene donker geelachtige stof, die zich in het afdrijven van het zilver afzondert, en ook *zilverfchuim* genoemd wordt. Men gebruikt dit *glit*, zoo wel als van het goud, tot artsenij.

GLOBE. Is eigenlijk ieder rond ligchaam, bol enz. doch inzonderheid verstaat men er in de aardrijks- en sterrekunde dien bol door, welke zich, binnen eenen cirkel, die den meridiaan, of de middaglijn verbeeldt, aan twee polen beweegt, en op welks oppervlakte de voornaamste landen en steden der aarde, of de sterren aan den Hemel worden aangewezen — een *Aard-* of *Hemel-kloot* derhalve. Daar zich, namelijk, onze aarde overal als eene kringvormige schijf of kloot vertoont, zoo heeft men zooanige vervaardigd, om de gedaante der aarde, naar hare sterren- en aardrijkskundige verdeeling, de landen op dezelve, volgens hunne lengten en breedten, en de zeeën, naar hare grenzen aan te wijzen, opdat men den geheelen aardbol op eenmaal zoude kunnen overzien, en hetgeen, wat in de aardrijkskunde van hare gesteldheid aangetoond wordt, zoo veel te gemakkelijker zich zoude voorstellen. Op gelijke wijze heeft men naderhand Hemelglobes vervaardigd; welke alleen den sterrenhemel, met deszelfs wiskunstige verdeeling, voorstellen.

Volgens het algemeen gevoelen heeft ANAXIMANDER van *Milete*, een leerling van THALES, die omtrent de 50ste olympiade bloeide, den eersten aardglobe uitgevonden; en dat PROLOMEUS reeds eenen kunstigen aardglobe, met den toen algemeen aangenomen meridiaan, had, blijkt uit zijnen *ALMAGESTUS*. Ook vervaardigden de ouden reeds Hemelgloben, en zijn er verscheidene onder de nieuwere aardrijkskundigen, die hier omtrent hebben uitgemaakt. De *Venetiaan*, CORONELLI, leverde, onder medehulp van CLAUDIUS MOLINET, en andere Parijsche kunstenaars, in 1683, voor LODEWIJK XIV, den groot-

grootsten aardgloben, welke 12 Parijsche voeten in middellijn had, en eenen hemel-globe van gelijke grootte. Vermits het vervaardigen der globes, en het trekken der lijnen (*segmenten*) op dezelfde zwaarigheden ontmoette, zoo stelde v. SEGNER voor, om een hoekig ligchaam te vormen, uit eenen cilind er twee afgeknotte kegels bestaande, op welker kromme zijvlakte de heete, op de zijvlakten der kegels de beide gematigde, en op de beide grondvlakten de koude luchtstreken geteekend zijn. De overleden hoogleeraar FUNK te *Leipzig* gaf in 1780 foortgelijke modellen van aardglobes uit, welke, bij een behoorlijk gebruik eenen gelijken dienst, als de globes doen, en ongelijk beter koop zijn. De hemel- en aardglobes worden, onder anderen, te *Neurenberg* bij LUDWIG ANDREA en te *Elbing* bij ENDERSCH, tot matige prijzen verkocht; doch die door BODE geleverd, en sedert 1792 te *Neurenberg* vervaardigd worden, overtreffen in naauwkeurigheid, duurzaamheid en fraaiheid al de overige.

GLOGAU. Een vorstendom in *Neder-Silezie*, tusschen *Liegnitz*, *Jauer*, *Wohlau*, de mark *Brandenburg*, en het hertogdom *Pofen* gelegen. Het wordt door de rivieren *de Oder* en *Bober* doorsneden, en bevat op 80 vierkante mijlen, in 14 steden, 6 vlekken, en 203 dorpen, 183,641 inwoners. De luchtstreek is er zeer zacht, en het land levert veel wijn, koren en vlas op. Men heeft er eene zeer goede veeteelt en bloeiende fabrieken, inzonderheid in lakens. De hoofdstad, in onderscheiding van *Klein-Glogau*, in het Silefisch prinsdom *Oppeln*, *Grofs-glogau* genoemd, is eene aanzienlijke vesting aan de *Oder*, en telt 12,000 inwoners, waaronder 1900 Joden. Zij heeft mede in den laatsten oorlog veel geleden.

GLOSSE. Zoo noemt men de verklaring van een onbekend en duister, inzonderheid van een verouderd woord. Van hier de benaming van *Glosfator*, iemand, die zoodanige woorden verklaart, en van *Glosfarium* voor een woordenboek, of verzameling van zulke verklaringen. — In de dichtkunst verstaat men door *Glosfen* eene bijzondere foort van gedicht, hetwelk uit de Spaansche en Portugeesche poezij ook in de Duitfche is overgenomen. Het gedicht begint met een *thema* in 2, 3, 4 of meer verzen, waarvan, aan het slot van ieder volgende *strophe*, beurtelings, altijd eene weder voorkomt. De broeders A. W. en Fr. SCHLEGEL, die deze sierlijke en kunstige foort van gedichten het eerst in *Duitschland* beproefd hebben, noemen dezelve ook *variationes*.

GLOVER. (RICHARD) Deze beroemde Engelsche dichter, in 1712 te *Londen* geboren, vertoonde al vroeg eenen bijzonderen aanleg tot de dichtkunst; zestien jaar oud, vervaardigde hij reeds een gedicht op NEWTON; en, schoon hij den handel tot zijn beroep had verkozen, bleef hem echter zijne neiging tot de schoone wetenschappen altoos bij. In 1737 gaf hij zijnen LEONIDAS uit, die, in rang, het tweede heldendicht der *Engelschen* is, en twee jaren daarna verscheen zijn: *London, or the progress of commerce*, hetwelk, be.

benevens zijne *Ballade: Admiral Hosler's ghost*, eenen aanmerkelijken invloed op den handel van dien tijd had, alzoo hij daarin der natie het onregt'deed gevoelen, hetwelk *Spanje* haar te dien opzigte aandeed. In het jaar 1753 verscheen zijn treurspel *BOADICEA*, hetgeen ettelijke malen met toejuiching vertoond werd, en eenige jaren later zijne *MEDEA*, mede een treurspel, doch naar de manier der Grieksche *drama's*, met koren. Onder de regering van *GEORGE III* werd hij, voor de stad *Weimouth*, tot lid van het parlement verkozen, en muntte als zoodanig meer dan eens, door zijne krachtige en overtuigende welsprekendheid, boven velen zijner ambtgenooten uit. In 1770 voltooide hij zijne nadere bearbeiding van *LEONIDAS*, en begon in de laatste jaren van zijn leven aan een nieuw *episch* dichtstuk, *ATHENIAD*, hetwelk eenigermate als een vervolg op het genoemde kan worden aangemerkt, en door zijne dochter *Mrs. HALSAT*, in 1788, nadat hij 3 jaar te voren overleden was, werd uitgegeven.

GLUCK. (CHRISTOFH) Ridder der gouden sporen en keizerlijk koninklijk pensionaris te *Wenen*; een beroemd toonkunstenaar, dien men teregt den hervormer der tooneel-muziek kan noemen. Hij werd in 1714, in een dorp aan de Boheemsche grenzen geboren, en legde den eersten grondslag tot de toonkunst in *Praag*; ging vervolgens naar *Italië*; in 1745 naar *Engeland*, en volgde hier reeds zijn eigen genie, terwijl hij van den gewonen Italiaanschen senter afweek, en zijne muziek trachtte te vereenvoudigen. In *Wenen*, waar hij naderhand zijn vast verblijf hield, overreedde hem een Fransch dichter, *ROULET*, om zijne *Iphigenia* in *Aulis* voor het Parijsche tooneel in muziek te brengen. Dit geschiedde en GLUCK reisde er mede naar *Parijs*, om het stuk (hetwelk aldaar binnen weinige jaren 170 maal vertoond werd) uit te voeren, waardoor zijn roem in *Frankrijk* voor altijd gevestigd werd. De *Parijzenaars* vergaten op eenmaal hunne anders zoo geliefde *LULLY* en *RAMEAU*, en wilden geene andere zangstukken, dan die van GLUCK hooren; gelijk hij dan ook naderhand verscheidene, waaronder *ALCESTE*, *ARMIDA*, *IPHIGENIA* in *Taurus*, *ECHO* en *NARCISSUS*, op het Parijsche tooneel bragt, en daardoor zulk een aanzienlijk vermogen verwierf, dat hij bij zijnen dood (Slagtm. 1787) omtrent drie tonnen gouds naliet. — De kunstkenneren zijn het over zijne verdiensten niet eens; doch kan men niet ontkennen, dat zijne zangstukken, bij eene zekere eenvoudigheid, en natuurlijke, gepaste uitvoering, eenen krachtadigen indruk maken. Merkwaardig is het gezegde van *LECLERC* in zijne *Essai sur la propagation de la Musique en France* enz. over de werking der muziek van GLUCK, en haren invloed op de Fransche omwenteling, offchoon allen de juistheid zijner aanmerking niet zullen toestemmen. „Men kan” — zegt hij — „met grond vaststellen, dat de omwenteling door GLUCK bewerkt, de regering moest doen beven: zijne krachtige akkoorden wekten den Fran-
„schen

„schen moed op; de gemoederen verkregen eene nieuwe vastheid, „en vertoonden eenen nadruk, welke kort daarna door daden achtervolgd werd. De troon werd aan het wankelen gebracht: zelfs „de vrienden der vrijheid bedienden zich van de muziek, welke „de indruk wekkende toonen liet hooren, waaraan de Duitsche componist hen gewend had. Het veld van Mars werd bij het geschal „der trompetten gesticht; de burgerlijke gezangen leerden het volk „gevoelen, dat het een vaderland had, en liefde voor de vrijheid „werd eene heerschende neiging enz.” — De nicht van GLUCK, MARIA ANNA genaamd, eene der uitmuntendste zangeressen, welker verstand niet minder dan haar edel hart alle achting verdiende, werd in 1759 te *Wenen* geboren, en stierf aldaar tot groot leedwezen van allen, die haar kenden, reeds in het 17 jaar haars ouderdoms.

GMELIN. Drie geleerden van dien naam hebben zich in de natuurkunde veel roem verworven. JOHANN GEORG in 1709, te *Tubingen* geboren, reisde met BILFINGER en DUVERNOI naar *Petersburg*; werd hier in 1731 hoogleeraar in de scheikunde en natuurlijke historie; ging, twee jaar daarna, op keizerlijken last naar *Siberië*, om het land te onderzoeken, en kwam eerst in 1743 van deze moeilijke, doch voor de wetenschappen hoogst. belangrijke reis terug. In 1747, in zijn vaderland wedergekeerd zijnde, verzocht hij bij het Russische hof zijn ontslag, en werd hoogleeraar in de planten- en scheikunde te *Tubingen*, waar hij in 1755 overleed. Zijne *Flora Siberica* en zijne reisbeschrijving zijn de voornaamste zijner werken.

Zijn broeder PHILIPP FRIEDRICH zag mede, in 1721, in *Tubingen* het eerste licht. Na hier de geneeskunde beoefend te hebben, bezocht hij verscheidene Duitsche, Hollandsche en Engelsche hogescholen. Na zijns broeders dood werd hij in zijne geboortestad, in diens plaats, tot hoogleeraar aangesteld, en stierf in 1768. In de schei- en plantenkunde bezat hij uitstekende kundigheden, en was daarin een zeer nuttig leeraar. Hij heeft verscheiden planten- en geneeskundige werken geschreven.

De neef des laatsten, SAMUEL GOTTLIEB, in 1744, almede in voornoemde stad geboren, werd in 1763 aldaar geneesheer. Hij deed hierop eene reis door *Holland* en *Frankrijk*, en werd in 1767 als hoogleeraar te *Petersburg* beroepen. Reeds in het volgende jaar deed hij, op keizerlijken last, met PALLAS, GULDENSTEDT en LEPECHIN, eene reis door *Rusland* voor de natuurlijke historie; doch werd in 1774, op zijne terugreis, door den *Chan* der *Chaitaken* gevangen genomen, en stierf in Hooim. van dat jaar. Zijne *Historia fucorum* en zijne reizen door *Rusland*, ter onderzoeking van de drie rijken der Natuur, behooren onder zijne belangrijkste werken.

GNEIS. Is eene zeer gemengde, en over het algemeen harde soort van steen, welks bestanddeelen dezelfde als die van den graniet zijn, aan welke hij ook het naast grenst, en daarom somtijds ook daarin over

over gaat. De eigenlijke Gneis bestaat uit *quarz*, *veldspath* en *Glimmer*. Deszelfs veranderingen zijn even menigvuldig, als bij de graniet, en, als bloksteen, is hij uitstekend geschikt voor gebouwen, inzonderheid, om in het water gebruikt te worden. Dikwijls houdt hij ertsen in, en is, vooral in het Eertsgebergte, een der gemeenste metaal-moeders.

GNOMEN. Zijn korte, zinrijke, dikwijls figuurlijke, spreuken, regels van deugd en levenswijsheid bevattende, waarvan zich de oudste volken in het *Oosten*, het eerst bedienden, om hunne verkregene kundigheden te kennen te geven, en aan anderen te leeren. De spreuken van SALOMO en van JEZUS SIRACH zijn in den grond niet anders, dan zulke *Gnomen*, hoedanig ook vele gezegden van onzen Zaligmaker, in de Evangelien en zijne uitmuntende bergrede voorkomende, kunnen beschouwd worden.

Ieder volk bewaarde de uitkomst zijner waarnemingen en ontdekkingen, in de zedelijke wereld, in zoodanige zinrijke, ronde spreuken, welke geheel geschikt zijn, om het hart te treffen, den geest op te scherpen, en de daarin vervatte waarheid of leering diep in het geheugen te prenten. De later verzamelingen der *Arabieren* bevatten hier en daar menige gulden spreuk uit den alouden tijd. De *Perziërs* bezitten hunnen SCHEICH ATTAR, en in SADI's rijken, dichtertlijken tuin vindt men schoone bloemen van Gnomische poezij. Ook de *Indianen* en *Chinezen* bedienen zich van dezelve; terwijl de *Samundische Edda*, in ODINS zedespreuken, ons voorbeelden van de gnomische wijsheid van het hooge Noorden oplevert. De Grieksche wijsgeeren leerden ten deele in *Gnomen*, en ook volken van later tijd bedienden zich, en bedienen zich nog gaarne, van eenen vorm van onderwijs, welke voor het ontvangen van lesfen van wijsheid en deugd zoo bijzonder geschikt is.

GOA. Eene stad, aan de westkust van *Dekan*, in de *Oost-Indië*, op een eiland, door de inboorlingen eertijds *Tisfuari* genoemd. De rivier *Mandova*, bij de *Indianen* bijna zoo hoog geschat als de *Ganges*, scheidt het eiland van het vaste land; terwijl twee zee-armen hetzelfde aan de andere zijden insluiten. Het heeft eene der beste en ruimste havens van *Indië*, welke echter, gedurende den regentijd, door het aanspoelen van het slijk uit de binnen-rivieren, voor de scheepvaart nutteloos wordt. Aan haren ingang ligt de sterke vesting *Aguada*, en achter het kanaal het konings-kasteel; zijnde er, behalve deze vestingen, nog twee sterke forten. De oevers zijn met de schoonste boomen van *Indië* beplant, en leveren een bekoorlijk gezigt op. Niet ver van de stad loopt een breede, met steenen belegde, weg, die tot een voetpad dient, wanneer het land overstromd is. Aan genoemde haven grenst die van *Murmugon*, welke de uit *Europa* komende schepen ontvangt, wanneer gene verlied is. De stad heeft gebrek aan zoet water, hetwelk van het vaste land wordt aangevoerd en verkocht.

Toen de *Portugeezen* in de *Indiën* de opperheerschappij voerden, konde geene stad in deze streken met *Goa* wedijveren, en weinige waren in *Europa* fraaijer en beter gebouwd; terwijl zij tevens de stapelplaats was van al de schatten der *Indiën*. Zoodra echter hunne magt minder werd, en de meeste hunner bezittingen in handen der *Hollanders* en *Engelschen* vielen, die zich langs de Malabaarsche kust hadden nedergezet, gemaakte ook het middelpunt hunner heerschappij meer en meer in verval; inzonderheid toen eene woedende ziekte, in het begin der vorige eeuw, het grootste deel der inwoners de stad deed verlaten, en naar het land de wijk nemen. Thans zijn de straten ledig en met gras begroeid, en alles vertoont het treurig beeld van hare vervallen grootheid. — Sedert 1807 was *Goa* in het bezit der *Engelschen*, voor welke het in een staatkundig opzigt van veel belang was, alzoo zij reeds van *Mangalore*, *Bombaj* en *Suratte* meester waren. Zij behielden echter deze volkeplanting niet; maar hebben dezelve wederom, bij den algemeenen vrede, aan *Portugal* terug gegeven.

GOAD. Eene ellemaat, houdende omtrent twee Hollandsche ellen, waarmede de baal, uit *Wartis* komende, gemeten wordt.

GOASCHE STEEN. Eene soort van nagemaakte *Bezar*.

GOBELIN. (GILLES) Eigenlijk een beroemd verwer uit *Reims*, die onder *FRANS I* naar *Parijs* kwam, en zich in de voorstad *St. Marceau* nederzette. Het gebouw, door hem bewoond, ontving naderhand den naam van het *Gobelinshuis*, en werd in het vervolg tot het vervaardigen der beroemde tapijten gebruikt, welke onder den naam van *Gobelins* bekend zijn, en onder *HENDRIK IV* tot eenen aanmerkelijken trap van volkomenheid gebragt werden. Men weet wel niet, of *GOBELIN*, die de schoone scharlaken kleur heeft uitgevonden, en zijne verwerij in voornoemde gebouw had, ook de uitvinder dezer tapijten geweest zij; doch, daar hij verscheidene gelukkige ontdekkingen gedaan heeft, zoo is het niet onwaarschijnlijk, dat ook deze van hem afkomstig zijn, en eerst onder *HENDRIK IV* tot grooter volkomenheid zijn gebragt.

GODEFRIED VAN BOUILLON. Deze beroemde held der Christenheid was de zoon van *EUSTACIUS II.* graaf van *Bologne*, en gaf, onder keizer *HENDRIK IV* in *Duitschland* en *Italië*, vele blijken van moed en dapperheid, hetwelk hem de eer waardig maakte, om als bevelhebber te worden gekozen van het leger, hetwelk, volgens besluit van het concilie van *Clermont*, in 1095, ter kruistocht tegen de ongelooovigen op de been werd gebragt. Na zijne goederen te hebben verkocht, nam de togt eenen aanvang, wanneer hij allereerst den keizer *ALEXIUS COMMENUS* noodzaakte, om hem den vrijen doortogt toe te staan, en het leger van her noodige te voorzien. In 1097 sloeg hij *SOLIMAN*, den Turkschen sultan, veroverde *Nicea*, *Antiochië*, en onderwierp zich een aanzienlijk deel van *Azië*. Eindelijk nam hij in 1099 *Jeruzalem* in, en werd kort hierop als koning der stad in het

het gansche heilige land verkozen. Schoon zijne magt grootelijks vernield was, wist hij zich echter tegen de aanvallen van den Egyptischen sultan staande te houden, en het nieuwe rijk nog door aanzienlijke veroveringen te bevestigen; doch hij genoot slechts korten tijd de vruchten dezer overwinningen, en stierf reeds in het jaar 1100, het rijk nalatende aan zijnen broeder Boudewijn.

GODENSPIJS. (*Ambrosia*) Bij hetgeen, dat wij hiervan, onder het art. *Ambrosijn*, gezegd hebben, voegen wij nog dit, dat zij, in de mythologie der *Grieken* en *Romeinen*, een balzemachtig sap was, hetwelk op de gelukkige eilanden van den *Oceaan* opwelde, en den goden tot behoud der onsterfelijkheid, gewoonlijk tot spijs, en ook wel tot drank diende. Allen, welken hiervan werd medegedeeld, verkregen schoonheid, sterkte, vlugheid, met een woord iets goddelijks. — In de nieuwere kruidkunde vindt men, onder den naam van *Ambrosia*, 5 soorten van gewassen, die zich door zamengeselde bloesems en gedeelde geslachten onderscheiden.

GODEWIJK. (*MARGARETHA*) Eene Nederlandsche vrouw van uitgebreide kundigheden, die in 1617 te *Dordrecht* geboren werd, en aldaar in 1677 stierf. Schoon nietmuntende in de kennis van verscheidene wetenschappen, was zij nogtans naderig en gemeenzaam van aard. Behalve dat zij bedreven was in de sterrekunde, kende zij ook de Franche, Engeische en Italiaansche talen; was zeer gemeenzaam met de overblijfsels der Grieksche en Latijnsche oudheid; niet onervaren in de Hebreuwsche leetere, en maakte tevens Nederlandsche, Franche en Latijnsche verzen. Ondertusschen was zij niet alleen eene geleerde vrouw; maar ook zeer bedreven in vrouwelijke handwerken: zij ging even vaardig met de naald als met de boeken om, en muntte uit in het borduren enz. In hare tusschen uren verlustigde zij zich met gezang en het klavier, met teekenen en schilderen, en met schrijven op glas, welke kunst voorheen in ons vaderland beoefend werd.

GODGELEERDHEID. (*CHRISTELIJKE*) of *Godsdienstleer*, bestaat in de kennis van den geopenbaarden, Christelijken godsdienst, dat is, van die godsdienstleer, welke in de schriften des Nieuwen Testaments verrat is. Zij geeft ons niet alleen vele gewigtige opbeeldingen omtrent de natuur en de eigenschappen van God, als het hoogste wezen, maar ook inzonderheid ten aanzien van zijne natuurlijke en, voornamelijk, zedelijke eigenschappen, en de betrekking, waartoe wij tot hem staan. Behalve deze meerdere duidelijkheid boven den godsdienst der rede, of den Natuurlijken godsdienst, wordt nog door haar, bovendien, in een nieuw licht gesteld en uitgebreid de leer der goddelijke Voorzienigheid; die van zijne verzoenbaarheid, of barmhertige geneigdheid, ons de mislagen zijner schepselen, enkel op boetvaardigheid en bekeering, te vergeven, te welken aanzien zij ons God in het binnemelijk licht van *Vader* voorstelt; en eindelijk de leer van eenen toekomstenden staat van regmatige vergelding; omtrent welk at-

les zij ons geheel nieuwe, en voor 's menschen rede geheel onbekende waarheden en pligten voorstelt. Bovendien bevat deze godsdienstleer nog het merkwaardig bijvoegsel van CHRISTUS middelaarschap, waardoor dezelve ons een nieuw voorwerp van godsdienstigen eerbied, van eene nieuwe betrekking, en eenige daaruit van zelve voortvloeiende, of uitdrukkelijk daarbij gevoegde pligten, zoo als die van geloof in, gehoorzaamheid aan, en liefde en dankbaarheid jegens den hoogwaardigen persoon onzes Verlosfers, voorstelt en oplevert; terwijl zij ons, bij dit alles, het zedelijk gebod tot broederlijke liefde ten sterkste aanbeveelt, en ons slechts twee heilrijke pleggheden, die van Doop en Avondmaal, voorschrijft. — Ter verkrijging eener behoorlijke kennis van dit een en ander, zijn taal-, oudheid- en uitlegkunde, en eene meer dan oppervlakkige kennis van de kerkelijke geschiedenis, alsmede van de zeden, gewoonten en denkwijze van den tijd, waarin de Christelijke oorkonden geschreven werden, volstrekt onontbeerlijk, vooral voor den Christen-leeraar, zal hij de zuivere leer van het Evangelie van latere bijvoegfels onderscheiden, de duisterheden, welke, niettegenstaande hare eenvoudigheid en bevattelijkheid voor de tijdgenooten en leerlingen van JEZUS, voor ons, die in andere tijden en landen leven, onvermijdelijk zijn, behoorlijk ophelderen, en het verband, waarin zij met 's menschen rede staat, opsporen.

GODGELEERDHEID (NATUURLIJKE), of *Natuurlijke godsdienstleer*, is die wetenschap, of kundigheid van God, zijne natuur en eigenschappen, en onze daaruit voortvloeiende verplichtingen, welke alleen door de beschouwing der Natuur, of zichtbare schepping rondom ons, buiten eenig bijkomend hooger ondervijfs, of goddelijke openbaring, door den mensch, alleen met behulp zijner rede, verkregen wordt. Zij bevat dus de leer van een hoogst en alervolmaaktst wezen, de eerste oorzaak van alle dingen, voor zoo ver wij dezelve uit onze rede kunnen afleiden; ontwikkelt ons de gronden van zijn aanwezen, met de daaruit voortvloeiende gevolgen, en doet ons de betrekkingen en eigenschappen kennen, waarin wij tot hem staan, benevens de pligten, welke wij aan hem verschuldigd zijn. Dat deze godsdienstleer, enkel uit de rede afgeleid, valsch en vol dwalingen zijn kan, zoowel uit hoofde van de bepaaldheid van 's menschen verstand, vooral wanneer het nog niet geoefend is, als van zijne verkleefdheid aan zinnelijke voorwerpen, is gebleken, en blijkt nog, bij alle volken, die, van het licht eener Goddelijke openbaring verstoken, alleen dat hunner rede moesten volgen, en daarom slechts ingebeelde godheden vereerden, waaraan velen zelfs, zoo zij zich al tot één voorwerp van godsdienstige vereering bepaalden, zulke grove, zinnelijke en onregmatige begrippen vormden, als met de natuur en eigenschappen van een hoogst en volmaaktst wezen, de eerste oorzaak van alles, geheel onbestaanbaar waren. Het is waar, dat eerst onder de *Egyptenaren*, en vervolgens onder de *Grieken* en *Romeinen*, van tijd

tijd tot tijd mannen opstonden, die betere en regmatiger bevattingen van God en Godsdienst hadden; doch zelfs aan dezen is het, over het algemeen, gebleken, dat 's menschen rede op haar zelve te zwak is, om tot eene zuivere en geregelde kennis van God en zijnen dienst te geraken, waarvan het gebrekkige en onzekere van de godsdienstige zamenstellen der meeste van de beste en verlichtste dezer wijsgeeren het bewijs oplevert. Er zijn wel in later tijden, sedert de invoering van het Christendom, door sommigen meer volkomen zamenstellen van zoogenoemde Natuurlijke godsdienstleer geleverd, die men voorgeeft alleen uit de beschouwing der Natuur, of met behulp van 's menschen rede, te zijn opgemaakt; doch het is duidelijk, dat derzelver opstellers (schoon zij dit ondankbaar outken- nen), ten aanzien van hunne betere kennis in deze, veel aan het blykomend onderwijs der Openbaring, door hen van jongs af ongevóellig ingezogen, te danken hebben. Men moet dus wel degelijk onderscheid maken tuschen 's menschen rede in haren *oorspronkelijk* staat, en zoo als die *verlicht* en *geöfend* kan zijn, en nu bij ons is, door het Goddelijk onderwijs eener beschrevene Openbaring. Zij, die van zoodanig onderwijs geheel ontbloot waren, hebben nimmer dan tot zeer onvolkomene en gebrekkige begrippen van Godsdienst kunnen opklimmen.

GODSPRAAK. (Zie: ORAKEL.)

GOEDAERT, (JOHANNES) geboren te *Middelburg* in *Zèelahn*, was een man van meer dan gewoon vernuft, waarvan hij blijken gaf in zijn vermaard en keurig werkje: *Metamorphosis Naturalis*, of *Historische beschrijving van den oorsprong, aard en eigenschappen van vreemde veranderingen der wormen, rupsen, maden, vliegen, wijjes, bijen, motten enz. door eigen ondervinding beschreven en naar de kunst geteekend*, in 3 deeltjes, gedrukt in 1662, 1667 en 1669. De twee eerste zijn door hem zelve; doch het laatste na zijnen dood, onder opzicht van den hoogleeraar J. DE MEIJ, in orde gebragt, en door zijne weduwe in het licht gegeven. Dit werkje wordt door REAUMUR en anderen zeer geprezen. Hij stierf in 1667 of 1658; nadat hij meer dan 30 jaar in het nasporen der insecten had doorgebragt.

GOEDE, (CHRISTIAN AUGUST GOTTLIEB) werd in Sprockelm. 1774 in *Dresden* geboren. Hij was zeer bedreven in de kennis der Latijnsche taal, en verwierf daardoor te *Leipzig* den naam van den kleinen CICERO. Hier muntte hij uit in de beoefening der regtsgeleerdheid, en deed vervolgens met den jongen heer BLUMMER, haderhand baron van FROBERG, eene reis door *Frankrijk* en *Engeland*. Zijn werk over het laatstgenoemde rijk, hetwelk echter niet voltooid werd, is bekend, en men heeft er eene Nederduitsche vertaling van, welke bij den boekhandelaar BOHN, te *Haarlem*, in 3 deelen is uitgegeven. Na zijne terugkomst beoefende hij te *Göttingen* de Natuurkundige wetenschappen, wis- en staatkunde; werd hierop hoog-

leeraar in de rechtsgeleerdheid te *Jena*, en schreef zijn *Jus Germanicum*. Van daar werd hij naar *Rostok*, en kort daarna tot hoogleeraar te *Göttingen*, beroepen, waar hij door zijne lessen de hoogste goedkeuring wegdroeg. Hij poogde nu zijnen werkkring nog verder uit te breiden, door de geregelijke welsprekendheid tot een onderwerp zijner voorlezingen te maken, en beoefende hier de Grieksche taal, ten einde zich modellen van Grieksche welsprekendheid eigen te maken. Over het algemeen bezat hij eene overhellende neiging tot rakkende, en had nog bij zijne laatste reis naar *Parijs* voornemens ten oogmerk, het Arabisch te leeren, waarmede hij ook hier een begin maakte; doch, daar zijn verblijf aldaar voor zijne gezondheid schadelijk was, moest hij deze studie staken. Hij overleed, tuschen den 1sten en 2den van Hooim. 1812, aan eene toringkoorts.

GOES. (J. A. VAN DER) Werdt in de stad *Goes*, in *Zeeland*, in 1647, uit geringe, doch brave ouders, geboren. Uit hoofde van huiselijke omstandigheden trokken zij naar *Amsterdam*, waar zij hietmen zoon, toen hij den ouderdom van 8 of 9 jaar bereikt had, aan de zorg van ADRIANUS JUNIUS, toen rector der Latijnsche school in die stad, toevertrouwden, en hem tevens op afzonderlijke uren het onderwijs van J. COTCEJUS, voorheen corrector te *Haarlem*, deden genieten. Onze VAN DER GOES, in het eerst voornemens zijnde, om zich op de Latijnsche dichtkunde toe te leggen, las daartoe VIRGILIUS, HORATIUS, OVIDIUS, en andere oude dichters, inzonderheid STATIUS, en hield zich tevens, ten einde te zien, in hoever de beste nieuwe dichters bij de ouden konden halen, met het lezen van de uitmuntende gedichten van HUGO DE GROOT, de beide HEINSIUSSEN en anderen, onledig. Hij nam geene ongelukkige proeven in de Latijnsche dichtkunde; doch de toenemende roem van den grooten VONDEL, en de lof, dien HOOFT door zijne Nederduitsehe gedichten en schriften behaald had, deden hem naderhand tot zijne moedertaal overhellen. Zijn eerste werk was een deestig treurspel, waartoe hem de beroerten en staatsveranderingen, in *China* voorgevallen, eene gereede stofte aan de hand gaven, en waaraan hij den titel gaf van *Trazil, of overrompeld China*. VONDEL, die dit stuk gelezen had, vereerde het met zijne hoogste goedkeuring, hetwelk onze jonge dichter aanmoedigde, om van tijd tot tijd eenige zijner stukken in het licht te geven. In 1667 verscheen zijn gedicht op den vrede tuschen *Engeland* en *Holland*, onder den titel van *Bellone aan bant*, hetwelk, volgens het zeggen van VONDEL tegen den ouden vader van onzen VAN DER GOES, „zoo schoon was, dat hij er zijnen naam wel onder wilde plaatsen.” Gevoelig voor den lof van schrandere mannen, onderran hij nu zijn dichtstuk, *Ijstroom* getiteld, hetwelk hij in 4 boeken gelukkig ten einde bragt, en in 1671, toen hij nauwelijks 24 jaar bereikt had, in het licht verscheen. VONDEL, OUDAAN, HUGENS, en andere voorname meesters in de kunst, ver eerden hem met hunne lofdichten; allen, die het tazen, stonden ver-

baasd over het groot vernuft van den jongeling, en velen betoonden hem eene bijzondere hoogachting en toegenegenheid. Inzonderheid vond hij eenen belangrijken begunstiger in den heer D. BUISERO, heer van *Heeraartsheiningen*, die niet rusue, voor dat hij onze dichter van het staatsche beroep van artslenijmenger, waartoe hij door zijne ouders was opgebracht, ontslagen zag. VAN DER GOES, door zulk eenen aanzienlijken helper ondersteund, begaf zich nu naar de hooge school te *Utrecht*, waar hij eenen gemeenzamen omgang had met den beroerden J. G. GRAEVIUS, en Dr. H. v. ZOLINGEN, een ervaren geneesheer, en, na verloop van eenigen tijd, zelf tot dokter bevorderd werd. Zijn oogmerk was, de geneeskunde tot zijn beroep te maken; terwijl hij niets meer wenschte, dan om zijne overschietende uren aan de beoefening der dichtkunst toe te wijden; doch BUISERO, een man, rijkelijk door de fortuin gezegend, hem overal, waar hij zich ophield, bij zich willende hebben, konde hij zich als geneesheer op geene bepaalde plaats nederzeten, en werd zelfs, door middel van dezen zijnen begunstiger, in eenen post bij de sekretarij van den zeeraad te *Rotterdam* geplaatst.

Onze dichter, nu zijn eigen meester, en in staat, om eene huishouding te kunnen onderhouden, begaf zich in 1678 in het huwelijk met SUZANNA BORMANS, de zuster van den predikant van dien naam; doch hij had weinige jaren genot van dezen echt, alzoohij reeds in 1684 stierf. Sedert zijn huwelijk zag men weinig van hem te voorschijn komen; niet zoo zeer, om dat hem zijn ambt te veel tijds kostte, maar, omdat de dagelijkse verkeerling met den heer BUISERO hem te veel tijd wegnam: zelfs zijn voornemen, om het leven van PAULUS in heldendicht te beschrijven, liet hij varen. Zijn stijl was meer zwellend, dan eenvoudig; doch hij was vruchtbaar in schoone gedachten, en zijne verzen waren kunstig en zuiver van taal. Hij zelf begon het gebrek van eenvoudigheid in zijne stukken in te zien, en was gewoon, jonge dichters daartegen te waarschuwen. Had hij langer geleefd, dan zoude hij, ongetwijfeld, met het toemenen zijner jaren, het harde in zijne verzen geleenigd, en hergeen, wat zich in dezelve te wild vertoonde, gebreideld hebben.

GOGEL, (IZAAR JAN ALEXANDER) werd den toden van Winterm. 1765 te *Vugt*, in de Meijerij van 's *Hertogenbosch*, geboren. Zijn vader, een *Duitscher* van afkomst, had als officier de staten gediend, en zijne moeder was de zuster van den schout bij nachte KRUL, die bij *St. Eustatius* zijn leven liet. Hij verkoos den koophandel; bragt tot dat einde eenige jaren op het kantoor van G. CARPEL en zoon te *Amsterdam* door, en vestigde zich in 1791 in die stad. In 1794 werd hij, van wege de *Hollandsche* gemeenebestgezinden, met eene zending bij de vertegenwoordigers des Franschen volks belast; bekleedde in het volgende jaar posten bij verschillende regeringskollegien, waardoor hij veel goeds verrigte en niet weinig kwaads afkeerde; en werd eene der kommissarissen van de beleenbank,

waarvan hij een ijverig mede-oprichter was. Een groot voorstander van het stelsel van één- en ondeelbaarheid in ons vaderland zijnde, werd hij in 1798 tot Agent van finantien verkozen, welken post hij tot den veranderden regeringsvorm in 1801 bekleedde. In Slagtm. 1805, door den raadpensionaris, andermaal tot denzelven groepen, ontwierp hij, en bragt, met Louwm. des volgenden jaars, het plan van algemeene belastingen in werking, met al de wetten en reglementen, tot de uitvoering daarvan behoorende. Ondersteund door eenen raad van 6 personen en eenen minister, rustte op hem alleen het bestuur van alle belastingen en inkomsten des lands, de rentebetalingen der toenmalige verschillende schulden en effecten, en het beheer der domeinen, posterijen, geestelijke kantoren, amortisatie-kas enz. In 1806 werd hij, als lid der commissie, aan den keizer van *Frankrijk*, op hoogen last, afgevaardigd, en door den koning *LODEWIJK*, nog in dat zelfde jaar, in zijnen post bevestigd; doch meende, in 1809, zich aan denzelven te moeten onttrekken. Naauwelijks echter had hij zich weder op den handel toegelegd, of hij werd in het volgende jaar door den keizer naar *Parijs* ontboden, en tot voorzitter van de afdeeling van financien in den raad voor de *Hollandische* zaken; tot staatsraad, intendant generaal der finantien en schatkist van *Holland*, en tot voorzitter van het *Sindicat* benoemd; terwijl hij door koning *LODEWIJK* met het groot kruis van de orde der unie verfierd werd, en van het *Fransche* bestuur dien zelfden graad in de orde der reunie, en die van kommandeur van het legioen van eer, ontving.

GOGEL diende in al deze posten, zoo veel hem zulks mogelijk was, zijn vaderland tot de omwenteling, waarbij het deszelfs onafhankelijkheid herkreeg. Oordeelende, steeds aan den eed, aan het *Fransch* gouvernement gedaan, gebonden te zijn, zoo lang hij door hetzelfde daarvan niet was ontslagen, begaf hij zich, met achterlating van huisgezin, have en goed, in moeilijke oogenblikken, van *Amsterdam* naar *Parijs*, en na zijne terugkomst, als een ambteloos en vergeten burger, op het land, bij *Overveen*, niet ver van *Bloemendaal*, in den omtrek van *Haarlem*, waar hij, de blaauwvel-fabriek van den heer J. M. REESEN overgenomen, en die vervolgens met het vervaardigen van *Vriesch* groen uitgebreid hebbende, zijne overige dagen in rust hoopte te slijten. Nadat hij door den koning der *Nederlanden*, in Louwm. des jaars (1821) tot staatsraad in buitengewonen dienst, en kommandeur van de orde van den *Nederlandschen* leeuw verheven was, voor welk blijk van achting en vertrouwen hij zeer gevoelig was, begon zijne gezondheid, en ziels- en lichaamskracht te verminderen, en nam zijne verzwakking dermate toe, dat deze verdienstelijke staatsman, en regtschapen mensch en burger, den 13den van Zomerm. daaraanvolgende, onder dezelve bezweek. Zijn stoffelijk deel werd te *Hillegom* begraven. Hij was geen vreemdeling in het vak der letterkunde, en vervaardigde zelfs bij gezellig ver-

verkeer, in eenen kleinen kring, onderscheidene losse dichtstukjes, en in vroegere jaren ook eene overzetting uit het Hoogduitsch van het bekende zangspel: *de Doktor* en *Apotheker*; doch inzonderheid gaven zijn bestuur en lidmaatschap der Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te *Haarlem*, en der Nederlandsche huishoudelijke Maatschappij aldaar, na het jaar 1814, meermalen aanleiding, om zijne algemeene, zoo bespiegelende als beoefenende kunde, zijn verstand, oordeel en billijkheid te bewonderen.

GOLANGO. Eene soort van Damhert van *Neder-Ethiopië*, hebbende eene rosachtige, witgekleurde huid, en zeer spitse hoornen. Het heeft omtrent de grootte van een schaap, waarnaar het in vele opzichten, zoo wel in uiterlijke gedaante, als in den smaak van het vleesch, gelijk is.

GOLCONDA. Een uitgebreid landschap in de *Oost-Indië*, het welk eene uitgestrektheid van meer dan 1700 vierkante mijlen heeft, en omtrent 6½ miljoen inwoners bevat. Het ligt op het schier-eiland aan deze zijde der *Ganges*; wordt meestal door den staat der *Maratten* omgeven, en levert veel koren, rijst, zout, staal, en inzonderheid diamanten op, waarvan hier vele rijke groeven gevonden worden. De tegenwoordige hoofdstad is *Hyderabad*, aan de rivier *Minfi*, welke te gelijk de zetelplaats van den koning, of *Nizam*, is, die voorheen aan de *Maratten* cijsbaar was; doch tegenwoordig, onder den naam van eenen bondgenoot, van de *Engelschen* afhankelijk is.

GOLDONI. (D. KAREL) Deze beroemde tooneel-dichter, in 1707 te *Venetie* geboren, wijdde zich eerst aan de regtsgeleerdheid; doch volgde weldra zijn eigen genie, en bezocht, als tooneel-dichter verscheidene Italiaansche tooneelen. Het gelukte zijnen vader wel, om hem tot de geneeskunst te overreden; doch hij bleef hierbij niet lang, en volgde eerlang weder zijne eigene neiging. Nadat hij bijna 200 tooneelfstukken geschreven had, werd hij naar *Parijs* geroepen, waar men eenen Italiaanschen schouwburg wilde opregten. Dit plan kwam wel niet tot stand; doch GOLDONI onderwees de dochter van LODEWIJK XIV in het Italiaansch, vervaardigde nu en dan kleine tooneelfstukken in die taal voor het hoftooneel, en bleef met een jaargeld van 4000 livres ten hove; hetwelk echter in het begin der omwenteling werd ingetrokken. Hij bereikte den ouderdom van 85 jaar, en stierf in Winterm. 1792 te *Parijs*, nadat de nationale Conventie hem kort te voren een jaargeld van 2400 livres had toegelegd. GOLDONI heeft de geschiedenis van zijn leven zelf beschreven, van welke SCHATZ eene zeer goede overzetting in 3 deelen geleverd heeft. Zijn plan was, om den smaak zijner natie, welke geheel voor eene ruwe, godsdienstige soort van schouwspelen gestemd was, te hervormen, en het regelmatig tooneelspel in te voeren, waarin hij slechts weinige voorgangers gehad had. De goedkeuring, welke hij verwierf, konde bij zulk eenen beslissenden smaak zijner

natie niet dan van korten duur zijn; want zoodra hij ophield, voor zijne landgenooten te schrijven, keerden zij meestal tot den ouden weg terug.

Ondertuschen wist hij zich door het komieke zijner stukken, ge-
 „rijk ook inzonderheid door de vertooning van inlandsche onderwer-
 „pen, te handhaven. De meesten zijner tooneelstukken zijn door
 „SAAL in het Hoogduitsch, in elf deelen, vertaald geworden. Men
 „vindt in de *Nachträge zu SULZERS Theorie der sch. Künste* eene zeer
 „goede beoordeeling zijner verdiensten, waaruit wij, ten slotte, de
 „volgende plaats overnemen: „GOLDONI overtreft in rijkheid van denk-
 „beelden alle dramatische dichters van later tijd, LOPE DE VEGA al-
 „leen uitgezonderd. De aanleg zijner stukken, waarvan niet een
 „gheheel voltooid en vrij van fouten is, maakt zijne minste verdien-
 „ste uit; doch zoo veel te meer moet men hem bewonderen we-
 „gens de menigvuldigheid der omstandigheden en de rijkheid van
 „karakters, welke hij het eerst ten tooneele gevoerd heeft, en waar-
 „van vele met der daad eenen zeer behagelijken invloed te wege
 „brengen. GOLDONI verliet den engen kring der tooneel-wereld, en
 „verzamelde eenen voorraad van eigen waarnemingen, waardoor zij-
 „ne stukken nog langen tijd, voor de beoefening van dramatische
 „dichters, als eene rijke bron van gelukkige denkbeelden kun-
 „nen worden aangemerkt. De fouten, welken GOLDONI begaan
 „heeft, zijn, ten minste gedeeltelijk, aan de omstandigheden te wij-
 „ten, waarin hij schreef; want een dichter, die, in den loop van
 „30 jaar, 200 stukken voor het tooneel levert, waarvan hij er 16 in
 „een jaar schreef, moet noodzakelijk zeer veel aan het toeval over-
 „laten, en zijne eerste denkbeelden volgen, zonder zich met eene
 „schroomvallige beoordeeling derzelve te kunnen ophouden.”

GOLDSMITII, (OLIVER) te *Pallas*, in 1724, in het Iersch graaf-
 schap *Longford* geboren, werd door zijnen vader, een braaf, maar
 behoeftig, landgeestelijke van de bischoppelijke kerk, tot den han-
 del bestemd. Reeds vroeg echter vertoonde hij eene sterke neiging
 voor de Dichtkunst, hetwelk eenige zijner bloedverwanten en aan-
 zienlijke geestelijken deed besluiten, om hem voor gemeene reke-
 ning naar de universiteit te zenden. Hij ging dus in 1744 naar *Du-
 blin*, waar hem de onverschoonbare gestrengheid zijns leermeesters
 tot het besluit bracht, om in vreemde landen zijn fortuin te zoeken.
 Met eenen enkelen schelling in zijnen zak ging hij het huis uit; doch
 de honger deed hem spoedig van zijn voornemen, om te reizen, afzien.
 Hij begaf zich naar zijnen oudsten broeder te *Cork*, die hem naar
Dublin terug bracht, en met den vertoornden leermeester verzoen-
 de. Omstreeks het jaar 1749 stierf zijn vader, wanneer zijne bloed-
 verwanten hem gaarne in de bischoppelijke kerk bezorgd hadden;
 doch zijne jeugdige misstappen hadden hem in een ongunstig licht
 geplaatst, terwijl hij zelf, bovendien, andere neigingen koesterde.

Na dat hij een jaar te *Cork* geweest was, wilde hij naar *Amerika*
 rei-

reizen; doch ook dit plan mislukte, en moest hij, na verloop van zes weken, van alles ontbloeit, naar zijne bedroefde moeder terug keeren. Hij verwierf intusschen van haar vergeving, en werd, overtuikt van zijn verlangen, naar *Edinburg* gezonden, om zich in de geneeskunde te oefenen. Zich ook hier aan geenen geregelden arbeid kunnende gewennen, begaf hij zich naar *Leiden*, waar hij zich een jaar lang, voornamelijk in de scheikunde, oefende, doch tevens; door zijne aanhoudende zucht naar nieuw genot en eenen anderen werkkring, in allerlei gezelschappen geraakte, en zich met drift aan het spel overgaf. Besloten hebbende, om *Europa* te voet te doorwandelen, in hoop, dat de Voorzienigheid wel voor zijne reiskosten zou zorgen, verliet hij *Holland*, en men verhaakt, dat hij zich gedeeltelijk in de kloosters, door zijne vaardigheid in het rodenwieren, en gedeeltelijk door zijn spelen op de fluit, in de dorpen van huisvesting en onderhoud voorzien hebbe. Hoe dit zij; hij doorwandelde *Vlaanderen*, een gedeelte van *Frankrijk* en *Duitschland*, en kwam eindelijk in *Zwitserland*, waar de schoonheid der Natuur de bloesem van zijnen dichtersken aanteg deed ontkiemen, en hij een gedeelte van zijnen *Wandelaar* schreef. Te *Genève* werd hij gouverneur van eenen jongen *Engelschman*, die een aanzienlijk vermogen had, en door reizen zijne opvoeding wilde volmaken; doch hij werd de verregaande gierigheid zijns kweekelings weldr medede, verliet hem, en ging naar *Padua*, waar hij zes maanden bleef, en geneesheer werd.

Onthutschen was zijn oom gestorven, welk geval hem naar zijn vaderland terug riep. Hij landde te *Douvres* in 1756, juist toen de oorlog uitbrak, en bevond zich eerlang in den behoeftigste toestand. Na vele moeite werd hij, onder eenen verdachten naam, oudermeester in een kleine school, en zocht vervolgens, om als apothekers-knecht geplaatst te worden; maar zijn versleten rok, zijn zonderling voorkomen, en zijn Iersche tongval mishagden overal, tot dat eindelijk een scheikundige, mogelijk uit medelijden, hem in zijnen dienst nam, en veel nut van hem had. Thans leefde hij én van zijne verdiensten als geneesheer, en van die als schrijver, wel is waar spaarzaam, doch los en vrolijk, wanneer een vriend hem voorloeg, de school zijns vaders, gedurende zijne ziekte, waar te nemen, onder belofte, dat hij hem eenen post als geneesheer bij de Oost-Indische compagnie zou bezorgen. De man hield zijn woord, en GOLDSMITH werd in 1758 als arts bij eene faktorij aangesteld; doch de noodzakelijkheid, om zich aan een geregeld ambtsleven te gewennen, maakte hem afkeerig van zijnen verkregen post. Omtrent dezen tijd leerde hij GRIFFITH, den uitgever van de *Monthly Review*, kennen, die hem tot mede arbeider aanzocht, waarvoor hij hem huisvesting, tafel en een ruim jaargeld aanbod. In deze nieuwe betrekking leefde GOLDSMITH acht maanden, waarna hij GRIFFITH weder vertict, en zijne *Enquiry* of *the*

pic-

present state of taste and literature in Europe in 1759 uitgaf. Hij was thans in de behoeftigste omstandigheden, bewoonde op eene derde verdieping een ellendig kamertje; doch betrok eerlang eene betere woning, en schreef zijnen *Vicar of Wakefield*, die door zijne *Letters on English history*, en de *Citizen of the World* gevolgd werd. Vroeger schreef hij een *Lady's Magazine* en een weekblad, *the Bee*, van alle welke stukken de beste in 1765, gezamenlijk, zijn in het licht verschenen. Omstreeks dezen tijd leefde hij op eenen zeer betamelijken voet, en had mannen van den eersten rang in de wetenschappen en den staat tot zijne vrienden.

Intusschen mpedigde hem de goedkeuring, waarmede zijne dichtkundige werken ontvangen werden, meer en meer aan, om ook voor het tooneel te arbeiden. Hij schreef *the goodnatured Man*; zijn gedicht *the deserted Village* en anderen, en in 1769 zijne *History of Engeland*, en zijne *Roman History*. Door tuschenkomst zijner vrienden, werd hij hoogleeraar in de oude geschiedenis bij de Engelsche akademie der schilderkunst; deed hierop in 1770 eene reis naar *Parijs*; schreef vervolgens zijne *History of the earth and animated Nature*, welke in 1774 verscheen; hierop zijne boertende gedichten *the Haunch of Venison*, en *Retaliation*, en ging met het plan tot een algemeen woordenboek van kunsten en wetenschappen zwanger, toen hij in 1774 aan eene zenuwkoorts stierf. Zijne vrienden rigtten, in de abtdij van *Westmunster*, tuschen dat van GAY en den hertog van ARGYLE, in het zoogenaemd *Poet's Corner*, een gedenkteekeu op, waarop een bijschrift van JOHNSON gevonden wordt.

GOLF. Zeeboezem, is elke bogtige inham der zee: zij is aan het begin en einde genoegzaam even breed, waardoor zij zich van eene baai onderscheidt, welke naar binnen wijder, dan aan den mond is. De bekendste zijn de Golf van *Venetië* (zie hier van: ADRIATISCHE ZEE), van *Tarente*, *Genua*, *Perzië*, *Bengalen*, *Mexico*, enz.

GOLIUS. (JACOBUS) Hoogleeraar in de wiskunde en Arabische taal aan de hooge school te *Leijden*. Hij werd in het laatst der 16de eeuw, uit een oud aanzienlijk geslacht, in 's *Hage* geboren, en begaf zich, na den afloop zijner akademiesche oefeningen in eerst gemelde stad, naar een landgoed zijns vaders, nabij *Naaldwijk* gelegen, met oogmerk, om zich aldaar alleen aan de geleerdheid en de wetenschappen toe te wijden; doch werd hier door eene gevaarlijke ziekte overvallen, welke hem van dit zijn voornemen deed afzien. Hij vond in de schriften en lesfen van den geleerden ERPENIUS, hoogleeraar in de Arabische taal te *Leijden*, ongemeen veel genoegen, zoodat hij zich geheel aan hem overgaf, en hem in alles raadpleegde. Hij deed vervolgens eene reis naar *Frankrijk*, waar hij door de regering van *Rochelle* beroepen werd, om de Grieksche taal te onderwijzen; doch bleef hier niet langer dan een jaar. In

zijn

zijn vaderland terug gekeerd, bediende hij zich in 1622 van de hem aangeboden gelegenheid, om met den gezant, dien 's lands staten aan den keizer van *Marokko* zonden, eene reis derwaarts te ondernemen, met oogmerk, om zijne kundigheden uittebreiden en te vermeerderen, en wel inzonderheid, om, op raad van ERPENIUS, eene volkomene kennis der Arabische taal te verkrijgen.

Gedurende zijn verblijf te *Marokko* liet GOLIUS zoo veel weetlust blijken, en toonde zoo bedreven te zijn in de wetenschappen en zeden der *Arabieren*, dat hij niet alleen de achting van leer-aars en hovelingen wegdroeg, maar zelfs van MULEI SIDEN, koning van *Marokko*, vele bewijzen van gunst en vriendschap ontving, waartoe een brief, met een geschenk van zijnen vriend en leermeester ERPENIUS, aan dien vorst door hem ter hand gesteld, de eerste aanleiding gaf. Terwijl GOLIUS zich alhier ophield, verzamelde hij vele in *Europa* onbekende boeken, onder anderen de *Jaarboeken van het aloude koninkrijk van Fes en Marokko*, welke hij voornam, in het Latijn over te zetten; alsmede aanzienlijke bijdragen, rakende de geschiedenis der Sherifs. Hierdoor stelde hij ontelbare heerlijke letterfchatten, bij zijne terugkomst, aan ERPENIUS ter hand, welke dezen geleerden taalkenner van groot nut zouden geweest zijn, indien niet eene befmettelijke ziekte hem kort daarna had weggerukt.

De bezorgers van *Leijdens* hooge school droegen aan GOLIUS, in 1624, het hoogleeraarsambt in de Arabische letterkunde op, welken post hij met den meesten vlijt, en onder eene algemeene toejuiching waarnam, zoo dat men het verlies, in den meester geleden, rijkelijk in den leerling vergoed zag. Onder dit alles oordeelde GOLIUS, dat hem nog veel ontbrak, hetwelk hij niet dan op die plaatsen kon verkrijgen, welke het naast aan de bron der Arabische taal gelegen waren, en besloot derhalve, na bekomen verlof, tot eene reis naar den *Levant*. Hij bleef 1½ jaar te *Aleppo*; deed vervolgens eenige togten door *Arabië* en naar *Mesopotamië*, en begaf zich daarop naar *Konstantinopel*. Overal vond hij vrienden, en de noodige gelegenheid, om van zijne reis in deze oorden het meeste voordeel te trekken. De wel voorzienste boekerijen stonden voor hem open, en de beste, oudste Arabische handschriften werden hem toevertrouwd; terwijl het ambt en de waardigheid van Aardrijkskundige, door den Grooten Heer, aan hem werd opgedragen. Vijf jaar verliepen er met deze letterreis, na verloop van welke hij, met eenen schat van wetenswaardige kundigheden en zeldzame handschriften, naar zijn vaderland terug keerde.

Gedurende zijn verblijf te *Konstantinopel*, was de beroemde hoogleeraar in de wiskunde aan de hooge school te *Leijden*, W. SNELLIUS, overleden, en werd GOLIUS tot zijnen opvolger benoemd. Hij kweekte zich bijna 40 jaar met eene ongemeene getrouwheid en vlijt, van zijne beide posten, en schreef nog bovendien verscheide-

ne geleerde werken, die door den druk zijn gezamen gemaakt. Zijn *Arabisch Woordenboek* bevat eenen schat van Oosterfche letterkunde; en schoon hij reeds 54 jaar oud was, toen hij zich in de Perzische taal begon te oefenen, maakte hij nogtaas zulke vorderingen, dat hij een uitvoerig *Woordenboek* opstelde, hetwelk naderhand te Londen gedrukt is. Ook in de Turkfche taal was hij niet minder ervaren, en de Chinesche nam hij in zijnen afnemenden leeftijd bij de hand, waarin hij het nog zoo ver bragt, dat hij de boeken in die taal lezen en verstaan konde; kunnende de *Atlas van China*, door hem met eenige vermeerderingen uitgegeven, van de vorderingen getuigen, welke hij in dezen gemaakt had. Bovendien bezigtte GORIUS zijne taalkennis als een middel ter voortplanting van den Christelijken godsdienst, onder de ongeloofigen, en ter veruooting der Christenen, die onder het juk der *Mahomedanen* zochten; waarvoor zijne zorg, om het Nieuwe Testament in de hedendaagfche taal te doen drukken, het bewijs oplevert; wordende de kosten van dit werk door 's lands staten gedragen. Daarenboven verspreidde hij, onder de Christenen in den *Levant*, eene Arabische overzetting van de geloofsbelydenis der Hervormden, alsmede van hunnen katechismus en kurgie, tot welker vertaling hij zich van eenen *Armenier* bediende, dien hij 2½ jaar bij zich hield, en waarvan 's lands regering insgelijks niet alleen de kosten op zich nam, maar hem ook nog bovendien een geschenk aanbod. — Behalve zijn hoogleraarstambt bekleedde GORIUS ook nog de waardigheid van 's lands Tolk, of overzetter van het Arabisch, Turksch, Perzisch enz., waarvoor hij eene vaste jaarwedde genoot, en, bij zekere gelegenheid, voor zijnen betoonden ijver, nog bovendien, eenen gouden keten, met eene fraaije medaille, een geschenke ontving. In weerwijd van zijnen aanhoudenden en menigvuldigen letterarbeid, genoot hij eene bijkans onafgebrokene gezondheid, welke hij, behalve aan zijn sterk en kloek lichaamsgeftel, aan zijne matige levenswijs en afkeer van allen wellust te danken had. Toen hij 70 jaar oud was, legde hij, uisfehen de *Misra* en *Waal*, nog eenen weg van 7 uur te voet af. Hij stierf den 28sten van Herfstm. 1667, in het 77ste jaar zijns ouderdoms, niet minder geacht uit hoofde van zijne godsvrucht en denugd, dan om zijne geleerdheid.

GOM. De gom is een verdroogd plantensap, hetwelk als slijm, in de meeste gewassen, vooral in de zaden en wortels aanwezig is, of uit den bast van sommige boomen, van zelfs uitvloeit, en vervolgens, door de werking van den dampkring, verhard wordt. Zij is dan half doorschijnend, van eene geelachtig of roodachtig witte kleur, glad en blinkend van oppervlakte en ook zoodanig op de breuk, zonder reuk noch smaak en ongekristalliseerd. Zuivere Gom is volkomen oplosbaar in water, en vormt, met hetzelfde, een kleverig vocht, hetwelk, zoo er veel gom in is, zich slijmerig en als geelachtig voordoet, door het staan hard wordt en fig. 10.

befchimmelt. In alkohol is de Gom volkomen onoplosbaar, en wanneer men, bij eene oplossing van Gom in water, alkohol giet, bezinkt zij in witte, 'ondoorschijnende vlokken. Met water verdunde alkaliën en zuren losfen haar insgelijks op, en ook deze oplossing wordt troebel, door bijmenging van alkohol. Sterk zwavelzuur maakt haar zwart; zontzuur insgelijks, als men haar er mede kookt, en salpeterzuur er op getrokken, en daarna overgehaald, vormt er een bijzonder zuur uit, slijmzuur genoemd. Het beste middel, om de aanwezigheid van Gom- en slijmdeelen, in plantenappen, te ontdekken, is het onvolkomen azijnzuur lood, met welks basis zij al een wit bezinkfel neerploft.

Er is drierlei soort van Gom. De zuiverste is de *Arabische*, en *Senegalse*, welke in de hoofsdeigenschappen overeenkomen, de laatste echter doorgaans in grooter stukken voorkomt en tot gebruik in de kunsten en handwerken, behalve in de Geneeskunst het meest verkozen wordt. De eerste komt uit *Egypte* en *Arabië*, de laatste uit de dorre streken bij den Senegal, waar zij door negerstammen verzameld wordt, die er, een gedeelte van het jaar, zich mede voeden. Beiden worden van verschillende soorten van *Mimusca* verzameld. — Eene tweede soort van Gom, minder zuiver en niet geheel oplosbaar in water, is die welke onze kersen- en pruimenboomen, die, ten tijde van het rijp worden der vrucht, uitzweeten. Zij bevat eene bijzondere zelfstandigheid, *kersengomstof* genoemd, waaraan zij die mindere oplosbaarheid verschuldigd is. — De derde soort is de slijm, welke vele planten, en planten-zaden, b. v. kaasjeskruid, heeswortel, kweepitten, enz. door uitkoking met water opleveren, welke zoeter is dan de eigenlijke Gom en meer tot de suiker nadert. De Gom en slijm is 1. een zacht voedsel; 2. een verzachtend, weekmakend geneesmiddel; 3. dient zij om aan onderscheidene stoffen en kleuren, b. v. aan zijde, aan den inkt, glans te geven; 4. tot plakken, enz.

GOMLAK. (*Gummi-lacca*) Eene harsachtige zelfstandigheid, welke onder drierlei gedaante in de winkels voorkomt. De eerste namelijk, zoo als men zegt, in *lacillis*, is een voortbrengfel van de lak-schildluis (*Coccus Lacca*), een infekt, hetwelk men in *Oost-Indië* aantreft; de tweede, in *granis*, is niet anders dan het eerste van alle onzuiverheden gereinigd, en de laatste, welke bekend is onder den naam van *g. l. in tubulis*, wordt met sinelen verkregen, en is doorschijnend. De Gomlak bezit eene ligt zamenrekkende kracht, en wordt daarom in de geneeskunde gebezigd. Ook gebruikt men dezelve tot het vervaardigen van zegellak, indien er namelijk, 2 deelen *Theribanthum*, 2 *Colophonium*, en 4 deelen *Gomlak* onder een gesmolten, en hierbij gevoegd wordt een gedeelte menie en een gedeelte *Cinnaber*.

GONAMBUCH. Een West-Indisch vogeltje, volgens GODFRIDUS in zijne *Hist. antipod. pars I* niet grooter dan eene wesp, doch het-

256 GONDELS. — GORDIAANSCH KNOOP.

hetwelk eene zoo heldere stem heeft, dat geen inlandsche Nachtegaal in aangenaamheid van gezang er bij halen kan.

GONDELS. Eene soort van sloepen of Venetiaansche booten, die men in de grachten te *Venetië* gebruikt, vlak en lang zijn, en zeilen noch roeibanken hebben, vermits de gondelier, of schipper, met eenen riem op den achtersteven overeind staat.

GONG. Een bekken van klokmetaal, en daardoor van eenen zeer helderen klank; hetwelk dikwijls door de *Indianen* bij hunne muziek gebruikt, en door eenen houten hamer geslagen wordt. Zij voegen er doorgaans, volgens de toonen, verscheiden bij elkander, en geven daarmede naauwkeurig de maat aan.

GORANI. (JOZEPH Graaf van) Een Milaansch edelman, die zich in zijne jeugd, met het beste gevolg, aan de wetenschappen toewijdde; zoo als uit zijne schriften, in rijper jaren, over de wijsbegeerte, staats-huishoudkunde en openbare opvoeding, in het licht gegeven, kan blijken. Alle ademen, echter, eenen, in zijnen stand zeldzamen, demokratischen geest, en van dezen aard zijn zijne *Geheime Gedenkschriften over Italië*, eene *Verhandeling over het Despotismus*, en zijn *Onderzoek over de Regeerkunde*. Zijne grondstellingen over vrijheid en gelijkheid, de regten des volks, en het afschaffen van alle onderscheiding van geboorte gaven aanleiding, dat hij van de lijst van den Milaanschen adel geschrapt, en zijne goederen verbeurd verklaard werden; doch waarvoor men hem, van den anderen kant, den titel van Fransch burger, waarnaar hij streefde, bij een decreet der wetgevende vergadering, toestond. Hij vlugtte echter naar *Frankfort*, waar hij in 1792 stierf.

GORDEL. (MAAGDEN) Onder de *Grieken* en *Romeinen* had men de gewoonte, dat de bruidegom den gordel zijner bruid ontbond, eer hij haar in zijne omhelzingen nam. Deze gordel, de Maagdengordel genoemd, was van schapen-wol gemaakt, en met eenen *Herkules-knoop* geknoopt, die door den echtgenoot in het bed werd losgemaakt, als een gelukkig voortteeken, dat hij zoo vele kinderen als dezen voortbrengen zou.

GORDIAANSCH KNOOP. De *Phrygiërs*, door het orakel onderrigt, dat zij den genen, dien zij het eerst op eenen wagen naar den tempel van *JUPITER* zagen rijden, tot koning benoemen moesten, ontmoetten *GORDIUS*, een gemeen *Phrygiër*, en riepen hem tot koning uit. Deze wijdde zijnen wagen, uit dankbaarheid, aan *JUPITER*, en hechte de garelen daarvan door eenen knoop aan den distelboom vast, die zoo kunstig gelegd was, dat men er begin noch einde aan vinden konde, zoodat het orakel aan den genen de heerschappij over de wereld beloofde, die denzelven konde ontbinden. *ALEXANDER*, dit vergeefs beproefd hebbende, en zulks als een ongunstig voortteeken beschouwende, kapte den knoop hierop met zijn zwaard door; en van hier het spreekwoord: *den Gordiaanschen knoop doorhakken*.

GOR-

GORDON, (*Lord GEORGE*) geboren in 1750, was een zoon van den hertog van dien naam, en een zeer avontuurlijk man. Reeds in zijne vroege jeugd vertoonde hij eene bijzondere neiging tot zondelingsheden en gewaagde ondernemingen; vertegenwoordigde naderhand het vlek *Ludgershall* in verscheidene zittingen van het parlement, en sprak zeer vrij tegen de maatregelen der beide huizen. Daar het volk in *Engeland* en *Schotland* in 1780 zeer te onvrede was over de vericende vrijheden aan de Katholijken, begon GORDON, die thans geene bepaalde bediening had, de rol van een vroom man te spelen; liet door eene tallooze menigte menschen een verzoekschrift teekenen, en wilde daardoor het parlement tot onderdrukking van den Katholijken godsdienst noodzaken. Dan, het bleef niet enkel bij een schriftelijk verzoek: het volk werd onrustig; beging in *Londen* en andere steden des rijks de grootste buitensporigheden; woedde inzonderheid tegen de bezittingen der Katholijken; en konde niet dan met vele moeite door de koninklijke lijfwacht tot bedaren gebragt worden. GORDON werd als de voorname aanstoker dezer onlusten gevangen genomen, maar in 1781 weder in vrijheid gesteld.

Ondertuschen had hem zijn kerker niet wijzer gemaakt. Hij verviel op nieuws tot allerhande zotternijen; werd deswege van het hof verwijderd, en ging, toen hij zag, dat hij bij geene der Christelijke partijen eenigen invloed meer had, in 1787 te *Birmingham*, tot den Joodschen godsdienst over. Kort daarna werd hij, uit hoofde van een crimineel proces, waarin hij gewikkeld was, als gevangene naar *Londen* gebragt, en voer bij die gelegenheid heftig uit tegen zijne voormalige Christelijke medebroeders. Het geregt verwees hem tot eene vijfjarige gevangenis, en bovendien tot eene aanzienlijke geldboete; doch hij droeg zijn lot met de grootste gelatenheid, schreef paskwillen op de koningin van *Frankrijk*, den koning van *Engeland* enz. en keerde, na zijn lijden te hebben doorgestaan, tot zijne nieuwe geloofsgenooten terug, nadat hij vergeefs, bij een sneekschrift, de tuschenkomst der Fransche nationale conventie, tot een vroeger ontslag uit zijnen kerker, verzocht had. Indien het niet om zijne aanzienlijke familie geweest ware, zoude hij zijn leven waarschijnlijk in de gevangenis hebben moeten eindigen. Hij stierf den 1 van Slagtm. 1793.

GORGONEN. Oudtijds een strijdbaar volk van *Lybië* in *Afrika*, van het vrouwelijk geslacht, hetwelk veelvuldige twisten had met eene andere natie van dezelfde sekse, welke *Amazonen* genoemd werden. — Ook verstaat men door *Gorgonen*, in de fabelleer, drie afzigtige meisjes, STHENO, EURYALE en MEDUSA geheten, dochters van den zeegod PHORKYS. Derzelver haar was met omhoog staande slangen omvlochten; de heupen waren door dezelfde dieren omgord, en zij zelve van verschrikkelijke klauwen en tanden voorzien. MEDUSA alleen was sterfelijk. (*Zie aldaar en op PERSEUS.*)

GORINCHEM, ook *Gorkum* genoemd. Eene wel versterkte stad in het zuidelijk gedeelte van de provincie *Holland*, aange naam gelegen aan de rivieren de *Waal* en de *Linge*, tegen over de zamenvloeiing der *Maas*, en eerstgenoemde rivier. Zij bevat ruim 1200 huizen met eene bevolking van 5 a 6,000 zielen; heeft 2 Hervormde kerken, waarvan de eene (de kapel) ook door de Waalsche gemeente gebruikt wordt, 1 Roomsche, 1 Lutherse kerk en 1 synagoge. Onder de bezienswaardige gebouwen behooren: de groote of St. *Jans*-kerk, waarin nog het familie-graf van de heeren van ARKEL gevonden wordt, die eeuwen lang deze stad en het omliggend land beheerscht hebben, en welke met eenen hoo gen, fraaijen toren pronkt, die met de kerk in het begin der 13de eeuw gebouwd werd; het antieke stadhuis, dat in 1436 of daarom trent gesicht werd, en waaronder zich de vleeschhal en stads waag bevinden; de St. *Joris* Doelen, thans een logement; de voor weini ge jaren nieuw opgebouwde hoofdwatch, en 's lands tuighuis. Wij ders heeft men er een Oudemannen en vrouwenhuis, een wees-, arm-, gast- en pesthuis, alsmede goede scholen voor het middelbaar en lager onderwijs, en een, sedert 1816 gevestigd, letterkundig-ge zelschap onder de zinspreuk: *Bejcheidenheid* en *Verlichting*.

Onder de merkwaardigheden der stad ziet men nog in den voorge vel van een huisje in de *Ravet*, voorheen de krijtsteeg genoemd, eenen steen, met een opschrift, ten aandenken van den moord, ten tijde der binnenlandsche beroerten, door de vijanden van KAREL van *Bourgondië*, onder JAKOBA van *Beijeren*, bij het vermeesteren der stad, aan WILLEM van ARKEL, heer derzelve, in 1416 gepleegd. Niet minder aanmerkelijk is een huis in de hoogstraat, waarin de alom vermaarde HUGO DE GROOT, uit *Loevestein* in eene kist ont vlucht, is geborgen geworden. In eene bovenkamer van dit huis, toen bewoond geworden door DAATSELAAR, thans door den heer J. SPYKER, ziet men nog, op heerlijk geschilderde glazen, zijn af beeldfel, met die van HOGERBEETS en ERPENIUS, tot een aanden ken dezer aanmerkelijke gebeurtenis, met hunne geslachtenamen en toepasselijke verzen.

De stad, gelegen aan de zamenvloeiing van verschillende rivieren en kanalen, en aan den nieuwen straatweg van *Amsterdam* naar *Pa rijs*, drijft daardoor eenen gemakkelijken, binnenlandschen handel in velerlei landvoortbrengfels, als: koren, hennep, kaas, boter, groenten enz. Hare jaarlijkse vee-markten zijn beroemd; gelijk ook hare zalmvischerij.

Gorkum is, in onderscheidene tijden, door oorlogen, brand (vooral in 1388, toen de stad bijna geheel afbrandde) en watervloeden (in 1658 en 59, 1662 en 63, 1741, 1784, en inzonderheid in 1809) deerlijk geteisterd geworden. Zonder te gewagen van de binnenlandsche twisten in de 13, 14 en 15 eeuw, of van die der Hoeksche en Ka beljaauwsche partijschappen, waarin zij almede een noodlottig aan deel

deel gehad heeft, — heeft zij bovenal sterk geleden, door de laatste belegering en het bombardement in den winter van 1813 en 14, waardoor haar omtrek geheel verwoest en de stad zelve, gedeeltelijk, vernield werd; de huizen zijn echter bijna alle weder hersteld; doch enkele dragen nog de kenteekenen des verwoestenden krijgs.

Eindelijk moeten wij nog gewag maken van het, langs deze stad, in 1818 nieuw gegraven kanaal, ter verlenging van de *Linge*, welke rivier voorheen door dezelve heen stroomde, en eene schoone haven in de stad vormde. Dit kanaal, dienende om de *Linge* en *Zederik* af te leiden, en daardoor omtrent 80,000 morgen lands in den *Tielerwaard*, boven de *Zouwe*, en in het land van *Vianen*, van derzelver overtoellig water te ontlasten, is, in het korte tijdsbestek van eenen zomer, met voorbeeldelooze inspanning van kracht en volharding, daargesteld. Hetzelve loopt van deze stad naar *Steenenhoek*, te *Neder-Hardingsveld*, waar het in de beneden *Waal* of *Merwede* uitstort: het is bijkans 2 uur lang, 10 voet diep, 16 tot 18 roeden breed tusschen dijk- en kade, en met de noodige bermwerken bezet. Twee van de grootste kanaal- en uitwaterende schutsluizen, 3 groote kanaalduikers, 1 hooge steenen beer, aansluitende aan *Gorinchems* vest, 5 groote nieuwe, en 2 verhoogde vestingbruggen, met een aanzienlijk aantal andere, daarmede verbondene werken, maken dit kanaal tot een uitstekend kunstgewrocht van waterbouwkunde.

GOSEN, GOSI. Zijn Russische hof-factoren, of kooplieden, die alleen voor het hof, inzonderheid op *Duitschland*, *Turkije*, *Perzië* en *China* handelen.

GOTHA. Een Saksisch Hertogdom, aan de Noordzijde van het *Thüringer* woud, door de *Gera*, *Nessa*, *Werra*, *Unstrut* en *Ilm* doortroomd wordende. De bezittingen van den hertog van *Saks-Gotha* bestaan in het hertogdom *Gotha*, en het grootste gedeelte van het prinsdom *Altenburg*, en bedragen te samen 52 vierkante mijlen met bijkans 170,000 inwoners, waarvan 25 mijlen met 82,000 inwoners voor *Gotha* komen. Het zuidelijk gedeelte des lands ligt zeer bekoorlijk en heeft een overvloedig houtgewas, doch is minder voor den korenbouw geschikt; terwijl integendeel het midden, of het noordelijk gedeelte, op den vruchtbaarsten grond, den rijksten oogst oplevert, en onder de schoonste landstreken van *Thüringen* geteld wordt.

De hoofd- en residentie-stad, insgelijks *Gotha* geheeten, ligt op eene hoogte aan de *Leine*, in eene schoone landstreek, en telde, in 1792, 11,387 inwoners. Zij is wegens hare fraaije bouworde, zindelijkheid en verscheiden merkwaardigheden niet minder vermakelijk, en waardig, om gezien te worden, dan zij uithoofde van de verlichte denkwijze en den goeden smaak harer bewoners, belangrijk is. In de stad zelve bevindt zich onder de voornaamste gebouwen, het slot *Friedenstein*, met zijnen nieuwen aanleg, inzonderheid het groot terras, hetwelk, volgens deskundigen, buiten dat van *Windfor*, weinig zijns gelijken heeft. In dit slot heeft men het voortreffelijk

kabinet van Munten, een der eerste en volkomenste van *Europa*, welks grootste schat in antieke munten bestaat; alsmede eene fraaije *numismatische Boekerij*, het *Kunstkabinet*, en dat van *natuurlijke zeldzaamheden*, en eindelijk de *Bibliotheek des hertogs*, die ook buiten *Duitschland* bekend is, en voortreffelijke *manuscripten* bevat. Voorts vindt men in *Gotha* den grooten Engelschen tuin, de gedenkwaardige graftombe van ECKHOF op een kerkhof buiten de stad, en in hare nabijheid *Snepfenthal*, bekend wegens het opvoedingsinstituut van SALZMANN; alsmede de bouwvallen van drie gelijkaardige sloten, namelijk: *Gleichen*, *Mühlberg* en *Wachsenburg*, en eindelijk, een half uur van de stad, de *Sterrenwacht*, door den hertog ERNST II gesticht, en waarvoor hij in 1804 eene som van 40,000 daalders afzonderde. De overste VON ZACH, een der voornaamste sterrenkundigen, had er het opzicht over, en maakte deze inrigting tot een wezenlijk middelpunt van sterren- en aardrijkskunde. In 1797 verzamelden ook hier, in tegenwoordigheid van den beroemden LALANDE uit *Parijs*, verscheidene der ijverigste kenners en bevorderaars dezer wetenschap. Dan, dit uitmuntend gedenkstuk eens vorstelijken sterrenkundige werd, kort na 's hertogs dood, verlaten; niet echter, zoo als men verspreid heeft, omdat het bouwvallig was, maar omdat de heer VON ZACH, als opperhofmeester, met de hertogin weduwe naar *Eisenberg* vertrok, waardoor dus deze sterrenwacht van haren voornaamsten opziener beroofd werd. Men heeft echter onlangs wederom een begin gemaakt, met dit gedenkstuk, onder het oppertoezicht van den kamer-raad van LINDENAU, in zijnen vorigen luister te herstellen. Voor het overige heeft *Gotha* een *Gymnasium*, verscheidene inrigtingen van opvoeding, ook vrouwelijke, benevens verschillende goede fabrieken.

GOTHARD, of ST. GOTHARDSBERG. Een beroemde berg in *Zwitserland*, aan de zuidelijke grenzen van het kanton *Uri*, welks hoogte op 6339, of, volgens de Weiszische kaart, op 4,566 voet boven de oppervlakte der zee wordt opgegeven. Aan beide zijden verheffen zich nog hoogere bergtoppen, welke men op 8,587 voet schat. Deze berg wordt, zoo wel uit hoofde zijner schoone ligging, als omdat de Alpische weg over denzelven ook naar *Italië* loopt, zeer sterk door vreemdelingen bezocht. De reis over den *Gothard* is, behalve in den tijd der *Lavinen*, wanneer eene groote menigte sneeuw van de bergen valt, voltrekt niet gevaarlijk; dienende de *Tesfno* steeds tot geleider.

GOTHEN. Waren, ten tijde der laatste Romeinsche keizers, onder welke zij eerst merkwaardig begonnen te worden, een zeer uitgebreid, oorlogzuchtig en magtig volk. In de 4de eeuw strekte zich deszelfs gebied van de *Theis* tot aan de *Don*, en Noordwaarts tot aan de *Oostzee* en het tegenwoordig *Kurland* uit, en verdeelden zij zich in twee hoofdstammen, de *Oost-* en *West-Gothen*. De laatste, die in *Moldavië*, *Wallachië* en *Zevenbergen* woonden, en eerst vrienden van de *Romeinen* waren, doch naderhand hunne vijanden werden,

nes-

nestelden zich, onder aanvoering van ALARICH, in de 5de eeuw, in het verwoest *Italië*; doch werden door andere volksstammen verdrongen, en stichtten toen twee rijken, het een in *Gallië* te *Toulouze*, hetwelk door de *Franken* in het begin der 6de eeuw verwoest werd, en het ander in *Spanje*, hetwelk de *Arabieren* in de 8ste eeuw overweldigden. De *Oost-Gothen*, die zich tot aan den *Don* uitgebreid hadden, maakten den Griekschcn keizer van zich afhankelijk, en veroverden met zijne bewilliging, onder hunnen koning THEODORICH, op het laatst der 5de eeuw, *Italië*, benevens andere noordwaarts liggende landen; doch hun alhier opgericht rijk werd, in het midden der 6de eeuw, door de zegevierende wapenen van den Griekschcn keizer JUSTINIANUS verwoest. De *Gothen* hebben, wel is waar, zich weinig op kunsten en wetenschappen toegelegd; doch zijn de oudste Duitsche, of zoogenoemde Gothische letters, die men meent, dat door eenen hunner bisschoppen, ULPHILAS, omtrent het einde der 4de eeuw, zijn uitgevonden, alsmede eenige werktuigelijke kunsten, gelijk ook de Gothische bouwkunst van hun afkomstig.

GOTHENBURG. Eene, naar de Hollandsche manier gebouwde, zee- en handelstad in *West-Gothland*, in *Zweden*, ter plaatse, waar de *Elbe* in de *Noordzee* valt. Zij is, naast *Stokholm*, de aanzienlijkste en welvarendste stad van geheel *Zweden*, en bevat omtrent 20,000 inwoners. De manufakturen van zeildoek, touwwerk, leder, zoo als ook de suiker-rafinaderijen, zijn er van veel belang. Daarenboven vervaardigt men hier ook zijden stoffen, kousen, linten, katoenen, zeep en tabak; doch maakt de haringvischerij eenen bijzonder belangrijken tak van den handel uit. In vreedestijd bezochten jaarlijks meer dan 1200 Zweedsche en andere schepen de haven; die wel goed en veilig, maar alleen voor kleine vaartuigen bruikbaar is; moettende grootere op eenigen afstand van dezelve landen. De Oost-Indische compagnie, sedert 1731 alhier opgericht, levert aanmerkelijke voordeelen op; doch bepaalt zich meestal tot den handel op *China*. Voor het overige heeft de stad dikwijls, en laatstelijk in 1802 en 1804, veel door brand geleden.

GÖTTINGEN. Eene fraaije stad, in het vorstendom *Calenberg*, in een vruchtbaar en aangenaam dal, aan de *Leine* liggende. Zij telt omtrent 11000 inwoners, en behoort tot de schoonste steden van *Neder-Saksie*. Koning GEORGE II van *Engeland* stichtte hier in het jaar 1734 de beroemde universiteit *Georgia Augusta*, welke den 17 van Herfstm, 1737 werd ingewijd, en zich spoedig tot eene der geleerdste inrigtingen van *Europa* verhief. Ook vindt men in *Göttingen* eene boekerij, welke thans meer dan 200,000 boekdeelen bevat, en onder noodzakelijke, doch niets minder dan drukkende, bepalingen, voor eenen ieder open staat. Sedert 1784 wordt jaarlijks door ieder der 4 fakulteiten eene prijsvraag voor de studenten uitgeschreven, en derzelver beste beantwoording door eene gouden medaille, ter waarde van 25 dukaten, beloond. — Behalve deze universiteit, waar-

op in 1819 omtrent 800 studenten waren, heeft men in *Göttingen* nog een koninklijk genootschap van wetenschappen, hetwelk in de wis-, natuur- en geschiedkundige klasfen verdeeld is; uit gewone en buitengewone in- en buitenlandsche leden bestaat, en waarvan iedere klasfe, bij afwisseling, eenen prijs van 50 dukaten voor de beste beantwoording eener opgegevene vraag aanbiedt. In 1773 werd er een *Museum* aangelegd, hetwelk, behalve eene aanzienlijke verzameling van munten, de merkwaardigheden uit het rijk der dieren, planten en delfstoffen, en een groot aantal modellen van allerlei aard bevat. Bovendien heeft men hier een *Seminarium* voor predikanten; een hospitaal voor de heel-, verlos- en ziekten-kunde; eene plaats voor de ontleedkunde; een scheikundig *Laboratorium*; eenen Botanischen tuin, eenen fraaijen toefel van natuurkundige werktuigen; eene sterrenwacht, en meer andere nuttige en belangrijke inrigtingen.

De omliggende landstreken van *Göttingen* zijn zeer schoon; doch schijnen de vermaken der stad voor de behoeften der studerende jeugd minder geschikt te zijn. Bijna alle studenten bezoeken, in de vacantie-tijden *Kassel*, hetwelk 5 mijlen van hier ligt, en ten minste eenmaal den *Harz*, welke laatste reis men gemakkelijk in 12 of 14 dagen kan afleggen. — Voor het overige heeft *Göttingen* ook belangrijke laken- en kousen-fabrieken, alsmede linnen-weverijen, en maken de *metwersten* een gewigtig artikel van uitvoer uit.

GOTTSCHED, (JOHANN CHRISTOPH) werd in Sprockelm. 1700 te *Juditenkirch*, bij *Königsberg* in *Pruisen*, geboren, en stierf in Wintert. 1766 te *Leipzig*, waar hij reeds sedert 1724 zijn verblijf hield, en hoogleeraar in de wijsbegeerte en dichtkunst was. Veel is er over zijne verdiensten getwist, en het grootste gedeelte van het publiek heeft zich, openlijk, tegen hem verklaard, zoodat het ten hoogste gewaagd zijn zoude, om zijne verdediging op zich te nemen. Ondertusfchen kan men niet ontkennen, dat zijne tegenpartij hem te onbescheiden beoordeeld heeft, en hij, buiten tegenfpraak, geene geringe verdiensten, ten aanzien van de verbetering der *Duitsche taal*, bezat, welke door de ontelbare vreemde woorden, waarmede men haar in dien tijd meende te verrijken, eene hoogst belagchelijke en wanstaltige gedaante bekomen had. Schoon hij al niet als dichter moge hebben uitgemuut, en door zijne drama's meer moge verveeld, dan het gevoel opgewekt hebben, bezat hij echter het voorregt, van talenten aan te moedigen, en den goeden fmaak aan te vuren en te vereenigen. In het jaar 1737 verbande hij den zoo zeer geliefden *Harlekin* van het tooneel te *Leipzig*; eene daad, welke LESSING zelf de *Harlekinade* noemt. In der daad, hij zoude onder de geleerden altijd eene aanzienlijke plaats bekleed hebben, indien hij zich meer met een geschied- en oordeelkundig onderzoek over de *Duitsche taal* en de fraaije wetenschappen ophielden, en niet altijd zoo genoemde oorspronkelijke stukken geleverd had. Dan, hij verbeeldde zich ongelukkig een groot dichter

te zijn, die een voorbeeld aan anderen konde opleveren; bezat daaren boven eene aanmerkelijke mate van geleerden hoogmoed, en viel daardoor, in zijne twisten met BODMER en BREITINGER, zeer diep beneden den rang van eenen dichter. Zijne vijanden vielen hem tot aan zijnen dood onophoudelijk op het lijf; en men moet zich verwonderen, hoe hij, die hierdoor altijd tot eenen letterkundigen strijd moest gereed zijn, nog tijd gehad hebbe, om zoo vele bruikbare stukken te schrijven, en zijnen leerlingen door zijne mondelinge onderrigtingen nuttig te worden. Onder de menigvuldige schriften, die hij heeft uitgegeven, bezitten, behalve zijne *Duitsche spraakkunst*, zijne verzameling van stukken tot de geschiedenis der Duitsehe dramatische dichtkunde, en de door hem vervaardigde overzetting van het woordenboek van BAYLE, de meeste waarde. —

Zijne vrouw, LOUISE VICTORIE ADELGUNDE, geboren KULMUS, behoorde tot de geleerdste en meest beschaafde schrijfsters van *Duitschland*. Zij bezat eene grondige kennis der oude en nieuwe talen, en had in de wiskunde, wijsbegeerte en muziek groote vorderingen gemaakt. Bovendien was zij eene meesteres in alle vrouwelijke kundigheden, en bezat, wegens haar uitmuntend zedelijk karakter, eene algemeene achting. Zij hielp haren man in zijnen letterkundigen arbeid, en leverde ook zelve verscheidene werken, waaronder, inzonderheid, de verzameling van brieven, door de *vrouw van RUNKEL* na haren dood uitgegeven, uitmunt. — Zij stierf in 1762.

GOUD. De voortreffelijke eigenschappen, inzonderheid de luisterrijke glans, sterke rekbaarheid en duurzaamheid, zoo wel als deszelfs zeldzaamheid, hebben aan dit metaal altijd eene hooge waarde doen hechten. Het is reeds in de vroegste tijden bekend geweest, daar het op onderscheidene plaatsen, wel vermengd met andere zelfstandigheden en metalen, maar evenwel nooit geheel verërtst, altijd in den metaalstaat gevonden wordt, en niet zelden in eenen staat, dat het zich vrij gemakkelijk laat afscheiden en zuiveren. Het is naast het ijzer en de bruinsteen, waarschijnlijk, het meest verspreide van alle metalen; doch komt niet overal in zulk eene hoeveelheid voor, dat deszelfs zuivering voordeel aanbrengt. De rijkste goudmijnen zijn in *Brazilië*, in *Peru* en in *Mexico*. Ook het binnenste van *Azië* levert veel Goud; en dat er in de bergen van *Afrika* een rijke voorraad van dit metaal moet aanwezig zijn, moet men uit de aanzienlijke hoeveelheid, welke de rivieren aanvoeren, opmaken. In *Europa* hebben *Spanje* en *Portugal* certijds veel Goud opgeleverd. Thans trekt men het nog uit eenige mijnen in *Hongarije*, het *Salzburgsche*, *Tyrol* en *Sakse*. Sommige rivieren in *Europa*, in het bijzonder de *Rhone* en de *Rijn*, voeren het mede aan; doch in te geringe hoeveelheid, om de kosten der zuivering goed te maken. Volgens HUMBOLDT beloopt het Goud, hetwelk de onderscheidene mijnen der oude en nieuwe wereld, jaarlijks, in den handel storten, door elkander gerekend, 18,100 Nederlandsche ponden, uitmakende

eene waarde van ruim 27 millioen gulden. Hiervan levert *Brazilië* alleen 7,500, en de Spaansche bezittingen in *Zuid-Amerika* 5000 pond.

Dit metaal wordt, zoo als gezegd is, altijd gedegen of in den metaalstaat, gevonden, en wel of *zichtbaar*, of *gemaskerd* door zijne vermenging met andere metalen, aarden enz. Het komt niet altijd in den schoot der aarde, maar dikwijls vrij oppervlakkig in aangespoelde aardbeddingen, of in het rivierzand, voor, en wordt dan, door wasching, op verschillende manieren, verkregen. Deze komen echter grootendeels hierop neder, dat men de ligter in het water drijvende aarden met hetzelfde afgiet; terwijl het zwaarder Goud op den bodem liggen blijft. Dit wordt vervolgens gesmolten, en, bij die smelting, worden de onedele metalen, welke met het Goud vereenigd zijn, met de zuurstof der lucht vereenigd, en in eene soort van aardachtig schuim of *slakken* veranderd, waaronder men den zuiveren goudklomp vindt. Het Goud, hetwelk in de mijnen gevonden wordt, wordt of door het vuur, of door de oplossing in de zuren, doch in het bijzonder door amalgamatie, vereeniging met het kwikzilver, gewonnen. Bij de werking van het vuur veranderen die metalen, welke met het goud vereenigd zijn, het zilver uitgezonderd, in *oxydes* of zuurstof-verbindingen, en vormen slakken; terwijl het Goud, tot eenen zuiveren metaalklomp gesmolten, overblijft. Door de oplossing in de zuren, en wel bepaald in het salpeterzuur of sterkwater, scheidt men het van het zilver, hetwelk in dat zuur wordt opgenomen. Bij de amalgamatie maakt men het, reeds van zijne grootste bijmengselen gezuiverd, gouderts tot een deeg met het kwikzilver, hetwelk dan van de overige bestanddeelen van den erts wordt afgescheiden door slibbing, namelijk door het met water te vermengen, waarbij het zwaarder goud-amalgama bezinkt; terwijl het troebel water, de overige, lichtere stoffen medenemende, wordt afgetapt. Het kwik drijft men naderhand door het vuur af.

Het zuiver Goud heeft, naarmate het geplet of geslagen is, een voortelijk gewigt van 19,257 tot 19,640. Het is zoo rekbaar, dat men, met ééne once, eenen zilverdraad, ter lengte van 444 uur zoo volkomen kan vergulden, dat zelfs het sterkste mikroscoop niets van het zilver aantoon, en van een enkel grein Goud zulke dunne blaadjes slaan kan, dat men er eene oppervlakte van 1400 vierkante duimen mede kan bedekken. Niet minder taai is dit metaal, zoo dat een draad, ter dikte van $\frac{1}{16}$ lijn en ter lengte van 2 voet, een gewigt van zestien pond kan dragen. Daarentegen heeft het Goud weinig veerkracht, en klinkt dus slecht, hoewel men het echter, door aanhoudend hameren, vrij sterk kan harden.

Dit metaal behoeft eene vrij sterke hitte, om te smelten. WEDGWOOD namelijk vond, dat daartoe eene temperatuur van 32° op zijnen pyrometer, of 5237° noodig is. Gesmolten heeft het eene blinkende zeegroene kleur, en kristallizeert, langzaam bekoelend, in vierzijdige pyramiden. Het vervliegt of verdampst nauwelijks in het brandpunt der

der grootste brandspiegels. Wanneer dit onder de vrije werking der dampkringslucht plaats heeft, schijnt zich het Goud met de zuurstof te vereenigen. Dit geschiedt echter beter door de werking van het salpeterzuur, waarin het goud-oxide echter niet volkomen wordt opgelost. In het koningswater is dit metaal verbonden met de zoutstof. Al deze verbindingen worden echter licht door het vuur, of door de werking van waterstof bevattende verbindingen, b. v. de plantenzuren en zouten, wederom ontleed, en het Goud herstelt. Het goud-oxide is niet, zoo als andere metaal-oxiden, oplosbaar in de zuren, en vormt er geene zouten mede. Het wordt daarentegen in de alkaliën opgenomen, en bijzonder in de *ammonia*, of het vlug loogzout. Vereenigd met dit laatste vormt het een poeder, hetwelk onder den naam van *Dondergoud*, of *Slaggoud* bekend is, omdat het, verhit of geslagen, met eene sterke ontploffing ontleed wordt.

Het zuivere Goud kan niet wel bewerkt worden: het wordt vooraf in eene zekere mate met zilver of koper gemengd. Men berekent de hoeveelheid Goud, in zoodanig mengsel aanwezig, naar *karaten*, en noemt het eerste de *witte*, het tweede de *roode karatering*. Men heeft ook eene *gemengde* met koper en zilver beiden. Deze heeft bij onze munten en galanteriewaren plaats. Het Fransche goud is van 20 karaat, het Duitse 19, in *Pruisfen* zelfs tot 12, en 8, en het dukaten-goud ruim 23. Het gehalt van het goudgeld is ook verschillend. Tot het fijnste behooren de Mogolische rupij, de sechinen, de Kremnitzer en Hollandsche dukaten; de guinies en louis-d'ors zijn veel minder. Om de waarde van gegeven goud ongeveer te bepalen, bedient men zich van den *probeerssteen*, waartoe men het best een zwart basalt neemt, en van de *probeernaalden*. Deze bestaan uit goud, waarvan de karatering bekend is; en uit de vergelijking der kleur, welke het gegeven goud op den steen maakt, met die der bekende probeernaalden, ziet men, aan welke zij het naast bij komt. Men moet daartoe naalden, volgens de driederlei karatering, bereid hebben, die van $\frac{1}{2}$ tot $\frac{1}{2}$ karaat verschillen.

GOUDA, of TER GOUW. Eene middelmatige stad van het koninkrijk der *Nederlanden*, in het zuidelijk gedeelte van de provincie *Holland*, aan de *Gouwe*, die zich hier met den *Beneden-Zysel* vereenigt. Zij telt ruim 11000 inwoners, die voornamelijk hun bestaan in Fabrieken van tabakspijpen, potten, vlas- en kaashandel vinden; alhoewel de laatste zich meer bijzonder tot de omliggende plaatsen, zoo als *Oudewater* enz. bepaalt. *Gouda* is beroemd door hare prachtige kerk met derzelver overheerlijk geschilderde glazen, zoo wel als door hare sluizen, waardoor het land zou kunnen worden onder water gezet; doch waarvan de buitensluis voornamelijk dient, om groote schepen, die den mast niet kunnen strijken, en zelfs kleine zeeschepen, groote Kenlenars enz., door te laten, zoodat de vaart van de *Helder*, de *Zuiderzoe*, *Noord-Holland*, *Friesland* en *Groningen*, binnen door, op *Rotterdam*, *Nijmegen*, *Zeeland* en *Brabant*, hierdoor open is.

GOUDADER. Zoo noemt men een gang in de bergwerken, die goud of goud-erts bevat. *Goudschuim* is onecht goud, tot zeer dunne blaadjes geslagen; en *Goud-tinktuur*, goud, in koningswater (*spiritus*) opgelost.

GOUDSLAGERS. Alhoewel deze handwerkslieden, bij uitzondering, Goudslagers genoemd worden, behandelen zij daarom juist niet altijd goud alleen, maar bewerken ook zilver, koper, tin en lood, offchoon het slaan van goud hun hoofdwerk uitmaakt. Zij gieten eerst het goud, zilver enz. in vierkante baren, die zij alsdan zoo lang op het aanbeeld smeden en uitflaan, tot dat zij door de pletmolen gaan kunnen. Na door denzelfden gegaan te zijn, snijden zij het in vierkante stukken, en slaan het alsdan op het aanbeeld, in perkement, nogmaals zoo lang uit, tot dat het zoo dun als dun postpapier, of nog dunner, geworden is. Deze blaadjes leggen zij, vervolgens, tusfchen het zoogenoemde *goudslagers-vlies*, uit kunstig bereide osfendarmen, of het vlies van de nieren, bestaande, en slaan het, met eenen grooten, platten ijzeren hamer, voor de derde maal, op het aanbeeld zoo dun uit, dat zij van een stuk fijn goud, ter zwaarte van eenen dukaat, 300 blaadjes, van 4 duim in het vierkant, maken; en, zij zijn goede werklieden, welke 2000 zulke blaadjes op éénen dag slaan kunnen.

Op gelijke wijze slaan zij het valsche, of zoogenoemde *Neurenberger goud*, van koper vergulde baren; doch dit kan op verre na niet zoo dun worden uitgeslagen. — Het zoogenoemde plaatzilver slaan zij van *tin*, de spiegel-foelie van *Malacsch*, of zoogenoemd *Engelsch tin*, en het tabakslod, dat tot de verzending van tabak en snuif gebruikt wordt, van *lood*; alhoewel dit laatste thans meestal geplet, en niet veel meer geslagen wordt.

GÖTZE. (JOHANN AUGUST EPHRAIM) De jongere broeder van den godgeleerden JOHANN MELCHIOR GÖTZE, in leven predikant te *Hamburg*, die wegens zijnen twistgierigen aard bij al zijne tijdgenooten gehaat was. Hij werd in 1731 geboren en stierf in 1793. In zijne vroegere jaren had hij zich op de godgeleerdheid voornamelijk toegelegd, doch hield zich onzijdig in de twisten, welke zijn broeder met de aanzienlijkste godgeleerden van zijnen tijd voerde. Toevallige proeven met het mikroskoop gaven aanleiding, dat hij zich naderhand, toen hij reeds 40 jaar oud was, met allen ijver op de beoefening der natuurkundige wetenschappen toeleigde, waarin hij zulke groote vorderingen maakte, dat hij eerlang onder de voornaamste natuurkundigen van *Duitschland* geteld werd. Hij was een zeer werkzaam man, die een schrandere oordeel, een getrouw geheugen, en eene ongemeene vlugheid van geest bezat, waardoor het hem niet mogelijk was, een begonnen plan onvoltooid te laten. Behalve eenige geleerde werken, waardoor hij zijnen roem bij de nakomelingschap gevestigd heeft, hebben een aantal volkschriften, onder de namen van: *nützliches Allerlei*, CORNELIUS, *Natur*, *Menschen*.
le.

leben und Verfehung, genoeg bekend, buiten tegenspraak het meeste bijgedragen, om het geloof aan bovennatuurlijke gebeurtenissen in de schepping, en verouderde vooroordeelen, meer en meer uit het rijk der Natuur te verbannen.

GRAAD. Noemt men in vele gevallen de gelijke deelen, waar in een geheel verdeeld wordt. In de wiskunde heeft ieder cirkel 360 gelijke deelen of graden; doch hangt de grootte van eenen graad van die van den cirkel af, en kan derhalve alleen in betrekking tot dezen bepaald worden. Voorts wordt ieder graad in 60 minuten, ieder minuut in zoo vele sekonden, en elke sekonde in 60 terfen verdeeld, waartoe men zich van de volgende teekens bedient: als voor eenen graad o, eene minuut ', eene sekonde ", en eene terz '". Alle wisselen sterrekundige werktuigen, waarmede hoeken gemeten worden, zoo als het *Astrolabium*, *Quadrant* en *Sextant*, hebben deze verdeelingen, gelijk ook alle cirkels, welke men, in zijne denkbeelden rondom den hemelglobe en de aarde trekt, b. v. de evenaar, middagcirkel, ekliptica, paralel, poolkringen enz. worden, op gelijke wijze in graden, minuten en sekonden afgedeeld. Anders, echter, is de verdeling in graden van natuurkundige werktuigen, zoo als bij barometers, thermometers enz., waarbij men altijd van een vast punt moet uitgaan, b. v. bij den thermometer rekent men van het vriespunt, en telt men de graden boven en onder hetzelfde, om de mindere of meerdere koude, dan dit punt aanwijst, waar te nemen.

Ook bedient men zich van het woord Graad in het uitrekenen van bloedverwantschap, en beteekent die dan den afstand van een of meer afstammelingen van gemeenschappelijke ouders: dus zijn broeders en zusters elkander in den eersten, maar hunne kinderen in den tweeden graad, vermaagschapt enz.

GRAADBOOG, of ST. JAKOBS-STAF. Een werktuig, ter zee gebruikt wordende, om de hoogte der zon, maan en sterren waar te nemen; bestaande in eenen vierkanten, en in graden verdeelden staf, van omtrent 3 voet lang en eenen halven duim dik. Iedere zijde is gelijk eene *linea Tangentium* (Zie: TANGENS) in graden verdeeld, en heeft een bijzonder kruisstuk of *vizier*, hetwelk men kan verschuiven. Het eerste behoort tot die zijde, waar de verdeelingen met 3° beginnen en met 10° eindigen, en wordt hierom het tien-kruis genoemd. Het tweede, als tot die zijde behoorende, waar de graden met 10° beginnen en met 30° eindigen, draagt den naam van het dertig-kruis; terwijl het derde, aan dien kant van het werktuig, waar de graden van 20 tot 60 loopen, het zestig-kruis, en het vierde stuk, aan de zijde, waar de graden met 30° beginnen, en 90° eindigen, het negentig-kruis genoemd word.

Om nu de hoogte der zon door dit werktuig waar te nemen, moet men eerst, zoo na mogelijk, nagaan, waar de hoogte der zon onder 100 graden is, in welk geval men het kortste, of het tien-kruis moet gebruiken; doch is de hoogte onder de 30°, dan bedient

dient men zich van het dertig-, onder de 60 van het zestig- en boven dit getal van het negentig-kruisstuk. Het eigenlijk kruisstuk in gereedheid gebragt hebbende, plaatst men het platte einde van den staf aan de buitenste zijde van het oog, en ziet naar het voorwerp aan het bovenste, en naar den horizon aan het benedenste einde van het kruis; bewegend hetzelve zoo lang voor- en achterwaarts, tot dat men het middelpunt der zon of van eenig ander voorwerp door het boven-, en den horizon door het beneden- einde ziet. De graden en minuten, die als dan door den binnenrand van het kruis, op de eigenlijke zijde van den staf voor dat kruis, doorsneden worden, maken de hoogte van de zon of ster, ten tijde der waarneming, uit. Ten einde het oog tegen den glans der zon te wapenen, plaatst men een gekleurd glas boven aan het kruis. Wil men de meridiaan-hoogte weten, dan vervolgt men de waarneming zoo lang, als de hoogte van het voorwerp toeneemt, en brengt het kruis gestadig nader aan het oog.

De *Engelschen* noemen dezen Graadboog *Forestaf* (voorstaf), om dat de waarnemer, bij deszelfs gebruik, zijn gezigt naar het voorwerp rigt, in tegenoverstelling van de *David's- quadrant*, bij hen *Back-Staff* (Rugstaf) geheeten, waarbij men den rug naar het voorwerp gekeerd houdt.

GRAAUWTJES. (Zie: GRISAILLE.)

GRACCHUS. Twee beroemde *Romeinen*, onder de namen van TIBERIUS en CAJUS GRACCHUS in de Romeinsche geschiedenis bekend. Beiden waren ijverige vrienden des volks, en verdedigers van deszelfs regten, tegen de aanmatigheden van den senaat; doch ondervonden ook het onbestendige van de gunst des volks, en werden daardoor de slagtoffers hunner ontwerpen. Den behoeftigen Romeinsche burgers willende te hulp komen, sloeg de oudste GRACCHUS, als gemeensman, in het jaar 621 na de bouwing van *Rome*, eene wet voor, volgens welke een ieder slechts een bepaald gedeelte land voor den akkerbouw mogt bezitten, en het overige aan de noodlijdende burgers, die door de menigte slaven, welke de rijken hielden, van allen onderhoud ontbloot waren, in gelijke deelen moest worden afgestaan. De wet ging door; maar GRACCHUS beleefde hare uitvoering niet, alzoo hij kort daarna in een oproer werd omgebracht. Zijn jongere broeder CAJUS, die met de uitstekendste talenten eene overredende welsprekendheid vereenigde, nam in 631 dezelfde proef; doch onderging een gelijk rampzalig lot, en liet zich, om niet levend in de handen zijner vervolgers te vallen, door eenen zijner slaven doodsteken. Ondertusfchen zou *Rome* van de maatregelen dezer mannen veel voordeel getrokken hebben, indien niet de baatzuchtige en ondeugende raadsheeren hunne pogingen met al hunne magt hadden tegengewerkt.

GRADEER-HUIS, of LEKWERK. Een gebouw, waar men het zoutwater, (de *Sole*), door middel van kunstwerktuigen, omhoog voert,

voert, in dropbakken leidt, en hetzelfde 3, 4 tot 5 maal, door ondergelegd rijshout in pannen laat afdruipeu, waardoor het zoogenoemd wild water uitwasemt, en de *Sole* van 6 tot 24 lood gegradeerd wordt. Deze manier van graderen houdt men voor de beste.

GRADIVUS. Een Romeinsche bijnaam van Mars, den oorlogsgod.

GRADUAAL. Zoo noemt men in de Roomsche-Katholieke kerk dat boek, hetwelk de zoogenoemde *versus gradales*, of die gezangen op zon- en feestdagen bevat, waarop het koor bij zekere passages antwoordt.

GRAEVIUS. (J. G.) Een beroemd geschied- en staatkundige van de 17de eeuw, te *Naumburg* in *Saksie* geboren. Bij zijne komst in ons vaderland begaf hij zich naar *Deventer*, waar hem GRONOVIVS in de ware kracht der Latijnsche taal, waarin het hem aan eenen goeden stijl mangelde, en in de Romeinsche geschiedenis onderrigtte. Twee jaar bragt hij hier door, en begaf zich toen naar *Amsterdam*, waar hij de lessen van A. MORUS en D. BLONDEL hoorde, en zich, op hunnen raad, in de geschiedenis en godgeleerdheid oefende. Na ook hier 2 jaar vertoefd te hebben, werd hij, in de plaats van SCHULTING, naar *Duisburg*, en door het vertrek van GRONOVIVS naar *Leiden*, in 1658, in diens plaats tot hoogleeraar te *Deventer*, en van daar in 1669 naar *Utrecht* beroepen, waar hij den leerstoel der geschiedenis en welsprekendheid beklom, en eene menigte leerlingen tot zich trok. Hier genoot hij de hoogste achting en vriendschap, welke hem alle beroepen naar *Amsterdam*, *Leiden*, *Venetië*, van den koning van *Pruisen*, den keurvorst van de *Paltz*, en van elders, door den roem zijner geleerdheid hem aangeboden, beleefdelyk deden van de hand wijzen. Koning WILLEM III schonk hem den rang en titel van Historieschryver. Hij stierf zeer onverwacht. Nog op den morgen van 11 van Louwm. 1703 gaf hij les aan eenige aanzienlijke personen, ging des namiddags uit, en werd door eene beroerte overvallen, waaraan hij nog dien eigen dag overleed. Onder zijne uitgegevene schriften, een aantal van 37 deelen bedragende, bevinden zich vrij aanzienlijke werken. Zijn leven is door den hoogleeraar F. BURMAN, in eene lijkrede, breedvoerig beschreven.

GRAFF, (ANTON) koninklijk Saksisch hofschilder, werd in 1736 te *Winterthur* geboren. Van zijne jeugd af zich op de schilderkunst, inzonderheid het portret-schilderen, onder J. U. SCHELLENBERG, hebbende toegelegd, bragt hij het hierin zoo ver, dat hij in den rang der eerste schilders van zijnen tijd geplaatst werd. Nadat hij 8 jaar te *Augsburg* had doorgebracht, werd hij in 1766 naar *Dresden* geroepen, waar hij, in eenen werkkering van waardige mannen, zijn talent tot volkomenheid bragt. Teekening, karakter en koloriet, verdienen in zijne schilderstukken allen lof, en bevestigden de strenge eischen van den kunstkenner. Het getal zijner portretten

en

270 GRAHAMS HEMESCH BED. (Dr.) — GRAMMATICA.

en familiefukken beliep in 1796 reeds meer dan 1100: onder dezelve bevindt zich een eigenhandig afbeeldfel van den kunstenaar zelve, hetwelk in 1795 te *Dresden* de tentoonstelling versierde, en naderhand in handen van den raad van het hof van appel, den heer KÖRNER, geraakt is. GRAFF stierf te *Dresden* in het jaar 1813.

GRAHAMS HEMELSCH BED. (Dr.) GRAHAM, een rijk *Schotlander*, begaf zich naar *Londen*, en opende aldaar in 1780, in vertrouwen op zijne verkregene menschen-kennis, eenen *Tempel der gezondheid*, zoo als hij zijn huis noemde. Hij gaf leefregelen in druk uit, door welker opvolging hij voorgaf, de onvruchtbaarheid van het eene en het onvermogen van het andere geslacht te kunnen verhelpen. Hij verkocht tot dat einde eenen goddelijken balsam voor een *Guinie* de flesch, en liet eindelijk, als een laatz middel, een wonderbaar, *Hemelsch Bed* vervaardigen, hetwelk hij *Magneto-Electric* noemde, en hem, zoo men meent, 16,000 p. st. gekost heeft. Dit Hemelsch Bed, hetwelk ongemeen kostbaar was, rustte, in eene groote, prachtige zaal, ter rechterzijde van een orchest, op zes zware, doorschijnende kolommen: in een naburig kabinet was een cilinder, waardoor de uitvloeifels van het hemelsch en alles bezielend vuur in het slaapvertrek geleid, en de wassam van versterkende geneesmiddelen en *Oostersch* reukwerk, door glazen buizen, insgelijks derwaarts gevoerd werden; terwijl de welluidende toonen der *Harmonica* enz. aan het wellust ademend gevoel nog meerder aandrang bijzetterden. GRAHAM (want een nacht slapens in dit bed kostte 50 p. st.), en rijke wellustige *Engelschen*, bevonden er zich wel bij. „Intusfchen” — zegt ARCHENHOLZ — „zou men de *Engelschen* onregt doen, wanneer men meende, dat de hoop op de wonderbare uitwerksels van dit Hemelsch Bed (in Lentem. 1784, met andere daartoe behoorende zaken, door GRAHAM verkocht) hen in zulk een groot getal zoude derwaarts gevoerd hebben.” Dezelfde GRAHAM poogde in 1790 der *Engelsche* natie het gebruik van het *Aardbad* aan te bevelen, hetwelk daarin bestond, dat men zich naakt tot aan den hals toe in de aarde liet begraven, waarvan hij zelf het eerste voorbeeld gaf.

GRAMMATIAS. Een naam, dien eenige natuurkenners somtijds aan jaspis en agaat geven, welke op eenen rooden grond met witte strepen geteekend is. Men vindt deze steenen genoegzaam in alle kabinetten van liefhebbers der natuurlijke historie.

GRAMMATICA. Taalkunde; de kunst, om eene taal, volgens regels, te schrijven en te spreken. Ook verstaat men, door dit woord, het boek zelf, waarin die regels worden opgegeven. Bij de ouden had het woord *Grammatica* oorspronkelijk eenen meer uitgebreiden zin. Zij verstonden er door niet alleen het onderwijs in de taal-, maar ook voornamelijk in de dicht-, redekunst en geschiedenis, en zelfs in de eerste beginsels der wijsbegeerte, in zoo ver dit daarop

toe-

toepasfelijk was. De kunst echter, om alleen juist te spreken, te lezen en te schrijven, dus slechts een gedeelte der *Grammatica*, noemden zij *Grammatistiek*, en hare onderwijzers *Grammatisten*.

GRAMME. De eenheid van het gewigt in *Frankrijk*, hetwelk de voormalige *gros* vervangt, en waartuit, door vermenigvuldiging of deeling, al het grooter of kleiner gewigt wordt afgeleid. Zoo is b. v. de *Decagramme* een gewigt van 10, de *Hectogramme* van 100, de *Kilogramme* van 1000, en de *Myriogramme* een gewigt van 10,000 *Grammen*, bijna $20\frac{1}{2}$ pond oud Fransch markgewicht bedragende. De *Decigramme* is het $\frac{1}{10}$, de *Centigramme* het $\frac{1}{100}$ en de *Milligramme* het $\frac{1}{1000}$ gedeelte van een *Gramme*, bijna $\frac{1}{50}$ van een grein; vervangende dit gewigt de voormalige karaten.

GRANAAT. Een donker rood, veel hoekig, nu eens meer, dan eens min doorschijnend edelgesteente, doch van weinige waarde, en behoorende tot het geslacht der kiezelsteenen. Zijne benaming wordt afgeleid van het Latijnsche woord *Granum*, eene korrel, omdat hij gewoonlijk in de gedaante van eene kleine, hoekige korrel, of in die gestalte, met andere steensoorten vereenigd, gevonden wordt. Voor het overige worden deze steenen bijna in alle Europische landen gevonden; doch levert *Boheme* (namelijk de *Leutmeritzer-kreits*, de heerlijkheid *Dlaskowitz*, *Bilin* enz.), de schoonste op. Zij zijn hier hoogrood, zeer hard en behouden hunne kleur in het vuur. Een groot gedeelte er van wordt in het koninkrijk zelf geslepen, en zoodanig, doch ook veel ongeslepen, in den handel verkocht. — Er zijn ook door kunst gevormde granaatsteenen, die van gesmolten glas, spiegelglas, bruinsteen en goudpurper gemaakt worden, en moeilijk, alleen slechts door kenners, van de echte te onderscheiden zijn.

GRANAATBOOM. Een boom, reeds bij de ouden bekend, welks vrucht, de Granaat-appel, waarschijnlijk, het eerst uit *Karthago* naar *Rome* gebragt werd, om welke reden hij ook den naam van *malum punicum* (dat is Punische of Karthaagfche appel) ontving. Deze boom groeit niet zoo zeer als boom, maar als heester, in het middelst gedeelte van *Azië*, (*Sirië*, *Perzië* enz.) in het zuidelijk *Europa* en het noordelijk *Afrika*. In *Duitschland*, zoo als ook hier te lande, houdt men denzelven, enkel om zijnen fraaijen, prachtigen en scharlaken-rooden bloesem, in groote houten kuipen: zijne vrucht heeft de grootte van eenen middelmatigen appel, doch wordt bij ons zelden rijp; komende de rijpe granaatappelen meest uit het zuidelijk *Europa*. In *Perzië* en andere landen van *Azië*, was deze boom in de vroegste tijden zeer in achting, en zelfs vindt men in den Bijbel, als van eene kostelijke vrucht, van denzelven gewag gemaakt. Het eigenlijke vleesch van den appel bezit zeer veel sap, en meestal een aangenaam zuur, waarom het in heete landen tot geene geringe verkwikking gebruikt wordt.

GRANADA. Een landschap in *Spanje*, ten Westen door *Sevilla*,

272 GRANADA. (Nieuw) — GRANIET.

ten Noorden door *Jaen* en *Cordova*, ten Oosten door *Murcia* en ten Zuiden door de *Middellandsche zee* bepaald wordende. Offchoon men in dit land vele steile bergen vindt, is het echter vruchtbaar in wijn, olie, vlas en hennep, alsmede in vijgen, amandelen enz. Ook levert het suikerriet en vele zijde op, en in de bergen vindt men marmer, erts enz. *Granada*, in de 13de eeuw een afzonderlijk koninkrijk der *Arabieren*, en het laatste, dat zij van *Spanje* nog in bezit hadden, moest in 1491 mede door hen ontruimd worden. Toenmaals was het zeer volkrijk, en thans bevat het 652,000 inwoners, waarvan de hoofdstad *Granada* er 50,000 telt. In de prachtige domkerk aldaar vindt men de grafstonden van *FERDINAND den Katholijken*, en de koningin *IZABELLA*, welke dit landschap veroverden.

GRANADA, (Nieuw) of *het gouden Kastilië*, is een landschap in *Zuid-Amerika*, rijk in goud en edele gesteenten, als ook in genezende planten en gewassen. De bevolking neemt er toe met de nijverheid der ingezetenen. Het Spaansche onder-koninkrijk, *Nieuw-Granada*, bevat, behalve dit landschap, ook nog *Terra Firma*, het Spaansche *Guinea*, en de provincie *Quito*.

GRANDJEAN, (*JEAN*) werd den 6 van Sprokkelmaand 1752 te *Amsterdam* geboren, en was een beroemd teekenaar en schilder. Hij deed, ter verdere beoefening zijner kunst, eene reis naar *Italië*, en kwam in 1779 te *Rome*, waar hij in Slagtm. 1781 stierf. Een aantal zijner teekeningen, van verschillenden aard, wordt in de kabinetten der kunstminnaren bewaard, en men heeft van hem zeer vele voortreffelijke schilderstukken, onder welke vooral uitmunten de historie van *ANTIOCHUS* en *STRATONICE*, verbeeld op het oogenblik, dat de arts de oorzaak der ziekte des eersten ontdekt; *de Gulden eeuw*, met meer dan 70 figuren, en veel bijwerk; eene groote en kleine *Afneeming van het kruis*; zijn eigen portret, in zijne eigene kamer, welke zeer schoon door de zon verlicht wordt; de historie van *ARGUS* en *MERKUR* enz. — Te *Rome* heeft hij twee gezigten, zijnde de groote en kleine *Waterval van Trivoli*, geschilderd; en onder zijne nagelaten werken munt eene teekening uit, van $4\frac{1}{2}$ voet hoog en 6 voet breed, verbeeldende den gedooden *ACYS*, voor zijnen vader *CRESUS* gebragt, welke teekening tot een model diende van eene schilderij, waaraan hij bezig was, toen hem de dood overviel. — Onder de laatste werken van dezen kunstenaar behooren ook nog de teekeningen van het stel fraaije platen, waarmede de *GERMANICUS* onzer beroemde dichteres *L. W. v. WINTER*, geboren van *MERKEN*, versierd is.

GRANICUS. Eene rivier in *Bitthynië*, beroemd geworden door den veldslag, aldaar geleverd tusssen *ALEXANDER den Grooten* en *DARIUS*, waarin 60 duizend van de zijde der *Macedoniërs* gezegd worden gesneuveld te zijn.

GRANIET. Een harde steen, die, door staal geslagen, vuur geeft, en

en waaruit de oorspronkelijke bergen, en, over het algemeen de hoogste en grootste bergketens, bestaan. De eigenlijke Graniet (*Syenites*) bestaat uit gemengde bergstoffen, als quarz, veldspaat en glimmer, zoo als b. v. de antieke *Granito Rosse*, en het beruchte, verbazend groote blok, uit een moeras aan den Finlandschen zeeboezem herkomstig, hetwelk, in weerwil van zijn gewigt van 3 miljoen ponden, naar *Petersburg* vervoerd werd, om tot een voetstuk voor het standbeeld van *PETER den Grooten* te dienen. Het beroemde *petuntse*, hetwelk de *Chinezen*, als een hoofd-inmengsel tot hun porselein gebruiken, is ook een eigenlijke Graniet, waarvan de veldspaat verweerd is. Dikwijls zijn de granietsteen ook nog met andere delfstoffen vermengd, en men heeft er 3 soorten van: 1. De harde, witte Graniet, met zwarte vlekken, gewoonlijk *Egyptisch-Marmer* genoemd. 2. De harde, roode granietsteen, met zwart en wit geschakeerd, en zeer gemeen in *Egypte* en *Arabië*. En 3. de bleekere, witte Graniet, met zwart en geel doorweven, die somtijds in beddingen gevonden, en tot het beveloen van straten gebruikt wordt.

GRANVELLE. (Zie: PERRENOT.)

GRASS. (KAREL) Was een *Lijflander* van geboorte, die in het jaar 1788 en 1789 te *Jena* in de godgeleerdheid studeerde; vervolgens eene reis naar *Zwitserland* en door een groot gedeelte van *Duitschland* deed, en eindelijk naar zijn vaderland terugkeerde, waar hij dikwijls met veel goedkeuring predikte. Mislukte plannen, om zich hier neder te zetten, ondermijnden zijne gezondheid. Hij deed derhalve, ter zijner herstelling, andermaal eene reis naar *Zwitserland*, welker natuurlijke schoonheden hem in 1790 reeds zeer aantrekkelijk schenen, en waar hij tevens hartelijke vrienden had. Hier bleef hij tot in 1803, wanneer hij zich naar *Italië* begaf, en later de koninkrijken *Napels* en *Sicilië* bezocht. In 1813 huwde hij te *Rome* aan de weduwe GRASSI, en legde zich in de laatste zestien jaren meestal op het landschaps-schilderen toe. De standpunten, waaruit hij zijne landschappen nam, waarin hij inzonderheid het voorbeeld van *LUDW. HESS* volgde, waren dichterlijk gekozen; doch de bewerking was niet uitvoerig en het koloriet te bont. Eene beschrijving zijner reis door *Sicilië*, met 40 teekeningen, verkocht hij aan den boekhandelaar COTTA, te *Tubingen*, en arbeidde, in de laatste jaren zijns levens, ijverig voor *ZSCHOKKES Miscellen für die neueste Weltkunde*; voor de bij SAUERLÄNDER uitkomende *Erheiterungen*, voor het *Morgenblatt*, en voor de door GÖSCHEN uitgegevene *Sonntags-Stunden* enz. Een gevoelig hart, een helder verstand, en eene geoefende menschenkennis, maakten zijne verkeerung en brieven zeer aangenaam. Hij stierf in Oogstm. 1814 te *Rome*.

GRATIEN. Volgens de Heidensche fabelleer drie godinnen, *AGLAJA*, *THALIA* en *EUPHROSINE* (dat is: aanzien, schoonheid of bevalligheid, en vrolijkheid) geheeten. Sommigen houden haar voor de dochters van *JUPITER* en *EURYNOME*, of *EUNOMIA*; doch de

meesten voor die van BACCHUS en VENUS. Zij behooren tot het gevolg der laatste, die door haar de harten wint en verovert; zijn dikwijls in het gezelschap der zang-godinnen; verhoogen door haren invloed de gezellige genoegens, en worden altijd in eene schoone vrouwelijke gedaante, in een dun gewaad gekleed, of ook wel naakt, afgebeeld; mogelijk, om aan te toonen, dat wezenlijke bevaligheid geene uitwendige versierfels behoeft. Hare verëering in *Griekenland* was zeer uitgestrekt. Zij hadden hier een groot aantal tempels, deels afzonderlijk, deels in gemeenschap met andere godheden, zoo als met VENUS, AMOR, MERKURIUS, APOLLO en de zanggodinnen. Derzelver feesten noemde men *Charistien*, en werden met dans gevierd. Voor het overige zwoer men bij de Gratien of *Charitiennen*, en wijdde haar, over tafel, den eersten beker.

GRÄTZ. De hoofdstad van het hertogdom *Stiermark*, tot *Middel-Oostenrijk* behorende. Zij telt omtrent 40,000 inwoners, die grootendeels door fabrieken van stiften en katoenen bestaan. Ook vindt men er van zijde, staal en ijzer. Zij is eene zeer welvarende stad; heeft verscheiden prachtige gebouwen, twee tuighuizen, eene sterrenwacht, een museum voor de natuurlijke historie en het openbaar onderwijs, en eene fraaije boekerij.

GRAUBUNDERLAND. Een der grootste van de 19 Helvetische kantons, voorheen uit 3 *Bunden* of bondgenootschappen bestaande, namelijk: het *Grauwe-Bund*, het *Godshuis-Bund* en het *Bund der 10. Geregten*, die zamen eene republiek vormden, en tot het Zwitsersch bondgenootschap behoorden; doch thans in 9 distrikten verdeeld zijn. Het land, eene oppervlakte van 140 Duitfche mijlen, en omtrent 80,000 inwoners bevattende, die deels Protestantsch, deels Katholijk zijn, en zich altijd door eene edele eenvoudigheid onderscheiden hebben, is bergachtig; doch van schoone dalen voorzien. De vee-, inzonderheid de runder-teelt, maakt in *Graubunderland* eenen voornamen tak van bestaan uit, en de zindelijkheid der stallen overtreft bijna nog die der Hollandsche. Den uitvoer van vee kan men jaarlijks op 35,000 stuks stellen; gelijk dan ook boter, kaas, schapen wol, ooft, en een weinig wijn een aanmerkelijk voordeel aan het land opleveren. De dalen, door de hooge *Alpen* zijnde ingesloten, geven slecht koren, en moet men dit, benevens de artikelen van weelde, uit andere landen trekken.

Wat de tegenwoordige regerings-gesteldheid van *Graubunderland* betreft — deze heeft, door deszelfs naauwere vereeniging met de Helvetische republiek, weinige verandering ondergaan. Zij bestaat uit eene wetgevende en uitvoerende, alsmede regterlijke magt, welke laatste van de beide eerste geheel onafhankelijk is. Als staat beschouwd, heeft dit land geene openbare uitgaven, behalve alleen, dat het kanton, ingeval de uitgaven van het Zwitsersch bondgenootschap 490,507 franken bedragen, daaraan 12,000 franken moet betalen. Voor het overige brengt geen inwoner iets aan den staat op, en worden alle amb.

ambten om niet waargenomen. De adel leeft afzonderlijk in de dorpen, en kent den mijver der weelde niet. De eenvoudige, genoegzaam kostelooze, beslissing der gewigtigste geschillen is benijdenswaardig. De klager kiest een gerechtshof van 12 personen, waar aan de zaak wordt overgelaten, en waarvan de kosten op eene kan wijn en een brood voor ieder bijzitter te staan komen. Advokaten kent men niet: op zijn hoogst verkiest de landman, uit zijne bekenden, een kundig man, die met hem voor de genoemde regtbank verschijnt.

GRAU-D'ORGON. Deze streek, in het zuidelijke van *Frankrijk*, gelijkt veel naar *Guiana*, voor zoo ver wij dit uit de berigten van reizigers kennen. Zij vormt een eiland van 10 a 12 mijlen in den omtrek, tusschen eenen der armen van de *Rhone*, het kanaal *d'Aignes-mortes* en de zee, en is volstrekt woest, zonder huizen, wanneer men er de vermaarde zoutketen van *Peccais* af rekent. Al het overige is met meren, zeegewassen en pijnboschen bedekt, en door slangen, zeevogels, en wilde runderen bevolkt. Dit land is dus geheel aan de dieren overgelaten, inzonderheid aan zulke, die op lage en vochtige gronden tieren, zoo dat de Natuurkenner hier menigvuldige waarnemingen zoude kunnen doen, te meer, dewijl de gunstige ligging des lands er foorten heen lokt, die men anders op deze breedte niet vindt; zoo als de Flamingo, welke men veel aan de oevers der meren ontmoet, en de kluizenaar dezer streken is.

Een zeer uitgestrekt pijnbosch, hetwelk zich van het Noorden naar het Zuiden, tot aan de zee, in eene regte lijn van verscheidene mijlen uitstrekt, wordt door eene ontzaggelijke menigte vee bewoond. Duizende roofvogels bedekken deszelfs top, monsterachtige slangen kruipen op den grond, en driften van 4 tot 500 koeijen, zoo zwart als ebbenhout, nemen hare toevlugt tot hetzelfde, om er de heetste uren van den dag in door te brengen, waarna zij het verlaten, om de versche zeelucht in te ademen, en een drijver te paard haar in de verte hoedt, om te beletten, dat zij het kanaal, of de rivier, overzwemmen.

Evenwel, daar iedere streek altijd iets bevat, haar bijzonder eigen, vindt men hier uitmuntende aspergien en zeer goede kievits-eijeren. Ook groeit er overal tamarinde, welker bladeren een zout (of *sal-fate de soude*) bevat, genoeg prikkelende, om het ligchaam op te wekken, en de ophooping der vochten tegen te gaan, welke gewoonlijk afgaande koortsen, hier zeer algemeen, veroorzaken.

GRAVE. Beteekent in de toonkunst eene langzame beweging, waartoe de muziekstukken, wanneer zij in de uitvoering behoorlijk zal worden gekenmerkt, behooren ingerigt te zijn. Eene lange reeks van noten, van gelijke waarde, rollende passages, als hoofdfigurer, zouden hierbij niet te pas komen; ten minste moeten, wanneer men zich van deze in volstemmige toonstukken bedient, andere stemmen het karakter van *Grave*, door afstekende bijnoten, staande houden en gevoelbaar maken. Gepunteerde noten, verbindingen enz. schijnen, inzonderheid, aan het *Grave* te voegen, en moeten

hier met meerdere naauwkeurigheid worden voorgedragen, dan wel bij langzame muziek- en zangstukken gewoonlijk geschiedt.

'S GRAVENHAGE, doorgaans *'s Hage*, of *den Haag* genoemd, werd in vorige dagen, toen zij nog geene stads-regten bezat, *het schoonste en grootste dorp, of vlek, der wereld* geheeten. Zij is eene opene stad van het koninkrijk der *Nederlanden*, in het zuidelijk gedeelte der provincie *Holland*, niet ver van de *Noordzee* gelegen, wordt ten Zuidwesten door het gemakelijk *Westland*, ten Noordwesten door de *Duinen*, en eenen schoonen, lijnregten wandelweg naar het naburig zeedorp *Scheveningen*, ten Noord-oosten door het *Haagsche-bosch*, en ten Zuid-oosten door de schoonste weilanden omringd. 's *Gravenhage* ontleent zijnen naam van het woud *den Haag*, hetwelk voorheen gedeeltelijk tot de domeinen van *Holland* behoorde, die hier hun verblijf hielden, en is eene der fraaiste en prachtigste steden der *Nederlanden*. Voor de verovering dezer gewesten, in 1795, door de *Franfchen*, was zij de zetelplaats der erfstadhouders en hooge lands-kollegien; sedert de vrijverklaring dezer, toen genoemde *Bataafsche*, republiek, de verblijf- en vergaderplaats der zich opvolgende Nationale, Conflituerende- en Wergevende vergaderingen, alsmede van het Uitvoerend bewind des lands; gelijk ook naderhand de verblijfplaats van den Raadpensionaris, en, toen deze gewesten, in 1806, in een koninkrijk veranderd werden, dat van den *Franfchen* vorst. Het verleggen van den rijkszetel, eerst naar *Utrecht*, en vervolgens naar *Amsterdam*, bragt der stad een groot nadeel toe; het getal harer inwoners was toen niet meer dan 35,000. Thans is 's *Hage*, beurtelings met *Brussel*, de zetel van den koning der *Nederlanden*; de vergaderplaats van de staten generaal, en van alle hooge lands-kollegien.

Onder de gebouwen verdienen eene bijzondere opmerking: het oude paleis der graven of het binnenhof, met zijne omliggende gebouwen, waarop bezienswaardig zijn de zalen voor de twee kamers der staten generaal, en die voor de staten van *Holland*, en vooral de groote of oude ridderzaal, welke thans, na hare herstelling, misfchien eene der fraaiste zalen in den *Gottifchen* finnaak is, en tegenwoordig alleen voor de uitloting der uitgestelde fchuld dient. In de gebouwen van het binnenhof houden verfcheidene hooge ambtenaren en kollegien hunne zitting: ook zijn aldaar de archiven des rijks op zulk eene voortreffelijke wijze geplaatst, dat men misfchien in geen ander rijk daarvan eene wedergade vindt. Voorts zijn er: het oude hof in het Noord-einde, thans uitmuntend vergroot tot een paleis voor den koning, met zijnen fraaijen tuin, die voor het algemeen open staat; het paleis der douarieres van *Oranje* en *Brunswijk*, voormaals het *Logement van Amsterdam*, en dat van graaf JOHAN MAURITS van *Nassau*, (gewoonlijk het *prins MAURITS*-huis genoemd), hetwelk voor de koninklijke kabinetten van Chinesche zeldzaamheden en fchilderijen gebruikt wordt. In het eerste is de zoo zeldzame als rijke verzameling van Chinesche voorwerpen, door den heer ROJER bezeten,

het

het voornaamste, en in het laatste verdienen eene bijzondere opmerking de zoo beroemde schilderstukken *de groote Stier* van POTTER, en *het Bezemstokje* van G. Douw, benevens meer andere stukken van de hoogste waarde. De koninklijke boekerij en het kabinet voor de penningkunde zijn thans in een huis, voormaals tot het hotel des ambassadeurs van *Frankrijk*, en later tot een provisonieel verblijf voor de koninklijke en vorstelijke familien gediend hebbende, overgebracht. De koninklijke boekerij is, vooral in het vak der vaderlandsche geschiedenis en Nederduitsche Letterkunde, zeer opmerkenswaardig. — Onder de kerkgebouwen munt de groote Gereformeerde kerk uit, met eenen fraaijen toren, een goed klokkenspel en een grootsch praalgraf voor den vlootvoogd VAN WASSENAAR, die met schip en volk in de lucht sprong; alsmede de Lutherfche kerk door hare fraaije en vrolijke bouworde, en haar voortreffelijk orgel. Voorts verdienen de nieuwe kerk, de klooster- en nieuwe Fransche kerk, het raadhuis, met eenen schoonen voorgevel, 's lands geschutgieterij en wapenhuis, en de prachtige schouwburg, eene bijzondere opmerking.

's *Gravenhage* levert verscheidene wetenschappelijke inrigtingen op, waaronder inzonderheid behooren de maatschappij voor natuur- en letterkunde, onder de zinspreuk: *Diligentia*, die een eigen huis bezit, waarin eene ruime gehoorzaal, een kabinet voor de natuurlijke historie en van natuurkundige werktuigen, en eene lees-boekerij gevonden worden. Nog vindt men hier een ontleedkundig theater, alwaar, van stadswege, door eenen hoogleeraar en eenen lector, onderwijs gegeven wordt; eene wel ingerigte Latijnsche school; eene stads teeken-akademie; het dichtkundig genootschap: *Kunstliefde spaart geen vlijt*; het genootschap ter verdediging van den Christelijken godsdienst; eene afdeeling van de weldadige maatschappij: *tot Nut van 't Algemeen*, en eene vrij talrijke van het Nederlandsch Bijbelgenootschap. Bovendien bezitten hier vele aanzienlijke personen verzamelingen van Natuur-, Oudheidkunde en kunst: die van ontleedkundige voorwerpen van den hoogleeraar DE RIEMER, van natuurkundige werktuigen van den heer VAN BUREN, die voor de penningkunde van den baron VAN WESTRENNEN, die van schilderijen van den vrijheer STEENGRACHT VAN OOSTKAPPELEN, en voor weinige jaren de boekerij van wijlen den geleerden JOHAN MEERMAN, thans aan de hooge school te *Leiden* gelegateerd, verdienen dat zij behoorlijk bezigtigd worden.

Eindelijk is 's *Gravenhage* door deszelfs aangename ligging beroemd; zoo als wij die boven kortelijk reeds hebben opgegeven. Behalve de heerlijke omstreken, is het Haaagsche Bosch, buiten twijfel, eene der aangenaamste wandelplaatsen. In hetzelfde staat een paleis des konings, onder den naam van *het huis in het Bosch* bekend, waarin eene Oranjezaal gevonden wordt, welke bijzonder merkwaardig is door de groote schilderstukken van JORDAANS, HONDTHORST, VAN TULDEN enz. De zee-straat naar *Schevingen*, door den beroemden HUIGENS aangelegd en bezongen, wordt door vele vreemdelingen

bezocht. Jammer is het, dat het landgoed van den dichter en raads-pensionaris CATS, aan dezen weg gelegen, waaraan wij zulke schoone dichtstukken te danken hebben, gedeeltelijk gefloopt is.

GRAVEREN. Over het algemeen de kunst, om in metalen, edele gesteenten, hout enz. figuren, letters, teekeningen, en andere voorwerpen te snijden. Het Graveren, eigenlijk, eenen tak van het plaat-snijden uitmakende, wordt in onderscheidene andere vakken verdeeld. Dus noemt men de oorspronkelijke graveerkunst in hout tegenwoordig *Beeldhouwen*; die, om op metalen, met sterk water, te snijden, *Etser*; die gene, welke door het mes, bruineer-ijzer, elst of krabber geschiedt, *Zwarte kunst*, en de zoodanige, die zich tot steenen, grafzerken enz. bepaalt, *Steenhouwen*; behoudende de kunst, door het graveerijzer op metalen en edele gesteenten verrigt worden-de, alleenlijk de benaming van *Graveren*.

GRAVES-WIJN. Eene goede soort van Bourgondie-wijn, waarvan men zoo wel witten als rooden heeft. Beider wijnstokken groeijen op eenen min of meer steenachtigen grond. Men verdeelt dezen wijn in vier soorten, waarvan de prijzen tusschen de 300 en 150 livres bedragen; doch de *Haut-Brion* is de beste. Onder de *Graves-wijn* wordt ook de uitmuntende *St. Emillion* geteld, die aan de *Dordogne*, niet ver van *Libourne*, valt, en grootendeels naar het Noorden verzonden wordt. Voorheen zond men de *Graves-wijnen* bijna naar alle landen, omdat zij zeer goed tegen langdurige zeereizen bestand is.

GRAVITATIE. Zwaarte-kracht, of algemeene zwaarte, is dat algemeen verschijnsel in de ligchamelijke wereld, waardoor de ligchamen zich trachten te naderen, hetwelk door NEWTON, al hoewel mogelijk niet zeer juist, *attractie*, of aantrekking, genoemd wordt. Dezelve vertoont zich of in ligchamen, welke op aanmerkelijke, of *merkbare*, afstanden van elkander staan, en dan noemt men haar *Gravitatie*, of zwaarte-kracht, algemeene zwaarte; of in ligchamen, die elkander aanraken, en wier afstanden *onmerkbaar* zijn, in welk geval men dit verschijnsel den naam van *Ohaesie*, of zamenhang, geeft, of eindelijk, tusschen deelen van een vast en vloeibaar ligchaam, wanneer zij *adhaesie*, aanhangig, aankleving, genoemd wordt. De *Gravitatie* is dus dat verschijnsel in de ligchamelijke wereld, waarbij afgelegen ligchamen elkander naderen, of pogen te naderen, zonder dat men daarvan eenige uitwendige oorzaak gewaar wordt, en de eenige soort van aantrekkings-kracht, waarvan de wetten naauwkeurig ontdekt zijn: eene ontdekking, welke wij aan den grooten NEWTON te danken hebben. (Zie ook AANTREKKING.)

GRAY (JOHANNA) was de kleindochter van MARIA, de zuster van HENDRIK VIII, en de gemalin van GILFORT, den zoon van JOHAN DUDLEY, hertog van *Northumberland*. Na den dood van koning LODEWIJK XII huwde MARIA, welke bij dien vorst geene kinderen had, aan BRANDON, hertog van *Suffolk*, den vader van JOHANNA. De hertog van *Northumberland*, die den hertog van

Som-

Sommerfet in de gunst van EDUARD VI was opgevolgd, vreezende, dat die vorst onder zijn zwak lichaamsgeftel eerlang mogt bezwijken, vond geen ander middel, om zijnen invloed staande te houden, dan de prinsessen MARIA en ELIZABETH van den troon te verwijderen, en JOHANNA, zijne schoondochter, eene verftandige, beminnenswaardige, en deugdzaame vorstin, tot koningin te laten uitroepen. EDUARD VI, een ijverig protestant, ftemde in het plan zijns staatsdienaars; veranderde de door HENDRIK VIII vastgeftelde opvolging op den troon, en bepaalde, dat de dochters van HENDRIK GRAY, waarvan JOHANNA de oudfte was, in het rijksbestuur zouden opvolgen. Zij werd dan ook, met der daad, in *Londen* als koningin uitgeroepen; doch de aanhang van MARIA droeg de billijke zege weg. Te vergeefs deed JOHANNA afstand van de haar opgedragene, waardigheid, welke zij slechts negen dagen bekleed had: MARIA liet hare ongelukkige mededingfter, benevens ELIZABETH, die na haar regeerde, in den *Tower* van *Londen* opsluiten, haar proces opmaken, en haren schoonvader, alsmede haren gemaal, in het jaar 1554 onthoofden. Den laafsten had men vergund, om zijner gade het laafte vaarwel te zeggen; doch zij verſchoonde zich van zulk een treffend tooneel, uit vrees van eenige zwakheid te zullen doen blijken. Een ieder beklagde JOHANNA's lot, die in eenen ouderdom van 17 jaar, als een onſchuldig ſlagtoffer der heerschzucht haars schoonvaders, ſterfde, en de derde koningin was, welke in *Engeland* haar leven op een ſchavot eindigde. Zij was eene geleerde vorstin, die zelfs PLATO las, en zoo eigen met de Griekſche taal was, dat zij, op den morgen van haren ſterfdag, eenen Griekſchen brief aan hare zuster, de gravin PEMBROEK ſchreef, waarvan eene overzetting in LARREY's *Gefchiedenis van Engeland* gevonden wordt.

GRECQUE. (à LA) Op de Griekſche manier, volgens Griekſche gewoonte. Inzonderheid gebruikt men deze uitdrukking van ſieraden en ſchilderijen, om daardoor zekere figuren en krulwerk aan te duiden.

GREENWICH. Een marktplek in *Engeland*, in het graafſchap *Kent*, aan den *Teems*, met een koninklijk paleis en een park. Het is beroemd wegens hare ſterrenwacht, naar den ſterrekundigen FLAMSTEAD, die hier woonde, ook *Flamſtead-houſe* genoemd, en van welke de Engeliſche aardrijks- en zeevaartkundigen den eerſten Meridiaan rekenen, die van *Ferro* 17,40' verwijderd is. Op deze ſterrenwacht, in 1675 door KAREL II gebouwd, hebben vele beroemde ſterrekundigen hunne belangrijke ontdekkingen gedaan. Op FLAMSTEAD, den eerſten, volgde HALLEY, op dezen BRADLEY, en vervolgens BLISZ en MASKELYNE, en de tegenwoordige heet POND. Men vindt hier ook het prachtig hospitaal, uit 4 onderscheidene gebouwen beftaande, die de namen van hunne ſtichters dragen, als van *koning* KAREL, de *koningin* ANNA, *koning* WILLEM, en de *koningin* MARIA. Tuſſchen de beide eerſten bevindt zich eene groote tus-

schenruimte, waar de marmere beeldzuil van KAREL II geplaatst is. In dit hospitaal worden meer dan 2,400 oude, of tot den dienst onbekwame, zeelieden tot aan hunnen dood verzorgd; terwijl de weduwen der gefneuvelde matrozen, bij voorkeur, tot oppasters in hetzelfde genomen worden. — Twee andere plaatsen van gelijken naam liggen in *Noord-Amerika*, in den staat van *Nieuw-Iersseij*.

GREGORIUS VII. Deze Paus, voor dat hij den Roomschen stoel beklom, onder den naam van HILDEBRAND bekend, behoort tot het niet gering aantal van mannen uit de geschiedenis, waaromtrent de nakomelingschap haar schrander oordeel beproefd heeft, zonder te kunnen beslissen, of zij onder de klasse van *beroemde* of van *beruchte* mannen behooren. Het jaar zijner geboorte is onbekend, en de berigten omtrent zijne eigenlijke afkomst en de opvoeding zijner vroege jeugd zijn zeer gebrekkig. Alleen weet men, dat hij als monnik, reeds vroeg, eenige reizen naar *Frankrijk* en *Duitschland* deed, aldaar verscheiden belangrijke waarnemingen verzamelde, en, bij zijne terugkomst te *Rome*, op de pauselijke regering veel invloed had. In de donkere tijden der elfde eeuw, konde hij zoo veel te eerder eene belangrijke rol spelen, naar gelang natuurlijke schranderheid, een vast oordeel, en eene geoefende menschenkennis hem daarin ondersteunden. Hij wist zich noodzakelijk te maken, had invloed op de verkiezing der pausen, en bragt het einde-lijk zoo ver, dat hij in 1073, na den dood van ALEXANDER II, zelf den pauselijken stoel beklom. Welligt ware hem dit reeds vroeger gelukt; doch hij begreep misfchien, dat het juiste tijdstip zijner grootheid nog niet geboren was, en wilde derhalve niet eerder optreden, voor dat hij zijn wel doordacht plan in alle deelen konde uitvoeren. Hij bedoelde voornaamlijk, om den pauselijken stoel niet alleen de hoogste magt in, en over, de kerk te verschaffen, en de geheele geestelijke magt in handen van den paus te brengen; maar ook, om de kerk van den staat geheel onafhankelijk te maken, en den invloed te weren, dien koningen en vorsten tot hiertoe nog in vele opzichten hadden weten staande te houden.

Het meest beloofde hij zich, ter bereiking van zijn plan, van de opheffing der leenhuldiging, van welk regt der vorsten, om de bischoppen te beleenen, de geheele magt afhing, die zij nog over de geestelijkheid hunner landen uitoefenden. Hij nam dus in 1075, tot verbazing der geheele wereld, het merkwaardig besluit, waarbij allen geestelijken, op verbeurte van hun ambt, verboden werd, om de leenhuldiging uit de hand van eenigen leek te ontvangen, en tevens aan alle leeken, op straf van verbanning, om eenen geestelijken in eenig kerkelijk ambt te stellen. Wel voorziende, dat de vorsten, en inzonderheid de keizer, dit hun regt niet zoo aanstonds zouden opgeven, besloot hij met den laatsten, HENDRIK IV, te breken, in hoop van daardoor zijn doel te zullen bereiken. Nog in 1075 fchorste hij verscheidene Duitsche bischoppen, die hunne ambten

van

van den keizer gekocht hadden, in hunne bediening, en sprak den ban uit tegen 5 keizerlijke raden, die zich met dezen schandelijken handel hadden ingelaten. Daar nu de keizer deze raden niet ontfloeg, en zich de zaak der bisschoppen aantrok, had dit ten gevolge, dat de paus in 1076 een nieuw besluit nam, waarbij HENDRIK IV werd aangekondigd, dat hij in *Rome* moest verschijnen, om zich wegens zijn gedrag te verantwoorden. De onbedachtzame keizer riep onverwijld een synode te *Worms* bijeen, en ontzette door hetzelfde den paus van zijne waardigheid, die nu, tot het uiterste gedrongen, den keizer dadelijk in den ban deed, en al zijne onderdanen en vafalen van den eed van getrouwheid aan den vorst ontfloeg.

Eerlang stond geheel *Oppe-Duitschland* tegen den keizer op, en wel juist in eenen tijd, dat de *Saksen* in *Neder-Duitschland* den krijg tegen hem vernieuwden. De te *Oppenheim* vergaderde vorsten het besluit genomen hebbende, om tot de verkiezing van eenen anderen keizer over te gaan, gaf HENDRIK zich genoegzaam aan hen op genade over, en liet zich voorschrijven, dat hij den paus, dien zij zelf verzoeken wilden, om in het rijk te komen, als regter over zich erkennen; zijne in den ban gedane raden uit hunne posten ontslaan, en zich zelven als opgeschort in het rijksbestuur beschouwen zoude. Door deze besluiten, als door eenen donderslag, getroffen, besloot hij, om in het midden van den winter, bijna zonder gevolg, naar *Rome* te reizen, en den paus, om ontheffing van den ban te smeeken. Te *Canosfa*, in het gebied der markgravin MATHILDIS, ontmoette hij dezen kerkvoogd, die naauwelijks zijne oogen gelooven konde, toen hij hem zoo diep vernederd zag; doch er nogtans op aandrong, dat hij zich aan eene kerkelijke boete zoude onderwerpen, en hem derhalve drie dagen lang, in het gewaad eens boetelings; in het hof te *Canosfa* liet doorbrengen, zonder hem te willen spreken.

Het leed echter niet lang, of de keizer had berouw over dezen stap. Verscheidene zijner vrienden vereenigden zich op nieuws met hem, en, na eenen oorlog, met afwisselend geluk gevoerd, behaalde hij de zege over *RUDOLF van Zwaben*, dien men in zijne plaats tot keizer had verkozen; liet den paus door een synode, te *Brixen* bijeen geroepen, van zijne waardigheid ontzetten, en eenen anderen verkiezen; ijde vervolgens naar *Italië*; drong door tot in *Rome*, en zette den nieuwen paus op zijnen troon. GREGORIUS, die naar den *Engelenburg* gevlugt was, en hier drie jaar als in eenen kerker leefde, droeg zijn lot met waardigheid en standvastigheid, en konde door niets bewogen worden, eenigen inbreuk op het regt der kerk toe te staan. Ongetwijfeld ware hij in 's keizers handen gevallen, indien *ROBERT*, hertog der *Normannen*, hem niet ontzet hadde. Daar deze echter, uit hoofde dat zijne soldaten *Rome* geplunderd en gedeeltelijk verwoest hadden, door de inwoners genoodzaakt werd, om *Rome* te ruimen, zoo week de paus naar *Salerno*, waar hij in 1085 stierf. Voor het overige moeten wij hier nog bijvoegen, dat zijn

verbod van het huwen der priesters, op verscheidene plaatsen tot openbare dadelijkheden aanleiding gaf, zoodat hij hetzelfde niet overal konde volhouden. Hij bragt het echter daarmede zoover, dat men den ongetrouwden staat der geestelijken, ten minste, als iets verdienstelijks beschouwde. — Geen paus is meer geprezen, maar ook geen meer gelaakt geworden, als GREGORIUS VII; de meeste protestantsche geschiedschrijvers hebben hem van onverzadelijke heerschzucht en grenzenlooze eergierigheid beschuldigd; maar wanneer men zijn geheel leven, en de grootheid zijns geestes gadeslaat; wanneer men zijne brieven leest, en overweegt, hoe gestreng hij niet alleen jegens anderen, maar ook jegens zich zelven was: dan is het niet denkelijk, dat slechts pogingen naar eigen grootheid het doel zijner wenschen geweest zij. Waarschijnlijker is het, dat hij, ten minste bij zijn hoofdontwerp, een hooger doel voor oogen had, om met redelijke, offchoon dan ook meer dwalende overtuiging, voor de zaak van God en Jezus, voor de zaak van den godsdienst en de kerk geloofde te arbeiden. In 1584 werd hij door den paus GREGORIUS XIII onder de heiligen geplaatst.

GREIN. Een goud gewigt, waarvan 12 een karaat, en 288 een *mark* uitmaken; alsmede een apothekersgewigt, waarvan er 20 in een *scrupel*, 60 in een *drachma* en 480 in eene *once* gaan.

GRENOBLE. De hoofdstad van het departement *Isere* aan de rivier van dien naam, in *Frankrijk*. Zij is eene oude, aanzienlijke stad; telt 24,000 inwoners, die goede handfchoenen, hoeden, alsmede lakens, linnens en metalen werken vervaardigen, en daarmede eenen aanzienlijken handel drijven. Men heeft hier eene artillerij-school, een kunst-museum, een lyceum, en een militair hospitaal. Bijzonder fraai zijn het oude bergslot, het tuighuis, het bischoppelijk paleis, het voormalig parlamentshuis en de kathedrale en *St. Klara*-kerk. Ook vindt men hier uitmuntende wandelwegen.

GRENOCK. Eene aanzienlijke koopstad in *Engeland*, in het graaffchap *Renfrew*, aan den mond der *Clyde*, en een zeeboezem. Zij is eene der beste havens, waar jaarlijks 1200 schepen uit- en inloopen; drijft veel handel, en bevat ruim 17,000 inwoners. Men heeft er eene school voor zeelieden; voorts visfcherij, haringvangst, zeildoek-, touw- en fchoen-fabrieken, fuiker-rafinaderijen, rumstokerijen, steenkolen en ijzermijnen.

GRETRY. (ANDRÉ ERNEST-MODESTE) Lid van het legioen van eer, en van het instituut van kunsten en wetenschappen, werd in 1741 te *Luik* geboren. Van zijne vroege jeugd af had hij zeer vele neiging voor de muziek, zoodat hij in 1759, op aandrang zijner vrienden, zijn vaderland verliet, en naar *Rome* reisde, om zich verder in die kunst te volmaken; waartoe hij de beste stukken der beroemdste meesters beoefende, en van CASALI lesfen nam. Zijn eerste stap was een zegepraal. De *Vendemiatrix* (de wijnleessters), verwierf een vleijend onthaal en droeg de goedkeuring van PICCINI weg, die in dit stuk oorspronkelijkheid vond.

Ee-

Eene omstandigheid, welke op zich zelve vrij onverschillig scheen, ontrukte aan *Italië* eenen componist, die zonder twijfel deszelfs muzikalen roem zoude vermeerderd hebben. De heer MELON, lid van het Fransche gezantschap te *Rome*, deelde hem de partituur van *Rose et Colas* mede, hetwelk in hem de begeerte opwekte, om in denzelfden smaak te arbeiden. GRETRY begaf zich hierop naar *Geneve*, won de vriendschap van VOLTAIRE, en deed de *Isabelle et Gertrude* spelen, waarvan hij de muziek veranderd had. De patriarch van *Ferney* toonde dadelijk belang in hem te stellen, en vervaardigde eene vrolijke opera, ten einde den jongen toonkunstenaar een onderwerp te verschaffen, en die in zijne werken, onder den titel *Baron d'Otrante*, gevonden wordt. Dit zangstuk, onder eenen verbloemden naam, den Italiaanschen tooneelspelers aangeboden, scheen hun voor geene vertooning vatbaar; doch VOLTAIRE wist, door zijne aansporingen, nogtans zijnen gunsteling te overreden, om zich naar *Parijs* te begeven; zoo dat *Frankrijk* aan dezen geleerden GRETRY verschuldigd was.

Niet gemakkelijk viel het hem, echter, om zich hier te doen opmerken. Er yerliepen twee jaar, voor dat hem eenig schrijver een stuk wilde toevertrouwen. Eindelijk haalde de graaf von CREUTZ, Zweedsch gezant te *Parijs*, en een verlicht beschermmer van alle kunsten, den heer MARMONTEL over, om hem dien dienst te bewijzen. Deze vervaardigde nu *le Huron*, en de beste uitslag was het loon zijner dienstvaardigheid. *Lucine*, *Sylvain*, *l'Ami de la maison*, *Zemire et Azor*, *la Fausse Magie* vermeerderden achtereenvolgens de lijst hunner gemeenschappelijke zegepralen.

Behalve MARMONTEL, arbeidden nog twee mannen, wier talent voor de *dramaturgie* veel onderscheiding verdiende, gezamenlijk met GRETRY, en wel met den besten uitslag. De een was een Engelschman, DHELS geheeten, die echter door eenen te vroegen dood aan de letterkunde ontrukte werd. Hij liet slechts drie zangstukken na; maar allen bleven modellen, waarvan een derzelve inzonderheid, *l'Amant jaloux*, altijd onder de meessterstukken van GRETRY zal gerangschikt worden. De ander was SEDAINE, die verscheiden stukken met hem zamenstelde, en bovenal *Richard*, een melodrame, waarvan de schoone muziek de gebreken doet over het hoofd zien, en de belangrijkheid vermeerdert. Zelf een man vol géeft en een bevallig schrijver, wist GRETRY den barbaarschen stijl van SEDAINE op prijs te stellen, maar tevens zijne groote kennis van het tooneel te waarderen; en somtijds matigden zijne raadgevingen bij hem de zucht, om werkingen voort te brengen, door zulke vreemde middelen, welke hem in een belagchelijk licht zouden gesteld hebben.

De stukken door GRETRY, gedurende zijne muzikale loopbaan van 30 jaar, voor het tooneel gecomponeerd, zijn te talrijk, om hier op te noemen, maar bijna alle bij het *repertoire* der *opera comique* gebleven, en leveren aan aanbouwers van alle jaren eene onuitputte-

telijke bron van vermaak op. Met hoevele lauweren gekroond, heeft GRETRY, echter, ook naar letterkundige eerpalmten gedongen. Zijne *Mémoires, ou essais sur la Musique*, strekken zijner pen tot eer. Een ander werk, *la Vérité, ou ce que nous fumes, ce que nous sommes, et ce que nous devrions être*, onderging eene strenger beoordeeling. Meer verdiensten bezit, ongetwijfeld, een ander werk, getiteld: *Réflexions d'un Solitaire*, waarbij hij bedoelde, eene reeks van vergelijkingen tusſchen de ſchoone kunſten daar te ſtellen.

Het huisfelijk leven van GRETRY leverde weinige belangrijke gebeurtenisſen op. Was zijne loopbaan beſtendig roemrijk, zij was echter ook met gevoelige ſmartten bezaaid. Hij verloor kort achter elkander drie beminnelijke dochters, waarvan de eene de muziek voor *le Mariage d'Antonio* vervaardigde, en eindelijk eene geliefde gade. Ontroostbaar over dit verlies, leed zijne gezondheid daaronder zoo hevig, dat hem ſedert eene langzame verzwakking overviel, die in 1813 zijn leven eindigde. Weldoener van zijne geheele familie, en aangenomen vader zijner neven en nichten, die hij voordeelig gevestigd, en fortuin nagelaten heeft, was hij bemind van allen, die hem van nabij kenden. Zijn karakter was echter niet vrij van eene overhelling tot ſpotternij, ſchoon dezelve hem nooit de palen eener geoorloofde boert deed overſchrijden. Gelukkiger dan andere vermaarde mannen, mogt hij het genot van zijnen roem ſmaken. Talrijke eerbewijzen vielen hem, bij zijn leven, ten deel. De gunſten van den vorſt vermeerderden zijn aanzien en fortuin, waarin hij zich mogt verheugen; terwijl de algemeene bewondering, op de openbare wandelingen, aan de vreemdelingen den zanger van *Sylvain* en *Lisbeth* aanwees. Zijn lijk werd met vele plegtigheid grafwaarts gevoerd, en zijn ſtandbeeld, door DE LIVRY vervaardigd, verſiert den ingang der *opera comique*.

GREUZE. Een voornaam ſchilder, in 1725 te *Tournus* bij *Maron*, geboren. Oorſpronkelijk in de keus zijner voorwerpen en in de zamenſtelling, was hij dit even zeer in koloriet en teekening; terwijl al zijne ſchilderſtukken duidelijk het zedelijk doel kenmerken, hetwelk hij zich daarbij voorſtelde. Mogelijk zou men hem een weinig gemaaktheid en theatraals kunnen te laſt leggen: ook verdient de achteloosheid in zijne draperien eene billijke afkeuring. Zijne koppen en halve figuren vindt men in alle kabinetten van *Europa*, en bezitten, zoowel ten aanzien van koloriet en licht, als van geestige en levendige teekening, eenen hoogen trap van waarheid. Hij heeft er een groot aantal van geleverd; doch wordt zijne ſchilderij: *la petite Fille au Chien* voor zijn meesterſtuk gehouden. Hij ſtierf in 1805 te *Parijs*, en liet twee dochters na, waarvan de eene, ANNA geheeten, het talent haars vaders bezit.

GREVE. Dus noemen de *Franschen* zoodanig zeeſtrand, hetwelk de af- en aanloopende zee, ten tijde der ebbe, droog laat, maar in den vloed, met water bedekt.

GRE.

GREVE. (E. J.) Hoogleraar in de Oostersche talen en Hebreeuwsche oudheden te *Franeker*, werd in 1754 te *Deventer* geboren. Nadat hij hier de Latijnsche scholen doorloopen had, bragt hij 7 jaar aldaar aan het athenaeum door, gedurende welke hij zich, onder de hoogleeraren RUARDI, HEINEKE, CHERNAC en RUCKERSFELDER, in de oude letterkunde, wijsbegeerte, Oostersche letterkunde, reeds vroeg zijne geliefkoosde studie, met de meeste vlijt oefende, en zich vervolgens in 1778 naar de hooge school te *Leijden* begaf, waar hij nog 4 jaar vertoefde. Reeds van zijne vroege jeugd af gaf GREVE, met eene zeldzame vlugheid en kracht van geheugen bedeed, blijken van eene eierzucht, en vooral van eenen geest, om in de moeilijkste vakken van wetenschap zijnen eigen weg te gaan, en zelfs zijn eigen pad het eerst te banen. Reeds als student te *Deventer* begon hij het boek van JOB te bewerken, en verkreeg door het lezen der poëtische boeken van het oude Testament, en het vergelijken der Arabische dichtkunst; zijne denkbeelden oopens het Hebreeuwsche *Metrum*. Ook maakte hij hier reeds een begin met eene grondige beoefening der oude Christen kerkvaderen, welke hij naderhand te *Leijden* voortzette. Alhoewel van jongs af aan het strenge der aangenomen kerkleer gehecht, verhief zijn vrije geest van onderzoek, zich naderhand boven dezelve, en beoefende hij, met ter zijde stelling van alle stroeve systematische begrippen, de bronnen zelve der Christelijke leer, inzonderheid de brieven van den Apostel PAULUS. Ook las hij in dien geest de werken van den grooten LUTHER en andere kerkhervormers, en stelde op het echte beginfel der hervorming zoo veel prijs, dat hij in 1783, bij zijn onderzoek als proponent, weigerde, om de formulieren anders te onderteekenen, dan onder de uitdrukkelijke voorbehouding: „als menschelijke inzettingen, volgens „art. 2 der geloofsbelijdenis zelve.” Proponent zijnde bleef hij tot 1787 meest in zijn ouderlijk huis, en predikte wel nu en dan; doch zijne zwakke stem en ligchaamsgesteldheid, alsmede vooroordeel wegens zijne vrije godsdienstige en staatkundige denkwijze, hinderden hem in zijne bevordering tot den vasten predikdienst, die hij ook zelf niet sterk zocht, omdat die hem te ver van zijne geliefkoosde studien moest verwijderen.

Bij den intogt der Pruisische troepen in *Deventer*, onttrok hij zich zoo veel mogelijk aan het onaangename der tijdsomstandigheden, en begaf zich met zijnen jongeren broeder naar *Steinfort*, waar hij zijne *ultima Capita* JOB, en *Tractatus de Metris* verder bewerkte, en er de uitgaaf van bezorgde; doch waarvan eenige bladen der voorrede en opdracht, over de gebeurtenissen van dien tijd loopende, door de regering van *Deventer* uit de exemplaren, wier stapel zich aldaar bevond, werd uitgescheurd. Te *Steinfort* vertoefde GREVE tot 1789, wanneer hij na zijn ouderlijk huis terug keerde, waar hij zich in ambtelooze rust aan zijne geliefde studien toewijdde, en

voor

voor zijne uitspanning de kruidkunde beoefende. In 1795 werd hij door de toenmalige regering van *Deventer* aangezocht tot hoogleeraar in de Oosterfche talen bij het atheneum aldaar; doch hij wees dit, om bijzondere redenen, vereerende voor zijn hart, van de hand, en werd in het volgende jaar, voor het distrikt *Winterswijk*, in de Nationale vergadering verkozen, in welke loopbaan, schoon minder voor hem geschikt, hij, overeenkomstig zijne beginsels en karakter, verkeerde.

In 1797 keerde hij, tot groot genoegen, in den kring zijner gewone letterbezigheden terug. Aangesteld tot hoogleeraar in de Oosterfche talen en Hebreeuwſche letterkunde, aan de toen herſtelde Vriefche hooge ſchool te *Franeker*, aanvaardde hij dien post in Slagun. van dat jaar met eene redevoering: *de nexu, qui studio linguarum orientalium cum ceteris artibus et doctrinis humanioribus intercedit indivulfus*, welke, in haast opgeſteld, alleen op aandrang van het beſtuur, en tegen zijnen zin, werd uitgegeven. Sedert was hij in zijnen post onophoudelijk werkzaam, inzonderheid in het voortzetten zijner voorheen gemaakte ontwerpen, vooral de metriſch-kritiſche behandeling der dichterlijke gedeelten van het O. T. tot dat eindelijk eene kwandaardige zenuwkoorts, den 13 van Oogſtm. 1811, ten huize van zijnen behuuden neef, den heer RUITINGA te *Hurlingen*, waar hij met de vacantie eenige dagen meende door te brengen, aan zijn werkzaam leven een einde maakte.

Behalve de reeds genoemde, zijn door GREVE nog uitgegeven de volgende ſchriften: *de brevibus van PAULUS aan de Ephezen en Colosſers, en de eerste aan TIMOTHEUS, met dien aan PHILEMON*, uit het Griekſch vertaald, met eene verklaring; *Vaticinium NAHUMI et HABACUCI*; *de brevibus van PAULUS aan de Romeinen, Corinthers en Galatiers*, uit het Griekſch met aanmerkingen, 4 deelen, waarbij eene verhandeling, *over de Echtheid en het gezag van den brief van JACOBUS*, gevoegd is; *eenige Opstellen en verſtrooide gedachten over verſchillende onderwerpen; over de Staatszorg der overheid voor den godsdienst en de vrijheid der Christenkerk in Nederland*, zonder 's ſchrijvers naam gedrukt; *Vaticiniorum JESAIÆ volumen postremum a C. XL ad XLVI; Hebraica ad numeros recensuit, versionem et notas adjecit*, en eindelijk *Volumen prius continens carmina a cap. XL ad LVI, c. 9*. Behalve deze had hij nog verſcheidene belangrijke werken over het *Metrum*; het eerste gedeelte van JESAIAS, de *Pſalmen*, en andere ſtukken van het O. Testament, grootendeels ter uitgave bereid, welke door zijnen broeder Mr. E. H. GREVE werd op zich genomen.

GREVE. (1a) Is eene der merkwaardigſte plaatſen van *Parijs*, aan welker eene zijde het ſtadhuis ſtaat, en waar vele ter dood veroordeelden worden te regt geſteld. Zij is inzonderheid ten tijde der omwenteling vermaard geworden, en ontleent haren naam van het drijfzand, door de Franſchen *gravier* genoemd, hetwelk certijds, voor-

GRIEKENLAND. — GRIEKENLAND. (GROOT) 287

voordat men deze plaats verhoogde en bestraatte, door de aldaar voorbij loopende rivier *de Seine*, hier werd opgespoeld.

GRIEKENLAND. Dit land, onder de gelukkigste luchtsreek liggende, en voor alle tijden en volken merkwaardig, werd reeds in de vroegste tijden van *Azië* bevolkt, en ontving zijne eerste beschaving, deels door *Phoenicische* en *Egyptische* vreemdelingen, en deels door ORPHEUS, AMPHION en eenige andere groote mannen, die, na hunnen dood, door de inwoners vergood werden. De hier gestichtte koninkrijken veranderden bijna alle in republieken: kunsten en wetenschappen stegen tot zulk een toppunt van bloei, dat geen volk der oudheid daarin den *Grieken* evenaarde, en later volken hen niet alleen als hunne leermeesters, maar ook zelfs als een voorbeeld in sommige vakken beschouwden, hetwelk zij tot hiertoe nog niet hebben kunnen evenaren. Toen ALEXANDER, omtrent 300 jaar voor onze tijdrekening, *Griekenland* had onder het juk gebragt, lielden zich de wetenschappen nog eenen geruimen tijd staande; doch werden reeds in haren verderen voortgang gestremd, en geraakten tot een diep verval, toen de *Romeinen*, omtrent 200 jaar later, de eene provincie na de andere veroverden. Toen KONSTANTINUS *de Groot*e, in het jaar 330, den zetel des rijks van *Rome* naar *Bisantium* (door hem *Konstantinopel* genoemd) overbragt, herkreeg *Griekenland* wel een nieuw leven, doch leed weldra wederom de hevigste schokken door de invallen der *Barbaren*, die de geheele helft van het Westersche rijk veroverden. Sedert werd *Griekenland*, benevens de overige aanzienlijke gewesten der *Romeinen*, in het tegenwoordig Europeisch *Turkije*, *Azië* en *Afrika* liggende, het *Oostersch Romeinsch Keizerrijk* genoemd. Het scheurde zich, in zaken van den godsdienst, van den paus af; vormde daardoor de zoogenoemde Grieksche kerk (zie *aldaar*), en behield nog langen tijd zijn aanzien, tot dat het eindelijk, door de gedurige invallen der *Saracenen*, en naderhand door die der *Turken*, verzwakt, en in 1454 eene prooi der laatste werd, die dit rijk nog heden ten dage bezitten.

De landschappen van het tegenwoordig *Griekenland*, van het oude weinig in zijne grenzen verschillende, zijn *Macedonië*, *Thessalië*, *Albanië*, *Epirus*, *Livadië* (waarin het oude *Attica* en *Athene* liggen) *Morea* (voormaals *Peloponnesus*) het eiland *Negropont*, en de *Archipel*; makende *Dalmatië*, *Servië*, *Bulgarië*, *Romanië* (certijds *Thracië*), de *Middellandsche* en *Adriatische zee* deszelfs grenzen uit. — Men leze, over *Griekenland*, de *Reis van den jongen ANACHARSIS*, benevens de *Voyage pittoresque de la Grèce* van CHOSEUL-GOUFFIER.

GRIEKENLAND. (GROOT) Een gedeelte van *Italië*, door Grieksche volkplantingen bezet, aldus van ouds genoemd. Van waar het echter dien naam ontleende, en welke deszelfs grenzen waren, is tot nog toe niet bevestigd. Dit is zeker, dat het dat deel van *Italië* was, het welk tegen over *Griekenland* en *Sicilië* ligt, en dus *Apulië*, *Calabrië* en het overige van het schier-eiland bevattende. *Locri*, *Croton*, *Thurium*, *Metopontum*, *Tarente* en *Sybaris* waren er de voornaamste steden van.

GRIEKSCHE

288 GRIEKSCH-JAAR. — GRIEKSCHE KERK.

GRIEKSCH-JAAR. Een gedurig maanjaar, hetwelk uit 12 maanden bestaat, wanneer het een gewoon, en uit 13, wanneer het een schrikkeljaar is.

GRIEKSCH-VUUR. Werd in de VII eeuw door **CALLINICUS**, een vestingbouwkundige te *Heliopolis*, een *Syrier* van geboorte, uitgevonden, en met een goed gevolg in den zeeslag gebruikt, waarin de vlootvoogd, keizer **KONSTANTINUS POGONATUS**, de zeemagt der *Saracenen* zoodanig verwoestte, dat er 30,000 man sneuvelden. Dit vuur bezat eene verwonderlijke kracht, brandende in, en door het water; was vloeibaar, en kon wijd en zijd geworpen worden; terwijl olie en stoffen, tot voedsel van andere vuren dienende, wijn, azijn, pis met zand gemengd, alleen in staat waren, om het te blusfchen. Het werd van zwavel, steenkolen, pek, góm, hars, en meer andere dingen toebereid, en uit lange buizen, voetbogen enz. gefchoten; doch deszelfs uitvinding is, sedert die van het buskruid, verloren geraakt.

GRIEKSCHE KERK. Hierdoor verstaat men dat gedeelte der Christenheid, hetwelk in zijne geloofsbegrippen, gebruiken en kerkelijke inrigtingen, in sommige opzigten, van de Roomsche-Katholieke kerk afwijkt, en voornamelijk daarin van haar verschilt, dat zij het kerkelijk oppergezag van den paus niet erkent. De Griekfche kerk heeft haren zetel in de Oosterfche landen van *Europa*, en in de westelijke van *Azië*, namelijk in *Turkije*, waar zij slechts geduld wordt, en in *Rusland*, waar zij de heerschende is. Gedurige twisten onder de Roomsche-Katholieke kerk, over sommige geloofsbegrippen, godsdienstige gebruiken, en 's pausfchen gezag, veroorzaakten reeds sedert de 4de eeuw, eene verwijdering tusschen de twistende partijen, welke eindelijk, onder den paus **LEO IX**, zulk eene volkomen fcheuring ten gevolge had, dat de federt aangewende pogingen tot hereeniging geen ander gevolg hadden, dan dat enkele gemeenten in *Italië*, werwaarts vele *Grieken* voor de *Turken* gevlugt waren, alsmede in *Hongarije*, *Gallicië*, *Polen* en *Litthauwen* het paufelijk gezag erkenden, en welke dan ook thans onder den naam van *Vereenigde Grieken* bekend zijn.

Tot het gebied der Griekfche kerk behoorden in de 7de eeuw, behalve *Ostillyrië*, het eigenlijk *Griekenland*, met *Morea* en den *Archipel*, *Klein-Azië*, *Syrië* met *Palestina*, *Arabië*, *Egypte*, en talrijke gemeenten in *Mefopotamië* en *Perzië*; doch door de verovering van **MUHAMEETH** en zijne opvolgers, verloor zij, sedert 630, bijna alle hare provincien in *Azië* en *Afrika*, en zelfs in *Europa* onderging het getal harer aanhangeren, door den inval der *Turken* in de 10de eeuw, eene aanmerkelijke vermindering; offchoon haar ook, van den anderen kant, verscheiden Slavifche volken, en ook de *Rusfen*, toevielen, welke door den grootvorst **WALDIMER**, den *Heiligen*, in 988 tot de omhelzing van den Griekfchen godsdienst gebragt werden. Aan deze laatstgenoemde natie heeft de Griekfche kerk ook het sym-

bolisch boek te danken, hetwelk naast den kanon der eerste en tweede *Niceensche*, der eerste, tweede en derde *Konstantinopelsche*, der *Ephesische* en *Chalcedonische* algemeene kerkvergaderingen, en van het in 692 te *Konstantinopel* gehouden *Trullanische* synode, voor de Grieksche kerk, in zaken van geloof, alleen gezag had.

Nadat de geleerde patriarch, CYRILLUS LASCARIS, te *Konstantinopel* voor zijne godsdienstige begrippen, die merkelyk die der protestanten naderden, in 1629 met zijn leven geboet had, werd in 1643 door PETER MOGILAS, aartsbischof te *Kiow*, eene geloofsbelijdenis der *Russen* in de Grieksche taal, onder den weidschen titel van: *Orthodoxe geloofsbelijdenis der Katholijke en Apostolische kerk van CHRISTUS*, opgesteld, en door de gezamenlijke patriarchen der Grieksche kerk, waarbij sedert 1589 de vijfde patriarch te *Moskou* gekomen was, in 1643 onderteekend en bekrachtigd, waarna dezelve in 1662, in het Grieksch en Latijn, met eene voorrede van NEKTARIUS, Patriarch van *Jeruzalem*, in *Holland* gedrukt, in 1696 door den laatsten Russischen patriarch, ADRIANUS te *Moskou*, en in 1722, op bevel van PETER den Grooten door het heilig synode werd uitgegeven, nadat deze geloofsbelijdenis vooraf in 1672 op een synode te *Jeruzalem*, en in 1721 in den geestelijken raad van opgenoemden vorst, voor het algemeen echt symbolisch boek der Grieksche kerk was verklaard geworden.

Deze kerk erkent daarbij, even als de Katholijke, eene dubbele bron van geloof, *Bijbel* en *Overlevering*, onder welke laatste zij alle zoodanige leeringen verstaat, welke de apostelen mondeling voorgedragen, en de Grieksche kerkvaders, inzonderheid JOHANNES VAN DAMASKUS, alsmede de zeven algemeene kerkvergaderingen, bekrachtigd hebben; wordende de overige kerkvergaderingen, bij de Roomsche Katholijken voor wettig gehouden, door haar niet erkend, en verbiedt zij zelfs aan de Patriarchen en Synoden, om eenig nieuw leerstelsel voor te dragen, als houdende zij hare geloofsbegrippen voor de eenige ware, en volstrekt noodig ter zaligheid. Voorts gelooft zij, dat de heilige Geest *alleen* van den Vader uitgaat, en verschilt dus hierin van de Katholijken en vele Protestanten; heeft even als de eersten zeven Sacramenten; maar men verrigt den *Doopt* door het geheele ligchaam driemaal in het water te dompelen, onverschillig of de voorwerpen kinderen, dan volwasfen profeliten zijn, ter volkomen reiniging van de erfzonde; terwijl zij het *Vormfel*, dit als de voltooiing van den Doop beschouwende, te gelijk met deze plegtigheid verbindt. Bij het *Avondmaal* houdt zich deze kerk wel bij het gevoelen der *transsubstantiatie*, en dat der Katholijken omtrent het misoffer; maar gebiedt, dat het brood gezuurd, de wijn, naar Oostersch gebruik, met water gemengd, en beide aan ieder, zelfs aan de kinderen, in die mate moet worden toegedeeld, dat de avondmaalhouder het gebroken brood, in eenen, met gewijden wijn gevulden, lepel kan ontvangen. Het *Huwelijk*, hetwelk de Grieksche kerk niet

voor onverbrekelijk houdt, is aan alle geestelijken, behalve aan klooster-geestelijken, en de daaruit te verkiezen hooger geestelijkheid tot den bisschop toe, geoorloofd; alleen verbiedt zij de huwelijken met eene weduwe, en eenen tweeden echt. *Het heilig Oliesel* bedient zij niet alleen aan stervenden, maar ook aan kranken, ter vergeving van zonden en reiniging hunner zielen; doch gelooft aan geen vagevuur, predestinatie, of bijzondere verdienstelijke werken; weet niets van aflaten, en erkent noch den primaat van den paus, noch eenig ander zichtbaar plaatsbekleeder van CHRISTUS op aarde. Voorts dult de Grieksche kerk geene gesneden, gehouwen of gegoten beelden van heiligen enz.; doch moeten de afbeeldsels van CHRISTUS en MARIA en de heiligen, die in kerken en afzonderlijke huizen voorwerpen van godsdienstige vereering uitmaken, plat geschilderd, en mogen met edele gesteenten versierd zijn: in de Russische kerken vindt men echter gepleisterde kunstwerken aan de altaren. Onder de boetdoeningen telt zij voornamelijk het vasten. Dit doet zij woensdag en vrijdag in iedere week, en houdt bovendien jaarlijks nog vier groote vasten. In hare godsdienstoefening blijft de Grieksche kerk bijna geheel aan uitwendige plegtigheden hangen. Leerredenen en godsdienstig onderwijs maken er het geringste gedeelte van uit, en in de 17de eeuw, onder den Czaar ALEXEI, was het prediken in Rusland zelfs ten strengste verboden.

De Grieksche kerk in Turkije is, zoo veel de onderdrukking, welke zij hier ondervindt, dit toelaat, geheel aan hare oudste inrigting getrouw gebleven. De vier Patriarchen te Konstantinopel, Alexandrië, Antiochië en Jeruzalem bestaan nog. De eerste heeft het oude aanzien der voormalige aartsbisdommen; zit in het heilig synode, te Konstantinopel voor; oefent door het geheele Turksche rijk het opperste geestelijk gezag over de Grieken uit, en wordt ook door de niet vereenigde Grieken in Gallicië, de Buckowina, Slavonië en de zeven Eilanden, als opperhoofd der Grieksche kerk erkend. De overige drie Patriarchen, in wier kerspelen bijna allen den Mahomedaanschen godsdienst belijden, hebben eenen engen werkkring (die te Alexandrië heeft slechts twee kerken te Cairo onder zich), en leven dus meestal van de gunst van dien van Konstantinopel, welke aanmerkelijke inkomsten heeft; doch bijna de helft er van, als eene schatting, aan den grooten heer moet opbrengen. De verregaande onderdrukkingen, welke de Grieken in Turkije moeten verduren, heeft aldaar eene oude voorspelling in omloop gebragt, dat zij uit Rusland eenmaal hulp en redding te wachten hebben. Gebeurt dit, en wordt de ijver, waarmede het Russisch hof de volksverlichting behartigt, bij aanhoudendheid met een gelukkig gevolg bekroond, dan zou de Grieksche kerk welligt, uit de algemeene vorderingen en de beschaving van 's menschen geest, in Europa, ook nog menig voordeel kunnen trekken, en veranderingen ondergaan, welke haren eerdienst ietwijker en sicttelijker, en hare belijders beter zouden maken.

GRIEK.

GRIEKSCHE KUNST. Hieronder verstaat men gewoonlijk de *Schoone kunst*, en, in eenen nog meer bepaalden zin, de *schoone beeldende kunst van Griekenland*, welke eenen zeer hoogen trap van volkomenheid bereikt heeft, en welker voortbrengfels nog heden de bewondering van kunstkenneren wegdragen. Men onderscheidt haar in 4 voornamte tijdperken, namelijk: 1. dat van den ouden, 2. dat van den verheven en schoonen, 3. dat van den bevalligen stijl, en 4. in dat van hare ontarding. Het *eerste* dezer tijdvakken, dat der *Daedaliden*, rekent men gewoonlijk tot omtrent het einde van den Perzischen oorlog, 430 jaar voor onze tijdrekening; het *tweede*, waartoe PHIDIAS, POLYKTETOS MYRON, en de beide PYTHAGORASSEN behooren, strekt zich tot 350 jaar voor CHRISTUS geboorte, tot het begin der Macedonische heerschappij uit; het *derde*, waarin PRAXITELES, LYSIPPUS en APELLES uitmunten, tot aan den dood van ALEXANDER; terwijl zich het *vierde* tot den tijd der *Romeinen* bepaalt. In al deze tijdperken, welke zich ieder afzonderlijk onderscheiden, maakte de Grieksche kunst aanmerkelijke vorderingen, doch inzonderheid in het tweede tijdvak, na het eindigen van den Perzischen oorlog, omdat, eensdeels, de natie zelve toen door eene hooger geestdrift beziel werd, en, anderdeels, de veroverde schatten den kunstenaars meerder werks verschaften; terwijl zij, bovendien, in hunne manier van godsvereering zelve, zoowel als in de dichtkunst, overvloedige aanleiding vonden, om zich in hunne kunst te volmaken. Men besteedde dezelve aan tempels, openbare gebouwen, welke *Griekenland* versierden, en waarvan de eerste, na gemelden oorlog, eerst werden opgerigt, en vond dus hier eene sterke aansporing, om voor de reeds ver gevorderde bouwkunst niet onder te doen. De voortgang tot hooger volkomenheid ging ook hier, gelijk altijd, bij trappen. De standbeelden, die men eerst in dit tijdvak kan plaatsen, verkregen schooner trekken, edeler gedaante, en juistere verhouding; doch de leer der evenredigheid was nog te onvolkomen, om er het waarlijk goddelijke, boven alle menschelijke behoeften en zwakheden verheven, karakter aan bij te zetten. Zij zijn meer geschikt, om de zinnen te verassen, dan om het hart te treffen.

In het derde tijdvak nam de smaak eene andere rigting, eensdeels, omdat de *Grieken*, ten tijde van ALEXANDER, geene overwinnaars bij *Maraton* en *Platea* meer waren, en anderdeels, omdat de kunst meer en meer aan bijzondere behoeften dienstbaar werd; en hieraan is het buiten twijfel toe te schrijven, dat men tegenwoordig veel meer onderwerpen bearbeit vindt, die met het leven in een naauwer verband staan. Tot zulke behoeften gebezigd, en onder zoodanige omstandigheden, moest de stijl der Grieksche kunst eenen anderen vorm verkrijgen, en het bevallige en bekoorlijke de plaats van het verhevene innemen. Men vervaardigde nu, van tijd tot tijd, werken, welke de bloem der kunst en de zegepraal der

aanminnige bevalligheden uitmaken , waarin het verhevene , ja de schoonheid zelve , aan het beminnelijke ondergeschikt , en alleen in zoo verre aangewend is , als het doel van bekoorlijkheid en beval-
ligheid daardoor konde bevorderd worden. Door het teederst gevoel voortgebracht , en door het doordringendst verstand ontwikkeld , spreken deze kunststukken onmiddellijk tot het hart. Tot dit tijdvak behooren onder de beeldhouwers , SKOPAS , inzonderheid wegens zijne geest-
rijke groepen beroemd ; PRAXITELES , bekend door zijnen *Amor te Thespia* , zijnen *Satyr te Athene* , en zijne *Venus te Kos* en *Knidos* , en eindelijk LYSIPPUS , de meester in het vervaardigen van por-
tretten : Onder de schilders telt men APELLES , beroemd door zijne *Venus Anadyomene* , PROTOGENES , ASKLEPIODOROS , meester in de *Symetrie* , en ARISTIDES , sterk in het kenmerken van karakters ; ter-
wijl LYSIPPUS in het bevallige in brons , PRAXITELES in marmer , en APELLES in de schilderkunst , als uitstekende meesters worden opge-
geven. Als werken van kunst , die uit dit tijdvak nog overgebleven zijn , noemt men den *Ludovifischen Bacchus* , den staanden *Hermanphrodit* , den *Fluitenspieler* en de *Bachante* in de *villa Borghese* , het *Kind met den vogel* in de galerij van dien naam , en GANYMEDES in het *Clementynsche Museum*. Dan , van dit tijdvak af begon de kunst te ontaarden , en verbasterde in het laatste of vierde tijd-
perk , onder de *Romeinen* , in eenen geest van wellust en verwijf-
heid. Zij had haar hoogste toppunt bereikt , en er bleef dus niets over , dan het vorige op verschillende wijze te herhalen. Gelukkig ,
zoo lang dit nog alleen geschiedde , en dit was bijna altijd het ge-
val , zoo lang er nog een zuivere smaak voor kunst heerschte. Waar dit geene plaats had , verviel men tot het overdrevene , waar-
uit aan de eene zijde het kolosfale en opgehoopte , en aan de andere het wellustige en verwijfde in de kunst geboren werd. Eene ern-
stige beoefening der klasieke meesterstukken kan den kunstenaar alleen voor deze afwijkingen beveiligen.

GRIEKSCHE LETTERKUNDE. De eerste beginselen , of oor-
sprong , der Grieksche Letterkunde zijn zoodanig in het duistere der
vroegste eeuwen verborgen , dat het bijna , zoo niet volstrekt , on-
mogelijk is , dezelve naauwkeurig aan te duiden. Want , ofschoon
het gebruik van letterschrift eerst later bij de *Grieken* is ingevoerd ,
en er dus eigenlijk voor dien tijd geene Letterkunde bij hen bestond ,
hadden zij evenwel onderscheidene instellingen en gebruiken , wel-
ke derzelver gemis eenigzins vergoedden , en waaruit zoodanig
iets ontstond , wat men , niet te onregt , letterkundige beschaving
zou kunnen noemen , wanneer men dat woord in eene meer zake-
lijke , dan letterlijke , beteekenis neemt. Het komt ons dus niet
ongefchikt voor , het eerste tijdvak der Grieksche Letterkunde , het
Voor-Homerische te noemen , hetwelk zich tot aan de terugkomst der
Heracliden in *Peloponesus* , dat is tot 80 jaar na den Trojaanschen oor-
log , uitstrekt. In dit tijdvak plaatsen wij dan inzonderheid die in-
stel-

stellingen, welke door godsdienst, dichtkunst, godspraken, myste-
rien, enz. zoo veel tot de beschaving dezer natie hebben toege-
bragt. Het is van belang aan te merken, dat al deze instellingen
met den godsdienst in betrekking stonden, en priesterlijke instellingen
waren, welke voornamelijk in *Thracië* en *Macedonië* haren zetel geves-
tigd hadden, en veelal eenen Oosterfchen oorsprong verlaadden. Over-
rigens zal het wel niet noodig zijn, hier bij te voegen, dat de bescha-
ving in *Griekenland*, niet dan van lieverlede algemeen is geworden,
en de eene stam veel vroeger dan de andere hierin gelukkig geslaagd
is, voordat de *Grieken* eigenlijk datgene werden, wat wij ons ge-
woonlijk, op het hooren van den naam van *Grieken*, plegen voor te
stellen. In dit tijdvak dan hebben gebloeid AMPHION, DEMODO-
CUS, MELAMPUS, PHEMIS, PROMETHEUS, en anderen, wier namen
en bekwaamheden bij de oude schrijvers vermeld worden: vervol-
gens ABARIS, ARISTEAS, CHIRON, EPIMENIDES, EUMOLPUS, LI-
NUS, PALAMEDES en CORINNUS, welke sommigen te onregt voor
schrijvers, van niet meer voorhanden zijnde werken, gehouden heb-
ben, en eindelijk DARES, DICTYS, HORAPOLLO, MUSAEUS, OR-
PHEUS, en anderen, onder wier namen wij nog heden geschriften
bezitten, die, in later tijd vervaardigd, niets met deze oudste rij-
den gemeen hebben, behalve de namen der schrijvers, welke dezelve
te onregt dragen.

Ongeveer 80 jaar na den Trojaanschen oorlog, hadden er groote
veranderingen, verhuizingen, en beroerten in verscheidene deelen van
Griekenland plaats, waardoor vele volkplantingen naar de kusten van
Klein-Azië en de naburige eilanden vertrokken, welke door de
vruchtbaarheid van den grond, het schoone van de luchtstreek, en
het heerlijke der landsdouwe, zoo wel als door de gunstige ligging
voor handel en scheepvaart, gepaard met het bezit van eene rij van
uittunrende havens, spoediger tot eenen aanzienlijken bloei en
rijkdom, en tevens tot eene zekere mate van weelde, en meer-
dere beschaving moesten komen, dan waarop zich het moederland
te dien tijde konde beroemen. Wanneer men nu hierbij in aanmer-
king neemt, dat deze eerste bewoners, veelal met sterke hartstogten,
na sterke pogingen van verdediging, hun vaderland verlaten hadden,
nu in eens, in zulk eene landstreek verplaatst, dezelve niet meer
op oorlog of zelfsverdediging konden toepassen; maar, zoo als
ons de geschiedenis van alle tijden leert, tot de meer stille kunsten
des vredes begonnen aan te wenden, dan zal het wel niemand be-
vreemden, wanneer wij beweren, dat hier alles zamentiep, om poëzij,
schilderkunst, beeldhouwkunst, wijsbegeerte en handel aanzienlijk te
doen bloeijen. In de nabijheid van het hoofdtooneel, van de eerste na-
tionale onderneming der *Grieken*, konde het niet wel anders, of al,
wat tot den Trojaanschen oorlog betrekking had, moest hier meer
deelneming vinden, en de verbeelding sterker in werking brengen;
terwijl men gaarne, als in het gezigt der plaatsen, waar alles was

voorgevallen, den nationalen roem zijner voorvaders hoorde verkondigen, en in de warmte des verhaals zich allengkens tot de verhevenheid der dichtkunst verhief, welke, bij mangel aan schrift, zoo zeer geschikt is, om het verhaal van gebeurde zaken, van mond tot mond, aan de nakomelingschap over te leveren. Zoo ontstond hier eene krachtige soort van poëzij, welke een bijzonder karakter aannam, en de *Epische* is genoemd geworden, waarnaar wij het niet ongeschikt vinden dit tijdvak het *Epische* te noemen. Hier komt de dichter als afgescheiden van den priester voor; hij komt voor als gelijke eere waardig, en als de zoodanige, door wien de kennis der vroegere tijden, als in het heiligdom der poëzij, alleen konde bewaard en voortgeplant worden. De eerste dichter had de verbeelding van eenen tweeden doen ontvlammen, en deze weder anderen aangevuurd, zoo dat er weldra zanger of dichterfcholen ontstonden, en men scheen te gelooven, dat deze kunst even als andere geleerd kon worden; een denkbeeld, waartoe men door het voorbeeld der priesterfcholen zeer ligt heeft kunnen komen, naar welke de zangersfcholen schijnen gevormd geweest te zijn. Zangers toch mogen wij deze vroege dichters met alle regt noemen; hunne gedichten werden gezongen, en hunne verhalen met een muzijk-instrument begeleid. Bij alle plegtige gelegenheden was de dichter, volgens vroeger gebruik, tegenwoordig, terwijl men hem als der goden, ten minste APOLLO's, gunsteling beschouwde, wien het verledene, zoowel als het tegenwoordige en toekomstige, bekend waren. Bij zulke omstandigheden kan men met grond vooronderstellen, dat er eene menigte van zulke zangers of dichters in *Klein-Azië*, en de naburige eilanden, gebloeid hebben, toen de eenige HOMERUS opstond, om door de alles overtreffende hoogte van zijn gezang allen te overschaduwten, en derzelver namen der vergetelheid over te geven. Het is, onder zijnen naam, dat wij twee groote Epische gedichten, de *Ilias* en de *Odyssee*, de *Batrachomyomachia* (of strijd der kikvorchen en muizen,) benevens verscheidene *Hymnen* en *Epigrammata*, nog heden ten dage bezitten; aan welker echtheid men, gedeeltelijk althans, met reden schijnt te twijfelen. Naar den naam van dezen grooten man heeft men eene Ionische school van dichters gesticht, *Homeriden* genoemd, welke, waarschijnlijk, het eerst op *Chios*, eenen bijzonderen kring van rhapsoden of zangers vormde, die de Epische wijze, den geest en toon van *Homerus*, zochten na te volgen. Daar de ouden zelve ons wegens de Cyclische dichters zoo weinig met zekerheid hebben overgeleverd, valt het moeilijk, te bepalen, in hoe verre deze dichters met bovengenoemde school in verband hebben gestaan, of te bewijzen, dat zij uit dezelve zijn voortgekomen. Zoo veel is evenwel zeker, dat deze ten minste 100 jaar later ontstaan zijn, en zeer in poëtische vlugt bij *Homerus* hebben afgestoken, vermits bij dezelve het historishe, meer dan het poëtishe, in aanmerking schijnt gekomen te zijn. De stof, welke deze dichters be-

behandelden, werd niet alleen uit de gebeurtenissen van den Trojaanschen oorlog, maar uit den geheelen omvang der mythologie, of der oude overleveringen, genomen; en van daar, dat men verschillende zulke *κύκλοι* aanneemt, naar de verschillende onderwerpen, welke zij zich ter behandeling hadden voorgesteld. Zoo vindt men eenen *Kosmogonischen Cyclus*, eenen *Genealogischen*, en eindelijk eenen *Heroen-cyclus*, welke laatste zich weder in twee tijdvakken laat afdeelen, te weten: 1° der heroës, of helden, *voor*:- en 2° der helden *na* den togt der *Argonauten*. Dan wij vinden het, voor het gros onzer lezers, niet noodig, ons langer bij dit duistere deel der Grieksche Letterkunde op te houden; terwijl wij hen, die mogten verlangen, nader met dit gedeelte derzelve bekend te worden, gerustelijk durven verwijzen naar den eersten *excursus* op het tweede boek der *Aeneis* van VIRGILIUS, door HEYNE uitgegeven, en tot die schrijvers, welke aldaar worden aangehaald. Liever willen wij hier aanmerken, dat het hoogst waarschijnlijk is, dat tusschen de Ionische zanger-scholen, en deze historische dichters iets tusschen beide geweest zij, hetwelk den grooten afstand tusschen beider verdiensten hebbe aangevuld. En, inderdaad, wij vinden zulks in eene zanger-school, welke ongeveer 890 jaar voor onze jaartelling zich in het Europeisch *Griekenland* gevormd schijnt te hebben. Aan het hoofd dezer Boeotische school stond HESIODUS, die, in *Klein-Azië* geboren, welligt de meer beschaafde poëzij, van daar, aan het moederland heeft medegedeeld. Zijne gedichten werden in den beginne door rhapsoden voortgeplant, en eerst later bij elkander gebragt, en ordelijk zamengevoegd; waarom sommigen aan de echtheid der tegenwoordige gedaante en inhoud van zijne gedichten even zeer twijfelen, als zij zulks wegens de gezangen van HOMERUS plegen te doen. De gegrondheid van dit gevoelen, door bewijzen te staven of ook te willen wederleggen, valt geheel buiten ons bestek. Dit alleen meenen wij gerustelijk te mogen beweren, dat voorbeelden van lateren tijd ons genoegzaam geleerd hebben, dat het gebruik van letter-schrift niet volstrekt noodig is, om nationale gezangen van grooten omvang, door mondelijke overlevering, tot bij de nakomelingschap te bewaren. Om tot HESIODUS te rug te komen: van de 16 werken, welke de oudheid hem toekent, zijn voor ons geene be waard gebleven, dan zijne *Theogonie*, *het schild van HERCULES*, en zijn gedicht *over werken en dagen*, (dat is een leerdicht over landbouw en de keuze der dagen) vereenigd met nuttige vermaningen, betreffende levenswijsheid en opvoeding. Het gezag van deze twee dichters, van HOMERUS en HESIODUS, was zoo groot, dat hunne gedichten de grondslagen der opvoeding bij de *Grieken* uitmaakten, waardoor hun karakter die bijzondere rigting nam, welke hen naderhand zoo zeer deed uitblinken, en zich voornamelijk in hunnen godsdienst openbaart, die geheel poëtisch mag geacht worden, en bijzonder geschikt was, om het gevoel voor het schoone in den mensch te ontwik-

kelen. Poëzij was tot dus verre de eenige leermeesteres der *Grieken* geweest, en bleef zulks ook naderhand, offchoon dezelve in de 3de periode, dat is het tijdvak der Lyrifche en Apologifche poëzij en wijsbegeerte eene nieuwe rigting nam.

In dit tijdvak, tegen het begin der *Olympiaden* (776 v. C.) hadden zich, na vele onlusten en worstelingen van partijen, allengkens republieken en volksregeringen gevestigd, welke door eenen gemeenschappelijken band van nationale bijeenkomsten en heilige spelen, in zekeren zin, tot één geheel vereenigd waren. De geest, welke in dien tijd de *Grieken* bezielde, was voor de Lyrifche poëzij bij uitstek gunstig, en deed haar, tot aan den inval der *Perzen*, tot eenen hoogen graad van volkomenheid stijgen. Benevens de goden, wier lot zij in hymnen bezong, had zij zich bijzonder het vaderland en deszelfs helden, als het voorwerp harer behandeling, voorgesteld. De uitwendige omftandigheden hadden haar karakter gevormd; liefde voor vaderland en vrijheid, haat tegen vijanden en verdrukkers, waren heerschende in de Heroïfche Ode; doch het leven werd tevens ook meer van deszelfs onaangename en finartvolle zijde beschouwd; waardoor meer inneming van onaangename en verdrietelijke gewaarwordingen en aandoeningen zich in de Elegie liet bemerken. Van den anderen kant zag men meer krachtige tegenwerking, door bijtenden spot, in den *Jambus*: in het geheel bemerkte men krachtdadige pogingen, tot zelfdenken, en toeleg, om de middelen tot eenen gewenschten toestand op te sporen, en zich dezelve toe te eigenen. De gouden eeuw is voorbij, welk een geschenk der goden was: de tijd, die nu naderde, moest het werk van eigene kracht en ontwikkeling zijn. Met dit gevoel, werd de mensch, om zoo te spreken, mondig en in dien toestand geplaatst, waarin de wijsbegeerte voor hem eene behoefte begint te worden. In het eerste sprak dezelve in spreken en fabelen; doch soms ook op eene meer leerftellige wijze. Bij het genot van rust, omvattende de Lyrifche poëzij ook de genietingen dezès levens, en het daaruit ontftaande gevoel van vreugde, welker uitdrukking eene eigendommelijke bevalligheid aan de poëzij moest bijzetten; terwijl zij, door de toen heerschende zeden, zich in eene bijzondere naïviteit van uitdrukking moest aanbevelen. Onder diegenen, welke in dezen tak der poëzij hebben uitgemunt, behooren ARCHILOCHUS, TYRTAEUS, CALLINUS, ALCMAN, ARION, TERPANDER, SAPPHO, ALCAEUS, MIMNERMUS, STESICHORUS, IBYCUS, ANACREON, SIMONIDES, HIPPOXAX, en anderen, welke alle onder den naam van lierdichters bekend staan. Als *Gnomici* of spreukdichters zijn in dit tijdvak, vooral SOLON, THEOGNIS, PHOCYLIDES en PYTHAGORAS beroemd geworden; terwijl AEsOPUS, als fabeldichter, eenen grooten naam verworven heeft. Sommige evenwel van deze dichters zijn hier, om den Zusammenhang, genoemd geworden, welke eigenlijk, naar hunnen leeftijd, eerst in de volgende periode zouden hebben moeten worden geplaatst.

Wat

Wat nu de wijsbegeerte van dit tijdvak aangaat, zoo weet men, dat dezelve, voornamelijk, eene praktische strekking had: trouwens is het zeer natuurlijk, dat er vroeger eene filosofie ontstond, welke eerder levenswijsheid, dan eene afgetrokken wetenschap omvatte: in welken zin de zoogenoemde wijzen van *Griekenland*, PERIANDER, voor welken sommigen EPIMENIDES noemen, PITTACUS, THALES, SOLON, BIAS, CHILON en CLEOBULUS wijsgeeren kunnen genoemd worden, wier lessen of spreuken meest praktische levensregelen bevatten, die op ervaring gegrond zijn. Daar evenwel kennis, of wetenschap, de grondslag der wijsheid is, zoo moest men weldra bij verdere nasporing daartoe komen, dat men zich op het verkrijgen dier kennis begon toe te leggen; zoo dat THALES de stichter eener wijsgeerige school werd, welke men onder den naam van de *Ionische* kent.

Thans zijn wij tot het belangrijk grenspunt van de letterkundige beschavings-geschiedenis van *Griekenland*, genaderd, alwaar de poëzij ophoudt, de eenige leermeesteresfe der *Grieken* te zijn. Tot hiertoe had zij de taak der geschiedenis, en der wijsbegeerte tevens, vervuld. Al wat men der vergetelheid wilde ontrukken; wat men van levenswijsheid en kennis wilde mededeelen; wat men van godsdienst in de gemoeieren wilde inprenten — dit alles was in hare gebondene taal voorgedragen, welke, juist omdat zij gebonden was, het voorgedragene vast in het geheugen inprente. Intuschen hadden de voortgang van het maatschappelijk leven, eene verandering te dezen opzichte noodzakelijk gemaakt. Het leven van den staatsburger moest op de taal eenen gewigtigen invloed hebben. De openbare aangelegenheden, waaraan hij deel nam, noopten hem, om de taal van het gemeene leven voor openlijke voordragt geschikt te maken. Dit nu, benevens het thans meer bekende letterschrift, en het ingevoerde gebruik van den *Egyptischen papyrus*, bereidden de beschaving van het proza merklijk voor, en had eenen sterken invloed op den staat der wetenschappen in *Griekenland*; zoo dat uit de epische poëzij, allengskens, de geschiedenis, en uit de poëtische levenswijsheid de beschouwende wijsbegeerte te voorschijn kwamen.

De tot nu toe gevolgde éénheid in dit overzicht gaat daardoor verloren, en het is noodzakelijk, dat wij ons oog naar verschillende kanten wenden, en in onze beschouwing voortaan van elke wetenschap afzonderlijk spreken. Wij zullen dit vierde tijdvak daarom *het Tijdperk der wetenschappen* noemen, omdat, gedurende hetzelfde, de menschelijke kennis telkens door nieuwe, of meer volledige, wetenschap is verrijkt geworden, en wel zoodanig, dat elke hoofdwetenschap weder meerdere of mindere hulp-wetenschappen aan zich ondergeschikt had, en het dus noodzakelijk werd, dat er verdeeling en afscheiding van wetenschappen plaats vonde. Dit tijdvak kan gevoegelijk in vier deelen afgedeeld worden, naar den verschillende geest, die zich meer of minder in elk derzelve openbaart. De eerste afdeeling rekenen wij van

SOLON tot ALEXANDER (594 — 336 v. C.) In dezelve merkt men eenen lust op, om den oorsprong der dingen te onderzoeken, en werkzaam te zijn in dat gedeelte der wijsbegeerte, hetwelk de ouden de *Phyfsche wijsbegeerte* plegen te noemen. Daar het evenwel, dikwijls, aan genoegzame waarnemingen en behoorlijk onderzoek ontbrak, zoo gebeurde het niet zelden, dat deze wijsgeerige onderzoekingen met dichtelijke denkbeelden vermengd werden; dit geldt vooral van de Ionische school, wier slichter THALES was, alsmede van de Italiaansche, door PYTHAGORAS opgerigt, en ook van de oudere en latere Eleatische wijsbegeerte, waarvan XENOPHANES en EMPEDOCLES de hoofden waren; terwijl de namen hunner bijzondere aanklevers en leerlingen in de werken over de geschiedenis der wijsbegeerte kunnen worden nagezien.

Deze scholen waren, tot aan de 90ste Olympiade, door alle Grieksche steden verspreid, tegen welk tijdstip *Athene* zich tot derzelver hoofdzetel verhief, hetwelk niet weinig bijdroeg, om aan de wijsbegeerte eene andere rigting te geven, doordien de Sophisten als derzelver leeraars opraden. Onder dezen verwierven GORGIAS, PROTAGORAS, HIPPIAS, PRODICUS, THRASYMACHUS en TISIAS zich eenen grooten naam, als menschen, die eenen wijden omvang van kundigheden bezaten, en zich bijzonder op rhetorica en staatkunde toeleghen. Doch, met dezen roem niet te vrede, wilden zij ook als leermeesters in de natuurkunde, wiskunde, wijsbegeerte en de theorie der schoone kunsten optreden. In de wijsbegeerte evenwel schijnt hun de waarheid minder, dan de zucht, om te schitteren, ter harte te zijn gegaan: waarom zij zich bijzonder op de kunst van te bewijzen en te redetwisten toeleghen, ten einde des te beter in staat te zijn, om al hunne denkbeelden en meeningen, op eene kunstige wijze, te slaven, en, des noods, door drogredenen hunne tegenpartij te verwarren. Hoe zeer zulk eene wijze van handelen der wijsbegeerte nadeelig moest zijn, valt ieder in het oog, weshalve het voor een zeldzaam geluk gehouden moet worden, dat er juist in dien tijd een SOCRATES opstond; een man niet alleen door de Natuur met al het noodige toegerust, om de Sophisten moedig het hoofd te bieden; maar tevens bij uitstek geschikt, om der wijsbegeerte eene nieuwe baan aan te wijzen. Hij toch was het, die aan dezelve weder eene praktische rigting gaf, welke zich evenwel van de vroegere daardoor onderscheidde, dat zij zich meer met de beschouwing der Natuur en betrekking van den mensch, als wel met de nasporing van het eindoogmerk, en de beste wijze des menschelijken levens bezig hield, en de navorsching liever tot ziel- en zedekunde, dan tot natuur- en bovennatuurkunde, begon te bepalen. Onder de vele navolgers en leerlingen van dezen grooten man hebben sommigen, zoo als CEBES, AESCHINES en XENOPHON, zijne denkbeelden op zijne wijze te boek gesteld; anderen, daarentegen, zijn, met meerdere of mindere afwijking van dezelve, slichters van bijzondere wijsgeerige secten geworden. Uit de Socratische school zijn, namelijk, de volgende vier sec-

ten

ten voortgekomen: 1. de *Cyrenaische*, door ARISTIPPUS; 2. de *Eretrische* onder EUCLIDES; en MENEDEMUS; 3. de *Akademische*, door PLATO; en 4. de *Cynische*, door ANTISTHENES gesticht. PLATO, was buiten twijfel het meest omvattend en schitterendst vernuft, wiens wijsgeerige geest het diepst doordacht, en alles doorgrondde. Niet alleen in de school van SOCRATES onderwezen, maar ook door buitenlandsche reizen gevormd, vereenigde hij de kennis van vroegere wijsgeeren met die der Egyptische priesters, en met de welsprekendheid zoowel als de kunstenarijen der Sophisten; zoodat men bij het lezen zijner schriften in twijfel staat, of men meer zijne scherpe blikken en zijn diepdenkend verstand, of zijn levendig gevoel voor het schoone en goede; of wel zijne rijke verbeeldingskracht en zijne onnavolgbare welsprekendheid, en in het geheel het schoone van stijl en voordragt, moet bewonderen. De Socratische leerwijze werd door zijne dichterlijke gaven tot eene bijna dramatische voorstelling verhoogd, en de wijsgeerige zamenpraak door hem tot een Aesthetisch kunstwerk gevormd.

Bij zulke voortgangen der wijsbegeerte, bleef de beoefening der geschiedenis niet verwaarloosd, maar ging met vasten tred hare volmaking nader, in het tijdvak van 550 — 500 v. C. Nadat CADMUS, DIONYSIUS en HECATAEUS van *Milete*, ACUSILAUS, HELLANICUS en PHERECIDES, het eerst in proza de geschiedenissen van vroegeren tijd gebragt hadden, stond HERODOTUS als de HOMERUS der geschiedenis op, die, na vele landen bezocht, en vele eigene nasporingen in het werk gesteld te hebben, zich, met alle daartoe vereischte gaven uitgerust, nederzette, om de oorzaken van den Perzischen oorlog te verklaren, en tevens al dat gene mede te deelen, wat hij op zijne reizen geleerd en vernomen had. Dit alles nu deed hij met zulk eene eenvoudigheid, getrouwheid en waarheidsliefde, dat hij ieders liefde en achting afperst, en in zulk eenen vorm, en met zulk een plan, dat wij gedurig ons HOMERUS herinneren, en het zeer natuurlijk vinden, dat men zijne 9 boeken naar de namen der *Muzen* genoemd heeft. Door zijn voorbeeld werd THUCYDIDES aangezet, om in zijne acht boeken over den Poloponnesischen oorlog te schrijven, waarin wij den eersten wijsgeerigen historieschrijver ontdekken, die als model voor de volgende konden dienen. XENOPHON, het gedrongene en korte van THUCYDIDES, om met weinig woorden veel uit te drukken, zorgvuldig vermijdende, prijst zich daarentegen door duidelijkheid en vloeibaarheid aan; zoo dat men hem, te regt, als het model van ongekunstelden en vloeienden historischen stijl mag aarmerken. Als starren van de eerste grootte blinken voornamelijk deze drie historieschrijvers in dit tijdvak uit, waarin buitendien nog CTESIAS, PHILISTUS, THEOPOMPUS en EUPHORUS verdienen genoemd te worden, hoewel de laatste, door zijnen redekunstigen stijl, zich reeds van den waren weg verwijderde.

In de poëzij ontwikkelde zich, gedurende dit tijdvak, eene geheel
niet-

nieuwe soort, inzonderheid in *Attica*, uit de dankfeesten name-
 lijk, welke het landvolk na den wijnoogst, ter eere van BACCHUS,
 met woest gezang en gebaren-dans plagt te vieren. Vernuftige vir-
 tuosen onder deze landlieden, wisten aan de ernstige koorliederen, of
Dithyramben, die bij de offeranden gebruikelijk waren, verscheidenheid
 en ruwe kunst bij te zetten; zoo lieten zij door eenen persoon oude
 overleveringen of fabelen verhalen, om door het koor vervangen te wor-
 den, dat den lof van BACCHUS verkondigde; of zij namen ook wel aan-
 leiding uit het verhaal tot het voordragen van zedelesfen. Hunne beloo-
 ning, indien zij bevielen, bestond in eenen bok, en weldra vond men zoo
 veel behagen in dergelijke vertooningen, dat dezelve vaak herhaald wer-
 den; terwijl anderen weldra bedacht waren, om de zangreijen, die bij
 sommige gelegenheden zich lieten hooren, met koddige en lagchver-
 wekkende zamenfpraken af te wisselen. Soms ook traden lieden, als
satyrs verkleed, te voorschijn, die eene handeling voorstelden, bij-
 zonder geschikt, om de lagchspieren der toehoorders gaande te ma-
 ken; uit welk alles allengskens de *tragedie*, *komedie* en het *drama sa-
 tyricum* der *Grieken* ontstaan zijn. Na eenige voorgangers, was het voor-
 al THESPIs, ten tijde van SOLON, wien men naderhand als den voor-
 naamsten dezer ruwe tooneelkunstenaars beschouwde; doch eindelijk
 verhieven zich deze spelen tot eenen ongelooftelijken graad van vol-
 maaktheid, en werden met eenen zeer prachtigen toefstet, in daartoe
 ingerigte gebouwen, in de meeste steden van *Griekenland*, vertoond.
 In plaats van één persoon, die, tusfchen de koren, de eene of an-
 dere geschiedenis uit zijn hoofd verhaalde, voerde AESCHYLUS het
 eerst twee handelende personen ten tooscele, die vooraf geleerde
 rollen uitvoerden, en bragt zoo vele verbeteringen en beschaving,
 zoo wel aan het uit- als inwendige van het treurspel aan, dat hij te
 regt de vader der Grieksche Tragedie verdient genoemd te worden;
 welke weldra, zoo door hem zelven, als door SOPHOCLES en EU-
 RIPIDES, ter volmaking snelde; terwijl de komedie, door CRATINUS;
 EUPOLIS, CRATES, en voornamelijk door ARISTOPHANES, met gelukkig
 gevolg beoefend werd. Onder de regering der 30 tyrannen werd de
 vrijheid der komedie in zoo verre beperkt, dat het haar niet langer
 vergund werd, om, zoo als tot dien tijd geschied was, levende
 personen met name door te halen, en der bespotting prijs te geven.
 Hierdoor ontstond allengskens eene nieuwe soort van komedie, wel-
 ke men de *comoedia media* pleegt te noemen, om dat zij eenen midden-
 weg tusfchen de oude en de daarna ontstane nieuwere inhield; in
 zoo verre, dat, met weglating der namen, de bedoelde personen, door
 maskers als anderzins, evenwel zoodanig aangeduid werden, dat er
 niet wel twijfel over dezelfde konde bestaan, en men even als in de
 nieuwere komedie de koren wegliet. In deze soort hebben bijzon-
 der ARISTOPHANES en ALEXIS uitgemuut. Benevens deze soorten van
 tooneelspelen, kan men ook als eene geheel bijzondere die gene
 beschouwen, welke te zelfden tijd, onder den naam van *Mimen*,
 door

GRIEKSCHE LETTERKUNDE. 301

door SOPHIRON van *Syracuse* werd uitgevonden, voornamelijk bestaande in zamenspraken in rhythmisch proza, zoodanig opgesteld, dat dezelve geschiktelijk ten tooneele gevoerd konden worden. Overigens behooren nog tot dit tijdvak verscheidene spreuk- en lierdichters, alsmede verscheidene wijsgeeren, welke als lierdichters optraden, zoo als XENOPHANES, PARMENIDES en EMPEDOCLES; terwijl PISANDER en PANYASIS, door hunne *Heracleën* of heldendichten over HERCULES, en ANTIMACHUS door zijne *Thebais* zich beroemd maakten. Het heldendicht evenwel begon hoe langer zoo meer in historisch-gedicht te veranderen, en daardoor veel van deszelfs dichterlijke schoonheid te verliezen.

In dit zelfde tijdvak, trad de wel sprekendheid, als eene ernstigere zuster der poëzij te voorschijn, welke in de vrije regeringsvormen der Grieksche staten volstrekt onmisbaar scheen, en, overeenkomstig de strekking van den Griekschen geest, even zoo als het overige, wat zij behandelden, naar hun lijn gevoel van schoon en smaak beoefend en beschaafd werd. Het waren ANTIPHON, GORGIAS, ANTONIDES, LYSIAS, ISOCRATES, ISAEUS, AESCHYLES en vooral DEMOSTHENES, welke als meesters in deze kunst geprezen werden. Van vele dezer redenaars zijn nog redevoeringen over, welke een ieder nog heden ten dage bewondert. Als hulpwetenschappen voor de wijsbegeerte werden de wis- en aardrijkskunde voor de geschiedenis vlijtig beoefend, zoo dat de sterrenkunde aan de Ionische, de cijferkunst aan de Italiaansche, en de landmeetkunde aan de akademische sekte van wijsgeeren menige ontdekking verschuldigd is. Als wiskundigen waren THEODORUS van *Cyrene*, METON, EUCTEMON, ARCHYTUS de *Tarentyner* en EUDOXUS de *Cnidier*, zeer beroemd. De aardrijkskunde werd voornamelijk door ontdekkings-reizen zeer uitgebreid, welke om den handel ondernomen werden; in welk opzigt HANNO's togt naar de westelijke kusten van *Afrika*, de PERIPLUS van SCYAX, en de ontdekkingen van PYTHAS van *Masfilia* in het Noordwesten van *Europa*, verdienen vermeld te worden. Natuuronderzoeking werd alsmede door de wijsgeeren niet veronachtzaamd: de artsrijkskunde evenwel, tot hiertoe door de Asclipiaden in de tempels uitgeoefend, scheidde zich als een afzonderlijk gedeelte daarvan af, om eenen bijzonderen tak van wetenschap uit te maken, waarvan men HIPPOCRATES als den grondlegger en voornaamsten moet beschouwen. Maar ons bestek gedooft niet, dat wij ons langer bij het genoemde tijdvak ophouden. Wij spoeden ons tot het derde, hetwelk men gewoonlijk het *Alexandrijnsche* pleegt te noemen.

Dit tijdvak, hoe zeer het niet met het vorige kan gelijk gesteld worden, is evenwel in vele opzichten als zeer belangrijk in de geschiedenis der Grieksche Letterkunde te beschouwen. Indien men er eenen karaktermatigen naam aan moest geven, zoude men hetzelfde het *Systematische* of *Critische* tijdvak kunnen noemen. Hoe zeer nu ook *Athene* er naar streefde, om deszelfs ouden roem te handhaven,

ven, werd nogtans *Alexandrië* de plaats, welke, om ons dus uit te drukken, in het vak van Grieksche Letterkunde den toon gaf, waardoor derzelver geest noodzakelijk eene andere rigting moest nemen; immers is het zeer ligt te begrijpen, dat, bij het gebruik van eene buitengewone rijke boekerij, de eigenlijke geleerdheid en veelweterij over de vroegere vrije werking van den geest de overhand moest krijgen; hoe zeer dan ook deze niet terstond en in eens geheel en al, verftikt werd. Wat dan de wijsbegeerte in dit tijdvak betreft, wij zien uit de Socratische school nog eenige nieuwe secten te voorschijn komen, te weten: de *Stoïcynen*, die ZENO als den stichter hunner school vercerden, en de *Epicuristen*, die hun bestaan aan EPICURUS te danken hadden. Na deze kwam de scherpzinnige ARISTOTELES, als stichter der Peripatetische school te voorschijn, welke bijzonder, door uitbreiding van het gebied der wijsbegeerte, en eenen systematischen geest, zich van de overige onderscheidt. Hij toch scheidde *Logica* van *Rhetorica*, en zedekunde van staatkunde, alsmede natuurkunde van bovennatuurkunde, zorgvuldig af; terwijl hij verscheidene vermaagdschappe wetenschappen onder het gebied der wijsbegeerte trok, als: huishoud-, opvoedings- en dichtkunst enz. Hij was de uitvinder der wijsgeerige kunstwoorden, en gaf door dit een en ander aan de wijsbegeerte die gedaante, welke dezelve, gedurende vele eeuwen, behouden heeft. Op den door hem aangewezenen weg ging zijn leerling THEOPHRASTUS voort; doch hoe meer de wijsbegeerte door ARISTOTELES eenen dogmatieken aard had aangenomen, des te meer behoedzaamheid hadden de wijsgeerige navorschers noodig, zoo dat de twijfelgeest, toen voor een zeer heilzame geest mogt gehouden worden, welke vooral in het *Scepticismus* van PYRRHO uit *Elis* kenbaar was; en zich ook in de middel- en nieuwe Akademische school, welke door ARCESILAUS en CARNEADES gesticht werden, niet onduidelijk vertoonde.

Wis- en sterrenkunde maakten groote vorderingen in de scholen van *Alexandrië*, *Rhodus* en *Pergamus*, in welke vakken EUCLIDES, ARCHIMEDES, HIPPARCHUS en ERATOSTHENES bijzonder uitmuntten. Voor de geschiedenis was door de ondernemingen van ALEXANDER overvloedige stof geleverd. Dan, zoo dezelve ook al aan omvang mogt gewonnen hebben, had zij echter aan innerlijke waardij afgenomen; daar in dezelve een streven naar al wat wonderbaar en ongeloofelijk was, meer en meer, begon te heerschen. Ondertuschen is het, juist om deze reden, des te grooter, en voor den vriend der waarheid belangrijker, dat in ditzelfde tijdvak een POLYBIUS geleefd heeft, welken men als den eigenlijken Pragmatischen geschiedschrijver moet vereeren, door wien de algemeene geschiedenis eenen wijsgeerigen geest en een belangrijk eindoogmerk heeft aangenomen.

De aardrijkskunde werd door ERATOSTHENES, op wetenschappelijke gronden, zeer uitgebreid; terwijl dezelve door HIPPARCHUS met de wiskunde nog meer in verband werd gebragt. Aan land- en volken-

kenkunde won men veel door de berigten van NEARCHUS en AGATHARCIDES, en de tijdrekenkunde door het Parische marmer. Wat de poëzij betreft, vinden wij, dat vele merkwaardige veranderingen in dit tijdvak voorkomen. Te *Athene* werd, niet zonder invloed van staatkundige oorzaken, de nieuwere komedie geboren, welke zich daarin vooral van de vroegere deed onderscheiden, dat zij de zedelijke natuur van den mensch tot het voorwerp harer voorstellingen maakte. Onder de vele dichters, die in dit vak der poëzij toenmaals uitmuntten, behooren vooral MENANDER, PHILEMON en DIPHILUS. Uit de Mimiek kwamen de Idyllen voort, waarin, op het voorbeeld van STESICHORUS, SICELIDAS, ASCLEPIADES en anderen, THEOCRITUS, BION en MOSCHUS tot heden toe bijzonder beroemd zijn. Ook de overige dichtsoorten bleven niet geheel onbeoefend; doch al deze arbeid, zoowel als de kritiek over poëzij en schoone kunsten, behooren eigenlijk meer aan *Alexandrië* dan aan *Griekenland*, waarom wij hiervan liever te dezer plaatse willen zwijgen; te meer, daar dit artikel reeds langer geworden is, dan wij ons hadden voorgesteld, en er onlangs bij de Fransche akademie een zeer geleerd werk is bekroond geworden, door den Straatsburger hoogleeraar J. MATTER geschreven, hetwelk wij allen, die de geschiedenis der Alexandrijnsche Letterkunde nader wenschen te leeren kennen, durven aanbevelen.

Tegen het eind onzer laatste periode, verloor *Griekenland* zijne zelfstandigheid, terwijl het werelddwingend *Rome* ook hier zijnen invloed deed gelden. Wij zullen dus gelegenheid hebben om, onder *Romeinsche* of *Latijnsche Letterkunde*, van die *Grieken* te gewagen, welke onder deze heerschappij geschreven en geleefd hebben.

GRIEKSCH-ZEE. Zoo noemt men gemeenlijk dat deel der *Middellandsche zee*, hetwelk *Griekenland* omringt; doch is eigenlijk alleen het westelijke van den *Archipel*, hetwelk de Oostelijke kusten van *Griekenland* bespoelt.

GRIESBACH, (JOHANN JACOB) werd in Louwmaand 1745 te *Buzbach*, in het Hefendarmstadsche geboren. Onder het waakzaam oog der ouderlijke liefde ontwikkelde zich zijn uitstekende aanleg. Na een voortreffelijk onderwijs van zijnen vader genoten te hebben, legde hij op het gymnasium, te *Frankfort* aan den *Main*, waar zijn vader predikant bij de *St. Pieterskerk* was, de echte gronden van taalkennis, en bezocht hierop in 1762 de hooge school te *Tubingen*, waar SCHOTT, BAUER, HOFFMAN en KIES in de letterkunde en wijsbegeerte, en REUSZ, COTTA en SARTORIUS in de godgeleerdheid, zijne leermeesters waren. Van daar ging hij naar *Halle*, en vervolgde hier zijne letterkundige wijsgeerige oefeningen onder de hoogleeraren SEGNER, MEIJER, J. P. EBERHARD, STIEBRITZ, SCHULZ, en bovenal onder SEMLER; terwijl hij tevens met ongemeen veel ijver, onder KNAPP, NÖSSELT, en vooral SEMLER, wiens gemeenzame vriend hij was, de lesfen in de godgeleerdheid bijwoonde. Eindelijk begaf hij zich in het najaar van 1766 naar *Leipzig*, waar hij

hij inzonderheid ERNESTI en REISKE hoorde; doch ook de lesfen van CRUSIUS, MORUS, GELLERT, den jongen ERNESTI, en SCHRÖCK waarnam.

Zijne akademifche loopbaan was thans geëindigd, en zijn befluit reeds gevormd, om zijn leven aan de kerkelijke gefchiedenis, in vereeniging met de kritiek, toe te wijden. Hij keerde in 1767 naar Halle terug; verdedigde hier onder SEMLER de eerfte vrucht zijner geleerdheid, in eene verhandeling *over de kracht van het inwendig bewijs voor gefchiedkundige waarheid*, en verkreeg hierop het volgende jaar de waardigheid van magister. Hij ondernam vervolgens in 1769 eene groote reis, waarvan het oogmerk in het naauwite verband met zijne ftudien ftond; bezocht de aanzienlijkfte boekerijen in het zuidelijk en westelijk gedeelte van *Duitschland*; nam van daar zijnen weg naar *Holland*, waar hij te *Groningen*, *Amfterdam*, *Utrecht*, *Leiden*, 's *Hage* en *Rotterdam* vertoefde, en ftak hierop naar *Engeland* over, waar hij in het groote Britfche Muzeum te *Londen*, in het Bodliaanfche te *Oxford* en in de akademifche en andere boekerijen te *Cambridge*, met eenen ijver en eene naauwkeurigheid, welke weinige reizigers bezitten, eenen fchat van geleerdheid vergaderde. Uit *Engeland* ging hij naar *Frankrijk*, en kwam in Zomerm. 1770 te *Parijs*. Ook hier wist zijn fcherp en geoefend oog, in de talrijke en veel beteekenende boekverzamelingen, eenen ruimen voorraad op te doen. In *Engeland* zoo wel als in *Frankrijk* verbond wederkeerige achting hem met de grootfte geleerden. De vriend zijner jeugd, en die het tot aan zijnen dood gebleven is, SCHNURRER, naderhand het fieraad der Tubingsche akademie, was zijn reisgenoot; terwijl de verdienftelijke BRUNS, die zich aan hetzelfde vak had toegewijd, zich op deze togten met hem vereenigde.

In Wijnm. 1770 keerde hij naar *Frankfort* terug; ging vervolgens naar *Halle*; verdedigde hier zijne geleerde, fcherpzinnige, kritifche Disfertatie *over de vier handschriften der Evangelien* van ORIGENES, en opende met algemeene toejuiching zijne voorlezingen. In 1772 werd hij tot buitengewoon hoogleeraar in de godgeleerdheid aangefteld, en legde nu al zijne vlijt aan zijne voorlezingen en geleerden arbeid ten koste. Niet alleen befteedde hij den dag, maar ook een gedeelte van den nacht, tot zijne ftudien, waardoor, helaas! de grond tot vele volgende ongefeldheden bij hem gelegd werd.

In 1774 gaf hij reeds zijn eerfte belangrijke werk uit, namelijk de meesterlijke kritifche uitgave van de *Historifche boeken des Nieuwen Verbonds*, waarvan het eerfte deel de *Synopsis* der drie eerfte Evangelien bevat, en het tweede het volgende jaar in het licht kwam. In 1777 werd er reeds eene nieuwe uitgave vereifcht, welke ook, fchoon niet bij wijze van *Synopsis*, verfcheen onder den titel: *N. T. Graece, textum ad fidem codicum, versionum et Patrum emendavit, et lectionis varietatem adjecit*, waarin de tekst des geheelens N. Verbonds op het zorgvuldigst gezuiverd was, en waarbij

zul-

zulke geleerde aanmerkingen gevoegd waren, dat dit werk onder de grondigste en voortreffelijkste van zijnen tijd kan geteld worden. Jammer is het, dat hij eene grootere uitgave van hetzelfde, welke in 1796 begon, en in *Halle* en *Londen* te gelijk verscheen, niet zoodanig heeft kunnen voltooijen, als zijn oogmerk was.

In 1775, te *Jena* als derde hoogleeraar in de godgeleerdheid beroepen, aanvaardde hij dien post met eene redevoering: *over het nut van de beoefening der Kerkelijke geschiedenis, naar de behoeften van onzen tijd gewijzigd*, waarop kort daarop de beide scherpzinnige *Programmata* volgden, over den waren zin van het woord *Geest* in het 8ste hoofdstuk van den brief aan de *Romeinen*.

Sedert wijdde hij al zijnen tijd, vlijt, en zijne krachten der akademie, waarvan eene lange reeks van akademische schriften het schoonst bewijs oplevert, en van welke jaarlijks ten minste één in het licht verscheen. Hij las dagelijks 3 kollegien, als: een Uitlegkundig, een over de Kerkelijke historie, en een derde, beurtelings, over de populaire *Dogmatica*, de inleiding in het N. Testament, en de *Hermeneutica*. Bij zijne veelvuldige beroepsbezigheden kwamen weldra nog andere, die veel tijd en werks vorderden. Behalve dat hem in 1780 het opzigt over de Weimarsche en Eifenachsche studeerende jongelingen werd opgedragen, ontving hij ook in 1782 de benoeming tot afgevaardigde van het landschap *Jena* op den algemeenen landdag. Nimmer echter vergat hij onder al deze werkzaamheden de pligten van zijnen eigenlijken post, maar wist door eene wijze tijdsverdeeling nog geheele uren voor eigenlijke geleerde navorschingen uit te zuinigen.

Het jaar 1811 ondermijnde zijne krachten dermate, dat hij in het begin van het volgende jaar zijne lesfen moest staken, en in Lentem. van hetzelfde jaar overleed. Hij had, verscheiden jaren, een aanmerkelijk deel in de *Algem. deutsche Bibliothek*, en *Algem. Litteratur-Zeitung*, in welke beide talrijke beoordeelingen van hem gevonden worden. Ook in het *Repertorium für Bibl. und Morgenl. Litteratur* leverde hij belangrijke Bijdragen.

GRIETENIJEN. Dit woord is afkomstig van het oude Vriesche *Greten*, hetwelk niet alleen beteekent *aanspreken* en *begroeten*, maar ook *uitdagen* en *beschuldigen*, zelfs, wat nog nader komt, *beoordeelen* en *vonnisfen*. *Gretman*, *Greetman* of *Grietman*, wil dus aanduiden eenen *geregtelijken persoon*, eenen *hoofddregter*, (*procurator generalis*) die 's graven persoon, of dien van 's lands souverain, in zijn distrikt vertegenwoordigt in zaken, die de regtsoefening betreffen, en zorgen moet, dat het regt wel en wettig worde gehandhaafd. Van deze *Grietmannen* vindt men allereerst gewag gemaakt in eene akte van verzoening der *Vriezen* van *Westergo*, met onderwerping aan graaf *WILLEM van Holland*, van 4 van Hooim. 1310, te vinden in het charterboek van *Vriesland*, deel I, bladz. 149 enz. De naam van *Grietmannen*, of *Grietsluiden*, zoo als men gewoon is

in *Vriesland* te zeggen, bestaat nog tegenwoordig; doch hun gezag is door onze staatsregeling, waarbij eene andere inrigting der regterlijke magt is ingevoerd, vernietigd, immers geheel anders gewijzigd. Eene *Grietenij* maakte voorheen zoodanig distrikt uit, waaronder meer of minder dorpen behoorden; ook is na 1815 de verdeling en benaming der *Grietenijen* in *Vriesland* weder bijna op denouden voet hersteld. — Zie verder over dit onderwerp op het woord **VRIESLAND**.

GRIETHUIZEN, geboren **CARELIUS**. (MARIA LOUIZA) Deze brave en kunstminnende vrouw werd, in 1744, te *Amsterdam* geboren, en stierf aldaar in 1813. Reeds in hare jeugd, had zij eenen natuurlijken aanleg tot de dichtkunst; doch, geen' enkele kunstvriend of vriendin op haren weg ontmoetende, zweefde hare verbeelding, op eigene vleugelen, in het ongewisse voort, en, offchoon haar dichtvermogen zich onwillekeurig ontwikkelde, ontbrak het haar aan alle daartoe betrekkelijke lektuur, en de noodige taalkennis. Eerst na haar 25ste jaar mogt het haar gebeuren, iemand aan te treffen, die de goedheid had, haar onderscheidene taal-gebreken aan te wijzen, en van toen aan, zich dus op de verbetering daarvan toeliggende, werden hare verzen, allengs, van meerder belang, doch bepaalden zich de onderwerpen meestal tot gelegenheds-verzen, schoon veeltijds op eene zeer bevallige, en afwisselende leest geschoeid. Hare stipte betrachtning van huisfelijke pligten, en nederige denkwijze omtrent haar kunstvermogen, hielden haar terug, om meer algemeene onderwerpen te bezingen. In haar 21ste jaar huwde zij met HERMANUS VAN GRIETHUIZEN, makelaar te *Amsterdam*, die in 1806 stierf. Door handelbetrekkingen nu met kunstvrienden bekend geworden, boden de heeren bestuurders van zeker dichtlievend genootschap te *Schiedam*, onder de zinspreuk: *Wijsheid groeit door vlijt*, haar het lidmaatschap aan, in 1775, waaraan zij dan ook van tijd tot tijd eenige vruchten van haar genie leverde.

Daarna, en wel, in 1781, had zij het ongemeen genoeg, van met den kundigen en achtingswaardigen heer N. S. VAN WINTER, en deszelfs voortreffelijke gade, mej. L. W. VAN MERKEN, bekend te worden, en met hun eenen vriendschappelijken omgang te genieten tot aan beider dood; en daarna, met den heer P. VAN WINTER Nsz. en zijne echtgenoot, vrouwe A. L. VAN DER POORTEN te *Amsterdam*. Deze kunstvrienden nu wekten hare kunstmin, en sterkten haren moed door hunne minzame aanmoedigingen. Ten bewijze dezer vriendschap strekke, onder anderen, een fraaije brief, in antwoord aan haar gezonden door mej. L. W. VAN MERKEN, te vinden in de *Ware Geluksbedeeling*, *Brieven enz.* van laatstgemelde; alsmede een vers van onze dichteres aan den heere P. VAN WINTER Nsz; een *Wieg-zang* aan denzelven, geplaatst in zijne *Overblijffelen van Echtgeluk*, alsmede nog een *Lijkzang* aan den heer N. S. VAN WINTER, bij het afdierven zijner dierbare echtgenoot.

Voor

Voor het overige zijn enkele verzen van haar gedrukt, als: *Louze van haren zoon*, hetwelk ook geplaatst is in de *Handschriften*, bij P. J. UILENBROEK, 3de schakeering; *Zegezang op den slag van Dagersbank*, den 5 van Oogstm. 1781; benevens een daarbij gevoegde *Lijkzang*, op het smartelijk afsterven van den heere WOLTER JAN Baron BENTINCK, schout bij nacht van het kollegie ter admiraliteit Amsterdam enz. overleden 23 van Oogstm. 1781; wijders nog een zang bij de stichting van de *Nederlandsche Kweekschool ten dienste der zeevaardij te Amsterdam*, welke laatste, op bijzonder verzoek van bestuurders dezer instigting in druk verscheen. Een fraai geschreven Manuscript van alle de door haar vervaardigde stukken, berust bij hare nagelaten dochter.

Ten aanzien van haar karakter was zij steeds zeer helder en opgevoerd van geest, vrolijk en aangenaam in de gezellige verkeer, opregt van inborst, diensvaardig voor hare vrienden, minzaam voor haren echtgenoot, en eene naauwgezette zorgdragende moeder voor de opvoeding harer drie kinderen. Voor de laatste was zij met waakzamen ijver bedacht, om, bij de ontwikkeling der geestvermogens, dezelve te beschaven, en besteedde daaraan hare onvermoeide pogingen, waartoe zij de doelmatigste middelen, en niet zelden haar dichtvermogen, met veel nut aanwendde.

GRIJS, of in het GRIJSSCHILDEREN. Eene soort van *al Fresco*, waarin men het *basrelief*, of verheven beeldhouwwerk, volgens het vergezigt, tracht na te bootsen. Men bedient zich van deze manier van schilderen, als men de wanden aan platte gebouwen met weinige kosten versieren, en dezelve op standbeelden wil vertoonen enz. Inzonderheid heeft men er eene soort van, die *graffito* genoemd wordt, en hierin bestaat, dat men eenen muur met zijn gestampte kolen of asch zwart maakt, vervolgens weder met witten kalk bestrijkt, en, deze droog zijnde, daarin figuren snijdt, zoo dat de zwarte grond de schakering uitmaakt. In deze kunst was ANDREAS COSIMA, een *Florentijner*, zeer beroemd, en is de koninklijke stal te *Dresden* naar deze manier geschilderd.

GRILLENWERK. (Zie: GROTESQUEN.)

GRIMM. (FREDERIK MELCHIOR VON) Werd in Wintertm. 1725 te *Regensburg* geboren, en ontving van zijne behoefte ouders eene goede opvoeding, waarvan hij, in het vervolg, zulk eene voordeelige partij wist te trekken, dat hij zich door deze gave der fortuin alleen eenen rang in de maatschappij verwierf. Hij begon in *Duitschland* even als COTIN in *Frankrijk*, maar eindigde beter. Al zijne eerste werken werden medoogenloos uitgesloten, en LESSING en andere beoordeelaars dreven zelfs volkomen den spot met een treurspel, door hem uitgegeven; doch dit alles ontmoedigde hem niet. Hij verzelde de kinderen van den graaf SCHOMBERG naar *Parijs*; vervolgde hier met ijver zijne letteroefeningen, en was slechts voorlezer bij den hertog van *Saksen Gotha*, toen hij in betrekking met ROUSSEAU ge-

raakte, die hem in kennis met DIDEROT, den baron van HOLBACH, en verscheidene andere personen van kunde en aanzien bragt.

Door een zeker liefdesgeval met eene aktrice van de opera te *Parijs*, hetwelk hem bijna ijlhoofdig deed worden, geraakte hij in groot aanzien bij de vrouwen. Ongelukkig bedierf de goede fortuin, welke de meeste harten bederft, ook een weinig het zijne, en ROUSSEAU verzekert, dat hij grootsprekend, trotsch en opgeblazen werd, en zulke ongebonden manieren aannam, dat hij besloot, hem niet weder te zien.

Terwijl GRIMM zich in *Parijs* bevond, kwamen aldaar Italiaansche kluchtspelers, voor welke hij zich openlijk verklaarde. Twee partijen verdeelden toen deze hoofdstad: de eene, uit bejaarde lieden, aanzienlijken, rijken en vrouwen bestaande, hield het op de zijde van RAMEAU, en verdedigde de Fransche muziek; terwijl de andere, uit levendige jonge lieden, vol geestdrift, en beminnaars van nieuwigheden zamengesteld, het op die der *Italianen* hielden, en de Italiaansche muziek prezen, welk een en ander tot vele onlusten in den schouwburg aanleiding gaf. De *Franschen*, willende boerten, antwoordde GRIMM daarop in een klein stukje, vol geest, attisch zout en smaak, getiteld: *le petit prophete Boemischbroda*, en, willende redekavelen, verplettede hij hen door eenen brief over de Fransche muziek, die ongemeen veel ergernis gaf.

De verbindtenissen van GRIMM met de hoofdstellers der *Encyclopedie*, en zijne onderscheidene kundigheden en vlugheid van geest, openen weldra voor hem eene schitterende loopbaan. Hij bekleedde eenige jaren den post van sekretaris van de kommandementen van den hertog van ORLEANS, en hield sedert eene letterkundige briefwisseling met verscheidene Duitsehe vorsten, inzonderheid met den hertog van *Saks-Gotha*, en ontving de vleijendste betuigingen van hoogachting van de keizerin van *Rusland*, FREDERIK den Grooten, en GUSTAVUS den III, koning van *Zweden*. In 1776 benoemde hem de hertog van *Saks-Gotha* tot zijn gevolmagtigd minister aan het Fransche hof, en sedert veranderde hij zijnen burgerlijken naam GRIMM in dien van baron von GRIMM; doch behield voor het overige zijne gewone levenswijze, en zettende zijne letterkundige briefwisselingen voort. Zijnen post, als een man van verstand, eenige jaren hebbende waargenomen, nam hij in 1795 de eervolle schuilplaats aan, welke hem die vorst aanbood; doch werd, in dat zelfde jaar, door de keizerin van *Rusland* tot gevolmagtigd minister bij den *Neder-Saktschen kreits* verkozen, en in dien post door PAUL I bevestigd. Ook in dezen vervulde hij al de pligten, aan denzelven verbonden, totdat het verlies van een zijner oogen hem van alle behandeling van zaken moest doen afzien. Hij koos *Gotha* weder tot zijn verblijf, en stierf aldaar in Wintertm. 1807.

De stijl zijner schriften is zuiver: men vindt er eenige *germanismen* in; doch dezelve is altijd levendig, vol vuur, geestig, en onder-

derscheidt zich door eene vrijmoedigheid, welke den eerbied en de achting, aan vorsten verschuldigd, steeds in het oog houdt. In 1802 zag de lang verwachte *Correspondence Litteraire Philosophique Critique*, door von GRIMM en LINDEROT, het licht, in 5 deelen, die zulk een goed onthaal genoten, dat de tweede druk er van reeds in hetzelfde jaar werd uitgegeven. Die 's mans karakter en schrijfwijze nader wenschen te kennen, verwijzen wij tot deze uitgebreide verzameling van brieven aan een Duitsch vorst, van 1770 tot 1782 geschreven.

GRIPHI. Zoo noemden de *Grieken*, over het algemeen, alles, hetwelk wij door raadsels, *logogryphen*, *charaden* enz. verstaan. Eigenlijk beteekent het woord *Griphus* een net; en daar zekere, na den maaltijd, opgeworpen vragen, dikwijls moeilijk waren op te lossen, en de gasten in verwarring bragten, zoo valt het gemakkelijk te begrijpen, waarom men dezelve *Griphi* noemde. Men had er van verschillende soorten: vele waren, zoo als wij er door verstaan, eigenlijke raadsels; andere hadden betrekking tot gelijkheid van namen, en sommige waren slechts spelingen met woorden, lettergrepen of letters, zoo als onze *charaden*, *logogryphen* enz. De beloning voor dengenen, die zulke *Griphi* oploste, bestond in eenen krans, en de straf voor hem, die dezelve niet konde raden, in eenen met zout gemengden drank, dien hij in eene teug moest udrinken.

GRISAILLE. Eene bijzondere soort van schilderwerk, door de *Italianen Chiaroscuro*, door de *Duitschers Grau in Grau* genoemd, en bij ons onder den naam van *Graauwtjes* bekend. Zulk een schilderstuk vertoont alleen het licht en de schaduw door witte en grijze verw, en men heeft deze manier van schilderen uitgevonden, om daardoor de *bas reliefs* te vervangen. — Ook verstaat men door *Grisaille* eene fout in het koloriet, wanneer het dood, eentonig, *grijs* is.

GRISONS. Duitsehe volken, in het oude *Rhatië*, op de oevers van den *Rijn* en de *Inn*, wier land ten Zuiden aan *Venetië* en het *Milanese*, ten Oosten aan *Tyrol*, ten Westen en Noorden aan *Zwaben* en *Zwitserland* grenst, en tussehen ongenaakbare bergen ligt. Sedert 1471, bezitten zij eenen republikeinschen regeringsvorm, opgericht volgens het *grijze verbond*, waarvan zij hunnen naam ontleenen, en maken een gewigtig gedeelte van het Zwitsersche bondgenootschap uit.

GROEF-KOMPAS. Een, bij het marktscheiden bekend, werktuig, hetwelk, even als een gewoon kompas, van eene naald voorzien is; doch, voor het overige, daarin van hetzelfde verschilt, dat deszelfs rand niet naar de winden, noch graden, maar in tweemaal 12, of 24 gelijke deelen, die men uren noemt, en ieder uur weder in 8 deelen, verdeeld is; alsmede dat de 4 hoofdgewesten der wereld daarop, in eene tegengestelde rigting geteekend zijn, zoo dat het Oosten staat, waar het Westen, en het Zuiden, waar het Noorden behoorde te wezen. Men heeft twee soorten van groef-kompassen, waarvan het eene het hang- en het andere het zet-kompas genoemd wordt.

GROENLAND. Behoort tot de ten deele nog onbekende noordelijke landen, tusſchen *IJsland* en een deel van *Noord-Amerika* liggende. Of het met dit zamenhangt, dan of het een eiland is, weet men niet, vermits de Oost- en Noordzijde, door het menigvuldige ijs, ontoegankelijk is; doch men vermoedt, dat het met het vaste land van *Noord-Amerika* is vereenigd. Voor zoo ver men *Groenland* thans kent, ſtrekt het zich van 59° 30' tot 78° graden noorder breedte uit, en vernaauwt zich naar het zuiden in een voorgebergte, *Lach Fureml*, van waar zich de westelijke kust tot aan de *Straat Davis* en *Baſſinſbaai* uitſtrekt. Het land, van het Zuiden naar het Noorden, door eene bergketen doorkneden, die altijd met ſneeuw bedekt is, werd reeds voor 8 eeuwen door de *Denen* en *Noorwegerſ* ontdekt, en aan de Oost- en Westkust bevolkt. Beide volkplantingen hadden gene gemeenſchap met elkander, dan alleen ter zee. De Westelijke beſtaat nog tegenwoordig, en telt, de *Eſkimaux* medegerekend, 20,000 zielen; doch het lot der Oostelijke kolonie, welke in 1406 uit 190 dorpen beſtond, is ſedert onbekend gebleven, vermits het ijs aan de kust dermate is toegenomen, dat men haar, in weerwil van herhaalde pogingen, niet heeft kunnen bereiken. Zoo veel weet men alleen, dat deze volkplanting omſtreeks de helft der 16de eeuw nog beſtond, alhoewel zij toen 150 jaar van de geheele overige wereld was afgeſcheiden geweest. Ondertuſſchen, nu alle ſcheepsberigten daarin overeenſtemmen, dat het ijs aan de Noordpool aanmerkelijk verminderd is, en de *Engelſchen* het ſtout ontwerp gevormd hebben, om derwaarts door te dringen, mogen wij de belangrikſte ontdekkingen omtrent deze volkplanting te gemoet zien.

Reeds in de helft der 14de eeuw werd door eene verſchrikkelijke peſt, die men den *zwarten dood* noemde, alle gemeenſchap tuſſchen *Noorwegen*, *IJsland* en *Groenland* afgebroken, en het was eerst ſedert 1721, dat men door den predikant HANS EGEDE bepaalder berigten omtrent *Groenland* ontving. Hij legde er op 64° 5' aan de *Baalsrivier* de eerſte Europeiſche volkplanting aan, en vond er eene ſoort van menſchen, die waarſchijnlijk van het Westen, langs de ſtraat *Davis*, gekomen waren, en vele overeenkomst met de *Eſkimaux* van *Labrador* hadden. Hij predikte hier het Evangelie, gelijk ook naderhand door zendelingen uit de broedergemeente geſchiedde, die den grond tot nieuwe volkplantingen legden.

De oorspronkelijke bewoners van *Groenland*, door de oudſte *IJslandſche* en *Noorweegſche* ſchrijvers *Skrellinger* genoemd, behooren ongetwijfeld tot den volkſtam der *Eſkimaux*, die zich door het geheele noordelijk gedeelte van *Amerika* tot aan de westkust hebben uitgebreid. Zij onderſcheiden zich door hunne kleine geſtalte, lange, ſluike haren, zwarte oogen, bijzondere groote hoofden, en eene bruingele, bijna olijfkleurige, huid, welke laaſte echter deels het gevolg is van hunne ver gaande onreinheid, en deels van het voedsel, dat zij gebruiken, en hunne geſtadige behandeling van ſpek en traan,

moet

moet worden toegeschreven. De vrouwen, van jongs af aan lastdragen gewoon, verkrijgen daardoor zulke breede schouders, dat zij, ook uit hoofde harer kleeding, welke even als die der mannen uit vellen van rendieren en zeehonden bestaat, alle vrouwelijk aanzien verloren hebben. De *Groenlanders* wonen des winters in steenen huizen van omtrent 6 voet hoog, en 12 voet lang en breed, die slechts één vertrek uitmaken, aan welks eene zijde eene bank staat, met robbenvel overtrokken, die hun tot tafel en bed dient. Zelden heeft men in deze woningen vensters, zoo dat er altijd eene lamp met traan brandt, hetwelk, gevoegd bij de uitwaseming der bewoners, en den verschrikkelijken stank, door de vuiligheid van dieren enz. veroorzaakt, het verblijf in dezelve voor eenen *Europeaan* ondragelijk maakt. Des zomers wonen zij in tenten, met robbevelen bedekt, en van een voorhangfel van walvischdarmen voorzien. Hun huisgereedschap is zeer eenvoudig, doch tevens doelmatig; bestaande uit pijl en boog, lanssen, werpspießen en harpoenen, want de jagt en vischerij maken hunne voornaamste middelen van bestaan uit. Zij zijn zeer bijgeloovig; vereeren tovenaars, die tevens hunne priesters en geneesmeesters zijn; en hebben over het algemeen zeer ruwe en onvolkomen denkbeelden van het Hoogste wezen.

De luchtstreek is in *Groenland* natuurlijk hoogst onaangenaam. Men heeft er slechts twee jaarstizoenen. De zomer begint met Zomerm. en eindigt met de helft van Herfstm., wanneer aanstonds de zeer strenge winter volgt. Van Zomerm. tot Oogstm. gaat de zon niet onder, doch is daarentegen nauwelijks zichtbaar in den winter, wanneer het door de Noord-oostenwind dikwijls zoo koud is, dat de thermometer van FAHRENHEIT tot op 48° beneden het vriespunt daalt, waartegen de Westewind, die over de straat *Davis* komt, altijd vochtig weder en stofregen met zich brengt. De grond is in *Groenland* over het geheel onvruchtbaar; men vindt er weinige boomen, en de vruchten worden er zelden rijp. De dikwijls beproefde korenbouw heeft er niet willen slagen; doch de eerste ontdekkers vonden langs de kusten tamelijk goed weiland; en van hier de benaming van *Groenland*. Voor het overige behooren tot de voortbrengfels des lands beeren, walvischen, kabeljauw, schelvisch, zeehonden, zeekoeijen, rendieren, bevers, vossen, honden, verscheidene land- en zeevogels, labrador-steenen, granaten enz. De inwoners drijven handel in vischbeenderen, traan, robben- en vossen-velen; huiden van witte beeren en rendieren, eiderdons, en walrustanden; alle welke artikelen door hen worden uitgevoerd; doch waartegen zij meel en brood, thee en koffij, bier, moeskruiden, linnens, katoen, glas- en ijzerwaren uit andere landen moeten ontvangen.

GROENLANDS-VAARDERS. Zoo noemt men die schepen, welke uit *Europa*, inzonderheid uit *Holland*, *Engeland*, *Denemarken*, *Hamburg* en *Bremen*, jaarlijks ter walvischvangst naar *Groenland* vertrekken, waaronder men echter niet de bewoonde westzijde

312 GROENTAPIJTS-GEREGT. — GRONDSTOFFEN.

van hetzelfde, (hetwelk men *de straat Davis* noemt) maar de over *Lapland*, tusfchen de 75 en 80 graden, gelegen eilanden, *Spitsbergen*, benevens de tegenoverliggende Oostzijde van *Groenland*, verftaan moet.

GROEN-TAPIJTS-GEREGT. (*the office of the green Clooth*) Het oudfte Geregts-hof in *Engeland*, hetwelk onder den koninklijken opperhofmeester ftaat, en het regtsgebied over het geheele koninklijk hof in regs- en ftatszaken heeft.

GROEP. Een groot geheel, uit kleine gedeelten zamengefteld. De vereeniging van verſcheiden afzonderlijke voorwerpen, die ieder een geheel op zich zelf zouden kunnen uitmaken, met elkander, noemt men *grouperen*.

GROLLO. Eene kleine plaats, in de provincie *Drenthe*, merkwaardig door een nabijliggend bosch, het *Grollerholt* genoemd, waarin eertijds de landftenden, of plaatsvergaderingen, onder den blooten hemel gehouden werden, waarvan de leden, naar de eenvoudigheid dier tijden, in gaten, in den grond gegraven, elk naar zijnen rang, nederzaten.

GRONDBAS, of FUNDAMENTELE BAS. Hierdoor verftaat men in de muziek eene reeks van lage noten, die de eigenlijke grondtoon van de harmonie aanwijzen, en waarop al de daarin vervatte akkoorden moeten worden terug gebragt, indien het toonftuk eenen zaamenhang zal' bezitten, welke met den aard van den toon overeenkomt, waarin het ftuk gespeeld wordt. RAMEAU, die het eerst eenen *gefchrevenen* grondbas invoerde, wordt door zijne landgenooten, de *Franschen*, ſchoon ten onregte, voordien uitvinder derzelve gehouden; want reeds lang voor hem was de wetenfchap van het *contre-point*, hetwelk zonder verwifeling van akkoorden niet beftaan kan, bekend.

GRONDKRACHTEN. Zijn diegene, welke aan de ftof als zoodanig wezenlijk en noodzakelijk eigen zijn, zonder welke geene ftof kan gedacht worden, en waaruit zich alle overige krachten laten afleiden. Hiertoe behooren de door de ligchaamlijke wereld ontwikkelde krachten, door middel van welke alle lichamen, zelfs in alle rigtingen en op alle afstanden, elkander onderling aantrekken.

GRONDSTOFFEN, *Hoofdstoffen*, *Elementen*. De mensch is geneigd, om de eenheid van zijn wezen op alles over te brengen, wat hij befchouwt. Ook in de ftoffelijke voortbrengfelen der Natuur zoekt hij overeenkomst, en tracht alles tot eenige beginfelen te herleiden. In de grijze oudheid befchouwde THALES, de vader van de Natuurkunde, die omtrent 750 jaren voor onze tijdrekening bloeide, het water als den algemeenen oorsprong der dingen, als de hoofdstof, waaruit deze geheele wereld ontftaan is, en waarin alles wederom wordt opgelost. Zijn landgenoot ANAXIMENES, die omtrent eene eeuw later leefde, meende in de lucht, als de fijnfte, meest verſpreide, en alles doordringende ftof, het eerfte beginfel van alles te vinden. Hetzelfde gevoelen omhelsde, lang naderhand, de beroemde
ſpor-

spotter **DIODES**. **HERACLITUS**, de bezielende krachten des vuurs gadeslaande, nam dit als de algemeene hoofdstof aan, en wij vinden in de gouden schriften van zijnen beroemden leerling, **HIPPOCRATES**, nog de duidelijke sporen zijner leer. Intuschen hebben zich de oude wijsgeeren niet tot het aannemen van slechts ééne hoofdstof bepaald: vele, te zeer getroffen door de tegengestelde eigenschappen der dingen, kwamen natuurlijk tot het erkennen van meer elementen; en dit is weldra het heerschend gevoelen geworden. De samenstelling der vier hoofdstoffen, *lucht, water, vuur, en aarde*, welke zoo vele eeuwen in de Natuurkunde geheerscht hebben, schijnen wij aan de zucht der oude wijsgeeren voor tegenstellingen, en aan den eerbied der *Pythagoreers* voor het heilig viertal, verschuldigd te wezen. Althans bij **EMPEDOCLES**, een leerling van die school, vinden wij dit leerstuk het eerst duidelijk voorgedragen. De *aarde* is er toen als vierde element bijgekomen, als een tooneel van het *drooge* en *zware*, zoo als de *lucht* het was van het *vochtige* en *vlugtige*, het *water* van het *vochtige* en *zware*, en het *vuur* van het *drooge* en *vlugtige*. De groote **ARISTOTELES** heeft aan dit leerstuk zijn zegel gehangen, en het is als een treurig overblijfsel zijner heerschappij in de Natuurkunde blijven staan, tot op den tijd, dat de scheikunde hare plaats onder de wetenschappen genomen heeft. Toen zag onze beroemde **BOERHAAVE** weldra, dat het met de beginselen der scheikunde strijdig is, onontleedbare elementen aan te nemen, en dit gevoelen heeft, met de vermeerdering der scheikundige ervaring, geheel de overhand verkregen. Geene der zoo lang geëerbiedigde hoofdstoffen heeft dezen rang behouden; allen zijn zij ontleed in eenvoudiger beginselen. Andere hebben hare plaats, dikwijls slechts voor eenen korten tijd, ingenomen, en geene is er, waarvan men, met reden, zeggen kan, dat zij die altijd zal behouden.

Men noemt dan thans *Grondstoffen*, of *Hoofdstoffen*, zoodanige stoffen, waaruit men, op geene wijze hoegenaamd, eene andere, daarvan verschillende, stof trekken kan, welke men in geen twee of meer verschillende stoffen kan scheiden. Het water, aan zekere scheikundige bewerkingen blootgesteld, wordt in twee bijzondere luchtsoorten, waterstoflucht en zuurstoflucht, ontbonden; maar aan welke omstandigheden en krachten men eene dezer beide luchten heeft blootgesteld, men heeft daaruit geen ander ligchaam kunnen verkrijgen. Zij laten zich zamen, en ook met andere lichamen, wel vereenigen; maar, bij alle mogelijke scheiding, krijgt men altijd wederom waterstof en zuurstof. Hieruit volgt echter niet, dat men er ook niets anders uit *kan* krijgen. Het is zeer ligt mogelijk, dat de gedurige vorderingen der wetenschap, de grootere volkomenheid onzer werktuigen, en het vermogen, hetwelk wij daardoor verkrijgen, om de Natuurkrachten tot onze bepaalde oogmerken te leiden, ons tot nieuwe ontdekkingen zullen voeren.

Het getal der als zoodanig bekende Grondstoffen is vrij aanzienlijk

314 GRONDTREKKEN. — GRONDVERGADERING.

en beloopt 55 of 57. Dit maakt eene nadere verdeding, ter ontmoetkoming van het geheugen, noodzakelijk, waaromtrent de scheikundigen verschillende beginselen volgen. Vrij algemeen echter is de volgende rangschikking.

I. *Onweegbare Grondstoffen*, wier afzonderlijk bestaan als *ligchamen* aan eenige twijfeling onderhevig is, daar zij slechts op sommige onzer zintuigen werken. Zij zijn vier of zes in getal, 1. *Warmtestof*. 2. *Lichtstof*. 3. *Elektrische* en 4. *Magnetische Vloeistof*. Sommigen beweren, dat er twee elektrische en zoo ook twee magnetische vloeistoffen zijn.

II. *Weegbare Grondstoffen*, welke al de, in de Natuurkunde, aan de ligchamen toegekende eigenschappen bezitten, en zich daarin vooral van de vorige onderscheiden, dat zij weegbaar zijn. Men onderscheidt deze in zulke, *die geene metalen zijn, en in de metalen*.

a. *Grondstoffen, geene metalen zijnde*.

5. *Zuurstof* (*oxygenium*), 6. *Waterstof* (*hydrogenium*), 7. *Boraxstof* (*Borium*) 8. *Koolstof* (*carbonium*), 9. *Phosphor*, 10. *Zwavel*, 11. *Sulanium*, 12. *Jodium*, 13. *Zoutstof*, (*Chlorine*), 14. *Stikstof*, (*Azotum*).

b. De Metalen, welke wederom kunnen onderscheiden worden in *Halfmetalen* (*metalloidea*), waarin wij vele eigenschappen der metalen missen, en in metalen. *Halfmetalen*. 15. *Silicium* (metaal uit de kiezelaaarde), 16. *Zirconium* (m. uit de Sarkoonaarde), 17. *Aluminium* (m. uit de aluinaarde), 18. *Thorium* (m. uit de Thorienaarde), 19. *Ijstrium* (m. uit de Ijterraarde, 20. *Glucinium* (m. uit de Berglaarde), 21. *Magnesium* (m. uit de magnesia), 22. *Calcium* (m. uit den kalk), 23. *Strontium* (m. uit de Strontiaan), 24. *Barium* (m. uit de Barijta of Zwaaraarde), 25. *Sodium* (m. uit de Soda), 26. *Potassium* (m. uit de potasch), 27. *Litticium*.

c. *Ware metalen*. 28. *Mangaan*, 29. *Zink*, 30. *Kadmium*, 31. *Ijzer*, 32. *Tin*, 33. *Arsenik*, 34. *Waterlood* (*Molybdaenum*), 35. *Chromium*, 36. *Fungsteen* of *Scheelium*, 37. *Columbium*, 38. *Spiesglans*, *Antimonium*, 39. *Uraan*, 40. *Cerium*, 41. *Kobalt*, 42. *Titaan*, 43. *Bismuth*, 44. *Koper*, 45. *Tellurium*, 46. *Lood*, 47. *Kwik*, (*hydrargyrum*, *Mercurius*), 48. *Nikkel*, 49. *Osmium*, 50. *Zilver*, 51. *Goud*, 52. *Platina*, 53. *Palladium*, 54. *Rhodium*, 55. *Iridium*.

GRONDTREKKEN. Zijn in de Bouwkunst teekeningen van gebouwen, waaruit men den vorm, aanleg en de inrigting van het geheel en al deszelfs deelen kan opmaken. Zij vertoonen, in eene verkleinde maat, alle horizontale vlakten, waarop de deelen van een gebouw staan moeten.

GRONDVERGADERING. Eene der eerste werkzaamheden van de *constituerende*, of Nationale vergadering van *Frankrijk*, bij de omwenteling aldaar, bestond in eene geheele hervorming der Fransche staatsgesteldheid, zoo ten aanzien van de aardrijkskundige ver-

dee-

deeling des rijk, als met opzigt tot het bekleeden der staats-ambten. Men verdeelde het land, in plaats van in provincien, zoo als tot hiertoe geschied was, in *Departementen*, deze wederom in *Distrikten*, en de laatste weder in *Kantons*. Het vervullen der staatsbedieningen moest door de keus des volks geschieden; doch niet ieder Fransch burger had het regt, om aan deze verkiezing deel te nemen, welke *middellijk* alleen aan de *aktive* burgers, en *onniddelljk* aan de zoogenoemde *kiezers* stond. De eerste moesten, in bijzondere *Kantons-* en *Distrikts-vergaderingen*, deze laatste verkiezen, en deze verkozen dan de openbare ambtenaren van den staat. De vergaderingen der aktive burgers, waarin de kiezers benoemd werden, droegen den naam van Grondvergaderingen (*assemblees primaires*), en die personen, welke het regt hadden, om in de vergaderingen van hun kanton, bij het benoemen van kiezers en stedelijke ambtenaren te mogen stemmen, *aktive burgers*. De benaaming van kiezer zelve had voor het overige eene dubbelde beteekenis. Men verstond er, namelijk, volgens het algemeene taalgebruik, somtijds ieder een door, die het regt had, om iemand bij de eene of andere verkiezing zijne stem te geven; doch inzonderheid gaf men den naam van kiezers aan de zoodanigen, door welke de afgevaardigden, of de vertegenwoordigers des volks ter Nationale vergadering, verkozen werden.

GRONINGEN. Voorheen *Groningen en Ommelanden*, en, bij verkorting, *Stad en Lande* genoemd, is eene der provincien van het Koninkrijk der *Nederlanden*. Onder dezelve behoort thans mede *Wedde en Westwoldingerland*, voorheen eene leenroerige heerlijkheid, door de stad *Groningen* in 1619 aangekocht, en tot 1795 hebbende behoord onder de Generaliteitslanden. Zij grenst nu ten N. aan de *Noordzee*; ten W. aan *Vriesland*; ten Z. aan *Drenthe*; ten O. aan *Oostvriesland*, en ook nog, voor een klein gedeelte, ten Zuiden en Oosten aan *Munsterland*. De lichtsgesteldheid en grond hebben vele overeenkomst met die van *Vriesland*, met dit onderscheid, dat het er iets kouder en drooger is. Men vindt er, inzonderheid in het Oldambt, op eenen vruchtbaren kleigrond, schoone korenakkers, die eene menigte uitmuntende granen opleveren. De vetste landen strekken zich uit langs de kusten van den *Dollart* en de zee; meer binnenlands treft men er, behalve klei-, ook zandgronden aan, voorts hooge en lage veenen van onderscheidene waarde, doch die, over het algemeen, zoo goeden turf niet opleveren, als de veenen in *Vriesland*; en, vooral, naar den kant van *Drenthe* en het fort *de Bourtagne*, ook heigronden en moerasfen; de vetste grond is die, welke van den *Dollart* is aangewonnen, een zeeboezem, die, in de 13de eeuw, hoofdzakelijk door den verwaarloosden en slechten staat der dijken, ontstond, en toen niet minder dan 44 dorpen inzwolg. In dezen plas, thans de oostelijke grenscheiding tusschen de *Nederlanden* en *Oostvriesland*, vloeit de *Eems*, die, schoon meerendeels tot het laatste rijk en *Munsterland* behoorende, nogtans voor ons land van

groot

groot belang is. De drie voornaamste rivieren zijn, vooreerst de *Hunse*, welke uit *Drenthe* voortkomt, voorheen op een half uur om de stad, thans door dezelve vloeit, en vervolgens met eenen breeden mond, bij de *Soltkamp*, in de *Noordzee* stort; dragende ook nog den naam van *Schuitendiep*, *Loopende diep*, en vooral, van de stad af naar zee, dien van het *Reitdiep*: ten tweeden de *Aa*, naderhand, en thans meest, van het oude klooster *Maria op den Hoorn*, in de markt van *Helpen*, het *Hoornschediep* genoemd, welke zich, bij de stads-wallen, ten Westen, met het *Reitdiep* of *Loopende diep* vereenigt; en ten derde de *Westerwoldsche Aa*, die uit de Drentsche plasfen komt; in kleine beken, alle onder den naam van *Aa*, doch, ter onderscheiding, met de bijvoegselen *Ruiten*, *Musfel*, *Onstwedder*, *Pekel*, en *Rekker*, het landschap doorsnijden, en zich in den *Dollart*, door de generaliteits- of statenzijl, ontlast. Men heeft in deze provincie nog verscheidene, meest gegravene kanalen, alle vloeiende van de stad naar de grenzen, hetwelk er de inwendige communicatie gemakkelijker maakt, dan dezelve in de meeste andere provincien is. De voornaamste zijn het *Damsterdiep*, weleer grootendeels onder den naam van *Fivel* bekend, loopende naar *Delfzijl*; het *Winschoter-diep*, loopende naar *Winshoten*, en verder naar de *Nieuwe Schans*; de *trekvaart* naar *Strobosch* en verder *Vriesland* in, en het *Boterdiep*, loopende naar onderscheidene plaatfen in het *Hunsingo-kwartier*, als naar *Uithuizen*, *Warfum* en *Ulrum*; op alle welke vaarten nog verscheidene andere, te veel om hier thans op te noemen, gegraven zijn. Onder de meren kan men het *Schild-*, *Zuidlaarder-*, *Foxholster-* en *Leekstermeer*, als de belangrijkste, tellen.

Voorts is de provincie verdeeld in het arrondissement *Groningen*, *Appingadam* en *Winshoten*, hebbende elk arrondissement eene regt-bank van eersten aanleg. Niet ver van *Winshoten* stond oudtijds een nonnenklooster van de *Norbertiner* of *Premonstreiter* orde, het welk aan die strek den naam van *Hilligerlee* heeft gegeven; een naam, in de geschiedboeken onzes vaderlands, zoo beroemd en dierbaar, als zijnde de plaats, alwaar, in 1568, het eerste hoofdgevecht heeft plaats gehad tusschen de Spaansche en Staatfche krijgsbenden, en waarin gefneuveld zijn de stadhouder graaf van *ARENBERG*, van de Spaansche, en Graaf *ADOLF VAN NASSAU*, broeder van *WILLEM den I*, van onze zijde (*). De staten behaakden er eene volftrekte overwinning.

De Hoofdstad der provincie, van denzelfden naam, ligt, in den vorm van eene peer, op het einde of den staart van den hondsrug, uit welken, vooral tusschen de Heerenpoort en de buurt *Helpen*, omstreeks 1760, en vervolgens, eene menigte graniet en andere steenen en fraaije verfteeningen gegraven zijn, die overal zijn beroemd geworden, en vele kabinetten van *Europa* versieren. Zij is voor de provincie het middelpunt van allen handel en vertier; de zetel van al-

(*) H. VAN WIJN, Huiszittend leven, I, 232.

alle kleine en groote provinciale besturen; eene oude, aanzienlijke, en in de geschiedenis van ons vaderland merkwaardige stad. *Groningen* ligt, als tusschen de *Hunze* en de *Aa*, die zij binnen hare wallen ontvangt en vereenigt, en waardoor zij gemeenschap heeft met de zee. Zij heeft acht poorten en telt ruim 28,000 inwoners, onder welke zich vele beminnaars van kunsten en wetenschappen bevinden. Zij behoorde voormaals onder den sprengel van de bischoppen van *Utrecht*; doch heeft naderhand zelve eenen bisschop gehad; was oudtijds lid van het Hanseeverbond; is, van 1608 tot 1624, bijna in haren geheelen omtrek uitgelegd, en daardoor voor ruim een derde vergroot, en was, tot dus ver, eene sterke vesting; vooral federt zij, naar het plan van onzen beroemden MENNO VAN COEHOORN, in 1698, en dus na het vertrek der bischoppen van *Munster* en *Keulen*, die de stad, in 1672, vergeefs belegerd hadden, aan hare zuidzijde, met groote vestingwerken, de *Nieuwe Werken* genoemd, wel gedekt werd. Zij heeft, binnen en in den omtrek van hare muren, groote mannen voortgebracht, van welke het genoeg zal zijn hier te noemen: RUDOLPH AGRICOLA, WESSEL GANSEVOORT, en TIB. HEMSTERHUIS. Er zijn in *Groningen* 5 Gereformeerde kerken, onder welke de fraaije *Nieuwe* of *Noorderkerk*, zijnde eene kruiskerk met een torentje, die na de Reformatie van 1660 tot 1664, is gebouwd, alsmede 1 Doopsgezinde, 1 Lutherfche, 5 Roomsche en 1 Joden kerk, benevens eene kerk van de zoogenoemde *Palers* of Zwitfersche gemeente. De zesde Gereformeerde kerk, oudtijds de *Broeren*-, naderhand de *Akademie kerk* genoemd, is, bij koninklijk besluit van den 25 van Wijnm. 1821, aan de Roomschen geschenken. Men heeft in *Groningen* schoone gebouwen, waaronder behooren: de groote of *St. Martenskerk* met een uitmuntend orgel, en eenen fraaijen toren van ruim 324 voet hoogte (*), en het, in 1793 begonnen, en, na lang tusschenpozen, in 1802 voortgezette, en federt bijna voltooide geheel nieuwe raadhuis, op de *breede-markt*, die het grootste plein der *Nederlanden*, is. Op deze markt, en op het fraaije en ruime, daaraan gelegene, plein, de *vischmarkt* genoemd, komen 17 straten uit. In 1614 is er eene akademie gesticht, die door een aantal geleerde mannen is vermaard geworden, en eenen fraaijen wel voorzienen plantentuin heeft. Voorts behoort onder de overige nuttige inrigtingen dezer stad een geleerd genootschap voor de vaderlandsche regts-, geschied- en oudheidkunde, onder den naam van: *Pro Excolendo Jure Patriae*; een Instituut voor doofftommen, door den menschlievenden GUIJOT opgerigt; eene akademie voor de teeken-, bouw- en zeevaartkunde; een talrijk Departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen; een natuur- en scheikundig genootschap; benevens meer andere nuttige inrigtingen en weldadige gestichten.

GRONOV I U S. Is de naam van verscheiden beroemde geleerden. JOHANN FRIEDRICH, in *Hamburg* geboren, studeerde te *Altdorf* in de

(*) Eigenlijk 302, 101 Rhijnl. v.; of ruim 94 el, 8 palm. Nederl. maat.

de regten; hield zich vervolgens eenigen tijd in *Holland* en *Engeland* op; bezocht daarna *Frankrijk* en *Italië*; werd hierop hoogleeraar in de geschiedenis en welsprekendheid te *Deventer*, en beklom eindelijk in 1653, in BOXHORN'S plaats, den leerstoel te *Leijden*, waar hij in 1671 stierf. Zijne geleerdheid plaatste hem in den rang der eerste oudheidkundigen; terwijl hij met uitgebreide kennis eene onvermoeide vlijt en eene innemende vriendelijkheid vereenigde. Zijne uitgaven van LIVIUS, SENECA, SALLUSTIUS, PLINIUS, PLAUTUS, en anderen, gelijk ook zijne *Observationes*, zijn vol van de oordeelkundigste en zeer juiste aanmerkingen en verbeteringen; zijn *Commentarius Sestertiis* bevat de grondigste kennis der Romeinsche taal en oudheden, en zijne uitgave van het werk van HUGO DE GROOT, *de jure belli et pacis*, wordt uit hoofde der daarbij gevoegde aanmerkingen met regt gewaardeerd.

Zijn zoon, JAKOB, werd te *Deventer* geboren, en studeerde aldaar en te *Leijden*. Na het volbrengen zijner akademische loopbaan, hield hij zich eenige maanden te *Oxford* en *Cambridge* op, en deed hierna eene reis door *Frankrijk*, *Spanje* en *Italië*, waar de groothertog van *Toskane* hem tot hoogleeraar beriep; doch welken post hij in 1679 met den leerstoel voor de fraaije wetenschappen te *Leijden* verwisselde, waar hij in 1716 overleed. Hij was een zoo groot geleerde als oordeelkundige; vervaardigde eene uitgave van TACITUS, POLYBIUS, HERODOTUS, POMPONIUS MELA, CICERO, AMMIANUS MARCELLINUS en anderen, en verzamelde den uitmuntenden *Thesaurus antiquitatum graecarum*. Ondertuschen kan men het niet goedkeuren, dat hij, in deze werken, mannen van bekende verdiensten, zoo als H. STEPHANUS, SPANHEIM, VOSSIUS, GRAVIUS en anderen aanrandde, en onbillijk ten toon stelde, waardoor hij zich zelve het meest moest benadeelen.

ABRAHAM, de zoon des laatsten, werd in 1694 te *Leijden* geboren, en is bekend door zijne uitgaven van JUSTINUS, POMPONIUS MELA, TACITUS en CLAUD. AELIANUS. Ook heeft hij zich als een goed letterkundige onderscheiden, en stierf binnen genoemde stad, als boekbewaarder der universiteit, in het jaar 1773.

GROOT. (HUGO DE) Deze groote Nederlandsche geleerde, die, door zijne menigvuldige werken, op de beschaving der wetenschappen eenen aanmerkelijken invloed had, en ook als staatsman beroemd was, werd in 1583 te *Delft* geboren. Zijn vader, JAN DE GROOT, burgemeester dier stad en curator van 's lands hooge school te *Leijden*, nam in de eerste jaren zijner jeugd het onderwijs van zijnen zoon op zich, en bevljtgde zich tevens, om hem de beginsels zowel van een braaf, als van een schrander en geleerd, man in te boezemen. Reeds in zijn 16de jaar werd onze DE GROOT tot doktor in de regten bevorderd, en verwierf toen reeds door verscheidene schriftten eenen uitstekenden roem. In 1607 werd hij door de staten van *Holland* tot hun historie-schrijver benoemd; het volgende

de jaar tot den post van fiskaal geroepen, en in 1613 tot pensionaris van *Rotterdam* verheven, in welken rang hem tevens zitting in gecommitteerde raden verleend werd. Te dezen tijde waren de godsdienstige geschillen tuschen de Remonstranten en contra Remonstranten, reeds tot eene aanmerkelijke hoogte gerezen. DE GROOT, den eersten, die door prins MAURITS vervolgd werden, meer genegen, laadde zich door zijne verdraagzame beginfels den haat op den hals, waarvan het gevolg was, dat hij gevat en den 18 van Bloeim. 1619, met verbeurd verklaring zijner goederen, tot eene eenwige gevangenis veroordeeld werd. Het lust ons niet, het geheele regtsgeding, tegen hem aangevangen en volvoerd, hier te onderzoeken: genoeg is het, dat de geheele nakomelingschap hetzelfde gewraakt, en 's mans onschuld erkend heeft.

Na het geslagen vonnis werd DE GROOT, benevens zijnen vriend HOOGERBEETS, op den 5den van Hooim. deszelfden jaars, onder geleide van eenige soldaten, naar het huis te *Loevestein*, over *Gorinchem* liggende, gevoerd, en ieder in een afzonderlijk vertrek geplaatst; waarbij echter hunne huisvrouwen, die zich mede hadden laten opsluiten, de vrijheid hadden, om hun spijs te bereiden, en op zekere dagen naar *Woudrichem* of *Gorinchem* te gaan, in welke laatste stad zij hunnen intrek namen bij ABR. DAATSELAAR, een koopman in garen en lint, wiens vrouw eene zuster was van den hoogleeraar ERPENIUS te *Leijden*, een boezemvriend van DE GROOT. Dan, de huisvrouw van HOOGERBEETS overleed op *Loevestein*, in 1620; doch MARIA VAN REIGERSBERGEN, de gade van onzen DE GROOT, door hare voorbeeldige huwelijksrouw angevuurd, ende getrouwheid harer dienstmaagd ELSJE VAN HOUWENING ondersteund, verlost hem uit zijnen kerker. Meermalen eenen koffer met bocken, heen en weder, naar *Gorinchem* gezonden zijnde, bediende de huisvrouw van DE GROOT zich van dit middel, nadat de gevangene vooraf ettelijke malen beproefd had, hoe lang hij er het in kon uithouden. Op eenen dag, dat de gouverneur van *Loevestein*, PROUNINK, naar *Heusden* gereisd was, werd DE GROOT in den koffer, onder het geleide van ELSJE VAN HOUWENING, te scheep naar *Gorinchem* overgevoerd, en aldaar ten huize van voornoemden DAATSELAAR gebragt, van waar hij, in een metselaars gewaad, naar *Waalwijk* overvoer; zich van daar naar *Antwerpen*, en vervolgens naar *Parijs* begaf, waar hij, onder andere ballingen, ook zijnen ouden leermeester UITENBOGAARD ontmoette. In *Frankrijk* werd DE GROOT met opene armen ontvangen; zelfs de koning schonk hem een jaargeld van 3000 livres; doch de kardinaal RICHELIEU, die hem niet mocht zetten, bewerkte de opschorting der betaling, zoo dat hij zich ten laatste gedrongen zag, om *Frankrijk* te verlaten.

DE GROOT, uit de berigten zijner naastbestaanden opmakende, dat de zaken hier te lande voor hem gunstiger stonden, dan in de daad het geval was, vertrok naar *Holland*; doch moest zijn vaderland, het-

hetwelk hem geen vrij verblijf vergunnen wilde, andernmaal vaarwel zeggen. Hij nam de wijk naar *Hamburg*, en ging vervolgens, op uitnoodiging van den Zweedfchen groot-kanfelier, AXEL OXENSTIERNA naar *Stokholm*, waar hij door de koningin CHRISTINA tot haren gezant aan het Fransche hof benoemd werd. Hij vertrok in 1635 derwaarts; bekleedde zijnen post met roem 10 jaar, waarna hij op zijn verzoek zijn ontslag verkreeg, en naar *Zweden* terug keerde. Daar het hem, echter, en zijner gade hier niet geviel, vertrok hij naar *Duitschland*, en stierf op zijne reize te *Rostock* op den 28 van Oogstm. des jaars 1645. Zijn lijk werd sedert naar *Holland* gevoerd en te *Delft* begraven. Hij had zelf voor zich dit korte graffchrift vervaardigd: GROTIUS hic HUGO, *Batavum Captivus et Exul Legatus Regni, Suecia Magna, tui*, hetwelk hier op neerkomt:

Hier sluimert HUIG DE GROOT, die, Loevestein ontweken,

Voor de eer des Zweedfchen rijks, als afgezant, mogt spreken.

Zijne geleerde fchriften, waaronder zijn voortreffelijk werk *over de waarheid van den Christelijken godsdienst*; dat *over het regt van vrede en oorlog*; zijne verhandeling *over de vrije zee*, en meer anderen behooren, gevoegd bij zijne uitmuntende hoedanigheden van hart, hebben hem, weinige jaren na zijnen dood, ook in zijn vaderland, de achting doen verwerven, welke de partijfchap hem aldaar, bij zijn leven, had doen verliezen. Men heeft zijne nagedachtenis door twee gedenkpenningen vereeuwigd, waarvan de eene zijn borstbeeld en naam aan de eenen, en eenen koffer aan de andere zijde, vertoont, boven welke de Zweedfche en Fransche kroonen, ter zijde het slot *Loevestein*, en eene opgaande zon gevonden worden, met deze woorden: *melior post aspera Fata Refurgo*: dat is: *ik verrijs luisterrijker, na het ondergaan van zware rampen*; terwijl de andere medaille aan den eenen kant zijne beeldtenis, en aan de andere, de volgende dichtregels bevat:

De Phenix van het vaderland,

Het Delfsch Orakel, 't groot verftand enz.

Ook de koninklijke akademie der wetenfchappen te *Stokholm* heeft aan 's mans nagedachtenis willen regt doen, door in 1795 eene medaille te beloven voor de beste lofrede op DE GROOT, welke door onzen gestorvenen landgenoot CRAS behaald werd; terwijl eindelijk een onzer vaderlandsche genootfchappen, voor eenige jaren, zijne uitmuntende verdienften als eene stof voor een dichtftuk heeft opgegeven, bij welke gelegenheid onze Nederlandfche dichters CORNELIS LOOTS en HENDRIK TOLLENS ereprijzen wegdroegen.

GROOT. (PIETER DE) Deze waardige zoon des vorigen maakte zich, zoo wel bij den ftaat als in de letterkunde, beroemd. In verfchillende betrekkingen diende hij het vaderland met eenen ongewonen ijver en zeldzame trouw; als penfionaris van *Amftterdam* gaf hij vele blijken van kunde en ervarenis, en toonde veel beleid en moed, toen hij dezelfde waardigheid daarna te *Rotterdam* bekleedde. Ook als afgezant aan het Deenfche en Zweedfche hof was hij den

ftaat

staat van een onwaardebaar nut, zoo als ook in dezelfde betrekking, daarna, te *Parijs*, waar hem 's lands belangen toevertrouwd werden in het oogenblik, dat reeds een gedeelte onzer gewesten een prooi der Fransche heerschzucht was geworden, en *Lodewijk XIV* tot *Utrecht* was doorgedrongen. De partijschappen, welke destijds der burgeren rust verstoorden, maakten hem tot een slagtoffer, en noodzaakten hem den vaderlijken grond te verlaten; doch keerde hij, na het bedaren der gemoederen, terug, en beoefende sedert bij aanhoudendheid de dichtkunst, in welke hij vele vorderingen maakte en gelukkig slaagde. Zijne *Uitbreiding der Psalmen* verdient allen lof; terwijl zijne meestal verspreide gedichten het ontwijfelbaarste kenmerk van een levendig vernuft dragen. Boven al munten uit eene *Wijsgeerige overdenking*, een *Lofzang op de geboorte van Jezus* en een klein dichtstuk *aan den dichter WESTERBAAN*. — DE GROOT-
paarde eene grondige geleerdheid met eene zeldzame tegenwoordigheid van geest, en werd den zijnen op den 2 van Winterm. 1678 in den ouderdom van 70 jaar ontruikt.

GROOT-ADMIRAAL. Was in *Engeland* eene der 9 hoogste rijks-posten; doch wordt, sedert prins *GEORGE* van *Denemarken*, door het admiraliteits-hof vertegenwoordigd. In *Frankrijk* behoorde dezelve, onder *NAPOLEON*, tot de 8 groote rijkswaardigheden.

GROOT-BRITTANJE en IERLAND. Onder de eerste benaming verstaat men *Engeland* en *Schotland*, sedert de koningin *ANNA*, in 1707, het Schotsche parlement met het Engelsche vereenigde. Ook *Ierland* werd in 1800 onder het laatst genoemde parlement getrokken: en sedert dragen deze drie eilanden den naam van *het Vereenigde koninkrijk van Grootbritannienje en Ierland*. Hetzelve grenst ten Oosten aan de *Atlantische*- en ten Noorden aan de *Schotsche zee*.

De luchtstreek is in *Engeland*, over het algemeen, gematigd; doch langs de kusten door de zeelucht vochtig, alhoewel niet ongezond. In het bergachtig *Schotland* is zij drooger en kouder; doch in *Ierland*, daarentegen, offchoon gematigd, vochtiger dan in *Engeland*, welk laatste, uitgezonderd het noordelijk en westelijk gedeelte, vlak en schoon gelegen is.

De voornaamste rivieren zijn: in *Engeland*, de *Teems*, de *Savern*, de *Trent* en de *Humber*; in *Schotland*, de *Taij* en *Nesfe*, en, in *Ierland*, de *Shannon*; terwijl de vereeniging dezer rivieren door kanalen (waaronder dat van *Bridgewater*, hetwelk de beide groote steden van *Manchester* en *Liverpool* vereenigt, het beroemdste is) niet weinig geschikt is, om den binnenlandschen handel te begunstigen. — Men vindt, bovendien, langs de kusten dezes rijks uitmuntende havens, als: *Portsmouth*, *Plymouth*, *Falmouth*, aan het kanaal, tegen over *Frankrijk*; *Newcastle*, *Hull*, *Tarmouth*, *Colchester*, aan de *Noordzee*, en *Liverpool* en *Bristol* aan de *Iersche zee*.

Voorheen werd *Engeland* in 7 Angel-Saksische koninkrijken verdeeld, namelijk: *Essex*, *Kent*, *Sussex*, *Westsex*, *Oostangelen*, *Mercia*

cie en *Northumberland*; doch thans bestaat hetzelfde uit 40 land- of graaffchappen, en met *Wales*, sedert 1756 met *Engeland* vereenigd, in 52, waarvan 21 (onder welke *Middlesex*, een der kleinste, doch meest bebouwde, landfchappen) in het midden des lands gelegen zijn. *Schotland*, ook wel *Noord-Brittanje* genoemd, en waarvan het noordelijk gedeelte *Hoogland*, en het vlakke, lage en zuide ijk gedeelte *Nederland* geheeten wordt, verdeelt men in *Zuid*-, *Middel*- en *Noord-Schotland*, en bevat 30 graaffchappen, en verfcheiden eilanden; terwijl *Ierland* in 4 provincien, *Leicester*, *Ulster*, *Conaught* en *Mounster* verdeeld wordt, welke te zamen 32 graaffchappen bevatten.

Bovendien bezit het Britfche rijk nog, in *Europa*, de eilanden *Man*, *Anglefey*, *Sorlings*, *Wight*, *Guernfey* en *Ierfey*, de vesting *Gibraltar*, het eiland *Maltha* enz., terwijl de *Ionifche* eilanden onder deszelfs befcherming ftaan. Voorts, in *Azië*, *Bengalen*, *Bahar*, *Oriffa*, *Bombay*, een gedeelte van de kust van *Coromandel* en *Malabar*, *Ceilon* en een gedeelte van *Sumatra*, *Borneo*, benevens het eiland prins *Wales*, en andere. Wijders, in *Afrika*, *Senegambia*, het eiland *Bulam*, verfcheidene plaatfen op de goud- en flavenkust, het eiland *St. Helena*, de kaap *de goede Hoop*, de *Maskarenifche* eilanden, *Isle de France*, de *Marie-eilanden* enz. En eindelijk, in *Amerika*, de eilanden in de *Hudfons-baai*, *Terreneuf*, *Nieuw-Schotland* met kaap *Breton*, een deel van *Canada*, *Albion*, *Demerary*, *Efsequibo*, en *Berbice*, de eilanden *Jamaika*, *Barbados*, *la Trinidad*, *Granada*, *Vincent*, *Dominica*, *Antigua*, *St. Lucie*, *Tabago*, de *Bahama*- en *Bermudes* eilanden, en andere; terwijl het Britfche rijk in *Australië* al de eilanden bezit, welke door de *Engelfchen* ontdekt zijn, waaronder voornamelijk een gedeelte van de Oostkust van *Nieuw-Holland* behoort.

De uitgebreidheid van het vereenigd rijk van *Groot-Brittanje*, in alle werelddeelen, bevat 106,974 v. m., met 61,612,000 menfchen. Hiervan komen voor *Europa* 5443 mijlen met 17,224,000 zielen, waarvan voor *Engeland* 2764, voor *Schotland* 1634 en voor *Ierland* omtrent 1700 zoodanige mijlen gebragt worden; terwijl de oppervlakte van deszelfs bezittingen in de overige werelddeelen op 101,552 v. m. met 44,388,000 menfchen berekend wordt.

De voortbrengfels van *Engeland* bestaan in tarwe, rogge en gerst; aardappelen, hop, meekrap, falfraan, zoethout en vruchten; voorts in zout, aluin, fteenkolen, vitriool, ijzer, lood, tin, koper, kobalt, marmer, zeer goede vollers-aarde, mergel, krijt, enz. Ook vindt men er uitmuntende paarden en fchape. (*) *Schotland*, uit hoofde van den bergachtigen grond, minder vruchtbaar dan *Engeland*, heeft langs de rivieren goede weilanden: ook vindt men er eiken-, dennen-, olm-

(*) In de laafte helft der 15 eeuw liet EDUARD IV, 3000 ftuks fchape uit *Spanje* komen, en gaf bevel, om inlandfche fchape door dezelve te laten dekken, en gedurende 7 jaar geen lam te fagten. Thans heeft *Engeland* meer fchape, en levert meerder wol, dan eenig rijk in *Europa*.

olm-boomen enz. granen, wol, vlas, hennep, lood, koper, en steenkolen, alsmede veel visch, inzonderheid haring. Aan zoutbronnen heeft men hier gebrek, zoodat men uit zeewater het zout moet zieden. In *Ierland* vindt men uitmuntende weilanden, waarom de veeteelt hier een voorname tak van welvaart voor de ingezetenen uitmaakt: ook de bijenteelt is hier belangrijk; vlas en hennep tiert er bijzonder wel, en de linnen-fabrieken zijn de eenigste van belang, welke men in *Ierland* vindt. De graanbouw levert genoeg voor de behoeften dezes lands op, doch de boschen verschaffen niet zoo veel hout, als men noodig heeft, en de voorraad van turf en steenkolen wordt niet genoegzaam gebezigd, om den toevoer van buiten niet te behoeven. Onder de Delfstoffen levert *Ierland* koper, lood, ijzer enz. op.

Het begunstigen van den handel en de fabrieken was steeds het hoofddoel des Britschen bestuurs, en de nijverheid der natie bepaalde zich reeds vroeg tot alles, wat daartoe eenige betrekking had; doch strekte zich in later tijd, met geen minder vlijt, insgelijks tot den landbouw uit. Van de gezamenlijke voortbrengfels van nijverheid, door COLQUHOUN over 1814 op 430,521,372 p. st. opgegeven, leveren de landbouw 216,000,000, en houdt 5 millioen menschen bezig; de manufakturen 114,000,000, en voeden 3 millioen inwoners; het inwendig vertier 31,000,000, en verschaft aan $4\frac{1}{2}$ millioen handen arbeid, en de buitenlandfche handel en scheepvaart 46,000,000 p. st. en helpen 406,350 ingezetenen aan den kost; terwijl dezelve 28,061 schepen in beweging houden, tot welker bemanning ruim 184,000 matrozen noodig zijn. Hierbij komt nog de binnenlandfche kustvaart en kolen-handel, waartoe 3070 vaartuigen gebezigd worden. De voornaamste manufakturen bepalen zich tot die van wol, die inzonderheid in *Engeland* verwerkt wordt, en aan gemaakte stoffen ten minste eene waarde van 15 millioen p. st. oplevert; tot die van katoen (inzonderheid in *Engeland* en *Schotland*) welke, verarheid zijnde, 11 millioen aan goederen opbrengt; tot die van leder, meer dan 12 millioen (volgens COLQUHOUN alleen voor eigen gebruik) aan gemaakte goederen bedragende; tot die van vlas en hennep, (thans minder in *Schotland*, waar men aan het verwerken van katoen den voorrang geeft; doch inzonderheid in *Ierland*) aan waren tuschen de 4 en 5 millioen beloopende; tot die van ijzer en staal, waartoe *Zweden* een aanzienlijk gedeelte der ruwe stoffen levert, en eindelijk tot die van geel en ander koper (eerst sedert de helft der vorige eeuw van eenig belang), waarvan de vervaardigde stukken jaarlijks $3\frac{1}{2}$ millioen opleveren.

De Nationale schuld is tot de verbazende hoogte van 792,033,430 p. st. (behalve de gevestigde schuld van *Ierland*), geklommen, waarvan de jaarlijkfche renten niet minder dan 40 millioen p. st. of 440 millioen Hollandfche guldens bedraagt. — De inkomsten des Britschen Rijks bedroegen in 1810 de fom van 132,470,000; terwijl de invoer over 1813 aan het parlement voor 24,352,124 en de uitvoer voor 37,647,874 p. st. werd opgegeven.

De Britsche handel is in de laatste jaren toegenomen. De buitenslandsche is gedeeltelijk in handen van talrijke handel-maatschappijen, onder welke de Oost-Indische de voornaamste is. Onder de overige hebben de Russische en Levantische weinig opgang gemaakt; doch zijn die voor den handel op *Afrika*, de *Zuidzee* en *Hudsonsbaai* van meerder belang. De bank van *Engeland* maakt een der gewigtigste midelen uit ter bevordering van den handel. Volgens COLQUHOUN heeft zij een kapitaal van 35 millioen, en bovendien nog aan banknooten in omloop voor 29,532 p. st., zoo als in 1814 aan het parlement werd opgegeven.

De zeemagt dezès rijks is de grootste der wereld, en nog gestadig aan het klimmen. In 1701 bestond zij uit 194 schepen, waaronder 21 van linie, benevens 31 vaartuigen, die te samen 10,078 kanonnen en 53,921 matrozen voerden. In 1797 beliep dezelve reeds 194 linieschepen, van 64 tot 110 stukken geschut, en in het geheel 503 oorlogsvaartuigen, die 30,000 kanonnen hadden, en met 84,000 matrozen bemand waren. In 1808 klom de zeemagt tot 1108 vaartuigen van oorlog, waaronder 225 linieschepen van 64 tot 120, 38 van 50 stukken, en 258 fregatten waren; terwijl het getal der matrozen 180,000 beliep. Eindelijk bestond zij in 1815 (volgens de *London Calendar*,) uit 846 zoo groote als kleine oorlogschepen van 40 tot 120 stukken geschut, behalve de kleinere vaartuigen; terwijl er nog bovendien 50 op stapel stonden. De geheele vloot is in drie eskaders verdeeld, welke ieder eene afzonderlijke, namelijk de *roode*, *witte* en *blauwe*, vlag voeren. — De Oost-Indische maatschappij onderhoudt thans 142 schepen, waaronder zich echter geen van linie bevindt.

De landmagt, welke mede sedert de laatste jaren merkelyk vermeerderd is, bestaat thans uit 170 eskadrons ruitery en 194 bataillons voetvolk, ieder van 10 kompagnien. Voegt men hierbij de garnisoenstroepen, de veteranen, de korps van den hertog van *Brunswijk*, de troepen op de eilanden in de *Middellandsche zee* en in *West-Indië*, dan beloopt de geheele Britsche landmagt in alles 199 eskadrons ruitery en 252 bataillons voetvolk, met de noodige artillerij. — De Oost-Indische compagnie houdt in *Bengalen*, *Madras* en *Bombaj* 61 regimenten voet-, 16 regimenten paarden-volk (*Seapoys*) en 3 Europeische regimenten, die allen van behoortlyk geschut voorzien zijn.

Het vereenigd rijk van *Groot-Brittanje* en *Ierland* is eene bepaalde monarchie, waarvan de kroon in de mannelijke en vrouwelyke linie erfelyk is. De tegenwoordige koning is GEORGE IV, of GEORGE FREDERIK AUGUSTUS, bij wien alleen de uitvoerende magt berust. (Zie verder: CONSTITUTIE (*Engelsche*))

Ten aanzien van den godsdienst is in *Engeland* en *Ierland* de *Episcopale*, en in *Schotland* de *Presbijteriaansche* kerk de heerschen-
de. Alle andere godsdienstige gezindheden, Roomsche-Katholijken,

Lu-

Lutherschen, kwakers enz. noemt men *disfenters* (zie *aldaar*) en worden geduld. In *Engeland* en *Schotland* telt men er 60,000, en in *Ierland* begroot men hun getal op $\frac{4}{5}$ van dat der bevolking. (Men zie verder over IERLAND en SCHOTLAND derzelver afzonderlijke artikels.)

GROOT-HEER. Is een titel van den Turkschen keizer (*groot Sultan*), dien men gewoonlijk in schriftten gebruikt, omdat hij zich als opperbeieder over verscheiden sultans en souvereine heeren beschouwt.

GROOT-HERTOG. Beteekent eigenlijk een souvereinen hertog, die verscheiden hertogen onder zich heeft. Voorheen voerden de beheerschers van *Toskane* dezen titel; doch onder het Rijnverbond ook verscheiden andere vorsten, die den koninklijken rang er door verkregen, en toen zij in het Duitsche verbond traden, dezen titel behielden, dien tevens, toen eerst, door sommigen, b. v. *Mecklenburg*, *Oldenburg*, *Saksen-Weimar*, *Hessen-Cassel* wegens *Fulda*, en anderen, werd aangenomen.

GROOT-KRUIS. Zoo noemt men bij de ridder-orde de eerste klasse van ridders, die onmiddellijk op den grootmeester, het hoofd der orde volgt.

GROOT-PRIOR. Is de benaming, in sommige landen, van het hoofd eener ridder-orde, die echter onder den grootmeester staat. Men gebruikt dezelve inzonderheid van de Malthezer-Ridders.

GROOTE BLINDE. In de scheep-vaarkunde, het onderste zeil aan-den boegspriet op groote schepen.

GROOTE BLINDE REE. De spriet, die tot de groote blinde behoort.

GROOTE BRAMSTENG. De spriet, waaraan de ree van de bramzeilen vast zijn, en die nog boven de groote steng staat.

GROOTTE. (SCHIJNBARE) De schijnbare Grootte van een ligchaam is de schijnbare afstand zijner uiterste grenzen van elkander. Zij wordt door den optischen hoek bepaald, die echter, gelijk alle andere hoeken, door wiskundige werktuigen moet gemeten worden. Op deze wijze zullen de schijnbare middellijnen der zon en maan, zoo wel aan den rand van den gezigteinder, als in het Zenith, eenen afstand van 31 minuten opleveren, en men zal geen onderscheid in de schijnbare Grootte waarnemen, dan voor zoo ver de optische hoeken van elkander verschillen. Daar wij ons echter van jongs af gewend hebben, om, ten aanzien van hetgeen wij zien, ons verstand te raadplegen, zoo vermengen wij, onwillekeurig, het zuiver optisch denkbeeld met de voorstelling onzer ziel, en schrijven daardoor aan het door ons geziene voorwerp aanstonds eene ware Grootte toe, welke echter, offchoon in eenen anderen zin als de optische, eene schijnbare Grootte genoemd wordt. Het komt in dezen niet slechts op den optischen hoek, maar tevens op de omstandigheden aan, welke de ziel bij hare oordeelvelling hieromtrent in aanmer-

king neemt. Schijnbare Grootte is, in dezen zin, niets anders, dan eene voorstelling eener ware Grootte, welke in ons, door de oogmaat, volgens zekere gewone regels, uit velerlei met elkander vergeleken omstandigheden, geboren wordt, en welke laatste, voornamelijk, in de door waarnemingen verkregen kennis der ware grootheid, en in den schijnbaren afstand des voorwerps van ons oog, gelegen zijn. Kennen wij de ware grootheid van een voorwerp, hetwelk wij op eenen afstand zien, reeds door ondervinding, dan regelen wij daarna onze voorstelling, en zullen niet ligtelijk in de bepaling der schijnbare Grootte mistasten.

GROOT-VIZIER. Is de opperste staatsdienaar in het Ottomannische rijk. Hij vereenigt in zijn persoon alle hooge ambten, is opperregter, opperbefturer der geldmiddelen, en der binnen- en buitenslandsche zaken, en voert in oorlog het onbepaald opperbevel over de legers. Zijne magt is dus veel uitgestrekter, dan die van eenen eersten staatsdienaar, en zelfs de keizer kan niet veel meer, dan zijn Groot-vizier, uitvoeren. Hij zit in den Divan voor, en heeft 6 andere viziers tot bijzitters. Zijne gewone inkomsten bedragen, jaarlijks, 600,000 rijksd. doch zijne buitengewone zijn doorgaans nog veel grooter, zoodat ieder Groot-vizier onnoemelijke schatten zoude kunnen verzamelen, wanneer niet dikwijls de luim van den Groot-fultan, of het misnoegen des volks, hetwelk hem, uit hoofde zijner onbepaalde magt, als den bewerker der meeste onderdrukkingen beschouwde, hem eenslags van den hoogsten trap van geluk nederplofte. Het wurgen was bijna altijd het gevolg zijner ontzetting; doch thans heeft men, in plaatse hiervan, de ballingschap ingevoerd. Er zijn weinige voorbeelden van Groot-viziers, die hunne waardigheid tot aan hunnen dood behielden.

GROOT-VORST. Was eertijds de titel van den Russischen keizer; doch sedert deze dien van *Keizer* of *Czaar* aangenomen heeft, voert de opvolger op den troon dezen titel.

GROT. De Grotten zijn van tweederlei aard, natuurlijke en door kunst vervaardigde. De eerste zijn diepe hollen of spelonken, die men in bergen of rotsen vindt, hoedanige men er velen in verschillende deelen der wereld ontdekt, en verscheidene, die merkwaardig zijn; zoo als onder anderen eene Grot, in *Engeland*, ten zuiden van de gebergten *Mendip* gelegen, en door de *Engelschen*, *Ookley-hole* genoemd, welke omtrent 600 voet lang en van eene verschillende hoogte is; alsmede eene andere Grot te *Puzzuolo*, 4 mijlen van *Napels*, waaraan men den naam van *Honden-hol*, of *Hondsgrot* geeft, omdat deze dieren daarin, door eenen verderfelijken damp, oogenblikkelijk sterven. — De door kunst gemaakte Grotten, waarin men de natuurlijke tracht na te bootfen, vindt men veelal in aanzienlijke tuinen, en zijn eigenlijk diep in de aarde gegraven vertrekken, geschikt, om er op de heette zomerdagen koele lucht in te scheppen. Zij moeten niet alleen met het heerschend karakter der landsfreek

over-

overeenkomen, maar ook den stempel der eenvoudigheid dragen, welke de Natuur overal in hare voortbrengfels vertoont. Deze Grotten zijn van tweederlei foort; eenvoudige, die in regt opgaande wanden, overdekfels en bodems verdeeld, en met allerlei grotwerk, schelpen, glazen, korallen en zee- gewassen kunstig versierd, of, die uit groote steenen zamengefeld zijn, tusfchen welke men hier en daar springbronnen en watervallen, benevens allerlei standbeelden, plaatst. Onder de merkwaardigfte Grotten van deze foort, telt men *de Grot van Dionysius*, een hol in *Sicilië*, niet ver van *Siracusa*, hetwelk door den grooten wiskunstenaar ARCHIMEDES, ten tijde van den tiran DIONYSIUS, aangelegd werd, en veel grooter is, en meerder bewondering verdient, dan alle de Grotten bij *Puzzuolo*; vindende men, onder den grond, eene geheele stad in de rotfen gehouwen, met groote paleizen, onderaardsche straten en markten, en andere merkwaardige gebouwen.

De *Italianen* versierden voorheen hunne tuinen met eene foort van gebouwen boven den grond, die zij ook Grotten noemden, doch die geheel van de Natuur nagebootste Grotten afweken, en waaraan de kunst alles had te koste gelegd, wat de zinnen kon betooveren. Zij bestonden uit een aantal rotsachtige bogen, op zuilen rustende: tusfchen ieder boog was eene groote nis, in welke zich wederom kleinere bogen en nissen bevonden, die met waterkommen, fonteinen, spiegels, standbeelden, zeeschelpen, korallen, krijstallen, versteeningen, mos enz. pronkten. Men vond er zelfs met orgels, die niet alleen door cilinders, door het water in beweging gebragt, geregelde stukken speelden, maar ook het gezang en het kwelen der vogels nabootsten; alsmede figuren, welke op instrumenten speelden enz. Deze zoogenoemde *Grotten* waren wel in eenen ruwen stijl, doch niet zonder pracht gebouwd. Het bekoorlijke, hetwelk zij voor de zinnen opleverden, bragt dezelve weldra tot geheel *Europa* over, en het waren inzonderheid de *Franfchen*, die in dit opzigt met de *Italianen* wedijverden, tot dat de tegenwoordige eenvoudige, en met de Natuur meer overeenkomende, smaak deze kunstige grotten in vergetelheid bragt.

GROTESQUEN. Zijn grillige zamenvoegingen van figuren, nit menschen of dieren, met bloemen of loofwerk doorgvlochten, bestaande. Zij verschillen daarin van de *Arabesquen*, dat deze alleen uit allerhaude bloem- of loofwerk zijn zamengefeld, omdat de *Arabieren*, waarvan zij haren naam ontleenen, geene dieren mogten afbeelden. De *Grotesquen* werden het eerst in de grotten der oude *Romeinen*, onder de puinhoopen der baden van TITUS en LIVIA te Rome, ontdekt, en federt in de villa van HADRIANUS te Tivoli, in de vertrekken der gebouwen van *Herculannum* en *Pompeji*, als ook aan andere plaatsen gevonden. RAFAËL liet zijne *Grotesquen*, door zijnen leerling, NANNI DA UDINA, in de gallerij van het vatikaan schilderen, en vermeerderde daardoor niet weinig den smaak voor de-

328 GAUDALQUIVIR. — GEURCINO. (F. B.)

zelve. — Van *Grotesquen* is het woord *grotesq* afkomstig, hetwelk zoo veel als grilziek, ingebeeld, belagchelijk beteekent.

GUADALQUIVIR. Deze benaming van eene der voornaamste rivieren van *Spanje* is van Arabischen oorsprong, en beteekent zoo veel als de *grootte rivier*. Zij ontspringt aan de grenzen van *Granada* en *Murcia*, in het gebergte *Alcaraz*; loopt door *Andalousie*, en stort, nadat zij eenige kleinere rivieren in haren schoot ontvangen heeft, niet ver van *Sivilla*, in de *Atlantische zee*. Dezelve levert goud op.

GUADELOUPE. Een gewigtig eiland in de *West-Indië*, eigenlijk twee eilanden uitmakende, die door een smal kanaal zijn van elkander gescheiden. Het eene heet *Grande-Terre*, en het andere eigenlijk *Guadeloupe* of *Basfe-Terre*, [welken naam ook de welbevestigde hoofdstad voert, welke van eene haven voorzien is. De *Franschen* legden reeds in 1635 aldaar eene volkplanting aan, welke echter lang in eenen slechten staat bleef, tot dat eindelijk de koning in 1674 het eiland van de West-Indische Compagnie overnam. In 1788 telde men op beide deelen des eilands 13,466 blanken, 3,244 gekleurde vrijen, en 85,461 Neger-slaven. De voorname voortbrengsels zijn suiker, koffij, indigo, kakao, en boomwol. De uitvoer naar *Frankrijk* bedroeg in opgemelde jaar meer dan 15 millioen *Franken*, waaronder echter die van de naburige, kleine eilanden, *Marie-Galante*, *Desfrade* en *Saintes*, begrepen is; terwijl de invoer uit *Frankrijk*, 5,362,000 beliep. In 1759 werd het eiland, na eenen dapperen tegenstand, door de *Engelschen* veroverd, en kwam eerst bij den vrede van 1763 weder aan *Frankrijk*. In 1793 namen de eersten het andermaal; doch werden in het volgende jaar, met een verlies van 1100 man aan gevangenen, weder uit hetzelfde verdreven. Sedert behielden de *Franschen* het eiland tot in het begin van 1810, wanneer zij voor de overmagt der *Engelschen* moesten bukken; doch den 3 van Lentem. 1813 werd het eiland, bij den vrede tusschen *Engeland* en *Zweden*, aan het laatste rijk afgestaan, en, ten laatste bij het vredesverdrag van *Parijs*, tegen schadeloosstelling, aan *Frankrijk* weder terug gegeven.

GUARINI. (GIOVANNI BATTISTA) Deze man had *Ferrara* tot zijne geboorteplaats; was de afstammeling van een adelijk geslacht, hetwelk zich, ten aanzien der voortplanting van kunsten en wetenschappen, heeft beroemd gemaakt, en stierf in 1612 te *Venesië*. Hij behoort tot de uitmuntendste schrijvers en dichters van *Italië*, waarvan zijne brieven, zijn in zamen spraken vervatte *Segretario*, zijn blijspel *l'Idropica*, en bovenal zijn *Pastor Fido*, de bewijzen opleveren. Door dit herders-drama is zijn naam beroemd geworden; en het blijkt bij eene vlugtige beschouwing, dat het geene navolging van de *Amin-da* is, welke het in vele opzigten verre overtreft.

GUERCINO. (FRANS BARBIERI, bijgenaamd DE CENTO) Een beroemd schilder, die te *Cento* bij *Bologna* geboren werd, en in 1667 stierf.

Gierf. Zijne voornaamste schilderstukken bevinden zich te *Rome*, *Parma*, *Piazenca*, *Modena*, *Reggio*, *Milaan*, en te *Parijs* in het *muzeum*, en zijn vol smaak geteekent en van een levendig koloriet. Zijne genie tot de schilderkunst openbaarde zich zeer vroeg; daarenboven schilderde hij zeer gemakkelijk en vlug, om welke reden hij ook veel *Al-fresco* werkte. Hij was inzonderheid zeer ingenomen met twee zijner schilderstukken, welke zich te *Ferrara* bevinden, en St. **HIERONIMUS** en **MARIA** verbeelden.

GUERIKE. (OTTO VAN) Burgemeester te *Magdenburg*, werd aldaar in 1602 geboren, en studeerde te *Leipzig*, *Helmstadt* en *Jena* in de regten, en te *Leijden* in de wis-, inzonderheid in de meet- en werktuigkunde; deed hierop eene reis door *Frankrijk* en *Engeland*; diende eenigen tijd als opper-ingenieur te *Erfurt*; werd vervolgens raadshoofd te *Magdenburg*, en eindelijk in 1646 burgemeester aldaar, alsmede raad van *Brandenburg*. Vijf jaar voor zijnen dood nam hij zijn ontslag en begaf zich naar zijnen zoon te *Hamburg*, waar hij in 1686 overleed. Hij was een der voornaamste natuurkundigen van zijnen tijd, en vond, omstreeks 1650, de luchtpomp uit, bijna gelijktijdig, dat **ROBERT BOYLE** een soortgelijk denkbeeld in *Engeland* vormde. Door dit werktuig verkreeg de proefondervindelijke natuurkunde eene geheel andere gedaante, en werd daardoor tevens de grondslag gelegd tot eene meer naauwkeurige kennis van de natuur en werkingen der lucht. In 1654 deed hij op den rijksdag te *Regensburg* voor den keizer **FERDINAND III**, zijne zonen, den Roomschen koning **FERDINAND IV**, verscheiden keurvorsten en andere rijksstenden, de eerste openbare proeven met dit zijn werktuig. De eerste luchtpomp, waarmede **GUERIKE** twee halve kogels tamelijk luchtledig maakte, werd in de koninklijke boekery te *Berlijn* bewaard, van waar zij in 1807 naar *Frankrijk* gevoerd, doch in 1815 van daar weder terug gebragt werd. Voorts vond **GUERIKE** een werktuig uit, om de lucht te wegen, en hield zich tevens met de sterrekunde onledig. Zijne belangrijkste waarnemingen zijn in 1672 te *Amsterdam* in folio uitgegeven, onder den titel: *Experimenta nova ut vocant, Magdeburgica* enz.

GUERILLAS. Zoo noemde men de ligt gewapende, ongeoefende troepen, die in den Spaansch-Franschen oorlog, bij de Spaansche en Engelsche legers, als scherpschutters dienden; doch ook somtijds afzonderlijke kleine korpsen vormden. Zij werden het eerst in *Portugal* door **WILSON** ingevoerd.

GUERNSEY. Een klein eiland in het kanaal, niet ver van de kust van *Normandie*; doch aan *Engeland* toebehorende. Het heeft eene kleine stad en haven, *St. Peter* genoemd, welke door het fort, *Cornet-Castle*, op het eiland liggende, gedekt wordt.

GUGLIELMI. (PIETRO) Deze beroemde componist werd te *Masfo Carara* geboren. Tot zijn 18de jaar beoefende hij, onder zijnen vader, die kapelmeester van den hertog van *Modena* was,

de muziek, en begaf zich hierop naar *Napels* in het *conservatorium* van *Loretto*, hetwelk door den beroemden DURANTE bestuurd werd. Na zich hier verder in zijne kunst geoeffend te hebben, verliet hij dit instituut, en begon aanstonds met het componeren van zangstukken, waarin hij zeer gelukkig slaagde. Hij werd vervolgens naar *Weenen*, *Madrid* en *Londen* beroepen, en keerde eindelijk, in den ouderdom van omtrent 50 jaar, naar *Napels* terug, waar twee meesters, CIMAROSA en PASSIELLO, het groote tooneel hadden ingenomen, en elkander den roem zochten te betwisten. Hij wedijverde met den laatsten; stelde tegen ieder zijner stukken een ander, en behaalde steeds de overwinning. In 1798 benoemde hem de paus PIUS VI tot kapelmeester van de *St. Pieterskerk*, welken post hij nog in zijn 65ste jaar aanvaardde, en daardoor gelegenheid kreeg, om zijn talent in het kerk-muzijk aan den dag te leggen. Men telt van hem meer dan 200 stukken, die zich door een eenvoudig en liefelijk gezang, door eene duidelijke en volle harmonie, en door oorspronkelijkheid kenmerken. Van zijne historishe zangstukken zijn inzonderheid beroemd *Artaserfa*, *la Clemenza di Tito*, *Enea e Lavinia*; van zijne Oratorien *la morte d'Oloferne*, *Debora e Siara*, en van zijne komieke zangspelen *la Victoria in Mergellina*, *le Duc Gemelle*, *la Pasturella nobile*, en *la bella Pescatrice*. Hij stierf in 1804 in zijn 77ste jaar. Zijn zoon PETRO CARLO, mede een uitmuntend componist, heeft zijne eerste proeven te *Rome* en *Napels* gegeven, en verscheidene komieke zangstukken gecomponeerd. Onder zijne voornaamste werken telt men dat, hetwelk den naam van *J. due Gemelli* draagt.

GUIANA. Eene uitgestrekte landstreek in Zuid-Amerika, welke naar het Noorden door de *Oronocco*, naar het Zuiden door de rivier der *Amazonen*, naar het Oosten en Noord-Oosten door den *Atlantischen Oceaan*, en naar het Westen door *Nieuw-Granada*, bepaald wordt. Zij strekt zich 100 mijlen langs de kust uit, namelijk van de *Oronocco* tot aan den mond van de *Maranon*, of de rivier der *Amazonen*, en is onder *Frankrijk*, *Spanje*, *Portugal*, *Engeland* en de *Nederlanden* verdeeld, welke laatste nog *Surinamen* op het vaste land van *Guiana*, benevens *St. Eustatius*, *Curacao* en een gedeelte van *St. Martin* bezitten. Hooge bergen en uitgebreide vlakten wisselen elkander af; terwijl vele rivieren het land doorsnijden, en onder de meerden dat van *Parima* bijzonder merkwaardig is. Volgens de jongste berigten van reizigers is het niet zoo ongezond, als men meende. Men heeft er slechts twee jaarsaijsoenen, het drooge en den regentijd, waarvan het eerste van Zomer- tot Herfstm. invalt. De landwaarts wonende *Indianen* bezitten weinige zielsvermogens, maar ongelooflijke scherpe zintuigen, en eene zeer groote vaardigheid in het boogschieten. Katoen, indigo, koffij, suiker, kakao, en tabak zijn de voornaamste voortbrengfels dezer landstreek. De kaneel en nagelen, gelijk ook de ananasen, groeijen hiermede zeer goed,

goed, en wild, visfchen, inzonderheid zeer fraaije vogels en kapellen, die veel aan Europifche kabinetten geleverd worden, zijn hier in menigte voorhanden.

GUIDO ARETINUS, of ook *d'Arrezzo*. Een benediktijner monnik en abt te *Avellana*, zeer beroemd in de muzijk, en wiens leeftijd in de eerste helft der elfde eeuw gesteld wordt. De door hem aangelegde school in het klooster van Pomposa, te *Ferrare*, en zijne daar ingevoerde nieuwe manier van onderwijs verbreidde zijnen roem dermate, dat hij door 3 afgevaardigden van den toenmaligen paus werd uitgenoodigd, om naar *Rome* te komen, waar hij eene algemeene bewondering tot zich trok. Hij wordt, volgens het algemeen gevoelen, en het berigt van verscheiden schrijvers, voor den uitvinder van den sleutel in de muzijk, en der *Monochorde* (een snaar-speeltuig) gehouden; alsmede voor den invoerder der 6 muzijknooten, *ut, re, mi, fa, sol, la*, die voor de aanwijzing der nooddige toonen, bij het toenmalig gezang, genoegzaam waren; hunne benaming aan de eerste syllabe van ieder vers van het gezang: *ut quiant laxis* enz. verschuldigd zijn, en waarmede hij de 6 toonen *c, d, e, f, g, a*, aanduidde. Zijne werken, welke de duidelijkste kenmerken zijner vlijtige beoefening der toonkunst, zoowel als van de werken zijner voorvaderen, dragen, werden eerst bijna 800 jaar naderhand, door den abt GERBERT, in de boekerij van het klooster ontdekt, en bekend gemaakt.

GUIDO RENI. Deze te regt zoo beroemde schilder werd in 1575 te *Bologna* geboren, en stierf in 1642. Hij was de zoon van een bekwaam toonkunstenaar, die hem tot de muzijk opleide; doch had meer genie voor de schilderkunst, zoodat zijn vader besloot, om hem den Nederlandschen schilder DIONYSIUS CALVART, die toenmaals in *Bologna* in groot aanzien was, en de grootste meesters van dien tijd vormde, te laten onderwijzen. GUIDO verliet als een jongeling van 20 jaar deze school, en ging tot die van CARACCI over, wien hij eerlang gelegenheid gaf, om zijn talent, en zijn streven naar iets buitengewoons, te bewonderen. Na verloop van eenigen tijd verliet hij ook deze school, om te *Rome* de voornaamste schilderstukken te bezigtigen, begon nu, van tijd, tot tijd, er zelf te vervaardigen, en verwierf eerlang eenen bijna algemeenen roem. De kardinaal BORGHEZE liet hem een stuk, de kruisiging van den heiligen PETRUS vertoonende, schilderen, hetwelk de algemeene bewondering nog vermeerderde. Ook de paus PAUL V. droeg aan hem den last op, om de kapel op *monte Cavallo* met tooneelen uit het leven van MARIA te versieren, gelijk ook, om eene andere kapel in *St. Maria Maggiore* door gepaste schilderstukken te verfraaijen, waardoor hij niet alleen de volle goedkeuring van den heiligen vader wegdroeg, maar ook van alle kanten zoo vele bestellingen kreeg, dat hij niet in staat was, om ze allen te kunnen volvoeren. Onder de regering van den paus URBANUS VIII verliet hij, uit hoofde van een geschilder met

met den kardinaal SPINOLA, over den prijs van een schilderstuk, in allerijl *Rome* en ging naar *Bologna*. Hier had hij reeds, onder andere stukken, de heilige PETRUS en PAULUS voor het huis van SAMPIRI, en de *Kindermoord* voor de Dominikaner-kerk geschilderd, wanneer hij naar *Rome* terug geroepen, met eerbewijzen overladen, en door den paus zelven op het minzaamst ontvangen werd. Nieuwe onaangenaamheden, echter, deden hem andermaal *Rome* verlaten, en naar *Napels* keeren, van waar hij zich, ten laatste, naar zijne vaderstad *Bologna* begaf, welke hij sedert niet weer verliet. Behalve de kapel van den heiligen DOMINICUS, schilderde hij hier twee schoone beelden voor de kerk *de Medicante*, voor *Genua* eene *Hemelvaart van MARIA*, en een groot aantal andere stukken voor zijn vaderland en andere landen, inzonderheid voor *Rome*.

GUIDO had reeds ter laatstgemelde plaats eene eigene school opgericht, welke hij te *Bologna* zoo ver uitbreidde, dat het getal zijner leerlingen op 200 geschat werd. Hij was een zeer schoon gevormd man, zoodat zijn leermeester CARACCI aan hem het model nam, wanneer hij Engelen schilderde. Zijne uitstekende talenten voor de kunst verwekten den grootsten naijver; inzonderheid verdienen zijne koppen de hoogste bewondering, en is derzelver vleesch zoo teeder, dat men het bloed door de aderen meent te zien stroomen. Men verhaalt, dat GUIDO, door eenen vriend van GUERCINO, verzocht zijnde, om hem een model te geven, waarna hij zijne vrouwenkoppen schilderde, aanstonds zijnen verfwrijver, een allerleelijkst mensch, deed voor hem zitten; eene der schoonste vrouwelijke aanzigten schilderde, en vervolgens tegen den vriend van GUERCINO zeide: „zeg aan hem, die u gezonden heeft, dat men, wanneer de „ziel slechts met schoone denkbeelden vervuld is, geen ander model „noodig heeft, dan gij thans bij mij gevonden hebt.” Zoo bescheiden hij voor het overige was, zoo trotsch was hij tevens, wanneer het op de verdediging van zijn kunstvermogen aankwam. Ongelukkig liet hij zich door zijne neiging tot het spel vervoeren, waardoor hij zich zelven dikwijls in groote verlegenheid bragt, en in zijnen ouderdom nog gebrek moest lijden.

GUIGUES, (JOSEPH DE) werd in 1721 te *Pontoise* geboren, en stierf te *Parijs* in het jaar 1800. Na dat hij, onder den beroemden FOURMONT, de Oosterfche talen geleerd had, werd hij tot koninklijk tolk, en eenige jaren later tot lid van de akademie der fraaije wetenschappen benoemd. Hij legde zich inzonderheid op de beoefening der Chinefche karakters toe, van welke hij, door hare vergelijking met de oude talen, meende te ontdekken, dat zij slechts eene soort van Monogrammen zijn, uit drie Egyptische letters gevormd, en waaruit hij besloot, dat *China* door eene Egyptische volkplanting bevolkt werd. Hij leverde gedurende den tijd van 35 jaar in het *Journal des Savans*, alsmede in de gedenkschriften der akademie, een groot aantal artikelen en opstellen, welke allen van zijne groote geleerd-

leerdheid en schrander oordeel, zoo wel als van zijne nieuwe manier van beschouwen getuigen. Als een grijsaard van bijna 80 jaar, zoude hij door de omwenteling bijkans tot gebrek vervallen zijn; doch ook in dezen toestand behield hij zijne gemoedsrust, zijne belangeloosheid en zucht tot onafhankelijkheid, welke laatste hem niet veroorloofde, om van iemand eenige ondersteuning aan te nemen.

Van zijne talrijke werken kunnen wij hier alleen de belangrijkste noemen, als: *Histoire général des Huns, des Turcs, des Mogols, et des autres Tartares occidentaux*, 5 deelen in 4to, waartoe hij de bonwstoffen uit de gewigtigste, en ten deele nog onbekende Oosterfche bronnen gehaald heeft; voorts: *Mémoire, dans le quel on prouve, que les Chinois sont une colonie Egyptienne*; verder: eene vertaling van *Chou-King*, van Pater GAUBIL, een van de heilige boeken der Chinezen; *l'art militaire des Chinois*, door AMIET vertaald, en door DE GUIGUES uitgegeven, benevens nog eenige anderen; behalve een aantal van 29 verhandelingen, welke in de gedenkstukken der akademie geplaatst, en verscheiden bijdragen, die door hem tot de *Notices et extraits de la Bibliothèque royale* geleverd zijn.

GUILLOTTINE. Van dit verfehrikkelijk werktuig, hetwelk aan Frankrijk, sedert 1792, tallooze burgers kostte, wordt verkeerdelijk de uitvinding aan den arts GUILLOTTIN toegeschreven. Even ongegrond zijn de doorgaande gevoelens omtrent dezen man van beproefde braafheid, die in 1738 te *Saintes* geboren werd, en voor de omwenteling zeer stil en afgezonderd leefde. Naderhand werd hij tot lid der Nationale vergadering benoemd, in welke hij den eersten van Winterm. 1789, bij zijn uitgebragt berigt omtrent het lijfstraffelijk wetboek, waarin den toon der hoogste menschlievendheid heerschte, den voorslag deed, om de Guillottine in plaats van vorige, meer folterende, doodstraffen in te voeren. Hiertoe werd dan ook besloten, en dit werktuig sedert naar hem genoemd. Hij leefde in 1814 te *Parijs*, waar hem de regering de inënting der koepokken had opgedragen.

Volgens hetgeen pater LABRAT in zijne reizen verhaalt, is de Guillottine oorspronkelijk in *Perzië* uitgevonden; doch dat zij ook in *Europa* reeds vroeg gebruikt werd, blijkt uit verscheidene oude verhalen en gedenkstukken. KONRADIN van *Zwaben* werd te *Napels* niet door het zwaard, maar volgens alle berigten door eene soort van Guillottine onthoofd, welke men de *Welsche val* noemde, en waarvan het gebruik in *Italië* niet ongewoon was. Ook in *Duitschland*, inzonderheid in *Boheme*, omstreeks het jaar 1200, en in andere landen, kende men voortijds zulke onthoofding-werktuigen, hoedanige zelfs in de *Oost-Indië*, volgens het berigt van eenen reisbeschrijver, voorhanden zijn. — Op den 25sten van Grasm. 1792 werd te *Parijs* voor de eerste maal iemand op deze wijze te regt gesteld.

GUINEA of GUINIJ. Eene Engelsche gouden munt, doende 22 schellingen sterlings, of 11 gulden 11 st. Hollandsch. Zij werd het eerst

on-

onder KAREL V, uit het goud gestempeld, hetwelk de *Engelschen* uit *Guinea* in *Afrika* haalden, en ontvingen daarvan haren naam.

GUINEA. Is in eenen eigenlijken zin het groote kustland in *West-Afrika*, hetwelk van *Sierra Laone* tot onder den *aequator* reikt. De luchtstreek is er zeer heet, en de grond zeer vruchtbaar. De voornaamste voortbrengfels bestaan in rijst, katoen, suikerriet, meloenen, gember, peper, pifang, ananasfen, indigo, tabak, koren, verfhout, koper enz.; terwijl inzonderheid de *Europeërs* het stofgoud en elpenbeen van daar halen, en tegen lakens, linnens, wolle stoffen, schietgeweer en kruid inwisselen. De *Adansonia*, de kokos-palmboom, het drakenbloed, de voortreffelijkste indigo, de talgboom, gierst, tarwe, en vele der beste soorten van groenten en tuinvruchten, benevens eene menigte artsenijsplanten, worden hier gevonden. De overgroote rijkdom aan verschillende soorten van dieren, gaat dien der planten bijna nog te boven. Gazellen, leeuwen, luipaarden, panthers, jakhalzen en hijena's behooren hier te huis; zelfs is de kemelpardel in dit land niet vreemd. Geheele troepen van olifanten, de monsterachtige rivierpaarden, duizenden van apen, wilde zwijnen en buffels, slangen van eene verbazende lengte, en niet minder groote krokodillen, vervullen den reiziger met angst en schrik; terwijl het onder zijne voeten van termiten, mieren, vergiftige insecten, spinnen, clopaten en rupfen wemelt, en de springhanen, aan groote wolken gelijk, de zon als verduisteren. Men vindt er de schoonste kevers en kapellen, en oor en oog worden door de duizendvoudige kleuren, en liefelijke toonen van het gevogelte des wouds gestreeld. Ook in de zee leven eene ontelbare menigte van groote vischen en zeedieren, walvischen, haaijen en soortgelijke, en op derzelver bodem vindt men de schoonste koralen, schelpen, kreeften en zeewormen van de zonderlingste gedaante. Het delfstoffelijk rijk levert basalt, en eene vette en zeepachtige aarde, die de Negers gebruiken om te waschen, ja zelfs om te eten; voorts ijzer, magnetische ijzersteen, en witte zachte ijzererts; goud omstreeks den *Natacon*, aan den linker-oever der *Rio d'Oro*, alsmede in de mijnen van *Nambia*, *Combadyrae* enz.

Dit land, welks bewoners Mooren en Negers zijn, wordt in de peper-, goud-, elpenbeen- en slavenkust verdeeld, en bestaat uit kleine Neger-rijken en Republieken. Het werd het eerst in 1482 door den *Venetiaan* CADA MOSTO ontdekt, waarop de *Portugezen* er zich vervolgens nederzetterden; doch naderhand door de *Hollanders* werden verdreven, wier voornaamste bezitting, thans, het fort *St. Georg della Mina* is. Ook de *Engelschen*, *Franschen* en *Deenen* hebben hier verscheidene bezittingen; doch de eersten drijven er den sterksten handel. — Onder de artikelen van uitvoer, hierboven opgegeven, behoorden voorheen ook de slaven, waarvan jaarlijks 150,000 naar *Amerika* gebragt werden, zoodat zich reeds 5 millioen van die ongelukkigen aldaar bevinden, en sedert het ontstaan van de-

GUIRLANDE. — GULDEN-VLIES. (ORDE VAN HET) 335

dezen schandelijken handel meer dan 55 millioen derwaarts moeten gevoerd zijn. Het is voor de eer der menschheid te hopen, dat derzelver affchaffing, waartoe onderscheidene mogendheden besloten hebben, met den besten uitflag moge bekroond worden. — *Nederland* geeft in dit opzigt een uitmuntend voorbeeld.

In eenen ruimeren zin verstaat men ook onder *Guinea* de kustlanden, die, van den *aequator* tot aan den keerkring van den *Steenbok*, door de *Portugezen* bezet worden, namelijk: de kleine rijken *Loango*, *Cacongo*, *Congo*, *Angola* en *Benguela*, welke ter onderscheiding *Neder-Guinea* genoemd worden.

GUIRLANDE. Een Bloemkrans.

GUIITAR. Een speeltuig met 6 snaren, welke in de toonen G, A, d, g, h, e, gestemd zijn, die gedeeltelijk door de vingers bewogen, en gedeeltelijk door de duimen gestreken worden. Zij is een zeer geliefkoosd speeltuig bij de *Spanjaards*; wordt ook thans veel in *Frankrijk*, *Duitschland* en elders bij kleine gezangen en liederen gebruikt, en heeft een zeer aangenaam geluid.

GULDEN-GETAL, of *Maancirkel*. Omtrent 430 jaar voor onzes Zaligmakers geboorte, werd door METON ontdekt, dat de maan, na verloop van 19 jaar, weder in dezelfde plaats in den *zodiac* verschijnt, dat is, dat het op denzelfden dag nieuwe maan wordt. Deze ontdekking hield men in *Athene* voor zoo gewigtig, dat men derzelver berekening met gouden letteren schreef, en daarom nog *Gulden-getal* noemt. Wanneer men nu in 1822 in den almanak voor dat getal 18 vindt, dan beteekent dit, dat het nu het 18de is, na dat jaar, waarop de nieuwe maan op denzelfden dag kwam, als in het eerste jaar onzer tijdrekening.

GULDEN-VLIES. (ORDE VAN HET) Deze beroemde ridder-orde werd door PHILIPS de Goede, hertog van *Bourgondië* en *Brabant*, die de 17 Nederlandfche provincien het eerst vereenigde, in 1430, of volgens de Vlaamsche jaartelling in 1429, op zijnen derden trouwdag, met IZABELLA, dochter van JOHANNES I, koning van *Portugal*, ingesteld, met oogmerk, om het Christen geloof te bevorderen, en de door de *Turken* veroverde landen weder te bevrijden, tegen welken hij eenen geweldigen togt in den zin had. In den beginne benoemde hij slechts 25 ridders; doch KAREL de V. vermeerde dit getal tot 51. De toen regerende hertogen van *Bourgondië*, en na hem de koningen van *Spanje*, zijn grootmeesters dezer orde, waarvan de keten bestaat uit enkel goude schakels, die vuursteen en het staal, waarmede men vuur slaat, verbeelden; hangende onderaan een goud lam, of vlies, met het opschrift: *Pretium non vile laboris*, dat is: *geene geringe belooning voor den arbeid*.

De Spanjaarden hadden in het eerst weinig met deze orde op; doch KAREL V. bragt haar in groot aanzien, en federt werd zij niet alleen door vele groote koningen en vorsten, maar ook door de volgende Roomsche keizers uit het aartshuis van *Oostenrijk*, gedragen,

gen, en niemand er mede beschonken, dan die van hooge geboorten waren, en bijzondere verdiensten voor de Oostenrijksche en Spaansche huizen bezaten. (Zie voorts over de fabel van het *Gulden vlies* het artikel ARGONAUTEN.)

GUSTAVUS I., koning van *Zweden*, bekend onder den naam van GUSTAVUS WASA, werd geboren in 1490 en stierf in 1560. Hij was de zoon van den hertog ERICH WASA van *Grijpsholm*, een afstammeling der oude koninklijke familie, en bevrijdde zijn vaderland van de Deensche heerschappij, welke inzonderheid zeer drukkend was onder CHRISTIAAN II., wiens vader in 1501 uit het rijk was verdreven geworden; die *Zweden* in 1520 volkomen aan zich onderwierp, en het begin zijner regering door een verschrikkelijk bloedbad kenmerkte. GUSTAVUS, door de Natuur met uitmuntende talenten beschonken, en onder het oog van de eerste mannen zijner natie opgevoed, had reeds voor deze sehandelijke gebeurtenis zijn groot plan ontworpen, waarvan de uitvoering, doordien CHRISTIAAN II. hem, met nog 6 andere *Zweden*, als gijzelaars naar *Kopenhagen* zond, slechts voor eenen korten tijd vertraagd werd. GUSTAVUS ontsnapte in boerenkleeding; legde den eersten dag 12 mijlen in een vreemdland af; ontmoette den volgenden in *Flensburg* Jutlandsche osfen-koopers, onder welken hij dienst nam, en kwam in 1519 te *Lubeck*, waar hij wel herkend; doch door den raad, die ook beloofde, om hem in zijn voornemen te ondersteunen, in bescherming werd genomen. Hij ging hierop sloop, en landde te *Calmar*; doch de bezetting, aan welke hij zich ontdekte, weigerde zijne partij te kiezen. Door CHRISTIAAN gebannen, door de soldaten van den tiran vervolgd, en van alle zijne vrienden verlaten, vlugtte hij, na den genoemden wreden moord, naar de *Dalckarliars*, (bewoners der dalen in de Noorweegsche gebergten,) welke hij tegen den koning in de wapenen bragt. De gelukkige daden, die hij met deze dappere dalbewoners verrigtte, vermeerderden zijnen roem, en de rijksdag verkoos GUSTAAF in 1523 tot koning. Hij legde nu den grondslag tot *Zwedens* volgende grootheid; ontnam der geestelijkheid hare onmetelijke goederen, om dezelve tot de behoeften van den staat te bezigen; voerde den Lutherschen godsdienst in het rijk in, en maakte de kroon erfelijk: terwijl onze bewondering, die wij den grooten man niet weigeren kunnen, nog hooger moet rijzen, wanneer men in aanmerking neemt, dat hij gedurende zijne regering met zijne binnen- en buitensche vijanden strijden moest. Na zijnen dood werden de voortgangen van *Zweden* tot op de regering van zijnen kleinzoon GUSTAVUS ADOLPHUS gestremd, hetwelk GUSTAAF, door den ongelukkigen inval, om zijne nagelaten zonen van land en volk te voorzien, gedeeltelijk aan zich zelven te wijten had.

GUSTAVUS (II) ADOLPHUS, Koning van *Zweden*, zoon van KAREL IX (die, na de ontzetting van SIGISMUNDUS, de kroon van *Zweden* overnam) en kleinzoon van GUSTAVUS WASA, werd in 1594

te *Stokholm* geboren. Deze merkwaardige man, de grootste vorst zijner eeuw, was slechts 18 jaar oud, toen hij de regering aanvaardde. Met de uitmuntendste vermogens van ziel toegerust, wier uitbreiding hij niet verwaarloosd had, en met het edelst hart beschonken, welks eenige fout in oplopendheid (een familiegebrek) bestond, leerde hij eerlang AXEL OXENSTIRNA, de jongste onder de toenmalige rijksraden, als den grootsten man en voortreffelijksten raadgever kennen, met wien hij niet alleen zijn gezonken rijk door den vrede, dien hij aan hetzelfde schonk, door de verstandigste inrigtingen van binnen, en de uitmuntendste krijgsmagt, welke hij op de been bragt, tot de eerste mogendheid in het Noorden verhief; maar ook buiten hetzelfde de redder der Duitsehe, staatkundige en godsdienstige vrijheid, en tevens de leermeester eener nieuwe, verbeterde krijgskunst werd. Hij was van eenne middelmatige lengte, doch zwaarlijvig, hetwelk hem echter in zijne werkzaamheid niet hinderde, en had verhevene, sprekende, en even zoo majestueuse als vertrouwelijke trekken in zijn gelaat.

Toen GUSTAVUS ADOLPHUS de regering aanvaardde, bevond zich *Zweden* in eenen zeer hagchelijken toestand, door den oorlog, waarin het met *Denemarken*, *Polen*, en *Rusland* gewikkeld was, weshalve hij het raadzaam oordeelde, om met zijnen gevaarlijksten vijand, *Denemarken*, in 1612, den vrede te sluiten, waarbij hij, schoon daaraan een millioen daalders opofferende, echter de eervolste voorwaarden bedong. Vervolgens dwong hij *Rusland*, na eenen voordeeligen veldtogt, in welken hij, volgens zijn eigen getuigenis, door JACOB DE LA GARDIE, zijne krijgskundige talenten ontwikkelde, tot eenen voordeeligen vrede; doch sloot met *Polen*, welks wapenen ook niet gelukkig waren, maar dat zich op vreemde, inzonderheid Oostenrijksche, hulp verliet, gedurig eenen wapenstilstand, en zelfs, na dat hij *Liefland* veroverd had, zulk een verdrag voor den tijd van 6 jaar, eensdeels, om dat dit voordeelig was, en anderdeels, en wel inzonderheid, om op *Oostenrijk*, welks hoofd thans keizer FERDINAND II was, te kunnen los gaan. De oogmerken van dezen vorst, een onverzoenlijk vijand der Protestanten, om zich meester van de *Oostzee* te maken, en *Zweden* ten gelegenen tijd aan te vallen, waren aan geen twijfel meer onderhevig, en had GUSTAVUS, bovendien, nog andere beleedigingen van den keizer ondervonden. Ten zelfden tijde was de Luthersehe godsdienst, welke de Zweedsche Monarch met zijn geheele hart was toegedaan, en met denzelfen de Duitsehe vrijheid, in het grootste gevaar; welk een en ander GUSTAVUS deed besluiten, om in het jaar 1630 naar *Duitschland* op te breken, en in de Duitsehe zaken een belangrijk aandeel te nemen. Hij landde met een leger van 13,000 man aan de kusten van *Pommeren*, en ontmoette vele zwarigheden, zelfs van den kant van vorsten, om wier zaak hij gekomen was. Men heeft in later tijd trachten te beweren, dat hij heimelijk ten oogmerk zoude gehad heb-

ben, om zich tot de waardigheid van Roomsche keizer te verheffen: een vermoeden, hetwelk, alware er ook al eenigen grond voor, echter, bij eene bedaarde overweging, ongenoegzaam zoude wezen, om zijne waarlijk edele gezindheden, welke hij bij deze zaak aan den dag legde, in verdenking te brengen. Hij viel den 6 van Slagtm. 1632 in den slag bij *Lutzen* op eene wijze, die tot hiertoe een geheim gebleven is. Twee schoten in den schouder en rug wierpen hem van het paard, waarop hij onder de vijandelijke ruitery geraakte, zoodat de *Zweden* moeite hadden, om zijn lijk te vinden. Dat *GUSTAVUS* door de hand van eenen gehuurden moordenaar, en wel door die van den hertog *FRANS ALBERT* van *Saxen Lauenburg*, zou gesneuveld zijn, wordt door latere onderzoekingen tegengesproken, volgens welke hij, slechts ligt gekleed, een regiment paardevolk aanvoerde; zonder te bespeuren, dat het achter bleef, over eene gracht sprong, en door vijandelijke kogels getroffen werd.

GUSTAVUS III. Deze ongelukkige Zweedsche monarch werd in 1746 geboren. Zijne opvoeding aan den zoo geleerden als regtschappen graaf *Teszin* toevertrouwd zijnde, en *GUSTAVUS* al vroeg blijken van uitstekende talenten en vatbaarheden aan den dag leggende, was het niet te verwonderen, dat hij groote vorderingen in kennis en wetenschappen maakte, en zijn verstand daarmede verrijkte. Om de wereld meer van nabij te leeren kennen, deed hij als kroonprins eene reize door de voornaamste Europische staten; doch de dood zijns vaders riep hem, toen hij juist te *Parijs* was, in 1771, naar *Zweden* terug, waardoor hij de bevrediging zijner weetlust tot in 1783 moest uitstellen, wanneer hij eene tweede reize door *Duitschland* naar *Italië* en *Frankrijk* ondernam. De beklimming van den troon, waartegen ieder vorst, minder moedig en verstandig dan *GUSTAVUS*, met reden zoude opgezien hebben, om dat de magt en het aanzien der Zweedsche koningen in dat tijdstip geheel geknakt waren, gaf hem eene gewenschte gelegenheid aan de hand, om zijne talenten in het schoonste licht te vertoonen, en zijn voorlang beraamd ontwerp, om de *Zweden* van eenen nieuwen en vasten regeringsvorm te verzekeren, eindelijk ten uitvoer te brengen.

In *Zweden* hadden tot hiertoe verscheidene partijen met elkander gestreden, en, onder den naam van *mutsen* en *hoeden*, nu eens aan de omkoopingen van het Fransche, dan eens van het Russische hof gehoor gegeven. De rijksdagen waren tooneelen der ergerlijkste twisten en schandelijkste partijschappen. Men verkocht bijna openlijk de stemmen voor geld, en was dan alleen eensgezind, wanneer het op het verzwakken der koninklijke magt aankwam. *Zweden* zoude, buiten tegenspraak, het slagtoffer dezer onlusten geworden zijn, en welligt met *Polen* een gelijk lot gedeeld hebben, indien niet *GUSTAVUS*, door de omwenteling, van den 13den van Oogstmaand 1772, aan den rijksdag zijne te groote magt benomen, en deszelfs leden tot bloote regeringsraden vernederd had. De adel, hopende eenen grooteren invloed,

vloed, en een onmiddellijk aandeel aan 's lands bestuur te zullen verkrijgen, had 's vorsten oogmerken begunstigd; doch eerlang ontdekkende, dat de koning alleen het vergrooten zijner eigene magt bedoelde, werd dezelve op nieuws te onvreden, en verzettende zich op de volgende rijksdagen tegen zijne voorstellen. Het volk was in het eerst met de nieuwe orde van zaken te vrede; doch zoodra de koning het brandewijnstoken voor een regt, aan de kroon behoorrende, verklaarde, begon het insgelijk te morren, en zoude het mogelijk andermaal tot eene omwenteling gekomen zijn, indien niet de koning door zijne persoonlijke dapperheid en beleid alle pogingen daartoe verijdeld hadde.

In den oorlog met *Rusland* (1788) vertoonden zich nieuwe sporen van ontevredenheid, en konde de koning zijne wankelende magt alleen daardoor staande houden, dat hij in het volgend jaar, op den rijksdag te *Stokholm*, den derden stand ten koste van den adel begunstigde. Dan, het onweder, hetwelk zich boven zijn hoofd had zamengepakt, breidde zich heimelijk meer en meer uit, en hij werd eindelijk op den 26 van Lentem. 1792, door de hand van den gehuurd moordenaar, ANKARSTROM, (*zie aldaar*) omgebragt. GUSTAVUS had altijd alleeh geheerscht, zonder aan de inblazingen van hovelingen, of andere onbevoegde raadgevers, gehoor te leenen, en heeft, ongetwijfeld, aan de verbetering des lands, der geldmiddelen, en de bevordering van de algemeene welvaart veel toegebragt; doch zijn zonderling karakter, *om grooter te willen schijnen, dan hij met de daad was*, en alles zelf te willen verrigten, deed hem willekeurig handelen, en zulke in het oog loopende inrigtingen maken, welke de harten van een groot aantal zijner onderdanen van hem verwijderden; leverende de beraamde zamenzwering van ARMFELD, onder de regering van den hertog regent, een bewijs op, dat er onder de *Zweden* steeds nog veel misnoegen heerschte, en de adel en aanzienlijken, inzonderheid, met de toenmalige orde van zaken niet te vrede waren.

GUTTENBERG. (JOHAN) Zie: BOEKDRUKKUNST.

GYGES. Een gunsteling van den Lydischen koning KANDAULES, welke laatste, om GYGES van de schoonheid zijner gemalin te overtuigen, haar aan hem vertoonde, op het oogenblik, dat zij zich, ontkleed, te bed legde. De vorstin, gloeiende van gramschap over deze onbeschaamdheid, liet aan GYGES de keuze, om of haren gemaal te vermoorden, en, als haar echtgenoot, het rijksbestuur in handen te nemen, of om zelfs zijne strafbare nieuwsgierigheid met den dood te boeten. Hij koos het eerste; bragt KANDAULES, na dat hij vooraf te vergeefsch getracht had, om de koningin van haar besluit terug te brengen, om het leven, en werd door het orakel van *Delfos* in de heerschappij bevestigd. De fabel spreekt van eenen tooverring, dien GYGES, als herder, in een onderaardsch hol zou gevonden hebben, en die het vermogen bezat, om zijnen be-

zitter onzichtbaar te maken, zoodra hij den steen er van binnenwaarts keerde. De spreekmanier, *den ring van GYGES te bezitten*, werd, naderhand of van wankelmoedige, of van ondeugende en listige, of eindelijk ook wel van zulke gelukkige menschen gebezigd, die alle hunne wenschen gestadig bevredigd zien.

GYMNASIUM, afkomstig van het woord *Gymnos*, hetwelk *naakt* beteekent, was bij de *Spartanen* eene openbare plaats, waar de jeugd zich naakt in het springen, loopen, worstelen, schijffchieten, vuistvechten enz. oefende. Deze Spartaansche inrigting werd naderhand in de meeste steden van *Griekenland*, en te *Rome* onder de *Caesars*, gevolgd; doch bleef niet alleen tot oefeningen van het ligchaam bepaald, maar strekte zich vervolgens ook tot den geest uit; terwijl wijsgeeren, redekundigen en leeraren in alle andere wetenschappen der jeugd hun onderwijs mededeelden. De *Gymnasii*, welke eerst open, omheinde plaatsen waren, van afdeelingen voor de onderscheidene spelen voorzien, bestonden, naderhand, uit een aantal aan elkander verbondene gebouwen, die ruim genoeg waren, om ettelijke duizend menschen te kunnen bevatten, en waarin de leeraren in alle foorten van kunst en wetenschap hunne leerlingen konden onderwijzen, zonder dat de een den ander stoorde. Men vond er de standbeelden en altaren van MERKURIUS en HERKULES, alsmede van de goden, aan welke deze *Gymnasii* geheiligt waren; de standbeelden van helden en beroemde mannen; schilderstukken en *bas relief*, godsdienstige en geschiedkundige voorwerpen vertoonende, en meer andere sieraden, zoo dat de jongelingen zich hier in al de kunsten van den vrede en oorlog oefenen konden, en de staat, de kunsten en de wetenschappen derzelver bloei behielden, zoo lang deze *Gymnasii* behoorlijk onderhouden en beschermd werden. In *Athene* waren er 5, waaronder de *Akademie*, het *Lyceum*, en *Kynosarges* de voornaamste waren. In de eerste leerde PLATO, in het tweede ARISTOTELES, en in het derde ANTHISTENES. — In onze dagen verstaat men onder *Gymnasium* alleen eene oefenschool voor de voorbereidende wetenschappen, welke in rang naast de hooge scholen staat, en waarin men, behalve de oude klasieke letterkunde, ook de nieuwe, alsmede de fraaije kunsten leeraart.

GYMNASTIK. Hierdoor verstaat men de geheele kunst, welke vereischt wordt, om door oefening, volgens zekere regels, aan het ligchaam vaardigheid, behendigheid, kracht, sterkte en gezondheid te verschaffen. Het oefenen der lichaamskrachten maakte bij de ouden een belangrijk deel der opvoeding uit, en het wedloopen, vuistvechten, schijffchieten, klouteren, dansen, springen, zwemmen enz. behoorden tot de noodzakelijke vereischten eens sterken jongelings. Ook wordt dat gedeelte der geneeskunst, hetwelk, ter bewaring of herstelling der gezondheid, de lichaams-oefening leeraart, de *Gymnastik*, of *Gymnastica*, genoemd. — Sedert eenige jaren heeft men te *Schnepfenthal*, *Halle*, *Kopenhagen* en andere plaatsen het geregeld-

geld onderwijs in foortgelijke lichaams-oefeningen op de scholen ingevoerd; terwijl de hoogleeraar JAHN in 1811 te *Berlijn* eene afzonderlijke school heeft opgerigt, waarin de jeugd in alle en foortgelijke lichaams-oefeningen, volgens vaste regels, onderwezen wordt.

GYMNOSOPHISTEN. Deze Grieksche benaming beteekent eigenlijk eenen *wijsgeer, die naakt gaat*. Men gaf dien aan de Indische wijsgeeren reeds ten tijde van ALEXANDER den Grooten, omdat zij, volgens een fabelachtig vertelsel, naakt rond zwierven. Ondertuschen was het met hun niet tot dit uiterste gekomen; schoon men niet kan ontkennen, dat deze wijsgeeren, die ook onder den naam van *Brachmanen* en *Samanëers* bekend zijn, door hunne gestrengte levenswijze, vrijwillige boetedoeningen, de verachting van alle aardse goederen, en foortgelijke geweldige drangmiddelen ter deugd, veel opziens baarden. De onbekendheid der ouden met de *Indien* was oorzaak, dat men wonderlijke dingen van hun verhaalde. Voor het overige waren zij als zedemeesters voor hunne landgenooten van geen minder belang, dan de *Cynikers* voor de *Grieken* waren.

GYNAECEUM. Zoo noemde men bij de *Grieken* het binnenste vertrek van het huis, waarin de Grieksche vrouwen bewaard werden. Dit geschiedde, om haar voor den roof te beveiligen, welke, zoo wel als de slavernij derzelve, langen tijd bij de *Grieken* gewoon was, die over het algemeen, zelfs na het afschaffen van dit eigendoms-regt, zelden in eene gemeenzame verstandhouding met hunne vrouwen leefden.

GYNAEOLOGIE. De leer van de natuur des vrouwelijken geslachts.

GYROMANTIE. (Van de Grieksche woorden *Gyros*, een' kring, en *Mantia*, voorzegging beteekenende) Is de kunst van voorzeggen door middel van zekere kringen, die de waarzegger met vele plegtigheden beschrijft, en in welke hij, onder het uitspreken van geheimzinnige tooverspreuken enz. rondloopt, waardoor zijne kunst in de oogen van onkundigen, die veel met bovennatuurlijke dingen op hebben, vrij wat waarde verkrijgt.

H.

H. Beteekent in het hedendaagsch toonstelsel den 7den diatonischen klanktrap, of de 12de en laatste snaar van den diatonisch chromatischen toonleider. Op de Fransche munten beteekent H. de muntstad *Rochelle*, en in de Romeinsche opschriften *Heres*, *Habet*, *Honorem* enz.

HAAFNER. (JACOB) Werd in 1755 te *Halle*, waar zijn vader de geneeskunst oefende, geboren. Hij was de oudste van drie kinderen, en slechts 11 jaar oud, toen zijn vader, als opper-dokter

naar *Batavia* vertrekkende, en zijne vrouw en 2 kinderen te *Amsterdam*, waar hij zich met er woon had nedergezet, achterlatende, besloot, om hem, als zijnen oudsten zoon, derwaarts mede te nemen. Beiden vertrokken in Grasm. 1766 uit *Texel*; doch tegenwinden en stormen maakten de reis niet voorspoedig; terwijl de ondragelijke hitte kwaadaardige koortsen veroorzaakte, waardoor ook zijn vader eerlang werd aangetast. De jonge HAAFNER week van zijn ziekbed niet, voor dat zijne, door aanhoudend waken, uitgeputte krachten het volstrekt noodzakelijk maakten, om zijnen post bij den lijder, althans voor eene poos, te doen vervangen. Een matroos vervulde zijne plaats; doch bediende zich van zijne afwezenheid en de wezenloosheid zijns vaders, om de bureau open te steken, en eenen zak met kleinodien van den ouden HAAFNER te stelen. De ziekte des laatsten nam, incusfchen, hand over hand toe, en toen de bodem, waarop hij zich met zijnen zoon bevond, zoo nabij de *Kaap de goede Hoop* genaderd was, dat er land geroepen werd, zag deze zijnen vader den laatsten adem uitblazen.

Thans was de jonge HAAFNER als van allen verlaten, en zag zich, te *Batavia* komende, verre van vrienden en vaderland verwijderd, en door den schandelijken diefstal van den matroos, bijna, van alle geldmiddelen beroofd. De omzwervingen van den elfjarigen jongeling namen van nu af eenen aanvang. Hij bragt de volgende 12 jaren van zijn leven onder allerhande lotverwisselingen door, met het doen van groote en kleinere togten in de Indische zeeën, en zag zich, door behoefte en noodzakelijkheid, tot het ruwe zee-leven gedrongen, in eenen leeftijd, anders zoo geschikt, om eenen schat van letterkennis en wetenschappen op te zamelen. Het was echter, op deze reizen, dat hij bekend geraakte met onderscheidene Indische talen, en, door den omgang met lieden van verschillende natien van *Europa*, vier levende talen leerde.

Na 12 jaar zwervens, verkreeg hij, door een gunstig toeval, den post van schrijver op het kantoor van koophandel bij de O. I. compagnie, in welken zijne eerezucht, om zijn fortuin door uitmuntende bekwaamheden te bevorderen, hem de grootste moeite deed getroosten, door zelfs de oudste papieren van het kantoor op het vlijtigst te onderzoeken, en zich door en door in het boekhouden bekwaam te maken. Deze bezigheid, hoe bevorderlijk ook voor het fortuin van HAAFNER, gaf wel weinige aanleiding tot die oefening in de letterkunde en wetenschappen, waarvoor hij zooveel aanleg bezat; doch hij bereikte door zijne vlijt zijn oogmerk, en werd in 1779 sekretaris en algemeen boekhouder van al de bezittingen der compagnie in de Oost. Deze aanzienlijke post, gevoegd bij zijne uitmuntende talenten en ongemeene taalkunde, bragt hem in kennis met de voornaamste lieden, waaronder zich de heeren JOSEPH FONKE en W. JONES bevonden. Inzonderheid won hij de vriendschap des laatsten, door een Malabaarsch handschrift voor hem in de Engelsche taal over te zetten.

Ve-

Vele waren vervolgens de lotgevallen van HAAFNER, waarvan zich in zijne uitgegeven werken niet weinige levendige schilderijen voordoen, tot dat hij ten laatste, na 19 jaar afzijns, naar *Europa* en zijn vaderland terug keerde, waar hij met zijne tegenwoordige weduwe A. M. KREUNINK, zich in het huwelijk begaf, en zich te *Amsterdam* vestigde. Sedert gaf hij, door kleine stukjes, in de *Algemeene vaderlandsche Letteroefeningen* van 1801, 1806 en 1807 geplaatst, en in eenen mannelijken en krachtigen stijl geschreven, proeven van zijne letterkundige bekwaamheden; maar zijne intrede in de geleerde wereld deed hij in 1805, door de beantwoording der vrage van TEYLSERS godgeleerd genootschap te *Haarlem*, betreffende de uitwerksels der zendelingen op de voortplanting des waren Christendoms, waardoor hij de gouden medaille behaalde.

Aangemoedigd door de goedkeuring van een zoo aanzienlijk genootschap, gaf hij in het volgende jaar een werk uit, onder den titel: *mijne lotgevallen op eene reis van Madras, over Tranquebar, naar het eiland Ceilon*, en twee jaar later zijne *Reis in eenen Paalequin*, bevattende, in 2 deelen, zijne merkwaardige aantekeningen op eene reis, langs de kusten *Orixa* en *Choromandel*. Jammer is het, dat hij op zijne roemrijke loopbaan, als schrijver, gestuit werd. Terwijl hij de uitgaaf gereed maakte van een werk, zijne omzwervingen door *Ceilon* bevattende, maakte de dood, den 3 van Herfstm. 1809 in het 54ste jaar zijns ouderdoms, te *Amsterdam* aan zijn nuttig leven een einde; latende hij zijne weduwe na met eenen zoon. — HAAFNER bezat, bij vele zeldzame talenten, een ongemeen sterk geheugen, en kundigheden van velerlei aard, en gaf blijken, dat hij, in weerwil der geringe opleiding in zijne jeugd, zeer geschikt was, om de pen meesterlijk te voeren.

HAAL. Onder dezen naam verstaat men een vrij aanzienlijk aantal vischen, welke tot dit geslacht behooren. Wij zullen ons hier slechts met de voornaamste bezig houden, en wel met (*Squalus Carcharias* L.) den zoogenoemden *Menschenvreter*. Het ligchaam van dit verschrikkelijk dier is graauw van kleur, met eenen zeer breedten rug, hetwelk door BLOCH en anderen voor ware kenmerken wordt gehouden; de kop is van voren breed en dun, en loopt in eene korte punt uit; achter de oogen, die half bedekt zijn, vindt men de openingen voor het water, en de half bedekte neusgaten onder den snuit. De opening van den bek is wijd, en vreeselijk gewapend, daar dezelve met vele rijen, zaagvormige tanden bezet is, waarvan zich het getal rigt na den ouderdom van dezen visch: zoo bemerkte de heer OTTO FABRICIUS, bij eenen levenden, vier ellen lang zijnde, *Menschenvreter* in de bovenkaak vier rijen, waarin meer dan honderd, en in de onderkaak drie, waarin honderd en vijftig bewegelijke tanden gevonden werden; behalve die gene, welke eerst even door het tandvleesch doorbraken. Bij oude vischen, daarentegen, vindt men iedere kaak met 6 rijen tanden gewapend. De voorste rijen zijn

vast, de achterste daarentegen kan het dier, naar de ligging van zijne prooi, rigten. Daar nu iedere rij ten minste met 30 tanden voorzien is, zoo is de bek van zulk een roofdier met 3 tot 400 tanden, gewapend. Deze tanden, welke men op het eiland *Malta* en *Sicilië* dikwerf fosfil aantreft, worden zeer ten onregte van oude Natuurkundigen voor slangen-tongen gehouden. Zij bezitten zulk eene vastheid, dat, niettegenstaande zij eenige duizend jaren onder den grond geweest zijn, echter nog onverteerd gebleven zijn. Uit het getal en de grootte dezer tanden kan men geredelijk opmaken, hoe groot deze dieren eertijds moeten geweest zijn. De tong van dit dier is kort, dik, breed, en kraakbeenig; de vinnen zijn bruin-achtig, de borstvinnen zijn sterk; de eerste rugvin is groot, de tweede en de buikvinnen zijn klein; de staartvin is lang, en de aarsvin ontbreekt geheel en al. De aars ligt tusschen de buikvinnen.

Wij treffen dezen, wegens zijne roofzucht, zoo beruchten visch in de *Middellandsche zee* en in alle grootte wereld-zeeën aan. Hij houdt zich gewoonlijk in de diepte op, en komt alleen boven om zijnen honger te bevredigen. Het strand nadert hij niet, dan wanneer hij zijnen roof vervolgd, of zijnen vijand, (den *Phijfeter Macrocephalus*), tracht te ontkomen. Hij verflindt alle foorten van waterdieren, zoowel levende als doode, in het bijzonder de heilbot, kalbeljaauw, zeehond en thoonvisch. Bij het vervolgen der laatste geraakt hij ook menigwerf mede in het net, en bij deze gelegenheid heeft men er in *Sardinië* gevangen, die 3 tot 400 pond wogen, en 8 tot 10 onverteerde thoonvischen in zich bevatteden. Hij valt de menschen aan, wanneer hij deze kan magtig worden, van waar men hem den naam van *Menschenvreter* gegeven heeft. De waarheid van dit gezegde kan men des te minder in twijfel trekken, daar men in alle beschrijvingen van zeereizen de treurigste verhalen van dezelve aantreft — Dit dier bereikt de grootte van 25 tot 30 voet, en MULLER maakt melding van eenen Haai, die men bij het eiland *St. Margaretha* gevangen had, die bij de 1500 pond woog, en waarin men bij het openen van denzelven een geheel paard aantrof, hetwelk waarschijnlijk over boord geworpen was.

De wijdde der keel bij dezen visch heeft RONDELET en andere natuurkundigen, benevens godgeleerden, in de meening gebragt, dat de visch, die JONAS heeft opgeslokt, een Haai geweest is, wijl de walvisch eene veel te enge keel heeft, dan dat hij een mensch zou kunnen doorslikken. Zijne verregaande roofzucht is ook oorzaak, dat men hem zoo gemakkelijk vangen kan, wanneer men zich slechts voorziet van eenen sterken haak, die aan eenen ijzeren ketting van 2 ellen lengte is vast gemaakt (want touw zou hij zeer ligt afbijten); en daar hij eenen zeer sterken reuk heeft, zoo kan men hem door bedorven vleesch op eenen zeer grooten afstand doen naderen.

De Haai wordt vooral in warme luchtstreken, meestal op eenen
ze-

zekeren afstand, door eenen visch, *gasterosteus Ductor* L. vergezeld; en ook zelden zal men er eenen aantreffen, aan wien zich niet eenige vischjes, de zoogenoemde *Echencis Remora* L. hebben vastgehecht. Onder alle de Haaijen heeft deze foort het eetbaarste vleesch. Het bestaat uit 2 lagen, waarvan het buitenste rood en malsch, het binnenste wit en taaijer is. In *IJsland* wordt het gekookt, gedroogd, en men laat het aldaar gewoonlijk, om het malscher te maken, tot eenen zekeren graad van bederf overgaan.

In *Noorwegen* bereidt men zijne huid tot leder, waar van de *IJslanders* hunne schoenen maken. Ook haalt men traan uit zijne lever, die menigmaal eene bijzondere grootte heeft, en zeer veel traan kan opleveren.

HAAR. Zoo noemt men de dunne, kegelvormige, meer of min buigzame en veerkrachtige draden, welke het ligchaam der meeste zoogdieren bedekken, en tegen regen, koude enz. beschermen, waartoe zij op het doelmatigst zijn ingerigt. Het Haar heeft, in deszelfs maakfel, in het klein, eenigermate overeenkomst met het gewas van een uije, en is in den vetrok door middel van eenen bol vastgehecht, waaruit het voedend sap, door ongelooflijk kleine, holle kanalen wordt opwaarts gevoerd; want onderzoeken wij het Haar door het mikroskoop, dan ontdekken wij, dat hetzelfde uit drie afzonderlijke deelen is zamengesteld, namelijk: uit het buitenste bekleedfel, de inwendige buisjes, en het daarin bevatte merg. Het buitenste bekleedfel is van eene olieachtige zelfstandigheid en doorschijnend, en doet het Haar eenen zeer langen tijd tegen den invloed van lucht en weder bestand zijn, zoo zelfs, dat het niet zelden eeuwen de verrotting trotseert. Onder dit bekleedfel, hetwelk ten minste bij de menschen, altijd doorschijnend en ongekleurd is, liggen verscheidene zeer fijne buisjes dicht naast elkander, die niet alleen onderling, maar ook met het bekleedfel, gemeenschap hebben, en een merg van eene vloeibare, en eene weke, vaste, zelfstandigheid bevatten. Het eerste merg is taai, en geeft aan het Haar zijne kleur; het laatste daarentegen bestaat uit een teeder, ongemeen fijn samenweeffel van glinsterende draden, hetwelk uit den bol zijnen oorsprong neemt.

Ondertuschen heeft er tuschen het Haar van afzonderlijke dieren zoowel in lengte, fijnheid, kleur en buigzaamheid, als in maakfel, een aanmerkelijk verschil plaats. Ook vindt men bij de planten, inzonderheid aan den stengel, op de bladen, kelken, bloesems en de vrucht, zekere, naar Haar gelijkende, draden, waaraan wij eene even zoo groote verscheidenheid, als aan de haren der dieren, opmerken. Sommigen verharden tot stekels, en gelijken naar borstels, anderen zijn zeer fijn en zacht, en eenigen wollig enz. Ook zij dienen waarschijnlijk, om de teedere oppervlakte der plant te beschermen; doch zijn nog bovendien, ten minste in vele gevallen, bestemd, om de vochten, welke zich in de lucht bevinden, en tot voedsel der gewassen dienen, op te vangen en in te zuigen.

HAARLEM. Eene fraaije stad der *Nederlanden* in *Noord-Holland*, gelegen aan het *Spaarne*, niet verre van de *Meer*, het *IJ* en de *Noordzee*, omtrent drie uren van *Amsterdam*. In de vaderlandsche geschiedenis is 'deze stad, door hare bedrijven en lotgevallen, niet onbekend gebleven; doch zij is voornamelijk beroemd geworden, door het beleg der *Spanjaarden*, in 1572 en 1573, hetwelk zij, zeven maanden, verduurde, waarna zij eindelijk, door den vreesfelijktsten honger geteisterd, moest bezwijken, in weerwil van den moedigsten tegenstand van het krijgsvolk en de burgerij, onder welke laatste de edele KENAU HASSELAAR, aan het hoofd van drie honderd vrouwen, zich door de schoonste daden onderscheidde. In het laatst der zeventiende eeuw verhief zich de bloei en welvaart der stad tot eene uitstekende hoogte: de herroeping van het *Edikt van Nantes* voerde, uit *Frankrijk*, geheele scharen van vluchtelingen, met hunne kundigheden, en deugden, en gedeeltelijk, met hun vermogen, naar *Holland*, waar zij zich in onze vaderlandsche steden, en bijzonder te *Haarlem* nederzetterden, en, door de vestiging van vele kunstrijke en kostbare *Fabrieken* en door eenen uitgebreiden handel, grooten voorspoed en rijkdom verspreidden. Allengs echter is het bedrijf en getal dezer werkplaatsen verminderd, en, hoewel sommigen nog eenig vertier hebben, worden de uitzigten hoe langer zoo ongunstiger, en schijnt er weinige hoop op herstelling te zijn. Behalve het overblijffel harer *Fabrieken*, bezit de stad goede *Bleekerijen*, en heerlijke *Bloemkwekerijen*, die algemeen beroemd zijn, en eenen aanzienlijken en voordeeligen tak van handel uitmaken, alsmede de vermaarde *Lettergieterij* en *Boekdrukkerij* der heeren ENSCHÉDÉ, van wier persen de kostbaarste boekwerken, wier uitgave men in andere landen niet kan ondernemen, verschijnen. Ter aankweeking van beschaving en geleerdheid bestaan er vele heilzame inrigtingen, als: de *Maatschappij der Wetenschappen*, de *Huishoudelijke Maatschappij*, TEIJLERS tweeledige *stichting*, de *Godgeleerde* en de *Natuurkundige* met hare *Boekverzameling* en *Kunstkabinetten*, 's Lands *kweekschool voor schoolonderwijzers*, eene *Afdeeling der Maatschappij: tot nut van het Algemeen* met hare *Leesbibliotheek* en instellingen voor *Teeckenkunde*, *onderwijs* in de *Bijbelsche Geschiedenis*, de *Spaarbank*, en verscheidene, voortreffelijke scholen van onderwijs en opvoeding. Onlangs ook heeft de weldadige zorg der stedelijke regering de *Boekerij* der stad, sinds het jaar 1795 gesloten, voor alle beoefenaren der wetenschappen doen openstellen, en tot derzelver jaarlijksche vermeerdering en uitbreiding besloten: eene verordening, te belangrijker, daar de schoone Boekverzameling van TEIJLERS *stichting* alleen voor hare bestuurders en leden ten gebruike verstrekt, en voor anderen schier ontoegankelijk is. In geene stad zijn welligt, naar evenredigheid, meer gestichten van liefdadigheid, dan in *Haarlem*. Behalve de *Wees- en Diakoniehuisen*, in welke laatste ook oude mannen en vrouwen verzorgd worden, bestaan er vijf en twintig

zoogenoemde *Hoffes*, onder welke die van TEIJLER, van STAATS, van NOBLET, van OORSCHOT, en bijzonder het eerste uitmunten. Door de berooving van twee derde gedeelte harer inkomsten, zijn deze gestichten, voor zoo verre hare bezittingen op den staat gevestigd waren, gelijk het lot der meesten was, zeer verminderd; echter geven zij nog altijd, aan de bewoneressen, vrij verblijf met eenige kleinere of grootere voordeelen, welke in sommige van dezelve niet onbelangrijk zijn. Dezelfde geest van Christelijke liefde en weldadigheid, welke voormaals deze gestichten deed verrijzen, bleef immer werken en behoudt nog zijnen invloed. Alom bekend is het aanzienlijk fonds van mevrouw STEIJN, ter bevordering der studien, en ter ondersteuning van Predikants- en Officiers-weduwen bestemd. Het Bijbel- en Zendeling-genootschap heeft, gelijk het Instituut van Doofflommen te Groningen, talrijke begunstigers en groote bijdragen. In elken algemeen nood, in den ramp van Leijden, en in de beide watervloeden heeft zich Haarlem, door buitengewoon rijke giften, boven alle andere steden, onderscheiden. Eene voor twee jaren gevestigde inrigting, onder het toezigt van eenige aanzienlijke vrouwen, ter verzorging van behoeftige kraamvrouwen, is gelukkig geslaagd; en eene latere onderneming, tot bevordering der godgeleerde oefeningen, heeft mede alle deelneming gevonden: terwijl ook de edele bestuurders van TEIJLERS stichting zoodanige instellingen, met groote mildheid, schragen en ondersteunen.

Wat de stad zelve betreft: hoe zeer sommige gedeelten en wijken, diep vervallen zijn, door het verbazend afnemen harer reeds vermelde werkplaatsen en daarmede verbondene bevolking; behoudt zij echter nog haren rang onder de voornaamste steden, en is, sinds de vier laatste jaren, in uitwendig aanzien toegenomen. Zij heeft thans, volgens de jongste telling, ruim 18,000 ingezetenen; in haar midden schoone huizen en gebouwen, van welke sommige prachtig en smaakvol kunnen genoemd worden. Zij bezit verscheiden kerken der verschillende godsdienstige gezindheden, en onder deze de alom beroemde groote kerk met haar heerlijk orgel. Zij is de zetel van het Gewestelijk Bestuur, welks vergaderplaats tot een fraai verblijf is opgetrokken. — Rondom de stad ziet men de aangenaamste oorden en dreeven, het vermakelijke bosch, het Hout genoemd, met het vorstelijk Paviljoen, en de nieuwe wandelingen, door de zorg der regering, onlangs, aangelegd. Op verderen afstand verheffen zich de welvarende dorpen Overveen, Bloemendaal, Heemstede, Binnenbroek en Velsen, wier bloei allengs vermeedert, door het aanbouwen van lusthuizen, en de heerschende zucht der aanzienlijken, om zich, des zomers, in deze oorden te vestigen. In dit jaargetijde wordt dan ook Haarlem door de bewoners van andere steden, bijzonder van het naburig Amsterdam, druk bezocht, tot voordeel der neringdrijvende ingezetenen. Eindelijk is deze stad de geboorteplaats van vele groote mannen, de dichter LANGENDIJK, de geleerde SCHRIJVERIUS,
de

de bouwkundige VAN KAMPEN, de stichter van het (tegenwoordige) Amsterdamfche paleis, de schilders HAES, OSTADE en anderen zagen er het licht, en die aan het hoofd van allen staat, LAURENS KOSTER, de uitvinder der Boekdrukkunst, aan wien de menschheid en het Christendom eene der grootste zegeningen verschuldigd zijn; die, door zijne weldadige uitvinding, niet alleen aan zijne geboortestad, maar aan geheel *Nederland* roem en luister heeft geschonken; en wiens eer, door *Duitschland*, voor eenen zijner burgeren, aangematigd, met onverwinnbare kracht is gehandhaafd en geregtvaardigd. Zijn standbeeld prijkt op de groote markt: en welligt zal het *vierde eeuwfeest* der Boekdrukkunst, nog in dit jaar (1822), volgens de waarschijnlijkste berekening, het *vier honderdste* na deze belangrijke uitvinding, plegtig en met grooten luister worden gevierd.

HAARLEMMER-MEER. Hetzelve is zijne tegenwoordige uitgestrektheid verschuldigd aan het in een loopen van verscheidene kleine meeren, welke voorheen afzonderlijk bestaan hebben, en tegenwoordig, door het affpoelen van het tusschen beiden gelegen land, eenen eenigen zeer ruimen waterplas uitmaken. Behalve het eigenlijk *Haarlemmer-meer*, noemt men nog het *Leijdsche*, het *Oude*, het *Spiering*- en het *Helle-meer*, waarvan, volgens opgave van den heer MELCHIOR BOLSTRA, landmeter van *Rijnland*, uit oude Heemraadskaarten opgemaakt, in 1531, het *Haarlemmer-meer* besloeg 3040 morgen lands, het *Leijdsche* 2175, het *Spiering*, 850, en het *Oude-meer* 520, te zamen 6585 morgen lands. Deze 4 meeren, sedert vereenigd zijnde, bedekten, in 1591, 12375, die in 1647, en dus in 40 jaar, tot 18100 morgen waren aangegroeid. Bij eene latere meting, op hoog bevel, in 1739 en 1740, door gemelden BOLSTRA gedaan, bevond men, dat er eene plek gronds van 19,500 morgen onder het water was bedolven. Daarenboven heeft men aan den zuid-oostkant van dit meer zeer wijde uitgeveende plasfen, die er slechts door smalle strooken lands van zijn afgescheiden. Indien men nu deze er bijvoegd, bekomt men in alles eene uitgestrektheid van weinig minder dan 30,000 morgen lands. Behalve door het in een loopen van genoemde meeren, is deze waterplas aanmerkelijk toegenomen door het affpoelen van land; want het voorgeven, dat het meer, hetwelk het aan de eene zijde verliest, aan eenen anderen kant weder zoude aanwinnen, is, bij naauwkeurige waarnemingen, ongegrond bevonden. Verscheidene middelen zijn er van tijd tot tijd in het werk gesteld, om dit verlies van grond, zoo veel mogelijk, voor te komen; doch men heeft het meest baat gevonden bij het inslaan van paalwerk en het storten van puin, waar de grond dit niet verhinderde: zoo als men nog voor eenige jaren, op half wege *Amsterdam* en *Haarlem*, waar tusschen het meer en de trekvaart niet meer dan 30 roeden lands over waren, deze voorzorg gebruikt heeft.

Het bezef van het nadeel, hetwelk het *Haarlemmer-meer* veroor-

oorzaakt aan den eenen, en het nut, hetwelk van eene zoo wijd uitgestrektheid gronds konde getrokken worden, aan den anderen kant, deed van tijd tot tijd dezen en genen op een plan van droogmaking bedacht zijn. Bij openbaar gezag geschiedde zulks in 1742. Volgens het gemaakte plan zoude men rondom het meer eenen dijk hebben moeten leggen ter lengte van 13830 roeden, wanneer men, na gisfing 19,000 morgen droogen grond, en hier onder 8000 morgen aan landerijen, zou bekomen, en bovendien nog eenen verkleinden waterboezem van 9000 morgen behouden, om daarin het overtollig polder en ander water van *Rijnland* te loozen. Voorts zoude rondom den dijk eene ringvaart loopen voor de schepen, die van *Sparendam* naar de *Oude Wetering* varen; terwijl men berekende, dat men tot het uitmalen 112 zware achtkante, steenen molens zoude noodig hebben, en de kosten der geheele onderneming op 6,631,000 gefchat werden. Ondertusfchen is van dit plan niets geworden, en heeft men federt van geen droogmaken meer gerept, voor in het jaar 1820, wanneer eenige partikuliere perfonen, tot het droogmaken van het *Haarlemmer-meer*, een nieuw plan ontworpen, en zich deswege aan den koning hebben vervoegd, ter bekoming der noodige toestemming, welke dan ook, onder zekere bepalingen, verleend is. Of echter dit ontwerp, waarover verschildend gedacht wordt, te uitvoer zal gebragt worden, zal de tijd moeten leeren.

HAAS. (FRANS DE) Werd in het jaar 1708 uit een deftig geflacht te *Rotterdam* geboren, en genoot, fchoon tot den koophandel opgeleid, althans tot zekere mate, de voordeelen eener geletterde opvoeding. Hij had van zijnen vader en grootvader JOAN en FRANS DE HAAS, die beiden zich als dichters bekend maakten, de zucht tot de dichtkunst overgeërfd, welke door het voorbeeld der uitmuntende mannen C. VAN BAERLE en G. BRANDT, in zijn geflacht was opgewekt. Er zien van hen verscheidene dichtwerken het licht, met name: *Poetifche uitbreiding en befpiegeling over de gelijkenis van den Verloren Zoon*; een bundel van *Stichtelijke gedichten*; *Verheerlijkt en verneederd Portugal* in III Boeken, behelzende de treurige verwoesting van *Lisfabon* in het jaar 1755 voorgevallen, en gevolgd van eene verzameling van *verscheidene Gedichten*, waarbij drie jaren na zijn overlijden, op den 14 van Grasm. 1761, nog eene andere van *nagelatene Gedichten* gevoegd werd, gevolgd van eene *Nederduitsche Spraakkunst*. Alle deze dichtwerken, intusfchen, dragen blijken van den min dichterlijken geest van het tijdperk, waartoe DE HAAS behoorde, en onderscheiden zich meer door netheid en beschaafdheid van uitdrukking en zoetvloeiendheid van versmaat, dan door die ftoothed, levendigheid en kracht van voorftelling en fchildering, welke het eigenlijke wezen der dichtkunst uitmaken. Wij willen echter hiermede aan DE HAAS niet alle dichterlijke verdienften ontzeggen: integendeel zijn in zijne dichtwerken, bijzonder in zijn *verheer-*

heerlijkt en vernederd Portugal, verscheidene bewijzen voorhanden, dat het hem aan dichterlijk gevoel en verbeeldingskracht in geen deele ontbrak, en verdient hij zeker boven vele anderen gesteld te worden, die zich in hetzelfde tijdperk, als dichters, naam verwierven.

HAAS. (GUILLAUME) Letterfnijder, Inspecteur-generaal der Helvetische artillerie, en bestuurder van het algemeen artillerie school, door hem in de abtdij *St. Urban* opgerigt, werd in het jaar 1741 te *Bazel* geboren. Hij was een der werkzaamste en uitmuntendste mannen van zijn land; leerde de kunst van letter-graveren van zijn vader; doch beoefende onder de hoogleeraren der universiteit te *Bazel*, welke toen in groot aanzien stond, de wetenschappen, en inzonderheid de wiskundige, onder den grooten BERNOULLI. Na den dood zijns vaders, in 1764 voorgevallen, deed hij verscheidene proeven, om de drukletters te verfraaijen, en is in *Duitschland* en *Zwitserland* de eerste geweest, die met een goed gevolg franche letters, in den smaak van BASKERVILLE, gesneden heeft. De druk van VOLTAIRE in 8vo, door THURNEIJSEN uitgegeven, was het eerste werk, waartoe men er zich van bediend heeft, en waar door hij eenen billijken roem heeft verworven.

Bovendien heeft men vele andere ontdekkingen en verbeteringen in de Boekdrukkunst aan zijnen werkzamen geest te danken. Behalve eene nieuwe boekdrukkers, waarbij kracht en tijd bespaard wordt, en waarvan hij in 1773 eene beschrijving heeft uitgegeven, vond hij eene regelmatige zamenstelling van linien en interlinien uit, welke dit voordeel heeft, dat men door middel van 6 grootten, die hij voor zijne interlinien aanwees, zich kon bedienen, om al de lengtens te verkrijgen, die men voor werken van drukkunst zoude mogen noodig hebben. Zijne linien dienen tot twee eindens: men heeft dezelve slechts om te keeren, en men verkrijgt eene linie minder dun of dik.

Eene derde uitvinding van HAAS bestaat in de kunst, om aardrijkskundige kaarten met beweegbare karakters te drukken. De heer PREUSCHEN, te *Carlsruhe*, had er het eerste denkbeeld van, en deelde dit aan HAAS mede, die eindelijk alle zwarigheden overwon, welke deze onderneming aanbod, en PREUSCHEN, als onbedreven in de boekdrukkunst, zelfs niet vermoeden kon. De laatste heeft aan deze kunst den naam van *Typometrie*, en in 1778, te *Bazel*, eene geschiedenis van den oorsprong en voortgang derzelve in het licht gegeven. Van deze voort van kaarten zijn er door HAAS en zijnen zoon de volgende vervaardigd, als:

1. *Eene kaart van het kanton Bazel*, in 1776; zijnde de eerste Typometrische proeve, in het groot genomen. Zij wordt gevonden in het vervolg op het bovengenoemde werk van PREUSCHEN, en is in 1794 door HAAS de zoon op nieuw uitgegeven.

2. *Kaart van Sicilië*, in 1777 uitgevoerd op raad en verzoek van BUSSCHING, die dit eiland had voorgesteld, omdat, uithoofde van al de

de inhammen der kusten en rivieren, het zwarigheden opleverde, welker oplossing noodzakelijk moest beslissen, of de *Typometrie* met voordeel konde worden gebezigd, om groote geographische kaarten uit te voeren. Deze kaart verwierf de gunstigste goedkeuring: de koning van *Sicilië* schonk de uitvinders een exemplaar van de antiquiteiten van het hertogdom, benevens eene gouden doos, met brillanten omzet; terwijl de keizerin van *Rusland* hun twee gouden medailles en twee zilveren, ter gedachtenis van den vrede van *Kutschach Kainaadschi* geflagen, ten geschenke gaf.

3. *Twee kaarten van Frankrijk*, voor *le Compte rendu au Roi*, par M. NECKER, die THURNEIJSEN heeft doen drukken, en waarvan eene, even als de volgende Typometrische kaarten, zamengesteld is door HAAS de zoon, die de manier van zijnen vader tot meer volkomenheid gebragt heeft. Deze namelijk, bediende zich van eenen pasfer, om het oorspronkelijke, hetwelk hij voor zich had, na te volgen; terwijl de zoon, integendeel, de geöliede afteekening onder een glas legde, en op deze wijze de samenstelling op het glas maakte, langs welken weg hij eenen grooteren trap van juistheid, met mindere moeite, verkreeg.

4. *Kaart van de Linie van Neutraliteit*, tusschen *Frankrijk* en *Pruisfen*, in 1795 in het Fransch en Hoogduitsch uitgegeven.

5. *Kaarten van de verdeeling van Polen*, in 1772, 1793 en 1795, die hij met J. DECKER uitgaf, en waarvan in weinig tijds drie uitgaven verschenen.

6. *Twee Kaarten*, vertoonende den *marsch der Fransche troepen in Beijeren*, onder den veldheer MOREAU, en derzelver *terugtogt* in 1796; in het Fransch, volgens twee teekeningen van den Generaal REGNIER.

7. *Italië*, na den vrede van *Campo Formio*, 1797.

8. *Helvetië*, na zijne nieuwe verdeeling, 1798. En

9. *Het kanton van Bazel en het Frichthal*, 1799; zijnde de volledigste kaart van het laatstgemelde land.

Behalve de geschriften, door HAAS tot dus verre opgesteld, leverde hij in de verhandelingen der huishoudelijke maatschappij van *Bazel*, waarvan hij lid was, verscheidene stukken over burgerlijke oekonomie, en bijzonder over het opzigt over de bosschen, in zijn vaderland zeer verwaarloosd. Hij was lid van de Helvetische sociëteit, welke de verlichtste en welmeenendste mannen van *Zwitserland* onder hare leden telde, en werd in 1790 tot lid van de akademie van werktuigkundige wetenschappen, te *Berlijn*, verkozen. Als mede opziener over de openbare gebouwen, had hij verscheidene jaren het opzigt over de publieke werken, met name de fascinage en de dijken langs den *Rijn*, van welken stroom, door het kanton *Bazel*, hij bij die gelegenheid eene naauwkeurige kaart vervaardigde. Ook maakte hij eene nieuwe verdeeling van de fonteynen in die stad, welke hij door het aanleggen der *promenade de*

St.

St. Pierre, de eenige openbare wandelplaats in het midden derzelve, aanmerkelijk verfraaide.

HAAS bezat eene brandende begeerte, om zijn vaderland in de oekonomie van het boschwezen nuttig te zijn; doch talrijke vooroordeelen en bijzondere belangen verijdelden zijne oogmerken; en het is grootendeels aan zijn verdriet deswegens toe te schrijven, dat hij in 1796 zijnen burgerlijken post nederlegde. Kort daarop deed hij eene reis naar *Berlijn* en *Silezien*, en werd na zijne terugkomst, toen de Helvetische omwenteling begonnen was, tot lid van de nationale conventie van het kanton *Bazel*, na derzelve scheiding tot afgevaardigde bij de Helvetische wetgeving, en vervolgens tot inspecteur generaal van de Helvetische artillerij benoemd, in welke hoedanigheid hij, in 1799, den veldtogt in het oostelijk gedeelte van *Zwitserland* bijwoonde. Op zijnen voorflag werd in het klooster van *St. Urbin*, in het kanton *Lucern*, eene artillerie-school opgerigt, welke hij tot aan zijnen dood met eene werkzaamheid bestuurd, die eenen man, in de kracht zijner jeugd, tot eer zou verstrekt hebben. HAAS stierf in het jaar 1800 te *St. Urbin*, en werd te *Roggwil*, eene stad in het kanton *Bern*, begraven met al de eer, die hem als een lid van het wetgevend ligchaam, en uit hoofde van zijnen militairen rang, toekwam.

HAAS. (DE) (*Lepus timidus*, LINN.) De middelmatige grootte van dit dier is van 16 tot 18 duim, van den neus af tot het uiteinde van den staart, en de kleur van het haar verschilt naar de verschildende streken en zelfs de kantons, waar men het aantreft. Het onderste gedeelte van de onderkaak is wit, insgelijks de buik; de uiteinden der ooren zijn zwart; de staart is wit, van boven met eene zwarte streep voorzien; en de haren der voetzolen zijn rosachtig. Men vindt Hazen, die geheel wit zijn, en die men zou kunnen verwarren met de *Lepus variabilis* in zijne winter kleur, indien zij, gelijk de zoo evengenoemde, de uiteinden der ooren zwart hadden; maar ook dit gedeelte heeft de witte kleur van het geheele ligchaam aangenomen. — De meest opmerkenswaardige, inwendige weeke deelen zijn het hart, hetwelk vrij groot is; een zeer groote blinde darm, met eene spiraalvormige klap; een kleine zak, gelijkende naar den blinden darm, en op zijde van de inplanting van het *ileum* geplaatst; de lever die in 5 kwabben verdeeld, en de galblaas, die langwerpig is, en gal bevat, van eene roode zwartachtige kleur.

In de wet van MOSES wordt de Haas geplaatst onder het getal der herkaauwende dieren. Hoewel echter vele schrijvers dit gevoelen hebben omhelsd, hebben naauwkeurige waarnemingen het tegendeel ten duidelijkste bewezen. De ontleedkunde, namelijk, heeft ons geleerd, dat de Haas, slechts ééne maag hebbende, die wel is waar aan zijne kleine kromtuur door eenen zekeren plooi als het ware in tweeën schijnt verdeeld te zijn, echter slechts ééne holigheid heeft; terwijl alle herkaauwende dieren verscheidene magen hebben, die

die wezenlijk van elkander onderscheiden zijn. De analogie bewijst dus, dat de Haas volstrekt verstoken is van het vermogen, om te herkaauwen, hetwelk nog verder blijkt uit de ruimte van den blinden darm, door sommige ontleedkundigen beschouwd als de plaats vervangende eener tweede maag, waarin de chijl-making volbragt wordt; doch waar inderdaad een vocht wordt aangetroffen, minder verteerd, dan in de maag zelve. — Een ander meer algemeen verspreid gevoel van sommigen, dat, namelijk, de Hazen voor het grootste gedeelte hermaphrodieten waren, en, ouder wordende, van sekse veranderden, waartoe eene oppervlakkige beschouwing der inwendige teeldeelcn aanleiding heeft gegeven, is mede, bij nader onderzoek dezer deelen, ongegrond bevonden.

De Hazen vermenigvuldigen sterk: zij zijn te allen tijde, zelfs in hun eerste levensjaar, tot de voorteling geschikt. De wijfjes dragen van 30 tot 31 dagen, en brengen één, twee, drie tot vier jongen ter wereld. De jagers zeggen opgemerkt te hebben, dat, wanneer er meer dan één jong zijn voortgebracht, deze door een sterretje op het voorhoofd gemerkt zijn, en dat die jongen het sterretje missen, die alleen ter wereld zijn gekomen. Bijna allen bereiken hunnen wasdom in het eerste jaar. — Hoewel de Haas 2 grootte oogen heeft, heeft hij echter een zwak gezigt: zij slapen bij dag, en wel veel met opene oogen, of rusten in hun leger en grazen bij nacht, wanneer men ze, bij ligte maan, zamen ziet spelen, springen, en den eenen achter den anderen loopen.

Hun leger bestaat uit een klein kuiltje, hetwelk zij op den grond maken, die, wat de kleur betreft, het meest met de hunne overeenkomt: zij rigten het, des winters, zoodanig in, dat zij aan de zomestralen zijn blootgesteld, en vervaardigen des zomers een nieuw leger, hetwelk de Noorden-wind kan verfrischen. HETTINGER schreef in 1774 uit *Baygorry* aan BUFFON, dat de Hazen op de *Pijreneën*, tusschen de rotten, holen graafden: iets, gelijk hij zich uitdrukt, hetwelk men nog nooit heeft aangetroffen. Inderdaad, men had nog nimmer gehoord, dat de Hazen holen graafden; geen natuurkundige, geen reiziger had ooit van deze gewoonte gesproken, die, zoo zij waar is, eene meerdere verwantschap aanduidt tusschen het konijn en den Haas. Een Engelschman, in de woestijn tusschen *Alep* en *Basfora* reizende, verhaalt, dat de Hazen aldaar in groote hoeveelheid holen graven, en de *Arabieren* dikwijls meer dan 30 tot 40 op eenen dag met flokken dooden. — Volgens alle waarschijnlijkheid, echter, zijn deze Hazen niet anders dan *gerboises*, die zeer algemeen in de zandwoestijnen van *Azië* zijn, en zich in onderaardsche gangen verbergen.

De Hazen hebben een scherp gehoor; hunne lange ooren kunnen zij met eene bijzondere gemakkelijheid bewegen, en het minste geraas, het geritsel van een blad, doet hen verschrikken en de vlugt nemen. Zeldzaam sterven deze dieren hunnen eigen dood, en, wanneer zij niet

354 HADDALA. — HABEAS CORPUS. (*De Acte*)

eene prooi hunner vijanden worden, trekt zich hun leven, vol van vrees en schrik, niet boven de 7, of ten hoogste 8 jaar, uit. Zij voeden zich met kruiden, wortels, bladeren, vruchten en granen: gedurende den winter knagen zij ook aan de schors der boomen. Men meent, dat zij eenen bijzonderen smaak hebben in de *viburnum lantana*, en heeft aangeraden, hiervan plantsoenen aan te leggen, ten einde andere planten te beschermen. De Hazen zijn gemeen in *Engeland*, *Zweden* en vooral in *Duitschland*. *Oostenrijk* levert jaarlijks eene millioen vellen, en *Boheme* viermaal honderd duizend. Men vindt ook Hazen in het grootste gedeelte van *Rusland*. In *Wallachije* maken de hasevellen eenen aanzienlijken tak van koop-handel uit. — Het vleesch dezer dieren is een aangenaam voedsel, en het haar wordt tot het vervaardigen van hoeden gebruikt. Oudtijds bezigde men zijn vet in de geneeskunde, en het bloed werd aanprezen tegen vlekken in het aangezicht, welk laatste, volgens de getuigenis van sommige reizigers, aan de Kaap de *goede Hoop*, met uitnemend gevolg gebruikt wordt tegen roosachtige ontsteking.

HADDALA, zoo veel beteekenende als *onderscheiding*, is eene plegtigheid bij de Joden, welke op den avond van den Sabbath, wanneer het huisgezin bijeen is, verrigt wordt. Men brandt alsdan eene lamp met een of twee pitten, en de vader des huisgezins, of opperfte der familie, neemt eenen kop met wijn, van specerijen voorzien, en zegent dien. Naderhand zegent hij ook het licht van het vuur, en slaat zijne oogen op zijne handen, ten teeken, dat hij weder aan zijn werk gaat, en de Sabbath voorbij is.

HABEAS CORPUS. (*De Acte*) Reeds onder de regering van **JAKOB I.** en **KAREL I.**, was het misbruik der willekeurige gevangennemen in *Engeland* tot zulk eene hoogte geklommen, dat alle geïmoederen aan het gisten geraakten, waarvan het gevolg was, dat men in 1628 *the petition of Right*, (verzoek om regt) inleverde, waarbij men, onder anderen, op de afschaffing van dat misbruik aandrong, hetwelk dan ook door **KAREL I.** beloofd werd; doch **KAREL II.** verachtte de regten des volks in zulk eene mate, dat allen, die bij hem of zijne gunstelingen niet gezien waren, in den kerker geworpen werden, zonder dat de gevangene, of zijne bloedverwanten of vrienden, de reden er van vernamen. Onder deze onderdrukking verhief zich de stem des volks op nieuws, en **KAREL II.** zag zich genoodzaakt, om een parlaments-besluit te bekrachtigen, bij hetwelk bepaald wordt, „ dat aan ieder gevangenen terstond de reden zijner in hechtenisneming moet worden bekend gemaakt, of dat hij anders oogenblikkelijk moet worden ontslagen; dat hij binnen de eerste 24 uren moet verhoord, en, onschuldig bevonden wordende, op vrije voeten worden gesteld, en, geene misdaad van staat bedreven hebbende, zelfs in geval van schulden, onder borgstelling, moet worden vrijgelaten.” Dit besluit of die wet, waardoor de persoonlijke vrijheid van ieder Engelschman tegen alle willekeur wordt beveiligd, draagt den

den naam, naar de beide eerste woorden, waarmede zij aanvangt, van *Habeas Corpus-acte*. Ondertusfchen kan deze, doch alleen door het parlement, onder zekere omftandigheden, worden opgefchort, wanneer de koning, in dit geval, de magt verkrijgt, om verdachte perfonen, zonder het bepaalde bij die acte in het oog te houden, te doen vatten; zoo als in 1793, en 1794, en nu nog onlangs, het geval was, niettegenftaande fommige volksredenaars, in het parlement, zich ten fterkfte tegen deze opfchorting verklaarden, en haar als eene openbare inbreuk op de regten des volks befchouwden.

HABSBURG. Een oud flot aan den oever der *Aar*, in het kanton *Bern*, waarfchijnlijk zoo genoemd, omdat deszelfs flichter *WERNER*, biffchop van *Straatsburg*, het, in de 11de eeuw, tot eene burgt beftemde, waarin, uit hoofde harer fterkte, have en goed veilig zouden zijn. Dit flot was van fleile rotfen omringd, en konde alleen van de zuidzijde, langs eenen fmallen weg, genaderd worden. Hetzelve behoorde, in het eerst, aan het huis van *Oostenrijk*; doch kwam, toen hertog *FREDERIK*, uit hoofde zijner gehechtheid aan den paus *JOHAN XXIII*, door den keizer *SIGISMUNDUS*, in 1415, gebannen werd, aan het kanton *Bern*. Dit flot, waarvan thans nog alleen de bouwvallen voorhanden zijn, is in de gefchiedenis van het Duitfche rijk, inzonderheid, merkwaardig, alzoo hetzelve het ftamhuis is der graven van *Habsburg*, die de voorvaders van het huis van *Oostenrijk* geweest zijn. De dappere en verdienftelijke *RUDOLPH*, graaf van *Habsburg*, die echter te veel op de uitbreiding zijner magt bedacht was, werd in 1213, het eerst, uit hetzelve tot keizer verkozen, door welke keuze aan het dus genoemde *interregnum*, of de verfcillen over de verkiezing eens keizers, reeds met den dood van keizer *KONRADIN IV* (1254) begonnen, een einde gemaakt werd.

HACKERT. (PHILIP) Deze groote landfchaps-fchilder, een leerling van *SUEURS*, werd in Herftm. 1737, te *Prenzlau*, in het Brandenburgfche, geboren. Zijne jongere broeders *JOHANN*, *WILHELM*, *GEORGE* en *KAREL*, allen reeds overleden, bezaten insgelijks niet weinig talent als fchilders; doch konden *PHILIP* niet evenaren. Zijt leven was meestal gelukkig, en zijne buitengewone neiging voor de kunst werd door de omftandigheden aanmerkelyk begunftigd. Aanbevolen aan den baron *OLTHOF*, in *Straalfund*, reisde hij in 1760 derwaarts, en werd door dezen, nadat hij het eiland *Rugen* en *Kopenhagen* had leeren kennen, naar *Parijs* gebragt, waar hij zich eerlang, door zijn talent, vrienden en goedkeuring, benevens een behoorlyk beftaan, bezorgde. Naar verloop van 3 jaar, deed hij, met zynen broeder *JOHANN*, eene reis naar *Italië*, om zijne beoefening der fchoone natuur in deze bekoorlyke landftreken voort te zetten, en zich, in *Rome*, tot eenen volkomen fchilder te vormen. Beide gelukte hem, en eene flaag toenemende goedkeuring was het loon zijner onvermoeide pogingen. In 1770 vertrokken beide broeders naar *Napels*, en keerden van daar naar *Rome* terug, waar *PHILIP* voor

de Russische keizerin, KATHARINA, 6 schilderstukken vervaardigde, de beide gevechten bij *Tschesme* vertoonende, welke den grondslag tot zijnen roem en volgend vermogen legden. Na een gedeelte van *Italië* bezocht te hebben, reisde hij andermaal naar *Napels*, waar hij, in 1786, tot koninklijke landschaps-schilder werd aangesteld, en in het koninklijk paleis zijn verblijf hield, totdat de omwenteling hem noodzaakte, om naar *Florence* de wijk te nemen, waar hij een landgoed kocht, en zijn leven in 1806 eindigde.

PHILIP was de grootste landschaps-schilder van zijnen tijd, en heeft, inzonderheid, de *prospect-schilderkunst* tot eene ongelooflijke hoogte gebracht. Hij vertoont ons de streken van *Rome*, *Tivoli*, *Napels* enz. met eene getrouwheid en waarheid, die bijna alles overtreffen. Ondertuschen zijn zijne schilderstukken, ten aanzien van den inhoud, wel niet even aantrekkelijk; doch men zal moeilijk een voorbeeld vinden, dat het standpunt ongunstig gekozen, of dat het voorwerp in zulk eenen toestand en licht geplaatst is, dat het schilderachtig uiterkwel daardoor het geringste zoude verliezen. Voor het overige voerde hij een meesterlijk penseel, arbeide vaardig en gemakkelijk, en ging in het aanleggen en voltoojen van een stuk zoo geheel doelmatig te werk, dat hij daardoor in staat was, om niet alleen een groot aantal met olie-verw geschilderde, maar ook vele andere stukken te vervaardigen, welke in onderscheiden kunstverzamelingen door geheel *Europa* verspreid zijn.

HADES. (Zie: PLUTO.)

HADRIANUS. (P. AELIUS) Was de opvolger van den keizer TRAJANUS. Reeds vroegtijdig bezat hij eene ongemeene vaardigheid in kunsten en wetenschappen, en sprak, in zijn 15de jaar, de Grieksche taal zoo volkomen, dat men hem *den jongen Griek* noemde. Hij had een bijzonder sterk geheugen; was tevens redenaar, dichter, taalkundige, wijsgeer, wiskundige, geneesheer, schilder, toonkunstenaar, ja zelfs sterrekundige. Met dit alles bezat hij grove gebreken, zoo dat TRAJANUS, onder wiens voogdijschap hij, na den vroegen dood zijns vaders, stond, hem weinige achting toedroeg. Zijne verheffing tot den troon had hij alleen aan PLOTINA, de gemalin van voornoemden vorst te danken, welke zijnen dood zoo lang geheim hield, tot dat zij een verduidelijkt testament had in de wereld gebracht, waarbij HADRIANUS door haren gemaal tot zoon werd aangenomen, en voor zijnen opvolger verklaard. Nadat hij, in het jaar 870 van *Rome*, den troon beklommen had, poogde hij door zachtheid de liefde des volks te winnen; doch eerlang vertoonde hij zijn laaghartig, wellustig en wantrouwend karakter, en schaamde zich, onder anderen, niet, om van de in *Illirië* gevallen *Sarmaten* en *Norolanen*, door eene jaarlijksche schatting, den vrede te koopen. In het jaar 875 van *Rome*, deed hij de beroemde reis door al de landschappen des Romeinischen rijks. In *Egypte* verloor hij zijnen geliefden ANTONINUS, wiens dood hem op het gevoeligst trof. Gedurende zijn verblijf te *Ashene*,

ze, hetwelk twee jaar duurde, legde hij, op de plaats van het verwoeste *Jeruzalem*, eene volkplanting van Romeinsche soldaten aan; doch bouwde op den grond van SALOMONS tempel eenen anderen, aan JUPITER CAPITOLINUS gewijd, waarover onder de Joden een verschrikkelijke opstand ontstond, die meer dan drie jaren duurde. Ook verfraaide hij *Athene* door verscheidene gebouwen, en voltooide den tempel van den olympischen JUPITER, waaraan men 560 jaar te voren reeds begonnen was. Na zijne reizen, welke 17 jaar duurden, vertoonden zich bij hem verschijnsels van toring. Hij benoemde L. CEJONIUS COMMODUS VERUS, een wellusteling, die zich door zijne schoonheid bij hem bemind gemaakt had, tot zijnen opvolger, en, na diens spoedig overlijden, T. ANTONINUS, onder voorwaarde, dat deze weder M. ANNIUS VERUS, (naderhand M. AURELIUS genoemd), de zoon van genoemden COMMODUS, moest als kind aannemen. Intuschen vierde HADRIANUS zijner wellustige neigingen den ruimen teugel; doch tevens nam zijne wreedheid, met zijne ziekte, toe, welke zoo smartelijk was, dat hij meer dan eens verhinderd word, de handen aan zich zelve te slaan. Eindelijk verwierp hij opzettelijk al de voorschriften der geneesheeren, en stierf te *Bajä* in het jaar 891 van *Rome*, het 62 zijns ouderdoms, in het 21ste zijner regering. HADRIANUS behoort, in weerwil zijner grove fouten, echter niet onder de slechtste keizers: hij bevorderde, inzonderheid, de letterkunde en kunst; en stichtte op zijne reizen veel goeds. Zijn *Edictum perpetuum*, zijne wetten tegen de verkwisting, zijn verbod tegen de menschen-offers, en van de, voor mannen en vrouwen, gemeenzame baden, zijn alle lofwaardig.

HADSCHI. Zoo noemen de *Turken* de bedevaart naar *Mekka*, die bij hen voor de heiligste, doch tevens verdienstelijkste verrigting gehouden, en door den *koran* allen vrijen *Muzelmannen*, van beiderlel geslacht, ten minste eenmaal in hun leven, bevolen wordt. Ook noemt men dien perfoon *Hadfschi*, die zulk eene bedevaart naar *Mekka* gedaan heeft, alsmede diegene, die dezelve, tegen bezoldiging, voor eenen ander doet. Deze reizen staan, zelfs bij de *Turken*, uit hoofde van de buitenporigheden, welke daarbij gewoonlijk plaats hebben, in eenen slechten naam. — Men moet, echter, deze *Hadfschis* niet verwarren met *Hadfschir*, hetwelk een keizerlijk lijftrawant aan het Oostenrijksch hof is.

HAFF. (Het) Een verouderd woord, hetwelk de zee, alsmede een aanzienlijk gedeelte derzelve, beteekent, en alleen nog voor eene benaming van sommige groote bogten der *Oostzee* gebruikt wordt. Zoo heeft men:

1. *Het groote en kleine Haff*; zijnde een boezem van de *Oostzee*, in Pruisisch *Pommeren*, welke 8 mijlen op zijn langst en 2 mijlen op zijn breedst is.

2. *Het Frische Haff*, of dien boezem der voornoemde zee, aan de Pruisische kust, welke de lengte van 12 en de

breedte van 2 mijlen heeft; dragende de lange en smalle streek lands, waar dit Haff van de openbare zee gescheiden wordt, den naam van *Frische Nehrung*. En

3. *Het Kurisch Haff*, mede in *Pruisen*, maar meer noordwaarts liggende, dat zich, bij *Memel*, door een smal kanaal met de *Oostzee* vereenigt, hetwelk omtrent 15 mijlen lang en omstreeks 7 breed is.

HAGEDORN. (F. VAN) Deze beminnswaardige dichter der Duitse natie werd in 1708 te *Hamburg* geboren, waar zijn vader, als Deensch resident in den Neder-Saksischen kreits, zijn verblijf hield. Hij genoot eene uitmuntende opvoeding, waardoor zijn gunstige aanleg zich vroegtijdig ontwikkelde. Na den dood zijns vaders bezocht hij het toenmaals bloeiend *Hamburgsch* Gymnasium, waar hij onder FABRITIUS, WOLF, en RICHY de eude, doch ook de nieuwere en buitenlandsche schrijvers beoefende, en zich inzonderheid op de laatste toelagde. Van het jaar 1726 tot 1729, oefende hij zich, te *Jena*, in de regten, en begaf zich vervolgens naar *Londen*, waar hij zich met de Engelsche taal- en letterkunde bekend maakte. In 1732 keerde hij, door *Brabant* en *Holland*, naar *Hamburg* terug, en werd eindelijk, na menige drukkende zorgen voor zijn onderhoud, in het volgende jaar, tot secretaris van het zoo genoemde Engelsche *Court*, op eene behoorlijke jaarwedde, werd aangesteld. Sedert begaf hij zich in het huwelijk, en leefde voortaan voor de letterkunde, de dichtkunst, de vriendschap en het gezellige leven, en stierf in Wijnm. 1754, aan de gevolgen der waterzucht, in den ouderdom van bijna 47 jaar. HAGEDORN was gelukkig in de fabel, in verhalen, en in vrolijke liederen, ja zelfs zeer ervaren in dichterlijke kortswijl, welke tot hertoe zeer verwaarloosd werd. Het mangelde hem, echter, aan eigen vinding; doch wist hij, daarentegen, van het vreemde een goed gebruik te maken. De zuiverheid en hebbelijkheid zijner taal verdient allen lof, en zijne heldere, vergenoegde ziel doet een aangenaam gevoel geboren worden.

Zijn broeder C. L. VAN HAGEDORN, in 1712 te *Hamburg* geboren, en in 1780 te *Dresden* gestorven, toonde door zijne karakteristieke koppen en landschappen, welke hij deels naar eigen vinding, deels naar andere meesters, in het koper geërtst heeft, niet alleen, dat hij een liefhebber en kenner der fraaije kunsten was, maar die ook uitoefende. Den meesten roem, echter, verwierf hij door zijne *Betrachtungen über die Malerei*; een klasiek werk, hetwelk eenen onuitputtelijken rijkdom van onderwijs en oordeelkunde, zoo wel als van velerlei kennis en wetenschap bevat, en wiens schrijver, bij de *Duitschers*, voor den schepper van den pittoresken stijl, voor den wijsgeer, vol schoonheid, en bevalligheid kan worden aangemerkt.

HAGEL. Zijn regendroppels, die in de lucht bevrozen, en waaraan zich de dampen, die zij aldaar, onder het nedervallen, ontmoeten, vasthechten, waardoor de ruigte van den hagel, en deszelfs,

om-

fomtijds verbazende, grootte veroorzaakt wordt. Het is bekend, dat het zeer zelden in den winter, maar daarentegen, het meest in Bloei-, Zomer-, Hooi- en Oogstm. hagelt: fomtijds is de Hagel ook met regen vermengd. Bij zware hagelbuijen heeft ook bijna altijd zwaar onweder plaats, hetwelk tot het niet onwaarschijnlijk vermoeden heeft aanleiding gegeven, dat de elektriciteit aan het ontstaan van den hagel deel heeft.

HAHN. (PHILIPP MATTHAEUS) Predikant te *Echterdingen*, in het Wurtembergfche, in 1739 te *Scharnhausen* geboren, bezat een zeldzaam genie voor de werktuigkunde. Reeds vroeg leerde hij door eenen hemelglobe en deszelfs befchrijving, welke hij in zijns vaders boekerij gevonden had, eenige fterrenbeelden, den loop der zon, door de hemelteekens, kennen, en vond na genoeg den tijd van den opgang der vaste fterren. Nog geen 13 jaar oud, begon hij reeds zonnewijzers te vervaardigen; ook fchilderde hij vlijtig, bereidde zelfs zijne vernisfen, en bragt het zoo ver, dat hij tamelijk goed portretteerde. In den ouderdom van 17 jaar ging hij naar de univerfiteit te *Tubingen*; doch, zijne armoede niet gedoogende, dat hij onderwijs in de wiskunde nam, zoo maakte hij van de Latijnsche en Duitsche leerboeken van WOLF, over de verfchillende takken dezer wetenfchap, eigenhandige affchriften; teekende de daartoe behoorende figuren, en baande zich, door aanhoudende vlijt, den weg tot zijne geliefkoosde studie. Begeerig, om ook het maakfel van een zakhorologie te leeren kennen, gebruikte hij zoo lang alleen brood en water, tot dat hij de noodige fom tot aankoop er van befaard had. Hij nam hetzelve zoo dikwijls uit, en zettende het weder in elkander, tot dat hij het maakfel van dit uurwerk volkomen kende, en op deze wijze leerde hij, van tijd tot tijd, werktuigen te voorfchijn brengen, welke van zijne fchranderheid de befifendfte getuigenis opleveren. Onder dezen behooren: het groot fterrenkundig flinger-horologie, hetwelk den loop der aarde en der overige planeten, alsmede van de maan en de verdere trawanten, met derzelver excentriciteiten, aanwijst; het klein fterrenkundig uurwerk, hetwelk de *phafen* (het fchijnfel) en de ongelijkheden der maan aantoon, de algemeene, middellijnige (*equinoctial*-) zonnewijzer, welke, door raderwerk, de minuten, benevens de zonsafwijking (*declinatie*), aanwijst; een reken-werktuig; eene fchaal voor vloeistoffen enz. HAHN ftierf te *Echterdingen* in het jaar 1790. Zijne godgeleerde fchriften zijn van geen bijzonder belang.

HAIJDN. (JOZEF) Deze groote hervormer der speeltuiglijke muziek, te *Rohrau*, een dorp op de Oostenrijksche grenzen, tegen *Hongarije*, den laatften van Lentem. 1733 geboren, was kapelmeeftter bij den prins van ESTERHAZY, en de zoon van eenen wagenmaker, die de harp, zonder dat hij de noten kende, fpeelde. De zoon de eenvoudige ftukken met eene bijzondere vaardigheid nazingende, wilde de vader deszelfs uitmuntenden aanleg voor de muziek niet onderdrukken, maar zond hem naar het naburig fteedje *Haimburg*,

burg, bij eenen verren bloedverwant, eenen schoolmeester, waar hij onderwijs in het lezen, schrijven, den godsdienst, en inzonderheid in het zingen en behandelen van onderscheidene speeltuigen, ontving. Toevallig hoorde hem de hof-kapelmeester von REUTER, die den zevenjarigen knaap met zich naar *Weenen* nam, hem aldaar het beste onderwijs liet geven en hem tot koorjongen van de *St. Stephanus*-kerk aannam. Zestien jaar oud zijnde, verloor HAJDN zijne stem, en daardoor zijnen post, en moest door het geven van lessen in de muziek zijn onderhoud vinden, zoo dat hij zelfs, om daarin vorderingen te maken, bij nacht arbeiden moest. Door het beoefenen der werken van PORPORA, die hem bij toeval in handen kwamen, werd hij met het zetten van muziek gemeenzamer, totdat hij eindelijk bij den graaf van MORZIN tot bestuurder der muziek, en in 1761 bij den prins van ESTERHAZY tot kapelmeester, werd aangesteld. Hier componeerde hij, onder meer andere, de onder den naam van HAJDNS *Abschied* bekende symphonie, in welke het eene speeltuig na het andere verstomde, en ieder toonkunstenaar, zoodra hij geëindigd had, zijn muzikblad oprolde, en met zijn speeltuig vertrok. Na verloop van ruim 20 jaar, toen die vorst zijne levenswijze moest inkrampen, hield hij zich meestal in *Weenen* op, en wees alle aanzoecken, in 1785 en 1786, om naar *Londen* te komen, van de hand. Van 1792 tot 1795 reisde hij echter doorgaans op het karneval derwaarts, en bestuurdte aldaar, onder de grootste toejuiching, in het *Salomons-concert*, zijne *Symphonien*, tot dat hij in den zomer van 1795, over *Berlijn*, *Leipzig*, *Dresden* enz. eene korte reis deed, om weder op nieuws voor den jongen prins van ESTERHAZY eene kapel in orde te brengen.

Hoe eenvoudig ook de levensgeschiedenis van dit ongewoon genie moge wezen, zoo merkwaardig is en blijft HAJDN nogtans voor de toonkunst, inzonderheid ten aanzien van de speeltuiglijke muziek, waarvoor hij ongetwijfeld een nieuw tijdperk geopend heeft. Onuitputtelijk in uitvinding en uitvoering, steeds nieuw en oorspronkelijk, verrasfend en bevredigend, voor den kenner en beminnaar, volgde hij den smaak zijner eeuw, of vormde, liever, dien naar den zijnen, en bleef altijd een voorbeeld voor elken nieuwen componist. Zijne *Symphonien*, waarvan hij er bijna 200 geschreven heeft, dragen allen het kenmerk van eigen vinding; terwijl zijne *Quartetten*, waarmede hij omstreeks 1760 het eerst voor den dag kwam, ongemeen veel opziens baarden. Dikwijls verdeelde hij, tegen de gewoonte aan, de hoofdpartij door al de stemmen, zoo dat ieder als een *concert* konde worden aangemerkt. In zijne oude zoo wel als nieuwe stukken heerschen naïviteit en bevalligheid; met een woord, HAJDN blijft, volgens het gevoelen van alle kunstkenner en liefhebbers, een der onbereikbaarste genien in de muziek, die ooit bestonden.

Ook de *vokaal-muziek*, zoo wel voor de kerk, als het tooneel, heeft aanmerkelijk door hem gewonnen. Immers, wie kent niet, onder

der de stukken van dezen grooten meester, welken men allerwegen zulk eenen ruimen lof heeft toegezwaaid, het *Stabat mater*, de *Schepping*, de 4 *Jaargetijden*, en zijn meesterstuk *de laatste woorden des Verlosfers*, welke alle men slechts behoeft te noemen, om hem door zijre tallooze vrienden hartelijk te doen vereeren.

Hij bragt de laatste dagen zijns levens in stille afzondering, in een der voorsteden van *Wenen* door, waar het genootschap van *Dilettanten*, in het gebouw der universiteit, zijne winter-concerten, in Lentem. 1806, juist 4 dagen voor den 76ste verjaardag van HAJDN, met de uitvoering van zijn uitmuntend stuk, de *Schepping*, besloot. Herzelve werd uitgevoerd onder het bestuur van SALIERI, en in tegenwoordigheid van den waardigen grijsaard, wiens aandoeningen, bij zijne intrede in de zaal, waarbij zijne vrienden en leerlingen, een prins van LOCKOWITZ, eene prinses ESTERHAZY, de jonge dames SPIELMAN en KURZBECK, een BEETHOVEN, COLLIN en anderen, hem omringden, eenen zeer diepen indruk maakte. Bij de uitvoering van het stuk zelve werd HAJDN dikwijls aangedaan; doch bij de plaats: *het werd licht*, vermeesterden hem zijne aandoeningen dermate, dat hem de tranen langs de wangen liepen, en hij, met de handen ten hemel, uitriep: *niet van mij, maar van u komt alles!* Hij konde het niet langer, dan tot aan het slot der eerste afdeeling, uithouden, wanneer hij, onder de luidste toejuichingen der toehoorders, buiten de zaal geleid werd.

HAJDN stierf den 31ste van Bloem. 1809, in het 79 jaar zijns ouderdoms, aan een verval van krachten. Zijn roem klomk door geheel *Europa*, waar men allerwegen 's mans verdiensten huldigde. Onder anderen vierde, in Sprokkelm. des volgenden jaars, het departement der muziek van de maatschappij *Felix meritis*, te *Amsterdam*, zijne nagedachtenis, bij welke gelegenheid eene daarop toepasfelijke cantate, door den verdienstelijken toonkunstenaar C. A. FODOR, naar de woorden van Mr. J. KINKER vervaardigd, ten aanhooren van eene menigte voorname leden, in de gewone concertzaal der maatschappij, onder luide toejuiching werd uitgevoerd. Op het orkest stond een schilderstuk, het borstbeeld van HAJDN, met eenige muzikale attributen versierd, voorstellende, hetwelk door den kundigen H. NUMAN, directeur van het departement van teekenkunde in gemelde maatschappij, geordonneerd was, doch waaraan eenige leden van hetzelfde met veel ijver hadden medegewerkt.

HAKIM. Een Turksch geneesheer. — *Hakim-baschi*, keizerlijk lijfarts.

HAKKEBORD. Is de buitenste lijst en het snijwerk van den achtersteven van een schip, hetwelk zich aan weerskanten van het ezelshoofd bevindt, en gevolgelijk ook den vlagstok in het midden houdt. Tusschen dezen en de vensters van de kajuit, wordt de buitenruimte ook nog met verschillend beeldwerk versierd, en aldaar dikwijls eene zinnebeeldige figuur aangebragt, waarvan het schip den

naam ontleent. De overige versierfels van het Hakkebord bestaan doorgaans in liggende beelden, naakte kinderen, dolfijnen enz. — Op het Hakkebord varen, wil zeggen: kort achter een ander schip zeile.

HALBERSTADT. Een prinsdom, hetwelk, bij den Westphaalschen vrede, aan *Keur-Brandenburg* ten deel viel. Het is een schoon land, vruchtbaar aan koren, vlas en hooi; heeft eene uitmuntende vee- en schapenteelt; 13 steden, 99 vlekken en dorpen, en bevat bijna 200,000 inwoners. De rivieren *de Bode*, *Isle*, *Wigger*, *Aller* en *Holzemme*, zijn van weinig belang; doch de eerste majestueuze waterval, bij het Thalsche koperbergwerk, lokt duizende nieuwsgierigen derwaarts. De bouwvallen van *Regenstein* getuigen nog van de aloude grootheid dezes lands, hetwelk bij den vrede van *Tilsit* aan *Westphalen* getrokken, doch in 1813 weder onder Pruisisch gebied gebragt werd. — De hoofdstad, denzelfden naam van het prinsdom voerende, en aan het riviertje *Holzemme* liggende, is eene oude, onregelmatig gebouwde stad, met 1300 huizen en 16 kerken, waaronder de domkerk, aan St. *STEPHANUS* gewijd, bijzonderlijk uitmunt.

HALDE. Zoo noemen de berglieden het gesteente, dat van de erts gescheiden is. Iemand op *de Halde zetten* beteekent bij hen bedriegen.

HALFROND. Elke groote cirkel, rondom eenen kloot getrokken, verdeelt dien, volgens deszelfs lichamelijken inhoud en oppervlakte, in twee gelijke deelen, of halfronden. De sterre- en aardrijkskundigen trekken om den hemel- en aardkloot verscheidene groote cirkels, namelijk: den *aequator*, of de evenachtslijn, den *meridiaan*, of de middaglinie, en den *horizont*, of gezigteinder. Hierdoor ontstaan nu, zoowel aan den hemel als op de aarde, (in de veronderstelling, dat de laatste als een kloot beschouwd wordt) verschillende halfronden. De evenachtslijn verdeelt den hemel- en aardkloot in het noordelijk en zuidelijk, de middaglinie elke plaats in het oostelijk en westelijk, en de gezigteinder in het boven en beneden halfrond. Alle duistere hemelligchamen van ons zonnestelsel, dat is, alle daartoe behoorende planeten, bijplaneten en kometen worden door den grootsten cirkel, welks vlakke lijnregt op de linie rust, die naar het middelpunt der zon getrokken is, in het verlichte en onverlichte halfrond verdeeld; dan, daar de zon eenen grooteren *diameter*, of middellijn, heeft, dan ieder dezer duistere lichamen, zoo verlicht zij ieder derzelve voor meer dan de helft, en het verlichte deel strekt zich, rondom het klootvormig ligchaam, boven zijne eigenlijke grenzen, nog ter grootte van de schijnbare middellijn der zon uit. Voor onzen aardbol bedraagt dit omtrent 15 minuten van eenen grooten cirkel.

HALICARNASSUS. De hoofdstad van *Karie* en de residentie der koningen, inzonderheid beroemd door het prachtig *Mausoleum*,
of

of praalgraf, hetwelk de koningin ARTEMISIA, ter eere van haren gemaal, aldaar liet oprigten. HERODOTUS DIONISIUS van *Halicarnassus* en CALIMACHUS werden er geboren.

HALLE. Naast *Maagdenburg* de grootste en volkrijkste stad van het hertogdom van dien naam, welke aan den regter oever der *Saale* gelegen is, en in 1782 ruim 21,000 inwoners bevattede, onder welke zich 800 studenten bevonden. De universiteit, in 1694 ingewijd en naar haren stichter FREDRIK I, de *Fredriks-universiteit* geheeten, is zeer beroemd, en heeft een uitmuntend, godgeleerd *seminarium*, eenen wel ingerigten botanischen tuin, eene sterrenwacht, eene aanzienlijke boekerij, en verschillende verzamelingen voor de ontleedkunde en natuurlijke historie. Behalve deze universiteit, vindt men in de voorstad *Glauchau* het beroemde weeshuis, waarbij eene drukkerij, een boekwinkel en eene groote eetzaal, waarin 700 weeskinderen, leerlingen en behoeftige studenten kost- en schadeloos gevoed worden; alsmede het *koninklijk Paedagogium*, hetwelk voor jonge adellijke en burger dochters is ingerigt. Bovendien bevinden zich in *Halle* nog twee *Gymnasii*, benevens een vrij gesticht voor wereldlijke jonge dochters.

Het zoutwerk in deze stad is zeer beroemd, en een der oudste van *Duitschland*. De eigenaars der zoutketen, voorheen aan den adel behorende, noemt men in het Hoogduitsch *Pfanner*, en de arbeidslieden *Hallören*, die, als afstammelingen der *Wenden*, eene bijzondere klasse onder de bewoners van *Halle* uitmaken, en zelden buiten hunnen stand trouwen. Dit zoutwerk, hetwelk jaarlijks 7 tot 8000 lasten zout levert, maakt, met de voordeelen der universiteit, en van verschillende handwerken en fabrieken, waaronder de stijffel-fabrieken voorheen van veel belang waren, het voornaamste bestaan der ingezetenen uit. — Omstreeks *Halle* liggen de bouwvallen van het beroemde slot *Giebichenstein*, en 3 uren buiten de stad vindt men het bad *Lauchstadt*, welke beide wel waardig zijn, bezigtigd te worden.

Halle kwam, na den ongelukkig gevoerden Pruissisch-Franschen oorlog, in 1806 en 1807, aan *Westphalen*, en behoorde tot het departement *de Saale*. De stad verduurde gedurende dien krijg een hard lot. De universiteit, door den koning van *Pruisen*, in de laatste jaren, tot eenen aanmerkelijken trap van bloei verheven, werd door misverstand, onmiddellijk na het inrukken der *Franschen*, ontbonden. Na den vrede werd zij wel door den koning van *Westphalen* in hare vrijheden en voorregten bevestigd, en in derzelver inrigting, voor zoo ver die met de staatsgesteldheid overeen kwam, hersteld; doch in 1813 werd zij, op bevel van den Franschen keizer, op nieuws vernietigd. Gelukkig keerde *Halle*, na de overwinning op de *Franschen* in dit jaar, onder het gebied des konings van *Pruisen* terug, die deze uitmuntende inrigting weder herstelde, en in 1817 de universiteit van *Wittenberg* nog met haar vereenigde. Onder-

derrusschen heeft de welvaart der stad, door het afnemen der universiteit, veel geleden, en telt zij thans niet meer dan ruim 18,000 inwoners; terwijl het getal studenten, schoon van langzamerhand toenemende, mede aanmerkelijk minder is.

HALLEIJ, (EDMOND) in 1656 te *Londen* geboren, wijdde zich in het eerst aan de letterkunde en de talen; doch naderhand geheel aan de beoefening der sterrekunde, waartoe hem de Natuur bestemd had. Nadat hij, in den ouderdom van 19 jaar, een zeer moeilijk vraagstuk omtrent den afstand der planeten van de zon en hare *excentriciteit* opgelost, en deze bepaald had, zond hem de regering in 1676 naar *St. Helena*, om het zuidelijk halfronde op te nemen, welke reis de bron van verscheidene sterrekundige waarnemingen werd, die hij in zijne *Catalogus Stellarum australium* mededeelde. Na zijne terugkomst werd hij bij de koninklijke maatschappij te *Londen*, en bij de akademie der wetenschappen te *Parijs*, toen nog slechts 22 jaar oud zijnde, als lid aangenomen, en zelfs bij de eerste tot secretaris aangesteld. Op last derzelve deed hij eene reis naar *Dantzic*, en van daar in 1680 eene andere naar *Frankrijk* en *Italië*, en nam tusschen *Calais* en *Parijs*, op de toen nieuw opgerigte koninklijke sterrewacht, de beroemde komeet waar, welke voor de tweede maal in dat jaar, op haren terugweg van de zon, zichtbaar werd. In 1698 ondernam hij eene groote zee-reis, om de theorie van de verandering der magneetnaald vast te stellen; pasfeerde viermaal de linie, en kwam niet voor 1702 terug. In het volgende jaar beklom hij den leerstoel der meetkunst te *Oxford*, en werd in 1720, in de plaats van FLAMSTEAD, tot koninklijk sterrekundige te *Greenwich* aangesteld. Thans hield hij zich inzonderheid met de beschouwing der maan onledig, maakte de sterrekundigen op den doorgang van *Venus* door de zon, welke in 1661 plaats had, oplettend, en leerde hun, uit de daaromtrent gemaakte waarnemingen, aan verschillende oorden der wereld, de *parallax* der zon bepalen. Zijne sterrekundige tafels, welke echter eerst in 1749 verschenen, nadat hij reeds in 1742 gestorven was, maken de voornaamste vrucht van zijnen geleerden arbeid uit; terwijl hij zich door zijne *Synopsis astronomiae Cometarum* almede verdienstelijk gemaakt heeft, en de terugkomst der komeet van 1682 in 1759 door hem juist is voorspeld geworden. Van NEWTON, die zijn vertrouwd vriend was, heeft hij verscheidene schriftten in het licht gegeven.

HALLER. (ALBRECHT) Behoort, uit hoofde zijner uitgebreide kunde in onderscheiden vakken van wetenschap, en den aanmerkelijken invloed, dien hij als akademisch onderwijzer, en als beoefenend geneesheer, had, buiten twijfel tot de grootste mannen der vorige eeuw. Hij werd te *Bern* in 1708 geboren, en was van 4 broeders de jongste. De Natuur had hem wel met uitstekende geestvermogens beschenen, maar minder met ligchamelijke krachten bedeeid. Hij was in zijne jeugd zwak van gestel, doch zeer leergierig, en oefende

de

de zich reeds in zijn 8ste jaar in de Latijnsche, en in zijn 9de in de Grieksche en Hebreuwsche talen. Als kind trok hij uit de woordenboeken van BAYLE en MORERI, inzonderheid uit het eerste, een kort begrip der aldaar geschetste groote mannen. Op den ouderdom van 14 jaar had HALLER de scholen reeds doorloopen, en begaf zich eerst naar *Tubingen*, om zich op de geneeskunst toe te leggen, en van daar in 1725 naar Hollandsch hooge school te *Leijden*, waar de beroemde hoogleeraren BOERHAVEN en ALBINUS zijne leermeesters werden. Terwijl de eerste de genees-, schei- en plantenkunde onderwees, en de laatste reeds met veel roem de ontleedkunde oefende, beijverden zich deze beide groote mannen, om aan HALLER het verblijf te *Leijden*, zoo veel mogelijk, aangenaam en nuttig te maken, hetwelk voor zijnen eergierigen en onvermoeiden geest een nieuwe spoorflag was tot oefening.

Nadat hij hier de doktorale waardigheid, in 1727, nog slechts 19 jaar oud, verkregen had, verliet hij *Holland*, waar zijn verlies door alle lieden van smaak betreurd werd; doorreisde *Engeland* en *Frankrijk*, en leerde hier de beroemdste geneesheeren en Natuur-onderzoekers kennen. In het volgende jaar vertrok hij naar *Bazel*, waar hij van den grooten J. BARNOULLE onderwijs in de hoogere *analyse* ontving, welker beoefening men toenmaals voor de theorie der geneeskunde noodzakelijk oordeelde. Zijne gezondheid, door zijn aanhoudend blokken veel geleden hebbende, besloot hij de vaderlandsche *Alpen* te bezoeken, op welke reis JOH. GESNER hem vergezelde, en de lust tot de plantenkunde in hem opwakkerde; gelijk hij dan ook op deze reis reeds de bouwstoffen verzamelde tot zijne, naderhand uitgegeven, meesterlijke beschrijving der Zwitsersche plantgewassen.

HALLER vertoefde, na zijne terugkomst, nog een jaar te *Bazel*; arbeidde hier aan een groot leergedicht, getiteld: *Rede, Bij- en Ongeleef*; hield, gedurende de ziekte van MEIG, de ontleedkundige voorlezingen, en keerde in 1729 naar zijne geboortestad, *Bern*, terug, waar hij de geneeskunst uitoefende. Offchoon hij in zijne praktijk zeer gelukkig was, werd hem echter de post van geneesheer in een hospitaal geweigerd; doch dezelfde regenten, welke dien mislag begaan hadden, bezaten kort daarna moeds genoeg, om hem gemelden post aan te bieden, welken hij dan ook tot in 1736 met veel lof bekleedde. In den zomer bezocht hij jaarlijks de *Alpen*, en verzamelde, in weerwil zijner kortzigtigheid, een zoo groot aantal planten, dat hij thans besloot, om een volledig werk over de gewassen van *Helvetië* uit te geven. Den winter besteedde hij aan de ontleedkunde, waarover hij in 1734 voorlezingen begon te houden; terwijl hij het zoo ver bracht, dat er nog in dat jaar eene gehoorzaal voor dit vak werd opgerigt, waarin hij als hoogleeraar werd aangesteld.

Omstreeks dezen tijd gaf HALLER, die zich, sedert eenige jaren, ook bijzonder op de dichtkunde had toegelegd, zijne verzameling van Hoogduitische brieven en lierzangen, welke naderhand bijna in al-

le Europeſche talen zijn overgezet, in het licht, waarin trekken van een fijn gevoel, eene edele denkwijze, veel verhevenheid, en eene voortreffelijke wijsbegeerte gevonden worden. Het ſchoonſte zijner gedichten, echter, is dat, getiteld *de Alpen*, waarin hij eene uitmuntende beſchrijving geeft van die gebergten, en de zeden van derzelver bewoners. Bij zulke uitſtekende dichtvermogens voegde hij geene mindere kennis van de algemeene en bijzondere geſchiedenis, de oudheden en de tijdrekenkunde, waarin hij in 1735, toen hij tot opziener der openbare boekerij werd aangeſteld, door het vervaardigen eener beredeneerde naamlijſt der boeken, en het in orde ſchikken van meer dan 5000 penningen, die er zich in bevonden, zijne bekwaamheden aan den dag legde.

In 1736 werd HALLER tot hoogleeraar in de ontleed- en plantenkunde naar *Göttingen* beroepen, welken post hij 17 jaar met zeer veel roem bekleedde. Gewoon, om jaarlijks de *Inſtitutiones* van BOERHAVEN voor zijne toehoorders te verklaren, gaf hij in 1739 de verklaringen van dien grooten man zelven, in 6 deelen, in het licht, welke door meer andere genees-, ontleed- en plantkundige ſchriften, van tijd tot tijd, gevolgd werden. Onder de laaſten iſ zijne *Flora van Zwitſerland*, die in 1742 in 2 deelen in folio, met heerlijke platen, verſcheen, het belangrikſte: bevattende eene beſchrijving, naar zijn eigen ſtefel, van 2485 onderscheiden planten. Van 1743 tot 1753 gaf hij, in 8 ſtukken, zijne overheerlijke ontleedkundige platen; in 1745 zijne bedenkingen en waarnemingen over den aard van de afwijkingen der Natuur, in het ſcheppen van alle ligchamelijke wezens, en in 1747 eene natuurkunde van zijn eigen maakſel, onder den zedigen titel van *primae linæ Phyſiologiæ*, in het licht. Ook nam hij in 1745 aan de uitgave van de *Göttingſche gelehrte Zeitungen* deel; werd er twee jaren later beſtuurder van, en leverde in de zelve meer dan 1500 ſtukken van zijn eigen opſtel.

De roem van HALLERS verdienſten was thans door geheel *Europa* verſpreid. De aanzienlijkſte akademien benoemden hem tot haar medelid; de keizer FRANS verhief hem in 1749, benevens al zijne nakomelingen, tot den Rijks-adelſtand, en de koning van *Engeland* verkoos hem tot zijnen ſtaatsraad; ook zijne geboortestad droeg hem, toen hij haar in 1745 bezocht, het lidmaatschap van den grooten raad op, welk blijk van onderscheiding hem zoo veel te aangenamer was, vernits hij toen reeds het plan voedde, om naar *Bern* terug te keeren, waartoe hem de kabalen en de vijandelijke gezindheid zijner ambtgenooten niet weinig aanvuurden. Nadat hij verſcheidene nuttige inrigtingen voor de univerſiteit te *Göttingen* had daargeſteld, en nog in 1751 een levendig aandeel aan de oprigting van de koninklijke maatschappij van wetenſchappen, waarvan hij tot aanhoudend voorzitter verkozen werd, genomen had, nam hij in 1753 zijn ontslag, en vertrok naar *Bern*, waar hij tot *Amman* benoemd werd. Hij behield zijn akademiſch jaargeld, zijnen titel, benevens de genoemde voor-

voorzittersplaats; leefde voorts voor het welzijn van zijn vaderland; verbeterde de inrigting der zoutwerken te *Bern* en *Aigle*, de akademie te *Lausanne*, en de geneeskundige staatsregeling; bevorderde den landbouw; ontwierp het plan tot een weeshuis en eene openbare school, en bemiddelde den twist over de grensfcheiding tusfchen *Bern* en *Wallis*.

HALLER bragt te *Bern*, zelfs in zijne reeds vergevorderde jaren, nog de fchoonfte vruchten voor de wetenschappen voort, en gaf, in de eerfte plaats, eene verzameling van zeldzame, geneeskundige gevallen, onder den titel van *opuscula Pathologica*, in het licht; alsmede zijne ontleedkundige befchouwingen omtrent den omloop des bloeds, de beenwording, de voortteling, de herfens en de oogen der vifchen en vogelen. Wanneer hij zijne kamer moest houden, onderzocht hij het kunstig maakfel der vliezen in de eijeren, vooral hunne betrekkingen tot de ingefloten vruchten, waaromtrent hij menigvuldige ontdekkingen deed, welke zoo vele bouwstoffen waren van het groote werk, waartoe hij in zijne *primae lineae* reeds de grondflagen gelegd had. Hij begon de uitvoering van dit groot ontwerp in 1757 en bragt het in 1766 ten einde, wanneer 8 deelen in 4to naauwelijks groot genoeg waren, om de ontdekkingen, aangaande het maakfel des menfchelijken ligchaams te bevatten. Dit werk, een der volmaaktfte in deze foort, kan men aanmerken, als het voortreffelijkfte model voor alle gelijkfoortige werken in andere takken der geneeskunde.

Om van dezen moeilijken arbeid uit te rusten, fchreef hij in 1772, en volgende jaren drie ftukken, over de best mogelijke wijze van gebieden, en de drie bekende voornamen regeringsvormen, welke hij zijne romans noemde, en onder de namen van *USONG*, *ALFRED*, *FABIUS* en *CATO* in het licht gaf. De laafte door hem uitgegeven ftukken zijn zijne plant-, ontleed-, heel- en geneeskundige boekverzamelingen, die van 1772 tot 1777 verfchenen, en waarin hij den geleerden de bronnen aanwijst, waarvan hij met een zoo goed gevolg had gebruik gemaakt. In 1777 ontving HALLER van den Keizer *JOZEF II* een bezoek; werd kort daarna ziek, en eindigde den 12 van Winterm. deszelfden jaars, in het 70fte zijns ouderdoms, zijn algemeen werkzaam en nuttig leven. 's Mans verdienften, in onderscheidene takken van wetenfchap, naar behooren te waarden, behoort niet hier ter plaatfe. Genoeg blijkt het uit de gegeven fchets van zijn leven, dat hij eene onbegrijpelijke zucht voor letteroefeningen van allerlei aard bezat. Deze verfpreadde haren invloed op alle hem omringende voorwerpen. Zijn huis was de woonplaats der wetenfchappen, aan welker dienst alles was toegewijd. Vele jongelingen, die onder zijn oog, in de uitgeftekte boekerij of op de ontleedkamer, werkten; zijne kinderen en echtgenoot, welke laafte, om hem dienst te doen, had leeren teekenen en fchilderen, en eindelijk een groot aantal vrienden, werkten allen mede, om den grooten man van eenig nut te zijn. In het laafte van zijn leven werd hij, zoo als dit veelal het geval

val bij bejaarde lieden is, wat gemelijk. Geheel overgegeven aan zijne zucht tot letteroefening, was hij voor alle andere dingen volstrekt ongevoelig, en hij scheen niet meer die zelfde man, die hij voorheen, als echtgenoot, vader en vriend, geweest was. Met dit alles was hij een der zeldzame lieden, welke door de Natuur spaarzaam worden voortgebracht, om eene geheele eeuw te versieren.

HALLIFAX. Eene stad in het Engelsch graaffschap *Ijork*, aan de rivier *Calder*, in een bergachtig oord, gelegen. Zij bevat omtrent 9000 inwoners, en heeft zoo wel binnen hare muren, als in haren omtrek, aanzienlijke fabrieken van wollen stoffen, waarvan *Hallifax* de hoofdmarkt is. — Eene andere stad van gelijken naam, in 1754 ter eere van den graaf HALLIFAX aangelegd, ligt in *Nieuw-Schotland* in *Noord-Amerika*: zij telt 7000 inwoners, meest kwakers; heeft eene schoone haven, en drijft veel handel.

HALVE KLEUR. De vermindering der sterker kleuren, tot de overgangen in licht en schaduw noodzakelijk, noemt men halve kleuren, middel tinten of middelkleuren, gebroken kleuren of tinten, waardoor een schilder aan het koloriet de grootste bekoorlijkheid bijzet.

HALVE KOGELS. (MAAGDENBURGSCH) Zijn twee tamelijk groote halve kogels, van koper en *mesfing* vervaardigd, waarvan de randen aan de opene zijde zoodanig moeten zijn ingerigt, dat zij digt op elkander sluiten, en waaruit vervolgens de tusschen beide zich bevindende lucht, door middel der luchtpomp, getrokken wordt. OTTO VAN GUERIKE, te *Maagdenburg*, vond, omtrent het midden der 17de eeuw, dezen toefstel uit, en bewees daardoor de geweldige persing der lucht. De grootste zijner halve kogels zijn van eene el in diameter: aan den eenen was eene kraan, waardoor de lucht er kon uitgepompt en weder ingelaten worden, en aan beiden bevonden zich twee sterke ringen, waardoor men dikke touwen stak, waaraan men paarden spande, om te trekken. Tusschen de randen, aan de opene zijden der Halve Kogels, legde GUERIKE eenen lederen ring, in was en terpentijn geweekt, om allen indrang der lucht te beletten; pompte er vervolgens de lucht uit, en spande er 14 tot 30 paarden voor, welke niet in staat waren, om deze Halve Kogels van elkander te trekken. Aan een grooter getal paarden gelukte het eindelijk, dezelfde, onder eenen zwaren slag, van een te rukken. Liet hij, daarentegen de lucht er in, dan kon ieder, zeer gemakkelijk, deze kogels van elkander scheiden. Wanneer men nu de kracht van één paard, horizontaal trekkende, op 175 pond stelt, zoo als de gewone berekening is, dan kan men hieruit de sterkte van de drukking der lucht gemakkelijk opmaken.

HALVE MAAN. Is een buitenwerk aan eene vesting, hetwelk uit twee *facen* bestaat, die eenen hoek vormen, welks punt naar het veld loopt. Men bouwt zulk een werk op den uitersten rand van eene gracht, voor de *courtine*, ten einde den ingang en de bruggen

te dekken, en te verhinderen, dat de flanken der bolwerken niet kunnen beschoten worden, voor de belegeraars den bedekten weg hebben veroverd.

HALVE TOON. Is op den toonleider van het tegenwoordig stelsel in de muziek de kleinste interval. De halve toonen zijn wel, ten aanzien van hoogte en laagte, of het getal der in dezelve bevatte komma's, onderscheiden; doch worden, zonder opzigt op harmonische verhouding, in de intervallen voor gelijk geldend genomen, nadat de aard van den toon is, waaruit gespeeld wordt: b. v. *c* en *des*, welke toonen op twee verschillende toontrappen, en *c* en *cis*, die slechts op éénen staan, gelden voor halve toonen.

HAMBROEK, (**ANTHONIUS**) leeraar onder de Hervormden, in dienst der Nederlandsche Oost-Indische maatschappij, op het eiland *Formosa*, ten tijde, toen hetzelfde door den Chineschen zeeroover, *Coxinga*, overvallen en gedeeltelijk bematigd werd. **HAMBROEK**, met zijne vrouw, eenen zoon en eene dochter, benevens nog verscheiden christenen van goeden huize, geene gelegenheid vindende, om zich in de sterkte *Zeelandia* te kunnen redden, viel in handen van den overwinnaar, die, voor als nog tot de verovering dezer vesting geene kans ziende, het besluit nam, om dezelve door **HAMBROEK** te laten opeischen; doch zijnen last van de verschrikkelijkste bedreigingen deed verzeld gaan. Indien, namelijk, de leeraar met het bericht terug kwam, dat de bevelhebber voornemens was, zich te verdedigen, zou die den bode het leven kosten, of, zoo hij niet weder keerde, binnen zekeren tijd, zouden zijne vrouw en kinderen daarvoor met eenen wreeden dood boeten. De opeisching bragt den slotvoogd, **FREDRIK CAJET**, in den hagchelijksten toestand. Van den eenen kant **HAMBROEK**'s boezemvriend, en dus tot zijn behoud genegen; van den anderen door eenen eed aan de Oost-Indische maatschappij verbonden, en van al het noodige voorzien, om den Chineschen geweldenaar nog lang het hoofd te kunnen bieden, pleitte zijn hart voor **HAMBROEK**'s leven, waarbij nog kwam, dat twee van zijne dochters zich op dien tijd in de vesting bevonden. Indedaad, hij zou bijna, om der vriendschap wille, zijnen eed en zijne trouw hebben opgeofferd, indien niet de grootmoedige en godvruchtige leeraar, oneindig grooter dan **REGULUS**, het pleit van het hart zijns vriends beslist hadde. In plaats van aan zijne voorstellen tot overgave, of de tranen en smeekingen zijner kinderen het oor te leenen, raadde hij den bevelhebber en de bezetting tot dapperen tegenstand; nam een teeder en aandoenlijk afscheid van kinderen en vrienden, en keerde naar het vijandelijk leger terug, alwaar hem, in tegenwoordigheid zijner vrouw en kinderen, het hoofd werd voor de voeten gelegd.

HAMBURG. Deze vermogende en aanzienlijke stad ligt op de grenzen van de Holsteinsche provincie *Stormarn*, aan de noordzijde der *Elbe*, 8 mijlen van den mond dezer rivier, welke hier zoo diep en breed is, dat schepen van 15 voet diepte, met volle lading, tot

voor de stad kunnen komen: de haven zelf heeft eene diepte van 20 voet. De stad heeft 2 uren in den omtrek, en was voorheen, behalve door den wal, door diepe grachten en verscheidene bastions bevestigd; doch in 1804 werd besloten, om deze allen te flechten. De kleine rivier *Alster*, welke de stad doorsnijdt, en zich in dezelve in de *Elbe* ontlast, vormt oostwaarts voor de stad eene meer, waarin eene kom, uit welke, ter gemakkelijke ontlading der koopmansgoederen, tusschen de achterste rijen der huizen, kanalen tot in de *Speicher* getrokken zijn. Ook stroomt een arm der *Elbe* in de stad, en vormt ter Oosten de boven-haven voor de schuiten en kleine vaartuigen; bevindende zich ten Westen, waar hij zich weder met de hoofd-rivier vereenigt, de grootere beneden-haven voor de zeeschepen.

Hamburg telt 8000 huizen en 106,000 inwoners; is wel eene oude onregelmatig gebouwde, stad, met naauwe straten en kleine pleinen, doch heeft fraaije, openbare gebouwen, waaronder de *Michaelis*-kerk, den ouden dom, het raadhuis, de beurs, de bank en het tuighuis behooren. Ook vindt men er verscheidene nuttige inrigtingen; als: eene *handel-akademie*, in 1768 opgerigt, welke doel is, om, inzonderheid jongelingen, tot kundige kooplieden; doch over het algemeen, tot mannen en verstandige werklieden te vormen, en welke ook tot hiertoe op kweekelingen van onderscheidene natien konde roemen; voorts een *armen-instituut*, hetwelk ten voorbeelde van andere landen kan gesteld worden; benevens eene stads boekery, en meer andere openbare inrigtingen, die alle wel gekozen zijn.

Uit het gesloten verbond tusschen *Hamburg* en *Lubek*, in 1241, ter bescherming van den wederzijdschen handel, ontstond het groote verbond der steden, onder den naam van het *Hanzeatisch-verbond* (zie *aldaar*) bekend, waarbij de handel van *Hamburg* aanmerkelijk werd uitgebreid. Naderhand, bij de naderende vernietiging van hetzelfde, wist die stad, door eene voorzigtige staatkunde, niet alleen zich de voordeelen van haren handel, voor het tegenwoordige, te verzekeren; maar zorgde ook voor een gedeeltelijk behoud van denzelfden in de toekomst. Inzonderheid gelukte het haar in 1601, door de toelating der Engelsche avonturiers (een genootschap van Engelsche kooplieden, wier doel was, om de Engelsche, lakens en wolfe stoffen buiten 's lands te slijten; doch die ook in andere Engelsche produkten derwaarts handelden), hare vrijheden in *Engeland* staande te houden. In 1630 vernieuwden de steden *Hamburg*, *Lubek* en *Bremen* haar verbond, en voerden sedert alleen den naam van *Hanzesteden*; terwijl vele *Nederlanders*, in de 16de eeuw de wijk naar *Hamburg* namen, waar niet alleen de handel toenam; maar ook de voornaamste manufakturen, de sluweel, zijden-stoffen en galonfabrieken, benevens de katoen-drukkerijen, ontstonden. Sommigen dezertakken van bestaan zijn nog tegenwoordig van veel belang, doch wel inzonderheid de suiker-rafinaderijen, was-blekerijen, tabaksfabrieken, leertouwerijen, weverijen, enz.

De

De handel geniet in *Hamburg* vele binnen- en buitenlandsche vrijheden, en strekt zich tot alle Europische landen, zelfs tot in *Amerika*, uit. Ook zendt men er eenige schepen ter walvisch- en robbenvangst. De bank, in 1619 opgerigt, is de ziel van den handel; wordt voor de zekerste van alle gehouden, en verschaft dit belangrijk voordeel, dat het geld derzelve, door zijne vaste en onveranderlijke waarde, welke zij er aan geeft, tot eene zekere bepaling der Duitsehe en vreemde geldsoorten dient, hoedanig dan ook de muntspecien mogen gestempeld of berekent worden.

Hamburg werd in 1613 door de keizerlijke kamer voor eene vrije rijksstad verklaard; doch geraakte eerst in 1770 in het ongestoorde bezit van het stemregt op den rijksdag, na dat de geschillen met *Denemarken* over stads vrijheden, welke meer dan anderhalve eeuw geduurd hadden, in het jaar 1768, onder bemiddeling der Russische vorstin, KATHARINA II, door het verdrag van *Gottorp*, waren vereffend geworden. Sederdt hield *Hamburg*, zijne zelfstandigheid als vrije Hanzee stad, onder velerlei moeilijke omstandigheden staande; doch werd in 1801 door een nieuw onweder bedreigd. De Deensche veldmaarschalk, prins KAREL van *Hesfenkassel*, vorderde, onder bedreiging van bombardement, op den 28sten van Lentem. de overgave der stad, waarvan, door het voorzigtig gedrag van den senaat, het gevolg was, dat men eindelijk eene overeenkomst trof, waarbij de onafhankelijkheid der stad, de zekerheid der bank toegestaan, en zij vrij van inlegering verklaard werd. Dit alles geschiedde met voorkennis van *Pruisen*, en verklaarde de Deensche veldoverste tevens bij een manifest, dat al deze maatregelen alleen ten doel hadden, om aan de gemaakte inbreuken van *Engeland*, op de zeevaart en den handel van andere mogendheden, paal en perk te stellen, en het Britsch kabinet, door het stremmen van de scheepvaart der *Engelsen* op de *Elbe*, en de hier uit volgende noodzakelijke bezetting van *Hamburg*, tot billijker gevoelens te brengen. De stad bewilligde nu ook in een embargo op allen Engelsch eigendom, zich in dezelve bevindende, en geraakte, eindelijk, den 23 van Bloem. weder bevrijd van krijgsvolk. Dan, zij konde zich niet lang op hare vrijheid beroemen; want bij den oorlog tuschen *Frankrijk* en *Pruisen*, in 1806, moest ook *Hamburg* zich, eindelijk, aan het lot van verscheidene rijkssteden onderwerpen, en werd op den 19den van Slagtm., ter handhaving van het continentaal stelsel, door de legerbende, onder den veldheer MORTIER, in bezit genomen; in 1810 in het Fransche rijk ingelijfd, tot de hoofdplaats van het departement van de *monden der Elbe*, en tot de vijfde goede stad des rijks verklaard. Zoodra echter, in Lentem. 1813, de Fransche troepen haar verlaten hadden, en de Russische in aantogt waren, werd het vorige regerings bestuur weder hersteld; doch kwam de stad, door eene ongelukkige wending van den oorlog, al spoedig weder in Fransche handen, en moest zij sedert een hard lot verduren. Eene schatting van 48 millioen francs

werd haar voor straf opgelegd, en naauwelijks was de onmensche-lijke bevelhebber DAVOUST binnen hare muren angekommen, of er volgde eene verschrikkelijke reeks van rampen en kwellingen van allerlei aard. De bank, welke men op tusschen de 8 en 10 millioenen schattede, werd beroofd, en te midden van den barren winter werden mannen, vrouwen, kinderen en grijsaards ter stad uitgedreven; zoo dat er naauwelijks 40,000 inwoners binnen dezelve bleven. In dezen rampvollen toestand bragt men nog een jaar door, toen de bekende gebeurtenissen te *Parijs* ook *Hamburg* zijne vrijheid hergaven. De *Franfchen* verlieten den 3den van Bloeim. 1814 de stad, waarop de *Rusfen*, onder BENNIGSEN, er binnen trokken; de oude regering der stad, den 26sten daaraanvolgende, hare vorige posten weder aanvaardde, en de vorige staatsgesteldheid, met eenige weinige veranderingen, hersteld werd. Sedert hervatteden de burgers hunnen handel met nieuwen moed, en met zulk een gelukkig gevolg, dat men hopen moge, dat *Hamburg*, binnen weinige jaren, zijne zoo aanmerkelijke verliezen zal vergoed zien.

. HAMELSVELD. (IJSBRAND VAN) Deze vaderlandsche geleerde was van eene Utrechtsche familie, en werd in die stad in Sprockelm. 1743 geboren. Zijn vader, die aldaar eene kaarsen-fabriek had, wilde hem tot dit beroep opleiden; doch, reeds vroeg eene bijzondere lust tot de letteren en wetenschappen in zijnen zoon bespeurende, zond hij hem in 1754 naar de Latijnsche school. Zich hier, in den korten tijd van 4 jaar, de Grieksche en Latijnsche talen hebbende eigen gemaakt, begaf hij zich naar de hooge school zijner geboortestad, om zijne verdere studien te volbrengen; werd in 1765 proponent; in het volgend jaar als predikant te *Dursterdam*; in 1776 van daar naar *Grootenbroek*, en vervolgens, in 1777, te *Goes*, in *Zuidbeveland* beroepen; doch legde, ter laatst genoemde plaats, uit hoofde van eenige ondervonden onaangenaamheden, zijne bediening als leeraar neder, en begaf zich in 1779 met zijn huisgezin naar *Utrecht*. Hier leefde hij stil en ambteloos tot in 1784, wanneer hij bij de hooge school aldaar tot hoogleeraar in de heilige godgeleerdheid, werd aangesteld, welken post hij in Sprockelm. van dat jaar met eene inwijdings-redevoering aanvaardde: *de Statu rei Christianae hodierno, lacto an tristi? quidque in posterum de eo sperare vel timere debeamus?*

De staatsomwenteling, in 1787, had voor hem, die niet gewoon was, om zijne gevoelens, op overtuiging gegrond, te ontveinzen, het gevolg, dat hij van zijn hoogleeraar-ambt ontzet werd, en hij, voor gedreigde onaangenaamheden vreezende, *Utrecht* verliet, en zich naar zijne eerste standplaats *Dursterdam* begaf, waar hij tot in 1789 bleef, toen hij, daar zijn zoon te *Leijden* studeerde, ook met zijn huisgezin derwaarts vertrok. De staatsomwenteling van 1795 rukte hem weder uit de aangename stilte, en voerde hem in eene staatkundige loopbaan, waarin hij, zoo wel in stedelijk als landsbestuur, zijn vaderland trachtte van dienst te wezen. Hij

Hij begaf zich nu weder in het begin van 1796 met er woon naar *Utrecht*, waar de voor hem zoo houende en onverdiende besluiten, in 1787 genomen, niet alleen werden ingetrokken, maar hem ook het hoogleeraar-ambt weder werd aangeboden: dan, daar hij hetzelfde niet konde bekomen, dan met benadeeling van den man, die inmiddels in zijne plaats was aangesteld, bedankte hij voor deze aanbieding, en verkoos, na het overlijden zijner dochter, *Amsterdam* tot woonplaats. Hij moest, echter, niet lang daarna, uit hoofde zijner benoeming tot representant van het volk van *Nederland*, deze stad, tot in 1798, met *den Haag* verwisselen, wanneer hij naar *Amsterdam* terugkeerde; zich sedert aan alle staatkundige bemoeiingen onttrok, en in stille rust zijne levensdagen zocht door te brengen. In 1812 ging hij hier, met zijne huisvrouw, bij zijnen eenig overgebleven zoon, die tot doktor in de beide regten bevorderd was, inwonen; doch werd spoedig zoo geheel ongesteld, dat hij reeds den 9 van Bloem. deszelfden jaars, aan eene borstkwaal, in den ouderdom van ruim 69 jaar, overleed. Zijn stofelijk deel werd, op zijne uitdrukkelijke begeerte, naar *Durgerdam* gevoerd, en aldaar in het graf, waar zijn vader rust, gezet.

HAMELSVELD was een beoefenaar der wetenschappen, en zijne kundigheden waren algemeen. Behalve de oude talen, Grieksch, Latijn, Hebreeuwsch, verstond hij het Fransch, Hoogduitsch en Engelsch. Hij was lid van verscheidene geleerde genootschappen in ons vaderland; gezellig in zijnen omgang, en, in eenen kring van vrienden, zelfs spraakzaam en vrolijk; bezat een uitstekend geheugen, en eene bijzondere geschiktheid, om jonge lieden te onderwijzen, en hun smaak voor de wetenschappen in te boezemen. Hij had eene zeer gemakkelijke manier van studeren en werken, en heeft, na zijn huwelijk, weinige uren daartoe op zijn boekvertrek doorgebracht: hij bevond zich steeds bij zijn huisgezin, en onder zijne kinderen, te midden van welker kinderlijke spelen en vreugde hij zijn werk verrigtte en schreef, zonder dat hunne luidruchtigheid hem immer hinderde of kon afrekken.

Offchoon hij reeds, als predikant, eenige werken had in het licht gegeven, heeft hij zich echter sedert het nederleggen van dit ambt, meer als schrijver bekend gemaakt, en was het inzonderheid sedert de omwenteling van 1795, dat hij als zoodanig openlijk ten voorschijn trad. Ons bestek laat niet toe, om al zijne uitgegeven werken, zoo oorspronkelijke als vertaalde, hier op te tellen: ook zal het genoeg zijn, ten bewijze van 's mans onvermoeide werkzaamheid, van beide slechts de voornaamste aan te stippen.

Onder zijne oorspronkelijke behooren: zijn *Bijbel verdedigd*, in 8 deelen. *Het nieuwe Testament naar het Grieksch, met korte aanteekeningen voor ongeleerde*. *Het oude Testament naar het Hebreeuwsch, mede met aanteekeningen*. *De Apocryfe boeken*. *De Aardrijkskunde des Bijbels*, 6 deelen met kaarten, welk laatste werk door R. JÄNISCH,

te *Hamburg*, in het Hoogduitsch vertaald is. — Voorts schreef hij *de Vraagal*, 6 deelen. *De zedelijke toestand der Nederlandsche Natie op het einde der 18de eeuw*. *De welmeenende Raadgever*, 5 deelen. *De ongeveinsde Christen*, 4 deelen. *Bijbel Geschiedenis met platen*. *De Christen*, bevestigd in zijn geloof. *De Huisvader*. *De kerkelijke Geschiedenis in 22 deelen*, behalve nog verscheidene vroegere werken en verhandelingen, waaronder ook ettelijke Leerredenen.

Het aantal zijner vertalingen is niet minder groot. Een van zijne eerste werken is PETRUS ALLIX, *Redematige bedenkingen over de boeken der H. S.* uit het Hoogduitsch. J. D. MICHAËLIS, *Oosterfche en uitlegkundige Bibliotheek*. *Proeven van een Bijbelsch zamenstel der leerstellige godgeleerdheid*, door D. C. F. BAHET, met aanmerkingen. *Verklaring van den brief van PAULUS aan de Epheziërs en Romeinen*, door J. A. CRAMER. *Geschiedenis der menschheid* door ISELIN. *Inleiding in het O. Testament*, door J. G. EICHHORN. J. D. MICHAËLIS, *verklaring der geschiedenis van de begraving en opstanding, volgens de 4 Evangelisten*. MOSHEIM, *Geschiedenis van de vijanden van den Christelijken godsdienst enz.* *Orestes en Harmione* door J. DUSH. *Inleiding tot de oude Fabelkunde der Grieken en Romeinen* door C. T. DAMM. *JEZUS menschenkennis*, door J. L. EWALD. *Nieuwste berigten over het Turksche rijk*. *Geschiedenis van den 7 jarigen Oorlog* door ARCHENHOLZ. *De Jongeling*, door RABENER, GIESEKE, KRAMER en anderen. *Karakter van FREDERIK II*, door BUSSCHING. *Grondbeginsels der zedelijke Wetenschappen* door J. BEATTIE uit het Engelsch. *De strijdigheid der 4 algemeene aangenomen Evangelisten, en de klaarblijkelijkheid van derzelver echtheid onderzocht* door E. EVANSON, uit het Engelsch. *Geschiedkundige en wijsgeerige gedenkschriften over PIUS VI*, uit het Fransch. *De echtheid der Evangelien bewezen* door J. PRIESTLEY, uit het Engelsch, met aanmerkingen; behalven nog een aantal anderen, die wij hier allen niet kunnen opgeven.

HAMERSLAG. Is dood gebrand ijzer, dat zich op de oppervlakte der gegloeide staven aanzet, en naderhand op het aambeeld, onder den hamer, wegspringt. Het wordt veelal als nutteloos weggegooid, niettegenstaande het vele goede hoedanigheden heeft; behalve dat het als een voortreffelijk middel onder velerlei cementen van pottebakkers, metselaars, en onder de teer voor bruggen, enz. gebruikt wordt.

HAMILKAR. Onder dezen naam zijn vele der beroemdste veldheeren van de oudste *Afrikaansche* handelstad, *Karthago*, bekend, onder anderen, ten eersten: een Karthaagsch veldheer die, door vele dappere daden bekend, ten tijde van den Macedonier ALEXANDER, de gewigtigste diensten aan het verbonden *Athene* bewees, zich door den veroveraar, als gemeen soldaat, onder eenen verdichten naam, latende gebruiken en vervolgens alle deszelfs daden afloerende, om er de *Atheners*, voor zoo verre die hen betroffen, kennis van te geven; terwijl hem de veldheer PARMENIO toegang verleende.

Ten

Ten tweeden. HAMILKAR, het zij dezelfde of een ander; dié de *Syracusanen* in het naauw heeft gebragt, tot AGATHOKLES, tiran van dezen, het kloekmoedig besluit opvaate: naar KARTHAGO te stevenen en dit in het naauw te brengen, dus een voorbeeld gevende, hetwelk naderhand, door de Romeinen bij den tweeden *Punischen* krijg, van HANNIBAL bedreigd, met goeden uitflag is gevolgd geworden. Het gevolg van AGATHOKLES onderneming was dat, hetwelk hij zich voorstelde. HAMILKAR werd teruggeroepen, om zijne vaderstad van het beleg door de *Syracusanen*, te bevrijden.

Ten derden: HAMILKAR, van het geslacht der *Barkah's*, vader van HANNIBAL. Deze zag met moeite, omslreeks het jaar van Rome, 511, het verlies van *Sardinië* en *Sicilië*, welken, door de *Rometen*, de overwonnene *Karthagers* waren afgeperst. Immers, kort voor dien tijd, hadden *Romes* bewoners de eerste zeetogten beproefd en, door in *Sicilië*, de *Mamertijnen*, welke *Messana* belegerden, hulpe te brengen, de *Karthagers*, die op het eiland kolonien hadden, tegen zich gewapend. Hierop waren zij naar *Karthago* overgestoken en hadden, na de bekende nederlaag van hun legerhoofd ATTILIUS REGULUS, XANTHIPPOS den *Lacedemonier*, die dezen geslagen had, HANNO en andere vlootvoogden op hunne beurt, overwonnen. Hierop volgde een voor *Karthago* hoogst schadelijke vrede, waarbij *Sardinië* en *Sicilië* van meesters veranderden.

Intuschen kon HAMILKAR de geledenen schade zijns vaderlands niet wreken. De huurtroepen van *Karthago*, hetwelk hare burgers te zeer tot het koloniaal handelstelsel behoevende, altijd vreemdelingen op soldij, in dienst had (een der grootste ongelukken voor dit beklagenswaardig rijk); de huurtroepen van *Karthago* geen loon trekkende, alzoo de staat door oorlogen was ontzenuwd, belegerden en bedreigden hetzelfde en, in weerwil van HAMILKARS beleid, waren er 5 jaren noodig, om dien opstand tot bedaren te brengen. Eerst na dien schok, kon HAMILKAR naar *Spanje* trekken, om de oudste bezittingen zijner medeburgers voor *Romes* heerschzucht te dekken. Hij handhaafde dezelve negen jaren lang en ziende intuschen reeds op eenen inval in *Italië*. Slechts de dood verijdelde dit vaderlandslievende plan. HAMILKAR stierf, en zijn opvolger en schoonzoon HASDRUBAL, geheel in zijn hart koopman, was niet bevoegd om de uitgestrekte plannen zijns schoonvaders te bevatten, veel minder ten uitvoer te brengen.

HAMILTON. Is een naam, die in vele opzigten het dankbaar aandenken der nakomelingschap verdient, en onder welken in de 17 en 18de eeuw verscheidene achtingswaardige schilders hebben uitgemaakt. Onder deze kan men, onder anderen, tellen GAVIN HAMILTON, een beroemd Engelschman, die omtrent het jaar 1760 een der beste historie-schilders te Rome was, inzonderheid de oudheden beoefende, en in 1773 eene verzameling van koperen platen, onder den titel van *Schola Italicae Picturae*, in het licht gaf, waartoe de teek-

keningen door hem zelven vervaardigd zijn. Een zijner grootste stukken is zijn HOMERUS, bestaande in eene reeks van historische schilderstukken, uit de *Ilias* ontleent. Deze zijn door verscheidene deelen van *Europa* verspreid, en drie derzelve bevinden er zich van in *Schotland*, te weten: *de scheiding van HECTOR en ANDROMACHE*, is in handen van den hertog van HAMILTON; een ander, verbeeldende *den dood van LUCRETIA*, in de verzameling des graven van HOPETON, wordt bij alle kunstregters voor een meesterstuk gehouden; en het derde bevindt zich ten huize van jufvrouw SCOT, niet ver van *Edinburg*. Dit laatste vertoont *ACHILLES, sleepende het ligchaam van HECTOR rondom de wallen van Troje*, en is, zoo al niet het meesterstuk van den heer HAMILTON, alleen genoegzaam, om zijnen naam, als eenen der grootste kunstenaars, tot de nakomelingschap over te brengen. De voornaamste verzameling zijner schilderijen is in de zaal, op de lustplaats van den prins BORGHEZE, waar hij in verschillende afdeelingen, of perken, aan de zoldering, of het gewelf, de *geschiedenis van PARIS* geschilderd heeft.

Een ander verdienstelijk man, van dien naam, de ridder WILLIAM HAMILTON, verwierf als natuur-onderzoeker en oudheidkundige zeer veel roem. Hij sproot uit eene Schotsche familie, en bezat in het eerst weinig vermogen; doch bragt het door den tijd, door eene zekere zucht naar rijkdom, zoo ver, dat hij onder de aanzienlijkste *Engelschen*, in *Napels*, waar hij den post van gezant bekleedde, gered werd. Zijn huis was hier lange jaren het middelpunt, waar zich alle geleerde reizigers, uit het noordelijk gedeelte van *Europa*, vereenigden. Hij was een der ijverigste en onderzoeklievendste kunstverzamelaars, die aan onderscheidene ondernemingen duizenden opofferde, alhoewel men ook moet erkennen, dat hij zich daardoor aanzienlijke voordeelen bezorgde: gelijk, inzonderheid, met den verkoop zijner eerste verzameling van vazen aan het Britsch *museum*, en de aflevering zijner prachtige *Campi Phlegraci* het geval was. Zonder zijnen staatkundigen post gering te achten, was HAMILTON de naauwkeurigste waarnemer van oudheden, en van de werken der natuur en kunst; gaf den kunstenaars werk, en verzamelde voor zich zelven een uitmuntend natuurkundig kabinet. Ten aanzien der *vuurspuwende bergen* hebben wij aan hem de belangrijkste ophelderingen te danken, en zijne beide werken: *Observations on mount Vesuvius*, en de *Campi Phlegraci* zullen altijd roemrijke gedenkteekens van zijnen onderzoeken den geest opleveren. Ook de kennis van de schildering der oude vazen is van hem afkomstig.

Zijne benoeming tot Engelsch gezant bij het hof van *Napels*, in 1764, viel juist voor, toen men bezig was, om de ontdekte onderaardsche steden, *Pompeji* en *Herculanum*, op te delven, tot welker doelmatiger bearbeiding, doch wel voornamelijk tot de ontwikkeling van 800 verchroide *papyrus-rollen*, hij niet weinig bijdroeg; zijnde deze in eenen onderaardschen gang gevonden, en de pater ANTO-

NIO PIAGGI, door hem alleen, voor den daaraan benoodigden arbeid bezoldigd geworden. — Bij den intogt der *Franschen* in *Napels* keerde HAMILTON naar zijn vaderland terug. Hij nam zijne verzamelde kunstschatten met zich; doch had het ongeluk, een gedeelte zijner vafen, op de kusten van *Brittanje*, door schipbreuk te verliezen. Terwijl hij zich nog met het in orde brengen zijner handschriften onledig hield, stierf hij zeer onverwacht, in Grasm. 1803, in den ouderdom van 72 jaar.

HAMILTON. (LADY) Was de tweede echtgenoot van den laatstgenoemden WILLIAM HAMILTON, welke zich in meer dan een opzigt merkwaardig en berucht gemaakt heeft. Onder den naam van *Misf* HARTO betooverde zij, als danferes, het Londensch publiek, en won de liefde des ridders, toen deze, in 1784, na eene afwezigheid van 20 jaar, zijn vaderland weder bezocht. Hij huwde haar, en nam haar met zich naar *Napels*, waar zij door hare schoonheid en bevalligheid, insgelijks, aller harten wist te boeijen. Bekend zijn bij alle kunstminnaren de *attituden*, waardoor zij den toon gaf aan de naderhand mode geworden *miniſche* vertooningen. Dan ook in de staatkunde speelde zij een belangrijke rol. Zij leefde in eene naauwe en vertrouwelijke verstandhouding met den Engelschen vlootvoogd NELSON, die aan haar de ijverige ondersteuning te danken had, welke hij in *Sicilië* vond, toen hij de vloot van *Toulon* in de *Middellandsche zee* opzocht. Na den slag bij *Abukir* ontving zij den overwinnaar in *Napels*. Zij deden vervolgens met elkander eene reis door *Duitschland*; werden in *Weenen* en *Hamburg* op de uitstekendste wijze ontvangen, en gingen hierop naar *Engeland*. NELSON maakte haar, bij uitersten wil, zijne ster van brillanten, benevens eenen zilveren beker, dien hij voorheen van haar ten geschenke ontvangen had. In 1815 stierf de Lady, op eene reis, te *Calais* in zulk eene diepe armoede, dat zij uit hergeen zij naliet niet konde begraven worden. Zij bezat geene opvoeding; maar verbond met hare natuurlijke bevalligheden in eene groote mate het talent van *intrigue*, en had haar roem en fortuin aan hare schoonheid, en aan de beoefening der kunst, om hare natuurlijke bevalligheden door de wellustigste *attituden* eener tooneel-danferes te verheffen, voornaamlijk te danken. Ondertusſchen is het voor haar eene onuitwischbare schande, dat zij de vertrouwelijke brieven van NELSON aan haar geschreven, verkocht en bekend maakte, en daardoor de nagedachtenis van dezen held, haren vriend en weldoener, aan de billijkste berisping blootſelde.

HAMILTON. (ELISABETH) Deze beminnelijke, vernuftige, geestige schrijfster werd te *Belfast* van Schotsche ouders, in 1765, geboren. Haar vader was een welgezeten koopman; maar stierf vroegtijdig, en liet zijn huisgezin in geene gunstige omſtandigheden achter. ELISABETH werd als kind door haren oom aangenomen, wien zij hare geheele opvoeding en vorming te danken had; doch, hoe zij hare kundigheden op deed, welke zij naderhand ten toon ſpreidde, is niet

genoegzaam bekend. Hare aangeboren nederigheid deed haar nimmer met hare kunde en voortreffelijkheid van verstand pralen, en toen haar eerste werk het licht zag, wilden velen, zelfs van hare gemeenzaamste, kennisfen naauwelijks gelooven, dat BETTY HAMILTON zulk eene geleerde vrouw was.

Eerst op haar dertigste jaar (1796) verscheen hare eerste letterkundige proeve, onder den titel van: *Lettres of a Hindoo Rajah*, waardoor zij, uit hoofde harer bevallige schrijfwijze, en het doorstralend gezond verstand en vernuft, op eenmaal als eene geestige schrijfster bekend werd. Omtrent ten zelfden tijde overleed haar broeder in Indië, en liet zijner zuster een vrij aanzienlijk vermogen na, hetgeen haar, voor haar leven, van een onafhankelijk bestaan, verzekerde. Nu verkoos zij Bath tot hare verblijfplaats, waar zij door hare talenten en aangenaam onderhoud, weldra, eenen kring van geestige en belangrijke menschen rondom zich verzamelde, en kort daarna hare *Memoirs of modern Philosophers* in het licht gaf. Dit werk getuigt van eene diepe kennis der menschelijke natuur, en draagt duidelijke blijken van levendig vernuft en scherpzinnig oordeel; alleen is de inkleeding, mischien, juist niet de meest gepaste voor wijsgeerige onderwerpen.

Het gunstig onthaal, hetwelk dit werk genoot, moedigde haar aan tot de uitgave van hare *Lettres on the elementary principles of Education*, in 2 deelen, waarin zij de gewigtige wijze van opvoeding op eene stelselmatige kunst trachtte te vestigen; haar stelsel op eene wijsgeerige ontwikkeling van den menschelijken geest te bouwen, en zoo deze kunst tot eene wetenschap te verheffen. Zij bereikte echter, slechts gedeeltelijk, haar wel doordacht en edel doel; doch verwierf door haren arbeid vele goedkeuring. Een bewijs daarvan is, dat de graaf VAN LUNCAN, een vermogend landeigenaar, in Noord-Ierland, en weduwnaar met een talrijk huisgezin, haar de opvoeding zijner kinderen opdroeg. Zij aanvaardde zijn aanbod; maar de proef mislukte om niet genoegzaam bekende redenen. Zij gaf, na verloop van eenige maanden, eene onderneming op, voor welke zij zich niet berekend gevoelde, en keerde tot hare letterkundige bezigheden terug. De vruchten daarvan kwamen weldra aan het licht in de *Memoirs of AGRIPPINA*, 3 deelen, waarin zij de geschiedenis dezer Romeinsche vrouw ten grondslag van eenen roman bezigt, met oogmerk om daar, in de gronden van haar opvoedingsstelsel te ontwikkelen. Dit werk, alhoewel met geest geschreven, ontbreekt het aan éénheid, en daardoor aan belangstelling.

Beter onthaal genoot haar daarop volgend werk, *the Cottagers of Glen Burnie*, waarin zij naar waarheid, en met onzijdigheid, de kleine zwakheden van het Engelsch nationaal karakter schildert en berispt. Behalve deze werken is zij nog de schrijfster van de *Lettres, addressed to the daughter of a Nobleman, on the formation of moral and religious principles*, alsmede van de *popular Essays*, hetwelk haar laatste werk was.

Mc-

Mejufvrouw HAMILTON bragt hare laatste levensjaren bestendig te *Edinburg* door, waar hare uitstekende talenten haar algemeen bemind en geacht maakten, en haar eene plaats onder de eerste personen dier hoofdstad verleenden. Hare zwakke gezondheid bewoog haar nog eens, om de baden te *Bath* te gebruiken; doch op hare reis derwaarts werd zij gevaarlijk krank, en stierf te *Harrowgate*, den 23 van Hooim. 1816, betreurd door allen, die haar kenden. Behalve door hare verhevene beschaving van geest, en uitstekende kundigheden onderscheidde zij zich door echte godsdienstigheid, en opregte pogingen, om hare natuurgenooten nuttig te worden, en was in haren omgang boven alle zwakheden verheven, aan geleerde vrouwen zoo dikwijls eigen. Haar gedrag was openhartig en zonder aanmatiging, en in hare gesprekken toonde zij zoo veel verstand, juist oordeel en oorspronkelijkheid van geest, dat de uitstekendste personen haar gezelschap gretig opzochten, en hetzelfde niet dan ongaarne verlieten.

HANAU. Eene schoone, volkrijke en welvarende stad, de hoofdplaats van het Keur-Hessisch graaffschap *Hanau-Munzenburg*, liggende aan de *Kinzig* (eene kleine rivier, welke haar doorstroomt), niet ver van *den Main*. Zij telt 12,000 inwoners, waaronder vele Joden; heeft een fraai residentie-slot, een gymnasium enz. De manufakturen van wolfe stoffen, kousen, kamelotten, hoeden, zijden stoffen, handschoenen, bijouterien, benevens de aanzienlijke porseleinfabriek, brengen met den koren-, ijzer- en houthandel op *den Main*, de stad aanmerkelijke voordeelen aan; doch hebben de tabaksafabrikanten minder afrek, dan voorheen. Op de beide laatste dagen van Wijnm. 1813 hadden in den omtrek van *Hanau*, tusfchen de Fransche en vereenigde Oostenrijksche en Beijersche legers, hevige gevechten plaats, waarbij van weerskanten dapper gestreden werd.

HÄNDEL. (GEORGE FRIEDRICH) Deze beroemde toonkunstenaar werd in 1684 te *Halle*, aan *de Saale* geboren. Reeds met zijn 7de jaar bezat hij, zonder eene bijzondere aanleiding gehad te hebben, eene ongemeene vaardigheid op het klavier, en verkreeg nu aan *ZACHAU*, organist bij de domkerk te *Halle*, eenen kundigen leermeester, onder wien hij zulke bewonderenswaardige vorderingen maakte, dat hij in zijn 9de jaar reeds een volkomen kerkmuzijk, met stemmen en speeltuigen, vervaardigde. Van hier begaf hij zich naar *Berlijn*, waar hij het onderwijs van *ATTILO* genoot, en vervolgens naar *Hamburg*, waar hij bestuurder van het zangtooneel werd, en, nog geen 15 jaar oud, als *componist* optrad. Zijn eerste zangstuk was *Almeria*, hetwelk 30 avonden achter elkander gespeeld werd: ook zijne *Florinde* en *Nero* maakten veel opgang. In weerwil van zoo veel goedkeuring, verliet hij, na 5 jaren *Hamburg*, en reisde naar *Florence*, *Venezia* en *Rome*, in welke stad, inzonderheid, hij het luisterrijkst onthaal ontmoette, en gedurende zijn verblijf aldaar een groot Oratorium *la Resurrezzione*, nevens vele cantaten en sonaten in muzijk bragt. Van *Rome* werd hij naar *Napels* genoodigd; vervaardigde hier zijne
be-

beroemde *Serenade*, *Alcide* en *Galatea*; keerde, na 6 jaar, naar zijn vaderland terug, en werd kapelmeester van den keurvorst van *Hanover*.

Ondertuschen leed het niet lang, of hij stak naar *Engeland* over, waar zich, naderhand, een schitterender tooneel van werkzaamheid voor hem opende. Hij vervaardigde hier niet alleen de zangstukken *Rinaldo*, *Amadis*, *Theseus*, *Rodanisto* en anderen, welke allen eene luide goedkeuring ontvingen, maar had ook bij afwisseling het bestuur over onderscheidene zangtooneelen binnen *Londen*, en was 9 jaar aan het hoofd eener zang-akademie bij het *Hay-Market* tooneel opgericht, met oogmerk, om altijd keur van uitnemende zangstukken te bezitten, en die in de hoogstmogelijke volkomenheid te kunnen uitvoeren. Ongelukkig geraakte hij in twist met zijnen eersten zanger *VENESINO*, den lieveling des volks; gaf hem zijn afscheid; verbond zich met *HEIDEGGER*, en haalde nieuwe zangers uit *Italië*; doch moest, na 3 jaar, het genoemde tooneel aan de *Italianen* overlaten, onder welke inzonderheid, *PORPORA* als componist, en *FARNELLI* als zanger bewonderd werden.

HÄNDEL, die sedert verscheidene zangstukken voor het tooneel van *Covent-garden* in muziek bragt, welke met vele goedkeuring ontvangen werden, verlangde naar een onafhankelijk leven, en legde zich op de verdere uitbreiding der Oratoriën toe, die echter niet als zangstukken (want men hield dit als eene ontheiliging van het gewijdde onderwerp) maar als concerten gegeven werden. Zijn *Messias* ontmoette uit dien hoofde, in het eerst, slechts een koel onthaal; doch werd te *Dublin* met grooter geestdrift ontvangen, en eenige maanden later, ook te *Londen*, naar verdiensten toegejuicht. Dit Oratorium werd hier sedert het geliefkoosde stuk van het publiek, en jaarlijks eens, door *HÄNDEL*, ten voordeele van het, toen zich nog in flechten staat bevindend, vondelinghuis gegeven. Alhoewel hij zijn gezigt verloren had, werkte hij nogtans aan zijne Oratoriën voort, tot acht dagen voor zijnen dood, die op den 14den van Oogstm. 1759 voorviel. Zijn stoffelijk deel ligt in de abdij van *Westminster*, waar eene fraaije gedenkzuil zijne nagedachtenis vereeuwigt.

HANDSCHRIFTEN. Alle nog in wezen zijnde Handschriften zijn of op perkament of op papier geschreven. Het papier is gedeeltelijk Egyptisch, uit de Papyrus-plant vervaardigd, gedeeltelijk papier van boomwol of zijde, (*charta bombycina*), in 706 in het Oosten uitgevonden, en waarvan men zich, schoon meer in Griekschedau in Latijnsche Handschriften, tot op de uitvinding van ons tegenwoordig papier (doorgaans op de helft der 13de eeuw, gesteld) bediende. In de 7de eeuw vindt men het eerst van schrijfpennen gewag gemaakt, en werd onder de inkten de zwarte het meest gebruikt, die echter anders, dan de onze, bereid was. Ook vindt men in oude tijden een zeer schoonen rooden inkt, waarmede de begin letters, de eerste regel, en de inhoud der handschriften geschreven waren. Zeldzaam vindt

vindt men er met blaauwen, en nog minder met groenen en gelen inkt. Ook schreef men of geheele Handschriften met goud en zilver (welke uit hoofde der kostbaarheid onder de zeldzaamheden behooren), of alleen de eerste letters.

Men verdeelt de Handschriften, ten aanzien van derzelver uitwendige gedaante, in rollen (*volumina*), de oudste manier, waarop nog in later tijd de troubadours in *Frankrijk* hunne gedichten schreven, en in ingenaaide boeken, of eigenlijke *codices*. De schrijvers der Handschriften waren bij de ouden meestal vrijgelatenen of slaven (*scribae, librarii*), naderhand de monniken, waaronder inzonderheid de *Benediktijnen*, uit hoofde van hunnen ordes regel, tot dit werk verplicht waren. In later tijd werden de Handschriften door proeflezers (*correctors*) verbeterd en versnaid.

Ondertuschen is het, voor de beoordeeling van de oudheid, waar-
dij enz. van een Handschrift, belangrijker, de inwendige, dan de uitwendige kenmerken, namelijk, de trekken van het schrift, en de letters, waarmede het geschreven is, te kennen. De beoordeeling van de oudheid van Grieksche Handschriften, naar de trekken van het schrift, valt moeilijker, dan die der Latijnsche: men kan slechts van dezelve, in het algemeen, aanmerken, dat de trekken van een Grieksche Handschrift, losser en vlugger zijn, naar mate het ouder is; doch in volgende eeuwen stijver worden. Het al of niet ontbreken der Grieksche accenten is onbepaald, en beslist in dezen niets. Voor het overige zal men bezwaarlijk vroegere Grieksche Handschriften vinden, dan uit de 7de, ten hoogste uit de 6de eeuw. De schrifttrekken der Latijnsche heeft men deels naar de meerdere of mindere grootte, deels naar de verschillende gedaante en het karakter, welke zij bij onderscheiden volken, of in zekere tijdperken aannamen, *Scriptura Romana antiqua, Merovingica, Longobardica, Carolingica* enz., (waarbij nog sedert de 12de eeuw de zoogenoemde *Gothische* kwamen), verdeeld, en bij ieder dezer schriftsoorten weder bijzondere regels vastgesteld, volgens welke men de oudheid van een Handschrift kan beoordeelen. Wij moeten ons vergenoegen, met hier alleen de meer algemeene op te geven.

Voor de 8ste eeuw zal men, in Latijnsche Handschriften, zelden zintteekens (*interpuncties*) vinden, en ook na de invoering derzelve kan men in de 13de en volgende eeuwen er nog ontmoeten, waarin geene zintteekens voorkomen, maar de woorden alleen van elkander gescheiden zijn. Handschriften, die geene hoofdstukken, of andere afdeelingen hebben, zijn altijd oud: de zoogenoemde *custos*, of de herhaling van het eerste woord der volgende bladzijde aan het einde der vorige, behoort tot de 12de en latere eeuwen. Hoe minder en gemakkelijker de verkortingen in een Handschrift zijn, zoo veel te ouder is het, en eindelijk hangen, in de oudste Handschriften, de woorden gewoonlijk, zonder eenige verdeling, onafgebroken aan elkander, en het is eerst sedert de 9de eeuw, dat de afdeeling der woorden

den algemeen in gebruik getaakte. Ook de gedaante der Arabische cijfers, welke men in het algemeen het eerst in de eerste helft der 13de eeuw in Handschriften vindt, draagt ter beoordeeling van derzelve oudheid bij. Verscheidene Handschriften hebben aan het slot eene duidelijke aanwijzing, *wanneer*, gewoonlijk ook *door wien*, zij geschreven zijn; doch moet men de juistheid dezer onderschriften niet zoo aanspits voor bewezen houden, vermits zij dikwijls alleen het onderwerp van het boek aantoonen, of enkel tot een gedeelte van het Handschrift betrekking hebben, of somtijds geheel verduidelijkt zijn. Welk het oudste, nog in wezen zijnde, Handschrift zij, is moeilijk te bepalen: zoo veel echter is zeker, dat al onze Handschriften, zelfs sedert wij de proeven der Herkulanische bezitten, niet verder dan de eerste Christen-eeuw reiken. Voor het overige moeten wij nog aanmerken, dat men in de middel-eeuw geheele boeken, op perkament geschreven, uitwischte of afkrabde, om er nieuwe op te schrijven, die onder de zeldzaamheden geteld worden (*Codices rescripti, ras*); doch hield deze gewoonte in de 14de eeuw op, waarschijnlijk, omdat toen het papier meer in gebruik kwam.

HANGMAT. Is eigenlijk, op de schepen, een aan beide einden, of de vier hoeken, hangende, grove lap linnen, of zeildoek, hetwelk rondom gezoomd is, en aan de menschen op de schepen tot eene slaapplek moet dienen. Men heeft echter ook Hangmatten op het land, inzonderheid in warme landen, en wel in *Oost-Indien* en *Amerika*, die echer beter, gemakkelijker, en van katoen gemaakt zijn, en zeer veel in *Amerika* vervaardigd worden. Men bedient er zich van in huis, zoowel als op reis: in het eerste worden zij aan afzonderlijke pilaren, daartoe in de vertrekken opgericht, en op de laatste aan takken van boomen opgehangen, zoodat men voor het kruipend ongedierte volkomen veilig is. In de *Oost-Indien* worden deze Hangmatten, zelfs door aanzienlijke en gegoele lieden, als een draagbaar bed gebruikt, wanneer dezelve aan eene groote stang gebonden, en door een paar zwarten op de schouders, of ook wel op het hoofd, gedragen worden.

HANNIBAL. Veldheer der *Karthagers*, een van de grootste legerhoofden der oudheid, die, in beleid en moed even zeer als in vaardigheid, om zich elke omstandigheid ten nutte te maken, geene gelijken had; — wien slechts het geluk ontbrak om hem aan eenen *WELLINGTON* gelijk te doen zijn. Zijn vader, *HAMILKAR*, deed hem, gelijk sommige willen, in zijn 9de jaar zweren, dat hij de *Romeinen* met eenen onverzoenlijken haat zoude vervolgen: eenen eed, dien hij getrouwelijk hield. Hij trok, 26 jaar oud zijnde, naar *Spanje*, en belegerde aldaar *Saguntum*, eene stad, volgens de kontrakten met *Rome*, ten grenspaal tusschen het *Romeinsche* en *Karthaagsche Spanje* gesteld. Velen beschuldigen hem hier van bondbreuk, waarvan hij echter niet verdacht moest worden. Immers, in stede van, volgens de vredesvoorwaarden, *Saguntum* neutraal te houden, be-

dien-

diende zich *Rome* van deze sterkte, om uitvallen op de *Karthagische* kolonien en bondgenooten in *Spanje*, onder anderen op de *Turdetaenen*, te doen. — HANNIBAL nam en verdelgde die stad, in weerwil van de pogingen der *Romeinen*, welken, na een ijdel gezantschap tot hem, zich te *Karthago* beklagden. Hierop voerde hij zijn talrijk, en uitgezocht leger, uit *Spanje* door *Gallië*; toog, met onbeschrijfelijk veel moeite, over de hoogste *Alpen*; viel in *Opper-Italië*; leverde den verschrikten *Romeinen* twee bloedige veldslagen, bij *Trebia* en *Thrasymenum*, rukte vervolgens tegen *Rome*, en zoude deze stad ongetwijfeld hebben ingenomen, indien niet de beroemde veldheer *FABIUS MAXIMUS* (zie *aldaar*), door eenen welgekozen stand, hem langen tijd voor dezelve had opgehouden. Hierop sloeg hij, bij *Cannae*, in een hoofdtreffen, de kern der Romeinsche legermacht; doch door muiterij zijner afgematte hulptroepen en geweigerden onderstand uit zijne vaderstad, waar toen, ongelukkig voor hem, volgens het gewone gebrek eener republikeinsche regering, eene andere partij, dan de zijne, de overhand had; geheel en al verhindert om op *Rome* te trekken, bleef hij langen tijd in de wellustige stad *Capua* (Zie op dat artikel), ten merkelijken nadeele van zijn leger. De *Romeinen* volgden intusschen het voorbeeld van *AGATHOKLES* (Zie: *HAMILKAR*) en bragten *KARTAGO*, onder geleide van *SCIPIO den Ouderen*, in het nauw. HANNIBAL werd, door zijne ondankbare medeburgers terug geroepen, trachtte vergeefs *SCIPIO*, in een mondsprek, tot minzame schikkingen over te halen en leverde eindelijk tegen den *Romein*, den rampzaligen slag bij *Zama* in *Numidië*; die het lot van *Karthago* besliste. De *Karthagers* werden genoodt alle hunne schepen, behalve tien, af te geven en nimmer weder eenigen oorlog te ondernemen.

HANNIBAL, door de *Romeinen* en zijne landgenooten, vervolgd, vlugte nu tot den koning van *Bithynië*, *PRUSIAS*, in *Klein-Azië*, met oogmerk, om dien vorst tot eenen oorlog tegen *Rome* te bewegen; doch, bescpurende, dat hij door hem aan de *Romeinen* zoude worden overgeleverd, benam hij zich zelven, in het 182 of 183ste jaar voor onze tijdrekening, en in het 65ste zijns ouderdoms, door vergift, het leven, ten einde niet voor zijnen dood in handen zijner vijanden te vallen. De oorlog, dien hij tegen de *Romeinen* voerde, de gevaarlijkste, waarin het Romeinsche gemeenebest immer gewikkeld werd — wordt de *twede Punische oorlog* genoemd.

HANNO. Een *Karthagisch* veldheer, die met oogmerk, om ontdekkingen voor den handel te doen, en volkplantingen aan te leggen, eene reis, langs de westelijke kusten van *Afrika* deed, en van dezelve eene beschrijving heeft nagelaten. Aan de kusten van *Marokko* zijn door hem 6 volkplantingen gesticht. De uiterste was het eiland *Cerne*, aan de zuidelijke grenzen van dat rijk, van waar hij dan ook zijne ontdekkingsreis verder voortzette. Volgens zijne beschrijving kwam hij waarschijnlijk niet alleen tot de *Senegal* en *Gambia*,

maar

maar nog verder, tot aan de kusten van *Guinea*; want zijne schets van de woeste bewoners past op de Negervolken aldaar, gelijk ook zijne beschrijving van de twee groote rivieren, waarin hij krokodillen en de *Hippopotamus* (Rivierpaard) vond, op de *Senegal* en *Gambia* toepasfelijk zijn. HANNO leefde waarschijnlijk 550 jaar voor onze tijdrekening. Wij bezitten van hem eene Griekfche overzetting zijner reis, onder den titel: *Periplus van HANNO*. Behalve dezen zeereiziger voeren nog meer beroemde *Karthagers* dezen naam. Twee veldheeren, die HANNO heetten, voerden in den eerften Punifchen oorlog, de een na den ander, in *Sicilië* het bevel; terwijl een derde een der onderbevelhebbers van HANNIBAL in *Italië* was, en zich door verfcheidene gelukkige ondernemingen onderscheidde.

HANOVER. Een onder het Duitfche verbond, behoorend, koningrijk, hetwelk in het noordelijk gedeelte van *Duitschland*, tufchen de *Elbe*, de *Eems* en de *Noordzee* ligt. Het beftaat uit de vorftendommen *Kalenberg*, *Grubenhagen*, *Luneburg*, een gedeelte van het graaffchap *Hohenfteln*, het hertogdom *Bremen* met het land *Hadeln*, *Wurzen*, *Kedingen* en het oude land; uit de graaffchappen *Holza*, *Diepholtz*, en *Bentheim*; uit de vorftendommen *Hildesheim*, met de ftad *Goslar*, *Osnabrug* (zonder *Rakenberg*) *Ooft-Vriesland*, het beneden graaffchap *Lingen*, een gedeelte van het *Eichsfeld*, de heerlijkheid *Plesfe*, met nog eenige kleine brokken lands. Alle deze landen bevatten eene oppervlakte van 682 v. m., met 1,292,958 inwoners. De voornaamfte rivieren zijn de *Elbe*, en *Weser*, en de meest belangrijke voortbrengfels koren, tabak, hop, vlas, hennep, raapzaad, hout, houig en was, zout, alsmede eene menigte nuttige en edele metalen, welke het Harzgebergte oplevert. De vee- en fchapenteelt is er meestal in eenen goeden ftat, en men vindt hier en daar zeer goede paarden; terwijl de bijenteelt in fommige ftreken zeer aanmerkelijk is. De gewigtigfte takken van beftaan zijn de garefspinnerijen en linnen-manufakturen; doch houdt zich de kunftvijft tevens onledig met het bereiden van tabak, met het vervaardigen van wollen en zijden ftoffen, lakens, koper-, ftaal- en ijzer-waren, hoeden, leder, papier, aardewerk enz. Ook de handel is er van belang, waartoe de vereeniging van *Ooft-Vriesland* zeer bevorderlijk is. De landwegen, gelijk ook het postwezen zijn in het Hanoverfche uitmuntend, hetwelk, door meerder nijverheid van de zijden der inwoners, zijnen welvaart nog aanmerkelijk kan bevorderen.

Geen der kleine Duitfche ftaten heeft in de laafte tijden zoo veel ter bevordering der wetenfchappen en het volks-onderwijs toegebracht, dan *Hanover*, waarvan de hooge fchool te *Göttingen*, de ridder-akademie te *Luneburg*, het *Georgianum* te *Hanover*, het *Pedagogium* te *Ifelt*, en het uitmuntend feminarium voor fchoolleeraars in de hoofdfad des rijks, benevens het instituut te *Klofter-Loeum* tot vorming van predikanten, de voldoende bewijzen opleveren.

Hanover was voorheen een keurvorftendom. In 1692 ontving de her-

hertog ERNST AUGUSTUS, door den keizer LEOPOLD, de keurvorstelijke waardigheid, en werd door zijnen oudsten zoon, GEORGE LODIEWIK, in dezelve opgevolgd, die, nadat reeds voorheen het regt op het huis van *Hanover*, door het parlement, aan de kroon van *Engeland* was verzekerd geworden, onder den naam van GEORGE I, den troon van dat rijk beklom. Door deze vereeniging met *Engeland* won *Hanover* aanmerkelijk; doch werd, in den jongsten oorlog tuschen dat rijk en *Frankrijk*, het slagtoffer daarvan. Als een eigendom des Britschen monarchs, rukten de *Franschen*, onder den veldheer MORTIER, den 28sten van Blocim. 1803, in het Hanoversche, en week de regering naar *Lauenburg*, waar, op den 3den van Zomm., tuschen haar en den Franschen veldoverste te *Suhlingen*, de beruchte overeenkomst getroffen werd, volgens welke het Fransche leger van alle Hanoversche landen tot aan de *Elbe* bezit nam; doch waartegen de *Hanoveranen*; met wapenen en veldstukken, achter genoemde rivier, in het Lauenburgsche konden terug trekken. Sedert breidden zich de *Franschen* meer en meer uit; namen alle Britsche wapens, met alles, wat tot de vorige souvereiniteit dezer landen behoorde, weg, en het geheele bestuur geraakte in hunne handen; terwijl *Engeland*, waarvan *Hanover*, in deze omstandigheden, alleen zijne bescherming konde verwachten, hetzelfde aan zijn lot overliet. Naderhand bezetteden *Rusfen* en *Zweden* het door de *Franschen*, onder BERNADOTTE, weder ontruimde land, en berenden *Hameln*; terwijl het Hanoversch legioen in de *Wezer* landde; doch er werd niets ernstigs ondernomen.

Dus werd dit beklagenswaardig land de verzamelpplaats van onderscheidene Europeische legerbenden, toen de slag van *Austerlitz* de gedaante der zaken eenigermate veranderde. De Hanoversche staten werden, ten gevolge eener overeenkomst met den Franschen keizer, in het begin van 1806, door *Pruisfen* bezet, onder de verklaring, dat de koning dezelve alleen in bewaring en onder zijn beheer nam tot op den algemeenen vrede, waartoe het bestuur aan den veldheer, den graaf van SCHULENBURG-KEHNERT, werd opgedragen. De Hanoversche gezant verklaarde zich openlijk, den 3den van Sprockelm., tegen deze bezitneming door *Pruisfen*, welke hij als strijdig met de regten des konings van *Engeland* beschouwde; doch vorderde van de onderdanen, zich er niet tegen te verzetten. Dan kort hierop, en wel op den 1sten van Grasni. deszelfden jaars, volgde er eene andere overeenkomst, waardoor *Pruisfen*, tegen den afstand der drie provincien *Anspach*, *Kleef* en *Neufchatel*, aan *Frankrijk*, ofschoon al wederom tegen de plegtige verklaring van den Engelschen gezant, van het keurvorstendom *Hanover* volkomen bezit nam, en den 8sten daaraanvolgende de geheele eindelijke ontbinding der Hanoversche regering liet bekend maken.

Inruschen scheen dit ongelukkig land tot eene onophoudelijke lotsverwifeling bestemd te zijn; want nog in hetzelfde jaar 1806 werd

de goede verstandhouding, tusſchen *Frankrijk* en *Pruisfen*, jammerlijk verbroken, en moest de Pruiſſiſche commiſſie van organiſatie, in den daarop volgenden ongelukkigen oorlog, kort na den gedenkwaardigen ſlag bij *Jena*, op den 21ſten van Wijnm. *Hanover* ruimen; waarop het voormalig Hanoverſch beſtuur de regering des lands, doch ſlechts bij voorraad en *niet* in naam des konings van *Engeland*, wederom aanvaardde, en in den volgenden nacht alle Pruiſſiſche wapenen liet wegnemen. Op het einde derzelfde maand kwam de maarschalk MORTIER met zijn leger naar *Hanover*, en nam den 12 van Slagtm. in naam des keizers NAPOLEON, het land in bezit, hetwelk federt, onder het opper-toezigt van *Frankrijk*, door eene beſturende commiſſie geregeerd werd, totdat het eindelijk, bij een verdrag, den 14den van Louwm. 1810 te *Parijs* geſloten, geheel aan den koning van *Westphalen* afgestaan, vervolgens in zijn rijk ingelijfd, en in de drie departementen, het *Noordelijke*, dat van de *Neder-Elbe* en de *Aller*, verdeeld werd.

In het jaar 1811 werden alle verwachtingen verijdeld, welk men uit deze eindelijke beſliſſing van het lot van *Hanover* zich ſcheen te mogen voorſpellen. Alleen het departement de *Aller* bleef bij *Westphalen*; de gemeenſchap met de zee werd afgeſneden; *Hanover*, waarvan alleen de ſtad van dien naam, met *Celle*, bij het genoemde rijk bleven, werd geſnipperd; *Luneburg*, *Stade*, en *Ratzenburg* werden Franch, en dit gedeelte der Hanoverſche landen deelde ſedert in het tot van het groote keizerrijk, totdat eindelijk, ten gevolge van den roemrijken veldtogt der verbondene mogendheden in 1813, ook *Hanover* bevrijd werd. Hunne troepen trokken den 25ſten van Wijnm. binnen de hoofdstad, en werden den 4den van Slagtm., door den hertog van CUMBERLAND gevolgd, waarop de oude regering terſtond herſteld werd. Den 15 van Winterm. 1814 werd de eerſte vergadering van de ſtenden des rijks door den hertog van CAMBRIDGE geopend, doch had alleen ten doel, in het beſtuur eenige veranderingen daar te ſtellen, welke de tijd en de behoefte des lands vorderden; geſtyk de regering dan ook, zoo veel mogelijk; het oude ſtefel van beſtuur behield, en alleen het nieuwe uit hetzelfde deed geboren worden. Alles werd op deze wijze van langzamerhand geregeld, en men trof federt verſcheidene nuttige inrigtingen, ten einde het doorgeſlane leed te doen vergeten.

HANOVER. De hoofdstad van het koninkrijk van dien naam. Zij ligt in eene aangename landſtrek aan de *Leine*, welke de oude en nieuwe ſtad van een ſcheidt; telt ruim 20,000 inwoners, en is de vergaderplaats der regerings-kollegien. Men heeft er eene munt, een tuighuis, eene geſchutgieterij, eenen ſchouwburg, een landſchaps- en raadhuys, een lyceum en eene kweekſchool voor onderwijzers: ook vindt men er een gedenkteecken, ter nagedachtenis van den grooten LEIBNITZ opgericht, eene uitmuntende koninklijke boekerij, welke rijk is aan koſtbare werken en zeldzame handſchriften, en, in de nabijheid der

der stad, het fraaije koninklijke lustslot *Herrenhausen*, waarbij de beroemde fontein gevonden wordt, die het water, ter dikte van een mans ligchaam, 120 voet opvoert. De fabrieken van gewast linnen, spiegels, lak en papieren behangfels, gouden en zilveren galonnen, koufen, wollen stoffen en aardewerk, zoo als ook de handel in hout, vlas en wol, zijn er van veel belang, de laatste uit hoofde van de scheepvaart op *Bremen*, en de sterke verzending, welke er van en naar *Hamburg* plaats heeft.

HANZEATISCH VERBOND. Deze merkwaardige handel-maatschappij ontstond het allereerst uit een verbond (*Hansa*), hetwelk de beide steden *Lubek* en *Hamburg*, in 1241, ter beveiliging van haren land- en zeehandel, oprigttten. Zij werden hiertoe genoodzaakt door de toenmalige onzekerheid der zee door vrijbuiters, en der openbare wegen door roovers enz. (een gevolg van het vuistregt), en rustten dienvolgens, voor gemeene kosten, niet alleen eene vloot uit, maar bragten ook eene landmagt op de been. Verscheidene koopsteden, eene voortgelijke behoefte gevoelende, traden hetzelfde eerlang bij, en dit volgden weldra vele andere, zoo dat deze maatschappij eindelijk, bij afwisfeling, uit 66,72,80 en 84, nu eens meer dan eens minder, steden bestond. Deze steden werden in 4 klassen verdeeld, waarvan ieder eene hoofd- of kwartier-stad had. Onder de *eerste* klasse behoorden de Wendische en Opper-Wendische steden, waarvan *Lubek* de hoofdplaats was, alwaar de algemeene vergaderingen van het verbond gehouden werden. Onder de *tweede* bevonden zich de Kleefische, Markische, Westphaalsche en de 4 steden, in de oostelijke provincien der naderhand vereenigde *Nederlanden* gelegen, benevens de kwartierstad *Keulen*. Onder de *derde* behoorden de Saksische en Mark-Brandenburgsche steden, waarvan *Brunswijk* de hoofd-stad was, en eindelijk onder de *vierde* klasse de Pruissische en Lijf-landsche steden, welke *Dantzic* tot kwartierstad hadden.

Ondertuschen waren de meeste der verbondene steden niet vrij, en zijn het nooit geworden. Dan, daar de landsteden, over het algemeen, wanneer zij door den handel rijk waren geworden, op de geldelooze vorsten van dien tijd veel invloed hadden, zoo bragt hare afhankelijkheid aan de gemeenschappelijke onderhandelingen van het verbond, waarvan de voornamen steden, inzonderheid *Lubek*, bovendien, eene ongestoorde vrijheid genoten, (waartegen zich echter *Denemarken* meer dan eens verzettede) weinig nadeel te weeg.

De meeste sterkte van dit verbond vertoonde zich ter zee; en hoe meer het den Europischen mogenheden, in dien tijd, overal aan eene zeemagt mangelde, zoo veel te eerder moesten de Hanzeatische steden voor hen geducht worden. Er heerschte onder de laatste eene groote eensgezindheid; doch, inzonderheid, hadden de zeefteden het naar haren zin, die, door eenen ver vooruit zienden koopmansgeest, voor de belangen van allen binnen- en buitenlandschen handel zorg droegen. Reeds in de laatste helft der 13de eeuw legde de handel-

maatschappij 4 groote kantoren aan, als: te *Londen*, te *Brugge*, te *Bergen* en te *Novogrod*, in *Rusland*, waardoor haar handel eerlang tot eenen buitengewonen bloei geraakte; gelijk ook zich derzelver scheepvaart eerlang naar *Frankrijk*, *Spanje*, *Portugal* en *Italië* uitbreidde. De maatschappij was voorzigtig en gelukkig in hare onderhandelingen met afgelegene vorsten; doch tastte door, en besloot spoedig tot eenen zee-oorlog, wanneer zij dit voor noodig hield, en rustte in 1428 eene vloot van 248 schepen, met 12,000 man gewapend, tegen *Denemarken* uit.

Onderrusschen hing de bloei van het Hanzeatfche verbond natuurlijk van de voortdoring der omstandigheden af, welke tot hetzelfde aanleiding gegeven hadden, en het moest vervallen, naar gelang deze van tijd tot tijd ophielden. Reeds met het einde der 15de eeuw namen, door den landvrede, door MAXIMILIAAN I in *Duitschland* tot stand gebragt, de rooverijen en aanrandingen, op de publieke wegen, een einde, waardoor het voornamelijk oogmerk der *binnenlandsche* steden, met derzelver toetreding tot dit verbond, verviel; terwijl eene meer verlichte staatkunde der vorsten, die, jaloeersch op de menigvuldige vrijheden, door verscheidene hunner landsteden genoten, dezelve noodzaakten, om er van af te zien; waarbij nog kwam, dat zij, na de invoering eener matige belasting, en het vernietigen van verscheidene rijke gestichten, niet zoo zeer bijdragen in geld meer behoefden, en ook, door hunne staande legermagt, hun gezag beter konden handhaven.

De voornamelijk oorzaak, echter, van de verzwakking, en eindelijke vernietiging, dezes verbonds was hierin gelegen, dat de magtigste vorsten van *Europa* de noodzakelijkheid eener zeemagt, welke op eigen scheepvaart steunt, en de aanmoediging van den handel hunner onderdanen, begonnen te gevoelen. Keizer KAREL V. was de eerste die zijnen *Nederlanderen*, welke zoo laag zij konden, voordat de Hanze-steden de *Oost-zee* sloten, overal aan dezelve beletfels in den weg stelden, alle mogelijke voordeelen in den handel poogde te bezorgen, en daarin zoo veel te beter slaagde, vermits de Noordfche mogendheden van het verbond afkeerig waren, waardoor *Denemarken* de *Oostzee* voor de *Nederlanders* opende. Niet minder was ELIZABETH van *Engeland* bedacht, om de voordeelen, welke de Hanze-steden uit den Engelschen handel getrokken hadden, op hare eigen onderdanen over te brengen; doch gelukte het, intusschen, inzonderheid *Hamburg*, hetwelk zich, over het algemeen, bij de verzwakking des meer genoemden verbonds, zeer verstandig gedroeg, (*Zie aldaar*) den Britfchen handel, zoo goed slechts mogelijk was, aan zich te behouden. Met deze staatkunde der magtigste vorsten van *Europa* staat de ontdekking van *Amerika*, en de scheepvaart der *Portugeezen* naar *Afrika*, in het naauwste verband; en van hier, dat reeds in de 16de eeuw verscheidene steden, welker handel en bedrijf, in de laatste helft derzelve, verminderden, van het verbond afzagen.

In

In 1626 en 1628 beval keizer FERDINAND II, die zich van de geheele Oostzee wilde meester maken, eene bijeenkomst der steden *Lubek*, *Hamburg*, *Rostock* en andere, om haar, onder belofte van aanzienlijke voordeelen in den Spaanschen handel, over te halen, ten einde hem daartoe de behulpzame hand te bieden; doch de vrees voor de Noordsche zeemogendheden hield haar terug. Naderhand, en wel in 1630, werd er wederom eene vergadering der Hanze-steden bijeengeroepen, waarvan echter vele achterbleven, en andere zich tegen de voortzetting van het verbond verklaarden, welks vernietiging derhalve te regt in het genoemde jaar kan gesteld worden. Alleen *Lubek*, *Hamburg* en *Bremen* vernieuwden hun verdrag, en voerden sedert den naam van *Hanze-steden*, totdat zij in Winterm. 1810 in het *Fransche* rijk werden ingelijfd, waardoor hun verbond vernietigd werd. Door de overwinningen der bondgenooten, in 1813 en 1814, werden deze steden van het Fransche juk ontheven, en herkregen zij hare republikeinsche zelfstandigheid, zoo dat zij nu, als *vrije steden*, leden zijn van het Duitsche verbond.

HARDERWIJK. Eene stad in het koninkrijk der *Nederlanden*, in de provincie *Gelderland*, kwartier *Arnhem*, aan de *Zuiderzee*. Zij telt 4251 inwoners; heeft 5 poorten, en eene haven, die echter, schoon in 1810 verbeterd, tegenwoordig voor eenigzins groote schepen niet bruikbaar is, zoo wel uit hoofde eener bank, die dezelve bij eene gewone watershoogte ongenaakbaar maakt, als van wege hare ondiepte zelve. Van eene aanmerkelijke vergrooting dezer haven zou de scheepvaart, bij nood- en stormachtig weder, groote voordeelen kunnen trekken. *Harderwijk* behoorde eertijds tot de Hanze-steden, en dreef eenen aanzienlijken handel; doch thans vinden de inwoners grootendeels hun bestaan in de vaart op de *Zuiderzee*; de vischery, waartoe die van Ansjovis behoort; het droogen van haring, den smakelijken en sterk gezochten *Harderwijker* bokking opleverende; in den landbouw, den handel in gekloofd hout en eiken boomstems, welke uit de naburige Veluwsche bosschen worden aangevoerd, en eindelijk in heide, waarvan men bezems vervaardigt: welk een en ander in groote hoeveelheid naar de provincie *Holland* verzonden wordt. Ook het depot der koloniale troepen, in het fraaije gebouw der voormalige Geldersche munt gehuisvest, draagt tot de welvaart der ingezetenen, en tot stijving der stedelijke kas, aanmerkelijk bij.

Harderwijk had eertijds eene hooge school, welke een aantal beroemde mannen voor andere hooge scholen van ons vaderland gekweekt heeft; doch die onder de jongste Fransche regering vernietigd, en in 1815 door een *Athenaeum* vervangen werd, welks bestaan echter mede in 1818 ophield. De Latijnsche school was oudtijds vermaard, hetwelk men daaruit kan opmaken, dat bij den brand van 1503 een getal van 450 scholieren zijn omgekomen. Zij werd in 1600 vernieuwd en verbeterd, en, naar haren bijzonderen voedselheer prins MAURITS van *Nassau*, het *Gymnasium Nassavico Veluvicum*, of de

Nasfausch-Veluwsche school genoemd. Thans is dezelve in verval, of schoon nog van eenen rector, corrector en praeceptor, voorzien zijnde. De inrigtingen voor het lager onderwijs zijn hier zeer goed. Men heeft een uitmuntend instituut van opvoeding, eene stads- en eene armen-school, in welke beide de leerwijze van den heer PRINSEN sedert eenigen tijd, en met het beste gevolg, is ingevoerd; als mede nog eene bijzondere Fransche school, en eene school voor jonge jufvrouwen. Wijders heeft men in *Harderwijk* eene wolspinnerij ten behoeve der armen, een burger- en armen-weeshuis, een diakonie-gasthuis, eene genever-stokerij van de 2de klasse, eene brouwerij enz. Onder de openbare gebouwen behooren het stadhuis; eene Gereformeerde en Roomsche kerk; eene waag, en andere.

Ieder avond van het geheele jaar, met uitzondering van de 2 wintermaanden, vaart er ten 8 ure een beurtschip op *Amsterdam*, van eene gemakkelijke roef en kajuit voorzien, hetwelk met de postwagens en diligences van *Zutphen* en *Deventer*, die dagelijks aankomen en vertrekken, en met andere vrachtwagens uit *Overijsel* en *Gelderland*, correspondeert, en, bij eenen tamelijk goeden wind, de overvaart in 5 of 6 uren aflegt.

Harderwijk was de geboorteplaats van verscheidene voornamen, waarvan PETRUS GRENELLUS, GERARD VOET, JOHAN WILLEM, ERNEST BRINK, BERNARDS, VAN DER MEKEN en AELTEN, of ALTINS, benevens de krijgsheld HEGEMAN, verdienen genoemd te worden.

HAREM. Zoo noemen de *Mahomedanen* dat gedeelte van het huis, waarin de vrouwen, afgezonderd van de mannen, wonen. Ieder Muzelman mag 4 wettige vrouwen, en een willekeurig aantal bijwonen houden, die in het achterste gedeelte van het huis wonen, door hoog bemuurde tuinen ingesloten worden, en onder het opzigt van zwarte gesnedenen en hofmeesteressen staan. Deze inrigting is echter alleen voor rijken en aanzienlijken mogelijk. Geringere lieden vergenoegen zich gewoonlijk met ééne vrouw, omdat zij er geene meerdere kunnen onderhouden, bedienen zich van hare hulp in hunne beroeps-bezigheden, en leven met haar in naauwere betrekking. Het grootste *Harem* is dat des Turkschen keizers, waarin zich ettelijke honderd vrouwen bevinden, welke meestal Christen-slavinnen zijn, die de groote Heer als eene schatting, of ten geschenke, heeft ontvangen. Zij verrigten allerlei vrouwelijk handwerken; doch niemand, behalve de gesnedenen, ter harer bediening bestemd, mogen dezelve naderen. Alleen op feest- en vreugde-dagen worden zij, op het schoonste uitgedoscht, aan den keizer vertoond, die aan de meest begunstigde, door den *Kisler-aga* (de oppertoeziener van het *Harem*) zijne keuze te kennen geeft, waarop zij door de overige vrouwen gewasschen, gezalfd, en in het slaapvertrek des keizers gebragt wordt: eene eer, die slechts aan weinigen ten deel valt. De voornaamste onder deze vrouwen is diegene, welke den eersten prins heeft ter wereld gebragt; doch worden alle, die moeder geworden zijn, van

van de overige afgezonderd, en verkrijgen eenen eigenen hofstoet van gesnedenen. Voor het overige maakt het *Harem* een gedeelte uit van het *Serail*, of keizerlijk paleis. — In het Oosten wordt een wel bezet *Harem* onder de voorwerpen van pracht gerekend, waarin de jongens worden opgevoed, totdat zij den ouderdom van 6 jaar bereikt hebben.

HARING. Een welbekende trekvisch, die voornamelijk in de *Noordzee* gevonden wordt; doorgaans in groote scholen te zamen zwemt; 's nachts, door hunne glinsterende buiken, eenen helderen glans van zich geeft, en genegen is, om het vuur of licht, hetwelk zij zien, te volgen. De *Hollanders* vangen dezen visch in groote menigte op de Engelsche kusten, ter hoogte van *Norfolk* en *Tarmouth*, onder *Hitland*, waartoe hun door EDUARD I, bij eenen koninklijken brief van 28sten van Herfstm. 1295, de vrijheid verleend werd. Men noemt deze visfcherij, in ons vaderland, de *Groote visfcherij*, omdat zij ons weleer zoo veel voordeel aanbragt, dat dezelve meer dan eens, in openlijke plakaten, de *goudmijn* dezer landen genoemd werd. Men begint dezelve in den zomer, na den langsten dag, wanneer niemand, voor middernacht te 12 ure, op St. Jansdag, zijne netten mag uitwerpen. Op dien tijd zwemt de Haring in zulk eene groote menigte, op gemelde hoogte, bij elkander, dat men de netten, waarin zij door het daarboven plaatsen van licht gelokt worden, naauwelijks kan ophalen; zijnde het meermales gebeurd, dat een enkele trek meer dan 130,000 Haringen opleverde.

De schepen, waarvan men zich tot deze visfcherij bedient, noemt men *Haringbuizen*, die doorgaans van 25 tot 30 ton-lasten, ieder van 12 ton, groot, en met 14 of 16 personen bemand zijn, en meestal zoo lang in zee blijven, als de visfcherij duurt; doch hunnen voorraad van gevangen visch door kleinere vaartuigen, of *Haringjagers*, aan land zenden, waardoor zij dan ook, van tijd tot tijd, ledige tonnen, zout, versch water, levensmiddelen enz. terug ontvangen. Ieder Haringbuis verschaft jaarlijks, door elkander gerekend, ten minste, aan 400 menschen werk en brood; en daar er in vroeger tijd, jaarlijks, ettelijke honderd buizen werden uitgerust, zoo kan men hieruit opmaken, hoe voordeelig deze visfcherij weleer voor *Holland* geweest zij (*) en met hoeveel regt zij, bij openbare plakaten, de *hoofdnering*, *welvaart* en *goudmijn* dezer landen genoemd werd; inzonderheid, toen andere volken de kunst, om dezen visch te *kaken*, en in te zouten, nog niet zoo goed verstonden, als de *Hollanders*, hetwelk, omtrent de helft der 14de eeuw, door WILLEM BEUKEL, of BEUKELSZOON, te *Biervliet* in *Vlaanderen*, zoo al niet allereerst werd uitgevonden, ten minste tot dien hoogen

trap
(*) Op het laatst der vorige eeuw werd derzelver opbrengst, jaarlijks nog op 70 miljoen gulden geschat.

trap van volkomenheid gebragt werd, dat de Hollandsche Haring, boven die van andere natien, steeds den voorrang verdient.

Zoodra de Haring uit zee komt, moet dezelve weder verpakt worden, omdat, door de haast, in het kaken, niet alles behoorlijk in zijn werk kan gaan. Dit geschiedt, onder het opzigt van daartoe aangestelde *keurmeesters*, in de open licht, door beëdigde *haringpakkers*, waarvan de eerste zoo wel over dezen, als over de vischkooipers, een wakend oog moeten houden, en zorg dragen, dat de Haring, die uit zee wordt aangebragt, ten eerste verpakt, van zout veranderd, en er geen Haring verkocht worde, dan die ten minste 10 dagen in het zout heeft gestaan; terwijl de laatste, de Haringpakkers, onder eede verplicht zijn, om geene tonnen te gebruiken, waaraan eenig gebrek is, en, bij het verpakken, nauwkeurig moeten toezien, dat de Haring, die maar het minst aangefroken, of wrak is, van de goede worde afgezonderd enz.

Men heeft hier te lande 3 soorten van Haring, waarvan de tonnen ieder een afzonderlijk merk voeren, als: *Maatjes-Haring*, die zeer malsch en vet is, en weinig ingewand heeft; de *volle Haring*, welke omstreeks *Bartholomeus nacht* gevangen, en dus genoemd wordt, omdat hij vol hom of kuit is, en, eindelijk, de *Schoot-haring*, die eenigen tijd later komt, de kuit geschoten heeft, slechter is, en niet zoo lang kan bewaard worden, als de volle Haring. — De vischschers, aan de *Noordzee* wonende, moeten den Haring versch aan wal brengen, om als *Pan'haring*, of tot *Bokking* gerookt, genuttigd te worden, zonder, dat zij die mogen inzouten; terwijl de haringvischschers in de *Zuiderzee* hunne vangst in een der besloten steden van *Holland* moeten brengen, en aldaar op den afslag verkoopen, om versch gebruikt, en tot zoogenoemde *Ij-bokking* gemaakt te worden.

HARLEKIN. Dit karakter, in de tooneel-gechiedenis zoo beroemd, en door zijne velerlei lotgevallen zoo merkwaardig geworden, verdient thans, mogelijk, eene zoo veel te nadere beschouwing, daar het in de laatste jaren, in verscheidene aanzienlijke schouwburgen, inzonderheid in *pantomimen*, weder is ten tooneele gevoerd. Men schrijft den oorsprong van dit bespottelijk wezen, mogelijk niet te onregt, aan de mimische spelen der *Romeinen* toe, waarbij de *Strionen* het belagchelike dikwijls overdreven, en, om het publiek van dien tijd te vermaken, een kleed van velerlei lappen van allerhande kleuren, benevens een houten toongel-zwaard droegen, waarmee zij zich op eene bespottelijke wijze verdedigden of anderen vervolgden. Het is blijkbaar, dat deze tooneel-zotten tot den *Arlecchino* (Harlekin) hebben aanleiding gegeven, die naderhand in de Italiaansche blij- en kluchtspelen is ingevoerd, een pak van bonte, driehoekig gefneden lakensche lappen, een' kleinen hoed op zijn kaal geschoren hoofd, en eene zwarte grijns zonder oogen droeg, waarin slechts twee openingen waren, om er door te kunnen zien. Over de benaming van Harlekin zijn verschillende, alle even onzekere ge-

voe-

voelens; doch ten aanzien van zijn karakter is hij, volgens SULZER, een voor het uiterlijk eenvoudige, zeer naïve kerel, of potsenmaker, maar op de keper beschouwd, een flimme, vernuftige en schrandere knaap, die de zwakheden en dwaasheden van anderen juist opmerkt, en op eene geestige wijze ten toon stelt. Over zijne toelating op, of geheele verbanning van, het tooneel heeft men veel getwist, en het is bekend, hoe hevig die Harlekin, welken men op het Duitfche tooneel heeft overgenomen, door GOTTSCHED vervolgd, en eindelijk in 1737 door een plegtig *Auto da Fe*, hetwelk de *Neuberin* te *Leipzig* over hem hield, en LESSING zelf voor eene *Harlekinade* verklaarde, geheel is verbannen geworden. Ondertusfchen heeft men alleen den Harlekin zijn bonte kleed uitgetrokken, en den naam afgefchaft; doch het karakter, of den zot zelve, met al zijne eigenschappen behouden, en hem nu onder den naam van HANS, dan van PIETER enz. nu eens in den perfoon eens bediende, en dan weer onder dien van eenen vertrouwde, ten tooneele gevoerd. Het oogmerk moet altijd zijn, het belagchelijke, onder eenen zekeren fchijn van ernst aan den dag te brengen, den fchalk te ontmaskeren, en hem aan de bespotting over te geven; doch hiertoe wordt een zoo geoefend meester in de kunst vereischt, als er weinig gevonden wordt.

Bij de *Italianen*, die, zoo als wij boven aanmerkten, dit belagchelijk karakter het eerst weder in hunne zoo zeer geliefde kluchtspelen bragten, heeft men verfcheidene *Virtuofen* van dien aard, even zoo als in *Frankrijk* bij den Italiaanfchen fchouwburg, gehad, en er zijn families geweest, waarin de gebaren-fpelen en potsen als een erfdeel van vader op zoon, kleinzoon enz. zich hebben voortgeplant, waaronder een CECEHINI, DOMINICO, doch ten laafte BERTINAZZI (*), de bewondering hunner tijdgenooten tot zich trokken.

Waarfchijnlijk zullen vele onzer lezers hier aan den zoogenoemden Duitfchen *Hansworst* denken, die het oudfte komiek karakter op den Duitfchen fchouwburg is, met opgenoemden Harlekin overeenkomt, en mogelijk dikwijls met denzelven verwiffeld wordt. Intusfchen, alhoewel in kleeding, en in meer andere opzigten, met dezen overeenftemmende, is toch de *Hansworst*, zoo als reeds de naam, veel plomper, en wordt hij veelal met een log, dik ligchaam, en als een

fter

(*) Deze BERTINAZZI (gewoonlijk CARLINO genoemd) te *Turin* geboren, vermaakte federt 48 jaar, als Harlekin, geheel *Parijs*, en danste nog 4 weken voor zijnen dood, in zijn 77fte jaar, eene mennee op het tooneel aldaar. Hij vervrolijke allen die hem omringden; doch was zelf van een hoogst zwaarmoedig geftel. Op zekeren tijd vroeg hij hiervoor aan eenen geneesheer, die hem niet kende, om raad, en ontving ten antwoord: „ik kan u geenens beteren geven, dan dat gij „zeer dikwijls CARLINO bezoekt: dat is het beste middel tegen de *hippocrisie*” — Hemel! — „sprak de lijder, onder het flaken van eenen diepen zucht, bij zich zelve, — „ik ben immers CARLINO, maak anderen vrolijk; en ben zelf „in den hoogften graad droefgeestig!”

sterke eter afgebeeld; terwijl, integendeel de *Harlekin* dun, vlug en buigzaam van leden zijn, moet. Voor het overige weet men van den oorsprong der benaming van *Hanswurst* even weinig zekers, als van die van *Harlekin*; doch is het, intuschen, opmerkelijk, dat de komieke karakters, bijna overal, hunnen bijnaam van de eene of andere geliefkoosde spijs des volks ontvangen hebben, als: in *Holland* den naam van *Pekel-haring*, in *Frankrijk* dien van *Potage*, in *Italië* van *Maccaroni*, in *Engeland* van *Pudding*, en zoo ook in *Duitschland* den naam van *Hanswurst*.

HARLINGEN. De voornaamste zee- en koopstad van *Vriesland*, met eene goede haven, aan de Zuiderzee, en ruim 7000 inwoners, waaronder vele vermogende Doopsgezinden. De voornaamste gebouwen zijn: de groote of nieuwe kerk, op hetzelfde kerkhof, waar weleer de Dom van *Almenum* stond; (een zeer oud en aanzienlijk dorp, alwaar de bisschop BONIFACIUS van *Utrecht* naar *Vriesland* reizende, om aldaar de Christelijke leer te prediken, in 754 het eerst is aangekomen en hetwelk voor een gedeelte binnen de stads muren getrokken is) deze kerk is een fraai kruisgebouw, grootendeels aangelegd volgens het plan van den beroemden hoogleeraar CAMPER, van eene zeer schoone ordonnantie en met een goed orgel voorzien. — De kleine of westerkerk, een gedeelte van het voormalig kasteel, waarop, ten tijde der *Spanjaarden*, vele vrijheid minnende *Vriezen*, als GALAMA, BEIJMA (naderhand beiden te *Brussel* onthald) en anderen, benevens de gebroeders BATENBURG bewaard werden; verder het stadhuis, de Latijnsche scholen, de Roomsche, Doopsgezinde, Lutherische en Joden-kerken. Ook vindt men hier nog de voormalige admiraliteits gebouwen, en scheepstimmerwerf, beide echter in verval, hoe zeer deze plaats uitmuntend gelegen is, voor den aanbouw van ligte oorlogsvaartuigen, als kunnende men de schepen in een getij van hier door de zitting en het vlie in de Noordzee brengen; ook is de aanbouw zoo door lagere dagloonen als anders, minder kostbaar dan op andere plaatsen. *Harlingen* drijft veel handel in boter en kaas, welke van hier naar *Engeland* gevoerd wordt, alsmede in hout, granen, vlas, hennip, pik, teer enz. Ook zijn in de stad en derzelver omstreken vele zoutketen, houtzaagmolens, pan- en plateelbakkerijen, steenbakkerijen, kalk-ovens en andere fabrieken. Weleer onderscheidde zich *Harlingen* door velelei weverijen, welke nogthans door verschillende oorzaken zeer verminderd zijn; de beroemde *Harlinger* bontfabrieken, die voorheen eenige honderd weefgetouwen aan de gang hielden, zijn merendeels vervallen. — De Groenlandsche vischerij, weleer een tak van welvaart, is mede in verval geraakt; doch er is onlangs weder eene nieuwe poging in het werk gesteld om dezelve te doen herleven, en daartoe een schip uitgerust. Nabij de stad, op den zeedijk, staat de zoogenoemde *Steenen-man*, een gedenkteeken, voor KASPAR DE ROBLES opgerigt, die in 1570 het land, het eerst, door verbetering
der

der dijken, tegen de woede der zee beveiligde. Onder de geleerden te *Harlingen* geboren, verdienen inzonderheid **JACOBUS VOORDA**, **JOANNES STINSTRA** en **SIMON SIJL**, genoemd te worden.

HARMATTAN. (DE) Een merkwaardige wind op de kust van *Guinea*, na welken de regentijd, vooral in het laatst van Winterm., begint, die doorgaans slechts eenige dagen aanhoudt, en uit het Noord-Oosten blaast, waarom de zwarten hem den landwind, *terreno* noemen. Hij is ongelooflijk scherp, snijdend en droog, en geen mensch kan er zich eenige uren aan bloot stellen; de Negers trillen als van de koorts, en hunne huid wordt als met een' witte schilfer bedekt; de binnenlandfche meren droogen op, en hij laat in de met zeewater bedekte diepten alleen het zout, en wel gekristalliseerd, achter. Hout en meubelen, ja zelfs de planken van de fchepen, droogen zoodanig in een, dat de naden wel eenen vinger wijd worden. Bij dezen wind hebben geene onweders plaats; maar wel een drooge mist, die den dampkring verduistert. Met dit alles is hij niet ongezonder; want de koortfen, die in het natte jaargetijde heerschen, houden er door op, en de zenuwen, in den regentijd verflapt, verkrijgen nieuwe veerkracht.

HARMER. (THOMAS) Een Engelsch godgeleerde van de vorige eeuw. Hij was predikant bij eene gemeente van *Disfenters* te *Waterfield*, en bragt verscheidene geachte werken aan het licht, als: zijne *Aanteekeningen omtrent het Hooglied van SALOMON*, zijne *Aanmerkingen over verscheidene plaatsen der Heilige Schrift*, die dikwijls herdrukt zijn, en veel licht niet alleen over deze Heilige boeken, maar ook over de zeden en gebruiken der *Oosterlingen*, verspreiden. De schrijver had het voorregt, van over dit onderwerp de handschriften van **CHARDIN** te kunnen raadplegen, waartoe hem **Dr. LOWHT** gelegenheid verschaftte. Hij stierf in 1788 in eenen hoogen ouderdom.

HARMONICA. Een muzijkaal speeltuig, uit eenen cilinder, omtrent $\frac{3}{4}$ duim dik, bestaande, die op een voetstuk rust, waaraan verscheidene glazen klokken vastgehecht, en zoo in elkander geschoven zijn, dat de rand van de eene altijd iets onder dien van de andere uitsteekt, zonder elkander echter aan te raken; latende de grootste klok den laagsten, en de kleinste den hoogsten toon hooren. Ieder dezer glazen klokken, die voor het overige geheel naar den toonleider gestemd zijn, en waarvan de halve toonen, door eenen gekleurden (meestal vergulden) rand, zich van de overige onderscheiden, is, in het midden doorboord, en door middel van eene kurk aan genoemden cilinder verbonden, welke in eene kast, aan het voetstuk vastgemaakt, door een rad, door middel van een voet-pedaal, wordt in beweging gebragt. Voordat men begint te spelen, worden deze bollen, of glazen klokken, met eene natte spons bestreken, en dan, door het wrijven der randen met de vingers, de toonen uit de klokken gehaald, die zich om hare as bewegen. De omvang van het speeltuig bevat 3 of 4 volle oktaven.

Over deszelfs uitvinding is men even onzeker, als ten aanzien van den

den invloed, dien het op de gezondheid van den speler heeft. De eerste schrijft men wel is waar, gewoonlijk, aan den beroemden FRANKLIN toe; doch waarschijnlijk behoort aan hem alleen het groote en niet min belangrijke voorregt, van aan hetzelfde eene betere inrigting gegeven te hebben. Men had voorheen, namelijk, een glazen speeltuig, *Verillon* geheeten, waarbij een aantal wijde glazen, die naar hunne grootte de toonen aangaven, op eene met laken overtrokken plank geplaatst waren, en door twee staafjes, aan de punten met zijde of garen omwonden, geslagen werden. Hoe onvolkomen echter dit speelwerk, in vergelijking van de boven beschreven, thans algemeen bekende, en door FRANKLIN op deze wijze verbeterde, *Harmonica* moest uitvallen, begrijpt men ligtelijk. Ook heeft men, zoo wel ten aanzien der klokken, om hare geluidgeving gemakkelijker te maken, als om er een klavier aan te brengen, steeds meer verbeteringen omtrent dit speeltuig beproefd, welks invloed, volgens veler gevoelen, op het zenuwgestel des spelers, aanleiding gegeven heeft, om te beproeven, of men de glazen klokken niet door middel van klavieren, zonder die met de vingers aan te raken, konde bespelen. Het werktuigelijke van zulk een klavier meent men, dat door ROLLIG te *Berlijn*, volgens anderen door HESSEL, te *Petersburg*, uitgevonden zij: ook heeft NICOLAI, te *Görlitz*, zoodanig een vervaardigd, en noemt men zulk eene soort van speeltuig *Klavier-Harmonica*. Dan al deze proeven beantwoorden niet aan de verwachting, en het is onmogelijk, de zachtheid, het zwellen en aanhouden van de toonen zoo volkomen, als door middel van de vingers, voort te brengen. Voor het overige kan men niet ontkennen, dat de *Harmonica*, hoe zeer zich ook door zachtheid en het aanhouden van toon boven andere speeltuigen onderscheidende, echter altijd een speeltuig zal blijven, hetwelk alleen voor zachte aandoeningen, doch weinig, of in het geheel niet, voor eene vereeniging met andere speeltuigen geschikt is. In concerten, ten minste, overschreeuwt zij dezelve; terwijl zij als een geleidend speeltuig de zangstem verdooft. — Onder de speeltuigen, welke het naast aan de *Harmonica* komen, behooren de *Euphon*, de *Aëolus-harp*, enz.

HARMONICHORDE. Een snaar-speeltuig, door FRIEDRICH KAUFMAN, zoon van den beroemden werktuigkundige van dien naam, in *Dresden*, in 1708 uitgevonden. Het komt in toon met de *Harmonica* overeen; alleen zijn de lage toonen veel voller en sterker, doch de hooge minder scherp, maar zachter en aangenamer. Dit speeltuig heeft eenen grooteren omvang, zoowel van toonen als van karakter; want, volkomen geschikt voor langzame, zwaarmoedige muziekstukken, en gebonden schrijfstrant, drukt het even krachtig levendige en vrolijke zamenstellingen uit, omdat men den toon ook kort en afgestooten kan aanslaan. Over het algemeen bezit hetzelfde wel het verhevene en roerende van de *Harmonica*, doch tast de zenuwen niet zoo sterk aan, omdat de trillingen van de lucht door snaren, en

en niet door glazen klokken, worden voortgebracht. De *Harmonichorde* heeft de gedaante van een op zijn eind staande klavier, en is met metalen snaren overtrokken; doch waardoor deze bewogen worden, om uit haar zulke smeltende en zwellende toonen te lokken, is nog een geheim, hetwelk men hoopt, dat de kunstige uitvinder eerlang zal openbaren. De *Harmonichorde* wordt door middel van een klavier bespeeld: van de meerdere of mindere drukking der vingers op de toetsen hangt de voordragt af; doch draagt ook het nu eens spoediger dan weer langzamer draaijen van eenen cilinder, welke even als bij de *Harmonica*, door eene trede, of voet-klavier wordt in beweging gebracht, veel tot het vormen van den toon bij. De manier om dit speeltuig te stemmen, is dezelfde als bij de *Piano forte*; doch werd door den uitvinder gemakkelijker gemaakt en tot meerder volkomenheid gebracht. Hetzelve is zeer geschikt tot het geleiden van het gezang, en om dit door zijne zwellende klokken-toonen te ondersteunen; doch inzonderheid tot het accompagneren der declamatie, en de voordragt van eigen fantasien. De uitvinder des genoemden speeltuigs weet het ook voortreffelijk te behandelen, en inzonderheid tot de voordragt van heerlijke fantasien te bezigen. Hij ondernam er eene reis mede door het zuiden van *Duitschland*; bragt het naderhand in zijne geboortestad, tot grooter volkomenheid; voltooidde zijn uitmuntend *Aulochorde*, zijn groot Trompetten- en Pauken werk, en zijn kunstvol *Trompetten-automat*. Met dit, geene menschelijke handen behoevend, orkest reisde de bescheidene kunstenaar, in 1815, naar *Hamburg*, waar hij, even als in *Holland*, het vriendelijkst onthaal genoot.

HARMONIE. *Overeenstemming*. Dit woord heeft in de heden-daagsche muziek verscheidene beteekenissen. 1. Verstaat men er door een regelmatig verband, of zamenstelling van onderscheidene toonen, die gelijktijdig voortgebracht of aangeslagen worden, en gewoonlijk te zamen een *akkoord* heeten. Dus zegt men b. v. dat tot eene basnoot deze of die harmonie behoort, dat is: de bovenste of hooge toonen moeten te gelijk met den bas aangeslagen worden. Voorts zegt men *naauwe Harmonie*, wanneer de intervallen van een akkoord ver, b. v. een octaaf, of nog meer, van elkander verwijderd zijn. 2. Beteekent het ook de welluidendheid, het goed klinken of vloeijen, in tegenoverstelling van het wanluidende, van verscheidene toonen in een akkoord en interval. En 3 verstaat men er over het algemeen door het gevolg en de verbinding van verschillende, afzonderlijke akkoorden tot een geheel. Dus zegt men van een muzikstuk, dat het in de Harmonie goed of zuiver is, wanneer de regels der zamenvoeging en opvolging der akkoorden daarbij behoorlijk zijn in acht genomen; en in deze *voornam*e beteekenis staat de *Harmonie*, als eene volkomen overeenstemming van al de stemmen van een muzikstuk, tegen de *Melodie*, dat is, eene wel geregelde opvolging van afzonderlijke toonen, over. Van hier zegt men ook:

„ De

„ De melodie van een muzikstuk is goed , maar de Harmonie kon beter zijn ,” en van eenen zamensteller van muziek : „ hij verstaat de „ Harmonie” , wanneer hij , namelijk , een veelstemmig gezang , ten aanzien eener goede vereeniging der stemmen , eenen geregelden voortgang der akkoorden enz. juist weet te zetten. In deze derde betekenissen heeft dan ook de Harmonie , uit hoofde van het verbazend onderscheid tusschen haar en de Melodie , vele en hevige twisten veroorzaakt. Terwijl sommige der nieuwere toonkunstenaars , aan wier hoofd zich RAMEAU bevindt , (die ook het eerst de wetenschap der Harmonie geregeld heeft voorgedragen) haar als den eenigen grondslag der geheele muziek beschouwen , zijn er anderen , integendeel , waaronder inzonderheid ROUSSEAU , die beweren , dat de Harmonie in de muziek niet volstrekt noodzakelijk zij , vermits de ouden van het gelijktijdig aanslaan van verschillende intervallen niets geweten , maar alleen den klank in vereeniging met de oktaven gekend , en nogtans krachtige en invloed verwekkende gezangen gehad hebben. Wat hier van zij ; dit is ten minste zeker , dat de muziek door de invoering der Harmonie aanmerkelijk veel gewonnen heeft , en het geschil , of de Harmonie uit de Melodie , dan wel deze uit geene voortspuit , en of der eerste , of der laatste de voorrang toekomt , voor het grootste gedeelte , uit den weg geruimd wordt , indien men , naar het oordeel van eenen der nieuwere aesthetische schrijvers , de Melodie als het werktuig , om zijne gewaarwordingen uit te drukken , en de Harmonie als het middel beschouwt , om dit werktuig meer kracht en nadruk bij te zetten. Ook is het gevoelen juist , dat de Melodie een geschenk is der Natuur , en de *Harmonie* door oefening verkregen wordt. — Voor het overige bepaalt men de invoering van het gezang met verscheidene stemmen in de 12de eeuw.

HARMONIE VAN ORPHEUS. Dit is de naam van een muzikaal speeltuig , door den bekwamen toonkunstenaar en komponist LEONHARD MAALZEL , broeder van den beroemden werktuigkundige van dien naam te *Weenen* , onlangs uitgevonden , en door hem , op raad van eenige kenners , uit hoofde van de buitengewone uitwerking , die het op de hoorders heeft , aldus genoemd. De uiterlijke vorm van hetzelfde is eene horizontale kast , van omtrent 4 voet in het vierkant en 3 voet hoogte , en de toetsen beslaan 5 oktaven. Het is toereikend , dezelve even aan te slaan , om er de allerstreeklendste fluit-toonen uit te halen , wier geluid aanhoudt , zoo lang de vingers op de toetsen blijven drukken. Bovenal bootst dit speeltuig de menschenstem volledig na , en is deszelfs klank even aangenaam , als die der *Harmonica* , zonder zoo doordringend te zijn. De heeren SALIERI , WEIGL , GYROWETZ , en andere kundige toonkunstenaars , geven aan hetzelfde den grootsten lof.

HARMONIEK. Is een gedeelte van de theoretische muziek , en bepaalt de denkbeelden , die tot de theorie van den klank , den aard van het tegenwoordig stelsel , de daarin voorkomende overeenkomst , het

het juist gebruik der toonen, toonsoorten, akkoorden, consonanten, dissonanten, en op eene doelmatige schikking der toonen in de zangkunst (*modulatie*) enz. betrekking hebben.

HARP. (In het Italiaansch *Arpa*, in het Fransch *Harpe*) Een der oudste snaar-speeltuigen, hetwelk echter waarschijnlijk, bij deszelfs eerste uitvinding, met haren van dieren, in plaats van met snaren bespannen was, en welks naam, ten minste volgens het algemeen gevoelen, van het Grieksch afkomstig is. De gedaante van dit, thans meest gebruikelijk, speeltuig is bekend; doch er zijn verscheiden soorten van. 1. De eertijds zeer gebruikelijke *spitse Harp*: (*Arpanetta*), ook wel de *Iersche Harp* genoemd, is met twee rijen ijzeren snaren, die door eenen dubbelen klank-bodem van elkander gescheiden zijn, en wel aan de linker zijde, die den bas uitmaakt, met gele, en aan de regter- of discant-zijde, met witte snaren overtrokken. Deze Harp is kleiner en minder volkomen, dan de overige, en hierom thans niet veel in gebruik. Wanneer zij zal bespeeld worden, plaatst men haar gewoonlijk op eene tafel of eenige andere verhevenheid. Meer bekend en in gebruik is, 2. de *dubbele* of *Davyds-Harp*, in de gedaante van een driekant, met snaren van darmen overtrokken, en van eenen klankbodem voorzien, die meestal van de groote C tot in de 3 maal gestreken c, ook d, gaat. Het moeilijke, om dit speeltuig telkens naar den hoofdtoon, waaruit een stuk gaat, te stemmen, en dan, bij voorkomende vreemdardige toonen, onder het spelen, de pinnen te draaijen, waarmede de snaren aan het einde zijn vastgemaakt, of om dezelve door het drukken van den duim te veranderen, heeft aanleiding tot eene belangrijke uitvinding voor de Harp gegeven, waardoor, 3. de zoogenoemde *Pedaal-harp* ontstaan is; kunnende men nu, door middel van een daaraan gehecht pedaal, hetwelk gewoonlijk uit 6 of 7 treden bestaat, zonder den duim te gebruiken, elken toon, door alle oktaven, met een' halven verhooggen, en gevolgelyk alle soorten van toonen met gelijke vaardigheid spelen. De muziekstukken voor dit speeltuig worden, even als voor het klavier, op den basdiskant- of viool-sleutel gesteld. Sommigen schrijven deze gelukkige verandering toe aan eenen *Duitscher*, uit *Donawerth*, HOCHBUCKER genoemd, die in de eerste helft der vorige eeuw dit pedaal zou uitgevonden hebben; doch anderen aan eenen *Anspacher*, JOH. PAUL VETTER te *Neurenberg*, die in 1730 leefde. Later zijn door COUSINEAU en KRUMPHOLZ, te *Parijs*, aan deze Pedaal-Harp inzonderheid in het *forte* en *piano*, verbeteringen te weeg gebragt, ook hebben de gebroeders ERARD aldaar eene nieuwe soort van Pedaal-Harp uitgevonden, welke voor de schoonste der wereld gehouden wordt. Zij loopt van de laagste contra F, tot in de 4 gestreken hoogste D.

Behalve deze, is er nog eene andere soort van Harp, die wel van de vorige aanmerkelijk verschilt, doch, uit hoofde van haren naam, alhier verdiend gemeld te worden. Wij bedoelen de *Aëolus-harp*, wel-

welker snaren door de lucht worden aangedaan. Men had, namelijk, reeds meermalen opgemerkt, dat een sterk gespannen ijzerdraad, somtijds, inzonderheid tegen verandering van weder, een aangenaam geluid hooren liet, hetwelk den abt GATTONI, te *Milaan*, aanleiding gaf, om daarvan de proef te nemen. Hij spande tot dat einde ijzeren draden van den eenen toren tot den anderen, welke in diervoorge gestemd waren, dat zij de 7 grondtooncn aangaven, en vond de gedane waarneming ten volle bevestigd. Eene voortgelijke proeve nam ook OSWALD, een Schots componist, die in een smal, eenigzins hoog en lang kastje, van droog dennenhout, hetwelk van onder eenen klankbodem had, over twee kammen, niet te dicht bij elkander, 8 of 10 eentonige darmfnaren legde. Om aan den luchtstroom doorgang te verschaffen, kán men den bovensten smalsten bodem, die aan beide zijden nog vleugels heeft, ophigten, wanneer men het speeltuig met de opening voor een venster aan den wind bloot stelt, welke, bij het doorstroomen, toonen voortbrengt. De laagste toonen hebben eenen klank; doch zoodra zich de wind meer verheft, ontwikkelt zich éene menigte van toonen, die, inzonderheid op eenigen afstand, zeer wegslepene zijn.

HARPE. (JEAN FRANÇOIS DE LA) Een Fransch dichter, en tijdgenoot van VOLTAIRE, die door zijne gedichten en tooneelstukken, doch inzonderheid door zijn *Lycée; ou cours de littérature ancienne et moderne*, is bekend geworden. De oprigting van het *Lyceum* te *Parijs*, in 1786; waarin hij voorlezingen over de Grieksche, Romeinsche en Fransche letterkunde hield, gaf aanleiding tot het laatstgenoemde werk; hetwelk niet een goed oordeel geschreven en met smaak behandeld is, offchoon men daarin geene diepzinnige beschouwingen omtrent de grondstoffen der Aesthetiek, noch; over het algemeen, nieuwe en verhevene denkbeelden moet zoeken. De omwenteling verwijderde hem eenigermate van de dichtkunst; doch, niet volkomen met de volkstegering kunnende instemmen, koos hij in Wijnm. 1795 de partij tegen de conventie, en verklaarde zich openlijk tegen het aanblijven van twee derde deel der vertegenwoordigers, in een geschrift, hetwelk onder de beste behoort, die over dit onderwerp in het licht verschenen zijn. Dan, die stap bragt hem in zulk eene ongelegenheid, dat hij ter ballingschap verwezen werd; doch zich nog gelukkig door de vlugt reddede. De regering vergat, echter, haren haat; plaatste hem naderhand op de lijst der geleerden, die pensioen trokken; en schrapte hem van de lijst der gebannenen. In 1802 geraakte hij, door eenige vrije uitdrukkingen omtrent de regering, op niets in gedrang, en werd door den eersten consul naar *Orleans* verwezen; doch verkreeg weldra weder vrijheid, om terug te mogen keeren, en stierf in Sprokkelm. 1803, in het 64ste jaar zijns ouderdoms, als een ijverig voorstander van den Katholijken godsdienst.

HARPEGGIO. (*Arpeggio*) Beteekent eene zekere manier van
ait-

uitvoering van akkoorden, volgens welke de daarin voorkomende intervallen niet te gelijk, maar afzonderlijk, zoowel van de hoogte naar de laagte, als omgekeerd, worden voorgedragen. Waarschijnlijk gaf de Harp, uit hoofde van het spoedig afbreken der toonen, ter plaatse, waar een langer vertoeven in eenerlei akkoorden noodzakelijk was, tot deze manier van uitvoering aanleiding; gelijk zij ook, waarschijnlijk, daarvan haren naam ontleent. De *Harpeggio* komt in regelmatige toonstukken, of ook wel in fantasien, voor boogspeeltuigen zoowel, als ook voor het klavier enz. het meeste geschikt voor; doch wordt zelden voor de uitvoering afgeschreven, maar worden de nooten van het *harpegerend* akkoord boven elkander geplaatst, wanneer er een kenmerkend teeken wordt voorgezet. Men heeft ook de gewoonte, om geheele stukken of lange pasfages op de bovengemelde manier voor te dragen, welke dan door sommigen *harpeggiaturen* genoemd worden.

HARPIJEN. Volgens de fabelleer gevleugelde tooveressen, welker zinnebeeld men verschillend verklaart; doch die waarschijnlijk van storm- en wervelwinden haren oorsprong ontleenen. HOMERUS beschrijft dezelve als gevleugelde paarden, en de zangers der *Argonauten* (wier afbeelding de gewoonlijkste is) als gevleugelde jonge dochters, met vederen van gieren bedekt, en met klauwen gewapend, die met eene onverzadelijke roofzucht, zelfs op de menschen, aanvallen.

HARPOEN. Een zware, ijzeren werppijl, van 2 of 3 voet lang, en van twee weerhaken voorzien, die aan een touw ter dikte van eenen vinger, en ter lengte van 500 el, is vast gemaakt, en waarmede de walvischen in de *Ijszee* gevangen worden. (Zie verder WALVISCHVANGST)

HARPOKRATES. Bij de *Egyptenaren* de god der stilzwijgendheid, een zoon van Isis en OSIRIS. Zijne beeldzuil, die hem met den vinger op den mond vertoont, bevindt zich aan den ingang der meeste Egyptische tempels.

HARRIS. (JAMES) Werd in 1709 te *Salisbury* geboren, en wijdde zich na den dood zijns vaders, die hem voor de pleitzaal opvoedde, aan de beoefening der Grieksche en Romeinsche letterkunde, voor welke hij altoos de sterkste neiging gevoelde. De eerste vrucht van zijnen geleerden arbeid verscheen in 1744, onder den titel van: *Three treatises; the first, concerning Art, the second, concerning Music, Painting and Poetry, and the third concerning Happiness*, waarop in 1751 zijne beroemde wijsgeerige Spraakleer, het eerste werk van deze soort, volgde, onder den titel: *Hermes, or a philosophical inquiry, concerning universal Grammar*. Behalve de meer ernstige wetenschappen, beoefende hij ook de toonkunst, waarin hij het zeer ver gebragt had, en tot welker bevordering hij in zijne geboortestad veel bijdroeg. In 1761 werd hij lid van het parlement voor het vlek *Christ-church*, en bleef dit tot aan zijnen dood. In het volgende jaar verkreeg hij den post van lord der ad-

miraliteit, en in 1763 dien van lord der schatkamer, welken laatsten hij tot 1765 bekleedde. Sedert leefde hij buiten openbare bediening tot in 1774, wanneer hij tot sekretaris en contrarolleur van den koning werd aangesteld, welken post hij gedurende zijn volgend leven behield. Hoewel de werkzaamheid, aan denzelven verknocht, hem wel niet toeliet, zich, zoo als voorheen, geheel aan de wetenschappen toe te wijden, vond hij echter nog tijd, om zijne *Philosophical arrangements* af te werken, welke eigenlijk bouwstoffen voor een grooter werk over de peripathetische Redenkunst zijn; doch hetwelk hij niet voltooide. Ten laatste verschenen zijne *Philosophical inquiries*, die eene geschiedenis van de kritiek en beschouwingen over de *profodie* en *aesthetiek* bevatten. Hij stierf in Winterm. 1780, in den ouderdom van 72 jaar; hebbende zijn zoon, lord MALMESBURY, in 1802 de werken zijns vaders uitgegeven.

HARRISON. (JOHN) Een beroemd Engelsch werktuigkundige, de uitvinder en maker van naauwkeurige uurwerken tot het meten der lengten. Hij vond in 1726 zijne slingers uit, en bediende zich van dezelve bij twee, bijna geheel uit hout vervaardigde uurwerken, die daardoor zulk eenen trap van volkomenheid verkregen, dat zij in eene geheele maand naauwelijks eene halve seconde verliepen. Twee jaar later (in 1728) begaf zich HARRISON met de teekeningen van een werktuig om de lengten op zee te bepalen, naar Londen; bragt het werktuig zelf in 1735 tot stand, en in 1739 en 1749 tot meerder volkomenheid. Eindelijk zag hij door een nieuw werk zijn eigene verwachting dermate overtroffen, dat hij daardoor werd aangevuurd, om nog eenen vierden tijdmetr te vervaardigen, waaraan hij de gedaante van een zak-horologie, van omtrent 6 duim middellijn, gaf, en waarvoor hij de, onder koningin ANNA, vastgestelde premie van 20,000 p. st. ontving. In de laatste jaren zijns levens vervaardigde HARRISON, naar de laatste grondregels, nog eenen vijfden tijdmetr, die op de sterrenwacht van *Richmont* beproefd werd, en in 6 weken slechts $4\frac{1}{2}$ seconde afweek. Hij stierf in 1776, en gaf, een jaar vroeger, nog een werk in het licht, onder den titel: *Description containing such mechanism, as will afford a true mensuration of time*; doch hetwelk men naar des schrijvers hoogen ouderdom, en zijne geringe kunde, ten aanzien van letterkundige voorwerpen, moet beoordeelen. Men vindt daarin tevens eene korte berekening van zijn nieuwen toonleider, of werktuigelijke verdeling der oktaven, naar de verhouding, welke er tuschen de middellijn van eenen cirkel en deszelfs omtrek (*peripherie*) plaats heeft. HARRISON bezat een zeer fijn gehoor, en was in zijne jeugd een meester in de toonkunst geweest.

HARS. Men verstaat hieronder gemeenlijk de *spiegelhars*, *colophonium*, welke uit den gemeenen pijn- of dennenboom, in het Noorden van Europa vooral voortanden, uitvloeit, zoo wel van zelf, als uit insnijdingen, welke, te dien einde, in den bast gemaakt worden.

Men

Men bereidt dezelve echter ook te *Amsterdam*, bij het stoken van terpentijn-olie, uit den terpentijn. Deze spiegelhars is bruinachtig geel of ros van kleur, zeer blinkend, vooral als men haar breekt, kleverig en taai, zoo dat zij aan de tanden, en ook eenigermate aan de vingers, vast kleeft. Zij heeft reuk noch smaak, is in water onoplosbaar, maar daarentegen wel in alkohol of zuiveren wijngeest, welke er eene gele of bruinachtig gele tinktuur mede vormt. Met ether, vlugge en vaste oliën, laat zij zich insgelijks verbinden, zoo als zij, in den terpentijn, en terpentijn-olie, is opgelost.

In de scheikunde heeft dit woord echter gene ruimere beteekenis, zoo dat men er alle bestanddeelen van planten en dieren onder verstaat, welke met de spiegelhars, in genoemde eigenschappen, overeenkomen. Sommige der Harfen vloeijen van zelfs uit de boomen, en wel meest uit den bast of het hout; andere worden er uitgetrokken, door middel van alkohol, waaruit men dezelve vervolgens scheidt, door die tinktuur met water te vermengen: bij zulk eene vermenging klontert de Hars en wordt, op den bodem van het vat, waarin de menging geschiedt, verzameld. Sommige der Harfen zijn van een geneeskundig gebruik, zoo als het drakenbloed, de alemihars, die van de guajak of het pokhout, de jalappe, de kina enz. Het is niet zeldzaam, dat de planten hare bijzondere eigenschappen en krachten geheel en gedeeltelijk aan de Hars, die zij bevatten, verschuldigd zijn. Dit is, behalve bij de bovengemelde gewassen, onder anderen het geval met de scherpte van de peper; doch zoodanige Harfen wijken, in hare eigenschappen, eenigzins van de spiegelhars af, daar zij min of meer oplosbaar in water zijn en eenen smaak hebben. Men noemt die daarom ook *halfharfen*.

Het nut der harfen is velerlei: behalve in de geneeskunst, gebruikt men sommige derzelve, wegens den liefelijken en opwekkenden geur, dien zij, verwarmd, verspreiden, tot berookingen, zoo als b. v. de wierook; andere, wegens hare doorschijnendheid, en omdat zij weerstand aan de werking der vochtigheid bieden, tot vernissen en lakken, of, wegens hare taaiheid en kleverigheid, tot zamenvoeging en vereeniging, inzonderheid van glazen werktuigen, enz.

HART. (Het) In het harte-zakje ligt het Hart; eene spier, welke vele-holligheden heeft. Twee van dezelve zijn grooter, liggen dieper, en worden harte-kamers (*ventriculi cordis*) genoemd. De twee andere zijn kleiner, heeten harte-boezems (*sinus s. atria cordis*) en liggen op de eerste. Het Hart heeft bijna de gedaante van een overlangs doorgesnedenen kegel. Men onderscheidt aan hetzelfde de *grondvlakte (basis)*, welke de plaats te kennen geeft, waar zich de groote bloedvaten bevinden; voorts de *spit (apex s. mucro)* die rondachtig stomp is, en in het midden eene kleine insnijding heeft, waardoor twee kleine heuvels geboren worden, waarvan elke harte-kamer er een bezit. Eindelijk heeft het twee onderscheidene oppervlakten, waarvan de onderste effen en de bovenste gewelfd is. De ligging

van het Hart is deze: de platte zijde ligt op het middelrif, de gewelfde is naar boven gekeerd. De spits bevindt zich aan de linkerzijde en naar voren, en is lager, dan de grondvlakte, welke regts en naar boven gekeerd ligt. De spits sloot tegen het kraakbeen van de vijfde en zesde rib der linkerzijde, de grondvlakte tegen het borstbeen, en het kraakbeen der vierde en vijfde rib van de rechterzijde. Met dat al is de ligging van het Hart in het geheel meer in de linkerborstholte; en deze ligging wordt, door de verschillende bewegingen des ligchaams, slechts zeer weinig veranderd, vermits zij door het harte-zakje en de groote bloedvaten verzekerd is. De buitenste oppervlakte van het Hart is door een verlengfel van het harte-zakje overtogen, hetwelk echter dunner is, dan het zakje zelf. De inwendige oppervlakte van al de holten is, insgelijks, door een zeer fijn en dun vlies bekleed, dat een verlengfel van den binnensten rok der bloedvaten schijnt te wezen, en door middel van een celachtig weeffel aan de spiervezelen is vastgehecht. De beide bovenste, met de aderen vereenigde, holten noemt men *harte-boezems*, waarvan ieder door eenen gewelfden zijwand en eenen gemeenschappelijken tusschenwand omgeven is. De zijwand is tot een klein aanhangfel verlengd, waardoor elke boezem in twee deelen verdeeld wordt. De boezem zelf, zonder het aanhangfel, heet *sinus*, en is niets anders, dan eene verwijding der daar ter plaatse bijeenkomende aderen. Het aanhangfel heet het *hart-oor* (*auricula cordis*). Elke boezem heeft twee openingen, waarvan de eene naar boven en naar buiten, de andere naar onder en naar binnen, naar de hart-kamer gekeerd is. Deze laatste noemt men het adergat van de hartkamer: zij vormt de gemeenschap tusschen beide deze holten.

De harte-boezem der holle aderen, de voorste of regter harte-boezem, ligt meer naar den rand van het borstbeen gekeerd. Het regter oor is een verlengfel der buitenste oppervlakte, en ligt regts; de bovenste rand van hetzelfde heeft franjes. Dit aanhangfel heeft geen uitgang, het bedekt den oorsprong van de groote slagader. In dezen boezem ontdekt men nog de volgende belangrijke deelen: 1. Het *eironde gat*; de benaming eener langwerpige opening, welke zich in de vrucht in het middelschot der harte-boezems bevindt, en door welke men uit den regter in den linker boezem komt: bij volwassenen is deze opening gesloten, en, in derzelver plaats, ziet men alleenlijk eenen diepen kuil, de *eironde groeve*, genoemd, welke van eenen eenigzins harden rand omgeven is. 2. Het *klapvlies van Eustachius*. Hetzelfde is tusschen de voorste deelen van den ring en den mond van de onderste holle ader gelegen; heeft de gedaante van een halve maan, is het breedste in het midden, en aan de punten smaller. De voorste oppervlakte ligt naar het adergat, de achterste naar de opening van de holle ader. Dit vlies is in de vrucht heftendig aanwezig, bij volwassenen, daarentegen, kleiner en vol gaatjes, ja somtijds in het geheel niet. Het schijnt daartoe te dienen, dat

dat het den bloedstroom, welken de aderen aanvoeren, van de regter kamer afkeert, en naar het eironde gat heen leidt. 3. De *opening van de kroonader* is de opening van de groote ader, die het bloed uit den omtrek van het Hart zelf terugvoert. Zij ligt tusschen het klapvlies van *Eustachius* en het adergat, en door haar komt het bloed terstond in den regter boezem. Voor dezelve bevindt zich een halve maansgewijze klapvlies (*Valvula Thebesii*), hetwelk dient, om aan het uit de ader vloeiend bloed eenen vrijen doortogt te geven, maar het terugvloeijen te beletten.

De boezem der longaderen, de linker of achterste harte-boezem, ligt meer achterwaarts, en ontvangt de longaderen. Hij heeft dezelfde oppervlakte als de vorige, en insgelijks een oor. Zijne gedaante is driehoekig met eenen gekorven rand; het maakfel gelijk dat van den regter harte-boezem; slechts het oor is kleiner, de boezem zelf, daarentegen, ruimer.

De twee andere holligheden van het Hart worden *hart-kamers* genoemd, waarvan de eene de hart-kamer der longen, de andere die van de groote slagader heet. *De harte-kamer der longen*, ook de *regter of voorste* genoemd, is meer regts en naar voren gelegen, en de longader springt er uit voort. Zij schijnt in haren omtrek eenigzins korter, maar tevens ook wijder te zijn, dan de linker. In de vrucht wordt zij later gevormd. Hare spiervezelen zijn zoo groot in getal niet, als die der linker: van binnen is zij door een fijn vlies bekleed, waaronder de vleesch-vezelen in onderscheidene rigtingen liggen, en eene menigte van bundels (*trabeculae carnae* vleezige balkjes geheeten) vormen, die in elkander zijn gevlochten, en voornamelijk langs de inwendige oppervlakte gevonden worden. Deze kamer is van de linker, welke er naast ligt, door een dikvleezig middelschot gescheiden, hetwelk hoegenaamd geene opening heeft, zoo als men eertijds geloofde. — De regter kamer heeft twee openingen: De eene, *het adergat*, leidt uit den boezem in de kamer; de andere, *het slagadergat*, voert uit dezelve in de long-slagader. Het adergat bevindt zich in het gemeen aan de twee holten der regter zijde, en door hetzelfde loopt het bloed uit den boezem in de kamer. Het is rond, en door eenen witten ring omgeven. Deze ring is door het binnenste vlies overtrokken, hetwelk aan de onderzijde van het adergat verscheidene verdubbelingen vormt, welke los in de holte hangen. Men noemt dezelve *driepuntige klapvliezen*, welke 3 in getal zijn.

Het slagadergat is de andere opening der hart-kamer. Het bevindt zich aan derzelver bovenste en voorste einde; zijnde de long-slagader er aan vastgehecht. De inwendige rok der kamer dringt insgelijks tot in de slagader; en vormt, even als aan het adergat, eenen ring, waaruit, op gelijke wijze, door de verdubbeling van het binnenste vlies, dat in de kamer nederdaalt, drie klapvliezen voortkomen, die men *halve maansgewijze klapvliezen* noemt: zij liggen naast elkander, en zijn van een sterker maakfel, dan die zich aan het adergat bevin-

den. In het midden van den rand ligt op elk klapvlies een rond knopje (*nodulus Arantii*), hetwelk door het vlies zelf, dat hier wat dikker is, gevormd wordt. De knopjes echter zijn hier niet bestendig.

De hart-kamer van de groote slagader, ook de linker of achterste genoemd, is meer naar achter en naar boven gelegen: haar zijwand vormt het gewelfde gedeelte van het Hart, en uit haar komt de groote slagader voort. Haar maakfel komt overeen met dat van de voorgaande; slechts de zijwand is driemaal zoo dik, als die der regter kamer. Deze inrigting was ook noodig, dewijl zij eene sterke kracht moest bezitten, om, met hulp der slagaderen, het bloed door het geheele ligchaam te drijven. Men bespeurt hetzelfde gespierd voorkomen aan de tepelspiertjes. Deze holte heeft insgelijks twee openingen. Het adergat ligt naar beneden, en maakt de gemeenschap tusschen den linker boezem en de linker kamer. Ook hier ziet men eenen rand, waarvan twee, ten minste niet duidelijk drie, klapvliezen nederdalen, *mijter-vormige* geheeten, welke mede door de verdubbeling van het binnenste vlies ontstaan zijn. De tepel-spiereu zenden hare pezen naar deze klapvliezen. Het slagadergat geeft der groote slagader eenen uitgang, en het spiervleesch dringt tot in dezelve. Ook aan deze opening ziet men eenen ring, welke door het inwendig vlies overtrokken is, hetwelk hier drie halvemaansgewijze klapvliezen vormt, welke uit zijne verdubbeling voortkomen. Zij zijn sterk en even als de vorige gevormd. De knoppen van *Arantius* vindt men hier het sterkste.

De bijzondere vaten, welke ter voeding van het Hart dienen, zijn de kroon-slagaderen, welke in eene regter en linker slagader verdeeld worden. De aderen van het Hart voeren het bloed terug in den regter boezem, en schijnen geene klapvliezen te bezitten. Behalve de adertjes, welke van den regter boezem in de regter kamer komen, en die zich afzonderlijk in den regter boezem uitstorten, verzamelen zich de overige alle in de twee groote stammen, de *kroonader* of de *groote ader van Galenus* en de *middelader van het Hart*. Het Hart heeft vele opflorpemde vaatjes, welke zich mede naar den loop der slagaderen verspreiden, en in twee hoofdstammen zamenkomen.

Het zoude hier niet te regter plaatse zijn, de bronnen der zenuwen van het Hart te willen opnoemen. Verscheidene zenuwen geven takken voor dit ingewand, welke zich bij de groote bloedvaten verzamelen, en vele zenuwvlechten maken, die men den naam van *zenuwvlecht van het Hart* geeft. Al de zenuwtakken, welke voor het Hart bestemd zijn, vergezellen niet slechts de bloedvaten, maar zij dringen met dezelve tot in het vleesch van het Hart, even als bij andere spieren.

HARTS. (De) Een hoog, boschrijk gebergte in *Neder-Saksen*, aan de Opper-Saksische grenzen, het noordelijkste in *Duitschland*, hetwelk zich omtrent 14 mijlen in de lengte en 4 tot 5 mijlen in de breedte uitstrekt. Het ligt tusschen de *Sale* en *Weser*; maar reikt niet

niet van de eene rivier tot de andere; bestaat uit ettelijke duizend bergen en dalen, die elkander als een doolhof afwisselen, en door 36,000 menschen bewoond worden, en wordt door de *Brocken*, of den *Bloksberg* (*Zie aldaar*), de hoogste van deze bergketen, in den *Oppe-* en *Nederharts* verdeeld, waarvan de laatste de grootste helft van het geheel uitmaakt. De voornaamste bergen zijn de *Brocken*, de *Rammelsberg*, *Bruchberg*, *Andreasberg*, *Rehberg*, *Burberg*, *Heinrichshöhe*, *Brand*, *Sonnenberg*, *Iberg*, *Winterberg* enz. Hier ontspringen de *Bude*, *Siecher*, *Ecker*, *Holzemme* en *Radau*. Het Hartsgebergte levert veel houtgewas op, hetwelk men rekent, dat, alleen voor het Hanoversch gedeelte, 286,363 morgen beslaat; voorts ijzer, waardoor jaarlijks 700,000 daalders in omloop worden gebragt; als mede zilver, koper, lood, eenig goud, marmer, zout enz. op. Deszelfs bewoners houden zich, inzonderheid, met den bergbouw en gedeeltelijk met de vee-, vlasteelt, en het spinnen bezig. Beroemd is hier het *Baumans-hol* (*Zie aldaar*) bij *Blankenburg*; doch nog merkwaardiger het *Bielshol* (*Bielsteins-hol*), hetwelk eerst voor eenige jaren ontdekt is.

HARTZOEKER. (NIKOLAAS) Deze Nederlandsche natuurkundige, in 1656 te *Gouda* geboren, vertrok in 1678 met den vermaarden CHRISTIAAN HUIGENS naar *Parijs*, waar hij zich verscheidene jaren ophield. Door den lof van den beroemden CASSINI aangemoedigd, besteedde hij hier een gedeelte van zijnen tijd aan het vervaardigen van glazen voor verrekijkers; maakte onder anderen een glas, hetwelk 600 voet brandpunt had, en gaf, in 1694, in de Franfche taal, zijne proeve over de doorzigtkunde in het licht. Hierdoor werd hij bekend met verscheidene aanzienlijke geleerden van dien tijd, onder anderen met den vermaarden MALEBRANCHE, en den markgraaf DE L'HOPITAL, wier raad, echter, om zich op de verhevenere wiskunde toe te leggen, hij niet verkoos te volgen; maar zich geheel aan de natuurkunde overgaf, waarvoor hij dezelve minder dienftig oordeelde. Na de uitgave zijner *Beginfels der Natuurkunde*, in 1696, deed hij eene reis naar *Holland*, en nam zijn verblijf te *Rotterdam*, waar hij weldra de tijding ontving, dat hij tot buitenlandsch lid der koninklijke akademie was aangenomen, welke eer hem ook bij de koninklijke focieteit te *Berlijn* ten deel viel. HARTZOEKER onderwees, op aanprijzing der regering van *Amsterdam*, Czaar PETER I, gedurende zijn verblijf in die stad, hetwelk zij, door de oprigting van een klein *Observatorium*, zoowel nuttig als aangenaam voor hem maakte.

Door dit een en ander bij den keurvorst van den *Paltz* bekend geworden, beriep deze hem als honorair hoogleeraar, met den titel van eersten wiskunstenaar, aan de hooge school te *Heidelberg*, waar hij, eenen geruimen tijd, naar zijnen zin leefde, alzoo de keurvorst niet alleen de geleerden hoogfchattede, maar zelf meer dan gewone kundigheden bezat. Uit hoogachting voor dezen vorst, droeg hij zij-

ne *Verhandelingen en Redevoeringen*, in 1707 en 1708 door hem in het licht gegeven, onder den titel van *Conjectures Physiques*, aan hem op. Op zijne reis door *Duitschland* verzamelde hij nieuwe kundigheden, en geraakte in kennis met den keurvorst van *Hanover*, naderhand koning van *Engeland*, en diens verstandige gemalm, en vervaardigde hier eenen brandspiegel van ruim 3 voet middellijs, die zoo zwaar was, dat twee man werk genoeg hadden, om dien te dragen. De keurvorst, in 1716, overlijdende, bleef HARTZOEKER bij zijne weduwe tot aan haren dood, wanneer hij met der woon naar *Utrecht* vertrok, en hier, in 1722, zijne *Verzameling van verscheidene stukken, de Natuurkunde betreffende*, in het licht gaf, waarin hij, tot elks verwondering, het stelsel van den grooten NEWTON, en dat van den vermaarden MAIRAN, aantastte. Gedurende zijn verblijf in gemelde stad leverde hij een vollediger zamenstel van Natuurkunde, dan zijne overige werken bevatteden, en stierf eindelijk, op den 10den van Winterm. 1725, in het 70ste jaar zijns ouderdoms.

HARVEY. (WILLIAM) Een beroemd Engelsch geneesheer, en lijfarts van KAREL I, die door zijne leer, aangaande den omloop des bloeds, waartoe hem de vlytige ontleding van dieren aanleiding gaf, zich hoogst verdienstelijk gemaakt heeft. Offchoon hij al, volgens sommigen, de allereerste ontdekker daarvan niet moge geweest zijn, komt hem, echter, buiten alle tegenspraak, de roem toe, van deze leer het eerst, en openlijk, in een zamenhangend stelsel bewezen te hebben. Hij hield in 1619, bij het geneeskundig kollegie te *Londen*, als hoogleeraar in de ontleedkunde, zijne eerste openbare voorlezingen over dit onderwerp, en gaf in 1628 zijn stelsel in het licht, onder den titel van: *Exercitatio anat. de motu cordis et sanguinis*, waarvan in 1637 te *Leijden* eene nieuwe uitgave verschenen is. Ook schreef hij later: *de Circulatione sanguinis*, te *Rotterdam* in 1649 gedrukt. Het oorspronkelijk handschrift zijner voorlezingen berust in het muzeum van HANS SLOANE.

Niet minder belangrijk, dan de genoemde ontdekking, is zijne leer aangaande de voortteling van bewerktuigde lichamen, waaromtrent zijn gevoelen was (zoo als tegenwoordig ook buiten allen twijfel gesteld wordt), dat alles, wat leeft, uit eijeren ontstaat. Hij schreef over dit onderwerp: *de Generatione animalium*. *Lond.* 1651, en *de ovo*. Zijne onderscheidene schriften zijn, na zijnen dood, die in 1657 voorviel, in 1766, door Dr. LEWRENCE te *Londen* in 2 deelen in 4to uitgegeven. Zijne schrijfwijze is levendig en edel, zoo als ook zijn karakter was. 's Mans leven vindt men in de zoo even genoemde uitgave zijner gezamenlijke werken beschreven.

HARWICH. Eene kleine stad in *Engeland*, in de provincie *Essex*, met eene aanzienlijke, veilige en diepe haven, welke wel 100 oorlogschepen, met verscheidene andere vaartuigen, kan bevatten. Derzelver ingang wordt aan den kant van *Suffolk* door *Languard-port* verdedigd. Niet ver van de stad, op *Beacon-hill*, is eene fraaije

vuur-

vuurbaak, of toren, dien men op eenen verren afstand zien kan, en, uit hoofde der gevaarlijke kusten, van zeer veel nut is. Voorts heeft men hier eene koninklijke werf tot het bouwen van oorlogschepen. *Harwich* drijft eenen aanzienlijken handel in steenkolen, en, in vredetijd, vertrekken van daar de pakketbooten naar *Helleyoetsluis*.

HASSELAAR, (KENAU SIMONS) dochter van SIMON HASSELAAR, en wed. van NANNING BORST, levert in onze Nederlandsche geschiedenis een sprekend voorbeeld van heldenmoed in de zwakkere kunne, en te gelijk van opregte liefde voor het vaderland op. Jammer is het, dat wij van de historie eener vrouw, onzen eerbied en onze verwondering zoo zeer waardig, geene meerdere bijzonderheden weten, dan in 's lands geschiedboeken staan opgeteekend; doch welke nogtans niet te dikwijls aan het geheugen kan herinnerd worden. Alleen weet men, dat zij uit een der aanzienlijkste huizen te *Haarlem* voortspoot, van een deugdzaam en onbesproken gedrag, geduwde, en omtrent 46 jaar oud was, toen zij hare heldhaftigheid, gedurende het geducht beleg van *Haarlem* door de *Spanjaarden*, in 1573, aan den dag legde. Aanleiding hiertoe gaf het omverfchieten van de *St. Janspoort* door den vijand en het ondergraven der bolwerken, waardoor de stad gevaar liep van stormenderhand te zullen bemagtrigd worden. De regering, dit willende verhoeden, besloot, daartegen eenen aarden wal op te werpen, en eene gracht te delven, waartoe rijken en armen, jong en oud, ja zelfs kinderen en vrouwen dadelijk handen aan het werk sloegen. Onder de laatste, inzonderheid, muntte KENAU HASSELAAR uit, die, door eene edele zucht gedreven, om tot behoud der benaauwde stad mede te werken, dien zelfden geest aan verscheidene andere vrouwen wist in te boezemen, waardoor zij eerlang, onder haar banier, een aantal van 300 verzamelde, over welke zij, als over zoo vele amazonen, het opperbevel voerde. Niet alleen boden zij tot gemelden arbeid de hand, maar, in haar gewoon vrouwengewaad uitgedoscht, en met bus, spies en degen gewapend, verschenen zij ook op de wallen, van waar zij *Don Frederik* en de Spaansche benden groote afbreuk deden. Deze veldheer, de onversaagdheid der *Haarlemsche* vrouwen bewonderende, en inzonderheid over de fierheid en het beleid van derzelver waardige aanvoerster verbaasd, waardoor hij reeds vele gevoelige nepen had moeten ondervinden, meende van spijt te barsten, „Hoe,” riepen zij elkander toe, „zijn de vrouwen hier mannen geworden, of zullen „wij ons van vrouwen laten kloppen?” KENAU, schoon door haren voorbeeldigen moed de stad niet kunnend redden, genoot, echter, in zich zelve het loon harer getrouwe diensten, en, in het volgende jaar, dat der staten van *Holland* en *Zeeland*, die deze dappere vrouw met het waagmeesterfchap, alsmede met den ontvangst van de nieuwe belasting op den turf, te *Arnhemuiden*, begiftigden.

HASSELT. Een oud stadje, in de provincie *Overijsel*, kwartier *Vollenhove*, 2 uur ten N. W. van *Zwol*, met ruim 1100 inwoners.

410 HASSELT. (*Arrondissement*) — HASTINGS. (W.)

Men heeft er 3 poorten en er is veel doortogt van bovenlandsche werklieden naar *Amsterdam*, handel in hout, en vervoer van turf naar de Echtener Veenen, die door de hier gegraven vaart, de *Averester-Veenen*, die steeds grooter wordt, veel bevorderd wordt. Ook worden er thans eenige kalkovens aangelegd, en wordt van een gedeelte der vestingwerken eene groote turfmarkt gemaakt. Op het raadhuis, een ouderwetsch gebouw, vindt men, onder anderen, een prachtig schilderstuk van KAREL DU JARDIN, de onthoofding van den gouverneur van *Zeeland*, in tegenwoordigheid van keizer KAREL, verbeeldende. De Hervormde kerk, een schoon gebouw, prijkt met eenen fraaijen predikstoel, orgel en sierlijken toren; terwijl de Roomsche, uit hoofde van hare nette, schoon eenvoudige, inrigting, opmerking verdient. Door de inundatie-fluis, midden in de stad, kan het land, tot boven *Koevorden*, worden onder water gezet.

HASSELT. Arrondisfement en stad van de provincie *Limburg* in ons vaderland, het eerste in 6 kantons en 102 gemeenten, 74,112, de laatste 6,328 inwoners bevattende. De stad is vrij goed gebouwd en aan de *Demer* gelegen, die haar in twee deelen scheidt. De inwoners bestaan deels van het vervaardigen van linnen en kant, deels van het bouwen van meekrap, tabak en cichorei. Ook hebben zij eenigen handel.

HASTINGS, (WARREN) bekend door een der langdurigste en kostbaarste pleitgedingen, was gouverneur-generaal van de Engelsche bezittingen in de *Oost-Indien*, tot welken belangrijken post hij reeds in 1774, door de begunstiging van lord NORTH, werd aangesteld. Hij bekleedde dien post onder moeilijke omstandigheden, vergrootte en bevestigde de magt der compagnie ten koste der Aziatische vorsten, hetwelk zekerlijk niet wel zonder onderdrukkingen en onregtvaardigheden geschieden konde, en vertoonde zich tevens een vriend en bevorderaar van kunsten en wetenschappen. Toen nu, echter, lord NORTH, in 1782, met zijne partij uit het ministerie verdrongen werd, poogden zijne tegenstrevers ook zijnen aanhang een gelijk lot te bereiden. HASTINGS trof het ongeluk, van een der eerste te zijn: hij werd terug geroepen, en het oogenblik zijner komst in *Engeland* was het begin van onoverzienbare moeilijkheden, waarin hij gewikkeld werd. De beste redenaars der oppositie-partij, Fox, BURKE, SHERIDAN en anderen, bevonden zich onder zijne aanklagers, en deden al de kracht hunner welsprekendheid te zijnen nadeele werken. Men beschuldigde hem, in de *Oost-Indien* als een tiran gehandeld, onmatige geldfommen afgeperst, den ondergang van verscheidene Indiaansche vorsten bevorderd, en, zonder eenigen schroom, roof en onderdrukking van allerlei aard uitgeoefend te hebben. In Sprokkelm. 1786 bragt BURKE zijne aanklagte tegen HASTINGS bij het lagerhuis in, en werd daarmede in Bloeim. des volgenden jaars naar het hoogerhuis verwezen, wanneer de beklaagde alleen, door eene aanzienlijke som gelds tot eene waarborg aan te bieden, en het stellen van eenige voldoende borgen, den kerker ontging. Het hoogerhuis konde met de-

ze

ze omflagtige zaak, uit hoofde van de korte duurzaamheid van deszelfs zittingen, niet gereed worden: verscheidene punten van aanklagte vorderden eene naauwkeurige kennis der Indische zaken, en zelfs was men genoodzaakt, om sommige personen uit de *Oost-Indien* te ontbieden, ten einde tegen den aangeklaagden als getuigen gehoord te worden; terwijl zijne beschuldigers zoo breedvoerig in hunne redevoeringen waren, dat tot eene enkele dikwijls verscheidene dagen vereischt werden. Al deze omstandigheden bragten aan de beslissing dezer zaak eene zoo aanmerkelijke vertraging te weeg, dat men op den 15 van Grasm. 1794, bij het hoogerhuis reeds de 120ste zitting hield, zonder haar nog ten einde te kunnen brengen. Intusschen had zich het publiek, bijna eenparig, reeds voor HASTINGS verklaard, en bevorderde de terugkomst van lord CORNWALLIS uit de *Oost-Indien* een nimmermate den uitslag dezes langdurigen pleitgedings. Deze man, die in het land zelf de naauwkeurigste onderzoekingen en nasporingen had in het werk gesteld, sprak geheel ten voordeele van den beklagden, en deed inzonderheid opmerken, dat hij de *Oost-Indien* in eenen tijd voor *Engeland* behouden had, waarin de afval der Amerikaansche staten voor alle overige kolonien een gevaarlijk voorbeeld hadden kunnen worden. Eindelijk deed lord THORLOW, in het begin van 1795, om aan een einde van zaken te komen, den voorslag, dat ieder medelid van het hoogerhuis, bij name, zou worden opgeroepen, en, volgens plicht en geweten, HASTINGS voor *schuldig of onschuldig* verklaren, waarvan het gevolg was, dat hij den 13den van Grasm. 1795, bij meerderheid van stemmen, van alle punten van aanklagte vrijgesproken, en alleen tot de betaling van de kosten des pleitgedings, die 71,080 p. st. bedroegen, verwezen werd. HASTINGS, die gedurende dezen langdurigen regts-handel, in stille eenzaamheid op het land woonde, en zijne verdediging aan kundige pleitbezorgers overliet, werd door eenige aanzienlijke geschenken van de Oost-Indische Maatschappij schadeloos gesteld, en behield de gunst des konings.

HATSCHERIF. Zoo noemt men een bevelschrift, hetwelk onmiddellijk van den Turkschen keizer komt, en door hem eigenhandig, gewoonlijk met de woorden: „mijn bevel moet naar zijnen vorm, en inhoud volbragt worden,” geteekend is; wordende deze woorden door vergulde letters, of op eenige andere wijze, gekenmerkt; Zulk een bevel is onherroepelijk.

HATTEM. Eene vrij oude stad, in *Gelderland*, met ruim 1780 inwoners, die meestal van den akkerbouw, inzonderheid van het bouwen van aardappelen, welke zeer beroemd zijn, en van een weinig veeteelt, bestaan. Men vindt er steenbakkerijen, eenen olie-molen en eene sijet-fabriek, alsmede een weinig schrale veengrond. Derselver omstreken zijn de heerlijkste en gezondste van de *Veluwe*, en leveren de aangenaamste wandelingen en schoone gezigten op. Er is een departement der Maatschappij tot Nut van het Algemeen

meen en een bloeiend instituut van opvoeding. Op het raadhuis, een oud gebouw, vindt men nog den ring, waaraan de zoogenoemde *Wasfenaars-kooi* gehangen heeft, die door hertog KAREL van Gelder, op het thans geheel vernietigde flot, voor misdadigers gemaakt werd, en thans naar *Arnhem* is overgebracht; alsmede eene stok, of boei, uit den tijd der Romeinen, en eene oude, groote, steenen doopvont van het oude beroemde *St. Anna* schuttersgild.

HAUBITSE. Een grof geschut, waaruit men niet alleen horizontaal, maar ook in een' boog, kan schieten, en bomben in de vestingen en legers werpen. Hetzelve heeft, tot dat einde, eene kamer, even als een mortier, maar eenen eenigzins langeren loop, die echter korter, dan bij de kamersstukken, en omtrent 5 kaliber lang is. Men kan er kogels van 30 pond, benevens kartetsen en granaten, uit werpen.

HAUTE-LICE. Eene soort van kunstig weeffel, of behangfels van zijde en wol, welke somtijds ook wel met goud en zilver opgelegd zijn, en allerlei gedaanten van menschen, dieren, landschappen, geschiedenissen enz. vertoonen. Zij werden in *Frankrijk*, onder Lodewijk XIV, door eene voortreffelijke teekening verfraaid, en ook in *Duitschland*, *Rusland* enz. in gebruik gebracht. Men verdeelt dezelve in *Haute-* en *Basfe-Lice*, waarvan het onderscheid, echter, alleen in het horizontaal of perpendeculair raam gelegen is, waarop zij vervaardigd worden.

HAUT-RELIEF. (Zie: BAS-RELIEF.)

HAVANA. (ST. CHRISTOVAL DE LA) Eene aanzienlijke stad, aan de noordwestelijke kust van het eiland *Cuba*, met eene uitgestrekte haven, die de schoonste der wereld is, en bijkans 1000 schepen kan bevatten, die er zoo volkomen veilig liggen, dat zij geene ankers of touwen behoeven. Derzelver ingang is zoo naauw, dat er slechts één schip te gelijk kan binnen loopen, en wordt door de forten *Murro* en *Puntal* gedekt; behalve nog door andere sterkten, die in later tijd zijn aangelegd. De stad, bijna 70,000 inwoners bevattende, is door eenen wal en grachten omringd, en heeft aan den kant der haven het kleine, doch sterke bolwerk *El Fuerto*. Zij is fraai en regelmatig gebouwd, heeft wel lage, maar zeer schoone, huizen, verscheidene prachtige en rijk versierde kerken, een hospitaal voor soldaten, een fraai tuighuis, eene universiteit, eenen grooten schouwburg enz. Het gebrek aan goed water, om te drinken, moet door regenbakken vergoed worden.

HAVER. (*Avena*) Van dit bekend gewas vindt men 3 hoofdsoorten, als: de *Gewone*, de *Hongaarsche* en de *Naakie* Haver, waarvan de eerste wederom in witte en zwarte wordt onderscheiden, offchoon de laatste eene bastaardsoort van de eerste is. De zware Engelsche, witte Haver overtreft alle andere soorten in zwaarte en grootte. Zij groeit frisch op; heeft eenen dikken, pijpvormigen halm; groote breede bladen, en zware korrels, die veel meel opleveren. De *Zwar-*

De Haver is gewoonlijk minder, dan de witte, en wordt voornamelijk tot paardenvoeder gebruikt. De *Naakte Haver* wordt in *Engeland* sterk verbouwd; verkrijgt halmen van 3 voet hoog; heeft kleine korrels, maar is zeer vruchtbaar. Van deze soort is het eene bijzonderheid, dat de korrels niet vast in hare bolsters of bekleedfels zitten, maar, bij volkomene rijpheid, er van zelve uitvallen, en onder het dorfchen, even als de rogge en tarwe, er naakt uitkomen; zoo dat zij eene natuurlijke gort oplevert, zonder bolstering te behoeven. De Haver is, over het algemeen, met eenen minderen grond, dan de overige zomer-graangewassen, tevreden, en wordt op vele lage landen in het voorjaar gezaaid; doch de gesteldheid van den grond heeft op haren bouw veel invloed. Zware Haver moet des voorjaars, zoo vroeg mogelijk, gezaaid worden, vooral, wanneer het op eenen geilen grond is. Zij stoelt weinig, en vordert meer zaaizaad. Bij eene late zaaijing heeft men zwart stroo, en weinig vrucht. De zware Haver wordt in *Engeland*, als winterzaad, op goede gronden verbouwd; stoelt als dan sterker, en draagt meer, en meelrijker vruchten. Bij zwakke winters kan ook onze zware witte Haver overblijven.

HAVERIJ. (Zie: AVARIJ.)

HAVERKAMP. (SIEGEBERT) Een beroemd Nederlandsch letterkundige, die in 1683 binnen *Utrecht* geboren werd. Na zijne volbrachte studien werd hem de leerstoel in de Grieksche taal aan de hoo-ge school te *Leijden* opgedragen, waarbij ook nog de geschiedenis en welsprekendheid gevoegd werden. Hij bekleedde deze posten met roem, leverde eene reeks van voortreffelijke schriften, en stierf in het jaar 1742. ¹Onder dezelve munten, onder anderen, uit zijne uitgaven van *Apologeticus*, van *Tertullianus*, van *Lucretius*, de *Geschiedenis van Jozephus*, *Eutropius*, *Orosius*, *Sallustius* en *Censorinus*, welke alle, uit hoofde van derzelve naauwkeurigheid van den tekst, en de bijgevoegde belangrijke verhandelingen, nog tegenwoordig vele waarde bezitten. Niet minder hoogschatting verdient zijne *Syloge scriptorum, qui de linguae Graecae vera et recta pronuntiatione commentaria reliquerunt*, welke van 1736 tot 1740 in 2 deelen te *Leijden* in het licht verscheen. Zijne deelneming aan de uitgave der *Poetae latini rei venatica*, van *Bruce*, haalde hem zeer onverdiende aanvallen van *P. Burman*, in zijne *Poetae latini minores*, op den hals.

HAZARDSPELEN. Zijn zoodanige spelen met kaarten, dobbelsteenen of nummers, onverschillig welke namen zij dragen, welke niet met overleg, en volgens een, op algemeen bekende regels, gegrond plan, zoo als *Ombre*, *Whist* enz., met gelijk voordeel aan wederzijden, gespeeld worden, maar waarvan de uitkomst, en het gewenschte voordeel, alleen van toeval of geluk afhangt, en waarbij dit voordeel onevenredig, doch wiskunstig zeker altijd aan de zijde van de bankhouders is, die uit soortgelijke spelen eene kostwinning maken.

ken. Dat zoodanige spelers, die altijd, behalve gelukzoekers en verkwisters, lieden uit den hoogsten en laagsten stand aan hun snoer hebben, welke hunne speeltafels zelfs in de dorps- en gemeene herbergen houden, voor het staats- en bijzonder eigendom veel gevaarlijker wezens zijn, dan straatroovers en dieven, zal door niemand van gezonde hersens worden tegengesproken. Het is dus de taak van ieder bestuur, de Hazardspelen met wortel en tak uit te roeijen, en daartoe niet alleen de noodige wetten vast te stellen, maar dezelve ook, zonder enig aanzien van perfoon, met de witerste gestrengheid te handhaven.

HEBE. Volgens de fabelleer de godin der altoosdurende jeugd, eene dochter van JUNO en JUPITER, welke laatste haar de plaats van schenker der goden gaf, die zij, tot op de komst van GANIMEDES, behield; terwijl JUNO haar aan HERKULES, ter belooning zijner dapperen daden, tot gade schonk. Zij wordt afgebeeld met eene drinkschaal in de hand, waarin zij den Nektar aanbiedt, gewoonlijk in de gedaante van een jong, bekoorlijk meisje, in een met rozen versierd gewaad, en met eenen bloemkrans. Ook heeft zij dikwijls, gelijk GANIMEDES, eenen adelaar aan hare zijde, dien zij liefkoost.

HEBERT. (J. R.) Eertijds deurwaarder van eenen schouwburg te *Parijs*, naderhand substituut van den prokureur der gemeente, en eindelijk het hoofd eener zeer schandelijke partij, welke onder den naam van *ultra-revolutionairen* is bekend geworden. In het begin van 1792, baarde hij veel opziens door een berucht volksblad, ten titel voerende: *Père Duchêne*, hetwelk bij nummers op onbepaalde tijden verscheen, en wel vele waarheden bevattende, doch in eenen lagen trant geschreven, en vol schamperen laster was tegen het hof. Dan, vermits de koningin daarin, onder den naam van *Madame Veto*, werd voorgedragen, zoo kreeg de schrijver voor eenigen tijd arrest; maar was naauwelijks weder op vrije voeten, toen hij zijne onbeschaamdheid nog verder begon te drijven. Hij bediende zich van elke gelegenheid, om het hof te gispn, en droeg ongetwijfeld het meeste bij, om hetzelfde hoe langs zoo meer bij het volk verachtelijk te maken. Ter belooning van dezen dienst aan de *Jakobiënen*, werd hij bij de gemeente te *Parijs* aangesteld, waar hij, vereenigd met den laaghartigen CHAUMETTE, naderhand eene partij vormde, welke niets minder dan eene geheele omkeering van alle maatschappelijke orde, vernietiging van den godsdienst, en het invoeren eener barbaarscheid bedoelde, welke de *Vandalen* zich niet zouden geschaamd hebben. HEBERT en zijn aanhang legden er zich op toe, om voor het uiterlijke een verachtelijk *Cynismus* te vertoonen, een ieder broederlijk aan te spreken, en alle wellevendheid uit de gezellige zamenleving te verbannen, waardoor de Fransche taal een aantal van nieuwe en barbaarsche woorden gewonnen heeft, waarvan zij tot heden nog niet geheel is gezuiverd, en de *Sansculotterie*, bijna in den letterlijken zin, den hoogsten trap bereikte. Zelfs ROBESPIERRE oordeelde

de aan de wanorden dezer rampzalige monsters een einde te moeten maken: zij werden als schuldig aan zamenzwering tegen de republiek aangeklaagd, en den 24sten van Lentem. 1794 ge Guillotineerd. — Onder alle partijen, die het ongeluk van *Frankrijk* berokkend hebben, behoort die van HEBERT tot de verachtelijkste, en men kan het nauwelijks gelooven, dat er eens een tijd geweest zij, waarin het Parijsche volk in eenen man, als hij, eenen verdediger zijner vrijheid vereerde, en hem als zoodanig eene slaafsche onderwerping bewees.

HEBREEUWSCHE TAAL. Deze heeft haren naam van de *Hebreërs*, zoo als de stamvaders der Israëlitische natie genoemd werden. De eerste, aan wien men den bijnaam van *Hebreër* gegeven vindt, is de eerste stamvader der natie, ABRAHAM, (*Genes.* 14. vs. 13.) welk woord, naar de waarschijnlijkste opvatting, beteekent een' *overlander*; iemand, die aan de overzijde van eene rivier woont of gewoon heeft, zoo als ABRAHAM, van over de rivier, *de Eufraat*, uit zijn geboorteland, in het land *Kanaan* gekomen is. De Hebreeuwse taal heeft, tot heden toe, haren naam behouden, ofschoon de afstammelingen der *Hebreërs*, toen zij een bijzonder volk uitmaakten, zich zelve *Israëlieten*, naar ISRAËL, den bijnaam des Aartsvaders JAKOB, en, na hunne terugkomst uit de Babylonische gevangenis, *Joden*, naar den stam JUDA, tot de welke de meeste terugkeerende behoorden, genoemd hebben. In navolging der Joden werd die taal voor hen, door de Christenen, ook de *heilige taal* genoemd, dewijl de Joden, uit bijgeloovigheid, aan dezelve eene bijzondere heiligheid toekenden, omdat hunne gewijde boeken er in beschreven zijn.

De Hebreeuwse taal, dan, behoort tot die oude talen, die wij gewoon zijn *Oosterse* te noemen, en waardoor dezulke bedoeld worden, die niet alleen in het Oosten voorheen in zwang, maar ook op het naauwst met elkander vermaagschapt waren, en als afzonderlijke tongvallen moeten beschouwd worden van ééne overoude taal, welke, eenigzins door het verschil der volken, die zij gebruikten, gewijzigd, verschillende namen, naar dezelve, gekregen heeft. Onder deze behooren vooral de Syrische en Chaldeeuwse, reeds verstorvene talen, en de nog levende taal der *Arabieren*.

Uit de boeken des Ouden Verbonds, die, op eenige weinige Chaldeeuwse hoofdstukken na van DANIEL en ESRA, in het Hebreewsch geschreven zijn, kan men deze taal in derzelver aard leeren kennen. Zij is zeer eenvoudig; doch bij meer beschaafde talen, zoo als de Grieksche en Latijnsche, vergeleken, zeer gebrekkig, bijzonder in de bepalingen van den tijd, door de werkwoorden. Zij draagt door hare geheele inrigting, en ook door haren rijkdom van zinnebeeldige uitdrukkingen, de kenmerken van de hoogste oudheid, en van den staat der kindsheid van het menschedom; terwijl zij tevens, vooral in de dichtkunst, eene verwonderlijke geschiktheid voor kracht en verhevenheid aan den dag legt. Zij is in hare oorspronkelijke gedaante
zich

zich zelve vrij wel gelijk gebleven, zoo lang de Israëlitische natie een afzonderlijke en onafhankelijke staat was. Dan, naar mate deze staat deszelfs ondergang naderde, begon de landtaal reeds te verbasteren; en, schoon de staat hersteld werd, door de teruggekeerde Joden, kreeg de taal, echter, hare vorige jeugd nimmer weder; ja, zij verbasterde meer en meer, totdat zij, door de verwoesting van *Jeruzalem* en de omkeering van den staat, na den dood van Jezus, en door de haar opgevolgde verstrooiing der Joden over de gansche aarde, geheel ten onder ging. Van dezelve, toch, verschilt aanmerkelijk de taal, uit haar gesproken, en die in de schriften van den Joodschen *Talmud* gebruikt wordt, en nog meer de latere taal der Rabbijnen, dewelke nog heden die der Joodsche geleerden is; terwijl die van de Hoogduitsche Joden niets anders is, dan eene zonderlinge mengeling van onzuiver Hoogduitsch, met eenige veelal verminkte Hebreuwsche woorden. Door den beuzelachtigen geest der Joden, is de Hebreuwsche taalkennis zeer gebrekkig tot de Christenen overgebragt, totdat er uit deze opstonden, die, uit de vergelijking van het Hebreuwsch met de aanverwante Oostersche talen, en vooral met het Arabisch, zoo veel licht aan die taal, alleen in de boeken van het O. T. te vinden, hebben bijgebragt, dat men daardoor ook de beste grondslagen heeft kunnen leggen voor de verklaring dier boeken zelve. Hierin heeft het eerst zich allerverdienstelijkst gemaakt ALBERT SCHULTENS, die in ons land, in de vorige eeuw, in de Oostersche talen, eenen onsterfelijken roem heeft verworven, en na hem E. SCHEIDIUS, MUNTINGHE, VAN DER PALM en anderen.

HEBRIDEN, of WESTERSCHE EILANDEN. Eene groep van omtrent 300 eilanden, ten westen van *Schotland* gelegen; doch waarvan slechts 40 bewoond zijn, wier gezamenlijke volksmenigte op 60,000 zielen geschat wordt. De voornaamste zijn *Skij* met 15,000, *Ila* met 8000 en *Mull* met 5000 inwoners. Zij leveren metalen, marmer, allerlei andere steensoorten, thoonarde enz. op, en zijn zeer geschikt voor de schapenteelt en vischerij. Ook vindt men, op de zeer moeilijk te beklimmen klippen, velerlei vogels, waaronder adelaars en eene zekere soort van ganzen (*Solanganzen*), wier eijeren en veren door de inwoners met groot gevaar gezocht worden. De korenbouw slaagt alleen op weinige plaatsen; doch zoo veel te beter de veeteelt. Uit het zeegras bereidt men veel loogzout; ten gebruike der Engelsche glas fabrieken. De toestand der bewoners is zeer ongelukkig; want het grootste gedeelte van den grond is het eigendom van Schotsche edelen, wier pachters den armen landman zeer onderdrukken. Hij moet zware leendiensten verrigten, kan naar willekeur worden verdreven, en leeft bijna zonder eigendom met het weinige vee, hetwelk hij tot den landbouw volstrekt noodig heeft. Alleen laat men hem zijne persoonlijke vrijheid behouden; en van deze hebben vele meest gegoede lieden gebruik gemaakt, om naar *Amerika* te verhuizen. Door sommige goedbezitters, echter, die zelve op hunne land-

landgoederen wonen, is deze hardheid, eenigermate, verzacht geworden. — De *nieuwe Hebriden* zijn eene groep van 12 groote en verscheidene kleine eilanden in *Australië*.

HECATE. De godin des nachts en der maan, de koningin der beneden-wereld, en de voortandster der geheime tooverkunst. Zij was de eenigste, die, onder alle *Uraniden*, door JUPITER verschoond, en onder den nieuwen godenstoet geplaatst werd, waar de goden zelve met een eerbiedig ontzag op haar nederzagen. In de verduitseling van DIANA en PROSERPINA vindt men, echter, haar gedeeltelijk afbeeldsel. In de beeldende kunst verschijnt zij dikwijls met 3 lichamen, die door den rug aan elkander verbonden zijn.

HECATOMBE. Oorspronkelijk bij de *Grieken* een offer van 100 stieren; doch over het algemeen van een gelijk getal beesten.

HECLA. Een vuurspuwende berg op *Island*. Hij is 4,300 voet hoog, en verdeelt zich in drie toppen, waarvan de middelste de hoogste is. De laatste uitbarsting dezes bergs, door de inwoners in hunne taal *Heclu Fiall* genoemd, had in 1766 plaats, en duurde van den 5den van Gras-tot den 7den van Herfstm. De *Hecla* is met sneeuw en ijs bedekt, die echter in den zomer ontdooijen.

HECTOR. De zoon van PRIAMUS en HECUBA, een der dapperste Trojaansche legerhoofden, die, bij eenen uitval uit het belegerd *Troje*, PATROCLUS, den boezemvriend van ACHILLES, doodde. Deze, woedende over het verlies zijns vriends, voegde zijne legermagt bij die der andere *Grieken*, sloeg de *Trojanen*, en offerde, bij het graf van PATROCLUS, 12 der edelste gevangenen, in den slag verkregen. HECTOR in moed en dapperheid niet kunnende overtreffen, was hij er nu alleen op uit, om hem in een tweegevecht te wikkelen, waarin hij hem eindelijk nedervelde. Niet voldaan, echter, met den dood zijns dapperen vijands, die alleen door afgematheid en wonden gevallen was, sleepte hij het lijk van HECTOR, aan de wielen van zijnen wagen gebonden, rondom de muren der stad. PRIAMUS, troosteloos over het verlies van zijnen zoon, begaf zich in het diepste rouwgewaad naar het Grieksche leger, en verwierf nog, onder vele tranen en het betalen van een losgeld, zijn lijk, hetwelk op een praalbed gelegd werd. De klagten over het verlies van dezen held, die in menscheeljkheid allen overtrof, waren zeer groot, en zijne gemalin ANDROMACHE, benevens zijne moeder HECUBA, waren niet te troosten.

HECUBA. De tweede, wettige gemalin van den ongelukkigen PRIAMUS, koning van *Troje*, en moeder van den bovengenoemden HECTOR. Zij droomde, toen zij te tweeden male zwanger was, dat zij eene fakkel ter wereld bragt, die geheel *Troje* verteerde, welken droom de daarover geraadpleegde waarzeggers uitlegden, dat de zoon, dien zij onder haar hart droeg, den ondergang des rijks bewerken zoude. PRIAMUS was hierover dermate ontsteld, dat hij besloot, het kind,

PARIS genoemd, onmiddellijk na zijne geboorte ten vondeling te leggen; doch het werd, door de zorg zijner moeder, bewaard en heimelijk opgevoed. Groot geworden zijnde, verscheen PARIS ten hove; wekte door zijne schoonheid eene algemeene verwondering, en waagde het, om zich aan PRIAMUS te ontdekken, die dermate met hem ingenomen werd, dat hij den droom zijner gemalin geheel vergat. PARIS, kort daarna eenen togt naar *Griekenland* ondernemende, schaakte HELENA, de echtgenoot van MENELAUS, en stortte daardoor zijn land in eenen poel van jammer, welks verovering naderhand aan het rijk van PRIAMUS een einde maakte. HECUBA, welker schoonheid en karakter men zeer geroemd had, werd na den val van *Troje* de slaaf van ULYSSES; doch, in hare wanhoop over hare vernedering, door allerlei smaadheden, de gramfchap der *Grieken* hebbende gaande gemaakt, werd zij door hen gesteenigd; schoon anderen willen, dat zij zich in zee zoude hebben geworpen, en in eenen hond veranderd zijn. De oude treurspeldichters hebben haar dikwijls ten toneele gevoerd, en schetsen haar als eene edele vorstin, eene teedere moeder en eene deugdzame gade.

HEELKUNDE. Maakt eenen tak der geneeskunde uit, en wordt met de hand uitgeoefend, waardoor zekere uitwendige ziekten door werktuigelijke handgrepen, mesfen, lancetten, of andere werktuigen, genezen worden. Zij is geene geneeskundige wetenschap op zich zelve; maar wel een hulpmiddel, en wel het krachtigste en werkzaamste der geneeskunde. HIPPOKRATES geeft er ons een zeer juist denkbeeld van, wanneer hij zegt: „hetwelk geneesmiddelen niet kunnen herstellen, geschiedt door het ijzer, waar dit krachteloos bevonden wordt door het vuur, en hetgeen hierdoor niet geheeld wordt, is ongeneesbaar.” Wordt iemand, b. v. door eene beroerte gedreigd, eene aderlating kan dezelve verhoeden, welke tevens het eenige werkzaam middel is tegen eene ontsteking der ingewanden; terwijl in beide gevallen bloed verdunnende middelen niet zoo spoedig zouden helpen, als het nabij zijnde gevaar vereischt. Wordt een lid van ons ligchaam door het koud vuur aangetast, of door eene zware kwetsing in zijne werking verhinderd, men kan dan geene inwendige middelen aanwenden, daar er in dat deel geen leven meer voorhanden is: alleen werktuigelijke, of heelkundige hulp kan een nit het lid gebragt of gebroken been weder herstellen. Men kan derhalve de Heel- als het werktuigelijk gedeelte der Geneeskunst beschouwen. Zij put uit alle hulp- en grondwetenschappen van deze hare kennis; terwijl de leer der heelmiddelen zich niet alleen tot de kennis der uitwendige middelen, dat is heelkundige *Pharmacologie*, maar ook tot de leer der werktuigen en der verbanden uitstrekt.

Langen tijd bearbeidden dezelfde mannen het *geheele* vak der Geneeskunde, en het blijkt uit de werken van HIPPOKRATES, GALEN, CELSUS, PAULUS van *Aegina*, ALBRICASES en anderen, dat *Grieken*, *Romeinen* en *Arabieren* er niet aan gedacht hebben, de Heel- van
de

de Geneeskunde af te scheiden, en geen onderscheid tusschen uit- en inwendige ziekten maakten. Sedert, echter, de kerkvergadering van *Tours*, in 1163, den geestelijken, die, met de Joden, in het christelijk *Europa* de Geneeskunde oefenden, alle bloedige bewerking, als Gode mishagelijk, verbood, werd de Heel- van de Geneeskunde afgezonderd; van de hooge Scholen verbannen, en aan onkundige leeken overgelaten en veracht. Intusschen verstrooiden zich de nevels der middel-eeuwen. De Heelkunde, door de beoefening der ontleedkunde voorgelicht, verkreeg eene nieuwe gedaante, en, offchoon zij bij voortdurend afzonderlijk beoefend werd, behandelden de grootste geneesheeren haar echter als wetenschap, en de werken van eenen BERENGER VAN CARPI, FALLOPIUS, EUSTACHIUS en anderen waren de bronnen van kennis, waaruit AMBROSIVS PARE dezelve verrijkte. De Heelkunde maakte nu nieuwe vorderingen, behelpte in *Frankrijk*, waar men haar bleef verwaarlozen, totdat eindelijk, in 1731, de stichting eener afzonderlijke akademie, die eelang door geheel *Europa* beroemd werd, haar het hoofd deed verheffen. De gedenkschriften en prijsverhandelingen dezer akademie van Heelkunde bevatten de geschiedenis van dit bloeiend tijdvak, hetwelk verscheidene, in deze wetenschap beroemde, mannen in *Frankrijk* heeft opgeleverd. MARECHAL, LA PAYRONIE en LAMARTINIÈRE, QUESNAY, MORAND en LOUIS verwierven zich duurzame verdiensten; terwijl een J. L. PETIT, LEDRAN, GARENGEOT, LASAYE, VERDIER, FOUBERT, FABRE, BORDENAVE en SABATIER, met verscheidene andere beoefenaars der Heelkunde, door hunne schriften en kunstbewerkingen, de een min de andere meerder, tot hare volmaking hebben medegewerkt.

Door zoo vele voorbeelden werd de nijd door geheel *Europa* opgewekt. In *Engeland* leefden te zelfden tijde CHEFFELD, DOUGLAS, de beide MONRO'S, SCHARP, HALANSON, POTT, SMELLIE en de beide HUNTERS; in *Italië* MOLINELLI, BERTANDI en MASCATI; terwijl ons vaderland zich op eenen ALBINUS, DEVENTER en CAMPER mocht beroemen, en *Duitschland* PLATTNER, STEIN, RÜDERER, RICHTER, en anderen, onder zijne bekwame heelkundigen telde. — Op het einde der vorige eeuw bezat de Fransche akademie der Heelkunde verscheidene verdienstelijke leden; doch uit haren schoot zelve verheef zich een man, die haar in de geschiedenis der kunst eene roemrijke plaats aanwees. DESAULT werd het hoofd der nieuwe school, en vereeuwigde zijnen naam door de naauwkeurigheid en de leerwijze, welke hij in de beoefening der ontleedkunde invoerde; door schrandere toebereidsels bij de behandeling van gebroken beenderen; door het klinisch onderwijs in de Heelkunde; door de stoutheid en eenvoudigheid zijner kunstbewerkingen, en door de menigte uitmuntende mannen, welke uit zijne school zijn voortgekomen. Thans kan derhalve de Heelkunde, nu zij met de eigenlijke geneeskunde hand aan hand gaat, langs eenen zekeren weg, hare steeds grootere volmaking rustig te gemoet treden.

HEEMSKERK. (JAKOB VAN) Een wakker zeeheld, te *Amsterdam* uit een aanzienlijk geslacht geboren. In het jaar 1607 stelden hem 's lands staten aan, om de vloot, tegen *Spanje* uitgerust, als admiraal te gebieden, en de *Spaanschen* op hunne kusten aan te tasten. Hij nam dezen last op zich, zonder voor zich zelven eenige andere belooning te bedingen, dan dat hij, van hetgeen hij boven de 500,000 gulden op den vijand mogt veroveren, 30 ten honderd zoude genieten. Hij kwam met zijne vloot, uit 26 schepen van oorlog, behalve de proviandschepen, bestaande, in Grasm. op de hoogte van *Lisfabon*, en stevende vervolgens naar de straat van *Gibraltar*, waar hij de Spaansche zeemagt, 21 schepen in getal, en onder den admiraal *Don J. ALVAREZ D'AVILA* staande, aantastte, en aan boord klampte; doch door het tweede schot reeds zijn linker been verloor, zoo dat hij als een held, in zijne wapenrusting, op het dek nederviel. Oftchoon gevoelende, dat zijn einde naderde, sprak hij zijn volk nog moed in; beval, te vechten, zoo als hij begonnen was, en aanstonds eenen ander in zijne plaats te stellen, waarna hij als een regt zeeheld, in zijne volle wapenen, met den helm op het hoofd, en het zwaard in de hand, voor het vaderland den geest gaf. Zijn dood kwam echter niet ter kennis van het volk, dan na de bevochten zegen. De *Spaanschen* verloren, behalve 10 of 11 schepen, hunnen admiraal en onder-admiraal, benevens meer andere grooten; terwijl de zoon des eersten, met zeer vele anderen, gevangen genomen werd. Het grootste verlies der *Hollanders* bestond in hunnen dapperen vlootvoogd, wiens lijk naar *Amsterdam* gevoerd, en op 's lands kosten, met veel luister, en eene getuigenis, waardoor hij eeuwig leeft, in de oude kerk ter aarde besteld werd, alwaar zijne grafstede, ten Noorden van het koor, gezien wordt.

HEFBOOM. Onder dezen naam verstaat men elken onbuigzamen stok of balk, gebruikt wordende, om eenen last op te ligten of te verplaatsen. Dezelve is in de werktuigkunde het eenvoudigste en gebruikelijkste werktuig, hetwelk daarom te meer onze aandacht verdient, vermits het den grondslag uitmaakt van zeer vele werktuigen, waarvan men zich dagelijks bedient. — Men moet bij eenen Hefboom voornamelijk acht slaan op drie plaatsen: op het *steunpunt*, of die plaats, waar de Hefboom ondersteund wordt of rust; op het *lastpunt*, waar de last geplaatst is, en op het *magtpunt*, waaraan men de magt, om den last te verplaatsen, doet werken.

Men verdeelt de Hefboomen, naar het verschil der onderlinge be-trekkingen, waarin deze punten tot elkander geplaatst kunnen worden, in drie soorten. De eerste soort is die, waarbij het steunpunt tus-schen het magt- en lastpunt geplaatst is, zoo als bij eene gewo-ne weegschaal, welke de schaal tot steunpunt en de beide uiteinden tot magt- en last-punten heeft. De tweede is die, waarbij de last in het midden geplaatst wordt, zoo als bij roeiriemen, welke hunne steunpunten in het water hebben; terwijl de schuit of last voortge-scho-

schoven wordt door de magt, die de roeijer op den riem uitoefent. Tot de derde foort brengt men alle Hefboomen, waarbij de magt in het midden geplaatst is: zoo bestaat eene gewone vuurtang uit twee Hefboomen van deze foort, welke beide het steunpunt op de plaats hunner vereeniging hebben; terwijl door de magt der hand de last, of kool, tusschen de tang gevat, gedrukt wordt.

In de eerste plaats dienen de Hefboomen, om, met aanwending eener geringere magt, eenen grooteren last op te tillen of te verplaatsen: met eenen ijzeren koevoet, b. v. ligt iemand gemakkelijk eenen steen of anderen last op, waartoe hij, zonder hulp van werktuigen, niet in staat zoude zijn. Indien wij de wijze nagaan, waarop men zich van dit algemeen bekend werktuig bedient, ontdekt men gemakkelijk, dat daarmede des te grooter kracht kan uitgeoefend worden, naar mate het lastpunt nader bij het steunpunt, en het magtpunt op verderen afstand van dit laatste is. Deze eigenschap heeft niet alleen bij den koevoet plaats, maar bij alle foorten van Hefboomen; en het is daarom van het grootste belang, dat men wete, volgens welke wetten de magt, die er uitgeoefend moet worden, om eenen zekeren last op te ligten, vermeederen of verminderen moet, naar mate van den afstand, waarop de magt van het steunpunt verwijderd is. Deze wet wordt door de natuurkundigen de wet van het evenwigt der krachten genoemd, omdat het bij dit onderzoek op de bepaling aankomt, wanneer de magt met den last in evenwigt is: want, indien dit plaats heeft, zal de geringste vermeederen van kracht genoegzaam zijn, om den last te overwinnen. Voor dit evenwigt der krachten hebben dan de natuurkundigen deze algemeene wet bepaald, van welke waarheid men zich gemakkelijk kan overtuigen: de magt en last aan eenen Hefboom, van welke foort ook, zijn in evenwigt, zoo dezelve tot elkander staan, in de omgekeerde reden hunner afstanden van het steunpunt, of, dat hetzelfde is, indien de magt, vermenigvuldigd met den afstand tusschen het magt- en steunpunt, gelijk is aan den last, vermenigvuldigd met den afstand tusschen het last- en steunpunt. Indien b. v. aan het einde van eenen koevoet een last geplaatst is van 100 pond, en de afstand tusschen het punt, waarop de last drukt, en het steunpunt 4 duim bedraagt, dan zal deze last in evenwigt zijn met eene magt van 16 pond, aangewend op eenen afstand van 25 duim van het steunpunt. Alzoo de wrijving bij eenen Hefboom gewoonlijk zeer gering is, kan men dezen regel als zeer juist aannemen bij alle regte Hefboomen, waarop de magt en last lijnregt, of in dezelfde rigting, werken; doch is de Hefboom krom, of werken magt en last in schuinsche rigtingen, dan moet zulks mede in rekening gebragt worden.

Men ziet hieruit, dat men door eenen Hefboom nooit magt kan uitwinnen, dan alleenlijk wanneer het steunpunt nader bij den last is, dan bij de magt; maar daar in dat geval ook merkelyke winst van kracht gedaan kan worden, zoo voelt men gemakkelijk, dat een last

op

op eenen kruiwagen veel ligter op te tillen is, zoo hij achterop of korter bij het rad, dat het steunpunt is, geplaatst wordt, dan als men hem voorop legt. Ten andere bedient men zich veel van Hefboomen, om aan de magt eene andere rigting te geven; zoo als bij tuilmelaars van schellen, die gewoonlijk gebogen Hefboomen der eerste soort zijn. Met Hefboomen van de derde soort, kan men nooit in magt winnen, om dat deze altoos nader bij het steunpunt is, dan de last. Men gebruikt deze echter ook dikwijls, om, door eene geringere beweging van het magtpunt, aan het lastpunt eenen grooteren weg te doen afleggen, waartoe het dierlijk ligchaam tot een uitmuntend voorbeeld strekt, welks leden door de magt der spieren, volgens de wetten van den Hefboom, werken. De regt uitgehouden arm doorloopt zoo eene ruimte van verscheiden voeten, steunende in het gewricht van den schouder; terwijl de spieren, die deze beweging veroorzaken, slechts weinig inkrimpen, en eene verbazende magt uitoefenen. Zoo heeft men berekend, dat de spier, welke den geheelen arm regtuit houdt, eene kracht moet uitoefenen, genoegzaam tot het opbeuren van 333 pond, indien aan de toppen der vingers 10 pond gehangen wordt.

Eindelijk is de Hefboom ook bijna het eenigste werktuig, dat tot het wegen wordt gebruikt, en in dat opzigt onze bijzondere aandacht verdient. De gewone weegschaal is een Hefboom van de eerste soort, waarvan de schalen tot magt- en lastpunt verstrekken. Uit de eigenschappen des Hefbooms kan men afleiden, dat tot eene goede schaal, behalve een ligt beweegbaar steunpunt, vereischt wordt, dat de armen of jukken onbuigzaam zijn, en van gelijke lengte, daar anders de gewigten in beide niet gelijk zouden zijn in geval van evenwigt; waartoe ook vereischt wordt, dat hun beloop gelijkmatig is. De schalen moeten ook even zwaar zijn en daarom vooral opgehangen worden aan zulke stoffen, waarop de lichtsgefteldheid den minsten invloed uitoefent, opdat zij door drooger of vochtiger dampkring niet van zwaarte veranderen. Het beste middel, om de naauwkeurigheid eener balans te onderzoeken is, dat men eerst met een gering gewigtje beproeve, of zij gemakkelijk doorla, en dezelve, dit wel bevonden hebbende, met zulk eene zwaarte, als er gewoonlijk op gewogen zal worden, in evenwigt brenge. Verwistelt men dan de gewigten, die in de schalen geplaatst zijn, en blijft de balans in evenwigt, dan kan men zich van derzelve naauwkeurigheid verzekerd houden. Wordt het evenwigt echter verbroken, zulks strekt ten bewijze, dat de armen der balans niet even lang zijn of geen gelijk beloop van dikte hebben, door welke dikwijls bedrog kan gepleegd worden, door namelijk het gewigt in die schaal te plaatsen, welker arm het kortst is. Bij gewone schalen echter verschilt zulks altoos wel een weinig, waarom men bij zeer naauwkeurige wegingen altoos het voorzigtigst te werk gaat, met eerst het gewigt, dat men wegen wil, in de eene schaal te plaatsen, en in de andere zoo veel tegenwigt te voegen, dat

dat de schaal gelijk is. Dit gedaan hebbende, neemt men het gewigt weg en doet in de schaal, waarin het gewigt gelegen heeft, hetgeen men wegen wil, totdat de balans wederom gelijk is: zoo wegende, kan de ongelijkheid der armen geen verschil in het gewigt te weeg brengen. — De werking der unsters of ponders wordt insgelijks uit de beschouwing van den Hefboom duidelijk: deze hebben gewoonlijk een vast last- en steunpunt; maar de plaats des gewigts is veranderlijk: dit beurt zoo veel te zwaarder last, naar mate het verder van het steunpunt verwijderd is; en men ziet aan de verdeeling der balans, hoe zwaar de last is, die in evenwigt gehouden wordt.

HEGIRA, of HEDSCHRA. De tijdrekening der *Mahomedanen*. Eigenlijk beteekent *Hedschra* eene vlugt, en heeft men aan deze tijdrekening dien naam gegeven, uit hoofde van de vlugt van *MAHOMED* van *Mekka* naar *Jatreh*, welke laatste plaats men naderhand *Medina al nabi*, dat is stad van den profeet, genoemd heeft. Van deze vlugt, welke de *Mahomedanen* op den 16 van Hooim. van het jaar 622 stellen, en federt welken tijd zich hun godsdienst meer en meer verspreidde, beginnen zij hunne tijdrekening, welke dus zoo veel later aanvangt, dan die der Christenen.

HEIDELBERG. Eene aangenaam gelegene stad aan de rivier de *Neckar*, in den beneden *Paltz*, met omtrent 11,000 inwoners. Zij was eertijds de residentieplaats van den keurvorst van den *Paltz*, welke echter in 1719 naar *Manheim* verlegd werd; doch behoort sedert 1802 aan den groot-hertog van *Baden*, onder wiens regering haar aanmerkelijke voordeelen zijn ten deele gevallen. De universaliteit, in 1386 gesticht, is, naast die van *Praag*, de eerste en oudste van *Duitschland*, en werd voorheen druk bezocht; doch verloor veel door den 30 jarigen oorlog. Ten gevolge van de nieuwe inrigting, welke de groot-hertog haar in 1803 gegeven heeft, bedragen hare jaarlijksche inkomsten 54,000 gulden. Zij is thans in 5 vakken verdeeld: het kerkelijke met 3, het regtsgeleerde met 5, het geneeskundige met 4, het staatshuishoudkundige met 5, en het wijsgeerige met 7 gewone hoogleeraren. De groot-hertog zelf is er rector van. Zij heeft eene boekerij van 45,000 banden; eene verzameling van natuur- en wiskundige werktuigen, modellen en naturalia's, een ontleedkundig theater, 2 kruidtuinen, een klinisch instituut, een akademisch hospitaal, een gebouw voor de verloskunde, een letterkundig seminarium, en eenen afzonderlijken tuin voor de landhuishoudkunde. Het getal der studenten bedroeg, in 1817, 363, waaronder zich 272 buitenlanders bevonden.

De voormalige *Heidelbergse Boekerij*, waaraan *SCALIGER*, boven de Vatikaansche, den voorrang gaf, werd na de verovering van *Heidelberg* door *TILLY*, in 1622, door den hertog *MAXIMILIAAN* van *Beijeren* als een krijgsbuit aangemerkt, en aan *GREGORIUS XV* geschonken, die haar in het volgende jaar naar *Rome* liet vervoeren, waar zij, onder den naam van *Bibliotheca Palatina*, eene bijzondere

afdeeling der Vatikaansche boekerij uitmaakte. In 1795 verloor zij 38 Grieksche en Latijnsche handschriften, welke van de 500, die bij een artikel van den vrede van *Tolentino* door den paus aan de Fransche regering waren afgeestaan, naar *Parijs* vervoerd, doch in 1815 door den hoogleeraar WILKEN, op last der Badensche regering, terug gevorderd, en ook gelukkig weder terug gebragt werden. Dit gaf aanleiding, dat men nu ook bij den paus aanzoek deed ter herkrijging van 847 handschriften en werken, welke zich nog van de *Bibliotheca Palatina* in de Vatikaansche verzameling bevonden, waarin men, door tusschenkomst van het Oostenrijksch en Pruisfisch hof, zoo gelukkig slaagde, dat de genoemde hoogleeraar naar *Rome* gezonden werd, en in Hooim. 1816 dezen letterkundigen schat in *Heidelberg* terug bragt. Er bevinden zich onder dezelve verscheidene Duitsche handschriften van vele waarde, onder welke, nogtans, de belangrijkste, *Oderich* en de *Niebelungen*, vermist worden. Na den gepleegden roof, in den 30 jarigen oorlog, werd in *Heidelberg* eene nieuwe boekerij aangelegd, waarvan die des beroemden letterkundigen GRAVIUS den grondslag uitmaakt: zij bestaat uit meer dan 30,000 boekdeelen.

In het jaar 1784 werd de zoogenoemde *Cammeraal* hooge school van *Lautern* herwaarts overgebragt, en eenigermate met de universiteit vereenigd. — Voor het overige heeft de stad aanzienlijke katoen- en behangfel-fabrieken, alsmede van zijden kousen enz. Van hier loopt eene bergstraat naar *Darmstad*, welke nog door de oude *Romeinen* is aangelegt. Het vermaarde *Heidelbergfche vat*, in 1751 gemaakt, ligt in den grooten kelder van het slot, en bevat 250 voeders.

HEIDUKKEN. Zijn eene soort van Hongaarsche soldaten te voet, doch die in 1741 zijn afgeschaft. Thans bestempelt men met dien naam zekere, op de Hongaarsche wijze gekleede, trawanten, of lijfswachtten van aanzienlijke vorsten en grooten.

HEILIG VERBOND. (*la Sainte Alliance*) Een verbond tusschen regenten, waartoe ALEXANDER I. keizer van *Rusland*, het eerste denkbeeld aan de hand gaf; hetwelk hierop dadelijk door hem, alsmede door den keizer FRANS I. van *Oostenrijk*, en den koning FREDERIK WILLEM III van *Pruisen*, op den 26sten van Herfstm. 1815, te *Parijs*, bij eene, door deze vorsten, eigenhandig geteekende, akte tot stand gebragt, en eerst door den keizer ALEXANDER in 1816, en vervolgens door de overige beide monarchen, werd bekend gemaakt. Het wezen van dit verbond, zeer verschillende van alle tot hiertoe plaats hebbende verdragen tusschen vorsten en volken, bestaat hierin, dat de tot hiertoe standgrijpende oude staatkunde, welke men, om dat zij van de *Grieken*, *Romeinen* en *Barbaren* afkomstig is, de Heidensche zoude kunnen noemen, door eene nieuwe zal worden vervangen, die te regt den naam van *Christelijke* zal voeren, vermits zoo wel het bestuur der staten van binnen, als de waarneming hunner belangen van buiten, naar de verklaring van de oprichters van dit verbond, voortaan op de voorschriften van het Christendom, dat

dat is: op *regtvaardigheid*, *liefde* en *vrede*, moeten gegrond zijn. Hetzelve berust op de plegtige verklaring van den vasten perfoonlijken wil der souvereinen, om de hoogste en heiligste bedoelingen van alle volken en regeringen steeds ten rigtsnoer van hun gedrag te stellen, en hield tevens de bepaling in, om de overige Christelijke regenten tot deszelfs toetreding uit te noodigen. Op zoodanige uitnoodiging van den keizer van *Rusland* zelven, welke men meent, dat door dien van *Oostenrijk* en den koning van *Pruisen* nog afzonderlijk geschied is, traden tot het Heilig verbond toe de koning der *Nederlanden*, op den 21sten van Zomerm. 1816, de koningen van *Denemarken*, *Zweden*, *Beijeren*, *Sardinië*, *Saksen*, en de beide *Sicilien*, *Wurtemberg*, en eindelijk eenige kantons-regeringen van *Zwitserland*; hebbende zich de koning van *Frankrijk*, LODEWIJK XVIII, benevens de prins-regent van *Engeland*, reeds vroeger, door eigenhandige verklaringen, bij dit verbond gevoegd, door, namelijk, even als alle overige souvereinen, de grondbeginsels van hetzelve voor de hunne te erkennen, zonder dat daardoor hun rijk, tot eene regtsreeksche toetreding van de kamers en het parlement, eeniger mate onder verpligting gelegd werd. Trouwens, men moet de verbondsakte van Herfstm. 1815 niet als een *formeel* staatsverdrag beschouwen; want er is in dezelve geen spoor eener bepaalde verpligting, noch van wederzijdsche dienst, betooning te vinden: zelfs de uitdrukking, *dat alle Christelijke vorsten elkander in alle gevallen hulp en bijstand zullen bewijzen*, bevat alleen eene zedelijke verpligting, zonder deze, door eenen openlijk bepaalden *vorm* van dienstbetoon, met de verpligting van een staatsverdrag te bestempelen. Het Heilig Verbond is eene verklaring van algemeene, boven allen willekeur verhevene, grondbeginsels, welke ieder souverein, door zijne toetreding tot hetzelve, voor de zijne erkent; en van hier, dat noch de oorspronkelijke akte, noch de akten van toetreding, (behalve in gemeenebesten, zoo als in *Zwitserland*) geene der gewone diplomatieke formaliteiten behoeven, en ook alleen door de souvereinen zelve geteekend zijn. De paus, het congres van de Noord-Amerikaansche staten en de *Porte* zijn tot dit verbond niet toegetreden, en van *Spanje* en *Portugal* is dit onzeker; doch, hoe dit zij, hetzelve zal in de geschiedenis der Europeische staatkunde altijd merkwaardig blijven.

HEILIG VERKLARING. De gewoonte, om afgestorvene Christenen, door eene plegtige uitspraak, onder de heiligen te plaatsen, en derzelver vereering den geloovigen aan te bevelen, werd eerst in de 10de eeuw ingevoerd. JOHANNES XV gaf in 993 het eerste voorbeeld eener pauselijke Heilig Verklaring, en ALEXANDER III. verklaarde in 1170, dat het regt daartoe, bij uitsluiting, aan den paus toekwam. Hij noemde de Heilig Verklaring in het eerst *Canonisatie*, omdat de naam van den nieuwen heiligen in den kanon der mis, dat is in de gebeden der avondmaals-liturgie, werd opgenomen.

In vroegere tijden werden de martelaars en standvastige belijders

van den godsdienst (*confesfores*), al hadden zij hun bloed al niet voor de Christelijke leer gestort, bij uitstek onder den naam van heiligen begrepen: hunne nagedachtenis werd vereerd, en hun leven tot een voorbeeld van navolging voorgesteld. Dit in zijnen oorsprong eerwaardig gebruik verbasterde, toen in later tijden leer en gebruiken derzelver eenvoudigheid verloren. Men begon de heiligen om bijstand en om hunne voorbidding in den Hemel aan te roepen, en hunne afbeeldfels, hunne overblijffels en gebeente te vereeren. Volgens de gewoonte onder de eerste Christenen begroef men de dooden in diepe, onderaardsche holen, en de overgeblevenen durfden hunne rust in deze grafspelonken niet storen; doch sedert de 4de eeuw waide uit *Griekenland* het gebruik over, om de lijken der martelaren en heiligen op te delven, waaraan door het voorbeeld van KONSTANTIJN en PULCHARIA niet weinig aandrang werd bijgezet. Met het toenemend verlangen naar zulke overblijffels werd de winzucht tot bedrog aangespoord, en reeds keizer THEODOSIUS verbood bij een wet, de dooden uit hunne graven te halen, en met de lijken der martelaren handel te drijven. Het bijgeloof dier eeuw begunstigde, echter, dit misbruik, en het rooven van heilige en onheilige lijken vermenigvuldigde hoe langs hoe meer, hetwelk voor de Westersche Christenen, in het eerst, zoo aanstootelijk was, dat zelfs de paus GREGORIUS I (590 tot 604) het opgraven van lijken veroordeelde, en beweerde, dat zulk een gruwel niet ongestraft kon blijven. Onderzochten had men met het opdelven van de lijken der martelaren niet alleen ten oogmerk, dezelve geheel of gedeeltelijk naar andere plaatsen te vervoeren, waar men deze overblijffels wenschte te bezitten; maar wel voornamelijk, dezelve op verhevene plaatsen, inzonderheid op altaren, ter openlijke vereering, ten toon te stellen. Naderhand bouwde men altaren op hunne graven; vervolgens bedekapellen en kerken, die aan hen waren toegewijd, en eindelijk begroef men de lijken onder de altaren.

Sedert de 7de eeuw, kwam het in gebruik, de beenderen der heiligen in kostbaar versierde graven te leggen; dezelve eerst boven den grond in kastjes (*ciboryen*) te verheffen; hierop naast de altaren, en eindelijk boven dezelve, te bewaren, ten einde zij des te beter door de geloovigen konden gezien worden. Men noemde dit, gelijk ook het wegvoeren derzelve van de eene plaats naar de andere, de *translatie* of *verheffing*. In het Westen poogde men nog in de 8ste eeuw de bijgeloovige vereering der heiligen te verhinderen; en men vindt in de wetten van KAREL den Grooten verscheidene plaatsen, waarin het vereeren van onbewezen, gevonden overblijffels van Heiligen, zonder goedkeuring van den bisschop, verboden wordt; terwijl in een geschrift (*libri carolini*), op last van KAREL door Fransche Bisschoppen vervaardigd, de vereering van de beelden der heiligen te eenen male wordt veroordeeld. Dan, deze verordeningen hielpen weinig, en de verheffing der heiligen werd nu veel meer een

ne voornamle aanleiding tot de plegtige Heilig Verklaringen, vermits men de overblijffels der afgestorvenen niet op de altaren konde plaatsen, wanneer zij niet tot de heiligen behoorden. Derzelver getal nam fints de 12de eeuw meer en meer toe, en ieder aartsbifchop, bifchop en patriarch kon de afgestorvenen, inzonderheid, wanneer eene kerkelijke vergadering, of de vorst, er in ftemde, onder de heiligen verheffen en op de lijst der martelaren plaatsen. Toen men echter, aan de ten voordeele der hierarchie verdichte oorkonden, (*Decretalen van den valfchen* ISIDOR, omftreeks het jaar 840) gezag had bijgezet, werd het onderscheid tufchen gewigtige en mingewigtige kerkelijke zaken verzonnen, en beweerde men, dat de eerfte foort, waar onder ook de Heilig Verklaringen gerekend werden, alleen van de beffifing van den paus afhingen.

De Heilig Verklaring gefchiedt met vele plegtigheid, na een voorafgaand onderzoek van den levenswandel en de voorgewende wonderen van den heiligen, bij eene foort van pleitgeding, waarbij een dus genoemd advokaat van den duivel (*advocatus diaboli*) alles, wat tegen de heiligspreking kan worden ingebracht, moet voordragen, waarna, eindelijk, de canonifatie bij eene bul, met de gronden daarvoor, wordt uitgesproken, en de chriſtenheid ter vereering van den nieuwen heiligen, wiens naam nu in den kerkelijken dagwijzer komt, wordt uitgenoodigd.

HEIN, (PIETER PIETERSZON) gewoonlijk PIET HEIN genoemd, was te *Delfshaven* geboren, en van eene burgerlijke afkomst. Zijne eerfte jeugd heeft hij vrij onbekend doorgebracht, offchoon men toen reeds befpeurde, dat hij een onverfaagd karakter bezat. Al vroeg durfde hij zich aan vele gevaren te water en te land blootftellen, en zijne ondernemingen, toen hij van tijd tot tijd in den krijgſdienst bevorderd werd, waren zoo gelukkig, dat alles met en voor hem ſcheen te ſtrijden. In 1626, tot den rang van vice-admiraal opgeklimmen, floeg hij de *Spanjaards* op de kusten van *Brazilië*, nam verſcheidene ſchepen, en voerde eenen rijken buit naar zijn vaderland. Twee jaren later, op den 9den van Herfſtm. 1628, veroverde hij de Spaanſche zilvervloot, waarvan de meeste buit te *Amſterdam* werd aan land gebragt, en in het West-Indiſch huis bewaard. Dezelve beftond in vele kisten met zilver, eenig goud, paarden, edele geſteenten en andere koſtbaarheden; voorts in eene menigte indigo, cochenille en andere koopmanſchappen, van welk alles de waarde op 11,509,524 gulden berekend werd. Ter belooning zijner dapperheid werd PIET HEIN door de ſtaten tot luitenant-admiraal verheven; terwijl zij tevens, ter gedachtenis dezer gewigtige gebeurtenis, twee gedenkpenningen ſlaan lieten. Kort nadat deze verdienſtelijke vlootvoogd van den laatſtgenoemden ſcheepſtogt was terug gekeerd, werd hij met eene vloot naar de Vlaamſche kusten gezonden; doch ſneuvelde, op den 20ſten van Zomerma 1629, in een gevecht tegen eenige vijandelijke ſchepen, waarvan er 3, al ſtrijdende, veroverd werden. Zijn lijk werd

werd naar *Delft* gevoerd, waar eene heerlijke grafombe, in het koor der oude kerk, het stoffelijk deel van dezen grooten vaderlandschen vlootvoogd bedekt.

HEINECCIUS. (JOHANN GOTLIEB) Een beroemd regtsgeleerde, in het laatst der 17de eeuw te *Eisenberg* in het *Altenburgsche* geboren. In 1713 werd hij hoogleeraar in de wijsbegeerte te *Halle*, en in 1721 in de regten, tot welken laatsten leerstoel hij, in 1724, naar *Francker* beroepen werd. Drie jaren daarna vertrok hij naar *Frankfort* aan de *Oder*; doch in 1733, als hoogleeraar in de regten en wijsbegeerte, wederom naar *Halle*, waar hij in 1741 stierf. Hij bezat een diep doorzicht in alle deelen der regtsgeleerdheid, inzonderheid in het Romeinsche en Duitsche regt; alsmede eene niet gewone kennis der oude talen, oudheid- en geschiedkunde. Zijne *Syntagma antiquitatum romanarum jurispr. illustr.*; zijne *Hist. jur. civ. rom.*, en meer andere schriften van zijne hand, zijn nog tegenwoordig van belang.

HEIJDEN, (JAN VAN DER) een beroemd kunstenaar van zijnen tijd, werd te *Gorinchem* geboren, en stierf te *Amsterdam* in 1712, in den ouderdom van 72 jaar. Van zijne vroege jeugd af eene heerschende neiging voor de schilderkunst bezittende, was hij aan eenen glaschilder de beginselen dezer kunst, doch aan zijn eigen onvermoeide vlijt en vluggen geest de groote vorderingen verschuldigd, welken hij naderhand maakte. Hij zettende zich al vroeg te *Amsterdam* neder, en bepaalde zijnen smaak in het schilderen, voornamelijk tot binnen-gezigten van steden; doch slechts weinige derzelve zijn stipte navolgingen. Door eene levendige verbeeldingskracht bezield, kon hij zich niet binden aan den toenmaligen stand der gebouwen: hij verschikte dus, naar willekeur, de grootere en kleinere partijen. Behalve deze geestrijke zamenstellingen, waarin eene welgepaste vereeniging van natuur en kunst heerschte, vindt men echter ook uitmuntende stukken van dezen grooten meester, die door hem in allen deele stipt naar het leven gevolgd zijn: onder anderen het prachtig en trotsch raadhuis (thans koninklijk paleis) van *Amsterdam*, met de nieuwe kerk en waag enz. Voorts wist hij met eene onnavolgbare kunstgreep de verscheidenheid van kleuren, in het metafelwerk, zoodanig smeltend te doen overgaan, als natuurlijk medewrocht tot de beste uitwerking van licht en bruin. De behandeling van licht en schaduw verstond hij meesterlijk. Zijne schilderijen zijn zeer uitvoerig, doch dit uitvoerige verheft zich geenszins boven de waarheid; wordende meer zigbaar of verminderd, overeenkomstig met den afstand, en voegende zich zeer eigenaardig naar de gevallen in de natuur.

De meeste en meest gewaardeerde kunststukken van VAN DER HEIJDEN zijn verlevendigd met beelden van menschen en dieren, door zijnen beroemden tijdgenoot ADRIAAN VAN DER VELDE; doch mocht men hier niet uit opmaken, dat het onzen kunstenaar aan be-

kwaam-

kwaamheid mangelde, om dusdanige levende stoffaadjē te schilderen: men ziet zijne afbeeldingen van branden, na het overlijden van VAN DER VELDE voorgevallen, niet alleen rijk gestoffeerd; maar zelfs de beelden veelal in den smaak van dezen meester behandeld, welke stoffaadjē, intusschen, voor het eigen werk van VAN DER HEIJDEN gehouden wordt. Men zondere echter hiervan uit de afbeeldingen en prenten, door ROMEIN DE HOOGHE, op kosten en ter hulpte van onzen kunstenaar geteekend en in het koper gebragt. Ten blijke der achting voor zijne schilderstukken, diene het bekend geval van eenen buitenlandschen kenner, die voor een derzelve, schoon in geenē deele voor het uitnemendste te houden, niet minder dan 6000 gulden betaalde.

VAN DER HEIJDEN was tevens de uitvinder der blikke lantaarns, ter verlichting der stad *Amsterdam*, waar zij in het laatst van 1669 werden ingevoerd. Ook verbeterde hij aanmerkelijk de brandspuiten, door aan min groote spuiten eene lange lederen buis of slang te hechten, die over en door huizen, stegen en sloppen kunnen gevoerd worden, en het water brengen, waar het den meesten dienst kan doen. Deze spuiten, onder den naam van *slang-brandspuiten* bekend, en waarvan hij in 1690 eene beschrijving, met in het koper gebragte afbeeldingen, meestal naar 's mans eigenhandige teekeningen, heeft in het licht gegeven, hebben de brandschade sedert hare invoering aanmerkelijk verminderd, en zijn naderhand nog meer en meer verbeterd geworden.

HEIJNE. (CHRISTIAN GOTTLÖB) Deze beroemde geleerde, te *Chemnitz*, in *Saksen*, in 1729 geboren, bragt zijne jeugd door onder de drukkendste omstandigheden, en vond naauwelijks de geringe ondersteuning, welke hij behoefde, om zijnen vroegen wensch naar onderwijs in de Latijnsche taal te bevredigen. De scholen in zijne geboortestad bezocht hebbende, begaf hij zich, in 1748, in de kommerlijkste omstandigheden, naar de hooge school te *Leipzig*, waar hij in de levendige, bondige voordragt van ERNESTI een bijzonder genoeg vond, en de voorlezingen van den hoogleeraar CHRIST niet weinig bijdroegen, om zijne kennis met de klasieke schrijvers, en over het algemeen in letterkundige wetenschappen, aanmerkelijk uit te breiden. Ook hoorde hij met zeer veel nut de lessen van den beroemden BACH over het Romeinsche regt, met betrekking tot de geschiedenis en letterkunde, hetwelk hem in later tijd in staat stelde, om, inzonderheid voor regtsgeleerden, voorlezingen over de Romeinsche oudheden te kunnen houden.

Na zijne studien op de hooge school volbragt te hebben, begaf hij zich, op raad zijner vrienden, naar *Dresden*, om zich in persoon bij den staats-minister, den graaf van BRUHL, aan te bevelen, met dat gevolg, dat hij in 1753 tot schrijver van 's graven boekerij, op eene jaarwedde van 100 rijksd., werd aangesteld. Het eenig nut, hetwelk hij hieruit trok, was zijne toenemende kennis met

met de hier voorhanden zijnde werken, inzonderheid met de oude letterkunde, waartoe zich zijne neiging nu langs zoo meer bepaalde. In het eerst drong hem de nood tot het ondernemen van verscheidene vertalingen. De eerste klasieke schrijver, dien hij bearbeidde, was de dichter TIBULLUS, welken hij het eerst in 1755 uitgaf; vervolgens nam hij den Stoïcyn EPICETUS onder handen, gaf dien in het volgende jaar in het licht, en vestigde door deze beide werken zijnen roem buiten 's lands, toen ongelukkig, de zevenjarige oorlog hem niet alleen van zijn jaargeld, maar ook van alle verdere middelen tot onderhoud beroofde, en hem geheel uit zijnen werkkring rukte. In dezen uitersten nood vond hij, door de aanbeveling van RABENER, in het huis van mevrouw van SCHONBERG een gunstig onthaal, en vergezelde haren broeder, in 1759, als hofmeester naar *Wittenberg*, waar hij gelegenheid vond, om door den beroemden RITTER, dieper in het heiligdom der geschiedenis te worden ingeleid. De oorlog ontrukte hem op nieuws aan zijne studien, en plaatste hem in de verschillendste, ja zelfs in de drukkendste, omstandigheden, hetwelk zijn talent als schrijver niet weinig ontwikkelde.

Eindelijk werd HEIJNE, door tusschenkomst van RUHNKENIUS, in 1763 in plaats van den overledenen GESNER, tot hoogleeraar in de wel-sprekendheid te *Göttingen* beroepen, in welken werkkring hij eerlang geheel te huis behoorde. Zijne talrijke, en waarlijk klasieke programmen, welke de belangrijkste onderwerpen der oudheid bevatten, en ons den omvang zijner kundigheden doen bewonderen (*opusc. Acad.* 6 deel.) getuigen, dat hij in het Latijn dacht en arbeidde, en zich niet alleen naauwkeurig, maar ook met veel smaak, wist uit te drukken. Inzonderheid kenmerkte zich zijne mondelinge voordragt door een zeldzaam verband van echte geleerdheid met geest en smaak; doch leverden zijne kollegies, welke hij met den stiptsten ijver las, van tijd tot tijd, het belangrijkste en wetenswaardigste op, hetwelk hem de beoefening der ouden aanbod, en stonden met zijne werkzaamheid als schrijver wederom in het naauwste verband. Door deze voorlezingen; door zijne 50 jarige deelneming aan het door HALLER opgerigte genootschap van wetenschappen te *Göttingen*; door zijne onvermoeide medewerking aan de *Göttinger Anzeigen*, en eindelijk door zijn bestuur van het algemeen letterkundig *Seminarium* in genoemde stad, hetwelk onder zijn opzicht eene wezenlijk kweekschool van letterkunde werd, gepaard met zijne bekende uitgaven en verklaringen van klasieke schrijvers, — door dit alles heeft zich HEIJNE, als een der eerste verdienstelijkste leeraars en geleerden van *Duitschland*, eenen onsterfelijken roem verworven.

Het middelpunt, echter, van zijnen geheelen werkkring, waarmede al het overige in een bijna stelselmatig verband stond, was de *klasieke letterkunde*, met name de dichterlijke; gelijk dan ook zijne uitgaven van TIBULLUS, en inzonderheid van VIRGILIUS en anderen, de uitmuntendste gedenkstukken zijner bedrevenheid in dit vak van letter-

terkunde opleveren. Ook bragt hij veel toe, om den moeilijksten der oude dichters, PINDARUS, die nog het minst bearbeid was, verstaanbaar te maken, en het eerst als een leerboek in te voeren. Zij is grootste werk, echter, waarmede hij zich 18 jaren bezig hield, was zijne breedvoerige uitgaaf van HOMERUS, waarin zijne alles omvattende kennis, zijn smaak en schrander oordeel eene gelijke bewondering verdienen. De bearbeiding der dichters voerde hem in het gebied der fabelkunde, te welken aanzien hij het eerste licht ontstak; terwijl zijne oudheidkundige schriften eenen niet minder weldadigen invloed op de *archaeologie* hadden.

HEIJNE genoot allerwege de uitstekendste achting en een onbepaald vertrouwen, weshalve hem ook de eervolste ambten en werkzaamheden werden opgedragen. De boekerij te *Göttingen* bragt hij in dien volkomen staat, waarin zij zich thans bevindt, zoo dat zij door deskundigen voor de eerste gehouden wordt, waarin alle vakken even goed bezet zijn. Ook de overige inrigtingen, aan zijn opzigt toevertrouwd, liet hij in eenen bloeienden staat achter. De meest beschaafde en kundigste mannen waren, of zijne vrienden, of aan hem vermaagschapt, onder welke laatste men G. FORSTER, HUBER en HEEREN kan tellen. Zijne werkzaamheid en verdiensten werden door ieder erkend. In de laatste jaren van zijn leven overzag hij nog zijne schriften; bragt dezelve tot den hoogst mogelijken trap van volkomenheid, en eindigde, niet lang daarna, in Hooim. 1812, in den onderdóm van bijna 83 jaren, zijn weldadig en verdienstelijk leven.

HEINSIUS. (DANIEL en NIKOLAAS) Vader en zoon, twee beroemde Nederlandsche geleerden, waarvan de eerste, in het laatst der 16de eeuw te *Gent* geboren, een leerling en vereerder van JOSEPH SCALIGER was. Hij werd hoogleeraar in de staatkunde en geschiedenis te *Leiden*, alsmede historiefchrijver van *Holland*, en stierf in het jaar 1655. Zijne veelvuldige verdiensten als letter- en geschiedkundige, zijne schoone Latijnsche en Grieksche verzen, en zijn goede smaak, deden hem eenen hoogen trap van roem bereiken. Onder de ouden heeft hij, inzonderheid, HORATIUS, MAXIMUS TYRIUS, TERENTIUS enz. bearbeid: ook zijne schriften over het Nieuwe Testament zijn van veel belang; terwijl zijn geschiedkundige arbeid, gelijk ook zijne redevoeringen, zich door kracht van taal aanbevelen.

Zijn zoon NIKOLAAS HEINSIUS, in 1620 te *Leiden* geboren, deed onderscheidene reizen naar *Engeland*, *Frankrijk*, *Zweden*, doch inzonderheid naar *Italië*, werwaarts hij door de Zweedsche vorstin, KATHARINA, op hare kosten gezonden werd. Naderhand bekleedde hij den post van Nederlandsch resident aan het hof van *Stokholm*; doch bragt de laatste 10 jaren zijns levens in zijn vaderland door, en stierf, in 1681, in 's *Hage*. Hij beminde, inzonderheid, de Romeinsche dichters, en was in hare bearbeiding zoo gelukkig, dat hij de hersteller van OVIDIUS, SILIUS ITALICUS, VALERIUS FLACCUS en anderen, verdient genoemd te worden. Behalve deze dichters heeft hij

hij ook VIRGILIUS, CLAUDIANUS, PRUDENTIUS enz. uitgegeven. In zijne *Adversarien*, welke eerst in 1742 in het licht verschenen, vindt men verstrooide aanmerkingen over verscheidene Romeinsche schrijvers. Hij was zelf een goed Latijnsch dichter.

HEIJNINGEN BOSCH, (MATTHEUS VAN) werd den 13den van Slagun. 1773, uit een deftig burgerlijk getlacht, te *Groningen* geboren. In 1791 kwam hij op de hooge school aldaar, en werd tot de beoefening der regten opgeleid; doch de woelige tijden, welke ertelijke jaren later volgden, verijdelden dit voornemen, en bragten hem in andere betrekkingen. In 1796 was hij lid van de gedeputeerde staten van *Stad en Lande*, en werd nog in hetzelfde jaar tot sekretaris der stad *Groningen* benoemd, voor welchen post hij echter, uit een prijzenswaardig en edelmoedig beginsel, bedankte. Sedert leefde hij tot in 1806 afgezonderd op het land; hield zich, als meer met zijnen aanleg en zijne neiging overeenkomstig, met de dicht- en teekenkunde, en bovenal met alles onledig, wat tot het onderwijs der jeugd betrekking had, en werd in het gemelde jaar schrijver, drukker en uitgever van de *Ommelanden*, naderhand *Departementale*, thans *Provinciale Groninger Courant*. Hij vervaardigde verscheidene gedichten, die deels in het tijdschrift van het Groninger Departement geplaatst, en ook ten deele afzonderlijk zijn uitgegeven; zoo als, om van de laatste slechts één te noemen, de *Lierzang op den Vrede van Amiens* in 1803. Zijne verzen zijn zacht, zoetvloeiend, en vol kiesche, fraaije beelden. Ook zijne vertaling van de LEONORE, van BURGER, in het zelfde jaar te *Groningen* in het licht verschenen, heeft bij kunstkenners vele achting verworven. In de teekenkunst maakte hij mede meer dan gewone vorderingen, waarvan nog vele proeven voorhanden zijn, die den kenners allezins vergenoegen.

Meer algemeen, echter, is van HEIJNINGEN BOSCH als schrijver voor de jeugd bekend, in welk vak hij zoo bijzonder gelukkig geslaagd is, dat er weinigen gevonden worden, die in hunne opstellen den echten kindertoon zoo zuiver hebben kunnen treffen, en het eerste onderwijs zoo eenvoudig, zoo natuurlijk, en zoo geheel naar wijsgeerige gronden hebben voorgedragen. Zie hier eene opgave zijner uitgegevene werkjes: *de Gestolen kersen, Tooneelspel voor jonge lieden*, *Groningen* bij W. ZUIDEMA 1804, waarvan de zedelijke strekking is, te leeren, dat God alle onze daden, zelfs de meest verborgene kent, en aan dezelve rust en tevredenheid, of wroeging en naberouw verbindt: voorts *de kleine Kindervriend; een schoolboekje voor jonge kinderen*, *Groningen* bij R. J. SCHIERBEEK 1804, welk keurig werkje door eene bekwame hand in het Hoogduitsch vertaald, en reeds voor de 16de maal herdrukt is; *Vader JAKOB en zijne kindertjes, of vervolg op den kleinen Kindervriend; een schoolboek, te Amsterdam* bij W. BRAVE 1805, waarvan ten minste de 14de druk reeds is verschenen; *Moeder ANNA en hare kindertjes; een schoolboek-*

boekje, te *Groningen* bij J. OOMKENS 1806, 2 stukjes, van welker 1ste de 6de, en van welker 2de de 4de druk in 1820 is uitgekomen. Deze 3 werkjes hebben almede eene zuivere zedelijke en godsdienstige strekking, en zijn alle doelmatig ingerigt, om leestlust en belangstelling bij de kinderen te verwekken.

Van HEIJNINGEN BOSCH, als vader van 4 kinderen, bij ondervinding het gebrekkige en nadeelige hebbende leeren kennen, om hen, zonder vooraf te laten spellen, dadelijk aan het lezen te brengen, werd, bij een aandachtig onderzoek hieromtrent, en eene langdurige, wijsgeerige nasporing van den oorsprong der letteren, en derzelver afwijking van hare natuurlijke eigenschappen, in onderscheidene oude en nieuwe talen, meer en meer overtuigd, dat de manier, om de kinderen te leeren spellen en lezen, zoo als die oorspronkelijk moet geweest zijn, van alle de beste is, en gaf nu de 3 volgende werkjes in het licht, welke aan elkander sluiten, als: JAN en *zijn zusje*, of *eerste leeslesjes*, met een prentje bij ieder lesje; ROOSJE VLIJTIG, of *tweede leeslesjes*, mede met een prentje bij ieder, en *Grootmoeder met haar kindje*, of *derde leeslesjes*, insgelijks met een prentje voor ieder lesje: welke alle van 1816 tot 1819 bij R. J. SCHIERBEEK te *Groningen* uitgegeven, en meermaal herdrukt zijn. — Om het opgegeven beginsel in de toepassing nog eenvoudiger daar te stellen; den grond van ons taal-eigen in de letteren en hare samenvoeging tot lettergrepen en woorden nog nader te ontwikkelen, en, hiermede overeenkomstig, het allereerste kinderlijk onderwijs interigten, ondernam hij, met opoffering van veel tijd en kosten, een ander werk, en gaf, op taalkundige gronden, de voorkeur aan de *Synthetische*, of zamengestelde *Methode*, die ook wel de *Mathematische* geheeten wordt; beweerde, dat een onderwijzer, even als de wiskunstenaar, die zijn onderwijs met eene enkele stip aanvangt, uit verscheidene stippen eene lijn, en uit deze alle zijne hoeken, vierkanten, cirkels enz. formeert, zonder eene wezenlijke gaping tuschen beide te laten — ook alzoo met eene enkele letter moet beginnen; daaruit, door er eene tweede, derde of vierde achter te plaatfen, kleine woorden en volzinnen, en uit deze wederom groo-tere, moet formeren; alles in eene zoo regelmatige opklimming, dat het geheel zich uit zich zelf ontwikkelde. Dit werk draagt den titel van *Figuurlijk onderwijs*, en is verdeeld in 3 stukjes, als: 1. *A. B. prentjes voor moeder en kind*, in 17 losse kaartjes, met eene *handleiding*, ook bij elkander met deze ingenaaid; 2. *A. B. en eerste Woordenboekje voor de Nederlandsche schooljeugd*, beiden te *Groningen* bij M. VAN HEIJNINGEN BOSCH, 1820, en 3. *A. B. prenten voor schoolhouders, die klasfikaal onderwijzen*, welk stukje echter, door 's mans langdurige ongesteldheid en daarop gevolgd overlijden, nog niet is uitgegeven; doch waarop men hoop heeft, dat dit eerlang geschieden zal. — Het laatste werk door hem voltooid, is: *Berigt houdende eenige wenken over het eerste onderwijs aan Doofstommen*,
 ALGEMEEN WOORDENB. III. E c be-

benevens het hand-alphabet in het koper gegraveerd, hetwelk door den verdienstelijken hoogleeraar H. D. GUIJOT is goedgekeurd, en in het laatste verslag, door bestuurderen van het Groninger Instituut, tot onderwijs van Doofstommen, aanprezen.

HEKSEN. Alle oude en nieuwe volken der wereld gelooven, wanneer hun verstand weinig of niet beschaafd is, aan den invloed en de werking van booze geesten. Daar nu de oudste *Duitschers* aan het vrouwelijk geslacht het vermogen toekenden, om met geesten om te gaan, en bij uitsluiting toekomende zaken en gebeurtenissen te kunnen voorspellen, zoo gaf dit natuurlijk tot het vermoeden van tooverij, en het bezitten van een bovennatuurlijk kunstvermogen, aanleiding. De pleitgedingen tegen soortgelijke voorgewende toovenaresses, of Heksen, werden in de middeleeuw, bij mangel aan bewijzen, door eene godspraak beslist: de aangeklaagde werd, b. v. in een diep vat met water gezet, en, indien zij dreef, als Heks, tot den smadelijksten dood veroordeeld, die doorgaans in het verbranden bestond. Ook woog men somtijds de beschuldigten, en hield ze voor Heksen, als zij te licht werden bevonden. Nog voor de laatste verloopene eeuw verloren talloze ongelukkigen, van tooverij beschuldigd, vrijheid of leven, en, eerst 100 jaren geleden, gelukte het den onsterfelijken THOMASIUS, de procesfen over Heksen grootendeels af te schaffen. Ook onze landgenoot BALTHAZAR BEKKER heeft, ter bestrijding der in zijne eeuw nog algemeen heerschende gevoelens, omtrent tooverij en bezetenen, veel toegebracht, en zich te dezen aanzien vele verdiensten verworven. Sedert vindt men weinige voorbeelden van soortgelijke afschuwelijkheden: echter berigt ons de heer MEINERS, in het 4de deel zijner brieven over *Zwitserland*, dat nog in 1782, in het kanton *Glarus*, eene voorgewende tooverheks is te regt gesteld. (*Zie verder BETOOVEREN.*)

HELDEN-DICHT, EPISCH GEDICHT. Eene verhalende soort van poezij, die eene gebeurde of als zoodanig aangenomene zaak, op eenen gepasten toon, aan de verbeelding voorstelt en verlevendigt. Indien men Heldendicht in zulk eene ruime beteekenis aanneemt, heeft hetzelfde verscheidene onderfoorten, die, naar derzelver aard en omvang, onderling zeer verschillen. De voornaamste en ware is die, welke men tegenwoordig bij uitsluiting het *Epos* of de *Epoëe* noemt; dat is een omstandig verhaal van eene belangrijke en moeilijke daad, in een dichterlijk kleet, met kracht en vuur zoodanig voorgedragen, dat de bewondering der hoorders daardoor ten hoogsten toppunt wordt gevoerd; dat aan de kracht der verbeelding voedsel wordt gegeven, en het hart door blijdschap of droefheid geroerd wordt. De belangstelling moet van het begin tot het einde levendig gehouden worden, en de aandacht gedurig op de hoofddaad of den hoofdperfoon worden gevestigd. Het is eene *Epoëe* voorname-lijk te doen, om bewondering te verwekken; doch eene zoodanige, welke uit het groote en moeilijke gewoonlijk voortkomt. Zij be-

kom-

kommert zich minder over het natuurlijk verband van oorzaak en gevolgen; daar bij haar de handeling der menschen en de uitkomst hunner daden, dikwijls gestoord wordt door de tuschenkomst van een hooger wezen, dat den loop der wereldsche dingen, door zijne magt, kan tegenhouden. De stof moet uit de geschiedenis, en wel uit mythische overleveringen, ontleend zijn, die eene algemeene belangstelling verwekken. Groote gevaren moeten door groote inspanningen en krachten doorgeworfeld worden; terwijl onderscheidene gemoedsaandoeningen en eene bijna onafgebrokene handeling in het geheel moeten heerschen. De hoofdperfoon, of de hoofddaad, moet nimmer uit het oog verloren worden, maar weldra met nieuwe belangstelling te voorschijn komen, om den hoorder, voor eene korte poos, door dichtelijke beschrijvingen, of uitgezochte episoden aangenaam te verpozen. Eindelijk wordt in de Epopee, door de meeste kunstregters, eene hoogere kracht vereischt, die het vermogen der gewone sterfelingen te boven gaat, en, naar de denkwijze van den tijd en der handelende personen, of een blind noodlot is, of de hoogste wijsheid, die de lotgevallen en daden der menschen, zoo wel als den loop der dingen in deze wereld, naar zijn groot en verheven plan voorbeschikt, en met goedheid bestuurt; welk vereischte sommige kunstregters als zoo zeer noodzakelijk in de Epopee plegen te beschouwen, dat zij deze tuschenkomst als het groot en eenig beweeggrad aanzien, hetwelk alle andere raderen in hetzelfde doet bewegen en gaande houdt.

Eene tweede soort is het *Historisch Verhaal*, het zij het dan eene bijzondere gebeurtenis, of de daden of levensbeschrijving van eenen bijzonderen perfoon, ten onderwerp hebbe. Hoe zeer nu deze soort door alle dichtelijke sieraden zeer kan worden opgeluisterd, zoo is zij evenwel daardoor van de eerste soort onderscheiden, dat zij, als meer aan de historische waarheid gebonden, het wonderbare minder toelaat, en meer regelmatig den gewonen loop der gebeurtenissen, en de daden der menschen bezingt. Tot deze soort behooren de *Pharsalia* van LUCANUS, de *Fingal* en *Temora* van OSSIAN, de *Leonidas* van GLOVER, de meeste *romaneske Epopeen*; alsmede: de *Abraham de Aartsvader*, van A. HOOGVLIET, de *Germanicus* en *David*, van L. W. VAN MERKEN, en meer anderen, welke gedeeltelijk door sommigen, te onregt, tot de eerste soort worden gebracht.

Ook de *Romance*, of *Ballade*, kan onder de Epische dichtsoort gebracht worden. Haar oorsprong is bij die oude zangers te zoeken, welke in de Provençaalsche taal, in de middel-eeuwen het *Romanzisch* geheeten, gewoon waren te zingen. Deze verssoort zoekt sommige gebeurtenissen, lotgevallen en omstandigheden, ja zelfs enkele oogenblikken, uit het leven van bijzondere personen voor te stellen. Men vordert in dezelve, bij de hoogste eenvoudigheid van zeden,

ook eene bijzondere eenvoudige taal, of liever eenen ouderwetschen stijl en woordvoeging; in één woord, eene kleur van oudheid, welke ons, als het ware, in die oude tijden verplaatst, waaruit het onderwerp genomen is. Offchoon nu de Romance eenen zangerigen toon yordert, zoo grenst zij nogtans nader aan het Epische, dan aan het Lyrische, en wordt het naauwkeurigst beschreven te zijn: *het naïve verhaal van een aandoenlijk voorval* — *Spanje* is het vaderland der Romance, welke in andere landen, bijzonder ook in *Frankrijk* en *Duitschland*, in de Romaneske eeuw, inzonderheid, beoefend werd. — Moeijelijk is het voorzeker, den waren toon der Romance te treffen; en van hier dan ook, dat in later tijd, na de herstelling der letteren, er zoo weinige dichters gevonden werden, welken het wel gelukte, in dezen eenvoudigen trant te dichten. Onder de *Franschen* muntte hierin uit MONERIF, onder de *Duitschers* BURGER, SCHILLER en GÖTHE, en onder onze *Nederlanders* BELLAMIJ, BILDERDIJK, FEITH en TOLLENS.

HELDER. (DE) Eene thans geheel vernieuwde plaats in de provincie *Holland* en het kwartier *Alkmaar*, welke naar het dorp, hetwelk hier voor ettelijke jaren bestond, niets meer gelijkt; zijnde er nu, in plaats der geringe boeren- en vischers-woningen, door NAPOLEON, trotsche en bijna onverwinbare, vestingwerken aangelegd, die het binnen loopen in *Texel*, en de schoone reede, het *Nieuwe Diep*, beschermen, en millioenen gekost hebben. Het fort, voorheen *le Salle*, tegenwoordig *de Kroonprins* genoemd, is onder allen het sterkste en het hoofdpunt. Men heeft er een nieuw magazijn voor de marine, en eene nieuw aangelegde stoommachine, benevens een groot dok en eene koopvaarders-haven, welke beide voor eenigen tijd nieuw zijn aangelegd. *De Helder* telt, met *Huisduinen*, een weinig van daar ten Westen liggende, 2500 inwoners, meestal vischers. De Gereformeerden, Doopsgezinden en Roomschen hebben er ieder eene kerk.

HELENA. Eene dochter van LEDA en den Spartaanschen koning TYNDARUS. (volgens de fabel van JUPITER) Op den ouderdom van 18 jaren was zij zoo onbeschrijfelijk schoon, dat TYNDARUS, uit vrees dat de gemaal, dien zij mogt verkiezen, uit jaloezij zoude vervolgd worden, bijna alle Grieksche vorsten deed zweren, om den geenen met al hunne magt bij te staan, die hare hand zou verwerven, wanneer hij om haren wil werd aangevallen. In overeenkomst hiermede vorderde MENELAUS, dien zij ten echtgenoot verkozen had, toen zij hem door PARIS, den zoon van den Trojaanschen koning PRIAMUS, was ontvoerd geworden, van alle Grieksche vorsten, om dien hoon te wreken, waaruit de Trojaansche oorlog geboten werd. Na den dood van PARIS, die bij de belegering van *Troje* sneuvelde, kwam HELENA in handen van zijnen broeder DEIPHOBUS, en keerde vervolgens, na de verovering der stad, met haren eersten gemaal MENELAUS, dien zij door hare liefkozingen op nieuws had weten te winnen, naar

Spar-

Sparta terug; doch werd, na zijnen dood, door hare aangehuwde zonen verdreven. Zij vlugtte nu naar *Rhodus*, waar de gemalin van *TLEPOLEMUS*, die voor *Troje* gebleven was, haar wel in huis nam, maar haar naderhand, daar zij haar als de oorzaak van den ongelukkigen krijg, en dus van haren mans dood beschouwde, door vermomde vrouwen in het bad liet ombrengen. Volgens de fabelleer plaatste haar *JUNO* onder de sterren, waar zij voor de zeelieden een gevaarlijk voorteeken werd. Ondertusfchen wordt haar dood ook nog op eene andere wijze verhaald, en is het niet te verwonderen, dat eene vrouw, welke in de oude Grieksche gefchiedenis zulk eene gewigtige rol fpeelde, den dichteren tot zoo vele onderscheidene vertelfels en verdichtfels aanleiding gegeven heeft.

HELENA. (St.) Een eiland, aan de *Engelfchen* behoorende, en in onze dagen bijzonder vermaard geworden door het verblijf van den gewezen keizer van *Frankrijk*, *NAPOLEON*, die aldaar, sedert 18 van Wijnm. 1815, als staatsgevangene geleeft heeft en in Bloeim. 1821 gestorven is; zijnde, gedurende zijn verblijf aldaar, volgens eene kabinetssorde van 11 van Grasm. 1816, alle gemeenfchap met dat eiland verboden geweest. Dit eiland, door de *Portugeezen* in 1502 ontdekt, en naar den dag der ontdekking aldus genoemd, werd in 1600 door de *Nederlanders*, en in 1673 door de *Engelfchen* in bezit genomen, welke laafte het voor eene ververschings en stapelplaats voor de O. I. fchepen hielden, waarvoor zij echter nu weder de *Kaap* gekozen hebben. Het ligt geheel op zich zelf, in den *Atlantifchen Oceaen*, tufchen *Afrika* en *Amerika*, ongeveer 300 mijlen van de eerfte en 450 van de Oostkust van het laafstgenoemde werelddeel; is van eenen Vulkanifchen oorfprong; rotsachtig; $2\frac{1}{2}$ mijl lang en $1\frac{1}{2}$ breed, en heeft ongeveer 6 mijlen in den omtrek. De lucht is er vrij heet; doch wordt door de hoo-ge ligging en aanhoudende winden zeer gematigd, en is verder zuiver en gezond. De zeer ongelijke, bergachtige grond is met eene laag van vruchtbare aarde bedekt, en levert onderscheidene nuttige boom- en plantgewasfen, waaronder de kaalboom, gomboom, aloe, china-appel, benevens vele eigenaardige en hier overgebragte grasgewasfen en planten, bijzonder die tegen fcheurbuik kunnen gebruikt worden, wijn, moesgroenten enz. behooren. Ook vindt men hier paarden, rundvee, fchape, geiten, varkens, gevogelte, verlerlei visch, fchildpadden enz., doch weinig ongedierte; terwijl het rijk der delfstoffen wel eenige fpooren van metalen, doch eigenlijk nog alleen Vulkaanfche zelfftandigheden, lava, puimsteen, enz. en eenige andere fteen-, en aardfoorten oplevert. De inwoners, grootendeels *Engelfchen*, worden op 7000, waaronder 2000 man bezetting, (die nu échtër wel verminderen zal) en 600 vrije *Negers*, begroot: zij zijn tamelijk godsdienftig en behooren veelal tot de *Engelfche kerk*. Wetenfchappelijke befchaving is er onbekend. De hoofdplaats is *Jamestown*.

HELENEN-VUUR. (ook *St. Helms*-, *St. Elmos*- of *Elias vuur* genoemd) Is de benaming van een luchtverschijnsel, hetwelk uit brandbare stoffen in de lucht ontstaat, en, in de gedaante van eene vlam, dikwijls, aan de masten en ra der schepen, gezien wordt. Vertoonen zich twee zoodanige vlammen (*Castor* en *Pollux*), dan houden de schippers dit voor een goed, doch zien zij er slechts één, voor een kwaad voorteken, welke laatste ook alleen *Helena* genoemd wordt.

HELGOLAND. Eene kleine groep van eilanden, gelegen voor de monden van de *Elbe*, de *Wezer* en de *Eider*, in de *Noordzee*, en bestaande uit het hoofd-eiland *Helgoland*, de *Zand-eilanden*, of de *Duinen*, en uit verscheidene klippen en banken, waaronder de zoo-genoomde *Monnik* de voornaamste is. *Helgoland* zelf wordt in het hoge en lage land verdeeld. Het eerste heeft eenen omvang van 4,200 schreden, en ligt van 90 tot 160 voet boven de oppervlakte der zee; het laatste wordt jaarlijks door het affspoelen derzelfde kleiner, en bedraagt thans naauwelijks 1200 schreden. De *Zand-eilanden* of *Duinen* hebben slechts $\frac{2}{3}$ van de uitgestrektheid van *Helgoland*. Het geheele eiland bestaat uit verharde, roode thoonaarde, waaronder zich veel ijzer-oxijd en eenige koolzure kalk bevindt. Ook vindt men er tamelijk veel koolzuur koper, aan het strand *Belemniten*, of luchtsteen, verbrand hout, zwavelkies en kalksteen, waaruit men kan opmaken, dat met deze eilanden groote veranderingen zijn voorgevallen. *Helgoland* zelf was, nog voor eene eeuw, met de *Zand-eilanden* vereenigd; doch sedert 1720 staat de zee, tuschen beiden, 18 tot 20 voet hoog. De grond op hetzelfde is, ter diepte van 4 voet, goed bouwland, hetwelk jaarlijks 300 ton gerst en weinig haver oplevert. Zestig koebeesten vinden hier genoeg gras, en 4 tot 500 schapen hun noodig voedsel. De bewoners van dit eiland, dat voorheen de verblijfplaats van een opperhoofd der *Sicambren* was, omtrent 2500 in getal, zijn méestal vischers, en onvermengde afstammelingen van de oude *Vriezen*, wier taal en gewoonten zij volkomen behouden hebben. De vrouwen verzorgen den akker, maaijen en dorsten het koren. Paarden en wagens vindt men er niet, en de bagger voor turf moet uit de *Elbe*, *Wezer* of *Eider* gehaald worden, of wordt van *Hamburg* en *Coxhaven* aangebragt en tegen visch ingeruild. Onder de bewoners van *Helgoland* telt men 350 lootsen, die hier van zeer veel dienst zijn, om de schepen binnen de genoemde rivieren te brengen. Op het schiereiland bevinden zich 2 havens, de noordelijke voor groo-tere, en de zuidelijke voor kleinere vaartuigen, alsmede een vuurtoren, dien men op eenen afstand van 9 uren zien kan. Voorheen behoorde het aan *Denemarken*; doch bij het verdrag van den 14 van Louwm. 1814 werd hetzelfde aan *Grootbritannienje* afgestaan. Van 1807 tot 1814 was het eene schuilplaats voor Engelsche koopwaren en bloeide door den smokkelhandel.

HELIKON. Eene rivier in *Macedonie*, niet minder vermaard in de

de schriften der dichters, dan een gebergte van dien naam in het Westen van *Boëtie*, hetwelk, benevens den berg van *Parnasfus*, die er aan grenst, aan APOLLO en de zanggodinnen is toegewijd, die, naar dit gebergte, de *Helikonische* genoemd worden, en hier hare woonplaats hadden. Men vondt er de beide bronnen der muzen, *Aganippe* en *Hippokrene*, welke laatste op eenen voetstap van PEGASUS te voorschijn kwam. De omliggende landstreek was er zeer vruchtbaar, en de planten waren, volgens de verzekering der landlieden, er zoo gezond, dat zelfs de slangen, na derzelver genot, hun gif verloren.

HELIOCENTRISCH. Noemt men in de sterrekunde dat geen, wat tot het middelpunt der zon behoort, of, volgens de voorstelling, uit het middelpunt der zon beschouwd wordt. Dus bepaalt b. v. de heliocentrische lengte en breedte van eene planeet de plaats, welke zij, uit het middelpunt der zon beschouwd, inneemt. De tegenstelling noemt men *geocentrisch*. (*Zie aldaar.*)

HELIOCOMETES. Een luchverschijnsel, hetwelk somtijds ontrent zonnen-ondergang gezien wordt; zijnde een groote verlichte staart, of kolom van licht, uit de zon voortkomende, en eenen staart na zich slepende, niet ongelijk aan eene komeet, waarvan ook de naam ontleend is.

HELIOMETER. Zonnemeter; een werktuig aan eenen verrekijker, geschikt, om de schijnbare middellijn der zon en maan te meten.

HELIOSKOOP, of Zonnenglas; is een verrekijker, waar achter men het beeld der zon op eene vlakke opvangt, door eenen sterrekundigen kijker iets verder uit te halen, dan noodig is, om er door te zien. In dezen stand wordt dezelve naar de zon gerigt, en het daardoor ontstaande beeld in eene donkere plaats opgevangen. Hiertoe wordt of een kamer verduisterd, of de kijker in een donker trechtervormig vat gestoken, welks bodem met geölied papier overtrokken of met een dof geslepen glas gefloten is, waarop zich het beeld van de zon vertoont. Op dit papier of glas wordt een kring beschreven, dien het zonnebeeld juist vervult, en door vijf concentrische binnen-kringen in de gewone twaalf duimen verdeeld wordt. Met zulk een *Helioskoop* kan men het beeld der zon met hare vlekken, gelijk ook de zonsverduisteringen, zonder nadeel voor de oogen, beschouwen; doch bewijst ook ieder stuk glas, hetwelk men boven eene lamp zwart laat worden, denzelfden dienst.

HELL. (MAXIMILIAAN) Een zeer verdienstelijk sterrekundige van de vorige eeuw. Hij werd te *Chemnitz* in *Hongarije* geboren; beoefende van zijne jeugd af de sterre- en natuurkunde; ondersteunde in 1745 en 1746 den hoogleeraar J. FRANCOIS in zijne waarnemingen op de sterrewacht te *Weenen*, en had, aan de oprigting van een kabinet van proefondervindelijke natuurkunde aldaar, zeer veel deel. Naderhand werd hij tot bestuurder bij opgemelde sterrewacht aangesteld, welken post hij 35 jaar bekleedde. Van 1757 tot 1786 gaf hij jaarlijks

lijks *Ephemeriden* uit, die voor den sterrekundigen van groot belang zijn. In 1768 vertrok hij, op aandrang van den Deenschen gezant bij het hof van *Weenen*, naar *Lapland*, om aldaar den doorgang van *Venus* waar te nemen, waarin hij volkomen slaagde. Hij keerde in 1770 van daar terug, en stierf in Grasm. 1792 te *Weenen* in den ouderdom van 72 jaar. Hij heeft ter uitbreiding der sterrekundige wetenschappen veel bijgedragen, en talrijke werken uitgegeven, waaronder de volgende: *Tabulae Solares* N. L. DE LA CAILLE, *cum suppl. reliquarum tabularum*; *Tabulae lunares* TOB. MAJER, *cum suppl. de* CASSINI, DE LA LANDE *et suis*, beide in 1763; *de Transitu Veneris ante discum solis die 3 Jun.* 1769; WARDOEHUSSIE *in Finmarchia observatu*, 1770, en *de Parallaxi solis ex observationibus transitus veneris anni* 1769, 1773 enz.

HELLAS. Hierdoor verftond men in eenen meer bepaalden zin *Middel-Griekenland*, met zijne 8 landschappen; doch in eenen meer uitgestrekten verstaat men er het geheele drievoudig *Griekenland* onder, met al zijne eilanden en kolonien, en bevat onder den naam van *Hellenen*, naar HELLEN, den zoon van DEUCALION, de *Grieken* over het algemeen.

HELLEND VLAKE. In het algemeen kan men dien naam geven aan elk vlak, welks rigting niet waterpas of loodrecht is. In de werktuigkunde begrijpt men onder dezen naam elke helling, welke gebruikt wordt, om zware lasten langs dezelve op- of neder te laten; en in dezen zin zijn schuins oplopende bruggen, de hellingen in kelders, waarover men vaatwerk in dezelve brengt, planken, waarover men lasten van vrachtwagens of in schepen laadt, Hellende Vlakken, welke zeer veel toebrengen tot het gemakkelijk verplaatsen van zware lichamen; want om een ligchaam tegen eene helling op te werken, behoeft men niet deszelfs geheele zwaarte, maar slechts een gedeelte daarvan, te overwinnen, welk gedeelte, met betrekking tot de geheele zwaarte van het ligchaam, des te kleiner wordt, naar mate dat de helling vlakker is, of den waterpasfen stand nader bij komt. Men oefent hierbij de meeste kracht uit, indien men aan de magt eene, met de helling, evenwijdig loopende rigting geeft.

HELLENISMUS. De eigenaardige geest der *Grieken*, voor zoo ver zich die in de kunst en wetenschap vertoond heeft. Deszelfs wezen berust op eene rijke verbeeldingskracht, welke door een helder verstand bestuurd wordt; en het zijn deze beide vermogens van den geest, die, bij dit merkwaardig volk, alle pogingen ter volmaking van kunst en wetenschap gekenmerkt, en aan dezelve die volkomenheid van vorm gegeven hebben, welke wij daaraan, teregt, bewonderen. Van hier hunne uitmuntende denkbeelden, de natuurlijke levendigheid van hun gevoel, en, eindelijk, die, met de Natuur overeenkomende, idealen hunner kunstgewrochten, waardoor zij de volkomenste leermeesters van alle natien geworden zijn. De beschaving van den Hellenischen geest werd door de luchtfreek en de gesteldheid des

HELLENISTEN. (*Egyptische*) — HELMERS, (J. F.) 441

des lands begunstigd; door toevloeiende vreemdelingen aangevuurd, en door den krachtigen invloed van het inwendig genie voltooid. De geest der *Hellenen* omhelsde de godsdienst-leeringen van het Oosten, en vormde dezelve naar zijne inzichten en beschouwingen; terwijl zij door dans- en toonkunst aan de taal, volgens de wetten van het *rhythmus*, die buigzaamheid gaf, welke door de natuurlijke welluidendheid haar eene bevalligheid bijzette, waarvoor geene andere taal vatbaar was. De dichtkunst vereenigde zich eerlang ten naauwste met de beeldende kunst, en HOMERUS gaf aan PHIDIAS het verheven denkbeeld tot zijnen JUPITER, waarop de overige afbeeldfels volgden. Inzonderheid waren het de *Gymnasiën*, de schouwburgen, spelen en feesten, welke den Grieksch-geest ontwikkelden, en zijne pogingen aan het oordeel van eene aanzienlijke vergadering van regters onderwierpen. Ook in de wetenschappen waren de *Grieken* uitvinders: zij werden de leeraars der menschheid; terwijl zij alles op de natuur en zedelijkheid der menschen toepasten.

HELLENISTEN. (*Egyptische*) Zoo werden die Joden genoemd, die na den ondergang van het koninkrijk van *Juda*, omstreeks 600 jaar voor CHRISTUS, het eerst naar *Egypte* kwamen, en door de talrijke Joodsche volkplantingen, door ALEXANDER den Grooten, 335 jaar voor onze tijdrekening, ter bevolking van *Alexandrie*, en later door PTOLOMEUS LAGI, derwaards gezonden, zoo aanmerkelijk vermenvuldigd werden, dat zich, onder de regering van AUGUSTUS, bijna een millioen Joden in *Egypte* bevond. De vermenging van het Joodsche en Egyptische nationaal karakter, en de invloed der door deze Joden aangenomen Grieksche taal en wijsbegeerte, legde nu den grond tot een nieuw tijdvak van Grieksch-Joodsche beschaving, welke naar derzelver heerschend karakter den naam van *Hellenistische* ontving. De stelsels van PYTHAGORAS en PLATO vereenigden zich daarin verwonderlijk met dat beeldenrijk *orientalisme*, dat voornamelijk in *Egypte* stelselmatig ontwikkeld werd, en nog in de diepzinnige, wijsgeerige redekavelingen der *Gnostiken* zijne rol speelde. De voornaamste onder de Joodsche Hellenistische wijsgeeren was PHILO van *Alexandrië*, en het merkwaardigste gedenkstuk van de vlijt der Alexandrijnsche Joden, is de Grieksche overzetting van het Oude Testament.

HELLER. Is de geringste munt, waarvan de 2 éénen penning doen. In zilver- en goudgewicht doen 7 Heller éénen penning gewicht, en 32 Heller één lood. Men heeft ook 3 Heller stukken, waarvan 2 eenen dreijer (*zie aldaar*) uitmaken. In *Silezië* doen 2 zoodanige stukken eenen kreutzer, of 4 slechte penningen. In *Saksie* vindt men die op sommige plaatsen en in grooten overvloed, alsmede in het *Brunswijksche* en *Keulsche*.

HELLESPONT. (Zie: DARDANELLEN.)

HELMERS, (JAN FREDRIK) geboren te *Amsterdam*, den 7den van Lentem. 1767, had tot zijne ouders HERMANUS HENRICUS HEL-

MERS en ELIZABETH DE VRIES, die in den fatsoenlijken middelstand leefden. Zijne neiging helde van jongs af naar het ernstige over; doch, verder opgroeiende, werkte de kiem der dichtkunst, nog onzichtbaar in hem verborgen liggende, reeds op zijnen driftigen aard; nogtans was hij tevens menschlievend en goedhartig, en konde zelfs als kind geenen ongelukkigen zien, zonder dat zijn hart in deszelfs lijden deelde. Bij zijne verdere ontwikkeling als jongeling vond hij in boeken zijn hoogste vermaak, als ook in het bezoeken van den Hollandfchen en Franschen schouwburg; maar had weinig of geen lust in eenig spel van uitspanning of tijdverdrijf. — Zijne zucht tot lezen, tamelijk kostbaar, vermits hij geene alledaagsche geschriften, maar, benevens de Hollandfche, ook de beste Fransche, Engelsche en Hoogduitsche werken zich eigen maakte, werd door zijne ouders, die zich niet behoefden te bekrimpen, en wier eenige zoon hij was, ruimschoots ingewilligd, invoege hij, op zijn twintigste jaar, een boekerij bezat, die, (de schriften in de doode talen uitgezonderd) menig geleerde van beroep zich zoude gewenscht hebben.

Alhoewel HELMERS geene geleerde opvoeding genoot, en men dus van hem zoude kunnen zeggen, dat hij zich zelven geheel en alleen heeft gevormd, eischt de billijkheid echter, aan te merken, dat in evenredigheid van het beroep, waartoe hij bestemd was, dat van metfelaar namelijk, hem eene meer dan gewone opvoeding ten deele viel. De eerste beginfelen van het toenmalige schoolonderwijs doorgeworfeld zijnde, bij den heer VAN TESSEL binnen *Amsterdam*, werd hij op zijn tiende jaar ter schoole besteld bij den heer MUIJS, te *Abkoude*, wiens onderwijs hij ongeveer drie jaar genoot, waarna hij in *Amsterdam*, na genoeg even zoo lang, de leerling werd van den heer BOSMAN, vooral in de hoogere rekenkunde; ontvangende vervolgens binnenshuis lesfen in het Hoogduitsch en Engelsch, en in de meetkunde het onderrigt van den heer FLORIJN. Ook was hij veelal in gezelschap van de gebroeders VAN DIJL, de beroemde kunstenaars en vervaardigers van natuurkundige wérktuigen, en deelde hij gaarne in hunne gesprekken en ontdekkingen.

Het zal vreemd klinken, en het is echter zoo, dat de Muze, die onzen grooten Nederlandfchen dichter het eerste aangeblazen heeft, de Fransche poezij, en voornamelijk die van VOLTAIRE, geweest is. Op zijn 18de jaar kende HELMERS geheele rollen uit de beste stukken diens dichters van buiten, en wist hen als op eene goudfchaal tegen over RACINE, CORNEILLE en anderen, te wegen. Hij was in dien leeftijd bij de vertooningen der Fransche stukken, in Hollandfche verzen, het orakel onder de meest bejaarde kunstregters in den schouwburg. Fijn en gestreng waren in dezen zijn fmaak en oordeel; en de meeste der stukken van den heer DE BELLOIJ, schoon twee derzelve onder zijn opzigt, en met bijvoeging zijner aanmerkingen, in het Nederduitsch vertaald, konde hij zonder glimlagch of heit-

heimelijk meesmuilen niet zien vertoonen. Even zoo bondig als dit zijn oordeel was, over de treurspelen niet alleen, maar ook over het hooge Fransche blijspel, zoo weinig had hij op met drama's en voortgelijke nietigheden, en bepaalde alleen zijn oordeel tot de verdiensten van derzelver uitvoering. De overledene acteur BINGLEY hoorde met opmerking naar hem; terwijl onze nog levende WATTIER en SNOEK niet zullen ontkennen, welk gewigt zij aan zijnen lof of afkeuring hechtten.

Niettegenstaande de warme liefde, die HELMERS voor zijn vaderland, en voor al wat vaderlandsch is, koesterde, was hij niet onbillijk genoeg, om den *Nederlander*, in die vakken van kunsten en wetenschappen, in welke beoefening hij voor den vreemdeling moet achterstaan, te prijzen, of ook, ten zij in dichterlijke schildering, zijnen vaderlandfchen grond boven anderen te roemen en hoog te achten. Zijne billijkheid ten opzichte van het eerste, heeft hem in menigen woordentwist met onverstandige drijvers van de voortreffelijkheid der *Nederlanders*, in elk kunstbedrijf, gebragt; en zijne denkwijze, aangaande het tweede, was blijkbaar het gevolg zijner zucht tot reizen en het bezien van vreemde landen, aan welke zucht hij door zijne beroepsbezigheden van metselaar, steenkooper en makelaar, althans bij het klimmen der jaren van zijnen vader, nimmer heeft kunnen voldoen. In later tijd heeft HELMERS, in gezelschap van zijnen dichterlijken vriend, den heer P. VAN WINTER NIC. SIMZ. eene reize naar *Frankrijk* en bijzonder naar *Parijs* gedaan, alwaar hij, ingeleid door zijnen beroemden en verdienstelijken reisgenoot, eene belangrijke verkeerling met verschillende geleerden en mannen van letteren gehad heeft, en zijne gevoelens over de schoonheden van *Parijs* in twee heerlijke gedichten heeft uitgedrukt. Hartelijk wenschte hij *Italië* en *Zwitserland* te bezoeken; doch deze wenschen moesten onbevredigd blijven. Het is toch veelal zoo, dat de gelukkige schatvergaarder, met dubbele vliezen over de oogen, gemakkelijk de oorden wordt rondgevoerd, die voor den waardigen onderzoeker, den sleutel van goud misfende, gesloten zijn.

De studie van HELMERS in de bouwkunde had hem zoo ver gebragt, dat, bij de bouwing van het gesticht der maatschappij *Felix Meritis*, zijn ontwerp en teekening de tweede in rang werd gekeurd; maar het was de dichtkunst, die, behalve de zucht naar alles, wat wetenswaardig was, geheel zijne ziel beheerschte. Reeds vroeg maakte hij allerlei gedichten, en het eerste, hetwelk in het licht kwam, toen hij ongeveer 18 of 19 jaar oud was, is een gedicht op den dood van den heer BERNARDUS DE BOSCH. Van meer belang was op zijn 20ste jaar of iets later zijn gedicht, getiteld: *SOCRATES*; schoon hij er naderhand niet veel mede op had. De *Dichterlijke Schakeringen*, bij ULENBROEK uitgegeven, de *Gedachte-beelden* bij de wed. DOLL, zijn door hem met verscheidene verzen verrijkt. In het jaar 1798 vervaardigde hij een oorspronkelijk treurspel, ook toen ten tooneele gevoerd,

voerd, getiteld: *Denomaché*; in 1810 gaf hij twee deelen gedichten uit; in het jaar 1812, zijn meesterstuk, *de Hollandsche Natie*, en na zijnen dood zijn er nog twee deelen van zijne nagelaten gedichten in het licht verschenen.

Schoon HELMERS de meeste schoonheden der ouden uit de Engelsche, Fransche, Hoog- en Nederduitsche vertalingen kende, beving hem in gevorderden leeftijd nog de lust, om op het spoor van VONDEL zich de Latijnsche en zelfs de Grieksche taal eigen te maken; evenwel hebben tijd en beroepsbezigheden hier den gewenschten uitflag verhinderd.

HELMERS, alhoewel dichter van den eersten rang, was echter nimmer trotsch op zijne bekwaamheden; maar zeer behulpzaam, om anderen, mits hij er dichterlijken aanleg in ontdekte, op den steilen weg voort te helpen. Vele thans nog levende dichters zullen dit gaarne van hem getuigen: ook was hij niet spaarzaam, om nu en dan een juweel zijner eigen denkkraft in de verzen eens anderen te werpen en ze er mede op te sieren; maar een verklaard vijand van de zoodanigen, die, ongeroepen en ongeschoeid, met kreupelen gang, APOLLO ten spijt, zijnen berg wilden beklimmen. Rondborstig van aard en ongeveinsd, ja somtijds wat al te rond Hollandsch, konde hij vooral den hoogen dunk niet dulden van hen, die, ontbloot van eigen vernuft, altoos en alleenlijk schitterden met de schatten, die hun geheugen en hun adversarium uit anderen had bijeen geschraapt; doch van alle ware vernuften, van alle zelf scheppende en denkende genien, in welk vak van wetenschap of kunst, en van welke natie of belijdenis, was hij de opregte vriend en bewonderaar. Bij dit alles is het iets zeldzaams, dat HELMERS, niet behoevende te duchten, dat hij in het dingen naar eer de achterste zou zijn, nooit verkozen heeft, langs dien weg metaal te erlangen.

Onze dichter, wiens nagedachtenis gevierd en betreurd wordt, genoot om zijne bijzondere verdiensten in zijn leven de zonderlinge eer, van door niet één eenige maatschappij van naam in ons vaderland tot lid van eer geroepen te worden, met uitzondering van de maatschappij *Felix Meritis* en de gewezen teeken-akademie te *Amsterdam*, alwaar dit lidmaatschap doorgaans aan de vervulling van spreekbeurten was verbonden: zelfs het koninklijk instituut verkoos hem niet, maar ging hem voorbij. Hij verdroeg dit, schoon niet zonder gevoel, met geduld; wetende, dat dikwijls eigen verworven verdiensten bij velen niet gewaardeerd worden, en dat niet zelden lieden van minder kunde huiverig zijn, om in hun midden een lid te verkiezen, dat wellicht hooger zou zingen, dan hun toon zou kunnen reiken. Ondertuschen stond hij bij alle ware beoefenaars en hoogschatters van kunsten en wetenschappen in groote achting, en hunne verkeerung was, buiten zijne boekenkamer en zijnen zangberg, voor hem het genoeglijkst deel des levens. Hier was het hem om het even, welk onderwerp er werd verhandeld, wijsbegeerte, aardrijks-, historie-, dicht-, schil-

der-,

der-, beeldhouw-, of bouwkunde; want van alles had hij, door zijne geweldige drift tot onderzoek, eene veel meer dan oppervlakkige kennis verkregen, en het verkregene in zijn stale en onvergelykelyk geheugen weten te bewaren.

HELMERS overleed zeer kalm, in de volle overtuiging zijner verlichte godsdienstige en wijsgeerige denkwijze, den 26 van Sprockelm. des jaars 1813, in den ouderdom van bijna 46 jaar, en werd te *Muiderberg* begraven. Jammer, dat deze ware vaderlander de bevrijding van zijn geboorteland, in Slagm. daar aanvolgende, niet heeft mogen beleven, noch die dubbele eer genieten, waartoe zijne grootte verdiensten, boven vele anderen, hem een onbetwistbaar regt gaven.

HELMONT, (JEAN BAPTISTE) werd in 1577 te *Brusfel* geboren. Zijne ouders behoorden tot de aanzienlijksten uit den adelstand, en deden hem in de wijsbegeerte, in de natuur- en wiskundige wetenschappen onderwijzen. Zijne keuze bepaalde zich daartoe meer en meer, en bijzonderlijk werd de scheikunde het onderwerp zijner diepste nasporingen. De eigenschappen der dampkringslucht, die van het water en der veerkrachtige vloeistoffen waren nog door niemand ontwikkeld; zijn doordringende geest ontdekte dezelve, en baande zich eenen weg tot in diepste geheimen der Natuur. Reeds op zijn 22ste jaar had hij zijne studien geëindigd, en alle geneeskundige geschriften der *Latijnen*, *Grieken*, en *Arabieren* onderzocht en overwogen, toen hem het hoogleeraarsambt aan de toemalige zoo bloeiende hooge school te *Leuven* werd opgedragen. Hij bekleedde dien post met roem; doch, door de bijgeloovigheid zijner landgenooten, om godsdienstige begrippen vervolgd, verliet hij zijn vaderland, en deed eene reis door de voornaamste gewesten van het beschaafd *Europa*. Eindelijk, teruggekeerd, ontweek hij de stad, en gaf zich geheel aan zijne geliefkoosde bezigheid over. Nieuwe ontdekkingen, waaronder die van het *Magnetismus*, waren de vruchten van zijnen arbeid, en tevens de beletselen zijner rust en van zijn genoegen. Zijne natuurlijke reden, die hij ook in zijne schriften van de magnetische genezing gaf, en waarvan men vreesde, dat zij het geloof aan de wonderwerken van den Zaligmaker zou doen verminderen, berokkende hem nieuwe vervolgingen, waartegen hij zich moedig verzette. Hij stierf op het laatst van 1644, in den ouderdom van 76 jaar, en overhandigde nog voor zijnen dood zijne handschriften aan zijn zoon, ten einde dezelve in het licht te geven, wanneer hij die daartoe waardig keurde. Zij verschenen naderhand gezamenlijk bij *ELZEVIER*, en zijn fraai gedrukt.

HELOSISE. (Zie: ABEILLARD.)

HELOTEN. Waren lijfeigenen in *Sparta*. Men leidt hunnen naam gwoonlijk af van de stad *Helos*, wier bewoners, omtrent 2000 jaar voor onze tijdrekening, door de *Herakliden* in slavernij werden weggevoerd. Zij onderscheidden zich van de overige Grieksche slaven daarin, dat zij niet éénen heer, maar den geheelen staat toebehoorden,

446 HELSCHE STEEN. — HELVETIUS. (C. A.)

den, welke alleen over hun leven en hunne vrijheid beschikken konden. Zij maakten eene afzonderlijke klasfe onder de bewoners van *Laconië* uit, en hun lot was gelijk aan dat der lijfeigene landlieden in vele Europifche ftaten. De ftaat verdeelde hen onder zekere burgers, die hen voor zich konden laten arbeiden, doch niet bij uittuifing, alzoö de ftaat hun ook werk verfc hafte. De akkerbouw, gelijk alle kunften en handwerken, waren in handen der *Heloten*, vermits de wetten van LYCURGUS aan de vrije *Spartanen* ieder voordeel aanbrenghend beroep verboden. Ondertusfchen waren zij verplicht, om, des noods, de wapenen voor den ftaat op te vatten; doch leden zoo vele mishandelingen, dat zij dikwijls tot oproer overfloegen, maar telkens overwonnen werden. Hunne kleeding, waardoor zij zich van de overige vrije *Spartanen*, verachtelijk, onderscheidden, beftond in een kattenvel, en eene lederen muts van een bijzonder maakfel. Door verdienften, en fomtijds ook door geld, herkregen zij dikwijls hunne vrijheid.

HELSCHE STEEN. *Lapis infernalis*, eene oplofing van zilver in falpeterzuur, waarbij het zilver verkalkt, of in zuurftof-zilver (*zilver-oxyde*) verandert, en dit in het falpeterzuur (fterk water) opgelost wordt. Deze oplofing wordt eerft uitgedampt, vervolgens fterk gegloeid, zoodat zij genoegzaam alle water-deelen verliest, en in vormen tot halfdoorfchijnende pijpjes gegoten. Men bedient er zich in de Heelkunst van, als een bytmiddel, b. v. tot het wegnemen van wratten, en andere uitwasfen, waarbij men echter zeer voorzigtig te werk moet gaan, daar de aantasting der gezonde huid gevaarlijke gevolgen na zich kan fleepen.

HELISINGEUR. (Zie: ELSENEUR.)

HELST. (BARTHOLOMEUS VAN DER) Een beroemd Nederlandsch fchilder, in het begin der 17de eeuw te *Haarlem* geboren. Zonder de groote meesters der Italiaanfche fchool te hebben leeren kennen, bereikte hij, als portretfchilder, in de kunst, eenen hoogen trap van volkomenheid. „Voor dat ik de werken van dezen fchilder gezien had,” zegt FALCONET, „konde ik het naauwelijks met hun eens worden, die hem boven REMBRAND, VAN DIJK, en foortgelijke meesters ftelden. Ik heb zijne ftukken gezien, naauwkeurig en bij herhaling bezigtigd, en ben van gedachte, dat men, alle vooroordeelen afleggende, bevinden zal, dat VAN HELST, in zekere opzigten, die groote fchilders overtreft; want hij is een waar enz.” In al zijne werken heerscht iets grootsch: zijne draperien zijn vol; zijne figuren uitmuntend geteekent, en in het bijwerk volgt hij de Natuur na op eene wijze, die aller bewondering wekt. De tijd van zijn overlijden weet men niet zeker: dit alleen is bekend, dat hij te *Amftterdam* woonde, en zijn zoon ook een goed portretfchilder was.

HELVETIË. (Zie: ZWITSERLAND.)

HELVETIUS, (CLAUDE ADRIAN) werd in 1715 te *Parijs* geboren.

boren. Hij ontving eene zorgvuldige opvoeding, waardoor zijn uitmuntende aanleg zich reeds vroeg ontwikkelde. Als kind boeiden hem de bevallige verhalen van LA FONTAINE, en als jongeling waren HOMERUS en CURTIUS zijne meest geliefde schrijvers; terwijl LOCKE's *Proeve over het menschelijk verstand* hem op het kollegie van LODEWIJK den Grooten, waar hij studeerde, eenen bijzonderen lust voor de wijsbegeerte inboezemde. Eerst 23 jaar oud zijnde, verkreeg hij den voordeelligen post van algemeen pachter, en leefde, nadat hij dien, na verloop van eenige jaren, had nedergelegd, als een ambteloos burger. Zijn werk *de l'Esprit* berokkende hem de bitterste vervolgingen der geestelijkheid. Hij verliet derhalve *Frankrijk*; ging naar *Engeland* en *Duitschland*, en verwierf niet dan na vele moeite verlof, om in zijn vaderland terug te keeren, waar hij in 1771 op zijn landgoed *Foré* stierf. Na zijne terugkomst in *Frankrijk* gaf hij zijn werk *de l'Homme* uit; ook was hij schrijver van verscheidene dichterlijke brieven, en van een allegorisch gedicht, getiteld: *le Bonheur*. Het bekende, zoo veel gerucht gemaakt hebbend, werk: *le Système de la Nature*, verscheen eerst na zijn dood, en bevat op verre na zulke gevaarlijke stellingen niet, als men dikwijls beweerd heeft.

Zijne gade, eene dochter van den graaf LIGNEVILLE, werd in 1719 geboren, en behoorde onder de uitmuntendste vrouwen van haren tijd. Niet tevreden met de pligten omtrent haren echtgenoot in derzelver grootsten omvang te vervullen, was zij eene moeder van zieken en behoeftigen. Na zijn dood keerde zij naar *Auteuil* terug, waar haar huis, gelijk dat van mevrouw GEOFFRIN, het vereenigingspunt der uitstekendste geleerden en kunstenaars werd. FRANKLIN bezocht haar dagelijks; de abt MORELLER bragt 10 jaar, wekelijks drie dagen, bij haar door; TURGOT beminde haar teeder; CHAMFORT vond in haar gezelschap het hoogste genoegen, en LA ROCHE, CABANIS en GALLOIS drukten haar de oogen toe. Zij stierf te *Auteuil*, en ligt in haren tuin aldaar begraven. *Vous ne savez pas*, zeide zij eens tegen NAPOLEON, *combien on peut trouver le bonheur dans trois arpens de terre*.

HELVOETSLUIS. Een klein stadje en vesting met 1500 inwoners, liggende in het zuidelijk gedeelte van de provincie *Holland*, aan den mond van *de Maas*. Men heeft er eene schoone haven en reede, aanzienlijke tuighuizen, benevens eene timmerwerf tot het kalefateren van oorlogschepen. Van hier vaart tweemaal ter week eene pakketboot naar *Harwich*, en van daar weder terug, welke bij goeden wind den overtocht in den tijd van 15 tot 18 uren aflegt. In 1804 werd het groote dok voltooid, waaraan men verscheidene jaren heeft gearbeid.

HEMEL. (De) Hieronder verstaan de Natuurkundigen het azu-
re gewelf, hetwelk zich schijnbaar als een holle halve kogel boven
ons uitbreidt; op de grenzen van den gezigt-einder rust, en die

onafmetelijke ruimte bevat, waarin onze aarde, de zon met al hare planeten en bijplaneten, benevens het ontelbaar heer van vaste sterren, zweven. Deszelfs azure kleur, die men gewoonlijk Hemelsblauw noemt, wordt veroorzaakt door de dampen, welke zich altoos in onzen dampkring bevinden, en bij eene heldere lucht zoo fijn zijn, dat zij alleen dat gedeelte der lichtstralen; hetwelk die blaauwe kleur geeft, kunnen terugkaatsen. Indien deze dampen zich meer verdikken, dan kaatsen zij ook andere gedeelten der lichtstralen terug, en veroorzaken daardoor de andere kleuren, welke wij bij eene betrokkene lucht en aan de wolken waarnemen. Ten bewijze hier van kan de opmerking dienen, dat de Hemel boven ons altoos veel blaauwer is, dan aan den horizon; want, daar de dampen op de oppervlakte der aarde altoos digter zijn, dan in den hooger dampkring, nemen de stralen, die van den horizon tot ons komen, reeds eene witachtige kleur aan. Hetzelfde wordt ook bevestigd door de waarneming, dat de Hemel, van aanzienlijke hoogten, zoo als van bergen, gezien, altoos veel helderder blaauw is, omdat de aanschouwer dan boven de laag der dikste dampen is verheven.

HEMEL-GLOBE. Een kunstig gemaakte bol van metaal, hout, bordpapier of gips, op welks oppervlakte de punten en cirkels, welke de sterrekundigen zich ter waarneming der Hemelsche lichamen aan den Hemel voorstellen, benevens de sterrebeelden en vaste sterren, behoorlijk, naar eenen verkleinden maatstaf, geteekend zijn. Zulk een globe wordt op een voetstuk geplaatst, waarop die om zijne as kan ronddraaijen. Men ziet hieruit, dat dezelve als het ware eene, op eenen kleinen maatstaf gebragte, afbeelding des hemels is, en hij dient, om daarop den loop en onderlingen stand der sterren, zoo als zich die voor een bepaald standpunt aan den hemel moeten vertoonen, te vinden. Het is niet zeker, of de oude volken Hemel-Globen gekend hebben, ofschoon men uit sommige verhalen dit schijnt te moeten opmaken. De oudste nog voorhanden zijnde Hemel-Globe vindt men in het museum van den kardinaal BORGIA te *Veletri*: hij kwam uit *Portugal* en is van het jaar 1225. In *Duitschland* vervaardigde REGIOMONTANUS in de 15de eeuw het eerste Globen, welke, omtrent de helft der 16de eeuw, door JOHAN. SCHONER te *Neurenberg* aanmerkelijk verbeterd werden.

De Deensche geleerde TYCHO DE BRAHE voltooide in 1583 eenen zeer grooten, met koper overtrokkenen, Hemelglobe, van zes voet doorsnede, welke in *Kopenhagen*, met de sterrenwacht, in 1728 verbrand is. In de 17de eeuw hebben de gebroeders WILLEM JANZEN en JAN JANZ. BLAAUW te *Amsterdam*, zich inzonderheid door het maken van zulke werktuigen onderscheiden. Een der merkwaardigste Globen vervaardigde ANDREAS BUSCH voor den hertog FREDERIK van *Holftein*, waaraan hij van 1656 tot 1664 arbeide. Dezelve bevindt zich thans te *Petersburg*, waar hij in een afzonderlijk huis geplaatst is; houdt 11 voet in zijne middellijn; is van koper, en vertoont op

op hare buitenzijde de aard-, doch tegen de binnenzijde den Hemel-Globe. Van binnen aan de as is eene tafel met banken vastgemaakt, waarop 12 personen kunnen zitten, en aan den horizon eene galerij. De hoogleeraar ERHARD WEIGEL te *Jena* vervaardigde insgelijks Globes van koper, waarop hij de plaatsen der sterren doorboorde, zoo dat men binnen in den kogel de sterren, als heldere punten, zien kon. Zijn groot *Pancosmium*, of geheelal van koper, hetwelk hij in 1696 aan CHRISTIAAN den V van *Denemarken* overhandigde, heeft 32 voet in zijnen omtrek en 10 voet in zijne doorsnede; de hemel draait aan hetzelfde, door middel van een slinger-uurwerk, in 24 uur rond, en de koning kon met 30 personen binnen in den Globe regt op staan. In het begin der 18de eeuw vervaardigde VINCENT CORONELLI, van *Venetie*, twee Globen voor LODEWIJK den XIV. van 13 voet middellijn, welke zoo goed in evenwigt lagen, dat men dezelve met den vinger kon ronddraaijen. ROBERT DE VAUGONDY maakte in 1752 een paar Globen, van 6 voet middellijn, voor den koning van *Frankrijk*, en, in het begin der 18de eeuw, en vervolgens, werden er kleinere, te algemeenen gebruike geschiktere, Globen vervaardigd door GERARD VALK te *Amsterdam*, door de l'ISLE in *Frankrijk* en MOLL in *Engeland*. LODEWIJK ANDREA te *Neurenberg* zettede de eerste Globenmakerij in *Duitschland* op, hetwelk door ENDERSCH te *Elbingen* en STOMANN gevolgd is. Van dezen nam de hoogleeraar DOPPELMAIJER in 1728 dezelve over, onder wiens opzicht PUSCHNEZ Globen van onderscheiden grootte vervaardigde; zoo als ook ACKERMAN en AKNEL te *Stockholm*, ADAMS in *Londen*, DE LA LANDE te *Parijs*, BODE in *Berlijn*, en meer andere, onder welke onze landgenoot C. COVENS te *Amsterdam* uitmunt, wiens Globen, zoo wel om derzelver netheid en daaraan gemaakte verbeteringen, als om den matigen prijs, allen lof verdienen.

HEMISPHEER. Een halfmond. (*Zie aldaar*)

HEMSTERHUIS, (TIBERIUS) de vader van den wijsgeer FRANS HEMSTERHUIS, een beroemd Nederlandsch letterkundige, inzonderheid bedreven in de Grieksche en Romeinsche talen, werd in Spronckm. 1685 te *Groningen* geboren, en stierf in Grasm. van het jaar 1766 te *Leiden*, waar hij den post van hoogleeraar in de Grieksche taal en geschiedenis bekleedde. Zich te *Leiden* op de hooge school bevindende, droegen curatoren hem den vereerenden last op, om de handschriften der boekerij in orde te schikken. Nog geen 20 jaar oud zijnde, werd hij tot hoogleeraar in de wiskunde en wijsbegeerte te *Amsterdam* beroepen, waar hij de uitgave van het *Onomastikon* van JULIUS POLLUX op zich nam. In 1717 werd hij naar *Franeker* beroepen, van waar hij in 1740 naar *Leiden* vertrok. Hij beoefende nu met den grootsten ijver alle Grieksche schrijvers met zoo veel nut, dat men hem niet alleen, onder zijne tijdgenooten, als den grondigsten kenner der Grieksche taal kan beschouwen, maar hem

ook boven vroegere geleerden, zelfs CASAUBON en SAUMAISE, den voorrang moet geven. Hij maakte zich bijzonder verdienstelijk door de analogie der Grieksche taal, waartoe hij het eerst eenen geleerden grond legde; terwijl hij tevens een helderder licht over den oorsprong en de beteekenis der woorden verspreidde. Ook was hij volkomen kundig in de Latijnsche taal, offchoon hij zich minder bevallig, dan b. v. RUHNKENIUS, in dezelve uitdrukte. Deze en VALCKENAAR waren zijne beroemdste leerlingen: ook had hij eenen belangrijken invloed op de geleerde vorming van WESSELING. Behalve het genoemde werk heeft hij nog uitgegeven: LUCIANUS, *uitgelezen gesprekken*; den PLUTUS van ARISTOPHANES; het eerste der werken van LUCIANUS, benevens eene menigte der uitgezochteste aanmerkingen en verbeteringen op verschillende schrijvers. Verscheidene redevoeringen van HEMSTERHUIS zijn met die van VALCKENAAR in 1784 uitgegeven. RUHNKENIUS heeft ze in eene lofreden vermeld, die een meesterstuk is van Latijnschen stijl.

HEMSTERHUIS, ((FRANS) de verdienstelijke zoon des vorigen, zag te *Leiden* in 1720 het eerste daglicht. Hij beoefende inzonderheid de wijsbegeerte van SOCRATES, en bediende zich in zijne werken, voornamelijk, van den levendigen vorm van gesprekken. JOHANN FORSTER zegt, in zijne *Ansichten vom Niederrhein*, van hem te regt: „wanneer het nog eenig bewijs behoeft, dat fijnheid van „gevoel, rijkdom en keur van denkbeelden, beschaafde smaak, ver- „eenigd met vaardigheid en het fijne stekelachtige van echt vernuft, „eene opgeklaarde, warme wijsbegeerte en het dichtsterk tooifel „eener alles verjongende verbeeldingskracht, niet aan een oord der „wereld verbonden zijn, dan zoude ten minste een man, als deze, „het bewijs opleveren, dat *Holland* onder het getal der landen be- „hoort, waar de edelste krachten en de teederste vatbaarheden der „menschelijke natuur zich ontwikkelen, en de rijpste vruchten kun- „nen voortbrengen,” enz. HEMSTERHUIS genoot eene uitstekende achting en den vertrouwelijken omgang van verscheidene geleerde en aanzienlijke personen, b. v. van de prinses GALLITZIN, aan welke hij ettelijke zijner schriften, onder den naam van DIOTIME, opdroeg, en van den graaf van FURSTENBERG, in welker beider gezelschap hij eene reis door *Duitschland* deed, waarop hij eenen schat van waarnemingen voor de kunst verzamelde, die hij in eenen brief (naderhand in het Fransch vertaald) aan zijnen vriend en ambtgenoot SMETH mededeelde. Zijne denkbeelden omtrent de wijsbegeerte over het algemeen zijn voornamelijk vervat in de zamenpraak: SOPHYLE *ou de la Philosophie*. Onder de tweede klasse zijner schriften, tot de wijsbegeerte der kunst en *archeologie* betrekking hebbende, behoort, inzonderheid, *Lettre sur la sculpture*, waarin hij over het oogmerk der fraaije kunsten, en voornamelijk over de beeldhouwkunst, in hare verschillende tijdperken, handelt. De gesprekken: *ARISTEE, ou de la Divinité*, en een *lettre de DIOCLES à DIOTIME sur l'a-*

c'atheïsme zijn aan de godsdienstige wijsbegeerte gewijd; terwijl men onder zijne verdere schriften nog telt: ALEXIS, *ou de l'age d'or*, en de meesterlijke *Description philosophique du caractère du feu Mr. FR. FAGEL*. Al de stukken zijn gezamenlijk, onder den titel van: *Oeuvres philosophiques de F. HEMSTERHUIS*, het eerst door JANSSEN in 1792, en vervolgens in 1809, te *Parijs*, in 2 deelen uitgegeven. Men weet weinig meer van zijne levensgeschiedenis, dan dat hij zich in vroeger jaren te *Leiden* ophield, en vervolgens naar 's *Hage* vertrok, waar hij eenigen tijd den post van eersten kommiss van staat bekleedde, en vervolgens in Zomer m. 1790 stierf.

HENDRIK de Vierde. Was de eerste koning uit het huis van *BOURBON*, en, onder alle Fransche vorsten, diegene, wiens nagedachtenis, tot in de eerste jaren der omwenteling, met de grootste geestdrift vereerd werd. Wanneer men op zijne voorgangers, KAREL IX en HENDRIK III terugziet, en overweegt, hoe zeer *Frankrijk* door de wreedheden dezer vorsten ontvolkt, en door de weelde en het zedebederf, welke hunne regering kenmerkten, bedorven en verzwakt werd, wordt men weldra overtuigd, dat het HENDRIK IV veel gemakkelijker viel, den bijnaam van den *Grooten* te verwerven, dan wanneer hij verdienstelijke en edele vorsten tot zijne voorgangers gehad hadde; niettegenstaande men hem den roem eens regtvaardigen en verstandigen beheerschers, even weinig als de eer eens dapperen en gelukkigen krijgheids, kan betwisten. Zijn overgang tot den Katholijken godsdienst, in 1593, geschiedde zekerlijk niet uit overtuiging, maar uit noodzakelijkheid en staatkunde. Waarschijnlijk meende hij den *Hugenooten*, wier hoofd hij voormaals was (Zie: *PARIJSCHE BRUILOFT*) veel gewigtiger diensten te kunnen bewijzen, wanneer hij zich slechts in het ongestoord bezit des rijkts gesteld, en de hoofden der partijen ten eenenmale onderdrukt had. Het *Edikt van Nantes*, waarbij den Protestanten eene gematigde godsdienstige vrijheid beloofd werd, was in 1598 er het gevolg van; doch 's vorsten verdere oogmerken werden door den gehuorden moordenaar RAVAILLAC verijdeld, die hem in 1610, nadat zekere CHASTEL, reeds eenige jaren vroeger, eenen vergeeffschen aanslag op zijn leven gewaagd had, op straat, in zijne koets vermoordde. Het denkbeeld eener algemeene Christelijke wereld-republiek was buiten tegenspraak grootsch en edel genoeg voor het verstand van dezen vorst; doch waarschijnlijk was het hierbij, inzonderheid, op de verzwakking van *Oostenrijk* gemunt; terwijl hetgeen verder volgen moest, meer naar een schoon ideaal, dan naar een uitvoerbaar plan, geleek.

HENDRIK de Achtfte. Deze vorst, die van 1510 tot 1547 over *Engeland* regeerde, maakte zich bij zijne onderdanen gehaat door drukkende en weinig doordachte bevelen; bragt zijne jeugd in allerlei buitensporigheden door, en beging de willekeurigste wreedheden. Zijn wil was steeds de hoogste wet, en hij hield dien voor zooveel

te regtmatiger, hoe meer hij op geleerdheid en verstand aanspraak maakte. Zijn werk over de 7 sakramenten, welke hij tegen te Protestanten verdedigde, verschaftte hem bij den paus den bijnaam van *beschermmer des geloofs*; en schoon die kort daarna aan dezen kerkvoogd, omdat hij niet in de scheiding van zijne gemalin wilde bewilligen, alle gehoorzaamheid weigerde, behield hij echter dezen titel, die hij op alle volgende koningen van *Engeland* overbragt. Wel ver, dat de oneenigheden met den Roomschen stoel hem zouden bewogen hebben, om den Protestantischen godsdienst te begunstigen, en het getal van deszelfs aanhangers te vermeerderen, was hij er veel meer op uit, om eene eigen geloofsbelijdenis in 6 artikelen te vervaardigen, en hare stipte opvolging den Katholijken, zoo wel als den Protestanten, op doodstraf, te gebieden, waardoor hij zich den haat van allen op den hals haalde. Hij vernietigde de kloosters, en haalde hare schatten naar zich; terwijl het parlement, beducht voor de gevolgen zijner wraak, het niet wagen durfde, om zich tegen hem te verzetten, maar aan al zijne onrijpe en ondoelmatige ontwerpen zijne toestemming gaf. Zijn afzonderlijk leven was niet minder schandelijk, dan zijne zeden onzuiver en bedorven waren. Zijne gemalinnen verftiet hij even plotseling, als hij dezelve voorheen ten troon verheven had, waarvan, inzonderheid, de bekende ANNA VAN BULLEN (*zie aldaar*) een merkwaardig voorbeeld oplevert.

HENEGOUWEN. Eene der provincien van het koninkrijk der *Nederlanden*, welke voor zeer gezond wordt gehouden. Het noorderlijk gedeelte is zeer vruchtbaar, en brengt inzonderheid uitmuntend koren voort; doch het zuidelijk gedeelte is bergachtig, heeft uitgestrekte bosschen, vele ijzer- en loodmijnen, alsmede porphyrgroeven, die de bouwstoffen geleverd hebben, waaruit de meeste wegen van het voormalig *Belgie* zijn zamengefeld. Ook vindt men er den horizonalen kalk en witten biksteen.

HENKE (H. P. C.) Doctor in de wijsbegeerte en godgeleerdheid, en naderhand eerste hoogleeraar in de laatstgenoemde wetenschap te *Helmstad*, enz. was de zoon van eenen predikant te *Brunswijk*, en werd in 1752 te *Hehlen*, in het westelijk gedeelte, geboren, waar zijn vader toen predikant was. Deze vroegtijdig stervende, en de zijnen in behoeftige omstandigheden nalatende, zag zich zijne moeder genoodzaakt, om hem aan het weeshuis te *Brunswijk* over te geven, waar hij zich door aanhoudende vlijt en uitstekende geestvermogens onderscheidde. Zijn eerste plan was, om zich aan de letterkunde toe te wijden, hetwelk hem van langzamerhand tot de beoefening der klasieke schrijvers bragt, onder welke de redenaar *QUINTILIANUS* de bij hem meest geliefkoosde was, en met welks overzetting hij zijne letterkundige loopbaan, als schrijver, begon. HENKE nam naderhand deel aan de uitgave van het bekende Latijnsche dagblad, werd vervolgens tot doctor in de wijsbegeerte bevorderd, en eindelijk tot hoogleeraar in de godgeleerdheid te *Helmstad* beroepen. Hij leg-

legde den eersten grond tot zijnen letterkundigen roem door zijne *Kerkelijke Geschiedenis*, welke meermalen herdrukt werd. Als een protestant, in den edelsten en eigenlijken zin des woords, was hij een doodsvijand van allen geloofsdwang, en van alle bepalingen van een vrij onderzoek in zaken van godsdienst. Van hier, dat hij, toen het bekende Pruisische *Religions-edikt* verscheen, en bijna het geheele Protestantische *Deutschland* daarbij stil zweeg, het eerst, als recensent van alle daarover in het licht gekomen schriften, in de *algemeine Deutsche Bibliothek* optrad, om hetzelfde te beftrijden, en kort daarna als schrijver dier beoordeelingen, openlijk, voor den dag kwam. Zijne *Dogmatik* is in het klasiek Latijn geschreven, en levert een uitmuntend bewijs op zijner uitgebreide kunde in de godgeleerdheid en geschiedenis; doch is mogelijk voor een leerboek, even min als zijne Kerkelijke geschiedenis, zeer geschikt. In de laatste jaren van zijn leven heeft hij zich, door de uitgave van zijn *Magazin für die Religions-philosophie*, en van zijn *Museum voor de Kerkelijke geschiedenis*, eenen duurzamen roem verworven.

HENKE was een man van een beminnelijk karakter, die de achting van allen wegdroeg, welke hem van nabij kenden. Hij had eenen zeer uitgestrekten kring van bekenden in *Parijs*, *Londen*, *Petersburg*, *Weenen*, *Berlijn* en voornamelijk aan alle Duitsehe universiteiten, en verstrekte in *Deutschland* aan de meest verlichten onder alle godsdienstige aanhangen niet zelden ten raadgever. In vroegere jaren wenschte hij dikwijls, om zijn verstand door reizen te kunnen befehaven; in zijnen ouderdom, toen het voor hem geen geluk meer was, werd deze zijne begeerte vervuld, want hij zag en ondervond, wat hij nimmer verlangd had, te zien. Dit verdriet knaagde aan zijne levenskracht, en verteerde haar spoediger, dan anders zoude geschied zijn. Hij ging als afgevaardigde van het land van *Brunswijk* naar *Parijs*, om den koning van *Westphalen* te huldigen, en vervolgens als rijksstand naar *Kassel*; doch bragt de kiem des doods met zich, en stierf den 2den van Bloeim. des jaars 1809.

HENNEP. Deze nuttige plant heeft haren oorsprong in de *Oost-Indien*, waar zij, gelijk ook in andere deelen van *Azië*, alsmede in *Rusland*, in het wild groeit. Zij is eene éénjarige plant, met verdeelde geslachten; groeit van 8 tot 9 voet hoog; behoeft eenen matig vochtigen, losfen, diepen, vetten en eenigzins kleiachtigen grond. De zaaijng geschiedt in het midden van Grasm. dikker of dunner, naar mate men eene fijner of grover vezel, of ook rijp zaad verlangt. De Hennepvezel weerstaat natte en droogte beter dan die van het vlas, en van daar het gebruik tot zeildoek, touw, netten enz. Het zaad wordt, ter voorkoming van rotting, niet diep in den grond gebragt. Men verdeelt deze plant in mannetjes en wijffjes Hennep. De eerste heeft eenen enkelen, hoogen en hollen steel, lange, smalle, spitse en gekorven bladen, en wordt uitgetrokken, als zij gebloeid heeft; doch de laatste eerst tegen de rijpwording van het zaad. Deze plant

wordt, gedroogd zijnde, even als vlas bearbeid, en thans in verscheidene Europische landen, ook in ons vaderland, doch inzonderheid in *Polen* en *Rusland*, veel geteeld. De Hennep is van zeer veel nut, voornamelijk voor het scheepswezen, waartoe jaarlijks eene aanmerkelijke hoeveelheid verwerkt wordt. De noordelijke rijken, *Pruisen*, *Polen* en *Rusland*, voorzien er genoegzaam geheel *Europa* van. Het werk wordt tot het kalfateren van schepen gebruikt, en het zaad verstrekt velerlei soorten van vogels, en in *Polen* en *Rusland* ook aan menschen, tot voedsel. De daaruit geperste olie dient om te branden, en wordt ook wel, in plaats van boomolie, bij spijzen gebruikt. De *Oosterlingen* bereiden uit deze plant een bedwelmend, slaapverwekkend middel, hetwelk zij *bangue*, of *maslach*, noemen.

HENNERT, (JOHAN FREDERIK) Hoogleeraar der wijsbegeerte, wis- en sterrekunde te *Utrecht*, was een dier zeldzame mannen, welke, in meer dan één vak van wijsbegeerte en fraaije letteren, hebben uitgemunt, en die, inzonderheid als wiskundige, een sierraad zijner eeuw was. Hij werd in 1733 te *Berlijn* geboren, en ontving zijne eerste wetenschappelijke opvoeding onder den rector HEINSIUS, in het *Joachimthalsche Gymnasium*, waarbij, sedert 1747, de beroemde SULZER als leeraar der wiskunde werd aangesteld. Hier legde hij den grondslag zijner algemeene en wiskundige kennis, welke laatste hij naderhand, onder de leiding van den onsterfelijken LEONARD EULER, met den meesten voorspoed mogt voltooijen.

Hoe zeer aan de wiskunde overgegeven, verzuimde HENNERT de wijsgeerte en fraaije letteren niet, waarvan zijne eerste verhandelingen over wijsgeerige en dramatische onderwerpen, geplaatst in het Hoogduitsch maandwerk van dien tijd: *neue Erweiterungen der Erkenntniss und des Vergnügens*, in 1753 en vervolgens, de bewijzen opleveren. In de eerste derzelve: die *genaue Harmonie des Sinnlichen mit dem Vernünftigen in der Natur des Menschen*, straalt reeds eene uitstekende kennis van de stelsels der oude en latere wijsgeeren door; terwijl hij in twee andere verhandelingen van zijnen jeugdigen leeftijd, in hetzelfde Leipziger maandwerk te vinden, blijken van een welwikkend oordeel en eenen kieschen smaak in het vak der schoone kunsten aan den dag legt. De eene voert den titel: *Nachricht von der Schuchischen Schauspielergesellschaft zu Berlin*, en bevat een oordeelkundig verslag van eenige vertooningen, in 1754 aldaar gegeven. De andere behelst: *Gedanken über den Werth und Nutzen der Lustspiele*; is zeer wijsgeerig geschreven, en wijst den juisten middelweg aan in het beoordeelen der tooneel- en blijfpelen.

Kort na het schrijven dezer verhandelingen verliet HENNERT zijn vaderland, om in de hoofdstad van *Frankrijk* zijne kundigheden uit te breiden; woonde hier bijna 2 jaar in het huis van den beroemden NICOLAS JOSEPH DELISLE, toen *Astronome de la Marine*, en hoogleeraar in de sterrekunde aan het *collège de France*; oefende zich in

in de sterrekundige werktuigen, en hoorde tevens de lessen van LAMONNIER, hoogleeraar in de wiskundige Natuurkunde.

Wat HENNERT, na een ruim tweejarig verblijf te *Parijs*, bewogen hebbe, om naar ons vaderland te reizen, is niet bekend; maar men kan uit zijnen mond verzekeren, dat de welvaart en burgerlijke vrijheid, welke hier haren zetel hadden, hem terstond voor hetzelfde innamen, en dat daarbij het nationaal eerlijk en goedhartig karakter, waarvan hij al aanstonds voor zich zelve eene verrassende ervaring had, den wensch aanwakkerden, om in dit gezegend land te blijven. Te *Leiden* vond hij eene gunstige gelegenheid, om zijne wiskundige kennis aan jonge lieden, aan de hooge school aldaar studerende, met goedkeuring der hoogleeraren, mede te deelen, en had onder zijne leerlingen niet weinigen, zoo als den beroemden VAN SWINDEN, eerst het sieraad van *Franekers* hooge school, en nog heden van het *Amsterdamsch Athenaeum*, en den te vroeg gestorven BLASSIERE, die al ras der wetenschappen tot eer verstrekten.

Het eerste werk, waardoor hij zich als wis- en natuurkundige, hier te lande, bekend maakte, was zijne *Traité du Thermomètres, ou il est parlé d'une nouvelle loix de chaleur*, hetwelk hij in 1759 in 's Hage uitgaf. Andere min uitgebreide verhandelingen, voortstellen en oplosfingen, verkregen gereedelijk eene plaats in de verzamelingen van geleerde genootschappen; als: in de *Bibliothèque des Sciences et des beaux arts*; in de *Acta eruditorum Lipsiensia*, en de verhandelingen van de Hollandfche Maatschappij, te *Haarlem*, welke hem in Bloem. 1761 tot haar lid verkozen had.

In het begin van 1764 opende zich voor HENNERT eene schoone loopbaan. Door het vertrek van den beroemden J. DE CASTILLON naar *Berlijn*, werd hij, in diens plaats, aan de hooge school te *Utrecht* tot buitengewoon hoogleeraar in de wijsgeerte, wis- en sterrekunde beroepen, en in 1764 tot gewoon hoogleeraar aangesteld. Eene der eerste en uitgebreidste werkzaamheden, welke hij hier, zoo ten beste der akademifche jongelingschap, als ten meer algemeenen nutte, ondernam, was een leerboek der wiskunde, hoedanig er toen nog geen bestond. Binnen 10 jaar tijds gaf hij dit uitgebreide werk, thans schaars volledig te vinden, in het licht in 9 deelen, waarvan de 3 eerste de *Elementa Mathefeos purae* bevatten, en in de 6 overige de *Elementa Mathefeos adplicatae* worden voorgedragen. Hij voegde er voor min gevorderden bij *Institutiones Astronomiae Scientiarumque conjunctarum*, *Gnomonices*, *Chronologiae*, *Geographiae*, *Artisque nauticae*. Bij de vorderingen, welke de sterrekunde in zijnen tijd maakte, was hij naderhand met dit gedeelte van zijn werk gansch niet tevreden: ook andere deelen van hetzelfde worden, door den arbeid van latere wiskundigen, overtroffen.

Het getal van beoefenaars der hoogere wiskunde doorgaans gering zijnde, zoo bediende HENNERT zich van zijnen titel van *Philos. Professor*, en hield lessen over de *Logica* en *Metaphysica*, waartoe

hij een kort leerboekje vervaardigde, onder den titel van *Aphorismi Philosophici*, hetwelk in 1781 te *Utrecht* gedrukt werd. Velen, tot het leeraarambt in de Christelijke gemeente bevorderd, erkennen het nut, hetwelk zij uit zijne lesfen getrokken hebben, offchoon hij zich zelven niet voldoen konde, vermits hij oordeelde, dat de leerlingen geene of zeer geringe vorderingen in de ware wijsgeerte kunnen maken, volgens den gewonen akademifchen leertrant, bij welke jongelingen, zonder mathematifche of andere kundigheden te hebben verworven, met de *Logica* beginnen, en het daarbij laten blijven. Hij zoude liever de wijsbegeerte, volgens den trant van BEATTIE, hebben geleeraard, weshalve hij dan ook diens *principles of moral Sciences* zeer aanpreef, en de Nederduitsche vertaling er van met eene voorreden en belangrijke bijvoegfelen vermeerderde. Ook bezorgde hij de Nederduitsche uitgave der *uitgelezene Verhandelingen over de wijsgeerte en fraaije letteren, getrokken uit de werken van de koninklijke maatschappij der wetenschappen te Berlijn*, in 6 deelen, waarbij hij, meer ten algemeenen nutte, zijne aanmerkingen op dezelve voegde.

Schoon de Utrechtsche akademie, boven andere, het geluk heeft, van eene sterrewacht te bezitten, beklaagde zich HENNERT nogtans, dat aan dezelve de verbeteringen en de voorraad van astronomifche werktuigen, tot het doen van naauwkeurige waarnemingen noodig, ontbraken; en hierin is dan ook de reden te zoeken, waarom hij er minder heeft medegedeeld, dan zijn opvolger, in wiens tijd de sterrewacht meer dan eene belangrijke aanwinst gedaan heeft. Zoo veel te meer echter hield hij zijnen verkregen roem fttaande door het fchrijven van belangrijke, zoo wijsgeerige als wiskundige, verhandelingen, waarvan sommigen door geleerde maatschappijen bekroond werden, als: bij de koninklijke maatschappij te *Berlijn*, in 1766, zijne verhandeling: *Sur la vie d'Archimede*, en in 1772 die *Sur les moyens de donner la plus grande perfection aux lunettes, dont les objectifs font compofés de deux verres*, alsmede in het volgende jaar, bij het Stolpiaansch legaat, zijne verhandeling *de Senfu morali*, in welke laafte hij beweerde, dat den mensch een zedelijk gevoel, onafhankelijk van begrip en rede, is aangeboren, waardoor hij in ftaat is, om zedelijk goed en kwaad te onderscheiden, en het een en ander te kunnen verwerpen.

Bij het Bataafsch genootfchap van proefondervindelijke wijsbegeerte te *Rotterdam*, waarvan hij confulerend lid was, deelde hij in 1772 eene verhandeling mede over *Achromatifehe, of Dollondsche verrekiikers, bevattende de algemeene eigenfchappen der werktuigen*, en in het zelfde jaar verrijkte hij de werken van het Zeeuwfche genootfchap van wetenfchappen, hetwelk hem mede tot lid verkozen had, met een *Onderzoek omtrent de ware gedaante der aarde*, en twee jaar laater met eene *Onderzoeking, of de onzekerheid omtrent de ware gedaante der aarde eenen merkelyken invloed hebbe op fterrekunde en navigatie*. Behalve deze verhandelingen heeft HENNERT nog in 1778

Dis-

Disertations Physiques et Mathematiques, met meer andere, in het licht gegeven, en een nog veel grooter aantal van min of meer uitgebreide stukken aan in- en uitlandsche verzamelaars van voortge-lijke en andere mengelwerken medegedeeld, welke de plaats niet toelaat, hier op te tellen.

Nadat HENNERT, door eene ontsteking, zijn linker oog verloren had, en zijn regter van langzamerhand verzwakte, verkreeg hij, op zijn verzoek in 1804, op eene vereerende wijze, zijn ontslag als hoogleeraar, en werd op den 30sten van Lentem. 1813, door de gevolgen eener beroerte, aan de geleerde wereld, aan zijne vrienden en bloedverwanten, in het 80ste jaar zijns ouderdoms, ontruikt.

Ten slotte moeten wij nog iets van zijne inborst zeggen. Hij was, in vele opzigten, niet alleen naauwgezet regtvaardig; maar ook in eene groote mate goedwillig, dienstvaardig en edelmoedig; bewijzende liever weldaden, dan ze te ontvangen. Vol ijver voor de wetenschappen en kunsten, werkte hij zelf onvermoeid aan hare bevordering, en achtte allen hoog, in wie hij den wil en het vermogen daartoe ontdekte. In den kring zijner vrienden gaf hij, door vernuftige scherts, leven en vrolijkheid aan het gezelschap. Bij anderen baarde zijne haastigheid, vurige tegenspraak en spottende luim wel eens ongenoegen. Eene min kiesche manier van uitdrukking, in den dagelijkschen omgang, bragt hem nu en dan in verdenking van oneerbiedigheid en ongodsdienstigheid; doch die argwaan konde niet vatten op hen, die den man uit zijne schriften, lesfen en ernstige gesprekken, over onderwerpen van algemeenen en Christelijken godsdienst kenden.

HEPTAGON. Zevenhoek; eene meetkundige figuur van 7 zijden en 7 hoeken.

HEPTANDRIA. Deze gewassen maken, volgens LINNEUS, de 7de klasse uit, en hebben 7 stofvaten van gelijke lengte, zoo als b. v. de Ros-kastanje.

HEPTARCHIE. Zeven heerschappij; of de zeven Sakfische koningrijken, welke van 449 tot 827 in *Engeland* bestonden.

HERAKLIDEN. Zoo noemt men de nakomelingen van HERKULES, die met de *Doriërs* al hunne krachten inspannen, om *Peloponnesus*, waarop zij door hunne voorouders regt van aanspraak hadden, te veroveren, en inzonderheid federt omtrent 30 jaar na de verovering van *Troje*, en vervolgens omstreeks 30 jaar later, in dit schier-eiland vielen; doch teruggeslagen werden. Na verloop van 80 jaar deden zij eene nieuwe poging, welke in vele opzigten voor hen, in het eerst, ongelukkig uitviel; want hun veldheer, ARISTODEMUS, sneuvelde al vroeg, en een groot deel van het leger stierf door honger. Zij raadpleegden hierop het orakel te *Delphos*, en ontvingen ten antwoord, dat zij zich aan den wil van eenen drieoogigen veldheer moesten onderwerpen. Zij vonden dien in OXYLUS, eenen *Aetolier*, dien zij op eenen éénoogigen muilezel ontmoetten. Zij

verkozen dezen aanstonds tot hun legerhoofd; drongen onder zijn beleid, langs verscheidene kanten, in *Peloponnesus*, en veroverden, binnen korten tijd, het geheele schier-eiland, hetwelk zij vervolgens onder hunne aanvoerders verdeelden.

HERAKLIET. (Zie DEMOKRIET.)

HERALDIEK. Wapenkunde. (Zie *aldaar*.)

HERBARIUM. Ook *Herbarium vivum* genoemd; een kruidboek, eene verzameling van levende planten, die, gedroogd zijnde, in een daartoe afzonderlijk boek gelegd, of geplakt worden, ter beoefening der studerende jeugd. Daar tot dit oogmerk de stof-vaten wezenlijk noodig zijn, zoo verzamelt men alleen planten, die in vollen bloei staan. Soortgelijke verzamelingen zijn, echter, altijd gebrekkelijk, vermits de planten, door indrooging, verwelking enz. altijd vele veranderingen ondergaan, en doet een kruidkundige dus wel, wanneer hij zich, bij deze gedroogde planten, tevens van naauwkeurige afteekeningen bedient.

HERAUT. Het ambt van Heraut vindt men onder alle volken der oude en nieuwe wereld, waar de krijgs-herauten, onder de benaming van *Parlementairen*, bekend zijn. Overal hadden zij het karakter van onschendbaarheid, bezaten als gezanten eenen hoogen rang, en werden, bij zekere plegtigheden, door kleeding enz. onderscheiden; welk een en ander ook nog tegenwoordig min of meer plaats heeft. Bij de Romeinen had men 3 foorten van Herauten, als: vredes-herauten (*Caduceatores*), die de Grieken met hen gemeen hadden; krijgs- en vredes-herauten (*Fetiales*) en Herauten van magistraats-kollegien (*Praecones*). De eigenlijke vredes-heraut der Romeinen droeg, als een zinnebeeldig teeken van zijn ambt, en ter zijner veiligheid, zekere kruiden (*Verbena*) b. v. mirten, olijfbladen, rozemarijn enz. in zijne hand; doch bij de Grieken eenen laurier- of olijfstak (*Caduceus*), om welken zich twee slangen kronkelden. De vredes-heraut der Atheners, die ook dikwijls tot andere verrigtingen gebruikt werd, droeg, in plaats van dezen slangenstaf, eenen vredestak, die omwonden en met allerlei vruchten versierd was. Het werk der *Fetiales* bepaalde zich tot alles, wat tot oorlogsverklaringen en onderhandelingen betrekking had, en zij maakten een kollegie van 20 leden uit, door Numa ingesteld. Werd er tot den oorlog besloten, dan verklaarden zij dien vooraf plegtig, of oordeelde Rome door eenig ander volk beleedigd te zijn, dan vorderde een *Fetiaal* genoegdoening, en, wanneer deze niet binnen 33 dagen volgde, begaf zich de Heraut andermaal naar de vijandelijke grenzen, en verklaarde met veel plegtigheid den oorlog. Ook de *Fetialen* droegen gewijde kruiden, doch als een' krans om het hoofd, waarin nog een keisteentje, hetwelk zij bij zich droegen, gehecht werd, wanneer zij tot het sluiten van een vredesverdrag waren afgezonden. De *Praecones*, of Herauten van magistraatskollegien, eindelijk, werden gebruikt tot alle bekendmakingen aan het volk, bij den godsdienst, den senaat,

ge-

geregelijke verhooren, het afkondigen van wetten, die zij moesten voorlezen, bij het leger, wanneer een veldheer aan hetzelfde eene aanspraak wilde doen, bij plechtige begrafenissen enz.

In *Frankrijk* droeg de voornaamste onder de Herauten, voorheen, den naam van wapenkoning (*Roi d'armes*), en verkreeg door eene soort van plechtige krooning zijne waardigheid. In *Engeland* bestaat dezelve nog tegenwoordig. De voornaamste der drie wapen-koningen is die van de *orde van den kousband*, en heet *Garter principal*; de tweede, tot de zuidelijke provincien behoorende, draagt den naam van *Clarenceux*, en de derde, voor de noordelijke landschappen, wordt *Norroy* genoemd. Zij maken met 6 Herauten, die onder hen staan (voor *Windfor*, *Chester*, *Lancaster*, *Tork*, *Richmont* en *Sommerfet*), onder voorzitting van den oppermarschalk, den hertog van *Norfolk*, het kollegie der Herauten uit, waartoe nog 4 *poursuivants* behooren, en hetwelk in 1340 werd opgericht. — In onze dagen is die Heraut merkwaardig, welke den 20ten van Winterm. 1806, met inachtneming van het aloude gebruik ten aanzien van kostuum en vorm, de komst van *FREDERIK AUGUSTUS* tot den troon afkondigde. Een gelijk uitgedoschte Heraut riep op den 1sten van Louwm. deszelfden jaars den koning van *Beijeren* te *Munchen* uit. Men heeft opgemerkt, dat de Heraut te *Dresden* zich, bij zijne bekendmaking, letterlijk van dezelfde woorden bediende, welke zijn ambtgenoot een jaar te voren te *Munchen* gebruikt had.

HERBST. (JOHANN FRIEDRICH WILHELM), Predikant bij de *St. Maartens-kerk* te *Berlijn*, en een der kundigste natuuronderzoekers van *Duitschland*, werd in 1743 te *Petershagen* in het vorstendom *Min-den* geboren. Toen hij nog in de volle kracht was van zijn leven, was hij de meestgeachte kansel-redenaar in *Berlijn*, waar hij in 1807 stierf. Als natuuronderzoeker heeft hij zich inzonderheid in de insectenkunde beroemd gemaakt. Zijne verzameling van krabben en kreeften is uitstekend, en zijne schriften over de natuurlijke historie zullen hem, zelfs bij de nakomelingschap, een vereerend aandenken doen behouden. De voornaamste derzelve zijn: *Versuch einer natürlichen Geschichte der Krabben und Krebse*, 3 deelen; *Kurze Einleitung zur kenntniß der Insekten*, 3 deelen; *Kurze Einleitung zur Kenntniß der Gewürme*, 2 deelen; *Natursystem der Käfer*, 6 deelen; *Natursystem der Schmetterlinge*, 7 deelen; en eindelijk, *Natursystem der ungeflügelten Insekten*, in 4 stukken. Deze werken, welke allen van 1781 tot 1800 in het licht verschenen, zijn ook bij elkander uitgegeven onder den titel: *Natursystem aller bekannten in und ausländischen Insekten*, als een vervolg op de natuurlijke historie van *BUFFON*, in 11 deelen.

HERCULANUM. Eene oude, beroemde stad in *Napels*, welke, omtrent het einde der eerste Christen-eeuw, door eenen vuurstroom van den *Vesuvius* bedekt werd, en langen tijd in vergetelheid bleef, tot dat de keizerlijke veldheer, prins *EMANUEL MORITZ* von *EL-*

BOEUF,

BOEUF, die in het begin der vorige eeuw, bij *Portici*, boven *Herculanium* liggende, een lustflot liet bouwen, en daarbij eene bron graven, bij welke gelegenheid de arbeiders juist op de bedolven stad kwamen, en drie vrouwelijke standbeelden vonden, die thans in het antieken-kabinet te *Dresden* staan. Op aandrang van des prinzen geheimfchrijver verder gravende, vond men er eerlang meerder; doch het werk bleef fleken tot in 1738, wanneer KAREL, koning van *Spanje*, en vader van FERDINAND IV, in het bezit van *Napels* geraakte, en *Portici* tot zijn zomerverblijf verkoos. Thans ging men voort met graven, tot dat men sporen van gebouwen vond. Onder de prachtigste en voornaamste telt men twee tempels, de eene aan HERKULES (die voor den stichter dezer ongelukkige stad gehouden wordt), de andere aan BACCHUS toegewijd; een *Forum*, of markt-plaats, en een *Theatrum*, of fchouwburg, waarvan men de flichting op een architraaf gemeld vond, door het opschrift:

L. ANNIVS MAMMIANVS

RVFVS II VIR. QVINQ. T—EA FR.—

P. NYMISIVS, P. F. ARCH—EC.—

voorts een bad, en eene begraafplaats, waarin de nog ongefchondene en met asch gevulde urna's, fttaande in niften, gevonden werden, boven welke, in roode letters, zeer onduidelijk, de namen der bijgezeten gefchilderd waren. De partikuliere gebouwen, welke men in eenen omtrek van omtrent 300 roeden lengte en 150 breedte, ontbloot heeft, fchenen allen van eenerlei bouwtrant, en waren van binnen in *fresco*, of ook wel met waterverf gefchilderd, en met arabesquen, ornamenten, vogels, viervoetige dieren enz., en met flechts enkele tafereelen uit de gefchiedenis of fabelkunde verfierd, waarvan de kleuren der meeste vrij levendig waren. De venfters dezer gebouwen waren klein, en in sommigen vond men ftukken van een' doorfchijnenden fteen, of zeef dun albast, waarvan zich de ouden, in plaats van glas, bedienden. De vloeren waren veelal van Mozaïk werk; de trappen over het algemeen zeer naauw; de ftraten liepen alle lijnregt, hadden aan weerszijden hoogten voor den voetganger, en waren met lava geplaveid, even als de ftraten te *Napels*. Weinig tijd verliep er, waarin men geene merkwaardige ftukken uit deze onderaardsche stad te voorfchijn bragt, waaronder een klein gouden standbeeld van JUPITER; die van andere goden en godinnen van brons en marmer; standbeelden van TITUS en andere keizers, en van de Romeinfche confuls NONIUS BALBUS, vader en zoon, te paard: voorts de gedeeltens van eenen triomfwagen, met de overblijfsels der paarden van brons; eene dunne, koperen plaat, waarop de voorregten gefneden zijn, door TITUS aan de vrijgemaakte flaven, die zich op de zeevaart, en den handel in de naburige zeehavens wilden toeleggen, verleend; vier groote bladen van brons, aan elkander gehecht, waarop de namen der krijgsknechten, die zich door dapperheid, als anderzins, hun eerlijk ontfag bezorgd hadden, gegraveerd

veerd zijn; een dergelijk blad van brons, houdende een besluit van de leermeesters der worstelaren omtrent de kampvechters, met nog twee anderen, zijnde de *Plebiscita*, of wetten, door het volk van *Herculanum* gemaakt: wijders allerhande offer-gereedschap en altaren; drievoeten; een *lecticernium* of bed, waarop de ouden het beeld van JUPITER plaatsten, wanneer zij een feest ter zijner eere vierden; urna's van onderscheidene gedaanten; traanfleschen; *sistra's*; muzikinstrumenten; heekundige werktuigen met bronzen handvatten; allerlei huisraad en keukengereedschap, onder welk laatste weinig van ijzer; metalen lootjes voor den schouwburg, waarop den naam des dichters, wiens stukken werden vertoond; eenige medailles of munten van AUGUSTUS, VITELLIUS, VESPASIANUS enz. en eindelijk eenige handschriften, naar de wijze der ouden opgerold; doch ten halve vergaan, verbrand of koolzwart, en gelijkende naar gebrande stokken. Men heeft met alle mogelijk geduld, deze handschriften ontroid en ontcijferd: een derzelve handelt over de theorie der toonkunst; een ander bevat de grondstellingen der *Epikuristen*; de overige zijn *Rhetorici* en *Grammatici*, en alle in de Grieksche taal.

De gevonden stukken in *Herculanum* maken een groot gedeelte uit van het museum, door den koning van *Napels* te *Portici* aangelegd: een museum, waarvan men geen wedergade kan opnoemen, zoo om de menigte van *fresco*-schilderstukken de oude Mozaïk werken, waarmede de meeste kamers bevloerd zijn, als de overige zeldzame oudheden, die het in zich bevat, en waarin men beschouwen kan, hetwelk tot het godsdienstig, maatschappelijk en huiselijk leven der *Herculanenizers* betrekking heeft gehad. Onder anderen vindt men er een vertrek, bevattende het gereedschap eener Romeinsche keuken, in dezelfde orde geplaatst, als men het in het onderaardsche gevonden heeft.

Onder de regering van koning JOACHIM heeft men de opdeeling met ongewonen ijver voortgezet, en hielden ROSINI, SCOTTI en PASETTI, te *Napels*, zich onvermoeid bezig met het verder ontrollen en ontcijferen der gevondene handschriften, waardoor zij verscheidene kostelijke gedenkstukken uit de Romeinsche en Grieksche oudheid hebben in het licht gebragt. De staatkundige gebeurtenissen, welke in 1815 te *Napels* plaats hadden, deden natuurlijk het werk staken; doch de tegenwoordige koning beloofde bij een dekreet van den 22sten van Sprockelm. 1816, hetzelfde te zullen voortzetten, zoo als ook sedert geschied is.

HERDER. (JOHANN GOTTFRIED VON) Een der verdienstelijkste geleerden van *Duitschland*, die in 1744 te *Morungen*, eene kleine stad in *Oost-Pruisen*, waar zijn vader schoolmeester was, geboren werd. Als jongeling werd hij door den predikant TRESCHO als schrijver gebruikt; doch deze, in het eerst niets minder dan een groot genie in hem vermoedende, ontdekte naderhand toevallig het tegendeel, en onderwees hem sedert, gelijktijdig met zijne zonen, in de

Griek-

Griekſche en Latijnsche talen. Kort daarna geraakte hij, door eene oogziekte, nader bekend met eenen Ruſſiſchen heelmeester, die bij den predikant in huis woonde, en zoo veel belang in hem ſtelde, dat hij zich aanbood, om hem mede naar *Petersburg* te nemen. HERDER verliet dus in 1762 zijne geboortestad; doch werd te *Koningsberg* door verſcheidene geleerden, die zijne talenten ontdekten, van zijn voornemen teruggehouden, en, door hunne tuſſchenkomst, in het *Frederiks-kollegie*, eerst tot opziener over verſcheidene kweekelingen, en naderhand tot leeraar eener Latijnsche klasſe aangesteld. Hij beoefende thans vlijtig niet alleen de godgeleerdheid, welke hij tot zijne hoofdſtudie verkoos, de wijsbegeerte, geſchiedenis, natuurkunde enz. maar ook nog bovendien de Griekſche, Latijnsche, Ooſterſche en andere talen, en werd in 1765 als rector aan de Domschool te *Riga* beroepen, aan welken post tevens die van predikant verbonden was. In beide betrekkingen gaf hij zulk een uitſtekend genoegen, dat men te zijnen gevalle eene nieuwe kerk bouwde.

Te gelijken tijde begon HERDER ook zijne loopbaan als ſchrijver, en verwierf door zijne ſchranderheid en kunde de achting van verſcheiden verdienſtelijke mannen, als van eenen LESSING, GLEIM en anderen; doch ook uit hoofde van zijnen ſcherpen ſchrijfrant eenige vijanden, waaronder SCHLÖZER. Een beroep naar *Petersburg* geweigerd, en zijne posten te *Riga* nedergelegd hebbende, wilde hij de wereld in de wereld, de menſchen op het groote ſchouwtooneel des levens, en de kunst aan hare oorspronkelijke bronnen beoefenen, waartoe zich voor hem eene gunstige gelegenheid opdeed, toen hij verkozen werd, om den prins van *Holſtein-Cutin* op eene reis door *Frankrijk* en *Italië* te vergezellen. Hij bragt het echter, door zijne in erger mate teruggekeerde oogziekte, niet verder dan tot *Straatsburg*, waar hij GÖTTE leerde kennen, en de naauwſte vriendschap tuſſchen deze beiden ontſtond. Hier ſchreef hij zijne *Fliegende Blätter, von Deutſcher Art und Kunst*, uitmuntende denkbeelden over OSSIAN en de liederen der oude volken bevattende, en werd in 1770 als hofprediker, ſuperintendent en conſistoriaal-raad naar *Buckeburg* beroepen, waar hij bij de geleerde wereld meer en meer bekend werd, en, bij de toenmalige twisten over het vinden der taal, waarmede zich ROUSPAN, MAUPERTIUS, MICHAELIS, ARENDELZOOM en anderen onledig hielden, den uitgeloofden eerprijs behaalde. In 1775 werd hij als hoogleeraar in de godgeleerdheid naar *Göttingen* beroepen; doch bijzondere omſtandigheden deden hem het daaropvolgend beroep naar *Weimar* tot hofprediker, ſuperintendent-generaal en opper-conſistoriaalraad aannemen. Hier rijpten de vruchten van zijnen veel omvattenden geest, en was hij tot aan zijnen dood werkzaam in de bevordering van het goede; ſchoon hij hierin niet altijd even gelukkig ſlaagde, en meermalen, inzonderheid in de laaſte jaren van zijn leven, miskend en door on dank vergolden werd. Als predikant poogde hij overal de zaden van
waar.

waarheid en deugd te strooijen; als superintendent stelde hij alles ter betere beschaving der menschen in het werk, waartoe hij betere leerboeken voor het volk, benevens gezangen, in het licht gaf, en stichte, inzonderheid voor de kerken des lands, veel goeds. Zoo leefde en werkte HERDER, tot dat de dood op den 18den van Winterm. 1803 hem wegrukte. Hij liet den roem na van een voor de Duitse letterkunde verdienstelijk man, van eenen geoefenden godgeleerden, eenen kundigen uitlegger der klasieke oudheid en eenen bevalligen dichter.

Alle werken van HERDER op te noemen, gedooft hier de plaats niet. Zij zijn in 1805 gezamenlijk op nieuw uitgegeven bij COTTA in Tübingen, en in onderscheidene klassen verdeeld, als: 1. In schriften, behorende tot de *schoone Kunst en Letterkunde*; 2. tot den *Godsdienst en de Godgeleerdheid*, en 3 tot de *Wijsbegeerte en Geschiedenis*. Zijn voornaamste werk is zijne *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, hetwelk van 1784 tot 1791 te Riga in 4 deelen in het licht kwam, en waarin zich de stralen van zijnen geest als in één middelpunt vereenigen.

HERDER-DICHT. Is de algemeene benaming van de gedichten, welke de menschen in die eenvoudigheid en onbedorvenheid schetsen, waarin men meent, dat zij, voor het bestaan van burgermaatschappijen, en het daaruit voortgevloeid zedebederf, geleefd hebben. Hetzelve stelt ons derhalve eene goude eeuw voor oogen, zoo als die geweest moet zijn, toen de mensch nog met de Natuur overeenstemde, en nog onbekend was met de vooroordeelen en gebreken van eenen lateren, bedorven tijd. Men vindt in hetzelve niets van het woeste spel der driften, die de draden van het leven verwarren, noch van dat duister noodlot, hetwelk den stillen, gelijkvormigen gang van ons aanwezen belemmert, noch eindelijk van die willekeurige regels van welvoegelijkheid, die het leven moeilijk en de vrije ongebondene openbaarmaking onzer aandoeningen onmogelijk maken. Eenvoudigheid van zeden en onschuld, liefde voor, en vroom vertrouwen op goden en menschen, zijn de *grondtrekken*; Herders, jagers, visschers en landlieden *de handelende personen* van het Herderdicht, waarvan de taal zacht en onopgesmukt, en de toon van het geheel bevallig en vrolijk is. De vorm kan *episch* (zoo als in de herder romans) *dramatisch* (zoo als in den *Pastor Fido* van GUARINI) en *lyrisch* zijn. Het plaatst ons volkomen in den eenvoudigen, natuurlijke toestand des menschelijken levens, en deszelfs inhoud moet zoo wel ten aanzien der stoffe, als met opzigt tot den vorm en voordragt, het kenmerk van dien toestand naauwkeurig opgeven. Men moet daarin eene wereld erkennen, waarin de Natuur alleen wetten geeft, en de menschen moeten hunne indrukken vrij en ongedwongen volgen: zij kennen geene behoeften, dan die de Natuur hun oplegt, en geene goederen, dan de gaven, welke zij hun toereikt. Hunne hooftheiging is liefde, maar zonder dwang, vermomming of Platonische ver-

ver-

verëdeling; hunne kunsten zijn ligchaamsoefeningen, gezang en dans; hun rijkdom bestaat in schoon en vruchtbaar vee, en hun huisraad in eenen herdersstaf, fluit en beker. Deze poëzij behoort tot de vroegste tijden der dichtkunst; en verscheidene oude Hebreeuwse gedichten dragen haar kenmerk.

Onder de *Grieken* was THEOKRITUS van *Syracuse* de grootste Idyllen-dichter. Waarschijnlijk schilderde hij alleen, met onvervalschte kleuren, het gelukkig herdersleven van zijn eiland, hetwelk tegenwoordig nog aldaar niet geheel verloren is gegaan, en men in verscheidene afgezonderde deelen van het Zuidelijk *Europa* b. v. op het eiland *Minorca*, (volgens den Engelschen reiziger CLEGHORN) wedervindt. Na THEOKRITUS werd deze soort van dichtkunst door BION en MOSSCHUS bearbeid, en onder de *Romeinen* schreef VIRGILIUS eene reeks van 10 Idyllen, waaraan hij den naam van *Eclogen* gegeven heeft. Onder de *Italianen* zijn als Herder-dichters bekend, TASSO, GUARINI en METASTASIO; onder de *Franschen* ROUSARD, mevrouw DESHOULIÈRES, FONTENELLES en GRESSÉS; onder de *Engelsen* SPENCER, GAY, POPE en COLLENS; onder de *Duitschers*, GESSNER, KLEIST, de schilder MULLER, VOSS, GÖTHE enz. en onder de *Nederlanders* VONDEL, POOT, en anderen. De beroemde KANTELAAR heeft eene keurige prijsverhandeling over het Herder-dicht in onze taal uitgegeven; terwijl het niemand berouwen zal, over hetzelfde onderwerp het gevoelen te leeren kennen van BLAIR, in het III deel zijner lesfen over de *Redekunst en fraaije letteren* p. 105 en volgende der Nederduitsche vertaling.

HERFST. (De) Eene der 4 jaargetijden, welke in de noordelijke gematigde luchtstreek haren aanvang neemt, wanneer de zon, bij hare schijnbare nederdaling naar het zuidelijk halfond, den *Aequator* raakt. Het einde van den Herfst valt in het tijdpunt, waarin de zon hare kleinste middaghoogte vertoont, of wanneer zij aan de andere zijde van den *Aequator*, op het zuidelijk halfond, den keerkring van den steenbok bereikt heeft. Volgens onze gewone tijdrekening begint de Herfst omstreeks den 21sten van de maand, welke zijnen naam draagt, wanneer dag en nacht voor de tweedemaal even lang zijn; nemende dit jaargetijde een einde omtrent den 21sten van Winterm., wanneer wij den kortsten dag hebben. Bij de bewoners der zuidelijke gematigde luchtstreek begint de Herfst, wanneer het bij ons lente is. — Door het *Herfstpunt* verstaat men dat geen, hetwelk den *Aequator* met de *Ecliptica* doorsnijdt, en waarin de zon, bij haren jaarlijkschen schijnbaren omloop, omstreeks den 21sten van Herfstm. treedt, terwijl zij aan het noordelijk halfond in het zuidelijke opklimt. Dit punt is het beginpunt van het hemelsteeken *de Waag*, offchoon dit sterrenbeeld deze plaats verlaten heeft, en het Herfstpunt thans nader bij de sterren aan de linkerzijde der *Maagd* staat. Hetzelfde staat lijnregt tegen het lentepunt over, waarom zijne opklimming 180 en zijne lengte even zoo vele graden, doch zijne afwijking en breedte = 0 bedragen. HER-

HERKULES. Is een van de beroemdste helden der Grieksche fabelwereld, die de zoon was van ALKMENE, bij AMPHYTRION, of gelijk de dichters willen, bij JUPITER verwekt. Mannelijke sterkte en onoverwinnelijke moed waren de eigenschappen, die hem bijzonder kenmerkten, en de heldendaden, welke hij verrigtte, bestonden voornamelijk in het strijden met gedrogtelijke dieren en reuzen. EURISTHEUS, koning van *Mycene*, door naijver geprikkeld, wikkeld hem in verscheidene gevaarlijke ondernemingen, waarin hij hoopte, dat HERKULES zoude omkomen, en die in de verchichtelen den naam verkregen hebben van *de twaalf werken*, waaronder het verworgen van den *Nemaeïschen leeuw*, en de veelhoofdige *Lernaïsche slang*, de ontvoering van den driehoofdigen *Cerberus* uit het rijk van PLUTO enz. geteld worden. HERKULES, onsterfelijken roem verworven hebbende, wilde zich zelven op den berg *Oetá*, door zware pijn overmand, (zoo men verhaalt, veroorzaakt door een vergiftigend hemd, door zijne echtgenoot DEJANIRA, eene schoone vrouw, op aanraden van zijnen mededinger NESSUS, aan hem gegeven) verbranden; maar werd door eene wolk ten hemel gevoerd, en onder de goden geplaatst. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de fabel aan HERKULES de daden van verscheidene helden der oudheid heeft toegeschreven, die, door het verwinnen van roofzieke volken, en het uitroeijen van schadelijke dieren, zich bij het menschedom hebben verdienstelijk gemaakt. Hij wordt in eene volkomene mannelijke gedaante afgebeeld, met eene leeuwenhuid over de schouders en eene knods, en somtijds ook met pijl en boog, in de hand. Voor eenige jaren is een uitmuntend standbeeld van hem, onder den naam van de *Farnesische HERKULES* bekend, van Rome naar Napels gevoerd. Ook wordt de beroemde *Torfo*, waaraan MICHEL ANGELO 7 jaar arbeidede, voor een overblijfsel eener beeldzuil van hem gehouden. (Zie: FARNESISCH PALEIS.)

HERMANNSTAD. In het Hongaarsch *Szeven* genoemd, behoort onder de eerste der Saksische steden, en is de hoofdstad van *Zevenbergen*, aan de rivier *Szeven* liggende. Zij is groot; naar de oude wijze bevestigd; wordt in de boven- en benedenstad verdeeld, en is bijna rondom met dijken omgeven, waardoor zij aan sommige kanten kan worden onder water gezet. Men berekent het getal der inwoners op omtrent 13,000, welke grootendeels Luthersch zijn. Aanmerkelijk zijn hier het *gymnasium* van die gezindheid en der Katholijken, het lands-, raad-, tuig- en weeshuis, benevens de boekerij, door den vrijheer van *Bruckenthal* aangelegd, een muntkabinet en eene beelden-galerij. De landdagen worden binnen hare muren gehouden, en men drijft er vrij goeden handel op *Wallachyen* en *Wenen*. Ook vindt men er fabrieken van fijne hoeden, leder en mousfelen; eenen voordeeligen wijnbouw, en, in hare nabijheid, eenen kruidmolen en eene koperflagerij.

HERMAPHRODITOS. (Ook ATLANTIUS, naar zijnen grootvader
ALGEMEEN WOORDENB. III. G g AT-

ATLAS genoemd) was de zoon van HERMES en APHRODITE, welke beide namen in den zijnen vereenigd zijn. Volgens het fabelachtig verhaal, werd hij door de Nimfen in de Idaeische hollen opgevoed; doch verliet, toen hij 15 jaar bereikt had, de vaderlijke bergen, trok de naburige landen rond, en ook in *Carië*, waar hij aan de klare bron der schoone Nimf SALMACIS staande, naauwelijks van haar gezien, of ook vurig bemind werd. Dan, de gevoellooze jongeling bleef doof voor de taal der schoone Nimf, niettegenstaande hare vurige omhelzingen, toen hij zich in hare bron baadde, waar op deze den goden smeekte, dat zij nooit van hem, noch hij van haar, eenen enkelen dag mogten gescheiden worden. Zij werd verhoord, en beide lichamen vereenigden zich nu tot één, hetwelk niet meer man, noch vrouw was, en nogtans beiden scheen te wezen. De aldus veranderde HERMAPHRODITOS smeekte nu van zijne ouders, dat niemand in deze bron mocht afdalen, zonder er als halfman, even als hij, weder uit te komen. — Van hier de benaming van *Hermaphrodit*, waardoor men een tweeslachtig wezen verstaat.

HERMEN. Zoo noemt men alle vierkante, steenen pilaren, met eenen kop van boven. Zij schijnen hunnen naam te ontleenen van HERMES of MERKURIUS, ter wiens eere men dezelve langs de wegen plaatste. Naderhand gebruikte men dit woord, om daardoor elke beeldzuil van deze soort aan te duiden. Verbond men met den kop van HERMES eene ATHENE of MINERVA, van eenen HERKULES, EROS of AMOR, of plaatste men alleen den kop van een derzelve op zulk een vierkanten, steenen pilaar, dan noemde men soortgelijke *Hermen*, *Hermathenae*, *Hermeraklae*, *Hermarotes*. Beelden van deze soort waren oorspronkelijk de eerste proeven der nog ruwe kunst: zij waren eerst alleen vierkante pilaren, waarop men naderhand afgerande koppen van goden plaatste. In vervolg van tijd, zelfs in het bloeiendste tijdvak der kunst, behield en verfraaide men dezen vorm. In *Athene* stonden zulke beeldzuilen voor alle huizen en op alle openbare plaatsen en wegen, waar zij met kransen versierd werden; terwijl een ieder, die zich aan dezelve vergreep, als een heilighender gestraft werd. Bij de *Romeinen* droegen deze *Hermen* den naam van *Termini*, naar den grensgod TERMINUS, vermits zij aan de publieke wegen stonden: zij waren met opschriften voorzien, om den wandelaar, die wegens den weg in twijfel stond, te regt te wijzen; doch het waren niet alleen koppen van goden of helden, die men op deze pilaren of zuilen ten toon stelde, maar ook van staatsmannen, dichters, wijsgeeren, redenaars en andere geleerden, naar gelang de behoefte van de plaats, waar zij gezet werden, zulks vorderde. In het eerst pronkten deze zuilen alleen met het hoofd; eerlang voegde men er de borst bij, en eindelijk een gedeelte van den romp, gewoonlijk naakt, en meestal zonder *attributen*.

HERMENEUTIEK. Dit woord is afkomstig uit een Grieksch woord, *uitleggen*, *verklaren* beteekenende. Men verstaat er dus,

over

over het algemeen, de uitlegkunde door, met alle daartoe behoorende grondstellingen en regels, of die wetenschap, waardoor men de moeilijke en duistere plaatsen der oude schrijvers verklaart en opheldert. Inzonderheid, echter, verstaat men door dit woord de uitlegging of verklaring der Heilige boeken, die wetenschap, welke voor elken godgeleerden volstrekt onontbeerlijk is. Dat, voor het overige, uitlegkundige regels, bij de verklaring van ieder geschreven, onverstaanbaar gedenkstuk, moeten worden aangewend, is buiten alle tegenpraak.

HERMES. (JOHANN TIMOTHEUS) Een verlicht godgeleerde, een taalkundige en volks-wijsgeer, en tevens een vriend van alles wat schoon en goed mag genoemd worden. Hij werd in 1738 te *Petznick* bij *Star-gard* in *Pommeren* geboren, en stierf als kerkelijk superintendent en eerste leeraar aan de keik van *St. Elizabeth* te *Breslau*, in Hooim. 1821, in den ouderdom van 83 jaar. Men heeft van hem verscheidene belangrijke werken als: onder anderen, FANNIJ WILKES; *Geschiedenis voor de Jufferschap*; SOPHIA's *Reis van Memel naar Sakse* enz. welke mede in het Nederduitsch vertaald zijn, en waarvan het laatstgenoemde als zijn meesterstuk mag beschouwd worden.

HERMES-TRISMEGISTUS. Is een geschiedkundige naam, waaromtrent het ons volstrekt aan zekere berigten mangelt; doch die door dweepers en goudmakers dikwijls misbruikt werd, om hunnen droomerijen ingang te doen vinden. Men kan niet eens met zekerheid bepalen, of er wel ooit een man van dien naam geleefd hebbe; even min, of hij dat alles heeft uitgevonden, hetwelk aan hem wordt toegeschreven. Volgens het gewoon gevoelen zoude HERMES, 1400 jaar voor onze tijdrekening, in *Egypte* geleefd, de schrijfkunst en alle Egyptische wijsheid uitgevonden, en eene menigte boeken geschreven hebben, waarvan, tot groote blijdschap der goudmakers en adepten, eenige tot ons zouden overgekomen zijn. Waarschijnlijk zijn deze schriften, door latere wijsgeeren van de Alexandrijnsche school, op zijnen naam gesteld geworden: dan, hoe dit zij, zij vinden nog altijd hunne vereerders, en verstaat men door *Hermetische* wijsheid de diepste geheimen der *Alchymie*.

HERMIET. Verlangen naar rust onder de beslommeringen eener woelzieke wereld; zucht naar onafhankelijkheid en zelfgenot; naargeestigheid, menschenhaat, doch ook liefde voor de wetenschappen, en een verlangen naar eenen meer vertrouwelijken omgang met de Godheid, waren te allen tijde de drijfveren, dat sommige menschen zich aan het gewoel der wereld onttrokken, en de eenzaamheid verkozen; terwijl godsdienstige dweeperij daarbij dikwijls hare rol speelde, en men eene volslagene afzondering van de menschen als de grootste verdienste beschouwde, en daarin de ware weltevredenheid waande te vinden. De Joden hadden hunne *Esfeen* en *Therapeuten*; en reeds in de eerste Christelijke eeuwen vinden wij in *Egypte*, het vaderland dezer Joodse sekten, menschen, die

zich in eenzame oorden, of barre woestijnen afzonderden, om zich, onder boetdoeningen en ontberingen van allerlei aard, aan een vroom, enkel bespiegeland leven toe te wijden. Men noemde hen *Ana-choreten*, wanneer zij onbewoonde wildernissen tot hun verblijf hadden; doch *Cenobiten*, wanneer zij, naar de wijze der door hen ingevoerde monniks-orden, in meerder getal, schoon nogtans afgezonderd van de overige wereld, bij elkander woonden.

HERO. Eene jonge priesteres van VENUS te *Sestos*, aan de Thracische kusten, welker treurige geschiedenis, door den Griekschen dichter MUSAEUS, zeer schoon bezongen is. Op een plechtig feest, ter eere van VENUS en ADONIS, te *Sestos* gevierd wordende, waren ook de bewoners van het tegenoverliggend *Abydos* tegenwoordig. Onder dezen bevond zich een jongeling, met name LEANDER, die, door het gezigt van HERO getroffen, dadelijk op haar verliefd werd. Onder begunstiging van den invallenden nacht sloop hij in den tempel, verklaarde haar zijne vurige liefde, en was gelukkig genoeg, om zich van de hare wederkeerig te mogen verzekeren. Dan de priesterlijke stand van HERO, en de wil harer ouderen, verklaarden zich tegen een huwelijk; doch de verliefde jongeling, zich door deze 'zwarigheden niet latende afschrikken, kwam met HERO overeen, dat hij, met het invallen van den nacht, over den *Hellespont* zou zwemmen, wanneer zij eene brandende fakkel uit den toren zou steken, om hem tot wegwijzer te dienen. Op deze wijze bezocht LEANDER elken nacht zijne geliefde, en beiden smaakten de aangenaamste genoegens. Ondertuschen naderde de winter, en werd de zee onstuimig, zoo dat de baren zich hemelhoog verhieven. Ook nu stortte zich LEANDER in den vloed; maar zijne krachten bezweken, en de bruisende golven sloegen zijn ontzield lijk tegen den voet des torens, waar HERO, door angst gefolterd, hem verbeidde. Zoodra ontdekt zij niet het lijk haars geliefden, of de wanhoop overmeesterde hare ziel; zij stortte zich van de hoogte op het dierbaar overschot van haren LEANDER, klemde hem in hare armen, en stierf.

HERODOTUS. De oudste Grieksche geschiedschrijver, dien wij kennen. Hij werd 484 jaar voor onze gewone tijdrekening te *Halicarnas*, in *Carien*, geboren, en schreef het eerst eene algemeene geschiedenis der volken, welke een tijdvak van 240 jaar bevat. Om de noodige bouwstoffen voor zijn werk te verzamelen, doorreisde hij de meeste landen, welke hij beschreef; zoo als *Griekenland*, *Macedonië*, *Thracië*, zelfs *Egypte*, *Lybië* enz. waarna hij, in het 44ste jaar zijns ouderdoms, zijne geschiedenis in 9 boeken opstelde, en naar de 9 zanggodinnen noemde. Hij las dezelve bij de Olympische spelen, en naderhand in de volksvergaderingen te *Athene* voor, en verwierf eene algemeene goedkeuring. Eindelijk genoodzaakt, om zijn vaderland, dat door partijschappen verscheurd werd, te verlaten, begaf hij zich naar *Thurium*, in *Groot-Griekenland*,

land, (om welke reden hij ook den bijnaam van *THURIUS* ontving), zonder dat men van zijnen dood iets vernomen heeft. Deftigheid en eenvoudigheid kenfchetfen voornamelijk zijnen fchrijfrant, en zonder hem zouden wij van de oude gefchiedenis geheel onkundig gebleven zijn. Voor de oude aardrijkskunde is *HERODOTUS* insgelijks van veel belang.

HEROËN. Helden, hoedanig de *Grieken* die mannen noemden, welke in de eerste eeuw van *Griekenland* door dapperheid, moed, kracht en wetenschap boven anderen uitmunten. Men befchouwde hen toen ten tijde als bovenmenschenlijke wezens, en plaatfte dezelve het naast aan de goden, tufchen welke en de menfchen zij in ftonden. Men befchouwde hen als halfgoden, waarbij alleen het fterfelijke was verloren, doch waarvan het goddelijke na den dood tot de goden was overgegaan. Helden van deze foort, van eene half goddelijke natuur, noemde men, in de taal der fabelleer, voornamelijk *Heroën*.

HEROÏDE. Een Grieksch lyrisch gedicht, in den briefvorm gefeld, waarin de een of andere held of heldin (en van hier de naam van *Heros*) eener fabel of gefchiedenis derzelver gewaarwordingen, in merkwaardige omftandigheden des levens, aan eenen anderen perfoon mededeelen. *OVIDIUS* wordt voor den uitvinder dezer manier van dichten gehouden, en heeft ons in zijne 21 *Heroïden*, welke wij nog van hem bezitten, en waarin hij helden en heldinnen der oudheid laat optreden, een voorbeeld van deze foort van gedichten geleverd.

HERONS-BOL. Een klein Hydraulisch werktuig, zijnen naam van deszelfs vermeenden uitvinder, den werktuigkundigen *HERO* van *Alexandrië*, ontleenende. Hetzelve beftaat in eenen koperen bol, waarin eene, bijna tot op den grond loopende, lijnrechte buis gebragt is, welke, digt aan de oppervlakte van den bol, met eene kraan moet kunnen gefloten worden. Wanneer men nu dezen bol, zooveel mogelijk, luchtledig maakt, hetwelk door uitzuigen gefchieden kan; vervolgens den bol onder water dompelt, en dan daarin de kraan opent, dan zal, door de drukking der buitenlucht, zoo veel water in den bol gedreven worden, tot dat de achtergeblevene met de buitenlucht eene gelijke digtheid heeft. Wanneer men nu door den mond, of op eenige andere wijze, nog meerder lucht in den bol brengt, en de kraan op nieuws, en zoo lang fluit, tot dat de buis zich weder omhoog rigt, dan drijft de bovenmatig ingebragte lucht het water zoo lang met eenen ftraal naar buiten en omhoog, tot dat de binnen- met de buitenlucht weder gelijk is. — De verfchijnselen van de *Herons-Bron* hebben eene gelijke oorzaak.

HEROSTRATUS. Dit is de naam van eenen burger uit *Ephèze*, die in den nacht, waarin *ALEXANDER de Grootte* geboren werd, den tempel van *DIANA* in brand ftak, om door deze zinnelooze daad eenen onfterfelijken naam te verwerven. Slechts de vier muren en

eenige zuilen bleven van dit prachtig gebouw over; zijnde het dak en de inwendige versierfels eene prooi der vlam geworden. De brandstichter boette zijne wandaad door eenen pijnlijken dood, en, schoon de rijksdag der *Joniërs* besloot, dat zijn naam in eene eeuwige vergetelheid zoude begraven worden, werd dezelve echter door den historiefchrijver THEOPOMPUS, in zijne geschiedenis van *Griekenland*, tot de nakomelingschap overgebracht. De tempel intusschen werd, volgens STRABO, prachtiger herbouwd, dan dezelve voorheen geweest was.

HERRNHUT. Eene openbare plaats met 90 huizen en 1200 inwoners, tusschen *Lobau* en *Zittau* in *Opper-Lausitz*, aan de zuidelijke helling van den *Hutberg* gelegen. De fijne en duurzame goederen, welke de alhier wonende handwerkers, fabrikanten en kunstenaars vervaardigen, zijn alom beroemd, inzonderheid de verlake waren, leder, kaarfen enz. De woningen zijn net en vrolijk; de menschen leven wel tevreden, en zelfs onder de meestbehoef-tigen heerschen orde en zindelijkheid. Voor het jaar 1722 was deze plaats nog woest; doch in dit jaar zeeteden zich afstammelingen der, in hun vaderland vervolgd, *Moravische broeders*, onder de begunstiging van den graaf van *Zinzendorf*, toenmaals bezitter van het aan de zuidzijde van den *Hutberg* liggende *Bethelsdorf*, aldaar neder, en men vindt nog aan den weg naar *Zittau*, niet ver van *Herrnhut*, eenen steen, de plaats aanwijzende, waar, in het genoemde jaar, tot het bouwen der plaats, de eerste boom geveld werd. (Men zie verder: BROEDERGEMEENTE.)

HERRERA. (ANTONIO) Was de beroemdste der Spaansche geschiedschrijvers, die in de laatste helft der 16de en het begin der 17de eeuw leefde. Hij stierf in 1625 te *Madrid*, nadat hij kort te voren tot staats-sekretaris verheven was. Zijn voornaamste werk is zijne *Algemeene Geschiedenis van de bedrijven der Castilianen op de eilanden en het vaste land van den Oceaen*, van 1491 tot 1554. Hetzelve onderscheidt zich, door naauwkeurigheid en volledigheid, van alle werken, die wij over de ontdekking der nieuwe wereld bezitten. Behalve dit werk heeft hij nog eene *Beschrijving van West-Indië*, eene *Geschiedenis der wereld, onder de regering van PHILIP II*, van 1584 tot 1598, en eenen *Commentarius over de daden der Spanjaarden, Franschen en Venetianen in Italië*, loopende van 1285 tot 1559, in het licht gegeven.

HERSENS. Deze bestaan uit eene weeke, gedeeltelijk rood graauwe en witachtige zelfstandigheid, die binnen de herfenpan besloten ligt, met vele aderen doorweven, en van een drievoudig bekleedsel voorzien is. Zij bestaan uit twee hoofddeelen, namelijk, uit de *grootte (Cerebrum)* en de *kleine Hersenen (Cerebellum)*. De eerste liggen bij de menschen in het bovenste gedeelte van het hoofd, en zijn 7 tot 8 maal grooter, dan de daaronder liggende kleine *Hersenen*. Het geheele Hersengeestel rust met deszelfs voorste gedeelte op de

de voorhoofdsbeen-platen, welke het bovenste gedeelte der oogholten uitmaken; met de middelste deelen op de vleugelswijze uitsteekfels van het wiggebeen, en met de achterste op de dwarfe verlengfels van het harde hersenvlies, *tentorium* genoemd. Aan de buitenste oppervlakte der groote Hersenen ziet men groeven, die tusfchen darmsgewijze verhevenheden in liggen, en waarin het vaatrijk vlies dringt, om het noodige bloed tot de zelfftandigheid der Hersenen te voeren. Deze zelfftandigheid is tweederlei, eene *uit-* en *inwendige*. De buitenste, roodachtige zelfftandigheid der Hersenen is weeker en vaatrijker, dan de binnenste witte, die het merg der Hersenen genoemd wordt. Dit merg bestaat uit draden of vezels, die moeilijk te onderscheiden zijn, zoo dat het fijnste maakfel van deze deelen, voor het ontleedkundigste oog, nog niet geheel zeker en klaar te doorzien is. De kleine Hersens liggen onder de groote in eene afzonderlijke kamer van de hersenpan, waar men dezelve, op de grondvlakte, in eene regter- en linkerhelft, door het tusfchen beiden liggend rugmerg, verdeeld, doch van boven en achter ziet zamenvallen. Zij zijn, gelijk de groote Hersens, in eene vaathuid befloten, van buiten roodachtig graauw, maar van binnen grootendeels mergachtig, en worden, in evenredigheid, veel dieper en digter van de voortzettungen der vaathuid doortrokken, dan de groote Hersens; terwijl men, dezelve in eene horizontale rigting doorsnijdende, daarin graauwe ringen met mergachtige, eenigermate evenmiddelpuntig (*concentrisch*) ziet afwifelen. Tusfchen de roodachtig graauwe en mergachtige zelfftandigheid, bevindt zich in de kleine Hersens nog eene derde geelachtige middel-zelfftandigheid, en loopt al het merg derzelve als in eenen korten ftam te zamen. De ondervinding leert, dat in den bouw van het Hersengestel veel zeldzamer afwijkingen gevonden worden, dan bij de overige deelen des menfchelijken ligchaams. Ook verdient de evenredigheid (*Symmetrie*) der Hersenen onze bijzondere opmerking, waardoor alles in dezelve dubbeld is: zelfs die deelen, welke in het midden liggen, en daardoor enkelvoudig fchijnen, b. v. het verlengde merg en ook het rugmerg, bestaan eigenlijk uit twee evenredige helften. Het gewigt van al de Hersens zamengenomen bedraagt, bij een volwasfen mensch, van 2 tot 3 pond; doch zij zijn grooter en wegen zwaarder in evenredigheid van het ligchaam, hoe jonger iemand is, en worden met de jaren specifiek ligter; terwijl zij in ziekten, die met ijlhoofdigheid gepaard gaan, fomtijds vaster, en ook fomtijds ijler en weeker worden. — Het Hersengestel is het eigenlijke werktuig van gewaarwording, die echter van onze denkbeelden onaffcheidelijk is; want zonder dit zoude zij niets beteekenen. Is dus het Hersengestel het middelpunt der eerfte, dan moet het ook de zetel der laafte zijn. Inderdaad, dit ondoorgrondelijk werktuig houdt alle gewaarwordingen, en daarmede gepaard gaande denkbeelden, in zich befloten, die wij federt onze vroegfte jeugd ontvangen hebben, en bewaart geheel tegen elkander ftrijdige

dingen. Willen wij ons eene zaak herinneren; aanstonds doet zij zich zoo levendig voor onzen geest op, als of wij haar voor onze oogen zagen, offchoon zij voor lang reeds gebeurd is, en zij zweeft zoo lang voor onzen geest, tot dat zij weder plaats maakt voor een ander denkbeeld. Wij zoeken in onze Herfens als in een boek, en denken nu aan deze, dan aan geene zaken, die geheel van elkander verschillen; en dit alles vinden wij in deze met zachte en ontelpare vezels doorweven stof. Waarlijk, een voortreffelijk bewijs voor de grootheid des Scheppers, die dit kunstig werktuig zoo ondoorgrondelijk gevormd, en met eene verstandige kracht bezielde heeft.

HERT. (Het) *Cervus*) behoort onder de herkauwende en zogende dieren, en bevat de volgende soorten: *De Eland*, (*Cerv. Alces* L.), *het Rendier* (*C. Tarandus*) *het Dam-hert*, (*C. Dame*), *het gewone Hert*, (*C. Elaphus*), *C. Canadensis*, *C. Virginianus*, *C. Axis*, *C. Capreolus* en *C. Pygargus*.

Wij zullen ons ter dezer plaatse alleen tot de beschrijving van het gewone Hert bepalen, en van de overige, voornaamste soorten, in het vervolg, nader spreken. Het is een dier van de grootte van een paard, van eene sierlijke gedaante, met eenen langen hals, korten staart, net gevormde pooten, en met gespleten hoeven. Het mannetje draagt op zijn voorhoofd een regt opstaand gewij met puntige takken, dat jaarlijks afvalt en weder uitgroeit. Met regt wordt het Hert het edelste van de bosch-bewoners genoemd: zijne geheele gestalte draagt het kenmerk van snelheid, kracht en vlugheid; zijn aanzien vertoont eene bijzondere scherphheid van gehoor, gezigt en reuk; het draagt zijnen hals en kop hoog en moedig; als het loopt, ligt het het onderste gedeelte van den kop op, en legt aldus de hoornen achterover langs den hals of op den rug neder. Het heeft eenen langen hals; zijn kop is fraai gevormd; het neusbeen is lang en dik; de oogen staan verre van elkander en op zijde van het voorhoofd; de neusgaten zijn wijd en groot, en onder den binnensten hoek van elk oog vindt men eene diepe holte, de *traanholte* genoemd, waarin een dikachtig vocht bevat is, hetwelk de *tranen* genoemd wordt. Het heeft geene slijtanden in het bovenste kakebeen, maar acht in het onderste, van welke de twee middelste veel grooter dan de andere zijn, en zes kiezen aan elke zijde in elk kakebeen. — Het wijfje of de Hinde is teederder en kleiner van gestalte, en heeft geene hoornen; doch vertoont, even als het mannetje, vlugheid en schranderheid, met een makker en zachtzinniger voorkomen.

Wanneer het Hert volwasfen is, loopt het gewij in dunne puntige takken uit, die in den volwasfen staat nu eens meer, dan eens minder, maar tot vier en twintig, ja dertig en meer, in getal zijn. De hoornen zetten als dan, door hunne sierlijke kromming, aan dit dier een groot sieraad bij. Bij sommige Hertten heeft het gewij aan de eene zijde meer takken, dan aan de andere. Dit gewij valt alle jaren in de Lente af; zelden doen dit beide takken te gelijk, maar meestal de

een

geenen één dag of twee dagen na den anderen; zij groeijen gedurende den zomer weder aan, en op het einde van Hooim. is dit gewij weder geheel volgroeid; het wordt ieder jaar grooter en van meerder takken voorzien, naar mate het Hert ouder wordt. Als het gewij begint uit te spruiten is het zacht; doch wordt vervolgens met eene soort van schors of wollige huid bedekt, waardoor de bloedvaten loopen, die het gewei voedsel geven. Wanneer het echter volwasfen is, droogt dat bekleedfel en valt er aan lappen af, waartoe het Hert medewerkt, door zijne hoornen tegen de boomen te wrijven. Als de wollige huid er af is, vertoonen zich de hoornen als hout met kleine knobbeljes en groeven, die de sporen zijn der bloedvaten. De hoornen zijn niet hol, maar van eene vaste zelfstandigheid.

De gewone hoofdkleur van de oude Hertten is rosachtig, of kastanje-bruin, met vaal gemengd, en eene zwartachtige streep langs den rug. Men vindt er, die rooder zijn, en naar gelang van hunnen ouderdom, donkerder van kleur worden. De Hinden zijn vaal van kleur, maar lichter dan de Hertten.

Het Hert onthoudt zich in de boschen, op de heuvelen en in de vlakten. Zijn voeder bestaat in verschillende soorten van gewassen: in den Herfst eeten zij de knoppen der heesters, in den Winter schillen zij de boomen en eten de schors en het mos, en bij zacht weder gaan zij op het koren grazen; in den Zomer eten zij alle soorten van bladeren, knoppen, en granen; doch geven de voorkeur aan den sporkenboom en aan de rogge.

De Hertten leven in den Winter aan troepen bij elkander, en onthouden zich dan in het digst van de boschen. In de Lente, zoodra de hoornen afgevallen zijn, begeven zij zich in de struiken en luchtige kreupelboschen. Met het einde van Oogst- of begin van Slagtm., als hunne hoornen volwasfen zijn, komen zij weder in de boschen, en beginnen zij de wijfjes te zoeken: als dan brullen zij zeer sterk en zijn als woedende. Het Hert blijft dan eenigen tijd bij de Hinde, waarna het eene andere gaat opzoeken: deze verliefde woede duurt maar 3 weken, gedurende welken tijd zij niet slapen of rusten, maar veel loopen en vechten, waardoor zij zeer vermagerd worden. De Hinden brengen, na acht maanden en eenige dagen, *gewoonlijk maar één*, zelden twee jongen ter wereld: het volgt de moeder den geheelen zomer. Het Hert groeit 5 of 6 jaar, eer het volwasfen is; is een onschuldig, stil en vreedzaam dier; zeer vreesachtig, doch evenwel nieuwsgierig; het is zeer bekwaam, om te springen, en zwemt zeer goed.

De Hertten zijn door gansch *Europa* gemeen, zoowel in de koude als warme landen. In *Europa* schiet men dezelve wel van verre; doch de voornaamste jagt, die op dezelve gemaakt wordt, is de perforce jagt, of klopjagt. Het Hert levert een goed voedsel op. Zijne hoornen worden in de geneeskunde gebruikt; de huid wordt tot leder bereid; de zadelmakers gebruiken het haar, om zadels te vullen, en de mesfenmakers de hoornen tot hechten.

HER-

HERTHA. (de GOA, TELLUS, TITAEA, CYBELE der *Romeinen* en *Grieken*) De godin der aarde in de Scandinavische Fabelleer, welke door *Astiern*, *Longobarden*, *Amionen*, *Angeln* en andere Duitfche volksstammen, aan gene zijde der *Elbe*, in het land van *Warne*, en aan de oevers der *Oostzee* wonende, hoog vereerd werd. De grond dezer vereering was, voornamelijk, het geruststellend geloof, dat zij aan de belangen der menschen deel nam, hen leidde, en hen zelfs op zekere tijden bezocht. In een heilig boschje, op een eiland van den oostelijken *Oceaan*, lag het heiligdom dezer godin. Men houdt er het eiland *Rugen* voor, waar men, nog tegenwoordig, in een groot beuken bosch, eene ronde plaats vindt, welke met hooge beuken-boomen omringd is, en in welker midden zich een klein meer ver-toont, waarvan het water bijna zwart en zonder stroom is, en door de inwoners *de burgwal* en het *burgineer* genoemd wordt. Men had een afzonderlijk feest aan haar toegewijd, waarop hare beeldtenis, op eenen wagen, met twee runderen bespannen, en vergezeld van hare priesters, plegtig werd rondgevoerd.

's HERTOGENBOSCH. Eene fraaie en volkrijke stad in het koningrijk der *Nederlanden*, de hoofdplaats der provincie *Noord-Brabant*, gelegen aan de vereeniging der rivieren *de Aa* en *de Dommel*, die, onder de benaming van *de Dieze*, bij het fort *Crevecoeur*, hetwelk bijna een uur van de stad verwijderd is, in *de Maas* vallen. Zij werd gesticht door GODFRIED III, bijgenaamd *in de wieg*, hertog van *Brabant*, in het jaar 1184, en 's *Hertogenbosch* genoemd naar de boschen, welke zich, in dien tijd, te dezer plat s bevonden. Later was zij de hoofdstad van een der vier kwartieren van het hertogdom *Brabant*, welk kwartier naar die stad genoemd werd, en waaronder de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, de stad *Grave*, de landen van *Cuijk* en van *Ravenstein* en het graaffchap *Megen* behoorden. — Na door prins MAURITS van *Oranje* reeds tweemaal vruchteloos te zijn belegerd geweest, gelukte het eindelijk prins FREDERIK HENDRIK, na een merkwaardig beleg van bijna vijf maanden, die stad in het jaar 1629 tot de overgave te dwingen, welke verovering als een der beroemdste wapenfeiten van dien vorst beschouwd wordt. Bij den Munsterfchen vrede van 1648 aan den staat der *Vereenigde Nederlanden* toegewezen, maakte zij een gedeelte uit van de zoogenoemde *Generaliteits landen*, die door de algemeene staten beheerd werden. In het jaar 1794 bukte zij, na een hevig bombardement, voor de magt der Fransche republikeinen. Bij het verdrag van Bloem. 1810 werd zij door den toenmaligen koning van *Holland* aan *Frankrijk* afgeftaan; doch op den 26sten van Louwm. 1814, ten gevolge van eenen welgeslaagden aanval van de troepen der bondgenooten, die hierin krachtadig werden ondersteund door een aantal vrijheid lievende burgers der stad, in naam van den souverainen vorst der *Vereenigde Nederlanden* weder in bezit genomen. Gedurende de inlijving in het Fransche rijk, was zij de hoofdplaats van het de-

departement der *Monden van den Rijn*, en, voor het jaar 1629, de zetel van eenen bisschop, tot welke waardigheid in het jaar 1810 door keizer NAPOLEON mede een geestelijke verheven werd, die echter nimmer de pauselijke erkenning bekomen heeft. — De stad, die alle jaren, door het opbouwen van steenen, in plaats van eenige nog overgeblevene oude, houten gevels, in fraaiheid toeneemt, telt 4 land- en 3 waterpoorten, 4 roomsch Katholijke, 2 Hervormde en 1 Lutherfche kerk, en heeft geflichten van weldadigheid van onderfcheidenen aard. Derzelver bevolking bestond op den 1ften van Louwmaand 1822, uit 14,474 zielen. De inwoners vinden grootendeels hun bestaan in de garen-, lint-, fpelden en vele andere fabrieken; den handel, die voornamelijk op *Luikerland* wordt gedreven; de binnenlandsche fcheepvaart, en de voordeelen eener meestal talrijke bezetting, voor welke een aantal barakken en goede stallingen aanwezig zijn. Onder de openbare gebouwen munten vooral uit de hoofd- of *St. Jans*-kerk, de grootste en fraaiste in het Noordelijk gedeelte van het rijk, en van eene Gothifche bouworde; het gouvernementshuis; het stadhuis, en de in het begin dezer eeuw gebouwde burgerlijke gevangenis of het tuchthuis, waarin thans, voor rekening van bijzondere perfonen, vloerkleeden vervaardigd worden. De vestingwerken, die voorheen wel onderhouden werden, bevinden zich, federt eenige jaren, in eenen staat van diep verval; behalve het genoemde fort *Crevecoeur* dienen de forten *St. Isabella*, *St. Antoni*, de *Papenbril* (oorspronkelijk *Willems en Maria 's Schans* genoemd) en de *Ortenschans*, ter bescherming der vesting; doch in het onder water zetten der omliggende landerijen, die uit weiland en voor een klein gedeelte uit moerasfen bestaan, vindt zij hare voornaamste verdediging. — De Latijnsche scholen waren voorheen in eenen bloeienden, doch thans in eenen kwijnenden staat: het federt weinige jaren, van stadswege, opgerigte teeken- instituut wedijvert, daarentegen, met de voornaamste inrigtingen van dien aard in andere fteden.

's *Hertogenbosch* is de geboorteplaats van verfcheiden mannen, die in geleerdheid, kunsten en lofwaardige hoedanigheden, hebben uitgemunt, onder welke bijzondere aanteekening verdient de beroemde wiskundige W. J. 's GRAVESANDE, benevens de schilders ABRAHAM VAN DIEPENBEEK en VAN THULDEN, de gefchiedkundige J. VAN OUDENHOVEN en de heldhaftige HERMAN DE RIJTER, wiens kloekmoedige opoffering, in de verdediging van het door hem op eene listige wijze verrastte *Loevestein*, in *Nederland* algemeen bekend is.

HERVORMING. Met dezen naam duidt men die groote verandering en verbetering aan, welke in het begin der 16de eeuw, na langdurige verbastering, in het Christendom is ingevoerd. Reeds veel vroeger had men derzelver noodzakelijkheid, vooral ten aanzien der zeden en kerkelijke bedieningen, begonnen in te zien en met luider ftemme te vorderen. Op de concilien van *Pifa* in 1409 en *Constantz* in 1415 was dezze zaak opzettelijk ter tafel gebracht,

bragt, en had paus ALEXANDER V, op eerstgemelde concilie, plegtig beloofd, eene noodzakelijke hervorming in het hoofd en de leden te zullen daarstellen; maar hij hield geen woord, en alle voorgeslagene maatregelen werden steeds door de baatzucht en zedeloosheid, vooral der hooge geestelijkheid, ontdoken, uitgesteld en vrijdeld. Intusschen kon deze zaak, eenmaal openlijk ter sprake gebragt, niet zoo geheel onderdrukt worden, als zij, wier belangen daarin betrokken waren, wel wenschten. Ook had de Voorzienigheid reeds lang eene hervorming voorbereid, veel gewigtiger en van ruimeren omvang en grootere beteekenis, dan die, waarop zelfs de beste onder de geestelijke en wereldlijke overheden bedacht waren.

Inderdaad werd het ook hoog tijd, dat er een einde kwam, niet alleen aan de teugellooze inhaligheid en ongebondenheid van hen, die het arme Christenvolk, hoe langer hoe meer, aan zich onderworpen, en van hunne, vermeende, onfeilbare uitspraken afhankelijk gemaakt hadden: — maar ook aan al het bijgeloof, aan al de grove dwalingen, aan de schandelijke vervolgzucht en onderdrukking van elke edele poging tot verlichting en verbetering, en, in één woord, aan al dat diep bederf, waaraan de kerk, als van eeuw tot eeuw, meer en meer prijs gegeven, en waarin zij al dieper en dieper verzonken was.

De inval der *Arabieren*, bij welke destijds de wetenschappen en geleerdheid de toevlugt genomen hadden, en die zich in *Spanje* vestigden, en van daar lichtstralen naar *Frankrijk* en verder heen uitzonden; de gevolgen der kruistogten ter verovering van het Heilige land, welke eene andere betrekking tuschen heeren en onderdanen, en een, tot nog toe ongekend, gevoel van vrijheid en menschenwaarde, te weeg bragten; de vroegere en nog steeds voortdurende scheuring en twisten der Grieksche en Latijnsche kerken; de latere groote scheuring in de Westersche kerk in de 14de eeuw, welke het algemeene vooroordeel aangaande de onfeilbaarheid der kerkvoogden krachtadiglijk ondermijnde; de knevelarij en euvelmoed der pausen, waardoor keizers en koningen op het behoud van hun gezag, en den welstand hunner onderdanen, bedacht gemaakt werden; de verbeterde burgerlijke inrigtingen, die eener meer onpartijdige regtspleging, benevens die ter verbreiding van wetenschap door opgerigte hooge scholen; de verhuizing van geleerde Grieken naar *Italië*, na het innemen van *Konstantinopel* door de *Turken*, waardoor de schriften en wijsheid der Grieken zich door *Europa* begonnen te verspreiden; de ontdekking der nieuwe wereld door COLUMBUS, welke een einde maakte aan vroegere, bekrompen denkbbeelden; de uitvinding der drukkunst door onzen LAURENS KOSTER; de lichtstralen, door WICKLEFF, de *Waldenzen* en *Albigenzen*, door JOANNES HUSS en HIERONYMUS VAN PRAAG verspreid, en zelfs het onregtvaardig vonnis der verbranding, tegen het gegeven keizerlijk woord van vrijgeleide, op het drijven der geestelijkheid,

aan deze twee martelaars voor de waarheid, zoo wreedaardiglijk voltrokken, en, eindelijk, het hekelend vernuft, zoo van vele *Rhetorykers* en andere geesten, als vooral van onzen beroemden *Desiderius Erasmus*, hetwelk de zeden der monniken en priesters in derzelver ware licht voor-, en op het bespottelijkste ten toon stelde; dit alles dan, gevoegd bij het meer dan schandelijk gedrag van sommige pausen, als dat van *Alexander VI*, en het zorgeloos of onverstandig bestaan van anderen, zoo als van den krijgszuchtigen *Julius II*. en den weelderigen *Leo X.*, dien Roscoë zoo juist geschilderd heeft; — dit alles werkte van lieverlede, en hoe langer zoo meer, eener aanrijpende, en eenmaal doorgrijpende, Hervorming in de hand.

Dan, zou dezelve plaats hebben, er moest meer gebeuren, en wel iets, hetwelk, als ten uiterste misdadig en schandelijk, bij allen, die eenigzins nadachten en gemoedelijk waren, bijzonder in het oog liep. En ook zoo iets gebeurde. Te weten: reeds sedert de negende eeuw hadden de pausen begonnen, ter bereiking van bijzondere oogmerken, *aflaten*, dat is, ontslag van boetedoening voor de zonden, en vergeving van dezelve, in den naam des Zaligmakers, voor levenden en dooden, af te kondigen. Met den tijd begonnen zij zoodanige *aflaat-brieven* voor geld te verkoopen, zoo dikwerf zij daaraan behoefte hadden. In het begin der 16de eeuw, liep deze aflaatkramerij geheel in het wilde. Straks genoemde pausen dreven dezen handel in het groot, en bragten denzelven tot eene soort van stelsel, waarbij de zonden, en de langdurigheid van vrijdom, op zekere kanselarij-taux gezet werden. Nu werd derhalve aan alle kerkelijke tucht, ten minste voor de rijke en welgegoede boosdoeners, de bodem ingeslagen: terwijl de arme, die niet om te betalen had, geene vergiffenis bekomen kon. Zendelingen van den pauselijken stoel doorkruisten de landen van *Europa*, overal deze nieuwe en zonderlinge koopwaar uitventende. Onder deze waren er twee, die in onbeschaamdheid boven vele anderen uitmunten, maar ook juist daardoor al wat rog braaf en Christelijk dacht, ja elk, wiens zedelijk gevoel niet geheel verstorven was, tegen zich in het harnas jaagden. *Bernhardin Sanson* in *Zwitserland*, en *Jan Dietz* of *Diezel*, gemeenlijk *Joannes Tetzl* geheeten, in *Duitschland*, waren de, meest in het oog loopende, pauselijke makelaars. De eerste vond in het jaar 1517, onder meer anderen, vooral eenen tegenstander aan den geleerden, wijzen en vromen *Ulrich Zwingli* of *Zwingle*, die geholpen werd door *Haller*, *Capito* en *Oecolampadius*; terwijl zijne Hervorming naderhand voltooid, gevestigd en uitgebreid werd door *Jean Calvin*, *Theod. Beza*, *Petr. Martijr Vermili* enz. De ander maakte den vuurijver gaande van *Martinus Luther*, die vooral aan den wijzen, beschaafden en zachtmoedigen *Ph. Melancthon* zulk eenen helper vond, als hij vooral behoefde. Stellingen, door hem, als hoogleeraar, tegen *Tetzl*, ter openlijke betwisting, aan de kerk te *Wittenberg* in het jaar 1519 aangeplakt,

waren de vonk, welke eerlang in volle vlam uitbarstte, het paulselijk gezag tot in de grondvesten schokte, en eene geheele Hervorming in leer, kerkgebruiken, zeden en kerkucht te weeg bracht, welke van lieverlede naar *Engeland*, *Frankrijk*, de *Nederlanden*, *Zweden*, *Denemarken* enz. overfloeg; eene Hervorming, welke de onfeilbaarheid der kerkvoogden, de transsubstantiatie, de aanbidding der gestorvene Heiligen en Engelen, vooral der Moeder Gods, het Vagevuur, vijf van de zeven Sacramenten, enz. te gelijk met eene menigte van, uit het Heidendom overgenomen, kerkgebruiken, en het onmatig gezag der geestelijken, afschafte; eene Hervorming verder, welke, van stap tot stap voortgaande, het gezag des Bijbels herstelde; de leer der zondenvergeving, alleen op een opregt geloof in *CHRISTUS* en eene ongeveinsde bekeering, van vele wanbegrippen zuiverde, en eenen geestelijken godsdienst invoerde; eene Hervorming eindelijk, welke, hoe dikwerf ook beftreden, belaagd, ten bloede toe vervolgd, nogtans heeft stand gehouden, en over allen tegenstand en ondermijning nog steeds zegeviert. (Men leze over dit artikel verder de kerkelijke geschiedenis van *HAMELSVELD*, *YPEIJ* en anderen.)

HERZBERG. (EWALD FRIEDRICH, graaf van) Een der beroemdste staatsmannen van onzen tijd, die als Pruisisch staats- en kabinetsminister bijna aan alle gewigtige aangelegenheden van *Europa*, welke federt den zevenjarigen oorlog plaats hadden, deel nam. Hij werd in Herfstm. 1725 te *Collin* bij *Nieuw-stettin* geboren, oefende zich sinds 1742 op de hooge school te *Halle*, en verwierf toen reeds zoo vele kennis in het vak van staatkunde, dat hij in 1745, als secretaris bij het Pruisisch gezantschap naar *Frankfort*, ter verkiezing van den keizer *FRANS I*, gezonden werd. Kort daarna verhieft hem de koning tot geheimraad bij het departement der buitenlandsche zaken, en bewees hij den vorst, gedurende den oorlog, belangrijke diensten. Het vredes verdrag met *Rusland* en *Zweden* (1762) was zijn werk, zoo als ook de vrede van *Hubertsburg*, waarover hij geheel alleen gehandeld had, en omtrent welke de koning hem deze gedenkwaardige lofspraak gaf: *vous avez fait la paix, comme j'ai fait la guerre, un contre plusieurs*, terwijl hij hem tevens tot tweeden staats- en kabinetsminister aanstelde.

De onvermoeide ijver van HERZBERG; zijne diepe kennis van de geschiedenis, het staatsregt en alle daarmede verbondene wetenschappen; zijne bijzondere geschiktheid tot staatkundige onderhandelingen, en zijn aanhoudend pogen, om bij elke gelegenheid het belang van *Pruisen* te bevorderen, verschaften hem het volkomen vertrouwen van *FREDERIK II*, en deden hem dikwijls eene vrijmoedigheid gebruiken, welke voor eenen ander veelal hoogst gevaarlijk had kunnen worden; doch de koning was te zeer van de braafheid zijns staatsdienaars overtuigd, en verwaardigde hem hierom, tot de laatste oogenblikken zijns levens, met het hartelijkste vertrouwen. Alle staatsbelangen werden aan zijn oordeel onderworpen, (gelijk het ook zijn werk

werk was, dat aan FREDERIK II, bij de verdeeling van *Polen*, *West-Pruisen* ten deel viel), en geen plan, ter verbetering van het inwendig bestuur des lands, werd aangenomen, wanneer HERZBERG het vooraf niet had goedgekeurd. De zijdenteelt stond onder zijn onmiddellijk opzicht, en dit voortbrengfel van vaderlandsche nijverheid had bij hem zulk eene hooge waarde, dat hij in 1784, op 's konings verjaardag, den vorst niets aangename wist te vertoonen, dan dat hij, die zich altijd door de hoogste eenvoudigheid in het uiterlijke kenmerkte, in een prachtig zijden kleed verscheen, hetwelk van eigen gewonnen zijde in *Pruisen* vervaardigd was. Ook het schoolwezen heeft vele verbeteringen aan hem te danken.

Men zoude het nauwelijks kunnen gelooven, dat HERZBERG, bij zijne menigvuldige bezigheden, nog tijds genoeg had, om in het vak van wetenschappen te arbeiden; en echter leverde hij, van tijd tot tijd, verscheidene geleerde verhandelingen voor de akademie der wetenschappen te *Berlijn*, en werd hij, onder den opvolger van den grooten FREDERIK, tot curator derzelve benoemd. Inzonderheid lagen hem de Duitse letterkunde en de verbetering der Duitse taal zeer na aan het hart. Zijne klimmende jaren, en zekere onaangename omstandigheden, welke de Reichenbachsche overeenkomst van 1790 voortbragt, deden hem besluiten, om in het volgende jaar zijnen post als minster neder te leggen. Sedert wijdde hij de overige dagen van zijn leven aan zijne verdere bedieningen en aan de wetenschappen, en stierf den 27sten van Bloem. 1795.

HESIODUS. Een der oudste, ons bekende, Griekse dichters uit *Bootië*, die in het jaar der wereld 3060 zeer beroemd was. Wij bezitten van hem een leergedicht over *de Werkzaamheden van den Landman*, hetwelk vele overeenkomst met eenen herderszang heeft, en de zeden en gebruiken van het landleven van dien tijd, in eenen onopgefnukten, eenvoudigen toon, op eene bevallige wijze afchildert. De zedelijke gedenkspreuken, waarmede hetzelfde doorvlochten is, komen veel met de aartsvaderlijke taal der *Hebreeuwen* overeen. Een ander gedicht, de *Theogonie*, waarin de afkomst der goden verhaald wordt, is verminkt tot ons gekomen, en op verre na niet van zoo veel belang, als het eerste.

HESPERIDEN. Zijn de dochters van HESPERIS, bevallige nimfen, die op een westelijk eiland in bekoorlijke tuinen woonden, waar de boomen gouden appelen droegen, die door eenen draak bewaakt werden; doch welke HERKULES, door EURISTHEUS gelast, om deze appelen te halen, liet ter nedervellen.

HESPERUS. Een zoon of broeder van ATLAS, en een groot vriend der sterrekunde, die, toen hij, op zekeren tijd, *den Atlas* beklommen had, om de sterren waar te nemen, door eenen stormwind opgenomen werd, zonder dat men wist, waar hij gebleven was. Het volk bewees hem hierop eene goddelijke eer, en noemde hem de schoonste ster aan den westelijken hemel. Volgens anderen was hij

hij een zoon van VENUS en CEPHALUS, en werd, uit hoofde zijner schoonheid, ook bij den naam zijner moeder genoemd.

HESSELINK. (GERRIT) Zag den 23sten Wijnm. 1755 te *Groningen* het eerste daglicht. Zijne ouders waren uit den wel gestelden middelftand, en zijn vader, schoon door den handel zijn bestaan vindende, was een beminnaar van de geschiedenis des vaderlands en die van andere volken, en had eenen bijzonderen smaak in het lezen onzer oude en latere dichters. De gunstige aanleg tot letteroefening, welke zich al vroeg in den jongen HESSELINK vertoonde, deed den vader besluiten, zijnen smaak te volgen, en, na de gewone voorbereidende oefeningen, woonde hij, in zijne geboortestad, de lessen der hoogleeraren J. DE RHOER en N. G. SCHROEDER in de geleerde talen, en die van de profesoren A. WIDDER en A. WIGMANS in de wijsgeerige wetenschappen bij. Na 3 jaar op de hooge school zijner vaderstad te hebben doorgebracht, begaf hij zich naar *Lingen*, om daar het natuurregt, onder den hoogleeraar F. A. v. d MARCK, te beoefenen, en keerde, na verloop van ruim een jaar, naar *Groningen* terug, waar hij, na ook den hoogleeraar CHEVALIER in de godgeleerdheid gehoord te hebben, in 1778, tot *A. L. M. en Philosoph. Doctor* bevorderd werd.

Thans begaf hij zich naar *Amsterdam*, om zijne godgeleerde oefeningen te volmaken, en, na eenigen tijd zich onder de hoogleeraren H. OOSTERBAAN, aan de Doopsgezinde, en A. A. VAN DER MEERSCH aan de Remonstrantsche kweekschool, geoefend te hebben, en proponent bij de Doopsgezinden geworden te zijn, werd hij als leeraar bij die gezindheid te *Bolsward* beroepen. Na 5 jaar aldaar het leeraarsambt te hebben bekleed, en na dat de eerwaarde OOSTERBAAN zijnen post als hoogleeraar aan de kweekschool der Doopsgezinden te *Amsterdam* had nedergelegd, werd hij, in de plaats van zijnen leermeester, tot hoogleeraar in de godgeleerdheid beroepen, welken post hij dan 9 van Wijnm. 1786 aanvaarde met eene redevoering: *causas exponens, cur doctrina Evangelica, praestantia longe eminens, luculentissimisque miraculis munita, a plurimis quidem licet protinus recepta, a multis tamen tam ex Judaeis quam gentibus, rejecta fuerit*. Sedert vervulde hij ook eenige predikbeurten in de Doopsgezinde gemeente te *Amsterdam*, en werd hem vervolgens in 1800, bij het vertrek van den hoogleeraar J. H. VAN SWINDEN naar elders, de leerstoel in de wijsbegeerte aan de kweekschool dier gezindte opgedragen, welken post hij, even als dien van hoogleeraar in de godgeleerdheid, met groot genoeg voor zich zelven, en uitstekend nut voor zijne leerlingen, tot zijnen dood vervulde.

Niet alleen, dat HESSELINK zich onledig hield met alles, wat hem als hoofdberoep was aanbevolen; maar ook leverde hij der geleerde en letterkundige wereld vele voortreffelijke stukken. Nog student zijnde, aan de kweekschool te *Amsterdam*, zag hij reeds zijne geleerde pogingen met de zilveren eere-munt van TEJLERS godgeleerd genootschap

schap bekroond over het *Verband tusſchen den Natuurlijken, Mozaiſchen en Chriſtelijken godsdienst*. Nog twee dergelijke medailles behaalde hij bij hetzelfde genootſchap: de eene door eene verhandeling over de *Twijfelarij in het meesterachtig beſliſſen in godsdienſtige zaken*, en de andere op die over den *Invloed van het burgerlijk beſtuur op den godsdienst*; terwijl hem eene gelijke eer ten deel viel bij het Haagſche genootſchap, *ter verdediging van den Chriſtelijken godsdienst*, voor een vertoog wegens de begrippen van den ſchrijver aan de Hebreërs, over het *Hoogepriesterschap van CHRISTUS*. Inzonderheid levert zijn *Uitlegkundig Woordenboek des nieuwen Verbonds*, in 2 deelen, waarvan reeds de tweede druk het licht ziet, een onwraakbaar bewijs voor 's mans geleerdheid en vlijt op.

In het vak der Wijsbegeerte en Natuurkunde was HESSELINK mede zeer werkzaam, blijkens zijne verhandeling over de ſtelling: *Vloeïſtoffen wegen in gelijkfoortige Vloeïſtoffen*, welke toevallig meer gerucht maakte, dan de nederige ſchrijver zich daarvan voorspeld had. Inzonderheid gaf hij, buiten zijne collegien als hoogleeraar, vele blijken van bedrevenheid in de natuurkunde, in de leſſen, door hem nu en dan in de maatschappij *Felix Meritis* gegeven, van welke ſommigen ook het licht zien. Bovendien hield hij bij dit genootſchap dikwijls voorlezingen over de zede- en letterkunde, waarvan eenige, van tijd tot tijd in het *Vaderlandsch Magazijn* geplaatst zijn. Ook gaf hij (en dit is een blijk van de algemeenheid zijner kundigheden) eene uitvoerige verhandeling *over de Hollandsche Dichtmaat en Profodie, toegepast op het Rythmus en Metrum der ouden*, in het licht.

Behalve zijn honorair lidmaatschap van genoemde maatschappij, was hij ook lid van de Hollandsche maatschappij der wetenschappen te *Haarlem*, en benoemd tot dat van het instituut van letterkunde, wetenschappen en ſchoone kunſten te *Amſterdam*.

HESSELINK was in alle opzigten een eerbiedwaardig en nuttig lid der menſchelijke maatschappij, een deugdzaam, verlicht en verdraagzaam Chriſten; doch was zijn nederig en liefderijk karakter, daar hij een vijand was van alles, wat naar ſchittering zweemde, meest in den kring zijner vrienden, leerlingen en bloedverwanten bekend, die hem eerbiedigden en hoog waardeerden, en met diepen rouw, op den 7den van Slagtm. 1811, zijn verdienſtelijk leven, in den ouderdom van 56 jaren, zagen eindigen.

HESSEN. De ootſprong der *Hesfen*, een der achtbaarſte Duiſche volksſtammen, verliest zich in de oudſte tijden der *Germanen*, waar zij onder den naam van *Katten* bekend zijn. Zij hadden echter, van de vroegſte tijden af, reeds hunne woonplaatsen in die landſtreken, welke wij onder den naam van *Hesfen* kennen; doch verhuisde een gedeelte van hen, reeds voor onze tijdrekening, naar de *Nederlanden*, waar zij *Batavieren* genoemd werden. *Hesfen* was, van de vroegſte tijden af, wegens de dapperheid zijner inwoners beroemd,

482 HESSEN-KASSEL. — HESSEN-DARMSTAD.

en zijne vorsten behoorden onder de meest beteekenende rijkstenden. Inzonderheid heeft PHILIPPUS de Grootmoedige zich onder hen onderscheiden, door geheel *Hesfen* weder te vereenigen, de hervorming te bevorderen en in zijn land in te voeren, de kloosters te vernietigen, en uit derzelver goederen de universiteit te *Marburg* en 4 groote hospitalen te stichten enz. Hij verdeelde zijn land, bij tinkersten wil, in 1562, in 4 deelen onder zijne zonen, WILLEM IV, LODEWIJK III, PHILIPPUS en GEORGE. De eerste verkreeg de helft des lands met *Kassel*, de tweede een vierde met *Marburg*, de derde een achtste met *Rheinfelds*, en de vierde een gelijk gedeelte met *Darmstad*; doch PHILIPPUS stierf in 1585 en LODEWIJK in 1604, beide zonder erven, zoo dat alleen de hoofd-linien van *Hesfen-Kassel* en *Hesfen-Darmstad* overbleven.

HESSEN-KASSEL, waarvan *Kassel* de hoofdstad is, nam zeer veel deel in den laatsten Franschen omwentelings-oorlog, waardoor deszelfs laatste vorst, WILHELM IX, wel de keurvorstelijke waardigheid verkreeg, doch zich ook in 1806, door den onvermijdelijken zamenloop der omstandigheden, in de zaak van *Pruisfen* wikkeld, waarvan het gevolg was, dat hij van al zijne landen werd vervallen verklaard en genoodzaakt, om in eenen vreemden staat eene wijkplaats te zoeken. — *Hesfen-Kassel* werd, met uitzondering van het gebied van *Hanau*, *Schmalkalden*, en *Katzenellebogen*, aan den *Rijn*, ten gevolge van een Fransch-keizerlijk decreet van den 18den van Oogstm. 1807, een bestanddeel van het nieuwe koninkrijk *Westphalen*, onder de regering van den koning JEROME NAPOLEON. Het Westphaalsche bestuur duurde tot den 28sten van Wijnm. 1813, wanneer het leger van BLUCHER binnen *Kassel* trok, en twee dagen daarna door den keurprins, en later door den keurvorst zelven, gevolgd werd, die dezen ouden Duitschen titel behield.

Het keurvorstendom *Hesfen* of *Hesfen-Kassel*, waarbij een groot gedeelte van het vorstendom *Fulda* gevoegd is, werd, tot schadeloosstelling voor eenige brokken lands, aan *Pruisfen*, *Hanover* en *Saksen-Weimar* afgestaan, en bevat 192 vierkante Duitsche mijlen, en 500,000 inwoners. Het land is bergachtig, zandig en over het geheel niet zeer vruchtbaar; doch vindt men er uitmuntende landstreken, en op vele plaatsen eenen goeden wijnbouw. Aanmerkelijk is de vee- en schapenteelt, welke echter, met den landbouw, door meerdere nijverheid en aanmoediging, veel zou kunnen verbeterd worden. — Voor het overige kan men hier nog bijvoegen, dat de hoofdlinien van *Hesfen* voorheen nog in verscheidene zijtakken verdeeld waren, van welke eenigen niet meer in wezen zijn; bestaande alleen nog *Hesfen-Homburg* (hetwelk in 1816 de souvereiniteit verkreeg, en lid van het Duitsche verbond geworden is), *Hesfen-Philipsthal*, en *Hesfen-Rheinfels-Rothenburg*.

HESSEN-DARMSTAD, of het Groot-hertogdom *Hesfen*, hetwelk *Darmstad* tot hoofdplaats heeft, telt 570,000 inwoners op eene uit-

ger

gefrektheid van 200 vierkante, geographische mijlen. Over het algemeen zijn de landen hier beter bebouwd, en bezitten ook meer nijverheid en manufakturen; gelijk ook de ingezetenen eenen grooteren welvaart genieten, dan die der laatstgenoemde landen.

HESZ, (LUDWIG) een beroemd landschaps-schilder, te *Zurich* in 1760 geboren, was de zoon van eenen vleeschhouwer en ontwikkelde, reeds vroeg, zijn talent voor eene kunst, waarvoor hij eigenlijk geboren was. Hij kreeg kennis aan GESZNER, en zijn omgang met dezen had eenen voordeiligen invloed op de vorming van onzen jongen kunstenaar, die de Natuur zoo schoon met zijn penseel nabootste, dat hij binnen korten tijd, zoo wel in zijn vaderland als daar buiten, beroemd werd. Inzonderheid waren *de Alpen* de voorwerpen zijner beoefening en vlijt; doch bepaalde zich zijne teekenpen ook tot andere landschappen, en doorgaans tot zulke, die nog niet door anderen geschilderd waren. Naauwkeurigheid, overeenstemming, een heerlijk koloriet, en eene bevallige stoutheid van penseel, kenschetsen zijne beelden, waarvan er zeer vele door geheel *Europa* verspreid zijn; gelijk er ook vele teekeningen en geëtste platen van hem gevonden worden. Onder zijne meesterstukken noemen wij alleen *den Montblanc*; *den morgen op de Alpen*; *den avond aan het meer Lago maggiore*, en *het Alpen-meer van het Glarnerisch Murgdal*. Hesz stierf in Grasm. 1800, en liet eene troostelooze gade achter, die hem in braafheid en kunstgenie evenaarde.

HETAREN. Zoo noemden de *Grieken*, in tegenoverstelling der huisvrouwen, hunne boeleersters en bijzitten: zelfs werd VENUS, op sommige plaatsen, onder den bijnaam van *Hetare* (de boeleerende) vereerd, en werden hare priesteresfen *Hetaren* genoemd. De vreemde vrouwen van dezen stempel werden in plaatsen, waar men op zijn aangeboren burgerregt trotsch was, zoo als b. v. in *Athene*, door de ingeborene meestal veracht, en door de wetten achter deze gesteld; en van hier, dat met den naam eener *vreemde*, over het algemeen, eene kwade beteekenis verbonden was.

HETERODOXIE en HETERODOX. Is afkomstig van twee Grieksche woorden, *anders denken*, *anders gelooven* beteekenende. Inzonderheid noemt men zulk een gevoelen *heterodox*; hetwelk met het openlijk aangenomen leerbegrip eener kerk strijdig, en, naar de grondstellingen van hetzelfde beoordeeld, eene dwaalleer is. In de Katholieke kerk noemt men gewoonlijk diegenen, welke van de openlijke, door het gezag der kerkvergaderingen en de uitspraak van den paus vastgestelde, leerbegrippen afwijken, *Haeretieken*; terwijl men zich in de Protestantse kerk, integendeel, van de zachtere uitdrukking *Heterodoxen*, *anders denkende*, *anders leerende*, bedient. Het tegengestelde van Heterodoxie is *Orthodoxie*, of regtzinnigheid, de overeenstemming van geloof en leer met de geloofsartikelen, in eene kerk ingevoerd. (*zie aldaar*.)

Toen, in de laatste helft der vorige eeuw, verscheidene Protestant-

fche godgeleerden optraden, om deze en gene bijzondere leerstelsels, te veranderen, gaf dit aanleiding tot velerlei geschil tusschen de aanklevers der nieuwe en de verdedigers der oude leer, en de namen *Orthodoxie* en *Heterodoxie*, *Orthodox* en *Heterodox* waren aan de orde van den dag. Van langzamerhand, echter, vervielen vele dezer geschillen, en naderden de twistende partijen, onmerkbaar, elkander; terwijl men van de eene zijde veel, hetwelk men niet kon volhouden, opgaf, en aan de andere inzag, dat men in vele stukken te ver gegaan was, en leeringen had voorgestaan, welke in de Rede en Openbaring geen genoegezamen grond hebben.

HETEROGEEN. Onder *Heterogene* dingen verstaat men, over het algemeen, de zoodanige, welke van eene verschillende soort of aard zijn, in tegenoverstelling van *Homogene*, waardoor dingen van gelijke soort en bestanddeelen worden aangeduid. De stoffcheiders gebruiken het woord *Heterogeen* genoegzaam voor alles, wat zij niet begrijpen.

HETMAN of ATTAMAN. Is de titel van het opperhoofd, of den veldheer der *Kozakken*, die hem zelve verkiezen; doch moet hij aan den *Czaar* worden voorgedragen, ten einde in zijne waardigheid bevestigd te worden. Onder de groote *KATHARINA* werd de waardigheid van Hetman voor de *Ukraine* geheel opgeheven, en een bestuur van 8 leden in zijne plaats aangesteld; doch hebben de Donfche Kozakken altijd de verkiezing van dit hun opperhoofd behouden, alhoewel zijne vorige magt aanmerkelijk is bepaald geworden. De teekens zijner waardigheid bestaan in eenen flandaart en staf van kommando (*bulawa*), met eene roode stoffe overtrokken, welke altijd achter hem gedragen worden, en hem zoo wel in het gevecht als in het leger onderscheiden. De tegenwoordige Hetman der Donfche Kozakken is de veldheer der ruitery *MATTHEI IWANITSCH PLATOW*, die voor zijne gewigtige diensten in den veldtogt van 1812 in den vorstenstand verheven werd. Hij was voor zijne verkiezing tot Hetman slechts een gemeen kozak.

HEVEL. (Een) Is een werktuig, waarvan men zich bedient, om vaten, door het sponsgat van boven, te laten ledig loopen; bestaande in eene krom gebogen pijp, waarvan de twee beenen van onder open zijn en het eene korter dan het ander is. Het zonderlinge bij den Hevel is hier in gelegen, dat de vloeistof in de pijp tot eene aanmerkelijke hoogte rijst, om door het andere been weder benedenwaarts te vloeijen, en dat het geheele vat ledig loopt, zoodra de eene arm van den Hevel tot op den bodem reikt. De reden hiervan is in de drukking der lucht te zoeken, waarom ook een Hevel in eene luchtledige ruimte geene werking doet. Daar echter de dampkring op het water drukt met een gewigt, met dat van eene kolom waters van 32 voet hoog gelijk staande, zoo kan het water nooit boven deze hoogte worden opgevoerd. Men kan zich van onderscheidene foorten en gedaanten van Hevels bedienen, om een vat te ledigen,

gen, of het water op te voeren. Bij het beroemde kanaal van *Languedok*, (*Canal du midi*) heeft men den Hevel in het groot aangewend. Dit kanaal loopt op sommige plaatsen langs den voet van bergen, en moet dus al het water, hetwelk van dezelve afdaalt, ontvangen, waardoor het dikwijls buiten zijne oevers getreden is, en overstromingen heeft veroorzaakt. Om dit te verhoeden, maakte men eenen grooten, gemetselden Hevel, waarvan het hoogste punt waterpas was met den hoogsten stand, dien het water in het kanaal konde bereiken, en het kortste been tot op den grond van hetzelfde, doch het langere tegen de helling van het gebergte afhing. Deze Hevel zoude, eens gevuld zijnde, niet eerder ophouden te loopen, dan na dat het kanaal geheel ledig was, indien men niet de voorzorg had gebruikt, om in het korter been, op de gewone hoogte van het water, eene opening te maken, door welke, zoodra de Hevel het water zoo ver heeft afgevoerd, dat het tot deze hoogte gedaald is, de lucht indringt, waardoor de werking van den Hevel oogenblikkelijk ophoudt.

HEXAGON. Een zeshoek, eene figuur van 6 zijden en zoo vele hoeken in de meetkunst: zijn deze beiden gelijk, dan is de figuur regelmatig, en bezit zij de eigenschap, dat de zijde overal aan den *radius* of de halve middellijn van den cirkel gelijk is, die om de figuur kan getrokken worden.

HEXAMETER. Eene soort van vers, door de *Grieken* uitgevonden, en zijnen naam van de 6 voeten of leden ontleenende, waaruit het is zamengesteld. De 4 eerste voeten zijn *dactylen*, of *spondeen*, de vijfde is een *Dactylus*, en de zesde een *Spondeus*. Deze soort van verzen, welke den dichter minder dwang oplegt, dan de meeste andere, vereischt nogtans meerder zorgvuldigheid, dan velen gelooven; want het is niet genoeg de woorden naar deze voetmaat te rangschikken, maar men moet ook op het welluidende acht geven. De oudste Grieksche dichters, b. v. HOMERUS en HESIODUS, bedienden zich van *Hexameters*, en onder de Romeinen was VIRGILIUS de uitstekendste dichter van die soort. In de middel-eeuw schreef men Latijnsche *Hexameters*, die in het midden en op het einde rijmde, en *Leoninsche verzen* genoemd werden. Tegenwoordig heeft men van het gebruik der *Hexameters* in verscheidene nieuwe talen de proef genomen, en heeft KLOPSTOCK aangetoond, dat men de *Grieksche* in de Duitsche taal niet alleen kan navolgen, maar zelfs overtreffen. Ook de Nederlandsche dichter MEERMAN heeft van het gebruik dezer voetmaat de gelukkigste proeven geleverd.

HEXANDRIA. Zoo noemt LINNEUS, in zijn plantenstelsel, de 6de klasfe van gewassen, die van 6 stofvaten, van gelijke lengte, voorzien zijn, zoo als: de sneeuw klok, asperfe enz.

HEXAPLA. Een in 6 talen vervatte Bijbel, inzonderheid die, welke door den Griekschen bisschop ORIGINES is zamengesteld, en den Hebreeuwschen tekst, zoo wel met Hebreeuwsche als Grieksche letters,

de overzetting der zeventigen , en nog drie andere overzettingen bevat.

HIBERNIË. Is de oude naam van *Ierland*, allereerst alzoo door JULIUS CAESAR, en vervolgens door POMPONIUS MELA *Juverna*, door PTOLOMEUS *Juvernia* (door anderen ook *Overnia*, *Bernia*, *Iris*) genoemd. ARISTOTELES spreekt van dit eiland onder den naam van *Jerna*, wanneer hij van *Albion* spreekt; doch ORPHEUS spreekt reeds vroeger, in zijne *Argonautik*, van het eiland *Jernis*, of *Iernis*. De bewoners van *Brittanje* verhaalden aan CAESAR, dat *Hibernië* ten Westen van hun uitgebreid eiland lag, en bijna zoo groot was, als dit; doch STRABO beweerde, dat dit eiland ten Noorden van *Brittanje* was gelegen, en de grenzen aan dien kant alle bewoond waren. Ook MELA was van dit gevoelen; maar onder CLAUDIUS en zijne opvolgers kwam men der waarheid al zeer nabij. PTOLOMEUS, door de derwaarts reizende kooplieden, nog beter onderrigt, faalde in zijne opgave omtrent de grootheid, de gedaante en ligging des eilands slechts weinig, en zag zich door deze mededeelingen in staat gesteld, om eene kaart van *Hibernië* te vervaardigen, en tamelijk naauwkeurige berigten van de kusten, voorbergen, rivieren en bewoners te leveren. AGRIKOLA maakte alle voorbereidsels tot eenen togt derwaarts, welke echter bleef steken; en daardoor kwam *Hibernië* nooit onder de magt der Romeinen.

HIBRIDISCH. Hetwelk van tweederlei foort of geslachten afstamt, b. v. een muil-ezel. — *Hibridische planten* noemt men de zoodanige, die uit de vermenging van twee verschillende foorten voortgekomen, en *Hibridische woorden*, welke uit twee onderscheidene talen zamen gesteld zijn.

HIDALGO. In de wijze, waarop de Christelijke Spaansche staten, namelijk door een verbond van dappere krijgslieden tegen den gemeenen vijand, ontstonden, lag een onderscheid van rang onder den adel, reeds vroeg aldaar aanwezig, opgesloten. De *Ricos Hombres* en *Grandes* vormden den hoogen, de *Hidalgos* of *Infanzones*, met de ridders, den lageren adel. De *Hidalgos*, naar eene zeer waarschijnlijke afleiding van *Hyos de algo*, (dat is: zonen van vermogen, of zonen eens vermogenden) bezaten hunne voorregten uit hoofde hunner afkomst, als geborene edellieden, (*Hidalgos naturaleza*), deels uit kracht van koninklijke gunstbrieven, welke de vorsten, even gelijk zij die voor hoogere adellijke waardigheden uitdeelden, ook aan eenen bijzonderen persoon, of geheele geslachten, ja zelfs aan de bewoners eener plaats, verleenden. Dus bezaten de *achtbare burgers* der stad *Saragosa*, dat is de zoodanige, die tot gestadig gebruik een eigen rijpaard hadden, en niet van hunnen handen-arbeid leefden, reeds sedert het begin der 12de eeuw, alle voorregten van geborene *Hidalgos*, welke, in vroeger tijden, ook *Infanzones* genoemd werden; waarschijnlijk naar de aanvoerders van het voetvolk (*Infantes*), hetwelk ter verdediging van sterkten tegen de *Moren* gebruikt werd. De nakomelingen behielden de benaming der volken, en eindelijk werd

werd zij algemeen voor den geheelen adel. Alleen hadden de *Hidalgos*, het zij dezelve edellieden van geboorte, of door koninklijke gunstbrieven tot den adelsstand verheven waren, aanspraak op de ridderlijke waardigheid, en deze wet was zoo streng, dat de *Rico Hombre*, die aan eenen onadelijken deze waardigheid uitdeelde, eenen rang lager gesteld werd, en een ridder, die de wet overtrad, van zijne waardigheid vervallen verklaard, en tot eenen schatting-pligtigen vernederd werd. Hij, die bij het ontvangen der ridderlijke waardigheid edel geboren was, werd *ridder van de gouden sporen* genoemd.

Minder in aanzien waren de niet van adel geborene ridders, die in later tijden hunne waardigheid door koninklijke gunstbrieven verwierven, en *onzuivere- of brieфриidders* geheeten werden, en welke brieven voor de schatting-pligtigen zoo nadeelig waren, dat de rijkstenden te *Arragon*, omtrent de helft der 15de eeuw, den koning verzochten, om niemand tot ridder te slaan, die geen *Infanzon* was; behalve zoodanige personen, wier betoonde dapperheid op het slagveld bekend was. Het grootste voorregt, waarin de *Hidalgos* met den overigen adel deelden, en door alle tijdperken der Spaansche geschiedenis zich handhaafden, bestond in vrijdom van algemeene belastingen; doch moesten de provinciale door hun betaald worden.

HIERARCHIE. Een woord van Griekschen oorsprong, den geheelen omvang aanduidende van al de regten, welke de Roomsche pausen zich over de gezamenlijke Christenheid hebben aangemagtigd. De eerste sporen dezer geestelijke opperheerschappij vertoonden zich reeds in de 4de eeuw onzer tijdrekening; doch zij krom het hoogste in de middeleeuw, onder GREGORIUS den VII en INNOCENTIUS den III en IV, die niet alleen de kerkelijke twisten voor hunnen regterstoel trokken; maar zich ook het wereldlijk gezag zochten aan te matigen, en keizers en koningen van zich afhankelijk maakten. De stad *Rome* scheen van hare bouwing af bestemd, om aan de overige volken van *Europa* de wet voor te schrijven; en hare wereldlijke magt was naauwelijks vernietigd, of eene niet minder verschrikkelijke geestelijke ontfond in haar midden, en zwaaide haren ijzeren scepter, tot dat, in later tijden, eene meer verlichte denkwijze, sedert de hervorming, haar eenen doodelijken slag toebragt. Thans is de pauselijke Hierarchie slechts een schaduwbeeld; en welke pogingen de pausen ook hebben mogen aanwenden, om hunne opperheerschappij staande te houden, is hunne magt meer en meer gedaald, en zijn zij thans volstrekt afhankelijk geworden van de regeerders en bestuurders der onderscheidene staten.

HIERES en HIRISCHE EILANDEN. *Hieres* is eene stad in *Frankrijk*, aan de kust van *Provence*, in het departement *Var*, 2 mijlen van *Toulon*, aan de steile rotsen van eenen zeeboezem liggende. Zij ligt in een zeer vruchtbaar, doch niet gezond oord; telt omtrent 6500 inwoners, en heeft in hare omstreken aanzienlijke zoutwerken. Tegen over de stad, in de *Middellandsche zee*, vindt

488 HIEROGLYPHEN. — HIERONYMUS. (*De Heilige*)

men de bekoorlijke *Hierische Eilanden*, welke 4 in getal zijn, en *Porquerolles*, *Baguiaux*, *Porto cros* en *Levant (Titau)* genoemd worden; doch waarvan 2 slechts bewoond, en van sterkten voorzien zijn. Oranje-appelen, citroenen en granaatappelen groeijen er over-heerlijk.

HIEROGLYPHEN. Een woord van Griekſche afkomst, beteekende *heilig beeldwerk*, of *allegorisch beeldſchrift*, waardoor men zijne gedachten door zekere beelden uitdrukt. Men ſchreef eertijds deze uitvinding, bij uitsluiting, aan de oude *Egyptenaren* toe; doch naderhand heeft men ontdekt, dat meerder volken, ten tijde hunner vroegere beſchaving, zich van foortgelijke teekens bediend hebben, b. v. de *Amerikanen*. Ondertuſſchen bragten de *Egyptenaren* het, ongetwijfeld, in dezen tot eene grootere volkomenheid, en men bewondert nog tegenwoordig hunne *Hieroglyphen*, welke op de overblijffels der obeliskſen gevonden worden. Verſcheidene *Hieroglyphen* waren, uit hoofde van bekende zinnebeelden, gemakkelijk te verklaren, zoo als van eene ſlang dat van voorzigtigheid, van eenen vogel dat van ſnelheid enz. doch andere vorderden eenen geheimen ſleutel, dien de Egyptiſche priesters alleen bezaten, uit wier uitlegging de *mysterien*, eene verſcheidenheid van volks- en priester-godsdienst aanduidende, beſtonden. Jammer is het, dat de ſleutel tot deze geheimen zoo goed als verloren is. Het werk van HORAPOLLO hier omtrent is zeer onoordeelkundig, dat van ATHANASIUS KIRCHER te willekeurig; hebbende de geleerde Deenſche oudheidkenner ZOEGA, in zijne beide werken, over de Egyptiſche munten en obeliskſen, zich het meest te dezen aanzien verdienſtelijk gemaakt.

HIEROKRATIE. Beteekent hetzelfde als *Hierarchie*.

HIEROMANTIE. De voorgewende kunst, om uit verſcheidene dingen, welke ten offer gebragt werden, toekomende gebeurtenisſen te voorſpellen.

HIERONYMUS. (*De Heilige*) Een der geleerdſte en vruchtbaarſte ſchrijvers der oude Latijnsche kerk, werd in 331 in *Dalmatië* uit bemiddelde ouders geboren, tot de geleerde ſtudien opgevoed, en oefende zich te *Rome*, onder den taalkundigen DONATUS, in de Romeinſche en Griekſche klaſſieke ſchrijvers. Reeds vroeg helde hij tot het Christendom over, en de katakomben en grafplaatsen der martelaars gaven daaraan het eerſte voedsel; terwijl zijne reizen langs den *Rijn* en in *Gallië* hem met verſcheidene Christen-leeraars deden bekend worden, zoo dat hij zich nog voor zijn 40ſte jaar te *Rome* liet doopen. Na zich eenen geruimen tijd te *Aquileja* te hebben opgehouden, begaf hij zich naar *Antiochië* in *Syrië*, waar hij zich tot den geestelijken ſtand bepaalde, en vervolgens naar de woestijn van *Chalcis*, in welke hij, onder de hardſte kaſtijdingen, en onder vlijtige, uitlegkundige oefeningen, 4 jaar als kluizenaar doorbragt; doch zijne wijding tot priester, te *Antiochië*, ontrukte hem aan dit cenzaam leven. Zonder zich tot de waarne-

ming

HIERONYMUS VAN PRAAG. — HIGT. (E. W.) 489

ming van dit zijn ambt te bepalen, reisde hij naar *Konstantinopel*, om het onderwijs van GREGORIUS van *Nazianz* te genieten, en werd in 383 leeraar te *Rome*, waar zijne uitleggingen der Heilige Schrift bij de Romeinsche vrouwen veel bijval vonden. Onder deze was eene PAULA, die hem in 386 naar *Palestina* vergezelde, en bij *Bethlehem* van hare rijkdommen een klooster stichtte, waarin hij, tot aan zijnen dood, in 420, zijn leven doorbragt. De invloed, dien HIERONYMUS op de godgeleerde denkwijze van zijnen tijd had, vereeuwigt zijnen naam niet minder, dan het aantal en de waardij zijner schriften. Inzonderheid heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door de overzetting van het oude Testament uit de grondtaal, en door zijne uitleggingen van de Heilige Schriften. Van JOVINIANUS en VIGILANTIUS, de vrijmoedige bestrijders van kloosterlijke voorgewende vroomheid, verschillende, deed hem dit op eene onverstandige wijze voor het monniks-leven ijveren, en smaadschriften voor den dag brengen, welke meer van de sterkte en het vuur zijner hartstogt, dan van een rijp oordeel, getuigen. Over het algemeen bezat hij eene gloeiende verbeeldingskracht, waardoor zijne voordragt levendig en wegslepend werd; alhoewel hij, in weerwil zijner uitgebreide taalkunde, en zijnen wijsgeerigen geest, voor zijnen beroemden tijdgenoot, AUGUSTINUS, moest wijken.

HIERONYMUS VAN PRAAG. (Zie: JOHANN HUSZ.)

HIEROPHANT. (Zie: ELEUSIS.)

HIGH-WAYMAN. Is in *Engeland* een gemaskerd struikroover, die altijd te paard zitten, en zich boven diegene, die dit handwerk te voet verrigten, verre verheven achten. Men heeft zeer vele belangrijke anekdoten van zulke *High-Waymans*, achter wier masker zich dikwijls lieden van aanzien verbergen, en men heeft meermalen, bij voortgelijke afzetterijen, trekken van grootmoedigheid ontdekt, waarover zelfs de aangevallenen verbaasd stonden.

HIGT. (ERNST WILLEM) Deze Nederlandsche geleerde, werd in 1723 te *Dokkum*, in *Vriesland*, geboren, en sproot uit een geslacht, waarvan verscheidene leden der stadsregering geweest zijn. Zijn vader heette TIERK HIGT, was van beroep een zilversmid, en raad in de vroedschap der gemelde stad. Zijne moeder was CRAMER, welker zuster aan JOHANNES HENRIKUS SCHRADER, in leven beroemd predikant te *Leeuwarden*, is gehuwd geweest. Deszelfs zoon, JOHANNES SCHRADER, sedert 1747 hoogleeraar in de welsprekendheid, geschiedenis enz. aan de hooge school de *Franeker*, waar hij in 1783 stierf, schijnt aan onzen HIGT, die 2 jaar jonger was, in deszelfs opgang naar den tempel der wetenschappen, het eerst de hand geleend te hebben; ten minste maakte hij, onder zijn geleide, in zijne letteroefeningen zulke groote vorderingen, dat hij, als student, eerlang vele voortreffelijke jongelingen voorbij streefde. In de school van den beroemden P. BURMAN, hoogleeraar in de geschiedenis, welsprekendheid en dichtkunde, doch die in 1742, in dezelf-

de betrekking, bij het *Atheneum* te *Amsterdam* beroepen werd, schijnt hij den eersten grond zijner studien gelegd te hebben. Met dezen kweekte hij naderhand, zoo door brieven als persoonlijken omgang, de vertrouwelijste vriendschap aan, waardoor BURMAN hem in het eerst ten gids op de baan der letteroefening verstrekte; beiden naderhand met gelijken tred voortgingen, en de leeling eindelijk zijnen meester schæzen voorbij te streven. HIGT vond in JOHANNES ARNTZENIUS, den opvolger van BURMAN, eerst eenen uitmuntenden onderwijzer, en naderhand eenen gemeenzamen vriend, en bragt het, onder den grooten LODOVICUS CASPARUS VALCKENAAR, die toen te *Franker*, en naderhand te *Leijden*, in de Grieksche letterkunde eenen grooten roem verwierf, in dat vak tot eenen hoogen trap van volkomenheid. Hunne vriendschap was zoo vertrouwelijk, dat VALCKENAAR niet schroomde, hem de diepste geheimen te ontdekken opens de wegen, langs welke verdienstelijke geleerden, toen ten tijde, aan onze vaderlandsche akademien, tot den leerstoel verheven werden, b. v. hoe de beroemde RUHNKENIUS tot den leerstoel te *Leijden* bevorderd werd enz.; geheimen, intuschen, welke den grooten WYTTEBACH in zijn *vita* RUHNKENII niet schijnen bekend geweest te zijn, doch gevonden worden in eenige eigenhandige brieven van VALCKENAAR, aan HIGT op onderscheidene tijden geschreven, en welke wij hier voor ons hebben. Ook genoot HIGT eenigen tijd te *Franker* het onderwijs van den beroemden ERMAN VENEMA, en bezocht, na zich hier 6 jaar in zijne meest geliefde wetenschappen te hebben geoefend, de hooge school te *Leijden*, waar hij eenigen tijd, met veel vrucht, de lesfen over de welsprekendheid en geschiedenis van den vermaarden FRANCISKUS OUDENDORP hoorde, en het onderwijs genoot van den onvergelykelijken T. HEMSTERHUIS; terwijl hij tevens eenen, voor zijne letteroefeningen voordeeligen, vriendschappelijken omgang had met JOHANNES ALBERTI, volgens WYTTEBACH een zoo groot letterkundige als godgeleerde. Eindelijk werd HIGT in 1749 tot rector der Latijnsche school te *Alkmaar* aangesteld, waar hij aan DOROTHEA LEMKE huwde. Vele jongelingen, welke grootendeels geleerde en verdienstelijke mannen geworden zijn, vloeiden derwaarts, om zijn onderwijs te genieten, toen HIGT, den 22 van Zomerm. 1762, zonder kinderen na te laten, der geleerde wereld door den dood ontruikt werd. Hij stierf, zoo als de hoogleeraar S. GRATAMA zich, in zijn' *gelukkigen toestand van Vriesland*, bladz. 9 uitdrukt, voor den *nationalen roem veel te vroeg*. JAN DE KRUIF, zijnen dood in eenen klaagzang betreurende, zong, dat hij was weggerukt,

Toen zoo veel letterhelden

Belang in 's mans geluk en zijne vriendschap stelden,

En zijn' bevordering

Tot edler schoolbewind niet meer in twijfel hing.

Zijn vader was omtrent een jaar te voren overleden, en zijne

noe-

moeder overleefde hem niet lang; terwijl zijne bitter bedroefde weduwe naar *Franeker* vertrok, waar zij met hare ongehuwde zuster, DOEKJE LEMKE, eenen winkelhandel begon, dien zij gezamenlijk, onder het genot der achting van de geheele burgerij, voorspoedig tot aan haren dood gedreven hebben.

Zoo veel is ons van het leven van HIGT bekend. Andere bijzonderheden omtrent zijne ouders, inzonderheid aangaande den vroegen dood zijns vaders, den verarmden of vernederden staat zijner moeder als weduw, zijne jongelingsjaren, den vreemden gang zijner opleiding tot de akademische studien, enz. vindt men in de voorrede voor 's mans *Gedichten*, in 1803 uitgegeven. Al deze bijzonderheden, echter, offchoon zekerlijk niet ter kwader trouw verzonnen, zijn geheel bezijden de waarheid, alhoewel het onbegrijpelijk is, langs welken weg zij zijn in de wereld gekomen. Den Harderwijkschen hoogleeraar A. IJPEIJ, die de gemelde gedichten heeft uitgegeven, werden die bijzonderheden, blijkens de voorrede bladz. 7, door eenen zeer geloofwaardigen kweekeling van HIGT mede gedeeld, en nogtans zijn zij valsch bevonden; zoo als dit naderhand uit een beter berigt van HIGTs schoonbroeder, HOBBO LEMKE, leeraar te *Wier* in *Vriesland*, aan den gemelden schrijver gebleken is; en het is op deszelfs verzoek, dat wij, hetwelk in genoemd opzigt door hem nopens HIGT verkeerdelijk is medegedeeld, hier nu, als daartoe door hem in staat gesteld zijnde, verbeteren.

Hoe HIGT geweest is, hetgeen hij was, vinden wij in meer genoemde voorrede, en wij weten, dat het, op onwraakbare gronden, naar waarheid is opgegeven. Het hoofdzakelijke daarvan is het volgende, waarbij wij nog een en ander voegen zullen. HIGT muntte in de Grieksche en Latijnsche letterkunde boven vele, ja de meeste, geleerden van zijnen tijd uit, en was ongemeen bedreven in de geschiedenis en oudheden der *Grieken* en *Romeinen*. Alhoewel hij van zijne uitstekende bekwaamheden in dit vak niet anders dan stuksge wijze, in gedrukte schriften, door hem zelven ter uitgave bezorgd, blijken gegeven heeft, zijn daarvan echter de overtuigendste proeven te vinden achter de *Theocriti, Bionis, et Moschi carmina Bucolica*, door L. C. VALCKENAAR, alsmede in de *Deliciae poeticae*, door VAN SANTEN in het licht gegeven, en bovenal in eene verzameling van schoon bearbeide redevoeringen, door 's mans eigen hand geschreven, en uitgesproken bij gelegenheid van de bevordering der Alkmaarsche Latijnsche schooljeugd. Deze verzameling, na den dood van HIGTs behuwdbroeder, G. LEMKE, predikant te *Harlingen*, bij openbare verkooping in handen geraakt van den hoogleeraar S. GRATAMA, werd door dezen, als een onschatbaar gedenkstuk van 's mans geleerdheid en genie, aan de boekerij van de hooge school te *Franeker* geschonken. Volgens getuigenis van hen, die deze redevoeringen gehoord hebben, werden zij met eene bevalligheid uitgesproken, die bijna onnavolgbaar is. Jammer is het, dat van 's mans

Phi-

Philologische Kritische lettervruchten, bij zijn leven of na zijnen dood, niets is in het licht verschenen: trouwens, behalve de genoemde verzameling in handschrift, is ons niet bekend, dat er door hem iets is afgewerkt en voor de drukpers gereed gemaakt. In zijne vroege jeugd had hij de hand geslagen aan *Moerdis Atticistae Lexicon Atticum*; doch in dit werk, dat geheel grammatisch is, kreeg hij spoedig tegenzin, en droeg het over aan zijnen vriend JOHANNES PIERSON, rector der Latijnsche scholen te *Leeuwarden*, door wien het dan ook in 1759 werd uitgegeven. HIGT beminde meer het aesthetische gedeelte der wetenschap en de Latijnsche en Nederduitsche dichtkunst. De Franeker hoogleeraar WASSENBERG plaatst hem aan de zijde van SCHRADER, in eene lijkrede, op dezen in 1784 gehouden; zeggende daarin, terwijl hij den lof des laatsten vermeldt: *Ipsae Gratiae amabilem illum virum ad omnem effinxerant elegantiam*. Voorts heeft ons de beroemde WASSENBERG berigt, dat hij bezitter was van eenen THOMAS MAGISTER, APOLLONIUS RHODIUS, XENOPHON EPHESIUS, APOLLODORUS, STATIUS, PERSIUS en andere; allen met de hand van HIGT beschreven, en met aanmerkingen enz. verrijkt; zoo als wij ook uit eenen brief, den 28sten van Sprokkelm. 1757 door VALCKENAAR aan HIGT gezonden, weten, dat hij inzonderheid mede aan PINDARUS THEBANUS gewerkt heeft, en tot de voortzetting daarvan door hem is aangemoedigd geworden. Hoe gelukkig hij voor het overige geslaagd is in het verbeteren van bedorvene lezingen, in gemelde Grieksche schriften, ziet men uit de aantekeningen van den geleerden P. H. PEERLKAMP op den XENOPHON EPHESIUS, door hem uitgegeven.

HIGT heeft vooral in de Nederduitsche en Latijnsche dichtkunst uitgemunt, en had daarin naauwelijks zijne wederga onder zijne tijdgenooten. Hij was het, inzonderheid, die hun smaak voor de *Trochaische* voetmaat inboezemde, door zijnen overheerlijken Latijnschen *Lentezang*, dien P. HUISINGA BAKKER weldra beproefde, in dezelfde voetmaat, in het Nederduitsch over te brengen, en waarin hij ook gelukkig geslaagd is. Deze Lentezang geviel den dichteren zoo wel, dat men federt verscheidene meesterstukken van dien aard heeft zien in het licht verschijnen. PIERSON noemt HIGT de bloem der Nederlandfche dichters; en dezen naam verdient hij volkomen, want hij was dichter, door de Natuur en kunst gevormd. Poëtisch genie werd er, naar zijn oordeel, in eenen dichter vereischt, en zonder dit kan iemand geen eigenlijk dichter zijn, die nieuwe denkbeelden schept; grootfche, levendige, schoone, geene gezochte, maar uit den aard der zake van zelve voortvloeiende, gedachten aan anderen kan mededeelen, en in een eenvoudig, fraai kleed, in zuivere, duidelijke verstaanbare uitdrukkingen voordragen. Dit laatste hield HIGT voor een gewrocht der kunst, het eerste voor dat der Natuur, hetwelk, zijns bedunkens, bij eenen dichter niet ontstaan kan zonder een ware scheppende verbeeldingskracht, en zonder dat de ziel als
door

door een hemelsch vuur ontvlamd wordt; terwijl het andere, naar zijn gevoelen, hoe zeer hij ook in zeker opzigt de behulpzame hand der Natuur in dezen erkende, door naarstigheid en arbeid, en het gebruik van een gezond oordeel moet verkregen worden. HIGR heeft deze zijne denkbeelden ontwikkeld in eene Latijnsche redevoering: *de fasfa in Carmine Sublimitate*, in 1751 te *Alkmaar* gehouden, en in de voorgemelde verzameling te vinden. Deze redevoering, gelijk al zijne overige, is in eenen zuiveren, echt Romeinschen geest gesteld; en zoo zijn ook zijne Latijnsche gedichten, die geheel gestemd zijn in den toon der ouden, zonder dat er lappen van hen tusfchen gestoken waren, hetwelk men anders in de gedichten van vele zijner kunstgenooten, te dien tijde, aantreft. Zijne Nederlandsche poezij was mede meer in den smaak van HOOFT en VONDEL, dan bij iemand der bekende dichters in zijne dagen. Alle dragen blijken van een eigen, grootsch verheven, schoon, dichterlijk genie, waarvan de voorgemelde, in 1803, uitgegeven, bundel van Latijnsche en Nederduitsche gedichten getuigen kunnen. Bovendien heeft HIGR zich, meer dan zijne tijdgenooten, inzonderheid, toegelegd op de kennis en beoefening der Nederduitsche taal, in zijnen tijd nog zeer verwaarloosd, waartoe hij in meer dan eene redevoering, bij de bevordering der schooljeugd gehouden, zijnen hoorders, nu eens opzettelijk, dan eens in het voorbijgaan, aanmoedigde. Onder de geleerden, die omtrent de helft der vorige eeuw op hare beoefening bedacht waren, maakte zich HIGR, door den Leijdschen hoogleeraar ALBERTI aangefpoord, bijzonder verdienstelijk; ten minste was hij, als taalkundig Nederlandsch schrijver en dichter, eenen tijd lang, een mede-arbeider aan den bekenden *Nederlandschen Spectator*, die van 1749 tot 1760, in 12 deelen, te *Leijden* in het licht verscheen. Zijn stijl in proza was mannelijk en deftig, waarvan zijne schoone vertaling der voortreffelijke redevoering van den beroemden SAMUEL WERENFELS, *over de Tooneelspelen*, in 1746 uitgekomen, onder anderen, tot eene proeve kan verstrekken.

HIJACINT. 1. Eene bekende bloem, welke in onderscheidene kleuren en foorten gevonden wordt. En 2. Een edelgesteente, hetwelk de zirkoon-aarde bevat, meestal oranje-geel of vuurrood van kleur, zeer doorschijnend is, en gewoonlijk in zuiver gekristalliseerde veelzijdige zuilen, met vier aan de kanten spits toeloopende vlakten, gevonden wordt. Men heeft ook Hijacinten van eene honig- en bruine kleur; maar vele zijn slechts half doorschijnend. De vuurroode worden voor de kostbaarste gehouden. In het vuur verliest deze steen zijne kleur, en wordt zelfs, bij eenen hoogen graad van hitte, vloeibaar. In waarde wordt de *Hijacint* met den *Ametist* en *Chrysolith* gelijk gesteld. De beste komen uit *Ceylon* en andere deelen van *Oost-Indië*, zijnde de Amerikaanse, Boheemsche en Silezische niet zoo goed.

HIJDER-ALI. Een der magtigste en dapperste vijanden der *Engelsche*

geſſchen, en, over het algemeen, een der grootſte helden van *Azië*, die zich door dapperheid, list en zamenzwering uit den laagſten ſtand tot den troon verhief. Zijn vader, een onaanzienlijk veldheer bij eenen *Nabob* in de *Ooſt-Indië*n, in 1728 geſtorven zijnde, begaf hij zich, nog ſlechts 10 jaar oud, in dienſt des konings van *Myſore*, op de kuſt van *Malabar*, die hem weldra, uit hoofde zijner menigvuldige bewezene dienſten tegen de *Maratten*, tot veldheer bevorderde. Na 's konings dood, maakte hij zich bij diens opvolger zeer bemind; doch nam hem in 1760 onverhoeds in de hoofdstad gevangen; ſtiert hem van den troon, en veroverde zijn rijk. De misnoegden, die hij bij duizenden liet oſſibringen, warden door de *Maratten* onderſteund, doch even als deze geſlagen. *Hyder Ali* breidde nu het koninkrijk *Myſore* aanmerkelijk uit; had een talrijk en uitmuntend geoefend leger, en bezat een aanzienlijk vermogen. Hij kocht in eenen oorlog, dien de *Maratten*, benevens de Engeliſche *Ooſt-Indiſche Maatſchappij*, van 1766 af, tegen hem voerden, van de eerſten den vrede voor geld; ſloeg de laaſte in verſcheiden bloedige veldſlagen, en noodzaakte haar in 1769 tot eenen nadeeligen vrede. Thans echter ware het bijna voor altoos met hem gedaan geweest, vermits de *Maratten*, zijne hevigſte en gevaarlijkſte vijanden, in 1770, met een geducht leger bijna zijn geheele land veroverden, en hem op *Seringapatnam* ingeſloten hielden. Dan, ook nu begaf hem zijn moed niet, maar noodzaakte hij de *Maratten*, om het beleg op te breken; bediende zich van hunne inwendige onluſten; heroverde alles, wat hij verloren had, en genoot van 1775 tot 1780 eenen volkomen vrede. Na het uitbarſten van den oorlog, echter, tuſſchen de *Frantiſchen* en *Engeliſchen*, benevens derzelver bondgenooten, beſloot hij, om aan de laaſten al hunne bezittingen in het zuidelijk deel van het weſtelijk *Ooſt-Indiſch ſchier-eiland* te ontrukken; viel hen op het lijf, en deed hun, te gelijk met zijnen dapperen zoon *Tippo Saib*, dien hij tot ſtadhouder over verſcheidene landen geſteld had, in het jaar 1780 tot 1782, ongemegn veel afbreuk. Door de *Frantiſchen* onderſteund, won hij verſcheiden veldſlagen; doch leed ook van de *Engeliſchen* menige gevoelige nederlaag, en ſtierf nog voor het einde van den oorlog. Zijn zoon *Tippo Saib* bragt echter in 1784 eenen vrede tot ſtand, maar moest in 1792, na eenen ongelukkigen krijg met de *Engeliſchen* en hunne bondgenooten, aan de eerſten de helft zijner bezittingen afſtaan.

HILDESHEIM. Een voormalig Biſdom in *Neder-Sakſen*, aan de Noordzijde van den *Harz*. De koning van *Pruſſen* nam hetzelve in Hooim. 1802, uit kracht der geſlotene overeenkomst te *Luneville*, in bezit, tot dat *Hildesheim*, bij dekreet van den *Frantiſchen* keizer *Napoleon*, van Oogſtm. 1807, voor een integrerend deel van het koninkrijk *Westphalen* verklaard werd. Na de gebeurtenisſen van 1814, viel het land wederom aan *Pruſſen* ten deel, waardoor het, bij de akte van het *Weener-kongres*, aan *Hanover* werd afge-

gestaan, waartoe het dan ook tegenwoordig behoort. — Het land is voor den akkerbouw bij uitnemendheid geschikt; doch kon de veeteelt er beter zijn. De stad *Hildesheim* bevat 12,000 inwoners, die door den garen- en linnenhandel bestaan, en wordt in de oude en nieuwe stad verdeeld, welke zeer onregelmatig gebouwd is.

HINDE. Een wijfjes hert, hetwelk in zijn 3de jaar treedt. — Een *Hinde-kalf*, een mannelijk of vrouwelijk hert van het eerste jaar.

HINDERLAAG. Eene krijgslist, waarbij men zich achter heggen, in een bosch of eene gracht verbergt, om den vijand met voordeel te kunnen overvallen, en hem gevangen en paarden of levendmiddelen te ontnemen.

HINDOSTAN. (Zie: OOST-INDIEN.)

HINDUS. Is de naam der oorspronkelijke bewoners van *Hindostan*, of de *Oost-Indië*; eene overoude Aziatische natie. Zij is menschlievend, goedhartig, vlijtig, en was reeds door kunsten en wetenschappen beschaafder geworden, toen de meeste harer Aziatische naburen nog op den eersten trap stonden, de *Grieken* nog in het duister lagen, en de volken van *Europa* nog de gewoonlijkste kunstbehoeften des menschelijken levens ontbeerden. De *Hindus* maken een talrijk volk uit, hetwelk sedert duizende van jaren, zelfs onder vreemde heerschappij, zijn nationaal karakter heeft behouden, en nog tegenwoordig zijne eigene taal, schrift, godsdienst, zeden en levenswijze heeft. Zij zijn welgemaakt, van eene geelbruine kleur, behalve de rijken en aanzienlijken, die bijna zoo blank als de *Europeanen* zijn; middelmatig van gestalte, en onderscheiden zich, inzonderheid, door hune kleine handen. Hun zedelijk karakter wordt zeer geprezen: zij zijn in het minste niet bloeddorstig of wraakgierig; doch vindt men onder hen zeer oorlogzuchtige volken. Zij bezitten vele geestvermogens, aan welker noodige ontwikkeling het hun, echter, voor het tegenwoordige, mangelt.

Voor dat de *Hindus* onder het juk van vreemde, willekeurige gebieders gebragt werden, stonden zij op eenen hooger trap van beschaving, en was hun land de wieg van alle kunsten en wetenschappen. Men vindt onder hen landbouw, veeteelt, vischerij en jagt, bergbouw, handwerken en fabrieken, handel en scheepvaart. Zij vervaardigen verscheidene, deels zeer kostbare, stoffen, waaronder zeer fijne katoenen, de schoonste mouselinen, fijne schawls, corduaan-leider enz. behooren: hunne verwerijen zijn onnavolgbaar. Alhoewel kunsten en wetenschappen bij hen niet meer op dien hoogen trap staan, als voor eeuwen, zijn die nogtans niet geheel verloren gegaan. In de toon- en schilderkunst zijn zij veel ten achter; doch in de dans-, beeldhouw- en bouwkunst hebben zij het verder gebragt: inzonderheid zijn nog zeer merkwaardig de nog voorhanden zijnde kanalen, die van hunne bekwaamheid in het laatste vak getuigen. Zij kennen de rekenkunst, sterre- en tijdrekenkunde, en beminnen zeer de

de dichtkunst en het gezang. Hunne taal wordt niet alleen gesproken, maar ook geschreven, en wel de Westersche talen van de rechter naar de linkerhand. Zij verdeelt zich in verscheidene tongvallen; doch de *Sankritische*, waarin hunne Heilige boeken vervat zijn, is de moeder van alle Hindufche talen. Een der zeldzaamste, meest in het oog loopende, en bij dit, anders zoo zachtaardig, volk, onmenschelijk gebruik, bestaat in het verbranden der weduwen met hare gestorvene mannen: eene gewoonte, welke sedert onheugelijke tijden onder de *Hindus* werd ingevoerd; doch tegenwoordig niet meer zoo dikwijls, en inzonderheid in die landen, plaats heeft, welke door Hindifche vorsten bestuurd worden.

Bijzonder opmerkelijk is de, sedert de oudste tijden, onder de *Hindus* plaats gehad hebbende volksverdeeling in rangen, stammen of klasfen, door de *Europeanen Casten* genoemd. Voorheen waren er 7, thans zijn er 4 hoofdklasfen. De eerste is die der *Bramanen*, of *Braminen*, welke uit priesters en geleerden bestaat, en onschendbaar is; de tweede heet *Kschetria*, of *Kschetrya*, en bevat de vorsten en krijgshelden; de derde, *Maischja*, bepaalt zich voornamelijk tot den land-, tuinbouw, veeteelt en handel, en zij worden, als kooplieden, gewoonlijk *Banianen* genoemd; terwijl de vierde den naam draagt van *Schuters*, en de kunstenaars en handwerkers bevat. Bij deze 4 hoofdklasfen komt nog eene vijfde, welke uit *Parias*, of die ongelukkigen bestaat, die alles doen moeten, dat een ander, om zich niet te verontreinigen, moet nalaten. Zij worden niet alleen zelven als onrein beschouwd, maar verontreinigen ook alles, hetwelk zij nabijkomen. Zij zijn derhalve op allerlei wijze, in het burgerlijk leven, zeer ongunstig onderscheiden; mogen de pagoden of tempels der overige Casten niet bezoeken; hare huizen niet binnen treden; moeten alle openbare markten ontwijken; en wonen in ellendige hutten, van steden en dorpen verwijderd, ten einde de overige Casten door hunnen dampkring niet zouden besmet worden. — Sommige misdrijven, door deze Caste begaan, worden door verstooting uit dezelve, en zelfs wel eens met den dood gestraft. Alle uitgestootenen uit de hoogere Casten worden met de *Paria's* gelijk gesteld, en velen van hen benemen zich liever zelve het leven, dan deze schandē te verduren. Tegenwoordig, echter, is het onderscheid tuschen de middelste Casten niet meer zoo zichtbaar, dan wel voorheen; want de menigvuldige omwentelingen, welke *Indië* ondergaan heeft, hebben dezelve meer onder elkander vermengd.

HIPPOKRATES. Een beroemd Grieksch geneesheer, die in het 156ste jaar voor onze tijdrekening, op het eiland *Cos*, in de stad van gelijken naam, geboren werd, en een afstammeling was uit het beroemde geslacht der *Asclepiaden*, die hunne afkomst van **AESCU LAAP** afleiden. Hij genoot eene zorgvuldige opvoeding, bragt den meesten tijd zijns levens buiten zijne geboortestad in onderscheidene steden van *Griekenland* door, en stierf in het 90ste jaar zijns ouderdoms.

Hip-

HIPPOKRATES bezat eene gegronde kennis van de natuurkunde en wijsbegeerte, en verbeterde, door medewerking dezer beide wetenschappen, de geneeskunde, welke tot op zijnen tijd in haren kindschen staat gebleven, en bijna geheel in handen der priesters was. Niet alle, onder zijnen naam, nog aanwezige schriften kunnen aan hem worden toegeschreven, alzoo er meer mannen van zijnen naam geleefd hebben, sommigen ook later geschreven, en inzonderheid ten tijde der Alexandrijnsche school op zijnen naam gesteld zijn. Diegene, echter, welke van hem afkomstig zijn, leveren, nog tegenwoordig, voor den zich oefenenden geneesheer veel belangrijks en nuttigs op.

HIPPODROMUS. Zoo noemde men bij de *Grieken* en *Romeinen* de openlijke plaats, waar de wedloopen te paard en op wagens gehouden werden: eene renbaan. Onder alle *Hippodromen* van *Griekenland* was die te *Olympia*, waarvan men bij PAUSANIAS eene beschrijving vindt, de merkwaardigste. Naast deze is er welligt geene zoo gedenkwaardig, als die te *Konstantinopel*, welke nog heden den wandelaar met verbazing vervult. SEVERUS begon den bouw van deze uitgetrekte, prachtige renbaan, welke door KONSTANTIJN, naar het model van den grooten *Circus* te *Rome*, voltooid werd. Zij was door twee onafzienbaar lange rijen, met smaak gebouwde, zuilen omgeven, die zich boven elkander verhieven, en op breede voerstukken rustten; terwijl eene buitengewone menigte standbeelden van marmer, porfijr en brons, menschen en dieren, keizers en worstelaars voorstellende, haar versierden. Onder andere merkwaardige kunstgewrochten vond men hier ook de 4 paarden van brons, door LYSIPPUS vervaardigd, welke uit *Griekenland* naar *Rome*, vervolgens naar *Konstantinopel*, van daar naar *Venetië*, en eindelijk naar *Parijs* vervoerd zijn, waar zij tot 1815 voor den ingang der *Tuilleries* stonden, doch sedert welken tijd zij weder naar *Venetië* zijn terug gebragt. De *Turken* noemen deze plaats tegenwoordig *Atmeidan*, of renbaan, en herinneren ons daardoor nog heden hare vorige bestemming. Zij is 400 meetkundige treden lang en 100 breed en vertoont nog, ofschoon eenigermate beschadigd, ettelijke kolosfale ouden, welke onder de merkwaardigste mogen geteld worden.

HIPPOPOTAMUS. Het Rivier- of Nijlpaard. (*Zie aldaar*)

HIRSCHBERG. Naast *Breslau* de voornaamste koopstad van *Silezië*, inzonderheid ten aanzien van den linnenhandel. Zij ligt in het prinsdom *Jauer*, waar de rivieren de *Bober* en *Zacken* zich vereenigen. Merkwaardig zijn de bleekerijen bij de stad, waar het garen, katoen en de linnens gebleekt worden. Bovendien heeft *Hirschberg* belangrijke laken-, kousen-, katoen- en papier-fabrieken, eene suiker-raffinerij enz. Het getal der inwoners bedraagt 5800: zij zijn gedeeltelijk Katholijk, gedeeltelijk Luthersch, en hebben een Luthersch gymnasium, eene Roomsche school, een wees- en arnhuis, enz. Bij de stad zijn schoone tuinen, bijzonder de *Pflanzberg*. De *Hirschberger kreits* bevat, op $12\frac{3}{4}$ vierkante mijlen, 3 steden, 44 dorpen en 34,425 in-

woners, die grootendeels van de linnen-fabrieken bestaan; zijnde de grond er niet zeer vruchtbaar.

HIRSCHFELD. (CHRISTIAN CAY LORENZ) Hoogleraar in de wijsbegeerte en fraaije wetenschappen te *Kiel*, zag te *Nüschel*, een dorp bij *Eutin*, in 1742, het eerste daglicht. Na zijne volbragte studien te *Halle*, ging hij met de twee prinzen van *Holstein-Gottorp* op reis, en leefde vervolgens eenige jaren als ambteloos burger te *Leipzig*, waar hij zijnen tijd aan de bearbeiding van verscheidene schriften besteedde. Zijne, na verloop van 4 jaar, uitgegevene: *das Land-leben*; *Versuche über den grossen Mann*; *der Winter*, en *Briefe über die vornehmsten Merkwürdigkeiten der Schweiz*, kenschetsen hem als eenen wijsgeerigen denker en smaakvollen schrijver. Meer andere, kleinere werken, uit zijne pen gevloeid, ademen denzelfden geest. Het meest echter heeft hij zijnen roem gevestigd door zijne *Theorie der Gartenkunst*, van 1779 tot 1785 te *Leipzig* in 4to, in 5 deelen, met platen uitgegeven: een werk, schoon dan al niet in alle opzigten volledig, echter van dien aard, dat het boven de theoretische schriften over schoone kunst verre weg uitmunt, en den lust voor de tuinmanskunst meer en meer heeft verlevendigd. Ten behoeve van dit zijn werk deed hij verscheidene lange reizen naar *Denemarken*, *Duitschland* en *Zwitserland*, waardoor hij zich in staat stelde, om zijnen van 1782 tot 1789 uitgegeven *Garten-Kalender*, en zijne *kleine Garten-Bibliothek* zoo rijk te kunnen stofferen. Op last en kosten van zijnen koning legde hij te *Düsternbrok*, bij *Kiel*, eenen vruchtuin aan, die in weinige jaren tot eene aanmerkelijke volkomenheid geraakte. Ook deelde hij zijne hier en elders gedane waarnemingen over het kweeken van boomen, in zijn *Handbuch der Fruchtbaumkunst*, in 1788 en 1789 uitgegeven, mede. Nadat hij 6 jaar lang in genoemde dorp had doorgebracht, onder het genot der achting van allen, die hem omringden, ontsiep hij in Sprokkelm. 1792 zoo kalm, als zijn nuttig leven geweest was.

HOBBS. (THOMAS) Een Engelsch wijsgeer, die in 1588 te *Malsmesbury* geboren werd, en in 1679 stierf. Hij was de leidsman van eenige jonge edellieden, onder anderen ook van koning KAREL II, met wien hij eenige reizen naar *Frankrijk* en *Italië* gedaan heeft. Reeds als jongeling beoefende hij de wijsbegeerte; doch verruilde dezelve, voor eenigen tijd, tegen het leeren der oudetalen en wiskunde, in welke laatste wetenschap hij het echter nooit zeer ver gebragt heeft. De burgerlijke onlusten in *Engeland*, welker treurig einde hij voorzag, waren oorzaak, dat hij zich in 1640 naar *Parijs* begaf, waar hij zijne beide beroemdste werken, *den Leviathan*, en *de Civel* bearbeidde. In beiden vertoont hij zich als een ijverig voorstander eener onbepaalde alleenheersching, en schildert den mensch als een vijandig en baatzuchtig wezen, hetwelk aan den wil van eenen eenigen moet zijn onderworpen, zal hij niet, gelijk in den oorspronkelijken natuurstaat, tegen zijne medemenschen woeden, en, ten

koste van het algemeen welzijn, zijne hartstogten trachten te bevredigen. Daar HOBBS de geestelijkheid voor de oorzaak en bevorderaarster van alle ontusten in monarchale staten hield, zoo ijverde hij ook inzonderheid tegen haar, en geraakte daardoor in de verdenking van eenen godverzaker. Zich derhalve niet langer in *Frankrijk* veilig achtende, keerde hij naar *Engeland* terug, waar hij het overige zijner dagen in eenzaamheid, en onder geleerden letter-arbeid, doorbragt, en onder anderen eene overzetting van de *Iliade* en *Odyssee* van HOMERUS, met eene verhandeling over den aard van het heldengedicht, in het licht gaf.

HOBBO. (In het Fransch *Hautbois* en Italiaansch *Oboe*,) is een bekend blaas-speeltuig, hetwelk de thans bijna geheel in onbruik zijnde schalmeij vervangen heeft, en tegenwoordig in orchesten, alsmede bij het veld-muzijk, algemeen is ingevoerd. Dit speeltuig loopt van de gestreken *c* tot in de 3 maal gestreken *d*, ook wel *e* en *f*; doch de laatste is meer voor solo-spelers. Een der wezenlijkste bestanddeelen van de Hobo, waarmede voor het overige de klarinet, het mondstuk alleen uitgezonderd, vele overeenkomst heeft, is buiten twiifel een goed pijpje van riet, hetwelk voor een mondstuk dient, en tot de zuiverheid van den toon ongemeen veel kan bijdragen, doch ook even zeer het schreeuwen en krassen van denzelfden kan bevorderen, en het speeltuig zelf merkelyk in waarde doen verliezen. Men heeft wel verscheidene proeven genomen, om deze onaangename omstandigheid te verhelpen, en inzonderheid heeft GERHARD HOFFMAN de onaangename, onzuivere toonen in 1727 verbeterd; doch des niettegenstaande schijnt de klarinet (zie *aldaar*), zoo uit hoofde van haren grooteren omvang, als van den schoonen, vollen, en veel aangenamer toon, met régt boven de Hobo gesteld te worden. Voorts is er nog eene Hobo *d'Amour* (omstreeks 1720 bekend geworden), die echter genoegzaam aan gene volkomen gelijk is, en zich alleen door eene andere van onder toegemaakte klep, waarin de mond omtrent eenen vinger dik is, alsmede daardoor onderscheidt, dat zij eene terz lager staat.

HOCHE (De veldheer LAZARE) werd in 1768 uit zeer geringe ouders te *Parijs* geboren. In het begin der Franfche onlusten was hij slechts korporaal, doch klom allengskens op, zoo dat hij in 1793 reeds als divisie-generaal bekend was, en naderhand opper-bevelhebber werd bij het leger van de *Moëzel*, waarbij hij zich in Winterm. van dat jaar, bij den terugtocht der *Oostenrijkers* uit den *Elzas*, op eene voordeelige wijze onderscheidde. In weerwil hiervan geraakte hij bij den achterdochtigen ROBESPIERRE in verdenking, en daardoor van zijnen post ontzet, ja hij zou mogelijk de guillotine niet ontsnapt zijn, indien dit monster niet vroegtijdig een slagtoffer derzelve geworden ware. Hij verkreeg, te gelijk met zijne vrijheid, den post van veldheer van het leger der kusten van *Brest* en *Cherbourg*, en werd na de nederlaag, welke hij, den 20sten van Hooim. 1795 den

Emigranten te *Quiberon* toebragt, tot opperbevelhebber van het Westelijk leger, tegen de eigenlijke *Vendée*, verheven. Het gelukte hem, in den Zomer van 1796 aan dezen verderfelijken krijg, waarin de krijgskundige bekwaamheden van zoo vele dappere veldheeren waren te kort geschoten, ten voordeele der republikeinen, een einde te maken, en in deze overwonnen landstreek de uitstekendste achting te verdienen. De lagen van sommigen zijner benijders waren even vruchteloos, als de aanval, dien men eens te *Nantes* op zijn leven waagde. Na den geeindigten oorlog in de *Vendée* bleef HOCHHEIM buiten dienst tot in Winterm. des laatstgenoemden jaars, wanneer hij het bestuur over de vloot verkreeg, welke in *Ierland* eene landing beproeven moest. Daar echter deze onderneming, bij middel van eenen gunstigen wind, en het verstrooid geraken der vloot, mislukte, en voor dien tijd moest gestaakt worden, zoo benoemde hem het directoire tot veldheer van het leger der *Sambre* en *Maas*, in welken post hij zich niet minder gunstig onderscheidde. Voor het overige roemt men niet alleen zijne beproefde dapperheid, maar ook zijne menschlievendheid en welwillendheid, waardoor hij niet minder de achting der overwonnenen verwierf, dan hij voor de overwinnaars nuttig werd. Hij stierf in 1797, en zijn lijk werd met staatsie van *Wetzlar* naar *Koblentz* gevoerd, waar LE FEBRE bij zijn graf eene schoone redevoering hield, waarvan het begin dus luidde: „Kameraden! nooit was de dood voor ons verschrikkelijk; maar hier vertoont hij zich in zijne afgrijfelijke gedaante: hij vernietigt door eenen slag jeugd, talent en deugden. HOCHHEIM is niet meer. De dood heeft zijn leven afgesneden, en eerlang zal niets meer van hem overig zijn, dan het aandenken aan zijne roemrijke daden.”

HOCHHEIM. Een aanzienlijk dorp met 1733 inwoners, aan de *Mein*, 3 mijlen van *Frankfort*, waar de beroemde Rijnwijn groeit, welke onder den naam van *Hochheimer* bekend is. Voormaals behoorde dit dorp aan het domkapittel te *Mentz*; doch tegenwoordig aan het hertogdom *Nassau*.

HOCHKIRCHEN. Een dorp in den *Opper-lausitz* in *Saksen*, niet ver van *Bautzen*, beroemd door twee aldaar voorgevallene veldslagen, als: de een in den 7 jarigen oorlog tusschen den grooten FREDERIK van *Pruisen* en den Oostenrijkschen veldheer DAUN, waarbij de eerste, na een aanmerkelijk verlies, tot den terugtogt werd genoodzaakt; en de andere, welke in Bloem. 1813 alhier tusschen de *Fransen* en het vereenigd *Russisch-Pruisisch* leger plaats had, waarbij het laatste mede tot den aftogt gedwongen werd.

HOEKSCHEN en KABELJAAUWSCHEN. Twee partijen in ons vaderland, welke omtrent het jaar 1350 ontstonden, wanneer MARGARETHA, gravin van *Holland* en gemalin van keizer LODEWYK V, met haren zoon WILLEM V. over de regering des lands oneens werd. De *Kabeljauwschen* hielden het met den zoon, en namen dien naam aan, om aan te duiden, dat zij hunne tegenpartij zoo gemak-

ke-

kelijk meenden te kunnen overmeesteren, als de kabeljaauw de kleine visfchen, en droegen grijze mutfen of hoeden; terwijl de *Hoekfchen* het met de moeder hielden, en dien naam verkozen, om dat genoemde visfchen met hoeken gevangen worden. Zij onderscheidden zich van de vorige door het dragen van roode mutfen of hoeden. Deze woelingen duurden tot het jaar 1492, en bragten de rampzaligfte gevolgen voort, waarvan wij bij WAGENAAR in de *Vaderlandfche Historie* een naauwkeurig en omftandig berigt vinden opgeteekend.

HOFNAR. Is een perfoon, die eertijds aan de meeste hoven onontbeerlijk was, en wiens werk bestond, om den vorst en zijn huis, door kluchtige invallen en vrolijke kwinkflagen, te vermaken. Men ontmoet wel foortgelijke wezens hier en daar bij de ouden; doch in dien trant, zoo als zij nog in later tijd bestonden, werden zij eerst in de middeleeuwen ingevoerd, waarin de ruwheid en onkunde der regenten dergelijke lompe gezegden en gefprekken noodzakelijk maakten. Zij waren inzonderheid zeer gezien, toen de *Troubadours*, *Minnezangers*, *Minftrels*, en andere dichters der middeleeuwen, ophielden door hunne gezangen te vervrolijken, en droegen niet alleen eene uitftekende, belagchelijke kleeding, maar verwierven dikwijls, ter belooning van hun altijd opgefcherpt vernuft, de aanzienlijkfte bedieningen van den staat of het hof, welke zij gewoonlijk niet wisten waar te nemen. Deze foort van menfchen, die alleen dan eenig nut deden, wanneer zij den vorst, die zonder dit voor de waarheid doof was, al boertende die onder het oog bragten, bestond nog in de vorige eeuw; gelijk KUNZ VAN DER ROSEN, GUNDLING, KIAU en anderen, als zoodanig genoeg bekend zijn. FREDERIK de Groote bewerkte, door zijn roemrijk voorbeeld, de geheele vernietiging, ten minfte wat den naam betreft, van dezen post, en FLÜGEL heeft, in zijne uitmuntende *gefchiedenis der Hofnarren*, derzelve lotgevallen uitvoerig befchreven.

HOGARTH, (WILHELM) een beroemd fchilder en graveerder, werd, volgens zijn eigen berigt, in 1697 te Londen geboren. Hij leerde eerst het zilverfmeden; doch bezocht naderhand de akademie van *St. Martins-lane*, en teekende zeer vlijtig naar de Natuur, zonder echter hierin meer dan middelmatige vorderingen te maken. Hij fcheen niet beftemd tot een bloot kopiïft van menfchelijke gedaanten: zijn genie deed hem karakters en hartstogten, de ziel van alle beelden, fchilderen en op dock overbrengen. HOGARTH moge al, ten aanzien van koloriet, licht en fchaduw enz. niet onder de groote fchilders behooren, de nieuwhed zijner uitvindingen, echter, zijn rijkdom aan denkbeelden, zijne waarheid in uitdrukking, zijn geest en vernuft in zijne zamenftellingen — dit alles verhieft hem tot den rang der uitftekendfte kunstenaars. Hij was bijzonder fterk in het komisch-fatyricke, en bezat eenen, hem natuurlijk eigen, fcherpen geest van waarneming voor het belagchelijke, hetwelk hij met eene gelijke vaardigheid opmerkte en fchilderde. Dikwijls ont-

wierp hij in gezelschap, ongemerkt, met potlood, de hoofdtrekken van een tooneel op den nagel van zijnen duim, en bragt die op deze wijze in zijn verzamelboek over. *Caricatur* werd derhalve zijn hoofdvak, maar in eenen edeler zin, dan waarin men dit woord gewoonlijk neemt.

In het jaar 1720 begon HOGARTH voor eigen rekening in metaal, en naderhand voor boekverkoopers, te arbeiden, en sneed de 17 platen tot de uitgave in duodecimo van HUDIBRAS, en die van andere werken, waardoor hij eerlang van eene voordeelige zijde bekend werd. Hierop legde hij zich op het portret-schilderen toe, hetwelk eenen man, wien alle vleijerij vreemd was, en die zijnen satyriken aard niet kon bedwingen, weinig voegde; doch bezorgde hem deze kunst eenen tijd lang veel werks. In 1730 huwd hij aan de eenige dochter van den koninklijken schilder JAKOB THORNBILL, en betrok kort daarna een zomer-verblijf te *South Lambeth*. Sedert begon zich zijn roem meer en meer uit te breiden, voornamelijk door de platen uit het leven eener boeleerster (*The jew decoyed, or a Harlots progres*), welke hij in 1733 uitgaf, en waarop 1200 inteeekenden. Wat het te zeggen is, voor het verstand en het hart te teekenen, heeft HOGARTH hierin op eene meesterlijke wijze ten toon gespreid; en mogelijk heeft nog nooit een kunstenaar vóór hem zijn penfeel zoo zeer ten nutte der zedekunde aangewend. In eenen gelijken geest zijn *het Leven van eenen Lichtmis*, zijn *Huwelijk naar de mode* enz. terwijl andere zijner werken, b. v. zijne *Jaarmarkt van Southmark*, meer grillig (*humoristisch*) zijn; doch waarin hij niet minder uitmunt.

Niet tevreden echter, dat hij eenen weg bewandelde, dien niemand voor hem nog betreden had, wilde hij zich mede als Historie-schilder kenmerken, en leverde, in het jaar 1736, 2 schilderstukken, *het Bad van Bethesda* en den *barmhartigen Samaritaan*: dan, het genie, hetwelk hem in tooneelen van ondeugd en rampspoed des dagelijkschen levens zoo getrouwelijk vergezeld had, verliet hem in de zoodanige, waarin zich aanminnigheid moest vertoonen: zelfs bij de ernstigste onderwerpen konde hij zijne neiging tot het komieke niet onderdrukken, welke zelfs in zijne stukken, *de redevoering van PAULUS*, en de *dochter van PHARAO*, doorstraalt; doch waarvan dat van RICHARD II alleen geheel vrij is. In 1793 gaf HOGARTH zijne beroemde *Analyse der Schoonheid* in het licht, welke door MÏLIUS, onder het oog des schrijvers, is overgezet, en in 1754 te *Berlijn* uitgegeven, en waarin hij tracht te bewijzen, dat de golvende- of slang-linie de ware linie der schoonheid zij.

De stukken van HOGARTH bezitten eene juistheid, die aller bewondering verdient; doch ook weinig kunstenaars beoefenen zoo zeer de Natuur, als hij gedaan heeft. Ondertusschen behoeven zijne stukken, uit hoofde van het komisch-satijrieke en zinspelende, hetwelk zelfs in het geringste bijwerk, ja bijna in ieder afzonderlijke trek, ge-

von-

vonden wordt, eenige opheldering, welke men inzonderheid in: HOGARTH *illustrated*, door JOHN IRELAND, 3 deelen in 8vo, Londen 1791, en in LICHTENBERGS *ausführliche Erklärung der Hogarthischen Kupferstiche* enz. 6 deelen, Göttingen 1796, kan vinden. Ook ontmoet men in de Fransche overzetting van de *Analyse der Schoonheid*, door JANSEN, Parijs 1805, 2 deelen, eene zeer belangrijke *Notice Chronologique, historique et critique de tous les ouvrages de peinture et de gravure de Mr. HOGARTH*. Hij stierf in 1764 te Chiswick, waar men een fraai gedenkteeken voor hem heeft opgerigt, waarop zijn vriend GARRIK het volgende bijschrift heeft doen plaatsen: „vaarwel! groote schilder der menschheid! Gij bereikte het „edelfte doel der kunst: uwe geschilderde zedelesfen streelen het „verstand, en verbeteren het hart door het gezigt. Lezer! zoo gij „genie bezit, vertoef dan aan deze plaats; of klopt uw hart voor „Natuur, zoo heilig dan zijn graf eenen traan; doch zijt gij onge- „voelig voor beide, ontwijk dan dit oord, want hier rust het eer- „waardig stof van HOGARTH.

HOLBEIN. (HANS) Deze uitmuntende schilder en vormsnijder, geboren te Augsburg in 1498 (volgens anderen 1495) en gestorven te Londen in 1554, had zijnen vader tot leermeester, en bereikte reeds zeer vroeg in zijne kunst eenen aanmerkelijken trap van volkomenheid. Zijn vader naar Basel vertrekkende, geraakte de jonge HOLBEIN hier bekend met den beroemden ERASMUS, die sterk bij hem aanhield, om zijne werken in druk uit te geven. Hij schilderde de beeldtenis diens geleerden; vervaardigde de bekende houtsnij-platen voor deszelfs werk: *de Lof der zotheid*, en won meer en meer zijne vriendschap. HOLBEIN, zeer veel van zijne vrouw moetende lijden, ging, ter verbetering zijner tijdelijke omstandigheden, naar Engeland, werwaarts ERASMUS hem brieven van aanbeveling aan den kanselier, THOMAS MORUS, mede gaf, door wien hij ongemeen minzaam ontvangen, en gehuisvest werd. Na verloop van 3 jaar, gedurende welke MORUS zijne zaal met verscheidene zijner schilderstukken versierd had, noodigde hij den koning HENDRIK VIII te zijnen huize, die over dezelve zoo verrukt was, dat hij HOLBEIN aanstonds in zijnen dienst nam, en rijkelijk beloonde. Hij schilderde in *miniatur*, met water- en olieverw; zijne portretten ademen geest en leven; terwijl zijne geschiedkundige tafereelen zich door eene levendige erbeelding onderscheiden. *De lijdensgeschiedenis van Jezus*, benevens *diens afbeeldsel*; *eene heilige Familie*; *de Zegepraal van den Rijkdom*, en de *toestand der Armoede*, welke beide laatste zich te Londen bevinden, worden, met eenige koppen, onder zijne beste stukken geteld. Bijna in alle kabinetten vindt men teekeningen van HOLBEIN, waarvan ontelbare stukken in het koper zijn overgebracht. Inzonderheid heeft BARTOLOZZI, voor ettelijke jaren, de oorspronkelijke teekeningen van merkwaardige personen aan het hof van HENDRIK VIII, in de uiterste zuiverheid, juistheid en schoonheid,

in het koper gegraveerd, waarna dezelve door den opziener der koninklijke munten en teekeningen, JOHN CHAMBERLAINE, met biographische berigten verzeld, zijn uitgegeven.

HOLBEIN muntte niet minder uit in de houtsnede-kunst, welke hij mede zeer vroegtijdig beoefende. Nog geen 16 jaar oud zijnde, sneed hij reeds in hout, en gaf tot op zijn vertrek naar *Engeland*, in 1526, eene aanzienlijke verzameling van kleine houtsnede-platen in het licht, waarvan de uitmuntende uitvoering hem veel werks verschafte. Nadat hij een groot getal historische stukken geschilderd had, teekende hij dezelve in het klein, en bragt die vervolgens in hout over. Dit deed hij ook met zijnen te *Bazel* geschilderden, beroemden *Doodendans*, waarvan de oorspronkelijke teekeningen in de boekerij van die stad bewaard worden: de houtsnede er van is een meesterstuk van kunst, en men vindt er onderscheidene uitgaven van. Ook zijnen te *Bazel* geschilderden *Boerendans* sneed hij in hout; doch hiervan zijn de platen zeldzaam. Van eene reeks van 90 kleine platen, geschiedenissen uit het Oude Testament bevattende, is die uitgave de beste, welke in 1539 te *Lion*, bij de gebroeders MELCHIOR en CASPAR TRECHSEL, verschenen is. Waarschijnlijk zijn dezelve vroeger, dan de *Doodendans*, vervaardigd; ten minste zijn zij niet zoo volkomen als deze.

HOLBERG. (LUDWIG, *vrijheer van*) Deze beroemde Deensche schrijver, die zich, door de vorming en veredeling van den smaak en de zeden zijner natie, zeer verdienstelijk gemaakt heeft, werd in 1684, te *Bergen* in *Noorwegen*, geboren. Zijn vader, die in den krijgsdienst door dapperheid tot den rang van overste was opgeklommen, werd hem vroeg door den dood ontrukkt; terwijl een niet on aanzienlijk vermogen, hetwelk hij zijnen zoon naliet, kort daarna door de vlam verteerd werd. De jonge HOLBERG, die van jongs af eene sterke neiging voor letteroefening liet blijken, moest de eerste jaren zijner jeugd in niet weinig kommer doorbrengen, en kwam vervolgens op de akademie te *Kopenhagen*, waar hij in 1714 tot buitengewoon hoogleeraar in de geschiedenis en letterkunde werd aangesteld. HOLBERG deed verscheidene reizen naar *Engeland*, *Frankrijk*, *Holland*, *Duitschland*, en *Italië*; leefde, na zijne terugkomst in *Denemarken*, gedurende 2 jaar, in bekrompene omstandigheden; gaf omtrent dezen tijd eene *Inleiding in het Natuurrecht* in het licht, en verkreeg eindelijk in 1718 den leerstoel der bovennatuurkunde, en twee jaar later dien der welsprekendheid, met eene jaarwedde, welke hem een gerust leven verzekerde.

HOLBERG hield zich in het eerst, meestal, met de burgerlijke en kerkelijke geschiedenis van *Denemarken* onledig; en was reeds 30 jaar oud, voordat hij in het vak van fraaije letterkunde, waardoor hij naderhand zoo beroemd werd, iets verrigt had. Bovenal verwierf hij door zijne drama's, waaronder *de Staatkundige Kannegieter* genoeg bekend is, ongemeen vele goedkeuring, en kan men hem de eer

eer niet weigeren, van de eerste geweest te zijn, die voor de Deensche natie tooneelstukken, de zeden van zijnen tijd in het lage komieke, zoo uitmuntend schetsende, vervaardigde. Zelfs in later tijd zijn de stukken van HOLBERG, in *Duitschland* en elders, ten tooneele gevoerd geworden. Zijn komiek heldendicht *Peter Paars* bezit insgelijks vele waarde; zoo als hij dan ook de eerste *Deen* was, die *Satiren* geschreven heeft; zijnde zijn bekend satiriek werk, *de onderaardsche reize van KLAAS KLIM*, oorspronkelijk in het Latijn, en in den smaak van LUCIANUS en SWIFT opgesteld, in 7 talen overgezet geworden. HOLBERG gaf in het jaar 1732 tot 1735 zijne *Geschiedenis van Denemarken* in het licht, welke voor de beste zijns lands in de Deensche taal gehouden wordt: ook schreef hij eene *Kerkelijke Historie*, eene *Joodsche Geschiedenis*, twee verzamelingen van *Levensschetsen*, eenige *Latijnsche brieven*, *Epigrammen*, *Fabelen* enz., waardoor hij in zijn vaderland niet weinig roems verwierf. Volgens het gevoelen van den geschiedschrijver SUHM, gaf HOLBERG zijner natie en harer denkwijze, gelijk CICERO, den eersten schok; terwijl hij haar aanmoedigde, om in hare taal te schrijven, te denken, en wijsgeerig te redekavelen. In 1727 werd hij hoogleeraar in de geschiedenis, en in 1737 penningmeester (*questor*) van de universiteit te *Kopenhagen*. Hier stierf hij in het jaar 1754, en maakte het grootste gedeelte van zijn vermogen aan de ridder-akademie te *Sorbe*, in *Seeland*.

HOLEN. Zijn natuurlijke gewelven onder den grond, van eene verschillende grootte, en van meer of minder gangen voorzien. Zelden vindt men dezelve op het vaste land, maar meestal in kalkbergen, waar zij door het water schijnen gevormd te zijn, hetwelk, door het zijpelen door de tusschen ruimten van den steen, de kalkaardige stoffen, die in lagen liggen, van langzamerhand doorweekt, en de opgeloste deelen met zich voert. Daar, waar de waterdruppels vallen, zet zich de daarin bevindende kalkstof vast, en vormt daardoor den dropsteen, of *Stalaktik*, welke men aan de wanden en op den grond dezer Holen, in de gedaante van ijskegels, pilaren en andere figuren, aantreft. Ook vindt men dikwijls in dezelve afzonderlijke deelen van bekende en onbekende land- en zee-dieren; ja zelfs somtijds geheele geraamten er van, die of versteend, of met eene kalkaardige korst bedekt zijn.

Onder de merkwaardigste holen, welke ook somtijds door aardbevingen en vuurspuwende bergen worden voortgebracht, telt men, in *Duitschland*: het *Baumans-hol*, aan den *Beneden-harz* (zie *aldaar*); het *Gailenreuter-hol* in het *Bambergsche*, het *Wizzelloch* genoemd, hetwelk eene verbazende menigte beenderen van meestal onbekende dieren bevat, die niet alleen langs den grond verstrooid, maar ook in de rotsachtige wanden befloten liggen, en welke dieren bij het aanspoelen van den berg, waarschijnlijk, hunnen dood zullen gevonden hebben: voorts, in het hertogdom *Krain*, het *Adelsberger-hol*,

een der opmerkelijkste, waarin gangen naar verbazend groote pleinen voeren, waarop men zeldzame spelingen der Natuur, maar ook gevaarlijke diepten, ontmoet; wijders, in *Groot-Brittannië*, het *Pools-hol*, in *Derbyshire*, omtrent 2080 voet lang, hetwelk vele *entrichen*, en andere, meest in kalkspath veranderde, lichamen bevat, en waardoor in de lengte een stroom door alle gangen vloeit; het *Hol Devils-Arse*, nabij *Castleton*, een prachtig werk der Natuur, alsmede het bewonderenswaardig *Fingals-hol*, op het eiland *Staffa*. Eindelijk noemt men nog onder de merkwaardige Holen de prachtige grot, op het onbewoonde eiland *Antiparos*, in den *Archipel*, welke, volgens CLARKE's reizen, een oud bergwerk geweest is. TOURNEFORT heeft deze betooverende grot naauwkeurig beschreven, en CHOISEUL-GOUFFIER heeft er zeer schoone platen van geleverd in zijne *Voyage pittoresque dans le Grèce*, welke schrijvers men hierover verder kan nazien.

HOLLAND. Eene van de 17 provincien van het koninkrijk der *Nederlanden*, grenzende ten Noorden en Westen aan de *Noordzee*, ten Noord-Oosten aan de *Zuiderzee*, ten Oosten aan de provincie *Utrecht* en *Gelderland*, en ten Zuiden aan de *Merwe*, den *Biesbosch*, het *Hollandsche Diep* en den *Krammer*. Zij heeft eene uitgestrektheid van ruim 102 v. m.; bevat 747,583 inwoners, en wordt door den zeeboezem het *IJ* in *Zuid- en Noord-Holland* verdeeld, wordende echter thans *Amsterdam*, met den geheelen zuidelijken oever van deze golf, tot *Hollands Noordelijk gedeelte* gerekend. De voornaamste rivieren zijn, behalve de reeds genoemde, de *Linge*, welke bij *Gorkum* stroomt; de *Hollandsche IJssel*, die haar water uit de *Lek* ontvangt, voorbij *Gouda*, waar zij de *Gouwe* opneemt, door *Oudewater* loopt, en bij *IJsselmonde* weder in de *Lek* valt; voorts de *Schie*, bij *Schiedam*, de *Rotte*, bij *Rotterdam*, de *Amstel*, bij *Amsterdam*, de *Vecht*, welke van *Utrecht* komt, het *Spaarne* bij *Haarlem*, de *Zaan* in *Noord-Holland* enz. De grond van dit gewest is lager dan de zee, waarom het tegen dezelve zoo door de duinen, welke door de zee zelve gevormd zijn, als door kostbare zeedijken, beschermd wordt; gelijk men ook de overstroming der rivieren door zware dijken tracht te verhoeden.

De luchtgesteldheid van *Holland* is, door de nabijheid der zee, meestal vochtig, beneveld en veranderlijk; doch voor de inboorlingen niet ongezond. De weilanden zijn er, over het algemeen, zeer goed, waardoor de veeteelt hier aanmerkelijk is, inzonderheid in *Noord-Holland*, waar men in 1817, in weerwil van de sterfte in het vorig jaar, nog 170,000 runderen, 100,000 schapen, en 15,000 paarden telde. Men maakt er eene verbazende hoeveelheid van boter en kaas, alsmede veel turf. De grond levert voorts granen, groenten, aardappelen, hennep, vlas, en, in het zuidelijk gedeelte, meekrap, maar weinig hout op. Aan de kusten en ook in de binnenwateren wordt veel visch gevangen, alhoewel de zalmvangst aanmerkelijk verminderd is.

Be-

Behalve eendvogels, ganzen, hazen, en in de duinen konijnen, vindt men er weinig wild. De koophandel is er van veel belang, en maakt een voornaam middel van berenn uit. Ook vindt men er vele fabrieken en trafijken, die allerlei voortbrengfelen leveren; doch waarvan sommige in merkelyk verval zijn. *Holland* bevat voorts verscheidene aanzienlijke steden, als: *Amsterdam*, de hoofdstad des geheelen rijks; *Haarlem*, de hoofdplaats van Hollands noordelijk gedeelte, *Rotterdam*, *Dordrecht*, *Leijden*, met eene hooge school, 's *Hage*, beurtelings met *Brussel* de residentie-plaats des konings, en de hoofdplaats van Hollands zuidelijk gedeelte, en meer anderen; alsmede vele fraaije, welvarende dorpen, en eindelijk de eilanden *Texel*, waar men voortreffelijke schapen heeft, *Vlieland*, *Terschelling*, *Wieringen*, *Marken* en *Urk*.

HOLOMETRUM. Een wiskunstig werktuig, om allerlei afmetingen te doen.

HOLLEBEEK. (EWALD) Een beroemd Nederlandsch godgeleerde, die in 1731 geboren werd. Hij verkoos den predikdienst, beoefende het vak van letterkunde, en werd vervolgens als hoogleeraar te *Groningen*, en in 1762 te *Leijden* beroepen. Hij had zeer veel deel in de verandering der predikwijze, welke men sedert de hervorming gevolgd had, en die door haren uitlegkundigen, leerstellig en veelal twistenden aard, bij eene meer gevorderde rede, en het toemen van eenen beteren smaak, aan velen mishaagde. Offchoon zijne pogingen hiertoe, bij sommigen, eene algemeene ergernis verwekten, stond HOLLEBEEK, echter dien schok met bedaarden moed door, en zegevierde eindelijk op de kwade trouw en vooroordeelen van anderen. Tweemaal, namelijk in 1764 en 1780, bekleedde hij aan de hooge school te *Leijden* den 'post van Rector, bij welke gelegenheid hij uitmuntende redevoeringen hield, en stierf in die stad in Wijnm. 1796.

HOLSTEIN. Een hertogdom in het Noorden van *Duitschland*, den koning van *Denemarken* toebehoorende. Hetzelve bestaat uit de oude landschappen *Holstein*, *Stormarn*, *Ditmarsen* en *Wagrien*; wordt ten Noorden door de *Eider* en het Holsteinsche kanaal van *Sleeswijk* afgezonderd; grenst ten Oosten aan de *Oostzee* en het hertogdom *Lauenburg*; ten Zuiden aan het Hanzeatich gebied, en ten Westen aan de *Elbe*, de *Noord-* en *Westzee*; zoo dat zijne grootste uitgebreidheid van het Westen naar het Oosten 17 tot 19 en van het Noorden tot het Zuiden 12 tot 13 geographische mijlen bedraagt, waarop het getal der inwoners op meer dan 320,000 geschat wordt. De lage landen aan de *Noordzee* en de *Elbe* leveren veel tarwe, rogge, boonen en erwten op: ook is de veeteelt hier van veel belang; doch de paarden-fokkerij minder dan voorheen. Eigenlijke bergen vindt men in dit land niet, gelijk ook geene delfstoffen van aanbelang. De *Elbe*, *Eider*, *Stör*, *Belleaflster* en *Trave* doorstroomen hetzelve. Voorheen waren vele boeren lijfeigenen; doch tegenwoordig heeft de lijfeigen-schap

schap geene plaats meer. De adel bezit nog wel eenige voorregten, welke echter aan de algemeene gelijkheid voor de wet in geenen deele hinderlijk zijn. Sedert 1773, wanneer de grootvorst van *Rusland*, PAUL PETROWITSCH, zijn aandeel tegen *Oldenburg* en *Delmenhorst* afstond, behoorde *Holstein* geheel aan *Denemarken*, en werd bij de groote, merkwaardige ontbinding der Duitfche rijksconstitutie, met het graaffchap *Ranzau*, de heerlijkheid *Pinneberg* en de stad *Altona*, bij eene verordening van den 9 van Herfstm. 1806, volkomen met het Deenfche rijk vereenigd. De ongelukkige maatregelen, door den koning van *Denemarken*, die in 1813 de partij van den Franschen keizer koos, genomen, wikkelden ook *Holstein* in den oorlog, waarvan het eindelijk gevolg was, dat dit land, in Winterm. des genoemden jaars door den kroonprins van *Zweden* veroverd, en tot op den vrede van Louwm. 1814 bezet werd. De Deenfche monarch trad in 1815, als hertog van *Holstein*, het Duitfche verbond toe, waardoor dus de inlijving des hertogdoms in de Deenfche monarchie weder werd opgeheven. *Altona* is de voornaamfte stad des lands: hierop volgen *Glückstadt*, in eene lage, moerasfige landftreek aan de *Elve*, en *Kiel*, aan eenen zeeboezem van de *Oostzee*, met eene voortreffelijke univerfiteit, in 1665 door den hertog CHRISTIAN ALBRECHT geficht. De eenige, maar fterke, vesting is *Rendsburg*, op de oude grenzen van het Duitfche rijk aan de *Eider* gelegen, waar zij, tufchen deze rivier en het *Holsteinfche kanaal*, (hetwelk van 1777 tot 1784 gegraven werd, om de *Noordzee* met de *Oostzee* te vereenigen en zeer merkwaardig is,) ter verdediging van het eigenlijk *Denemarken* dient.

HOLSTEIN. (KORNELIS) Een beroemd Nederlandsch kunfchilder uit *Haarlem*, aldaar in 1653 geboren. Zijn vader muntte uit in eene kunst, welke federt, ongelukkig, in onbruik is geraakt, namelijk in keurig op glas te fchilderen. Wie de leermeester des zoons geweest zij, is onbekend; maar algemeen houdt men hem voor een groot meester in de kunst. De weeskamer op het voormalig ftd-huis (tegenwoordig paleis) te *Amfterdam*, pronkte met een over-heerlijk fchoorfteenftuk van zijne hand, verbeeldende den Romeinfchen LYCURGUS, op het oogenblik, dat hij zijnen neef voor wettigen erfgenaam verklaart: ook de zoldering der thefaurie ordinaris, in hetzelfde gebouw, is door zijn penfeel keurig gefchilderd. Nog is, onder verfcheidene andere meesterftukken, van hem voorhanden, een tafereel, verbeeldende de *Zegepraal van BACCHUS*, welk ftuk met verfcheidene naakte vrouwtjes en kindertjes pronkt, die verwonderlijk natuurlijk en kunstig geteekend en gefchilderd zijn.

HOLTY. (LUDWIG HEINRICH CHRISTOPH) Deze onvergetelijke Duitfche dichter, wien het lot de naauwelijks betreden loopbaan zijns roems te vroeg deed eindigen, werd in 1748 te *Marienfee* in *Hanover* geboren. Zijn vader, een landgeestelijke, zond hem naar de fchool te *Zelle*, en van daar naar de univerfiteit te *Göttingen*,

waar

waar hij, na zijne oefeningen in de godgeleerdheid volbragt te hebben, als kandidaat leefde; doch te gelijk in de fraaije wetenschappen, inzonderheid in de dichtkunst, uitmuntte. Hier sloot hij den naauwsten vriendschapsband met BÜRGER, VOSS, den graaf van STOLBERG, en meer andere beroemde dichters, waardoor zijn naam is onsterfelijk geworden. Dan, zijn overdreven letterarbeid benadeelde zijn reeds zwak gestel: in den bloei zijner jeugd werd hij door eene teringziekte aangetast, welke hem reeds in 1776, in het 28ste jaar zijns ouderdoms, wegrukte. De waarde zijner gedichten wordt algemeen erkend. Vol warm gevoel voor de Natuur, en voor alles, wat groot en edel kan genoemd worden, zong hij, zoo als zijn hart hem voorschreef; en van hier, dat zijne taal geheel kunsteloos is, dat zijne denkbeelden met de zachtste aandoeningen worden voorgedragen, en men overal den deelnemendsten menschenvriend, den vurigsten zanger der zuiverste liefde, en den waren vriend der schoone Natuur ontmoet. Zijne dichtstukken, welke grootendeels uit Liederen, gedeeltelijk ook uit *Romanzen* en *Elegien*, bestaan, kwamen het eerst te Halle, in 1782 en 1783, in het licht: daar echter deze uitgave vol fouten en zeer verminkt was, gaven zijne vrienden Voss en de graaf van STOLBERG, in 1783, te Hamburg, eene echte verzameling derzelve uit, welke in 1795 aldaar herdrukt, en waarvan ten laatste in 1804 door eerstgenoemden eene nieuwe, vermeerderde uitgave geleverd werd.

HOMERUS. Een der oudste en tevens beroemdste Grieksche dichters, wiens vaderland, geboorteplaats, opvoeding, lotgevallen en dood zeer twijfelachtig zijn. Waarschijnlijk bloeide hij in de iode eeuw voor onze tijdrekening, en is zijne vaderstad in *Ionië* te zoeken. Het vertelsel van zijne blindheid is niet minder verdacht, dan de verhalen zijner groote reizen en geleerdheid moeten in twijfel getrokken worden. Als omzwervende *Barde*, die bij gastmalen en andere feesten gedichten maakte, heeft HOMERUS vele steden van *Klein-Azië* doorwandeld, en als een vrij oplettend beschouwer der Natuur, op deze togten, zijnen geest gevormd, en zijnen aanleg tot de dichtkunst veredeld. Daar de *Grieken* in die eeuw, zoo als ieder volk in de vroegere tijdperken van zijn bestaan, veel smaak vonden in de verhalen van de daden hunner voorouders, hunne oorlogen en stoutte ondernemingen, zoo bediende zich de dichter van deze algemeene stemming, en verkoos de onderwerpen zijner gezangen uit de oude helden-eeuw, waarin goden en menschen vertrouwelijk met elkander omgingen, en de laatste de wraak of bescherming der eersten onmiddellijk ondervonden. In het eene gedicht, hetwelk den naam van *Ilias* voert, bezong HOMERUS eene daad uit de beroemde onderneming der *Grieken* tegen *Troje*, en in het andere, *Odyssee* geheeten, de lotgevallen van den held ULYSSES, op zijne reize naar zijn vaderland. Beide gedichten, met de *Batrachomyomachie*, en eenige *Hymnen* en *Epigrammen*, zijn nog voorhanden; doch het gevoelen der

groot.

grootste oordeelkundigen van alle tijden verschilt omtrent de vraag of zij wel hunnen oorspronkelijken vorm behouden hebben. De geleerde WOLF, in *Halle*, heeft deze vraag, voor eenige jaren, met de meeste gestrengheid beflist, en getracht aan te toonen, dat de afzonderlijke gezangen van de *Ilias* en *Odyssee* niet alle van HOMERUS afkomstig zijn, maar verscheidene schrijvers hebben, en in later tijd in de tegenwoordige orde zijn gebragt geworden. Daar men het nu bijna voor zeker kan houden, dat HOMERUS (vermits de schrijfkunst, zoo al niet gevonden, ten minste op verre na nog niet algemeen was) zijne gedichten niet opgeschreven heeft, maar dezelve door mondelinge overlevering tot de nakomelingschap overgebragt zijn, zoo verkrijgt het gevoelen van WOLF daardoor vele waarschijnlijkheid. Dan, hoe dit ook zij, oude en nieuwere kunstregters, stemmen in de waarde dezer gedichten overeen, en zijn van oordeel, dat men in de *Epische* soort niets beters kunne lezen, dan de *Ilias* en *Odyssee*. HERDER zegt te regt van de gedichten van HOMERUS: „De waarheid en wijsheid, waarmede hij al de voorwerpen zijner eeuw tot een levendig geheel zamenvoegt; de vaste omtrekken van ieder persoon in zijn onsterfelijk tafereel, en het zachte, waarmede hij elk karakter met de grootste vrijmoedigheid schildert, en derzelver deugden en ondeugden, voor- en tegenpoeden ten toon stelt:— dit alles verheft hem in de geschiedenis der menschheid tot den eenigen dichter in zijne soort, en maakt hem eenen onsterfelijken roem waardig.” Onder alle overzettingen, welke van HOMERUS, in onderscheidene talen, voorhanden zijn, wordt de Duitche van VOSS voor de beste gehouden, vermits hij met de meeste naauwkeurigheid het oorspronkelijke gevolgd, en het eigenaardige der Grieksche taal, zoo veel mogelijk, in de Duitche overgebragt heeft.

HOMILIEN. Zijn eene soort van leerredenen over de eene of andere plaats uit den Bijbel, welke stuk voor stuk, analitisch verklaard en tot lezing en slichting der hoorders aangewend wordt. Reeds de oude kerkvaders hielden zoodanige leerredenen of voordragten; en daar men dezelve sedert de 4de eeuw, naar het Grieksch, *Homilien*, dat is: onderhandelingen, gesprekken, noemde, zoo verkreeg de wetenschap, welke het opstellen en houden van godsdienstige voordragten leeraart, den naam van *Homiletiek*, in welke men in later tijd de gewigtigste vorderingen gemaakt heeft, waarvan de leerredenen van ZOLLIKOFER, TELLER, ROZENMULLER, VAN DER PALM, STUART en andere sprekende bewijzen opleveren.

HOMILIUS, (GOTTFRIED AUGUST) Bestuurder der muziek bij de drie hoofdkerken te *Dresden*, werd te *Rosenthal* aan de Boheemsche grenzen geboren. Hij was een der grootste en kundigste orgelspelers van onzen tijd; doch tevens een der verdienstelijkste samenstellers van kerkmuziek, die in rijkheid van gedachten, verhevene en deftige voordragt, volheid van harmonie, en in eene juiste keuze der speeltuigen altijd een voorbeeld van navolging voor anderen

zal

zal opleveren. Hij stierf in 1785, in het 71ste jaar zijns oudernoms.

HOMOCENTRISCH. Hetwelk eenerlei middelpunt heeft, b. v. twee cirkels, welke uit één middelpunt getrokken zijn.

HOMOGEEEN. (Zie: HETEROGEEEN.)

HONDEKOETER. (GILLIS DE) Was de zoon eens beroemden schilders, en werd te *Utrecht* geboren. Hij schilderde met eene verwonderlijke kunst dieren, inzonderheid vogels, waarvan hij de veren zoo uitmuntend wist na te bootfen, dat men die voor levend zou gehouden hebben. Zijne achtergronden vertoonen wel geregelde landschappen: zijn penfeel is zacht en vol, en zijne stukken worden duur verkocht.

HONDS-DOLHEID. Eene, meest bij de honden, doch ook bij de katten, wolven enz. (schoon bij de laatste waarschijnlijk zeldzamer) voorkomende, bijzondere ziekte, welke zich door de volgende kenmerken vertoont. In den beginne verliest de hond zijne vorige vriendelijkheid en gezelligheid; treurt; zoekt de eenzaamheid; verzuimt het eten, of laat het geheel staan; wil niet drinken; gehoorzaamt zijnen meester niet, of kent hem in het geheel niet meer, of kwispelt slechts met den staart, wanneer hij hem ziet; laat zich nog wel van hem streelen, ook wel op den arm, of ter jagt met zich nemen; doch is daarbij altijd traag en grommig; bijt van zich af, wanneer hij maar eenigzins getergd wordt, is stil, verbergt zich in donkere plaatsen, zonder te slapen, en laat zich zonder geknor niet gemakkelijk tot zich lokken. Zijne oogen worden duister of loepend; hij laat ooren en staart hangen, en werpt zich dikwijls driftig op alles, wat hem voorkomt, of aangeboden wordt. Zoodra men deze teekens aan den hond bespeurt, is de ziekte reeds aan het opkomen, en gaat in weinige dagen, somtijds reeds in 12 of 24 uur, in werkelijke dolheid over. Alle vorige toevallen nemen nu toe: het dier ligt de schuim in den mond, die gestadig openstaat; het laat zijne loodkleurige tong uit den bek hangen; zijne oogen zijn rood en vurig; de haren staan omhoog; het knarst met de tanden; het geeft een heeser geluid, zonder te blaffen; poogt altijd te vlugten, en loopt woest, zonder een bepaald doel, als in kromme lijnen, zonder zich te laten tegenhouden, rond. Gezonde honden ontwijken hem, blaffen hem niet eens tegen, vervolgen hem niet; maar betoonen hem veeleer eene vreesachtige vriendelijkheid. Alles, wat hij ontmoet, valt hij aan, wanneer hij het ziet en bereiken kan, en bijt er naar, zonder te blaffen. Hij werpt zich op den grond, staat magteloos weder op, en sterft. Deze periode kan 3 of 4 dagen duren.

De ziekte is eene van diegene, welker eigenlijke aard nog niet bekend is. Zij is doodelijk, en veroorzaakt in het ligchaam van den hond een gif, waardoor zij zich zoo wel tot andere dieren, als tot de menschen, voortplant. De naam van dolheid is voor deze ziekte niet

niet zeer gepast, alzoo zij er slechts een enkel verschijnsel van is, dat niet altijd plaats heeft, vermits verscheiden honden alleen door de zoogenoemde stille dolheid overvallen worden, en plotfeling sterfen. Onder de aanleidende oorzaken telt men inzonderheid felle, aanhoudende koude, zware hitte, spoedige afwisseling van beiden; (b. v. wanneer een hond dicht bij eenen heeten kagchel ligt, en dan weder eenslags in de koude komt) alsmede wanneer het dier veel, inzonderheid bedorven, vleesch eet, en zijne geslacht drift niet kan bevredigen. De zekerst werkende oorzaak is de aanteking door den beet van een ander dier, hetwelk door deze ziekte is aangetast; doch of het enkel speeksel van eenen dollen hond enz. dezelve veroorzaakt, dan of zelfs het iekken van het beest, het genot van vleesch en melk, (b. v. van runderen, die gebeten zijn geworden) deze ziekte te weeg brengt; hieromtrent loopen de gevoelens uit een, en doet men dus best, voorzigtigheidshalve, ook tegen deze wijze van besmetting maatregelen te nemen. Men moet zelfs, wanneer zich de teekens van de eerste periode der ziekte bij den hond vertoonen, de uiterste voorzorg gebruiken, en zulk een dier moet aanstonds gedood, of zeer zorgvuldig opgesloten worden; want reeds is zijne beet vergiftig, en kan de verschrikkelijkste ziekte veroorzaken (Zie: WATERVREES.)

HONDSRUG. Eene ruwe bergketen van eene middelmatige hoogte, in de Pruisische provincie *Neder-Rijn*, in de regerings-distrikten van *Koblentz* en *Trier*; loopende van het Oosten naar het Westen, tusschen de rivieren de *Nahr*, de *Rijn* en de *Moezel*. Zij is grootendeels met uitgestrekte boschen bedekt, waarvan het *Sohn-* en *Hochwald* de grootste zijn. In den kreits *Simmeren*, in den omtrek van *Gemunden*, is zij het hoogst, waar derzelver takken langs den *Rijn* en den *Moezel* loopen, en het nauwe bed en de kromten dezer rivieren veroorzaken. De afhelling van dit gebergte, naar den kant derzelve, vormt kleine vlakten, die door smalle wegen, dalen, beken en heuvels, worden afgebroken. De dorpen zijn, over het geheel, aan den voet of op de heuvels gebouwd, en van vruchtboomen omringd, die slecht ooft opleveren. De grond van den *Hondsrug* is niet overal gelijk; daar, waar zich de vlakten naar de rivieren neigen, wordt uitmuntend winterkoren geteeld; doch, in den meer hoogen steenachtigen grond slaagt de gerst en haver, inzonderheid vlas en hennep, zeer goed; wordende het vlas zelfs met het Rigasche en Silezische gelijk gesteld, en in *Brabant* sterk gezocht. Sedert eenige jaren wordt er veel klaver verbouwd, om het zaad, dat door Kreutzmacher kooplieden sterk naar *Engeland* verzonden wordt. De uitgebreide boschen bevatten veel wild, en de kleine beken veel kreeften en forellen. Het vee is hier doorgaans klein; doch deszelfs vleesch ongemeen smakelijk. De bewoners van den *Hondsrug* zijn, gelijk alle bergbewoners, trotsch op hun ruw land, en keeren gaarne uit een vreemd naar het hunne terug. Sommigen schrijven

Hunds-

Hundsruok, omdat zij van oordeel zijn, dat keizer GRATIANUS in deze landstreek eene volkplanting van *Hunnen* zoude hebben overgebracht, of dat een overblijffel dezes volks, na de nederlaag van *ATTILA* bij *Chalons*, in dit bergoord zou gevlugt zijn.

HONGAARSCH-WATER. Dit wordt uit Rosmarin gestookt, en zeer veel uit *Frankrijk* en *Italië*, waar deze plant overvloedig groeit, naar elders verzonden. Sedert eenige jaren wordt het in *Duitschland* veel nagmaakt; doch is zelden zoo goed, als het genoemde. Men geeft aan dit water den naam van *Hongaarsch water* of *eau de la Reine d'Hongrie*, omdat men zegt, dat het door eene koningin van *Hongarije* is uitgevonden.

HONGARIJE. Het eigenlijk koninkrijk van dien naam, eene uitgestrektheid van 2790 vierkante Duitsehe mijlen bevattende, grenst ten Zuiden aan *Slavonië* en *Servië*, ten Noorden aan *Lodomerië*, ten Oosten aan *Wallachye* en *Zevenbergen*, en ten Westen aan de *Oostenrijksche* landen, wier vorst er het oppergebied voert. Eenige streken van hetzelfde zijn zeer bergachtig, in andere vindt men heivelden, die uren lang zijn. In de Noordelijke deelen is de lucht 's winters ruw en koud, en in de Zuidelijke des zomers, op vele plaatsen, drukkend heet. De meeste landschappen zijn zeer vruchtbaar in granen, ooft en wijn, van welke laatste men zeer vele soorten heeft, waaronder de beroemde Tokaijer-wijn behoort. Tabak, hennep, vlas en saffraan wordt er mede veel gebouwd: ook vindt men er veel vee, bijen, visch en voordeel aanbrengeude bosschen; alsmede goud, zilver en andere metalen, benevens steenkolen, aluin, salpeter, zout, marmer enz. *Hongarije* heeft vele rivieren, waaronder de *Donau*, de *Drau*, de *Sau* en de *Teisfe*; benevens twee meren, het *Platten-* en *Nieuw-Siedler-meer*, behooren. Deszelfs inwoners, op 4 millioen geschat wordende, zijn van eenen strijdbaren en ondernemenden aard, en getrouw aan hunnen vorst, die hen afzonderlijk bestuurt. De Roomsche-Katholieke godsdienst is er de heerschende; doch vindt men er ook Protestanten, Griekse Christenen en Joden. Men verdeelt dit koninkrijk in *Opperen* en *Neder-Hongarye*, en deze in 4 kreitsen, namelijk: de kreitsen aan deze en gene zijde van den *Donau* en de *Teisfe*, (waarbij ook nog de provincien *Slavonië* en *Croatië* gerekend worden) en vindt in hetzelfde verscheidene fraaije steden, waaronder *Presburg*, waarin de koningen des lands gekroond worden, *Ofen*, *Pesth*, *Eperies*, *Temeswar* en andere.

HONIG-DAUW. Men geeft dien naam aan eene vloeistof, welke men gewoonlijk 's avonds en 's morgens, in den zomer, onder de gedaante van droppen, aan de bladen der planten en op de kruiden vindt, en uit de planten zelve zijpelt. Men moet den Honig-dauw met den gewonen dauw niet verwarren, waarvan dezelve blijkbaar verschilt. Men geeft hem dien naam, omdat hij eenen zoetachtigen en eenigzins lijmigen sijnak heeft. Men vindt er, die naar ee-

ne ontbondene gom gelijkt, en eenen anderen die van eenen eenigzins harsachtigen smaak schijnt te wezen.

HONTHORST. (G.) Een beroemd schilder der Nederlandfche fchool, die in het laatst der 16de eeuw te *Utrecht* geboren werd; in de 17de eeuw bloeide; zich in *Italië* vormde, en van de *Italianen* den naam van *delle notri* ontving, omdat al zijne beelden door kaarslicht verlicht werden. Hij behoort tot die kunstenaars van zijnen tijd, die toen, van den hoogften trap der willekeurigfte, uitsporigste verbeelding van APINOS en MERIGI, tot eene slaaffche navolging der Natuur, naar CARAVAGGIO, vervielen. Ondertusfchen ontleende HONTHORST van dezen schilder alleen zijne vleeschkleur, zijn leven, en zijn licht en fchaduw; doch overtrof hij hem in naauwkeurigheid van omtrekken, in kieschheid van vorm, en in het bevallige van de beweging zijner beelden. Hij leverde, op aanzoek, voortbrengfels van zijn penfeel aan de koningen van *Engeland* en *Denemarken*, en was in de laafte jaren van zijn leven fchilder van den prins van *Oranje*; woonde in 's *Hage*, en arbeidde veel op het lustflot, *het huis in het Bosch*, waar nog eenige zijner fchoonfte stukken voorhanden zijn. HONTHORST ftierf in eenen hoogen ouderdom.

HOOFD. (Het) Dit gedeelte van 's menfchen ligchaam, hetwelk het middelpunt des zenuw-geftels, de herfens, in zich bevat, en waarin de voornaamfte werktuigen onzer zinnen geplaatst zijn, verdient, reeds uit dien hoofde, de eerste plaats onder al de overige leden, offchoon ook van deze, zoo als in de bekende fabel, derzelver onmisbaarheid kan aangetoond worden. Het Hoofd van den menfch wijkt in vele opzigten van den kop der dieren af. De menfch draagt het Hoofd opwaarts en ziet naar den hemel; bij de dieren ftaat het horizontaal, of wel geheel benedenwaarts: bij den eerften vormt het glad, naar beneden loopend, gedeelte het aangezigt, met volkomene en fraai gevormde deelen; bij de laafte fteken de beenderen der kinnebakken min of meer vooruit en zijn langer. Alleen het bovenfte en achterfte gedeelte van het menfchelijk Hoofd is met haar bedekt; het voorfte gedeelte en de beide zijden zijn grootendeels glad, en aan elkander evenredig. Het Hoofd beftaat uit 8 beenderen, die echter zoo vast in elkander gevoegd zijn, dat zij allen uit één ftuk fchijnen te beftaan, en den fchedel vormen (*zie dat art.*); terwijl het aangezigt zelf weder uit andere beenderen beftaat, die met den fchedel verbonden zijn. De lengte van het geheele Hoofd bedraagt gewoonlijk het zesde gedeelte van die van het ligchaam, en het is met eene gelijke huid als dit bedekt. Onder dezelve ligt nog eene huid van fpiereu en zenuwen, en de beenderen van het Hoofd zijn nog bovendien, even als die van de overige gedeelten van het ligchaam, met hunne eigene beenhuid overtrokken. De holte van hetzelve is geheel met de herfens gevuld, die inſgelijks in een driefvoudig huid-bekleedsel liggen, waaruit de menigvuldige bloedvaten, die het naast aan den fchedel, en zelfs aan de herfens gele-

gen

gen zijn, voortspruiten, welke met de onderste huid, (de vaathuid) tot in het binnenste der hersenen doordringen, die bovendien nog door verscheidene groote slagaderen veel bloed ontvangen. Van hier, dat het Hoofd, bij eene vermeerderde toestrooming van bloed, aan verscheidene ziekten onderworpen is, waaronder men al diegene verstaat, die aan, of voornamelijk in, het Hoofd plaats hebben. Onder deze is de hoofdpijn de gewoonlijkste, omdat bijna iedere hoofdziekte zich door pijn kenmerkt; doch die ook hierom uit verschillende oorzaken voortvloeijen, en een verschijnsel van velerlei ziekten zijn kan. Zoo kan van zware verkoudheid (*Rhumatismus*), van eene soort van ontsteking der spier- en zenuwhuid, die de beenderen bedekt, zelfs bij ontsteking der eigenlijke beenhuid, hoofdpijn ontstaan, die zeer hevig en hardnekkig is; gelijk al verder uit eene sterke toestrooming van het bloed naar de inwendige deelen van het Hoofd, welke door eene algemeene verhitting van het ligchaam en aanzetting van het bloed veroorzaakt wordt; door te veel inspanning van onzen geest, of door sterke uitwasemingen en reukwerken, die de hersens te veel aandoen, dezelfde hoofdziekte geboren wordt. Personen van beiderlei geslacht, die zwak op de zenuwen zijn, zijn inzonderheid aan hoofdpijn onderhevig, en nog meer, wanneer bij hen volbloedigheid plaats heeft; want iedere sterke beweging van het bloed brengt de hersens in eenen geprikkelden, van pijn verzelden, toestand. Men plagt voorheen, gelijk alle pijnen, ook de hoofdpijn, met den naam van *kramp* te belempeelen; maar het hersengestel heeft geene spieren, en derhalve kan er ook geene wezenlijke kramp plaats hebben; terwijl de, dikwijls, daartegen aangeradene krampstillende middelen den sterken omloop van het bloed, en daardoor ook de hoofdpijn vermeerderen. Daar nu deze zulke verschillende oorzaken kan hebben, doet men, bij hare voortdurende, beter, wanneer men een kundig geneesheer raadpleegt, dan dat men zich op goed geluk van middelen bedient, die somtijds meer na- dan voordeelig zijn. Ondertusschen kan men algemeene, zachte middelen, als: citroen-sap in water met suiker, wijnsteen-zuur met suiker, en afleidende middelen, zoo als voetbaden en Spaansche vlieg pleister, nog het meeste aanbevelen. Naar ons inzien, moest men zich bij hoofdpijn meer van bloedzuigers bedienen, dan men voor dezen gedaan heeft, omdat zij, in de meeste gevallen, de grootste verlichting geven, en eene onmiddellijke ontspanning in de bloedvaten, en dus eenen vrijeren doorloop aan de vochten verschaffen.

HOOFMAN. (ELISABETH) Deze beroemde Nederlandsche dichteres zag te *Haarlem* het eerste levenslicht. Haar vader, Joost HOOFMAN, was een aanzienlijk koopman, die bij zijne huisvrouw SARA VAN AMERONGEN 4 kinderen verwekte, waarvan onze ELISABETH de jongste was. Reeds vroegtijdig eene sterke neiging tot de dichtkunst ontwarende, liet zij zich later in de Grieksche en Latijnsche

sche talen onderwijzen. Onder het lezen derzelve kweekte zij haar dichtvermogen aan, door eenige deuntjes van ANAKREON, en vele lierzangen van HORATIUS in Nederduitsche dichtmaat over te brengen. Dan, welke vorderingen ook onze dichteres in beide genoemde geleerde talen maakte, was het beoefenen der dichtkunst in hare moedertaal, nogtans, hare hoofdbezigheid, waartoe het bekoorlijk buitenverblijf harer ouders, *Veenberg*, niet ver van *Haarlem*, haar meermalen stof opleverde.

ELISABETH, ruim 29 jaar bereikt hebbende, huwde met PIETER KOOLAART, een aanzienlijk koopman binnen gemelde stad, en in de beschaafde letteren, alsmede in de wis- en sterrekunde, niet onbedreven. Dan dit huwelijk was niet gelukkig, vermits haar man door zijne verkwistende levenswijze zijnen val berokkende. Zij geraakten nu in bekrompene omstandigheden, en moesten zich in eene kleine buitenwoning, bij het dorp *Lis*, nederzetten, waar zij eenigen tijd een kommerlijk leven leidden. Naderhand nam hun toestand wel een gunstiger keer; doch deze voorspoed was van geen langen duur. Haar man, namelijk, in 1721, door KAREL I., landgraaf van *Hesfen-Kassel*, een groot begunstiger der wetenschappen, op eene jaarwedde van 1600 gulden, tot zijnen *commerce-directeur* aangesteld zijnde, volgde zij hem in het volgende jaar naar *Kassel*: dan, de vorst stierf in het jaar 1730, en met zijnen dood werd de jaarwedde van KOOLAART tot op de helft verminderd. Nu kwam het reeds zeer bekrompen om met onze dichteres; maar nog deerniswaardiger werd haar toestand, toen zij 2 jaar daarna haren echtgenoot, en met hem ook zijn gering inkomen verloor, en alle pogingen tot eenen jaarlijkschen onderstand, ten hove, vruchteloos waren.

Onder deze drukkende omstandigheden werd haar geest, echter, niet dermate uitgedoofd, of de lust beving haar nog fontijds tot zingen. Nadat zij reeds met grijsheid gekroond was, en den ouderdom van 70 jaren bereikt had, vervaardigde zij nog een fraai dichtstuk, bij de vereeniging harer eenige dochter PETRONELLA ELISABETH met GEORGE HERMES, hof-boekdrukker te *Kassel*, in 1734 voorgevallen. Niet lang, nogtans, overleefde ELISABETH dit trouwverbond. Zij stierf, na eene treurige ondervinding van de onbestendigheid der aardfche goederen, in Hooim. 1736, in den ouderdom van ruim 72 jaar. — De kunstlievende W. KOPS heeft sommige harer nagelaten dichtstukken door den druk gemeen gemaakt.

HOOF T (PIETER CORNELISZ.) werd in Lentem. 1581, te *Amsterdam*, uit een oud en eerlijk geslacht van *Zaandam* geboren, waaruit vele voortreffelijke mannen zijn gesproten, die zich in eerstgemelde stad, zoo door eene loffelijke regering, als door de beoefening van kunsten en wetenschappen, hebben beroemd gemaakt. Zijn vader CORNELIS PIETERSZON HOOF T, burgemeester der stad *Amsterdam*, om zijne bescheidenheid en gematigdheid in geloofszaken, en zijne kloekmoedigheid in het voorstaan der vrijheid van vaderland,

gods-

godsdiens en geweten ten hoogste geroemd, de geschiktheid van zijnen zoon tot de letteroefeningen bescpurende, zond hem vroeg naar de hooge school te *Leijden*, waar hij zich op de regtsgeleerdheid en andere wetenschappen toeleide. Van hier deed hij eene reis door *Frankrijk* en *Italië*, keerde in 1601 door *Duitschland* naar zijne geboortestad terug, en was nog geen 18 jaar oud, toen hij lid werd van de oude Amsterdamsche rederijk-kamer, in *liefde bloetjende*, waaruit zoo vele edele vernuften zijn te voorschijn gekomen, en door welk gezelschap zijne aangeborene neiging tot de dichtkunst niet weinig werd opgewekt.

Kort na het sluiten van het bestand, in 1609, werd hem door prins MAURITS het drossaardambt van *Muiden* en de landvoogdij van *Gooiland* opgedragen, waardoor hem het slot van die plaats tot zijn gewoon verblijf ten deel viel. In het vertrek van eenen der torens van dit slot, hetwelk hij gewoon was *zijn torentje* te noemen, en waaruit hij een aangenaam gezigt op de *Zuiderzee* had, schreef hij zijne meeste dichterlijke en geschiedkundige werken. De eersten kenschetsten zich door doorwrochte geleerdheid, bedrevenheid in de dichters der Grieksche en Latijnsche oudheid, en der nieuwere in onderscheidene talen; door verbeeldingskracht, kennis van het menschelijk hart, en krachtige tafereelen der Natuur; terwijl de laatste zich niet minder door zuiverheid en kracht van taal, sièrljke welsprekendheid, diepe menschen-kennis, een gezond oordeel, waarheid en onzijdigheid onderscheiden.

Al zijne dichterlijke stukken op te tellen, gedooft ons bestek niet, zoo dat wij alleen van eenigen zullen spreken. Zijne GRANTADA, in welk tooneelspel hij getoond heeft, hoe de Nederduitsche taal, in het beschrijven van vrijadjes, voor geene Italiaansche of Latijnsche behoeft te wijken, is een stuk vol van bevalligheid. De GERARD VAN VELSEN, door alle geleerden met algemeen genoegen ontvangen, dingt, door de kracht zijner hartroerende taal en het schetsen van tirannij en eigenbaat, met de beste spelen naar den lauwer; terwijl zijn WARENAR de gierigheid, met al haren angst en kommer, op het eigenaardigste afbeeldt; zijn BATO, of de oorsprong der *Hollanders*, ons 's dichters geest en liefde voor het vaderland, op het luisterrijkst, vertoont; en zijne minnedichten voortreffelijk zijn.

In het jaar 1627 gaf HOOFT het leven van HENDRIK den Grooten, koning van *Frankrijk* en *Navarre*, in eenen historischen stijl, in de Nederduitsche taal in het licht, en ontving daarvoor van LODEWIJK XIII, den zoon van genoemden vorst, brieven van adeldom en een wapen, benevens de ridderorde van *St. Michiel*; terwijl de geleerdste mannen van zijnen tijd, zoo om de zuiverheid en bondigheid van stijl, als uit hoofde van de kunstige schikking en den leerzamen inhoud, aan dit werk den grootsten lof toezwaaiden, en HUGO DE GROOT, onder anderen, eenen Latijnschen brief schreef, waarin hij de asch des grooten konings met zulk eenen grooten schrijver geluk wenschte.

In het volgende jaar leide hij de eerste hand aan het beroemde werk *de Nederlandsche Historien*, waaraan hij 19 jaar, en genoegzaam tot aan zijnen dood, arbeidde. Het is ongelooflijk, met hoe veel arbeid en vlijt, met hoe veel lezens van gedrukte schriften, met welk een naarstig onderzoek en navorschen, met wat overleg en beraad, dit groote werk, volgens de eenparige getuigenis van alle schrijvers, werd te zamengeesteld, ontworpen, op het papier gebragt en beschaafd. DE GROOT, VOSSIUS, BARLAEUS en FRANCIUS noemen het eenparig een werk, dat de eeuwen zal verduren, en waarbij men in twijfel staat, of men zich meerder verwonderen moet over de liefde tot de waarheid, dan over de staatkunde, of over de zuiverheid der Nederduitsche taal. Het 1ste deel, tot aan den dood van WILLEM I. loopende, en 20 boeken bevattende, verscheen in 1642, met eene opdracht aan prins FREDERIK HENDRIK. Hierop leide hij zijnen arbeid aan het 2de ten koste; doch deszelfs voortgang werd niet weinig door de bezigheden van zijn ambt, en den ongunstigen staat zijner gezondheid gestremd. In 1647, toen er nog geene 7 boeken van voltooid waren, reisde hij naar 's Hage, om de lijkplegtigheid van genoemden vorst bij te wonen, wanneer hij, nog voor zijn vertrek uit de hofplaats, van koorts en buikloop werd aangetast, waar door zijne krachten zoo schielijk afnamen, dat hij op den 21sten van Bloeim. deszelfden jaars, in het 67ste zijns ouderdoms, tot onuitsprekelijke droefheid van de zijnen, en allen, die achting voor zijne uitmuntende bekwaamheden hadden, uit dit leven werd weggerukt. Zijn lijk werd naar *Amsterdam* gevoerd, en in het koor der nieuwe kerk, in het graf zijns vaders, bijgezet. Des anderen daags werd in den schouwburg eene lijkrede, door GERAARDT BRANDT opgesteld, te zijner eere gehouden, waarna de lijkplegtigheden, voor den grooten dichter aangerigt, door zijn Treurspel, GERARD VAN VELZEN, besloten werden.

Het 2de deel zijner *Nederlandsche Historien*, benevens zijne gedichten, brieven en andere werken, zijn door zijnen zoon ARNOUD HOOFT in het licht gegeven; terwijl de uitgave van zijnen TACITUS, in 1684, door G. BRANDT bezorgd werd, en BALTHAZAR HUIJDECOOPER, een beroemd kenner en beoefenaar onzer taal- en dichtkunde, in 1738, ons eene vermeerderde uitgave van 's drosfaards brieven geleverd heeft.

HOOFT is tweemaal gehuwd geweest. Zijne huisvrouw, CHRISTINA VAN ERP, verloor hij in het 33ste jaar haars ouderdoms, nadat zijne 4 kinderen, bij haar verwekt, kort na elkander gestorven waren. Ook leed hij in dezen tijd een aanmerkelijk verlies door bankbreuken. Zijne tweede gade was LEONORA HELLEMANS, bij welke hij eenen zoon en eene dochter had. Hij bezat een beminnelijk karakter; was vrolijk van aard; niet wars van vernuftige boerterij; doch helde meer tot ernst over. Zijne naarstigheid was onbeschrijfelijk; zijne zucht voor de Nederduitsche taal zeer flerk; zijn grootste vermaak

bestond in het gezelschap van vrienden, die in geleerdheid en verstand uitmuntten, en zijne gastvrijheid was zoo groot, dat het slot te *Muiden*, in 'den zomer, zelden onbezocht was van lieden van letteren. De zangkunst was eene zijner geliefdste uitspanningen, zoo dat het genoemde slot dikwijls een zangberg was, welke van de melodie der streelendste dichtkunst weergalmde. — In zijne beoordeeling van oude en nieuwe schrijvers heerschte de grootste juistheid en keurigheid. Onder de Latijnen hield hij *VIRGILIUS* voor den uitmuntendsten dichter, en *TACITUS* voor den besten historie-schrijver. Gematigdheid in zaken van regering en godsdienst straalt in zijne brieven, zoo wel als in zijne andere werken, allerwegen door; en, hoewel hij nimmer tot den Katholijken godsdienst behoord heeft, schijnt hij nooit lid der hervormde kerk geweest te zijn, niettegenstaande hij met de geleerdste en gematigdste predikanten derzelve verkeerde, en dikwijls bij hen ter kerke kwam. Hij was een waar Christen, die zich alleen naar de eenvoudige lesfen van zijnen Goddelijken meester gedroeg; naauwgezet van geweten; vriendelijk en spraakzaam in zijnen omgang; afkeerig van alle gemaaktheid; een vijand van kwaadspreken; een teederhartig echtgenoot, en een liefhebbend vader, die zijne kinderen tot kennis en wetenschap, en het beoefenen van alle Christelijke deugden, poogde op te leiden. Met één woord: onze verdienstelijke *HOOFD* was een man, wiens handelingen en werken aan allen, die naar den naam van goede burgers en uitmuntende schrijvers dingen, tot voorbeeld kunnen verstrekken, en op wien zich dus *Nederland*, met het volste regt, mag beroemen. — De beroemde dichter *G. BRANDT* plaatste bij zijne afbeelding de volgende regels:

*o Christen CATO, hoofd vol breins, en vrijheids mond,
Die om 's lands voorstand op LEYCESTERS moordrol stond;
Hoe hebt gij, aan het roer van stad en land gezeten,
Gepleit voor 't heilig regt van 't dwangeloos geweten:
Hoe zag uw verziend oog de zaken, sinds gebeurd —
De twist, te ligt — te vroeg gemaakt — te laat betreurd.
Oprechte man! uw zorg — uw trouw — uw wijsheid leeren,
Dat beste Christenen ook het 't allerbest regeren.*

HOOGESCHOLEN. Het is niet onbelangrijk, den oorsprong en ontwikkeling dezer, voor de bevordering der wetenschappen, zoo heilzame inrigtingen, en de veranderingen, welke zij in den loop der eeuwen ondergaan hebben, kortelijk op te geven. Na den ondergang des Romeinschen rijks, en na de groote staatkundige veranderingen, door de volksverhuizingen veroorzaakt, vervielen alle wetenschappelijke inrigtingen, en onkunde en barbaarschheid namen meer en meer de overhand, tot dat eindelijk *KAREL de Groote*, door *ALCUINUS* en andere geleerde mannen ondersteund, eenen aanvang maakte, om de *Dom- en Klosterscholen* in zijn rijk te verbeteren, en nieuwe op te rigten. Onder deze muntte, inzonderheid, de *Parijsche school*

uit, die eeuwen lang haren bloei behield, en de eerste aanleiding gaf tot de stichting der naderhand zoo beroemde *Parijsche universiteit*. Na den dood van KAREL geraakten de scholen gelijk alles, wat tot beschaving en wetenschappen betrekking heeft, wederom in diep verval; terwijl, bovendien, het onderwijs op dezelve zich alleen tot de zoogenoemde lage wetenschappen, spraak-, redekunst enz. met uitsluiting der hoogere, bepaalde. Van hier, dat zich in de 12de eeuw afzonderlijke leeraars voor bijzondere vakken van wetenschap opdeden, welke in de Dom-Scholen niet werden voorgedragen. Dit geschiedde het eerst in het begin der genoemde eeuw te *Palermo* ten aanzien der geneeskundige wetenschappen, en kort daarna volgde *Bologna* in het regtsgeleerde vak, en *Parijs* in het godgeleerde. De leeraars stonden in geene betrekking tot den staat; werden door hunne leerlingen bezoldigd, en verkozen uit dezen de kundigste tot hunne opvolgers. De ongemeene goedkeuring, welke sommigen verwierven, en de twisten, die somtijds tusschen hen en hunne leerlingen plaats hadden, scheenen het noodig te maken, dat deze leerstoelen onder openbaar gezag gesteld werden, hetwelk allereerst door de regeringen der steden, waar zich zoodanige leeraars bevonden, of ook wel door de vorsten, doch wel voornamelijk door de pausen geschiedde, die daarbij ongemeen werkzaam waren, vermits zij hierin een nieuw middel vonden, om hunne magt uit te breiden; want hadden zij in de godgeleerdheid en het geestelijk regt de beroemdste leeraars aan hunne zijde, dan konden zij door deze hunnen wil en hunne gevoelens zoo veel te beter in omloop brengen. Van hier, dat zij de eerste Hooge Scholen met ruime vrijheden en voorregten begunstigten, en medewerkten tot derzelver oprigting. De Hooge Scholen — die men nu van langzamerhand *universiteiten* begon te noemen — verkregen al aanstonds het aanzien van geleerde gilden, en werden in vier hoofdwetenschappen (*Faculteiten*) verdeeld, onder welke de wijsbegeerte den laagsten rang bekleedde. Aan behoeftige studenten gaf men vrije woningen (*Kollegies*), toelage in geld (*Stipendium*), en anderen onderstand; terwijl het geheel reeds vroeg onder het opzigt van eenen *Rector* stond. Men vindt geen voorbeeld, dat een leeraar aan eene Hooge School, voor het jaar 1224, eene bepaalde bezoldiging gehad heeft: zij ontvingen wel somtijds in naam der stad een geschenk, of werden voor een zeker *honorarium*, voor eenen tijd lang, naar eene plaats beroepen; doch deze inkomsten waren even zoo onzeker, als de *honorarien*, die hun de studenten gaven; alhoewel deze laatste zoo aanzienlijk waren, dat een leeraar, bij eenem matige goedkeuring, zich een ruim bestaan konde beloven. Nimmer, echter, heeft ooit eene hooge school zoo vele studenten kunnen tellen, als die van *Parijs* en *Bologna* in de 13de en 14de eeuw. Onder dezelve bevonden zich niet alleen weetgierige jongelingen, maar ook mannen, die reeds kerkelijke ambten en waardigheden bekleedden, en door den loffelijksten ijver bezield werden, om de be-

roem-

roemdfte leeraren te hooren. Deze toevloed van verfchillende menfchen, uit alle landen van *Europa*, gaf aan de Hooge Scholen aanleiding tot de verdeeling der ftudenten in zoogenoemde *natiën*, en van de leeraren in *gewone* en *buitengewone*. De eerfte lieten aan de laafte, de *magifters* of *baccalauren*, de verklaring der elementaire boeken over, en behielden alleen voor zich het lezen der moeilijke kollegien; terwijl men tevens de verklaring der handboeken als eene voorbereiding, ter verkrijging van het doctoraat befchouwde, en zich hierom met het geringe *honorarium* vergenoegde, hetwelk voor dergelijke kollegies gegeven werd. Oorfpronkelijk las men over den tekst van den Bijbel, de Romeinfche wetboeken, en de oude geneeskundigen; doch naderhand begon men leerboeken van beroemde meesters ten grondfage der voorlezingen te leggen, en breedvoerige verklaringen derzelve in de pen te dicteren; terwijl de bloeiende ftaat der fteden, waarin zich Hooge Scholen bevonden, verfcheidene vorften aanmoedigde, om, het zij dan uit eergierigheid en zucht tot navolging, of uit eenen wezenlijken ijver voor de wetenfchappen, ook in hunne landen foortgelijke inrigtingen daar te fteflen. Onder de voordeelen, die daardoor ontfonden, was het geen van de geringfte, dat een groot aantal menfchen, door het affchrijven der boeken, aan den kost konde geraken, in welke kunst zich zelfs vrouwen oefenden, die daardoor veel geld wonnen.

In *Europa* telde men in het laafte der vorige eeuw 151 Hooge Scholen, waaronder zich 105 Katholijke, 21 Luthersche, 23 Gereformeerde, en 2 in *Rusland* voor de Griekfche kerk bevonden. — In de Noorderlijke provincien van ons vaderland had men, tot aan derzelver inlijving in het Fransche keizerrijk, 5 Hooge Schoelen. Van deze was die te *Leiden* de oudfte, als zijnde reeds in het jaar 1574 door prins WILLEM I. en de ftaten van *Holland* opgerigt, zoowel uit zucht ter bevordering der wetenfchappen over het algemeen, als wel voornamelijk, om daardoor de Gereformeerde kerk van bekwame leeraars te voorzien. Dit voorbeeld werd federt door de ftaten der overige, door de unie van *Utrecht* vereenigde, gewesten gevolgd, en wel het eerst door die van *Vriesland*, die in het jaar 1585 eene Hooge School te *Franeker* inftelden. Hertzelfde deden die van *Stad en Lande* in 1614 te *Groningen*, en die des lands van *Utrecht* in 1636, toen zij de doorluchtige fchool, 2 jaar vroeger door de ftad opgerigt, tot eene Hooge School des landfchaps verhieven. Eindelijk werd de Hooge School, door de ftaten van het kwartier der *Veluwe*, reeds in 1600, te *Harderwijk* opgerigt, doch door het onvermogen van dit kwartier, om de kosten te dragen, deerlijk in verval geraakt, door de ftaten van *Gelderland* in 1647 herfteld, en tot eene gewestelijke akademie verheven. De meeste dezer Hooge Scholen bereikten eenen aanzienlijken bloei. Sommige zelfs, en onder deze inzonderheid de *Leijdfche*, ftegen tot dien trap van vermaardheid, dat uit alle oorden van *Europa* leergierigen derwaarts zamenvloeiden, om zich het onder-

522 HOOGSTRATEN. (D. VAN) — HOOGWOUD.

wijs van hare leeraren ten nutte te maken. Gedurende de Fransche overheersching werden eenige dezer hoog geleerde inrigtingen geheel vernietigd, andere in rang vernederd, alle van haren vorigen luister grootendeels verftoken. Na het afwerpen van het juk der overheersching, en de oprigting van het koninkrijk der *Nederlanden*, werden voor de Noordelijke provincien des rijks de Hooge Scholen te *Leiden*, *Utrecht*, en *Groningen* hersteld of bevestigd; terwijl in de Zuidelijke de aloude te *Leuven* hersteld, en voorts 2 nieuwe akademien te *Gent* en *Luik* werden opgerigt.

HOOGSTRATEN. (DAVID VAN) In het jaar 1658 te *Rotterdam* geboren, en in 1724 te *Amsterdam* gestorven, was doctor in de geneeskunde, en naderhand conrector der Latijnsche scholen in laatstgemelde stad. Hij is niet slechts bekend door zijn Latijnsch en Nederduitsch Woordenboek, maar vooral als een goed dichter, door zijne verzen in die beide talen.

HOOGTE. Noemt men in de meetkunde de verheffing van een punt boven de horizontale oppervlakte; b. v. wanneer men door het verheven punt tot op de grondvlakte eene lijn trekt, dan is hare lengte de hoogte van het punt. In de zeevaartkunde neemt men Hoogte voor pools-hoogte. Dus zegt men van een schip, dat zich in de nabijheid eener plaats, omtrent op gelijke geographische breedte (poolshoogte) bevindt, *het is op de Hoogte dezer plaats*.

HOOGTE-CIRKEL. Wanneer men in zijne gedachten door eene ster en het *Zenith* en *Nadir* (kruinstip-toppunt en voetpunt) eenen cirkel van de plaats zijner waarneming trekt, dan is de boog van dezen cirkel, tusfchen de ster en den horizon, de hoogte van de ster, of de *hoogte-hoek*. Trekt men nu door de ster eenen cirkel, parallel met den horizon, dan heet deze de *Hoogte-cirkel* van de ster, zoodat alle sterren, die gelijke hoogte hebben, ook in denzelfden Hoogte-cirkel gelegen zijn.

HOOGVLIET. (ARNOLD) Deze beroemde Nederlandfche dichter werd te *Vlaardingen* geboren, alwaar hij raad in de vroedschap was, en stierf in 1763, in den ouderdom van ruim 76 jaar. Behalve door andere dichtstukken, behaalde hij allerwegen veel roem door dat van *ABRAHAM, den Aartsvader*, waarvan in 1776, bij *HENDRIK BEMAN* te *Rotterdam*, den negenden druk verscheen.

HOOGWOUD. Een aangenaam gelegen dorp, $2\frac{1}{2}$ uur van *Hoorn*, bevattende met *Aarts-woud*, hetwelk sinds 1812 met hetzelfde ééne gemeente uitmaakt, 1254 inwoners. Men heeft hier eene Hervormde, en eene nieuw opgebouwde Roomsche kerk. Op het kerkhof der eerste ziet men nog de Doopvont, waarin de Vriesche koning *RADBOUD* reeds den voet gezet had, om zich te doen doopen. In den omtrek van dit dorp sneuvelde de koninklijke graaf van *Holland*, *WILLEM II.* Het huis, waar *FLORIS V* deszelfs lijk ontdekte, stond in de *Gouw*, onder *Hoogwoud*. Na het slechten van hetzelfde, liet *FLORIS* op die plaats eene kapel bouwen, waarvan thans niets meer

meer voorhanden is, offchoon de grond, waarop die plagt te staan, nog wordt aangewezen.

HOORN. Eene welbebouwde stad, in het Noordelijk gedeelte van de provincie *Holland*, op 3 uren afstand van de steden *Edam*, *Purmerend*, *Enkhuizen* en *Medemblik*. Zij ligt aan de *Zuiderzee*; heeft aangename buitensingels en wandelingen, en eenen straatweg, de oudste in ons vaderland, loopende naar *Enkhuizen*, door niet minder dan 7 dorpen, *de Streek* geheeten. Men vindt hier 3 Hervormde kerken, waarvan de groote een zeer schoon gebouw is; prijkende met een fraai orgel, twee rijen pilaren, en de graftombe van den vlootvoogd *FLORIS*; gelijk ook met verscheidene opschriften, ter vermelding der verdiensten van Hoornsche burgers. Nog heeft men hier 1 Luthersche, 1 Doopsgezinde, 1 Remonstrantsche, en 3 Roomsche kerken; gelijk ook eene Synagoge voor de Israëlieten, eene bloeiende Latijnsche school, en, behalve de havenpoort, nog 4 landpoorten. Boven de westerpoort vindt men de ouderlievende daad van *LAMBERTUS MELIS*, die op eene platte slede zijne moeder van *de Zaan* tot hier in 1574 voortsleepte, om haar aan het Spaansche geweld te onttrekken, vereeuwigd. De stad bevat 7,500 inwoners, welk aantal in vroeger tijd veel aanmerkelijker geweest is. Onder de Fransche overheersching, is een groot gedeelte van *Hoorn* afgebroken. De stad heeft eene goede haven, en een onlangs geheel vernieuwd houten hoofd. Het statenhuis, waarin men de afbeeldingen der prinzen uit het huis van *Oranje* vindt, wordt thans tot de vergaderplaats van de regtbank van eersten aanleg gebezigd. Zoo is ook, na het afbreken van het oude stadhuis, op den Rooden steen, (het voornaamste plein der stad,) het logement van gecommiteerde raden tot een stadhuis ingerigt, in welks grootste zaal men een fraai schilderstuk vindt, den slag op de *Zuiderzee* afbeeldende. Het voormalig magazijn der admiraliteit is in een bedelaars gesticht veranderd. Ook vindt men hier, vlak bij het welingerigte weeshuis der Hervormden, nog het vertrek, waarin de graaf van *Bossu*, na opgemelden slag, in 1573 gevangen gehouden werd. Deze zeefstrijd viel in het gezigt der stad voor, en is in halfverheven beeldwerk, met onderschriften in den geest van dien tijd, nog te zien op de voorgevels van 3 huizen, bij de binnensluis van den Westvrieschen ringdijk. Het zwaard van den graaf wordt bij eene aanzienlijke familie in *Hoorn* bewaard, welks voorouders het grootste deel hadden aan zijne gevangenneming. De Beestenmarkt is hier de aanzienlijkste van ons vaderland. Op dezelve worden vele duizend stuks vee aangebracht en verhandeld, welke, door een geslagen, op de voorjaars markt op 4000 en op de beide najaars markten op 9000 kunnen berekend worden. Ook de kaasmarkt is hier van zeer veel belang: in 1820 werden er 4,733,742 oude, en, in 1821, 2,276,857 nieuwe Nederlandsche ponden ter markt gebracht, en op de waag gewogen. Eene aanzienlijke hoeveelheid boter, wordt insgelijks wekelijks stedewaarts gebracht. —

Hoorn

Hoorn mag op vele mannen roemen, die hetzelfde tot eer gestrekt hebben; onder vele anderen op CERATINUS, die het eerste Grieksche woordenboek vervaardigde; op HADRIANUS JUNIUS; den geleerden P. HOGERBEETS; den waardigen, doch ongelukkigen R. HOGERBEETS; TASMAN, een der vroegste ontdekkers van *Nieuw Holland*, wiens nakroost zich nog in de regering bevindt; W. CORNELISZ. SCHOUTEN, de ontdekker van *Kaap Horn*, in *Zuid-Amerika*; JAN PIETERZ. KOEN, de grondlegger van *Batavia*, enz. In deze stad werd in 1416 het eerste haringnet gebreid. De geleerde VELIUS, heeft in zijne kronijk van *Hoorn* een zeer schatbaar werk geleverd. In de laatste jaren heeft *Hoorn*, wat openbare gebouwen en werken aanbelangt, een veel gunstiger aanzien verkregen.

HOORNSTEEN. Eene benaming van verschillende steensoorten, welke ten aanzien van kleur, doorschijnendheid of weeffel vele overeenkomst met het Hoorn hebben. Dus worden alle doorschijnende steensoorten, welke in hunne breuk spiervormig zijn — zoo als de agaas met hare mindere soorten, de koraal- en gemeene vuursteen — *Hoornsteen* genoemd.

HOORNVLIES. (Het) Is die doorschijnende, uit sijne vliezen zamengefelde, huid, welke vóór in het oog den kleinen kogelvormige kring van den oogappel uitmaakt.

HOORNWERK. Is, in de vestingbouwkunde, een buitenwerk, uit twee halve bolwerken en een buitenwerk bestaande, waarvan de twee bolwerken de uiterste einden, of hoornen, uitmaken.

HOOZEN, of **WATERHOOZEN**, zijn wolken, welke, in de gedaante van lange buizen, uit de wolken, op de aarde nederhangen, met geweld alles naar boven trekken, en dikwijls groote verwoestingen aanrigten. Zij worden door twee verschillende, tegen elkander werkende winden, of luchtstroomen, veroorzaakt, waardoor de wolk in eenen draaikring gebragt, en de trechtersgewijze buis, of wolk-koker, naar beneden gevormd wordt. Door de snelle omflinging worden de dampdeeltjes, door de middelpuntskracht van een gefchoven, en ontstaat er in den wolk-trechter een luchtledig, waarin alles, door de regtstandige, vooral zijdelingsche, persing der lucht, opgetrokken en naar boven wordt gevoerd. Het water rijst als eene dikke kolom tot de wolken op, alwaar het door eene sterke werking der elektriciteit, in eenen uitgezetten staat of damp, wordt ogehouden, of wel wijd en zijd weggeworpen, zoodat dit opgetrokken water als een regen nedervalt. Daar nu, dikwijls, door eene Hoos vischen worden opgetrokken, zoo gaat zulk een regen ook wel eens met nedervallende vischen, of andere opgevoerde voorwerpen, gepaard. Wanneer men eene Hoos ontmoet, doet men best, om op den grond te gaan leggen, en lage boomstruiken of palen vast te houden, ten einde geen gevaar te loopen, van mede naar boven geslingerd te worden.

HOP. Eene algemeen bekende plant, tot het bereiden van bier ge-

gebruikt wordende. Zij groeit wel in het wild; doch wordt, verëddeld, in verscheiden landen zorgvuldig aangekweekt. De voornaamste foorten, welke in den handel komen, worden in het Brunswijksche, *Boheme*, *Beijeren* en *Engeland* gewonnen. De vrucht wordt in Herfstm. ingeoogst, gedroogd, en weggevoerd. De gedurige afwisseling in de prijzen der Hop maakt haar tot een artikel van speculatie in den handel.

HORATIUS FLACCUS, (QUINTUS) een Romeinsch dichter, 67 jaar voor onze tijdrekening, te *Venusium*, in *Apulië*, geboren; was, door zijne meesterlijke werken, een wezenlijk sieraad der eeuw van AUGUSTUS. Hij offerde der zanggodinnen, uit hoofde zijner hartelijke zucht voor de dichtkunst, en konde zoo veel te eerder iets voortreffelijks leveren, vermits hij, in mannelijken ouderdom, in eene gelukkige onafhankelijkheid van burgerlijke werkzaamheden leefde, en steeds gelegenheid had, om met de beschaafde mannen van *Rome* om te gaan. Zijne *Oden* deden hem den naam van *Romeinschen Pindar* verwerven, en zijne *dichtkundige Brieven* en *Satyren*, welke eenen schat van echte Sokratistische wijsbegeerte bevatten, zijn nog tegenwoordig de geliefkoosde lektuur der verlichte standen. WIELAND heeft, door eene voorbeeldige overzetting dezer laatste, elken lezer, met de Latijnsche taal onbekend, in staat gesteld, om met de werken van dezen beminnenswaardigen dichter nader bekend te worden. Ook de proeven eener vertaling der werken van HORATIUS, door WOLFF, met ophelderende aanmerkingen, zijn voor eenen ieder van veel belang.

HOREN. (De) Volgens sommigen, in de fabelleer, de godinnen der jaargetijden, de geleidsters van APOLLO, en de gezellinnen der bevalligheden; wordende als dansende meisjes afgebeeld: volgens anderen de dochters van JUPITER en THEMIS, die bij de ouden tevens godinnen der burgerlijke orde waren. Zij droegen den naam van EUNOMIA, DIKE en CIRENE, of IRENE, van welke de eerste voor de wetten en hare opvolging, de tweede voor de uitvoering van het regt, en de laatste voor de rust en den vrede waakte.

HORIAH. Een bekend oproermaker in *Hongarije*, die in 1784, met zijnen geduchten aanhang, de ontzettendste geweldenarijen pleegde, en alle edellieden, in den omtrek, waar hij verscheen, deed sidderen. Hij verstond de Duitsche taal, en was niet zonder talenten. In het vlek *Brad*, in den *Zaradijschen* kreits, wist hij zich bij den keizer JOZEPHUS II het burgerregt te bezorgen, en door de daarvan uitgevaardigde akte het onnoozel volk in den waan te brengen, dat deze alleen de geheele vernietiging van den adel bedoelde. Men maakte dienvolgens het plan, om op zekeren dag de edellieden der geheele landstreek van kant te maken; doch het eedgespan werd ontdekt, en HORIAH, op last der regering, gevangen genomen; bij welke gelegenheid 400 personen, meestal onder de wreedste martelingen, het leven verloren. De keizer zond uit *Weenen* de sterkste be-

velen tot herstel der rust; maar de oproerigen boden eenen hardnekkigen tegenstand, en konden niet, dan met vele moeite, versmooid worden. HORIAH werd eerst in Louwm. 1785, te gelijk met KLOSKA, gevat, en beiden ontvingen kort daarna het rad tot hun welverdiende loon.

HORIZON, Gezigteinder, gezigtkring, is die groote cirkel, welke den aard- en hemelkloot in 2 gelijke deelen, of in het bovenste en benedenste halfronde, verdeeld. Men onderscheidt den Horizon, gewoonlijk, in den *waren* en *schijnbaren*. De laatste is die cirkel, waar de lucht aan de aarde schijnt te raken, en die ons gezigt bepaalt, wanneer men op eene vrije vlakte staat; de eerste, daarentegen, is die kring van den schijnbaren hemelkloot, waardoor dezelve in twee gelijke halfronden verdeeld, en de op- en ondergang van zon, maan en sterren, benevens derzelver hoogten, bepaald wordt. Aan den schijnbaren Horizon parallel zijnde, is hij daarvan door de halve middellijn der aarde, door welker middelpunt hij loopt, gescheiden. De sterrekundigen verdeelen den waren Horizon in 4 quadranten, of doorsnijpunten, waarvan twee met den *meridiaan* het Zuiden en Noorden, welks onderlinge afstand de middaglinie uitmaakt, en de beide anderen, met den *aequator*, het Oosten en Westen bepalen. Beide deze gezigtkringen kunnen, vermits de aarde ten aanzien van den Hemelglobe slechts een stip is, als op een en hetzelfde uitkomende, beschouwd worden; zijnde het om het even, of men den schijnbaren dan den waren Horizon voor de plaats aanneemt, waarvan men dezen aardbol beschouwt; doch voor de waarnemingen der zon, maan en sterren, is deze onderscheiding noodzakelijk. — Daar de horizontale oppervlakte altijd lijnrecht op de loodrechte linie staat, zoo verstaat men door *horizontaal* hetzelfde als door *waagrecht* of *waterpas*. Dus ligt b. v. de vloer van een vertrek horizontaal, en staan de zijmuren van hetzelfde loodrecht, of waterpas.

HOROLOGIE. Woordelijk een uurwijzer. Zoodanige, als wij thans gebruiken, waren bij de ouden onbekend, die den tijd door middel van zonnewijzers (*Horologium Volare*, *Gnomon*, *Heliotropium*) verdeelden. De eerste Horologien werden in 1500 te Neurenberg door zekeren PIETER HELL vervaardigd, en ontvingen den naam van *Neurenberger eijeren*, wegens derzelver ovale gedaante. In hetzelfde jaar gebruikte zekere JORIS PURBACK, een wiskundige te Weenen, een Horologie, hetwelk de seconden aanwees, om sterrekundige waarnemingen te doen.

HOROSKOOP. Een wiskunstig werktuig, waarop de lengte van dag en nacht, op alle tijden en plaatsen, wordt aangewezen. In de sterrekunde wordt de stand der sterren, en de tijd van iemands geboorte, almede *Horoskoop* genoemd, waaruit de sterrewigchelaars, en zoogenoemde waarzeggers, voorgeven, de toekomstige lotgevallen der menschen te kunnen voorspellen: een voorgeven, zeer geschikt, om al te bijgeloof te bevorderen.

HOS.

HOSTA. Was bij de oude *Romeinen* eene godin, waaraan zij de zorg toefschreven, om de menschen heimelijk tot allerlei loffelijke daden aan te moedigen. Zij werd ook voor de godin der jeugd gehouden, en haar tempel te *Rome* werd nooit gesloten, om daardoor te kennen te geven, dat alle oogenblikken van den dag geschikt waren, om goed te doen.

HOSPODAR. Beteekent woordelijk heer, en is de naam der vorsten in *Moldavië* en *Wallachye*.

HOSTIE. Zoo noemt men den kleinen, ronden en dunnen ouwel, van tarwenmeel gebakken, dien men bij de Katholijken, en ook nog hier en daar bij de Lutherfchen, bij het avondmaal, in plaats van brood gebruikt. Vóór de 4de eeuw bediende men zich bij die heilige plegtigheid van gewoon, doch niet lang daarna van daartoe afzonderlijk toebereid brood, tot dat in die zelfde eeuw ronde, groote ouwels te voorschijn kwamen, die men, na de zegening, in zoo vele stukken brak, als er avondmaal-gangers waren. Sedert de 12de eeuw werd de hier beschrevene Hostie, of ouwel, ingevoerd. De Roomsche-Katholieke kerk geeft er dien naam aan, om dat zij aanneemt, dat de Hostie, door de consecratie, wezenlijk in het ligchaam van CHRISTUS veranderd wordt, en zich van de uitdrukking bedient, dat dit ligchaam door den priester, als een bloedeloos offer, (*hostia*) Gode wordt aangeboden.

HOTTENTOTTEN. Een volk, dat de zuidpunt van *Afrika* bewoont, deels onder Britsche heerschappij staat, en deels onafhankelijk leeft. Offchoon eenige overeenkomst met de *Negers* hebben, behoort het echter niet tot hun geslacht. De kleur van de huid der *Hottentotten* is geel bruin; de haren zijn wollig, kroes en zwart, de kakebeenen steken zeer vooruit; de neus is plat; de mond groot; maar de lippen zijn niet zoo als bij de *Negers*; zij zijn van eene gewone gestalte, welgevormd, en hebben een zeer buigzaam ligchaam. Zij zijn een goedgehartig, dienstvaardig volk, dat met de gebreken van den ruwen Natuurmensch ook zijne goede hoedanigheden in zich vereenigt: doch wraakzucht is hun niet eigen; maar daarentegen zijn zij morfig, bijgeloovig en zinnelijk. Zij zijn in vele horden, geslachten en familien verdeeld: sommige zijn diensboden bij de volkplanters, of wonen in de nabijheid van derzelver plantaadjen, en zijn eenigermate van hen afhankelijk; andere wonen in afgelegen dorpen, die men *kralen* noemt. De eerste heeten *Kaapsche* of *koloniale Hottentotten*; zijn eenigzins beschaafd geworden, en houden zich met de veeteelt, en een weinig landbouw onledig: de laatste noemt men *vrije, wilde*, of *Schakals-Hottentotten*, die met hun vee een zwervend leven leiden. Vele dragen ook naar de streken, waarin zij wonen, eenen bijzonderen naam.

Het getal der *Hottentotten* is thans aanmerkelijk minder: de vrije zijn, in de meeste streken van het Kaapland, slechts nog zeer gering, en de horden, die men hier of daar aantreft, niet talrijk. In 1810

tel-

telde men nog in de Britsche volkplanting van het Kaapland 19,764 *Hottentotten*. — Tot de bekende soorten van dit volk behooren de *Chonaquacs*, of *Gonakas*, *Hottentotten*, die in de nabijheid van het *Kafferland* wonen; sterker, grooter en zwarter, dan de overige zijn, en inzonderheid door VAILLANT beschreven worden: voorts de *Bosjesmannen* (wilde *Hottentotten*), die in de boschrijke en bergachtige streken der zuidelijke punt van *Afrika* van den roof leven, en voor de volkplanters, die hen verdreven hebben, zeer gevaarlijk zijn. De laatsten maken geenen afzonderlijken stam uit, maar bestaan uit verschillende stammen: zij zijn landloopers en roovers, die naar woeste en ongenaakbare bergstreken gevlugt zijn. Volgens CAMPBELL wonen de meeste *Bosjesmannen* aan de vier rivieren *Malalareen*, de *Gele*-, *Alexander*- en *Cradek* rivieren. Hun getal bedraagt slechts eenige duizend: zij zijn verklaarde vijanden van de overige *Hottentotten*, de *Kaffers* en kolonisten, en loeren in hunne hinderlaag op de voorbijgangers, om hen met hunne vergiftige pijlen te treffen. Hun voornaamste roof bestaat in vee tot hun voedsel: zij laten geen dier leven, om het op te kweken, of te doen voorttellen; maar slagen en nuttigen het dadelijk, zoodra zij het in veiligheid gebragt hebben. Van hier, dat de volkplanting dikwijls genoodzaakt is, om hen door de wapenen in hun stroopen en rooven te beteugelen. — Het ras, uit de vermenging van blanke mannen met *Hottentotsche* vrouwen ontstaande, noemt men *Mestieke-Hottentotten*, die gelijk de blanken vrij zijn. Door afgezonden van het zendeling-genootschap, te *Londen*, is een gedeelte der *Hottentotten* tot het Christendom bekeerd geworden.

HOUDING. Dit woord is oorspronkelijk aan de schilderkunst eigen, en wordt van eene schilderij of teekening gebruikt, wanneer ieder deel van het stuk in die schijnbare nabijheid, of op dien afstand gehouden wordt, waarin ons de Natuur hetzelfde zoude vertoonen. De houding, waarin het leven en de waarheid van een schilderstuk bestaan, hangt van de teekening af, welke met de wetten van het vergezigt moet overeenkomen; alsmede van het lichtverschiet, waardoor de plaatsing en verdeding van het licht en de schaduw bepaald worden. Het opgegeven denkbeeld van het woord *Houding* heeft men naderhand, analogisch, ook tot andere kunsten overgebragt, en in den algemeenen zin van *juiste overeenkomst der afzonderlijke deelen van een kunststuk met elkander* genomen. Inzonderheid bedient men zich van dit woord in de tooneelkunst, waarin de houding, voornamelijk, door de *declamatie* en *mimiek*, in een stuk moet gebragt worden.

HOUEL, (J. P.) werd in 1735 te *Rouan* geboren; stierf in het jaar 1813 te *Parijs*, en verwierf als schilder en plaatsnijder veel roem. Na zich eerst in de bouw- en schilderkunst bij DESCAMPS geoefend te hebben, wijdde hij zich aan de graveerkunst, onder LE MIRE te *Parijs*; doch, de schilderkunst boven deze stellende, vervolgde hij daarin zijne studien, onder CASANOVE; bezocht naderhand

Ita-

Italië; doorwandelde *Napels* en *Sicilië*, benevens de eilanden *Maltha* en *Lipari*, en verzamelde op deze reize de bouwstoffen tot zijne *Voyage pittoresque de Sicile, de Malte et Lipari*, waaraan hij 6 jaar arbeidde, en welke 264 koperen platen, en 4 deelen in folio tekst bevat. In dit werk vindt men eenen rijken schat van belangrijke waarnemingen, zoowel omtrent de zeden en gewoonten, als omtrent de Natuurlijke historie der genoemde landen, derzelver voornaamste gedenktekens, schouwburgen, waterleidingen, vazen, standbeelden, *bas reliefs*, munten enz. HOUËL heeft ook nog een aantal gezigten gegraveerd, en eenige middelmatige verzen vervaardigd, die echter nooit zijn gedrukt geworden.

HOUTSKOOLBRANDERIJ. Men laat het Hout deze bewerking ondergaan, dewijl hetzelfde, langs dien weg, bruikbaar wordt, waar men een sterk en gelijk vuur behoeft. Het verkoolde of onverkoolde eikenhout, tot het vuur benoodigd, waarmede men eene gegeven hoeveelheid water wil doen verdampen, staat tot elkander als 600 tot 1029.

Het verkolen van het hout geschiedt doorgaans nog, meer of min op dezelfde wijs, als de ouden zulks reeds gedaan hebben. Eene zeer gebruikelijke manier is deze: men kort het hout op de lengte van ruim ééne Nederl. el; men vleit hetzelfde in een' ronden stapel op elkander, ter hoogte doorgaans van omtrent drie ellen, bij eene genoegzaam tweemaal zoo lange middellijn, voor de breedte; men laat in het middelpunt eene opening, die met bosfen dun hout en eenig stroo wordt aangevuld; en men dekt alles met zoden, ten einde de lucht, door openingen, dan hier dan daar te maken, niet meerder binnendringe, dan genoegzaam is om het vuur, zonder vlam te doen voortfneulen, wanneer zulks, door het aansteken van het stroo, in den hoop is gebragt. Gedurende het branden, gaat het houtzuur in een' scherpen damp op, die zulk een' hoop tot een' zeer lastigen nabuur maakt. Is dezelve gaar, dat is: verkoold; hetwelk meestal 14 dagen tijds vereischt; zoo tracht men de lucht volkomen af te sluiten, door den geheelen hoop, ten naaste bij zes palmen dik, met aarde te bedekken. Hierdoor wordt de gloed gesmoord.

Men verkoolt mede het hout in gegraven kuilen, en in daartoe ingerigte ovens. De kunst schijnt in de eerste wijze van doen, op haren laagsten, in de tweede op haren hoogsten trap te staan.

Aan vele oorden wordt het hout voor den koolhoop op het eind gezet. In *Zweden* legt men geheele boomstammen, ter verkoling, overlangs op elkander, en maakt den hoop vierkant.

In de Zuidelijke provincien van ons rijk, worden veel kolen gebrand, om het daar gewonnen erts te smelten en te verarbeiden. In de Noordelijke brandt men de meeste in het kwartier *Zutphen*, provincie *Gelderland*, en in *Overijsel*. Men bezigt daartoe, in het Zutphensche, gelijk elders, allerlei hout, doch voornamelijk Elzen, Eschen, Berken en Mastpijnen. Bij de IJzerhutten, in die streek,

maakt men geen gebruik van de kolen uit den pijnboom gebrand; aan de Apeldoornsche kopermolens daarentegen heeft men dezelve gaarn. De oorzaak is daarin te zoeken: dat de gloed van de kolen, uit de drie eerstgemelde houtfoorten, veel heviger en aanhoudender is, dan die van de Pijnhoutskolen; en, daar het ijzer niet kan smelten dan bij eene hitte van $17955,5^{\circ}$, op de schaal van *Fahrenheit*, het koper reeds bij $4606,25^{\circ}$ vloeibaar wordt.

In 1809 werd gerekend, dat de Zutphensche IJzerhutten, te *Kepel* en te *Ulfst*, ieder voor 20,000 gulden aan kolen behoefden; rekent men nu daarbij de kolen, die, uit het Zutphensche, naar de inlandsche Hut van *Deventer* en de buitenlandse van *Ijsselborg* en van *Boekholt* worden uitgevoerd; neemt men de tegenwoordige meerdere uitbreiding der eerstgenoemde fabrieken, nog door eene nieuwe Hut bij *Terborg* vermeerderd, en de kolen die door apothekers, zilverfmeden, enz. verbruikt worden, in aanmerking; en bedenkt men, wat er wordt vereischt, zoo wel om het hout tot de verkoling voor te bereiden, als om eindelijk de kolen zelve, met wagens en schepen, te vervoeren, dan zal men inzien, hoe belangrijk de Houtskoolbranderij voor gezegde landstreek is. Een koolhoop van om trent zestehalf ellen middellijn, is van 60 tot 80 gulden waard. Een schip pleegt tien of elf zulke hoopen te laden.

HOUTSNEEKUNST. Deze verschilt van de graveerkunst in koper daarin, dat de figuren in het hout *opgewerkt*, en in het koper *ingewerkt* worden, zoodat bij de Houtsnéeplaten de opgewerkte deelen, bij het afdrukken, de prenten opleveren, daar juist bij de koperen platen het tegendeel plaats heeft, omdat hier het geheele werk, alleen door beitelen en uitsteken verrigt wordt. Alhoewel deze kunst niet meer in zoo groot aanzien is, als toen zij door vermaarde meesters geoefend werd, is zij nogtans, wel en kunstmatig behandeld wordende, niet alleen moeilijk, maar mogelijk moeilijker, dan het graveren in koper, om dat alles, in de bewerking, tegen de natuur der zake aanloopt, en meerderen tijd en werk vordert; want tegen ééne snede van het graveerijzer, die in het koper reeds eenen trek oplevert, heeft men in Houtsnée ten minste vier noodig, om het hout aan elke zijde derzelve weg te nemen en uit te diepen.

Tot de Houtsnée gebruikt men gewoonlijk peren-, appel-, forben-, of palmboomenhout, welk laatste den voorrang boven alle anderen verdient, omdat het noch te hard noch te week is. Nadat men aan het hout zijne behoorlijke gedaante gegeven heeft, wordt het met fijn krijt bestreken, en als dan de teekening, bijna op gelijke wijze, als in het koper, er op gebragt, of ook wel uit de vrije hand daarop geschetst. Vervolgens snijdt men deze schets met het infijnmes na, en steekt dezelve met het puntmes, steekbeitels en gudsen, zoo fijn uit, dat alleen de enkele teekening staan blijft; en op deze wijze vervaardigt men niet alleen allerlei figuren
van

van dieren, landschappen, beelden, ja zelfs zeer kunstige portretten, maar ook allerlei sierlijke letters met bloemwerken, lijsten enz. voor boekdrukkers. Ook maakt men geheele woorden en volzinnen op deze wijze, wanneer er vreemde talen op eene drukkerij voorkomen, waarvan het gieten der letters te veel tijd zoude kosten.

Eene bijzondere foort van Houtsnée noemen de *Italianen chiar-oscuro*, de *Franschen camayeux clair obscur*, en wij *heldonker*. Deze wordt gedrukt met 3 of 4 platen. De eerste dienen tot de omtrekken en de donkerste schaduwen, de tweede tot de lichtere, en de derde en vierde voor middelintén. Deze verschillende platen maken een geheel uit, en de kunstenaar moet zorgen, dat, wanneer zij naar elkander op hetzelfde blad afgedrukt worden, alles behoorlijk aan elkander sluit.

In de 16de eeuw naderde de Houtsnéekunst haren hoogsten trap van volkomenheid; en het waren HIERONIJMUS RESCH, ALBRECHT DURER, HOLBEIN, ARTORFER en anderen, die daarin bijzonder uitmunten. Sedert werd de Houtsnée door de graveer- en etskunst verdrongen, tot dat men eindelijk, op het einde der 18de, en in het begin der tegenwoordige eeuw, ook haar, in hare aestetische regten, weder getracht heeft te herstellen. Zij heeft in de laatste jaren wederom eenen hoogen trap van volkomenheid bereikt, en de SUEURS, JACKSON, MORETTI, CANOSSA, ROGER, CARON, PAPILLON, BEUGNET, DUGOUR en anderen, zijn in hunne proeven gelukkig geslaagd. ZANETTI heeft getracht, om de manier van HUGO DA CARPI weder in te voeren; doch de gebroeders UNGER en GUBITZ hebben de Houtsnéekunst tot eenen trap van volkomenheid gebragt, welke men in *Engeland* nog niet bereikt heeft. In ons land hebben NUMAN en LUBECK uitgemunt, en thans kunnen wij bogen op A. CRANENDONCK te *Gorinchem*, wien den 30sten van Zomerma. 1820, door de Nederlandsche Maatschappij te *Haarlem*, de gouden medaille werd toegekend, en wiens werk, op den 30sten van Herfstma. des vorigen jaars, door de koninklijke Maatschappij van kunsten en wetenschappen te *Brussel*, insgelijks met eer-metaal bekroond werd.

HOWARD. (JOHN) Een der edelaardigste menschenvrienden der vorige eeuw, die zijn geheele leven, met eenen onvermoeiden ijver, aan het verzachten van de menschelijke ellende toewijdde. Hij was de zoon van eenen rijken koopman, en door zijnen vader tot den handel bestemd, dien hij echter, na zijn overlijden, toen hij in het bezit van een aanzienlijk vermogen gesteld werd, eerlang vaarwel zegde. Hij beoefende voor zijn vermaak de natuur-, doch inzonderheid de geneeskunde, en verlichtte reeds als jongeling, door geld als anderzins, den nood zijner medeburgers, zoo veel zijn bepaalde kring van werkzaamheid dit toeliet. De begeerte, om *Lisfabon* na de verschrikkelijke verwoesting, door de bekende aardbeving, te bezichtigen, bewoog hem, om in 1756 derwaarts te reizen, wanneer zijn schip door eenen Franschen kapcr genomen,

en hij eenige maanden lang te *Brest*, als krijgsgevangene, in eenen afschuwelijken kerker opgesloten werd, waardoor hij gelegenheid had, om het lot der gevangenen van nabij, te kunnen leeren kennen. Zijne levendige belangstelling in hetzelfde, door eigen ondervinding opgewekt, schijnt zijn groot en edelmoedig plan, om dit hun lot te verzachten, voornamelijk, tot rijpheid gebragt te hebben: althans, na zijn ontslag uit den kerker, nam hij bij de Engelsche regering de eerste gelukkige proeven, om den toestand zijner gevangen landgenooten, in *Frankrijk*, te verbeteren, en naderhand het menschlievend besluit, om den staat der gevangenhuisen en de verzorging der gevangenen, niet alleen in zijn vaderland, maar ook in alle staten van *Europa*, in persoon te onderzoeken, en zijne waarnemingen, benevens de middelen ter verbetering van het lot der gekerkerden, der wereld bekend te maken.

Twaalf jaar besteedde hij aan de uitvoering van dit zijn plan, en reisde in dien tijd naar *Duitschland*, de *Nederlanden*, *Italië*, *Spanje*, *Portugal* en de Noordelijke staten en *Turkije*; bezocht overal de gevangenissen, en maakte zich met derzelver toestand, en het lot harer ongelukkige bewoners bekend.

De eerste slotfom zijner reizen deelde hij in zijn uitmuntend, meermaal herdrukt, werk: *over de Engelsche en buitenlandsche Gevangen- en Tuchtthuizen*, aan het publiek mede; en zelden heeft een boek zulke zegenrijke gevolgen gehad, als dit: het had eenen krachtdadigen invloed op de bestuurders der beschaafde staten van *Europa*, die daardoor op eene doelmatige verbetering der gevangen- en tuchtthuizen niet alleen bedacht werden, maar ook werkelijk het lot van duizende gevangenen aanmerkelijk verbeterden, en hunne ellende, zoo veel mogelijk, lenigden.

Howard, nog niet voldaan over hetgeen wat zijn menschlievend hart reeds verrigt had, wilde ook nu de pest, en hospitaal-koorts, zoo veel mogelijk, trachten uit te rooijen. Hiertoe bezocht hij de pesthuizen en lazaretten in *Frankrijk*, *Italië* en *Turkije*, gedeeltelijk als geneesheer, gedeeltelijk als ambteloos burger, nadat de omstandigheden zulks vorderden, waartoe hij geld noch moeite spaarde, om de noodige kennis van den toestand dezer inrigtingen in te zamelen, en waarbij hij zich niet zelden aan het grootste gevaar van doodelijke besmetting blootstelde.

In zijn vaderland teruggekeerd, leverde hij een uitmuntend werk *over de voornaamste Lazaretten in Europa, met eenige berigten omtrent de Pest*; doch gaf, aan het slot van hetzelfde, zijn oogmerk te kennen tot eene nog uitgebreider reis in het *Oosten*, waarbij men zijn onbepaald vertrouwen op de Voorzienigheid, ter ondersteuning van zijnen ijver voor menschengeluk, niet genoeg kan bewonderen. Het schijnt, als of hij toen reeds gevoelde, dat hij zijn vaderland nooit weder zou zien. Hij verliet hetzelfde in 1789; werd bij een zieken-bezoek te *Cherson*, in den *Krim*, door eene besmettelijke ziek-

ziekte aangetast, en stierf den 20sten van Louwm. des jaars 1790, als een slagtoffer zijner warme en voorbeeldelooze menschenliefde. Zijn getrouwe bediende begroef zijn stoffelijk overblijfsel, in gevolge zijn verlangen, in den tuin van een landgoed, aan eenen zijner vrienden, eenen Franschman, toebehoorende; terwijl zijn vaderland, in de *St. Paulskerk*, te *Londen*, een, hem waardig, gedenkteeken gesticht heeft. Het leven dezès edelen, en in zijne soort eenigen martelaars voor menschengeluk is, onder anderen, door zijnen vriend ALKIN, in het Engelsch, beschreven. Hij liet eenen eenigen zoon na, die krankzinnig is, en maakte nog, bij zijnen uitersten wil, eene aanzienlijke som ter verbetering van het lot der gevangenen in dolhuizen.

HUBER, (ULRIK) een der beroemdste Nederlandsche regtsgeleerden, die in 1636 te *Dokkum* ter wereld kwam, studeerde voornamelijk te *Franeker*, en werd, naauwelijks 21 jaar oud, tot hoogleraar in de geschiedenis en welsprekendheid aldaar aangesteld. Deze loopbaan was zeer gunstig, om hem eene overvloedige kennis der oudheid te verschaffen, die hij naderhand ter opheldering der regtsgeleerdheid besteedde, waarvan het onderwijs hem in 1663 werd opgedragen. Hij was de eerste, die het *Algemeen staatsregt*, afgescheiden van de *Staatkunde* of *Politiek*, in geschriften en voorlezingen, behandeld heeft. Hierdoor, zoo wel, als door zijne lesfen over het Romeinsche regt, verwierf hij zich eenen grooten naam, die oorzaak was, dat hij herhaalde malen, schoon vruchteloos, naar *Leijden* beroepen werd. In 1679 werd hij tot raadsheer in het hof van *Vriesland* benoemd; doch keerde, na die waardigheid drie jaar bekleed te hebben, naar de akademie terug. De ervaring, die hij, door behandeling en beoordeeling van zaken verkregen had, was in de regtsgeleerdheid allernuttigst, daar zijne, sinds dien tijd, uitgegevene geschriften, eene bruikbaarheid voor de toepassing verkregen, die hun een gezag bijzetterden, dat, tot nog voor weinige jaren, in *Vriesland* en elders geëerbiedigd werd. De laatste tijd van zijn leven werd door verscheidene twisten verbitterd, tot dat hij in 1694 te *Franeker* overleed. De beroemde VITRINGA heeft hem in eene lijkrede geprezen. Zijne werkzaamheid blijkt niet enkel uit het getuigenis, dat hij, in den bloei zijns levens, zijnen geheelen tijd, van 's morgens 6 tot 's avonds, 8 uren aan voorlezingen, oefeningen en lesfen besteedde, maar ook uit zijne talrijke geschriften, waaronder uitmunten: *digressiones Justinianae*; *de jure Civitatis libri tres*; *Praelectiones Juris Romani*; en vooral *de hedendaagsche Regtsgeleerdheid*, naderhand verbeterd door zijnen geleerden zoon ZACHARIAS, opvolger zijns vaders op den regtsgeleerden leerstoel, van waar hij naar de raadzaal overging.

HUBERTSBURG. Dit koninklijk Saksisch slot, voorheen zeer prachtig, doch thans bijna onbewoonbaar, is in de geschiedenis beroemd geworden door den vrede, die aldaar den 15den van Sprockelm. 1763, tusfchen *Pruisen*, *Oostenrijk* en *Saksen* gesloten werd, en waar door de zevenjarige oorlog, of de derde Silezische, een einde nam.

HUDSONS-BAAI. Een groote zeeboezem, tusfchen den 55 en 56 graad Noorder-breedte, in *Noord-Amerika*; grenzende ten Oosten aan een gedeelte van *Labrador*, ten Zuiden aan *Opper-Canada*, ten Westen aan *Nieuw-Zuid Wallis*, en ten Noorden aan de genoegzaam onbekende landen onder de Noordpool. Deszelfs lengte is 250 en zijne breedte 200 zeemijlen. In het midden is hij 140 vadem diep; doch hij kan slechts 4 maanden in het jaar bevaren worden, vermits hij de overige maanden met drijfijf bezet is. Deze zeeboezem wordt in verscheidene afzonderlijke baaijen verdeeld; ontvangt een aantal aanzienlijke rivieren; werd in 1610 door den Engelschen zeeman HENRY HUDSON ontdekt, en naar hem genoemd; zoo als ook de ingang uit de *Noordzee* in dezelve den naam van *Hudsons-straat* draagt.

De Engelsche kompagnie van de *Hudsons baai*, onder de regering van KAREL II, opgericht, is hier alleen in het bezit van den handel. Zij heeft er slechts 4 bevestigde faktorijen, en de artikelen, die van de inboorlingen, tot eenen lagen prijs, tegen Europifche waren worden ingeruild, bestaan in kostbare pelterijen, koper, beverveilen, dons enz. De bewoners der kusten kan men onder 3 algemeene benamingen brengen, namelijk: onder Zuidelijke en Noordelijke *Indianen* en *Eskimaux*. De eerste maken, met eenige andere volken, eenen hoofdstam uit; leggen zich voornamelijk op de jagt en den handel in pelterijen toe; doen door de onafmetelijke landen van *Noord-Amerika* reistogten van meer dan 100 mijlen; doch zijn door het misbruik van brandewijn geheel bedorven. De Noordelijke *Indianen* zijn eene geheel bijzondere foort van menschen. Zij houden zich ook wel met de jagt bezig, maar met veel minder behendigheid en voordeel, dan hunne Zuidelijke naburen. In den winter rijden zij in sleden, die door hunne vrouwen getrokken worden, welke volkomen flavinnen van hare mannen zijn. Deze *Indianen* verschillen ook nog daarin van de Zuidelijke, dat zij geene sterke dranken gebruiken, en oorlogzuchtig noch wreed zijn. De *Eskimaux*, eindelijk, die de Noordkust der baai bewonen, komen zelden in de Europifche bezittingen, weshalve men des zomers eene floep naar hunne kusten zendt, om hunne pelterijen en huiden in te nemen. — Volgens het oorspronkelijk bevel der kompagnie aan hare faktoren, moesten deze alles aanwenden, om de wilden tot het Christendom en goede zeden te bewegen; zij moesten eerlijk en zonder bedrog met hen handelen, en zelfs, zoo veel mogelijk, den aard van het land en deszelfs voortbrengfels opsporen; doch de ondervinding leert, van hoe weinig gevolg dit billijk voorschrift geweest zij.

HUGENOOTEN. (Zie: PARIJSCH E BRUILOFT.)

HUID. (DE) Is het uitwendig bekleedfel der dierlijke lichamen, en ook eenigzins der planten. Zij is van eenen verschiillenden aard, en altijd voor het inwendig maakfel van het dier geschikt. De menschelijke Huid, waartoe wij ons hier alleen bepalen, bestaat uit onderscheidene op elkander liggende bekleedfels, waarvan het onderfte

de

de eigenlijke Huid genoemd wordt, en, uit hoofde van haar maakfel, met leder kan worden vergeleken. De Huid is een weeffel van eene ongelijke dikte, en van een aantal vaten voorzien, waarin de uiterfte en fijnfte punten der zenuwen en aderen eindigen. Onder haar ligt de zoogenoemde *Vetrok*, welke almede op eenige plaatfen dunner, dan op andere is, en dient, om de fpiereu lenig te houden. Boven de eigenlijke Huid ligt de *Nethuid* of het *Netvlies*, beftaande uit eene flijmachtige zelfftandigheid, die onmiddellijk onder de opperhuid (*epidermis*) gevonden wordt, en tot welker inftandhouding zij fchijnt beftemd te wezen. Daar nu de opperhuid zeer dun en doorschijnend is, zoo geeft eigenlijk het netvlies aan het ligchaam zijne kleur. De eerfte is bij de *Europeanen* en *Negers* dezelfde; maar het netvlies is bij dezen zwart, en bij genen vleeschkleurig. De opperhuid kan men zonder vele moeite wegnemen, zij is fchubachtig, en tevens van eene ongelijke dikte, en dient, daar zij zelve ongevoelig is, voornamelijk, om de puntjes der zenuwen te befchermen, hetwelk blijkt uit de overmaat van gevoeligheid der laafte, wanneer van eenig gedeelte van ons ligchaam de opperhuid is afgefcheiden, zoo dat de geringfte aanraking, zelfs die van de lucht, daar ter plaatfe pijn veroorzaakt. Zij gaat tot den mond en verdere inwendige deelen voort, en doet aldaar, fchoon verteederd, het grootfte nut, hetwelk bij de minfte zoogenoemde ontvelling blijkt. Doet men de Huid van doode ligchamen af, dan krimpt zij in en verdroogt. Op hare oppervlakte ontdekt reeds het bloote oog verfehiedene oneffenheden, die echter zeer regelmatig zijn, zoo als men door een vergrootglas kan waarnemen. Men ziet de *porien*, of zweetgaten, in eene bewonderingswaardige orde, tuffchen de parallel loopende voren, tegen over elkander liggen, en deze voeren door openingen, die zich in het midden bevinden, de fijnfte vloeiftoffen, onder den naam van onmerkbaar uitwafeming en zweet, naar buiten.

HUIGENS. (CHRISTIAAN) Een Nederlandsch geleerde, te 's *Hage* geboren, die in het gebied der wis-, natuur- en fterrekunde verfehiedene gewigtige navorfchingen en ontdekkingen gedaan heeft. Hij was de eerfte, die in 1657 de flingers aan de uurwerken hing, in plaats van de weifelende onrusten, en de flingeringen gelijk maakte: eene uitvinding, waarvan naderhand, doch zeer ten onregte, de eer aan GALILENO werd toegefchreven. Inzonderheid verbreedde onze HUIGENS zijnen roem, door eene meer naauwkeurige ontdekking van de gedaante en den ring van *Saturnus*, waartoe hij zich van een door hem zelve verbeterde teleskoop bediende, alsmede van eenen nieuwen wachter, of maan, rondom die planeet, welker manen en eklipfen men weet, dat voor de zeelieden, in het berekenen der lengten, van het grootfte nut zijn. HUIGENS ftierf te 's *Hage* in 1695, in het 66fte jaar zijns ouderdoms, en behoort ongetwijfeld tot die groote mannen, welke niet flechts hunne eeuw tot fieraad, maar ook nog in volgende tijden hun vaderland tot roem verftrekten.

536 HUIGENS. (K.) — HUIJDECOPER. (B.)

Menigvuldig zijn de geleerde schriften, door hem uitgegeven. Zij zijn bij elkander gedrukt onder den titel van: *Opera Varia*, *Lugd. Bat.* 1682 in 4to en *Opera reliqua*, *Amst.* 1728, in hetzelfde formaat.

HUIGENS. (KONSTANTIJN) Heer van *Zuilichem*, werd te 's Hage den 6 van Herfstm. 1596 geboren. Reeds vroeg openbaarde zich zijne zucht tot geleerdheid, en eene vlijtige beoefening der fraaije letteren, inzonderheid de dichtkunst, waardoor hij weldra eene plaats onder de fraaiste vernuften zijner eeuw verwierf. Nog tegenwoordig lezen lieden van smaak met genoegen zijne Latijnsche en Nederduitsche gedichten, onder de titels: *Momenta defultoria* of *Snipperuren*, en *Korenbloemen* uitgegeven. Gedurende het stadhouderschap van FREDRIK HENDRIK, en van WILLEM II en III bekleedde hij den post van derzelver geheimschrijver, dien hij 62 jaar met ijver en getrouwheid waarnam, in welken tijd hij bij *Frankrijk* de teruggave van het prinsdom *Oranje* bewerkte, waarvan hij in 1665, in naam zijns meesters, plegtig bezit nam. HUIGENS was zeer gemeenzaam met de grootste geleerden zijner eeuw, zoo buiten als binnenslands, en stond in hooge achting bij den ridder HOOFT, die hem elders, in zijne krachtige manier van uitdrukken, kenmerkt als een man, „ van „ eenen inborst, gezoogd met den room der zinlijkste zeden; met „ een vernuft, doorzult in het merg der heusche kunsten en acht- „ baarste wetenschappen; als de kern der aardigheid, en de oogten „ van het hof.” Hij overleed te 's Hage in 1697.

HUIJDECOPER (BALTHAZAR) verdient buiten twijfel in onderscheidene opzigten, onder de sieraden van *Nederland* in de achtziende eeuw geteld te worden. Hij werd in het jaar 1695, uit een oud en aanzienlijk geslacht, te *Amsterdam* geboren, en bekleedde zelfs, onder andere waardigheden, ook die van schepen in zijne geboortestad, en van baljuw op het eiland *Texel*. Hij bragt echter zijn leven, grootendeels, in letterkundige werkzaamheden door, waartoe hij in zijne jeugd, door eene geleerde opvoeding, de noodige voorbereiding ontvangen had. In het bijzonder waren de Nederlandische dicht-, taal- en oudheidkunde de voorwerpen van zijne onvermoeide oefeningen en nasporingen, en ontleenden van zijnen smaak, zijn vernuft, oordeel en geleerdheid geen geringen luister. Als dichter heeft hij zich, door de uitgave van vier treurspelen, en onder deze drie oorspronkelijke, met name: *de Triompherende Standvastigheid*, of *verijdelde Wraakzucht*; *Achilles*, en *Arzaxes*, of 't *Edelmoedig verraad*, grooten lof verworven. Ook hebben dezelve, en vooral de beide laatstgenoemde, uitstekende verdiensten, en worden met regt onder de beste navolgingen van het Franche treurspel geteld, welke in onze taal voorhanden zijn. Lofwaardig is mede zijne dichterlijke navolging der *Hekeldichten* en *Brieven van HORATIUS*, welke hij in het jaar 1737 op zijne vroeger uitgegevene proza-vertaling van dezelve liet volgen. Van zij-

ne begaafdheden als dichter draagt, eindelijk, ook de kleine bundel van *Gedichten* getuigenis, welke 10 jaar na zijn overlijden, dat op den 24sten van Herfstm. des jaars 1778 voorviel, in het licht verscheen, en verscheidene fraaije stukken bevat. —

Intusschen, hoe zeer hij als dichter, wegens beschaafdheid, keurigheid, zinrijkheid en dichterlijken zwier van uitdrukking, lof verdient, zijn echter zijne verdiensten, als taal- en oudheidkenner, nog schitterender. Het eerste werk, dat hem, als taalgeleerde, beroemd maakte, en onder de bevorderaars onzer moedertaal voor altijd eene der aanzienlijkste plaatsen zal doen innemen, was zijne *Proeve van Taal- en Dichtkunde, en vrijmoedige aanmerkingen op VONDELS vertaalde herscheppingen van OVIDIUS*, welke in het jaar 1730, in één deel in 4to, te voorschijn kwam, en waarvan, ruim eene halve eeuw later, eene nieuwe uitgave in 4 deelen in 8vo, door de kundige taaloffenaars F. VAN LELIJVELD en H. HINLOPEN, bezorgd werd, verrijkt met hunne aantekeningen en eenige bijvoegfels van den schrijver. Ongemeen is de schat van belesenheid in de werken onzer beste schrijvers van alle tijden, bijzonderlijk van die der hoogste oudheid, en van zulke, wier voortbrengfelen alleen in handschriften voorhanden zijn, welke in dit werk is ten toon gespreid, en met uitnemende juistheid van oordeel en diep inzicht in den waren aard onzer moedertaal, ter opheldering van hare regelen en gronden, en van de eigenlijke beteekenis der woorden, is aangewend. Ook de aanmerkingen, meer bijzonderlijk de dichtkunst en hare regelen betreffende, dragen alom blijken van den goeden smaak en het juiste oordeel des schrijvers. Niet minder heeft hij later zijnen roem, als taal-, geschied- en oudheidkenner, vereeuwigd door eene nieuwe uitgave der *Rijmkronijk van MELIS STOKE met historie-, oudheid- en taalkundige aanmerkingen*, welke in het jaar 1772 in 3 deelen te voorschijn kwam, en de rijpe vrucht was van eenen onvermoeiden arbeid van vele jaren. Het taalkundig gedeelte dezer aanmerkingen is niet alleen uitnemend geschikt, om de lezing van dit onwaardebaar gedenkstuk onzer oude taal voor ieder gemakkelijk te maken, maar bevat tevens voor des begeerigen de voortreffelijkste handleiding, om tot de kennis dier taal door te dringen; terwijl het geschied- en oudheidkundige gedeelte van dezelve eene allezins geleerde, en meermalen hoogst schrandere, opheldering behelst van vele duistere punten, tot de oudheden en vroegere geschiedenissen van ons vaderland betrekking hebbende. Ook dan, wanneer hij, gelijk somtijds het geval is, op te gewaagde onderstellingen en losse gronden bouwt, moet men, hoezeer ook met eenen KLUIT en anderen van hem verschildende, echter aan zijn vernuft en zijne geleerdheid hulde doen. Eindelijk zij nog met een woord gemeld, dat, in het 1ste deel der *werken van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leijden*, eene taalkundige verhandeling van HUIJDECOPER, onder den naam van *Brief wegens den ablativus absolutus* gevonden wordt, en dat hij al-

le beminniaars der vaderlandsche letterkunde en oudheden, grootelijks, aan zich verplicht heeft, door het bezorgen eener nieuwe en zeer vermeerderde uitgave der *Brieven van P. Cz. Hooft*, en het uitgeven der *Privilegien en Handschriften van Texel*.

HUIJZUM, (JAN VAN) te *Amsterdam* in 1682 geboren, en aldaar in 1749 gestorven, was de grootste bloem- en fruitschilder zijner eeuw, en de eerste, die de kunst uitvond, om bloemen en planten op eenen helderen achtergrond en tegen het licht, met kracht en toetsen, te doen uitkomen, waarin niemand het nog zoo ver gebragt heeft. Men vindt van hem 5 vermaarde bloem- en fruitstukken, onder het bestuur van den grooten Nederlandschen taalkenner, TEN KATE, geteekend, welke te *Amsterdam*, voor f 12,000 zijn verkocht geworden.

HULK. Hierdoor verstaat men, in de scheepsbouwkunst, het geheele ligchaam van een schip; doch ook dikwijls zoo veel als een *wrak*, of een oud, onbruikbaar, schip, zonder masten, hetwelk dient, om zand of ballast te halen.

HULL. Eene der voornaamste zee- en handelsteden van *Engeland*. Zij ligt in het graaffchap *Tork*, aan den mond van de *Hum-ber*, waarin zich de *Hull* ontlast; is welgebouwd; telt 40,000 inwoners, en heeft eene vesting en haven, die sedert 1815 de stapelplaats is van alle goederen, welke uit de *Oost-Indiën* komen. Men vindt er oliemolens, 2 groote suikerraffinaderijen, en alle foorten van fabrieken, waarin het benoodigde voor den scheepsbouw vervaardigd wordt. De stad heeft zeer fraaije gebouwen, waaronder de kerk van de *Drieënheid*, in 1312 in eenen verheven Gothischen stijl gesticht, het schoonste gedenkstuk van bouwkunst uit de middel-eeuwen oplevert, benevens een groot, uitmuntend ziekenhuis, met nog 4 andere hospitalen, scheepstimmerwerven, scheepsdokken enz. De handel is er zeer aanzienlijk, gelijk ook de walvischvangst, waartoe, in 1815, 58 schepen werden uitgerust. — Onlangs heeft men in de nabijheid van *Hull*, door de bemoeijng van WILLIAM SPENCER, eenen openbaren kruidtuin aangelegd.

HUMANIORA. Woordelijk die wetenschappen, of hare beoefening, welke de menschen tot menschen vormen; doch in eenen meer bepaalden zin de oude Grieksche en Romeinsche letterkunde, de geschiedenis, de wijsbegeerte, en de kunst der oude wereld, met alles, wat de *Romeinen* onder het woord *humanitas* verstonden; en van hier, dat men door eenen *Humanist* eenen geleerde verstaat, die de oude letterkunde beoefent. Schoon men nu niet wel kan ontkennen, dat deze veel tot 's menschen vorming en de verëdeling van zijn verstand en hart kunne bijdragen, kan zij dit echter, voor eerst, niet alleen doen, zoo als verscheidene, inzonderheid oude, humanisten gaarne zouden beweren, en is zij, ten andere, daartoe als dan het minste geschikt, wanneer zij op de gewone wijze, welke veeleer het verstand en hart verstompt, behandeld wordt.

HU-

HUME, (DAVID) uit een grafelijk geslacht, te *Edinburg*, in 1711 geboren, reisde als gezantschaps-schrijver naar *Weenen*, *Turin* en *Parijs*, en keerde in 1766 in zijn vaderland terug. De beoefening der letterkunde in het algemeen, en die der wijsbegeerte en geschiedenis in het bijzonder, maakte steeds zijne voornaamste bezigheid uit. Hij was de eerste, die eene klasieke *Geschiedenis van Engeland*, sedert de troons-beklimming van het huis van STUART, in 6 deelen in 4to leverde, waardoor hij den roem van eenen der grootste geschiedschrijvers verwierf. Als wijsgeer bekleedde hij den eersten rang onder de zelfdenkers; wierp met eenen zegepralenden geest de stelsels van LEIBNITZ en LOCKE omver, en deed door zijn vrijmoedig *Scepticismus* (waardoor hij zich vele onaangenaamheden, en zelfs den naam van eenen ketter, op den hals haalde) niet alleen zijne tijdgenooten, maar nog meer diegenen, welke hem overleefden, uit hunne leerstellige sluimering ontwaken. Inzonderheid wees hij den grooten KANT, volgens diens eigene bekentenis, den weg tot zijn stelsel, hetwelk hij op *de eerste grondslagen der menschelijke Natuur* bouwde. Het stelsel van HUME vindt men in zijne *Essays and treatise on several subjects*, in al zijne volkomenheid beschreven. Ook heeft hij verscheidene staat-, zedekundige en aesthetische verhandelingen in het licht gegeven.

HUME was een man van een zacht en bedaard karakter, niet alleen uit temperament, maar ook uit grondbeginsels. Hij bezat geene hevige driften, dan die van eene sterke zucht naar letterkundigen roem; en alleen aanvallen op dezen konden zijne ziel uit het evenwigt brengen, en zijne gevoeligheid gaande maken. Zelfs de onschuldige scherts zijner vrienden, wanneer die op zijne grondstellingen en den inhoud zijner schriften betrekking had, konde hij niet wel verdragen. Dr. JARDINE, een geestelijke te *Edinburg*, was een zijner vertrouwde vrienden, hetwelk des te meer opmerking verdient, daar hij anders, over het algemeen, een zeer onbillijk vooroordeel tegen den geestelijken stand koesterde. Hij onderhield zich dikwijls met dezen geestelijken over den Natuurlijken en Geopenbaarden godsdienst. Wanneer HUME dezen zijnen vriend, op zekeren avond, na een lang theologisch gesprek, verliet, wilde hij niet gedoogen, dat de laatste hem met eene kaars den trap afleidde. Terstond daarop hoort hem de doctor vallen, komt hem met het licht te hulp, en zegt tegen hem, in het Engelsch: DAVID! ik heb u zoo dikwijls gezegd, dat gij u niet te veel op eigen kracht verlaten moet, en dat het Natuurlijk licht niet genoegzaam is. HUME nam deze scherts zeer euvel op, en ging te onvreden naar huis. Hij was voor het overige als geschapen voor de vriendschap, en beschouwde dezelve als het grootste goed des levens. Niet lang voor zijnen dood, toen hij alle hoop op herstel reeds had opgegeven, noodigde hij nog zijne beste en vertrouwde vrienden, FERGUSON, SMITH, BLAIR, BLACK en anderen, ter maaltijd, om nog eens regt vergenoegd met hen

hen te zijn, en was daarbij zoo vrolijk als ooit. Toen reeds zijn einde met rasche schreden naderde, liet hij zich nog dikwijls in eenen draagstoel bij zijne vrienden brengen, en sprak altijd zoo bedaard en verstandig, dat men hem nog voor gezond zoude gehouden hebben, indien niet zijn uiterlijk voorkomen zijnen nabij zijnden dood voorspeld had. Hij stierf in 1776 in zijn vaderland, ongehuwd, en liet een aanzienlijk vermogen na, hetwelk hij zich door eigen vlijt en spaarzaamheid verworven had.

HUMEUR. Dit woord stamt van het Engelsche *humour* af, hetwelk *vocht* beteekent. Ten tijde van BEN JOHNSON was dit woord in gebruik, en werd door de *Engelschen*, aan welke men inzonderheid de eigenschap van het *Humeur* toeschrijft, zeer misbruikt; om welke reden dan ook de genoemde dichter hetzelfde, in twee blijfpelen, tot zijn onderwerp verkoos. LESSING was, naar zijn gevoelen, de eerste, die dit woord door het Hoogduitsche *Laune* (luim) vertaalde, en hierin algemeen gevolgd werd; doch hij verklaarde naderhand deze overzetting voor gebrekkig, en meende te kunnen bewijzen, dat *Humeur* en *luim* geheel verschillende, en in zekere opzigten zelfs geheel tegen elkander staande dingen zijn; kunnende, naar zijn oordeel, luim wel in Humeur veranderen, maar is het laatste, behalve in dit enkel geval, nooit luim. — Het eigenlijke Humeur bestaat in eene, zeldzaam eigenaardige, gemoedsstemming, waardoor zich iemand, of door eigen aard, of door gewoonte, van alle andere menschen onderscheidt. Daar nu het Humeur veelal van den staat en mengeling onzer vochten afhangt, zoo verstaat men door *humoral* dat geen, wat tot de vochten betrekking heeft, en wordt de leer van de ziekten derzelve de *humorale Pathologie* genoemd.

HUMUS. Deze wordt, uit verrotte of vergane stoffen van dieren of planten geboren, die den teel- of tuingrond mede uitmaken, en eenen zwartachtigen, in den droogen staat fijnen, doch vochtig sponsachtigen, vet aan te voelen, grond oplevert; heet opgegoten water zwart verwt, en bij wegdamping daarvan eene brandbare stof achterlaat, welke bij gloeiing vervliegt, en met gesmolten salpeter ontploft. Bij drooge overhaling, levert de *Humus* kolenzuur water, brandige olie, ammoniak en koolstof op, en dus dezelfde voortbrengfels, welke men bij de ontleding van dierlijke en groeiende planten verkrijgt. Zij bestaat dus uit kool-, water-, zuur- en stikstof, en derhalve uit die grondstoffen, welke de bewerkte ligchamen bezitten en tot voedsel verstrekken. Gelijk dus de *Humus* van deze afkomstig is, zoo voedt zij ook weder dezelve; wordt in de planten opgenomen; vormt deze, en gaat van de planten, als het voedsel der dieren, in bestanddeelen tot de dieren over. De *Humus* neemt wel $2\frac{1}{2}$ maal zoo veel water op, als haar eigen gewigt bedraagt; bezit tevens het sterkste vermogen, om waterdamp in te zuigen, en trekt insgelijks de zuurstof uit de lucht sterk aan, waarmede zij koolstofzuur voortbrengt.

Zij

Zij bevat vele gebondene zuurstof, en wordt voornamelijk in drie trappen van oxydatie gevonden, als: extraktief-stof met de minste zuurstof, en wordt dan het ligtst van de gewasfen opgenomen; ge-oxydeerd met grootere hoeveelheid van zuurstof, wanneer zij ook nog voor den groei der gewasfen geschikt is; en eindelijk verzuurd, zoo als in koude kleigronden en moerasfen, wanneer zij vrij veel zuur heeft, en voor den groei schadelijk is. Daar de *Humus* uit verrotte lichamen van dieren en planten geboren wordt, en dus eigenlijk geene aardfoort is, noch tot het delstoffelijk rijk behoort, kan zij naar de bestanddeelen der lichamen, waaruit, en de omstandigheden, onder welke, zij ontstaan is zeer onderscheiden zijn; en daar zij voor zoo vele invloeden en werkingen bloot staat, kan zij vele veranderingen, ontbindingen en zamenstellingen, inzonderheid door de werking van den dampkring op dezelve, ondergaan.

HUNNEBEDDEN. Aloude begraafplaatsen, waarfschijnlijk van eenen Keltischen oorsprong, bestaande uit zeer geregeld, nevens en op elkander, gestapelde, ruwe steenen, van welke sommigen eenen verbazenden omtrek hebben. Men vindt dezelve in de provincie *Drenthe* te *Rolde*, *Eekst*, *Borger*, *Sleen*, *Emmen* enz., in welk laatste kerspel, in het voormalig Dingspil *Zuidenveld*, men in 1809 nog een schoon Hunnebed, niet ver van den publieken weg, ontdekt heeft. Het was nog ongerept, nimmer geopend, of doorzocht, en lag nog in den staat, zoo als het door vorige bewoners van dat gewest, met ongeloofelijke moeite en arbeid, is opgericht. Overdekt met aarde, bewasfen met heide, uiterlijk de gedaante hebbende van eenen *Tumulus*, of grasheuvel, nagenoeg 10 voet hoog en 60 in den omtrek, welke in de Drentsche velden in menigte zijn verspreid, had men daarop geen verder acht gegeven.

Dit Hunnebed, eindelijk ontdekt, en naauwkeurig onderzocht, is bevonden, binnenwerks, in den bodem lang te zijn 15 voet, van boven, of in het verwelf, gemeten 14 voet 2 duim, de breedte van den bodem 5 voet 8 duim, in het verwelf 4 voet, en de diepte tusschen den bodem en het verwelf 3 en een half voet. Hetzelve is zamengesteld uit 14 zware steenen, of veldvlinten, waarvan 4 aan de Noord-, 4 aan de Zuid-, 1 aan de Oost- en 1 aan de Westzijde geplaatst, en de 4 overige, in de strekking van het Zuiden naar het Noorden, als deksteenen, over het Hunnebed gelegd zijn. Deze steenen zijn alle van buiten ruw en oneffen, doch aan den binnenkant meer glad bewerkt; de hollen, tusschen de groote steenen overgebleven, waren zorgvuldig gestopt met kleinere keijen, en de opgeworpen grond was met eene menigte steenen, van onderscheidene zwaarte, doormengd; terwijl de dubbele bodem van het Hunnebed, uit kleine steentjes, wit zand en steengruis bestaande, en zeer vast bewerkt, een aantal urnen, van onderscheidene grootte, gedaante en kleur, opleverde, die alle, echter, door het puntijzer, en het zoo ontijdig als ruw onderzoek van den eersten ontdekker, doorboord en gebroken waren;

ren; zijnde slechts 2 kleine, van eene aschgrauwe kleur, en een kruikje, of tranen-fleschje, van roode aarde, ongeschonden opgedolven, en in het koninklijk museum overgebracht.

HUNNEN, (DE) of *Hioong-nu*, een Noord Aziatisch volk, woonde oorspronkelijk aan de grenzen van *China*, in het tegenwoordig *Mungalie*. Het grootste gedeelte derzelve, echter, werd, omtrent het einde der eerste Christen-eeuw, door de *Chinezen* verdreven; hield zich hierop eenen geruimen tijd in *Groot-Tartarije* op; trok in de 4de eeuw, in grooten getale, over de *Wolga* naar *Europa*; overwon verscheiden magtige volken, en verdrong de *Oost- en West-Gothen* uit hunne woonsteden. In de 5de eeuw stroopten zij, onder hunnen magtigen koning *ATTILA* (*Zie aldaar*), het grootste gedeelte van het Oostelijk *Europa* af; verwoestten *Duitschland* en *Gallië*, (in welk laatste zij bij *Chalons* eene geduchte nederlaag leden) en dwongen *Italië* tot eenen schandelijken vrede. Na den dood van *ATTILA*, in 453, ging zijn onafmetelijk rijk, onder zijne zonen, te gronde, en de meeste *Hunnen* keerden naar hunne *Tartaarsche* haardsteden terug, of werden door het zwaard der *Gothen*, *Gepieden* en andere volken vernield. Wat nog in *Panonië* (zoo noemde men destijds dat groote landschap, waarin *Hongarije* en een gedeelte van *Slavonië*, *Croatië* enz. gelegen was) overbleef, vormde naderhand, met de *Awaren* (een volk uit *Azië*, van de *Hunnen* afstammende, hetwelk naderhand naar *Europa* kwam) en de inboorlingen, de *Hongaarsche* natie. De *Hunnen* waren een ruw, wreedaardig, maar dapper volk, van wier groote legertogten het opmerking verdient, dat daardoor de groote en algemeene Europeische volksverhuizing der 4de eeuw, het eerst en inzonderheid, werd tot stand gebracht.

HURONEN. Zijn vrije *Indianen*, in *Noord-Amerika*, een voormaals talrijk volk, omstreeks 1650 door de *Irokezen* uit hunne woonsteden, aan het meer *Huron*, verdreven; doch tegenwoordig ten Zuidwesten van het meer *Frio*, in *Mohakerland*, in tamelijk wel bebouwde huizen wonende. Zij zijn de rijkste onder de Noord-Amerika'sche *Indianen*. (Vergelijk hiermede *IROKEZEN*.)

HUSZ (JOHANN) werd in 1373 in het Boheemsche dorp *Husfineez* geboren, onder de regering van keizer *KAREL IV*; studeerde te *Praag*; werd in 1396 magister aan de hooge school aldaar, en in 1402 predikant bij de *Bethlehems-kapel*, waar het volk zijne leerredenen met niet weinige goedkeuring hoorde, waardoor zijn invloed op hetzelfde gevestigd werd. Ook verwierf hij, doordien de koningin *SOPHIA* hem tot haren biechtvader verkoos, eerlang ingang bij het hof. Omstreeks dezen tijd werden hem of door zijnen vriend *HIERONIMUS VAN PRAAG*, of door eenen Engelschman, die zich in *Boheme* veel aan de verspreiding der grondbeginselen van *WIKLEF* liet gelegen zijn, de schriftten van dezen stouten bestrijder der pauselijke dwingelandij, en de verregaande buitensporigheden der geestelijkheid, bekend. Vertrouwd met den Bijbel, werd hij eerlang van de plaatshebbende mis-

brui-

bruiken in de Christelijke kerk zoo volkomen overtuigd, dat hij het befluit nam, om ook in *Duitschland* het licht der waarheid te ontfeken, en de verbasterde kerk wederom tot de zuivere en eenvoudige leer van het Evangelie terug te brengen. De adel en het volk, door eenige verlichte mannen, die de leer van Husz hadden voorbereid, tegen de grondstellingen van het pausdom ingenomen, en reeds aan een vrijer oordeel gewoon, waagde hij het, om openlijk de verwilde zeden der priesters en leken aan te tasten; tegen de aflaten te prediken, en zielmisfen, beeldendienst, het monniksleven, de oorbiecht, en de onthouding van den beker aan de leken bij het avondmaal, voor onschriftmatig te verklaren.

Ondertusschen waren 's mans edele pogingen te vroegtijdig, vermits in *Duitschland* domheid en onkunde nog te zeer hare ijzere schepters zwaaiden. De paus ALEXANDER V dagvaardde hem eindelijk te *Rome*; doch, daar hij niet verscheen, nam de aartsbischof van *Praag*, SHYMKO, de onmiddellijke vervolging des buiten dien gehaten leeraars der waarheid op zich. Bijna 200 boekdeelen van de schriften van WIKLEF werden, in 1410, in het aartsbischoffelijk paleis verbrand, en het prediken in de *Bethlehems-kapel* verboden. Husz stoorde zich, echter, noch aan dit verbod, noch aan de nieuwe dagvaarding van JOHANNES XXIII; maar beriep zich, daar men zijne afgezonden naar *Rome* in hechtenis nam, op eene algemeene kerkvergadering. Toen de paus JOHANNES den kruistogt tegen LADISLAW van *Napels* ook in *Boheme* liet prediken, verklaarde hij zich hier ten sterkste tegen; terwijl zijn vriend HIERONIMUS zich eenige geweldadige stappen veroorloofde, welke de paus op zijne rekening stelde. Husz werd in den kerkelijken ban gedaan, en weinig op de hulp van den zwakken koning WENZEL vertrouwende, verliet hij *Praag*, en begaf zich naar zijne geboorteplaats *Husfineez*, waar hij in verscheidene streken van den Bechiner kreits met vele goedkeuring predikte, en zijne merkwaardige boeken *over de 6 Dwalingen en de Kerk schreef*, en de heilige schrift voor den eenigen regelmaat van geloof verklaarde. De goedkeuring, welke hij door zijne leeringen bij den adel en het volk verwierf, vermeerderden zijnen aanhang aanmerkelijk; en daar hem niets meer dan de uitbreiding der waarheid ter harte ging, zoo volgde hij blijmoedig de uitnoodiging der kerkvergadering van *Costnitz*, om zijne gevoelens voor de godgeleerden van alle natien te verdedigen.

Husz begaf zich, onder het geleide van den graaf CHLUM en 2 Boheemsche edellieden, hem door WENZEL verleend, en voorzien van eenen vrijgeleibrief van keizer SIGISMUNDUS, gerustelijk derwaarts, en ontving zelfs van JOHANNES XXIII, na zijne aankomst op den 4den van Slagtm. 1414, de verzekering zijner perfoonlijke veiligheid; doch werd reeds op den 28sten daaraan volgende, bij een afzonderlijk verhoor van eenige kardinalen, in hechtenis genomen, en, in weerwil van de sterke tegenverklaringen der Boheemsche en Mo-

Moravische grooten gevangen gehouden. Na eenige openbare verhooren ondergaan te hebben, waarin men op zijne verdediging niet alleen niet het minste acht gaf, maar hem zelfs met schimpredenen overlaadde, eischte men eene onbepaalde herroeping van ketterijen, welke hij niet geleerd had: dan, daar hij standvastig bij zijne gevoelens bleef, werd hij den 6 van Hooim. 1415 tot den brandstapel door de kerkvergadering veroordeeld. Hij onderging nog dien eigen dag deze verschrikkelijke straf met eene standvastigheid en gelatenheid, welke, zoowel als zijne deugd, onze bewondering verdienen. Ook zijnen geleerden vriend, HIERONIMUS VAN PRAAG, trof een gelijk lot: trouwens het viel gemakkelijk, om deze beide groote mannen aan de vlam op te offeren; doch men konde niet verhinderen, dat de geest van Husz onder zijne talrijke aanhangers, *de Husfieten*, meer en meer veld won, en die groote kerkhervorming te wege bragt, welke LUTHER naderhand zoo roemrijk voltooide.

HUZAREN. De oorspronkelijke benaming der Hongaarsche ruitery, welke zij in 1458 ontving, wanneer MATTHIAS I. aan de prelaten en edellieden des rijks beval, om met hunne ruiters in zijn leger te verschijnen. Ieder 20 tal huizen, namelijk, moest in dien tijd eenen man leveren, en hieruit ontstond, uit de Hongaarsche woorden *Husz* (twintig) en *ar* (de foldij), de naam van *Huszar*, *Huzaar*. In later tijd werd deze ligte ruitery, door de overige Europeische mogendheden, in wapenrusting en kleeding, nagevolgd.

HYAENA. (*Canis Hyaena* LINN.) Dit dier, onder het geslacht der honden behoorende, heeft eenen dikken kop, van voren spits uitlopende, met regt opstaande, kale ooren. De oogen zijn digter bij den neus geplaatst, dan bij andere hondensoorten, de hals is dik, en het ligchaam zaamgedrukt. De Hyaena heeft op den hals en den rug tamelijk lange manen, welke het dier naar willekeur kan oprigten en nederlaten. Zijn geheele ligchaam is met ruwe borstelvormige haren bezet, en hij heeft eenen langharigen staart. Tusschen den staart en den aars is eene dwarse spleet, die naar eenen ruimen zak voert, in welken zich, uit eenige nabijliggende kliertjes, eene smerige, zeer kwalijk riekende stof verzamelt. De voorpooten van den Hyaena zijn hooger dan de achterpooten. Ieder voet heeft vier teenen met lange nagels voorzien. De kleur van den Hyaena is witachtig, graauw met zwartachtige toppen aan de maanharen, en dergelijke dwarse, banden aan het ligchaam ende pooten, soms ook aan den staart, welke echter meestal éénkleurig is. De kop van dit dier is zwartachtig bruin. Het wijfje van den Hyaena heeft vier buiktepels, en de lengte van het dier bedraagt iets meer dan 3 voet.

Men vindt den Hyaena in *Perzië*, *Syrië*, *Egypte*, *Abysinië* en *Barbarije*, in holen in het gebergte, waar hij zich bij dag verscholen houdt. Bij nacht gaat hij op roof uit, welke in schapen, geiten, ezels en andere dieren, ook lijken, bestaat, die hij, gelijk
de

de Schakal, uit de graven opwroet. Ook voedt hij zich met wortels van planten en de jonge uitspruitfels der palmboomen, en hij kan lang zonder voedsel zijn. Zijn natuurlijke aard is wreed en woest, en men verzekert, dat twee Leeuwen eenen Hyaena hebben moeten ontwijken. Wat hij aangrijpt, laat hij niet ligt weder los, al slaat men hem nog zoo sterk. De *Mooren* vangen den Hyaena met eenen zak, waarmede zij hem slepen kunnen, waar zij willen. Zijn geluid gelijkt veel naar dat der kalveren. Zijn vleesch wordt in *Egypte* door de *Arabieren* tot artsenij gebruikt, die ook van meening zijn, dat menschen, die de herfenen van den Hyaena gebruikt hebben, door razernij worden aangetast.

De ouden hebben van hunnen Hyaena veel vermeldt, b. v. dat hij de menschelijke stem nabootste, hetwelk men met meer regt van den Schakal zou kunnen beweren, die niet zelden met den Hyaena is verwisseld geworden.

HYDRA van LERNA, ook de LERNAEISCHE SLAG ge-
noemd: eene verbazend groote slang in het moeras *Lerna*, in *Pe-
loponnesus*, die in deszelfs omliggende landstreek groote schade aan-
rigte. Zij had volgens de fabel verscheidene koppen, en, wanneer
men er één afløogen, groeiden er aanstonds andere in de plaats, in-
dien men niet terstond vuur op de wond legde. Dit monster werd
eindelijk door HERKULES gedood.

HYDRAULIEK. (Zie: WATERLEI-KUNDE.)

HYDRAULUS. (*Organon Hydraulicum*), water-orgel. (Zie :
ORGEL).

HYDRYADEN. Zijn, in de fabelleer, eene soort van Nymfen,
Waternymfen, die te gelijk met de *Hamadriaden*, of Bosch-nymfen,
de toonen van PANS herders-fluit door danfen vergezellen.

HYDROGEEN. Waterstof, zuivere en brandbare lucht, waaruit
het water bestaat.

HYDROGRAPHIE. De wetenschap, welke ons de zee, me-
ren en rivieren, voor zoo ver zij bevaarbaar zijn, met alles, wat
tot de zeevaart behoort, leert kennen. — *Hydrographische tafelen*
zijn derhalve zoodanige, waarop men zaken vindt uitgerekend, wel-
ke men noodwendig bij de scheepvaart ter zee weten moet.

HYDROMANTISCHE - MACHINE. Een werktuig, waarmede
men, door hulp van het water, een beeld kan voorstellen, en we-
der onzichtbaar maken. Het geheele kunststuk bestaat daarin, dat men
op het beeld, in den bodem van het vaatwerk geschilderd, water
kan doen vallen, en weder doen wegloopen.

HYDROMETER. (Zie: WATERMETER.)

HYDROPHOBIE. Watervrees. (Zie *aldaar*.)

HYDROPS. Eene onnatuurlijke verzameling van waterachtige
vochten, in eenig gedeelte van het ligchaam. (Zie *verder* WA-
TERZUCHT.)

HYDROSCOPIUM. Van dit werktuig bediende men zich oud-
ALGEMEEN WOORDEN. III. M m tijds,

tijds, om den tijd afmeten. Het was eene foort van waterklok, bestaande uit een rolswijze buis, die van onder kegelvormig, en in graden of merken verdeeld was, waaraan de hoogte van het water raakte; terwijl het aan de kruinpunt van den kegel neerdruppelde, en alzoo het uur aanwees.

HYDROSTATIEK. (Zie: WATERWEEGKUNDE.)

HYDROSTATISCHE BALANS. Eene foort van balans, uitgevonden, om de foort onderscheidende zwaarten der lichamen, beide vloeibare en vaste, gemakkelijk en naauwkeurig te vinden. Dit werktuig is van een aanmerkelijk nut, om de graden van zuiverheid der lichamen van allerlei foort, de hoedanigheid en rijkheid der metalen ertsen, mineralen enz. te bepalen; de evenredigheid in alle mengfels te schatten, en de vervalsching te leeren kennen: van al hetwelk de foort onderscheidende zwaarte alleen de maat is.

HYDROTECHNICA, of ARCHITECTURA HYDRAULICA. Waterbouwkunst. (Zie *aldaar*.)

HYGEEJA, HYGIEA. De vriendelijk lagchende godin der gezondheid, eene dochter van ASKLEPIOS, of AESCULAPIUS. HOMERUS, HESIODUS en PINDARUS, deze nog niet als eene godheid kennende, wisten dus natuurlijk ook nog niets van eene godin HYGIEA. Waarschijnlijk ontstond deze fabel met het begin van den tempeldienst van ASKLEPIOS. Daar men in zijne tempels de geneeskunst uitoefende, zoo geraakte de godin der gezondheid met den god der geneeskunde steeds in eene naauwere betrekking, en haar tempel stond in de nabijheid van den zijnen, waarin ook derzelver beeldtenissen pronkten. Zij wordt als een tenger meisje afgebeeld, in eenen langen tabbaard gehuld, met eene schaal van *Maza*, eene foort van gerstenbrood, waaruit eene slang eet, in de hand; behoorende de slangen tot de zinnebeelden der geneeskunst.

HYGROMETER. (Zie: VOCHTMETER.)

HYMEN, HYMENAEOS. De huwelijks-god der latere *Grieken*, omtrent wiens herkomst ons niets zekers bekend is. Sommigen houden hem voor den zoon van den toonkunstenaar MAGNES, anderen van BACHUS en VENUS, of van APOLLO en eene der zanggodinnen. Hoe dit zij, hij behoorde tot het gevolg van VENUS, en onder de medgezellen van AMOR, en wordt gewoonlijk als een schoon jongeling afgebeeld. — Ook het bruilofts-gezag wordt *Hymen* genoemd.

HYMETTUS. Een gebergte in *Attica*, beroemd door den overvloed en de voortreffelijkheid van den honig, dien de bijen hier verzamelden. JUPITER, die op dezen berg afzonderlijk vereerd werd, voert hierom den naam van HYMETTIUS, of de *Hymettische* JUPITER.

HYMNEN. Zoo noemt men, inzonderheid, de heilige liederen of lofzangen, welke bij de plegtige offers en feesten der *Grieken*, onder het geleide der muzijk, dikwijls ook onder statige dansen, ter eere der goden gezongen werden. Wij bezitten nog zoodanigen van KALLIMACHUS, HOMERUS en anderen. — Ook bij ons is de *Hymne*,

ne, als eene bijzondere foort van gezang, aangenomen; doch men moet zich verwonderen, dat in onze tegenwoordige godsdienstige gezangen, waarin zich zoo vele verhevene voorwerpen van aanbidding opdoen, over het algemeen, zoo weinig *Hymnen* voorkomen.

HYPERBOLE. Eene figuur in de redenkunst, zoo veel beteekenende als eene zaak overdrijven, in een overdreven licht of schaduw voorstellen. — In de meetkunst verstaat men er door de snede van eenen kegel, door eene vlakke gemaakt, zoo dat de as van de snede naar den tegenovergestelden schenkel van den kegel helt, die in de *parabola* daaraan parallel is, en de *ellipsis* doorsnijdt.

HYPERBOREËRS. Aan gene zijde van den *Boreas*, den Noordenwind, wonende: eene benaming, welke de ouden aan alle onbekende bewoners van het Westen en Noorden gaven, en van welke zij meenden, dat zij steeds onder den invloed eener gunstige luchtfreek stonden. In vroeger tijd plaatste men in de Westelijke landen het verblijf van den nacht, en het rijk der dooden, benevens de in eeuwige duisternis wonende *Cimmeriërs*; doch in plaats van dezen vond men er gelukkige en tamelijk beschaafde volken, die een uitmuntend oord bewoonden, en door den kouden Noordenwind van *Griekenland*, waartegen de *Alpen* en *Pyreneeën* hen schenen te dekken, niet verontrust werden. Hieruit ontstond het vertelsel van volken, die zich in eene aanhoudende gezondheid en een lang leven verheugden, en als gunstelingen van *APOLLO*, dien zij, in vruchtbare dalen, door muziek en offers dienden, onder de bescherming van den Noordenwind, het gelukkigst leven leidden, en bij welke eene eeuwige lente en altoosduurende jeugd heerschten. Zij leefden duizende van jaren onder gestadige feesten en vermakelijkheden; doch toen men, van tijd tot tijd, de Westelijke landen meer naauwkeurig leerde kennen, werd de naam van *Hyperboreër* bij hen verdrongen, en in de Noordelijk liggende overgebracht.

HYPERMNESTRA. De oudste dochter van *DANAUS* en echtgenoot van *LINCEUS*, welke zij, als de eenigste van hare 50 zusters, tegen het vaderlijk bevel, niet ombragt.

HYPOCONDRIE. Van twee Grieksche woorden afkomstig, *hypo*, onder, en *chondros* de ribben en het borst-kraakbeen beteekenende; en van hier *Hypocondrium*, dat gedeelte van den onderbuik, hetwelk zich onder de korte ribben bevindt. Deze ziekte heeft hare zitplaats in het onderlijf; inzonderheid onder de korte ribben; doch, wanneer zij tot eenen zekeren graad is toegenomen, vertoont zij zich door de menigvuldigste en veranderlijkste toevallen in het geheele ligchaam. Om een beeld van de Hypochondrie op te hangen, zoude men het grootste gedeelte der ziektenkunde moeten afschrijven; want er zouden weinige ziekten zijn, over welke een Hypochondrist niet eenmaal zal klagen. Hij gevoelt al de smarten, welke hij te kennen geeft, en bovendien nog eenen pijnigenden angst, waarover hij klaagt, en welke hij niet beschrijven kan. Nu gevoelt hij eene

drukking in de zijde, en verbeeldt zich, dat hij eene ontsteking in de lever heeft; dan klaagt hij over pijn in de borst, en vreest voor eene longtering; op eenen anderen tijd wordt hem het hoofd zwaar en duizelig, en niets is nu zekerder, dan dat hem eene kort op handen zijnde beroerte te wachten staat; plotfeling ontstaat er een gezuus enz. in zijne ooren, en hij vreest voor eene bloedspuwing; komen er vlekken voor zijn oog, dan moet de zwarte staar eerlang volgen; gevoelt hij hartklopping, dan ducht hij voor eenen *polypus* (uitwas) aan dit inwendig deel van zijn ligchaam, en besluit van eenigzins krampachtige bezetting tot het water in de borst. Een niets beduidende uitslag wordt bij hem ongeneeslijke schurft, en eene voorbijgaande verstopping in den buik eene verstopping in de darmen. Al deze toevallen vinden hunne verklaring in den aard en de zitplaats der ziekte, hare oorzaken en aanleidingen.

De Hypocondrie is eene stremming van de verrigtingen van het zenuwgestel des onderbuiks, inzonderheid van de groote vlecht achter de maag, als de eigenlijke middelpunt- (*centrale*-) zenuwen bevattende; en van hier, dat het zenuwgestel, in eenen zieken staat, gevoeliger, doch zijn werkvermogen zwakker is. Tevens zijn de grenzen, welke in het werktuigelijk zamenstel tusschen het zenuwgestel van den onderbuik, en dat van de hersens en het rugmerg, plaats hebben, verminderd, zoo dat de onderbuik een gevoel ontwaart, hetwelk, in eenen gezonden staat, geene plaats heeft, en tot afgelegen voorwerpen wordt overgebracht. Belette werking van het zenuwgestel in den onderbuik heeft, in de eerste plaats, zwakke en onregelde spijsvertering ten gevolge, welke gewoonlijk de eerste en meeste toevallen der Hypocondrie te weeg brengt, en waaruit alle overige naderhand voortspruiten. In het eerst ontstaan er spanningen, drukkingen onder de korte ribben, nu aan de eene, dan aan de andere zijde, en dan weer in de holte van het hart; voorts eene trage, of wel een geheel gemis van ontlasting; spanning van winden, opzetting van den buik, mangel aan eetlust, en over het geheel eene meerdere ongesteldheid na het eten. Naderhand komt hierbij eene moeilijke ademhaling, een onbeschrijfelijke angst, zwaarte in het hoofd, en somtijds, zelfs bij eene nuchtere maag, maagpijn, misfelijheid of braking. De Hypocondrist heeft oogenblikken, inzonderheid na de volbrachte spijsvertering, waarin hij zeer wel en opgeruimd is; doch, eer men het vermoedt, verandert het tooneel, en de oude kwalen keeren niet alleen terug, maar er komen zelfs nieuwe bij.

Ondertusschen heeft deze toestand der zenuwen ook eenen aanmerkelijken invloed op de zielsgesteldheid van den Kranken. Nu eens is hij zwaarmoedig, dan weer uitbundig vrolijk; en, daar hij onophoudelijk met zijnen lichamelijken toestand bezig is, zoo let hij op de geringste verandering in denzelven, juist omdat zijn zenuwgestel aan doenlijker is. Hij wil van ieder niets beduidend toeval de oorzaak weten, houdt het voor eene belangrijke ziekte, en verlangt naar ge-

nees-

neesmiddelen. In uren van benaauwdheid is hij bevreesd, kleinmoedig, wacht ieder oogenblik den dood, wordt vroom en zelfs bijgelooovig; doch nauwelijks gevoelt hij zich wederom wel, of hij blaast, zoo als UNZER zegt, zijne zonden als ligte veertjes van zich af. Anderen verliezen hun geheugen zoo plotfeling, dat zij zich hunnen naam niet kunnen herinneren, al moest het hun het leven kosten. Te midden van de ernstigste gesprekken, zelfs onder het gebed, komen hun de belagchelijkste dingen voor den geest, of ontwaren zij plotfeling eene aandrifft tot zeldzame handelingen, waarvan zij zich niet dan met moeite kunnen weerhouden.

Onder de aanleidende oorzaken tot deze ziekte, welke op zich zelve niet gevaarlijk is, kan men alles tellen, hetwelk de werkingen van het zenuwgestel in den onderbuik belemmert, deszelfs aandoenlijkheid, door ziekte, vermeerdert, de spijsvertering verzwakt, en de afcheiding tusschen de *reproductive* en gevoelige zenuwen vermindert. Hiertoe behooren, inzonderheid, eene bovenmatige inspanning van den geest, een zittend en weelderig leven, een overdadig gebruik van prikkelende dranken, voornamelijk van koffij, het genot der liefde, mangel aan beweging, en aan het behoorlijke oefenen onzer geestvermogens, lediggang, verveling enz.

De genezing der Hypochondrie is zeer moeilijk en gaat langzaam, omdat de lijder haar het meest tegenwerkt. Eene geregelde levenswijze, onthouding van te vele geneesmiddelen, beteugeling der zinnelijke lusten, beheersching van den geest, behoorlijke beweging, weinig fluderen, en een onbepaald vertrouwen in den geneesheer — deze zijn voornamelijk de middelen tegen deze ellendige ziekte, welke de zieke langen tijd nauwkeurig moet in acht nemen, zal hij met eenigen grond op herstelling kunnen hopen. Dan, daar de Hypochondrist niet zelden dezelve verwaarloost, en doorgaans in weinige weken wil hersteld zijn, zoo blijft zijne kwaal ongeneeselijk, en sterft hij, na jaren lang zich zelven en allen, die hem omringen, gekweld te hebben, ten laatste, of aan bijkomende ziekten of ongemakken, of zijne kwaal slijt door den ouderdom, waarin de te groote gevoeligheid van het zenuwgestel van zelve ophoudt, van langzamerhand; zoo als men voorbeelden van personen heeft, die in jonger jaren veel aan deze ziekte leden, en eenen zeer hoogen en gelukkigen ouderdom bereikt hebben.

HYPOCRITISCH. Zoo noemden de *Grieken* een gedeelte hunner beoefenende toonkunst, welke eigenlijk aan die kunst ondergeschikt was, die zij onder *Oxchesis*, en de *Romeinen* onder *SALTATIO* kenden, en welke alles in zich bevattede, wat op dans-, gebaren-kunst en houding betrekking had. De Hypocritische-muziek was een soort van *mimiek* in den tegenwoordigen zin. De benaming van muziek, echter, voor eene kunst genomen, waarbij niets muzikaals voorkwam, kan men daaruit verklaren, dat men toenmaals daar onder, over het algemeen, alle wetenschappen verstond.

HYPOTHENUSE. Is in de meetkunst de langste zijde van eenen regthoekigen driehoek, of die zijde, welke den regten hoek vereenigt. PYTHAGORAS ontdekte, dat een vierkant eener *Hypothénuse* even groot is, als de vierkanten der beide overige zijden van den driehoek zamengenomen; eene ontdekking, welke in de meetkunst van ongemeen veel nut is.

HYPOTHESE. Eene vooronderstelling, op mogelijke ervaring steunende, en niets tegenstrijdigs in zich bevattende, welke men voor waarfchijnlijk aanneemt, om daaruit iets anders af te leiden, hetwelk buiten haar niet kan bewezen worden.

HYSTERIE. Moeder-ziekte. Is in het wezenlijke datgeen, bij het vrouwelijk geslacht, hetwelk Hypochondrie bij het mannelijke is, met zoodanige wijziging, als de eigenaardige gesteldheid van het vrouwelijk ligchaam en karakter met zich brengt. Ook hier is eene, door ongesteldheid, vermeerderde, gevoeligheid van het zenuwgestel de bron, waaruit men de menigvuldige en verschillende toevallen moet afleiden, waaraan hysterieke vrouwen onderhevig zijn; alleen met dit onderscheid, dat deze ziekelijke toestand van het zenuwgestel zijnen oorsprong uit de vrouwelijke teeldeelē neemt, en de toevallen, bij de natuurlijk grootere prikkelbaarheid, ook van het dierlijk zenuwgestel, ligter algemeen worden, en zich spoediger, zelfs in andere deelen van het ligchaam, inzonderheid in de spieren, vertoonen; en van hier, dat kramptrekkingen van velerlei aard, zamentrekkingen van den hals, hoofdpijn, flauwten, hartkloppingen, een slappe en geheel achterblijvende pols enz. veel meer plaats hebben en hardnekkig zijn, zoo dat zulke personen wezenlijk toevallen kunnen krijgen, waarin men hen voor dood zou houden, hoe zeer zij het niet zijn. Voorheen schreef men soortgelijke toevallen aan, uit de maag, opstijgende dampen toe, om welke reden men deze ziekte *vapeurs* noemde, welke bij de vrouwen zeer in de mode waren; doch sedert men weet, dat het krampziekten zijn, zijn deze zoogenoemde *vapeurs* geheel buiten koers geraakt.

I.

I. Deze letter beteekent op Franfche munten, dat zij te *Limoges* gestempeld zijn.

IBARRA, (JOACHIM) Koninklijk Spaansch hof-boekdrukker, werd te *Saragosa* geboren, en stierf in het jaar 1785 in het 60ste zijns ouderdoms. Het gelukte hem, de boekdrukkunst in zijn vaderland tot eenen trap van volkomenheid te brengen, waarvan men in dien

dien tijd in *Spanje* nog geen denkbeeld had. Zijne persen leverden de prachtige uitgave van den Bijbel van MISSEL MAZARABE, van de geschiedenis van *Spanje* door MARIANA, en van DON QUICHOT, benevens eene Spaansche overzetting van SALUSTIUS. De laatste, welke in 1772 in folio het licht zag, is door den infant DON GABRIEL vervaardigd, en zeer zeldzaam geworden, omdat die prins de geheele oplage aan zijne vrienden geschonken heeft. IBARRA was mede de uitvinder van eene soort van inkt, welke hij, zonder deszelfs zwart eenigermate te verminderen, in een oogenblik konde verdikken of verdunnen. Ook was hij de eerste, die in *Spanje* de kunst invoerde, van de afgedrukte bladen glad te maken, ten einde de ongelijkheden er uit weg te nemen, en aan den druk een bevalliger aanzien te geven. Daar hij nooit zijn vaderland verlaten heeft, zoo verdient hij te regt den naam van eenen oorspronkelijken uitvinder.

IBERIE. Was: 1. eertijds een zeer vruchtbaar landschap, in het Noord-Oostelijk gedeelte van *Azië*, hetwelk uit eene uitgebreide, van alle kanten door bergen omringde, vlakte bestond. Ten Noorden van hetzelfde lag de *Kaukasus*; ten Westen werd het door den hooggen, doch vruchtbaren, bergketen van *Kolchis* doorkneden; ten Zuiden had men nog dezelfde gebergten met den vloed *Cyrus*, en ten Oosten werd het door andere bergen, en de rivier *Alazan*, van *Albanië* gescheiden; schoon de laatste rivier door PTOLOMEUS beschouwd wordt, nog onder *Albanië* te behooren. *Iberie* maakte dus een gedeelte van het tegenwoordig *Georgië* uit. De Westelijke bergen leverden goeden wijn en olie, en in de vlakte bouwde men koren. Waarschijnlijk behoorde dit land oudtijds onder de Spaansche monarchie; ten minste schijnt men dit uit de benaming van den vloed *Cyrus* te moeten opmaken. ALEXANDER en zijne opvolgers kwamen hier niet, en dus bleven de *Iberiërs* onafhankelijk, totdat zij, door de oorlogen van POMPEJUS en TRAJANUS, onder Romeinsche overheerschappij geraakten, onder welke zij tot na den dood van keizer JULIANUS bleven. Vervolgens kwamen zij onder het juk van *Perzië*, hetgeen zij met weerzin droegen, omdat hun hetzelfde in de uitoefening van den Christelijken godsdienst zeer hinderlijk was. — 2. Verstaat men ook onder *Iberië* het schier-eiland aan gene zijde der *Pyreneën*, meent men, in het algemeen, dat deze Spaansche *Iberiërs* van de Aziatische afstammen, die, na de zoogenoemde tweede volksverhuizing, zich naar *Spanje*, begeven hebben. — Eindelijk, 3. was *Iberië* een landschap, aan de Westzijde van het, aan dezen kant liggend, schier-eiland *Indië*, in het binnenste des lands gelegen, waar het aan *Schytie* grensde. Hetzelfde had overvloed aan tam vee, en werd door zwarten bewoond. De hoofdstad was *Minnagara*, welke eenen uitgebreiden handel in katoenen stoffen dreef, en thans den naam van *Mahmudahah* draagt.

IBIBOBOCA. Bij de *Brazilianen* een geslacht van slangen, welke zij zeer hoog schatten, niet alleen om de schoonheid van derzelver huid,

huid, die naar borduurwerk gelijk, dat met onderscheidene kleuren gefchakeerd is; maar ook, omdat zij niemand beschadigen, alhoewel zij met goede tanden gewapend zijn; de mieren verflinden, die in *Brazilië* veel nadeel doen, en hun vleesch een uitmuntend geregt oplevert. Men wil, nogtans, dat alleen de kleinste foort dezer slangen niet gevaarlijk is, en de grootste niet slechts alle dieren verflinden, welke zij ontmoeten, maar zich zelfs met zoo veel kracht om hunnen hals slijngen, dat zij ze verwurgen.

IBIS. Een Egyptische watervogel, met een rood aangezigt, eenen gelen bek, grijze pooten, zwarte slagpennen, en op het lijf ros-wit-achtig van kleur. Deze is die beroemde vogel, welke voorheen, op de oude gedenkzuilen der Egyptenaren, aan de onsterfelijkheid toegewijd, goddelijk vereerd, en, even als de lijken van menschen, tot mumiën prachtig gebalsemd, en daarna in afzonderlijke gewelven, in groote menigte, begraven en bijgezet werd; doch thans, ten minste in *Neder-Egypte*, vrij zelden voorkomt. — Of de zwarte, eenigzins kleinere, Ibis-vogel eene bijzondere foort uitmaakt, dan alleen in ouderdom iets verschilt van den witten Ibis, die omtrent de grootte van eenen ooijevaar heeft, is nog niet volkomen zeker.

ICARUS, een zoon van DAEDALUS, (*zie aldaar*) die met zijnen vader in den doolhof, door dezen gemaakt, gevangen gehouden werd; doch ontsnapten beiden door middel van kunstvleugels, welke DAEDALUS vervaardigd had. ICARUS, echter, tegen het bevel zijns vaders te hoog vliegende, zoo smolt het was, waarmede hij de vleugels aan zijne schouders had vast gehegt, door de hitte der zon, en stortte hij in die zee, welke naderhand de *Icarische* genoemd werd. Reeds de ouden verftonden onder de vleugels van DAEDALUS en ICARUS de zeilen van een schip, en meenden, dat de laatste, het vaartuig niet wetende te besturen, dienvolgens, bij een eiland, in de nabijheid van *Pergamus*, met hetzelfde schipbreuk geleden had, waar zijn lijk aan land geworpen, en door HERKULES begraven werd. Het eiland, waarop men hem begroef, werd naderhand naar zijnen naam genoemd.

ICHNOGRAPHIE. De beschrijving der platte gronden van gebouwen, vestingen enz. of ook wel de grondteekening zelve.

ICHOGLANS. Zoo noemt men de pagies van den grooten heer, die in het serail dienen of oppassen. Het zijn meestal kinderen van Christen-ouders, die of in den oorlog genomen, gekocht, of door de onderkoningen en landvoogden der ver afgelegene provincien ten geschenke gezonden zijn. Men kiest hiertoe de schoonste en welgemaakte personen uit, die altijd door den grooten heer zelven worden onderzocht en goedgekeurd, voor dat zij in de serails van *Peru*, *Konstantinopel* en *Adrianopel* worden toegelaten; zijnde dit de plaatsen, waar zij opgevoed, en tot hunne bestemming opgeleid worden.

ICHTHYLOGIE. De leer der vischen, of die tak der vischkunde,

de, welke over derzelver bijzondere foorten, maakfel enz. handelt, *Ichthyoliten*, zijn versteende vischen.

ICOSANDRIA. Zoo noemt men de gewassen, volgens het plantenstelsel van LINNEUS, tot de 12de klasse behoorende. Zij onderscheiden zich door een grooter getal stofvaten, die 20 en meer be dragen, en op den kelk of op de kroon van den bloesem zitten, zoo als bij de witte hagedoorn, de rozen enz.

IDA. In de oude aardrijkskunde, 1. een berg in *Klein-Azië*, aan welks voet de stad *Troje* lag, en waarop zich een tempel van CYBELE bevond, die van hier de *Idaeische* moeder (*Idaea mater*) genoemd werd. Hier was het, waar PARIS den beroemden strijd tusschen de 3 godinnen besliste, en aan VENUS den prijs der schoonheid toekende. Ook zoude GANYMEDES van dezen berg zijn ver voerd geworden. — 2. Is de *Ida*, thans *Pfitorite* genoemd, een berg op het eiland *Kreta*, waar men meent, dat JUPITER geboren en opgevoed werd.

IDALIUM. Eertijds eene beroemde, en door dichters dikwijls bezongen, plaats, in het midden van het eiland *Cyprus*, naast welke op eenen berg eenen tempel en een boschje lag, aan VENUS toege wijd, die van hier den naam van VENUS IDALIA voerde, en waar van ook de benaming der voorheen in *Parijs* beroemde, *Jardins d'Ida lie* afkomstig is.

IDEAAL. Door dit woord verstaat men, over het algemeen de hoogste denkbare volkomenheid eens voorwerps, zoo als hetzelfde door onze ziel gevormd, en door eene gelukkige daarstelling aan onze zinnen vertoond wordt. Zoo zegt men, b. v. van een wel uit gevoerd schilderstuk eener vrouw: „het vertoont een ideaal van vrou w, welijke schoonheid.” Om zich zulk een Ideaal te vormen, daartoe moet ons een zeker beeld voor den geest zweven, waaraan het voor werp moet beantwoorden. Voor lang heeft het taalgebruik het woord *Ideaal* tot voorwerpen bepaald, die een verheven doel heb ben, en men heeft nog nooit van een kleedingsstuk gezegd: „dit „ is een Ideaal van een rok, vest enz.

Volgens KANT zijn er twee *Idealen*, namelijk: een ideaal der zuivere rede (*Vernunft*), waaronder hij de voorstelling van een wezen aller wezens begrijpt, en een ideaal der geoefende rede, dat, is: een ideaal van het hoogste goed, de voorstelling van een wezen, hetwelk den volkomensten zedelijken wil met de hoogste gelukzali gheid in zich vereenigt, en de oorzaak van allen geluk in de we reld is, voor zoo ver hetzelfde met zedelijk regt in een naauw ver band staat.

IDEALISMUS. Zoo noemt men, gewoonlijk, dat wijsgeerig stel fel, volgens hetwelk de dingen, buiten ons, als bloote verschijnsels beschouwd, uit het menschelijk voorstelling-vermogen verklaard, en alleen door den beschouwer, op zich zelve, voor iets wezenlijks gehouden worden. In de wijsbegeerte der ouden was dit *Idealis mus*,

mens onmogelijk. DESCARTES gaf er aanleiding toe; MALEBRANCHE ging nog eenen stap verder; maar de bisschop BERKELEY was de eerste, die het niet bestaan der stof trachte te bewijzen, en dus als de eerste oorzaak van het *Idealismus* moet beschouwd worden. Zijn stelsel komt hierop uit; er bestaat geene, van onze denkbeelden onafhankelijke, stof; maar onze denkbeelden van de lichamelijke wereld ontstaan door de werking van God op ons verstand; en deze geheele lichamelijke wereld bestaat, eigenlijk, alleen in het verstand van dat wezen, hetwelk naar eene bepaalde orde, die den loop der Natuur uitmaakt, de zinnelijke denkbeelden in ons verwekt. KANT tracht dit stelsel te wederleggen, en beweert, dat, wel is waar, de kennis door de uiterlijke zinnen en ervaring slechts eene kennis der *verschijnsels* zij, maar tevens voor ons de eenige kennis, waarin waarheid is gelegen; doch dat alle kennis, uit bloote denkbeelden van het zuiver verstand en der rede voortgevloeid, niet dan schijn zijn. FICHTE ontkent het bestaan der dingen buiten ons, en wil alleen de volstrekte *subjectiviteit* als waarheid beschouwd hebben. Hij brengt alles tot het *ik*, of de ziel, terug, waartegen een *niet-ik* over staat; en hier uit ontwikkelt zich een stelsel van volstrekte *identiteit* (eenwezigheid, overeenkomst) van het *subjective* en *objective* (van de voorstelling en het voorgestelde van de wereld in en buiten ons, van gedachten en voorwerpen, van geest en stof) in onze ziel, of ons *ik*, welk stelsel door SCHELLING nader is ontwikkeld geworden.

IDENTITEIT. Is een wijsgeerige kunstterm, welke men gebruikt voor gedachte voorwerpen, die in alle opzigten met elkander overeenstemmen, of *eenerlei* zijn, of slechts in zekere stukken overeenkomen, in welk laatste geval er eene *betrekkelijke Identiteit*, of gelijkheid, plaats heeft. Zij staat tegen *verscheidenheid* over. Zoo zijn, b. v. de denkbeelden van leeuw en hond, voor zoo ver zij beiden de denkbeelden van viervoetige zoogdieren, roofdieren, enz. in zich bevatten, *identisch*. Inzonderheid wordt deze uitdrukking in de werktuigkunde gebezigd, om eene volkomene overeenstemming in grootheid en vorm aan te duiden. Dus zijn 2 driehoeken, wanneer zij eenen gelijken vlakke-inhoud hebben, maar in gedaante verschillen, alleen aan elkander *gelijk*; doch hebben zij gelijke hoeken en gelijke zijden, dan zijn zij *identisch*.

IDIOMA. Het bijzondere eigene eener taal; doch ook dikwijls de bijzondere tongval in de uitspraak en woordvorming.

IDIOOT. Zoo noemt men eenen man van klein verstand; eenen weeteniet, eenen ongeletterde.

IDIOTIKON. Een woordenboek; alleen die woorden en spreekmanieren bevattende, welke alleen aan eene zekere landstreek of aan een gewest bijzonder eigen zijn. Van hier het woord *Idiotisme*, taaleigen, tongval, bijzondere manier van uitdrukken. De *Idiotismen* maken een voornaam gedeelte uit van hetgeen, wat wij de gezellige spraak, of de spraak

spraak van het dagelijksch leven, noemen, en vereischen, daar zij het moeilijkste van iedere taal zijn, inzonderheid ten aanzien der vreemde talen, de oplettendste beoefening.

IDOLOLATRIE. Beeldendienst, afgodendienst.

IDRIA. Eene kleine, doch wegens hare rijke kwikzilver-mijnen beroemde stad, in het hertogdom *Krain*, in het Oostenrijksche, met 300, langs de bergen gebouwde, huizen.

IDYLLE. Bij de ouden beteekent *Idyllum*, of *Edijllum*, een niet lang gedicht, waarin iets beschreven en met poëtische kleuren afgebeeld wordt. Met dezen naam noemde men ook kleine verzamelingen van poëtische stukjes, die verschillende zaken ten onderwerp hadden, zoo dat het eene op het andere geene betrekking had, waartoe de *Idyllia* van ANSINIUS behooren. Inzonderheid evenwel wordt, in navolging van THEOKRITUS, *Idylle* tegenwoordig gebruikt van de verschillende zangen, of onderwerpen, welke de herderdichter behandelt. (Zie: HERDERSGEDICHT.)

IERLAND, bij de inwoners *Erin* geheeten, is een van de grootste Britsche eilanden, hetwelk door de *Iersche* zee van *Groot-Brittannië* gescheiden is, en eene uitgestrektheid van 1700 v. m., met ruim 6 millioen inwoners bevat, waaronder meer dan 3 millioen Katholijken. In het Noordelijk en Zuidelijk gedeelte is het tamelijk bergachtig; doch de in het midden liggende landstreken zijn, over het algemeen, vlak, en van vele meren en moerassen voorzien. De lucht is er gematigd, maar vochtig, en de grond zeer geschikt voor den akkerbouw, hennep- en vlasteelt. De vee fokkerij maakt eenen voornaamen tak van bestaan voor de inwoners uit: ook de bijenteelt is er van veel belang; doch onder de fabrieken zijn alleen die van linnen van aanmerkelijk gewigt, waarvan de uitvoer, in 1804, 80 millioen gulden beliep. Voorheen werd er weinig, doch, sedert de toenemende bevolking, wordt er zoo veel koren verbouwd, als voor eigen gebruik genoegzaam is. Onder de delfstoffen levert dit eiland koper, lood, ijzer, goud, zilver, vitriool, kalk, kristal, marmer, leijen, turf, steenkolen, en zout op.

Men verdeelt *Ierland* in 4 hoofddeelen of provincien, als: *Leinster*, *Ulster*, *Conaught* en *Munster*, welke wederom in 32 graaffschappen gesplitst worden. Men vindt er van ouds drierlei stammen van inwoners, als: in *Kerrij* en een gedeelte van *Limerick* en *Cork* heeft men *Spanjaards*; in het Noordelijk gedeelte *Schotlanders*, die nog de hoogschotsche taal spreken, en in een distrikt bij *Dublin* afstammelingen der *Angeln*; bestaande het overige gedeelte der inwoners uit gemengde geslachten.

In de 12de eeuw werd *Ierland*, hetwelk tot hiertoe noch onder eenen buitenlander, noch onder een gemeenschappelijk opperhoofd gestaan had, door de *Engelschen* veroverd, en geraakte daardoor inwendig tot rust; doch in de oorlogen van de witte en roode roos verklaarden zich de Engelsche voorstanders van *Ierland* voor het huis

van

van York, en moesten van HENDRIK VII door de wapenen bedwongen worden, waarbij de inwoners harde onderdrukkingen verduurden. Naauwelijks hadden de partijen zich verzoend, of godsdienstwoede verwekte eene nieuwe scheuring. Terwijl de *Ieren* aan het geloof hunner vaders getrouw bleven, kwamen de *Engelschen* openlijk voor het protestantendom uit, waarvan het rampzalig gevolg was, dat uit argwaan aan den eenen en haat aan den anderen kant eene verbittering geboren werd, welke in 1641, binnen weinige maanden, aan omtrent 20,000 protestanten het leven kostte. De vrees voor het vernieuwen van dergelijke tooneelen was oorzaak, dat er, na de volkomen vermeestering van *Ierland*, sedert 1691 harde maatregelen tegen de Katholijken genomen werden, waarvan men eerst in later tijd is terug gekomen. Gedurende den Amerikaanschen oorlog gelukte het wel aan de *Ieren*, alhoewel niet zonder onrustige bewegingen, dat hun in 1780 de vrije uitvoer van wollen stoffen, en over het algemeen de vrije handel met de Britsche kolonien, als ook in 1782 de onafhankelijkheid van het Britsche parlement, waaraan dat van *Ierland* volstrekt onderworpen was, bewilligd werd; doch het hof wist op de regering zijnen invloed te behouden. De *Ieren* gevoelden wel de onderdrukkingen; maar hunne ontevredenheid sluimerde, terwijl de veeteelt, inzonderheid de akkerbouw, dagelijks toenam, en de linnenhandel zich meer en meer uitbreidde. De Fransche omwenteling, echter, deed de denkbeelden van vrijheid bij hen herleven, en overal zag men in het koninkrijk *Whig-clubs* ontstaan, waarvan die van *Dublin* de voornaamste was, waartoe de achttingwaardigste mannen, in en buiten het parlement, toetraden. Eene hervorming in hetzelfde, en opheffing van alle bepalingen omtrent de Katholijken, waren de hoofdpunten, waarop men aandrong. Men leverde bij het Iersche parlement eene bill in, welke de koninklijke magt in *Ierland* naauwer beperkte, dan in *Engeland* zelf; de koning deed afstand van eenige inkomsten, uit *Ierland* getrokken; de eigenlijke onderdrukkingen der Katholijken werden opgeheven; doch zitting en stem in het Britsche parlement werden geweigerd.

Ondertuschen duurde de gisting voort. Eene menigte oproerigen, die zich *Defenders* en ook *vereenigde Ieren* noemden, maar eigenlijk roovers, onder het masker van hervormers, waren, schoolden bij een, en men verspreidde oproerige geschriften, waarin men van Fransche hulp sprak, die men, zelfs in *Belfast*, als eenen zegen, van den hemel smeekte. Het kwam echter, bij dit alles, tot geene dadelijkheid, en in het begin van 1794 waren de *Ieren* genoegzaam in rust. Dan, eerlang verwekte het vorderen van nieuwe lasten, het bezigen van gestrengte maatregelen, en het begunstigen van een voor het rijk nadeelig plan van uitwijking, om *Canada* te bevolken, een nieuw misnoegen, hetwelk echter ook nu gedempt werd. Inmiddels scheen de regering van hare toegeeflijkheid berouw te hebben; ten minste benoemde zij in 1795 lord CARHAMPTON tot bevelhebber over

alle troepen in *Ierland*, met eene uitgestrekte magt, om naar goedvinden te handelen. Zijne maatregelen bevorderden eenen nieuwen opstand in 1796, waarbij de *Defenders* grove buitensporigheden begingen. Dezelve werd wel voor eenen korten tijd gedempt; doch het vuur bleef onder de asch smeulen tot in 1798, wanneer een nieuwe opstand begon, die hoogst gevaarlijk had kunnen worden, indien de *Franschen* de *Ieren* krachtadiger ondersteund hadden. Eerst na veel bloedstortens werd de rust door de Engelsche troepen en *Loijalisten* (Engelsch-gezinden) hersteld, en het Fransche hulpcorps van 1100 man moest zich overgeven.

Thans hield zich de Engelsche regering ernstig met maatregelen bezig, om voortgelijke oproerige tooneelen in het vervolg voor te komen, en meende dit doel het zekerste te zullen bereiken door de vereeniging van *Ierland* met *Groot-Brittanie* onder één parlement, welke dan ook in 1800 door *Pitt* werd doorgezet, en met het begin van het volgende jaar tot stand gebragt. Ingevolge hiervan zendt *Ierland* 4 geestelijke en 28 wereldlijke lords in het hooger-, en 100 vertegenwoordigers in het lagerhuis van het Britsche parlement; betaalt 17 in de staats-uitgaven; behoudt, inmiddels, zijne voorgaande wetten en verordeningen, en heeft in plaats van eenen onderkoning eenen luitenant-generaal stadhouder, die aan het hoofd des staatsbestuurs en der wetgeving staat. — De schuld van *Ierland* bedroeg in 1807 de som van 56,296,356 p. st.

IFLAND, (AUGUST WILHELM) zeer beroemd als schouwspel-dichter, en als tooneelspeler, werd in 1759 in *Hanover* geboren, en ontving, als de zoon van aanzienlijke en bemiddelde ouders, bij eene zorgvuldige opvoeding, een doelmatig onderwijs, van welk laatste hij, echter, volgens zijn eigene getuigenis, niet dat voordeel inoogfte, waartoe zijne talenten berekend waren. Door reeds vroeg, en zeer druk, de schouwburgen te bezoeken, ontwaakte bij hem zulk eene sterke neiging tot de tooneelkunst, dat hij de beoefening van alle andere kunsten en wetenschappen liet varen, en reeds in zijn 18de jaar besloot, tooneelspeler te worden. Hij verliet, buiten voorkennis zijner ouders, *Hanover*; betrad in *Gotha*, voor het eerst, het tooneel, en ging hierop, na deszelfs ontbinding, naar *Manheim*, van waar hij in 1776, naar *Berlijn* geroepen werd, om het bestuur van het koninklijk nationaal tooneel op zich te nemen. Hier benoemde hem de koning van *Pruisen* in 1811 tot algemeen bestuurder van de koninklijke schouwburgen, en stierf hij, den 22sten van Herfstm. 1814, aan het water in de borst. IFLAND behoort, ongetwijfeld, tot de grootste tooneelspelers van onzen tijd, en heeft zich bovendien, door het zamenstellen van verscheidene tooneelsstukken, als; *de Jagers*, *de Huisvader*, *de Misdaad uit eerbied*, en meer andere, veel roem verworven.

IJ. (Het) Een zeeboezem van de *Zuiderzee*, die *Zuid-Holland* bij-

bijna geheel van *Noord-Holland* afzondert. Dezelve strekt zich van *Pampus* af, landwaarts in, tot aan *de Beverwijk* uit; doch besproeit, voor hij daar stuit, de groote koopstad *Amsterdam*, en dient haar tot eene ruime haven. De middelmatige schepen komen uit het *IJ* in het *Haarlemmer-meer*, door de kleine rivier het *Sparen*, en kunnen vervolgens naar de binnenlandsche steden van *Holland* varen. Bij *Muiden* ligt eene groote sluis, waardoor het *IJ* gemeenschap met *de Vecht* heeft, die naar *Utrecht* loopt.

IJS. Is water in eenen vasten toestand, waarin het door eenen zekeren graad van koude, het vriespunt genoemd, gebragt wordt. Zoodra, echter, de koude vermindert, wordt het weder vloeibaar, alzoo de warmtestof zich nit weder met het water verbindt, daar zij, integendeel, in deszelfs vasten toestand, er zich van verwijderd, en de waterdeelen naauwer bij elkander brengt, waardoor dan het *Ijs* gevormd wordt.

Het bevroren van het water is zulk een in het oog loopend verschijnsel, dat de grootste natuurkundigen het der moeite waardig geoordeeld hebben, daaromtrent nasporingen te doen. Wanneer men in een met water gevuld glas, hetwelk in de open lucht aan de vorst wordt blootgesteld, dit verschijnsel waarneemt, dan bespeurt men, voor eerst, op de oppervlakte van het water een ongemeen dun en fijn vliesje *Ijs*, en weinig tijds daarna fijne ijsdraden, die met stralen uit de zijwanden van het glas schijnen te schieten, en met dezelve zelden regte, maar altijd stompe en spitse, hoeken vormen. Uit deze stralen schijnen gestadig weder nieuwe voort te komen, tot dat er de geheele oppervlakte van het water met een bekleedfel van *Ijs* bedekt is; terwijl, gedurende dien tijd, even als bij het koken, eene menigte luchtblaasjes oprijst, die, bij eene langzame bevrozing, in het water verdwijnen, doch, bij eene schielijke, zich in het *Ijs* vastzetten, en door hunne uitzetting somtijds scheuren in het *Ijs* veroorzaken.

Het *Ijs*, offchoon de koude anders zamentrekt, beslaat eene grotere ruimte dan het water, hetwelk oorzaak is, dat vaten somtijds van een bersten. Stilstaande waters bevroren ligter dan stroomende; doch schijnt eene volkomen rust voor derzelver bevrozing ook niet gunstig te zijn; hebbende men waargenomen, dat water, waarin volstrekt geene de minste beweging was, niet bevroor, offchoon het reeds eene koude verre beneden het vriespunt bezat; maar dat eene ligte schudding genoegzaam was, om het aanstonds in *Ijs* te veranderen. Het *Ijs*, specifiek ligter zijnde dan het water, drijft op hetzelfde. Zee- en over het algemeen alle zout- water, bevroest niet zoo spoedig, omdat de zoutdeelen en andere bijmengfels de warmtestof langer bij zich, houden. Ook zondert zich het zout, bij het bevroren van het water, van hetzelfde af, en zinkt, zoo dat het *Ijs* uit zeewater een zuiver drinkbaar water oplevert. Evenwel brengen de zouten op zich zelve eene aanmerkelijke koude voort, en kan

men het water, door middel derzelve, tot eenen graad van koude brengen, welke die van het vriespunt overtreft, en waarbij het water, nogtans, vloeibaar blijft. Hiertoe zijn de meeste zouten, inzonderheid echter salpeter, salmoniac, en keukenzout geschikt, en kan men door dezelve, in den zomer of boven een vuur, eene koude voortbrengen, waardoor het water bevroest. Op deze wijze verkrijgt men kunstijs, wanneer men, namelijk, zuiver water aan zulke verkoelende bijmengfels, in daartoe geschikte vaten, blootstelt. Hoe dichter het Ijs is, en hoe minder lucht het in zich bevat, zoo veel te vaster is hetzelfde; doch ook de felle koude geeft er eene groo-tere hardheid en vastheid aan, en het Ijs der Polaarlanden kan met geene hamers verbrijzeld worden. In den harden winter van 1740 bouwde men te *Petersburg*, van het Ijs van de *Neva*, een paleis, dat 52 voet lang, 16 breed, en 20 lang, en waarvan het dak mede van Ijs was. Voor hetzelfde stonden 6 kanonnen, van de grootte van zesponders, met hunne afuiten, benevens 2 mortieren, alle mede van Ijs, waaruit, alhoewel met de geringe lading van $1\frac{1}{4}$ pond kruid, en eenen kogel van hennep, somtijds ook van IJzer, gevuurd werd. Wat het zoogenoemde grondijs betreft; hieromtrent is men van een verkeerd gevoelen, wanneer men meent, dat hetzelfde op den bodem der rivier geformeerd wordt, en daarna oprijst: het vormt zich aan den kant of den oever, en de stroom voert het met zich voort.

IJSBEER. (*Ursus Maritimus*) Dit dier, tot de orde der verschurende en roofzieke dieren behoorende, en ook wel de *Pool-beer* genoemd, heeft eene witte kleur en eenen langen hals en snuit waardoor het zich van de overige beeren onderscheidt; voorts, even als deze, 6 voortanden in de boven-kaak, die binnenwaarts om den anderen zijn uitgehold, en 6 in de onder-kaak, waarvan de 2 zijling-sche langer en met puntjes bezet zijn; de hoektanden staan afzonderlijk en zijn kegelvormig, en tusschen deze en de kiezen staan nog verscheidene kleinere tanden; zijne tong is glad en de staart geknot. Men moet den Ijsbeer niet met den gewonen witten landbeer verwarren, die slechts eene natuurspeling is. Hij wordt bijna 12 voet lang, en dus veel grooter dan de laatste: ook maakt hij een geheel ander geluid, heeft rankere ledematen, en wit, lang, dicht en zacht haar. Hij onthoudt zich op het drijfijs, en langs de kusten in het Noorder werelddeel; slaapt 's winters tusschen Ijschollen in een open hol, en laat zich hier met sneeuw overdekken; zwemt en duikt zeer vaardig, en voedt zich met vischen, vogelen en derzelve eieren, alsmede met doode zeehonden en walvischen; graaft lijken op en valt menschen aan, zoo als, onder anderen, het scheepsvolk van **HEEMSKERK**, op *Nova Zembla*, in 1596 ondervondt.

IJSBOOT. Is eene boot, op de wijze van de in *Groenland* gebruikelijke *Canots* gebouwd, waarvan men zich deels tot de overvaart in de *Belt*, wanneer deze met drijfijs bedekt is, en deels tot redding van schipbreukelingen bedient. De beste foort dezer boten zijn die, welke door **Tu. RIESZLER**, een Hamburger, zijn uitgevonden.

IJSSEL. De *oude Ijsfel*. *Ifala Sala*, is eene groote rivier, die in het *Kleeffsche* ontspringt, en zich beneden *Kampen* door 2 monden in de *Zuiderzee* ontlast. De *Nieuwe Ijsfel*, of *Fossa Druseana*, is eene groote vaart, die haar water uit den *Rijn*, boven *Arnhem*, ontvangt, en zich bij *Doesburg* in den *Ouden Ijsfel* ontlast. Eindelijk is de *kleine Ijsfel* eene rivier in de provincie *Utrecht*, die door eene fluis, even boven het dorp *Jutphaas*, gemeenschap heeft met den *Vaartschen Rijn*; van daar langs *Ijsfelstijn*, *Oudewater* en *Gouda*, loopt, en boven *Rotterdam* in de *Maas* valt.

IJSZEE. Een groot gedeelte van den Noordelijken *Oceaan*, de kusten van *Lapland*, *Muskovië* en *Groot-Tartarië* bespoelende, en zich tot aan de noordelijke kusten van *Amerika* uitstrekkende. Deze zee, welke ook hiervan haren naam ontleent, is bijna nooit zonder ijs, en genoegzaam drie vierde van een jaar, van Herfst- tot Zomer. dicht bevrozen. De walvischvangst wordt er, door onderscheidene Europische natien, fterk gedreven, en er komt ook veel hout, inzonderheid dennen- en lorken-boomen, tegen de kusten van *Siberië*, uit *Island* aandrijven. De doorvaart door de *Ijszee* over *Azië*, hoe dikwijls beproefd, heeft tot hiertoe nog niet kunnen te uitvoer gebragt worden.

IJZER. Geen metaal is algemeener verspreid, en tevens van zulke een onberekenbaar nut als het IJzer. Men vindt het niet alleen op onzen geheelen aardbol, tuschen de andere delfstoffen vermengd, en op vele plaatsen, als erts, in eene verbazende menigte; maar ook in de beide beverkruigde rijken, schoon in eene geringe hoeveelheid: zelfs doortroomt het, als zijnde voornamelijk in het bloed begrepen, het dierlijk ligchaam. Zelden wordt het in eenen volkomenen, of gedegenen, staat gevonden; maar gewoonlijk verërtst, kalkvormig of okerachtig, en draagt, volgens zijnen bijzonderen staat en onderscheidene verbindingen, verschillende namen. De ijzer-ertsen liggen in gang-gebergten, vlotbergen, en op de oppervlakte der aarde. *Zweden*, *Noorwegen*, *Rusland*, bijzonder *Siberië*, *Duitschland*, *Polen* en *Frankrijk*, bezitten veel ijzer, hetwelk over het geheel, voornamelijk, in het Noorden, te huis behoort.

De kleur van het IJzer is niet altijd dezelfde. Het *gezuiverde* heeft eene blaauwachtig donkere, in het graauwe vallende kleur, andere foorten daarentegen verschillen hier weer van. Het gezuiverd ijzer overtreft in hardheid alle metalen, is het veerkrachtigste, en naast de Platina en Bruinsteen, het moeilijkst te smelten. Het is ook bij uitstek taai, zoo dat men een pond ijzer, op het zorgvuldigst gereinigd, tot eenen draad van 34052 Rijnlandsche voeten kan uitrekken: een ijzerdraad, van $\frac{3}{10}$ lijn dik, breekt eerst door een gewigt van 60 pond en 12 ounce. In *Berlijn* hebben het de fabrieken, in het trekken van ijzerdraad, zeer ver gebragt.

Lucht, en inzonderheid vochtigheid, veranderen de oppervlakte van het IJzer spoedig in roest, waarbij het water en zijne zamenstellende de-

deelen ontleed, en het waterstofgas geboren wordt. Ten einde dit gas, of die lucht, voort te brengen, gelijk tot het vullen van luchtbollen noodig is, bevordert men deze verzuring of verroesting door zwavelzuur bij het water te voegen. Over het algemeen brengen alle zuren aan het ijzer eigenaardige verschijnsels te weeg. Dit metaal wordt spoedig tot gloeiing gebragt, zelfs door sterk wrijven en hameren; doch smelt in geen gewoon keukenvuur. Tot wit gloeijen heet gemaakt zijnde, is het week genoeg, niet alleen, om er door den hamer de begeerde gedaante aan te geven, maar ook, om vele stukken te vereenigen, hetwelk men *wellen* noemt.

Offchoon het ijzer door hameren, en, zeer heet zijnde, door verkoelen, eene groote hardheid verkrijgt, is deze echter, voor vele werktuigen, nog niet genoegzaam, waarom men ook het IJzer tot staal bewerkt, door het beste soort er van met koolstof te vereenigen, wanneer het vervolgens min of meer gehard wordt, overeenkomstig het gebruik, waartoe het moet dienen. Het Engelsche staal overtreft andere in deugdelijkheid, behalve dat van *Damascus* (Zie: DAMASCENER IJZER), welks zamenstelling nog een geheim is, doch hetwelk de grootste hardheid bezit, en echter niet bros wordt.

Ook het Blik wordt van IJzer gemaakt, hetwelk tot dat einde door zware hamers tot dunne platen geslagen; hierop in water en azijnmoer schoon gemaakt; vervolgens met lijmwater bestreken, en met salmomiac, of wijnsteen-zout bestrooid, en eindelijk in gesmolten tin gehouden wordt, hetwelk zich dan aan de plaat hecht en dezelve overdekt.

Het IJzer bezit de opmerkenswaardige eigenschap, dat het niet alleen door den zeilsteen wordt aangetrokken, maar ook zelf tot een' zeilsteen, die ander IJzer aantrekt, kan gemaakt worden, waarom ook deze kunstige magneten veel meer in gebruik zijn, dan de zeilsteen zelf. Bovendien is het IJzer en staal welligt het eenigste metaal, dat der gezondheid niet nadeelig is, en zelfs in de geneeskunde voor ons eene heilzame kracht bezit. Het prikkelt de organische vezels; vermeerderd derzelver bewegingen; versterkt de werking der spieren, en versnelt den omloop van het bloed, dat er rooder en krachtiger door wordt.

IJZERE KROON. Is de goude, met edele gesteenten omzette, kroon, welke in *Monza*, in het Milanesche, bewaard wordt, en waarmede de koningen van *Italië* eertijds gekroond werden. Zij ontleent haren naam van eenen ijzeren ring, of cirkel, die van binnen in dezelfde gebragt is. NAPOLEON stelde, na zijne krooning, in 1805, de orde van de ijzere kroon in, welke ook door den keizer van *Oostenrijk*, toen hem in 1813 het *Lombardisch-Venetiaansch* koninkrijk ten deel viel, bevestigd, en onder de overige orden van zijn huis geangschikt werd.

IKONOGRAPHIE. Beeldbeschrijving, of de verklaring van oude beeldzuilen, borstbeelden, huisgoden, mozaïk werk en oude
ALGEMEEN WOORDENB. III. N n schil.

schilderstukken met waterverf. Men houdt MICHEL ANGELO en UR-SINUS voor de herstellere dezer wetenschap, welke vervolgens door JOHAN ANGELUS CANINI en BERNARD VAN MONTFAUCON nog meer werd uitgebreid. De eerste gaf in 1669 zijne *Ikonographie te Rome* in 4to in het licht, en van den laatste bezitten wij zijne *Antiquités expliquées*.

IKONOLOGIE. Beeldenleer, of de leer van de kenteekens en zinnebeelden, onder welke goden, helden, en andere fabelachtige voorwerpen, alsmede verbloemde personen, en eindelijk verstandelijke en zedelijke denkbeelden worden daargesteld. Dus is, b. v. MARS het zinnebeeld van den oorlog; MUTIUS SCHEVOLA dat van standvastigheid; *de Leeuw* van edelmoedigheid, *de Pelikaan* van moederlijke liefde; een *kind*, op een doodshoofd leunende en bellen blazende, het beeld van de ijdelheid van alle menschelijke ondernemingen enz. De beeldspraak is oneindig rijk, en iedere eeuw schonk haar nieuwe beelden. (*Zie verder BEELDSCHRIFT.*)

ILLYRIE. Dit land, sedert 1809 onder den naam van *Illyrische Provinciën* bekend, en onder Fransche heerschappij staande, werd in 1813 door *Oostenrijk* weder heroverd, en in 1816 door hetzelfde tot een koninkrijk verheven; bestaande uit de hertogdommen *Karinthië* en *Krain*, het gouvernement *Triest*, het Oostenrijksche *Frioul*, het Kanton *Cividal*, het Venetiaansche *Istrië*, een deel van *Croatië* en eenige eilanden van den *Guaxnero*. De grond is er bergachtig, de luchtsgesteldheid zeer zacht, het vruchtbare land brengt wijn, edele vruchten, olijven, vlas, hout en vele delfstoffen voort, en heeft rundvee, zijdewormen en visch. Men telt er in 42 steden, 84 vlekken, 7000 dorpen en buurten, 1,169,167 inwoners, die grootendeels Roomsche, deels echter ook Luthersche of van den Griekschen godsdienst zijn, en behalve in den landbouw, in de mijnen, den handel en in de fabrieken hun bestaan vinden. Het wordt in twee gouvernementen, *Laibach* en *Triest* verdeeld; de hoofdstad is *Laibach*. Volgens de Staats-courant van 19 van Hooim. 1822, heeft de keizer van Oostenrijk besloten, de aan dit rijk getrokkenene Hongaarsche districten, weder aan *Hongarije* terug te geven.

IMAN. Is een van die personen der Turksche geestelijkheid, welke in de Moskeen den godsdienst verrigten. Zij bidden; lezen den koran voor; prediken; bezoeken de zieken; spreken den huwelijks zegen uit, en zijn over het geheel de eigenlijke priesters der *Turken*. Hunne kleederdragt is van die der wereldlijke personen alleen door den tulband onderscheiden, die bij hen iets hooger dan gewoonlijk is. Zij worden door de Moskeen, waarbij zij aangesteld zijn, bezoldigd, en zijn bij het volk in groot aanzien.

IMPERATOR. Beteekende bij de *Romeinen*, over het algemeen, den oppersten bevelhebber van een leger; doch eigenlijk was deze benaming een titel, welke in onderscheidene tijden verschillende beteekeuissen had. Dus voerden de consuls, voor zij dezen naam

droe-

droegen, het eerst den titel van *Imperator*, dien de soldaten en de senaat, naderhand, aan hunne veldheeren gaven, na het behalen eener belangrijke overwinning, en welke deze zoo lang behielden, tot zij getriumfeerd hadden. In later tijd werd niemand meer met dezen titel vereerd, dan die ten minste 10,000 vijanden verslagen had. Na den ondergang der gemeenebest-regering, werd *Imperator* de voornaamste titel der keizers, om daardoor hunne opperste magt aan te duiden: inzonderheid bedienden zich de opvolgers van *AUGUSTUS* van denzelven, en had dit woord eene gelijke beteekenis, als de titel van *Rex*. In later tijden werd *Imperator* volkomen in den zin van keizer genomen; ook zegevierende veldheeren gaf men nog dien titel, welke dan in dit geval de oude beteekenis had. Ten tijde der gemeenebest-regering plaatste men dezen titel achter den naam: b. v. *CICERO Imperator*; doch als een titel der keizers stond hij altijd voor denzelven. — *Imperator* was bij de inwoners van *Præneste* tevens een bijnaam van *JUPITER*, wiens beeldzuil door *J. QUINCTIUS*, bij de verovering van die stad, naar *Rome* gevoerd, en in den tempel van den Kapitolinischen *JUPITER* geplaatst werd.

IMPROVISATOREN. Zoo noemt men in *Italië* die dichters, welke over ieder willekeurig gekozen, of aan hun opgegeven onderwerp, voor de vuist weg, hunne gedichten vervaardigen en opzeggen, of ook wel, onder het geleide van een speeltuig, zingen. Sedert de herleving der wetenschappen leverde *Italië* personen van beiderlei geslacht op, die zich op deze dichtkunst toelegden, en zich daartoe in het eerst van de Latijnsche taal, welke tot het laatst der 15de eeuw de taal der geleerden was, bedienden. Inzonderheid was deze soort van dichtkunst onder *LEO X*, en aan de hoven te *Urbino*, *Ferrara*, *Mantua*, *Milaan* en *Napels*, sterk in zwang. *SERAPHINO D'AQUILA*, die in 1500 stierf, was een der oudste *Improvvisatoren*, die, echter, bij zijn leven, met *PETRARCHA* om den roem wedijverde; doch werden beiden door *ACCOLTI*, de eenige bijgenaamd, overtroffen. Onder de menigte beroemde dichters van dezen stempel, die in het laatst der 15de en het begin der 16de eeuw leefden, noemen wij alleen *NICOLO LEONICENO*, *MARIO FILELLO*, *HIPPOLITO* van *Ferrara*, *GIOVANNI BATTISTA STROZZI*, *PERO* en *CESARE* *DA FANO*. Na den dood van *LEO* hield men op, om in de Latijnsche taal voor de vuist te dichten, en bediende men zich van de *lingua volgare*, waardoor het getal der *Improvvisatoren* aanmerkelijk toenam. *SILVIO ANTONIANO*, in 1540 te *Rome* in eenen lagen stand geboren, maar door zijne talenten tot kardinaal verheven, was de eerste; doch de beroemdste van alle *Improvvisatoren* was *PERFETTI*, die in 1747 in genoemde stad stierf, en van wien in het daaraanvolgend jaar, 2 deelen zijner voor de vuist gemaakte gedichten in het licht verschenen. Zijne lieffte versmaat was die van 8 voet, de moeilijkste van allen, en bij de *Italianen* de *epische* genoemd. Hij ontving, onder *BENEDICTUS XIII*, op het kapitoel de lauwerkroon: eene eer, welke tot

dien tijd nog maar alleen aan PETRARCHA en TASSO had mogen te beurt vallen.

Ondertusfchen bepaalde zich de kunst, om verzen voor de vuist te vervaardigen, niet alleen tot de mannen, maar vond men in *Italië* ook vrouwen, welke dit talent tot eenen hoogen trap van volkomenheid gebragt hadden, zoo als: CECILIA MICHELI van *Venetië*, GIOVANNA DI SANTI, en eene non BARBARA van *Corregio*; doch geen van allen verwierf grooter naam, dan de beroemde MAGDALENA MORELLI FERNANDEZ, onder de Arkadiers CORILLA *Olimpica* genoemd, welke onder Pius VI leefde, in *Toskane* woonde, en de bewondering van alle reizigers opwekte: zij werd te *Pistoja* geboren, waar zich haar talent, door veelvuldige oefening, reeds vroegtijdig ontwikkelde. De goedkeuring, welke zij in *Italië* inoogste, bewoog keizer FRANS I, om haar naar *Weenen* te roepen, waar zij met onderscheiding ontvangen, en, met gunsten overladen, ontslagen werd. De keizerin KATHARINA noodigde haar naar *Petersburg*; maar het strenge klimaat hield haar terug: naderhand werd zij door de akademie der *Arkadiers* tot medelid verkozen; in het jaar 1776 openlijk te *Rome* gekroond, en door den Romeinschen fennaat tot een' *nobile cittadina* benoemd. Zij stierf in *Florence* in Slagtm. 1800. — Onder de *Improvifatoren* van onze dagen behaalde FRANCESCO GIANNI, een ijverig republikein, den meesten roem. Hij bezong de belegering van *Genua* en den slag van *Maringo*; begaf zich vervolgens naar *Parijs*, waar een gedicht op den slag van *Austerlitz* hem een pensioen verfhafte. In 1795 verscheen een bundel zijner voor de vuist gemaakte gedichten in het licht. Opmerkelijk is het intusfchen, dat bijna alle *Improvifatoren* in *Toskane* of *Venetië*, voornamelijk echter, te *Siena* en *Verona* geboren zijn, en dat hun talent zich juist *daar* onafgebroken heeft voortgeplant.

INCA. Een naam, die de inboorlingen van *Peru* eertijds aan hunne koningen en prinzen van den bloede gaven. Volgens PEDRO DE CIECA was dit land langen tijd het tooneel van allerlei foort van misdaden, van oorlog, tweedragt, en daaruit voortvloeiende verschrikkelijke wanordes, tot dat eindelijk twee broeders te voorschijn traden, waarvan de een MANGOCAPA heette. Hij bouwde de stad *Cusco*; maakte wetten; herstelde de goede orde en eendracht, en nam, met zijne afstammelingen, den naam van *Inca*, dat is koning of groot-heer, aan. Deze Inca's werden eerlang zoo magtig, dat zij al het land, van *Pasto do Chili*, en de rivier de *Maule*, ten Zuiden, tot de rivier *Augasmago* ten Noorden, vermeesterden. Hunne heerschappij duurde tot de verdeeldheden tusfchen INCA GUASCAR en ATAPALIBA, waarvan zich de *Spanjaards* bedienden, om zich zelve meester van het land te maken, en waardoor de heerschappij der Inca's vernietigd werd.

INCLINATIE. Beteekent over het algemeen neiging; doch in de wiskunst de rigting eener linie naar zeker punt (volgens APOLLONIUS

us en PAPPUS). In de sterrekunde bedient men zich van dit woord voor de hoeken, die de banen der planeten en kometen, met de baan der aarde (*ecliptica*), gewoonlijk zonnweg genoemd, maken. Zulk een hoek is zoo veel te kleiner, naarmate de planeet of komeet van dien weg afwijkt. Volgens de nieuwste waarnemingen van de LA LANDE en BODE, is de hoek dezer afwijking bij *Mercurius* 7° , voor *Venus* $3^{\circ}, 23' 20''$, bij *Mars* $1^{\circ}, 51''$ bij *Pallas* omtrent 3° , bij *Ceres* $10^{\circ}, 47'$, bij *Jupiter* $1^{\circ}, 19' 10''$, bij *Saturnus* $2^{\circ}, 3^{\circ}, 20''$, bij *Uranus* $0^{\circ}, 43', 45''$. Nauwkeuriger bepalingen voor *Ceres* en *Pallas*, alsmede voor *Juno* en *Vesta*, verwacht men van de toekomst. De kometen wijken onder verschillende, dikwijls zeer grootte, hoeken van de *ecliptica*, af, vermits zij den geheelen hemel doorkruisen. De inclinatie van de baan der maan is, naar gelang de zon op haar werkt, verschillende, doch staat tusfchen $5^{\circ}, 1'$ en $5^{\circ}, 17'$.

INCOMMENSURABEL. Onmeetbaar. Men gebruikt dit woord in de wiskunde van zoodanige grootte, welke door geene andere, tot de eenheid genomene, kan gemeten worden. Van dien aard zijn b. v. alle quadrantwortelen, welke geene geheele getallen zijn, als: de quadrantwortel van 12 is 3, 4641, en zoo tot in het oneindige. Deze eigenschap der grootheden noemt men hierom *incommensurabiliteit*.

INCUNABELEN. Deze benaming geeft men aan die boeken, welke met houten tafels of vormen, waarop geheele bladzijden schrift gefneden waren, voor de uitvinding der beweegbare letters, gedrukt werden. Een der zeldzaamste is de *Apokalypse* in 8 houtfneetafelen, in klein folio, met het daarbij geftoken schrift in het Latijn, waarvan de heer VAN HEINICKEN 5 verschillende uitgaven befchreven heeft.

INDEPENDENTEN. (Zie ANGLIKAANSCH KERK.)

INDIAANSCH RIET. Groeit in *Amerika*. Deszelfs bloemen hebben eene fchoone roode kleur, en gelijken eenigzins naar die van de *Kalmus*. De bladeren zijn omtrent 4 voet lang en 20 duim breed; derzelver kleur is fatijnachtig groen, en zij ontwinden zich, door zich bij wijze van een peperhuis uit te breiden. Op deze bladen is het, dat men de *Kakau* uitspreidt, wanneer men die droogt: ook dienen zij dikwijls, om de gom *Elemnt* te omwinden, en om er korfjes van te maken.

INDICTIE. (*Cyclus indictionum*) Cijns- of fchatting-getal bij de *Romeinen*; in de tijdrekenkunde eenen kring van 15 jaar genoemd, die men aan deszelfs einde weder op nieuw begint. De oorfprong en het oogmerk dezer benaming is zeer onzeker; doch men meent, dat keizer KONSTANTINUS de Grootè eene voortgelijke tijdrekening, in plaats van die bij *Olimpiaden*, heeft ingevoerd. Zeker is het, dat de aanvang dezer *Indictien* in het vierde jaar voor onze tijdrekening valt, wanneer men die met de jaren na dezelve vergelijkt. Men vindt bij de fchrijvers drierlei *Indictien*, als de *Indictio Constantinopolitana*, die met den 1ften van Herfstm. begint; de *Indictio Cefarea*, of *Imperialis*, welke met den 24ften dier maand haen aanvang neemt,

en de *Indictio Romana*, of *pontificalis*, die met den 1sten van Louwm. begonnen wordt. De tijdrekenkundigen gebruiken dezen cirkel als een kenmerk van den tijd, waardoor zij een zeker jaar van alle de overigen, die sedert de schepping der wereld verlopen zijn, kunnen onderscheiden.

INDIEN. (Zie: OOST-INDIEN.)

INDIGO. Is het zetmeel van eene plant, Indigo-plant (*Indigofera tinctoria*) genoemd, die in de *Oost- en West-Indien*, doch meest op de eilanden van *Amerika* groeit en aangekweekt wordt. Men trekt den Indigo, uit genoemde plant, op de volgende wijze. Na dat men voor den bloeitijd, die in Hooim. invalt, blad en stengel heeft afgesneden, en van aarde en zand gezuiverd, doet men deze, zoo spoedig mogelijk, in eene kuip, om te weeken, en laat alles op eene beschaduwde plaats in rust staan, wanneer er spoedig eene soort van gisting, onder eene aanmerkelijke verhitting, geboren wordt; eene menigte luchtblazen, die brandbaar zijn, en mogelijk uit wijngeestdamp bestaan, zich ontwikkelt, en de oppervlakte van het water, allengskens, met eene blaauwe, in koper-kleur spelende, huid overtrokken wordt. Alles zou nu schielijk tot aanvankelijk bederf en geheele ontbinding overgaan, indien men zich niet haastte, om het broeisel in eene andere kuip, de *rustkuip* genoemd, klaar te laten afloopen, en het daarin zoo lang sterk te roeren, tot dat zich een blaauw zetfel van het nu goudgeel schijnend broeisel afscheidt. Wanneer nu hierop het zetmeel volkomen gezonken is, laat men het genoemde gele water door kranen afloopen; doet het zetmeel in hare zakken; spoelt het met koud water af; laat het in houten kisten uitlekken; in de schaduw vast worden, en in de zon volkomen droogen, waarna de Indigo gebroken, en ter verzending gepakt wordt. Alle soorten van Indigo, welke in den handel voorkomen, zijn niet van gelijke deugd. De beste is hoog donker blaauw; speelt, op den nagel gewreven, in het koperkleurige; is zoo licht, dat zij op het water drijft, en heeft uitwendig geen wit beflag.

Bij de *Grieken* en *Romeinen* was de Indigo, blijkens het getuigenis van DIOSCORIDES, PLINIUS, VITRUVIUS, enz. wel als verfstof bekend; doch zij waren onkundig van de plant, waaruit dezelve voortkwam. Zoo lang de West-Indische volkplantingen nog niet bestonden, kwam alle Indigo uit de *Oost-Indien*, en, tot aan de ontdekking der vaart om *Afrika*, werd dezelve, zoo als alle andere Indische waren, langs eenen omweg, naar *Europa* gezonden, waardoor de prijs van den Indigo, natuurlijk, tot eene aanmerkelijke hoogte moest stijgen; en van daar, dat de Indigo eene dier verfstoffen was, welke men zich zelven, zoo men er mede wilde geschilderd hebben, moest aanschaffen.

De ware gesteldheid van den Indigo leerde men in *Europa* eerst kennen, toen men denzelven uit de eerste hand verkreeg; doch nadat Europese schepen *Afrika*, in 1409, waren omgezeild, en men tot de verst afgelegene plaatsen was doorgedrongen, ontdek-

te men, van waar de Indigo afkomstig was, en leerde zijnen heester kennen; en geene natie is er, die zich meer aan deszelfs handel liet gelegen liggen, dan de onze. Toen in 1602 eene handel-maatschappij, onder den naam van *Oost-Indische Compagnie*, tot stand kwam, was de invoer en verzending, door geheel *Europa*, zoo sterk, dat 5 Nederlandsche schepen, reeds in 1631, 333,425 pond Indigo van *Batavia* bragten, welke voor het minst op 5 tonnen gouds geschat werden. De kultuur van de *Weede* (*Isatis tinctoria*), voorheen alleen de plant, welke men tot eene blaauwe verf, *Pastel* genoemd, gebruikte, en in *Duitschland*, *Frankrijk* en *Italië* met veel voordeel werd aangekweekt, hield op, zoo ras de Nederlandsche koophandel den Indigo algemeen verkrijgbaar maakte, en de blaauwverwers deszelfs uitmuntende waarde leerden kennen. Te vergeefs waren de pogingen van eenige staten tegen den invoer, en die van *Saksen* en *Oostenrijk* tegen het gebruik van den Indigo, welke voor de voornaamste omnisbaarste verfstof gehouden werd; terwijl men de *Weede* alleen gebruikte, om eene vaster kleur te verkrijgen.

Ondertusschen werd de toevoer van den Indigo, door de staatkundige betrekkingen van *Europa*, moeilijker, en dit gaf aanleiding, dat men zich toeleigde, om uit de *Weede* eene blaauwe verf te trekken, die den Indigo zoude kunnen vervangen. De keizer van *Oostenrijk* legde, reeds in 1812, aan Dr. HEINRICH, te *Plau* in *Bohemen*, eene gratificatie van 50,000 florijnen, in klinkende specie, toe, om uit de pastel of weedplant eene even schoone kleur te trekken, als de Indische Indigo oplevert; terwijl men in *Turin* met de laatste en de pastel proeven genomen heeft, die voor deze vrij gunstig zijn uitgevallen.

Ook in de *Oost-Indien* heeft men, voor eenigen tijd, uit de ongemeen groote bladen van eenen op nieuw ontdeekten boom, die vele overeenkomst met de *Oleander* (*Larus rosea*, *Rhododendron*) heeft, Indigo van eene voortreffelijke soort getrokken, en heeft de heer JAUMES ST. HELAIRE, in eene der vergaderingen van de koninklijke Fransche akademie der wetenschappen, omtrent dien belangrijken boom, en de wijze, waarop men uit zijne bladen de blaauwe verfstof kan trekken, eene gewigtige verhandeling voorgelezen. Deze boom groeit zoo wel in eenen slechten, als goeden grond; is tegen vochtigheid en hitte bestand, en leverde voor de O. I. Compagnie aanzienlijke inkomsten op. In 1811 verzamelde men in *Bengalen*, uit de bladen van dezen boom, 190,000 pond Indigo, en in 1815 bedroeg de oogst reeds meer dan 2,840,000. Het is bekend, dat *Engeland*, tot het jaar 1789, al zijnen Indigo uit *Frankrijk* en *Spanje* ontving: thans, echter, kan het daarmede geheel *Europa* voorzien.

INDISCHE ZEE. Een gedeelte van den grooten *Oceaan*, grenzende ten Westen aan *Australië*, ten Oosten aan *Afrika*, en ten Zuiden aan de *Iszee*. Op deze zee heerfchen, zoowel in verschillende streken als in verschillende jaargetijden, onderscheiden

winden, onder anderen de regelmatig afwisselende, zoogenoemde *Mousfons*. In den zomer, dat is van Gras- tot in Wijnm. heerscht Noordwaarts van den *aequator* een sterke Zuidwesten-wind, van storm en regen verzeld, en in de overige 6 maanden een zachte Noord-Oosten-wind, welke de eigenlijke *Mousfon* is. Van den *aequator*, tot 10 graden Zuidelijke breedte, waait de wind, in de wintermaanden, uit het Noord-, en in de zomermaanden uit het Zuidwesten. Wanneer de *Mousfon* zal veranderen, hetwelk tusschen de 14 en 28 dagen van de nacht-evening geschiedt, dan wisselen stielte, windstreken uit alle hoeken, met onweders, waderhozen, wervelwinden, en de verschrikkelijke *Taifuns* (orkanen), waarbij de elektrische stof, waarmede de lucht vervuld is, zich met geweld ontlast, elkander af, tot zoo lang de volgende *Mousfon* zich langzaam verheft, en haren vasten streek neemt. Deze orde van windsverwisseling heeft op de geheele *Indische zee*, van de *Afrika'sche* kust tot *Nieuw-Guinea*, plaats; en waarschijnlijk is de oorzaak hiervan daarin te zoeken, dat deze zee door een zeer hoog, bergachtig land, ten Noorden, wordt ingesloten, waarvan de hier, in den zomer, opgehoopte wolken en dampen, in den winter, de zon volgende, terug keeren. De vaart op de *Indische zee* is, zoo wel uit hoofde van deze verschillende winden, als wegens de menigvuldige eilanden, klippen en ondiepten, hoogst moeilijk en gevaarlijk. De golven van *Perzië*, *Arabië*, *Bengalen*, *Siam*, *Tunkin* enz., de *Japansche* zee, en de straten van *Malacca* en *Sunda* zijn deelen derzelve. (Zie verder OCEAAN.)

INFANT, INFANTE. Is een titel, die in *Portugal* en *Spanje*, inzonderheid aan de prinsen en prinsessen van het koninklijk huis, met uitzondering van de kroonprinsen, gegeven wordt; voerende die van *Portugal*, sedert JOHAN IV, den titel van prins van *Brazilië*, en die van *Spanje*, sinds 1388, dien van prins van *Asturië*.

INFECONDI. Een genootschap van geleerde mannen te *Rome*, hetwelk in 1650 een begin nam, en de sneeuw, die op eenen onvruchtbaren akker valt, tot een zinnebeeld voert, met het bijchrift *Germinabit*.

INFERIEN. Waren bij de *Romeinen* offers, die men der afgestorvene zielen bragt, opdat zij stil zouden blijven rusten. Mogelijk zijn de *exequien* in de Roomsche kerk hieraan wel haren oorsprong verschuldigd.

INFINITESIMAAL-REKENING, of *Analysis van het oneindige*, bij de *Engelschen* Fluxions-rekening genoemd, maakt dat deel van de zuivere wiskunde uit, hetwelk de leer van de veranderlijke grootheden bevat. Zij verdeelt zich in de *Differentiaal-* en *Integraal-rekening*: de eerste leert ons de grens-verhouding uit de gegevene betrekking (*relatie*) der grootheden vinden, en de laatste schrijft ons de wijze voor, om die betrekking uit de grens-verhouding op te sporen. Offchoon dit deel der rekenkunst, in het dagelijksche leven van geen algemeen nut schijnt te wezen, is zij, nogthans, tegenwoordig, in de wiskundige wetenschappen onontbeerlijk geworden, en nie-

niemand, die in de theorie der oneindige grootheden onbedreven is, zal het wagen, om in de diepten der hoogere meet- en wiskunst door te dringen. LEIBNITZ was de eerste uitvinder dezer rekening, welke door HUIGENS, de broeders BERNOULLI, en in later tijd door EULER, meer en meer tot volkomenheid gebragt werd, waartoe de gewoonte der meetkundigen van dien tijd, om hunne voorstellen openlijk bekend te maken, mede niet weinig bijdroeg. Waarschijnlijk deed NEWTON, de schranderste denker van zijne eeuw, gelijktijdig, dezelfde ontdekking in de *analysis*; doch hij kwam er later, dan LEIBNITZ, openlijk mede voor den dag, en konde dus dezen den roem der uitvinding niet betwisten. Beider regt van aanspraak hierop werd voor den regterstoel van de koninklijke akademie van wetenschappen te Londen bepleit, waarvan NEWTON zelf tijdelijk voorzitter was, wanneer men in de hitte van den strijd zoo ver ging, dat de Engelsche partij LEIBNITZ openlijk, als een *plagiarius* (een uitschrijver) ten toon stelde. Hoe beschamend ook deze geleerde krijg voor vele der eerste wiskunstenaars ware, die met te veel drift aan denzelfen deel namen, en waarvan LEIBNITZ het einde niet mogt beleven, gaf dezelve nogthans gelegenheid tot eene meer naauwkeurige kennis en toepassing der *analysis* van het oneindige, en, over het algemeen, tot eene meer volkottene ontwikkeling der wiskunde.

INFUL. (In het Latijn *Infula*) Was bij de oude Romeinen dat breede, uit witte wol bestaande, hoofdversierfel, waarmede de priesters, Vestaalsche maagden, ja zelfs offerdieren, verschenen, omdat men de bedekking van het hoofd voor een kenmerk van ootmoed hield. In later tijd bedienden zich de keizerlijke stadhouders van dit hoofddekfel tot een teeken hunner waardigheid, als hoedanig het ook in de 7de eeuw door de bisschoppen der Katholieke Christenheid werd aangenomen, die nog tegenwoordig aan den bisschopsmijter, dien zij bij groote plegtigheden dragen, en men altijd in hun wapen ziet afgebeeld, den naam van *Inful* geven. Dezelve bestaat uit twee groote, van boven spits toeloopende, bladen, het eene van voren en het andere van achter, zoodat hij in het midden hol is. De bladen zijn van blik of bordpapier, met witte zijde overtrokken, en het voorste pronkt met een kruis. Het voorregt van *Infuleren*, met den *Inful* versieren, of tot bisschop verklaren, behoort aan den paus, die ook soms daarmede de abten van uitstekende kloosters vereert, welke hierom *geinfuleerde* abten genoemd worden.

INFUSIDIERTJES, of INFUSIE WORMEN. Zoo noemt men alle die schepsels, welke voor het bloote oog onzichtbaar zijn, en alleen door het mikroskoop kunnen gezien worden. Eigenlijk moest men, daar het woord *infusio* uitgietfel beteekent, alleen aan zoodanige wormen dien naam geven, die door het afgieten van water of andere vloeistoffen, op dierlijke of groeibare lichamen ontstaan, wanneer men dit afgietfel eenigen tijd staan laat. De Infusie-

wormen maken den vijfden rang in de klasfe der wormen uit, en zijn tevens de laatste schakel van het geheele dierenrijk. Derzelver aantal heeft zich, in later tijden, aanmerkelijk vermeerderd, offchoon hare eigenlijke wording, ontwikkeling en levenswijze voor ons nog een raadsel blijft. In alle stillaand water, velerlei dierlijke en groeibare fappen, het vloeibaar zaad van menschen en dieren, de slijm der ingewanden enz. worden deze diertjes gevonden. Vele derzelven schijnen slechts doorzigtige, levende blaasjes te zijn; in anderen neemt het gewapend oog aanhangfels, naar staarten gelijkende, waar; terwijl zich de meesten vrij levendig, en naar allerlei rigtingen, bewegen. Ook schijnen zij gewaarwordingen te bezitten; want zij vlieden, wanneer hun iets schadelijks ontmoet, en wijken naar vochtige plaatsen, wanneer de vloeistof, waarin zij leven, begint op te droogen. Vele sterven aanstonds, wanneer zij in de droogte komen; anderen, daarentegen, kunnen jaren lang gedroogd liggen, en herleven naderhand, wanneer zij weder bevochtigd worden: zelfs beweert men, dat velen van deze diertjes de hitte van kokend water, en de strengste koude kunnen doorstaan. Sommigen dezer wormen ontstaan door verdeeling; anderen planten zich door eijeren, of levende jongen, voort. Tot hiertoe zijn er 15 geslachten van bekend, welke bijna 200 foorten bevatten, waarvan de *Schild-polyphen*, *Haar-polyphen*, *Aalwormen* enz. de voornaamste zijn.

INGENHOUS. (JOHAN) Een natuurkundige, lid van de koninklijke maatschappij der wetenschappen te *Londen*, werd in 1730 te *Breda* geboren. In 1767 begaf hij zich naar *Engeland*, waar hij een groot deel van zijn leven doorbragt, en verscheidene schriften in de Engelsche taal uitgaf. Nadat hij hier door LUTTON de inenting der kinderziekte had leeren kennen, reisde hij in het volgende jaar naar *Weenen*, waar hij verscheiden keizerlijke prinsfen en prinsesfen inënte, en daar voor een jaargeld van 600 guldens, met den titel van keizerlijk lijfarts, ontving. Vervolgens keerde hij naar *Engeland* terug, waar hij, in Herfstm. 1799, in de nabijheid van *Londen*, stierf. Men heeft aan hem verscheidene zeer nuttige schei- en natuurkundige ontdekkingen te danken, welke in zijne schriften vervat, en waarvan de volgende de voornaamste zijn: *Nova, tuta facilisque methodus curandi calculum, scorbutum, podagram* in gr. 8vo, *Leiden* 1778; *Experiences sur les Végétaux, qui font connaître leur grande influence pour la purification de l'air atmosphérique*, eerst in 1779 in het Engelsch geschreven, en vervolgens door den schrijver zelven, in 1780, in het Fransch, en naderhand in het Nederduitsch overgezet; en eindelijk een groot aantal gedenkschriften, in de wijsgeerige verhandelingen, en de journalen der natuurkunde te vinden.

INGENIEUR. Is een officier, welke de militaire bouwkunde beoefend en met den dienst der fortificatien belast is, alsmede met den aanval en verdediging van vestingen en met de onderscheidene werkzaamheden, welke, tot het versterken van legerplaatsen en andere positiën, vereischt worden; hij moet, bij de uitgebreide kennis van wis- en natuurkundige wetenschappen, zich alsmede, ook inzonderheid, op de geographie en die van de historien hebben toegelegd, ter

verkrĳging van welke kundigheden een onvermoeide ijver en applicatie vereischt worden. Met dit al kan zoodanig een officier, eerst dan, wanneer hij, door vele jaren ondervinding en bestendigen toelĳ op al het geen tot zijn vak behoort, vele vorderingen in de praktijk gemaakt, en daardoor zich in staat gesteld heeft, om bij alle voorkomende gelegenheden, in zijn vak, belangrijke diensten, ten nutte van den staat uit te oefenen, een *goed Ingenieur* genoemd worden.

INITIA. Was bij de oude *Romeinen* eene godsdienstige daad, welke ter eere van verscheidene afgoden, inzonderheid van CERES, verrigt werd. Dezelve bestond daarin, dat men zich, onder zekere plegtigheden, aan den dienst van een dezer goden, voor zijn geheele leven toewijdde, waartoe men hem bij nacht in stilte verscheidene offerhanden bragt, en waartegen aan den *Initiarus* alle de geheimen van den godsdienst, die anders voor hem verborgen bleven, openbaarde.

INKT. Verscheidene scheikundigen hebben zich beijverd, om deze bekende schrijfftoffe tot meerder volkomenheid te brengen. De Engelschman LEWIS geeft daartoe het volgende voorschrift aan de hand. Men late in 3 pint witte wijn, of ook wijnazijn, 3 once galnooten, 1 once kampechehout, en even zoo veel groene vitriool een half uur koken; voege er dan $1\frac{1}{2}$ once Arabische gom bij, en giete het geheele mengsel, wanneer de gom is opgelost, door eene haren zeef. — De beroemde VAN MONS geeft de volgende zamenstelling op: 4 once galnooten, $2\frac{1}{2}$ once wit verkalkt zwavelzuur ijzer, en 2 pint water, laat men 24 uur in de konde trekken; doet er vervolgens $2\frac{1}{2}$ lood Arabische gom bij, en bewaart dit aftrekfel in eene opene, of slechts, met een' papieren stop, weinig geslotene flesch. — Een ander voorschrift bestaat hierin: men neme één pond galnooten, 6 oncen Arabische gom, even zoo veel ijzer vitriool, en 4 pint bier of water; de galnooten worden gestampt, en laat men 24 uur trekken; hierop doet men er de grof gestampte gom bij, en daarna de vitriool, en laat dit mengsel door eene haren zeef loopen, wanneer men goede zwarte Inkt heeft.

Behalve deze gewone Inkt heeft men nog Londenfche *Poeder-Inkt*, welke uit 10 once van de zuiverste fijn gestampte galnooten, 2 once wit koperrood, 4 once Roomsche vitriool, en 1 once lampzwartfel, dat men in een aarden pot laat bezinken, om er den droefem af te nemen; 2 drachma Indigo, $\frac{1}{2}$ drachma zwart gebrande beste persike-pitten, en 1 drachma zwart gebrande endivij, welk alles tot een fijn poeder gemaakt, en vervolgens met vijgenblad-water en melk, ieder voor de helft, en een weinig Arabische gom gemengd wordt. Voorts heeft men *Drukkers-Inkt*, die uit lijnolie, tot eene tamelijke dikte gekookt of gebrand wordt, waarin men, terwijl zij nog heet is, een weinig Arabische gom doet, en vervolgens met lampzwartfel vermengd, is zamengefeld. — Ook zijn er nog gekleurde Inkten, als: *roode*, waartoe men $\frac{1}{4}$ pond allerbest Fernambukhout, met 2 lood gestooten aluin en even zoo veel room van wijnsteen, in eene zekere hoeveelheid water, tot op de helft laat verkoken, en er vervolgens, terwijl het mengsel nog heet is, 2 lood suiker en 2 lood Arabische gom bij doet. *Blaauwe Inkt* verkrijgt men door oplosfingen van Indigo,

door aluin neergeploft, en met gom vermengd; *groene* uit Spaansch groen, gedistilleerd met wijnazijn, en vermengd met een weinig gom, en *gele* Inkt door een aftrekfel van saffraan, aluin en gomwater.

INKTEN. (SIMPATHEETISHE) Hier onder verstaat men vloeistoffen zonder eenige, of ten minste merkelijke kleur, waarmede men een onzichtbaar schrift kan op het papier brengen, dat men naar welgevallen door zekere middelen kan zichtbaar maken. OVIDIUS gaf reeds aan de streng bewaarde meisjes, die gaarne aan hunne minnaars wilden schrijven, den raad om zich daartoe van versche melk te bedienen, en dit schrift, droog zijnde, met koolstof of roet te bestrooijen; doch de scheikunde heeft in de jongste tijden ons vele en betere Inkten van deze soort leeren vervaardigen. Wanneer men groene vitriool in water oplost, en er een weinig aluin bij doet, om te verhoeden, dat de geelachtige ijzer-neerslag niet neerploft, dan kan men met deze oplossing een onzichtbaar schrift vervaardigen, dat zeer zwart voor den dag komt, wanneer men het met een goed verzadigd aftrekfel van galnooten vochtig maakt. Ook kan men uit den gewonen zwarten Inkt eenen Sympathetischen vervaardigen, door er salpeter-zuur, ter wegneming van de kleur, onder te mengen; komende het schrift te voorschijn, wanneer men het met opgeloste, vloeibare Alkali bevochtigt. De beroemde Inkt, die in de koude onzichtbaar is, maar bij eene matige verwarming zichtbaar wordt, kan men op eene tamelijk gemakkelijke wijze bereiden. Men neemt daartoe de bij de drogisten verkocht wordende *Zaffer* (*Safran*), en trekke daaruit, door middel der *digestie* in koningswater, hetgeen het zuur daar van kan oplossen, (dat is, de metaalaarde van de kobalt, welke, bij het verglazen, het blaauw oplevert) waarna men deze oplossing met eenig water aanlengt, opdat zij niet door het papier dringe. Het schrift met dezen Inkt is onzichtbaar; doch vertoont zich fraai, groenachtig blaauw, wanneer men het tot eenen zekeren graad warm maakt: zoodra het koud wordt, verdwijnt het weder geheel en al; mits men het niet warmer make, dan tot het zichtbaar maken noodig is. Met dezen Inkt kan men landschappen teekenen, waarvan de boomen en de grond, door den winter, hun groen verloren hebben, en dezelve weder in de Lente herfscheppen, zoodra men ze aan eenen behoorlijken graad van warmte bloot stelt.

INNVIERTEL. Een gedeelte of Kreits van *Oostenrijk*, bestaande uit dat deel van *Beijeren*, hetwelk in 1779 aan gemelde mogendheid kwam; door haar bij den vrede van *Weenen*, in 1809, aan het Rijnverbond afgestaan; in 1810 met het koninkrijk *Beijeren* vereenigd; doch bij het traktaat van *Munchen*, van 14 van Grasm. 1816, weder aan *Oostenrijk* terug gegeven werd. De grond, die door den *Donau*, de *Inn*, *Salzach*, *Distel* en eenige andere rivieren bespoeld wordt, alsmede het *Alter*, *Maan*- en *Zeller-meer* bevat, is heuvelachtig en heeft vele boschen, terwijl landbouw en veeteelt, linnen en wollen stoffen, weverij en eenige fabrieken er de mid-

middelen van bestaan uitmaken. Men telt er 5 steden, 26 vlekken, 3,688 dorpen en volgens BLUMENBACH, 197,578 inwoners.

INO. De dochter van CADMUS en HARMONIA, en tweede gemalin van ATHAMAS. Zij haalde zich de gramfchap van JUNO op den hals, omdat zij den jongen BACCHUS, zoon van SEMELE, zoogde. Naderhand, toen zij hare behuwde kinderen, PHRYXUS en HELLE wilde doen vermoorden, doch deze zich door de vlugt reddeden, begreep JUNO daardoor zoo veel te meer reden te hebben, om haren haat tegen INO te bekoelen. Zij bragt derhalve haren gemaal ATHAMAS tot razernij, in welke deze zijnen oudsten, bij INO verwekten, zoon tegen eene rots verplettede. INO nam hierop met haren jongsten zoon, MELICERTES, de vlugt, en werd door ATHAMAS tot aan de punt eener rots vervolgd, van welke zij zich met den jongeling in zee stortte. Deze werd door eenen Dolphijn aan land gebragt, waar hem de koning SYSSIPPUS liet begraven, en vervolgens ter zijner eere de Isthmische spelen instelde. Volgens een ander verhaal zoude men het lijk van MELICERTES eenen tijd lang onbegraven gelaten hebben, en daardoor eene verschrikkelijke pestziekte ontstaan zijn, waarop dan het orakel bevel gaf, om hetzelfde met de gewone plegtigheden ter aarde te bestellen, en ter zijner eere spelen in te stellen.

INQUISITIE. Een gerechtshof van geloofszaken, het heilig ambt (*Sanctum Officium*) genoemd, tot welks invoering de bloedige vervolging der *Albigenzen*, in het Zuidelijke gedeelte van *Frankrijk*, in de 12de en 13de eeuw, de eerste aanleiding gaf, en waartoe door INNOCENTIUS III het plan ontworpen en uitgevoerd werd. (Zie ALBIGENZEN.) Deze gerechtshoven, echter, alleen het weren der ketterij, en het uitbreiden der pauselijke magt bedoelende, verschilden merkelyk van de Inquisitie, welke in het laatst der 15de eeuw, door FERDINAND *den Katholijken*, in *Spanje* werd ingevoerd, en een werk van staatkunde, en niet van hiërarchie, was, tegen welker belang zij veeleer aanliep. Men had toen in *Spanje* Christenen, Mahomedanen en Joden, welke laatste, in de voornaamste steden, grootendeels in het bezit van den handel waren, en vrij van alle onderdrukking leefden; behalve, dat zij sedert 1302 een hoofdgeld van 30 *dineros* aan de geestelykheid moesten betalen. Hun, door nijverheid verworven, rijkdom verwekte haat en nijd, die door domme priesters gevoed werden, welke de vervolging dezes volks, openlyk van den kandel, als een goed werk aanprezen. Het natuurlyk gevolg hiervan was, dat de Joden in 1392, in verscheidene steden, geplunderd en vermoord werden, en velen, ter redding van hun leven, zich lieten doopen. De afstammelingen dezer gedwongen bekeerden moesten nu ten voorwendfel voor de invoering der Inquisitie dienen, die dan ook, op voordragt van den kardinaal MENDOZA, over geheel *Spanje* uitgestrekt, en waarbij zijn biegtvader THOMAS TORQUEMADA, prior van het dominikaner klooster te *Segovia*, in

1478, door FERDINAND en IZABELLE, tot groot inquisiteur benoemd, en eenige jaren later door paus SIXTUS IV bevestigd werd.

Dit gerechtshof, *general Inquisition suprema* genoemd, werd, nadat men op den rijksdag te *Toledo* de bewilliging der standen had weten te verkrijgen, in 1481 te *Sevilla* geopend; door den koning krachtdadig ondersteund, en verspreidde eerlang alomte schrik en vreeze. Het dominikaner klooster, in laatstgenoemde stad, konde weldra de gevangenen niet meer bevatten, zoodat de koning het slot in de voorstad *Triana* voor hen moest laten inruimen. Bij het eerste *auto da Fé* werden 7 afvallige Christenen verbrand, en nog grooter was het getal der boetelingen. Meer dan 17,000 gaven zich zelven, volgens het bericht van Spaansche geschiedschrijvers, bij de Inquisitie aan; meer dan 2000 werden in de eerste jaren, en, tot 1520, ruim 4000 menschen ten vure gedoemd; terwijl een nog grooter getal vervolgd werden en in naburige landen vlugten; vele Jooden naar *Portugal* en *Afrika* weken, en verscheidene huizen in *Sevilla* en andere steden ledig stonden. Naderhand werden ook *Aragon*, *Valencia* en *Sicilië* aan den groot-inquisiteur onderworpen, zoodat zich nu zijn regtsgebied over de beide Spaansche rijken *Castilië* en *Aragon* uitstrekte. Afgevaardigden van het laatste boden den koning vruchteloos eene aanzienlijke som gelds aan, om van de invoering der Inquisitie bevrijd te blijven; zelfs sloeg het volk tot opstand over, dien niet dan door geweld van wapenen bedwongen werd.

De koning was nu onbepaald regter in geloofszaken: de eer, de goederen en het leven zijner onderdanen hingen van zijne willekeur af; en wie konde zich veilig achten, daar men, onder den dekmantel van geloofsdwalingen, staatkundige oogmerken wilde bereiken, en politieke ketters straffen. Hij benoemde den groot-inquisiteur, en de geestelijke en wereldlijke bijzitters, waaronder 2 uit den hoogen raad van *Castilië*, werden onder zijn gezag verkozen; de verbeurd verklaarde goederen der veroordeelden vervielen aan hem, en zoo zij al aan de Inquisitie geschonken werden, stonden zij nogthans ter zijner beschikking.

Aan het hooge gerechtshof, in later tijd, te *Madrid*, onder den groot inquisiteur vergaderende, waren 14 lagere regtbanken in *Spanje*, 3 in *Amerika* en 1 op de *Kanarische* eilanden onderworpen, en PHILIPPUS II stelde in 1571 ook nog eene Inquisitie voor het zeewezen in, welke PAUL V bekrachtigde, die GERONIMO EURIQUEZ tot eersten regter over de ketters ter zee benoemde.

Bij het oppergerechtshof bevonden zich in later tijd 2700 ambtenaren, behalve meer dan 20,000 *familiars*, of spions, die door geheel *Spanje* verspreid waren, en meestal uit aanzienlijke lieden bestonden. Zoodra iemand door een van hun was aangeklaagd, werd tot het vatten van den beschuldigden besloten, die, op de derde dagvaarding niet verschijnende, aanstonds met den ban gestraft, en, gevangen genomen wordende, dadelijk, in een der verschrikkelijke kerkers, die men *heili-*

lige huizen noemde, van de wereld afgesneden werd. Bij het eerste verhoor werd de aangeklaagde tot bekentenis gevorderd. Erkende hij de aangetijgde misdaad, dan had hij zijn eigen vonnis uitgesproken; doch ontkende hij dezelve tegen de uitspraak der getuigen, in wier bijzijn, of dat van zijnen aanklager, hij echter nooit gehoord werd, dan werd hij op de pijnbank gebragt, en of tot bekentenis, of tot opheldering van eenige duistere omstandigheden gedwongen, en als overtuigd tot den brandstapel veroordeeld. Gelukte het den aangeklaagden, door bekentenis en berouw, zijn leven te redden, dan moest hij zijne dwaling afzweren en beloven, zich aan alle straffen en boetdoeningen van het gerechtshof te zullen onderwerpen, welke in gevangenis voor zijn leven, geesfelingen, verbeurd verklaring zijner goederen, en eerloosheid voor zijne kinderen en kindskinderen gelegen waren. Tegen eenen aangeklaagden, die zich door de vlugt gered had, handelde men als tegen eenen hardnekkigen ketter: hij werd in beeldtenis verbrand; zelfs afgestorvenen, die meer dan 40 jaar in het graf gelegen hadden, werden, op gedane aanklagte, veroordeeld, en de kinderen, schoon in het bezit hunner geërfde goederen blijvende, voor eertoos en onbekwaam tot alle bedieningen verklaard.

Zoo verschrikkelijk alle deze vonnissen waren, zoo afgrijselijk was derzelver uitvoering, waartoe een plegtig *auto de Fè* verordend werd. De veroordeelden werden blootvoets, en in een verachtelijk saffraan kleurig gewaad (*Sanbenito*), voorafgegaan door de dominikaner monniken, met den standaard der Inquisitie, door de voornaamste straten der stad, naar de kerk geleid. Voor hen gingen de berouw hebbende; hierop volgde het kruis, en daarna de ongelukkigen ter dood veroordeelden. De beeldtenissen der gevlugten en de beenderen der veroordeelde afgestorvenen, in zwarte, met vlammen en helsche zinnebeelden beschilderde, kisten liggende, verschenen mede in den verschrikkelijken trein, die door priesters en monniken besloten werd. Het vonnis werd in de kerk, bij eene plegtige predikaatsie, aan de veroordeelden bekend gemaakt, die hierop aan den wereldlijken rechter overgegeven, en, geboeid, naar de strafplaats geleid werden. Wie zich verklaarde in het Katholijk geloof te willen sterven, werd vooraf gewurgd; de overigen werden levend naar den brandstapel gevoerd. De toevloed des volks was bij deze gelegenheden onbeschrijfelijk, en zelfs de koningen hielden het voor een verdienstelijk werk, deze afgrijzelijke tooneelen bij te wonen, en de martelingen der ongelukkige slachtoffers te aanschouwen. Volgens een berigt aangaande een *auto da Fè*, in 1680 gehouden, was de koning van 's morgens 8 uur op het vervaardigd balkon, zonder dat de hitte der vlam, of het groote volksgewoel hem hinderde, of de langdurige plegtigheid hem verveelde: zelfs vroeg hij, ten laatste, of er nog meer te zien was, dan of hij nu kon heen gaan.

Zoo handelde de Inquisitie ten tijde harer verschrikkelijke magt,
en

en gevoelden de *Spanjaarden*, ten levendigste, de beperking hunner persoonlijkelijke vrij- en veiligheid, waartegen zij reeds in vroeger tijd pogingen te werk stelden. Dan, de gevolgen van de Inquisitie op den staat, en derzelver invloed op het zedelijk karakter, waren hun toen nog onbekend. De geest des volks werd, meer door de Inquisitie, dan door het willekeurig gezag van den vorst, aan banden gelegd; de oude kunstvlucht werd verlamd; de uitmuntendste krachten van den staat werden verftikt, en de vordering in verheven menschelijke beschaving, voor langen tijd, tegengewerkt. Sedert eene meerdere godsdienstige verlichting in *Europa* de plaats van onverstane gen godsdienstijver verving, kregen de gerechtshoven der Inquisitie eene andere wijziging: men zag in de afgelopen eeuw zelden het schouwspel van een verschrikkelijk *auto da Fé*, en de Inquisitie strafte alleen zoodanige menschen, die overal de straf der burgerlijke regering verdienen. Onder het bestuur van den kundigen *ARAN-DA* werd, in 1770, de magt van het gerechtshof van Inquisitie alleen tot hardnekkige ketters en afvalligen van het geloof bepaald, en mocht hetzelfde geen onderdaan des konings gevangen nemen, voor dat zijne beschuldiging bewezen ware; waarop in 1784 nog werd vastgesteld, dat de Inquisitie, eenen grande, staatsdienaar, officier, of aanzienlijk ambtenaar veroordeeld hebbende, haar vonnis, met de daartoe behoorende stukken, aan den koning vooraf moest overhandigen.

Dan in weerwil van deze en andere beperkingen, onder de volgende regeringen, bleef de Inquisitie nog altoos, in handen van het staatsbestuur, een geschikt werktuig, om mannen, die men volgens den gewonen weg van regtsoefening van geene misdaad konde overtuigen, ten val te brengen, en het proces, in 1806, tegen de beide verdienstelijke mannen, de domheeren *ANTONIO* en *GIERONIMO CUESTA*, bewijst genoeg, dat haat en nijd, heimelijk met de Inquisitie de handen in een slaande, ook nog in de jongste tijden, eenen verderfelijken invloed in *Spanje* hadden; terwijl 's konings vrij spraak, waarbij hij het gedrag der Inquisitie voor wederregtelijk verklaarde, omtrent deze onregtvaardige geloofsregters, tamelijk verschoonend was, en het nog heerschend gevoelen bevestigde, hetwelk de zoodanigen, die in handen der Inquisitie vielen, alle burgerlijke achting onwaardig keurde. De Fransche keizer vernietigde wel bij zijnen intogt in *Madrid*, in Winterm. 1808, dit hatelijk gerechtshof; doch *FERDIAAND VII* was naauwelijks in zijn rijk teruggekeerd, toen hij bij een decreet van Hooim. 1814 het hooge gerechtshof en de lagere regtbanken der Inquisitie, onder bepaling, dat zij hun ambt, volgens de verordeningen, in 1808 bestaan hebbende, moesten uitoefenen, weder herstelde, en de bisschop van *Almeira*, *MILÓ COMOLLO*, tot groot-Inquisiteur benoemde.

In *Portugal* werd mede, in 1557, na langen tegenstand, de Inquisitie ingevoerd. Het opperste gerechtshof had zijne zitplaats te *Lisfabon*,

bon; de lagere regtbanken waren in andere steden des rijks; de benoeming van den groot-inquisiteur geschiedde door den koning, en werd door den paus bekrachtigd. JOHAN VAN BRAGANZA poogde wel, nadat hij het land van de Spaansche heerschappij bevrijd had, de magt der Inquisitie te snuiken; doch bracht het niet verder, dan dat hij haar belette, om de goederen der veroordeelden aan zich te trekken. Na zijnen dood werd hij door de Inquisitie in den ban gedaan, en moest zijne gemalin het onwaardig schouwspel gedogen, dat zijn lijk van verdere straf werd vrij gesproken.

Gelijk de *Spanjaards* de Inquisitie naar *Amerika* bragten, zoo voerden de *Portugezen* haar naar *Indië* over, waar zij te *Goa* werd ingevoerd. In 1774 werd zij hier, echter, afgeschaft, vervolgens nog eens weer op nieuw ingevoerd; doch later, even als in het moederland, door JOHAN VI vernietigd. De onder-koning, graaf van SAZEDAS, liet hierop te *Goa*, den 25 van Bloeim. 1815, alle de akten der Inquisitie plegtig verbranden, welk *auto da Fé* drie dagen duurde.

INQUISITORES. Waren onder de Romeinsche keizers magistraatspersonen, die naar de wingewesten gezonden werden, om de geschillen over de schattingen en accijnzen te vereffenen. Bij de Frankeische en Engelsche koningen waren het zekere gemagtigden, aan welken mede het onderzoek van regtszaken was aanbevolen.

INSCRIPTIE. Een opschrift op iets, het zij dan gesneden, gegraveerd, of daaraan gehecht; dienende, om hetzelfde onderscheidenlijk te kenmerken, of om zekere belangrijke waarheid aan de nakomelingschap over te brengen. De opschriften waren de eerste onderrichtingen van het menschelijk geslacht, en de eerste middelen, om de kennis der wetenschappen en geschiedenis tot de nakomelingschap voort te planten. Zoo graveerden de ouden de grondregels der wetenschappen en van de geschiedenis der wereld op pilaren, en sneed PISISTRATUS onderwijzingen omtrent den landbouw op steenen zuilen; gelijk ook de verdragen (traktaten), tuschen de *Romeinen* en *Joden*, op koperen platen gegraveerd werden. Van hier, dat de beminnaars der oudheid altijd zoo naauwkeurig zijn in het onderzoeken der opschriften op oude bouwvallen, munten, gedenkpenningen enz.

INSEKTEN. Behooren tot de 5de klasse van het dierenrijk, en worden ook *gekorvene* dieren geheeten, omdat, in hunnen volkomen toestand, de kop, borst en het achterlijf, als door insnijdingen en kervingen van elkander gescheiden, en die deelen, bij de meesten, slechts als door eenen draad, verbonden zijn. Aan den kop hebben zij zeer gevoelige, draadvormige werktuigen, *sprieten* genoemd, en, in hunnen volkomenen staat, op zijn minst 6, doch sommigen een aanmerkelijk aantal meerder, voeten. Bovendien onderscheiden zich nog alle Insekten, zonder onderscheid, door een koud, wit vocht, hetwelk bij hen de plaats van het bloed schijnt te vervangen, om welke reden zij ook door de ouden *bloedeloze* diertjes genoemd worden. Voor het overige zijn de Insekten van eene on-

eindige verscheidenheid, geheel naar hunne levenswijze, behoeften en bestemming ingerigt; en de fraaiste van alle de gekleurde dieren vindt men onder dezen.

De oogen der Insekten zijn zeer opmerkelijk: die der gevleugelde, en ook van eenige ongevleugelde, zijn groote halfronde bollen, die bij de meesten, echter, uit duizenden *facetten*, en bij eenigen ook uit talrijke kegelvormige spitsen bestaan, welke aan de binnenzijde met onderscheidene en glansrijke kleuren overtrokken zijn. De oogen van deze schijnen voor de verte; doch die van de andere Insekten, welke enkelvoudig en klein zijn, meer voor de nabijheid bestemd te wezen. Weinige Insekten kunnen, gelijk de kreeften, hunne oogen bewegen. Hunne sprieten, of voelhoorns, zijn bij hen werktuigen van het gevoel, en komen hun, zoo wel bij hunne onbewegelijke oogen, als in het duistere, uitnemend te stade.

De Insekten zijn op de aarde en hare voortbrengselen tot in het oneindige verspreid. Men vindt ze in het water, de lucht, op en onder den grond, en bijna bij alle dieren: zelfs grootere Insekten worden weder door anderen bewoond, zoo als bijen en kevers, die hunne bijzondere mijten en luizen hebben; terwijl alle planten, slechts eene enkele uitgezonderd, aan onderscheidene Insekten ter woning en voedsel dienen: alleen de eik wordt van 100 foorten bezocht en bewoond. Met één woord, men vindt niets, of men ontdekt, bij naauwkeurig onderzoek, er levende diertjes in, waarvan de meesten zoo klein zijn, dat men dezelve door vergroot-glazen eerst kan waarnemen, wanneer men er ontdekt, die niet grooter dan bloemstof zijn. Zulke Insekten leggen zich tusschen de haartjens van eene plant even gemakkelijk ter rust, als de dieren in de boschen, en leven in eenen druppel water even ruim, als de vischen in den *Oceaan*. De meeste Insekten leven eenzaam, en van elkander afgezonderd, zoodat velen elkander niet anders, dan op den tijd van het paren te zien krijgen. Er zijn echter ook anderen, die van een gezellig leven houden, en zich tot volkrijke maatschappijen vereenigen, zoo als b. v. de bijen en mieren.

De bestemming van verre het grootste getal Insekten is, om anderen te verteren en zelven verflonden te worden, zoodat zij door het eerste het verderf en de verrotting voorkomen, en door het laatste aan duizenden dieren tot voedsel verstrekken. Om echter hunne geheele uitroeijing te verhoeden, kunnen zij zich op onderscheidene wijze tegen hunne vijanden beveiligen, als: door dezelfde kleur met de gewassen te hebben, waarop zij leven; en waardoor zij minder zichtbaar worden; door eenen sterken reuk, dien zij in nood verspreiden kunnen; door bijzondere sterkte, en door eigen-foortige wapenen, gelijk de knijptangen bij de kreeften, alsmede door angels en vergift, zoo als bij de bijen en eenige muggen.

De gedaante-verwisseling bij de Insekten, die bij alle gevleugelde en ook bij eenige ongevleugelde plaats heeft, is hoogst merkwaardig.

dig. Zij worden eerst als maskers uit de eijeren geboren; sommigen met pooten, gelijk de rupsen, anderen zonder dezelve, gelijk de maden, en allen zonder vleugels. Vervolgens worden zij hervormd, en heeten *nimfen* of *poppen*: sommigen kunnen zich als dan nog bewegen en voedsel zoeken; doch anderen sluiten zich, als popjes of gebakerde kindertjes, op, en brengen dit gedeelte van hun leven, zonder voedsel, of van plaats te veranderen, als in eenen doodslaap door. Gedurende dit tijdperk gebeurt met hun de grootste verandering, daar zij uit den staat van popje tot volkomene Insekten worden omgevormd, en op eenen bestemden tijd uit hunnen kerker breken. Men ziet dan de prachtigst gekleurde kapellen uit een popje geboren worden, gelijk het popje voorheen uit eene rups, welke met elkander niets gemeen hadden, en geheel onderscheidene schepselen schenen te zijn.

Vele Insekten spelen de laatste rol van hun leven spoedig ten einde; ja, sommigen brengen dan niet eens eenen mond mede ter wereld: zij eten en groeijen dan niet meer. Beide deze levensverrigtingen hebben zij als maskers ten einde gebragt — eene derde blijft er nu nog over: zij moeten hun geslacht voortplanten en dan sterven. Bij vele Insekten heeft nopens de voortteling, onder anderen, deze opmerkelijke bijzonderheid plaats, dat zij niet meer dan eenmaal zich paren kunnen, en dit oogenblik slechts eenen korten tijd overleven, zoodat de dood zulk een zeker gevolg hiervan is, dat men hun leven door vertraagde paring verlengen kan. — Onder de bijen zijn de meesten geslachtloos, en bij andere Insekten verschillen de mannetjes en wijfjes zoo veel, dat zij schepselen van eene geheel andere soort schijnen te wezen.

Sommige Insekten geven licht, zoo als de *St. Jans-Vlieg*- of *Glimworm*, de *Surinaamsche Lantaarn drager* (zie beide aldaar) enz.; anderen bezitten eene verwonderingswaardige kunstdrift, en vervaardigen bij de eerste proeven aanflonds meesterstukken, zoo als b. v. de zijde-worm een huizel, waarin hij zijne verandering afwacht; de bijen, volgens meetkundige regels, hunne cellen voor hun gebroedfel en den verzamelden honig, en de spinnen hunne kunstige webben tot het vangen van hunnen roof. — De voeding der Insekten is een blijk van de hoogste wijsheid des Scheppers. Een groot getal derzelven werkt mede tot de bevruchting der gewassen, door de bloemstof van den eenen bloesem tot den anderen over te brengen, waardoor zij niet alleen zich zelven door de honigsappen der bloesems voeden, maar ook vervolgens voor het voedsel hunner jongen zorgen, en tevens de gestadige voortplanting van ontelbare gewassen bevorderen.

Men kan de volkomene Insekten verdeelen in gevleugelde en onge-vleugelde. De eerste hebben 4 of 2 vleugels, welke hoornachtig zijn, gelijk bij de kevers; donsachtig, zoo als bij de kapellen en zijde-wormen; net- of tralievormig, gelijk bij de juffertjes, dagvliegen of ephemeren; vliesachtig, zooals bij de wespen, bijen en mieren. Tot de twee-vleugelige behooren de horzels, vliegende water-

spinnen, de vliegen, bremsen en muggen, en tot de ongevleugelde de motten, vlooiën, luizen, mijten, spinnen, scorpioenen, kreeften, krabben, pisbedden en duizendbeenen. Onder de ongevleugelde Infekten heerscht in grootte, gedaante, getal en lengte der voeten, levenswijs en voedsel, eene groote verscheidenheid, en geene, behalve de vlo, ondergaat, waarschijnlijk, eene eigenlijke verandering. De vermenigvuldiging van vele Infekten is verbazend groot, en de dragtige wijfjens van sommige, gelijk van de konzenille-worm en aardvlo, worden ongemeen zwaar, zoo dat men, b. v. rekent, dat het achterlijf van een wijfjes witte mier wel 2000 maal grooter wordt, dan het voor de bevruchting was. — Het haft of oeveraas leeft, eenige jaren, als masker op het water, wanneer, na zekeren tijd, in het midden van den zomer, binnen weinige dagen, op vele plaatsen, duizenden als volkomene Infekten te voorschijn komen, die dan slechts eenige uren leven, om hun geslacht voort te planten.

INSEKTEN-REGEN. Eene soort van Infekten, door REAUMUR *Processe-* of *Evolutie-Infekten* genoemd, die in maatschappij leven, en welker eijeren tot 700 jongen voortbrengen: zij spinnen in gemeenschap een web, hetwelk aan deze dieren tot een verblijf dient, waarin zij arbeiden, en dat zij alleen bij nacht verlaten, om op de nabij gelegene eiken hun voedsel te verzamelen. Op deze togten nemen zij naauwkeurig de orde van eenen kegelvormigen aanval in acht. Eerst komt er één, dan twee, vervolgens drie enz. zoo dat hun geheel leger eenen driehoek vormt, om welke reden zij dan ook *Evolutie-Infekten* genoemd worden. Wanneer nu op zulk eenen togt een storm of hevige wind ontstaat, wordt de geheele troep voortgedreven en verstrooid, en op deze wijze ontstaat dan een Infekten-regen.

INSTINKT. Is die aangeborene, natuurlijke drift bij menschen en dieren, welke hen tot het begeeren of vermijden eener zaak, en tot zekere handelingen aanzet. Dit Instinkt, of deze natuurdift, is aangeboren, want men verkrijgt dezelve niet door gewoonte of navolging, maar zij vertoont zich reeds bij de geboorte van den mensch en het dier. Zoo loopt, b. v. de jonge eend, die naauwelijks den dop verlaten heeft, naar het water; terwijl het jonge hoen hetzelfde onvliedt; en zoo zoekt het pas geboren kind, zonder aanwijzing, de moederlijke borst, en weet er, zonder voorafgaande onderrigting, de melk tot zijn voedsel uit te trekken. Dit Instinkt is tevens eene natuurlijke drift, want het hangt van den eigenaardigen bouw van elk diersoort, en van zijne bijzondere ligchamelijke gesteldheid, of zijne natuur, af, waardoor in hetzelfde een duister gevoel ontstaat, hetwelk hem aandrijft, om zekere dingen te begeeren, anderen te ontvlieden, en hiermede overeenkomstig te handelen. Het Instinkt is van verstand en rede geheel onafhankelijk, vermits het noch uit begrippen noch denkbelden geboren wordt; maar uit een duister gevoel van hetgeen tot onderhoud van het leven van elk bijzonder schepsel noodig is. Dit gevoel ontstaat waarschijnlijk uit eene werking van de eingen-

gedommelijke menging der werktuigelijke stof, en der bewerktuiging zelve, op de zenuwen van het gevoel; want men heeft Instinkten, die alle dierlijke schepfels met elkander gemeen hebben, b. v. de drift tot zelfbehoud, tot voedsel, en voortteling van hun geslacht; andere, welke alleen aan bijzondere diersoorten eigen zijn, zoo als; de aandrift der watervogels, om in het water te zwemmen; terwijl wederom andere Instinkten op zekere tijden schijnen te slapen, en op andere weder te ontwaken, b. v. de drift bij de trekvogels, om zich te verzamelen en naar andere oorden te verhuizen, enz. Het Instinkt vervangt bij de dieren de plaats der rede; en tot welke kunstverrigtingen zij daardoor gedreven worden, kunnen ons de woningen der bevers, bijen, en van meer andere dieren, duidelijk leeren. Bij den mensch wordt het Instinkt door de rede geheel verdrongen, of verzwakt, en daar, waar hetzelfde nog in kracht werkzaam is, moet hij het door zijn verstand regelen, matigen en besturen. Ondertuschen ontstaan er ook wel eens ongewone Instinkten, b. v. in ziekten, wanneer de menging der werktuigelijke bestanddeelen, en gevolgelijk ook het gewoon gevoel, veranderd wordt; en in dit geval kan zich het Instinkt bij ons ook duidelijker, dan in eenen gezonden staat, vertoonen. Zoo openbaart zich, b. v. in het midden eener ziekte, somtijds, eenen sterken trek na zekere spijs, en doorgaans is dit een Instinkt, hetwelk eene inwendige, aan den aard der ziekte, evenredige behoefte te kennen geeft, welke bevrediging dikwijls niet alleen onschadelijk, maar somtijds zelfs heilzaam is.

INSTITUTEN. 1. Een boek, dat de eerste beginselen van het Romeinsche regt bevat, en het laatste gedeelte van het burgerlijk regt uitmaakt. En 2. verstaat men er inzonderheid door zoodanige inrigtingen, welke bepaaldelijk bestemd zijn ter bevordering eener kunst of wetenschap, als ook opvoedings-scholen voor de jeugd.

INTAPHERNES. Een der zeven *Perziërs*, die de voornaamste waren, en zamenspannen, om den onwettigen SMARDIS van den troon te stooten. Bij eenen opstand, werd hij door DARIUS ter dood veroordeeld, met alle zijne daaraan medepligtige bloedverwanten. Voor dat zij geregt werden, ging de vrouw van INTAPHERNES, dagelijks, voor de deur van DARIUS, den koning om genade smeekende, met dat gevolg, dat de vorst die aan hem, verleende, dien zij daaruit zou verkiezen. De bedrukte vrouw, ziende, dat zij niet alles, wat zij wenschte, konde verkrijgen, verzocht het leven van haren broeder. DARIUS, zich hier over verwonderende, en de reden dezer keuze willende weten, gaf de vrouw hierop ten antwoord „ dat zij, „ wanneer het de nood eischte, ligtelijk eenen anderen man kon krijgen „ en andere kinderen voortbrengen; maar, vermits haar vader en „ moeder overleden waren, geen anderen broeder.” De vorst, over dit antwoord ten hoogste verwonderd, schonk het leven aan haren oudsten zoon, en aan haren broeder, die hij liet in vrijheid stellen; terwijl de andere medepligtigen werden ter dood gebragt.

INTENSIE. Beteekent de inwendige sterkte of kracht, het gehalte, als ook de versterking der inwendige kracht, inspanning, in tegenstelling van *extensie*, of uitzetting. Dus spreekt men van eene *Intensie* van gewaarwordingen, wanneer men de inwendige sterkte derzelve wil te kennen geven, in welken zin men zich ook van het bijwoord *intensief* bedient. Een *intensief leven* noemt men een zoodanig, waarvan de duurzaamheid niet naar den tijd, maar naar de werkzaamheid en het genot, berekend wordt, en *intensief vergrooten* beteekent, iets naar zijne inwendige waarde verhoogen; terwijl *intensiteit* even zooveel wil zeggen als *intensieve* sterkte, kracht, dat is: die inwendige werkzaamheid eener ligchamelijke stof, welke van de hoedanigheid der deelen niet afhangt.

INTERDICT. Is een regterlijk gebod of verbod, waarbij iemand iets te doen of te laten gelast, en hetgeen doorgaans uitgevaardigd wordt, wanneer er verschil over de bezitting van een goed, of anderszins plaats heeft. — Ook verstaat men door *Interdict* den grooten ban, dien de paus over geheele landen, provincien en steden, wier bestuurders of inwoners zich tegen hem of de geestelijkheid vergrepen hadden, pleeg uit te spreken, en waarbij alle godsdienstoefening ophield, en de kerken gesloten werden: de heilige Sakramenten mogten als dan niet meer bediend, geene klokken geluid, noch eenige lijken met eenige kerkelijke plegtigheid begraven worden; terwijl men alle kruisen, beelden en altaren als ontheiligd beschouwde. Zulk een verschrikkelijke ban werd, onder anderen in 1208, door INNOCENTIUS III, over *Engeland* uitgesproken, omdat koning JOHAN den St. Pieters-penning (*) weigerde in te vorderen, en aan den paus het patronaatschap over de Engelsche bisdommen niet wilde laten. Nadat dezelve 6 jaar geduurd had, moest JOHAN niet alleen toegeven; maar ook, onder de smadelijkste vernederingen en boetdoeningen, de kroon, waarvan hij ontzet was, als een pauselijk leen weder aannemen, en de oproerige grooten des rijks, door de onderteekening der *Magna Charta*, in 1215, waarop de Engelsche vrijheid rust, te vrede stellen. Hoe meer zich de pausen, echter, van dit middel bedienden, om de vorsten te vernederen en de volken te dwingen, zoo veel te meer verloor het zijne kracht, inzonderheid federt de 15de eeuw; terwijl in onze dagen van deze aanmatigheden van pauselijk gezag niet meer gehoord wordt.

INTERLOPERS. Zijn bij de *Engelschen* de zoo genoemde *lordingen*, die, buiten eenige handel-maatschappij, ter zee handel drijven, zonder daartoe vrijheid te hebben, en daardoor den koop-handel eener wettig opgerigte kompagnie benadeelen.

INTERMEZZO. Tuschen spel, was reeds min of meer bij de ouden bekend, die zekere korte, afgebrokene, los in elkander geweevene vertooningen hadden, waardoor zij, van het eene stuk tot het andere.

(*) Eene belasting van eenen penning op ieder huis in *Engeland*, welke aan den paus moest betaald worden; in 740 ingevoerd, doch in de 16de eeuw door HENRIK VIII afgeschaft werd.

dere, eenen gepasten overgang zochten te maken. Gelijk zij vooren nastukken hadden, die bestemd waren, om het publiek, of voor of na het stuk, met hetzelfde te bevredigen, zoo dienden hunne tusfschen-spelen, om het voorafgaande stuk, zoo veel mogelijk, met hetzelfde te verbinden, en de langere tusfschenruimte van tijd tot tijd aan te vullen. Tegenwoordig geeft men den naam van *Intermezzo's*, voornamelijk, aan kleine Italiaansche of Duitsche, komische zangstukken, die slechts voor één, ten hoogste twee, personen gesteld zijn, maar noch met het voorgaande of volgende stuk in het geringste verband staan. De nieuwere *Intermezzo's* moeten, volgens hetgeen ARTEAGA beweert, eerst *Madrigalen* geweest zijn, die door verschillende stemmen, tusfschen de bedrijven van een stuk, gezongen werden, en daartoe betrekking hadden. Als een der oudste en schoonste *Intermezzo's* noemt men: *il Combattimento d'Apolline col serpente* van BARDI. Eerlang, echter, ontvaardden deze *Madrigalen* van hunne eerste bestemming, en werden stukken op zich zelve, waaromtrent zich, inzonderheid, in onze dagen de Pruisische kamer-zanger BIANCHI en de Duitsche ELEMENREICH hebben onderscheiden.

INTERNUNTIUS. Is de naam van den gezant, dien de paus aan buitenlandsche, kleine hoven, of bij republieken zendt, in onderscheiding van eenen gezant van dien kerkvoogd aan grooter hoven, die *Nuntius* geheeten wordt. Ook geeft men den gewonen Oostenrijkschen gezant te *Konstantinopel* den naam van *Internuntius*.

INTERPOLATIE. Is een kunstwoord der wiskunde, en beteekent het vormen van een deel in eene reeks van grootheden uit de deelen van eene andere reeks. In de philologische kritiek verstaat men er door de vervalsching van de eene of andere plaats eens schrijvers, door invoeging van andere.

INTERPRETATIE. Verklaring, uitlegging van zekere schrijvers volgens de regels der uitlegkunde.

INTERVAL. Tusfschenruimte; zoo noemt men, in de muziek, den afstand van twee, het zij klimmende of dalende, toonen van elkander — *toonverhouding*. Ook geeft men dien naam aan de toonen zelve, voor zoo ver zij in deze verhouding staan. Het gehoor, namelijk, ontwaart de uitkomst dezer verhouding even zeer, als het oog de meer of mindere eenvoudigheid, of evenredigheid, (*Symetrie*) van twee verhoudingen in de ruimte, zonder de verhouding zelve eerst te meten, of de nabijheid en den afstand der voorwerpen te berekenen. De toonverhouding is medeklinkende (*consonerend*), wanneer de getallen van de bewegingen of trillingen in zeer eenvoudige verhoudingen staan, welke alle door de getallen van 1 tot 6, of derzelver verdubbeling, worden uitgedrukt. De *dissonerende* toonverhoudingen zijn minder eenvoudig: de bruikbare berusten op vermenigvuldigingen en verdeelingen van deze getallen onder elkander. De *consonerende* verhoudingen zijn op zich zelve voor het oor aangenaam; doch de *dissonerende* alleen dan, wanneer zij tot iets eenvoudigs be-

trekking hebben, of daartoe overgaan. Alle Intervallen worden bij den generalen bas door cijfers gekenmerkt, en daarna ook *primen*, (grondtoon) *secunden*, *terzen*, *quarten*, *quinten*, *sexten*, *septimen*, *octaven* (dit zijn de eenvoudige Intervallen) en vervolgens *none*, *decime* enz. genoemd.

INTONATIE. Beteekent over het algemeen de eigenschap, om den toon in de muziek, door stemmen of speeltuigen, vaardig aan te geven. De Intonatie der menschelijke stem is in de muziek van het grootste belang, omdat van hare zuiverheid, van het naauwkeurig treffen van den toon, een groot deel van het genoegen afhangt, hetwelk het gezang verschaft. De oorzaak van het onzuiver intoneren, in het Italiaansch *stonare* en in het Fransch *detoner* genoemd, wordt nog niet genoeg opgehelderd, wanneer men haar in een gebrekkig, of niet genoegzaam geoefend, gehoor wil zoeken; ten minste zijn er zangers, die bij eene kunstmatig gevormde stem, en bij alle voortregten van een, door vlijt en inspanning verkregen, kunsttalent, nogthans, niet zelden in de fout van valsche Intonatie vervielen, en dit zelf erkenden, zonder het te kunnen verbeteren. Het schijnt derhalve, of dit gebrek dikwijls meer in eene oogenblikkelijke, lichamelijke zwakheid, dan in een ongeoeffend gehoor, moet gezocht worden. Dan, hoe dit zij; de beoefening der zuivere Intonatie blijft altijd het noodzakelijkst vereischte, om te leeren zingen, en kan alleen dan doelmatig geleerd en uitgeoefend worden, wanneer de leerling, niet, zoo als veelal pleeg te geschieden, met schielijke stukken, of wel met floute *aria's*, begint; maar met het lang aanhouden der afzonderlijke toonen, eerst volgens hunne natuurlijke, voortlopende orde, en dan met moeilijke intervallen alleen aanvangt. Daar wij geene eigenlijke zangscholen, in den smaak, zoo als in *Italië*, bezitten, waar men zich aanhoudend, en jaren lang, in het zingen van nooten oefent, waardoor men alleen die vaardigheid en buigzaamheid van stem kan verkrijgen, welke wij bij de *Italianen* zoo zeer bewonderen, zoo begrijpt men gemakkelijk, waarom het gezang, over het algemeen, doch inzonderheid de vaardigheid in schielijke passages, alsmede de zuivere Intonatie van enkele nooten, bij ons en elders, minder, dan in *Italië*, tot eene kunst is gevormd geworden.

De Intonatie der speel-, inzonderheid der blaas-speeltuigen, waarop men veel zeldzamer eenen zuiveren en schoonen toon hoort, dan op snaar-instrumenten, is mede aan groote zwaarigheid onderhevig. Bij de laatste hangt het al of niet voortbrengen van eenen zuiveren toon enkel van het bestuur van den arm en het speeltuig zelve af; doch bij de blaas-instrumenten van de oogenblikkelijke gesteldheid derzelve, en den gestadigen invloed der lucht, waaraan zij blootstaan. Dit leert de ondervinding, want onder de tien, tamelijk goede, vioolspelers vindt men nauwelijks twee kunstenaars, die op blaas-instrumenten genoeg geven. De beoefening der laatste moet, derhalve, onophoudelijk daar henen gericht zijn, om bij het aanzetten der lippen

ten nauwste op de Intonatie te letten, ten einde zich daardoor eeren schoonen en vaardigen toon eigen te maken.

Bij de openbare Godsvereering verstaat men door *intoneren*, een gezang aanheffen, en wordt deze uitdrukking, inzonderheid door de geestlijken gebruikt, die voor het altaar eenige woorden van een gezang zingen, hetwelk vervolgens door het koor wordt beantwoord.

INTRADE. (In het Italiaansch *intrata*). Een kort *thema* van een volstemmig, instrumentaal muziek, hetwelk ter inleiding van een grooter muzikstuk, over het algemeen van een tooneelftuk, dient, en meestal van eenen ernstigen, of statigen aard is. Oorspronkelijk schijnt de *Intrade* van de trompetters afkomstig te zijn, die door hunne speeltuigen de oplettendheid der menigte op de volgende, openlijke, of tooneelmatige handeling moesten oplettend maken; doch werd dit, in den aanvang, enkel werktuigelijk hulpmiddel, van langzamerhand, kunstmatig behandeld, waardoor dan ook bij de trompetten de daarbij behoorende speeltuigen gevoegd werden, en hierdoor, ten laatste, die zich kenmerkende inleidings-muziek ontstond, welke wij tegenwoordig *ouverturen* en *symfonien* noemen. — Nog verstaat men door het woord *Intrade* het klagend, onder elkander blazen van een korps trompetters, hetwelk eindelijk in een zacht aanhouden der *Dominante*, derzelver *terzen* en *quinten* verandert. — Ook neemt men somtijds het woord *Intrade* voor staats-inkomsten enz.

INTRIGUE. Een Fransch woord, kuiperij, 's linkschen handel, heimelijke, listige aanslagen beteekenende; doch wordt deze uitdrukking ook gebruikt in een tooneelftuk, blijspel of heldendicht, voor dat punt, waarin de daarin voorkomende karakters in de meeste verlegenheid zijn, en door bijkomende omstandigheden, het zij dan ten voor- of nadeele, daaruit gered worden. In een treur-, blijspel of heldendicht zijn altijd twee bedoelingen; de inspanning van den held, om zijn oogmerk te bereiken, en de pogingen van hun, die hetzelfde dwarsboomen. Dit veroorzaakt een' knoop, of zwarigheid; en dit noemt men *Intrigue*.

INVALIDEN. Zoo noemt men die officieren en soldaten, welke in den oorlog verminkt, en tot verderen dienst onbekwaam zijn. Zij worden meestal in een openbaar gebouw door den staat, gedurende hun leven, onderhouden. De *Atheners* hadden eene afzonderlijke wet, volgens welke diegene, welke verminkt waren, voor publieke kosten moesten gevoed worden, en ook bij de *Romeinen* kregen zij eenigen, alhoewel geringen, onderstand. Later werden zij langen tijd in de kloosters verzorgd. In *Parijs* werd in 1669, in de voorstad *St. Germain*, door *Lodewijk XIV* een prachtig Invalidenhuis gesticht, waarin 3000 soldaten en 500 officieren verzorgd worden, die hunne eigen kerk, ziekenhuis, opperhoofd enz. hebben. In de eerste tijden der omwenteling heeft deze inrigting veel geleiden; doch naderhand is dezelve, onder den keizer, doelmatiger her-

steld geworden. — Het aanzienlijk Invalidenhuis in *Berlijn*, is, in 1748, door *FREDERIK den Grooten* gesticht.

IO. Volgens de fabelleer, de dochter van *INACHUS*, die door *JUPITER* bemind werd, en door dezen, toen zij 's morgens wilde uitgaan, in eene koe werd veranderd, om zijne vrijerij voor de ja-loersche *JUNO* te verbergen. Deze, het geval merkende, verzocht van haren gemaal de koe tot een geschenk, hetwelk haar vergund werd; doch zij liet hierop de koe door den honderd-oogigen *ARGUS* bewaken; terwijl *JUPITER* aan *MERKURIUS* den last opdroeg, om *ARGUS* door zijne fluit in slaap, en vervolgens van kant te brengen; zoo als dan ook door *MERKURIUS* geschiedde. Hierop liet *JUNO* de nog steeds veranderde *Iō* door eene vlieg vervolgen, die haar onophoudelijk zoo geweldig stak, dat zij langs land en zee, rusteloos, rondzwierf, tot dat zij eindelijk in *Egypte* kwam, waar *JUPITER* haar derzelver eerste gedaante terug gaf, en zij bij dezen haren gemaal *EPAPHUS* ter wereld bragt. De *Egyptenaren* vereerden haar, volgens sommigen, onder den naam van *Isis*, als eene godheid.

IODE, (afkomstig van het Grieksche woordje, dat *violetje* beteekend) is eene grondstof van eene donker blaauwe kleur, onlangs door *COURTOIS* ontdekt. Men verkrijgt dezelve het spoedigst door vermenging van de moederloog der varek, of *Tang-fode*, met zwavelzuur, waardoor zich de *Iōde*, als eene blaauwachtige zwarte stof, afscheidt, en, behoorlijk gewaschen zijnde, zich zuiver vertoont. Heet gemaakt, vervliegt zij als een violetblaauwe damp, nadat zij vooraf gesmolten is; met waterstof vereenigt zij zich tot een sterk-zuur (hetwelk de Fransche scheikundigen *Hydroïoden zuur* noemen), en met *Phosphorus* verbonden levert zij een mengsel van de kleur van rood lak op: zelfs laat zij zich met zuurstof vereenigen.

IPHIGENIA. De dochter van *AGAMEMNON*, koning van *Argos* in *Griekenland*, en van *KLYTEMNESTRA*, of volgens anderen eene onechte dochter van *THESEUS* en *HELENA*, doch door *KLYTEMNESTRA* als haar kind aangenomen. *AGAMEMNON*, in den Trojaanschen oorlog, tot opperbevelhebber der vereenigde Grieksche vloot benoemd zijnde, schoot op de jacht, te *Aulis*, waar de verzamelplaats der vloot was, eene hinde, aan *DIANA* gewijd, waarover deze Godin zoo toornig werd, dat zij, door tegenwind, het uitloopen der vloot belette. De misuoegde *Grieken* vroegen hierop den priester *KALCHAS* om raad, en ontvingen ten antwoord, dat de gramschap van *DIANA* alleen gestild konde worden, wanneer *AGAMEMNON* zijne dochter *IPHIGENIA* offerde. Lang verzettende zich het vaderlijk gevoel tegen zijnen plicht als koning, tot dat hij eindelijk, met eene stomme smart, zijne toestemming gaf, om zijne dochter te offeren. Deze werd nu hierop, onder voorwendfel, dat zij aan *ACHILLES* door het huwelijk zou verbonden worden, door hare moeder, en onder het geleide van eene talloze menigte meewaardige *Grieken*, naar het altaar gevoerd, waar, op het oogenblik, dat de offerpriester haar het hart zou door-

doorsteken, DIANA in eene wolk verscheen; IPHIGENIA met zich naar *Tauris* voerde; eene jonge hinde ten offer achterliet, en haar tot opperpriesteres aanstelde. Hier moest zij, volgens de ontmenschte gewoonte des lands, alle aldaar aanlandende *Grieken* offeren; en dit deerlijk lot zoude ook haren broeder ORESTES, die wanhopend over den beganen moedermoord, na veel omzwervens, ook ten laatste te *Tauris* kwam, om de beeldzuil van DIANA weg te voeren, zijn ten deel gevallen, indien IPHIGENIA hem in den tempel niet herkend had. Beiden beraamden nu middelen, om te ontvlugten, en ORESTES was zoo gelukkig, om zijne zuster, benevens de beeldzuil van DIANA, te ontvoeren. Deze laatste omstandigheid maakt den inhoud van het treurspel uit: IPHIGENIA in *Tauris*, door EURIPIDES; terwijl hare opoffering ten onderwerpe dient van de IPHIGENIA in *Aulis* door denzelfden dichter. Men heeft twee zangspelen in het Hoogduitsch van gelijke namen, met de beroemde muziek van GLÜCK, alsmede nog eene IPHIGENIA in *Tauris* van GÖTHE, welke voor een meesterstuk van dramatische dichtkunde gehouden wordt.

IRENE. Is: 1. in de fabelleer eene der *Horen* (Zie *aldaar*), en 2. eene keizerin van *Konstantinopel*, even zeer beroemd door verstand en schoonheid, als berucht door hare euvel daden. Zij werd te *Athene* geboren, en huwde in 769 met LEO IV, na wiens dood zij zich en haren zoon KONSTANTIJN VI, PORPHYROGENETES, die nog slechts 9 jaar oud was, door middel der rijks grooten, op den troon liet zetten. Oordeelende, zich door moorden in deze waardigheid te moeten bevestigen, liet zij de beide broeders van haren overleden gemaal, die eene zamenzwering tegen haar berokkend hadden, van kant helpen. Zij werd door KAREL den Grooten, die toenmaals het Oosterfche keizerrijk bedreigde, in 788 in *Kalabrië*, volkomen geslagen. Een jaar te voren had zij de tweede groote kerkvergadering te *Nicca* doen bijeenkomen, waarbij het, inzonderheid, op de beelden stromers (*Iconolasten*) gemunt was. Toen KONSTANTIJN, echter, meer in jaren gevorderd was, ontrukte hij haar, jaloersch op hare magt, de teugels van het bestuur, waarvoor zij hem in 797 liet ombrengen. IRENE was de eerste vrouw, die het Oosterfche keizerrijk regeerde. Zij deed haren intogt in *Konstantinopel* op eenen van goud en edele gesteenten glinsterenden triumfwagen; betoonde zich zeer milddadig omtrent het volk, en schonk aan alle gevangenen de vrijheid; doch deze en meer andere kunstgrepen waren niet in staat, om haar in het rijksbestuur te bevestigen. Zij had verscheidene grooten gebannen, en reeds besloten, om KAREL den Grooten te huwen, toen RICEPHORUS tot keizer uitgeroepen, en zij naar het eiland *Lesbos* verwezen werd, waar zij in 803 haar misdadig leven eindigde.

IRIS. In de fabelleer de boodschapster der goden, inzonderheid van JUNO, die haar ter belooning harer diensten in den Hemel opnam, en in eenen regenboog veranderde. Zij wordt als een schoon meis-

meisje met vleugels, in een bont gewaad, en met eenen regenboog, of een *Nimbus*, waarin alle deszelfs kleuren spelen, boven het hoofd, afgebeeld. — Ook wordt de oogring, of gekleurde kring, rondom den oogappel, *Iris* genoemd, en dragen zekere kristallen of kwarzen, waarin de kleuren van den regenboog spelen, den naam van *Iris-steenen*.

IRKUTSK. De hoofdstad en kreits der provincie en landvoogdij van gelijken naam in *Siberië*, aan de zamenvloeiing der rivieren *Irkut* en *Angara*. Zij is met wallen en grachten omringt, en naast *Tobolsk* de grootste en aanzienlijkste stad van geheel *Siberië*; heeft vrij goede straten, 4 voorsteden, 33 kerken, 2 kloosters, 2 hospitalen, 1 schouwburg, 2,500 huizen, en telde in 1810 30,000 inwoners; die eenen aanmerkelijken handel, inzonderheid in Chinesche waren drijven, waarvan hier de hoofdstapelplaats is. Men heeft hier het hoofdkantoor der Rufisch-Amerikaansche Compagnie, een gymnasium, waarin ook de Japanfche taal wordt onderwezen, eene school voor de zeevaart en eene boekerij. De warme baden, in het *Bargufinisch* district der landvoogdij, zijn zeer heilzaam in rhumatieke en scorbutieke kwalen, en worden hierom veel bezocht, waarom men in 1779, gemakshalve, in hunne nabijheid, een dorp heeft aangelegd. De stad is over het algemeen zeer levendig, schoon gelegen, en de levensmiddelen zijn er zeer goed koop; bijzonder merkwaardig zijn hier de Chinesche trekken, welke men reeds in de leefwijze, de kleeding en vooral in de verkeerding der inwoners ontdekt.

IRMEN-ZUIL. (*Irminful*) Was eene, door de oude *Saksen*, goddelijk vereerde, beeldzuil, welke, naar den fnaak der oude *Duitschers*, eenen man in volkomene wapenrusting, met een vaandel in de regter-, en eene lans in de linkerhand vertoonde. Dit beeld was de heiligste afgod der oude *Saksen*, en men meent, dat het bij *Eresburg*, eene huuner hoofdvestingen, (omstreeks het tegenwoordig *Paderborn*) in een gewijd boschje gestaan heeft. *KAREL de Groote* vewoestte in 772 deze vesting, en tevens dit gedenkstuk der oudheid. De geschiedenis en beteekenis dezer beeldzuil zijn zeer duister. Volgens het algemeen gevoelen, werd zij, ter eere van *HERRMAN*, of *ARMINIUS*, de bevrijders der *Duitschers*, opgerigt; doch vertoonde, waarschijnlijk, het beeld eener voorname godheid hunner voorvaderen, mogelijk wel van *WODAN*, en ontving den naam van *IRMIN*, of *HERRMAN*, eenen krijgsman beteekenende, omdat *WODAN* de god des oorlogs was.

IROKEZEN, of **MOHAKERS**. Zijn 5, voorheen 6 vereenigde, vrije natien in *Noord-Amerika*, welke ieder haren afzonderlijken republikeinschen regeringsvorm hebben, doch onder een algemeen opperhoofd staan. Zij heeten *Mohaws*, *Onoputen* (*Oneidaers*), *Onondagaer*, *Kajugaer*, *Semekaer*, *Tuskarogaer* en *Sisfijogaer*, en bewonen het *Mohakerland*, tusfchen de groote meren en gebergten, in de nabuurfchap van *Newyork*, *Pensylvanië* en *Maryland*. De *Franschen*, zoo lang zij in *Canada* naburen van dezelve waren, gelijk ook de *Engelfchen*, hebben dikwijls, in weerwil der met hun geflo-

ten

ten verdragen, vijandelijke en wreede aanvallen van hun moeten verduren; doch wordt hunne magt van tijd tot tijd minder. In het jaar 1700 telden zij 54,550 krijgslieden, en thans slechts 1500. Hunne hoofdstad is *Anondago*.

IRONIE. Door dit woord, van het Grieksche *Euronia* ontleend, verstaat men, over het algemeen, fijne, bedekte spotternij, heimelijke scherts, welke, onder het masker van opregte eenvoudigheid, of van onkunde, de fouten, tegenstrijdigheden en verkeerdheden der vermetele dwazen ten toon spreidt, en belagchelijk maakt, of daardoor in een belagchelijk licht plaatst, dat zij juist het tegendeel schijnt te verrigten. Deze Ironie is even min een bewijs van een kwaad hart, als van een slecht oogmerk, en kan met zoo veel goedhartigheid gepaard gaan, dat zelfs de belagcheljkste perfoon genoodzaakt wordt, om mede te lagchen, of een beter inzicht van zaken verkrijgt. De Ironie kan zich, echter, op tweederlei wijze vertoonen: aan den eenen kant kan de sposter zich houden, als of ook hij het valsche gevoelen of stelsel voor waarachtig beschouwt; doch kan hetzelfde, des niet te min, in zulk een sterk contrast tegen het ware overstellen, dat de ongerijmdheid er van onmisbaar moet in het oog loopen; of hij kan, van den anderen kant, het masker van onnoozelheid aannemen, wanneer de Ironie het karakter van schalkachtigheid verkrijgt. In beide gevallen, nogthans, ligt eene schalkachtige luim, een schijnbare ernst, ten grondslage. Ondertuschen heeft de echte Ironie nog eene zekere bijfoort, welke zich van dezelfde middelen, waardoor gene tracht te onderwijzen en te verbeteren, bedient, om met anderen op eene kwaadaardige wijze den spot te drijven. Dit soort van lieden, die hunne Ironie daartoe bezigen, zijn ijskoude, praatzieke, lage spotters, die voor alles ongevoelig zijn, behalve voor de eer, om een ieder voor den gek te houden. Zij bedienen zich nu eens van het masker van onnoozelheid, en dan eens van dat van gulle opregtheid, niet zoo zeer, om zoo veel te gemakkelijker te kunnen misleiden (want dit zoude hun vernuft zich schamen) maar om daardoor de op hen loerende tegenpartij te ontwapenen. De edele opregtheid tot een speelbal hunner spotzucht te stellen, is hun grootste wellust, en te weten, dat ieder hen voor schurken houdt, zonder dat iemand het hun durft zeggen, is hunne grootste zegepraal.

IRRATIONAAL. Zoo noemt men in de wiskunde eene grootheid, wanneer zij niet uit dezelfde gelijke deelen is te zamen gesteld, als eene andere. Eene *Irrationale* verhouding is eene zoodanige, waarvan de grootheden geene gemeenschappeljke maat hebben, om welke reden deze gesteldheid der grootheden *irrationaliteit* genoemd wordt.

IRREGULIER. Is over het algemeen alles, dat van den regel afwijkt. In de wiskunde verstaat men door *irreguliere* ruimten de zoodanige, welker zijden, hoeken of vlakten niet van gelijke grootte of gedaante zijn, in tegenoverstelling van *reguliere*, waarbij deze alle gelijk zijn.

ISA-

ISABELLE van Kastilië. De beroemde en staatkundige koningin van *Spanje*, die in 1469 aan FERDINAND V, koning van *Aragon*, huwde, en na den dood haars broeders, HENDRIK IV, ofschoon hare oudste zuster JOHANNA de billijkste aanspraak op het rijksbestuur had, in 1474 den troon van *Kastilië* beklom. De beide rijken van *Kastilië* en *Aragon* door haar huwelijk vereenigd zijnde, nam zij met haren gemaal den koninklijken titel van *Spanje* aan, waarop FERDINAND in 1479, door erftegt, in het bezit van *Sicilië* geraakte, en van 1501 tot 1504 *Napels* veroverde. ISABELLE verbond, met de bevaligheid en beminnenswaardigheid harer kunne, den moed eens helds, de diepe staatkunde eens ministers, de schrandtheid eens wetgevers, en de schitterende eigenschappen eens veroveraars. Zij was bij alle staats-onderhandelingen tegenwoordig, en wilde, dat men, in alle openlijke verordeningen, haren naam naast dien van haren gemaal zoude stellen. De verovering van *Granada*, waardoor de *Mooren* uit geheel *Spanje* verdreven werden, benevens de ontdekking van *Amerika*, was grootendeels haar werk. Ook het vuistregt, hetwelk tot dien tijd toe in *Spanje*, zoo als ook in *Duitschland*, ten nadeele der openbare rust, in zwang ging, werd door het handhaven van eenen algemeenen landvrede, alsmede door de invoering eener spoedige regtspleging, door haar vernietigd; terwijl zij en haar gemaal in 1492, door paus ALEXANDER den VI, in den titel van *Katholijk* koning, reeds door INNOCENTIUS VIII, uit hoofde van hunnen ijver voor dien godsdienst, aan hun gegeven, plegtig bevestigd werden. Ondertuschen was die zelfde ijver tevens een krachtig steunfel voor de inquisitie, welke, inzonderheid, op aanrading van haren biechtvader, TORQUEMADA, in 1480 in *Spanje* werd ingevoerd, en eene geheele verandering in het karakter der natie te wege bragt. Voor de magt van dit bloeddorstig geregtshof vreezende, gewende zij zich federt aan eenen ernst en centoonigheid, welke wij nog tegenwoordig in de Spaansche natie ontdekken, en geheel en al strijdig is met de levendige geaardheid der bewoners eener zuidelijke, gezegende luchtstreek. Met dezen laatste maatregel stond ook de verdrijving der Joden uit *Spanje* in verband.

Men heeft ISABELLE wel eens van gestrengheid, trotschheid en onbepaalde heerschzucht beschuldigd; doch het welzijn des rijks vorderde deze gebreken even zeer, dan hare deugden en bekwaamheden. Een geest als den haren was noodig, om de trotschheid der grooten te betengelen, zonder hen tegen zich in het harnas te jagen; om *Granada* te veroveren, zonder de horden van *Afrika* naar *Europa* te lokken, en de ondeugden harer onderdanen, door eene slechte uitvoering der wetten geheel verbasterd, te weren, zonder daarbij het leven van brave lieden in de waagschaal te stellen. Zij stierf in het jaar 1504, nadat zij haren gemaal, op wien zij steeds jaloersch was, onder eede had doen beloven, dat hij voor de tweede maal niet zoude huwen.

ISELIN. (ISAAK) Een verdienstelijk, Zwitsersch geleerde, die in 1728 te *Bazel* geboren werd, en zich in *Göttingen* in de regtsgeleerdheid en staatkunde oefende. Na zijne terugkomst in zijn vaderland, in 1749, vormde hij het plan, om het staatsregt van het Zwitsersch eedgenootschap tot een stelsel te brengen, en leverde daarvan eene proeve in eene inaugurale verhandeling: *Tentamen juris publici Helvetici*, waarop hij de waardigheid van dokter in de beide regten verkreeg. Behave de regtsgeleerdheid, beoefende hij ook zeer vlijtig de wijsbegeerte en geschiedenis, en hield zich met de bearbeiding eener *Geschiedenis van Helvetië* bezig; doch werd in derzelver voltooiing, door zijne verkiezing, in 1754, tot lid van den grooten raad, verhinderd. Twee jaar later werd hem den aanzienlijken en belangrijken, doch zeer moeilijken post eens raadschrijvers opgedragen, waaraan het opzigt over de staats-kanfelaarij verbonden was. Hier poogde hij, zoo door verstandige voorstellen in den raad, als door de bearbeiding van doelmatige schriften, zijn vaderland nuttig te worden, en ondersteunde alle pogingen, zelfs van vreemden, welke daartoe strekten; zoo als hij onder anderen, QUESNAY's *stelsel van Staats-huishoudkunde* ten sterkste aanpreef, en met den meesten ijver trachtte te bevorderen. Hij was, zoo al niet de eerste stichter van, ten minste de eerste, die aanleiding gaf tot het Helvetisch genootschap, en die in 1777, in zijne geboortestad, de maatschappij ter bevordering van het goede en algemeen nuttige, oprigtte. De rustelooze inspanning van zijnen geest, om zoowel door zijne schriften, als door daden, ten algemeenen beste mede te werken, ondermijnde ten laatste zijne gezondheid, en hij stierf in Zomer. 1782 in den ouderdom van nog geen 54 jaar. Zijne voornaamste schriften zijn de volgende: *Über die Nothwendigkeit und Unzulänglichkeit der Prachtgesetze; über den wahren Werth der Reichthümer; über den wahren Patriotismus; über Gesetzgebung und Gesetze; über den Werth der politischen Tugenden; die Geschichte der Menschheit* (het beste van alle zijne schriften), en eindelijk *die Ephemeriden der Menschheit*, in 7 jaargangen, van 1776 tot 1782 te *Bazel* uitgekomen, welke na zijnen dood door W. G. BECKER tot den 10den jaargang vervolgd, en in 1786 te *Leipzig* zijn gedrukt geworden.

ISENBURG. Het prinsdom *Isenburg* bestaat, eigenlijk, uit het vorstendom van dien naam, uit de bezittingen der graven van *Isenburg-Budingen*, *Wachtersbach* en *Meerholz*, alsmede uit de heerlijkheid *Heusenstamm* van den graaf van *Schönborn*, en de heerlijkheid *Eppershausen* van den vrijheer van *Groschlag*. Het wordt door het graafschap *Hanau* in 2 deelen gescheiden. Het kleinste ligt aan de linkerzijde van den *Main*, en wordt meestal door het gebied van de vrije stad *Frankfort* en het groot-hertogdom *Hessen* ingesloten. Het grootste gedeelte ligt aan den regteroever der genoemde rivier, en wordt ten Noorden door gemelde groot-hertogdom en ten Zuiden door *Hanau* bepaald. Het geheele land bedraagt 14 of 15

v. m., en bevat 47,000 inwoners. De grond is er voor het grootste gedeelte bergachtig, en levert koren, vlas, tabak, veel hout, en voorts ijzer en zout op.

De prins, in Hooim. 1806 tot het Rijn-verbond toegetreden zijnde, verkreeg daardoor de souvereiniteit over de bezittingen van de drie nog voortdurende Budingsche zijlinien, gelijk ook over die van den grave van *Schönborn-Heusenstamm* en *Lerchenfeld*, en leverde 291 man; dan, daar hij zich na de gebeurtenissen van 1813 verwijderde, en daardoor zijn lot aan dat van den Franschen keizer verbond, zoo werd zijn land door de verbonden mogendheden in bezit genomen, en, in gevolge der bepalingen van het *Weener* congres, aan *Oostenrijk* overgelaten. Door de territoriale vereffening, echter, in 1816, kwam het op den linkeroever van den *Main* liggend vorstelijk gedeelte aan het groot-hertogdom *Hessen*; terwijl de overige deelen onder de Keur-Hesfische souvereiniteit gebragt werden, onder welke het tot in het vorig jaar eene provincie uitmaakte; doch die bij de nieuwe landsverdeeling in de provincie *Hanau* is ingelijfd. De voornaamste stad in de landen van *Ifenburg*, in het groothertogdom, is *Offenbach* met ruim 6,000 inwoners, en in het Keurvorstendom *Meerholz*.

ISERLOHN. Eene welgebouwde, volkrijke en belangrijke Pruisfische fabriek en koopstad, in het graaffchap *Mark*, volgens de jongste verdeeling tot de provincie *Westphalen* behoorende, waarom zij de hoofdplaats van eenen aanzienlijken kreits, na haar genoemd, is. Zij ligt aan de kleine rivier *Baren*, bevat 5,196 inwoners, waarvan de Lutherfchen het grootste getal uitmaken: deze hebben 2, doch de Gereformeerden en Katholijken ieder slechts 1 kerk; ook is er eene Latijnsche school. De fabrieken bestaan voornamelijk in velerlei ijzer waren, geel koperschalen, zijde en zijden linten enz. Niet ver van daar zijn voornamen linnen-bleekerijen en de bekende geel-koper-fabriek *in der Grüne*.

ISIS. In de Fabelleer de voornaamste godheid der *Egyptenaren*, omtrent welker afkomst men alleen Griekfche, en wel tegenftrijdige, berigten heeft. Men houdt haar gewoonlijk voor de dochter van SATURNUS en RHEA. Zij beheerschte, in de gelukkigste eendragt, met haren broeder en gemaal, OSIRIS, *Egypte*, en leerde den inwoneren den akkerbouw en andere nuttige kundigheden en wetenschappen, waardoor zij telkens, uit dankbaarheid, de eerstgemaaide korenaren, haar als een offer aanboden. Zij was de moeder van HORUS, die na zijnen dood goddelijk vereerd werd, en nam, gedurende zijne minderjarigheid, na het vermoorden van haren gemaal, de regering in handen. ISIS en OSIRIS werden, na hunnen dood, beiden als godheden vereerd, en de koe en de os, omdat de *Egyptenaren* den akkerbouw van hun geleerd hadden, werden federt hunne zinnebeelden. Naderhand heeft men verdicht, dat zij in de zon en de maan woonden, ja, men vereerde hen als de zon en maan zelve, en wel ISIS als de laatste; en van hier de wasfende of volle maan op hunne beeldzuilen. De *Romeinen* namen beide deze godheden over, en ver-

vereerden Isis zoo wel als de maan, dan als de gemalin van den ouden koning OSIRIS; terwijl zij haar de vruchtbaarheid toefschreven, en haar zelfs met verscheidene borsten afbeeldden. Volgens sommigen zou zij Io geweest zijn, die door de Egyptenaren als eene godheid vereerd werd. (Zie: IO.)

ISIS-TAFEL. (*Mensa Isiaca*, ook *Tabula Bambina*) Is de naam van een oud beroemd Egyptisch gedenkstuk, waarop de dienst der godin Isis, met zijne plegtigheden en geheimen, was aangewezen. Dezelve bestond uit eene koperen tafel, met zwarte brandverf (*email*) overtrokken, en met zilveren plaatjes kunstig ingelegd, en verbeeldde de zittende Isis. Deze tafel geraakte, na de verovering van Rome, in 1525, in het bezit van den kardinaal BEMBO, die dezelve aan den hertog van Mantua voor zijn kabinet overgaf. Bij de verovering dezer stad, in 1630, geraakte de tafel verloren; doch bezitten wij er nog een afbeeldfel van, door AENEAS VICUS vervaardigd, waarna verscheidene platen in het koper gegraveerd zijn.

ISLAM. Een Arabisch woord, oorspronkelijk onderwerping, namelijk aan den wil van den eenigen God beteekenende; doch verstaat men er ook door het geloof aan God, en aan den godsdienst van MAHOMETH; gelijk dan ook het *Islamismus* meestal, in eenen gelijken zin, als het *Mahomethismus*, genomen wordt.

ISLAND of liever IJSLAND. Een Vulkaansch, met lava bedekt eiland in den Noordelijken Oceaan, tusschen Noorwegen en Groenland, eene uitgestrektheid van 1405 v. m., en in 1801 een aantal van 49,000 inwoners bevattende. Hetzelve werd in 860 ontdekt, en sedert door Noormannen, bevolkt. De bewoners van IJsland leefden 368 jaar onder eene onafhankelijke, gemengde volksregering, waarna zij, eindelijk, in 1261 den koning van Noorwegen huldigden, welk rijk, met IJsland, in 1387, met Denemarken vereenigd werd.

De IJslanders, bij welken in het jaar 1000 het Christendom werd ingevoerd, reisden in de middel-eeuw zeer veel in vreemde landen, zoowel om kundigheden op te zamelen, als om handel te drijven. Anderen namen dienst onder vreemde mogendheden, en eenigen bevonden zich zelfs onder de lijfwacht der Grieksche keizers te Konstantinopel, ja bezochten ook Jeruzalem en Rome. De wetenschappen bloeiden in IJsland, voor het midden der elfde tot op de helft der veertiende eeuw, in welke laatste men in Skalholt scholen, en in Holum geleerde scholen had. Na dit tijdvak geraakten zij in verval; doch in 1540, toen CHRISTIAAN III de hervorming invoerde, welke echter niet voor 1591 volkomen tot stand kwam, beurden zij weder het hoofd op. Tien jaar vroeger had men in Skalholt reeds eene boekdrukkerij. Men vindt op IJsland thans een bisschoppelijke zetel in de hoofdplaats Reikiawik en de eenige school te Besseftad. Volkscholen zijn er niet, onderwijzende ieder huisvader zijne kinderen; doch het is opmerkelijk, dat een predikant een huwelijk mag weigeren, wanneer de bruid niet lezen kan.

De hoofdbezigheid der *IJslanders* bestaat in visfcherij en veeeteelt. STEPHENSON heeft Spaanfche fchapeu derwaarts gebragt, die er goed tieren: ook heeft men, federt 1770, uit *Noorwegen* bokken derwaarts overgevoerd. De landbouw is er, uithoofde der koude luchtftreek, van weinig belang. In weinige ftreken teelt men gerst, aardappelen en wortelen. De *IJslandfche mos*, een bekend gras, dat op de rotfen groeit, en bij ons een verfterkend geneesmiddel is, gebruiken de inwoners voor hun gewoon voedsel. Men vangt er veel valken, en de eider-ganzen (zie op EIDER.) leveren het fchoonfte dons op. De voornaamfte artikelen van uitvoer zijn vifchen en traan. — Infekten worden op *IJsland* weinig gevonden; doch levert hetzelve voor de delfftokkundigen eene rijke bron van waarnemingen op. Men vindt op dit eiland den beroemden vuurfpuwenden berg Hekla, welke 4300 voet hoog is, en het laatz in 1796 uitbarstte, benevens nog meer anderen; alsmede, in het dal van *Reikholt*, verfcheidene merkwaardige warme en heete bronnen, bijzonder ook fpringbronnen, waaronder de groote *Geizer*, ten Noorden van *Skalholt* liggende, behoort. De opening, waaruit dezelve ontfpringt, is 72 voet diep, en 19 voet in middellijn wijd, en aan deze wijdte is de waterftraal, die nu en dan daaruit oprijft, en veelal de hoogte van 90 voet bereikt, geëvenredigd. Werpt men fteenen in den *Geizer*, dan blijven zij op de oppervlakte van het water drijven, of worden, wanneer hij ontfpringt, in de hoogte, en dikwijls nog hooger dan het water, geworpen. Eenige dagreizen van de hoofdstad des eilands *Reikiavik*, onlangs eerst gebouwd, liggen de zwavelbergen, waaruit waterdampen opftijgen, benevens den *Snafell-Jokul*, die eene hoogte van 4558 voet heeft, en een uitgebrande vulkaan is. Het geheele eiland is in 18 diftrikten of 3 ambtmansfchappen, en in 184 kerfpeis verdeeld. De regtspleging is er uitmunten, en men hoort er zelden van zware misdaden. De eenige gevangenis, welke men op *Island* vindt, is eene gefchikte woning. Inrigtingen voor armen heeft men er niet; wordende de volftrekt behoeftegen door de gegoede ingezetenen onderhouden. (Men zie verder MACKENZEE's, *Reis naar IJsland* in 1810, waarvan de 2de uitgave in 1812 te *Edinburg* in het licht verfchenen is).

ISLE DE FRANCE. Een bergachtig eiland, ten Oosten van *Madagascar*, in de *Indifche zee*, onder de 72 gr. Zuidelijke breedte en 73 Westelijke lengte liggende. Hetzelve is van eenen Vulkanifchen oorfprong, voor het grootfte gedeelte vol bergen, en van een zacht klimaat, doch niet zoo vruchtbaar als het eiland *Bourbon*. Het is een der *Mascarenifche* eilanden, en werd in 1504 door de *Portugezen* ontdekt, die het *Corne* noemden, en in 1598 door de *Hollanders* uit hetzelve verdreven werden, welke het nu, ter eere van den prins van *Orange*, den naam van *Mauritius* gaven. Na dat deze, echter, dit eiland in 1712 weder verlaten hadden, namen de *Franschen* het in 1721 in bezit, en noemden het *Isle de France*. Men vindt er vele kokos-boomen, fchoone papegaaijen, groote fchildpad-

padden, en fraai ebbenhout. Volgens de nieuwste opgaven heeft *Isle de France*, op 55 $\frac{1}{2}$ v. m. 80,000 inwoners, die jaarlijks 200,000 centenaren suiker, 6,000 centenaren koffij, 3000 centenaren indigo, 200 centenaren kruidnagelen en veel tarwe en rijst uitvoeren. *Frankrijk* legde aan het behoud van dit eiland, jaarlijks, meer te koste, dan het opbragt, alleen uithoofde van deszelfs groot belang voor den Oost-Indischen handel. Door de menigvuldige vreemdelingen, die zich hier, deels om den handel, deels om hun fortuin te zoeken, ophouden, hebben het zedenbederf en de weelde reeds aanmerkelijk de overhand genomen. Het eiland heeft 2 havens, de *grootte haven* in het Zuid-Oostelijke, en de *kleine* in het Noord-Oostelijke gedeelte, aan welke laatste *Port-Louis*, de eenige stad, gebouwd, doch die niet bestraat, en slechts van ellendige hutten voorzien is. De beide eilanden *Isle de France* en *la Reunion* (*Bourbon*) stonden, sedert 1803, onder eenen generaal-hopman, die het krijgs en burgerlijk bestuur uitoefende. *Isle de France*, hetwelk door zijne ligging aan de scheepvaart der *Engelschen* veel afbreuk deed, werd door dezen op het einde van 1810, bij verdrag genomen, en is bij den vrede van 1814 aan hun afgegaan, waardoor de Britsche magt in de *Oost-Indien* eene nieuwe sterkte bekomen heeft.

ISMAIL. De hoofdstad van eenen kreits en eene sterke vesting, met 5 bastions, in de Russische provincie *Besfarabien*, sedert 1812 aan *Rusland* behorende, met een schoon paleis, en voor dat SUWAROW haar in 1789 stormenderhand innam, en na een verschrikkelijk bloedbad, in den asch leide, 17 schoone moskeen, heerlijke bazar, en wel 20 of 30,000 inwoners, die eenen uitgebreiden handel dreven, bevattende. Thans echter ligt zij in puinhoopen, heeft eene Grieksche kerk en klooster, eene Armenische kerk en eene haven aan de rivier; doch weinig bewoners en weinig of geen handel.

ISOCHRONES. Noemt men in de wiskunde dat geen, wat ter zelfder tijd geschiedt. Dus heeten *Pendula Isochrana* die uurwerken, welke hunne beweging ter zelfder tijd volbrengen.

ISOKRATES. Een beroemd redenaar te *Athene*, waar hij 436 jaar voor onze tijdrekening geboren werd, en zijn onderwijs van de grootste meesters ontving. De zwakheid zijner stem en zijne natuurlijke beschoorndheid hem niet toelatende, om dikwijls in het openbaar te spreken, legde hij zich vlijtig toe op het onderwijzen der redekunst, en het vervaardigen van redevoeringen voor anderen. Door het eerste vormde hij de grootste redenaars van *Griekenland*, en door beiden genoot hij aanzienlijke voordeelen. Zoo ontving hij van NIKOCLES, koning van *Cyprus*, voor eene redevoering, welke zijnen naam draagt, 20 talenten (omtrent 17,000 gulden); voor het onderwijs in de redekunst liet hij vreemdelingen 1000 drachmen, (omtrent 200 gulden) betalen, en PLUTARCHUS berigt ons, dat hem dit onderrigt, over het geheel, 1000 Minae, of 20,000 gulden, zou opgebracht hebben. In zijne jeugd was hij de speelmakker van PLATO,

met wien hij zijn geheele leven in de naauwste vriendschap verkeerde. Ook SOKRATES was zijn bijzonder vriend. Na diens onschuldigen dood, die alle zijne leerlingen met schrik en verbazing vervulde, had ISOKRATES alleen den moed, om zich te *Athene* openlijk in rouwgewaad te vertoonen; eenen moed, waarvan hij nog een ander voorbeeld gaf, toen hij THERAMENES, die door de 30 tirannen in den ban gedaan was, in het openbaar verdedigde. Naderhand schijnt deze stoutmoedigheid bij hem geweken te zijn, en zijn natuurlijk vreesachtig karakter, meer dan ooit, bij hem de overhand te hebben genomen; ten minste waagde hij het in het vervolg niet, om openlijk op te treden, en in de volksvergaderingen voor het heil van den staat te werken: en dit was ook de reden, waarom hij niet tot ambten en regeringsposten geraakte, waartoe men zich te *Athene*, over het algemeen, alleen door openbare welsprekendheid konde verheffen.

ISOKRATES stelde eene bijzondere verdienste in eenen beschaafden stijl, waaraan hij veel tijd te koste legde: aan zijne bekende lofreden arbeidde hij 10 jaar, en men behoeft zich dus niet te verwonderen, dat zij voortreffelijk uitviel. Het onderscheidend kenmerk van zijn stijl is door CICERO nitnuntend bepaald. „De welsprekendheid van ISOKRATES,” zegt hij, „is zoet en aangenaam, vol scherpe bewijzen, en welluidende zinsneden;” doch zijns oordeels is zijn stijl meer geschikt, om de verbeelding gaande te maken, dan wel, om eenen dadelijken invloed op het hart te weeg te brengen. Hij was de eerste, die in de Grieksche taal de getallen, toonvallen en welluidendheid invoerde, en ten uiterste naauwkeurig, mogelijk wel al te naauw gezet was, op de schikking zijner woorden. Men moet nogthans bekennen, dat zijne redevoeringen, die de gewigtigste punten der zedeleer en staatkunde betreffen, zich door deugd en braafheid onderscheiden, en geschikt zijn, om vorsten en onderdanen liefde voor de waarheid, eer, en het algemeen welzijn in te boezemen. Men heeft hem wel eens beschuldigd, dat hij de vorsten te veel vleide, en brengt daarvoor tot een bewijs bij zijnen brief, dien hij, reeds 90 jaar oud zijnde, aan PHILIPPUS, den koning van *Macedonië*, schreef. Ondertuschen wenschte hij, dat *Griekenland* mogt vrij blijven, en kon geen sterker bewijs zijner vaderlands-liefde afleggen, dan door zich, uit verdriet over den ongelukkigen slag bij *Chaeronea*, dood te hongeren. Hij stierf 337 jaar voor onze tijdrekening, in het 98ste zijns ouderdoms. Ten tijde van PLUTARCHUS had men 66 redevoeringen op zijnen naam; doch waarvan naauwelijks de helft voor echt gehouden werden. Tans zijn er nog 21 over, waarvan de *Panegyricus* en *Panathenaicus* de voornaamste zijn, benevens 10 brieven. Ook moet hij als tooneeldichter uitgemunt, en volgens genoemden schrijver 37 treurpelen vervaardigd hebben, waarvan, echter, 2 als onecht beschouwd worden.

ISOLEREN. Dit woord gebruikt men bij de electriciteit, wanneer

neer men een ligchaam buiten verbindtenis met een ander stelt, ten einde het de elektriciteit niet voortleide. B. v. wanneer men een ligchaam, dat men elektriseren wil, op eenen glazen voet zet, dan is dit ligchaam, om dat het glas de elektriciteit niet voortleide, *geïsoleerd*, zoo ook, wanneer men het aan eenen zijden draad hangt, en in de lucht laat zweven. Om een te elektriseren ligchaam te isoleren, bedient men zich van de elektriseer-bank, welke uit hars is zamengefeld, en op eenen glazen voet staat.

ISPAHAN. (*Hispanhan*, *Isfahan*) Was eertijds eene van de grootste steden der wereld, en de hoofdstad van *Perzië*, in de provincie *Erach* of *Yerack* gelegen. Zij had drie voorsteden, van welke *Julfa*, of *Dschulfa*, de voornaamste was, waarin 100,000 *Armeniers* woonden; terwijl in de tweede meestal *Georgianen*, en in de derde *Parfen*, of vuur-aanbidders, hun verblijf hielden. De meeste Aziatische volken dreven er eenen uitgebreiden handel, en binnen de vesting werd de koninklijke schat bewaard. Deze, weleer zoo beroemde stad, in welke zich ook 3 katholieke kloosters bevonden, is door de onlusten, die er na den dood van den *Schach* NADIR plaats hadden, grootendeels verwoest geworden; de huizen zijn meestal van leem, de straten morfig, en echter bevat zij, volgens MORIER, nog 60,000, volgens DUPRÉ 100,000, en volgens KENNEIR wel 200,000 inwoners; waarschijnlijk ligt de waarheid in het midden. Men vindt er vele puinhoopen en hier onder gedenkstukken der bouwkunst, prachtige lanen en tuinen.

ISTHMUS. Zoo noemt men, over het algemeen, iedere landengte, doch inzonderheid die bij *Korinthe*, welke den *Peloponnesus* met het vaste land vereenigde. NEPTHUNUS had op deze landengte eenen beroemden tempel, bij welke de Isthmische spelen, naar deze *Isthmus* aldus genoemd, met dezelfde pracht, als de olympische, gevierd werden; gelijk ook de kampgevechten in alles dezelfde waren. Geheel *Griekenland*, behalve de *Eleërs*, nam aan deze spelen deel, en HERODOTUS van *Thebe*, XENOKRATES, MELISSUS, PHYLACIDES, PYTHEAS, EUTHYMENES, STREYSIADES en KLEANDER worden door PINDARUS als overwinnaars in dezelve bezongen.

ISTRIE. Een Kreits van het gouvernement *Trieste* in het tegenwoordig koninkrijk *Illyrië*, in het Noord-Oostelijk gedeelte van *Italië*, hetwelk zich in de gedaante van een schier-eiland, in den Venetiaanschen zeeboezem uitstrekt, en 76 geographische v. m. groot is. Het grenst aan *Gorz* en *Adelsberg*, *Fiume*, de golf van *Triest*, en *Venetië* en bevat op 56 v. m. 175,935 inwoners; heeft eene heete doch op een klein gedeelte na, niet ongezonde luchtstreek; is echter vruchtbaar in wijn, fijne olieën, honig, koren en scheepshout. Ook vindt men er goede weiden, veel visch, marmar en metaalsteenen, steenkolen enz. De bewoners der steden zijn van Italiaanschen, doch die van het platte land van Slavonischen oorsprong, welke laatsten eene zeer ruwe taal spreken: mannen en vrouwen

zijn van een sterk lichaamsgeftel en aan zwaren arbeid gewoon. De *Venitianen* bezaten voorheen meer dan twee derde gedeelten des lands, en het overige, Noord-Oostelijk liggende, behoorde aan *Oostenrijk*, en maakte een gedeelte van het hertogdom *Krain* uit. In het Venetiaansche aandeel telde men 70,000 inwoners; doch federt den vrede van *Campo Formio* was *Oostenrijk* ook hier bezitter van, die hetzelfde in 1804; met nog andere Venetiaansche bezittingen, bij het gebied van *Trieste* getrokken heeft. Toen echter de *Oostenrijksche* keizer, bij den vrede van *Presburg*, de gezamenlijke Venetiaansche bezittingen afstond, moest hij natuurlijk *Istrië* ook aan *Frankrijk* overlaten. In 1813 werd, echter, het land weder veroverd, en in 1816 met het Oostenrijksch koninkrijk *Illyrië* vereenigd. — Te *Rovigno* (*Trevigno*) wordt de beroemde muskaatwijn alleen getreden, maar niet geperst. Het amphiteater te *Polo*, (eerstijds eene aanzienlijke, doch tans verwoeste stad) was oudtijds zeer beroemd, en kon gemakkelijk 18,000 menschen bevatten. In oude tijden behoorde *Istrië* tot *Illyrië*; maar werd door *AUGUSTUS* en *TIBERIUS* bij *Italië* gevoegd. Naderhand heeft *Venetie*, van tijd tot tijd, tot in het begin der 15de eeuw, het geheele land aan zich onderworpen; doch in het vervolg van tijd een klein gedeelte er van aan *Oostenrijk* afgeftaan.

ITALIAANSCH E SCHILDERKUNST enz. Reeds in vroeger tijd werd de schilderkunst door Grieksche meesters naar *Italië* en elders overgebracht. In *Italië*, waar de Natuur, het nationaal karakter, de luchtfreek en godsdienst medewerkers, om haar heerlijk te doen bloeijen, bragt zij rijker vruchten voort, dan in eenig ander land. Gewoonlijk plaatst men het begin van de geschiedenis der Italiaansche schilders in de 12de eeuw; doch reeds veel vroeger werd deze kunst door *Grieken* en *Byzantynen* beoefend. Onder *LEO den Grooten* werd reeds in het jaar 441, in de *Basilica* van den heiligen *PAULUS*, aan den weg naar *Ostia*, een groot schilderstuk in mozaïk vervaardigd, en de beeldtenissen der 42 eerste bisschoppen, die men in derzelver kerk ziet, zijn mede van dien tijd. Mozaïke en enkaustieke schilderstukken waren toen de heerschende: later begon men met eene soort van lijm-verw te schilderen, hetwelk men *a tempera* noemde. Omtrent het einde der 6de eeuw werden vele schilderstukken bekend, die men niet voor een werk van sterfelijke handen hield, maar aan engelen of zalige geesten toeschreef, onder welke een der beroemdste afbeeldfels van den Heiland, op hout geschilderd, en in *Rome Acheropita* geheeten, een der beroemdste is, en hetwelk men niet dan met vele moeite in het allerheiligste kan te zien krijgen. In de 8ste eeuw werd de glaszchilderkunst, mozaïk op eenen gouden grond, en de emailleer-schilderkunst in *Italië* ijverig beoefend, en had men er reeds vele inlandsche kunstenaars. Een der oudste gedenkstukken van schilderkunst is de beroemde *CHRISTUS* aan het kruis, in de kerk de *Drieënheid* te *Florence*, waar het reeds

reeds in 1003 voor handen was. Omstreeks het jaar 1200 stichtte THEOPHANES, een Grieksch kunstenaar, eene schilderschool te *Venezia*; doch de echte Italiaansche stijl bloeide het eerst in *Florence*. Om daarvan een zoo kort mogelijk overzicht te geven, zullen wij dezelve onder drie hoofd-tijdvakken beschouwen.

In het *eerste tijdvak*, van CIMABUE tot RAFAEL, ontwaakte te *Pisa* de kunstvlucht het eerst. CIMABUE, in 1250 te *Florence* geboren, werd door zijne tijdgenooten als een wonder beschouwd, en was de eerste, die eene juister verhouding invoerde, en aan zijne beelden meer leven en uitdrukking gaf, dan zijne voorgangers, GIUNTA PISANO, GUIDO VAN SIENA, BUFFALMACO en anderen plaats had. Hij werd hierin door zijnen leerling, GIOTTO, nog overtroffen, die een vriend van DANTE en PETRARCHA was, en benevens de historie-schilderkunst ook het mozaïk, de graveer- en beeldhouwkunst, alsmede het portret-, en miniatuur-schilderen, met een gelijk gelukkig gevolg beoefende. Onder zijne navolgers behoorden GANDI, STEFANO, MASO en SIMONE MEMMI, welke laatste de beroemde beeldtenissen van PETRARCHA en LAURA schilderde. Onder MASSACCIO, echter, verdween eerst de duisternis der middeleeuw, en zag men een helder morgenrood der kunst aanbreeken. De *Florentijnsche School* had, in het begin der 15de eeuw het toppunt van haren luister bereikt. COSMUS de MEDICIS waardeerde alle kunsten en wetenschappen; BRUNNELLESCHI bouwde in dien tijd den koepel der kathedrale kerk; LORENZO GHIRBERTI goot de beroemde deuren van de doop-kapel in brons, en DONATELLI was voor de beeldhouwkunst, hetwelk MASSACCIO voor de schilderkunst werd. De stukken des laatsten (eigenlijk TOMMASO GUIDI geheeten, en in 1402 te *St. Giovanni* geboren) bezitten houding, karakter en geest. Eerst zijne leerlingen begonnen met olie-verw, doch alleen op hout, of met gips overtrokken wanden, te schilderen, en veel later geschiedde dit op doek. PAOLO UCCELLI legde den grond tot de beoefening van het perspectief, en LUCA SIGNORELLI en DOMINICO GHIRLANDAJO, waarvan de laatste het vergezigt tot meerder volkomenheid bragt, waren beide uitmuntende schilders; doch door den verheven geest van LEONARDO DA VINCI, (geboren in 1444 en gestorven in 1519) verkreeg de Florentijnsche school geheel dat ernstig, diepzinnig, bijna droefgeestig karakter, waartoe zij van den beginne af overhelde, en hetwelk zij ook later met stoutheid en reuzenkracht, door BUONAROTTI opgewekt, vereenigde. De *Romeinsche school* telt reeds onder hare stichters den miniatuur schilder ODERIGIE, die in 1300 stierf, en de handschriften met kleine beelden versierde. GUIDO PALMERUCCI, PIETRO CAVALLINI, en GENTILE DA FABRIANO waren de kundigsten zijner navolgers. Bijna alle schilders van dezen tijd stelden op hunne schilderstukken bijschriften, en de boodschap aan MARIA was hun geliefkoosde onderwerp. In *Perugia* was de voorname zetel der Romeinsche schilders, en reeds, in de 13de

eeuw had men hier een' schilders-genootschap. PIETRO BANUCCI, PERUGINO genoemd, gaf het eerst aan de Romeinsche school meerdere bevalligheid en edeler vorm, en haar hoofd-karakter verkreeg door hem iets gemoedelijks, edels, en ongekunsteld natuurlijks, hetwelk haar altijd is eigen gebleven. Zijn grootte leerling RAFAËL overtrof spoedig alle vroegere meesters, wier karige, harde en drooge stijl door hem verdrongen werd.

De smaak van het Oosten kwam het eerst te *Venetie*. ANDREA MURANO en B. CARPACCIO behoorden onder de vroegste kunstenaars, en GIOVANNI en GENTILE BELLINO zijn de uitstekendste schilders der vroegere *Venetiaansche School*. De eerste werd in 1424 geboren en stierf in 1514, en de laatste arbeidde, onder MAHOMETH II, eenen geruimen tijd in *Konstantinopel*. Beiden voerden den gloed der kleuren van het Oosten in, en hadden eenen eenvoudigen, zuiveren stijl, zonder zich tot idealen te verheffen. De uitmuntende ANDREA MANTEGNA, (1433 te *Padua* geboren en in 1506 gestorven) was de eerste, die de antiken begon te beoefenen. De voornaamste zetel der Venetiaansche school was in gemelde stad; doch MANTEGNA verplaatste denzelfden naderhand naar *Mantua*, en zijn stijl vormde den overgang tot de *Lombardische School*. In *Verona*, *Basfano* en *Brescia* bloeiden de schilder-scholen. GIOVANNI VAN UDINE, PELLEGRINO en PORDENONE waren de bekwaamste voorgangers van GIORGIONE en TITIAN, de grootste meesters der Venetiaansche school; terwijl onder de Ferrarische schilders GALASIO, die omtrent het jaar 1220 leefde, ALLIGHIERI, ALGRISI, COSIMO TURA, en inzonderheid DOSSE, (1479 geboren en 1560 gestorven), de voornaamste waren. BRAMANTE, die tevens een groot bouwkundige was: LIPPO DALMASI, en bovenal FRANCESCO RAIBOLINI (geb. 1450) F. FRANCIA genoemd, onderscheidden zich onder de Bolognesche meesters; doch deze alle werden verre overtroffen door den onvergelykelijken ANTONIO ALLEGRI DA CORREGGIO, die eigenlijk het eerst den grondslag legde tot het karakter der Lombardische school, hetwelk zich steeds door harmonie van kleuren, gevoelvolle uitdrukking en echte bevalligheid onderscheidde.

Het tweede tijdvak bevat de grootste meesters van alle eeuwen, die bijna gelijktijdig, als hoofden der vier scholen, alle takken van kunst tot den hoogsten trap van volkomenheid opvoerden; doch dit tijdvak van bloei duurde niet lang. Nadat verscheidene voornaamste meesters der *Florentijnsche school* veel voor de kunst verrigt, en de zachte gevoelvolle ANDREA DEL SARTO (geb. 1485 en gest. 1530), de vindingrijke BALTASAR PERUZZI, en de vrolijke RAZZI haar beroemd gemaakt hadden, kwam de buitengewoonste van alle kunstenaars, MICHEL ANGELO BUONAROTTI (geb. 1474, gest. 1560) te voorschijn, en beoefende de beeldhouw-, bouw- en schilderkunst. Zijn vuur van compositie, zijne grondige beoefening der ontleedkunde, de stoutheid zijner wendingen en verkortingen wezen hem

hem eenen geheel eigen weg aan; doch zijn voorbeeld werd voor de kunst nadeelig, vermits zijne navolgers tot het overdrevene en het verwaarloozen van den eenvoudigen zuiveren stijl vervallen moesten. Zijn groot schilderstuk in *fresco*, het *Laatste oordeel*, in de Sixtijn'sche kapel te *Rome*, is onbereikbaar in verhevenheid van stijl. Rosso de Rossi, D. van Volterra, Salviati, Angelo Bronzino en vele anderen waren zijne leerlingen en navolgers. In 1580 wekten Ludovico Cigoli en Gregorio Pagani eenen nieuwen geest op. Zij keerden tot de Natuur terug, en poogden eenen beteren smaak in het licht en bruin in te voeren, waarin Pagani, D. Passignani, C. Allori en Comodi hen navolgden.

Bij de *Romeinsche school* was Rafaël Sanzio van Urbino (geb. 1483, gest. 1520) de eerste van alle kunstenaars: zijn geest vertoonde zich even zoo goddelijk verheven in zijne groote *fresco* schilderstukken in het Vatikaan, als beminnelijk, vindingrijk en oorspronkelijk in die der *Farnesina*, het leven van Psyche vertoonende. Niet minder voortreffelijk zijn zijne stukken met olieverw, waarvan wij alleen zijne *Madonne*, te *Dresden*, *Florence*, *Madrid*, *Parijs* en *Rome* voorhanden, zijne heilige Cecilia te *Bologna*, en zijn laatste stuk, de *Verheerlijking* van Christus, noemen. Giulio Romano, Baginacavallo, P. da Caravaggio, B. Tisi en vele anderen waren zijne leerlingen, en bekwame meesters; doch zij verlieten spoedig den eenigen regten weg van hunnen grooten voorganger, en volgden eenen anderen. Frederico Baroccio (in 1528 geb. en 1612 overleden) poogde dezelve tegen te werken, en verspreidde, gelijk ook zijne leerlingen Pellegrini en de gebroeders Zucheri, een nieuw leven in de Romeinsche school; doch leverden de laatste meer behagelijke dan groote stukken, en vervielen weder tot eene geheel andere manier. Muziano was een uitmuntend landschaps-schilder, en Rogari, Pulzone en Fachetti muntten door hunne portretten uit.

Aan het hoofd der *Venetiaansche school* ontmoeten wij de uitmuntende koloristen Giorgione Barbarelli di Castel Franco (geb. 1477, gest. 1511) en Tiziano Becelli, die in hetzelfde jaar geboren werd, doch eerst in 1560 stierf. De eerste was beroemd door zijne portretten, en de laatste was groot in alle vakken van kunst, onnavolgbaar in de versmelting en behandeling der vleesch-tinten, een voortreffelijk historie- en portret-, en de eerste groote landschaps-schilder. Hij bleef zich zelfs in zijnen hoogen ouderdom gelijk, en arbeidde veel voor *Spanje*. Onder zijne beroemdste stukken behooften het altaarstuk van *St. Pietro Martira*, zijne Venus-beelden, zijne *Bachanalien*, en zijne spelende kinderen in *Madrid*. Hij was de eerste, die de kunst, om met doorschijnende kleuren te schilderen, beoefende, en telde onder zijne navolgers de uitmuntendste meesters, als: Sebastiano del Piombo, Lorenzo Lotto, en Paris Bordone in het kororiet; Savione in het licht en donker; Giacomo

DE PONTI, BASSANO geheten, die het hoofd eener geheele schildersfamilie was, ROBUSTI, genoemd IL TINTORETTO (geb. 1512 en gest. 1594), de pracht minnende PAUL VERONESE (in 1532 geb. en 1588 gest.), en anderen, die sieraden der Venetiaansche school waren. Dan ook deze verbasterde, en de schilders, die hunne eigene vinding volgden, waren nog slechter, dan die der andere scholen, om dat zij nooit de antiken of het ideaal beoefend hadden.

Bij de *Lombardische school* stond de gevoelvolle, barmhertige ANTONIO ALLEGRI, CORREGGIO geheten, (geb. 1494, gest. 1534), aan het hoofd. Hij is de grootste meester in licht en bruin, in de harmonie der kleuren, en in de bevalligheid van uitdrukking. Zijne werken, die gemakkelijk te onderscheiden zijn, bezitten eene onnavolgbare tooverkracht: *de Heilige Nacht*, verscheiden altaarstukken, zoo als ook de kleine MAGDALENA, in *Dresden*, de CHRISTUS *in den zult van den Olijfborg*, in *Spanje*, de *Amor*, in *Wenen*, en de stukken en fresco in *Parma*, zijn alle werken van dezen uitmuntenden meester. Onder zijne leerlingen bevonden zich FRANZESCO RONDAINI, GATTI, LELIO ORSI, en inzonderheid FRANZESCO MAZZOLA of PARMEGGIANINO (geb. 1503, en gest. 1540). GAUDENZIO FERRARI, behoort, nevens vele anderen, onder de sieraden der Milanesche school, en LAVIZZARIO had het als landschaps-schilder zoo ver gebracht, dat men hem den Milaneschen TITIAN noemde. SAFONISBA ANGUISCIOLA, in 1530 te *Cremona* geboren, onderscheidde zich in toon- en schilderkunst: zij schilderde in *Madrid* de portretten van DON CARLOS en de geheele koninklijke familie, en gaf aan de koningin ELIZABETH onderwijs; doch werd in haren hoogen ouderdom blind, en stierf in 1620. LAVINIA FONTANA, ARTEMISIA, GENTILESCHI, MARIA ROBUSTI, en ELIZABETTA SIRANI waren alle beroemde kunstenaressen van dezen tijd; terwijl CAMILLO en GIULIO PROCCACCINI zich door kracht van verbeelding en voortreffelijk koloriet onderscheidten, en BAGNACAVALLIO, die wij reeds onder RAFAELS leerlingen ontmoeten, FR. PRIMATICCIO, PELLEGRINO TIBALDI, PASEROLLI en FONTANA zeer bekwaame Bolognesche kunstenaars waren.

Het *Derde tijdvak* begint met de CARRACCI's, welke uitmuntende kunstenaars den zuiveren stijl poogden te herstellen, en door de vereenigde beoefening der oude meesters, der Natuur en der wetenschappen, aan de overal gezonkene kunst eenen nieuwen luister trachtten bij te zetten. Hun invloed werkte krachtadig, en sedert hield de verdeeling in 4 verschillende scholen op, en bespeuren wij slechts 2 hoofdklassen, namelijk: de navolgers der CARRACCI's, die men *Elektrikers*, en die van MICHEL ANGELO CARAVAGGIO, die men *Naturalisten* noemde, en van welke beide voortreffelijke meesters, zoo wel als van hunne voornaamste kunststukken, wij onder hunne eigen artikelen breeder gesproken hebben. De leerlingen der eersten zijn talloos: CESARE ARETUSI, GUIDO RENI, F. ALBANI (geb. 1578 en

en gest. 1641), DOMENICO ZAMPIRIE, genoemd DOMINIECHINO (geb. 1531 en gest. 1641) waren de voornaamste: de *Communie van den heiligen IHERONIMUS*, zijne *martelingen van de heilige AGNES*, en de *fresco* schilderstukken in *Grotta Ferrata*, behooren onder de uitmuntendste des laatsten. GIOVANNI LANFRANCO, in 1580 te *Parma* geboren, en in 1647 gestorven, onderscheidde zich inzonderheid door de uitwerksels der verlichting, zoo als BARTOLOMEO SCHIDONE door zijn overheerlijk koloriet. — Aan het hoofd der *Naturalisten* staat CARAVAGGIO, die, met zijne navolgers, dikwijls de meest gewone Natuur tot een model koos, en slaafsch volgden, waardoor dus de echte waarde der kunst verminderd werd; ofschoon men hen geene kracht of genie kan ontzeggen. ANDREA SACCHI, die zich sterk tegende *Bambocciaden*, door P. VAN LAAR te *Rome* verspreid, verzettede, de ridder PIETRO LIBERI, ANDREA CELESTI, de portret-schilderes ROSALBA CARRIERA (in 1675 in *Venetie* geboren, en gestorven in 1767), de bevallige FRANZESCO TREVISANI, PINZETTA TIPOLO, en de perspektief-schilder CANALETTO, waren de beroemdste Venitaansche schilders van dezen tijd; terwijl CARLO SIGNANI (geboren 1628 en gestorven 1719) zich grooten roem door oorspronkelijkheid, en zijne zoo krachtige als bevallige behandeling der verwey, verwierf, en zich, onder zijne leerlingen, MARC ANTONIO FRANCESCHINI (geb. 1648, en gest. 1719) onderscheidde. ANGELICA KAUFMAN (*Zie aldaar*) verdient, als schilderes der bevalligheden, mede alhier genoemd te worden.

Het *Mozaïk*, waarin men in *Italië* vele schilderstukken, om dezelfde der vergetelheid te ontrukken, gebragt heeft, moet men als tuschen schilder- en beeldhouwkunst insttaande, beschouwen. De *Romeinsche* mozaïk bestaat daarin, dat kleine, vierkant geslepen steenen of stukken van glas, van verscheidene, afdalende kleuren, zoodanig in elkander gezet zijn, dat zij eene schilderij vertoonen. TASSI, GIOTTO en CAVALLINI vervaardigden reeds dezelve. De *Florentijnsche* mozaïk, daarentegen, bestaat uit steenen van eene aanmerkelijke grootte, zelfs van edele gesteenten, die zoodanig in elkander worden gezet, dat zij dieren, vruchten, bloemen enz. verbeelden. — In de graveerkunst onderscheidden zich de *Italianen* mede van eene voordeelige zijde. TOMASO FINIGUERRA, die in de 15de eeuw leefde, was er de eerste bekende meester in, welke deze kunst aan BACCIO BANDINI mededeelde. Op hen volgde MANTEGNA; doch MARCO A. RAIMONDI van *Bologne* (1500) bragt dezelve eerst tot grootere volkomenheid, en zijne platen, volgens RAFAEL, zullen door hare juiste teekening altijd eene groote waarde behouden. In zijne manier arbeidden BONASONE, MARCO DI RAVENNA, GHISI en anderen; terwijl AGOSTINO CARRACCI, PARMEGGIANO, CARLO MAROTTI en PIETRO TESTA wederom in eene andere manier werkten, en voortreffelijke stukken met de radeernaald voortbragten. Onder de nieuwe, die eene vroeger onbekende manier van behandeling invoerden,

ver-

verdiene BARTOLOZZI in de gepunkteerde manier, en CUNEGO, BOLPATO en BETTOLINI bijzonder genoemd te worden; doch vooral de nog levende RAFAEL MORGHEN, die het graveren in koper tot eenen trap van volkomenheid gebragt heeft, waarvan men voorheen geen denkbeeld had. De kunst om in *Scagliola* te werken, bloeit reeds sedert 2 eeuwen in *Toscane*; zijnde eene compositie, uit eenen kalkaardigen, doorschijnenden steen bestaande, door de delfstofkundigen *Selenit* geheeten. Deze steen wordt tot een fijn poeder gecalceineerd, welke hierop nagmaakt, en waarvan vervolgens platen gevormd worden, op welke, zoodra zij verhard zijn, bloemen, vruchten, bouwkundige stukken, en zelfs beeldtenissen gesneden worden. De holtten worden met dezelfde stof, doch die met verwen, naar den aard van het voorwerp, gemengd is, opgevuld; vervolgens geeft men aan het geheel een polijfsel, en men heeft nu een vast schilderstuk, hetwelk met kristal schijnt bedekt te zijn. LAMBERTO GORI onderscheidde zich in onzen tijd, ten dezen aanzien, op eene voordeelige wijze.

Met de uitmuntende mannen, die sedert de laatste 10 jaar den kunstroom van *Italië* weder op nieuw verbreid hebben, begint een nieuw tijdvak. Sedert den dood van den bevalligen ROTARI en den geleerden CASANOVA scheen het genie een tijd lang te sluimeren, tot dat door CANOVA een nieuwe geest onder de schilders werd opgewekt, waaroe deze groote kunstenaar, door zijne bereidwilligheid, waarmede hij ieder jeugdig talent ondersteunde, veel bijdroeg. Onder de beroemdste der nog levende Italiaansche schilders behoort CAMOCCINI in *Rome*: zijn stijl is grootsch en echt historisch, en zijne overheerlijke teekeningen worden bijkans nog hooger, dan zijne schilderstukken, geschat. Zijn *dood van VIRGINIA* is een van de beroemdste derzelve. LANDI is de uitstekendste portretschilder; GRASSI bezit eene onnavolgbare bevalligheid van penseel, en BENVENUTI, bestuurder van de akademie te *Florence*, is buiten tegenspraak aldaar de eerste in zijn vak. Hij heeft aan FABRE, een Franschman, die zich op den duur in gemelde stad ophoudt, eenen krachtigen mededinger, vooral in landschappen en herdersstukken. Ook COLIGNON en ERMINI, beide mede aldaar wonende, zijn bekwame schilders. ALVAREZ, een *Spanjaard*, en AVEZ, een veel belovend, jong *Venetiaan*, zijn in *Rome* zeer geacht; doch boven al munt aldaar tegenwoordig uit de nog jonge, voortreffelijke kunstenaar, AGRICOLA in *Urbino* geboren, in wien men hoopt, eenen tweeden RAFAËL te zullen zien bloeijen. In zuiverheid van stijl en gevoel, verwijderd van alle theatrale uitdrukking, meent men, dat hij alle nieuwere kunstenaars overtreft.

ITALIAANSCH TAALEN enz. LETTERKUNDE. De Italiaansche taal is de getrouwe spiegel van een volk, hetwelk voor ieder hartstocht vatbaar is, den hoogsten graad van gevoeligheid bezit, en zich even stout kan verheffen, als zich tot den staat van bandi-

ditē vernederen. Haar juiste oorsprong en hare grenzen zijn moeilijk te bepalen. Zij vormde zich later dan de Rovencaalsche en Noord-Fransche dichtelijke taal, maar veel vroeger, dan de nieuwere Fransche. Nog tegenwoordig onderscheidt men in de Italiaansche Taal 15 hoofd-tongvallen, wier letterkundige vereeniging eerst omtrent het midden der 13de eeuw plaats vond, wanneer deze gemeenschappelijke taal van *Italië*, door DANTE *volgare illustre* genoemd, en die den Toskaanschen tongval, door den Provencaalschen verrijkt, ten grondslage had, onder de beschaafde standen, en zelfs aan de hoven, gesproken werd. Kort na het tijdvak der Siciliaansche *Troubadours*, welke in den Siciliaanschen tongval zongen, nam de letterkunde der *Italianen* eenen eigenen weg, toen DANTE, PETRARCHA en BOCCACCIO, in de 14de eeuw, de Italiaansche Taal boven alle andere nieuwere van dien tijd verhieven. De beide eersten, als dichters, en grondleggers van het modern romaneske beroemd, gaven haar eenen eigenen, dichtelijken vorm, en sedert geraakte de Provencaalsche dichtkunst in vergetelheid; terwijl BOCCACCIO voor zich zelven den grond tot het Italiaansche proza legde. Waarschijnlijk ontwikkelde zich hierop, uit DANTE'S *Divina Comedia*, een eigendommelijk karakter in het romanesk *epos*, waarin ARIOSTO, TASSO, TASSONIE, FORTENGUERRA en anderen in de 17de eeuw schitterden, tot dat in later tijd, gelijk bij de overige natien, ook in *Italië* een modern tooneel werd ingevoerd. Ondertuschen had ook de in 1582 opgerigte taalkundige akademie, de *Crusca*, den Florentijnschen tongval als schrift taalaangenomen; doch hielden zich de schrijvers uit andere provincien juist niet zeer naauw aan het woordenboek *Della Crusca*, maar gebruikten ook woorden uit de tongvallen van hun vaderland. De dichtelijke taal der *Buon Secolo* (van 1500- 1600) in ARIOSTO en TASSO, en de proza van BOCCACCIO en DELLA CASA, ondergingen beide van 1680 — 1750, door den invloed der Fransche letterkunde, eene aanmerkelijke hervorming, boven welke zich echter FORTENGUERRA, C. GOZZI, ROLLI, A. ZENO, METASTASIO, GOLDONI, ALFIERI en FREDERICI in de vorige eeuw, in hunne onderscheidene stukken, door een eigendommelijk dichtelijk vermogen, verhieven. De rij der *Improvvisatoren* (*zie aldaar*) begint met den beroemden LORENZO VAN MEDICIS; en hunne vaardigheid, om voor de vuist te rijmen, kan men uit den rijkdom der Italiaansche dichtelijke taal, de menigvuldige vrijheden, welke zij toelaat, het muzikaal oor der *Italianen*, gevoegd bij hunne kennis, zelfs onder het gemeen, aan ARIOSTO, TASSO, MARINO en METASTASIO, het best verklaren. Offchoon MACHIAVELLI, SPERONI en A. CARO in de 16de eeuw wel reeds in het proza eenen naam maakten, hebben echter ALGAROTTI, BETTINELLI, BECCARIA en FILANGIERI, eerst in de 18de eeuw, toen men den schrijfrant van VOLTAIRE begon te volgen, zich door eenen vrijen, geestigen prozaischen voordragt bijzonder onderscheiden.

De *Italiaansche Letterkunde*, voorheen een voorbeeld voor *Europa*, geraakte sedert de helft der 17de eeuw in verval, inzonderheid door de, sinds de hervorming, toenemende bepaling der vrijheid van denken en van de drukpers, en de vermindering van welvaart door het verlies van den zeehandel. Hierbij kwam nog het voor lang toegenomen zedebederf, hetwelk de natuurlijke kracht verlamd had; de langdurige gewoonte, om aan vreemde magt te moeten gehoorzamen, waaruit een slaafsche zin geboren werd, en eindelijk de menigvuldige oorlogen, waarmede de natie van 1630 tot 1749 te worstelen had, en die haar omtrent hare eigene grootheid geheel onverschillig deden worden. Ondertuschen waren er nog enkele pausen, vorsten, en afzonderlijke personen, die de wetenschappen bevorderden, zoo als: LEOPOLD VAN MEDICIS, de graaf MARSIGLI PAZZI, die instituten daarfelden, welke voor de Wis- en Natuurkunde zeer voordeelig geweest zijn: voorts KLEMENS XI, BENEDICTUS XIII en XIV, KLEMENS XIV, mannen van groote geleerdheid; de kardinalen TOLOMEI, PASSIONEI, ANNIBALE en ALESSANDRA ALBANI, en QURINI, en eindelijk in onze dagen de kardinaal BURGIA, de geleerde *Venetiaan* NANI, de prins van TORREMUZZA en anderen. Ook de regering van MARIA THERESIA en LEOPOLD was voor *Lombardye* en *Florence*, ten aanzien der wetenschappen, voordeelig; doch bleven, behalve de wis-, natuur- en geneeskunde, alle overige ten achter; en het is alleen in deze drie vakken, inzonderheid, dat *Italië* zich op groote meesters kan beroemen. Onder deze behooren, in de wis-, waterweeg- en waterleikunde, FRISI en GIROLAMO MAZZUCHELLI, en in de hoogere analyse en meetkunde BOSCHOWICH en MASCHERONI; terwijl MANFREDO SETTALIA beroemde brandspiegels vervaardigde, CASSINI de sterrekunde door gewigtige ontdekkingen uitbreidde, CAMPANI in het maken van optische glazen uitmunte, TORNELLI de gronden van het perspectief met eene meetkundige naauwkeurigheid aanwees, en PIAZZI zich als ontdekker van *Ceres* eenen onsterfelijken naam verwierf. In de Natuurkunde, voor welke volmaking men in verscheidene plaatsen instituten had, waren het MARSIGLIO LANDRIANI, FELICE FONTANO, TOALDO, TIBERIO CAVALLO, GIOVANNI en anderen, die haar door belangrijke ontdekkingen verrijkten. De plantenkunde werd door MALPIGHI, GIOVANNI SEBASTIANO FRANCHI, MICHELI, GIUSEPPE GINANNI, VITTALLIANO DONATI en anderen uitgebreid: REDI, die klasieke werken over de Natuurlijke historie naliet; FELICE FONTANO en LAZARO SPALLANZANI deden met de mikroskoop eene menigte van waarnemingen; terwijl VOLTA bij alle Natuur- en Scheikundigen veel roem door zijne ontdekkingen verworven heeft, en GAGLIARDI, MALPIGHI, PAOLO MANFREDI, en na hen SANTORINI, FANTONI en MORAGAGNI zich ten aanzien der natuurlijke geschiedenis van den mensch, en der ontleedkunde hebben verdienstelijk gemaakt. Bij dit alles werd de beoefenende geneeskunde niet verwaarloosd: FRANCESCO TOR-

en leérde het gebruik van den kinabast kennen; RAMMAZINI drukte in de ziekten en geneeskunde de voetstappen van SYDENHAM, en door BORELLI, BAGLIVI (die echter in de praktijk HIPPOKRATES navolgte), GUGLIELMINI, BELLINI en MICHELOTTI werd Italië het vaderland der Jatro-mathematische school in de geneeskunde.

ITALIE, door de *Duitschers* ook *Welschland*, dat is, het land der *Onduitschers* genoemd, oudtijds de zetel der vrijheid, en nog tegenwoordig door de heerlijke tooneelen der Natuur, en de, over het algemeen, zachte luchtstreek, het genoegen en de trotsch zijner bewoners, en het verlangen der buitenlanders — is een schier-eiland, en grenst ten Noorden aan *Zwitserland* en *Duitschland*, ten Oosten aan het laatstgenoemde rijk en de *Adriatische zee*, of golf van *Venetie*, ten Zuiden en Zuidwesten aan de *Middellandsche zee*, en ten Noordwesten aan *Frankrijk*. Van de *Zee-Alpen* loopen de *Appennynen* midden door het geheele land; scheiden *Lombardye* van het *Genuefche* en *Toskaansche* gebied; dit weder van *Romagna*, en loopen door het koninkrijk *Napels* tot aan de zee-engte van *Mesina*. Behalve de *Alpen* en *Appennynen*, vindt men er nog de bekende vuurspuwende bergen de *Vesuvius*, in het koninkrijk *Napels*, en de *Etna* op het eiland *Sicilië*.

Italië wordt in *Oppe*-, *Middel*- en *Neder-Italië* verdeeld, waarin zich de volgende, van elkander onafhankelijke, staten bevinden: het koninkrijk *Sardinië*, het *Lombardisch-Venetiaansch* koninkrijk; de landen van de hertogen van *Parma*; die van den hertog van *Modena*; het hertogdom *Lucca*; het groothertogdom *Toscane*; de *Kerkelijke staat*, waarin het gemeenebest *San Marino*; het koninkrijk *Napels*, en de vereenigde staat der *Jonische* eilanden, benevens de eilanden *Malta*, *Gozzo* en *Comino*; doch waarvan de laatste het eigendom van *Engeland* zijn, en de eersten onder de bescherming van dat rijk staan, waaraan ook alle reeden en zeehavens van dit gemeenebest toebehooren. Alle deze landen, met de daartoe behorende eilanden, bevatten eene uitgestrektheid van 93,572 Italiaansche vierkante mijlen, en een getal van 19,690,000 bewoners, die in de onderscheidene staten van een verschillend karakter, doch over het algemeen geveinsd, kwaaddenkend en bijgeloovig, of wel ongodsdienstig, zijn. De *Italianen*, van nature eene levendige geaardheid bezittende, zijn aan den eenen kant zeer harstogtelijk, inzonderheid ten aanzien van liefde en haat, en aan den anderen vreesachtig, en over het geheel traag. Zij beminnen hierbij de *pracht*, de *muziek* en het *schonwspél*; doch voornamelijk het *geld*, en zijn kundige en werkzame kooplieden; zoo als de uitvinding en verdere volmaking van den *wisfelhandel* daarvoor een genoegzaam bewijs oplevert.

Men vindt in *Italië* weinige rivieren van aanbelang. De voornaamste zijn de *Po* en de *Etsch*, of *Adige*; beiden uit de *Alpen* ontspringende, en zich in de *Adriatische zee* ontlustende, en de *Argo* en *Ti-*

Tiber, die haren oorsprong in de *Appennynen* hebben, en in de *Tyrrhenische* zee storten. Bovendien heeft men er verscheidene grootere meren, waaronder *Lago Maggiore*, *di Lugano*, *di Como*, *d'Iseo* en *di Garda*, alle aan den voet der *Alpen*, behooren, waaruit een aantal kleine rivieren stroomen, die zich in de *Po* ontlasten.

De luchtstreek is in *Italië*, zoo als wij reeds aanmerkten, zeer zacht, behalve in de ruwe bergstreken; evenwel wordt dezelve, door den sirocco-wind, die in den zomer uit de Afrikaansche brandende zandwoestijnen komt, alsmede door de aardbevingen en vuurspuwende bergen, in sommige streken van *Italië*, eenigzins vermindert. In *Oppe-Italië* is zelfs de winter zeer zacht, en in *Napels* sneeuwt het zelden. Eigenlijk winter heeft men alleen in het Noordelijk gedeelte van *Italië* en op de *Appennynen*; terwijl het Zuidelijke zeer veel aan aardbevingen is blootgesteld, die in 1783 aldaar groote verwoestingen hebben aangerigt.

De voortbrengfels van den grond, offchoon overal niet even vlijtig bebouwd, zijn aan de uitmuntende luchtstreek geevenredigd. De voornaamste zijn koren, zijde (inzonderheid in *Piemont*), katoen, zuidvruchten, wijn, en uitmuntend marmer, voornamelijk het *Carrisch* in *Modena*. In werktuigelijke kunstvlijt zijn de *Italianen*, ten minste, andere natien niet ten achter gebleven, offchoon zich de fabrieken in vele plaatsen in eenen zeer vervallen staat bevinden: die van zijden stoffen zijn, onder alle, nog de belangrijkste. Landbouw en veeteelt bloeijen het meest in *Oppe-Italië*, en in het Zuidelijk gedeelte is de vischery een belangrijke tak van bestaan.

De handel is in *Italië* van weinig belang. In de middel-eeuwen waren *Venetie*, *Genua*, *Florence* en andere steden de voornaamste stapelplaatsen voor den Indischen wereld-handel, en de *Italianen*, uit dezen hoofde, door geheel *Europa* verspreid; doch sedert de ontdekking van den zeeweg naar de *Oost-Indiën* ging de Aziatische handel voor hen verloren, en schiet hun thans nog alleen de handel in eigen produkten, en de voorwerpen van hunne fabrieken en handwerken over; zoodat hunne zeevaart zich tegenwoordig niet verder, dan tot de kusten van de *Middellandsche zee*, uitstrekt. Het deel, hetwelk *Venetie*, *Genua* en *Florence* nog aan den algemeenen handel heeft, is bijna onmerkbaar. De vreemde natien brengen hunne waren, en halen hunne behoeften zelve. De belangrijkste zeehavens zijn *Livorno*, *Genua*, *Civita Vecchia*, *Napels*, *Messina*, *Palermo*, *Ancona* en *Venetie*. Behalve deze zijn *Sinigaglia*, *Bologna*, *Lucca*, *Milaan* en *Verona* aanzienlijke koopsteden.

Ten aanzien der kunsten, en gedeeltelijk ook der wetenschappen, waren de *Italianen* de leermeeesters van *Europa*, en hebben groote kunstenaars, en in alle vakken van kennis, inzonderheid in de staaten natuurkunde, groote geleerden, alsmede beroemde zeelieden en aardrijkskundigen, voortgebragt. Thans, echter, hebben kunsten en wetenschappen haar bloeiend tijdvak overleefd, en het zijn alleen de

de wis- en natuurkunde, waarin zij zich nog onderscheiden. — In volksverlichting zijn de *Italianen* nog verre ten achter, hergeen, voornamelijk, aan de domheid, waarin het volk door zijne priesters gehouden wordt, alsmede aan de diepe armoede moet worden toegeschreven, waaronder een groot gedeelte van hetzelfde moet zuchten.

ITHAKA. Een klein eiland tot het gemeenebest der *Jonische eilanden* behoorende, ten N. O. van *Cefalonia*, het vaderland van ULYSSES, den ODYSSEUS van HOMERUS, in later tijd ook *Thiaqui*, *Theaqui*, *Cefalonia piccola* of *klein Cefalonien* en ook, wel *Val di Compari* genoemd, schoon de Engelschen hetzelfde den ouden naam van *Ithaka* terug gegeven hebben. Het is eene kalk-steenrots; die met de eilanden *Kalamo*, *Atako* en *Megannis*, die tot hetzelfde behooren, op ruim 3 v. m. ongeveer 8000 inwoners bevat en in de van goede teelaarde voorzien dalen genoegzaam koren en groenten voor de inwoners, en verder veel korenten, de beste wijn dezer eilanden, olijven, katoen, vlas en goede zuidvruchten voortbrengt; doch gebrek aan hout en vee heeft. Korenten, wijn en olijven zijn de eenigste artikelen van uitvoer. *Va-ri* is het voornaamste vlek.

J.

JACOBI. (JOH. GEORG) Deze bevallige Duitfche dichter, in 1740 te *Dusfeldorp* geboren, genoot zijn akademisch onderwijs, voornamelijk, op de hooge school te *Göttingen*, waar hij met KLOTZ bekend geraakte. Deze, naar *Halle* beroepen zijnde, bezorgde hem den leerstoel in de wijsbegeerte en welsprekendheid aan de hooge school aldaar; terwijl GLEIM, die hier zijn boezemvriend werd, inzonderheid, het dichterlijk talent in hem opwekte en aankweekte. Beiden werkten vereenigd voor de Duitfche dichterlijke letterkunde, met dat gevolg, dat JACOBI, onder den invloed van GLEIM, van 1774 tot 1776, zijn *Iris*, een tijdschrift voor het schoone geflacht, in 3 deelen uitgaf. Zijne *Auserlesenen Lieder*, door J. G. SCHLOSSER verzameld, en in 1784 te *Bazel* uitgegeven, houdt men voor de beste van die foort. In het genoemde jaar werd hij door JOSEPH II, als hoogleeraar in de fraaije wetenschappen te *Freiburg* in *Breisgau*, aangesteld; zag hier zijn onderwijs en voorbeeld met het gelukkigst gevolg bekroonen, en gaf van 1795 tot 1800 zijn *überflüssig Taschenbuch*, en in 1803 en vervolgens zijn Zakboek *Iris* in het licht, waarop later eene uitgave zijner gezamenlijke werken, te *Bazel*, in 6 deelen verscheen. Zijne gedichten bezitten alle een gelijkmatig karakter; doch gelukten hem het hartelijk lied en de briefvorm beter, dan het epigram en de satijre, offchoon in allen uitstekende plaatsen gevonden worden. Men heeft ook nog van hem een leerrijk,

en met smaak geschreven uittreksel van het kabinet van antiken des hertogs van ORLEANS, hetgeen nader verdient bekend te worden, dan het is. JACOBI eindigde den 4 van Louwm. 1814 zijn leven, onder het genot der liefde en achting van allen, die hem kenden.

JACOBI, (FRIEDERICH HEINRICH) de jongere broeder des bovengemelden dichters, zag in 1743 te *Dusfeldorp* het eerste daglicht. Van zijne vroegere levensjaren is ons weinig bekend geworden. In 1804 vertrok hij, als voorzitter van de akademie der wetenschappen, naar *München*, waar hij den 10den van Lentem. 1819, in het 77ste jaar zijns ouderdoms, gestorven is. Hij was dichter en wijsgeer, en het publiek kent hem in beide opzichten door EDUARD ALWILLS *Briefsammlung*; zijnen WOLDEMAR; zijne *Briefe über die Lehre von SPINOZA*; zijn werk *wider MENDELSONS Beschuldigungen*, *betreffend diese Briefe*, en DAVID HUME *über den Glauben, oder Idealismus und Realismus*: alle welke werken van 1789 tot 1794 in het licht verschenen zijn. Als dichter onderscheidde hij zich bij uitstek door eenen krachtigen voordragt, door treffende schilderingen van de Natuur en het menschelijk hart, een warm gevoel, en een levendige, stoute verbeelding; terwijl zijn doordringend verstand, gepaard met de oorspronkelijkheid en schoonheid van zijnen stijl, hem den naam van den Duitschen PLATO hebben doen verwerven.

Ondertuschen is er mogelijk geen schrijver, ten welken aanzien de gevoelens zoo zeer uit een loopen, dan omtrent JACOBI, hetgeen aan de hem bijzonder eigene *individualiteit* moet worden toegeschreven, zonder welker kennis bijna alle zijne schriften onvertaanbaar zijn. F. SCHLEGEL heeft dus een verdienstelijk werk verrigt, door deze zoo merkwaardige *individualiteit* te kenmerken, in zijne beoordeeling van den WOLDEMAR (*Kritiken und Charakteristiken*), welk werkje, zoo men eenen sleutel op JACOBI's werken begeert, verdient gelezen te worden. De twist met SCHELLING, waartoe des genoemden werk, *von den Göttlichen Dingen und ihrer Offenbarung*, aanleiding gaf, en dat in 1811 te *Leipzig* uitkwam, bragt een werkje te voorschijn, getiteld: SCHELLINGS *Denkmal der Schrift von den Göttlichen Dingen* (1812), hetwelk tot een nader kenmerk en waardering van JACOBI dient, en waarin zijne betrekking tot wetenschap en *Theismus*, tot wijsbegeerte, godsdienst en letterkunde ontwikkeld wordt. Ondertuschen spreekt het van zelve, dat deze waardering niet geheel onzijdig is, en er een behoedzaam gebruik van moet gemaakt worden. Hoe men, echter, over de wijsbegeerte van JACOBI moge oordeelen, hij zal altijd zijnen rang onder de edelste waarheid-onderzoekers behouden, die door vele diep gevonden schatten, welken hij openbaar maakte, aan het ware en goede het zuiverste voordeel heeft aangebragt. Zijne gezamenlijke werken worden te *Leipzig* uitgegeven.

JACOBIJNEN. Deze was, in de tijden der Fransche omwenteling, de naam eener beruchte partij, welker oorsprong en uitbreiding,

ding, benevens derzelver bedoelingen, in den telkens veranderden toestand van zaken, niet wel bepaald kan worden, ten zij men hare geschiedenis in verschillende tijdvakken onderscheide, en de verschillende foorten van *Jacobijnen* zorgvuldig van elkander afzondere, vermits dit genootschap, over het algemeen, zoo vele veranderingen ondergaan heeft, dat de *Jacobijnen* van 1789 met die van 1794 niets, dan den blooten naam, gemeen hebben.

Reeds voor de omwenteling te *Parijs*, kende men aldaar zekere gezelschappen, wier bedoeling was, om elkander hunne wederzijdse gevoelens omtrent bepaalde, staatkundige onderwerpen mede te deelen. Zij waren, inzonderheid, sedert den Amerikaschen oorlog ontstaan; doch hadden geenen verderen openbaren invloed, dan dat zij de denkbeelden van vrijheid en gelijkheid, over het algemeen, meer algemeen maakten. In 1789 vermenigvuldigden deze gezelschappen onder verschillende namen, onder welke, echter, datgeen het meeste bekend werd, hetwelk de afgevaardigden van het voormalig *Bretagne* onder elkander oprigttten, en waarbij zich eerlang de afgezonden uit eenige andere provincien voegden. Deze mannen hadden ten oogmerk, om zich tegen het plan der regering te verzetten, en alle despotieke ontwerpen, waartoe de hofpartij in Zomerm. 1789 gevaarlijke maatregelen nam, ten krachtdadigste tegen te gaan. Toen nu de Nationale vergadering hare zittingen naar *Parijs* verlegd had, en MIRABEAU, die onder de hoofden van deze club behoorde, het weifelend gedrag van het hof nog steeds verdacht hield, werd dit gezelschap, door de toetreding van verscheidene leden, aanmerkelijk uitgebreid, en verkreeg eene bepaalde inrigting. Men verkoos eene kerk van de voormalige *Jacobijnen* (van hier hunne benaming) tot hunne vergaderplaats, die, daar zij in het midden van *Parijs* gelegen was, de verstandhouding met de afgelegendste plaatsen dezer verbazende stad ongemeen begunstigde. Op het voorbeeld der hoofdstad vormde men ook in de voornaamste steden des rijks gelijksoortige volksgezelschappen, waarmede dat van *Parijs*, hetwelk men als de moeder van alle overigen beschouwde, verstandhouding hield. Men deelde aan het laatste alle besluiten mede, en ontving daarentegen van hetzelfde nieuwe voorschriften van gedrag. Deze besluiten bestonden grootendeels in voordragten aan de Nationale vergadering, waarin men de wetgevers, voornamelijk, op deze en gene onderwerpen van beraadslaging poogde oplettend te maken; zijnde het oogmerk der *Jacobijnen van dit tijdvak* geen ander, dan om het volk, ten aanzien van zijne regten en vrijheden voor te lichten, en tot het ontvangen der nieuwe staatsregeling voor te bereiden, zonder dat zij op de openbare verhandelingen, welke men aan de zorg der Nationale vergadering overliet, nog eenigen den minsten invloed hadden. In den Zomer, echter, van 1791 werden alle deze gezelschappen, door de vlugt des konings naar *Varennes*, van veel meer belang, vermits alle partijen door eenen plotseligen schrik ge-

troffen werden, en het volk voor de wederkeering van het *despotismus* duchte. De *Jacobijnen* bedienden zich van dit, voor hen, gunstig oogenblik, om zich invloed op de verkiezingen van afgevaardigden ter tweede Nationale vergadering te verschaffen, en stoorde zich niet aan het dekreet, waarbij de Constituerende nationale vergadering, in de laatste dagen harer bijeenkomst, de ontbinding van alle volksgezelschappen bevolen had.

Na de aanneming der staatsregeling, in het jaar 1791, viel er eene scheuring onder de Parijsche *Jacobijnen* voor. Sommigen verklaarden zich vóór de nu ingevoerde Monarchale constitutioneele regeringsgesteldheid; anderen drongen ook wel, zoo zij voorgaven, op derzelve instandhouding aan, maar werkten heimelijk tot omverwerping van den troon, met oogmerk, om of den hertog van ORLEANS de hoogste magt in handen te geven, of om een republikeinsch bestuur in te voeren. De eerste noemde men *Feuillanten*; de laatste *Orleanisten* en *Brisfotisten*. De club der *Jacobijnen*, die uit de beide laatste partijen bestond, nam, onder het verward bestuur der tweede Nationale vergadering, in leden aanmerkelijk toe, en won nog meer in staatkundigen invloed, nadat keizer LEOPOLD II, bij een manifest van het jaar 1792, haar persoonlijk had aangevallen. Het volk beschouwde thans in hen de eerste beschermers van deszelfs vrijheid, en stroomde in zulk een groot getal naar de plaats harer zittingen, dat de vergaderingen te *Parijs* somtijds uit 2500 menschen bestonden. Niet minder dan 400 *Jacobijner* gezelschappen, uit de onderscheidene provincien des rijks, stonden in eene geregelde verstandhouding met die van *Parijs*, en men kan het getal van alle de *Jacobijnen* in 1792 op bijna 400,000 bepalen.

Hoe gevaarlijk, ja hoogst geducht, deze gezelschappen voor de algemeene rust en orde moesten worden, inzonderheid toen zich een ROBERTSPIERRE, DANTON en MARAT aan derzelve hoofd stelden, hebben de rampzalige gevolgen, ten afschrik van alle volken, bij welken nog eenig gevoel voor deugd huisvest, ten duidelijkste geleeraard. De *Jacobijnen* hadden, bij de uitvoering hunner ontwerpen, den gemeente-raad van *Parijs* op hunne zijde, en konden onder diens bescherming de Nationale conventie trotseren. De club nam, sedert het laatst van 1792, van dag tot dag, in boosheid en onbeschaamdheid toe, en het luisterend publiek, hetwelk uit het laagste gemeen bestond, wedijverde met de schreeuwende redenaars der *Jacobijnen*, (ANACHARCHIS KLOOTS, COLLOT D'HERBOIS en anderen) in onbeschaamdheid.

In en sedert dit tijdvak was het doel der *Jacobijnen* geen ander, dan moord, plundering, en eene geheele omkeering van alle burgerlijke orde, waarin het slechtste volk de hoofdrol speelde, en ieder braaf man, en waar patriot tot den bloede toe vervolgde. De zoogenoemde *zuiveringen*, waardoor, in 1793 en 1794, de verdachte leden uit de clubs gestooten werden, verklaarden de strafbaarste oogmerk.

merken der heetste *Jacobijnen* ten volle. De echte Republikeinen, die men *Girondisten*, of de dal-partij noemde, werden door hun, onder den naam van berg-partij bekend, onderdrukt; het geringste kenmerk van braafheid en gevoel, dat de een aan den ander gaf, was reden genoeg, om hem op de lijst van verdachte personen te plaatsen; en het was dus niet te verwonderen, dat FRERON, LEGENDRE, en anderen, dit lot ook ten laatste ten deel viel. Die, in de eerste jaren der omwenteling, door de koningsgezinden, als een hevig *Jacobijn* veracht werd, werd in den laatste tijd der *Jacobijnen*, door dezen, als een koningsgezinde en gematigd patriot uitgekreten. Zoo lang de conventie, uit eene slaafche vrees, den bloeddorstigen wenk van ROBERTSPIERRE gehoorzaamde, en het Parijsche gemeentebestuur uit aanhangers der *Jacobijnen* bestond, zoo lang vielen er ook duizende slachtoffers onder de moordbijl, of werden in bange kerken opgesloten, en zoolang was er ook aan de onderdrukking hunner gehaatte heerschappij niet te denken; doch zoodra de beruchte ROBERTSPIERRE, met een groot deel van zijnen aanhang, onder de guillotine viel, en de schandelijke Parijsche raad werd afgezet, verloren ook de Parijzer *Jacobijnen* hunnen voormaligen invloed. In het eerst wilden zij zich tegen de conventie verzetten; doch hare onwrikbare standvastigheid deed hun besluiten, om zich aan hare maatregelen te onderwerpen, en alzoo door eene verstandige toegeeflijkheid nog hun voortdurend aanwezen te verzekeren.

Ondertuschen was men nog steeds beducht, dat de *Jacobijnen*, uit hoofde van hunnen grooten aanhang te *Parijs* en in sommige provincien des rijks, op nieuw de overhand zouden verkrijgen; en waarschijnlijk zoude dit ook gebeurd zijn, indien niet, door een gelukkig toeval, het proces tegen den schandelijken CARRIER, juist op hetzelfde tijdstip, ware begonnen geworden. De Parijsche *Jacobijnen* wilden alles wagen, om dezen waardigen deelgenoot hunner gepleegde wandaden aan het zwaard der gerechtigheid te ontrukken; doch het algemeen gevoelen was zoo beslissend tegen hem, dat ieder, die zijne verdediging op zich nam, voor eenen vijand van het algemeene welzijn gehouden werd. Terwijl de *Jacobijnen*, op den 11 van Slagtm. 1794, over de doelmatigste middelen raadpleegden, om CARRIER te redden, omsingelde het volk van alle kanten de zaal, tot dat de gewapende magt toefchoot, en de vergadering uit elkander dreef; terwijl de afgevaardigde LEGENDRE, voorheen zelf een heet *Jacobijn*, maar thans een hunner ijverigste tegenstanders, zich van hunne papieren meester maakte, en den sleutel der zaal aan de conventie ter hand stelde. Deze verbood hierop de vergaderingen der *Jacobijnen*, en de overige steden van *Frankrijk* volgden het voorbeeld der hoofdstad. Zij werden vervolgd en beschimpt als bloeddorstigen en tirannen, en moesten zelfs hunne kenmerkende kleeding afleggen, indien zij hun leven niet wilden in gevaar stellen.

Met dit alles waren de grondstellingen der *Jacobijnen* hiermede

nog niet uitgeroeid. Zij bedienden zich op den 1 van Grasm, en van den 20 tot 23 van Bloeim. 1795, van den algemeenen nood, om eenen opstand te verwekken; en de laatste was zelfs zoo geducht, dat de conventie hare ontbinding nabij was. FERRAND werd vermoord; alle de overige leden namen de vlugt, behalve 14, die aanstonds verscheidene besluiten, naar den zin der *Jacobijnen*, namen; en het was niet, dan met vele moeite, dat men aan dit bloedig tooneel een einde maakte. Door de ontwapening der voorstad *St. Antoine* verloor de *Jacobijnsche* partij haar voornaamste bolwerk; gelijk zij reeds vroeger aan BARRERE, COLLOT d'HERBOIS en BILLAUD DE VARENNES, die den 2 Grasm. 1795 naar *Cayenne* gebannen werden, hunne stoutste redenaars verloren hadden. Van de genoemde 14 afgevaardigden, die het schrikbewind weder wilden invoeren, staken zes zich den dolk in het hart, toen hun vonnis, van den 17 van Zomerm. hun bekend werd; en onder dezen bevond zich ROMME, een man van vele talenten. Sedert werden de *Jacobijnen*, door militaire commissies, overal als *Terroristen* ter dood veroordeeld; en men kan niet ontkennen, zoo men der waarheid niet wil te kort doen, dat de moordzucht van de toen heerschende partij der zoogenoemde *moderaten*, ook hier, den gewonen gang van regtspleging vooruit liep. De kort hierop ontworpen staatsregeling, van den 23ten van Zomerm. 1795, en het op den 27sten van Wijnm. daaraanvolgende daargesteld *Directoire*, gaven, ten laatste, aan het *Jacobinismus* den doodsteek.

Daar de Franfche *Jacobijnen* alom koningshaat predikten, zoo werd hieruit den waan geboren, dat er eene, door Jacobijnsche zendelingen gestichte *propaganda*, die overal hare demokratifche gevoelens wilde invoeren, bestond, en men haatte en vervolgde, uit dien hoofde, met eene blinde drift, elke vrijmoedige poging van edel vrijheidsgevoel in andere landen, b. v. in *Rusland*. Ook moest *Polen*, toen het zich, in 1791 eene nieuwe staatsregeling wilde geven, het verwijt van *Jacobinismus*, onder de oorzaken van den oorlog, hooren noemen. Zelfs *Groot-Brittanje*, *Duitschland* en ons vaderland bleef van den reuk van dat stelsel niet vrij; doch het ergste van alles was, dat men in de beoordeeling van hetzelfde de wijsbegeerte, het natuurlijk- en staatsregt met het *Jacobinismus* verwisfelde, en daardoor niet alleen de rust van vele brave en kundige mannen foorde, maar zelfs de goede zaak des vaderlands een aanmerkelijk nadeel toebragt. De hier gegevene schets van de Franfche *Jacobijnen* bewijst ten volle, dat allen, die met dien naam bestempeld werden, geene *Jacobijnen*, in den flechtsten zin van het woord, waren; even min als in andere landen velen den naam van *revolutionairen*, waaronder men meestal hetzelfde verstond, verdienden.

JACOBSZ, (GIJSBERT) of, gelijk hij zelf gewoon was te schrijven, GIJSBERT JAPICX, verdient, als Vriesch dichter, bijzondere onderscheiding. In het jaar 1603, vermoedelijk te *Bolsward*, gebo-

boren, waar hij, sedert het jaar 1637, den post van schoolleeraar en voorzanger bekleedde, en in 1666 gestorven is, heeft hij als Vriesch taalkenner en dichter bij zijne land- en tijdgenooten grooten roem verworven. De oude Vriesche taal, tot het jaar 1300 onbezoeeld gebleven, en sedert door menigerlei oorzaken verbasterd, was, ten tijde van G. JACOBSZ, naar het getuigenis van S. A. GABBEMA, als begraven onder de puinhoopen der verstrooiing, en zuchtte in de slavernij der uitheemsche talen. G. JACOBSZ heeft getracht, dezelve uit dien toestand te verlossen, en haren vervallen glans weder op te luisteren. Van hier, bij de tweede uitgave zijner gedichten, de getuigenissen ter zijner eere, welke meester G. JACOBSZ vermelden, „als een persoon, uit een eerlijk geslacht gesproten, die „niet behoefde te schroomen, om met de gaauwste taalwijzen in de „renbaan van eenen letterstrijd over de *Suiverheid* der Friesche „woorden te verschijnen.” Ook is tot zijnen lof aangeteekend, dat de vermaarde FRANCISCUS JUNIUS uit *Engeland* overgekomen is, en zich eenigen tijd te *Bolsward* opgehouden heeft, om van G. JACOBSZ in de Vriesche taal onderwezen te worden. G. JACOBSZ heeft zich, ten aanzien der spelling, eenen eigen weg gebaad, waarover hij zich, in zijne *voorrede aan den naauwkeurigen Nederlander*, verantwoordt. „Hij socht, — schrijft hij daar — zijn grijze moeder-, ja beste moeder-, dertael in foodanige letterbeelden te bekleeden en te beklemmen, „dat se een letterkundigen on-Frieze sou konnen lezen.” Op de vraag, of hij de Grieksche en Latijnsche talen ook magtig is geweest, hetgeen uit zijne navolgingen van ANACREON, CATULLUS, HORATIUS enz. schijnt te blijken, verschilt het antwoord der tegenwoordige beoefenaars zijner schriften. Sommigen meenen, dat men hier en daar den Latinist duidelijk bemerken kan; anderen zijn van oordeel, dat de voortbrengfelen der oudheid, waarmede hij bekend is geweest, hem door zijne geletterde vrienden, b. v. GABBEMA en anderen, in zijne brieven vermeld, vertolkt zullen medegedeeld zijn, of dat hij zich bediend heeft van dergelijke navolgingen, te vinden in de *Quicken* van ROEMER VISSCHER. Uit het Fransch heeft hij in profa vertaald en verfriescht, *de geschiedenis van DORILIS en CLEONICE*, en de *verhandeling van het leven en sterven*, door MORNAY. Dat hij, ter beschaving van zijnen goeden smaak als dichter, de werken van HOOFT, CATS, HUYGENS en VONDEL gelezen heeft, is zoo wel uit zijne brieven als gedichten op te maken. Onder de *navolgingen* in dichtmaat behooren, behalve de boven bedoelde versjes in den smaak van ANACREON en CATULLUS, 52 liederen van DAVID, waarin 's dichters gevoel van het verhevene en schoone wel blijkt; doch waarin ook veel gedrongens en onnatuurlijks gevonden wordt, welligt veroorzaakt door de zucht, om te veel in weinige woorden te zeggen.

Het dichterlijk vernuft van G. JACOBSZ steekt het meest door in zijne overaardige *Minnezangen*, geestige *Zamenpraken*, en keurige

Mengelftoffen, onder welke laatste, inzonderheid, Tjesck-Moars *se-aengste*, en LÂN-GEANNE, *het Friesche Freugde* uitmunten. Overal straalt het naïve derwijze door, dat het bij lezing en herhaling altijd bekoort. De vergelijkingen en toespelingen zijn eigenaardig geschikt naar den aard der onderwerpen, en zoo als men dezelve mag verwachten uit den mond van herders en landlieden. Eene enkele uitdrukking is hier en daar wat boersch, schoon daar, waar zij voorkomt, zeer gepast en geestig. Het meeste, ook in de boeren vrijadjen en minneliedjes, is zeer gekuischt, en daarin wordt niets gevonden, hetgeen zedige ooren kwetsen, of jeugdige harten zou kunnen ontvlammen in onedele driften. Integendeel het zedige is meestal met een gepast lesje en voorbeeld vereenigd. Niet alleen het lieve en zachte, maar ook het stoute en verhevene, kenmerkt de voortbrengfelen van het vernuft dezès dichters, die, vooral in zijnen eersten tijd, waarin hij de beste stukken gemaakt heeft, even afkeerig was van het brommende en zwellende, als van het laffe en geeszelooze. Men ziet ook dat ronde, fikfche Vriesche, hetwelk de spreuk (RJEUCHT in SLJEUCHT), die hij voerde, aanduidt, in zijne verzen doorstralen; alsmede het ernstige, godsdienstige en nederige, hetgeen onder de hoofdtrekken van zijn karakter behoorde. Er is, met één woord, zoo veel schoons in zijne verzen, dat men, om dezelve te verstaan, zich in de Vriesche taal geoefend hebbende, de moeite daaraan besteed, rijkelijk zal beloond vinden. Geen wonder, dat dezelve hem de vriendschap van geletterde tijdgenooten bezorgden, waarop hij, blijkens zijne brieven, grooten prijs stelde, en dat ook in onze dagen, waarin de smaak voor ware poëzij zoo algemeen wordt, de belangstelling in zijne gedichten veel grooter is, dan voor eene halve eeuw, toen dezelve bijna vergeten waren. Schoon nog veel te weinig bekend, is echter zijne gedachtenis, in ons vaderland, sedert het vierde eener eeuw, begonnen te herleven. De hoogleeraar E. WASSENBERG liet in 1793, onder zijne voorzitting, verdedigen: *eene Akademische proeve van Vriesche taalkunde, waarin verslag gedaan wordt van het leven en de gedichten van G. JACOBSZ, welke Latijnsche verhandeling, schoon vooral bedoelende te toonen, dat hij niet onbekend geweest is met ANACREON, CATULLUS en HORATIUS, vele keurige bijzonderheden bevat, ter vermelding van zijnen roem als oorspronkelijk dichter. In het jaar 1801 zijn over de oud Vriesche taal en den dichter G. JACOBSZ, eenige belangrijke aantekeningen door prof. WAARDENBURG geplaatst in het *Berlinsche Monatschrift* van BIESTER. Kort daarop hield de eerw. R. KOOPMANS, leeraar bij de Doopsgezinde gemeente te *Amsterdam*, sedert hoogleeraar bij de Doopsgezinde societeit, eene redevoering over G. JACOBSZ, Vriesch dichter, welke, toen geplaatst in het *Magazijn van wetenschap, kunst en smaak*, uitgegeven bij G. WARNARS, in het jaar 1820 met eenige bijvoegfels vermeerderd, nevens andere zijner redevoeringen en verhandelingen, in het licht verschenen is.*

De.

Deze redevoering, waarin men een kort bericht vindt, aangaande de uitgave der werken, den leeftijd, het karakter en de taalkennis van G. JACOBSZ, strekt inzonderheid, om den dichter uit de proeven van zijn dichtelijk vernuft te doen kennen. Hiertoe worden de schoonheden van dezelve aangewezen, en eenige der verzen van verschillende foort, ter proeve, geheel of gedeeltelijk in dichtmaat overgebracht, ingevlochten. Niet lang na de eerste uitgave dezer redevoering gaf prof. WASSENBERGH ten jare 1802 in het licht: het eerste stuk zijner *Taalkundige bijdragen tot den Vrieschen tongval*, waarin hij medegedeeld heeft een *Verhaal aangaande* GIJSBERT JAPICX *en deszelfs gedichten*, (grootendeels ontleend uit des uitgevers Latijnsche verhandeling over dit ontwerp). Toen in het jaar 1806 het tweede stuk van 's hoogleeraars bijdragen den liefhebber en der Vriesche letterkunde werd aangeboden, vonden zij daarin eene *Proeve van oudheid, taal- en dichtkunde op* GIJSBERT JAPICX *Nijsgierige jolle in Haite-Jem; als voorbeeld eener nieuwe uitgave van alle de gedichten*. Op deze wijze heeft niemand het tot nog toe ondernomen, hoezeer aan het algemeen verlangen naar eene nieuwe en verbeterde uitgave voldaan is. Deze *derde* (de eerste verscheen te *Bolsward* in 1668, de andere, wat de spelling aangaat minder naauwkeurig, maar anders vermeerderd en door S. A. GABBEMA bezorgd, te *Leeuwarden* in 1611), is ook te *Leeuwarden* gedrukt in 1821, *in op nijz trognoaze in forbettere trog*. E. EPKEMA. Deze uitgave bevat den *verbeterden tekst*, benevens *Korte oordeel-, letter- en geschiedkundige aanmerkingen op de Vriesche rijmelarij van G. JACOBSZ*, en zal nog gevolgd worden door een tweede deel, hetwelk het *Woordenboek op G. JACOBSZ* zal uitmaken.

Blijkt uit dit alles, dat men sedert eenigen tijd bedacht is geweest, dezen Vrieschen puikdichter de verdiende hulde te betoonen, wij kunnen hier nog bijvoegen in het zekere onderrigt te zijn, dat zijne stadgenooten 's mans gedachtenis zullen trachten te vereeuwigen, door de oprigting van een even duurzaam als fraai gedenkteeken, hetwelk, door den kunstenaar GABRIEL te *Amsterdam* vervaardigd, te *Bolsward*, in de nabijheid der plaats, waar de dichter weleer gewoond heeft, zal gesticht worden. Bij de oprigting van dat monument, zal de eerw. en zeer geleerde heer J. HALBERTSMA, voormaals Doopsgezinde leeraar te *Bolsward*, thans te *Deventer*, eene redevoering houden, welke wij hopen, dat spoedig door den druk zal worden gemeen gemaakt, benevens daarbij gevoegde aanmerkingen en bijzonderheden uit, tot hiertoe minbekende bronnen geput, en zoo wel den dichter, als de taal waarin hij geschreven heeft, betreffende. Uit hetgeen ons van de schranderheid, bedrevenheid in de Vriesche spraak- en oudheidkunde van den heer HALBERTSMA gebleken is, durven wij ons vletjen, dat er, zoo wij dit nog mogen ontvangen, bij hetgeen wij reeds bezitten, ten aanzien van den dichter GIJSBERT JAPICX geene belemmerende duisterheid overblijven, en de belangstel-

618 JAGT- of HOORN-MUZYK. — JAKOBA KANNETJES.

ling in de vruchten van zijnen geest, bij het letterlievend publiek, zal vermeerderd worden.

JAGT- of HOORN-MUZYK. Eene, tot hertoe, in *Rusland* alleen gebruikelijke Muzik, welke door omtrent 35 tot 40 personen wordt uitgevoerd, die allen van metale bewerkte Jagthoorns voorzien zijn, waarmede ieder alleen één en denzelfden toon aanheft, zoo dikwijls de voorgeschrevene noten dit vorderen. Daar ieder toonkunstenaar hierbij slechts op ééne noot, en den daardoor aangewezen toon behoeft acht te geven, dien hij, wanneer de beurt aan hem is, moet aanheffen, en hij bij alle overigen stil zwijgt, zoo vooronderstelt dit eene buitengewone naauwkeurigheid in de uitvoering van deze soort van Muzik, welke, echter, in *Rusland* op de verwonderlijkste wijze wordt in acht genomen. Men schrijft de uitvinding dezer muzik toe aan zekeren MARESCH uit *Boheme*, die in *Petersburg*, waar hij in 1794 stierf, toonkunstenaar was, en, op aanzoek van den graaf NARITSCHIN, Opper-Ruskeizerlijk jagermeester, in plaats van het ruw, eentonig gebrul der gewone Rusfische Jagthoorns, het genoemde getal van zulke Hoorns, van verschillende grootte en wijde vervaardigde, en onder even zoovele jagers liet verdeelen, die zich vervolgens in 3 of 4 rijen achter elkander, met het muzikblad in de hand, plaatsten, en op den hen voorgeschreven toon naauwkeurig moesten acht geven. Hieruit is van langzamerhand ontstaan, een zoo volkomen en juist gespeeld orkest, dat men geheele partijen, symfonien, fugen enz. met alle mogelijke naauwkeurigheid, en zulk eene gelijkvormige toe- en afnemende toonen, voortbrengt, dat men één enkel speeltuig meent te hooren. Loopers, harpegiaturen, ja zelfs trillers, met voor- en naflaggen, speelt men door deze muzik op het naauwkeurigst, en men beweert te regt, dat de Rusfische natie, uit hoofde van het onbegrijpelijk geduld, hetwelk tot het werktuigmatige dezer muzik vereischt wordt, alleen in staat is, om een orkest van dien aard, hetwelk bovendien uit zoo vele personen bestaat, te kunnen voortbrengen. Het eerste orkest bezat de voorgenomde graaf, die het, in 1788, met de daartoe behoorende 40 muzikanten, voor f 40,000 aan den prins POTEMKIN verkocht; en sedert zijn nu ook te *Petersburg*, *Moskou*, enz. verscheidene kapellen van dien aard voor handen.

JAKOBA - KANNETJES. Deze vindt men bijna in alle verzamelingen van oudheden; doch het zoude dwaasheid zijn, te veronderstellen, dat zij allen door deze Hollandsche gravin zouden vervaardigd zijn. JAKOBA rigtte dikwijls gastmalen aan, waarop zij de hoofden der krijgswaarden noodigde, die haar in vroegere jaren hadden bijgestaan, en door wier vrolijkheid zij dan hare sombere luim verzette. Deze maaltijden waren zeer prachtig, en werden op het huis te *Teilingen* gehouden. Men bediende zich bij dezelve van Kannetjes, waarvan ieder een pokaal vulde, en welke bij elken dronk door de gasten uit het venster geworpen werden. Deze Kan-

ne-

netjes nu werden op eene bakkerij, niet ver van *Teilingen*, en door JAKOBA bijzonder begunstigd; vervaardigd, zelfs wil men, dat zij zich somtijds met het vervaardigen derzelve bezig hield, waaruit zij dan hunnen naam zouden ontleend hebben.

JAKOBITEN. Is de naam van die Monophysitische Christenen in het *Oosten*, welke bij de kerkelijke twisten der 6de eeuw vervolgd en verstrooid, en door eenen Syrischen monnik JACOB BARDAI, of JANZALOS, onder de regering van JUSTINIANUS, tot eene op haar zelve staande, godsdienstige sekte vereenigd werden. Zij hadden in *Syrië*, *Egypte*, en *Mesopotamië* talrijke gemeenten met bisschoppen en patriarchen, en moesten, uit hoofde hunner afscheiding van de katholieke kerk, onder de heerschappij der *Arabieren*, die zich sedert de helft der 7de eeuw van het *Oosten* hadden meester gemaakt, natuurlijk nog meer toenemen. Daar echter de Egyptische *Jakobiten* de toegeeflijkheid der *Arabieren* misbruikten, zoo werden zij in 1352 door hun vervolgd, waardoor zij aanmerkelijk verminderd, in hunne godsdienstoefening bepaald, en van hunne Aziatische broeders van langzamerhand gescheiden werden, hetgeen ten gevolge had, dat zij ten laatste eene afzonderlijke sekte vormden, die nog tegenwoordig, onder den naam van *Kopten* (*Zie aldaar*), in *Egypte* gevonden wordt. Inwendige oneenigheden en staatkundige oorzaken gaven, omstreeks dezen tijd, aanleiding tot de afzondering der Abysynische en Armenische *Monophysiten* van den hoofdstam der *Jakobiten*, die zich, na verscheidene proeven tot hereeniging door de pausen, nog tegenwoordig in *Syrië* en *Mesopotamië* als eene onafhankelijke sekte staande houdt, en uit ongeveer 30 of 40,000 huisgezinnen bestaat. Deze *Jakobiten* staan onder het bestuur van twee door de Turksche stadhouders bevestigde patriarchen, stemmen in de gewoonte der beñijdenis vóór den doop, en in de leer van de eenige natuur van CHRISTUS, met de *Kopten* en *Abysfiniers* overeen; doch wijken voor het overige minder, dan de andere partijen, van de inrigting en liturgie van de regtzinnige Grieksche kerk af. — Men moet met deze sekte van oude *Monophysiten* niet die *Jakobiten* (of *non jurors*) in *Engeland* verwisfelen, die zich naar den in 1688 verdreven koning JAKOB II noemden, en afzonderlijke vergaderingen hielden, om dat zij den eed aan de nieuwe koningen weigerden, en niet voor deze, maar voor de STUARTS, meenden te moeten bidden.

JAKOBUS- of JAKOBS-STUKKEN. Eene oude Engelsche munt, ter waarde van 25 Engelsche schellingen en 6 pence. Men heeft ook breede stukken van 23 schellingen of 13 gulden Hollandsch; doch deze beiden gouden specien zijn zeer zeldzaam.

JAMAICA. Eene van de groote *Antilles*, 270 vierkante mijlen bevattende. Het ligt tusschen 17° 45 en 18° 30' N. B. en 281° 20 en 284° 14 L. van *Ferro* en is 26 v. m. groot. Het is het belangrijkste eiland, dat de *Engelschen* in de *West-Indiën* bezitten. Het werd door COLUMBUS, op zijnen tweeden togt, in 1494 ontdekt, en *St. Jago* genoemd, wan-

wanneer zijn zoon DIEGO tot eersten Spaanschen gouverneur van hetzelfde werd aangesteld. De bevolking des eilands was op dien tijd zeer talrijk; doch de inwoners moesten ongehoorde wreedheden verduren, zoodat er in weinige jaren niet minder dan 60,000 werden omgebracht. In 1654 zond CROMWEL eene Engelsche vloot derwaarts, welke het eiland voor de *Britten* veroverde, en het den naam van *Jamaica* gaf. Vele misnoegde koningsgezinden, en verscheidene planters van *Barbados*, trokken nu derwaarts, zoodat, naar verloop van weinige jaren, 60,000 blanken, en 120,000 negers op het eiland leefden. Dan, door de verschrikkelijke aardbeving, welke in 1692 bijna aan de geheele oppervlakte van hetzelfde eene geheel andere gedaante gaf, kwamen meer dan 13,000 menschen om het leven, waarop naderhand nog de pest volgde, die op nieuw een aanmerkelijk aantal wegfleepte. Sedert heeft *Jamaica* nooit weder ten volle op zijn verhaal kunnen komen, zoodat de geheele volksmenigte, in 1816, niet meer dan 390,000 zielen bedroeg, onder welke zich omtrent 30,000 *Europeërs* bevonden, die in 34 steden en dorpen, doch meestal op bijzondere plantagien woonden.

De luchtfreek van het eiland is ongezond: bij dag is het er zeer warm, bij nacht koud en vochtig; terwijl hevige orkanen en aardbevingen er niet zeldzaam zijn; doch de grond, meestal uit gemengd kalk en leem bestaande, is voortreffelijk bebouwd, en levert $\frac{5}{8}$ op van alle de in *Groot-Brittanje* benoodigde suiker, koffij, kakao en katoen. Ook heeft men er schoone bosschen, inzonderheid van mahoniehout; uitmuntende weilanden, benevens den kaneelboom, die uit *Ceylon* herwaarts verplant is, broodvrucht en ander Indisch voortbrengfel. De voornaamste stad op *Jamaica* is *Kingston*; *Port-Royal* heeft eene goede haven. Het eiland wordt door eenen gouverneur, 12 raden en vertegenwoordigers des volks bestuurd. De heerschende godsdienst is de Anglikaansche met vrijheid van alle andere; de taal is de Engelsche, en de middelen van bestaan de plantagien, aanzienlijke veeteelt en handel. Het moederland heeft gewoonlijk 400 schepen naar en van dit eiland in de vaart; terwijl er even zoo veel waren, als naar het moederland, met den smokkelhandel op *Spaansch-Amerika* uitgevoert wordt.

JAMBEN. Zijn in de dichtkunst voeten van 2 lettergrepen, waarvan de eerste kort en de laatste lang is. Verzen, uit deze voetmaat bestaande, worden *Jambische* verzen genoemd.

JAMES. (St.) Is de naam van het koninklijk paleis in *West-Munster* te *Londen*, waarin de koningen van *Engeland*, na de verbranding van het slot te *Whitehall*, sedert 1694, hun gewoon verblijf houden. Het gebouw zelf is oud, en niet zeer groot. Het merkwaardigste in hetzelfde is de groote hoofdtrap, de groote zaal, de gehoorzaal, de ruime antichambre, de koninklijke Lutherfche; *Hollandsche*, *Fransche* kapellen enz. Bij dit paleis is een voortreffelijke tuin met overheerlijke wandelingen, onder den naam van *St. James-park* bekend, waarvan de groote laan 1000 passen in de lengte en 80 in de breedte heeft. Jammer is het, dat dit park zeer slecht wordt onder-

derhonden. Men houdt de luchtstreek, in den omtrek van *St. James* voor de gezondste van geheel *Londen*.

JANICULUS. Een berg binnen *Rome*, aan de overzijde van den *Tiber*, waarop *Janus*, eertijds koning van *Italië*, werd aangebeden, en het graf van *NUMA*, tweeden koning van *Rome*, geweest is. *Porsenna*, koning van *Etrurië*, had op dezen berg zijn leger nedergeflagen, toen hij de stad belegerde. Tegenwoordig wordt hij *Monterio* genoemd, waarschijnlijk, omdat deszelfs aarde eene goudgeele kleur heeft.

JANITSCHAREN. In het Turksch *Jen-I-Ischjeri*, dat is: nieuwe foldaten, aldus genoemd, omdat zij niet aanflonds bij den aanvang der Turksche Monarchie, maar eerst in 1362 door sultan *MURAD I* zijn opgericht geworden. Zij bestonden oorspronkelijk uit Christenen, die krijgsgevangen waren, of door hunne ouders, uit armoede, voor de verschuldigde schatting, aan den sultan als foldaten werden overgegeven; doch tegenwoordig zijn het meestal geboren *Turken*: zij maken het beste gedeelte van het voetvolk der *Porte* uit, en bestaan uit de *eigenlijke Janitscharen*, of *Janitscharen der Porte*, en de *geringere Janitscharen*. De eerste zijn 162 *Odas*, of regimenten sterk, waarvan ieder uit 800 man bestaan moet, doch dikwijls naauwelijks de helft bedraagt. De bevelhebber van een *Oda* heet *Oda-Baschi*, en de opper-bevelhebber over allen is de *Aga der Janitscharen*. Uit hen wordt de lijfwacht des sultans genomen. Boven hunne soldij ontvangen zij spijs en kleeding. Hunne wapenen, die zij echter alleen in den oorlog dragen, en in vredetijd te *Konstantinopel* bewaard worden, bestaan in een sjaaphaan, pistool, mes en langen sabel. Zij vallen den vijand gewoonlijk zonder orde, onder het luid geschreeuw van *Allah* (God) aan; doch moeten, daar zij geheel zonder taktiek vechten, het altijd tegen geoefende foldaten verliezen, weshalve zij op verre niet meer zoo gevreesd zijn, dan voorheen. De geringere *Janitscharen* maken niet zelden een leger van 100,000 man uit. Zij bestaan alleen uit ongeoefende hand-militie, welke door geheel *Turkije* verspreid is, meestal geene soldij ontvangt, en van handwerken leeft. Zij moeten eigenlijk alleen de plaats en vestingen, waar zij wonen, verdedigen, en worden hierom niet dan bij nood in het veld gebruikt. De *Janitscharen* dragen eene groote afhangende, witte muts; doch onderscheiden zich voorts weinig van de kleederdragt der overige *Turken*: de kleur van hun kledé kiest ieder naar welgevallen.

JANSENISTEN. Zoo noemt men in de Roomsche-Katholieke kerk diegenen, welke de bul van *ALEXANDER VII*, van 1656, gewoonlijk *het Formulier* genoemd, (en waarin 5 stellingen, als door *C. JANSENIUS*, bisschop van *Jeperen*, geleeraard, in den zin, door den schrijver bedoeld, worden veroordeeld), weigeren te ondertekenen; niet, omdat zij die stellingen leeren of toestemmen, maar omdat zij beweren, dat dezelve in zijn werk, getiteld *AUGUSTINUS*, niet

niet gevonden worden. In dit werk, hetgeen na den dood van JANSENUS, die in 1638 voorviel, in het licht verscheen, wordt de leer van genoemden kerkvader over 's menschen natuurlijke verdorvenheid, en de kracht der goddelijke genade, voorgedragen, ter wederlegging van fommige schrijvers zijner eeuw, die de leer, door de Roomsche-Katholieke kerk voor de hare aangenomen, vervalschten. De *Jezuiten*, die daarin hunne leer veroordeeld zagen, ondernamen weldra hevige aanvallen tegen hetzelfde, met dat gevolg, dat zij in 1653, bij eene bul van INNOCENTIUS X, de veroordeeling van de 5 stellingen wisten te bewerken. Dit gaf aanleiding tot hevige twisten en vervolgingen der zoogenoemde *Janfenisten*, tot dat dezelfde *Jezuiten* in 1713 van paus CLEMENS XI eene bul wisten te verwerven, welke onder den naam van *Unigenitus* bekend is, en waarbij 101 stellingen, getrokken uit een werk van vader QUESNEL, ten titel voerende, *Zedelijke bemerkingen over het nieuwe Testament*, worden veroordeeld: stellingen, ondertusfchen, welke de *Janfenisten*, als zoo vele grondwaarheden der Christelijke leer erkennen en verdedigen. Zij worden ook wel *Appellanten* genoemd, omdat zij zich, in navolging van eenige Franfche bischoppen, van het vonnis van den paus op eene algemeene kerkvergadering hebben beroepen. Hier te lande noemen zij zich de *Clergie*, omdat hunne kerk door Priesters, onder eenen eigen bischop staande, bestuurd wordt, in onderscheiding van de overige Roomsche-Katholijken, die alleen door priesters, van buiten gezonden, of door zendingen, worden bestuurd.

Ondertusfchen maken de *Janfenisten*, voor zich zelven, geenen bijzonderen aanhang uit, die van de Roomsche-Katholieke kerk is afgescheiden; maar leven, door de geheele kerk verspreid, in gemeenschap met dezelve. In de provincien *Holland* en *Utrecht*, alleen, zijn zij van de overige Roomsche-Katholijken afgezonderd, en hebben hunne eigen kerken en priesters, die onder den aartsbischop van *Utrecht* en den bischop van *Haarlem* staan: ook hebben zij eenen bischop van *Deventer*, doch zonder kerkelijk bestuur. De gemelde afzondering is hier te lande veroorzaakt, in het begin der 18de eeuw, wanneer PETRUS CODDE, bischop van *Sebaste*, onder den titel van apostolisch vicaris, het aartsbisdom van *Utrecht* besturende, door een vonnis van de inquisitie in zijne bediening geschorst werd; doch vooral federt het verkiezen van C. STEENHOVEN tot aartsbischop van *Utrecht* in zijne plaats, wanneer de bischoppen der *Janfenisten*, en die dezelve aankleefden, door de pausen van *Rome* in den kerkelijken ban werden gedaan, waarom zij door de overige Roomsche-Katholijken, welken het bijwonen van hunnen openbaren godsdienst verboden is, als van de kerk afgezonderd, en als scheurmakers beschouwd worden.

Na dat de Roomsche-Katholieke partij zich van het onderwijs in het Hollandsch collegie te *Leuven* heeft meester gemaakt, hebben de

de *Janfenisten*, sedert het jaar 1728, een collegie, of *seminarium*, te *Amersfoort*, in de provincie *Utrecht*, waar de jeugd, onder het opzigt van eenen voorzitter, door meesters en hoogleeraren, tot de geestelijke bediening wordt opgeleid. Over het algemeen onderscheiden zij zich tot dus verre door een grondiger onderwijs in den godsdienst, en eene stiptere opvolging van deszelfs voorschriften. Offchoon zij den paus van *Rome* voor het zichtbaar opperhoofd der kerke, en den opvolger van den Apostel *Petrus* erkennen (zoo als uit de besluiten der kerkvergadering van *Utrecht*, van het jaar 1763 blijkt) ontkennen zij echter, met reeds meer verlichte Roomsche-Katholijken, zijne onfeilbaarheid, zelfs in geloofszaken, alsmede meer andere geestelijke en wereldlijke voorregten, hem nog door sommige Roomschegezinden toegekend. Onder de voornamste voorstanders der *Janfenisten* in *Frankrijk* waren de abt *St. CYRAN*, *ARNAULD*, *PASCAL*, *NIOLE*, en inzonderheid de heeren van *Port-Royal*: allen mannen, die zich, zoo door grondige geleerdheid als door hunne godsvrucht, hebben gekenmerkt. Ook in andere landen vinden zij voorstanders hunner leer en verdedigers hunner regten.

JANSVLIEG. (ST.) Zoo noemt *Dr. HOUTTUIN* dat geslacht van torren, waaraan door *LINNEUS* de naam van *Cantharis* gegeven is: een naam, waarmede anders de gewone *Spaansche vliegen* plegen te worden aangeduid; doch welke niet in dit geslacht, maar in dat der Mei-torren (*Meloe* L.) voorkomen. De heer *HOUTTUIN* schijnt op den naam van *St. Jans-vlieg* gekomen te zijn, door dat men in het Hoogduitsch aan sommigen van dit geslacht den naam van *Jo-hannis-würmchen* geeft; eene benaming, waarvan de oorsprong echter, onbekend is en in het duister ligt. Ook is de naam van *vlieg* zeer oneigen, vermits zij naar geene vliegen gelijken: het zijn torren; doch over het algemeen met meer buigzame dekschilden bekleed, dan men gewoonlijk bij de torren waarneemt. Ruim 30 soorten, van verschillende gedaante, vorm, teekening en kleur, komen in dit geslacht voor, meest huisvestende in *Europa*, offchoon ook enkele in de *Oost-Indië*. Men heeft eenige der soorten van dit geslacht, van wege het schijnsel of licht, dat zij van zich afgeven, *Circindela's* genoemd; doch te onregt, dewijl een geheel geslacht van torren, in de Natuurlijke Historie der insecten, onder dezen naam, of den Nederduitschen van *Zandloopers* (zie *aldaar*) bekend is. Onder de Europeische zijn er twee, te weten: de *Cantharis Noctiluca* (Glimworm of *St. Jansvlieg*), en *C. Fusca* (Glimworm of bruine *St. Jansvlieg*), welke bijzondere opmerking verdienen.

JANUARIJ, of *Louwmaand*. Aldus genoemd naar de Romeinsche godheid *Janus*, die men met twee aangezichten, het eene naar het voorledene, en het andere naar het toekomende ziende, afbeeldde (zie hier onder). Zij werd door *NUMA POMPILIUS* ingevoerd; beginnende het jaar van *ROMULUS* met Maart of Lentem. (Zie hierover *KALENDER*.)

JAN-

JANUARIUS, (*de Heilige*) de bescherm-patroon van het koningrijk *Napels*, werd in het begin der 4de eeuw, als een martelaar van het Christendom, na vele folteringen, te *Puzzuolo* onthoofd. Zijn stoffelijk deel ligt in de kathedraal-kerk te *Napels*, behalve zijn hoofd, en twee fleschjes van zijn bloed, hetwelk in een afzonderlijke kapel bewaard, en van welk laatste gezegd wordt, dat het door eene vrome matrone, bij zijne onthalzing, zoude opgevangen zijn; en het is dit bloed, hetwelk aan de *Napolitanen*, het dweepziekste volk van *Italië*, nog jaarlijks tot de belagchelijkste plegtigheid aanleiding geeft. Zij beweren, namelijk, van hetzelfde, dat het, hoe sterk ook verdroogd, nogtans weder begint te vloeijen, zoodra het in de nabijheid van het hoofd des Heiligen gebragt wordt. Inzonderheid neemt men daar mede, jaarlijks, op den eersten zondag van Bloeim., eene groote proeve, en is men van oordeel, dat het sterk bewegen van dit bloed in het fleschje, en deszelfs helder roode kleur, een teeken zij, dat de beschermheilige het land bijzonder gunstig is; terwijl het tegendeel niet dan een treurig voor-teeken voor 's lands welvaren oplevert. Ondertuschen spreekt het van zelf, dat het vloeijen van dit voorgewende bloed, waarmede, echter, deze vloeibare zelfstandigheid, bij naauwkeurig onderzoek, niets blijkt gemeen te hebben, grootendeels van de priesters afhangt, en het is waarschijnlijk, dat de beweging en warmte der handen daartoe veel bijdragen: doch vermoedt de heer **ARCHENHOLZ**, dat eenige daartoe behoorende kunstgrepen zijn verloren gegaan, en de priesters van hunne rol niet meer volkomen zeker zijn.

JANUS. Eene aloude godheid der *Romeinen*, de god des jaars en des vredes, de bestuurder van alle menschelijke lotgevallen. Hij wordt gewoonlijk als een oud man met twee aangezichten, het eene jeugdig het andere bejaard, met eenen sleutel in de hand, afgebeeld. Hij had eenen beroemden tempel te *Rome*, die, ten teeken, dat de gelukzaligheid van den vrede geweken was, bij het begin van elken oorlog, geopend, en niet voor het herstel van den vrede gesloten werd, ten einde de *Romeinen* in het eerste geval om den laatsten zouden bidden. Van het vestigen van den Romeinschen staat tot op den tijd van **AUGUSTUS** (een tijdvak van ruim 7 eeuwen) werd deze tempel slechts driemaal gesloten. **JANUS** was, volgens de oude verhalen, de eerste koning van *Italië*; leerde met **SATURNUS**, die toenmaals uit den Hemel verdreven was, den akkerbouw en de kunsten van den vrede aan het volk, en regeerde zoo weldadig en uitmuntend, dat men het tijdvak van zijn bestuur de *gouden eeuw* noemde. Daar men nu niets meer wenschen konde, dan dat ieder jaar zoo gelukkig zijn mogt, als de jaren der regering van **JANUS** waren, zoo werd hem ook den loop des jaars geheiligt, en de maand *Januarij* naar hem genoemd. Ook schijnt de afbeelding dezer Romeinsche godheid, met twee aangezichten, hieraan haren oorsprong verschuldigd te zijn; ziende **JANUS**, namelijk, met het bejaarde aangezicht, vol-

vol weemoed, terug op den gouden tijd van den algemeenen vrede, der aarde voor lang ontvloten, en starende met het jeugdige gelaat, vol hoop, in eene heldere toekomst, waarin een eeuwigdurende vrede het geluk der volken zal vestigen.

JANUS SECUNDUS. Werd in 1511 te *Gravenhage* geboren, en was op den Latijnschen zangberg de welluidendste, en tevens een der meest beroemdste Nederlandische dichters. Onder den vermaarden ALCIAAT volbragt hij te *Bourges* zijne studien, en keerde met eenen schat van geleerdheid, en den rang van doctor in de regten naar het vaderland terug. Spoedig werd hij daarna secretaris des aartsbischops van *Toledo*, en deelde weldra in de bijzondere bescherming en vriendschap van KAREL den V, die zijne verdiensten op hoogen prijs wist te stellen. Hij was ongemeen ervaren in de beeldhouw-, graveer- en schilderkunst; doch van zijne hand is echter niets meer overig, dan een gedenkpenning, waarop zij afgebeeld is, die steeds van zijne zangen het belangrijkste onderwerp uitmaakte. — Zijne dichtwerken, die gelukkiger der vergetelheid ontruikt zijn, dragen allen den stempel van eenen gemakkelijken dichttrant en hooger aanleg. Onder zijne *Oden* zijn er vele, die door kracht en verhevenheid uitmunten; onder zijne *Kusjes* is geen enkele middelmatig; in zijne *Elegien* paren zich de sierlijkste uitdrukkingen met de welmeenendste taal van het hart, en overal is hij vloeiend en telkens nieuw en bevallig. Niet minder gelukkig slaagde hij ook in een geheel ander vak der dichtkunst, en was ongetwijfeld de CATULLUS en tevens de MARTIALES van zijnen tijd. Ook in prosa had SECUNDUS eenen aangenamen bevalligen stijl, zijne ongewone bekwaamheden in de Latijnsche taal maakten hem, zoo wel als zijne zedelijke hoedanigheden, bij zijne tijdgenooten geacht en gezien; terwijl zijn fijn vernuft en voortreffelijk dichtvermogen hem de hulde der nakomelingschap hebben doen verwerven. Eene ziekte ontrukte hem aan zijne vrienden en aan zijn vaderland, voor dat hij den ouderdom van 25 jaar bereikt had.

JAPAN. Een groot rijk, aan de oostpunt van *Azië*, uit eilanden bestaande, waarvan *Nippon*, *Ximo* en *Xioco* of *Skof* de voornaamste zijn, die allen door bergen, steile rotsen en den grooten *Oceaan* zijn omringd. Waarschijnlijk waren zij voorheen met het vaste land vereenigd; doch werden door aardbevingen van hetzelfde gescheiden. De oppervlakte van alle deze eilanden bedraagt 8,600 v. m., en het getal der inwoners wordt op 30 millioen geschat. Het rijk van *Japan* is zeer bergachtig, zoo als de daartegen over liggende kusten van het vaste land. De meest beroemde berg heet *Furi*, en is het geheele jaar met sneeuw bedekt. Ook vindt men 5 vuurspuwende bergen op het eiland *Nippon*. Alleen de vlijt der inwoners heeft den woesten grond vruchtbaar gemaakt, en zelfs de steilste bergen bebouwd, waartoe de staatswetten, die den landbouw als de hoofdbezigheid der inwoners voorschrijven, veel bijdragen. De voornaamste voortbrengfels van den grond bestaan in koren, rijst, ka-

toen, zijde, thee, zuidelijke vruchten, tuingewasfen, goud, zilver, uitmuntend koper, tin, ijzer, zwavel, vlas, hennep, edele gefteenten en kamfer. Ook vindt men er velerhande zeedieren en gevogelte. De inwoners vervaardigen fraaije zijde en katoene ftoffen, ftaalwerk, het zoo beroemde porfelein, fraaije verlakte goederen, het fchoonfte papier van den bast der moerbezie-boomen, en meer andere artikelen. Hunne huizen zijn van hout, maar fraai en zindelijk, en hunne fteden zeer volkrijk. Zij behooren onder de meest befchaafde volken van *Azië*, bezitten een edel, trotsch karakter, en zijn fchrander, verftandig en leerzaam. Zij waarderen kunsten en wetenfchappen bij andere natien, die zij anders, of uithoofde van hun flecht gedrag, of om de vernederende behandeling, welke zich deze uit winzucht laten welgevallen, verachten. Zij zijn voor het overige arbeidzaam en veroorloven zich alleen vermaken tot uitspanning, maar nimmer, om den tijd te dooden. Daarentegen zijn zij zeer wellustig, en tot wraakzucht geneigd, welke zij dikwijls na verloop van tijd trachten te bevredigen.

De regeringsvorm van *Japan* is *monarchaal-despotiek*. De wil des keizers is de hoogfte wet. De inwoners leven meestal in diepe armoede, alzo de landman aan zijnen landsheer, die zich voor den eenigen eigenaar van alle landerijen houdt, ten minfte de helft, en in sommige ftreken twee derde van zijnen oogst moet afstaan. Om zamenzweringen te verhoeden, is ieder tot wachter en oppaffer over den anderen gefield, zoodat hij voor dengenen, tot wien hij zelfs in de afgelegenfte betrekking ftaat, in gevalle van misdrijf, moet boeten. Nooit wordt eene misdaad met geld, maar zonder eenige uitzondering aan lijf en leven, door gevangenis en ballingschap, geftraft; wordende elke straf, met eene onverbiddelijke geftrengheid, zoowel aan aanzienlijken als geringen, voltrokken.

De oorfpronkelijke beheerfchers van *Japan* heeten *Mikaddo*, naar den ftamvader van hun geflacht. De geestelijke keizer, de hoogepriester des rijks, noemt men nog altijd *Dairi*, hetwelk van de vroegfte tijden de titel der Japanfche keizers was, toen zij de geestelijke en wereldlijke magt in zich vereenigden. Sedert de omwenteling, welke hun van de laafte beroofde, leeft de opperpriester te *Miaco*, op het eiland *Niphon*, als een gevangene van den wereldlijken keizer, die hem door eenen ftadhouder, aan hem verantwoordelijk, laat bewaken; te *Jeddo*, op hetzelfde eiland, zijn verblijf houdt, en den titel van *Kubo* voert. Om zich des te beter van den afftameling van den ouden ftam der beheerfchers van *Japan* te verzekeren, heeft de listige ftatkunde van den wereldlijken keizer den *Dairi* in een heilig perfoon veranderd, dien geen menfchelijk oog, op zijn weinigt een man, die niet in zijne bediening ftaat, kan te zien krijgen. Wanneer de *Dairi*, hetwelk zelden gebeurt, in zijnen tuin, of in den binnenften omtrek van zijn uitgebreid wel bevestigd paleis, eenige frifche lucht wil genieten, moeten zich allen, op

een

een gegeven teeken, verwijderen, voor dat de dragers den heiligen gevangene op hunne schouders nemen.

De godsdienst der *Japannezers* is van Indifchen oorsprong, zoowel de oudere sekte *Xinto*, als de nieuwere *Budzo*, of de godsdienst van *Fo*, welke uit *China* herwaarts is overgebracht. Behalve deze sekten zijn er nog vele andere, welke wijzigingen van gene zijn. Het volk vereert eene menigte van onder-godheden, wier beelden in de tempels der opperste godheden geplaatst zijn. De talrijke geestelijkheid, de monniken en nonnen, die in grooten getale in kloosters leven, staan onder den *Dairi*; doch nergens is de godsdienst zoo zeer door bijgeloof en latere bijvoegfels misvormd, dan in *Japan*. De sekte *Budzo* heeft de meeste overeenkomst met den geleerden ahang in *China*, en veracht alle dwaze uitvindfels van het volksgeloof.

Sedert de komst der *Europeërs*, en door dezen onderwezen, hebben zich de *Japannezers*, op onderscheidene wetenschappen toegelegd, inzonderheid op de geschied-, sterren- en geneeskunde. De dicht-, toon- en schilderkunst worden mede bij hen hoog gewaardeerd, en in de laatste hebben zij het verder gebragt, dan de *Chinezen*. Zij schrijven zich, gelijk deze, de uitvinding van het buskruid en de boekdrukkunst toe. De kinderen worden vroeg ter schole gezonden, en zeer streng opgevoed. De uitvoer van boeken, inzonderheid die berigten omtrent de regeringen bevatten, alsmede van landkaarten, is verboden; zoo als ook de invoer van uitlandsche godsdienstige werken.

Of *Japan* aan de ouden bekend geweest zij, is onzeker. De eerste berigten omtrent dit rijk, ontving men eerst op het laatst van de 13de eeuw, door den beroemden reiziger MARCO PAOLO, die het *Zipangu* noemde. In 1542 werd *Japan* door drie *Portugeesche* schepen, die toevallig door storm op de Japansche kust vervielen, ontdekt, wanneer er aanstonds eene volkplanting werd aangelegd, en de Jezuit, FRANS XAVERSUS, uit *Indië* naar *Japan* vertrok, om aldaar het Christendom te prediken, hetgeen echter door de inlandsche priesters werd tegengewerkt; doch door de wereldlijke magt, en de aan haar onderhoorige kleine vorsten, begunstigd. De *Portugezen* hadden, in het geheele rijk, eenen vrijen toegang en handel, voornamelijk op het eiland *Ximo*, en de voortplanting van het Christendom door de *Jezuïten* won meer en meer veld, zoodat in het begin der 17de eeuw bijna de helft van het rijk tot hetzelfde was overgegaan. Intusschen beschuldigde men de Christenen, dat zij den keizer van den troon wilden stooten, en het rijk aan *Spanje* onderwerpen. De zendelingen mengden zich in staatkundige zaken, en de overige *Portugezzen* gedroegen zich in het godsdienstige hoogst onvoorzigtig, waarvan het eindelijk gevolg was, dat zij voor altoos, in 1637, uit het Japansche rijk verbannen werden, en de Christenen vele vervolgingen moesten verduren, waarbij eenige millioenen menschen omkwamen. De *Nederlanders*, die zich van deze omstandigheid wisten te bedienen, waren sedert de eenige *Europeërs*, aan wel-

ken de handel in *Japan* werd toegestaan, ofschoon zij alleen de havens van *Nangasaki* en *Desima* mogten bezoeken, en zich aan sommige vernederingen moesten onderwerpen; welke echter bijzonder door de *Engelschen*, uit najver zeer zijn vergroot, dewijl alle pogingen, in later tijd, door de *Rusfen* en *Engelschen* aangewend, om onmiddellijke handel-betrekkingen met *Japan* daar te stellen, zonder eenig gevolg geweest zijn. In weerwil der bepalingen, waaraan de *Nederlanders* ten aanzien van hunnen handel met *Japan* onderworpen werden, schijnt dezelve nogtans voordeelig geweest te zijn; ten minste rekende men op de helft der afgeloopene eeuw, dat de Japanfche handel jaarlijks een voordeel van bijkans *f* 500,000 opbragt, zonder het beloop van het vertier der waren in *Indië* en *Europa*, noch de winst van bijzondere personen, welke ten minste op *f* 250,000 geschat werd, en waarvan de helft aan den raad van *Batavia* kwam, mede te rekenen.

JASPIS. (*Lapis Pantherinus*) Is een steen van allerlei kleur en teekening; ondoorschijnend, dof en schulpachtig van breuk, zeer hard, en die zich zeer fraai laat polijsten. De Jaspis behoort tot het geslacht der kiezelsteenen, en men vindt er vele soorten van, waaronder de *Egyptische kiezel* (*Silex uloticus*), bruin van kleur in allerlei verscheidenheden, somtijds geaderd of gestreept, en, met boomvormige figuren, de merkwaardigste is, en in zijnen oorspronkelijken kiezelvorm uitmuntend kan gepolijst worden. De *Band-Jaspis* bevat insgelijks verscheidene kleuren, als grijs, groen, geel en rood, welke zich dikwijls vereenigd in bandvormige strepen vertoonen. Men vindt deze voort in *Saksen* en *Siberië*, doch dezelve is zeldzaam. De *gemeene Jaspis* laat zich ook zeer goed polijsten, en wordt in oorspronkelijke berglagen, in voortlopende aders, gevonden. Het voornaam kenmerk der Jaspis-steenen is, dat zij, met een staal geslagen, geredelijk vuur geven, en geene de minste gisting in sterk water veroorzaken.

JASSIJ. Eene *Turksche* stad, de hoofdplaats van geheel *Moldavië*. De inwoners zijn meestal den Griekschen godsdienst toegedaan; doch gemieten ook de Katholijken eene vrije godsdienstoefening. De stad, hoe wel zeer vervallen, bevatte echter, voor de laatste onlusten, nog 43 kerken en kapellen, 26 kloosters, 1 Roomsche kerk, 1 Luthersch bedehuis, 1 algemeen ziekenhuis, 14 paleizen der Bojaren, 6000 huizen en 25 tot 30,000 inwoners. De straten waren in plaats van met steenen, met balken en planken belegd, waaronder goten waren, die eenen geweldigen stank veroorzaakten. Men vervaardigde er veel voortreffelijke *canefas*, die, gelijk ook de wijn van *Catanapon*, in menigte naar *Konstantinopel* verzonden werd. Verder gaf de pracht van het hof, onderscheidene handwerken, de wel bezochte jaarmarkten, en de handel, een goed vertier. In 1739 en 1769 werd *Jassij* door de *Rusfen* veroverd; doch telkens bij den vrede terug gegeven. In 1788 geraakte zij in de magt van *Oostenrijk* en den 9 van Louwm. 1792 werd hier de laatste vrede tusfchen de *Rusfen* en *Turken* onderteekent. In Lentem. 1753 brandde bijna de geheele stad, benevens het paleis van den

Hospodar af en in 1772 woedde er de pest; terwijl zij nu in dezen strijd met de *Grieken* door de *Turken* geheel verbrand is.

JAU, JAU, JAU. Is het formulier van eed, dien de Zwartten op *Guinea* aan de blanken doen, waarbij zij hun aangezigt, de borst, schouders en het geheele ligchaam aan de voetzoolen der blanken wrijven; de handen driemaal zamen slaan; met de voeten tegen den grond stampen, en de zoogenoemde *Fetisfen* kussen, die zij aan hunne armen en beenen dragen.

JAUER GESINDEL. Is een rondzwervend volk in *Zwaben*, hetwelk de zoogenoemde Heidenen zeer nabij komt; doch van dezelve is onderscheiden. Zij maken onder zich een bijzonder gild uit, en hebben eene afzonderlijke spraak.

JAVA. Een groot eiland in *Oost-Indië*, hetwelk door de straat *Sunda* van *Sumatra* wordt afgescheiden, en van het Westen naar het Oosten loopt. Het ontleent zijnen naam van *Djang*, eene foort van hert, waarvan de inwoners voorheen leefden, en bevat ten Westen het koninkrijk *Bamtam*, *Jakarta*, met de regentschappen, benevens het koninkrijk *Cheribon*; in het midden het rijk van *Materan*, en ten Oosten het eiland *Madura*, met de oostelijke regentschappen. Deszelfs oppervlakte bedraagt 2400 vierkante Duitfche mijlen, en het getal van inwoners wordt op bijkans 2 millioen, volgens sommigen op een grooter getal, zielen begroot, die uit oorspronkelijke inboorlingen, *Maleijers*, en naburige eilanders bestaan, welke allen den Mahomedaanfchen godsdienst belijden; alsmede uit *Chinezen* en *Europeërs*. Het eiland, waarvan *Batavia*, de zetel van het bestuur, en door de *Hollanders* gesticht werd, (*zie aldaar*) levert veel peper, fuiker, koffij en rijst op, uit welke laatste te *Batavia* de arrak gemaakt wordt, en voorts indigo, vogelnesten, spaansch riet, edele gesteeften enz. Ook bevat *Java* vele goud- en kopermijnen. De *Engelschen* hebben het, gedurende de *Fransche* overheersching, eenigen tijd in bezit gehad; doch het werd in 1814 aan het rijk der *Nederlanden* terug gegeven.

JEANNE D'ARC. (Zie: MAAGD VAN ORLEANS.)

JEDDO of IJEDDO. De hoofdstad van *Japan*, ten Oosten van *Nippon*, aan eene baai van dien naam liggende, met meer dan een millioen inwoners. De huizen zijn meestal van ééne, ten hoogste twee verdiepingen, en van winkels voorzien, en de haven is zoo droog, dat de schepen, op eenen afstand van 5 Fransche mijlen, het anker moeten werpen. Het paleis van den *Kubo*, of keizer, die hier zijn verblijf houdt, en hetwelk als eene vesting gebouwd is, heeft 5 uren in den omtrek, en vertoont reeds op zich zelve eene aanzienlijke stad. Behalve verscheidene ruime zalen, is er eene van 600 voet lang en 300 breed. De zuilen van dit paleis zijn van ceder-, kamfer- en ander kostbaar hout, en in de gehoorzaal, waarin de keizer de afgezanten ontvangt, slaat een troon van louter goud, die met steenen van eene onschatbare waarde omzet is. De partikuliere huizen van *Jedda* zijn van hout, doch wit bepleisterd, zoodat zij van steen gelijken. Daar

het gebruik van tafels en stoelen hier onbekend is, zoo zet men zich over het algemeen, zelfs de keizer, op matten of tapijten neder.

JEHOVA. Zoo noemde Mozes bij zijner wetgeving den God van **ABRAHAM**, **IZAÄK** en **JAKOB**, en gaf daardoor zijn volk het verheven denkbeeld van den eeuwigen en onveranderlijken; want *Jehovahs* beteekent in het Hebreeuwsch: *die is, die was, en zijn zal*, den onveranderlijken. Blijkbaar stemt met deze beteekenis het volgend opschrift overeen, hetwelk boven den tempel van Isis geplaatst was: *Ik ben alles wat was, is, en zijn zal, en mijn sluier is nog door geen' sferveling opgeligt.* In hoe ver, echter, *Jehova* met den Egyptischen Ino in verband staat, en of Mozes het denkbeeld van den eenigen God van de Egyptische geheimen ontleend heeft, dan of de *Egyptenaren* hetzelfde uit den godsdienst der *Hebreeuwen* hebben overgenomen, kan men niet bepaaldelijk beslissen; doch dit is zeker, dat de Mozaïsche bedeeeling, door de zuiverheid van haar denkbeeld omtrent God, zich boven alle volks-godsdiensten der oudheid onderscheidde, want het maken van eenig beeld en gelijkenis van *Jehova* was daarbij uitdrukkelijk verboden, en moest Hij alleen als de onzichtbare beschermgod en koning van het huis van *Israël*, door gehoorzaamheid aan zijne voorschriften, en eene stipte opvolging der door Mozes, in zijnen naam, verordende gebruiken, vereerd worden: nogthans bragt zoo wel de aard van dit godsdienstig stelsel, als de bekrompen denkbeelden der *Hebreeuwen*, met zich, dat de dichtkunst en het volks-geloof het wezen van den onaanzienlijken door beelden verzinnelijkte; zijne tegenwoordigheid in vlammen en wolken, zijne woning in de heilige verbondsark, en hierom, sedert den tijd van **DAVID**, zijnen zetel bij uitsluiting in den tempel op den berg van *Sion* plaatsten. Deze bekrompen volksbegrippen werden wel na de Babylonische gevangenis, door den invloed der wijsbegeerte en des Christendoms, van langzamerhand, opgeklaarder; doch het geloof, dat God de *bijzondere* begunstiger van hun volk was, zal de Joden, zoo lang zij den geschiedkundigen grond van hunnen godsdienst vasthouden, altijd bij blijven; gelijk zij ook de beteekenis van den naam van *Jehova* liefst in dien zin opvatten, dat God voor hen is en blijven zal, hetwelk hij voor hunne voorvaderen was.

JELGERHUIS. (RIENK) Deze alom bekende Nederlandsche portret-schilder werd te *Lecwarden* geboren, en doorreisde een groot gedeelte van zijn leven onze vaderlandsche gewesten, overal zijne kunst oefenende, in gevolge waarvan men ook alom van zijne portretten met pastel gecraijoneerd aantreft. Volgens zijne nagelaten registers beloopten dezelve het verbazend getal van 7763 personen, en zijne vaardigheid hierin was zoo groot, dat hij in den zomer dikwijls twee op eenen dag afwerkte, en dan nog tijd over had, om eene avondwandeling te doen. De goede smaak, in zijne stukken gevonden wordende, de fiksche teekening en altijd sprekende gelijkenis, maakten zijn werk, in later dagen, zeer gewild.

Toen

Toen in 1776 het bekende werk van C. PHILIPS over het perspektief uitkwam, gaf hij daartegen een klein stukje in het licht, waarin hij de misvattingen van den schrijver aanwees. In zijnen laatste tijd hield hij zich nog steeds met dit nuttig deel der schilderkunst bezig, waarvoor hij eene groote geestdrift bezat, en ten welken aanzien zijne kunde en bekwaamheid bij de kunstschilders over bekend is. Hij had ook veel genie voor de graveer- en etskunst, nam inzonderheid onderscheidene proeven, om in de Engelsche manier te schrappen, welke echter niet naar zijnen zin uitvielen, waarom hij dan ook dit werk geheel liet liggen. Van zijne stukken in olieverf zijn op het raadhuis te *Leeuwarden* eenige voorhanden, die waardig zijn, om bezigtigd te worden.

In het laatst zijns levens, meer het gebruik van glazen voor het gezigt behoevende, vond hij een' dubbelden bril uit, door welks bovenglazen hij het model, en door de onderste op zijn werk zag: beide hadden verschillende brandpunten. — Hij vond veel genoeg in het zamenstellen van kleine tooneelen, en maakte er een, hetwelk hij met geschilderde beeldjes stoffeerde, de geschiedenis van JOSEPH in onderscheidene vertooningen voorstellende, welke door A. JELTEMA te *Leeuwarden* in dichtmaat bezongen werden. Hij maakte de voorwerpen voor de conus- en cylinder-spiegels van allerlei gedaante, en liet derzelver constructie, om die op eene gemakkelijke wijze te kunnen teekenen, bij zijne overige schetsen na.

JELGERHUIS bereikte den hoogen ouderdom van ruim 77 jaar, en stierf te *Amsterdam*, waar hij zijnen laatste leeftijd doorbragt, op den 17den van Grasm. des jaars 1806. Hij was een man van een zeer goed zedelijk karakter, die zich, om aan zijn talrijk huisgezin een eerlijk bestaan te bezorgen, vele opofferingen getroostte. Hij had al den aanleg, om uittemunten, ware het geval hem zoo dienschtig geweest, als zijn' ijver en werkzaamheid verdienden. Hij had zeer veel gelezen, en was met alles, wat de verheven wetenschappen betreft, bekend; doorlas de meeste wijsgeerige werken met geestdrift en vrucht; had eene meer dan oppervlakkige kennis van de wis- en natuurkunde, en kocht tot de beoefening van dit een en ander den tijd uit, door 's morgens ten 4 uur, wanneer zijn gezin nog in diepe rust lag, het bed uit te stappen. In den laatste winter van zijn leven doorliep hij zijn geliefkoosde perspektief geheel en al, en bewees door bijgebragte teekeningen, dat de halve mans hoogte de wélvoegelijkste, en meest met de Natuur strokende van den horizon is, in kunstafereelen. Over het zon- en maan licht heeft hij veel geschreven, met betrekking tot de schilderkunst, en wel doorwerkte grondlessen nagelaten. CASPER PHILIPS, die ook over het maan-licht in kunstafereelen geschreven heeft, zwaait hem lof toe, en erkent, dat hij in dit opzigt van JELGERHUIS veel geleerd heeft; terwijl de hoogleeraar CAMPER, in een zijner werken van hem getuigt: „ dat hij de eerste schilder was, die ontdekte, dat voorwer-

„pen nimmer goed kunnen worden afgebeeld, ten zij dezelve zoo „ver van den ziener verwijderd, als zij zelve groot zijn.” — Het is te bejammeren, dat de fortuin zulk een man niet beter gediend heeft: hij zou waarschijnlijk dan nuttiger voor het publiek geweest zijn. Hij streefde er echter altijd na. Nog te *Leeuwarden* wonende, beantwoorde hij eene prijsvraag van het Bataafsch genootschap te *Rotterdam*, welke in het geheel geene betrekking tot de fchilder- of teekenkunst had, en behaalde in 1774 daarop de gouden medaille. (*)

JENA. Eene stad in *Thuringen*, onder *Saksen-Weimar* behoorende. Zij ligt ter plaatse, waar de *Leuthra* in de *Saale* stort, in een bekoorlijk dal; telt 4400 inwoners, en is inzonderheid beroemd door hare hooge school, welke vele der beroemdste geleerden van *Duitschland* onder hare leeraren en kweekelingen telt, alsmede uit hoofde van de daaraan verbonden geleerde en wetenschappelijke inrigtingen. Zij was voorheen een eigendom van de gezamenlijke Ernestenische huizen; doch tegenwoordig staat zij alleen onder *Weimar* en *Gotha*. De hooge school werd in 1548 door JOHANNIS FREDERIK gesticht, en, na zijnen dood, in 1558 ingewijd. Het getal der studenten beliep in vroegere tijden wel eenige duizend, en bedroeg in 1818 nog 634: Hare boekerij, welke eerst door de *Budersche*, en naderhand door de *Buttnersche* verzameling is vermeerderd geworden, is zeer aanzienlijk en wordt op 30,000 boekdeelen geschat. Voorts heeft zij een instituut voor vroedvrouwen, voortreffelijke klinische inrigtingen, een ontleedkundig theater, eene verzameling van wísen natuurkundige werktuigen en modellen, een muzeum, en een kabinet van delfstoffen, en bezit bovendien een aanzienlijk fonds. Nog vindt men in *Jena* vele geleerde genootschappen, en is de stad tevens vermaard door den veldslag, op den 14den van Wijnm. 1806 in hare nabuurschap, tuschen de *Franschen* en *Pruisen* voorgevallen, en waarbij de laatste volkomen geslagen werden. De burgers bestaan van de hooge school, eenige handwerken en handel.

JENNER. (EDWARD). Geneesheer te *Berkeley*, in het graafschap *Gloucester* in *Engeland*. Hij zag in 1749 het eerste daglicht, en behaalde veel roem, door de uitvinding en verspreiding van de koepok-inenting. Reeds in 1776 begon hij zijn onderzoek van de natuur der koepokken, en viel, na verscheidene nasporingen en waarnemingen, op het denkbeeld, om die ongesteldheid door inenting, gelijk de kinderziekte, eerst van de koe, en toen van het eene men-

(*) De vraag was deze: „welke en hoedanige verbindingen zijn er te maken „omtrent den vorm en toefel der vaten, founuizen of flookplaatfen en vuurgan- „gen, alsmede omtrent de foorten, den aanleg en de besturing der brandstoffen „in alle trafiken onzes lands, en in allerlei andere gevallen, waarin vochten moe- „ten heet gemaakt, gekookt, en in den vereifchten graad van hitte onderhouden „worden, om dit op de fpoedigfte, gemakkelijkfte en minst kostbare wijze, en „met den besten uitflag te doen? Zie: *Verh. van het Bat. Genootf. van Proef „nderv. wífsbegeerte*, 2de deel *Rott.* 1775.

menfchelijk voorwerp tot het andere, voort te planten. Eene reeks van geregelde proeven, door hem in het werk gefield, zag hij met een goed gevolg bekroond, en hij deelde zijne gelukkige ontdekkingen aan het publiek mede in 1798 in eene verhandeling, getiteld: *Onderzoek wegens de oorzaken en uitwerkfels van de Variolæ Vaccinæ*; zijnde eene ziekte, in eene der westelijke graaffchappen van *Engeland*, inzonderheid *Glouchestershire*, ontdekt, en onder den naam van *koepokken* bekend. De twee volgende jaren gaf hij zijne verdere ondervinding, in onderscheidene ftukjes, in het licht, die naderhand tot één deel verzameld, in het Nederduitsch door Dr. DAVIDS overgezet, en te *Haarlem*, bij den boekhandelaar A. LOOSJES, uitgegeven zijn, waarop hij later een klein ftukje uitgaf, onder den titel: de *Oorfprong der Vaccinæ-inenting*, waarin hij verflag geeft van zijne eerfte proeven en waarnemingen hieromtrent.

Niettegenftaande het verdienftelijke zijner ontdekking konde hij de pijlen van den nijd en de kwaadaardigheid niet ontgaan; doch ten laafte dreef de waarheid boven, en behaalde eene zepepraal, roemrijk voor den uitvinder en de vrienden der menfchheid; want niet alleen is de koepok-inenting in *Groot-Brittanje* gevestigd, maar maakte ook eenen fpoedigen voortgang, niet flechts in *Europa*, maar ook in andere werelddeelen, bijzonder in *Amerika*. In *Engeland* werd de koepok-inenting onder de land- en zeemagt ingevoerd, bij welke gelegenheid de genees- en heelmeefters der vlotten Dr. JENNER, onder eene gepaste aanfpraak, eenen gouden gedenkpenning aanboden, hetwelk door andere eerbewijzen van onderscheidene geneeskundige genootfchappen gevolgd werd. Het parlement fchonk hem eene fom van 10,000 p. ft., en er werd, niet lang daarna, om eene grootere uitbreiding aan de gelukkige uitwerkfels dezer uitvinding te geven, een genootfchap, onder den naam van het *Jennersfch* genootfchap, opgericht, dat den koning tot befchermheer, en de koningin tot fchutsvrouw heeft. De vier oudfte prinfen werden vice-befchermheeren, en de prinfes van *Wales*, hertogin van *Tork*, met de vijf prinfesfen, namen den post van vice-befchermvrouwen op zich.

Op het vaste land werd deze uitvinding met niet minder toejuiching ontvangen. De koning van *Pruisfen* was het eerfte gekroonde hoofd, dat zijn eigen kroost aan de inenting der vaccine onderwierp. De keizer van *Duitschland* volgde zijn voorbeeld, en moedigde de algemeen in werking bringing door belooningen aan; terwijl de keizerin weduwe van *Rusland* de nieuwe ontdekking met hare aanhoudende befcherming begunftigde, en, om hare achting aan Dr. JENNER te betuigen, hem eenen ring van groote waarde, verzeld van eenen brief, in de vleijendfte uitdrukkingen vervat, door lord St. HELENS, deed ter hand ftellen. In het kort, de nieuwe praktijk, zoo weldadig voor het menfchdom, is aan een ftreng onderzoek, bij de meest verlichte natien van *Europa*, onderworpen geworden, en hoe

634 J E R I C H O. — J E R U Z A L E M.

naauwkeuriger zij werd onderzocht, zoo veel te roemrijker was hare zegepraal.

JERICHO, was eene stad in het oude *Judea*, ten Noord-Oosten van *Jeruzalem*. Zij was beroemd, inzonderheid ten tijde van SALOMON, wegens hare tuinen van balfemboomen, palmen en rozen boschjes, en dreef sterken handel in balfem en specerijen. Tegenwoordig staat op hare plaats het dorp *Rioha*, volgens VOLNEY *Rhan*, hetwelk eenige ellendige, door *Arabieren* bewoonde hutten bevat; de tuinen en boschjes vindt men er niet meer; doch wordt de balfemboom nog aangekweekt. In onze tuinen herinnert ons een rankaardig gewas, met eene zonderling gevormde, welriekende bloem, die wij de *roos van Jericho* noemen, aan deze stad. Waarschijnlijk werd zij ten tijde der kruistogten van daar tot ons overgevoerd.

JERSEIJ. Een eiland in de *Britsche zee* aan het Westelijk einde van *het kanaal*, tegen over de kusten van *Normandië*. Het behoort aan *Engeland*, wordt door twee sorten beschermd, en is met *Guernsey*, dat er zeven mijlen af ligt, bij eenen oorlog tusschen dat rijk en *Frankrijk*, van het hoogste belang. Hetzelfde dient als dan aan de kapers, die het geheele kanaal verontrusten, tot eene wijkplaats, en zoude, indien het in handen der *Franschen* ware, den handel der *Britten* uit de *Oost- en West-Indiën*, omdat de koopvaardij schepen van daar hier voorbij moeten, niet alleen zeer onveilig maken, maar ook tevens eene landing der *Franschen* in *Engeland* aanmerkelijk begunstigen. — Het getal der bewoners van *Jersey* wordt op 22,800 geschat, die voornamelijk van de veeteelt en vischerij, welke hier zeer aanmerkelijk zijn, alsmede van het breijen van kousen, mutsen enz. en den smokkelhandel leven: de granen en overige levensmiddelen ontvangen zij echter uit *Engeland*. Zij beijden allen den Lutherischen godsdienst; spreken meestal nog Fransch; doch zijn *Engelschen*, die in alle de voorregten der natie deelen, offchoon zij geene vertegenwoordigers in het parlement hebben.

JERUZALEM, de hoofdstad van *Judea*, thans tot het *Turksche Pafchalik* van *Damaskus* behoorende, levert tegenwoordig alleen bouwvallen op, die ons aan hare vorige pracht en grootheid herinneren. De omliggende landstreek vertoont met hare kale krijtrotten en zandbergen, die boven onbebouwde, steenachtige dalen zich verheffen, een woest en treurig gezicht: men vindt er geen gras, geen koren-veld, en naauwelijks hier en daar een eenzame ceder. Het langwerpig vierkant, hetwelk de door sterke torens bevestigde ringmuren vormen, bevat nog de 4 heuvels *Sion*, *Bezetha*, *Moria* en *Acra*, waarop het oude *Jeruzalem* gebouwd was. Het tegenwoordige wordt door *Turken*, Christenen en Joden bewoond, die hier in eenen armoedigen toestand leven. De gedenkstukken, welke deze stad in de geschiedenis der wereld belangrijk maken, verdeelt CHATEAUBRIAND in 6 klassen, die te gelijk de verschillende tijdperken hare historie aanwijzen, namelijk: in oud Hebreuwsche, Griek-

Griekſche en Romeinſche voor CHRISTUS; Romeinſche en Byzantynſch-Griekſche, uit de eerſte eeuwen des Chriſtendoms, toen *Jeruzalem* den naam van *Aelia Capitolina* droeg; in Arabiſche en Moorſche; Gothiſche, uit den tijd van het Frankiſche koninkrijk *Jeruzalem*, door de kruisvaarders geſicht, en eindelijk in Turkiſche ſtukken. De *Arabieren* noemen *Jeruzalem* nog tegenwoordig *el-Cods*, dat is *de Heilige*, de *Turken Soliman* en de *Joden* vereeren het als het middelpunt van hun vaderland, en den zetel hunner aloude grootheid; terwijl de Chriſtenen nooit zullen vergeten, dat hier de plaats der belangrijkste tooneelen uit 's Heilands leven, van zijn ſterven, zijn graf en de wieg van hunnen godsdienst geweest is. De kerk van het Heilig graf, de voornaamſte der Chriſtenkerken, brandde in 1811 af, doch het klooster, waaronder zich eigenlijk het graf bevindt, bleef vrij. Verder zijn hier vele moskeen, kerken, kapellen enz.

JERUZALEM, (JOHANN FRIEDRICH WILHELM) werd in 1709 te *Osnabrug* in *Westphalen* geboren, waar zijn vader ſuperintendent was. Reeds vroeg ontwikkelde zich zijn uitmuntende aanleg, zoo dat hij reeds in 1724, behoorlijk toegerust, de hooge ſchool te *Leipzig* betrad. In zijn 21ſte jaar keerde hij naar zijn vaderland terug; doch bezocht kort daarna de *Nederlanden*, waar hij nog eenige jaren te *Leiden* ſtudeerde. Van hier begaf hij zich naar *Göttingen*, van waar hij, na verloop van 3 jaar, eene reis naar *Londen* ondernam. Van hier keerde hij in 1740 naar *Duitschland* terug, en werd door den hertog van *Brunswijk* tot hofprediker, alsmede tot onderwijzer en opvoeder der gezamenlijke vorſtelijke kinderen, inzonderheid van den toenmaals zevenjarigen erſprins CARL WILHELM FERDINAND benoemd, welken eervollen poſt hij in 1742 aanvaarde. Aan hem is men de oprigting van het *College Carolinum* te *Brunswijk* verſchuldigd, hetwelk niet alleen door eene voorbeeldelooze vorming van jongelingen van alle natien, maar ook door zijne leeraren, waaronder JERUZALEM zelf, EBERT, GARTNER, SMITH, ESSGHENBERG en anderen, naderhand, zoowel binnen- als buitenlandsch, zoo beroemd geworden is. Behalve dit college heeft ook de ſtad *Brunswijk* de inrigting en daarſtelling van haar armbefuur aan hem te danken, voor welk een en ander hij dan ook de erkentenis van den hertog genoot, die hem tot prooſt van het *St. Crucis* en *Aegidius*-klooster; in 1749 tot abt van *Marienthal*; in 1752 tot abt van het klooster *Riddingshausen*, in de nabijheid van *Brunswijk*, en eindelijk in 1771, toen hij voor het beroep van kanſelier aan de univerſiteit te *Göttingen* bedankte, tot vice-pretident van het college te *Wolfenbutzel* benoemde.

Een man, als JERUZALEM, van zulk eene uitſtekende geleerdheid, en met een zoo braaf hart, had ook in zijnen huisfelijken kring een kommerloos leven verdiend; doch het lot wilde het anders, en hij moeſt nog in laten ouderdom de pijnigende ſmart verduren, dat zijn
har-

hartelijk door hem geliefde zoon, die te *Wetzlar* de regten beoefende, zich in eene vlaag van zwaarmoedigheid door het hoofdschoot; en het was dit treurig geval, hetwelk aan GÖTTE de grondstof opleverde tot zijn *Lijden van den jongen WERTHER*. Hoe hard ook deze slag voor JERUZALEM ware, wist hij er zich echter door mannenmoed boven te verheffen, en wijdde zich nog in den laten avond zijns levens aan zijnen uitgebreiden werkkring met eenen voorbeeldigen ijver, tot dat hij op den 3den van Herfstm. 1789, in het 80ste jaar zijns ouderdoms, met eene opgeruimde ziel en stille onderwerping, aan de gevolgen eener beroerte, zagtkens ontsiep. De hertogin weduwe van *Brunswijk Lunenburg* liet in de kloosterkerk van *Riddingshausen*, waar 'sⁿ mans stoffelijk deel rust, een openlijk gedenkteeken voor hem oprigten, waarvan het opschrift door deze vorstin zelve vervaardigd werd.

JERUZALEM stond als godgeleerde, als denker en geleerde, onder zijne tijdgenooten op eenen trap, dien slechts weinige bereiken; inzonderheid behoorde hij, in zijne eerstgenoemde betrekking, onder die zeldzame mannen, die het wezenlijke van den godsdienst van deszelfs bijhangfels voorzigtig weten te onderscheiden, hunne gevoelens met bescheidenheid voordragen, en gereed zijn, dezelve, op eene betere overtuiging, te laten varen. Zijne *Verhandelingen over de voornaamste waarheden van den Godsdienst*, waarvan in 1773 bij de boekhandelaren SPRIET en Zoon, te *Amsterdam*, eene nederduitsche vertaling is uitgegeven, zijn een duurzaam gedenkteeken van zijnen wijsgeerigen en onderzoeklievenden geest, en tevens een ontegenzeggelijk bewijs zijner gematigde denkwijze in het godsdienstige, zoodat de meer gevorderde nakomelingschap niet zal kunnen nalaten, dankbaar te erkennen, dat aan den verdienstelijken JERUZALEM een aanmerkelijk deel van hare betere inzigten en uitgebreider kundigheden toekomt. Ook zijne *verzameling van Leerredenen*, in 1788 en 1789 te *Brunswijk* uitgekomen, ademen denzelfden geest.

JEZUITEN. Eene Katholieke orde, door een Spaansch edelman, INIGO VAN LOYOLA gesticht, en in 1540 door den paus PAUL III bevestigd. Zijn voorname doel bepaalde zich tot de opvoeding der jeugd. De pauselijke stoel, echter, die door de Hervorming, inzonderheid door het gezonken aanzien der bedelmonniken, een belangrijk steunfel verloren had, bediende zich van dezelve. Het genootschap moest alleen uit kundige en bekwame mannen bestaan, die hunne opperften blindeling gehoorzaamden, het protestantendom moesten trachten te ondermijnen, en de onfeilbaarheid van den paus met al hun vermogen schragen. Het Roomsche hof, hen dus als zijne ijverigste verdedigers beschouwende, liet derhalve gewillig toe, dat de orde, welke oorspronkelijk tot 60 bepaald was, van dag tot dag aangroeide, en reeds op het einde der 16de eeuw ontelbaar werd: zelfs gelukte het den *Jezuiten*, die, behalve de ordes-gelofte, ook nog die gedaan hadden, om onder de Heidenen te predi-

ken,

ken, om zich over de geheele bekende wereld te verspreiden, en hunne leer allerwege ingang te doen vinden. De generaal der orde had zijnen zetel in *Rome*; doch niet een ieder werd in de diepste geheimen derzelve ingewijd, maar kreeg alleen daar omtrent zoodanige ophelderingen, als zijne opperhoofden, die hij mogelijk niet eens kende, doch welke zorgvuldig naar ieder aankomeling onderzochten, noodig hielden.

Het valt niet moeilijk te begrijpen, hoe gevaarlijk zulk een genootschap voor allen moest worden, die niet tot de Roomfchen behoorden, en hoeveel zelfs Katholieke hoven van deze orde te duchten hadden, wanneer zij het wagen durfden, om hare staag toeneemende magt te beperken. Daar nu de *Jezuiten*, in hun uiterlijk gedrag, de strengste deugd en zedelijkheid huichelden, bovendien meestal lieden waren, die wereld- en menschenkennis bezaten, en beter met de grooten wisten om te gaan, dan de flordige bedelmonniken, zoo kregen zij weldra eenen gereeden toegang tot alle hoven, en werden de biechtvaders en geheime raadgevers der vorsten. Hunne zedeleer was hoogst gemakkelijk en behagelijk. Naar hun gevoelen, behoefde men zich op zijn doodbed alleen tot de heilige maagd te wenden, en alle zonden, die men in zijn leven bedreven had, waren op eenmaal geboet; terwijl men, het beeldtenis van *MARIA*, als *Amulet*, bij zich dragende, naar welgevallen konde zondigen, zonder dat men deswege eenige gevaarlijke gevolgen voor het heil der ziele te vreezen had.

Bij zulke grondbeginfels viel het den *Jezuiten* niet moeilijk, de zwartste ondeden te verdedigen, oproer aan te stoken, en ieder plan, dat voor hun oogmerk gunstig was, door de kracht hunner overreding door te drijven. Men zag in de afgelopen eeuw, hoe gevaarlijk deze menschen voor rijken en staten werden, en hoe zij, door hun onderwijs, de harten hunner kweekelingen vergiftigden. De beroemde staatsdienaar *POMBAL* verdreef hen het eerst, in 1759, uit *Portugal*, waartoe een opstand, dien zij in *Paraguarij* tegen de *Portugezen* verwekt hadden, de eerste aanleiding gaf, waarbij nog kwam, dat men hen beschuldigde, het plan tot 's konings vermoordding begunstigd te hebben. Het Fransche hof volgde in 1764 het voorbeeld van *Portugal*, gelijk ook *Spanje* 3 jaar later, benevens verscheidene Italiaansche vorsten. Wel is waar, *CLEMENS XIII* verzette zich met alle zijne magt hiertegen; doch konde niets ten voordeele der *Jezuiten* uitwerken. Zijn opvolger, *CLEMENS XIV*, een paus, zoo als er nog geen geweest is, gaf eindelijk gehoor aan de herhaalde aanzoeken der Bourbonfche mogendheden, en hief, bij eene bulle van den 21sten van Hooim. 1773, de *Orde der Jezuiten* op. Overal verdreven of vervolgd, en zelfs uit de bezittingen der Katholieke mogendheden in *Amerika* verjaagd, doolden zij troosteloos om, en smeekten om bescherming. In enkele kleine staten werden zij hier en daar toegelaten; doch de volkomenste rust vonden zij

in

in het Noorden, in *Pruisfen* en in *Rusland*. In het eerst genoemde rijk moesten zij, echter, hunne ordeskleeding afleggen; hunne inrigting vaarwel zeggen, en zich onder den naam van priesters van het koninklijk school-instituut, alleen tot het onderwijs der jeugd bepalen; doch welk instituut door FREDRIK WILHELM II ook werd opgeheven. In *Rusland*, in welk rijk, in 1772, verscheidene oostelijke deelen van *Polen* werden ingelijfd, behield KATHARINA de *Jezuïten* mede alleen uit inschikkelijkheid omtrent hare Katholieke onderdanen, en uit hoofde van het nuttige hunner school-inrigtingen. Zelfs hielden zij hier, in 1782, eene algemeene *congregatie* (vergadering), en bragten het bij de keizerin zoover, dat paus PIUS VI de keus van den nieuwen *generaal-vicariss* bekrachtigde, en de orde, voor het Russische rijk, in haren vorigen staat weder herstelde.

Intusschen namen de omstandigheden, ook in *Rome*, door den dood van CLEMENS XIV, in 1774, voor de *Jezuïten* eenen gunstigen keer. Zijn opvolger zich voor een vriend van hun verklarende, hielden de *Exjezuïten* de bulle van zijnen voorganger regstreeks voor onwettig, omdat men hen onverhoord veroordeeld had, en bleven aanzienlijke geestelijken, die veel vermogende vrienden hadden, en aan welken gewigtige leeraars- en kerkelijke ambten werden toevertrouwd. Zij hoopten op hunne herstelling, en bragten het in 1801 ook zoo ver, dat paus PIUS VII hunne orde in *West-Rusland* en *Litthauwen* bevestigde, en die kerkvoogd haar heimelijk in 1804 op het eiland *Sicilië* herstelde. Het was dus niet te verwonderen, dat deze paus, die nog in 1806 eenen ex-jezuït voor heilig verklaard had, toen hij in de lente van 1814 de handen vrij kreeg, de orde der *Jezuïten* plegtig vernieuwde. Ingevolge hiervan openden zij den 10 van Slagtm. des genoemden jaars het noviciaat te *Rome*; ruimde men hun in den herfst van het daaraanvolgende een college te *Modena* in, en verzuimden zij niets, om ook de uitmoedigingen der koningen van *Sardinië*, *Napels* en *Spanje* te volgen, in welk laatst genoemde rijk hunne orde in zegepraal terug keerde.

Onder de gunstigste vooruitzigten der *Jezuïten* in bovengemelde landen, ontvingen zij in andere zoo veel te onverwachter en gevoelliger slagen. De keizer van *Rusland*, ALEXANDER, gaf den 1sten van Louwm. 1817 bevel, dat alle *Jezuïten* onverwijld *Petersburg* moesten ruimen, welk bevel, waarvan de uitvoering dadelijk volgde, daardoor werd aangedrongen, „ dat deze ordesleden den waren Griekschen godsdienst poogden te ondermijnen, „ en, door het hun verleende vertrouwen te misbruiken, jongelingen „ en jonge dochters van het geloof afkeerig maakten.” — Het Portugeesche hof, dat reeds in *Rio de Janeiro* zijne ontevredenheid over 's pausen herstelling der *Jezuïten* had te kennen gegeven, verklaarde in Grasm. 1815 aan zijnen minister PINTO te *Rome*, dat de prins regent de vroegere verordeningen in *Portugal* tegen de *Jezuïten*

ten strengste zoude handhaven, welke besluiten de overige gekroonde hoofden ook hier omtrent mogten nemen, en gaf hiervan aan den pauselijken Nuntius, en aan alle zijne ministers aan de Europeische hoven behoorlijke kennis. Ook in *Duitschland* blijft het openbaar gevoelen bij voortdurend tegen de *Jezuïten*, voor welke, inzonderheid, zeer nadeelig is geweest eene kleine verzameling van akten-stukken, door den ridder R. H. v. LANG in 1815 uitgegeven, onder den titel van: *Reverendi in Christo Patris JACOBI MARELLI S. J. AMORES e Scriniis provinciae superioris Germaniae Monarchii nuper apertis brevi libelle exposuit*, waarin men de schandelijkste wandaden en gruwelen leert kennen, die in de collegien der *Jezuïten* plaats hadden, doch door huine opperften altijd zorgvuldig werden verborgen gehouden. Men kan dus, na het gebeurde, bij de steeds toenemende verlichting, het bijna voor onmogelijk houden, dat de orde der *Jezuïten* immer hare vorige magt zal kunnen herkrigen, offchoon men niet kan ontkennen, dat velen harer kweekelingen nog tegenwoordig, echt Jezuitisch handelen.

JEZUS, bij welken naam naderhand dien van CHRISTUS, dat is gezalfde of koning, gevoegd werd, was een zeer buitengewoon persoon, de grootste en verhevenste, welke immer op aarde verscheen. Zijne moeder was MARIA, eene Joodsche dochter, wel arm en gering, maar van een godvruchtig en onbesproken gedrag, die uit het geslacht van DAVID afkomstig was, en met zekeren JOZEPH, een timmerman van zijn handwerk, mede uit dat geslacht afstammende, in ondertrouw stond, en te *Nazareth* in *Galilea* woonde; om welke reden JOZEPH bij de Joden, over het algemeen, schoon te onrecht, voor den vader van JEZUS gehouden werd, alzoo zijne geboorte geheel buitengewoon en wonderdattig was, en reeds van zijne hemelsche afkomst getuigde. MARIA, namelijk, volgens het verhaal van LUKAS, door eenen Engel berigt zijnde, dat zij eenen zoon zoude baren, dien zij JEZUS moest heeten, ontving bij die gelegenheid tevens van denzelfden hemelbode de verklaring, dat hare zwangersheid daardoor bewerkstelligd zoude worden, dat de *Heilige Geest* over haar zoude komen, en de *kracht des Allerhoogsten* haar zoude overschaduwen, met bijvoeging, dat daarom het heilige, dat uit haar geboren zoude worden, Gods Zoon zoude genoemd worden. Ingevolge hiervan bragt dan ook MARIA, ten gewonen tijde, haren zoon ter wereld, doch niet te *Nazareth* in *Galilea*, maar in een klein vlek of stedeke, *Bethlehem* in *Judea*, waar ook koning DAVID het eerste licht zag, en werwaarts zij met JOZEPH, ter gelegenheid van eene algemeene opschrijving des Joodschen volks, gereisd was. De geboorte van den jongen Heiland maakte een diep vernederend en armoedig vertoon; doch de goddelijke Voorzienigheid zorgde, dat zijne ware grootheid en verhevene bestemming tijdig genoeg aan den dag gebragt werd, door zijne geboorte dadelijk aan eenige vrome herders, op eene luisterrijke wijze, bekend te maken; terwijl weinig tijds daar-

na eenige geleerde lieden van aanzien uit het Oosten, deswegens door Goddelijke Openbaring verwittigd, het kind Jezus, of den nieuw geboren koning der Joden, zoo als zij hem aanduiden, hunne hulde boden, en met hunne geschenken vereerden. Van 's Heilands vroege jeugd, en hergeen hem verder tot zijne mannelijke jaren weder, hebben wij geene andere berigten, dan dat hij, volgens de Joodsche wet, op den achtsten dag besneden, en kort daarna door zijne ouders naar *Egypte* gevoerd werd, om de woede van HERODES te ontwijken. Na den dood dezes dwingelands keerden zij met hem naar *Nazareth* terug, waar hij vervolgens werd opgevoed, en zich, tot zijne openbare verschijning in de wereld, voornamelijk schijnt opgehouden te hebben. Voorts vindt men, met betrekking tot zijne jeugd, nog aangeteekend, dat twee godvruchtige menschen hem in den tempel te *Jeruzalem* openlijk voor den langverwachten Verlosfer van *Israel* erkenden, bij gelegenheid, dat zijne ouders hem, volgens de wet van MOZES, als een eerstgeborenen den Heere voorstelden; dat hij reeds op zijn 12de jaar in den tempel openlijke blijken van zijne ongemeene wijsheid gaf; van tijd tot tijd de aanmerkelijkste vorderingen in godsdienstige kennis en deugd maakte, en toenam in gunst bij God en de menschen.

Toen nu Jezus omtrent den ouderdom van 30 jaar bereikt had, dat is in het 15de jaar der regering van keizer TIBERIUS, en gedurende de prediking van JOHANNES den Dooper, trad hij openlijk als leeraar te voorschijn, en dat wel onder de merkwaardigste omstandigheden. Hij liet zich namelijk vooraf door JOHANNES in den *Jordaan* doopen, bij welke gelegenheid hij, in het bijzijn van dezen, een openlijk en wonderdadig getuigenis uit den Hemel, aangaande zijn karakter en gezag, en tevens eene ongemeene mededeeling van den invloed des Heiligen Geest ontving. Hierop zonderde hij zich, volgens het gebruik der priesteren en profeeten onder de wet, en wel, op het voorbeeld van MOZES, 40 dagen af, om zich tot zijnen gewigtigen post voor te bereiden, waarna hij openlijk begon te prediken, en gedurende 3 volle jaren, ten dien einde, de meeste streken en plaatsen van het joodsche land doorwandelde, en zijne leer door zijn heilig voorbeeld, en tevens door zoo vele en zulke groote wonderen bevestigde, als nimmer een gezant van God gedaan heeft. De korte inhoud zijner leere was deze: hij beschreef God, dien hij bij uitstek *zijn*en *Vader* noemde, als den almachtigen, wijzen en goedertieren Onderhouder en Bestuurder van alles, die niet alleen voor de menschen, maar ook voor zijne overige schepfelen en gewassen des velds, op eene vaderlijke wijze zorgde; dat deze in zijn bestuur, hetwelk hij zijn koninkrijk noemde, beide boozen en goeden deel gaf aan de algemeene blijken zijner gunst, met één woord, dat hij volmaakt goed en barmhartig was, hetwelk nu inzonderheid was gebleken in de zending van hem zijnen eenig geboren zoon, op dat allen die hem gehoor gaven, en in hem geloofden en zich bekeerden,

niet

niet alleen niet gestraft zouden worden voor hun bedreven kwaad; maar deel zouden verkrijgen aan een toekomend eeuwig gelukkig leven. Hij onderscheidde 's menschen geheelen pligt in liefde tot God en den naasten: de eerste bestond, inzonderheid, in gehoorzaamheid aan Gods bevelen, zoo als zij nu door hem, Gods zoon, verkondigd werden, en de laatste in het weldoen aan allen, zonder er zelfs de vijanden van uit te zonderen, aan welker vergeving van onzen kant, zoo zij ons mogten beleedigd hebben, hij de goddelijke vergiffenis van onze misdaden ten naauwste verbond. Onder de bijzondere pligten prees Jezus de vreedzaamheid, opregtheid, voorzigtigheid en nederigheid, de matigheid, kuischheid en vergenoegdheid, bij alle gepaste gelegenheden, aan, en wilde, dat men der burgerlijke overheid geven zou, hetwelk haar toekwam. — Van zich zelven sprekende, leerde hij, dat God hem alle magt in hemel en op aarde had opgedragen, zelfs die, om eeuwig te leven in eene heerlijkheid, die hij bij God zijnen vader had, eer de wereld was; dat hij door hem was verordineerd tot eenen regter van levenden en dooden, en, na het volbrengen van zijnen last, en het doorstaan van het bitterst lijden en den schandelijksten dood, zoude herrijzen, en vervolgens opgenomen worden aan de regterhand zijns vaders in den Hemel.

Ondertusfchen maakte deze leer, hoe zeer van haren Goddelijken oorsprong getuigende, over het algemeen, weinig indruk op het gros zijner tijdgenooten. Slechts een klein aantal, en meest lieden van gering aanzien, geloofden in hem en werden zijne discipelen, maar over het geheel werd hij door de Joden niet aangenomen of erkend. Inzonderheid werd hij door de hoofden en voornaamsten des volks, de priesters en wetgeleerden, zoowel uit hoofde van hunne verkeerde denkbeelden omtrent den Mesias, als van wege zijne vrijmoedige bestraffingen van hunne ondeugden en gebreken, veracht en gehaat, met dat gevolg, dat hij, op de wederregtelijkste wijze, door den Joodfchen raad tot den schandelijken en smartelijken kruisdood werd verwezen, diën hij, na veelvuldige voorafgaande smaadheden en wreede mishandelingen, op de openbare strafplaats *Golgotha*, even buiten *Jeruzalem*, met eene gelatenheid en onderwerping, onderging, waarvan de geschiedenis geen voorbeeld oplevert. 's Heilands sterven ging gepaard en werd gevolgd door de ontzettendste gebeurtenissen, die de aanschouwers met verwondering en vreeze vervulden, en den Heidschen hoofdman, die bij het kruis de wacht hield, deed uitroepen: *waarlijk, deze mensch was regtvaardig, hij was Gods zoon!* Dit getuigenis, gevoegd bij de openlijke verklaring van den Romeinschen landvoogd PILATUS, en het onberispelijk leven van Jezus, dat volkomen zonder smetten was, moet ons ten volle van zijne onschuld, zoo wel als van de waarheid en goddelijkheid zijner leer, overtuigen; gelijk dan ook de goddelijke Voorzienigheid dezelve op de duidlijkste en doorluchtigste wijze heeft gehandhaafd, niet alleen

in de verwoesting van *Jeruzalem*, den tempel en den geheelen Joodschen staat, eenige jaren daarna door de *Romeinen*, en de verstrooiing van het rampzalig overschot des volks over de geheele aarde; maar wel inzonderheid door zijne, door hem voorspelde, opwekking uit den dood ten derden dage, en zijne daaropgevolgde wegname ten Hemel, nadat hij 40 dagen hier op aarde nog met zijne discipelen verkeerde, zich onderscheidene malen aan zijne leerlingen, en eens aan 500 te gelijk, vertoond, en de eersten vermaand hadde, om te *Jeruzalem* te vertoeven, tot dat zij den Heiligen geest, dien hij hun beloofd had, en hen in alle waarheid zoude leiden, ontvangen zouden hebben.

JEZUS SIRACH. Een Palestijnsche Jood, die omtrent 140 jaar voor onze tijdrekening, na zijne komst in *Egypte*, voor de Alexandrijnsche Joden, de zedespreuken in het Grieksch overbragt, welke zijn grootvader van gelijken naam, in *Palestina*, in het Hebreeuwsch had opgesteld. Deze overzetting is dat boek, hetwelk onder de apokriefe schriften van het oude Testament, onder den naam van: *het boek van JEZUS SIRACH*, dat is, *den Siracide*, geplaatst is. Ware het oorspronkelijke nog voorhanden, dan zoude dit boek, uit hoofde van deszelfs zuiver godsdienstigen inhoud, en rijken schat van voortreffelijke regelen van deugd en levenswijsheid, eenen aanzienlijken rang onder de Hebreeuwsche letterkunde bekleeden. Zelfs Christen godsdienst-leeraars bedienen zich van dit ongemeen bevatte boek, als de mildste bron van bijbelsche bewijzen voor bijzondere pligten, voornamelijk bij het onderwijs der jeugd.

JICHT. Is eene der pijnlijkste ziekten, die, wanneer zij zich in hare ware gedaante vertoont, en tot volkomen rijpheid gekomen is, door eene zwelling van de gewrichten aan handen en voeten kennelijk is. Men noemt ze *Podagra* of voeteuvel, wanneer zij het onderste gedeelte van den voet aantast, waar zij zich het meest in den grooten toon plaatst; *Gonagra*, wanneer zij zich in de knie, en *Chiragra*, wanneer zij zich in een of beide handen zet. De Jicht, schoon de ware aard dezer ziekte niet genoegzaam bekend is, en hare oorzaken duister zijn, wordt meestal bij overerving waargenomen, en inzonderheid door eene, lang voorbereide, verzwakking van de voedende werktuigen veroorzaakt, waaraan die van den omloop des bloeds een aanmerkelijk deel hebben. Soms tijds komt hier pijn in de gewrichten bij, die langs zoo heviger wordt, tot dat de afscheiding van eene kalkaardige stof in dezelve aan haar, en de aanvallen der ziekte, een einde maakt. Blijven zoodanige gezwellen, zonder pijn, na de genezing terug, dan noemt men die *Jicht-knobbels*. Niet zelden, inzonderheid bij eenen hoogen ouderdom en afnemende krachten, is de Natuur niet meer sterk genoeg, om eenen volkomen aanval der Jicht met hare *crisis* voort te brengen, en dan ontstaan er, met mindere hevige aanvallen van koorts, maagkramp en ontfleking in de lever, borst en hersens, naar gelang het

een

een of ander deel van den zieken het zwakste is. Dikwijls is deze onregelmatige Jicht doodelijk.

Tot hiertoe is het zelden gelukt, om de Jicht volkomen te genezen, en heeft men zich bijna alleen tot verzachtende middelen moeten bepalen, en, over het algemeen, waargenomen, dat een sobere leefregel en genoegzame lichaamsbeweging, met zorgvuldige vermindering van vochtige koude, de beste behoedmiddelen zijn tegen deze ziekte. Vele specifieke middelen, meer op zoogenoemde ondervinding, dan wel op rede steunende, zijn van tijd tot tijd tegen dezelve aan de hand gegeven, waar onder ook een, onlangs door PRADIER uitgevonden en aanbevolen, en door de Fransche regering van hem gekocht en bekend gemaakt. Het bestaat uit: 6 dr. *Mecca-balsen*, 1 once *R. Kina*, 1 once *Saffraan*, 1 once *Salie*, 1 once *Sassafras*, en 3 pond *gerectificeerde brandewijn*. De *Mecca-balsen* wordt in een derde deel van den wijngeest opgelost; de verdere zelfstandigheden worden in de overige deelen 48 uur getrokken, en dan beiden met elkander gemengd en doorgezeijgd. Kort voor het gebruik mengt men een deel van deze tinktuur met 2 of 3 deelen kalkwater, en schudt de flesch sterk om, op dat er geen bezinkfel kome. Hierna bereidt men eene pap van lijnzaden; strijkt dezelve eenen vinger dik op eene servet, en begiet deze pap met zoo veel van dit vocht, dat zij daarmede doordrongen is, waarna men dezelve op het aangedane deel legt, en, om de warmte te meer te behouden, dit met eenen doek van flanel of gewast taf bedekt. De pap wordt om de 24 uur vernieuwd.

JODEN. Zijn, volgens hunne eigene geschiedschrijvers, afstammelingen van den aartsvader ABRAHAM, die uit *Chaldea* naar *Kanaan*, sedert *Judea* genoemd, getrokken zijnde, aldaar, onder andere kinderen, eenen zoon verwekte, IZAAK geheeten, welke mede eenen zoon had, JAKOB en ISRAEL genoemd. Deze JAKOB verwekte 12 zonen, een van welke, JOSEPH, door zijne broeders, uit afgunst, voor slaaf verkocht zijnde, naar *Egypte* werd gevoerd, waar hij eerlang tot hoogen staat geraakte, en zijns vaders huisgezin, uit hoofde van zwaren hongersnood uit *Kanaan* derwaarts getrokken, een vrij verblijf bezorgde. Het nakroost van JAKOB, sedert twee eeuwen aanmerkelijk vermenigvuldigd, moest in *Egypte* harde onderdrukkingen, na den dood van JOSEPH, verduren, en was eindelijk genoodzaakt, om het rijk te ruïnen, en onder het geleide van MOSES en AARON door de Arabische woestijn, waar het op eene wonderdadige wijze van het noodig onderhoud verzorgd werd, naar *Kanaan*, het land zijner voorvaders, trekken. MOSES voorzag hen, op hunne reis derwaarts, van wetten, en zij verdeelden het land, na deszelfs verovering onder JOZUA, in 12 stammen, die naar JAKOB'S 12 zonen onderscheiden werden. Zij werden eerst door regters, naderhand door koningen geregeerd, onder den vierden van welke laatste 10 stammen van de overige afvielen, waaruit een burger-oorlog, tuschen het rijk van

ISRAEL, of der 10 stammen, en het rijk van *Judea*, of de stammen van JUDA en BENJAMIN, ontstond, die, met de hulp der naburige volken gevoerd wordende, eindelijk ten gevolge had, dat de 10 stammen naar *Asfyrië*, en de overige naar *Babylon*, gevankelijk werden weggevoerd. De laatste, toen reeds naar een hunner stamvaderen *Joden* genoemd, verkregen van CYRUS verlof, om naar hun vaderland terug te keeren, en vestigden (536 jaar voor CHRISTUS) eenen nieuwen staat in *Judea*, die wel van de Perzische regering afhankelijk was, doch voor het overige een eigen inwendig bestuur had, hetwelk uit hooge-priesters en oudsten des volks, volgens de Mozaïsche instelling, bestond. Deze twee stammen leefden sedert, met de overige, onder Perzische, Grieksche, Egyptische en Syrische opperheerschappij, waardoor zij onder alle deze volken vermengd werden, tot dat zij eindelijk, nu ruim 18 eeuwen geleden, van de *Romeinen*, die geheel *Azië* overweldigd hadden, in HERODES eenen vreemden koning ontvingen. De regering van dezen vorst, die alleen den naam van *den Grooten* verwierf, omdat hij zich onder de veelvuldige onlusten wist te handhaven, was voor de Joodsche natie in geenen deele gunstig. Bij de dubbelzinnigheid van zijn godsdienstig karakter, werden de grooten, die aan zijne zijde waren, langs zoo onverschilliger omtrent hunnen ouden godsdienst; terwijl zijne moorden, aan zijne familie gepleegd, gepaard met de onderdrukkingen der *Romeinen*, het volk alleen een diep gevoel van zijn eigen ongeluk moest inboezemen, waarbij nog kwam de geheele ont-aarding van den godsdienst, en de zedeloosheid van het hof, die aanzienlijken en minderen geheel bedierf.

Zoodanig was de staat der Joden ten tijde van CHRISTUS komst op aarde, welke groote gebeurtenis nog door HERODES beleefd werd, om nog zijne laatste dagen met den Bethlehemitischen kindermoord te bezoedelen. Dan, noch hij, noch zijne opvolgers, noch de aanslagen der Phariseeuwen konden het lot der Joden veranderen, die den eenigen troost, die zij nog in de oude voorzeggingen van den Mesias hadden, door hun halfhartig ongeloof, verwierpen. Onder de opvolgers van HERODES werd hun land geheel als een Romeinsch wingewest behandeld, en door landvoogden onderdrukt, waarvan het gevolg was, dat het getergde volk (66 jaar na 's Heilands geboorte) tot opstand overfloeg, waarvan de geheele ondergang van den Joodschen staat het gevolg was. TITUS veroverde in het 70ste jaar onzer tijdrekening *Seruzalem*; de tempel werd eene prooi der vlamme; de stad werd geslecht, en allen, die niet bij dezen ramp omkwamen, werden of voor slaven verkocht, of verdreven. Meer dan 100,000 Joden lieten bij de belegering en verovering der stad het leven, en men kan geene gruweldaad of jammer bedenken, welke dit ongelukkig volk hierbij niet moest verduren.

Sedert geraakten de Joden over de geheele aarde verspreid; doch bezaten in hunne natuurlijke schrandtheid en nijverheid, in de kracht
van

van hunnen godsdienstijver, en in de letterkundige schatten hunner heilige schriften een eigendom, hetwelk hun overal deed ingang vinden, en de voortdoring van hun nationaal bestaan konde verzekeren. Zij vonden in alle landen des Romeinschen rijks, en in het Oosten tot aan de *Ganges*, waar de uit de Babylonische gevangenis achter geblevene aanmerkelijk vermenigvuldigd waren, Joden-genooten en oude geloofsbetrekkingen. *Egypte* en de geheele Noordelijke kust van *Afrika* was vol Joodsche volks-plantingen, en in de steden van *Klein-Azië*, *Griekenland* en *Italië* waren duizenden in het bezit van het burgerregt; en dus werden de Joden, hunnes ondanks, door hunne onderlinge verbindtenis en heilige schriften, werktuigen ter uitbreiding van het Christendom, hetwelk slechts weinigen van hun aannamen; zelfs waagden zij het, onder keizer *JULIANUS*, om het bouwen van eenen nieuwen tempel, in het door *HADRIANUS* herbouwde *Jeruzalem*, te beproeven; en alhoewel dit hun plan mislukte, behielden zij toch in hun, in *Tiberias*, hersteld *Sanhedrin* (waarvan ter dier plaatse tot in 415 voor de Westersche, en in *Babylon* tot 1038 voor de Oosterfche Joden een presidentschap bestond), een vast steunfel; terwijl hunne bloeiende akademien in het Oosten tot kweekscholen voor hunne leeraars dienden, waarvan zich vele door uitstekende kundigheden onderscheidden. Aan hun is men de verzameling der door overlevering voortgeplante uitleggingen van, en bijvoegfels op, het Oude Testament, onder den naam van *Talmud* bekend, die in het jaar 500 voltooid werd, verschuldigd.

Gedurende het verval der wetenschappen in *Europa* bleven de Joden, door hunne inrigtingen van onderwijs, nog altijd op zekeren trap van beschaving, welke hun zelfs invloed en aanzien verschafte. Zij maakten zich meester van den handel der oude wereld, en werden als geldschietters en onderhandelzaars, ja niet zelden in gewigtige ambten, voor vorsten en grooten onontbeerlijk; en, offchoon zij federt de 7de eeuw, door de onverdraagzaamheid der Christenen, vele en harde vervolgingen moesten verduren, zag men hen juist in die landen en tijden, waarin men het gruwelijkst tegen hen gewoed had, eerlang het hoofd weder opbeuren. Het gelukkigst leefden zij onder de *Mahomedanen*; terwijl, gedurende de Moorsche heerschappij, in *Spanje* hunne welvaart en geleerdheid op nieuw begonnen te bloeijen. In de steden van *Frankrijk*, *Duitschland* en *Italië* ruimde men hun, federt de 11de eeuw, eenige straten en afgeslotene pleinen in, waardoor bij de vervolgingen, ten tijde der kruistogten, dikwijls duizenden op eenmaal slagtoffers der volkswoede werden. In gevolg van tijd verklaarden herhaalde synodale besluiten, en bepalingen der overheid de Joden onbekwaam tot het deelgenootschap aan de burgerlijke regten der Christenen, en het bekleeden van openbare ambten. Er werd hun nergens een gerust en vreedzaam verblijf vergund, dan onder betaling van zekere zware schattingen, waarvoor zij de onmiddellijke bescherming van 's lands overheid

moesten koopen. Deze en voortgelijke behandeling was niet zeer geschikt, om hunne bekeering tot het Christendom te bevorderen; en, alhoewel zij, in het laatst der 15de eeuw, in *Spanje* en *Portugal* aan het geweld toegaven, en zich in menigte lieten doopen, was de storm, echter, naauwelijks voorbij, of men zag hen weder in de synagogen.

Ondertuschen blijven zich de Joden onder alle hemel-streken gelijk. Hunne bepaaldheid tot handwerken, die meer list en behendigheid, dan aanhoudende vlijt vorderen, heeft in hun karakter trekken gedrukt, waardoor zij dikwijls voorwerpen van verachting geworden zijn. De enkele braven, die in de laatste tijden als kundige wijsgeeren en geneesheeren onder dit volk hebben uitgemunt, zoo als *SPINOZA*, *MOSES MENDELSZON*, *MOSES KUH* en anderen, behooren door den gang, dien hunne beschaving nam, meer tot de Christenen, dan tot hun eigen volk: het gros der Joden konde, uit verscheidene oorzaken, geenen lust hebben, in die edele denkbeelden en gezindheden, die den mensch in den staat verheffen en tot algemeen nuttige daden aanvuren. Eerst in de laatste helft der vorige eeuw begon men, benevens andere menschelijke regten, ook die der Joden te erkennen, en op de verbetering van hunnen burgerlijken en zedelijken toestand bedacht te worden. De Joodfche natie in *Europa* nadert, bovendien, meer de zeden en beschaving der Christenen, zonder echter hunnen godsdienst te verloochenen; terwijl hunne geloofsgenooten onder de *Mahomedanen* en Heidenen nog in het lot hunner barbaarsche gebieders deelen, en zelfs in den eenigen, in 1772, nog bestaanden Joodfchen staat der *Falafcha*, in het Westen van *Habesch*, volgens de berigten der jongste reizigers, nog onbeschaafd zijn, en in grove onkunde verkeerden.

JOHANNES, *de Dooper*, werd 6 maanden voor Jezus uit eene aan deszelfs moeder verwandte priester familie, in *Judea*, onder zoodanige voorteekenen, geboren, die hem als een van God, tot bijzondere oogmerken, bestemd werktuig kenmerkten. Hij verkoos de strenge levenswijze van eenen Gode geheiligden; gewende zich vroegtijdig aan de eenvoudigste spijs en kleeding, en verkreeg, door zijn eenzaam en ernstig onderzoek der Heilige schriften, en zijn indringen in den geest derzelve, die onafhankelijkheid en sterkte van ziel, welke hem, bij zijne optreding als profeet, een voorwerp van algemeene bewondering maakten. Zijne leer bevatte eene dringende aansporing tot boete, en ter voorbereiding van het Godsrijk, hetwelk aanstaande was; terwijl hij zich aankondigde als den voorlooper van den grooteren profeet, die na hem komen zoude, en zijne bestemming, om voor dezen den weg te bereiden, met zoo veel ijver als zelfverloochening en nederigheid vervulde. Hij doopte talrijke aanhangers op het geloof aan zijne leer, en verwierf onder aanzienlijken en geringen zeer veel aanzien. Toen hem, echter, bij den doop, dien Jezus zich van hem in de *Jordaan* liet toedienen, deszelfs hoo-

ge-

gere zending bekend werd, wees hij zijne leerlingen tot dezen nieuwen leeraar, en zag, zonder de minste nijd, hoe zijne woorden: *hij moet wasfen en ik moet afnemen*, vervuld werden. Voor zich zelven begeerde hij geenen roem, noch eenig verder gevolg zijner pogingen: alleen handhaafde hij het regt, om de waarheid te spreken; doch werd, omdat hij die eens onbefchroomd aan eenen vorst gezegd had, er het slagtoffer van, en door HERODES ANTÍPAS in *Gallilea*, ter gunfte eener wraakgierige vrouw, in den kerker van kant geholpen. Een aantal zijner discipelen bleef hem nog in den dood getrouw, en door hun werd ongetwijfeld, onder den naam van *Sabiers* of *Johannes-Christenen*, in het Oosten, aan de *Irak* en *Shuster*, die godsdienstige sekte geflicht, welke nog tegenwoordig in wezen, en bij welke JOHANNES *de Dooper* een voorwerp van bijzondere vereering is.

JOHANNES, *de Evangelist*, is onder de karakters der Christelijke oudheid een der schoonste en beminnelijkste. Op de roeping van JEZUS verlaat hij zijn vischchersnet, en volgt den goddelijken leeraar van dien tijd af met eene onwankelbare trouw. Niet alleen op zijne reistogten is hij altijd bij hem, en in alle omstandigheden zijn vertrouwdfte vriend; maar zelfs, terwijl de overige discipelen vlugten, vergezeld hij zijnen dierbaren meester onder het kruis, waar deze hem de zorg voor zijne moeder opdraagt. Hierom wordt hij bij uitstek de discipel genoemd, *dien Jezus lief had*. De zachte, teedere, wel geplaatste ziel, welke allerwege in de schriften van JOHANNES doortraalt, maakte hem bij uitstek geschikt tot eenen waardigen leerling onzes Zaligmakers, wiens gezindheid geheel de zijne was. Hij schreef het Evangelie waarfchijnlijk voor de verwoesting van *Jeruzalem*, die 70 jaar na 's Heilands geboorte voorviel, zoo als ook zijne brieven. In het eerste is zijn blijkbaar oogmerk, om het geloof aan de grootheid van Jezus te bevestigen, en de laatste ademen eenen geest van echte Christelijke liefde. Het boek der *Openbaring*, aan JOHANNES toegefchreven, en niet voor het laatst der vierde eeuw algemeen voor een apostolisch werk gehouden, schoon in den Oosterfchen trant en in eene Christelijke verrukking gefchreven, is zijner waardig, en voornamelijk ten dienste der gemeenten van het eigenlijk *Azië* gefchikt, welke hij bestraft, vermaant, en tot standvastigheid in de leer aanmoedigt, en waarin hij te gelijk de toekomstige lotgevallen van CHRISTUS kerk, in eenen verhevenen, prophetifchen stijl, opgeeft en voorspelt. JOHANNES hield na de verwoesting van *Jeruzalem* meestal zijn verblijf te *Ephese*, leefde eenigen tijd als balling op *Patmos*, en mogelijk ook wel in *Rome*; doch kwam naderhand in *Ephese* terug, waar hij eindelijk in hoogen ouderdom ftierf. De kerkvader HIERONIMUS verhaalt, uit zijne laatste levensjaren, eenen aandoenlijken trek. Toen het hem, namelijk, door wakheid des ouderdoms, niet meer mogelijk was, om uitvoerig in de gemeente te kunnen spreken, liet hij zich altijd naar de vergadering dragen, en riep haar, zoo dikwijls hij binnen kwam, toe: *Kinderen! bemint elkander!*

Hierop hem vragende, waarom hij deze woorden zoo onophoudelijk herhaalde, en niets anders zeide, gaf hij dit antwoord: *omdat het des Heeren gebod is, en zoo hieraan voldaan wordt, is het genoeg.*

JOHANNESBERG, of *Bischofsberg*. Een dorp, met een fraai bergflot, in eene bekoorlijke landstreek, in *Rheingau* gelegen. Voormaals behoorde het tot het bisdom *Fulda*, toch nu tot het ambt *Rudesheim* in het hertogdom *Nassau*. Het is wegens den voortreffelijken Rijnwijn beroemd, die aldaar groeit; doch wordt die van het bergflot voor den besten gehouden. In het jaar 1807 werd dit flot, met al deszelfs onderhoorigheden, door NAPOLEON aan den maarfchalk KELLERMAN geschonken; maar is na de bevrijding van *Duitschland* aan *Oostenrijk* ten deel gevallen. Een ander *Johannesberg* ligt in het Keurvorstendom *Hessen*, provincie *Fulda*, heeft een schoon kasteel, dat voorheen eene abtdij was, en 162 inwoners.

JOHNSON, (SAMUEL) een der grootste Engelsche geleerden, in 1809 te *Lichtfield*, in *Staffordshire* geboren, gaf reeds vroeg blijken van buitengewone vermogens van geest. De oude klasfiken, vooral de Romeinsche, waren het voorwerp zijner vroegere oefening, en verscheidene overzettingen uit HOMERUS, HORATIUS, VIRGILIUS, enz., welke hij toen vervaardigde, verraden niet weinig taalkunde en veel dichterlijk genie. Later onderscheidde hij zich op de hooge school te *Oxford* door eene meesterlijke vertaling, in Latijnsche hexameters, van POPE's *Mesfias*. Nadat hij in 1731, uit hoofde zijner behoeftige omftandigheden, de hooge school moest verlaten, verkoos hij *Birmingham* tot zijn verblijf, waar hij in de voordeelen van zijnen letter-arbeid zijn onderhoud zocht, en een opvoedings-instituut oprigtte. Dit laatste echter nam niet op: hij kreeg slechts 3 scholieren, waaronder de naderhand zoo beroemde GARRICK, dien hij, later, naar *Londen* verzelde, waar hij andermaal van zijnen letterkundigen arbeid bekrompen moest leven, en met den ongeukkigen SAVAGE bekend werd, wiens leven naderhand door hem zoo meesterlijk beschreven is. Ook stelde hij hier redevoeringen voor verscheidene leden van het parlement, en onder anderen de zoo zeer beroemde van den heer PITT, welke hij zoude uitspreken, toen men hem zijne jeugd te laste legde; doch die nooit uit zijnen mond kwam.

Thans was het tijdstip daar, waarop JOHNSON den grondslag tot zijne volgende grootheid moest leggen. Hij gaf namelijk, in 1738, zijne beroemde satire: *London*, eene navolging der derde satire van JUVENALIS, in het licht, waarin hij de dwaasheden der hoofdstad onnavolgbaar schildert. Zij werd tweemaal in eene week gedrukt, en bragt den uitgever veel voordeel, en den fchrijver niet weinig roems aan. Zelfs was POPE er zoo mede ingenomen, dat hij den dichter in perfoon poogde te leeren kennen. Op dit werkje volgden zijne *Debatten van den Senaat te Groot-Liliput*, welke eigenlijk ophelderende uittreksels uit de redevoeringen der beroemdste parlementsleden van dien tijd bevatten, en door JOHNSON zelf slechts tot 1743 vervol-

volgd; doch naderhand door HAWKESWORTH tot 1770 zijn voortgezet. In het jaar 1739 gaf JOHNSON in druk uit: *A. Compleat vindication of the licensers of the stage from the malicious and scandalous aspersions of Mr. BROOKE, author of Gustavus Vasa*: zijnde een ironieke aanval op de lords kamerheeren, die BROOKE's treurspel, *Gustavus Vasa*, goedgevonden hadden te verbieden; alsmede *Marmor Norfolciense, or an essay on a ancient prophetic inscription in Moukish rhyme, lately discovered near Lynne in Norfolk*, bij PROBUS BRITANNICUS; een geschrift van eenen staatkundigen inhoud, waarover hij in hechtenis zou geraakt zijn, indien hij zich niet door de vlugt gered hadde. Vervolgens verscheen in 1744 zijn bovengenoemd *Life of RICHARD SAVAGE*, en een jaar later zijne *Miscellaneous observations on the Tragedy of Macbeth, with remarks on Sir THOMAS HAUMER's edition of SHAKESPEARE*, waarop hij in 1747 zijn plan bekend maakte tot de uitgave van een *Woordenboek voor de Engelsche Taal*, waarvoor hij bij den boekhandelaar ROBERT DODSLEY een honorarium van 1575 p. st. bedong. Hetzelve verscheen in 1755 in 2 deelen in folio; overtrof de stoutste verwachtingen, en werd in 1785 reeds voor de 6de maal gedrukt; terwijl JOHNSON zelf er in het volgende jaar een uittreksel van leverde.

Terwijl hij zich met dit belangrijk werk onledig hield, gaf hij nog andere in het licht, welke der Engelsche letterkunde ten sieraad verstreken. Onder deze behoort het pendant tot zijn gedicht *London*, ten titel voerende: *the Vanity of human Wishes*, hetwelk in 1749 verscheen, en eene naervolging der 1ode satire van JUVENALIS is. In 1750 begon hij een tijdschrift *the Rambler*, waarvan in 1752 het laatste stuk uitkwam, en dat met zulk eene algemeene goedkeuring ontvangen werd, dat JOHNSON er nog de 1ode uitgave van beleefde. Hetzelve werd in 1758 door een ander tijdschrift: *the Idler*, en het jaar daarna door zijnen meesterlijken staatkundigen Roman, *History of RASSELAS, Prince of Abyssinia*, gevolgd. JOHNSON stond thans op het toppunt van zijnen roem, en ontving van het hof eene jaarwedde van 300 p. st. welke hij tot aan zijnen dood behield. Eindelijk verscheen in 1765 zijne lang beloofde nieuwe uitgave der werken van SHAKESPEARE, welke aan kunstkenners echter niet geheel voldeed, waarom hij zich ook naderhand met GEORGE STEVENS vereenigde tot eene nadere uitgave derzelven, die in 1774 in 10 deelen in 8vo uitkwam, en in 1778 herdrukt werd.

Nadat hij nu nog eenige staatkundige schriften had uitgegeven, geraakte hij door zijnen twijfel over de echtheid der *Osiansche Gedichten*, waarvoor hij openlijk was uitgekomen, met MACPHERSON, dien hij, mischien uit vooroordeel tegen de *Schotten*, wantrouwde, in eenen hevigen twist, en begon, toen hij reeds 70 jaar oud was, zijn beroemde werk: *The Lives of the most eminent English poets*; behelzende eene reeks van levensschetsen, die zich door eenen meesterlijken schrijfsaak, en vele schrandere aesthetische aanmerkingen aan

prijzen; ofschoon zij niet geheel van partijdigheid zijn vrij te pleiten. Dit werk kwam van 1777 tot 1781 in het licht; werd eindelijk in 1790, in 68 deelen in 12° op nieuw uitgegeven, en was het laatste, dat uit JOHNSON'S pen vloeide. Hij stierf den 13den van Wintertm. 1784. Zijn vriend JAMES BOSWELL, en ARTH. MURPHEY hebben zijn leven in het Engelsch beschreven, en zijne gezamenlijke werken, met uitzondering zijner dichterlijke, zijn in 1786, door HAWKINS te Londen, in 12 deelen in groot 8vo, gedrukt geworden.

JOL. Eene foort van kleine spitse vaartuigen, die in *Denemarken* en *Muskovië* gebruikt worden.

JONCKTIJS (DANIEL ABRAHAMSZOOM) werd in 1600 te *Dordrecht* geboren. Hij ontving eene geleerde opvoeding; legde zich op de geneeskunde toe, welke hij verscheiden jaren in zijne geboortestad uitoefende, en vertrok omstreeks 1643 naar *Rotterdam*, waar hij tot lid van de schepensbank verkozen werd, en met eer en middelen in 1654 ten grave daalde. Zijn karakter blijkt uit zijne schriften. Bij een warm gevoel voor het goede en schoone, bezat hij tevens eenen vlugtigen en hoogvliegenden geest, en zijn standvastige wil, om al de gaven van hart en verstand tot nut en genoegen van anderen aan te wenden, verdient de dankbare erkentenis der nakomelingschap. JONCKTIJS moet reeds vroeg de Nederduitsche lier behandeld hebben. Bij een der eerste drukken zijner minnedichten, *Roselijns Oogjes* geheeten, welke tusschen 1620 en 1623 te *Dordrecht* verschenen, zijn eenige losse versjes gevoegd, *Kusjes* genoemd, die bij de blijken van dichterlijke waarde vele kenmerken van jeugdige vrolijkheid, zelfs van dartelheid, dragen, waarvan de overmaat zoo wel in de algemeene ondervinding, dat in dien leeftijd, waarin alles medewerkt, om voor en door de liefde, en voor de bevallige Sexe te zingen, alsmede in den tijd zelven, eenigermate verschooning vindt. Eenige jaren later kwam eene nieuwe uitgave, met het blazoën der Dordsche maagd in het licht, welke voor de beste gehouden wordt, en JONCKTIJS deed voorafgaan door eene verhandeling over de vraag: *Wat de meeste kracht geeft, om liefde te verwekken*. In deze uitgave is veel ten goede veranderd; terwijl van de straks gemelde versjes slechts een, getiteld: *eerste Huwelijks kusjes*, is bewaard gebleven; zijnde eene allergeurigste navolging van het 20ste der *Basta* van onzen beroemden dichter JANUS SECUNDUS. Bijna gelijktijdig, voor 1639, verscheen van hem eene vrije vertaling van de voornaamste gedeelten van het Latijnsche werk van den Franschen geleerden, SENNERT of SENNERTUS; *over de Tooverziekten*, welke men toen ten tijde door toovermiddelen trachtte te genezen. Terwijl de regtsgeleerde HEEMSKERK zich het lot der beschuldigde tooverheksen aantrok, beschouwde JONCKTIJS de ziekten van ligchaam en geest, die men aan tooverij toeschreef, genees- en zielkundig. Dit werkje werd in 1646 te *Amsterdam* bij G. JANS VAN VEEN, op nieuw gedrukt; is voor de geschiedenis van het bijgeloof belangrijk, en werd vergezeld of

gevolgd door de verhandelingen: *over de Steek- en Schotvrijen; de Wapenzalf; de bevrijdingskunst tegen de Heksen; den Nestelknoop, en de kracht der Inbeelding*; welke verhandelingen, hoe opmerkelijk ook voor de geschiedenis van den voortgang der verlichting, tegenwoordig van minder gewigt zijn, nu het geloof aan den duivel, met alle spoken, heksen en biete bouwen geheel verdreven is.

Onder de dichtwerken van JONCKTIJS behoort verder zijne *Heden-daagsche VENUS en MINERVA, of Twistgesprek tuschen dezelve*, hetwelk als de geurigste vrucht van zijne kunde en smaak, en als eene der beste voortbrengfels van onzen *Parnasus*, in het luimige vrolijke, en ook het hekelachtige, beschouwd wordt, en den strijd tuschen *levenslust*, of zingenot, en *wijsheid* of liever geleerdheid, bevat. In dit werkje worden alle wetenschappen beoordeeld, en hetgeen VENUS daarin zegt van de godgeleerden, regtsgeleerden, genees- en heelkundigen, wijsgeeren, letterkundigen, oudheidminnaars, geschiedschrijvers enz. is zeer belangrijk. Het was ligt te voorzien, dat dit werkje niet aan allen konde behagen. De godgeleerden inzonderheid, die hij vrij onzacht behandeld had, bewerkten bij den kerkenraad, dat hij voor denzelven geroepen werd, en men hem hier het vonnis voorlas, waarbij hij voor „een bitter Satirist, en voor niets „minder dan een paskwilschrijver verklaard werd, wiens schendig „boek, zoo wel als deszelfs schrijver, zoo bij den politieken als „kerkelijken regter, behoorde gestraft te worden; weshalve hij zich „van het Heilige avondmaal had te onthouden, zoolang hij door „leedwezen over de begane *feilen* hun verder zoude komen te „voldoen.” Men weigerde hem een affchrift van dit vonnis, benevens de opgaaf der feilen, en, toen hij wilde *spreken*, deed men hem opmerken, dat hij aldaar alleen verschenen was, om te hooren. Het gevolg hiervan was, dat nu eerlang (1642) van hem, doch zonder naam of woonplaats van den drukker, in het licht kwam: *Apologie of gedrongen onschuld, roerende zijn misduid twistgesprek*, welke in zijnen tijd zoo veel geruchts gemaakt heeft, en waarin betoogd werd, dat hij, kennelijk over de godgeleerden in het algemeen gesproken hebbende, de Dortsche kerkelijken zich dit niet bijzonder behoeften aan te trekken.

Ondertuschen gaf deze onlust waarschijnlijk aanleiding, dat JONCKTIJS, in 1643, van *Dordrecht* naar *Rotterdam* verhuisde, waar hij, zoo als wij boven zagen, tot schepen benoemd werd, waartoe iemand in dien tijd, lidmaat der kerk zijn moest; zoodat de smet, hem in zijne geboortestad aangewreven, hier en elders niet zeer sterk moet gekleefd hebben. Te *Rotterdam* schreef hij een werk, getiteld: *de Pijnbank wederproken* enz. hetwelk hij aan de heilige geregtigheid toewijdde; alsmede nog eene verhandeling, den titel voerende: *der Mannen opperwaardigheid beweerd tegen de vrouwelijke lofredenen van Dr. VAN BEVERWIJK*, in welke hij in geen en deele, zoo als men ligt zoude vermoeden, de waarde der vrouwen, maar alleen den te

hoog-

hooggaanden lof beftreed, waartoe deze dichter, in zijne verfchoonlijke dweeperij met het behagelijke voorwerp vervallen was. Onder zijne losfe verzen vindt men een krachtig dichtftuk: *het verheerlijkt Bethlehem*, waarin het gewigt van 's Heilands geboorte, op eene waardige wijze, met gemoedelijken ernst bezongen wordt, hetwelk de bedenking van sommigen moet wegnemen, als of JONCKTIJS, omtrent het godsdienstige en zedelijke, een weinig te los zoude geweest zijn. Ons beftek gedooft niet, om verder over dezen Nederlandfchen puikdichter uitteweiden; doch wij verwijzen den lezer tot de keurige verhandeling, tot opfchrift voerende: DANIEL JONCKTIJS, *beschouwd als fchrijver en dichter*, te vinden in het *Gefchied- en Letterkundig Mengelwerk van Mr. JACOBUS SCHELTEMA*, III deel, I ftuk, welke der lezing overwaardig is, en met het volgend krachtig getuigenis van eenen onzer bekwaamfte en meest toegejuichte kunstregters, JERONIMO de VRIES, befuit: „ JONCKTIJS is een dichter „ van de allereerfte klasfe. Mannelijke woorden gaan hier gepaard „ met eene gemakkelijke en losheid, welke in de beste gedichten „ van Hooft doorftralen. Allerwege vloeijen zijne gedichten „ over van nieuwe wendingen, geestige vonden, befchaafde uitdrukkingen, fraaije beelden en overliefelijke tegenftellingen. Het eenvoudig fchoon der Natuur heeft hij opgevangen, en aan anderen „ voor oog en oor gebragt. Het hooge met het zachte, het floute „ met het teedere, heeft hij naar den aard des onderwerps vereenigd. „ Als door eenen ftroom in levendig gevoel en treffende beeldfpraak „ weggerukt, heeft hij zijne gedichten en gezangen doen vloeijen „ tot allerlei bekoorlijkheid. Hij is rijk in uitnemende navolgingen „ van oude Griekfche en Latijnsche dichters. Tot vorming van den „ fmaak was zulk eene navolging der Latijnsche poezij noodig, en „ door deze beoefening werd hij in ftaat geteld, kracht van zaken „ met keur van zachte woorden tot eenen liefelijken minnekrans te „ vlechten.”

JONES, (WILLIAM) een der flichters, en langen tijd voorzitter van de Aziatifche maatschappij van *Calcutta*, werd in Herfstm. 1714 te *Londen* geboren, en gaf reeds vroeg blijken van buitengewone bekwaamheid, om talen te leeren. In zijn 18de jaar betrad hij de hoogefchool te *Oxford*, waar hij zich in de Oosterfche letterkunde, inzonderheid in de Arabifche taal oefende, en zich vervolgens tevens met den grootften ijver op het Perzifch toeleigde. Ook het Turksch fpak hij, en had zelfs de wortelletters der Chinefche taal leeren kennen; terwijl hij zich mede in de nieuwe talen, voornamelijk in de Italiaanfche, Spaanfche, Portugeefche en Franfche, vlijtig geoefend had. Nog geen 22 jaar bereikt hebbende, voltooide hij zijne commentarien over de Aziatifche dichtkunst, fchoon hij dezelve eerst lang daarna uitgaf: een werk, hetwelk, zoo er geene andere gedenktekens van zijne werkzaamheid beftonden, genoegzame proeven van zijne ongewone kennis der Oosterfche talen, en die van *Griekenland*

land en Rome, alsmede van eenen smaak en geleerdheid, verre zijne jaren overtreffende, zoude opleveren. De koning van *Denemarken* in 1768 een Oostersch handschrift, eene levensbeschrijving van NADIR SHAH bevattende, verlangende vertaald te zien, en daartoe naar *Oxford* gezonden hebbende, nam JONES dit werk op zich, en bragt dit stuk op eene zoo edele en welsprekende wijze in het Fransch over, dat Fransche oordeelkundigen hem daar over hunne goedkeuring betuigden, en hij te gelijk daarvoor tot lid van de koninklijke maatschappij te *Kopenhagen* benoemd werd. Voor deze overzetting, welke in 1770 in de Fransche taal gedrukt werd, vindt men eene verhandeling over de Oosterfche dichtkunst, die zeer veel nieuws en belangrijks vervat.

Hoe zeer het zich ook liet aanzien, dat JONES zich aan de Oosterfche dichtkunst zoude toewijden, besloot hij echter, op zijn 22ste jaar, de loopbaan eens regtsgeleerden op te treden, waarbij hij nogtans de beoefening der Oosterfche letterkunde niet verzuimde. Dus zagen van hem, van tijd tot tijd, het licht: een schrander en geleerd onderzoek van de wetten van borgtogt; eene overzetting van de redevoering van ISAEUS, over de erfstellingen van *Athene*, met eene inleidende voorreden, en oordeel- en geschiedkundige aantekeningen; een bundel van Aziatfche gedichten, onder anderen eene volkomene overzetting der *Moallakat*, of der zeven Aziatfche gedichten bevattende, welke in den tempel te *Mekka* hangen; zijne tegenwoordig nog hoog geschatte Perzifche Grammatica, en eindelijk een eigen gedicht, *Caisfa* (over het schaakspel) Alle deze geschriften verbreidden spoedig zijnen roem, en bragten hem in kennis met de grootste geleerden van zijnen tijd.

Omstreeks het jaar 1782 deed JONES eene reis naar *Frankrijk*; waar hij zich eenige maanden in *Parijs* ophield, en vertrok, in het volgende jaar, nadat hij tot lid van het oppergeregtschhof te *Calcutta* benoemd was, derwaarts. Op deze reize kwam hij, onder anderen, te *Hinzuan*, of *Johanna*; een schoon, klein eiland, aan het Noorden van de straat van *Mosambique*, dat federt eeuwen door eene volkplanting van *Arabieren* bewoond werd, en hem de eerste gelegenheid aanbod, om, tot geene geringe verwondering van de opperhoofden des eilands, waarvan hij eene belangrijke beschrijving gegeven heeft, in het Arabisch met hun te spreken. Op deze zelfde reize ontwierp hij het plan tot het geleerd Aziatfch genootschap, hetwelk hij kort na zijne aankomst te *Calcutta* bekend maakte, en welks eerste vergadering hij in Sprokkelm. 1784 met eene plegtige redevoering opende.

Het eerste, dat hij nu zelf, ter bevordering der Aziatfche letterkunde, ondernam, was de vlijtigste beoefening der Sanscritfche taal, welke hij zich binnen drie jaar zoo eigen maakte, dat de geleerdste *Braminen* daarover zoo verbaasd als verwonderd waren. In 1785 verscheen te *Calcutta* een periodiek werk: *the Azeatic-Miscellany*, hetwelk grootendeels uittreksels uit boeken bevattende, die in *Euro*

pa waren uitgekomen, en tot de *Indien*-betrekking hadden, en waarvan de eerste 2 deelen vele bijdragen van JONES inhielden. Inzonderheid bevljigtde hij zich, om zijnen landgenooten eene volledige verzameling van de wetten der *Hindus* en *Muzelmannen*, uit het Sanscritisch en Arabisch, te leveren, waartoe hij de ondersteuning der Britsche regering, en de medewerking der geleerdste mannen daar te lande, genoot: het geheele plan ontwierp, en zelfs de handschriften nazag, waaruit men moest putten. In 1789 verscheen het 1ste deel der *Researches* van het genootschap te *Calcutta*, waarvan JONES niet alleen de keus der opstellen, maar ook den druk bezorgde, en zijn eigen werk het derde en leerrijkste gedeelte uitmaakt. Gedurende zijn leven kwamen er nog 2 deelen, en na zijnen dood nog 3 in het licht. Door dit werk is men veel nauwkeuriger van de geschiedenis, de oudheden, kunsten en wetenschappen van *Indien* onderrigt geworden, dan voorheen het geval was. In hetzelfde jaar leverde JONES de Engelsche vertaling uit het Sanscritische van een oud, Indisch tooneelspel, *Sacantala*, hetwelk een echt en aanvallig tafereel der oude Indische zeden bevat, en buiten twijfel eene der grootste merkwaardigheden is, welke tot hiertoe uit de Arabische letterkunde is bekend geworden. KALIDAS, die er de schrijver van is, leefde nog voor de geboorte onzes Zalignmakers, niet lang na TERENTIUS, en vervaardigde meer tooneelstukken en gedichten, waarvan de *Sacantala* tot hiertoe alleen werd overgezet. Van dit stuk heeft men eene Hoogduitsche vertaling van G. FORSTER en HUTTNER, als ook eene Nederduitsche, welke in 1792 in gr. 8vo bij den boekhandelaar A. LOOSJES, te *Haarlem* is uitgegeven. In 1794 verscheen zijne letterlijke overzetting uit de Sanscritische taal van de verordeningen van MENU, (door de *Indianen* als het eerste van alle geschapene wezens, en als hunnen oudsten en heiligsten wetgever geëerbiedigd), waarin het geheele Indisch stelsel van godsdienstige en burgerlijke pligten vervat is, en hetwelk hij ten voordeele van bankbreukige schuldenaars uitgaf.

Tot dus verre spraken wij van 's mans verkregene kundigheden en werken, die door derzelver verscheidenheid en uitgebreidheid verre de vatbaarheid van de onderscheidendste vernuften schijnen te overtreffen; doch bij zijne vorderingen in de talen van *Rome*, *Griekenland* en *Azië*, voegde hij ook de kennis van de wijsbegeerte der landen, en van alle fraaije en nuttige wetenschappen, die er zijn aangekweekt geworden. De stelsels van de akademie, het Lyceum, en den *Porticus* waren hem niet minder bekend, dan de leerstellingen van de *Veda's*, of de godsdienst der oude *Perzianen*. Er waren in de daad weinige wetenschappen, die hem vreemd waren, en in velen waren zijne kundigheden zeer gegrond. Met de theorie der toonkunst was hij gemeenzaam; met de belangrijke, laatste, scheikundige ontdekkingen was hij bekend, en zijne bewondering over de gedaante van het menschelijk ligchaam deed hem, een geheel akademie jaar, de

les-

lesfen over de ontleedkunde bijwonen. Zijne laatste en geliefdste studie was de kruidkunde, welke hij bij gelegenheid van eene verdrietige kwijnende ziekte begonnen had, en sedert zijn voornaamste vermaak in uren van uitspanning bleef. Zijne laatste verhandeling, welke hij in de maatschappij voorlas, was eene beschrijving van de uitgezochte Indiaansche planten; doch van welke wij niet weten, of zij in openlijken druk verschenen is. Met één woord; JONES bezat zulk eene uitgebreide kennis van kunsten, wetenschappen en talen, als niemand, ten minste in eenen hooger graad, immer bezeten heeft. Bovendien won hij door zijne maatschappelijke en bijzondere deugden de genegenheid van allen, die hem kenden; terwijl zijne tegenwoordigheid het genoegen van alle gezelschappen uitmaakte. Hij stierf aan eene ontteking in de lever, (eene ziekte, in de *Indien* zeer gewoon) op den 27sten van Grasm. 1794. De heer WILLIAM DUNKIN vervaardigde op hem een Latijnsch grafchrift, en in de *Engelsche* kerk te *Calcutta* plaatste men eene fraaije grafnaald, waarbij de Oost-Indische Compagnie zijn standbeeld voegde; terwijl zijne weduwe aan het universiteits-collegie te *Oxford*, waarvan hij in zijn leven lid was, eene grafnaald schonk, waarvan de kosten 500 p. st. beliepen, en die door den beroemden JOHN FLAXMAN in eenen, door de beoefening der oudheid, gevormden smaak, ontworpen en uitgevoerd werd.

JONES. (PAUL) Een beroemd Noord-Amerikaansch zeeheld, in *Schotland* geboren; doch die zich in *Amerika* nederzette, en aldaar in 1775 het bevel over een schip verkreeg, dat tot het fmaldeel van HAYKINS behoorde. In het volgende jaar werd hij door het congres tot zee-kapitein der Vereenigde staten benoemd, en onderscheidde zich in dien post door eene ongewone dapperheid, en wezenlijk schitterende bedrijven. Aan het hoofd van 30 vrijwilligers vermeesterde hij het fort van *White haven*; verbrande de schepen, die zich aldaar in de haven bevonden, en vernagelde het geslacht. Hierop stuurde hij naar het Noorden van *Schotland*, om den graaf van SELKIRK op te ligten, hetwelk hem waarschijnlijk zoude gelukt zijn, indien niet de graaf, door een voor hem gelukkig toeval, ware afwezig geweest; echter noodzaakte hij de gravin, tegen zijn eigenlijk karakter, en alleen op aandrang van zijn scheepsvolk, om hem al haar zilver over te geven. Bij zijne terugkomst dwong hij het fregat *de Draak*, om de zeilen te strijken, ofschoon zijn volk aanmerkelijk minder in getal was, waarna hij naar de haven van *Brest* terug keerde, en meer dan 200 gevangenen met zich bragt.

Thans werd hij tot eenen anderen togt naar het Noorden van *Ierland* bestemd, waartoe hem door *Frankrijk* het bevel over 3 schepen werd opgedragen, waarmede hij de Iersche kusten verontrustte; verscheidene derzelve verwoestte, en een fregat en linieschip, die de Oostzee-vloot geleidden, na een verschikkelijk gevecht, veroverde, waarvoor hij van LODEWIJK XIV de orde van verdiensten en eenen gou-

godden degen ontving. Zijne krijgskundige loopbaan eindigde met den *Amerikaanschen* oorlog. Nadat hij voor zijne bijzondere zaken eene reis naar *Holland* gedaan had, stierf hij, na zijne terugkomst te *Parijs*, in het jaar 1792, en werd aldaar met veel staatse op het kerkhof der Protestanten begraven. — Deze uitmuntende zeeheld was mede een beoefenaar der wetenschappen. Wij bezitten van hem eene *Verkorte Engelsche Geschiedenis*, en *Gedenkstukken*, benevens nog verscheidene andere werken.

JONIE. Dit land strekte zich eertijds uit, tusschen de rivieren *Hermus* (thans *Sarabat*) en *Meander* (tegenwoordig *Minder*), langs de kusten, tegen over de eilanden *Samos* en *Chios*. Het grensde aan *Karië*, de *Aegeïsche zee*, *Aeolië* en *Lydië*, en werd door handel, scheepvaart en landbouw, spoedig, een der bloeiendste gewesten van *Klein-Azië*. Het bevatte 12 steden, waarvan *Epheze* de voornaamste, en tevens de beroemdste stad van dat werelddeel was, die afzonderlijk eenen vrijstaat uitmaakten, doch onderling, toen *Medië* en andere Aziatische rijken in magt toenamen, een verbond sloten, hetwelk onder den naam van het *Jonische Verbond* bekend is. De afgevaardigden van iedere stad kwamen jaarlijks bij eenen tempel van *NEPTHUNUS* bijeen, welke zich in een heilig boschje, aan den voet van den berg *Mycalë*, niet ver van *Epheze* bevond, om over de gemeenschappelijke belangen te raadplegen. Toen echter het Lydisch koninkrijk in magt toenam, moesten verscheidene steden van het verbond zich aan hetzelfde onderwerpen, en zelfs onderwierp *CRÖSUS* ten laatste het geheele Jonische gemeenebest aan zijne heerschappij; doch veroorloofde hij hun, om, onder betaling eener jaarlijksche schatting en het leveren van hulptroepen, naar hunne eigene wetten te mogen leven. *CRÖSUS*, naderhand door *CYRUS* beoorloofd, en bij *Thymbra* overwonnen wordende, wilden de *Joniers* zich aan den laatste op dezelfde voorwaarden onderwerpen, als zij voorheen aan den eersten gedaan hadden, doch *CYRUS* dit van de hand wijzende, maakten zich de *Joniers* gereed, om hem te beoorlogen; maar moesten ten laatste, in weerwil van hunnen dapperen tegenstand, met de overige Aziatische *Grieken*, onder zijnen schepter bukken. Het Perzisch juk met tegenzin torfchende, vereenigden zij zich onder de regering van *DARIUS HYSTASPI*, met de *Meliters*, en verjoegen of doodden de stadhouders en vorsten der *Perzen*, waarin zij heimelijk door de eigenlijke *Grieken*, inzonderheid door de *Atheners*, ernstig ondersteund werden, door wier hulp zij de stad *Sardos* veroverden en verwoestten. Dan, daar de *Joniers*, niet lang daarna, door de Europeische *Grieken* verlaten werden, geraakten zij op nieuw onder het nu nog harder juk der *Perzen*, en moesten zelfs, in den ontstane oorlog tusschen dezen en de *Grieken*, hulpbenden tegen hunne eigene landgenooten leveren. Toen derhalve de *Perzen* een en andermaal door de *Grieken* geslagen waren, geraakten de *Joniers* met de overige Aziatische *Grieken* in opstand, en herkregen eindelijk, door

door de *Lacedemoniers* en *Atheners* geholpen, bij den Cimonischen vrede, hunne onafhankelijkheid, welke zij echter, ten laatste, onder ARTAXERXES MNEMON weder geheel verloren. De *Lacedemoniers* onderstonden hen thans wel tegen de *Perzen*; doch daar zij, uit hoofde van binnenlandfche oorlogen in *Griekenland*, hunne krijgsbenden uit *Azië* moesten terug trekken, en met de *Perzen* den beroemden Alalcidischen vrede sloten, zoo waren de Aziatische *Grieken* genoodzaakt, om op nieuw de Perzische opperheerschappij te erkennen, tot dat ALEXANDER hen weder van dezelve onthief. Sedert genoten zij eene tamelijke vrijheid; doch toen de *Romeinen* meesters van *Azië* werden, ging het rijke *Jonië*, door ongehoorde belastingen gedrukt, weldra te gronde, terwijl de *Saraceenen* aan den nog overgeblevenen bloei van deszelfs steden den laatste doodelijken slag toebagten.

De *Joniers* waren als het meest vertroetelde, doch tevens als het beminnelijkste, volk onder de *Grieken* bekend. De kunsten der weelde en overdaad waren bij hen ten hoogsten top geklommen; doch, desniettegenstaande, bezaten zij groote verdiensten ten aanzien der wetenschappen, die onder hen het eerst bloeiden, en waarin zij de leermeesters der overige *Grieken* werden. HOMERUS, waarschijnlijk de eerste van alle Grieksche dichters, de geneesheer HIPPOKRATES, de schilders PARRHASIUS, en APELLES, de wijsgeeren PYTHAGORAS, XENOPHANES, ANAXAGORAS enz. waren alle *Joniers*.

JONISCHE EILANDEN. (*Vereenigde Staten der*) Deze Republiek, welke 50 v. m. en 187,000 inwoners bevat, werd voorheen de *Zeven-eilanden* genoemd, en volgens de voorloopige besluiten van het *Weener* congres, bij eene overeenkomst tusschen de hoven van *Weenen*, *Petersburg*, *Berlijn* en *Londen*, den 5 van Slagtm., en bij het verdrag van den 20sten daaraanvolgende, beide te *Parijs* gesloten, opgericht, en onder Britsche bescherming gesteld. Zij bestaat, behalve uit verscheidene kleinere, uit de 7 hoofdeilanden: *Corfu* (voorheen *Corcyra*) met 72,000 inwoners en eene Jonische akademie; *Paxo* met 6,350; *Santa Maura* (oudtijds *Leukadia*, beroemd door de rots, van welke zich SAPPHO en andere ongelukkige verliefden in de zee stortten), met 21,440; *Cephalonia* met 63,222; *Theaki*, of *Klein Cephalonia*; hoogst waarschijnlijk het oude *Ithaka*, met 7000; *Zante*, (oudtijds *Zacynthus*), de bloem van den *Levant*, met 37,180, en *Cerigo* (voorheen *Cythera*), in het Zuiden van *Morea*, aan den mond der *Aegeïsche zee*, met 9,477 inwoners. Alle deze eilanden, behalve *Cerigo* en 3 kleinere, liggen aan de kusten van *Livadië* en *Albanië*, in de *Jonische zee*, en onder eene zachte luchtstreek. De grond is er grootendeels zeer vruchtbaar, en levert alle zuidelijke vruchten van den 37° breedte in overvloed. Hout, echter, en edele metalen vindt men er weinig: daarentegen is de uitvoer van krenten alleen, jaarlijks, aanmerkelijk, zoo als ook van olijfolie, waarvan op *Corfu* 3 millioen boomen gevonden

worden. — De bewoners, die tot de Griekſche kerk behooren, zijn *Nieuwe Grieken*, vol geest, en bezitten een warm gevoel voor vrijheid en vaderlandsliefde: ook bevinden zich onder hen *Italianen* en Joden.

Het bezit dezer eilanden is belangrijk, omdat zij door de ſterke ligging van *Corfu*, hetwelk, zoo als ook de overige eilanden, ruime havens heeft, de ſleutel van twee zeeën zijn; *Griekenland* dekken, en het Oostelijk *Italië* in toom houden. *Corfu* en *Zante* zijn tevens zoo veel als bruggen, langs welke men in *Albanië* en *Macedonië* dringen, en *Morea*, benevens den *Archipel*, bezetten kan. Inzonderheid kunnen de *Engelſchen*, de *Albanen* en *Mainotten* hier voor hunnen land en zeedienst werven, en worden de inwoners voor uitmuntende matrozen, en die van *Cephalonia*, inzonderheid, voor kundige zeelieden gehouden. Zij hebben meer dan 200 vaartuigen en 500 barken in zee. — Het Engelsch beſtuur was voor dit gemeenebeſt niet onvoordeelig, en het regt van beſcherming voor *Groot-brittanje* van veel belang, hetwelk in de vestingen en plaatſen der *Jonifche eilanden* bezetting heeft; terwijl hunne gewapende magt onder den opperbevelhebber der Britſche troepen ſtaat. De Oostenrijkſche handel met deze republiek heeft gelijke regten met den *Engelſchen*; doch de buitenlandſche mogendheden mogen hier alleen handel-confuls houden.

JORDAAN, (De) thans *Arden*. Deze, door heilige herinneringen, merkwaardige rivier, ontspringt aan den voet van het gebergte *Anti-Libanon* in *Syrië* uit twee bronnen; doorsnijdt *Paleſtina* van het Noorden naar het Zuiden, en ontlaſt zich in de *Doodſe zee*. Hare voorheen bebouwde oevers zijn thans woest en met riet en andere planten bewaſen, en haar geel troebel water, dat echter bij het niſſcheppen helder wordt en veel viſch bevat, rolt langzaam door het zand voort. De *Hebreëuwen* noemden haar den *Jordaan*, dat is *rivier des gerechts*, en bij de *Arabieren* heet zij tegenwoordig *Nahar-el-Chiria*. Zij ſchrijven aan de godsdienſtige afwaſſingen in dezelve genezende krachten toe, en voor de Chriſtenen en Joden is zij een voorwerp van eerbiedwekkende beſchouwing.

JOSEPH II. De tijd, waarin deze zeldzame, en tot groote dingen beſtemde, monarch op het tooneel der wereld verſcheen, (in Lentem. 1741) was even zoo oorlogzuchtig, en zijne ſtaten waren even zeer in onrust, als toen hij hetzelfde weder moest vaarwel zeggen. Reeds was *FREDERIK de Groot*e bezitter van de eene helft van *Silezië*; reeds naderde het Beijerſche leger de Oostenrijkſche grenzen, en eerst na verloop van 7 jaar maakte de vrede van *Aken* aan den oorlog een einde; en mogelijk verwekten wel alle deze omſtandigheden, in later tijd, in hem dien oorlogzuchtigen geest, welke met zijn overige menſchlievende geaardheid niet ſchijnt overeen te ſtemmen. De handelwijs zijner moeder droeg, waarſchijnlijk, veel tot de vorming van zijn karakter bij. Zijn levendig temperament en
haar

haar onverzettelijke wil verdroegen zich dikwijls niet met elkander: hij gehoorzaamde dan wel, maar alleen uit eerbied en niet uit overtuiging. Zij was vroom, en, de zoon bespeurende hoe veel misbruik men van hare godsdienstigheid maakte, verkreeg eenen onverwinnelijken afkeer van de geestelijkheid. Zij stelde eenen te hoogen prijs op de geboorte of afkomst harer onderdanen, en hierdoor ontstond in hem, reeds vroeg, eenen weerzin tegen onverdiende voorregten, en beschouwde hij de menschen alleen als menschen.

Ondertusfchen barstte de 7 jarige oorlog uit, en alles was voor den erfgenaam des troons gereed, om zich naar het leger te begeven, toen THERESIA van besluit veranderde en hem terug hield. In 1760 huwde JOSEPH met de prinses ELISABETH van *Parma*; doch hij verloor haar reeds in het tweede kraambed; zoo als ook zijne tweede gemalin, de Beijersche prinses JOSEPHE, hem spoedig door den dood ontrukte werd. Na den vrede van *Hubertsburg*, in 1764, werd hij tot Roomsche koning verkozen, en het jaar daaraan, na den dood zijns vaders, tot opperhoofd van het Duitfche rijk. Zijne moeder verklaarde hem wel tot mede-regent, en gaf hem het bestuur over de legers; maar hield zelve het eigenlijk bewind in handen, en floot, toen in 1777 de bekende succesie-oorlog tusfchen *Oostenrijk* en *Pruisfen* uitbrak, zonder voorweten van haren zoon, met FREDERIK den vrede.

In het jaar 1779 stierf THERESIA, en nu kwam JOSEPH in het volle bezit zijner erfstaten: 40 jaar oud, gezond, vol vuur, gebiedster over meer dan 22 millioen menschen, en over een voortreffelijk leger, fpande hij de verwachting van geheel *Europa*. Hij werd door zijn volk aanbeden; alleen de inlandfche adel en de geestelijken meenden hem te moeten vreezen, en na verloop van eenige jaren was het misnoegen over hem algemeen onder alle ftanden. Hij voerde eene meerdere vrijheid van de drukpers in; hefte het verband tusfchen de klooster-broeders en het hof van *Rome* op, en regelde de pensioenen: de Joden verkregen meer vrijheid, de lijfeigenschap werd afgefchaft, en alle nonnen- en vele monniks-kloosters werden vernietigd: zelfs ging JOSEPH, toen zich de paus in 1782 te *Weenen* bevond, met het laafte voort, zoodat in 8 jaar het getal der kloosterlingen in zijne ftaten van 63,000 op 27,000 verminderd was. Voorts werden bij een nieuw wetboek de doodftraffen afgefchaft, en zag men, zonder aanzien van perfoon, in de hoofdstad des rijks, baronnen en graven, wegens begane misdaden, in kluisters de ftaten reinigen. Alle takken van staatsbestuur, de openbare opvoeding, het burgerlijk en kerkelijk beheer werden verbeterd; doch de hervorming, die hij in *Hongarijen* ondernam, waar hij alles op den voet, als in zijne overige Duitfche ftaten, wilde brengen, veroorzaakte aldaar eenen opftand, die alleen door de teregtftelling van de hoofden ervan, HORIA en GLOSKA, gedempt werd. Hierop volgden de twist met de *Vereenigde Nederlanden* over de *Schelde*; de onderhandelin-

gen, om *Vlaanderen* tegen *Beijeren* te verruilen; het vorsten-verbond, en den dood van FREDERIK II, zonder dat dit alles eenige gewichtige gevolgen voor den keizer had.

Na dat JOSEPH, die in 1787, onder den naam van graaf van *Falkenstein*, eene reis naar den *Krim* deed, waar hij in *Cherson* door de Russische vorstin op het luisterrijkst ontvangen werd, van dezelve was teruggekeerd, begon voor hem een keten van rampen, waarvan zijn dood de laatste schakel was. In de *Oostenrijksche Nederlanden* barstte een opstand uit: JOSEPH trok alle nieuwigheden weder in, en de rust scheen weder te keeren. Hierop volgde in 1788 zijne oorlogsverklaring aan de *Turken*; een krijg, die wel in de eerste maanden voor hem eene gelukkige wending scheen te nemen; doch zoo veel te ongelukkiger gevoerd werd. De *Oostenrijkers* trokken terug, en leden veel door de gevolgen der ondragelijkste hitte, en de ongezondheid der luchtstreek. De keizer zelf kwam ziek en afgemat, diep gegriefd door het ongeluk zijner legers, in Wint. te *Weenen*; en, alhoewel in het volgende jaar het geluk zijne wapenen op iedere schrede volgde, *Belgrado* zich aan LAUDON overgaf, en de *Rusfen* groote vorderingen maakten, was echter geheel *Duitschland*, onder alle deze zegepralen, ten hoogste bezorgd voor het leven des monarchs, die veel aan ziels- en lichaams-snar-te leed.

In Slagtm. 1789 werd hierop de nieuwe wet op de belastingen ingevoerd, welke men als de eigenlijke oorzaak van 's vorsten volgende ongelukken kan beschouwen. Edel- en landlieden waren er ontevreden over, en het sein tot eene algemeene wanorde en eenen openbaren strijd was gegeven. Hierbij kwam nog, dat de *Nederlanden*, in dezen tijd, volkomen in opstand geraakten; zich voor 'vrij verklaarden; de keizerlijke troepen uit alle provincien verdreven, en alleen *Luxemburg* nog aan den keizer lieten behouden, wiens bereidwilligheid, om alles toe te geven, met trotschheid versmaad werd. Ook de *Hongaren*, waarbij de algemeene ontevredenheid slechts onder de asche gesmeuld had, staken het hoofd op, en vorderden hunne vorige regten en staatsgesteldheid terug; en nu verklaarde JOSEPH, tot verbazing van geheel *Europa*, in Louwm. 1790, alle verordeningen, gedurende zijne regering gegeven, in te trekken, en vernietigde daardoor met éénen slag zijn moeilijk werk. Ook in *Tyrol* vertoonde zich het misnoegen, en poogde JOSEPH, om ook daar alles op den ouden voet te herstellen.

Wij zullen hier geene schets geven van den diepen indruk, welke deze vernederende stappen, waartoe welligt de noodzakelijkheid hem drongen, op zijnen geest te wege bragten. Genoeg is het, dat hij reeds in Sprokkelm. 1790 de zekerheid van zijnen naderenden dood bezefte, en den zoften derzelve niet meer was. JOSEPH had een zeer levendig temperament, bezat eene rustelooze werkzaamheid; was genegen, om te heerschen, op te bouwen en af te breken,

en

en niet vreesachtig in gevaren. Hij bezat een levendig gevoel voor menschen-waarde; eerbiedigde dezelve in allen, en hield zich overtuigd, dat ieder braaf man aanspraak op de achting van anderen had, ofschoon dezen ook door omstandigheden in aanzien boven hem mogten verheven zijn. Hij liet de tot hiertoe gesloten diergaarde tot eene algemeene wandel-plaats openen, en boven deszelfs ingang deze woorden stellen: *Plaats van Vermaak, aan alle menschen toegewijd door derzchver hoogschatter*; terwijl hij, op het verzoek van sommigen, om den *Prater* slechts aan eenige bijzondere standen ter wandeling toe te staan, op dat men zich daar met zijns gelijken konde vermaken, ten antwoord gaf: *wanneer ik alleen met mijns gelijken wilde omgaan, soude ik in het keizerlijk graf bij de kapucijnen moeten nederdalen, en daarin mijne dagen doorbrengen*. FREDRIK II schreef aan VOLTAIRE ten zijnen aanzien het volgende: „ In het kort, „ hij is een keizer, zoo als *Duitschland* in langen tijd niet gehad heeft. „ Schoon opgevoed in pracht, leeft hij nogthans eenvoudig; opgegroeid onder vleijerijen, is hij echter bescheiden, en, alhoewel brandende naar roem, offert hij evenwel zijne eergierigheid aan zijnen „ pligt op.” Het is blijkbaar, dat JOSEPHS geliefkoosd denkbeeld bestaan hebbe, om, in den eigenlijken zin, zelfheerscher te zijn, en het groote werktuig van staat geheel eenvoudig en alleen te besturen. Alles, wat hij door eigen nadenken, of door de kennis van andere landen, als eene nuttige inrigting beschouwde, wilde hij ook in zijne staten invoeren; maar hij bedacht niet genoeg, dat hij met andere menschen en andere betrekkingen te doen had; dat langdurige gewoonten, en door de oudheid geheiligde gebruiken, zich niet op eenmaal laten veranderen, en dat de menschen, op welke hij wilde werken, die kunde en ervaring niet bezaten, welke hij had opgedaan. Wanneer hij het nut van iets duidelijk inzag, wilde hij, dat het ook aanstonds zou werken; doch niemand verstond hem, of wilde hem verstaan, en vooroordeel en eigenbaat legden hem duizend hinderpalen in den weg. Deze tegenstand, uit zulke onzuivere bronnen voortgevloeid, maakten hem natuurlijk onbuigzaam en streng in zijne besluiten; en men wordt, zijnes ondanks, door een zacht gevoel van weemoed getroffen, wanneer men aan de nagedachtenis van JOSEPH eene ernstige en onafgebroken beschouwing toewijdt. Een wijze, die altijd het goede wilde, en het echter zoo zelden konde ter uitvoer brengen; een regent, die alleen het geluk zijner staten bedoelde, en dezelve ongelukkig maakte; een vader, die zich voor zijne kinderen opofferde, en er niet eens dank voor genoot; een mensch, die alle menschen beminde, en van hun geene blijken van wederliefde ontving, en eindelijk zelfs door hun gehaat werd; een vorst, aan wien, door zijnen vroegen dood, niet eens den troost vergund werd, om uit de harde slagen des noodlots, welke hij moest verduren, de leeringen te kunnen trekken, die er in liggen opgesloten, en door welker hulp hij mogelijk alles weder

zoude goed gemaakt hebben, wat hij door zijnen te grooten ijver bedorven had. Dan, hij konde de school der ondervinding niet afloopen, en die der vorsten is bovendien zoo moeilijk en van een zoo langen duur.

JOSEPHINE, eigenlijk JOSEPHINE TASCHER DE LA PAGERIE, eerste gemalin van den gewezen Franschen keizer NAPOLEON, dochter des heeren DE LA PAGERIE en diens echtgenoot CHARLOTTE ANDIFFREDY, werd den 24sten van Zomerm. 1764 te *Martinique* geboren, en huwde voor het eerst aan den voormaligen vicegraaf ALEXANDER BEAUHARNOIS, die mede ter genoomde plaats geboren, voorzitter der Constituerende vergadering, en naderhand opper-veldheer van het Rijnleger was; doch die in 1794, op vonnis van de revolutionaire regtbank, geguillotineerd werd. Ook zijne echtgenoot JOSEPHINE viel nu in handen van dit bloedorstig gerechtshof, en werd in den kerker geworpen, waar men zegt, dat NAPOLEON het eerst kennis aan haar zoude gekregen hebben. Kort daarna geraakte zij onder de bescherming van BARRAS, en was, zoo als men het in *Frankrijk* noemde, zijne bijzondere vriendin; doch dit hield NAPOLEON niet terug, om na hare hand te dingen, te meer, daar hij door haar bezit niet alleen een aanzienlijk vermogen verwierf, maar inzonderheid zich van de alles afdoende bescherming en gunst van BARRAS hoopte te verzekeren. Hij huwde ook werkelijk aan mevrouwe BEAUHARNOIS op den 8ten van Lentem. 1794, en verkreeg te gelijk het bevel over het Italiaansche leger. Men meent, dat JOSEPHINE zich aan haren tweeden gemaal uit ware toegenegenheid zou verbonden hebben. Hij liet haar, met de daad, in zijnen roem en luister deelen: zij doorreisde met hem in triumf de veroverde Italiaansche staten, en ontving overal de hulde, die men den held van *Maringo* toezwaaid: ook verhief hij haar in 1804 tot keizerin van *Frankrijk*, en liet haar den 2den van Winterm. deszelfden jaars, als zoodanig, plechtig kroonen. Ondertuschen schijnt het, dat zij in haar huwelijk, van de zijde haars gemaals, vele onaangenaamheden moet gehad hebben, waarvoor zij zich alleen door de rijke geschenken, die haar van alle kanten van zoodanige lieden toestroomden, welke hare gunst, ter bereiking van een of ander doel, behoefden, schadeloos wist te stellen.

JOSEPHINE had bij haren eersten echtgenoot, BEAUHARNOIS, eenen zoon, die in 1781 geboren werd, met name EUGENIUS, en eene dochter, welke in 1783 ter wereld kwam, en HORTENSIA CECILIA heette; doch haar huwelijk met NAPOLEON bleef zonder kinderen; en dit was waarschijnlijk eene bijkomende rede, waarom deze haar gemaal op eene echtscheiding met haar bedacht was. Dezelve werd ook met de daad, den 16 van Winterm. 1809, in weerwil van de tegenkanting der kerke, tot stand gebragt. JOSEPHINE behield den titel en rang eener gekroonde keizerin; verkreeg een jaargeld van 2 millioen Franken uit 's rijks schatkist, en bovendien het lustflot *Lakon*,

ken, bij *Brusfel*, tot haar verblijf. Men heeft gedacht, dat zij zeer aan *Frankrijk* gehecht was, en eenmaal zich wegens hare verstooting zoude wreken, doch men heeft niets van dien aard vernomen: integendeel leefde zij zeer afgezonderd; was nog getuige van de groote verandering in *Frankrijk*, en stierf, na eene korte ziekte, den 30 van Bloeim. 1814.

JOSEPHUS. (FLAVIUS) Werd 37 jaar na CHRISTUS geboorte, te *Jeruzalem*, uit een priesterlijk geslacht geboren, en in later tijd een sieraad der Phariseeuwse fecte, tot welker aanhang hij behoorde. Te *Rome*, werwaarts hij eene reis ondernam, wist hij de gunst van keizer NERO en de keizerin POPPEA te verwerven, waarop hij vervolgens, bij zijne terugkomst in *Judea*, het bevel over het Joodsche leger ontving. Gedurende 7 weken stond hij met moed en standvastigheid het beleg der vesting *Jotapata* door, en welligt zouden VESPASIANUS en TITUS hetzelfde nog hebben moeten opbreken, indien zij niet door de verraderij van eenen Jood ware veroverd geworden, bij welke gelegenheid 40,000 inwoners neergefabeld, en 12,000 gevangen genomen werden. JOSEPHUS verkreeg zijne vrijheid, en dit bewoog hem, toen hij hierop met TITUS ter belegering voor *Jeruzalem* trok, om bij zijne landgenooten aan te dringen, de genade der Romeinen af te smeken, en zich aan hun over te geven: dan, in plaats van aan dezen verstandigen raad het oor te leenen, wierpen de Joden hem, terwijl hij onder de muren der stad met hun sprak, met steenen, zoodat hij bijna dood op den grond viel, en hij in hunne handen zou gevallen zijn, indien de Romeinen hem niet gered hadden. Na de verovering van *Jeruzalem* verzelde hij keizer VESPASIANUS, in het jaar 71, naar *Rome*, waar hij zoo wel door dezen, als door zijnen zoon en opvolger TITUS, met onderscheiding behandeld werd. Uit dankbaarheid nam hij den familienaam van VESPASIANUS, FLAVIUS, aan, en schreef vervolgens zijne *Geschiedenis der Joodsche Oorlogen*, in 7 boeken, welke eerst in het Syrisch en daarna in het Grieksch verscheen, en in levendigheid en schoonheid van stijl, onder alle Grieksche geschiedschrijvers, het naast aan LIVIUS komt, waarom hij ook door HIERONIMUS de *Grieksche LIVIUS* genoemd wordt. Zijne *Joodsche Oudheden*, in 20 boeken, zijn mede uitmuntend geschreven; doch de Christenen leggen hem ten laste, dat hij in dit werk de wonderen van CHRISTUS verminkt, en alles met stilzwijgen voorbij gaat of verzacht, hetwelk de zoogenoemde Heidenen eenigzins zoude hebben kunnen beledigen. Als een schrander staatkundige paste hij de voorzegging van den MESIAS op den keizer VESPASIANUS toe. Zijne 2 boeken tegen APION, een Alexandrijnsch spraakkundige en openbare vijand der Joden, bevatten kostbare fragmenten uit oude Historie-schrijvers. De beste uitgave zijner werken is die van HAVERKAMP, te *Amsterdam*, in 1726 in het Grieksch en Latijn in het licht verschenen.

JOUY. Een vlek met 560 inwoners, een fraai slot en een park,
T t 4 in

in het *Fransch* departement *Seine* en *Oise*, niet ver van *Verfailles*, beroemd wegens eene katoenfabriek aldaar, waarvan 1200 werklieden bestaan. Zij werd in 1760 opgericht, en levert katoenen, welke zich, inzonderheid, door derzelver fraaije en duurzame kleuren aanprijzen, en bijna door geheel *Europa*, onder den naam van *Toiles de Jour* bekend is. Er is ook bij de fabrieken een vermaard Chemisch laboratorium.

JUBELJAAR. Dit had, onder de Joodfche staatsgesteldheid, ieder 50ste jaar plaats, wanneer de slaven vrij gelaten, de schulden gelost, en de verpande en verkochte landerijen aan de familie, waaraan zij behoorden, terug gegeven werden. In zulk een jaar rustte men van allen veldarbeid; at, hetgeen de grond van zelf opleverde, en deelde daarvan aan de armen mede. Vijanden moesten zich met elkander bevredigen, en, om ook het geheele volk met God te verzoenen, ging de Hoogepriester in het heilige der heilige des tempels, en bewerkte door gebed en offerhande voor hetzelfde vergeving van schuld. Op dien tijd heerschte door geheel het Joodfche land vrede en blijdschap, en de eerste dag van zulk een jaar werd door bazuinen, of hoorns, aangekondigd.

De Roomfche kerk nam het denkbeeld van zulk een algemeen tijdstip van verzoening over, en de paus BONIFACIUS VIII verklaarde in 1300 het eerste jaar der nieuwe eeuw voor een jubeljaar, of *Jubilaëum*, waarin allen, die naar *Rome* ter bedevaart gingen, en vrome giften mede bragten, een groote aflat verwierven. Het voordeel, hetwelk de Roomfche kerk hier van trok, en de wensch, dat ieder Christen zulk een jaar beleven mogt, bewoog eerst CLEMENS VI in 1350, om ieder 50ste; vervolgens URBANUS VI, in 1389, om ieder 33ste, en eindelijk PAUL II, om elk 25ste jaar voor een Jubeljaar te verklaren. De aanmerkelijke sommen, welke hierdoor naar *Rome* gebragt werden, maakten de regeringen opmerkzaam, en PAUL was verplicht, om zekere kerken in de Christen-landen tot genade-plaatsen voor de zulken aan te wijzen en te verklaren, die de bedevaart naar *Rome* niet doen konden; doch alleen onder voorwaarde, dat de meeste voordeelen dezer provinciale Jubileen in de Roomfche schatkist moesten gestort worden. De gelden, voor zulke algemeene aflaten bijeengebragt, werden nu eens tot den Turkfchen oorlog, en dan eens tot het bouwen der *St. Pieters-kerk* te *Rome* besteed, onder welk laatste voorwendfel zij, sedert de 16 eeuw, bij aauhoudendheid gevorderd werden. De hervorming echter, waartoe het werk der aflaten inzonderheid aanleiding gaf, verminderde deze inkomsten aanmerkelijk, en het Jubeljaar, dat BENEDICTUS XIV in 1750 uitschreef, was van weinig gevolg.

Thans noemt men zoodanige bijzondere feesten Jubileen, welke door openbare inrigtingen, na verloop van zeker tijdvak, bepaald en door Regenten enz. op het 50ste jaar hunner amtsbediening, of door echte lieden op hunnen vijftigjarigen trouwdag gevierd worden.

JU-

JUBILATE. Is de naam van een der bewegelijke feesten bij de Roomfche kerk, aldus genoemd naar het eerste woord van Psalm 66, volgens de *Vulgata*, waarvan het 1ste vers alsdan wordt voorgelezen, en aldus begint: *Jubilate Deo, Omnis terra*, dat is: *Juich Gode! gij gansche aarde!*

JUCHART. Eene benaming, hoogst waarfchijnlijk van de Latijnsche *Juger*, *Jugerum* afkomstig; eene, inzonderheid in *Zwitferland*, bekende landmaat, volgens *PLINIUS* zooveel lands inhoudende, als men op eenen dag met een paar osfen of paarden beploegen kan. Deze maat bedraagt bij de *Zwitfers* 140 Bazelfche roeden in het vierkant; doch is dezelve in fommige plaatsen veranderd. Derzelver vergelijking met de Rijnlandfche maat vindt men in *T. MEIJERS Planimetrie*: over het algemeen; worden 2 *Jucharten* op één morgen Rijnlandfche maat gerekend.

JUCHTEN. Bij de *Muskoviten* of *Rusfen* *Juft* genoemd; eene foort van wel bereid, geverfd leder van osfen-, paardenhuiden, kalfs-, geiten- en bokken vellen, hetwelk gebruikt wordt, om ftoelen, rijtuigen enz. te overtrekken. Men heeft er drie foorten van, als: rood *Muskovisch*, wit *Engelsch* en zwarte *Jraan-juchten*, of zoo genoemd *Smeer-leder*. Het *Muskovifche* leder is het beste, en heeft nog niet, in die volkomenheid, kunnen nagemaakt worden. Men meent, dat de kunst, om dit laatstgenoemde leder te bereiden, door de oude *Bulgaren*, een nijver en vernuftig volk, is uitgevonden. Tegenwoordig drijven de *Rusfen* met het *Muskovisch* leder eenen fterken handel. De kenteekenen van hetzelfde zijn, dat het op de vleesch-zijde fchoon wit, doch op de andere zijde geheel rood, niet verfchoten, of met zwarte vlekken, aangenaam en fterk van reuk, en zacht en lenig op het gevoel is. De fchoonfte Juchten worden in het *Jaroslawfche*, *Kostrümfche*, *Pleskowsche* en *Orenburgfche* gemaakt.

JUDICA. Een van de beweeglijke feestdagen der Roomfche kerk, op den 2den zondag voor Pafchen invallende. Met dat woord begint in den Latijnschen bijbel, onder den naam van *Vulgata* bekend, den 43ften Psalm vers 1: *Judica me Deus* enz., hetwelk beteekent: *rigt mij*, of *doe mij regt*, *o God!* en het is naar dit eerste woord van dit vers, hetwelk alsdan wordt voorgelezen, dat men dezen feestdag *Judica* noemt.

JULIAANSCH PERIODE. Eene reeks van 7,980 jaar, na welker verloop de zon- en maan-cirkels, te gelijk met den *Cyclo indictionum* (een tijdvak van 15 jaar) alle gezamenlijk op nieuw beginnen. Deze periode krijgt men, als men deze drie *Cyclo's* met elkander vermenigvuldigd: zij werd door *SCALIGER* uitgedacht, en met veel nut in de tijdrekenkunde ingevoerd.

JULIA. Deze, door hare buitensporigheden, zoo beruchte vrouw, eenige dochter van den keizer *AUGUSTUS* en *SCRIDONIA*, bezat veel aanvalligs in den omgang; eene buitengewone fchoonheid, en eenen zeer befchaafden geest. Eerst werd zij aan *ANTYLLUS*, oudften zoon

van ANTONIUS verloofd; daar echter deze verbindtenis niet tot stand kwam, zoo huwde zij aan MARCELLUS, den zoon van OCTAVIA, welke uit haar eerste huwelijk gesproten was: dan, daar deze kort daarna stierf, zoo werd zij de gemalin van M. VISPANIUS AGRIPPA, bij wien zij 3 zonen en 2 dochters kreeg. Reeds bij het leven van dezen haren gemaal, leidde zij zulk eene buitensporige levenswijze, dat deze hierover een zeer groot harteleed gevoelde. Zij gaf zich over aan de omhelzingen van alle jonge mannen uit Rome, en oordeelde, dat zij haren gemaal alleen in zoover behoefde getrouw te zijn, dat zij hem geen vreemd kind ter wereld bragt. Geheel Rome kende haar buitensporig gedrag; AUGUSTUS alleen was er niet van onderrigt. Na den dood van AGRIPPA huwde haar vader haar aan TIBERIUS, wien haar gedrag zeer wel bewust was; doch die zich niet tegen des keizers wil durfde verzetten. JULIA liet zich door dit nieuw huwelijk zoo weinig in haar schandelijk gedrag beteugelen, dat TIBERIUS gedwongen werd, het hof te verlaten: zelfs ging hare schaamte-loosheid zoover, dat zij elken morgen het standbeeld van MARS zoo vele kroonen liet opzetten, als zij zich den vorigen nacht had laten onteeren. Haar vader, die ten laatste haar buitensporig gedrag ontdekte, verbande haar op een woest eiland aan de kust van *Campanië*, met name *Pandataria*, werwaarts hare moeder haar vergezelde. AUGUSTUS, in het eerst van geene verzachting van straf willende hooren, liet zich eindelijk bewegen, en haar naar het vaste land, naar de stad *Rhegium* vervoeren, zonder, dat zij naar Rome mogt terug keren. Na den dood des keizers werd haar wel verdiende lot zeer treurig. TIBERIUS behandelde haar nu met de grootste wreedheid; sloot haar in eenen eigenlijken zin in haar huis op, en onthield haar zelfs het geringe jaargeld, hetwelk haar vader haar had toegelegd; en dus stierf zij, na eene 15 jarige ballingschap, in gebrek en behoefte.

JULIANUS, (FLAVIUS CLAUDIUS) Romeinsch keizer, wien de Christenen den bijnaam van *apostata* (afvallige) gaven, werd in de 4de eeuw te *Konstantinopel* geboren. Naauwelijks 6 jaar oud zijnde, werd zijn vader JULIUS CONSTANS, broeder van KONSTANTIJN den Groeten, met verscheidene zijner bloedverwanten, door de soldaten van zijnen oom, keizer CONSTANS II, vermoord, welk lot hij met zijnen broeder GALLUS, ter naauwernood, ontkwam. Beiden werden aan de opvoeding van EUSEBIUS van *Nicomedië* toevertrouwd, en in het Christendom opgevoed, hetwelk toenmaals aan het hof der keizers nog weinig bekend was: zelfs wijdde men hen aan den priesterstand, ten einde hen van den troon te verwijderen.

Ondertuschen had deze opvoeding bij beide broeders eene zeer verschillende uitwerking. GALLUS verliet nimmer het Christendom; maar pleegde nogtans de grootste buitensporigheden en ongehoordste gruwelen, en werd door keizer CONSTANS, omdat hij hem, zoo als men zegt, wilde onttroonen, ter dood veroordeeld. JULIANUS, daar-

daarentegen, legde zich met veel vlijt op de beoefening der fraaije wetenschappen en de wijsbegeerte toe, en begaf zich, 14 jaren oud zijnde, naar *Athene* en *Nicomedië*, waar hij het onderwijs van verscheiden leeraren, inzonderheid van den drogredenaar *LIBANIUS*, genoot, en bestemd werd, om het Christendom met den zoogenoemden Heidenfchen godsdienst, die toen nog voorhanden was, te verwisfelen.

Nadat *CONSTANS* aan *JULIANUS* het bevel over het leger tegen de *Duitschers*, van welken hij eenen inval in de Romeinsche provincien duchtte, had opgedragen, liet hij hem te *Milaan* plegtig tot *Caesar* uitroepen, en ontving hij *HELENA*, 's vorsten zuster, tot zijne gemaalin. De jonge held trok hierop, slechts met een gering aantal troepen, naar *Gallië*; veroverde verscheidene steden; sloeg de *Duitschers* in een hoofdtreffen, waarbij 7 hunner vorsten tegenwoordig waren, bij *Straatsburg*; zuiverde *Gallië* volkomen van den vijand; vervolgde de *Duitschers* tot over den *Rijn*, en beoorlogde hen op hun eigen grondgebied.

JULIANUS onderscheidde zich echter niet alleen als krijgsheld; maar gaf ook blijken van zijne geschiktheid tot regent. Hij gaf aan *Gallië* een geheel nieuw staatsbestuur; verdeelde de uitgaven meer doelmatig; verminderde de lasten; schafte de misbruiken af in het regtswezen, en bouwde steden en vestingen. Onder deze zijne pogingen, om het welzijn van een uitgestrekt land te bevorderen, werd hij door *CONSTANS* van *Höllingen* beschuldigd, van zich onafhankelijk te willen maken, ja zelfs, hem van den troon te willen stooten, waarvan het natuurlijk gevolg was, dat de ergdenkende *CONSTANS*, jaloersch op de schitterende voordeelen, welke *JULIANUS* in *Gallië* behaald had, laag genoeg was, om de *Galliërs* tegen hem op te ruijen, en de beste troepen van zijn leger, onder voorwendfel van die tegen de *Perzen* te moeten gebruiken, terug te vorderen. Het bevel hiertoe bragt de foldaten in opstand, die hunnen *Caesar JULIANUS*, in wegrwil zijner tegenkanting, in het jaar 360, tot keizer uitriepen. *CONSTANS* vorderde, dat hij de keizerlijke waardigheid zoude nederleggen, waartoe hij ook zeer gezind was; maar de Gallische legioenen wilden het anders, waarop *CONSTANS* een leger tegen *JULIANUS* liet optrekken. De laatste, nu op middeelen van verdediging bedacht, verliet *Gallië*, waar hij 5 jaar had doorgebracht; veroverde *Sermium*, de hoofdstad van *Illyrië*; belegerde *Aquileja*, en vernam op dat tijdstip het overlijden van den keizer *CONSTANS*. Hierop doorliep hij *Thracië*, en kwam in Winterm. 361 te *Konstantinopel*, waar hij plegtig tot Romeinsch keizer verkozen werd. Sedert hield hij zich met de verbetering van 's rijks toestand bezig; schafte eene menigte misbruiken af, en verminderde zijnen hofstoet aanmerkelijk: door welk een en ander de lasten op een vijfde verminderd werden.

JULIANUS vertoonde in alle de betrekkingen van zijn openbaar en af-

afzonderlijk leven een waarlijk groot en edel karakter. Offchoon hij wel den Heidenfchen godsdienst in al zijnen luister herfelde, was zijn gedrag echter omtrent de Christenen zeer gematigd, en waardeerde hij de zuiverheid van zeden, welke hun godsdienst leeraart, in hare geheele uitgestrektheid. Dan, alhoewel hun in de uitoefening van denzelven geene hinderpalen in den weg leggende, ontnam hij, nogtans, aan hunne kerken derzelver, dikwijls, aanzienlijke rijkdommen, die hij dan aan de soldaten uitdeelde; terwijl hij ook somtijds, wanneer hij hen door vleijerij en weldaden niet tot het Heidendom konde terugbrengen, zich van middelen, tot den godsdienst geene betrekking hebbende, tegen hen bediende. Zoo, b. v. verbood hij hun, om als pleitbezorgers in regten op te treden, staatsbedieningen te bekleeden, en zelfs, om openlijke leeraars te worden; wel wetende, hoe vele hulpmiddelen zij in hunne schriften, ter bestrijding van het Heidendom, in handen hadden.

Hoe zeer nu ook JULIANUS op de uitroeijing van den Christelijken godsdienst bedacht ware, wilde hij, echter, vooraf den oorlog tegen de *Perzen* ten einde brengen. Zijn eerste veldtogt was gelukkig: hij veroverde verscheidene steden, en drong tot *Ctesiphon* door; doch moest toen, door gebrek aan leeftogt, weder terug trekken, ontving eene gevaarlijke wonde, en stierf daaraan in 363, in het 32ste jaar zijns onderdoms. Men maakte voor hem dit graffchrift: „Hier ligt „JULIANUS, die aan de oevers van den *Tiber* zijn leven verloor. Hij „was een uitmuntend vorst en een dapper krijgsheld.”

Voor het overige is er mogelijk geen vorst in de oude en nieuwe geschiedenis, over wien de schrijvers een meer verschillend oordeel gevelde hebben. Eenigen oordeelen, dat hij zoo vele goede als slechte hoedanigheden bezat, zoodat men zijn karakter even gemakkelijk kon laken als prijzen. Zijn haat tegen het Christendom haalde hem de verachting der oude Christen-schrijvers op den hals; doch wanneer men bedenkt, welk eene kloosterlijke opvoeding hij ontving, en hoe weinig zijn verlicht verstand en zijne natuurlijke levendigheid van geest voor de kluisters eener overdrevene godsdienstigheid, waaruit toenmaals het geheele Christendom bestond, geschikt was, zal men over hem een zachter vonnis moeten vellen. Matigheid, ingetogenheid, regtvaardigheid en dapperheid waren zijn hoofddeugden. Hij was een kenner en bevorderaar der wetenschappen, en tevens zelf een schrijver. Onder zijne, ons nog overgeblevene, werken, munten inzonderheid eenige *Satiren* uit, waaronder die op de *Caesars*, en de *Misopegon*, eene *Satire* op de inwoners van *Antiochië*, de opmerkelijkste zijn. Hij schreef ook een werk tegen den Christelijken godsdienst, waarvan eenige fragmenten zijn bewaard gebleven, die door den markies d'ARGENS in de Fransche taal zijn overgezet. Neiging tot bijgeloof en dwaeperij, en eene laakbare vooringenomenheid met het ongerijmde stelsel der nieuwe Platonische wijsgeeren, waren vlekken in zijne anderzins verlichte denkwijze, en kenmer-

merken hem als eenen vorst der 4de eeuw, waarin foortgelijke droomerijen veel opgang maakten.

JULIJ, of **HOOIMAAND**. De zevende maand des jaars, welke 31 dagen heeft, en bij de *Romeinen* eertijds *Quintilis* genoemd werd, omdat zij, van Maart afgerekend, hunne vijfde maand uitmaakte. Eindlijk kreeg zij, bij de invoering van de Juliaansche tijdrekening, van **JULIUS CAESAR** haren tegenwoordigen naam, omdat die keizer in dezelve geboren was. *KAREL de Groot*e gaf aan deze maand, in onze taal, den naam van Hooim., omdat men dan, zoo als bekend is, gewoonlijk het hooi inzamelt.

JULIER. Eene pauselijke munt, doende omtrent 8 Fransche *Sous*.

JULIUS CAESAR. (Zie: **CAESAR**.)

JUNG. (**JOH. HEINR.**) genaamd **STILLING**, was geheim hofraad van den groothertog van *Baden*, en werd, in 1740, in een klein dorp in *Nassau-Siegen* geboren. Zijn leven heeft hij zelf in zijn zooveel gelezen boek, *HEINRICHS STILLINGS Jeugd, Jongelings-jaren en Vreemdelingschap*, naar waarheid en met openhartigheid beschreven. Als de zoon van arme landlieden, moest hij in den beginne het kleermaken leeren; doch zijn reeds vroeg hooger zwevende geest, met ware vroomheid vereenigd, voerde hem, van schrede tot schrede, van schoolmeester, kantoor-bediende, geneesheer, openlijk leeraar in de kamerale wetenschappen, door een rusteloos werkzaam en veel bevattend leven, tot zulk eenen trap van vorming van geest en taal, als zelden een man van zijnen stand ten deel valt.

Te *Straatsburg* oefende hij zich in de geneeskunde, en hier werden **GÖTTE** en **HERDER** zijne akademie-vrienden. Te *Elberfeld* bekleedde hij, na het voltooijen zijner geneeskundige studien, den post van geneesheer, en vond hier gelegenheid, om het ligten van de kataract te beproeven, waarin hij zoo gelukkig slaagde, dat hij aan een zeer groot aantal blinden het gezigt weder gaf. Hiervoor vorderde hij niet alleen *niets*, maar liet zelfs de behoeftigen, waaraan hij zijne voornaamste zorg wijdde, met geschenken henen gaan. Op zijne wetenschappelijke loopbaan kwam hij in het kameralistisch vak, en werd, bij het vestigen der hooge school te *Keizerslauteren*, in 1774, een der verdienstelijkste leeraars bij dezelve. In 1784, in het zelfde vak naar *Heidelberg* verplaatst, en eenige jaren later naar *Karlsruhe* beroepen, was hij de eerste in *Duitschland*, die hetzelfde wetenschappelijk bearbeidden, en het ijs braken. Ook schreef hij leerboeken over alle takken dezer wetenschap, over het finantie-wezen, de politie-kennis, vee-artsnijkunde enz., welke nog tegenwoordig op hooge scholen gebruikt worden. Hij bezat eene ongemeene vaardigheid van geest, en eenen bij uitstek levendigen en duidelijken voordragt, waarbij het hem zelden mislukte, om de belangstelling en de geheele aandacht zijner toehoorders te boeijen. Zoo wel hierdoor, als door zijne schriften verbreidde zich zijn roem als akademisch leeraar, en wie eenmaal zijn onderwijs gehoord had,

had, bleef altijd met hartelijke liefde en dankbaarheid aan hem verkleefd.

Intusfchen gevoelde hij eene sterke en levendige neiging ter bevordering van godsvrucht en deugd, welke alle zijne overige pogingen en aandrift tot werkzaamheid nog verre overtrof. Hij had het zijnen verhevenen vriend, den groothertog van *Baden*, KARL FRIEDRICH, te danken, dat hij, zonder tot bepaalde werkzaamheid verplicht te zijn, naar *Heidelberg* en van daar naar *Karlsruhe* beroepen, en hier in de gelegenheid gesteld werd, om voor zijne godsdienstige neiging geheel te leven. Zoowel in het letterkundige, als door de uitgebreidste briefwisseling, en zijnen, bij menschen van verschillende denkwijze, gezochten en gemoedelijken omgang, heeft hij eenen grooten invloed op zijne tijdgenooten geoefend. Hoewel vele zijner godsdienstige bespiegelingen te *individueel* mogen geweest zijn, en hier en daar tot dweeperij aanleiding gegeven hebben, was hij zelf nogtans geen dweeper in die mate, als velen zich hem voorstelden; waartegen zijn geheel voorkomen, zijn open en helder oog, en nog meer een langdurig gesprek met hem, waarin altijd gezond, onbeneveld verstand, en eene juiste beschouwing der menschelijke belangen doorstraalden, reeds getuigden. Zoo als hij geleefd had, was ook zijn sterfbed; alleen scheen toen zijn geest, gelijk uit verscheidene zijner uitdrukkingen bleek, reeds vele, mischien te zinnelijke, voorstellingen van den staat der menschen na den dood en de eeuwigheid, tegen zuivere en meer gelouterde, verwisfeld te hebben. Hij stierf te *Karlsruhe* den 2 van Grasm. 1817 aan een verval van krachten. Van zijne schriften zijn in onze taal, onder anderen, in het licht verschenen: *Zijne Kindheid, Jongelings-jaren en Vreemdelingschap*; *de Graauwe man*; THEOBALD, *de Geschiedenis der overwinning van den Christelijken Godsdienst*; *Tooneelen uit het rijk der geesten*; *Theorie der Geestenkunde*; *Brieven over het Katholicismus en Protestantismus* enz.

JUNIJ, ZOMER- of WIEDEMAAND. De zesde maand van het jaar. Zij heeft 30 dagen, en ontving haren eersten naam waarschijnlijk van JUNIUS BRUTUS, eersten burgemeester van *Rome*. In deze maand treedt de zon op den 22sten in het teeken van *de kreeft*; staat dus in den middag-cirkel op haar hoogst, en vormt den langsten dag, maar ook den kortsten nacht; gelijk ook met dien dag de zomer begint. KAREL *de Groote* gaf aan deze maand den naam van *Brach* of *Wiedemaand*, omdat, inzonderheid, omtrent dit jaargetijde de landerijen, welke niet bezaaid worden, *gebraakt* of *gewied*, dat is, met den ploeg of de eg gebroken, en tot de bezaaijing in den aanstaanden Herfst toebereid worden.

JUNIUS. (ADRIANUS) Verdient onder de Nederlandsche geleerden, in het gemeenebest der letteren, de eerste plaats. Hij zag te *Hoorn* het eerste daglicht; legde den grond zijner letteroefeningen te *Haarlem*, toenmaals beroemd wegens zijne scholen, en ging daar-

na naar *Leuven* en vervolgens naar *Parijs* en *Bologne*, in welke steden hij zich in alle takken der wetenschappen, maar bovenal in de geneeskunde, oefende. In 1553 vertrok hij naar *Engeland*, waar hij eerst bij den hertog van *Norfolk*, en naderhand bij eene vrouwe van den eersten rang, tot lijfarts werd bevorderd. Onder andere werken, die hij hier schreef, vervaardigde hij een Grieksch en Latijnsch Woordenboek, dat meer dan 5 of 6000 woorden bevatte.

JUNIUS was niet alleen een groot taalkenner en schrander geneesheer, maar ook een goed dichter, waarvan hij in 1554 een blijck gaf door een gedicht, hetwelk hij ter gelegenheid van het huwelijk van PHILIPPUS II van *Spanje* met MARIA van *Engeland* vervaardigde. De onlusten, welke op dien tijd dat rijk verdeelden, deden hem naar zijne geboortestad terug keeren. Vervolgens, door den koning van *Denemarken* naar zijne staten gelokt, vertoefde hij korten tijd in *Kopenhagen*, en vertrok van daar naar *Haarlem*, waar hij met veel lof de geneeskunde oefende, en tot voorzitter van het geneeskundig genootschap werd verkozen. JUNIUS, niet minder bedreven in de vaderlandsche geschiedenis, werd door de staten van *Holland* tot geschiedschrijver van dat gewest aangesteld, en zou dezen post zekerlijk met luister bekleed hebben, indien hij de laatste hand had mogen leggen aan het werk, dat na zijnen dood, onder den titel van *Batavia*, in het licht verscheen. Het merkwaardig beleg van *Haarlem*, in 1572, hetgeen hij geraden oordeelde, te moeten ontwijken, beroofde hem van zijne heerlijke en wel voorziene boekerij, waarin zich verscheidene werken bevonden, wier samenstelling hem veel werks gekost had, en die hij met weinige moeite voor de drukpers zou hebben kunnen gereed maken. Verdrietig over het verlies van zulk eenen schat, vertrok hij naar *Zeeland*, waar hem te *Middelburg*, door medewerking van WILLEM I, van stadswege, eene jaarwedde als geneesheer werd toegelegd; doch de Zeeuwsche lucht had op zijne gezondheid eenen nadeeligen invloed. Hij vertrok naar *Arnhem*, waar hij in Zomerm. 1575 stierf. Zijn lijk werd naar *Middelburg* gevoerd, alwaar zijn oudste zoon een graffchrift van zijn eigen maaksel op zijn graf liet stellen.

Onder de werken, door JUNIUS nagelaten, en nog voor handen, bevinden zich: *Animadverforum libri sex. Commentarius de Coma; Adagiorum ab Erasmo omisforum Centuriae octo cum dimidia; Appendix ad Epitheta Textoris; Oceanus Enarrationum Homericarum ex Eustathii Commentariis collectus, in unum Volumen; Nomenclator; Commentarius de Anno et Mensibus*; verscheiden foorten van Latijnsche gedichten; de overzetting van EUNAPIUS de *Vitis Sophistarum*, van HESYCHIUS MILESIUS, van de *Symposiaca* van PLUTARCHUS, en van de geneeskundige vraagstukken van CASSIUS *Jatrosophista*. Voorts heeft hij een groot getal oude Latijnsche schrijvers, met zijne aantekeningen, in het licht gegeven, als: NONIUS MARCELLUS, PLAUTUS, SENECA, PLINIUS, VIRGILIUS, HORATIUS en anderen.

JUNIUS, (FRANCISCUS) werd in 1589 te *Heidelberg* geboren. Zijn eerste plan, om zich in den krijgdiens te begeven, werd door het beftand van 1609 veranderd, hetgeen hem deed besluiten, om zich op de wetenschappen toe te leggen. Hij deed ten dien einde eene reis naar *Frankrijk*, en van daar in 1620 naar *Engeland*, waar hij toegang en een vast verblijf bij den graaf van ARUNDEL kreeg, en 30 jaar vertoefde, in welken tijd hij zich met veel vlijt op de beoefening der Angel-Sakfische en Noordsche talen, alsmede op de oude taal der *Gothen*, *Franken*, *Kimbren* en *Vriezen* toeleigde, waardoor hij de woord-afleiding van vele Fransche, Spaansche en Italiaansche namen leerde kennen; want de *Gothen*, *Wandalen*, *Franken*, *Burgondiers* en *Duitschers* verspreidden hunne taal door de landen, die zij veroverden. Zie hier, waartoe deze nasporingen, volgens den geleerden GRAEVIUS, den onderzoeklievendenden JUNIUS opleidden. „Na-
 „ dat hij op de beoefening dezer talen zich lang genoeg met veel
 „ vlijts had toegelegd, zag hij, hetgeen hij ook getuigde aan allen,
 „ met welken hij over dezen tak van geleerdheid handelde, dat het
 „ Gothisch de moeder is van alle overige Teutonische of Duitische
 „ talen, uit welke voortgevloeid is het oud Kimbrisch, door de ge-
 „ denktukken der *Runen* aan de nakomelingschap overgeleverd, als-
 „ mede het Zweedsch, Deensch, Noorweegsch en Ijslandsch, in wel-
 „ ke talen de menschen van die gewesten toenmaals hunne gedachten
 „ plagten mede te deelen. Uit het Angel-Sakfisch, hetwelk of eene
 „ dochter van het Gothisch, of eene zuster is, uit dezelfde moeder
 „ geboren, is ook voortgekomen het Engelsch, Schotsch, Neder-
 „ duitsch en oud Vriesch. Aan het Gothisch en Sakfisch is het Fran-
 „ kisch of Fransch de geboorte verschuldigd, hetwelk wederom de
 „ moeder is van het Hoogduitsch.”

JUNIUS begaf zich uit *Engeland* naar *Holland*, waar hij zijne taalkundige oefeningen verder vlijtig vervolgde, en alleen het gerucht, dat in eenige dorpen van *Vriesland* nog het oude Sakfisch gesproken werd, hem deed besluiten, om naar die provincie te reizen. Hier vertoefde hij 2 jaar; vertrok toen weder naar *Engeland*, en wel naar *Oxford*, waar hij zich eenen gelijken tijd ophield, en vervolgens naar zijnen neef IZAAK VOSSIUS te *Windsor*, waar hij, na verloop van een jaar, zijne dagen eindigde. De hooge school te *Oxford*, aan welke hij bij zijnen uitersten wil zijne handschriften maakte, liet ter zijner eer een fraai gedenkteeken oprigten. Verscheidene boeken waren de vruchten van zijn werkzaam leven, onder anderen: *de 4 Evangelien* in de Gothische taal, met een uitgebreid Woordenboek, en eene verhandeling: *de Pictura Veterum*, of over de schilderkunst der ouden. — JUNIUS was niet alleen een man van veel omvattende geleerdheid, maar ook van een voorbeeldig deugdzaam leven. Nimmer gaf hij blijken van ongeregelde driften: om de goederen en het aanzien dezer wereld bekommerde hij zich weinig; de boeken waren zijn eenigste vermaak, en mogelijk heeft niemand, zonder be-

nadeeling zijner gezondheid, ooit zoo veel letterwerk verrigt; want hij studeerde dagelijks 13 of 14 uur. Met dit alles was hij vriendelijk en spraakzaam jegens allen, die hem kwamen bezoeken, alhoewel hij niet gaarne van zijnen letterarbeid werd afgetrokken. — Zijn vader, mede FRANCISCUS geheeten, en hoogleeraar in de godgeleerdheid te *Leijden*, muntte niet alleen uit in uitgebreide geleerdheid, maar ook door eenen onberispelijken wandel; doch bovenal door zijne gematigdheid omtrent anders denkende in zaken van godsdienst. Uit zijne school ontving de Nederlandfche kerk vele geoeffende leeraars, en hij genoot veel roem in de waarneming van zijnen post, tot dat de pest hem in 1602 wegrukte. Van hem zijn een aantal schriften door den druk gemeen gemaakt.

JUNO. In de fabelkunde de koningin der goden, eene dochter van SATURNUS en RHEA, de zuster, en naderhand gemalin van JUPITER, dien zij door hare jaloerschheid kwelde, en met wien zij dikwijls in onmin leefde. Naast hem was zij de hoogste en magtigste godheid der *Grieken*, die haar HERE noemden, en der *Romeinen*. De kinderen, die zij bij JUPITER had, waren HEBE, de godin der jeugd; ILITHEA, de godin der barenden; MARS, de god des oorlogs, en VULKAAN, welke laatste zij echter, uit haar zelve, buiten vereeniging met haren gemaal, zoude hebben ter wereld gebragt, om dezen, die MINERVA uit zijn hoofd had laten te voorschijn komen, te trotseeren. Volgens sommige schrijvers bragt zij ook het monster TYPHON ter wereld, waaraan anders eene geheel andere afkomst wordt toegeschreven. JUNO wordt als eene vrouw van een majestueusch voorkomen afgebeeld, met eene kroon, of *Diadeem*, op het hoofd, en eenen scepter in de hand. Naast haar ziet men eene paauw, haar geliefde vogel, en somtijds zit zij op eenen wagen, die door twee paauwen getrokken wordt. De gezellinnen van JUNO waren de *Nimfen*, *Bevalligheden*, of *Horen*; doch waarvan JAIS de voornaamste was. Zij werd algemeen vereerd in *Griekenland*, waar haar voornaamste zetel te *Argos* was, in welker nabijheid zich haar beroemde tempel, *Heraeum*, bevond. Bovendien had zij te *Olympia*, te *Samos* in *Arkadië*, te *Korinthe*, *Lakonië*, *Sparta* en *Rome* onderscheidene tempels, waarin men haar, onder verschillende benamingen, zijne hulde bood. Men verbindt met JUNO, gewoonlijk, vier onderscheiden denkbeelden. Volgens den *Orphischen* godsdienst was zij het zinnebeeld der beneden-, zoo als JUPITER dat der boven-wereld, ook wel der lucht over het algemeen. Met dit denkbeeld vermengde zich een afzonderlijk gevoelen, hetwelk men uit den *Palatgischen* godsdienst ontleend had, en volgens welk zij de koningin der goden was: vervolgens hadden de *Pheniciers* hunne manier van denken, en verwisfelden VENUS URANIA, onder welken naam zij de Natuur vereerden, in *Griekenland* met JUNO, die als zoodanig, inzonderheid te *Argos*, geëerbiedigd werd; terwijl eindelijk de dichters haar als een zinnebeeld van alles beschouwden, wat de

oogmerken van anderen konde verijdelen, en haar in het karakter eener vijandige godin vertoonden, die de aanlagen van JUPITER en andere goden, helden of menschen dwarsboomde.

JUNTA. Eene vergadering van personen in *Spanje*, door den koning verkozen en bijeen geroepen, om haar over deze of gene regeringszaken te raadplegen; doch die hij naar goedvinden weder kan doen scheiden. Na den dood van eenen koning wordt er gewoonlijk zulk eene *Junta* aangesteld, die de zaken der regering waarneemt, tot zoo lang een nieuw vorst den troon beklimt, wanneer zij weder ontbonden wordt.

JUPITER. Volgens de fabelleer de god des hemels, de vader der goden en menschen. Hij was de zoon van SATURNUS en RHEA, de broeder van VESTA, CERES, JUNO, NEPTHUNUS en PLUTO. Om hem aan de vervolgingen zijns vaders, die hem naar het leven stond, te onttrekken, verbergde hem zijne moeder in een hol, op het eiland *Kreta*, waar hij door de Nimfen werd opgevoed. Groot geworden zijnde, ontroonde hij SATURNUS, en deelde de heerschappij der wereld met zijne beide broeders. NEPTHUNUS verkreeg de zee en PLUTO de beneden-wereld; doch voor zich zelven behield hij het gebied over hemel en aarde. Hij voerde met de *Titanen*, de broeders van zijnen vader, en de *Giganten* (reuzen) eenen langdurigen oorlog, waarin hij echter volkomen zegepraalde. JUNO was zijne gemalin, doch niet zijne eenige minnares. Hij heeft verscheiden bijnamen, die van zijne eigenschappen, van de dingen, die onder zijn gebied stonden, en de plaatsen, waar hij inzonderheid vereerd werd, ontleend zijn. De *Grieken* noemden hem ZEUS, en bij de *Romeinen* had hij de bijnamen van FERETRIUS, ELICIUS, STATOR, CAPITOLINUS, enz. Hij was de hoogste godheid bij de ouden, en zijne vereering de plegtigste en meest algemeene. Hij had verscheiden orakels in *Griekenland*, namelijk, een te *Dodona*, een ander in de heilige grot op den berg *Ida* in *Kreta*, en een derde te *Olimpia*, hetwelk echter spoedig ophield. Onder de menigvuldige tempels in *Griekenland*, aan hem toegewijd, was die te *Olimpia* de beroemdste. In denzelven stond zijne beeldzuil, van elpenbeen, met goud ingelegd, en van eene verbazende grootte; zijnde een meesterstuk van den bekenden Griekschen kunstenaar PHIDIAS, hetwelk eene algemeene bewondering verwekte, doch, helaas! voor ons is verloren gegaan. Waarschijnlijk, echter, zijn ons in de menigvuldige voortreffelijke koppen van JUPITER, die men op Gemmen vindt, nog de hoofdtrekken van hetzelfde overgebleven. Hij wordt met eene eerbiedwekkende majesteit afgebeeld, meestal zittende op eenen troon, met den bliksem in de rechter- en eenen scepter, of eene *victoria*, in de linkerhand; en eene kroon, of Diadeem, op het hoofd; staande de adelaar, zijn meest geliefde vogel, en ook somtijds zijn schenker, de schoone GANYMEDES, aan zijne zijde.

JURA. Een groot gebergte, de noordelijke voortzetting der in
Sa-

Savoie zich verheffende *Alpen*, hetgeen daar, waar de *Rhone* door hetzelfde stroomt, den naam van *Jura* ontvangt; doch ook door de lagere bergen van het kanton *Waadt* met de hooge *Berner-Alpen* in verband staat; in verscheidene lange rijen tusschen de Fransche en Zwitsersche grenzen loopt; zich eindelijk in het voormalig Fransche kanton van den *Boven-Rijn* verdeelt; zijnen Oostelijken hoofd-arm door het Helvetisch kanton *Solothurn* uitstrekt, en aan de Oostzijde van het *Frickthal* in het kanton *Aargau*, aan den *Rijn*, eindigt, waar dan, aan de Duitsche zijde, de *Schwarzwald* eene verlenging van dit gebergte uitmaakt. De Westelijke arm der *Jura* loopt door het departement van den *Boven-rijn* verder noordwaarts, scheidt dit vervolgens van het departement *des Vosghes* af, en verkrijgt hier den naam van het Voghefisch gebergte.

De *Jura*, welker middelbare hoogte van 2000- tot 3000 voet boven de oppervlakte der zee bedraagt, was reeds aan STRABO, onder den naam van *Joras*, bekend, en PLINIUS, CAESAR en PTOLOMEUS, maken er mede gewag van. Digte kalksteen maakt den grondslag en het voornaamste bestanddeel van de menigvuldige beddingen in dit gebergte uit. Tallooze versteeningen, eene rijke asphalt-bron bij *Travers*, en eene schoone gipsmijn omstreeks *Boudry*, toonen genoegzaam, dat de *Jura* tot den rang der vlotbergen behoort. Verscheidene deelen van dit gebergte zijn merkwaardig wegens de uitmuntend schoone gezigten, de vruchtbaarheid in zeldzame, fraaije en nuttige gewassen, en de verwonderlijke kunstvlijt van derzelver bewoners. Grootsch en tevens bekoorlijk is vooral het gezigt van onder de dennenboomen, en op het veelkleurig grastapijt, waarmede de top van den *Dole*, de hoogste verhevenheid van de *Jura*, bedekt is. Men ziet er eene uitgestrektheid der *Alpen* van omtrent 100 Fransche mijlen, zoo als zij zich van *Dauphine* tot aan den *St. Gothard* uitstrekken. Aan het Noord-oostelijk einde der bevalige valei van *Travers* ligt het dorp *Nocrangue*, en tegen over hetzelfde verheft zich, in de gedaante van eenen halven cirkel, eene loodrechte muur van rotfen, welke met de aangrenzende hoogten eene verbazend groote kogelvormige verdieping vormen, *Cul de Vau* genoemd, die van het Oosten naar het Westen omtrent 3000, en van het Noorden naar het Zuiden omtrent 4000 voet wijd, en, terwijl zij aan den Westkant amfiteatersch wijs oprijst, alleen aan de Noord-Oostzijde open is. Deze bergen zijn, even als nog anderen van de *Jura*, door de bezoeken van groote kruidkundigen beroemd, die zich, ter gereeder vinding en zelfs nauwkeuriger kennis van de opmerkelijkste gewassen, door eenen der zonen doen vergezellen uit het gastvrije huis van den braven ROBERT, beneden in het dal liggende. Men vindt in deze gidfen bewaarheid, dat het den bergbewoners dikwijls alleen aan eene wetenschappelijke vorming mangelt, om goede kruidkenners te worden.

JURY. Een gerechtshof van gezworenen, in *Engeland* gewoonlijk

lijk uit 12 personen bestaande, die door den regter verkozen en bij eede verplicht worden, om de gepleegde daad, welke het voorwerp van een burgerlijk, of lijfstraffelijk regtsgeding uitmaakt, met de daarbij aangevoerde bewijzen, voor en tegen den aangeklaagden, nadat hun de akten, waarop het aankomt, zijn voorgelegd, naar hunne Beste overtuiging, te onderzoeken, en bij meerderheid van stemmen te verklaren, of de aangeklaagde *al of niet* schuldig zij, waarna zij de eindelijke beslissing aan den regter overlaten, wiens uitspraak zij dan aanstonds aan partijen bekend maken. Deze *Jury's* moeten met den aangeklaagden van gelijken stand zijn, en behoeven geene regtsgeleerde kundigheden te bezitten, omdat zij alleen over daadzaken oordeelen, en alleen naar billijkheid en de uitspraak van gezond verstand te werk gaan. Behalve dit gerechtshof, de *kleine Jury* genoemd, waarmede de *Jury de jugement* bij de *Franschen* vele overeenkomst heeft, hebben de *Engelschen* nog eene groote *Jury*, uit 17 personen bestaande, die de genoegzaamheid der bijgebragte getuigen, ter ondersteuning eener aanklagt, onderzoeken. Een soortgelijk gerechtshof bestond ook in *Frankrijk*; tot het jaar 1809, onder den naam van *Jury d'accusation*. Men vindt in de lage zoo wel als hooge, gerechtshoven dergelijke gezworenen. Bij de *Cours d'assises* hier te lande waren, voor het jaar 1813, 36 *Jury's*, die over het feit van den beschuldigten moesten oordeelen.

JUSSIEU. (ANTOINE en BERNARD DE) Twee broeders, die beiden zoo wel in de beoefenende genees-, als in de kruidkunde hebben uitgemunt. ANTOINE deed vele plantkundige reizen, en bragt uit *Spanje* eene talrijke verzameling van planten mede; schreef vervolgens over verscheiden onderwerpen der Natuurlijke Historie en geneeskunde, en stierf in het jaar 1758, het 72ste zijns levens, algemeen wegens zijn menschlievend karakter betreurd wordende. — BERNARD, te *Lion* geboren, was hoogleeraar in de kruidkunde bij den Botanischen tuin des konings, en schrijver van *l'Histoire des plantes, qui naissent aux environs de Paris*, welke in 1725 werd uitgegeven. Hij had het genoegen den Ceder van den berg *Libanon*, die in den koninklijken tuin ontbrak, en waarvan hij zelf twee stekken onder zijnen hoed uit *Engeland* had mede gebragt, onder zijne oogen, boven alle andere boomen, in den tuin te zien opgroeijen. LINNEUS bezocht hem bij zijn verblijf in *Frankrijk*, en woonde eene zijner Botanische wandelingen bij. Nadat JUSSIEU zich langen tijd met eene stelselmatige verdeeling van het plantenrijk had bezig gehouden, stierf hij in 1777, in het 70ste jaar zijns levens.

JUSTINIANUS I. Keizer van het Oostersch-Romeinsche rijk, werd in 482 te *Taurisium* in *Illyrië* geboren, en door THEOPHILUS, die hem in de wetenschappen onderrigtte, opgevoed. In het jaar 521 werd hij tot consul benoemd, en in 527, na den dood van zijnen oom JUSTINUS I. tot keizer uitgeroepen. Thans huwde hij aan de beruchte THEODORA, die hij van eene schouwspelfter

en

en openbare boeleerster tot den keizerlijken troon verhief, en die zich eenen onbepaalden invloed op zijnen geest wist te verschaffen. Onder zijne regering stonden de partijen van den *Circus*, onder den naam van *blauwen* en *groenen*, tegen elkander op. Door de geweldige middelen, welke hij aanwendde, om het daaruit ontsane oproer in *Konstantinopel* te stillen, maakte hij het nog erger, en een veroorzaakte brand legde het grootste gedeelte der stad, met hare fraaiste gebouwen, in de asch; zelfs liep zijn leven gevaar, en was hij op het punt, om zijn rijk te verlaten, toen hij door den moed en de standvastigheid zijner gemalin werd teruggehouden. Nadat door stroomen bloeds, en een verbazend aantal teregtstellingen de woede der partijen gestild was, eindigde JUSTINIANUS den oorlog met de *Isauriers*, en behaalde in de jaren 528, 542 en 543, door zijnen veldheer BELISARIUS, drie beroemde overwinningen op de *Perzen*. Deze verwoestte tevens in 534 het rijk der *Vandalen* in *Afrika*, en voerde GELIMIR, deszelfs koning, gevankelijk naar *Konstantinopel*. *Spanje* en *Sicilië* werden heroverd en de *Oost-Gothen*, die *Italië* in bezit hadden, overwonnen; zelfs drong BELISARIUS in 536 tot in *Rome*, waarop NARSES, een ander veldheer van JUSTINIANUS, in 553, aan het opgemelde rijk een volkomen einde maakte. Door deze overwinningen herkreëg het Romeinsche rijk, voor een gedeelte, zijne vorige uitgestrektheid.

JUSTINIANUS, de rust nu van binnen en buiten hersteld ziende, bepaalde thans zijne geheele oplettenheid tot de verbetering der wetten, en liet door 10 kundige regtsgeleerden een nieuw wetboek ontwerpen. Hierop liet hij de *Pandecten* volgen; zijnde eene verzameling van oude regterlijke uitspraken, die ten minste in 2000 verschillende werken verstrooid waren, en het eerst in 1553, te *Florence*, in 3 deelen in fol. gedrukt werden; vervolgens de *Institutiones*, welke op eene bijzondere klare en duidelijke wijze den oorsprong aller wetten, en de grondbestandeelen der regtsgeleerdheid ontwikkelen, en eindelijk de *Novellen*, waarin de verschillende wetten, sedert de verschijning van genoemde werken van JUSTINIANUS gemaakt, zijn bijeen verzameld. Alle deze verschillende werken zijn later onder den algemeenen titel, *Corpus juris civilis*, begrepen, en ook meestal alzo gedrukt geworden.

Behalve de zorg, welke JUSTINIANUS aan de uitvoering der wetten besteedde, was hij op het bouwen van nieuwe steden, en het versterken en verfraaijen van anderen bedacht. Hij stichtte verscheiden prachtige gebouwen, en onder andere kerken die van *St. Sophia* te *Konstantinopel*, welke bij den bovengenoemden brand geheel vernield was, en een meesterstuk van bouwkunst oplevert; doch door de *Turken* in eene Moskee is veranderd. Het altaar in dezelve was geheel van goud en zilver, en met eene tallooze menigte edele gesteenten, van de verschillende foort, versierd; terwijl het geheele gebouw de hoogste pracht kenmerkte. Op het

einde van zijn leven werd deze vorst gierig, wantrouwend en wreed. Hij drukte het volk door belastingen, en gaf een gretig gehoor aan alle aanklagen; en wie kent niet den schandelijken ondank jegens BELISARIUS, dien hij nog, in zijnen hoogen ouderdom vervolgde? Hij stierf in het jaar 565, het 84ste zijns levens, nadat hij ruim 38 en een half jaar geregeerd had.

De nakomelingschap heeft JUSTINIANUS den bijnaam van *den Groo-ten* gegeven, dien hij nogtans in vele opzigten niet verdient. Hij was wel is waar niet onkundig; gaf zijnen staat geheel nieuwe, voor die tijden, voorbeeldelooze wetten; bevorderde kunsten en wetenschappen; overwon de *Vandalen*; verdreef de *Gothen*, en breidde daardoor de grenzen zijns rijks verder uit, dan alle zijne opvolgers in staat waren; doch de minste dezer groote daden volvoerde hij zelf. De hervorming der wetten was meestal het werk van regtsgeleerden, en de bloedige veldslagen, waardoor zijn wankele troon een nieuw steunfel ontving, werden door zijne uitmuntende veldheeren BELISARIUS en NARSES gewonnen. Hij zelf bezat eene grenzenlooze eerezucht; putte zijn land uit door groote geldverspillingen; stond der geestelijkheid te vele voorregten toe, waardoor zij eerlang voor den staat gevaarlijk werd, en vertoonde, over het algemeen, bij verscheidene gelegenheden, eenen kleinmoedigen geest. Eindelijk verleidde hem zijne te hevige liefde voor zijne gemalin tot vele dwaasheden. Zij beheerschte hem geheel en al; nam aan alle regeringszaken deel, en werd zelfs tot mederegentes verkozen. Om haar oppergebied bij de vrouwen in een levendig aandenken te bewaren, schonk zij aan het vrouwelijk geslacht vele voorregten, die nog in het wetboek haars gemaals te vinden zijn.

Onder JUSTINIANUS werd het *Oosterfche* rijk, meer dan eens door aardbevingen en pest bezocht. Onder hem verging de laatste schaduw der *Romeinsche* republiek, met de eerbiedwaardige namen van *Consuls* en *Senaat*. De scholen der wijsbegeerte in *Athene*, werden door hem gesloten. Daarentegen voerde hij de zijdewormen, uit het Oosten, in het *Romeinsch* gebied in.

JUSTINUS II. Was de opvolger van JUSTINIANUS. Deszelfs gemalin SOPHIA, oefende op het rijk denzelfden invloed, als THEODORA onder JUSTINIANUS. Zij beleedigde den wakkeren veldheer NARSES, die zich hierop met ALBOÏN, den koning der *Longobarden*, vereenigde, en met hem *Italië*, in 568, aan JUSTINUS II ontnam. Voor het overige, werd de regering van JUSTINUS, door velerhande ongelukken, gekenmerkt.

JUSTITIA. De gerechtigheid, ook ASTREA, THEMIS of DICE genoemd; doch had men bij de *Romeinen* nog eene andere, van deze verschillende, *Justitia*, welke men in eene zittende houding, met eene schaal in de eene, en eenen scepter in de andere hand, afbeeldt.

JUST.

JUTLAND. Een schier-eiland, grenzende ten Zuiden aan het hertogdom *Holftein*, en wordende voor het overige door de *Noord- en Oost-zee* bepaald. Het bestaat uit *Noord- en Zuid-Jutland*, welk laatste eigenlijk niet anders is, dan het hertogdom *Sleeswijk*; doch wordt het eerste tegenwoordig, inzonderheid, *Jutland* genoemd. Hetzelve behoort aan *Denemarken*, wordt in de 4 stift-ambten *Aalborg, Wiborg, Aarhus en Rijken* verdeeld, en bevat 424 v. m. met 400,000 inwoners. De veeteelt in paarden, zwijnen, schapen, voornamelijk in rundvee, is er zeer aanmerkelijk. Jaarlijks worden er 80,000 magere osfen verkocht, en bovendien wordt er nog veel gezouten vleesch naar *Frankrijk, de Nederlanden, Hamburg* en de *Antillische* eilanden verzonden. Ook de graanbouw is er van veel belang, en levert niet alleen genoeg voor het land zelf, maar, zoo wel als de vischerij, ook voor de verzending nog eenigen voorraad op.

JUVENALIS. Een Romeinsch Satiricus, die in de eerste eeuw onzer tijdrekening, onder de regering van DOMITIANUS en TRAJANUS leefde. In het 87ste vers zijner 7de Satire den zeer gezochten pantomime-speler PARIS duchtig gehekeld hebbende, werd hij door DOMITIAAN (anderen zeggen ADRIANUS), onder voorwendfel van eerbewijs, als *Praefectus Cohortis*, naar de uiterste grenzen van *Egypte* verwezen; doch kwam onder TRAJANUS weder te *Rome* terug, waar hij zijne 16 Satiren, in 5 boeken (waarvan de echtheid echter wordt in twijfel getrokken) eerlang bekend maakte. Hij hekelde in dezelve, onbeschroomd, en met niet weinige bitterheid, de ongebondenheid zijner eeuw en de bedorven zeden der *Romeinen*. Zij zijn tot eene nadere kennis van het gedrag en de levenswijze van dit volk, in die tijden, onontbeerlijk. Derzelver stijl is niet zoo sierlijk als die van HORATIUS, maar ook niet zoo duister als die van PERSIUS. — **JUVENALIS** stierf te *Rome* in het 82ste jaar zijns ouderdoms.

JUVENTA, of **JUVENTAS**, was bij de *Romeinen* de godin der jeugd, welke echter niet met *HEBE* moet verwisseld worden, vermits zij geen *individueel* maar een *abstract* persoon is. Zij had op het kapitoel eene kapel, en men ziet haar op munten, dikwijls met eene offerschaal in de linkerhand; terwijl zij met de regter eenen wierookkorrel op eenen driehoek legt, omdat de jongelingen, wanneer zich bij hen de baard begon te vertoonen, aan haar wierook offerden.

JUWEEL-TOR (De) behoort tot het geslacht der *Curculio's*, olifantjes, of snuit-torren (Zie: OLIFANTJES), hebbende *Brazilië* tot hare woonplaats. Noch LINNEUS noch HOUTTUIN schijnen haar gekend te hebben, daar zij bij hen niet voorkomt. Zij draagt niet zonder reden dezen naam, en den Latijnschen van *Curculio Imperialis*: want de rijkdom en pracht van kleuren en schitterende glansen, welke men in haar ontwaart, maken haar, om zoo te spreken, tot de eerste van alle torren, bijna in al derzelver geslachten. Het maakfel dezer tor komt nagenoeg overeen met de geheele rest

der *Curculio's*. Zij heeft zes pooten, welker schenkels, en verdere geledingen, met fijne haren bezet zijn. Aan de laatste geleding bevindt zich eene klauw; aan den snuit staan twee kleine voelertjes, en onder de dekschilden liggen de vleugels opgevouwen. De grondkleur dezer tor is zwart, doch over haar lijf loopen over langs goudkleurige groene strepen, welke, over de dekschilden, naar den hals toe, in kleine slippen eindigen: doch zoo dicht, als in eene groeve, aan elkander staan, dat ze eene lijn gelijken. Maar om het onbegrijpelijk prachtig schoone van dit schepsel te zien, en tot verbazing waar te nemen, moet men hetzelfde door het mikroskoop beschouwen, en wel bij helderen zonneschijn, zoodanig, dat de zonnestralen op hetzelfde vallen, of ook wel bij den avond onder de verlichting van eene wel zamen-gefelde mikroskoop-lamp. Als dan verschaft dat beschouwen een genoegen, dat tot verrukking opvoert. Elke afzonderlijke, kleine, verdiepte goud-groene vlek op den rug of de dekschilden, welke eigenlijk uit schubben van verschillende kleuren bestaat, verschijnt nu voor het oog als een verhevene ronde knop in eenen zwarten rand gevat, en men verbeeldt zich verscheidene edelgesteenten te zien als: smaragden, safieren, robijnen, hijacinthen en anderen, op het prachtigste bij elkander gezet. Aan de zijden der tor, en van onder aan hare dekschilden, ontwaart men lange rijen van deze edelgesteenten, zonder zoo in zwarte randen gevat te zijn, en niet zoo glansrijk en schitterend als die van boven. De haren aan de schenkels en verdere geledingen der pooten, vertoonen zich als zilverdraden, aan dewelke zich hier en daar een weinigje goud-groenen glans laat waarnemen; doch de goudgele draden, aan de onderste geledingen van den voet, schijnen wel gouden franjes te zijn. Uit deze beschrijving van het schitterend voorkomen dezer tor, valt ligt en van zelve, op te maken, dat geen dier op den ganschen aardbodem haar, in schoonheid, evenaard, zelfs niet de inderdaad overheerlijk prachtige, door verscheidenheid, afwisseling en ineenmenging van kleuren, het oog verbazende en verlustigende kolibrietjes. Om al deze schoonheden te beter, en ieder derzelve meer afzonderlijk, door het mikroskoop te beschouwen, heeft men uitgevonden het uitwendige dezer tor te ontleden, en in opvolgende orde in daartoe geschikt doozen, te plaatfen, ten einde elk gedeelte op zich zelve te kunnen waarnemen. Van de gedaante, kleur, huishouding en het voedsel harer wormen of maskers, is, tot hiertoe niets bekend; ook niet van het voedsel en de levenswijze der torren zelve: doch een en ander zal wel overeenstemmen met die der overige *Curculio's*.

I N H O U D.

	Bladz.		Bladz.
F	1	Falklandsche eilanden	15
Fabel	—	Falsaris, Falsarius	16
Fabelkunde, Fabelleer	3	Falset	—
Fabius Maximus (Quintus)	5	Fama	—
Fabius (Numerius)	6	Familiaren	—
Fabricius (Cajus)	—	Fanaal	—
Fabricius (Johann Christian)	7	Fanam	17
Fabricius (Johann Albert)	8	Fanatismus	—
Fabrijk	—	Fandango	—
Fabronie (Angelo)	—	Fanfare	—
Facade	9	Fanga	—
Facciolato (Giacolino)	—	Fanoe	—
Facette, Fassette	10	Fantasie	—
Fachingen	—	Fantaseer-machine	18
Fac Simile	—	Fantome (Zie: Phantho-	
Faculteit	—	me)	11
Fagel (Gaspar)	—	Farce of Farse	11
Fagot	12	Farding, of Fasthing	11
Farhrenheit (Daniel Gabriel)	13	Farinelli	11
Fakir, of Fakkier	—	Farnesisch Paleis (Het)	19
Fakkeldans	—	Faro, ook Farao	—
Faktoer	—	Fasces	20
Faktorij	14	Fascetten	—
Faktuur	—	Fasch (Karel Fred. Christ.)	—
Falaca (La)	—	Fascinen	—
Falanges	—	Fasti	—
Falconet (Etienne)	—	Fata Morgana	—
Falørner-wijn	—	Fatigeren	20
Faliskers	—	Fatum	—
Falkenburg (Gerard)	15	Faucher (De Abt)	22
		X x 5	Fau.

	Bladz.		Bladz.
Faunen	23	Fides	33
Faunus	—	Fielding (Henry)	34
Faustina (De keizerin)	—	Figurant	—
Faux-Pas	—	Figurine	—
Favart (Charles Simon)	—	Figuur	—
Fazant (<i>Phasianus</i>)	24	Filangieri (Gactano of Ca-	—
Februarij	25	jatan)	—
Faciaten	—	Filius ante Patrem	35
Feen	26	Finaal	—
Fehm	—	Fingals-Hol	—
Feith (Everard)	—	Finisterre (<i>De Kaap</i>)	—
Fejtama (Sijbrand)	27	Finland	—
Felicitas	—	Fiorijn-Gras	36
Felock	—	Firmament	39
Felonie	28	Firman	—
Fenelon (Frans de Salignac	—	Firnian (Karel Jozef, <i>Graaf</i>	—
de la Motte)	—	<i>en Heer van</i>)	—
Ferdusi (Hassan Ben Sherifs-	—	Firn	—
jah)	—	Fiskaal	—
Ferguson (Adam)	29	Fix	40
Fermate	—	Flaccus (Zie: Horatius)	—
Fernambuco	—	Flageolet	—
Feronia	—	Flamen	—
Ferrara	—	Flamingo	—
Ferretum	30	Flaminius (Titus Quinctius)	41
Ferro	—	Flamsteed (John)	—
Ferula	—	Flank	—
Feston	—	Fleurieu (Charles Pierre Cla-	—
Fetichen	—	ret, <i>Graaf van</i>)	42
Fettmantje	—	Fleury (Andreas Herkules	—
Feudal-Stelsel (Zie: Leen-	—	van)	—
stelsel)	—	Fleurus, Fleurs, Fleury	43
Feuillanten	31	Flintglas, of Kiezelglas	44
Fez en Marokko	—	Flip	—
Fiakker	32	Flora	—
Fichte (Johann Gottlieb)	—	Flögel (Carl Friedrich)	—
Fichtelberg	33	Florence	45
Fidalgo	—	Florentijnsch-Lak	47
Fidci-Commis	—	Florentijnsche-steen	—

I N H O U D.

683

	Bladz.		Bladz.
Florentijnsch-Werk	47	Forte-Piano	65
Floret, Floretzijde	—	Fortuna, de Fortuin	66
Florian (Jean Pierre Claris de)	—	Forum	—
Florida	48	Fossilia	—
Floris (Frans)	—	Fosta	—
Florijn (Jacob)	49	Foster (James)	—
Florus (Lucius Annius)	50	Fourcroy (Antoine François)	69
Flotille	—	Fox (George) Zie: Kwa-	
Fluit	51	kers	—
Fluitschip, Fluit	—	Fox (Charles James)	—
Fne	52	Fraaije Wetenschappen	72
Fluxie-Rekening	—	Fragment	—
Fo, foe	—	Franc	—
Focus	54	Francard (Jakob)	—
Foederalismus	—	Franciskanen	—
Folie D'Espagne	55	Francius (Petrus)	73
Foelie	—	Franeker	—
Foetus	—	Franke (August Hermann)	75
Fokke Simonsz. (Arend)	—	Franken	76
Foncet	57	Franken-wijn	77
Fontaine (Jean de la)	—	Frankfort <i>aan den Mein</i>	—
Fontainebleau	—	Frankfort <i>aan de Oder</i>	79
Fontana (Felice)	58	Franklin (Benjamin)	—
Fontana (Karel)	—	Frankrijk	81
Fontanes (Louis de)	59	Frans <i>de I</i>	83
Fontenoij	—	Fransche school of schilder-	
Fontenelle (Bernard le Bo-		kunst	84
vier de)	60	Fransche Taal-, Dicht- en	
Fontenoij	—	Letterkunde	87
Fontinalien	—	Frea (Zie: Freija)	89
Forbans	—	Frederik <i>de II</i>	—
Forlane	—	Frederik Hendrik	94
Formeij (J. H. S.)	61	Frederik Willem II	95
Form-erts	—	Frederik V	96
Formosa	—	Fregat	97
Forskal (Peter)	—	Fregaton	—
Forster (Johann Reinhold)	62	Fregat-Vogel	—
Forster (Johann George		Freiberg	—
Adam)	64	Freija	98
		Fre-	

	Bladz.		Bladz.
Frejus	98	Fuge	100
Fresco-schilderen (Al)	—	Fuger (Frederik Hendrik)	—
Fries	99	Fulahs, of Fuliers	101
Friesland (Zie: Vriesland)	—	Fulda	102
Frjezen (Zie: Vriezen)	—	Fulton (Robert)	103
Friou	—	Fulvia	104
Frische-Haft (Zie: Haft)	—	Fungiten	105
Fritte (Zie: Glas)	—	Funta	—
Fronde	—	Furien	—
Frontespice	—	Furmerius (Bern, Gerb.)	—
Frontignan	—	Furth	—
Fructuarius	100	Fusilier	106
Frustum	—	Fusiladen	—
Fuger-Hout	—	Fuste	—
Fueros	—	Fusti	—
Fugalia	—	Fuszli (Johan Caspar)	—

G.

	Bladz.		Bladz.
G	107	Galatea	112
Gas	—	Galatie	—
Gabara	—	Gale (Punto de)	—
Gabare	108	Galen (Jan van)	113
Gabbema (Simon Abbes)	—	Galenus (Claudius)	—
Gabellen	—	Galerij	—
Gabina	—	Galilea	114
Gabrieli (Katharina)	—	Galilei (Galileo)	115
Gabueriba	109	Galjoenen	117
Gad	110	Galjoot	—
Gaderen	—	Galli	—
Gaeofogie	—	Gallicaansche kerk	—
Gaeta	—	Gallicië en Lodomirië	118
Gaillard (Gabriel Henry)	—	Gallicismus	119
Gainsborough	—	Gallië, Gallia	—
Gal	111	Gallienus (Publ. Licinius)	120

Gal.

I N H O U D.

685

	Bladz		Bladz.
Gallimathias	120	Gaza (Theodorus)	143
Gallomanie	—	Gazelle	144
Galon	—	Gazometer	—
Galmelf	—	Gazopyrion	—
Galvani (Aloysius)	121	Gebaren, Gebarenspe	—
Galvanismus	—	Gebern	145
Gama (Vasco da)	125	Gebroken	146
Gambe	126	Gedaante der Aarde	—
Gambia	—	Gedakt	148
Ganganelli (Zie: Clemens XIV)	—	Gedegen	—
Ganjariden	—	Gedenkpenningen	149
Ganges	127	Gedenkteekens	150
Ganymedes	128	Gedenkwaardigheden	—
Gans	—	Gedike (Frederik)	—
Ganze-vleugel	—	Geel koper	151
Gap	—	Geelzucht	152
Garamanten	—	Geertruidenberg	—
Garamantites	—	Geest	—
Garonne	—	Geheugen (Het)	154
Garde du Corps	129	Gehoor (Het)	—
Gardes d'Honneur	—	Geiser (De)	155
Garrick (David)	—	Gela	156
Gärtner (Karel Christiaan)	131	Gelaatkunde	—
Gärtner (Jozeph)	—	Geijn (Het)	157
Garumna	133	Gelaleisch-jaar	158
Garve (Christiaan)	—	Gelder (Arend Hendrik van)	—
Gas, of Gaz	134	Gelderland	160
Gaslicht	135	Gelée (Claude)	—
Gastmalen der Ouden	136	Gelei	161
Gastromantie	137	Gelekt of gelikt	—
Gastvrijheid der Ouden	—	Gellert (Christiaan Fürch- tegott)	—
Gatby (Jean Henri)	139	Gellius (Aulus)	162
Garterer (Joh. Christoph)	—	Gelon	—
Gau of Gow	—	Geltvarkens	163
Gaubius (H. D.)	—	Geluid	—
Gaveaux (Pierre)	142	Gemappe	164
Gavinies (Pierre)	143	Gemara (Zie: Talmud)	165
Gayot	—	Gemarke	—
		Gem-	

	Bladz.		Bladz.
Gember	165	Georgica	190
Gemma Frisius	—	Georgië	—
Gemmen	166	Georgië	—
Gems	—	Gerade	191
Gend (Willem Joseph van)	167	Geranites	—
Gender (De)	—	Gerard (Alexander)	—
Genealogie (Zie: Geslacht-	—	Gerard (Joseph George)	—
kunde)	—	Gerbenek	194
Geneeskunde	168	Gerbert (Martin)	—
Generaal	170	Gereformeerden	195
Generatie	171	Geregtshoven der Liefde	—
Genet	—	Germain (<i>De Graaf</i> St.)	196
Genetkat	—	Germanen	197
Geneve	—	Germanicus (Drusus)	—
Genghiskan	174	Germanismus	199
Genie (Het)	175	Germen	—
Genius	176	Gerocomia	—
Genlis (Brulard de Sillery,	—	Gerontes	—
<i>Gravin van</i>)	—	Gerrophores	—
Genootschappen (Geleerde)	177	Gerst of Garst	—
Gens d'armes	181	Geschiedenis, geschiedkunde	200
Geëserik	182	Gespanschappen	201
Gent	—	Gesternte	—
Gentleman	183	Geszner (Salomo)	202
Gentry	—	Geta (Septimius)	203
Genua	—	Geren (De)	—
Geocentrisch	185	Geuns (Matthias van)	—
Geoffrin (<i>Mevrouw</i>)	—	Geuns (Steven Jan van)	208
Geoffroy (Etienne Louis)	187	Geus	211
Geographie (Zie: Aardrijks-	—	Geuzen	—
kunde)	—	Gevoel (Het)	—
Geologie	—	Geweten (Het)	212
Geomantie	188	Gewetens-Vrijheid	213
Geometrie (Zie: Land- of	—	Gewetens-zaak	—
Aardmeetkunde)	—	Gezang (Het)	—
George I (Lodewijk)	—	Gezigt	214
George II (Augustus)	—	Gezigtkunde	217
George III (Willem Fre-	—	Gezigtpunt	—
drik)	189	Ghijben (Cornelia)	218
		Gi-	

I N H O U D.

687

	Bladz.		Bladz.
Giallolino	218	Gletscher	236
Gibbon (Eduard)	—	Glimmer	237
Gibraltar	219	Glit	—
Gicht	220	Globe	—
Gierst	—	Glogau	238
Gieseke (Nicolas Ditrich)	—	Glosse	—
Gif (Zie: Vergif)	221	Glover (Richard)	—
Giganten	—	Gluck (Christoph)	239
Gilbert (Nikolaas Joseph Laurens)	—	Gmelin	240
Gilden	222	Gneis	—
Gijstouwen	—	Gnomen	241
Gilibert (J. E.)	—	Goa	—
Gill	224	Goad	242
Gil-Polo (Caspar)	—	Goasche steen	—
Gimle	—	Gobelin (Gilles)	—
Giordano (Luca)	—	Godefried van Bouillon	—
Gips	225	Godenspijs	243
Girande	—	Godewijk (Margaretha)	—
Girardon (François)	—	Godgeleerdheid (Christelijke)	—
Girasol	226	Godgeleerdheid (Natuurlijke)	244
Giro-bank (Zie: Bank)	—	Godspraak (Zie: Orakel)	245
Gironde	—	Goedaert (Johannes)	—
Gjorwel (Karel Christoffel)	229	Goede (Christian August Gottlieb)	—
Glacis	—	Goes (J. A. van der)	246
Gladiatores	—	Gogel (Izaak Jan Alexan- der)	247
Glaris of Glarus	—	Golango	249
Glas	230	Golconda	—
Glasblazerijen	232	Goldoni (D. Karel)	—
Glasgow	233	Goldsmid (Oliver)	250
Glas-porselein	234	Golf	252
Glas-Schilderkunst	—	Golius (Jacobus)	—
Glauber (Joh. Rud.)	—	Gom	254
Glauberzout	235	Gomlak	255
Glaucus	—	Gonambuch	—
Gleichen (Ernst, volgens an- deren Lodewijk, <i>Graaf van</i>)	—	Gondels	256
Gleim (Johann Ludewich Wilhelm)	236	Gong	—
		Gorani (Jozeph <i>Graaf van</i>)	—
		Gor-	

	Bladz.		Bladz.
Gordel (Maagden)	256	Grandjean (Jean)	272
Gordiaansche knoop	—	Granicus	—
Gordon (Lord George)	257	Graniet	—
Gorgonen	—	Granville (Zie : Perrenot)	273
Gorinchem	258	Grass (Karel)	—
Gosen, Gosi	259	Gratien	—
Gotha	—	Grätz	274
Gothard, of St. Gothards-		Grauwbunderland	—
berg	260	Grau-d'orgon	275
Gothen	—	Grave	—
Gochenburg	261	's Gravenhage	276
Göttingen	—	Graveren	278
Gottsched (Johann Chris-		Graves-wijn	—
stoph)	262	Gravitatie	—
Goud	263	Gray (Johanna)	—
Gouda of ter Gouw	265	Grecque (à La)	279
Goudader	266	Greenwich	—
Goudslagers	—	Gregorius VII	280
Götze (Johann August		Grein	282
Ephraim)	—	Grenoble	—
Graad	267	Grenock	—
Graadboog, of St. Jakobs-		Gretry (André Ernest-Mo-	
staf	—	deste)	—
Graauwtjes (Zie : Grisaille)	268	Greuze	284
Gracchus	—	Greve	—
Gradeer-Huis, of Lekwerk	—	Greve (E. J.)	285
Gradivus	269	Greve (<i>la</i>)	286
Graduaal	—	Griekenland	287
Graevius (J. G.)	—	Griekenland (Groot)	—
Graff (Anton)	—	Grieksch-Jaar	288
Grahams Hemelsch Bed		Grieksch-Vuur	—
(<i>Dr.</i>)	270	Grieksche kerk	—
Grammatias	—	Grieksche Kunst	291
Grammatica	—	Grieksche Letterkunde	292
Gramme	271	Grieksche Zee	303
Granaat	—	Griesbach (Johann Jacob)	—
Granaatboom	—	Grietenijen	305
Granada	—	Griethuizen, <i>geboren</i> Care-	
Granada (Nieuw)	272	lius (Maria Louiza)	306
		Grijs,	

I N H O U D.

689

	Bladz.		Bladz
Grijs	307	Groot-vorst	326
Grillenwerk (Zie: Grotes-		Grot	—
quen)	—	Grotesquen	327
Grimm (Frederik Melchior		Guadalquivir	328
von)	—	Guadeloupe	—
Griphi	309	Guarini (Giovanni Battista)	—
Grisaille	—	Guercino (Frans Barbieri,	
Grisons	—	bijgenaamd de Cento)	—
Groef-Kompas	—	Guerike (Otto van)	329
Groenland	310	Guerillas	—
Groenlands-vaarders	311	Guernsey	—
Groen-Tapijts-geregt	312	Guglielmi (Pietro)	—
Groep	—	Guiana	330
Grollo	—	Guido Aretinus	331
Grondbas, of Fundamen-		Guido Reni	—
tele Bas	—	Guigues (Joseph de)	332
Grondkrachten	—	Guillottine	333
Grondstoffen	—	Guinea of Guinij	—
Grondtrekken	314	Guinea	334
Grondvergadering	—	Guirlande	335
Groningen	315	Guitar	—
Gronovius	317	Gulden getal	—
Groot (Hugo de)	318	Gulden-vlies (Orde van het)	—
Groot (Pieter de)	320	Gustavus I	336
Groot-Admiraal	321	Gustavus (II) Adolphus)	—
Groot-Brittanje en Ierland	—	Gustavus III	338
Groot-Heer	325	Guttenberg (Johan) Zie:	
Groot-Hertog	—	Boekdrukunst	339
Groot-Kruis	—	Gyges	—
Groot-Prior	—	Gymnasium	340
Groote Blinde	—	Gymnastik	—
Groote Blinde Ree	—	Gymnosophisten	341
Groote Bramsteng	—	Gynaeceum	—
Groote (Schijnbare)	—	Gynaecologie	—
Groot-Vizier	326	Gyromantie	—

H.

	Bladz.		Bladz.
H .	341	Halve toon	369
Haafner (Jacob)	—	Hambroek (Antonius)	—
Haai	343	Hamburg	—
Haar	345	Hamelsveld (Ijsbrand van)	372
Haarlem	346	Hamerslag	374
Haarlemmer-meer	348	Hamilkar	—
Haas (Frans de)	349	Hamilton	375
Haas (Guillaume)	350	Hamilton (Lady)	377
Haas (de)	352	Hamilton (Elisabeth)	—
Habdala	354	Hanau	379
Habeas Corpus (<i>De acte</i>)	—	Händel (George Friedrich)	—
Habsburg	355	Handschriften	380
Hackert (Philip)	—	Hangmat	382
Hades (Zie: Pluto)	356	Hannibal	—
Hadrianus (P. Aelius)	—	Hanno	383
Hadschi	357	Hanover	384
Haff (Het)	—	Hanover (De Hoofdstad)	386
Hagedorn (F. van)	358	Hanzeatich Verbond	387
Hagel	—	Harderwijk	389
Hahn (Philipp Matthaeus)	359	Harem	390
Haijdn (Jozef)	—	Haring	391
Hakim	361	Harlekin	392
Hakkebord	—	Harlingen	394
Halberstadt	362	Harmattan (De)	395
Halde	—	Harmer (Thomas)	—
Halfroond	—	Harmonica	—
Halicarnassus	—	Harmonichorde	396
Halle	363	Harmonie	397
Halleij (Edmond)	364	Harmonie van Orpheus	398
Haller (Albrecht)	—	Harmoniek	—
Hallifax	368	Harp	399
Halve kleur	—	Harpe (Jean François de la)	400
Halve kogels (Maagden- burgsche)	—	Harpeggio	—
Halve maan	—	Harpijen	401
		Harpoen	—
		Har-	

I N H O U D.

691

	Bladz.		Bladz.
Harpokrates	401	Heilig Verbond	524
Harris (James)	—	Heilig Verklaring	425
Harrison (John)	402	Hein (Pieter Pieterzoon)	427
Hars	—	Heinneccius (Johann Got-	
Hart (Het)	403	lieb)	428
Harts (De)	406	Heijden (Jan van der)	—
Hartzoeker (Nikolaas)	407	Heijne (Christian Gottlob)	429
Harvey (William)	408	Heinsius (Daniel en Nikolaas)	431
Harwich	—	Heijningen Bosch , (Mat-	
Hasselaar (Kenau Simons)	409	theus van)	432
Hasselt	—	Heksen	434
Hasselt	410	Helden-dicht , Episch Ge-	
Hastings (Warren)	—	dicht	—
Hatscherif	411	Helder (De)	436
Hattem	—	Helena	—
Haubitse	412	Helena (St.)	437
Haute-lice	—	Helden-vuur	438
Haut-relief (Zie : Bas-relief)	—	Helgoland	—
Havana (St. Christoval de la)	—	Helikon	—
Haver	—	Heliocentrisch	439
Haverij (Zie : Avarij)	413	Heliocometes	—
Haverkamp (Siegebert)	—	Heliometer	—
Hazardspelen	—	Helioskoop	—
Hebe	414	Hell (Maximiliaan)	—
Hebert (J. R.)	—	Hellas	440
Hebreeuwsche Taal	415	Hellend vlak	—
Hebriden , of Westersche		Hellenismus	—
Eilanden	416	Hellenisten	441
Hecate	417	Heller	—
Hecatombe	—	Hellespont (Zie : Darda-	
Hecla	—	nellen)	—
Hector	—	Helmers (Jan Fredrik)	—
Hecuba	—	Helmont (Jean Baptiste)	445
Heelkunde	418	Helosise (Zie : Abeillard)	—
Heemskerk (Jakob van)	420	Heloten	—
Hefboom	—	Helsche steen	446
Hegira , of Hedschra	423	Helsingeur (Zie: Elseneur)	—
Heidelberg	—	Helst (Bartholomeus van	
Heidukken	424	der)	—

	Bladz.		Bladz.
Helvetië (Zie: Zwitserland)	446	Heroen	469
Helvetius (Claude Adrian)	—	Heroïde	—
Helvoetsluis	447	Herons-Boi	—
Hemel (De)	—	Herostratus	—
Hemel-Globe	448	Hernhut	470
Hemisphceer	449	Herrera (Antonio)	—
Hemsterhuis (Tiberius)	—	Hersens	—
Hemsterhuis, (Frans)	450	Hert (Het)	472
Hendrik <i>de Vierde</i>	451	Hertha (de Goa Tellus enz.)	474
Hendrik <i>de Achste</i>	—	's Hertogenbosch	—
Henegouwen	452	Hervorming	475
Henke (H. P. C.)	—	Herzberg (Ewald Friedrich	
Hennep	453	graaf van)	478
Hennert (J. F.)	454	Hesiodus	479
Heptagon	457	Hesperiden	—
Heptandria	—	Hesperus	—
Heptarchie	—	Hesselink (Gerrit)	480
Herakliden	—	Hessen	481
Herakliet (Zie: Demokriet)	458	Hessen-Kassel	482
Heraldiek	—	Hessen-Darmstad	—
Hieronymus	—	Hesz, (Ludwig)	483
Heraut	—	Hetaren	—
Herbst (Johann Friedrich		Heterodoxie	—
Wilhelm)	459	Heterogeen	484
Herculanum	—	Hetman of Attaman	—
Herder (Johann Gottfried		Hevel (Een)	—
von)	461	Hexagon	485
Herder-licht	461	Hexameter	—
Herfst (De)	464	Hexandria	—
Herkules	465	Hexapla	—
Hermannstad	—	Hibernië	486
Hermaphroditos	—	Hibridisch	—
Hermen	466	Hidalgo	—
Hermeneutiek	—	Hierarchie	487
Hermes (Johann Timotheus)	467	Hieres en Hirische Eilanden	—
Hermes-Trismegistus	—	Hieroglyphen	488
Hermiet	—	Hiërokratie	—
Hero	468	Hieromantie	—
Herodotus	—	Hieronimus (De <i>Heilige</i>)	—
		Hie.	

I N H O U D.

695

	Bladz.		Bladz.
Hieronymus van Praag ,		Homerus	509
(Zie : Johann Husz)	489	Homilien	510
Hierophant (Zie : Eleusis)	—	Homilius (Gottfried Au-	—
High-Wayman	—	gust)	—
Higt (Ernst Willem)	—	Homocentrisch	511
Hijacint	493	Homogeen (Zie : Hetoro-	—
Hijder-Ali	—	geen)	—
Hildesheim	494	Hondekoeter (Gillis de)	—
Hinde	495	Honds-dolheid	—
Hinderlaag	—	Hondsrug	512
Hindostan (Zie : Oost In-	—	Hongaarsch-Water	513
dien)	—	Hongarije	—
Hindus	—	Honig-Dauw	—
Hippokrates	496	Honthorst (G.)	514
Hippodromus	497	Hoofd (Het)	—
Hippopotamus	—	Hoofman (Elizabeth)	515
Hirschberg	—	Hooft (Pieter Cornelisz.)	516
Hirschfeld (Christian Cay	—	Hooge Scholen	519
Lorenz)	498	Hoogstraten (David van)	522
Hobbes (Thomas)	—	Hoogte	—
Hobo	499	Hoogte-Cirkel	—
Hoche (De veldheer Lazare)	—	Hoogvliet (Arnold)	—
Hochheim	500	Hoogwoud	—
Horkkirchen	—	Hoorn	523
Hoekfchen en Kabeljaauw-	—	Hoornsteen	524
fchen	—	Hoornvlies (Het)	—
Hofnar	501	Hoornwerk	—
Hogarth (Wilhelm)	—	Hoozen , of Waterhoo-	—
Holbein (Hans)	503	zen	—
Holberg (Ludwig , vrij-	—	Hop	—
heer van)	504	Horatius Flaccus, (Quintus)	525
Holen	505	Horen (De)	—
Holland	506	Horiah	—
Holometrum	507	Horizon	526
Hollebeek (Ewald)	—	Horologie	—
Holstein	—	Horoskoop	—
Holstein (Kornelis)	508	Hosta	527
Holty (Ludwig Heinrich	—	Hospodar	—
Christoph)	—	Hostic	—

X x 3

Hot.

	Bladz.		Bladz.
Hottentotten	527	Hydrauliek (Zie: Waterlei-	
Houding	528	kunde)	545
Houel (J. P.)	—	Hydraulus	—
Houtskoolbranderij	529	Hydryaden	—
Houtsneekunst	530	Hydrogeen	—
Howard (John)	531	Hydrographie	—
Huber (Ulrik)	533	Hydromantische-Machine	—
Hubertsburg	—	Hydrometer (Zie: Water-	
Hudsons-baai	534	meter)	—
Hugenooten (Zie: Parijsche		Hydrophobie	—
Bruiloft)	—	Hydrops	—
Huid (De)	—	Hydroscopium	—
Huigens (Christiaan)	535	Hydrostatiek (Zie: Water-	
Huigens (Konstantijn)	536	weegkunde)	546
Huijdecoper (Baltha-		Hydrostatische Balans	—
zar)	—	Hydrotechnica	—
Huijzum (Jan van)	538	Hygeeja, Hygiea	—
Hulk	—	Hygrometer (Zie, Vocht-	
Hull	—	meter)	—
Humaniora	—	Hymen, Hymenaeos	—
Hume (David)	539	Hymettus	—
Humeur	540	Hymnen	—
Humus	—	Hyperbole	547
Hunnebedden	541	Hyperboreërs	—
Hunnen (De)	542	Hypermnestra	—
Huronen	—	Hypocondrie	—
Husz (Johann)	—	Hypocritisch	549
Huzaren	544	Hypothenuse	550
Hyaena	—	Hypothese	—
Hydra van Lerna,	545	Hysterie	—

I.

	Bladz.		Bladz.
I	550	Ibiboboca	551
Ibarra (Joachim)	—	Ibis	552
Iberie	551	Icarus	—
		Ich.	

I N H O U D.

697

	Bladz.		Bladz.
Ichnographie	552	Indien (Zie: Oost-Indien)	566
Ichoglans	—	Indigo	—
Ichthylogie	—	Indische zee	567
Icosandria	553	Infant, Infante	568
Ida	—	Infecondi	—
Idalium	—	Inferien	—
Ideaal	—	Infinitesimaal-Rekening	—
Idealismus	—	Inful	569
Identiteit	554	Infusidiertjes	—
Idioma	—	Ingenhous (Johan)	570
Idioot	—	Ingenieur	—
Idiotikon	—	Initia	571
Idololatrie	555	Inkt	—
Idria	—	Inkten	572
Idylle	—	Innvijertel	—
Ierland	—	Ino	573
Ifland (August Wilhelm)	557	Inquisitie	—
IJ (Het)	—	Inquisitores	577
IJs	558	Inscriptie	—
IJsbeer	559	Insekten	—
IJsboot	—	Insekten-regen	580
IJssel	560	Instinkt	—
IJsee	—	Instituten	581
IJzer	—	Intaphernes	—
IJzere kroon	561	Intensie	582
Ikonographie	—	Interdict	—
Ikonologie	562	Interlopers	—
Illyrie	—	Intermezzo	—
Iman	—	Internuntius	583
Imperator	—	Interpolatie	—
Improvisatoren	563	Interpretatie	—
Inca	564	Interval	—
Inclinatie	—	Intonatie	584
Incommensurabel	565	Intrade	585
Incunabelen	—	Intrigue	—
Independentes (Zie: Angli-	—	Invaliden	—
kaansche kerk)	—	Io	586
Indiaansch Riet	—	Iode	—
Indictie	—	Iphigenia	—
		Ire-	

	Bladz.		Bladz.
Irene	587	Island	593
Iris	—	Isle de France	594
Irkutsk	588	Ismail	595
Irmen-Zuil	—	Isochrones	—
Irokezen	—	Isokrates	—
Ironie	589	Isoleren	596
Irrationaal	—	Ispahan	597
Irregulier	—	Isthmus	—
Isabelle <i>van Kastilië</i>	590	Istrie	—
Iselin (Isaak)	591	Italiaansche schilderkunst	598
Isenburg	—	Italiaansche Taal, Letter- Kunde enz.	604
Iserlohn	592	Italie	607
Isis	—	Ithaka	609
Isis-tafel	593		
Islam	—		

J.

	Bladz.		Bladz.
Jacobi (Joh. Georg)	609	Japan	625
Jacobi (Friederich Heinrich)	610	Jaspis	628
Jacobijnen	—	Jassij	—
Jacobsz, (Gijsbert)	614	Jau, Jau, Jau	629
Jagt- of Hoorn-muzijk	618	Jauer Gesindel	—
Jakoba-Kannetjes	—	Java	—
Jakobiten	619	Jeanne d'Arc (Zie : Maagd van Orleans)	—
Jakobus- of Jakobs-stukken	—	Jeddo of Ijeddo	—
Jamaica	—	Jehova	630
Jamben	620	Jelgerhuis	—
James (St.)	—	Jena	632
Janiculus	621	Jenner (Edward)	—
Janitscharen	—	Jericho	633
Jansenisten	—	Jerseij	—
Jansvlieg (St.)	623	Jeruzalem	—
Januarij	—	Jeruzalem (Johann Friedrich Wilhelm)	635
Januarius, (<i>de Heilige</i>)	624	Jezuiten	636
Janus	—		
Janus Secundus	625		

I N H O U D.		699	
	Bladz.	Bladz.	
Jezus	639	Juliaansche Periode	665
Jezus Siraciz	642	Julia	—
Jicht	—	Julianus (Flavius Claudius)	666
Joden	643	Julij	669
Johannes, <i>de Dooper</i>	646	Julier	—
Johannes, <i>de Evangelist</i>	647	Julius Caesar (Zie: Caesar)	—
Johannesberg	648	Jang (Joh. Heinr.)	—
Johnson (Samuel)	—	Junij	670
Jol	650	Jnnius (Adrianus)	—
Joncktijs (Daniel Abrahams- zoon)	—	Junius (Franciscus)	672
Jones (William)	—	Juno	673
Jones (Paul)	655	Junta	674
Jonie	656	Jupiter	—
Jonifche Eilanden	657	Jara	—
Jordaan (De)	658	Jury	675
Joseph II	—	Jussieu (Antoiné en Ber- nard de)	676
Josephine	662	Justinianus I	—
Josephus (Flavius)	663	Justinus II	678
Jouy	—	Justitia	—
Jubeljaar	664	Jutland	679
Jubilate	665	Juvenalis	—
Juchart	—	Juventa	—
Juchten	—	Juweel-Tor (De)	—
Judica	—		

~~~~~

VERBETERINGEN

VOOR HET

TWEEDE DEEL.

Bladz. 5 reg. 23 v. o. staat: en Cadix genoemd. lees: en Gadir (dat is eene omtuinde plaats) genoemd

9	1 v. b.	—	Grootbritannien	—	Brittannie
25	9-12 v. b.	—	NEMESIAN,	—	NEMESIAMUS.
—	1 v. o.	—	Schoolfche	—	Schoone
37	4 v. o.	—	GASTOU	—	GASTON
46	4 v. o.	—	Caracten	—	Caraiten
51	19 v. o.	—	oproerigen MORISKOS	—	onrustige Neder- landers

698 V E R B E T E R I N G E N.

Bladz. 107	12-13	v. b.	moet: is nog <i>heden voor het grootste gedeelte in</i> <i>wezen, weg blijven</i>	
—	13	v. b.	<i>staat: en in ,</i>	<i>lees: en is in</i>
109	9	v. b.	van DALAI LAMA enz. — van den DALAI LAMA, die door de <i>Manschu's</i> ?	
109	4	v. o.	achter MACARTNEY nog te voegen ; Lord ANHORST, en in de reis van VAN BRAAM	
119	23	v. o.	moet <i>een beminnelijk karakter</i> wegblijven.	
123	12	v. o.	achter: mededeelde te voegen: In het <i>specula-</i> <i>tive</i> , of in <i>Physicis</i> , zoo als men zeide, hield hij het grootendeels met de <i>Akademisten</i> ; doch in het zedekundige, inzonderheid, met de <i>Stoïcynen</i> .	
123	12-13	v. o.	<i>staat: (aanhangers van lees: (aanhangers van</i> PLATO en de <i>Stoï-</i> PLATO) en de enz. <i>cynen</i>)	
144	2	v. o.	AULETAS ,	AMLETES
154	10	v. b.	Gallie ,	Wallachyen
Bladz. 212	9	v. o.	<i>staat: op het einde der 7e. lees: in de 8c.</i>	
—	9	v. o.	— ADDERHAMAM	— ABDERAMEN
216	5	v. o.	— CREBILLON	— VOLTAIRE
264	5	v. o.	— Chasfa	— Lasfa
338	10	v. o.	moet de geheele volzin: van <i>Hij beoefen-</i> <i>de</i> enz. tot <i>behelpen</i> , worden weg gela- ten, en in deszelfs plaats gelezen: Hij werd eerst tot den geestelijken stand be- stemd; vervolgens in de talen en mathe- matische kundigheden onderwezen; doch ten laatste aan zijn lot overgelaten, vermits hij liever buiten beroep wilde leven, dan zich aan den wil zijns vaders, om tus- schen pleitbezorger, prokureur of ge- neesheer te kiezen, te onderwerpen. Hij vatte derhalve de pen op, en werd enz.	
339	1	v. b.	die aan enz. gevaar- <i>lees</i> die voor enz. ge- lijk schijnen.	vaarlijk zijn.
361	13	v. b.	DODECADRUM	— DODECAEDRUM
376	4	v. o.	Jacquelins	— Jacobins
378	22	v. b.	Berkel	— Borkel
—	24	v. b.	Kleine Aa	— Gruder
434	8	v. o.	ULSILAS	— ULFILAS
468	22	v. o.	SUORRO	— SNORRO
545	9	v. o.	ERFBUS	— EREBUS
584	16	v. o. 1 ^o kol.	<i>Caracten</i>	— <i>Caraiten</i>
600	11	v. o. 2 ^o	— EREBUS	— EREBUS

Bij

Bij den uitgever van dit Woordenboek zijn de onderstaande werken gedrukt en alom te bekomen.

Heeren, handboek der geschied. der oude staten, door *Dorn Seiffen*, leeraar aan de Latijnsche scholen te Utrecht, 2de druk.

— Handboek der geschiedenis van de staatsgesteldheid van Europa en deszelfs volkplantingen, van derzelver begin, sedert de ontdekking van beide Indiën, tot aan derzelver herstelling, na den val van den keizerlijken troon in Frankrijk, en tot het vrijworden van Zuid-Amerika. Vertaald en met aanmerkingen voorzien door *Dorn Seiffen*, leeraar aan de Latijnsche scholen te Utrecht, 2 deelen.

Nieuwenhuis, wiskundig leerboek, eerste deel; bevattende de reken- en meetkunde, met 11 platen, dito 2de deel, Algebra.

Nitsch, beschrijving van het huisselijk leven, de wetenschappen, zeden, den godsdienst, staat en krijgskundigen toestand der Romeinen, naar de verschillende tijdperken der natie, uit het Hoogd. door *H. Weijtingh*, 2 deelen.

Rutherford, tafereel der oude geschiedenis, bevattende de vorderingen der fraaije kunsten en wetenschappen, 2 deelen.

J. Vosmaer, M. D. en Hoogleeraar te Utrecht. Apothekers Woordenboek of uitvoerig zamenstel der Apothekerkunst en daartoe voorbereidende wetenschappen, in eene Alfabetische orde.

J. van Wijk Rz., nieuwe handleiding tot de aardrijkskunde, met eene uitmuntende kaart van ons vaderland, 1ste deel, 1818, behelzende Portugal, Spanje, Frankrijk, Grootbritannienje en Ierland, en Nederland; welk laatste bijzonder breedvoerig behandeld is.

— 2de deel, 1821, behelzende Denemarken, Zweden, Noorwegen en Rusland, (het 3de deel is ter perse.)

— Aardrijkskundig schoolboekje volgens de nieuwste landsverdeling, met acht nieuwe kaartjes, 2de veel vermeerderde druk, 1820. Ook zonder kaartjes.

Epistola Critica in Euripidis Alcestin. Scripsit ad *J. ten Brink*, Lit. Hum. in Acad. Gron. Prof., *J. Lenting*.

Euripidis Medea, cum adnotat. *J. Lenting*.

Jacobs, Grieksch leesboek voor eerstbeginnenden, ten gebruike der Latijnsche scholen, 1ste deel, 3de druk, door *J. Leen*, rector te Zwol.

— 2de deel, behelzende de geschied. van Athene.

— 3de deel.

— 4de deel, poëtische afdeeling.

Handwoordenboek der Grieksche taal, ten dienste der scholen, door *J. T. Bergman*.

Bröder, Latijnsch leesboek voor eerstbeginnenden, ten gebruike der Latijnsche scholen, 2de verbeterde druk, door *P. Inmink*, rector te Ootmarsum.

Dorn Seiffen, Grammatica Latina in usum scholarum, 3 tomi (Etymologie, Syntaxis en Prosodie.) In deze Grammatica zijn tevens de eerste beginselen zoodanig behandeld, dat de leerlingen van het begin af geen ander leerboek noodig hebben.

Döring, vertalingsproeven voor meer gevorderde leerlingen in de Latijnsche taal, 1ste deel, met eene voorrede voorzien van professor *H. Bosscha*, het tweede deel bewerkt door *B. F. Nagel*, rector te Tiel, behelzende eene korte schets der Rom. geschiedenis, van de stichting der stad Rome tot den ondergang des Westerschen keizerrijks.

Frieseman, nieuw Nederduitsch-Latijnsch woordenboek, 2 deelen. Dit woordenboek, met de grootste naauwkeurigheid bewerkt, maakt met het Lexicon Latino-Belgicum van *Jungst* een schoon geheel uit, en beiden zijn onmisbaar voor de studerende jeugd.

Jungst, Lexicon Latino-Belgicum ex majori Schelleriano aliisque contractum in usum studiosae juventutis. Met eene aanprijzende voorrede van professor *H. Bosscha*.

Struchmeyer, Rudimenta linguae Graecae, editio tertia. Een voor leerlingen der Grieksche taal onontbeerlijk, en in verscheidene scholen van ons vaderland, zoo wel als in Duitschland, met groot voordeel ingevoerd, allernuttigst schoolboek.

Lehman, Handbuch der deutschen Sprache, enthaltend Auszüge aus den besten klassischen Schriftstellern und Dichtern der Deutschen, 2te Auflage.

Meidinger, nieuwe beoefenende Hoogduitsche Spraakkunst, of Nieuwe en vermakelijke leërwijze, om de Hoogduitsche taal te leeren, 2de verbeterde druk.

Neues deutsch-holländisches und holländisch-deutsches Handwörterbuch, 2 Theile, 2te verbesserte Auflage.

Sammlung auserlesener Geschichten und Erzählungen zum Nutzen und Vergnügen derer, welche die Deutsche Sprache erlernen wollen, 2te verbesserte Auflage.

A. C. W. Staring, gedichten, 2 deelen, in carton.

A. van Steenderen, verzameling van opstellen of oefeningen voor de Nederlandsche jeugd, om het Fransch te leeren schrijven, naar den leidraad van *Agrons* opstellen, bevattende de verbuigende rede-deelen.

Wilmsen, *Herfília's* jeugd, of verhaal van een in vele verzoeken braaf gebleven meisje, een boek voor jonge dochters, met eene plaat.

— Mannelijke grootheid van ziel en heldendapperheid; in tafereelen uit de geschiedenis, voor de Nederl. jeugd, met 8 plaatjes.

— de kindervriend, 3 deeltjes, nieuwe druk.

Meidinger, Fransche leesoeefeningen, geschikt om in het Nederduitsch te vertalen, 4de druk.

— Grammaire Allemande pratique, 10 edit.

Meineke, oefeningen om het Fransch te leeren schrijven, een handboekje om uit het Hollandsch in het Fransch te vertalen, door *S. J. M. van Moock*, kostschoolhouder te Delft, tweede druk.

S. J. M. van Moock, Thèmes pour ceux qui commencent à traduire du Français et Hollandais.

A New Dictionary of the English and Dutch Language. Part 1 English and Dutch.